ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ - ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟ ΜΥΚΗΝΑΪΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΑΣ - ΗΛΕΙΑΣ

Μέρος Β΄

Τόμος Α΄

Ολυμπία Βικάτου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2009

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
026000321925

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΜΕΡΟΣ Β.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.

Α. Κατασκευή τάφων-Αρχιτεκτονική.[1]

Διάταξη των τάφων (Θέση Αγιάννης, σχ. 3, πίν. 2 α-δ).

Όπως προκύπτει από το πρώτο μέρος της αναλυτικής παρουσίασης των τάφων, το νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας αποτελεί μία από τις σημαντικότερες μυκηναϊκές θέσεις, όχι μόνο στην Ηλεία, αλλά στη δυτική Πελοπόννησο γενικότερα.

Ο τύπος του θαλαμωτού τάφου φαίνεται να επικρατεί στην Ηλεία κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α περίοδο.[2] Τα μέχρι τώρα ερευνηθέντα νεκροταφεία μυκηναϊκής εποχής στο νομό, αποτελούνται από μικρές συστάδες θαλαμωτών τάφων.[3] Τα μεγαλύτερα από αυτά είναι το μυκηναϊκό νεκροταφείο της Δάφνης[4] στην περιοχή της Ηλιδας, το νεκροταφείο των Τρυπών Κλαδέου,[5] καθώς και το νεκροταφείο στους λόφους «Ζούνη» και «Καλόσακα» γύρω από το Νέο Μουσείο Ολυμπίας.[6] Στο πρώτο έχουν ερευνηθεί συνολικά 12 θαλαμοειδείς τάφοι, στο δεύτερο και τρίτο δεκατρείς.

Επομένως, για πρώτη φορά ανευρίσκεται στην Ηλεία ένα αρκετά οργανωμένο και εκτεταμένο νεκροταφείο θαλαμωτών τάφων, το οποίο όμως, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι βρίσκεται πλησίον των συνόρων της μυκηναϊκής Αχαΐας, και παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με τα εκεί μυκηναϊκά νεκροταφεία.

Η νεκρόπολη αναπτύσσεται σε δύο συστάδες. Η οργάνωση των τάφων κατά συστάδες είναι αρκετά σύνηθες φαινόμενο στη Μυκηναϊκή εποχή.[7]

---

[1] Στο κεφάλαιο αυτό της μελέτης αντιμετωπίζονται ενιαία όλοι οι τάφοι (συνολικά πενήντα) και των δύο θέσεων.

[2] Cavanagh-Mee 1998, 66.

[3] Όπως οι θαλαμωτοί τάφοι στους λόφους Καλόσακα και Ζούνη στο Νέο Μουσείο Ολυμπίας (Παρλαμά, 1974, 26-58). Για άλλες θέσεις βλ. Πεύκες (Βικάτου, 2001, 83-126). Λακκοφώλια-Κοσκινά (Παπαθανασόπουλος, ΑΔ 25 (1970), Β 1, 193. Βικάτου ΑΔ 49 (1994) Β1, 194. Της ιδίας ΑΔ 55 (2000) Β1 υπό εκτύπωση). Κρυάβρυση Μιράκας (Χατζή, ΑΔ 36 (1981) Β 1, 149 και Βικάτου 57 (2002) Β 1 υπό εκτύπωση). Μακρίσια (Κανιά Γιαλούρης, ΠΑΕ 1954, 296-298). Διάσελλα (Παρλαμά, 1974, 56). Άσπρα Σπίτια (θέση Άσπρο Λιθάρι βλ. Καράγιωργα ΑΔ 27 (1972), Β, 270. Παρλαμά, ΑΔ 29 (1973-1974), Β, 339 και πρόσφατα ένας ακόμη τάφος στη στην ίδια θέση). Στρέφι (Γιαλούρης, ΑΔ 17 (1961-2), Β, 107 (στο Στρέφι 4 ακόμη τάφοι ήλθαν στο φως κατά τα έτη 2005-7, ύστερα από επέμβαση λαθρανασκαφέων. Την ανασκαφή διενήργησε ο συνάδελφος Νικολέντζος, βλ. ΑΔ 2006-7, Χρονικά υπό έκδοση). Χελιδόνι (Τριάντη, ΑΔ 33 (1978), Β, 78, και πρόσφατα (2004-5) τρεις ακόμη θαλαμωτοί ήλθαν στο φως κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής της Εφορείας. Αγραπιδοχώρι (Παρλαμά, ΑΕ 1971, 52-60), για να αναφέρουμε ενδεικτικώς τις περισσότερες θέσεις που υπάρχουν πάνω από δύο θαλαμωτοί τάφοι. Υπάρχουν επίσης και θέσεις που έχει ερευνηθεί μόνο ένας θαλαμωτός τάφος. Οι θέσεις αυτές είναι: Μιράκα (θέση Γιδόστανη βλ. Παπακωνσταντίνου, ΑΔ 35 (1980), Β, 169), στον Πλάτανο (θέση Ρένια Γιαλούρης, ΑΔ 19 (1964), Β, 177, και Τόμπρινο (ΑΔ 19 (1964), Β, 177), στο Αλποχώρι (Κοκοτάκη, ΑΔ 40 (1985), Β, 103 και Κοκοτάκη, θαλαμοειδής Μυκηναϊκός τάφος στο Αλποχώρι Ηλείας, Μελετήματα 13, 39-44), στη Βαρβάσαινα (Λιάγκουρας, ΑΔ 38 (1983), Β, 114), στο Χειμαδιό (Καράγιωργα, ΑΔ 28 (1973), Β, 197 και στη θέση «Τσούκα» Κλαδέου (Βικάτου, ΑΔ 57 (2002) υπό έκδοση). Καυκανιά θέση «Γλινάτσες» (Αραπογιάννη ΑΔ 54 (1999), Β1, 231) και θέση «Καραβά», βλ. Βικάτου ΑΔ (2007) υπό έκδοση.

[4] Βλ. Αραπογιάννη, ΑΔ 52 (1997) Β, 253-255. Της ιδίας ΑΔ 53 (1998) , 225-227.

[5] Βλ. Θέμελης ΑΔ 19(1964), Β, 177 και Βικάτου ΑΔ 53 (1998) Β1, 230-233 και ΑΔ 55 (2000) Β1 υπό εκτύπωση. Της ιδίας ΑΔ (2007) Β, υπό έκδοση.

[6] Γιαλούρης ΑΔ 17 (1961-2), Β 1, 105. ΑΔ 20 (1965) Β 1, 103. Παρλαμά, 1974, 27 κ. ε. Οι τάφοι των λόφων Ζούνη και Καλόσακα εξετάζονται από το συνάδελφο της Ζ΄ ΕΠΚΑ κ. Κ. Νικολέντζο, ο οποίος εκπονεί διδακτορική διατριβή με θέμα τη Μυκηναϊκή Ηλεία.

[7] Ενδεικτικώς πρβλ. Τσούντας, ΑΕ 1888, 124. Τσούντας, Μυκήναι 1893, 134. Ch.T. 121. Mylonas 1957, 39 (οι τρεις μελετητές των Μυκηνών υποστηρίζουν την άποψη του Τσούντα ότι «εκάστη των κωμών, εξ' ων η πόλις αποτελείτο, είχεν ίδιον νεκροταφείον κείμενον εις το άκρον της περιοχής της». Η Σακελλαρίου για τα νεκροταφεία των Μυκηνών αναφέρει ότι «προτιμά την αναγνώριση μεγάλων

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Στη θέση «Αγιάννης», που καταλαμβάνει την ήπια κλιτύ, νοτίως του Πηνειού ποταμού, όπως ήδη έχει αναφερθεί, ερευνήθηκαν τριάντα εννέα θαλαμωτοί τάφοι. Είναι λαξευμένοι στο σκληρό φυσικό πωρόλιθο και διατεταγμένοι σε τέσσερις σειρές. Οι τρεις σειρές, που αποτελούνται συνολικά από τριάντα τέσσερις τάφους, έχουν προσανατολισμό Β-Ν (οι δρόμοι προς Β. δηλαδή προς τον Πηνειό ποταμό), και η τέταρτη, που αποτελείται από πέντε μικρούς θαλαμωτούς τάφους έχει προσανατολισμό Α-Δ (οι δρόμοι προς Α). Είναι σαφές ότι ο διαφορετικός προσανατολισμός των τάφων καθορίζεται αποκλειστικά από τη μορφολογία του εδάφους, και όχι από κάποια θρησκευτική σημασία.[8]
Είναι φανερή επίσης η προσπάθεια εξοικονόμησης χώρου για την λάξευση των τάφων, εφόσον οι τελευταίοι είναι πολύ κοντά ο ένας στον άλλο, και οι θάλαμοι των τάφων της κατώτερης σειράς, βρίσκονται μεταξύ των δρόμων της ανώτερης. Η απόσταση μεταξύ των τάφων κυμαίνεται από 0,60 έως 4,30 μ., ενώ παρατηρείται συμμετρία στη διάταξή τους.

Θέση Σπηλιές (σχ. 4, πίν. 3 α-β).
Η θέση Σπηλιές[9] βρίσκεται διακόσια μέτρα περίπου ανατολικά της συστάδας του Αγιάννη. Η διάταξη των τάφων εδώ παρουσιάζει επίσης μία συμμετρία, η οποία όμως, λόγω της κλίσης και της διαμόρφωσης του εδάφους, δεν τηρείται απόλυτα. Οι τάφοι είχαν λαξευτεί σε σειρές, ακολουθώντας το φυσικό ημικυκλικό σχήμα του λοφίσκου. Στην πρώτη σειρά υπάρχει ένας συλημένος θαλαμωτός τάφος.[10] Στη δεύτερη σειρά είναι λαξευμένοι οι τάφοι V, VI και VIII, στην τρίτη σειρά οι τάφοι I, II, III, IV και VII και τέλος στην τέταρτη οι τάφοι IX και X. Επειδή οι τάφοι έχουν λαξευτεί περιμετρικά στο λόφο, ακολουθώντας το ημικυκλικό σχήμα του, έχουν διαφορετικό προσανατολισμό. Έτσι οι τάφοι I, IX και X έχουν κατεύθυνση Β-Ν (οι δρόμοι τους στραμμένοι στο Βορά), ενώ οι υπόλοιποι έχουν προσανατολισμό Α-Δ, με τους δρόμους στραμμένους προς την Ανατολή.
Στη θέση «Σπηλιές» το έδαφος έχει υποστεί μεγάλες αλλοιώσεις και καθιζήσεις, με αποτέλεσμα η ανασκαφή των τάφων να είναι εξαιρετικά δύσκολη και επικίνδυνη.[11] Επίσης υπάρχουν πολλά ρήγματα, ενώ και έχουν αποκολληθεί και καταπέσει μεγάλα κομμάτια πορώλιθου, ίσως από σεισμούς.

νεκροταφείων και αποφεύγει την ένταξη των τάφων σε συστάδες, βλ. Σακελλαρίου, ΘΤΜ 27 κ. ε. , 313 κ. ε. Για τα νεκροταφεία των Μυκηνών βλ. Alden 1981, 122 κ. ε. Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968) Α, 146 (Αγ. Ιωάννης). Shelton, AE 1993, 188-210. Deiras, πίν. Ι. Χαριτωνίδης, ΠΑΕ (1953), 196 (νεκρόπολη Ναυπλίας).Tiryns VI, 23 κ. ε. πίν. 9 (Προφήτης Ηλίας). Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 183 (Παλαιόκαστρο Αρκαδίας). Σπυρόπουλος, ΑΑΑ (1969) 1, 21 (Τανάγρα). Δακορώνια ΑΔ 33 (1978) Β1, 136 (Σταυρός Λαμίας, 2 συστάδες τάφων παραπλεύρως σε ρέμα). Δημάκη, Περιφέρεια Β΄, 324 (Ελάτεια). Shelton, 2000, 63 (Μυκήνες). Στην Κρήτη ενδεικτικώς βλ. για το νεκροταφείο Αρμένων, Τζεδάκις, ΑΔ 31 (1976) Β 2, 368, 371.

[8] Aigion, 1, 32-33. Ath. Agora, XIII, 98.

[9] Όμοιο τοπωνύμιο και στο μυκηναϊκό νεκροταφείο στην Πελλάνα, βλ. Σπυρόπουλος, ΑΔ 37 (1982) Β 1, 112.

[10] Ο τάφος αυτός εντοπίστηκε κατά την πρώτη αυτοψία στο χώρο το 1988, από τον τότε έφορο Αρχ/των της Ζ΄ΕΠΚΑ, κ. Α. Λιάγκουρα, οπότε και διαπιστώθηκε ότι ήταν συλημένος από παλιά. Είναι ο τάφος με αρ. XI. Επίσης στην ίδια σειρά με αυτόν τον πρώτο συλημένο τάφο, υπήρχαν τουλάχιστον 3 ακόμη θαλαμωτοί, οι οποίοι καταστράφηκαν κατά τις εργασίες εξόρυξης πορώλιθου. Νοτίως του πρώτου τάφου έχει εντοπιστεί ακόμη ένας (είναι ορατό τμήμα του δρόμου του), ο οποίος παραμένει ανεξερεύνητος, λόγω των προβλημάτων με τους ιδιοκτήτες.

[11] Για το λόγο αυτό άλλωστε δεν ολοκληρώθηκε η ανασκαφή του τάφου Χ, του τελευταίου που ανασκάφηκε το 1997. Ενώ εντοπίστηκε και πλευρικός θάλαμος, αλλά λόγω των καθιζήσεων και της απότομης κλίσης του εδάφους, δεν ήταν δυνατόν να ερευνηθεί. Ακόμα και η ανασκαφή του κύριου ταφικού θαλάμου έγινε κάτω από εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες και με συνεχή υποστήλωση.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μία άλλη αιτία αλλοίωσης του εδάφους στη συγκεκριμένη θέση ήταν η εξόρυξη πωρόλιθου που είχε γίνει από τους ιδιοκτήτες. Οι εργασίες εξόρυξης έλαβαν χώρα δυτικά των δέκα θαλαμωτών τάφων,[12] στη δεκαετία του 1980, πολύ πριν αρχίσει η ανασκαφική έρευνα και είχαν ως αποτέλεσμα την καταστροφή τουλάχιστον τριών θαλαμωτών τάφων, οι οποίοι βρίσκονταν σε μικρή απόσταση και στην ίδια ευθεία με τον τάφο XI, και αποτελούσαν την πρώτη σειρά τάφων της συστάδας.
Σε πολύ μικρή απόσταση από τους καταστραφέντες τάφους (μόλις δύο μέτρα), υπάρχει απότομος γκρεμός, με μεγάλο ύψος. Φαίνεται ότι οι δρόμοι των καταστραφέντων τάφων θα έφταναν μέχρι το γκρεμό αυτό, ή ενδεχομένως τμήμα τους θα παρασύρθηκε από τις μετέπειτα κατολισθήσεις. Ένα μεγάλο ορθογώνιο λάξευμα διαμορφωμένο στη μέση περίπου του γκρεμού, κάτω από τους τάφους, δείχνει ότι πρόκειται μάλλον για τμήμα θαλαμωτού τάφου.[13] Αν πράγματι ήταν θάλαμος τάφου τότε σίγουρα στο σημείο αυτό έχουν γίνει μεγάλες αλλαγές στη μορφολογία του εδάφους. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται από τους μεγάλους ογκόλιθους πωρόλιθου, που είναι πεσμένοι κάτω και γύρω από το χώρο αυτό.
Οι δύο συστάδες των τάφων χρησιμοποιήθηκαν παράλληλα, από την ΥΕ ΙΙ Β-ΙΙΙ Α 1 περίοδο, έως και την ΥΕ ΙΙΙ Γ Ύστερη. Η ύπαρξη του τάφου του πολεμιστή στη δεύτερη συστάδα, αλλά και οι πλούσιοι «ηγεμονικοί» τάφοι στην πρώτη, με τα πλούσια χρυσά κτερίσματα, μας επιτρέπει να υποθέσομε ενδεχομένως την ύπαρξη διαφορετικών γενών, όπου το καθένα χρησιμοποιούσε τη δική του συστάδα.[14]

Δρόμοι.
Οι δρόμοι όλων σχεδόν των τάφων διατηρήθηκαν σε πολύ καλή κατάσταση, εφόσον σώζεται το αρχικό ύψος, μήκος και πλάτος τους, εκτός των τάφων με αρ. 4, 9, III, IV, VII και IX, όπου οι δρόμοι δεν διατήρησαν τις αρχικές τους διαστάσεις.[15]
Το μήκος των δρόμων κυμαίνεται από 1,80 μ. (Τ. 40) έως 10,50 μ. (Τ. 5), ενώ οι περισσότεροι έχουν μήκος 6-8 μ. Επειδή το μήκος τους καθορίζεται από τη μορφολογία του εδάφους, οι δρόμοι των τάφων της κατώτερης σειράς, όπου η κατωφέρεια είναι πιο έντονη, είναι βραχείς σε σχέση με εκείνους των ανωτέρων σειρών, που είναι μακρείς, εφόσον έπρεπε να εξασφαλιστεί μεγαλύτερο βάθος για την λάξευση του θαλάμου.
Ως προς την κάτοψή τους οι δρόμοι παρουσιάζουν σχετική ομοιογένεια. Στους περισσότερους τα τοιχώματα ως προς την κάτοψή τους διευρύνονται προς την είσοδο και συγκλίνουν προς τα πάνω άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο. Η κλίση αυτή των τοιχωμάτων σε πολλούς είναι έντονη.[16] Μόνο σε λίγους δρόμους (π. χ. 4, 24, 28, 30, III) που χαρακτηριστικό τους είναι το μικρό μήκος, τα τοιχώματα είναι σχεδόν παράλληλα.

---

[12] Και ειδικότερα παραπλεύρως και δυτικά του εντοπισμένου από το 1988 συλημένου θαλαμωτού τάφου, που έχει τον αρ. XI.
[13] Στο λάξευμα αυτό πριν από χρόνια, σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες, ήταν χώρος που λατρευόταν η Παναγία και μάλιστα υπήρχε και εικόνα της.
[14] Για την κοινωνική διαφορά ανάμεσα στις δύο συστάδες βλ. σχολιασμό παρακάτω.
[15] Δεν έχουν ερευνηθεί οι δρόμοι των τάφων με αρ. ΙΙ και V στη θέση «Σπηλιές», διότι ο μεν πρώτος βρισκόταν μέσα στο στάβλο των ιδιοκτητών και ο δρόμος του ήταν κάτω από τον τοίχο του κτίσματος, και στο δεύτερο ερευνήθηκε μόνο ο θάλαμος, ο οποίος ήταν συλημένος από παλιά και δεν ανασκάφηκε ο δρόμος του, επειδή διακόπηκε η ανασκαφή λόγω των αξεπέραστων προβλημάτων με τους ιδιοκτήτες.
[16] Η κλίση των τοιχωμάτων των δρόμων αποτελεί κανόνα στην κατασκευή των δρόμων των θαλαμωτών τάφων. Ενδεικτικώς αναφέρουμε: Ch. Tombs 124. Τσούντας, ΑΕ (1988), 128. Στάης, ΑΕ (1895) 214. Prosymna, 232-233. Asine, 357. Περατή 3. Achaea, 51. Κεραμόπουλλος, ΑΔ 3 (1917), 80, 87, 93, 141, 187. Επίσης Maiuri, Annuario VI-VII (1923-4), 236.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Γενικώς παρατηρείται ιδιαίτερη επιμέλεια στη λάξευση των τοιχωμάτων, κυρίως στους τάφους της κεντρικής συστάδας του Αγιάννη.[17] Όπως συμβαίνει στα περισσότερα νεκροταφεία της περιόδου αυτής, οι μικρές διαφορές που παρουσιάζονται στην κατασκευή των δρόμων δεν αποτελούν χρονολογικό κριτήριο.[18] Η πρόσβαση προς την είσοδο του θαλάμου στους περισσότερους τάφους είναι ομαλή. Ωστόσο σε κάποιες περιπτώσεις (π.χ. Τ. 16, πίν. 105 α), όταν ο δρόμος είναι αρκετά βαθύς, η κλίση του δαπέδου προς την είσοδο είναι εξαιρετικά απότομη. Αυτό παρατηρείται κυρίως στους δρόμους των τάφων της δεύτερης σειράς της συστάδας του Αγιάννη, όπου οι δρόμοι έχουν αρκετό βάθος. Στο δάπεδο του δρόμου του Τ. 16 είχαν λαξεύσει χωρίς επιμέλεια δύο βαθμίδες πλησίον της εισόδου.[19] Η πρόσβαση προς το θάλαμο είναι πιο ομαλή στους τάφους που οι δρόμοι τους είναι βραχείς και πλατείς (τάφοι με αρ. 24, 28, 30, 31, 32, 33, 34, κ. ά.).

Λάκκοι στο δάπεδο των δρόμων.

Επί του δαπέδου του δρόμου δύο τάφων (8, VIII) είχαν λαξευτεί στενόμακροι λάκκοι. Ο λάκκος του Τ. VIII (σχ. 99, πίν. 217 α, μήκος 0,70, πλάτος 0,30 και βάθος 0,50 μ.), ήταν καλυμμένος με πλάκες που βρέθηκαν γύρω και είχαν αφαιρεθεί από τους λαθρανασκαφείς και περιείχαν οστά, τουλάχιστον ενός νεκρού, τα οποία βρέθηκαν διασκορπισμένα. Ο λάκκος του τάφου 8 βρέθηκε κενός (πίν. 78 α,),[20] και προφανώς ανοίχθηκε ή για να τοποθετηθούν εκεί οστά ανακομιδών από το θάλαμο του τάφου, κάτι που τελικά δεν έγινε, ή να χρησιμοποιήθηκε για παιδική ταφή, η οποία δεν άφησε ίχνη.

---

[17] Οι τάφοι στις «Σπηλιές» δεν φαίνεται να έχουν την ίδια επιμελημένη λάξευση στο δρόμο. Ωστόσο αυτό οφείλεται και στη σύνθεση του πωρόλιθου, που στη θέση «Σπηλιές» είναι λιγότερο συμπαγής, και όχι ιδιαίτερα στέρεος.

[18] Βλ. Όπως αποτελεί στις Μυκήνες, σύμφωνα με τον Wace (Ch. Tombs 124-125), αλλά και τους A. Persson (N.T. 153) και Θ. Σπυρόπουλο, ΠΑΕ (1973) 11 (Τανάγρα, όπου οι παλαιότεροι έχουν σχεδόν κάθετα τοιχώματα). Δεν αποτελούν χρονολογικό κριτήριο στη γειτονική Αχαΐα, βλ. Aigion 32. Το ίδιο και στην Περατή, (Περατή Β, 3-4), και στην Πρόσυμνα (Prosymna 232-3). Αποτελεί χρονολογικό κριτήριο κατά τον ανασκαφέα Θ. Σπυρόπουλο, στο νεκροταφείο του Παλαιοκάστρου Αρκαδίας, όπου οι δρόμοι με σχεδόν κατακόρυφα, παράλληλα τοιχώματα προηγούνται χρονολογικά εκείνων που τα τοιχώματά τους στενεύουν, βλ. αναφορά με βιβλιογραφία στην Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.) 305.

[19] Βλ. Κλιμακωτοί δρόμοι απαντώνται σε διάφορες θέσεις, συνήθως στην αρχή του δρόμου. Στα Μεταξάτα Κεφαλλονιάς, βλ. Μαρινάτος ΑΕ 1933, 95 ο Μαρινάτος θεωρεί την ιδιαιτερότητα αυτή ως προμυκηναϊκή κληρονομιά (στις σημειώσεις του βιβλιογραφία για πρωιμότερες θέσεις και την Κρήτη). Επίσης του ιδίου, ΠΑΕ (1951), 184 (Μαζαρακάτα Κεφαλλονιάς). Για άλλες περιπτώσεις κλιμακωτών δρόμων βλ. Cavanagh-Mee 1998, 49. Τσούντας, ΑΕ 1888, 128, 140 και Ch.T. 50, 125, εικ. 23, 24, 41 (Μυκήνες). Μαρινάτος ΠΑΕ (1952) 486 και (1953) 239, 241 (Βολιμίδια). Κορρές 1981, 725. Κουντούρη 2002 (δ. δ.), 10, 15. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 187 (Παλαιόκαστρο Αρκαδίας). Παντελίδου 1975, 54-6, 71, 205 (Αθήνα). Ath. Agora XIII, 100, 242 πίν. 90 (T. XL). Παπαδημητρίου (ΠΑΕ 1955) 96 και (1957) 29 (Γλυφάδα). Χρήστου, ΠΑΕ (1956), 208, εικ. 1 (Επίδαυρος Λιμηρά). Σπυρόπουλος ΠΑΕ (1976), 62 και ΠΑΕ (1979) 30, ΠΑΕ (1982) 108 (Τανάγρα). Aigion 32. Περατή, Β, 3. Δακορώνια ΑΔ 45 (1990) Β1 175 (Μόδι). Harding κ. ά. BSA 64 (1969), 130 (σε δρόμο τάφου στο Παυλοπέτρι Λακωνίας). BSA 56 (1961) 145 (Αγ. Γεώργιος). Townsend, Hesperia 24 (1955), 191 (σε τάφο κάτω από το ναό του Άρη στην Αγορά), και Vermeule-Travlos, Hesperia 35 (1966), 59 (σε τάφο στην Αγορά). Ath. Agora XIII, 100. Για πρωιμότερα δείγματα βλ. Παπαβασιλείου, Περί των εν Ευβοία αρχαίων τάφων (1910-3) 11, πίν. 6. Σάμψων, Μάνικα ΙΙ, 1988, 34 (στους ΠΕ τάφους της Μάνικας). Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968) Α, 147 (Αγ. Ιωάννης). Μαλακασιώτη, Αρχαία Θεσσαλία 1992, 267. Βλαχόπουλος 2006, Α, 351 (Νάξος, τάφος Α Καμινιού). Maiuri, Annuario 6-7 (1923-4), 168, εικ. 96, 184 και σ. 237 εικ. 152 (Ιαλυσός). Benzi 1992, 228. Καράντζαλη, Περιφέρεια Α, 1994, 285 (Ασπροπηλιά Ρόδου). Karantzali 2001, 14, 18.Για την Κρήτη βλ. Τζεδάκις, ΑΔ 31 (1976) Β 2, 369, 371. ΑΔ 33 (1978) Β 2, 379. ΑΔ 35 (1980), Β 2, 515 (Αρμένοι, όπου σε αρκετούς δρόμους έχουν λαξευτεί με ιδιαίτερη επιμέλεια σκαλοπάτια). Για τους Αρμένους βλ. και Sakellarakis, Roma 1996, 1124. Muhly 1992, 144 (στο λαξευτό τάφο Πόρου Ηρακλείου).

[20] Όπως και σε δρόμο τάφου της Περατής (Περατή Β, 6). Επίσης βλ. και Μαλακασιώτη, Αρχαία Θεσσαλία 1992, 267.

Οι λάκκοι επί του δαπέδου των δρόμων δεν εμφανίζονται συχνά στην Ηλεία.[21] Σε άλλα νεκροταφεία έχουν χρησιμοποιηθεί για ταφές (ενηλίκων ή παιδικών), και σε άλλα ως οστεοφυλάκια, όπως στα νεκροταφεία της Πρόσυμνας,[22] του Άργους,[23] των Μυκηνών,[24] της Βούλας,[25] της Γλυφάδας,[26] της Αχαΐας,[27] και άλλων θέσεων.[28]

Κόγχες (σχ.27, 92, 99, πίν. 43 γ, 200, 217 α).

Στα πλευρικά τοιχώματα των δρόμων των τάφων 6, 22, Ι και VIII είναι λαξευμένες κόγχες.[29] Όλες ήταν λαξευμένες πλησίον της εισόδου του θαλάμου. Η είσοδος τους κλεινόταν από καλά κατασκευασμένη ξερολιθιά.

Η κόγχη του Τ. 6 (σχ.27, πίν. 43 γ), ελλειψοειδούς κάτοψης με θολωτή οροφή, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως πλευρικός θάλαμος, λόγω των μεγάλων διαστάσεών της (2,70 Χ 1,45 μ. και μέγιστου ύψους 1,20 μ.). Προοριζόταν αποκλειστικά για δευτερογενείς ταφές (βρέθηκαν οστά 15 νεκρών). Κάποιοι μελετητές θεωρούν

---

[21] Από τους μέχρι τώρα ερευνηθέντες θαλαμωτούς τάφους στην Ηλεία μόνο στο δρόμο του τάφου Ζούνη στο Νέο Μουσείο Ολυμπίας (Παρλαμά, 1974, 28 εικ. 2, 29), λάκκος περιείχε μία παιδική ταφή.

[22] Prosymna 235.

[23] Όπως στο Άργος (Deiras 239). Σύμφωνα με τον Κεραμόπουλο (ΑΕ 1910, 215) οι νεκροί εθάπτοντο στους δρόμους, επειδή στο θάλαμο θα υπήρχε πρόσφατα ενταφιασμένος νεκρός και δε μπορούσε να ανοιχτεί.

[24] Ch. T. 129. Shelton, 2000, 52-3 (παιδική ταφή σε λάκκο, Παναγιά-Μυκήνες).

[25] Παπαδημητρίου, ΠΑΕ (1955), 81, 87, 91, 96. Επίσης βλ. Πατρινάκου-Ηλιάκη ΑΔ 44 (1989) Β 1, 71 πίν. 51 β, όπου στο δρόμο του θαλαμωτού τάφου VII οι λακκοειδείς ταφές στο δρόμο ήταν παιδικές. Επίσης βλ. και Κακαβογιάννης, ΑΑΑ 32-34, (1999-2001), 60 (Γλυκά Νερά Αττικής), όπου ο λάκκος προοριζόταν για ταφή βρέφους.

[26] Παπαδημητρίου, ΠΑΕ (1955), 91 (για παιδικές ταφές). Του ιδίου ΠΑΕ (1957) 29 (Γλυφάδα).

[27] Achaea 51. Κολώνας ΑΔ 45 (1990) Β 1, 131 (Βούντενη), όπου ο λάκκος είχε χρησιμοποιηθεί για ανακομιδές. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 461.

[28] Tiryns VI, 70, 81, εικ. 10, 12. Δακορώνια ΑΔ 44 (1989) Β 1, 174 (Μόδι Λοκρίδας), 175. 46 (1991) Β1 197 (Ελάτεια). 45 (1990) Β1 178 (Αταλάντη), 183 (Ελάτεια). ΑΔ 48 (1993) Β1 213. ΑΔ 51 (1996) Β1 316 (Έξαρχος). ΑΔ 50 (1995) Β1 343 (Μόδι). Δημάκη, Περιφέρεια Β΄, 322 (Ελάτεια, όπου οι λάκκοι στο δάπεδο των δρόμων περιείχαν πρωτογενείς ή δευτερογενείς ταφές). Για την Ελάτεια γενικώς βλ. αναφορά στην Dakoronia, Roma 1996, 1169. Ιντζεσίλογλου, ΑΔ 44 (1989), Β, 219 (Βελεστίνο). Τέλος, για την ύπαρξη λάκκων στο δρόμο βλ. σχολιασμό στην Kontorli-Papadopoulou, Aegaeum I, 155. Κουντούρη 2002, (δ. δ.). 20 (Βολιμίδια, όπου στον τάφο Αγγελόπουλου 11 μπροστά στην είσοδο βρέθηκε αβαθής λάκκος πλήρης οστών και οστράκων), 26.

[29] Στην Ηλεία απαντώνται συχνά κόγχες στα πλευρικά τοιχώματα των δρόμων. Για τους θαλαμωτούς τάφους της Ολυμπίας βλ. Παρλαμά, 1974, Α, 30 (τάφος Ζούνη). Βικάτου, 2001, 85, 99, 114, με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία (Πεύκες). Χατζή, ΑΔ 36 (1981), 149, πίν. 87 α, (Κρυάβρυση Μιράκας, όπου στα τοιχώματα δρόμου από μία κόγχη για ταφές). Aigion 32. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 460 (Βούντενη, χαρακτηρίζονται λόγω των διαστάσεών τους ως παραθάλαμοι, όπως η περίπτωση του Τ. 6 της Αγίας Τριάδας). Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 186, 306 (Παλαιόκαστρο Αρκαδίας). Γενικώς για τις κόγχες στο δρόμο πρβλ. Κεραμόπουλλος, ΑΔ 3 (1917), 124 εικ. 89 (Θήβα). Μαρινάτος ΠΑΕ (1964), 84 (τάφος Κεφαλόβρυσου με ταφή στην κόγχη του δρόμου). Μαρινάτος, ΠΑΕ (1954) 306 και του ιδίου ΑΔ 20 (1965) Β1 202-3 (νεκροταφείο Βολιμιδίων, όπου στη κόγχη του Τ. 4 υπήρχε παιδική ταφή). Κουντούρη 2002 (δ. δ.), 10, 25 (Βολιμίδια). Thompson, Hesperia 21 (1952), 106 (Αγορά). Zygouries, 61-62. Περατή Β, 5. Prosymna 134, 235. Δημακοπούλου, ΑΔ 36 (1981), Β1, 96 (Κόκλα, θολωτός τάφος, κόγχες με ταφές). Asine 172, εικ. 142. Berbati 68, 70-71. Deiras 238-239. Äström 1977, 108 εικ. 106. Shelton 2000, 31-2, 36-7, 43, 52-3 (Μυκήνες). Demakopoulou-Crouwel, BSA 93 (1998), 273 (τάφος 6 στο Παλαιόκαστρο Αρκαδίας). Παπαδημητρίου, ΠΑΕ (1954), 74, 77, 83, 84 και του ιδίου ΠΑΕ (1955) 79-81, 90-91, 96 (στη Γλυφάδα, οι κόγχες είχαν χρησιμοποιηθεί κυρίως για ταφές παιδιών). Χαριτωνίδης, ΠΑΕ (1953), 197 (νεκρόπολη Ναυπλίας, κενή κόγχη). Μπανάκα-Δημάκη, ΑΔ 35 (1980) Β 1, 102-3 (Κάτω Αλμυρή Κορινθίας). Βαβρίτσας, ΑΑΑ 1 (1968), 110 (Βάρκιζα- ταφή). Μυλωνάς, ΠΑΕ (1972) 115 (θέση Καψάλα Μυκηνών, ταφή νηπίων). Δακορώνια ΑΔ 40 (1985), Β 1, 171 (Ελάτεια). Της ιδίας ΑΔ 41 (1986), Β, 65 (Ελάτεια). ΑΔ 45 (1990) Β1 175 (Μόδι), 178 (Αταλάντη). Για την Ελάτεια βλ. και Δημάκη, Περιφέρεια Β΄, 322 (περιείχαν ανακομιδές είτε παιδικές ταφές) και Dakoronia, Roma 1996, 1169. Dakoronia, Deger-Jalkotzy, Fabrizii-Reuer, 2000-2001, 143. Βλαχόπουλος 2006, Α, 388-9, 401 (Νάξος). Benzi 1992, 228. Για την Κρήτη βλ. ενδεικτικώς Αλεξίου, Κατσαμπά 1967, 14. Τζεδάκις, ΑΔ 31 (1976) Β 2, 369 (Αρμένοι).

στοιχείο πρωιμότητας την ύπαρξη μικρότερων θαλάμων στα πλευρικά τοιχώματα των δρόμων.[30] Η περίπτωση όμως του Παλαιοκάστρου Αρκαδίας, όπου οι πλευρικοί θάλαμοι εμφανίζονται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο,[31] μάλλον ανατρέπει την άποψη αυτή. Ο ΙΙΙ Γ περίοδο.

Στον Τ. Ι δεν υπήρχε θάλαμος, και στα δύο πλευρικά τοιχώματα ήταν λαξευμένες, η μία απέναντι από την άλλη, ανά μία κόγχη (σχ. 92 πίν. 200). Η κόγχη του ανατολικού τοιχώματος, με ελλειψοειδή κάτοψη είχε μήκος 0,60 μ. πλάτος 0,95 μ. και ύψος 0,48 μ., και περιείχε μάλλον ανακομιδή παιδικής ταφής. Στο δυτικό τοίχωμα η κόγχη, με ωοειδούς σχήματος κάτοψη είχε μήκος 0,97 μ., πλάτος 1,35 μ. και ύψος 0,75 μ. και περιείχε πρωτογενή ταφή.

Στην κόγχη του τάφου 22 βρέθηκαν μόνο τα οστά μιας ανακομιδής,[32] ενώ η κόγχη του τάφου VIII (στη θέση Σπηλιές με ωοειδή κάτοψη και διαστάσεις: πλάτος εισόδου 0,50 μ. ύψος 0,40 μ. και βάθος 0,40 μ.), βρέθηκε συλημένη, όπως και ο θάλαμος, από τους λαθρανασκαφείς, κι έτσι δεν έχομε στοιχεία για το τι περιείχε.

Φαίνεται επομένως ότι στην περίπτωση του νεκροταφείου της Αγίας Τριάδας, οι κόγχες των δρόμων είχαν χρησιμοποιηθεί τόσο για παιδικές ταφές (Τ. Ι),[33] όσο και για οστεοφυλάκια,[34] προκειμένου να εξασφαλιστεί και να δημιουργηθεί χώρος για νέες ταφές στο θάλαμο του τάφου. Από τα ανασκαφικά δεδομένα δεν διαπιστώνεται να είχαν σχέση με τη λατρεία των νεκρών.[35]

Αξιοσημείωτο είναι ότι σχεδόν στο σύνολό τους οι κόγχες που έχουν ερευνηθεί σε δρόμους θαλαμωτών τάφων της Ηλείας, χρησιμοποιούντο κυρίως ως οστεοφυλάκια. Ενδεικτικώς αναφέρουμε τις δύο κόγχες από τους θαλαμωτούς τάφους των Πευκών, και των Τρυπών Κλαδέου, όπου βρέθηκαν μόνο οστά ανακομιδών.[36] Επίσης σε κάποιες περιπτώσεις βρίσκονται κενές.[37]

---

[30] Βλ. και παρακάτω για τους διθάλαμους τάφους. Persson 1942, NTD, 158.

[31] Vanschoonwinkel 1991, 82.

[32] Η κόγχη στο πλευρικό τοίχωμα του δρόμου του Τ. 22 (ανασκαφή Αραπογιάννη), λανθασμένα θεωρήθηκε από την ανασκαφέα ως θαλαμωτός τάφος κι έλαβε τον αρ. 39.

[33] Όπως στην Πρόσυμνα (Prosymna, 124, 154-5, 235), που οι κόγχες χρησιμοποιούνται για την αποσυμφόρηση του θαλάμου, και την εξοικονόμηση χώρου για νέες ταφές, αλλά και για παιδικές ταφές (Prosymna, 73, 235). Αντίθετα σε άλλα νεκροταφεία όπως της Περατής (Περατή Β, 5), οι κόγχες είχαν χρησιμοποιηθεί αποκλειστικά για παιδικές ταφές. Επίσης βλ. Παπαδημητρίου, ΠΑΕ (1955) 80-1 (Αλυκής Γλυφάδας) οι κόγχες χρησιμοποιούντο για παιδικές ταφές. Του ιδίου ΠΑΕ (1956), 83 (παιδική ταφή σε κόγχη σε τάφο της Βραυρώνας). Ath. Agora XIII, 100, 102, 201, πίν. 83 (Τ. XIV, παιδική ταφή). Κακαβογιάννης, ΑΑΑ 32-34, (1999-2001), 61 (παιδική ταφή σε κόγχη, Γλυκά Νερά Αττικής). Berbati 68-71, εικ. 51. Asine 171-175, 391-2. Ch. T., 128-9. Shelton, 2000, 53 (Παναγιά-Μυκήνες). Ομοίως παιδική ταφή σε κόγχη και στη Νάξο, βλ. Ζαφειρόπουλος ΠΑΕ (1960) 333. Για παιδικές ταφές σε κόγχες βλ. γενικώς Mylonas, 1951, 84 κ. ε. Επίσης του ιδίου Ομηρικά και Μυκηναϊκά έθιμα ταφής, στην Επετ. Φιλος. Σχ. Π/μίου Αθηνών, Περίοδος Β, τ. 4 (1953-4), 273. Sakellarakis, Roma 1996, 1123 (στο νεκροταφείο Αρμένων σε 3 περιπτώσεις οι κόγχες είχαν χρησιμοποιηθεί για παιδικές ταφές). Στο νεκροταφείο της Βούντενης μικροί θάλαμοι είχαν λαξευτεί πάνω από τη θύρα του μετώπου και χρησιμοποιήθηκαν για παιδικές ταφές, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 461. Βλαχόπουλος, 2006, Α, 87.

[34] Όπως στ Βούλα βλ. Πατριανάκου-Ηλιάκη ΑΔ 44 (1989) Β 1, 71, όπου στο δρόμο τάφου (VII) η μία κόγχη ήταν οστεοφυλάκειο και η άλλη είχε χρησιμοποιηθεί για ταφή. Σπυρόπουλος ΠΑΕ (1976), 62-3 (κόγχες δρόμου ως οστεοφυλάκειο και για ταφές, στην Τανάγρα), ΠΑΕ (1979) 30 (δύο κόγχες στα πλευρικά τοιχώματα, η μία βρέθηκε κενή) και ΠΑΕ (1982) 112, 118-9 (για ταφές ίσως η μία παιδική), ΠΑΕ (1983) 102-3 (κενή), ΠΑΕ (1984) Α 143. Παπαδόπουλος, Έργον (1991) 26 (οστεοφυλάκιο Κλάους).

[35] Όπως έχει υποστηριχτεί από τον Ανδρόνικο (Archaeologia Homerica, W, 127). Mylonas 1951, 84-88. Thompson, Hesperia, 21, 1952, 105).

[36] Βικάτου 2001, 85, 114 (Πεύκες).

[37] Ενδεικτικώς σημειώνομε την περίπτωση του θαλαμωτού τάφου 8 Τρυπών Κλαδέου (Βικάτου, ΑΔ 55 (2000) υπό εκτύπωση), της Δάφνης (Αραπογιάννη ΑΔ 52 (1997) Β1 253 (τάφος 1 με δύο κόγχες

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στον τάφο Ι η μία κόγχη έχει λαξευτεί απέναντι από την άλλη, χωρίς να υπάρχει θάλαμος. [38]

Η πρόσοψη.

Το μέτωπο.

Οι περισσότεροι τάφοι διατήρησαν ακέραιη την πρόσοψή τους. Το μέτωπο σε όλες τις περιπτώσεις είναι κατακόρυφο τραπεζιόσχημου σχήματος και επιμελώς λαξευμένο χωρίς κλίση.[39] Η εξαιρετική εμφάνιση του μετώπου δεν οφείλεται μόνον στην επιμελημένη κατασκευή, αλλά και στη σύσταση του σκληρού πωρόλιθου. Γενικώς, το σχήμα του μετώπου προσδιορίζεται από τη σύγκλιση των πλευρικών τοιχωμάτων του δρόμου. Όπου αυτά συγκλίνουν έντονα, τα μέτωπα στενεύουν ιδιαίτερα προς τα πάνω.

Το ύψος των μετόπων κυμαίνεται από 1,30 μ. (Τ. 30), έως 8,50 μ. του τάφου 16. Στα περισσότερα όμως το ύψος κυμαίνεται στα 3,50-4,50 μ.

Η θύρα.

Οι θύρες των θαλάμων, λαξευμένες συνήθως στο κέντρο της πρόσοψης, καμιά φορά όμως και έκκεντρα, διατηρήθηκαν σχεδόν στο σύνολό τους, εκτός από τις θύρες των τάφων 9, 33, 40, IV και IX, οι οποίες διατήρησαν την κάτοψή τους, αλλά δεν διασώθηκε το πλαίσιό τους. Όσες διατηρήθηκαν έχουν σχήμα τετράπλευρο και είναι επιμελώς κατασκευασμένες. Τα πλευρικά τοιχώματα είτε είναι παράλληλα μεταξύ τους, είτε συγκλίνουν ελαφρότατα προς τα πάνω. Το ύψος τους κυμαίνεται μεταξύ του 0,66 μ. (Τ. VII) με 1,50 μ. (Τ. 5). Σε όλους τους τάφους η θύρα πλαισιώνεται από παραστάδες.[40] Μόνο στους τάφους IX και 40, οι οποίοι σημειωτέον διατήρησαν μόνο την κάτοψη της θύρας, και επειδή είναι πολύ μικρών διαστάσεων, φαίνεται ότι το άνοιγμα της εισόδου καταλάμβανε όλο το πλάτος της πρόσοψης.[41] Κατώφλια διαμορφωμένα δεν εντοπίστηκαν,[42] εφόσον το δάπεδο αποτελεί συνέχεια του δαπέδου του δρόμου προς το θάλαμο.[43]

Στην πλειονότητά τους οι θύρες διατήρησαν το υπέρθυρό τους, εκτός από τους τάφους με αρ. 9, 19, 33, 40, IV και IX. Κατά κανόνα τα υπέρθυρα είναι οριζόντια,[44] εκτός από τους τάφους 16 και 25 που είναι τριγωνικά ή αετωματικά[45] και τα „ που

στο τοίχωμα του δρόμου που βρέθηκαν κενές), και της Τανάγρας (Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1981) 100. Τέλος, γενικώς για τους λάκκους και τις κόγχες βλ. Lewartowski, 1996, 749-764, με βιβλιογραφία και κατάλογο θέσεων

[38] Παπαδημητρίου ΠΑΕ (1954) 83, 86 περιείχαν παιδικές ταφές, αλλά και ενηλίκων. Shelton, 2000, 36-7 (Μυκήνες).

[39] Όπως συμβαίνει π. χ. στην Περατή (Β, 6-7).

[40] Δεν υπάρχουν ιδιαιτερότητες ως προς την κατασκευή τους. Θα πρέπει να σημειωθεί ωστόσο ότι διατηρήθηκαν σε ιδιαίτερα καλή κατάσταση χωρίς καν να έχουν υποστεί φθορές από τις τειχίσεις και αποτειχίσεις που έγιναν για τις πολλαπλές ταφές που περιέχουν οι θάλαμοι.

[41] Αντίθετα με την Περατή που κατά το πλείστον οι θύρες καταλαμβάνουν όλο το πλάτος των προσόψεων, λόγω της στενότητας των δρόμων. (Περατή, Β, 7).

[42] Όπως στον τάφο 2 της Περατής (ό. π. 7), στο Άργος (Deiras 86, 239) και στην Ιαλυσό (Maiuri, Annuario, 6-7 (1923-4), 236).

[43] Το ίδιο συμβαίνει σε όλους τους ανασκαφέντες θαλαμωτούς τάφους της Ηλείας, αλλά και γενικότερα στα μυκηναϊκά νεκροταφεία, βλ. ενδεικτικώς την περίπτωση των τάφων του Παλαιοκάστρου Αρκαδίας, Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.) 305.

[44] Βλ. Achaea 52, υποσ. 33 με βιβλιογραφία. Επιπλέον για Αχαΐα βλ. και Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 462. Δημάκη, Περιφέρεια Β΄, 323 (Ελάτεια). Περατή Β, 7-8. Σγουρίτσα-Πολυχρονάκου 2001, 71 (Βουρβάτσι). Κουντούρη 2002, (δ. δ.). 18-9 (Βολιμίδια).

[45] Για τα τριγωνικά υπέρθυρα βλ. Τσούντας ΑΕ (1888), 157 σχ. 12. Deiras πίν. VIII:2. Vollgraff, BCH, 28 (1904), 368 (Άργος) και Βούλα (Παπαδημητρίου, ΠΑΕ, 1954, 84). Επιπλέον βλ. Κολώνας, ΑΔ 43 (1988), Β 1, 168 (Βούντενη, τάφος 4). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 462. Παπαδόπουλος

είναι τοξωτά.[46] Στο εσωτερικό του θαλάμου το υπέρθυρο δεν διαχωρίζεται με κάποια ιδιαίτερη λάξευση,[47] αλλά αποτελεί συνέχεια της κυρτής επιφάνειας της οροφής, όπως άλλωστε συμβαίνει γενικώς στους θαλαμωτούς τάφους της Ηλείας.[48]

Το στόμιο.

Τα στόμια έχουν επίσης διατηρηθεί σε καλή κατάσταση, κυρίως στους τάφους που αναφέρονται παραπάνω και οι οποίοι διατήρησαν ακέραια την είσοδό τους.[49] Το βάθος τους κυμαίνεται από 0,70 μ. (Τ.34) έως 2,60 μ. (Τ. 5). Σύμφωνα με τα στοιχεία που έχουμε από τα καλά διατηρηθέντα στόμια, προκύπτει ότι, άλλοτε τα πλευρικά τοιχώματα των στομίων είναι παράλληλα μεταξύ τους,[50] άλλοτε συγκλίνουν ελαφρώς προς το εσωτερικό του θαλάμου,[51] ενώ σε κάποιες περιπτώσεις παρατηρείται διεύρυνση προς το εσωτερικό του θαλάμου.[52] Ανάλογα είναι τα παραδείγματα των θαλαμωτών τάφων της Ηλείας. Ως προς την αναλογία βάθους-πλάτους του στομίου, ως χρονολογικό κριτήριο, όπως στις Μυκήνες που στους υστερώτερους τάφους το βάθος είναι διπλάσιο του πλάτους του δρόμου,[53] δεν ισχύει στο νεκροταφείο μας.

Η ξερολιθιά.

Η ξερολιθιά στην είσοδο φαίνεται ότι είχε λειτουργικό και συμβολικό σκοπό. Στήριζε το λαξευτό ανώφλι, εξασφάλιζε την στατικότητα του θαλάμου, και εμπόδιζε τα χώματα του δρόμου να εισέλθουν στο θάλαμο. Ως προς το συμβολισμό, η ξερολιθιά σφράγιζε την ταφική κατοικία, εξασφάλιζε την ησυχία του νεκρού, προκειμένου ανενόχλητος να κάνει το ταξίδι του, και παράλληλα σιγούρευε την ασφάλεια των ζωντανών, μετριάζοντας τη δεισιδαιμονία τους.[54]

Εκτός των τάφων που είχαν πρόσφατα συληθεί (Τ. 1, 5, 16, 17, 40, IV, VIII, IX.) και των 13-14, και 18 που είχαν συληθεί από την αρχαιότητα, σε όλους τους υπόλοιπους η ξερολιθιά της εισόδου βρέθηκε στη θέση της. Πωρολιθικές και ποταμίσιες πέτρες, ακατέργαστες, ακανονίστου σχήματος και μετρίου μεγέθους, που είναι άφθονες στην

ΠΑΕ 1976, 197 πίν. 131:α (Καλλιθέα, Τ. Ε) και του ιδίου Έργον (1998), 37 (Καλλιθέα). Σπυρόπουλος ΑΔ 37 (1982) 112, πίν. 60 β.

[46] Ανάλογα δείγματα στην Ηλεία, βλ. Παρλαμά 1974, 30 (Ολυμπία). Της ιδίας ΑΕ 1971, 52 (Αγραπιδοχώρι). Βικάτου 2001, 114 (Πεύκες). Για άλλα βλ. ενδεικτικώς Πρόσυμνα (Prosymna, 239), Αττική (Βούλα, Παπαδημητρίου, ΠΑΕ, 1954, 78 και 1955, 81-82, 89), Μυκήνες (Ch. Tombs, 132), Δειράδα (Deiras, πίν. VII), Παλαιόκαστρο Αρκαδίας (Demakopoulou-Crouwel, BSA 93 (1998), 272, Τάφος 2), Αίγιο (Aigion 32), Καλλιθέα (Παπαδόπουλος, ΠΑΕ 1976, πίν. 129:β, 131:β), Βούντενη (Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 462), Δενδρά (Aström 1977, 8, εικ. 2), Ιαλυσό (Maiuri, Annuario, 6-7 (1923-4), 236), Κρήτη (Evans, P.T. 5, 83, εικ. 1, 2, 92). Επίσης, Σγουρίτσα-Πολυχρονάκου 2001, 71 (Βουρβάτσι). Ιντζεσίλογλου, ΑΔ 45 (1990) Β1, 202 (Βελεστίνο). Tzavella-Evjen, AE 1992, 69. Χαριτωνίδης, ΑΕ 1952, 22 (Πρίφτιανι). Ρεθεμιωτάκης, Ειλαπίνη 1987, 236 (Κυπαρίσσι).

[47] Όπως σε τάφους της Περατής (Β, 8).

[48] Βλ. ενδεικτικώς Παρλαμά, 1974, 27 κ.ε. Βικάτου, 1997, 305 κ.ε. Βικάτου 2001.

[49] Για τη συμβολική σημασία του στομίου στους θαλαμωτούς τάφους, ως ένα πέρασμα από τον κόσμο των ζωντανών στον κάτω κόσμο, αλλά ταυτόχρονα και ένα φραγμό που χωρίζει τους δύο κόσμους βλ. Cavanagh-Mee 1998, 49 και Gallou 2005, 91 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για διάφορες απόψεις των μελετητών

[50] Όπως συμβαίνει κυρίως στις Μυκήνες (Ch. Tombs, 132) και στην Ασίνη (Asine, εικ. 134, 139, 142, 145, 149). Επίσης βλ. Κυπαρίσσης ΠΑΕ 1928, 112 (Χαλανδρίτσα). Aigion 24 πίν. 70. Papazoglou-Manioudaki, BSA 89 (1994) 173 εικ. 2. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 464 (Βούντενη). Στην Ηλεία παρατηρείται στο Αγραπιδοχώρι, βλ. Παρλαμά 1971, 52 εικ. 1.

[51] Περατή Β, 8-9. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 464 (Βούντενη). Prosymna 240.

[52] Όπως στους τάφους της Πρόσυμνας (Prosymna, 240), της Βούλας (Παπαδημητρίου, ΠΑΕ, 1954, 74-75, 77, 82, εικ. 9 και 1955, 82 εικ. 2, 88 εικ. 3, 93 εικ. 4, 97 εικ. 5). Aigion 34. Περατή Β, 8. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 463 (Βούντενη). Και στο νεκροταφείο Πορτών σύμφωνα με ενημέρωση του ανασκαφέα, Ι. Μόσχου, τον οποίο και ευχαριστώ.

[53] Ch.T, 126, 131.

[54] Μόσχος ΑΜ (2009) υπό έκδοση, όπου αναφέρει ότι «ο ύστατος χαιρετισμός γινόταν όσο υψωνόταν η ξερολιθιά, ώσπου οι τελευταίες πέτρες συνοδεύονταν με τη μεγαλύτερη οδύνη...».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

περιοχή, έφραζαν τις εισόδους. Ήταν τοποθετημένες η μία πάνω στην άλλη, με προσοχή, σχηματίζοντας οριζόντιες σειρές, χωρίς συνδετικό υλικό μεταξύ τους.
Οι πέτρες που ήταν στις κατώτερες σειρές σε όλους σχεδόν τους τάφους ήταν μεγαλύτερες, ενώ μερικές ήταν σχεδόν επίπεδες. Ήταν δε τόσο καλά τοποθετημένες που σχημάτιζαν ομαλές προσόψεις, οι οποίες εξείχαν ελάχιστα των παραστάδων της εισόδου. Μόνο στο εσωτερικό των θαλάμων οι πέτρες δεν είχαν τοποθετηθεί με ιδιαίτερη προσοχή. Η ξερολιθιά καταλάμβανε όλο το βάθος του στομίου και όλο το πλάτος και το ύψος της θύρας.[55]
Στους περισσότερους τάφους αφαιρέθηκε με μεγάλη δυσκολία, δεδομένου ότι το χώμα που εισχώρησε αργότερα ανάμεσα στις πέτρες, είχε δημιουργήσει ένα συμπαγή και στέρεο τοίχο. Με λιγότερη δυσκολία αφαιρούνταν οι πέτρες της ξερολιθιάς, που βρίσκονταν προς το εσωτερικό του θαλάμου.[56]
Στην περίπτωση του τάφου 7, που είχε δύο ταφικούς θαλάμους και βρέθηκε ασύλητος, η είσοδος που οδηγούσε στον δεύτερο θάλαμο ήταν και αυτή κλεισμένη με ξερολιθιά, η οποία μάλιστα ήταν εξαιρετικής κατασκευής (πίν. 58 β, γ).[57]
Όσον αφορά στις επανειλημμένες τοιχίσεις και αποτοιχίσεις της ξερολιθιάς των εισόδων των θαλάμων, δεν εντοπίστηκαν σαφή ίχνη,[58] προκειμένου με βεβαιότητα να λεχθεί ποιο τμήμα της ξερολιθιάς αποτοιχιζόταν κάθε φορά, που επρόκειτο να χρησιμοποιηθεί ο θάλαμος. Μόνο η περίπτωση του Τ. V στη θέση «Σπηλιές» είναι ενδεικτική (πίν. 210 β). Το εσωτερικό μέτωπο της ξερολιθιάς δεν είναι ευθύγραμμο, αλλά σε ύψος 0,40 μ. από το δάπεδο του θαλάμου είναι κτισμένη πιο μέσα κατά 0,33 μ., ένδειξη που υποδηλώνει μεταγενέστερη αποτοίχισή της Θα πρέπει όμως να σημειωθεί, ότι πάντα οι πέτρες που βρίσκονταν από τη μέση περίπου της εισόδου και κάτω, και κυρίως οι κατώτερες σειρές, αφαιρούνταν με μεγαλύτερη δυσκολία, απ' ότι οι πέτρες των ανώτερων σειρών, παρά το γεγονός ότι είχε δημιουργηθεί και χώρος, μετά την απομάκρυνση των ανώτερων σειρών, που διευκόλυνε την απομάκρυνσή τους.
Ενδιαφέρον προκαλεί η περίπτωση του Θ.Τ. 3. Εδώ, η ξερολιθιά της εισόδου διατηρήθηκε στο κατώτερο τμήμα της, και σε απόσταση μόλις 0,30 μ. υπήρχε μικρό τοιχάριο παράλληλο με το μέτωπο, σε όλο το πλάτος του δρόμου. Διατηρούνταν δύο σειρές λίθων (σχ. 18 γ, πίν. 29 α).[59] Η επίχωση στο τμήμα μεταξύ του τοιχαρίου και του μετώπου ήταν από χαλίκι. Στη ΝΑ γωνία του θαλάμου, εσωτερικά υπήρχε λοξά

---

[55] Για την ξερολιθιά της εισόδου που έφραζε την είσοδο των τάφων πρβλ. Μόσχος, ΑΜ (2009) υπό έκδοση, όπου σχόλια για την ποσότητα και τον αριθμό των λίθων. Θερμές ευχαριστίες απευθύνω στο συνάδελφο Ι. Μόσχο, ο οποίος έθεσε στη διάθεσή μου το άρθρο του αυτό πριν τη δημοσίευση.
[56] Σε κανέναν τάφο του νεκροταφείου η είσοδος δεν ήταν κλεισμένη με μία μεγάλη ή έστω με λιγότερες μεγάλες πέτρες, όπως έχει παρατηρηθεί στις Μυκήνες (Ch. T., 127, τάφος 502), στο Άργος (Vollgraff, BCH, 1904, 370), στα Βολιμίδια Μεσσηνίας (Μαρινάτος, ΠΑΕ, 1953, 243, εικ. 2), στη Νάξο (Βλαχόπουλος 2006, 85) και στην Καλλιθέα (Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1998) πίν. 34 β). Σε πρόσφατα ανασκαμμένο τάφο στο νεκροταφείο της Δάφνης (Αραπογιάννη ΑΔ 53 (1998), Β 1, 226 πίν. 92 δ), η είσοδος του θαλαμωτού 12, ήταν κλεισμένη με μία ορθογωνίου σχήματος πλάκα. Για την Ηλεία αυτό είναι το μοναδικό παράδειγμα αφού σε όλες τις άλλες περιπτώσεις των θαλαμωτών τάφων της Ηλείας η είσοδος φράζεται από ξερολιθιά.
[57] Παρόμοια θα ήταν και η ξερολιθιά του δεύτερου ταφικού θαλάμου του τάφου 1, ο οποίος όμως βρέθηκε συλημένος και είχε αφαιρεθεί από τους λαθρανασκαφείς. Οι πέτρες βρέθηκαν διάσπαρτες στους δύο θαλάμους.
[58] Όπως σαφέστατα υπάρχουν στην Περατή (Β, 10), στην Πρόσυμνα (Prosymna, 241), στην Ασίνη (Asine, 162, N.T. 157), στις Μυκήνες (Ch. T., 132-133), στη Θήβα (Κεραμόπουλλος, ΑΔ 3 (1917), 80, στο Λιγόρι (Στάης, ΑΕ 1895, 218), κ. α. Σχόλια και στον Μόσχο, ΑΜ (2009) υπό έκδοση.
[59] Ανάλογη περίπτωση και στο θαλαμωτό τάφο του Αγραπιδοχωρίου, πρβλ. Παρλαμά ΑΕ 1971, 52 εικ. 1, πίν. ΚΘ α. Ανάλογος χαμηλός εξωτερικός τοίχος και στον Τ. 6 των Δενδρών, πρβλ. Persson NTD, 1943, 21-2, εικ. 20, 22.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ακουμπισμένη πάνω στο πλευρικό τοίχωμα του θαλάμου, όρθια στενόμακρη πέτρα και κάτω από αυτή ήταν τοποθετημένα τα οστά ενός νεκρού.
Με ξύλινη θύρα ενδεχομένως κλεινόταν και η είσοδος του Τ. 4, όπου μπροστά ακριβώς από την είσοδο διαμορφωνόταν σκαλοπάτι ύψους 0,20 μ. περίπου, και χαμηλό τοιχάριο, αποτελούμενο από δύο σειρές λίθων, παράλληλο του μετώπου καταλάμβανε όλο το πλάτος του δρόμου, κι όχι μόνο το τμήμα του ανοίγματος της θύρας. Σημειωτέον ότι στον Τ. 4 αν και δεν βρέθηκε ξερολιθιά, ο θάλαμος ήταν αδιατάραχτος.
Ο Μόσχος, με αφορμή κάποια ιδιαίτερα στοιχεία που εντόπισε κυρίως σε τάφους των Πορτών και της Βούντενης, υποστηρίζει ότι σε κάποιες περιπτώσεις η θύρα των θαλαμωτών τάφων ήταν ξύλινη, ή ακόμη και δίφυλλη λίθινη (σπανιότερα), αποτελούμενη από δύο στενόμακρες πλάκες,[60] που κάλυπταν την ξερολιθιά. Οι θύρες αυτές, για τις οποίες αγνοούμε το σχήμα και το είδος, θα είχαν τη μορφή κανονικής θύρας οικίας.
Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί η περίπτωση του Τ. 5 των Πορτών, όπου ο ανασκαφέας διαπίστωσε τον συνδυασμό λίθινης και ξύλινης θύρας στην είσοδο του τάφου. Στο αριστερό τμήμα της εισόδου βρέθηκε λίθινη στενόμακρη πλάκα, τοποθετημένη όρθια στην όψη της ξερολιθιάς, ενώ στο κάτω μέρος μικρές πλάκες είχαν τοποθετηθεί λοξά πάνω της για την καλύτερη στερέωσή της. Το δεξιό τμήμα της όψης βρέθηκε ακάλυπτο, αλλά στο κάτω μέρος βρέθηκαν επίσης πέτρες σαν αυτές που υποβάσταζαν το λίθινο φύλλο, και κατά τον ανασκαφέα δεν υπάρχει αμφιβολία ότι σκοπό είχαν τη στήριξη δεύτερου φύλλου από φθαρτό υλικό, προφανώς από ξύλο. Επιπλέον, στον Τ. 10 των Πορτών, μεγάλος δισκοειδής λίθος, που αρχικά θα είχε τοποθετηθεί ως σήμα, είχε διατηρηθεί σε όρθια θέση εντός του στομίου, στηριζόμενος απλώς στην επίχωση που κάλυπτε το δάπεδο του στομίου, το οποίο δεν είχε κλειστεί με ξερολιθιά, κατά την τελευταία χρήση του τάφου στην προχωρημένη ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερη. Επίσης ο θάλαμος του τάφου βρέθηκε κενός από χώματα. Επομένως κάποιο φράγμα εμπόδισε την εισχώρηση των χωμάτων στο θάλαμο, και άφησε το λίθο στη θέση του. Αυτό το φράγμα κατά τον ανασκαφέα, θα ήταν από ξύλο, το οποίο σάπισε με το πέρασμα του χρόνου. Μάλιστα περιμετρικά της εισόδου υπήρχαν ευθύγραμμα αποτυπώματα, που προφανώς δημιουργήθηκαν από την πίεση της ξύλινης θύρας.[61] Λίθινη θύρα διέθετε και ο τάφος 1 των Πορτών.[62]
Άλλα παραδείγματα που αναφέρονται από το Μόσχο για την Αχαΐα είναι οι τάφοι 1, 2 και 4 στα Σπαλιαρέικα,[63] ο τάφος 8 του Αιγίου,[64] ο τάφος 4 της Βούντενης,[65] ο τάφος Χ Καλλιθέας,[66] ενώ στην ίδια κατηγορία εντάσσει τον θολωτό τάφο 2 στο Ρούτση Μεσσηνίας,[67] τον Τ. 2 στα Ελληνικά Ανθείας,[68] τον Τ. 10 των Δενδρών,[69]

---

[60] Μόσχος, ΑΜ (2009) υπό έκδοση, για ανάλογες περιπτώσεις με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία.
[61] Βλ. Μόσχος ΑΜ (2009) υπό έκδοση.
[62] Μόσχος ΑΔ 49 (1994) Β 1, 231. Μόσχος ΑΜ (2009) υπό έκδοση.
[63] Πετρόπουλος 2000, 73 σχ. 6, 8, 9, εικ. 4, 11, 13, 47, όπου βρέθηκαν λιθοσωροί μπροστά από την ξερολιθιά. Μόσχος ΑΜ (2009) υπό έκδοση.
[64] Aigion 28-9, πίν. 85, 87, όπου βρέθηκε ασύνδετος λιθοσωρός μπροστά στην ξερολιθιά και ο ανασκαφέας διαπίστωσε δύο φάσεις.
[65] Κολώνας ΑΔ 43 (1988) Β 1, 168-9, σχ. 16, πίν. 94 α, όπου η θύρα του τάφου φέρει αναθύρωση.
[66] Παπαδόπουλος ΠΑΕ (1998), πίν. 34 β.
[67] Μαρινάτος ΑΔ 16 (1960) Β, πίν. 95 α. Ο Μόσχος υποστηρίζει ότι ο μεγάλος λιθοσωρός στην έδρα της ξερολιθιάς σχετίζεται πιθανώς με τη στήριξη μεγάλης ξύλινης θύρας, ενδεχομένως δίφυλλης, βλ. Μόσχος ΑΜ (2009) υπό έκδοση.
[68] Χατζή-Σπηλιοπούλου ΑΔ 44 (1989), 109, πίν. 69 α.
[69] Persson NTD, 1943, 59 εικ. 66-68, 70-72, όπου ολόκληρος τοίχος ορθωνόταν στο δρόμο, προ του στομίου, και ο Μόσχος θεωρεί ότι εδώ θα υπήρχε μία από τις μεγαλύτερες ξύλινες θύρες, ύψους πάνω από 3,30 μ. , την οποία κάλυπτε ο τοίχος. Ανάλογη περίπτωση αναφέρει το θολωτό ΠΓ τάφο στο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τους τάφους στην Κοντογενάδα Κεφαλλονιάς,[70] τον Τ. 2 Α στην Πυλώνα[71] κ.ά. Καμιά φορά οι ξύλινες θύρες είχαν και ξύλινα στηρίγματα.[72] Οι λίθινες θύρες προτιμώνται σε εξαιρετικές περιπτώσεις,[73] κι εμφανίζονται στην είσοδο Πρωτογεωμετρικών θολωτών τάφων.

Στην Ηλεία ο Μόσχος αναφέρει την περίπτωση του τάφου 12 στη Δάφνη,[74] όπου υπάρχουν δύο όρθιες πλάκες στη βάση της ξερολιθιάς, την περίπτωση του Τ. 3 της Αγίας Τριάδας και το θαλαμωτό τάφο στο Αγραπιδοχώρι Ηλείας.[75]

Επισημαίνεται όμως ότι και στις δύο προαναφερθείσες περιπτώσεις της Αγίας Τριάδας, δεν εντοπίστηκαν κατά την ανασκαφή σαφή δείγματα για αποσάθρωση οργανικής ύλης, μπροστά στην είσοδο, εφόσον δεν διαπιστώθηκε οποιαδήποτε αλλαγή στο χώμα. Η άποψη είναι ενδιαφέρουσα, αναμένεται ωστόσο η τελική δημοσίευσή της για να μελετηθεί η τεκμηρίωσή της.

Ο θάλαμος (βλ. φυλλάδιο 1, σελ. 3-27).

Σχήμα.

Το σχήμα των θαλάμων συνήθως υπαγορεύεται από τη φύση του εδάφους.[76] Οι θάλαμοι στους περισσότερους τάφους της Αγίας Τριάδας είναι κυκλικού ή ωοειδούς[77] σχήματος με διάμετρο που κυμαίνεται μεταξύ των 3 και 4 μ. Από τους σαράντα τάφους του Αγιάννη μόνο οι πέντε έχουν τετράπλευρη κάτοψη[78] με μήκος πλευράς 3

Αργυροπούλι Τυρνάβου ο οποίος διατήρησε στοιχεία τόσο της ξύλινης, όσο και της λίθινης θύρας της εισόδου.

[70] Μαρινάτος ΑΕ 1933, 71-3 εικ. 6-7, 9-12. Ο Μαρινάτος αναφέρει ότι η λάξευση της αναθύρωσης στην είσοδο έγινε «προς καλυτέραν εφαρμογήν της πλακός, ήτις ποτέ έκλειε τον τάφον». Ο Μόσχος θεωρεί ότι ξύλινες θύρες έφραζαν και τις εισόδους των τάφων στα Μαζαρακάτα. Για την τελευταία περίπτωση και η Souyoudzoglou-Haywood 1999, 49 θεωρεί ότι οι θύρες έκλειναν με κάποιο φθαρτό υλικό. Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για όλες τις περιπτώσεις βλ. Μόσχος ΑΜ (2009) υπό έκδοση.

[71] Karantzali 2001, 16 εικ. 6 πίν. 6 b.

[72] Ο Μόσχος (ΑΜ (2009) υπό έκδοση) αναφέρει το παράδειγμα του Τ. 72 της Βούντενης, και του Τ. 4 Βοριά στα Βολιμίδια, (Μαρινάτος ΠΑΕ (1954), 301-2 εικ. 1), όπου ο Μαρινάτος επισημαίνει μία «περίεργο κάθετο οπή» στη σκληρή επίχωση προ του στομίου, και θεωρεί ότι πρόκειται για αποτυπώματα ξύλινων στηριγμάτων των ξύλινων θυρών των τάφων.

[73] Μόσχος ΑΜ (2009) υπό έκδοση, με παράλληλα και βιβλιογραφία. Αναφέρει τον Άγιο Θεόδωρο Καρδίτσας, το Βελεστίνο Μαγνησίας, και την Παντάνασσα Αμαρίου Κρήτης, για την Υπομυκηναϊκή περίοδο. Για τους Πρωτογεωμετρικούς τάφους αναφέρονται θολωτών τάφων στην Πεδιάδα Ηρακλείου, ο «λαξευτός» θολωτός τάφος γεωμετρικών χρόνων στη Μεσορράχη Λάρισσας και πρωτογεωμετρικοί θαλαμωτοί τάφοι της Θεσσαλίας. Στα υστερώτερα παραδείγματα αναφέρονται ο αρχαϊκός θολωτός τάφος των Φαρσάλων που κλεινόταν με ξύλινη θύρα, και ο κλασικός θολωτός τάφος των Δελφών, που η θύρα φρασσόταν με ογκόλιθο.

[74] Αραπογιάννη ΑΔ 53 (1998), Β 1, 226 πίν. 92 δ.

[75] Παρλαμά ΑΕ 1971, 52 εικ. 1, πίν. ΚΘ α.

[76] Περατή Β, 12.

[77] Ο τύπος συνηθίζεται πολύ στην Ηλεία βλ. Παρλαμά 1974, 26 κ.ε. Παρλαμά, ΑΕ 1971, 52 εικ. 1 (Αγραπιδοχώρι). Παπακωνσταντίνου, ΑΔ 35 (1980), Β 1, 169 (Μιράκα). Βικάτου 2001. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), 231-3. Αραπογιάννη, ΑΔ 53 (1998), 225-6. Για την Αχαΐα, βλ. Για την Αχαΐα βλ. Achaea 53-4. Σταυροπούλου-Πετρόπουλος, ΑΔ 44 (1989) Β 1, 134-6 (Χαλανδρίτσα). Παπαδόπουλος, Έργον 1988, 24 και 1989, 23-4 (Καλλιθέα). Του ιδίου, Έργον 1989, 5 (Κλάους). Papazoglou-Manioudaki, BSA 89 (1994), 173 εικ. 2. Κολώνας, 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 465. Για άλλες περιοχές βλ. Ch. T. 10 εικ. 5. Περατή Β, 12. Ωνάσογλου ΑΔ 38 (1983) Β 1, σχ. 3 (Κουκάκι). Τσουκλίδου, ΑΔ 40 (1985) 13 (Αθήνα, οδός Ερεχθείου). Σπυρόπουλος, ΑΔ 37 (1982) Β 1, 113 σχ. 1 (Πελλάνα). Καζά-Παπαγεωργίου ΑΔ 36 (1981) Β 1, 99 και Βαλάκου, ΑΔ 37 (1982) 90 κ. ε. (Παλαιά Επίδαυρος).

[78] Για τον τύπο του τάφου στην Ηλεία, βλ. Παρλαμά 1974, 31. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), 232. Αραπογιάννη, ΑΔ 53 (1998), 226. Για την Αχαΐα βλ. Aigion 34 (Τ. 6). Σταυροπούλου- Πετρόπουλος, ΑΔ 44 (1989) Β 1, 134-6 (Χαλανδρίτσα). Κολώνας, 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 466. Για άλλες περιπτώσεις βλ. ενδεικτικώς Ch. T. 134 (Μυκήνες). Asine 162 εικ. 139. Παπαδημητρίου, ΠΑΕ 1953, 207 (Μυκήνες). Πιο συχνά εμφανίζεται στον Άγ. Ηλία Τίρυνθας, βλ. Tiryns VI, 89. ΑΔ 29 (1973-4), Β

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

- 4,50 μ. και ο Τ. 31 έχει πεταλόσχημη κάτοψη.[79] Από τους δέκα τάφους στη θέση Σπηλιές, οι ΙΙΙ και Χ είναι τετράπλευροι, ενώ οι υπόλοιποι είναι σχεδόν κυκλικού σχήματος.[80]

Ο μικρότερος θάλαμος είναι του τάφου 40, με διάμετρο μόλις 1 μ. Ο μεγαλύτερος θάλαμος με κυκλική κάτοψη (χωρίς να υπολογίζομε τους διπλοθάλαμους τάφους) είναι του τάφου 25, που η διάμετρός του ανέρχεται στα 4,50 μ. και το εμβαδόν του στα 15,89 τ.μ. Από τους τετράπλευρους ο θάλαμος του Χ είναι ο μεγαλύτερος με μήκος πλευρών 4,60 μ. και εμβαδόν 21,16 μ. (σχ. 101).[81] Η λάξευση των θαλάμων έχει γίνει με ιδιαίτερη προσοχή και επιμέλεια.

Οι θάλαμοι διατηρούνται σε εξαιρετική κατάσταση. Λόγω της σκληρότητας και σταθερότητας του εδάφους διατηρείται η αρχική επιφάνεια των τοιχωμάτων στο μεγαλύτερο τμήμα τους, αλλά και της οροφής, με αποτέλεσμα η επίχωση των θαλάμων να είναι ελάχιστη. Πάνω στα τοιχώματα των θαλάμων, διατηρούνται αρκετά καλά τα ίχνη από τα εργαλεία λάξευσης.[82] Σε πολλές περιπτώσεις (όπως στον τάφο 31) τα ίχνη λάξευσης διατηρούνται σε όλη σχεδόν την επιφάνεια των πλευρικών τοιχωμάτων, αλλά και της οροφής. Τα χτυπήματα έχουν λοξή φορά και διακρίνονται δύο ειδών σκαπτικά εργαλεία: το ένα έχει πλάτος 0,06 και το άλλο έχει πλάτος 0,095 μ. Το δεύτερο φαίνεται ότι είναι από τα πιο πλατιά δείγματα που έχουμε.[83]

2, 294 σχ. 6 (Συκέα Μολάων). Δημακοπούλου, ΑΔ 37 (1982) Β 2, 83 σχ. 1 (Κόκλα Αργολίδας). Ωνάσογλου, ΑΔ 34 (1979) Α 19 σχ. 2 (Κουκάκι). Περατή Β, 12. Δακορώνια ΑΔ 35 (1980) Β 1, 240 σχ. 4 (Ζέλι Λοκρίδας).

[79] Ο πεταλόσχημος θάλαμος δεν απαντάται συχνά. Για άλλα παράλληλα στη γειτονική Αχαΐα βλ. ενδεικτικώς Achaea 53. Aigion 34 (Τ. 3, 4, 8). Παπαδόπουλος, Έργον 1988, 24 και 1989, 23-4 (Καλλιθέα). Πετρόπουλος, ΑΔ 44 (1989) Β, 136 (Τ. 1, 4, Σπαλιαρέικα Λουσικών). Κολώνας, 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 467. Επιπλέον βλ. Χρήστου, ΠΑΕ 1956, 207 εικ. 1 (Αγ. Τριάδα Λακωνίας). Δημακοπούλου, ΑΕ 1972, 30 εικ. 1 α (Μελαθριά Λακωνίας). Λαμπροπούλου, ΑΔ 37 (1982) Β, 189 (Ζέλι). Περατή Β, 12 (Τ. 16, 24). Berbati 44 κ. ε. Δακορώνια, ΑΔ 40 (1985), Β, 171 σχ. 12 (Τ. ΙΙΙ, Ελάτεια). Σαπουνά-Σακελλαράκη, ΑΔ 39 (1984) 124, Τ. 1 (Κύμη). Κουντούρη 2002, (δ. δ.). 28 (Βολιμίδια).

[80] Για την τυπολογική κατάταξη των τάφων ανάλογα με το σχήμα τους βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 465-468 (Βούντενη), όπου διακρίνει τους ακόλουθους τύπους: κυκλικός, τετράπλευρος, τετράγωνος μετά θόλου, πεταλόσχημος, ακανόνιστος και ελλειψοειδής, με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία.

[81] Στις διαστάσεις αυτές, εκτός από λίγες εξαιρέσεις, κυμαίνονται οι περισσότεροι θαλαμωτοί τάφοι στην Ηλεία. Ενδεικτικώς αναφέρουμε την περίπτωση του τάφου 13, των Τρυπών Κλαδέου, που η διάμετρος του θαλάμου είναι 5,50 μ. και είναι ο μεγαλύτερος μέχρι τώρα ερευνημένος τάφος στην Ηλεία, βλ. Βικάτου ΑΔ 55 (2000), Β, υπό εκτύπωση). Στο νεκροταφείο της Βούντενης ο μεγαλύτερος έχει διαστάσεις 4.62χ5.93 μ., βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 465 (Βούντενη).

[82] Όπως και σε τάφους της Ολυμπίας, βλ. Παρλαμά, 1974, 30, πίν. 28 α. Σε τάφους της Καλλιθέας Πατρών, βλ. Παπαδόπουλος, ΠΑΕ 1976, 197, πίν. 132 β και ΠΑΕ 1977, 184. Achaea, 55, σημ. 85. Πετρόπουλος, Αρχ/κές έρευνες στην Αχαΐα, 507. Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1977), 184 (Καλλιθέα Πατρών). Παπάζογλου, ΑΑΑ 14 (1981) 65 σημ. 8 (Βρυσαρίου Καλαβρύτων). Κολώνας 1998 (υπό έκδοση), 470 (Βούντενη). Επίσης στην Περατή (Β, 15-16, πίν. 152), όπου το πλάτος τους είναι 0,058-0,06 μ. Σπυρόπουλος ΠΑΕ (1976), 64, πίν. 29 α-β (ίχνη εργαλείων στους θαλαμωτούς τάφους της Τανάγρας). Στην Κρήτη φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκαν εργαλεία με μικρότερο πλάτος, εφόσον τα ίχνη που διατηρήθηκαν έχουν πλάτος 0,05-0,055 μ. (όπως αναφέρει παραπάνω ο Ιακωβίδης στην Περατή, Β, 16, σημ. 1). Επίσης για ανάλογες περιπτώσεις βλ. Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1976), 64. Δημάκη, Περιφέρεια Β΄, 323 (Ελάτεια). Μαλακασιώτη, Αρχαία Θεσσαλία 1992, 267. Παπάζογλου, ΑΑΑ, 14, 1981, 65, με πλάτος 0,055-0,6 σε τάφο στο Καστέλλο-Κω. Καράντζαλη, Περιφέρεια Α, 1994, 287 (Ασπροπηλιά - Πυλώνα Ρόδου). Για την Κρήτη βλ. Αλεξίου, Κατσαμπά, 1967, 21, εικ. 17 και του ιδίου ΠΑΕ (1953), 301. Ρεθεμιωτάκης, Ειλαπίνη 1987, 236 σε τάφο στο Κυπαρίσσι. Deshayes, Outils de bronze, 262 πίν. XXXV (2092, 2093, 2095, 2096), 291-292 πίν. XXXIX (15).

[83] Ως προς τα ίχνη των εργαλείων, σαφέστερα είναι τα στοιχεία που προέκυψαν από το μυκηναϊκό νεκροταφείο Σπαλιαρέικων Αχαΐας, όπου ο ανασκαφέας διέκρινε τεσσάρων ειδών εργαλεία λάξευσης (λεπτά αιχμηρά, γλωσσωτά, διχαλωτά και χτένια), βλ. Πετρόπουλος, 2000, 71, 73. Το πλάτος των

Η οροφή.

Η οροφή σε όλους τους θαλάμους είναι κυρτή-θολωτή και στις περισσότερες περιπτώσεις διατηρήθηκε στο αρχικό της ύψος. Από τους πενήντα συνολικά τάφους δεν την διατήρησαν οι με αρ. 9, 12-13, 18, 19, 33, 36, III και V. Στην καλή διατήρηση των οροφών συνέβαλε, εκτός της σταθερότητας του εδάφους, και το σχήμα τους, δεδομένου ότι οι κυρτές-θολωτές οροφές παρουσιάζουν μεγαλύτερη ανθεκτικότητα.[84] Δεν βρέθηκαν θάλαμοι με οριζόντιες[85] ή σαμαρωτές οροφές.[86] Στους θαλαμωτούς τάφους της Ηλείας κατά κανόνα το σχήμα των οροφών που απαντάται είναι θολωτό.[87] Όσον αφορά στο ύψος τους, μόνο οι τάφοι με αρ. 40 και IV έχουν ύψος μόλις 1 μ. (Ίσως περιείχαν παιδικές ταφές και γι' αυτό δεν διατηρήθηκαν τα οστά). Στους υπόλοιπους το ύψος της οροφής κυμαίνεται από 1,80 σε 2,30 μ.[88]

Παρά την σταθερότητα και τη σκληρότητα του εδάφους, σε μερικούς θαλάμους είχαν καταρρεύσει τμήματα της οροφής, μετά τη χρήση των τάφων, όταν δηλαδή είχε πραγματοποιηθεί και η τελευταία ταφή. Σε όλες όμως τις περιπτώσεις πρόκειται για μικρότατα τμήματα, τα οποία επί του δαπέδου είχαν δημιουργήσει μία επίχωση ύψους 0,20-0,40 μ. περίπου.

Θρανίο (;).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση του θαλάμου του τάφου 11 (πίν. 98 γ-δ), όπου περιμετρικά στα πλευρικά τοιχώματα του θαλάμου, έχει λαξευτεί «θρανίο» (πατούρα), σε ύψος 1 μ. περίπου από το δάπεδο του θαλάμου, το οποίο έχει πλάτος μόλις 0,15 μ. Μάλιστα επί του θρανίου του ανατολικού πλευρικού τοιχώματος είχε τοποθετηθεί το δόρυ (Μ 1481, πίν. 98 δ), το οποίο διατήρησε και τμήμα του ξύλινου κονταριού του. Η αιχμή του δόρατος ήταν στραμμένη προς την είσοδο και προφανώς συνόδευε το νεκρό που βρισκόταν κατά μήκος του ανατολικού πλευρικού τοιχώματος.[89]

Θρανία (και όχι πατούρα) κατά μήκος της μιας ή περισσοτέρων πλευρών των θαλάμων έχουν βρεθεί σε διάφορα μυκηναϊκά νεκροταφεία, όπως στο θαλαμωτό τάφο 6 των Ελληνικών Ανθείας,[90] στη Θήβα,[91] στην Αθήνα,[92] στις Μυκήνες,[93] στα

εργαλείων που χρησιμοποιήθηκαν για την λάξευση των τάφων της Αγίας Τριάδας, ταυτίζεται με κάποια εργαλεία που είχαν χρησιμοποιηθεί στα Σπαλιαρέικα.

[84] Το πλέον συνηθισμένο σχήμα οροφής των θαλαμωτών στα μυκηναϊκά νεκροταφεία. Βλ. ενδεικτικώς: Maiuri Annuario 6-7 (1923-4) 236 (Ιαλυσός), στα Δενδρά (Persson, N. T. 158-159), αλλά και στις Μυκήνες (Ch. Tombs) 135-136. Κολώνας, ΑΔ 44 (1989) Β1, 129, 131 και 48 (1993), Β1, 122 (Βούντενη). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 470 (Βούντενη). Δανιηλίδου 2000, 164 κ. ε. (με σχολιασμό και βιβλιογραφία για τις θολωτές οροφές που στην κορυφή φέρουν κεντρική κοιλότητα).

[85] Όπως στην Περατή (Β, 17) ή στην Ελάτεια (Δημάκη, Περιφέρεια Β΄, 323).

[86] Όπως στα νεκροταφεία των Μυκηνών (Τσούντας, ΑΕ 1988, 128, και Μυκήναι 1893, 135), της Ασίνης (Asine 358), των Δενδρών (Persson R.T.D, 1931, 75 εικ. 65 και Persson N.T.D 1942, 158-159), ή του Άργους (Vollgraff, BCH 28 (1904), 372. Αλλά και στα νεκροταφεία της Αχαΐας, Βούντενης, Καλλιθέας-Ραμπαντάνια κ. ά.

[87] Βλ. Ενδεικτικώς βλ. Παρλαμά, 1974, 27, 32. Βικάτου 1997, 305 κ.ε. Βικάτου, 2001, 84 κ.ε. Αραπογιάννη ΑΔ 53 (1998) Β1, 225-6. Βικάτου ΑΔ 53 (1998), Β1, 231-3.

[88] Πολύ μεγαλύτερο από το ύψος των οροφών των θαλαμωτών της Περατής (Β, 18).

[89] Παρόμοια περίπτωση στον Τ. 36 της Βούντενης, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 475, όπου ο ανασκαφέας θεωρεί ότι ξεχάστηκε εκεί στην πατούρα του τοιχώματος, ίσως γιατί συλήθηκε εν μέρει ο τάφος και ο δράστης τελικά δεν βρήκε την κατάλληλη ευκαιρία να την απομακρύνει από το θάλαμο. Εφόσον όμως συμβαίνει και στο δικό μας νεκροταφείο, θεωρούμε ότι μάλλον πρόκειται για τοποθέτηση του κτερίσματος στη συγκεκριμένη θέση.

[90] Χατζή-Σπηλιοπούλου, 2001, 286 (στο θαλαμωτό τάφο 6 των Ελληνικών Ανθείας). Της ιδίας, ΑΔ 53 (1998) Β 1, 235 (για τον ίδιο τάφο).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Δενδρά,[94] στην Κόκλα,[95] στην Πρόσυμνα,[96] στα Αηδόνια,[97] στη Δειράδα,[98] στην Κρήτη[99] κ. ά.[100] Απουσιάζουν εντελώς από την Περατή.[101]

Τα θρανία στους τάφους κατασκευάστηκαν είτε για να τοποθετηθεί εκεί ο νεκρός, είτε για την εξυπηρέτηση τελετουργικών καθαρμών και για την τοποθέτηση πάνω σε αυτά κτερισμάτων, είτε ως κάθισμα των θρηνωδών.

Το θρανίο όμως στο θάλαμο του τάφου 11, λόγω του ύψους και του μικρού πλάτους, δεν εξυπηρετούσε καμιά λειτουργική ανάγκη, αλλά προφανώς οφείλεται σε κατασκευαστικούς λόγους.

Γενικώς τα θρανία που συνήθως εμφανίζονται σε τετράπλευρους θαλαμωτούς τάφους, έλκουν την καταγωγή τους από κτιστά θρανία σε οικήματα και σε μέγαρα.[102]

Κόγχες.

Κόγχες στα πλευρικά τοιχώματα των θαλάμων δεν βρέθηκαν. Ενδιαφέρουσα είναι η περίπτωση του θαλαμωτού τάφου 31, όπου δύο μικρές κογχοειδείς κοιλότητες είχαν λαξευτεί εκατέρωθεν της εισόδου (σχ. 72).[103] Είναι στο ίδιο επίπεδο με το δάπεδο του θαλάμου και είναι προφανές ότι λαξεύτηκαν αργότερα, προκειμένου να συγκεντρωθούν εκεί τα οστά των ανακομιδών και να εξασφαλιστεί χώρος για νέες ταφές στο θάλαμο.[104] Αποτελούν επομένως προέκταση του θαλάμου, του οποίου αλλοιώθηκε το αρχικό σχήμα κάτοψης.

Σε όλες τις γνωστές περιπτώσεις οι κόγχες στα τοιχώματα των θαλάμων είχαν χρησιμοποιηθεί για να δεχτούν οστά ανακομιδών.[105] Στην Ηλεία η λάξευση κογχών

---

[91] Κεραμόπουλλος, ΑΔ 3 (1917), 87, 109, 141, 159. Ο Κεραμόπουλλος θεωρεί ότι ήταν «καθέδραι» ή «κλίναι» που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες λατρείας των νεκρών. Το ίδιο υποστηρίζει και ο Pelon 1976, 354-5 για τις περιπτώσεις στο Κοπανάκι, Διμήνι και Πρόσυμνα. Για τη Θήβα βλ. και Φαράκλας, ΑΕ 1996, 218, όπου αναφέρεται θρανίο στο μεγάλο θαλαμωτό τάφο του Γηροκομείου.

[92] Παντελίδου 1975, 56. Ath.Agora XIII, 158-162 σε τάφο της Αγοράς.

[93] Τσούντας, ΑΕ 1888, 140. ChT. 12, 75-78, εικ. 7, 75-78 εικ. 29, 100 εικ. 41, 136. Tsountas-Manatt 1897, 136, για τη χρήση των θρανίων ως χώρων εναπόθεσης των νεκρών και των προσφορών τους νεκρούς.

[94] Persson N.T.D, 1942,159.

[95] Βλ. Demakopoulou 1990, 119 στο θολωτό τάφο.

[96] Prosymna 245, τάφοι 6, 10, 50 και κτιστά θρανία στους τάφους 5, 11, 13 και 26. Shear, Hesperia 9 (1940), 277-278.

[97] Βλ. Δημακοπούλου και Διβάρη-Βαλάκου 1997, 115.

[98] Λαξευμένο κατά μήκος των τριών τοίχων του τάφου XXXIV, βλ. Deiras 102, πίν. XI.1.

[99] Για τις περιπτώσεις της Κρήτης βλ. ενδεικτικώς Αλεξίου, Κατσαμπά 1967, 4, 6, 9-10, 13, 16, 18. Επίσης Sakellarakis, Roma 1996, 1123 (Αρμένοι). Βλαζάκη ΑΔ 45 (1990) Β2 442 (Χανιά).

[100] Γενικώς για τάφους με θρανία βλ. Gallou 2005, 72-3, όπου και αναφορά στη συμβολική ερμηνεία των θρανίων και συγκέντρωση θεωριών για τη χρήση τους και σ. 76-81 με όλες τις περιπτώσεις τάφων με θρανία. Επίσης βλ. Demakopoulou 1990, 119 (θρανίο στο θολωτό τάφο της Κόκλας, όπου εξυπηρετούσε για την προσφορά τελετουργικών καθαρμών προς τιμήν των νεκρών). Οι Cavanagh-Mee, 1998, 65 θεωρούν ότι χρησίμευαν ως κλίνες των νεκρών, ή όταν δεν υπάρχουν σκελετικά κατάλοιπα πάνω σε αυτά χρησίμευαν ως βωμοί. Kontorli-Papadopoulou, Aegaeum I, 1987, 149 (χρησιμοποιούνταν μάλλον ως κάθισμα για θρηνωδούς).

[101] Περατή Β, 15.

[102] Ανάλογα προς την οικιστική αρχιτεκτονική, πρβλ. Kontorli-Papadopoulou, Aegaeum 1, 149. Η άποψη αναφέρεται και στο Μόσχος ΑΜ (2009) υπό έκδοση, με βιβλιογραφία.

[103] Όμοια περίπτωση και στην Τανάγρα, βλ. Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1982) 108. Για τις προεκτάσεις βλ. Περατή Β, 12-3.

[104] Petropoulos 2007, 257 λάξευση κογχών και επέμβαση στο αρχικό κυκλικό σχήμα του τάφου, προκειμένου να εξασφαλιστεί περισσότερος χώρος για τις δευτερογενείς ταφές (Νικολέικα Αιγίου).

[105] Χωρίς να αποτελεί κανόνα η λάξευση κογχών στα πλευρικά τοιχώματα των θαλάμων, απαντάται στα μυκηναϊκά νεκροταφεία. Πρβλ. Περατή Β, 13-4 (όπου βρέθηκαν επτά κόγχες σε ισάριθμους τάφους). Prosymna 245. Berbati 16, εικ. 4. Asine 161. Τσούντας ΑΕ 1988, 129. Κεραμόπουλλος ΑΔ 3 (1917), 124. Κατά καιρούς διευρύνσεις θαλάμων για να μεγαλώσουν το χώρο και στην Κρήτη,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

εντός του θαλάμου δεν συνηθίζεται. Ενδεικτικώς αναφέρομε την περίπτωση του θαλαμωτού τάφου της Βροχίτσας, όπου είχε λαξευτεί αβαθής κόγχη σε ένα από τα πλευρικά τοιχώματα του θαλάμου.[106]

Ενίσχυση τοιχωμάτων θαλάμου.

Στο ανατολικό τμήμα του δρόμου του Τ. 5, τα χώματα ήταν αρκετά χαλαρά και είχαν ενισχυθεί με ξερολιθιά. Με την αφαίρεση αυτής της ξερολιθιάς, φάνηκε ο θάλαμος Β, του θαλαμοειδούς τάφου 7. Προφανώς κατά την κατασκευή του τάφου 7 εντόπισαν τα χαλαρά χώματα της επίχωσης του δρόμου του τάφου 5, και το σημείο αυτό το ενίσχυσαν με ξερολιθιά.

Επίσης ομοίως συνέβη με το δρόμο του Τ. 8 και το θάλαμο του Τ. 10 (πίν. 78 β). Στο δυτικό πλευρικό τοίχωμα του δρόμου, και πλησίον της γωνίας του μετώπου, παρατηρήθησαν αρχικά λίγες πέτρες, που στη συνέχεια, κατά την ανασκαφή του θαλαμωτού τάφου 10 (βλ. παρακάτω) διαπιστώθηκε ότι αποτελούσαν ενίσχυση του τοιχώματος του θαλάμου, που τμήμα του συνέπιπτε με αυτό του δρόμου του τάφου 8.

Στον τάφο 35 το ανατολικό πλευρικό τοίχωμα του θαλάμου έχει ενισχυθεί με ξερολιθιά (σχ. 88). Το τμήμα αυτό του θαλάμου συμπίπτει με το δυτικό πλευρικό τοίχωμα του δρόμου του παρακείμενου τάφου 17, ο οποίος βρίσκεται σε υψηλότερο επίπεδο.[107] Φαίνεται ότι αρχικά είχε κατασκευαστεί ο τάφος 17. Στη συνέχεια κατά τη λάξευση του θαλάμου του τάφου 35, τμήμα του συνέπεσε με το δρόμο του τάφου 17. Τότε ενίσχυσαν το πλευρικό τοίχωμα του θαλάμου. Ο θάλαμος του τάφου 35 βρέθηκε βυθισμένος. Πιθανόν με την πάροδο του χρόνου από το σημείο αυτό της ξερολιθιάς του πλευρικού τοιχώματος εισχωρούσαν χώματα, με αποτέλεσμα, κάποια στιγμή, ο θάλαμος να γεμίσει εντελώς.

Ενίσχυση του πλευρικού τοιχώματος με τρεις καλοδουλεμένους λίθους, έχομε και στον Τ. IV στη θέση «Σπηλιές», που βρίσκεται παραπλεύρως του Τ. III και σε ψηλότερο επίπεδο από αυτόν (πίν. 210 α).

Παρόμοιες περιπτώσεις ενίσχυσης των πλευρικών τοιχωμάτων των θαλάμων, είναι γνωστές και από άλλα μυκηναϊκά νεκροταφεία.[108]

Το δάπεδο.

ενδεικτικώς βλ. Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκης, ΑΔ 33 (1978) Α, 43-5. Επίσης βλ. Περατή Β, 12-4 για παραδείγματα στην ηπειρωτική Ελλάδα. Κουντούρη 2002, (δ. δ.). 18-23, 26, 28 (σε τάφους των Βολιμιδίων εμφανίζεται συχνά μεγάλος αριθμός κογχών στο θάλαμο).

[106] Βλ. Βικάτου, 1997, 306.

[107] Από κακό υπολογισμό συνήθως συμβαίνει ο νέος τάφος να συμπίπτει με τμήμα του υπάρχοντος. Κάτι που εμφανίζεται ήδη από την ΠΕ εποχή στη Μάνικα, βλ. Σάμψων, Μάνικα ΙΙ, 1988, 41.

[108] Όπως στις Μυκήνες, βλ. Τσούντας, ΑΕ, 1888, 154. Δημακοπούλου ΑΔ 36 (1981) Β 1, 99, σχ. 10 (Σουλεϊμάνη Μυκηνών). Περατή Β, 15 πίν. 151. Fr¨odin-Persson, Asine 356-7, εικ. 134. Παπαδημητρίου, ΠΑΕ (1953), 209 (Μυκήνες). Βαβρίτσας, ΑΑΑ 1 (1968), 111 (Βάρκιζα). Παπαδόπουλος, ΠΑΕ, 1991, 82 (από τον Τ. Κ, του νεκροταφείου Κλάους Πατρών). Παπαδόπουλος, ΠΑΕ 1993, 45, 46 (Καλλιθέα, Τ. XI, XIII), ΠΑΕ 1991, 82 (Τ. Κ, Κλάους). ΠΑΕ 1993, 45, 46 (Καλλιθέα). Aigion 13, 22, πίν. 41. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 459. Στην Αχαΐα παρατηρείται επίσης στις Πόρτες και στη Μιτόπολη (αδημοσίευτα, την πληροφορία οφείλω στον κ. Λ. Κολώνα). Αραβαντινός, ΑΔ 38 (1983) 134 (Καλλιθέα Θηβών). Βερδελής, ΠΑΕ (1953), 128-9 (Φάρσαλα, με τοιχώματα κτισμένα). Ζαφειρόπουλος ΠΑΕ (1960) 332 (Νάξος, όπου στο δρόμο του τάφου Β έχει ενισχυθεί με ξερολιθιά το πλευρικό του τοίχωμα. Στην Τανάγρα για να ενισχυθούν τα τοιχώματα του θαλάμου κατασκευάστηκε περιμετρικά λίθινος δακτύλιος, βλ. Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1974) 18 και του ιδίου ΠΑΕ (1981) 100-102 ενίσχυση πλευρικού τοιχώματος στον τάφο 125 Τανάγρας. Τέλος, ενίσχυση τοιχωμάτων έχομε και στην Ηλεία, σε τάφο στην Μιράκα, βλ. Παπακωνσταντίνου, ΑΔ 35 (1980), Β 1, 169.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Τα δάπεδα όλων των θαλάμων, τα οποία στην ουσία αποτελούν συνέχεια των δαπέδων των δρόμων[109] είναι επίπεδα και ομαλά. Επίστρωση από διαφορετικό χώμα, χαλίκι, [110] ή λίθους[111] δεν εντοπίστηκε σε κανέναν θάλαμο.
Στους θαλαμωτούς τάφους της Ηλείας γενικώς, όπως άλλωστε και στα περισσότερα μυκηναϊκά νεκροταφεία, το δάπεδο των θαλάμων απλώς εξομαλύνεται, προκειμένου να είναι επίπεδο και ομαλό, χωρίς να επιστρώνεται με κάποιο άλλο υλικό. Μοναδική εξαίρεση στην Ηλεία αποτελεί ο θαλαμωτός τάφος της Βροχίτσας, όπου το δάπεδο του θαλάμου, κατά το μεγαλύτερο τμήμα του, ήταν πλακόστρωτο. Στον ίδιο τάφο το υπόλοιπο δάπεδο ήταν στρωμένο με λεπτό, συμπαγές στρώμα αποτελούμενο από γλίνα και άμμο, διαφορετικό δηλαδή από το χώμα που είχε λαξευτεί ο τάφος.[112]

Επάλληλα ταφικά στρώματα (πίν. 59-62).
Ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση του πρώτου ταφικού θαλάμου του τάφου 7, όπου διαπιστώθηκαν επάλληλα ταφικά στρώματα. Οι σκελετοί των πρώτων ταφών του θαλάμου της ΥΕ ΙΙΙ Α περιόδου, καλύφθηκαν με χώμα, εξομαλύνθηκε η επιφάνεια και δημιουργήθηκε με τον τρόπο αυτό ένα δεύτερο δάπεδο, πάνω στο οποίο ενταφιάστηκαν οι υπόλοιποι νεκροί. Στον τάφο αυτό δεν προχώρησαν στον καθαρισμό του θαλάμου με τον τρόπο που συνηθίζεται στο νεκροταφείο, δηλαδή τη λάξευση λάκκων ή κογχών, αλλά προτίμησαν να καταχώσουν τις ταφές και να διαμορφώσουν νέο δάπεδο. Ενδεχομένως προέβησαν στην ενέργεια αυτή, επειδή μικρά τμήματα της οροφής είχαν υποχωρήσει και αντί να απομακρύνουν τα πεσμένα στο δάπεδο χώματα προτίμησαν να τα επιστρώσουν. Παρόμοια περίπτωση στην Ηλεία είναι θαλαμωτός τάφος στη θέση Κουμασάκια Κλαδέου, όπου επί του δαπέδου υπήρχαν δύο στρώματα ταφών, κατά τον ίδιο τρόπο με τον τάφο 7.[113]
Ο τρόπος αυτός ταφής σε επάλληλα επίπεδα, γνωστός από τα νεκροταφεία των Μυκηνών[114] εμφανίζεται και στην Αχαΐα, στο νεκροταφείο της Καλλιθέας, όπου στους τάφους Λ, Ι-ΙΙΙ, IV-VI, VIII, XI, XIV, XV-XVI, XX-XXII, Π (ο τελευταίος στη θέση (Ραμπαντάνια) απαντώνται δύο ή τρία επάλληλα επίπεδα,[115] στο νεκροταφείο Κλάους Πατρών στους τάφους Α, ΣΤ,[116] στη Βούντενη,[117] στη

[109] Το ίδιο παρατηρείται σε όλους τους θαλαμωτούς της Ηλείας, αλλά και της Αχαΐας, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 463 (Βούντενη).
[110] Όπως στους θαλάμους της Περατής (Β, 16) για το χώμα, και στην Ιαλυσό (Maiuri, Annuario 6-7 (1923-4), 236) για το χαλίκι. Για την Κρήτη ενδεικτικώς βλ. Βλαζάκη ΑΔ 46 (1991) Β2 411, όπου σε θαλαμωτό τάφο στα Χανιά το δάπεδο είχε επιστρωθεί με λεπτό στρώμα κοκκινωπής άμμου.
[111] Όπως στην Καρποφόρα, βλ. Χωρέμης, ΑΑΑ (1968), 205-6 και του ιδίου ΑΕ 1973, 25 κ.ε. Κορρές, ΠΑΕ (1976), 486-7, εικ. 2, 504 (Περιστεριά, ΜΕ-ΥΕ Ι τάφος). Ενδεικτικώς για άλλες περιπτώσεις βλ. Ξανθουδίδης, ΑΔ 2 (1916), 174 στρωμένο με μεγάλες πλάκες το δάπεδο του τάφου Δαμανίων. Deiras, 87, Τ. XXVIII, πίν. Χ:2
[112] Βλ. Βικάτου, 1997 305. Χαρακτηριστική επίσης για την Ηλεία είναι η περίπτωση πλακόστρωσης του δαπέδου σε θολωτό τάφο του Κακόβατου, βλ. αναφορά με βιβλιογραφία στον Νικολέντζο 2003, 620 κ.ε. Για πρωιμότερα δείγματα επιστρωμένων δαπέδων θολωτών τάφων, είτε με θαλάσσια βότσαλα, είτε με χαλίκια βλ. Κορρές 1979-1984, 49-51, όπου και κατάλογος με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία των θέσεων (από νεολιθική και εξής).
[113] Σύμφωνα με την προφορική ενημέρωση του ανασκαφέα κ. Αγγ. Λιάγκουρα.
[114] Βλ. Ch. T. 137, 141, όπου πρώτος ο Wace παρατήρησε το έθιμο ταφής σε επάλληλα στρώματα.
[115] Βλ. Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1978) 123 (Τ. Λ), ΠΑΕ (1988), 33, 34 (Τ. Ι-ΙΙΙ), ΠΑΕ (1989) 57-59 (Τ. V-VI). ΠΑΕ (1992) 58 (Τ. VIII). ΠΑΕ (1993) 44-45 (Τ. XI), 46 (Τ. XIV), ΠΑΕ (1997), 122 (Τ. Π). Έργον (1988) 25, (1989) 24, (1992) 23, (1993) 23, (2000) 55-7, (1999) 40-4.
[116] Βλ. Παπαδόπουλος, ΠΑΕ, 1988, 36 (Τ. Α). 1990, 53.
[117] Κολώνας, ΑΔ 49 (1994) Β1 229 (τάφος 34, με δύο ταφικά στρώματα). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 476 (στους Τ. 14, 34, 43), που το δεύτερο ταφικό στρώμα προέκυψε από επιδιορθώσεις του θαλάμου και των πεσμένων χωμάτων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μιτόπολη Πατρών,[118] στην Κρήνη,[119] αλλά και σε άλλα μυκηναϊκά νεκροταφεία της ηπειρωτικής και νησιωτικής Ελλάδας.[120]

Αναβαθμίδα.

Στο θαλαμωτό τάφο 4, είχε δημιουργηθεί χαμηλή αναβαθμίδα ύψους 0,10-0,15 μ., η οποία καταλάμβανε το μισό πίσω τμήμα στο βάθος του θαλάμου, απέναντι από την είσοδο και πάνω σε αυτή είχαν τοποθετηθεί οστά ανακομιδής (σχ. 21, πίν. 34 δ).[121] Ο τάφος βρίσκεται στο ανατολικό άκρο του νεκροταφείου, και αποτελεί έναν από τους τάφους της σειράς με προσανατολισμό Α-Δ, τον πρώτο από βόρεια. Πρέπει να σημειωθεί ότι περιμετρικά, στις παρυφές του νεκροταφείου, ο πωρόλιθος δεν είναι τόσο σταθερός όσο στο κέντρο, όπου έχουν λαξευτεί και οι περισσότεροι τάφοι. Είναι λοιπόν πιθανόν να δημιουργήθηκαν τα δύο αυτά επίπεδα προκειμένου να διορθωθεί κάποια ανωμαλία του εδάφους. Παρόμοια περίπτωση, με ψηλότερη όμως αναβαθμίδα, παρατηρείται σε τάφο της Κρήνης Πατρών, όπου επίσης πάνω σε αυτή ήταν τοποθετημένα οστά ανακομιδών με τα κτερίσματά τους.[122]

Λάκκοι ταφών-ανακομιδών στο θάλαμο.

Άλλο χαρακτηριστικό, όσον αφορά στην αρχιτεκτονική των τάφων, είναι οι λάκκοι που έχουν λαξευτεί στο δάπεδο των θαλάμων. Οι λάκκοι αυτοί είχαν χρησιμοποιηθεί τόσο για ταφές, όσο και για ανακομιδές.[123]

Οι λάκκοι ταφών είναι στενόμακρα ορύγματα με απεστρογγυλεμένες γωνίες και καλυμμένοι με πλάκες. Περιείχαν όλοι ταφές ενηλίκων, όπως στη γειτονική Κεφαλλονιά που το έθιμο ταφής σε λάκκους εμφανίζεται κατά κόρον.[124]

Σε όλους βρέθηκε από ένας νεκρός, εκτός από τον λάκκο 2 του τάφου 20, ο οποίος βρέθηκε κενός. Οι διαστάσεις των λάκκων αυτών κυμαίνονται σε μήκος από 1,12 έως 1,70 μ., πλάτος 0,30 έως 0,80 μ. και βάθος 0,40 έως 1,00 μ.

---

[118] Κολώνας ΑΔ 51 (1996) Β1 236 (τάφος 5).

[119] Βλ. Papazoglou-Manioudaki, BSA 89 (1994), 173-4.

[120] Όπως στην Καρποφόρα Μεσσηνίας, όπου δύο ταφικά στρώματα διαπιστώθηκαν στον τάφο Νικητόπουλου 3, βλ. Χωρέμης 1973, 35. Δακορώνια ΑΔ 51 (1996) Β1, 316 νεκροταφείο Έξαρχου, όπου στον τάφο IV εντοπίστηκαν τέσσερα αλλεπάλληλα στρώματα. Περατή Β, 76 (οφείλεται σε ειδικές συνθήκες των θαλάμων, λόγω κατάρρευσης οροφής). Prosymna 250. Ch.T. 141. Επίσης βλ. Ωνάσογλου, ΑΔ 34 (1979) Α, 18-28 (τρία ταφικά στρώματα σε θαλαμωτό τάφο στο Κουκάκι). Townsend, Hesperia 24 (1955), 193-200 (σε τάφο κάτω από το ναό του Άρη στην Αγορά). Στη Νάξο, βλ. Ζαφειρόπουλος ΠΑΕ (1960) 330.

[121] Πρβλ. Prosymna, 188, 245: σε χαμηλή αναβαθμίδα επί του δαπέδου ήταν τοποθετημένη παιδική ταφή. Επίσης παρόμοια κατασκευή και στη Δειράδα (Τ. XXVIII) Deiras 87, 245, αλλά και στις Μυκήνες: Ch. T. 101, 136, όπου είχαν τοποθετηθεί ταφές. Σπυρόπουλος ΠΑΕ (1974) 10 εικ. 1 (τάφος 77 Τανάγρας). Το ίδιο και σε τάφο της Βραυρώνας (Παπαδημητρίου, ΠΑΕ (1956), 86) και σε τάφο των Δαμανίων Κρήτης, όπου είχαν τοποθετηθεί λάρνακες που περιείχαν τις ταφές, βλ. Ξανθουδίδης, ΑΔ 2 (1916) 174. Επίσης για όμοια περίπτωση βλ. Αλεξίου, ΠΑΕ (1953), 300 (Κατσαμπά). Παρόμοιες αναβαθμίδες και στο διπλό θαλαμωτό τάφο Τσαγκλή 4 στα Ελληνικά Ανθείας, βλ. σχετικώς Koumouzelis, Roma 1996, 1224-6. Καράντζαλη, Περιφέρεια Α, 1994, 292 (χαμηλό θρανίο σε τάφο της Πυλώνας).

[122] Χρυσάφη ΑΔ 49 (1994) Β1 235 (τάφος 2 στην Κρήνη Πατρών).

[123] Αντίθετα με την Περατή που οι λάκκοι είχαν χρησιμοποιηθεί ως οστεοφυλάκια (Β, 14-15).

[124] Στην Κεφαλλονιά, αρκετοί λάκκοι ήταν λαξευμένοι με σειρά στο δάπεδο βλ. Μαρινάτος, ΑΕ 1932, 20-22, ΑΕ 1933, 71, 74, 76-8. Souyoudzoglou-Haywood 1999. Ο Desborough (1972, 90) συνδέει τους λάκκους με την παρουσία μη μυκηναϊκού πληθυσμού στην Κεφαλλονιά. Η Κοντορλή-Παπαδοπούλου (Aegaeum 1, 1987, 150), προτείνει την καταγωγή από Λακωνία, όπου απαντούν νωρίτερα στα νεκροταφεία Πελλάνας και Επιδαύρου Λιμηράς. Την επιβίωση ΜΕ εθίμου προτείνουν οι Wardle-Dickinson (BSA 78 (1983), 67). Για τους λάκκους στους θολωτούς τάφους της Κεφαλλονιάς πρβλ. Κολώνας 2007, 337, που το αναφέρει ως τυπικά Κεφαλληνιακό γνώρισμα. Μόσχος 2007, 249, 251, 280.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Είναι αρκετά στενοί και μικροί για ταφές, γι' αυτό το λόγο άλλωστε οι νεκροί ήταν τοποθετημένοι σε έντονα συνεσταλμένη στάση. Οι λάκκοι του θαλάμου 37 είναι λαξευμένοι σε σχήμα Τα (σχ. 90). Ο ένας με προσανατολισμό Α-Δ και ο δεύτερος λαξευμένος κατά μήκος του κεντρικού άξονα του θαλάμου, με κατεύθυνση Β-Ν, ενώνονται μεταξύ τους και σχηματίζουν Τ. Δυστυχώς ο τάφος 37 είχε συληθεί πρόσφατα από λαθρανασκαφείς με αποτέλεσμα να μην έχομε στοιχεία σχετικά με το περιεχόμενο αυτών των λάκκων.

Περιμετρικά του χείλους του λάκκου 1 για τη υποδοχή της πλάκας είχε λαξευτεί μία υποδοχή πλάτους 0,15-0,28μ., πάνω στην οποία είχε τοποθετηθεί η πλάκα. Ανάλογα λαξεύματα παρατηρούμε συχνά σε λαξευτούς λάκκους που προορίζονται για πρωτογενείς ταφές, στο δάπεδο των θαλάμων.[125] Ο Μόσχος θεωρεί ότι οι λάκκοι που έχουν λαξευμένη υποδοχή, και δεν βρίσκεται η πλάκα, έφεραν ξύλινο κάλυμμα, που σάπισε με το πέρασμα των αιώνων.[126] Κατά την άποψή μας ωστόσο, σε αυτή την περίπτωση θα έπρεπε να υπάρχουν ίχνη ξύλου.

Όπως προκύπτει από τα προαναφερθέντα, μέσα στον ίδιο θάλαμο μπορεί να είναι λαξευμένοι όχι μόνον ένας, αλλά περισσότεροι λάκκοι. Έτσι έχομε τις περιπτώσεις των θαλάμων 20 που περιείχε δύο λάκκους ταφών (σχ. 55, πίν. 119 β-δ), του 22, επίσης δύο λάκκους, λαξευμένοι παράλληλα μεταξύ τους και περιείχαν από μία ταφή ο καθένας. Μάλιστα οι νεκροί ήταν τοποθετημένοι με τέτοιο τρόπο, ώστε ο ένας να είναι απέναντι και στραμμένος προς τον άλλο. Στον τάφο 33 ήταν λαξευμένοι δύο λάκκοι ταφών στο δάπεδο (σχ. 80, πίν. 174-5), κατά μήκος του κεντρικού άξονα. Από τους τάφους της συστάδας των Σπηλιών μόνο στους τάφους VI, και VIII υπήρχαν λάκκοι ταφών επί του δαπέδου (σχ. 97, 99).

Οι λάκκοι ανακομιδών έχουν σχήμα ακανονίστου τετραπλεύρου (τάφος 28, σχ. 63, πίν. 140 γ-δ), ή ωοειδές (τάφος 31, σχ. 72), ή μηνοειδές (τάφος 17, σχ. 54 α) ακολουθούν δηλαδή τα πλευρικά τοιχώματα και την κυκλική κάτοψη του θαλάμου.[127] Είναι αβαθείς και κανένας δεν ήταν καλυμμένος με πλάκες, σε αντίθεση με τους λάκκους ταφών. Οι διαστάσεις τους κυμαίνονται στο μήκος από 0,50 έως 1,25 μ., στο πλάτος 0,30 έως 0,60 και βάθος 0, 30 έως 0,50 για τους στενόμακρους, ενώ για τους τετράπλευρους οι διαστάσεις είναι 0,60χ0,90 μ. και βάθους 0,20 μ. (Τ. 28). Οι διαστάσεις του λάκκου του Τ. 31 που έχει ωοειδές σχήμα είναι: μήκος 1,50 μ. μέγιστο πλάτος 0,80 μ. και βάθος μόλις 0,20 μ.

Οι λάκκοι ανακομιδών βρέθηκαν γεμάτοι από οστά και κτερίσματα δευτερογενών ταφών. Τα κτερίσματά τους δεν ήταν ιδιαίτερα πλούσια. Μόνο στο λάκκο του τάφου 31 βρέθηκαν: χάλκινος ξυρός (Μ 1455) με κυρτή λεπίδα, σφραγιδόλιθος από στεατίτη (Δ 321), λεπτό χάλκινο ταινιωτό, με στικτή διακόσμηση διάδημα (Μ 1494), που ήταν παραπλεύρως του σχεδόν διαλυμένου κρανίου, δύο χάντρες σαρδίου και μία υαλόμαζας (Δ 529 α-β) και ένα πήλινο σφονδύλι (Δ 526, πίν. 157). Στους υπόλοιπους τα κτερίσματα ήταν μόνο αγγεία, πήλινα σφονδύλια, και λίγα όστρακα.

---

[125] Το ίδιο παρατηρείται και στο νεκροταφείο λακκοειδών τάφων στο Καμπί Ζακύνθου, βλ. Αγαλλοπούλου ΑΔ 28 (1973), Α, 64. Ενδεικτικά αναφέρομε την περίπτωση στον Τ. Τσαγκλή 4 στα Ελληνικά Ανθείας, πρβλ. Koumouzelis 1996, 1224 εικ. 1, 2, όπου μόνο μία πλάκα κάλυπτε όλο το λάκκο. Για την Ηλεία βλ. Βικάτου 2001, 99-103 (το ίδιο παρατηρείται σε λάκκο του Τ. 3 των Πευκών).

[126] Αναφέρει μάλιστα περίπτωση τάφου στη Βούντενη, όπου μεταγενέστερη ταφή είχε τοποθετηθεί πάνω σε λάκκους με ξύλινο κάλυμμα, ώστε τμήμα του σκελετού βρέθηκε εντός του λάκκου, όταν το φθαρτό υπόβαθρο υποχώρησε με τη σήψη, βλ. Μόσχος ΑΜ (2009) υπό έκδοση.

[127] Ιδίου σχήματος λάκκος, αλλά μεγαλύτερων διαστάσεων επειδή πρόκειται για λάκκο ταφής, είναι ο λάκκος ΙΙΙ, του θαλαμωτού τάφου 3 των Πευκών Ηλείας. Βλ. σχετικώς Βικάτου, 2001, 102.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Οι ταφικοί λάκκοι και οι λάκκοι ανακομιδών απαντώνται στους περισσότερους θαλαμωτούς τάφους της Ηλείας.[128]
Αλλά και στη γειτονική Μεσσηνία[129] και Αχαΐα[130] οι λάκκοι ταφών ή ανακομιδών είναι αρκετά συχνοί. Με μεγάλη συχνότητα απαντώνται παρόμοιοι λάκκοι στα πρόσφατα ερευνημένα νεκροταφεία της Καλλιθέας και Κλάους Πατρών,[131] με τα ίδια χαρακτηριστικά, δηλαδή στενοί και βαθείς οι λάκκοι ταφών, αβαθείς οι λάκκοι ανακομιδών. Κατά τον ανασκαφέα μάλιστα οι λάκκοι εντός των θαλάμων, αποτελούν χαρακτηριστικό της αρχιτεκτονικής των τάφων αυτών.[132] Το ίδιο παρατηρείται στο νεκροταφείο της Βούντενης, όπου υπάρχουν κυρίως λάκκοι ανακομιδών και λιγότεροι πρωτογενών ταφών,[133] και στο νεκροταφείο Νικολέικων στο Αίγιο.[134] Ωστόσο η ύπαρξη λάκκων εντοπίζεται σε αρκετές θέσεις της ηπειρωτικής και νησιωτικής μυκηναϊκής Ελλάδας,[135] ενώ ήταν γνωστό έθιμο ήδη στους πρώιμους

---

[128] Οι ταφικοί λάκκοι εντός των θαλάμων αποτελούν ένα από τα χαρακτηριστικά των θαλαμωτών τάφων στην Ηλεία. Για την Ηλεία βλ. Παρλαμά, 1974, 29, 31. Βικάτου 2001, 115 (με βιβλιογραφία). Της ιδίας, 1997 (Βροχίτσα) 309. Βικάτου ΑΔ 53 (1998) Β1, 231-3, Χρονικά ετών 2000, 2006 υπό εκτύπωση (Τρύπες Κλαδέου). Γιαλούρης, ΑΔ 17 (1961-2) Β 1, 106 (Ολυμπία, Νέο Μουσείο), του ιδίου 19 (1964), 177, πίν. 185-188 γ (Τρύπες Κλαδέου) και ΑΔ 20 (1965) Β 1, 209, πίν. 228-230 (Ολυμπία). Χατζή, ΑΔ 36 (1981) Β 1, 150 (Μιράκα). Κοκκοτάκη, ΑΔ 40 (1985), Β 1, 103 σχ. 1. Για τους τάφους στα Λακκοφώλια βλ. Βικάτου ΑΔ 55 (2000) Β 1, υπό εκτύπωση. Για τον τάφο του Αλποχωρίου, βλ. Κοκκοτάκη, ΑΔ 40 (1985), Β, 103-4. Αραπογιάννη, ΑΔ 54 (1999), Β1, 231 (Καυκανιά).

[129] Βλ. Μαρινάτος, ΠΑΕ (1952) 478-82, 484, 490 (Βολιμίδια), (1954) 300-304, ΠΑΕ (1960) 199-200 (λάκκοι ταφών και ανακομιδών στους τάφους των Βολιμιδίων). Του ιδίου ΠΑΕ (1964) 84, 86, (1965) 107-8 (τάφοι Κεφαλόβρυσου). Κουντούρη 2002, (δ. δ.). 14, 17, 22-3, 26, 28-9 (Βολιμίδια). Χωρέμης 1973, 34-36, 38-39, 46 (Καρποφόρα). Κουρουνιώτης, ΑΕ 1914, 102-3. Μαρινάτος ΑΔ 21 (1966), 166 (Βολιμίδια). Καράγιωργα, ΑΔ 27 (1972), Β 1, 256 (Βολιμίδια Τ. Α και Β, λάκκοι ανακομιδών). Koumouzelis, Roma 1996, 1224-6 (τάφος Τσαγκλή 4 στα Ελληνικά Ανθείας) και ΑΔ 44 (1989) Β 1, 111. Χατζή-Σπηλιοπούλου, ΑΔ 53 (1998) Β1, 235 (τάφος 6 Ελληνικών Ανθείας). Για θολωτούς βλ. Κορρές, ΠΑΕ (1975), 470-1 με σχόλιο για τους λάκκους, που περιείχαν ακτέριστες ταφές σε θολωτούς της Κουκουνάρας –Γουβαλάρη. Wilkie 1975, 49 κ. ε. Valmin SME, 220-1 (λάκκος στο στόμιο του θολωτού τάφου της Μάλθης).

[130] Achaea, 54-5. Aigion, 34-35. Κολώνας ΑΔ 44 (1989) Β 1, 131. 45 (1990) Β 1, 131-2. (Βούντενη, Άγιος Κωνσταντίνος). 46 (1991) Β1 146, πίν. 71 α. 47 (1992) Β1 140 (Βούντενη). Πετρόπουλος ΑΔ 45 (1990) Β1, 134 (Σπαλιαρέικα Λουσικών). Του ιδίου, 2000, 65, 68, 73 (Σπαλιαρέικα, όπου κάποιοι λάκκοι βρέθηκαν εντελώς κενοί, όπως και στο δικό μας νεκροταφείο). Σταυροπούλου-Γάτση-Πετρόπουλος ΑΔ 44 (1989) Β 1, 136 (Χαλανδρίτσα). Αλεξοπούλου ΑΔ 47 (1992) Β1 135 (οδός Γερμανού-Πάτρα). Πετρόπουλος, ΑΔ 50 (1995) Β1 234 (Νικολέικα Αιγίου). Κολώνας ΑΔ 51 (1996) Β1 236 (Μιτόπολη). Μόσχος ΑΔ 52 (1997) Β1 292 (Πόρτες). Papazoglou-Manioudaki, BSA 89 (1994), 173 (Κρήνη Πατρών). Κολώνας 2001, 261 (Πόρτες) και του ιδίου 1998 (δ.δ.) 469-470. Πετρόπουλος, ΑΔ 53 (1998) Β 1, 267 (Άγ. Κωνσταντίνος).

[131] Βλ. Παπαδόπουλος,ΠΑΕ (1977), 185-186. (1980), 106, 108. (1987), 71. (1988), 36 (Κλάους). (1989), 60-61 (Κλάους). (1990), 50-51 και 53-54 (Κλάους). (1991), 80- 83 (Κλάους). (1992), 54 (Κλάους). (1993), 45, 46, 47. (1997), 121, 123- 125. Έργον (1998) 37. Όσα δεν αναφέρονται Κλάους είναι από Καλλιθέα. Έργον (1989) 25, (1990) 25, (1991) 26, (1992) 25 (Κλάους)

[132] Αναφερόμενος στο νεκροταφείο Κλάους, βλ. Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1990), 50. Κυπαρίσσης, ΠΑΕ (1937), 93.

[133] Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 468-9.

[134] Petropoulos 2007, 254-7, 260-2 (λάκκοι πρωτογενών και δευτερογενών ταφων).

[135] Γενικώς για την λάξευση των ταφικών λάκκων εντός των θαλάμων βλ. Περατή Β, 14. Prosymna 245-247. Persson, NTD, 1942, 159-160. Snodrass, DAG, 182. Desboroug, LMTS, 33, 37-38, 112-113. Berbati 21, 29, 44, 70, εικ. 4, 12, 26, 30, 49 (για λάκκους ταφών και ανακομιδών). Astrom 1977, 70 κ. ε., εικ. 22 (Δενδρά, Τ. 13). Zygouries, 59-61. Maiuri, Annuario 6-7 (1923-4), 231 (Ιαλυσός). Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ΑΔ 43 (1988), 103. Ch. T. 136 κ. ε. Δανιηλίδου 2000, 164, 167. Shelton 2000, 29, 38 (Μυκήνες). Δημακοπούλου 1998, 23 (Αηδόνια). Ath. Agora XIII, 101. Τέλος από τα πλέον χαρακτηριστικά παραδείγματα ταφικών λάκκων στο δάπεδο θαλάμων αποτελούν και οι τάφοι της Κεφαλλονιάς, βλ. Καββαδίας, Προϊστορική Αρχαιολογία, 1909, 355 κ. ε. εικ. 449. Μαρινάτος ΑΕ 1932, 20-21, 23, και του ιδίου ΑΕ 1933, 71-74, 76-77, 79-81, όπου πολλοί λάκκοι είναι συμμετρικά με

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

μυκηναϊκούς χρόνους, όπως προκύπτει από τάφο στο νεκροταφείο της Ελευσίνας, όπου σε θαλαμωτό μυκηναϊκό τάφο βρέθηκε λάκκος περιέχων μινυακά αγγεία.[136] Πρόσφατα υποστηρίχθηκε ότι η επιλογή του εθίμου οφείλεται, εκτός των άλλων, και στην πρόθεση προστασίας του νεκρού από πιθανές ή επαπειλούμενες καταπτώσεις της οροφής των θαλάμων.[137] Στην περίπτωση της Κεφαλλονιάς, ο Κολώνας συμφωνεί με την άποψη αυτή, η οποία μάλιστα μπορεί να συνδυαστεί με την έντονη σεισμική δραστηριότητα στο νησί.[138]

Διθάλαμοι τάφοι (σχ. 3, 5, 31).
Η ύπαρξη διπλών ταφικών θαλάμων είναι ένα από τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του νεκροταφείου μας, που εμφανίζονται σε δύο κεντρικούς τάφους της συστάδας του Αγιάννη. Πρόκειται για τους τάφους 1 και 7, όπου ένας δεύτερος ταφικός θάλαμος είναι στη συνέχεια του πρώτου και κατά μήκος του κεντρικού άξονα αυτού (σχ. 3, 5, 31). Επικοινωνούν μεταξύ τους με θύρα, η οποία ήταν λαξευμένη ακριβώς απέναντι από την κεντρική θύρα του της εισόδου του πρώτου θαλάμου, και ήταν κλεισμένη με μία εξαιρετικά καλά κατασκευασμένη ξερολιθιά.
Ένας τρίτος τάφος ο Χ, που βρίσκεται στη θέση Σπηλιές, έχει πλευρικό θάλαμο, που έχει λαξευτεί στο ανατολικό πλευρικό τοίχωμα του πρώτου (σχ. 101).[139] Ο δεύτερος

σειρά λαξευμένοι στο δάπεδο των θαλάμων. Schachermeyr 1962, 290 (Δερβένι Κορινθίας). Asine 161. Παντελίδου 1975, 56, 80 (Αθήνα). Zygouries 59-61. Κεραμόπουλλος ΑΔ 3 (1917), 124. Δημακοπούλου, ΑΕ 1977, 32, 39, 46 (Μελαθριά Λακωνίας). Της ιδίας, ΑΔ 23 (1968) Α, 146-7 (Αγ. Ιωάννης). Για τον Άγ. Ιωάννη βλ. και Χρήστου, ΠΑΕ (1956), 207-210 (Άγ. Ιωάννης). Τσούντας ΑΕ 1888, 129 (Μυκήνες). Ch.T. 130. Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη, ΑΕ 1960, 124 (Ηραίο Άργους). Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη, ΑΑΑ (1969) 1, σ. 3 (θολωτός τάφος). Δημακοπούλου, Ειλαπίνη 1987, 70 (λάκκοι ανακομιδών Βρασέρκα). Σπυρόπουλος, ΑΔ 37 (1982) Β 1, 113 (Πελλάνα, τάφος 4) και ΠΑΕ (1979) 31-2. Του ιδίου, ΑΔ 36 (1981), Β 1, 131 σχ. 5 (Βολιμίδια). Μπανάκα-Δημάκη, ΑΔ 35 (1980) Β 1, 104 (Κάτω Αλμυρή Κορινθίας). Παπαδημητρίου, ΠΑΕ (1955) 83 (λάκκος ανακομιδών σε τάφους Αλυκής-Γλυφάδας) και (1956), 85 (λάκκοι ανακομιδών στο νεκροταφείο της Βραυρώνας). Κακαβογιάννης, ΑΑΑ 32-34, (1999-2001), 56 (Γλυκά Νερά Αττικής). Σπυρόπουλος, ΑΑΑ (1969) 1, 24 (Τανάγρα) και του ιδίου ΠΑΕ (1970), 30, (1976), 64 (Τανάγρα, λάκκοι ανακομιδών), ΠΑΕ (1980) 53, ΠΑΕ (1981) 102, ΠΑΕ (1982), 119 (λάκκοι ταφών), ΠΑΕ (1983) 103 (ανακομιδών). Δακορώνια ΑΔ 44 (1989) Β 1, 172, 174 . 45 (1990) Β1 176, 179 (Κυρτώνη και Μόδι Λοκρίδος, Αταλάντη, Ελάτεια) 46 (1991) Β1 193 (Μόδι). 47 (1992) Β1 205 (Κυρτώνη), 207 (Ελάτεια). ΑΔ 48 (1993) Β1 209 (Τραγάνα). 50 (1995) Β1 341 (Κυρτώνη). ΑΔ 51 (1996) Β1 317 (Εξαρχος). Δακορώνια-Δημάκη, ΑΔ 54 (1999) Β 1, 369-70 (Ελάτεια). Δημάκη, Περιφέρεια Β΄, 323 (Ελάτεια). Ιντζεσίλογλου ΑΔ 45 (1990) Β1 202 (Βελεστίνο). Πιτερός ΑΔ 49 (1994) Β1 157 (Παλαιά Επίδαυρος). Ασλαματζίδου, ΑΔ 50 (1995) Β1 103-4 (Ασίνη). Ευσταθίου ΑΔ 52 (1997) Β1 198-9 (Επίδαυρος Λιμηρά, λάκκοι ταφών). Φαράκλα ΑΕ 1996, 207, 210, 214 (Θήβα). Χωρέμης, ΑΔ 25 (1970), Β 1, 249 (Εύβοια). Benzi 1992, 228-9 (Ρόδος). Για Κρήτη βλ. ενδεικτικώς Δημοπούλου- Ρεθεμιωτάκης, ΑΔ 33 (1978) Α, 45, 47 (σε τάφους στο Μετόχι Καλού Ηρακλείου). Ρεθεμιωτάκης, Ειλαπίνη 1987, 237 σε τάφο στο Κυπαρίσσι. Muhly 1992, 29, 31, 36 (στο λαξευτό τάφο Πόρου Ηρακλείου για περισυλλογή παλαιότερων ευρημάτων). J.-E. Sakellarakis, Mycenaean Archanes, Roma 1996, 1112-3 (λάκκοι στο θολωτό Α στο Φουρνί). Τέλος βλ. σχολιασμό στην Kontorli-Papadopoulou, Aegaeum I, 149-150 με κατάλογο τάφων και βιβλιογραφία. Cavanagh-Mee 1998, 55, 92. Πρόσφατα βλ. Βλαχόπουλος, 2006, Α, 87 και Β (κεφ. 8).

[136] Βλ. Μυλωνάς ΠΑΕ (1956), 59.

[137] Moschos 2002, 15 κ. ε.

[138] Κολώνας 2007, 338. Με την άποψη συντάσσεται και ο Moschos 2002, 28 και Μόσχος ΑΜ (2009) υπό έκδοση, όπου συσχετίζει την ύπαρξη των λάκκων στην Κεφαλλονιά με τη μέριμνα προστασίας του σώματος και κατ' επέκταση της ψυχής από τις συχνές αποκολλήσεις τοιχωμάτων λόγω των σεισμών. Κατά την άποψή μου, οι λάκκοι στο δάπεδο αποτελούν χαρακτηριστικό της ευρύτερης περιοχής, όχι μόνον της Κεφαλλονιάς, όπως προκύπτει από την παραπάνω βιβλιογραφία, και επομένως δεν είναι απαραίτητο να συσχετισθούν με τη σεισμική δραστηριότητα της νήσου.

[139] Για διπλούς θαλαμωτούς τάφους βλ. Σακελλαρίου ΘΤΜ, 59 (Τ. 5), 220 (Τ. 79), πίν. XII. Περατή Α, 341, σχ. 99. Μαρινάτος, ΠΑΕ 1953, 245 εικ. 6 (Βολιμίδια). Persson NTD, 1942, 170, εικ. 124. Prosymna 242 (Τ. 3, 26, 33, 36). Ch. T. 75 (Τ. 518), 134, εικ. 29, 123:1, 124:1-2.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αυτός θάλαμος δεν έχει ερευνηθεί, για τους λόγους που αναφέρθηκαν στο πρώτο μέρος. Ερευνήθηκε μόνο μικρό τμήμα του διαστάσεων περίπου 2χ2 μ. στο οποίο απλά αφαιρέθηκε τμήμα της επίχωσης, αλλά δεν προέκυψαν ευρήματα, ούτε εντοπίστηκαν τα πλευρικά τοιχώματα. Από τις διαστάσεις όμως φαίνεται ότι πιθανότατα πρόκειται για κανονικό πλευρικό θάλαμο και μάλιστα μεγάλων διαστάσεων. Στην κατηγορία των διθάλαμων τάφων μπορούμε να εντάξουμε και την περίπτωση του θαλαμωτού τάφου 6 (σχ. 27), εφόσον στο πλευρικό τοίχωμα του δρόμου, η κόγχη που αναφέρουμε παραπάνω, λόγω διαστάσεων, αντιστοιχεί περισσότερο σε πλευρικό θάλαμο.

Οι διθάλαμοι τάφοι εμφανίζονται σποραδικά κατά τη μυκηναϊκή περίοδο. Στην Ηλεία οι δύο τάφοι του νεκροταφείου αποτελούν και το μοναδικό παράδειγμα. Σποραδικά εμφανίζονται και στην Αχαΐα, όπως στο νεκροταφείο Κλάους της Αχαΐας, ο τάφος Ζ[140] στον τάφο τάφος 8 στις Πόρτες[141] και στον Αγ. Κωνσταντίνο.[142] Άλλα παραδείγματα έχομε από Παλαιόκαστρο Αρκαδίας,[143] Κύθηρα,[144] Μυκήνες,[145] Πρόσυμνα,[146] Αηδόνια,[147] Μεσσηνία,[148] Αγ. Ιωάννη,[149] Θήβα,[150] Ελάτεια,[151] Κίμωλο,[152] Ρόδο,[153] Κρήτη,[154] Κύπρο[155] και σε άλλες περιοχές.[156]

---

[140] Βλ. Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1990), 50, 54.

[141] Βλ. Μόσχος ΑΔ 52 (1997) Β 1, 292. Κολώνας 2001, 261 (όμοια περίπτωση με την Αγία Τριάδα, όπου ο δεύτερος θάλαμος έχει λαξευτεί κατά μήκος του κεντρικού θαλάμου).

[142] Πετρόπουλος, ΑΔ 53 (1998) Β 1, 267.

[143] Αναφορά στην Gallou 2005, 74. Επίσης Kontorli-Papadopoulou, Aegaeum I, 148. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 186, 307 (όπου αναφέρει ότι πρόκειται μάλλον για θαλάμους που επικοινωνούν μεταξύ τους, λόγω εγγύτητας, και όχι για πλευρικούς θαλάμους).

[144] Kythera 1972, 221-3, εικ. 73, 78 με χαρακτηριστικότερο τον τάφο Ε που διαθέτει 6 πλευρικούς θαλάμους και ήταν σε χρήση από τη ΜΜ ΙΙΙ έως ΥΜ Ι Β και τον τάφο Η με τέσσερις πλευρικούς.

[145] Βλ. Τσούντας ΑΕ 1888, 129, 139. Τσούντας, Μυκήναι, 1893, 136. ChT. 75. Mylonas, 1966, 112. Σακελλαρίου, ΘΤΜ 59, 61, 93, 127, 220. Στις Μυκήνες ο δεύτερος θάλαμος έχει ανοιχτεί απέναντι από την είσοδο του πρώτου θαλάμου, όπως ακριβώς στην περίπτωση των τάφων 1 και 7 της Αγίας Τριάδας.

[146] Prosymna 93, 104, 180, 242 (με το δεύτερο θάλαμο αριστερά της εισόδου).

[147] Δημακοπούλου και Διβάρη-Βαλάκου 1997, 115.

[148] Μαρινάτος, ΠΑΕ (1953), 238 (Βολιμίδια). Κουντούρη 2002 (δ. δ.), 10. Για τα Ελληνικά Ανθείας ο τάφος Τσαγκλή 4 διαθέτει δύο ταφικούς τραπεζοειδείς θαλάμους, κατά τον κεντρικό άξονα, βλ. Koumouzelis, Roma 1996, 1224-6. Στο ίδιο νεκροταφείο και ο τάφος 6, βλ. Χατζή 2001, 287-8 και της ιδίας, ΑΔ 53 (1998) Β1, 235, αναφορά για τον ίδιο τάφο.

[149] Βλ. Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968), 146 (ο δεύτερος θάλαμος αριστερά της εισόδου). Επίσης βλ. Χρήστου, ΠΑΕ (1956), 207-210 (Άγ. Ιωάννης).

[150] Βλ. Παπαδάκης, ΑΔ 5 (1919), Παράρτ. 33 (διθάλαμος τάφος).

[151] Δημάκη, Περιφέρεια Β΄, 324.

[152] Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ΑΔ 49-50 (1994-5), 9.

[153] Βλ. Καράντζαλη ΑΔ 50 (1995) Β2 801, όπου τρεις διαφορετικοί θάλαμοι έχουν λαξευτεί γύρω από τον ίδιο δρόμο και ΑΔ 51 (1996) Β2 684, τάφος 5 με δύο ταφικούς θαλάμους. Για το ίδιο βλ. και Karantzali 1998, 89. Karantzali 1999, 403, και της ιδίας, 2001, 15 εικ. 6-7, 17-18 (τριπλός τάφος στο νεκροταφείο Πυλώνα).

[154] Ενδεικτικώς βλ. Δημοπούλου ΑΔ 49 (1994) Β2 708-9 (Πόρος Ηρακλείου) λαξευτός τάφος που διέθετε και προθάλαμο, ενώ οι θάλαμοι χωρίζονταν με τοιχίο. Για το ίδιο βλ. και Dimopoulou-Rethemiotaki, 2004, 367. Για τον τάφο Πόρου Ηρακλείου βλ. Muhly 1992, 29. Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, ΑΔ 52 (1997), Β 3, 1010 (νεκροταφείο Κυδωνίας-Χανιά). Σχετική αναφορά και στην Alberti, Περιφέρεια 1999, 544-5 για τους τάφους στο Μαύρο Σπήλαιο Κνωσού. Για το ίδιο βλ. Forsdyke BSA 28 (1926-7), 264 εικ. 19, 256 εικ. 8. Επίσης ο θολωτός Α στο Φουρνί διαθέτει πλευρικό θάλαμο, βλ. J. A.-E. Sakellarakis, Mycenaean Archanes, Roma 1996, 1113. Γενικώς βλ. και Dickinson 1977, 61, 64 σημ. 41 με βιβλιογραφία. Dickinson, BSA 78 (1983), 57, 60-1. Kythera 220-4 εικ. 62, 73, 221-3 εικ. 78 (Κύθηρα, Τ. Α, Ε, Η της ΜΜ ΙΙΙ Α/ΙΙΙ Β-ΥΜ Ι Α). Ωνάσογλου, ΑΔ 45 (1990), Β 1, 81-3 (ΜΜΙΙΙ Β-ΥΜ Ι Β τάφος στην Παλαιόπολη στα Κύθηρα).

[155] Για τους διθάλαμους τάφους της Κύπρου της ΜΚ Ι περιόδου βλ. Hood, Huxley, Sandars, BSA 53-4 (1958-9), 220 σημ. 9. Astr¨om 1972, 6-7 εικ. 4:2,3. Muhly 1992, 146-7.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Από τους μελετητές έχει συζητηθεί αρκετά, αν ο πλευρικός θάλαμος αποτελεί χρονολογικό κριτήριο, καθώς και η προέλευση του τύπου.[157] Επίσης, κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί θεωρίες σχετικά με το συμβολισμό του πλευρικού θαλάμου.[158]
Γνωρίζομε ότι σε άλλες περιπτώσεις οι δεύτεροι θάλαμοι είχαν χρησιμοποιηθεί για πρωτογενείς ταφές (Δενδρά, Τ. 6, Πρόσυμνα Τ. 26, 36), για πρωτογενείς και δευτερογενείς (Πρόσυμνα Τ. 25, 33, Μυκήνες, Τ. Τσούντας 5, Κεφαλόβρυσο Τ. 5) και ως οστεοφυλάκια (Μυκήνες, Τσούντας 27, Wace 5, 79, 518).
Στο Θ.Τ. 1 της Αγίας Τριάδας, ο Α θάλαμος είχε χρησιμοποιηθεί από την ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2 έως και την ΥΕ ΙΙΙ Γ Ύστερη περίοδο, όπως φανερώνουν τα ευρήματα που διέφυγαν τη σύληση. Το περιεχόμενο του θαλάμου Β είχε διαταραχτεί περισσότερο και βρέθηκαν μόνο όστρακα και μικροευρήματα.
Πιο σαφής είναι η εικόνα στο διθάλαμο τάφο 7, που βρέθηκε ασύλητος. Εδώ ο θάλαμος Α ήταν σε χρήση από την ΥΕ ΙΙΙ Α 1 έως και την ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερη, και ο θάλαμος Β στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο.

Ημιτελείς θαλαμωτοί τάφοι (σχ. 3, 92, πίν. 194 γ, 200).
Στο νεκροταφείο βρέθηκαν και τρεις ημιτελείς τάφοι. Οι με αρ. 27, 36 (στην κεντρική συστάδα του Αγιάννη) και ο Τ. Ι (στις Σπηλιές) αν και έχουν διαμορφωμένο δρόμο δεν έχουν λαξευμένο θάλαμο.[159]
Στον τάφο 27 ο δρόμος έχει μήκος 4,40 μ. και πλάτος 1,55 μ. στην είσοδο.
Στο μέτωπο του δρόμου, σε βάθος 2,80 μ. είχε γίνει προσπάθεια κατασκευής θύρας, που όμως, άγνωστο γιατί εγκαταλείφθηκε. Κατά πάσα πιθανότητα εξέλειψαν οι λόγοι χρησιμοποίησης εφόσον εκατέρωθεν και πολύ κοντά του Τ. 27 είναι λαξευμένοι άλλοι τάφοι, και επομένως αιτία δεν ήταν η σύσταση ή η σαθρότητα του εδάφους.
Στην επίχωση του δρόμου βρέθηκαν αρκετά όστρακα, τα οποία πιθανόν προέρχονται από γειτονικούς τάφους, αλλά καθόλου σκελετικά κατάλοιπα.
Στον τάφο Ι (Σπηλιές) έχομε μία διαφορετική περίπτωση (σχ. 92, πίν. 200). Υπάρχει δρόμος μήκους 3,80 μ. και πλάτους 1,10 στην αρχή του και 1,25 μ. στο μέτωπο, με προσανατολισμό Β-Ν, στραμμένος προς Β. Στο ανατολικό και δυτικό πλευρικό τοίχωμα του δρόμου υπάρχει από μία κόγχη λαξευμένη, αλλά στο μέτωπο του δρόμου δεν έχει λαξευτεί θάλαμος. Οι δύο κόγχες, οι οποίες κλείνονταν με ξερολιθιά, είχαν

---

[156] Για κατάλογο των θέσεων βλ. Kontorli-Papadopoulou, Aegaeum I, 147-8 με βιβλιογραφία και αναφορά εκτός των παραπάνω θέσεων και Δενδρά, Σπάτα, Λακωνία Μαυροβούνι, Επίδαυρος Λιμηρά, Κεφαλόβρυσο Μεσσηνίας. Ωστόσο από αυτούς μόνο οι 3 των Μυκηνών διαθέτουν τον ταφικό θάλαμο σε συνέχεια του πρώτου και κατά μήκος του κεντρικού άξονα (οι τάφοι 5, 79 Τσούντα και 518 Wace). Dickinson 1994, 225 εικ. 6.8. Επίσης βλ. Gallou 2005, 73-4 με βιβλιογραφία και σ. 76-81 με συγκεντρωμένες όλες τις περιπτώσεις.
[157] Kontorli-Papadopoulou, Aegaeum I, 148, όπου και βιβλιογραφία. Αναφορά στην άποψη Persson, NTD, 1942, 158, 169 όπου υποστηρίζει καταγωγή από Αίγυπτο, που φαίνεται όμως απίθανη. Το πιθανότερο είναι ότι προέρχονται από την Κρήτη ή την Κύπρο ή τη νησιωτική Ελλάδα, εφόσον στη Κνωσσό, Φυλακωπή και Κύθηρα εμφανίζονται ήδη από την ΜΜ ΙΙ περίοδο. Βλ. σχετικά Dickinson 1977, 61 και BSA 78 (1983) 64. Τη θεωρία σχετικά με το χρονολογικό κριτήριο κατασκευής του τάφου, δεν αποδέχεται ο Blegen, βλ. Prosymna 148.
[158] Βλ. Gallou 2005, 73-4 με βιβλιογραφία για πλευρικούς θαλάμους σε θολωτούς και θαλαμωτούς τάφους (Αττική, Βοιωτία, Αργολίδα, Μεσσηνία) και το συμβολισμό τους, αφού όταν βρίσκονται ίχνη στάχτης, οστών και προσφορών σε αυτούς, υποδεικνύουν μάλλον κάποια τελετουργία προς τιμήν των προγονικών πνευμάτων. Ωστόσο, οι πλευρικοί θάλαμοι χρησιμοποιούνταν ως επί το πλείστον σαν οστεοφυλάκεια των κυρίων θαλάμων. Μόσχος ΑΜ (2009) υπό έκδοση, με βιβλιογραφία, και σχόλιο ότι η λάξευση παραθαλάμων προέρχεται από την αρχιτεκτονική των οικιών.
[159] Για παρόμοιες περιπτώσεις βλ. Aigion, 5, με βιβλιογραφία. Βλ. Δακορώνια ΑΔ 44 (1989) Β 1, 174, όπου σε θαλαμωτό τάφο στο Μόδι Λοκρίδος, στο μέτωπο του τάφου υπάρχει λάξευμα για κατασκευή τραπεζιόσχημης εισόδου, προσπάθεια που εγκαταλείφθηκε όμως και αρκέστηκαν σε ένα αμελές άνοιγμα. Δημακοπούλου 1998, 22-3 (Αηδόνια).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

χρησιμοποιηθεί, εφόσον στην δυτική βρέθηκε ταφή συλημένη και στην ανατολική ανακομιδή. Προφανώς είχε αρχικά λαξευτεί ο δρόμος και η δυτική κόγχη, η οποία και χρησιμοποιήθηκε για ταφή. Στη συνέχεια δεν λαξεύτηκε θάλαμος, αλλά η μικρή ανατολική κόγχη, όπου ενταπόθεσαν τα οστά της πρώτης ταφής και η αρχική κόγχη χρησιμοποιήθηκε για νέα ταφή, εφόσον δημιουργήθηκε χώρος.[160] Όμοια κατασκευή παρατηρείται και στο Παλαιόκαστρο Αρκαδίας.[161]
Ανάλογες περιπτώσεις ημιτελών τάφων έχομε από διάφορα νεκροταφεία. Ενδεικτικώς αναφέρουμε την Περατή,[162] τις Μυκήνες,[163] τις Ζυγουριές,[164] το Ναύπλιο,[165] την Πρόσυμνα,[166] την Τανάγρα,[167] την Ελάτεια,[168] την Πύλο,[169] την Αχαΐα[170] και την Κρήτη.[171]
Στην Ηλεία εκτός από την περίπτωση της Αγίας Τριάδας εμφανίζεται και στη συστάδα θαλαμωτών τάφων Στρεφίου, πλησίον της Ολυμπίας, όπου προσφάτως, κατά το 2007 η Ζ΄ Εφορεία ερεύνησε δύο ημιτελείς-υβριδικούς τάφους.[172]

Αρχιτεκτονικές ιδιαιτερότητες-«Υβριδικοί» θαλαμωτοί τάφοι (πίν. 194 γ, 210 α). Εκτός από τους θαλαμωτούς τάφους στην Αγία Τριάδα εμφανίζονται και «υβριδικοί» θαλαμωτοί. Στον τάφο 36 ο δρόμος έχει μήκος 2,16 μ. πλάτος 0,65 και βάθος 1,10 μ. Δεν υπήρχε διαμορφωμένη είσοδος, αλλά στο σημείο που τελείωνε ο δρόμος, άρχιζε ένα μικρό ημικυκλικό όρυγμα, στο ίδιο βάθος. Εντός αυτού βρέθηκαν λίγα οστά, πιθανότατα μικρού παιδιού, και ένα αρτόσχημο αλάβαστρο (Π 5048, πίν. 194 γ).[173]
Στην περίπτωση του τάφου αυτού είναι πιθανόν η λάξευση του τάφου να μην ολοκληρώθηκε, λόγω ακαταλληλότητας του εδάφους,[174] δεδομένου ότι στο σημείο αυτό σταματά ο πωρόλιθος που υπάρχει σε όλο τον υπόλοιπο χώρο του νεκροταφείου και εμφανίζεται χαλαρό χώμα και χαλίκια. Πιθανόν όμως, δεδομένου ότι πρόκειτο για παιδική ταφή, να μην μπήκαν στον κόπο οι κηδεύοντες να λαξεύσουν ολόκληρο τάφο. Ο τάφος 36 αποτελεί παραλλαγή θαλαμωτού τάφου, που χρησιμοποιήθηκε για

---

[160] Βλ. Τζεδάκις ΑΔ 35 (1980) Β 2, 513, όπου στο νεκροταφείο των Αρμένων σε δρόμους ημίεργων τάφων είναι λαξευμένες κόγχες. Επίσης και στη νεκρόπολη της Ναυπλίας στους δρόμους τάφων χωρίς θάλαμο έχουν λαξευτεί κόγχες, βλ. Χαριτωνίδης, ΠΑΕ (1953), 198-9, 202.
[161] Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 323 με βιβλιογραφία για άλλες θέσεις. Αναφέρεται η καταγωγή του από την Κρήτη. Ο Σπυρόπουλος τον αναφέρει ως φρεατοειδή.
[162] Περατή Α, 364, 444-445 και Β, 20-21.
[163] Τσούντας, ΑΕ (1988) 123. Βερδελής, ΠΑΕ (1962), 73-6 (με κόγχη όπως στον Τ. Ι). Τσούντας ΑΕ 1988, 123. Μυλωνάς, ΠΑΕ (1972) 115 (θέση Καψάλα Μυκηνών). Shelton, 2000, 42 (Γκορτσούλια-Μυκήνες), 45-6 (Καψάλα-Μυκήνες), 59-60 (με λάκκο επί του δρόμου που περιείχε ανδρική ταφή, Παναγιά-Μυκήνες).
[164] Zygouries, 65 (Τ. XXV).
[165] Χαριτωνίδης, ΠΑΕ (1953), 198, 202 (νεκρόπολη Ναυπλίας).
[166] Prosymna, 131, 231, πίν. 25 (Τ. XXXIX)
[167] Ημίεργοι θα πρέπει να θεωρηθούν οι τάφοι 107 και 111 που αναφέρει ο Σπυρόπουλος (ΠΑΕ 1977 Α, 25-6), οι οποίοι αποτελούνται από δρόμο με κόγχη στο τοίχωμά του, και χωρίς ταφικό θάλαμο.
[168] Βλ. Δημάκη, Περιφέρεια Β΄, 323 (Τ. ΤΧVIII).
[169] PN III, 179-180 (δρόμοι Ε 1 και Ε 2).
[170] Βλ. Aigion, 5, όπου και συζήτηση. Για τα πρόσφατα ανασκαφέντα νεκροταφεία της Αχαΐας βλ. Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1977), 184 (Καλλιθέα, Τ. Ζ). Κολώνας, ΑΔ 44 (1989) Β 1, 130. 46 (1991) Β1 146 όπου αναφέρεται οι ημίεργοι τάφοι 7 και 15 στη Βούντενη. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 471 (Βούντενη).
[171] Τζεδάκις, ΑΔ 33 (1978) Β 2, 379. Του ιδίου 35 (1980) Β 2, 513, αρκετοί ημιτελείς τάφοι στο νεκροταφείο των Αρμένων.
[172] Την ανασκαφή διενήργησε ο συνάδελφος κ. Κ. Νικολέντζος.
[173] Στην Περατή πλησίον των θαλαμωτών τάφων είχαν λαξευτεί για παιδικές ταφές μικροί αβαθείς λάκκοι, δίκην παρατάφων, πρβλ. Περατή Β, 23.
[174] Περατή Β, 21.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

παιδική ταφή, ανάλογος με τους τάφους 55, 79, 94, 102, 116 και 129 της Περατής.[175] Η κατασκευή θυμίζει τους φρεατοειδείς τάφους, που εμφανίζονται σε διάφορες περιοχές, όπως στο νεκροταφείο της Ναυπλίας,[176] στην Ελευσίνα[177], στην Αγορά,[178] στις Πόρτες Αχαΐας,[179] και στο Παλαιόκαστρο Αρκαδίας,[180] για να αναφέρομε μόνον ενδεικτικά κάποιες θέσεις.

Ιδιαιτερότητα εμφανίζει και ο τάφος IV στη θέση Σπηλιές, όπου δεν βρέθηκε καθόλου δρόμος παρά ένας μικρός θάλαμος (διαμέτρου 1,60 μ.), με χαμηλή οροφή (0,80 μ.) και σειρά από λίθους στη μία πλευρά του, εφαπτόμενος σχεδόν στον τάφο ΙΙΙ, αλλά σε ανώτερο από αυτόν στρώμα (πίν. 210 α). Παρόμοιοι φαίνονται οι τάφοι 121 - 123 της Τανάγρας,[181] που σύμφωνα με τον ανασκαφέα ανήκουν στο φρεατοειδή τύπο. Στην πραγματικότητα πρόκειται για μικρά θαλαμοειδή ορύγματα, που φράσσονται με υποτυπώδη ξερολιθιά, χωρίς διαμορφωμένο δρόμο. Ωστόσο και σε άλλες περιοχές έχουν βρεθεί θαλαμωτοί τάφοι χωρίς δρόμο, όπως στην Κεφαλλονιά, στην Αχαΐα, Αιτωλία, Αίγινα και Δελφούς[182]

Δύο δρόμοι με θαλάμους που επικοινωνούν μεταξύ τους είναι η περίπτωση των τάφων 12-13.[183] Εδώ οι δρόμοι των δύο θαλάμων έχουν λαξευτεί κανονικά, όπως επίσης και οι θάλαμοι, αλλά φαίνεται ότι κάποια στιγμή ενοποιήθηκαν, ανοίγοντας το ενδιάμεσο πλευρικό τοίχωμά τους, το οποίο μάλιστα έχει λαξευτεί με προσοχή και αποστρογγυλεμένες τις γωνίες. Όμοιες περιπτώσεις θαλάμων που επικοινωνούν, απαντώνται και σε άλλα νεκροταφεία, όπως στην Ελάτεια, Περατή, Φθιώτιδα, Θήβα, Μυκήνες, Αχαΐα, Αστυπάλαια κ. ά. Μάλιστα στην περίπτωση της Ελάτειας, όπως προκύπτει από τα ανασκαφικά δεδομένα, οι τάφοι κατασκευάστηκαν σε διαφορετικές χρονικές φάσεις (τάφοι TXLVIII και TL, που είχαν διπλό δρόμο και θαλάμους που επικοινωνούσαν μεταξύ τους).[184]

---

[175] Περατή Β, 21, με βιβλιογραφία για παρόμοιες περιπτώσεις τάφων στην Ιαλυσό και στη Βραυρώνα.

[176] Χαριτωνίδης, ΠΑΕ (1953), 199-200, 202. Όμοιοι και στην Κνωσσό (Evans, PT, 1906, 150 εικ. 126-7. Στο Μαρκόπουλο (Στάης ΑΕ 1095, 216-7). Στις Μυκήνες (Χαριτωνίδης, ΑΕ 1952 (Χρονικά) Πρίφτιανι. Στην Τανάγρα, βλ. Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1979) 28, 30, με βιβλιογραφία για όμοιους τάφους στο νεκροταφείο Ζαφέρ Παπούρα. Επίσης και στην Ελάτεια ένας τάφος χαρακτηρίζεται τύπου ορύγματος (Δημάκη, Περιφέρεια Β΄, 324). Και στην Περατή (Β, 25) απαντώνται λακκοειδείς με δρόμο, που η εμφάνισή τους οφείλεται σε μορφολογικά αίτια (έλλειψη χώρου, ή ακαταλληλότητα εδάφους).

[177] Μυλωνάς, ΔΝΕ, Β, 158-9, 211, Β, 227, Γ πίν. 104-6 (είναι όμως κυκλικό το όρυγμα).

[178] Leslie Shear, Hesperia 5 (1936), 20-1 και Ath.Agora, XIII, 52-3 πίν. 78 των ΜΕ χρόνων.

[179] Κολώνας 1998 (δ.δ.), ΙΙ, 461.

[180] Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 188.

[181] Βλ. Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1980), 52-4. Μάλιστα οι δύο από τους τάφους είναι φρεατοειδείς διπλοί.

[182] Για την Κεφαλλονιά βλ.. Μαρινάτος, ΑΕ (1932), 19 εικ. 19. Για τις υπόλοιπες θέσεις βλ. Kontorli-Papadopoulou, Aegaeum I, 154, όπου και βιβλιογραφία.

[183] Ανασκαφή Κουμουζέλη. Περισσότερες λεπτομέρειες για τους τάφους αυτούς δεν έχομε διότι δεν υπάρχει ημερολόγιο ανασκαφής.

[184] Για τα πρωιμότερα δείγματα βλ. Σάμψων, Μάνικα ΙΙ, 1988, 41 (στους ΠΕ τάφους της Μάνικας). Για άλλες περιπτώσεις βλ. Περατή Β, 4. Δημακοπούλου, ΑΔ 36 (1981), Β1, 99, 102, σχ. 10 (Σουλεϊμάνη Μυκηνών). Δακορώνια-Deger Jalkotzy, ΑΔ 44 (1989) Β 1, 175. Επίσης για την Ελάτεια βλ. και Δημάκη, Λαμία 1999, 322 και ΑΔ 44 (1989) Β 1, 175 καθώς και Dakoronia, 1994, 236-7 εικ. 11. Για τις άλλες αναφερόμενες περιπτώσεις βλ. Δακορώνια, ΑΔ 33 (1978) Β 1, 136 (Μπικιόρεμα Φθιώτιδας). Σπυρόπουλος ΑΔ 27 (1972) Β 2, 310 (Θήβα). Ζερβουδάκη, ΑΔ 26 (1971) Β 2, 550 (Αστυπάλαια). Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.) 306 (Παλαιόκαστρο Αρκαδίας). Οι Demakopoulou-Crowel BSA 93 (1998), 273 για το νεκροταφείο Παλαιοκάστρου παρατηρούν ότι η εγγύτητα των θαλάμων ενίοτε οδήγησε και σε κατάρρευση της οροφής. Το ίδιο παρατηρείται και στην Αχαΐα (Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1978), 122 πίν. 100 α (Καλλιθέα), Παπαδόπουλος. ΠΑΕ 1990, 51 (Αχάια Κλάους), Παπάζογλου 1998, (δ.δ.) 108 και της ιδίας Περιφέρεια Α, 1994, 270 (Βρυσάρι). Μόσχος ΑΔ 52 (1997) Β 1, 292 (Πόρτες). Aigion (Τ. 5-6), 14, 21, πίν. 41.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Τέλος, συμπληρωματικά σημειώνουμε ότι έντονη δυσοσμία παρατηρήθηκε στους τάφους 18 και VI, όταν αφαιρέθηκε η ξερολιθιά και ανοίχτηκαν οι θάλαμοι.[185]

Η θέση του νεκροταφείου.

Η έκταση και η οργάνωση του νεκροταφείου, αλλά και ο πλούτος των ευρημάτων, καταδεικνύουν την ύπαρξη ενός σημαντικού, οργανωμένου οικισμού, που φαίνεται ότι γνώρισε ιδιαίτερη ευμάρεια. Που θα βρισκόταν όμως ο οικισμός και πώς καθορίζεται η επιλογή του χώρου του νεκροταφείου.

Τα νεκροταφεία συνήθως βρίσκονται σε κάποια απόσταση από τους οικισμούς, όπως προκύπτει από τα μέχρι τώρα δεδομένα.[186]

Πολλά έχουν αναφερθεί από τους μελετητές σχετικά με τη συμβολική σχέση ανάμεσα στην τοποθεσία, στη γειτνίαση και στον προσανατολισμό των νεκροταφείων σε σχέση με τους παρακείμενους οικισμούς, αλλά και στη θέση τους σε σχέση με οδούς.[187] Σύμφωνα με τον Persson,[188] με αφορμή την περίπτωση της Μιδέας τα νεκροταφεία αναπτύσσονται στα δυτικά της ακρόπολης, όπως και σε άλλες περιπτώσεις.[189] Το γεγονός αποδίδεται «στην επιθυμία των ζωντανών να μην ενοχλούνται από τα πνεύματα των νεκρών, όταν ταξιδεύουν για τον Άδη». Έχει υποστηριχθεί επίσης ότι η οριοθέτηση των νεκροταφείων δυτικά των οικισμών, προς την πλευρά που δύει ο ήλιος, αποτελεί απώτερο συμβολισμό του ταξιδιού προς την μεταθάνατο ζωή.[190] Εν κατακλείδι η κατασκευή των νεκροταφείων στα δυτικά του οικισμού συνηθίζεται, αλλά δεν αποτελεί τον κανόνα.[191]

Τα τελευταία χρόνια ωστόσο μελετητές υποστηρίζουν ότι η επιλογή θέσης του νεκροταφείου εξαρτάται και από πολιτικο-οικονομικο-κοινωνικούς λόγους.[192]

Κατά την άποψή μου, η επιλογή της θέσης ενός νεκροταφείου καθοριζόταν από απλούς πρακτικούς λόγους, και πρωταρχικά σχετιζόταν με τη μορφολογία του εδάφους, εφόσον απαιτείται η ύπαρξη επικλινούς εδάφους για τη λάξευση των θαλαμωτών τάφων, χωρίς να αποκλείεται και το ενδεχόμενο κάποιες θρησκευτικές αντιλήψεις να διαδραμάτιζαν σημαντικό ρόλο στην επιλογή της θέσης (σε απόσταση από τον οικισμό προκειμένου να εξασφαλιστεί η ησυχία των νεκρών, και να αποφεύγεται το «μίασμα» για τους ζωντανούς). Τα παραπάνω συνδυάζονταν, χωρίς

---

[185] Παρόμοια περίπτωση βλ. Παπαδόπουλος ΠΑΕ (1987) 71, σημ. 5. (Καλλιθέα Πατρών). Μαρινάτος ΠΑΕ (1952) 485-6. Επίσης Μαρινάτος, ΠΑΕ (1952) 485-6 (Βολιμίδια Αγγελόπουλου και Κορωνιού).

[186] Prosymna 231 κ. ε. (σχετικά με την απόσταση του νεκροταφείου από τον οικισμό και τους παράγοντες που καθόρισαν τη θέση του). Mee-Cavanagh, BSA 85 (1990), 225 κ. ε. (με βιβλιογραφία και αναφορά αποστάσεων τάφων από οικισμούς, που κυμαίνεται από 600-1000 μ.). Wells, 1990, 128. Cavanagh-Mee 1990, 55. Cavanagh-Mee 1998, 41-2, 61. H¨agg, 1974, 17, 92 κ. ε.. Voutsaki (δ.δ.), 71 κ.ε. (για τα εντός και εκτός τειχών νεκροταφεία της Αργολίδας). Τέλος, για μία άλλη προσέγγιση ως προς τη θέση των νεκροταφείων μακριά από τους οικισμούς, προκειμένου να αποφευχθεί το «μίασμα» από τους νεκρούς βλ. σχόλια από την Voutsaki, 1998, 46.

[187] Mee-Cavanagh, BSA 85 (1990), 225-243, κυρίως σελ. 228-9 για δρόμους (με βιβλιογραφία). Cavanagh-Mee 1990, 55 κ. ε.. Shelton, 2000, 63-4 (αναφέρεται ότι τα νεκροταφεία αναπτύσσονται και κοντά στα αρχαία οδικά δίκτυα, αναφερόμενη σε τάφους των Μυκηνών). Gallou 2005, 61 κ. ε., όπου και βιβλιογραφία. Τέλος για την Κρήτη, σχετικά με τη θέση των νεκροταφείων σε σχέση με φυσικούς παράγοντες (τοπίο), απόσταση από οικισμούς και προσανατολισμό, βλ. Branigan, 1998, 13-26 (αναφέρεται κυρίως στους θολωτούς τάφους της Μεσσαράς). Επίσης Murphy 1998, 27 κ. ε. (αναφορά στην απόσταση των νεκροταφείων από τους οικισμούς και στην ορατότητα μεταξύ τους, εξετάζοντας τους θολωτούς τάφους της Προανακτορικής περιόδου στην Κρήτη).

[188] Persson NTD, 1942, 152 κ. ε.

[189] Σακελλαρίου 1985, πίν. XIV. Mee-Cavanagh, BSA 85 (1990), 225 κ. ε. (με βιβλιογραφία και για άλλες θέσεις που δεν βρίσκονται τα νεκροταφεία στα δυτικά του οικισμού).

[190] Ath. Agora XIII, 98. van Leuven, Aegaeum 3, 1989, 197.

[191] Όπως αναφέρουν οι Cavanagh-Mee 1990, 55. Mee-Cavanagh, BSA 85 (1990), 227 (με αναφορά περιπτώσεων νεκροταφείων που έχουν διαφορετική θέση σε σχέση με οικισμούς, και βιβλιογραφία).

[192] Βλ. Gallou 2005, 74. Επίσης βλ. σχόλια και στους Cavanagh-Mee 1998, 41-3, 61-2, 89-90.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

όμως να αποτελούν απαράβατο κανόνα.[193] Πάντοτε όμως το νεκροταφείο βρίσκεται σε χαμηλότερο επίπεδο, έστω και λίγο, από τον οικισμό.[194]
Η θέση της Παλιομπακουβίνας καλύπτει όλες τις γεωγραφικές και γεωλογικές προϋποθέσεις, που κατά καιρούς έχουν αναφερθεί για τη δημιουργία μεγάλων νεκροταφείων.[195] Το νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας οριοθετείται προς Β. από τον Πηνειό ποταμό, και κατά μήκος του δυτικού ορίου του, ακόμα μέχρι σήμερα ρέει μικρό ρέμα, ενώ μικρότερα δημιουργούνται κατά τη διάρκεια του χειμώνα στα ανατολικά, μεταξύ των δύο συστάδων των τάφων. Μελετητές συσχετίζουν το υγρό στοιχείο με τις ανάγκες του ταφικού τελετουργικού, τις σπονδές, τις θυσίες και τα νεκρόδειπνα, αλλά και για τους καθαρμούς μετά την ταφή,[196] δεδομένου ότι πολλά μυκηναϊκά νεκροταφεία βρίσκονται παραπλεύρως σε ποταμούς, χειμμάρους ή πηγές (όπως Πρόσυμνα, Νεμέα, Καλκάνι, Βρασέρκα, Δενδρά για να αναφερθούν ενδεικτικώς μόνο κάποιες περιπτώσεις).
Στην Ηλεία η γειτνίαση των μυκηναϊκών νεκροταφείων με ποτάμια, ρέματα ή πηγές αποτελεί σχεδόν κανόνα, αφού τα περισσότερα αναπτύσσονται παραπλεύρως του Κλαδέου ποταμού, και παραποτάμων (π. χ. Τρύπες Κλαδέου, Στραβοκέφαλο, Ολυμπία, Πεύκες κ. ά.).[197]
Στην περίπτωση της Αγίας Τριάδας, μία προσεκτική επιφανειακή έρευνα ενδεχομένως θα έδινε αποτελέσματα. Στις δοκιμαστικές τομές που έγιναν σε διάφορα σημεία του μεγάλου πλατώματος, που εκτείνεται μεταξύ και νοτίως των δύο συστάδων, και που θεωρούμε ως τον πλέον πιθανό χώρο του μυκηναϊκού οικισμού, δεν εντοπίστηκαν οικιστικά κατάλοιπα, αλλά πληθώρα μυκηναϊκών οστράκων. Σημειωτέον ότι στον ίδιο χώρο, σύμφωνα με την παράδοση εκτεινόταν το χωριό της Μπουκουβίνας, από το οποίο επίσης δεν διατηρήθηκαν ίχνη, λόγω της συνεχούς καλλιέργειας του χώρου.

Σύνοψη αρχιτεκτονικών δεδομένων.
Πολλά έχουν γραφεί σχετικά με την αρχιτεκτονική όψη των θαλαμωτών τάφων, που παραπέμπει στις οικίες των ζωντανών, ιδιαίτερα οι τετράπλευροι θάλαμοι,[198] οι δίρριχτες ή τετράρριχτες στέγες,[199] καθώς και άλλες αρχιτεκτονικές ιδιαιτερότητες.[200]
Ο τριμερής διαχωρισμός του θαλαμωτού τάφου, δρόμος, θύρα-στόμιο, ταφικός θάλαμος, αντανακλά τις δοξασίες για το μεταθανάτιο ταξίδι.[201]

---

[193] Cavanagh-Mee 1998, 41-3.
[194] Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.) 253 με βιβλιογραφία.
[195] Πρβλ. Cavanagh 1977, 138 κ. ε. Cavanagh-Mee 1990, 55. Cavanagh-Mee 1998, 42. Wells 1990, 127. Mee-Cavanagh, BSA 85 (1990) 229 κ. ε.
[196] Dabney 1999, 171-5. Για συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για το θέμα βλ. Gallou 2005, 62-3, 74 με αναφορά σε αρκετά νεκροταφεία της Αττικής, Βοιωτίας, Εύβοιας κ. ά.
[197] Το αυτό και σε άλλες περιοχές, ενδεικτικώς αναφέρομε το παράδειγμα της γειτονικής Αρκαδίας τόσο στο μεγάλο νεκροταφείο του Παλαιωκάστρου, όσο και στο πρόσφατα εντοπισμένο στα Λουτρά Ηραίας. Και για τα δύο βλ. αναφορά στην Σαλαβάρου 2007 (δ.δ.), 183 κ. ε., 191 κ. ε.
[198] Τσούντας, Μυκήναι 1893, 46, 141, 192 κ. ε. 196. Zavadil 2007, 353 κ. ε. Για τις ομοιότητες των θαλαμωτών τάφων με τις οικίες της Αργολίδας, Αχαΐας και Βοιωτίας βλ. Kontorli-Papadopoulou Aegaeum 1, 147 με βιβλιογραφία.
[199] Κολώνας ΑΔ 48 (1993) Β1, 122, όπου επισημαίνεται η ομοιότητα της στέγης του τάφου, με στέγη οικίας. Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1998) 85 εικ. 33 β, στον τάφο Φ Καλλιθέας υπάρχει λαξευτό δοκάρι κατά μήκος της δίρριχτης στέγης, προφανώς μιμούμενο δοκάρι οροφής σπιτιού (το πατερό). Ομοίως και στα Αηδόνια Νεμέας, βλ. Δημακοπούλου 1998 (επιμ.), 23, 26. Zavadil 2006. Zavadil 2007.
[200] Όπως π. χ. οι λαξευτοί κατακόρυφοι δοκοί στον τάφο XLV της Ελάτειας που μιμούνται τους ξύλινους πεσσούς της οροφής, πρβλ. Δημάκη, Περιφέρεια Β, 1999, 323 εικ. 10. Γενικώς για όλες τις ομοιότητες πρβλ. Μόσχος ΑΜ (2009) υπό έκδοση, με βιβλιογραφία.
[201] Cavanagh 1977, 169 κ. ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Εν κατακλείδι, η αρχιτεκτονική των τάφων του νεκροταφείου της Αγίας Τριάδας μορφολογικά δεν παρουσιάζει κάποια ιδιαιτερότητα ή ιδιομορφία σε σχέση με εκείνη των άλλων μυκηναϊκών νεκροταφείων.[202] Ακολουθούν τον τύπο του θαλαμωτού τάφου των σύγχρονων νεκροταφείων, και βεβαίως υπάρχουν μεγάλες ομοιότητες, ως προς τον τρόπο κατασκευής, με τους θαλαμωτούς της υπόλοιπης Ηλείας και της Αχαΐας.

Συνοψίζοντας θα μπορούσαμε να αναφέρουμε:

-Όλοι οι τάφοι είναι θαλαμωτοί, εκτός από τον 36, 40 και IV που ανήκουν σε παραλλαγή θαλαμωτού (υβριδικοί θαλαμωτοί τάφοι).

Χαρακτηριστικά αποτελούν:

-Η λάξευση κογχών στα πλευρικά τοιχώματα των δρόμων.

-Οι λάκκοι στο δάπεδο των δρόμων.

-Η πρόσοψη και εν γένει η κατασκευή της είναι ιδιαίτερα επιμελημένη.

-Υπάρχουν αρκετοί λάκκοι ταφών ή ανακομιδών στο δάπεδο των θαλάμων.

-Η ύπαρξη διθάλαμων τάφων.

-Η ύπαρξη ημιτελών θαλαμωτών τάφων.

Το νεκροταφείο, και στις δύο συστάδες παρουσιάζει οργανωμένη διάταξη των τάφων, οι οποίοι είναι λαξευμένοι σε σειρές και με τον ίδιο προσανατολισμό.

Πολλές ομοιότητες με τις γειτονικές περιοχές παρατηρούνται επίσης και στα ταφικά έθιμα, αν λάβουμε υπόψη μας ότι το κύριο χαρακτηριστικό αυτών των θαλαμωτών τάφων είναι η λάξευση των λάκκων στο δάπεδο των θαλάμων, οι κόγχες ανακομιδών στα πλευρικά τοιχώματα των δρόμων, αλλά και οι ταφές σε επάλληλα επίπεδα εντός των θαλάμων. Όλα αυτά αποτελούν χαρακτηριστικά στοιχεία που εντοπίζονται σε όλες τις περιοχές που εξαπλώνεται η Δυτική Κοινή (βλ. σχετικό κεφάλαιο).

Αξιοσημείωτη είναι η εξαιρετική κατάσταση διατήρησης των τάφων, που κατά βάσιν οφείλεται στην σταθερότητα και την σκληρότητα του εδάφους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι περισσότεροι θάλαμοι να διατηρήσουν ανέπαφη την πρόσοψη και την

---

[202] Γενικώς για την προέλευση των θαλαμωτών τάφων βλ. τους θαλαμωτούς τάφους της ΠΕΙ Ι_ΙΙΙ περιόδου στη Μάνικα, αποτελούμενοι από δρόμο, στόμιο και ταφικό θάλαμο, πρβλ. Sampson, Aegaeum I, 1987, 19-23. Του ιδίου, Μάνικα, Μία ΠΕ πόλη στη Χαλκίδα, Εταιρεία Ευβοϊκών Σπουδών 1985, 158 κ. ε. κυρίως σ. 206 με βιβλιογραφία για άλλες πρώιμες θέσεις. Του ιδίου, Μάνικα ΙΙ, 1988, 21 κ. ε. Επίσης Σαπουνά-Σακελλαράκη ΑΔ 50 (1995) Β1 315 και ΑΔ 51 (1996) Β1 289-300. Sapouna-Sakellarakis, BSA 82 (1987), 233-264. Γενικώς για συζητήσεις προέλευσης των θαλαμωτών τάφων, βλ. Kanta 1980, 297 με βιβλιογραφία και συγκεντρωμένες απόψεις. Ο Popham 1970, 95, θεωρεί ότι οι θαλαμωτοί τάφοι της Κρήτης είναι μυκηναϊκή επινόηση. Οι θαλαμωτοί στην Κρήτη εμφανίζονται ήδη από τη ΜΜ Ι περίοδο. Επίσης βλ. Mylonas, 1966, 131 κ. ε. Persson, NTD, 164-175 (αποδίδει σε αιγυπτιακές επιδράσεις την κατασκευή των θαλαμωτών τάφων στην ηπειρωτική Ελλάδα). Mylonas, 1957, 98-9. Dickinson, BSA 78 (1983), 64, με σχόλια σχετικά με την προέλευση των θαλαμωτών τάφων. Cavanagh-Mee 1998, 48-9. Dickinson 1994, 223 κ. ε. με συγκεντρωμένες τις μέχρι τώρα θεωρίες. Τέλος, για την εξέλιξη των τάφων, ιδιαιτερότητες κατασκευής και συγκεντρωτικό κατάλογο των θαλαμωτών βλ. Cavanagh-Mee 1998, 54-60, 65-69, 71-79, 83-88, 92-3, 99-102 με βιβλιογραφία για όλες τις αναφερόμενες θέσεις. Για την ύπαρξη θαλαμωτών τάφων και αργότερα βλ. Brock, Fortetsa, 1957, όπου παρουσιάζονται οι θαλαμωτοί τάφοι Φορτέτσας-Κνωσού, της ΠΓ και Γεωμετρικής περιόδου. Για το ίδιο βλ. Cavanagh (εκδ.) Coldstream-Catling, Knossos North Cemetery, 1996, ΙΙ, 651-675, όπου παρουσιάζονται οι θαλαμωτοί τάφοι της Υπομινωικής περιόδου και των Γεωμετρικών χρόνων από την Κνωσό και γίνεται αναφορά στα ταφικά έθιμα, με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία. Προσφάτως βλ. Δανιηλίδου 2000, 177 (για τους κτιστούς θαλαμωτούς τάφους) με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία και θεωρίες. Οι θαλαμωτοί τάφοι στην Ηλεία εμφανίζονται στην ΠΕ εποχή, όπως έδειξε η συστάδα της Ήλιδας, που ερευνήθηκε πλησίον του κτηρίου της παλαιάς Αρχαιολογικής Συλλογής, κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής για την κατασκευή ξύλινου λυόμενου θεάτρου, βλ. Αραπογιάννη ΑΔ (2004) Χρονικά υπό έκδοση.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

οροφή τους και κατ' επέκταση τα κτερίσματα, τα οποία δεν καταπλακώθηκαν και είναι εξαιρετικής διατήρησης.

Στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας δεν βρέθηκαν άλλου είδους ταφές, που απαντώνται στην Ηλεία, όπως ανεξάρτητοι λακκοειδείς ή κιβωτιόσχημοι, τύμβοι, ή καύσεις νεκρών.[203] Στο νεκροταφείο Τρυπών Κλαδέου, ανάμεσα στους θαλαμωτούς τάφους, ίσως για εξοικονόμηση χώρου, είχαν λαξευτεί και λακκοειδείς τάφοι, οι οποίοι είχαν χρησιμοποιηθεί για μεμονωμένες ταφές. Τα κτερίσματά τους μάλιστα δείχνουν ταυτόχρονη χρήση με τους θαλαμωτούς τάφους του ιδίου νεκροταφείου.[204] Παράλληλη είναι και η περίπτωση του νεκροταφείου του Αρβανίτη,[205] Κιβωτιόσχημοι τάφοι της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου έχουν εντοπιστεί στην περιοχή Καυκανιάς, όπου μάλιστα καλύπτονταν από τύμβο.[206] Ο τύπος του λακκοειδούς τάφου, που καλύπτεται με τύμβο είναι γνωστός στην Ηλεία από το τέλος της ΜΕ και αρχή της ΥΕ περιόδου, όπως μαρτυρούν οι τύμβοι του Σαμικού και Μακρυσίων.[207]

Κατά τη μυκηναϊκή περίοδο ο τύπος του τάφου που κυριαρχεί στην Ηλεία είναι ο θαλαμωτός. Στις τελευταίες ανασκαφές της Εφορείας που πραγματοποιήθηκαν στο Στρέφι, Κλαδέο-Τρύπες και Αρβανίτη, στο ίδιο νεκροταφείο των θαλαμωτών εμφανίζονται και λακκοειδείς τάφοι, ο ένας δίπλα στον άλλο, που χωρίζονται μεταξύ τους με ξερολιθιά (ακολουθείται ο όρος των ανασκαφέων: διαμερισματοποιημένοι).

Συνέχεια κατοίκησης στο χώρο του νεκροταφείου της Αγίας Τριάδας.

Όπως αναφέρθηκε στην αρχή ο χώρος επαναχρησιμοποιήθηκε ως νεκροταφείο κατά τον 6-7° αι. μ. Χ. και ίσως και κατά τον περασμένο αιώνα. Επιπλέον στο κάθετο τοίχωμα του γκρεμού που διαμορφώνεται στο τελευταίο πλάτωμα, κοντά στον Πηνειό ποταμό, υπάρχει λάξευμα στο φυσικό βράχο, που αρχικά υποθέσαμε ότι θα ήταν ημικατεστραμμένος θαλαμωτός τάφος. Σύμφωνα με την προφορική παράδοση των γερόντων της περιοχής εδώ υπήρχε παλιότερα εικόνισμα της Παναγίας, κάτι σαν εικονοστάσι λαξευμένο στο βράχο. Θεωρούμε ότι συνδέεται με την ιερότητα του χώρου, εφόσον πλησίον υπήρχε και το εκκλησάκι του Αγιάννη[208]

---

[203] Παρλαμά, ΑΕ (1971), 52, 54, 58 η καύση στο Αγραπιδοχώρι αποτελεί και τη μοναδική περίπτωση στην Ηλεία.

[204] Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β1, 233 και Χρονικά ΑΔ ετών 2000 και 2006 υπό εκτύπωση.

[205] Βρίσκεται στην περιοχή της Πηνείας κι ερευνήθηκε προσφάτως ένας θαλαμωτός τάφος, ενώ πλησίον αυτού εντοπίστηκαν διαμερισματοποιημένοι λακκοειδείς, που αποτελούν μία ιδιαίτερη περίπτωση για την Ηλεία. Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε το 2007 από το συνάδελφο κ. Π. Μουτζουρίδη, βλ. σύντομη αναφορά Μουτζουρίδης 2007, 96-101.

[206] Παρλαμά 1974, 33-34.

[207] Γιαλούρης, ΑΔ 20 (1965) Α, 6 κ.ε. Θέμελης, ΑΔ 23 (1968) Α.

[208] Θυμίζει παρόμοιες περιπτώσεις εμμονής στην παράδοση, π. χ. στα Καμίνια Πυλίας, όπου στο χώρο των θολωτών τάφων, κι πάνω στα ερείπια της χριστιανικής περιόδου, μέχρι πριν από λίγες δεκαετίες, γιαγιάδες άναβαν το καντήλι ή κερί του Αι-Λιά, οι οποίες βεβαίως αγνοούσαν την ύπαρξη του Μυκηναϊκού νεκροταφείου (βλ. Κορρές 1981-2, 367 και του ιδίου ΠΑΕ 1975, 486).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.

Β. ΤΑΦΙΚΑ ΕΘΙΜΑ.

Τα ταφικά έθιμα στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας, ακολουθούν τις τυπικές μυκηναϊκές πρακτικές, που είναι γνωστές και σε άλλα νεκροταφεία της περιόδου. Παράλληλα όμως εμφανίζονται και νέα, ή λιγότερο γνωστά έθιμα, όπως η σήμανση των τάφων με μεγάλα αγγεία (η περίπτωση του Τ. 7), η χρήση φορείου και η οριοθέτηση της θέσης του νεκρού με πηλό. Καύσεις νεκρών δεν ανευρέθησαν.[1]

Σήμανση τάφων.

Ήδη από το τέλος της ΠΕ και κυρίως στη ΜΕ εποχή επιτάφιες κατασκευές αναγείρονται πάνω στους τάφους. Η παλαιότερη μορφή τέτοιων κατασκευών είναι οι τύμβοι, οι οποίοι είναι επιβλητικά επιτάφια μνημεία, και σκοπό έχουν, αφενός να προστατέψουν τον τάφο, αφετέρου λειτουργούσαν ως «τηλεφανή, επιφανή σήματα».[2] Στην ΠΕ περίοδο, απλή σειρά λίθων οριοθετεί τάφους,[3] εν είδει περιβόλου.[4] Ο σωρός από λίθους ήταν ο συνηθέστερος τρόπος σήμανσης[5] που συνεχίζεται ως το τέλος της Μυκηναϊκής εποχής.[6] Τα λαμπρότερα λείψανα ταφικών περιβόλων είναι των Μυκηνών, του Α και Β ταφικού κύκλου.[7]

Η επιτάφια στήλη, με τη λειτουργία του «σήματος», άγνωστη στη Μινωική Κρήτη, κάνει την εμφάνισή της κατά τη ΜΕ περίοδο στη Λέρνα,[8] στο Άργος,[9] και στην

---

[1] Στην Ηλεία καύση νεκρού έχει εντοπιστεί μόνο σε έναν θαλαμωτό τάφο στο Αγραπιδοχώρι, βλ. Παρλαμά, ΑΕ 1971, 52, 54, 58. Γενικώς για το έθιμο της καύσης στη Μυκηναϊκή εποχή βλ. συγκεντρωμένη βιβλιογραφία στην Περατή Β, 43 κ. ε. Dickinson 2006, 185-6. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 341-345 (για το νεκροταφείο του Παλαιοκάστρου Αρκαδίας, όπου κάνει λόγο για κοινό γνώρισμα της «δυτικής κοινής», που διαιωνίζει το έθιμο στην Υπομυκηναϊκή εποχή). Πιο συχνά εμφανίζεται στην Αχαΐα, βλ. Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1980), 108-9 πίν. 93 α (στον πλούσιο θαλαμωτό τάφο Ο Καλλιθέας της ΥΕ ΙΙΙ Β/Γ). Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1987), 71. Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1992), 57 (Κλάους). Papazoglou Manioudaki, BSA 89 (1994), 173 και 186, όπου συνδέεται με πλούσιες ταφές. Πετρόπουλος 2000, 68, 75 εικ. 6 (Σπαλιαρέικα Λουσικών). Moschos 2008 (υπό έκδοση).

[2] Αυτό δηλώνει η επιμελής κατασκευή τους, βλ. σχετικώς Ανδρόνικος, ΑΔ 17 (1961-2) Α, 153-159, 173-4 με αναφορά και βιβλιογραφία για τους τύμβους Λευκάδας (ΠΕ και ΜΕ περιόδου), Άφιδνα Αττικής, Ν. κλιτύ Ακροπόλεως, Δραχμάνι Φωκίδας, Καταρράκτης Αχαίας (ΜΕ), Πλάτανος και Παπούλια Πυλίας (και άλλες θέσεις στην Πυλία, όπως στο Ρούτσι, Άγ. Ιωάννη, κ. ά. ΜΕ χρόνων, Κύπρο κ. ά.). Για την Ηλεία βλ. τύμβο Σαμικού, βλ. Γιαλούρης, ΑΔ 20 (1965) Α, 6-40. Θέμελης, ΑΔ 23 (1968), Α 284-292. Στην Καυκανιά Ηλείας έχομε παρόμοια περίπτωση, δηλαδή κιβωτιόσχημοι τάφοι που καλύπτονταν με τύμβο, βλ. Παρλαμά, ΑΔ 29 (1974) Α, 33-35, που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο.

[3] Όπως στην περίπτωση του ΠΕ ΙΙΙ συνοικισμού του Αγίου Κοσμά βλ. Mylonas, Aghios Kosmas, 66, όπου ερευνήθηκαν 20 τάφοι που ορίζονταν από απλή σειρά λίθων. Το ίδιο και για τους ΠΕ τάφους Βρανά-Μαραθώνα, βλ. Μαρινάτος, ΑΑΑ 3 (1970), 64-7, εικ. 4-9. Για όμοια περίπτωση στη Λευκάδα βλ. Alt-Ithaka, πίν. 37-41.

[4] Όπως στην Ασίνη, βλ. Fro¨din-Persson, Asine, 347. Περίβολοι σε ΜΕ τάφους, τους οποίους ο ανασκαφέας θεωρεί περιβόλους-βωμούς. Επίσης όμοια περίπτωση στην Κόρινθο, βλ. Shear, AJA 33 (1929), 538. Η περίπτωση της Μάλθης, (Valmin, Malthi, 18-9, 186-207), όπου στην ακρόπολη βρέθηκαν 3 τάφοι, του τέλους της ΠΕ περικλειόμενοι από περίβολο, έχει αμφισβητηθεί (βλ. Mylonas, 1951, 69-76, όπου ο Μυλωνάς δεν παραδέχεται καν τον ταφικό χαρακτήρα του ημικυκλικού περιβόλου και το θεωρεί τμήμα του ΜΕ τείχους).

[5] Βλ. Wace, BSA 45 (1950) 214 (ΥΕ ΙΙ). Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη, 1980, 46, σημ. 84 (ΜΕ/ΥΕ τάφος XXI τύμβου Γ). Nordquist, Boreas 16 (1987) 94 (ΜΕ ΙΙ/ΙΙΙ). Ο ίδιος OpAth XL (1990) 39.

[6] Βλ. Ανδρόνικος, ΑΔ 17 (1961/2) Α, 153-176, πίν. 81-85. Κουκούλη – Χρυσανθάκη «Προϊστορική Θάσος, ΑΕ (1970) Χρονικά 16-7, εικ. 1, πίν. Ζ:6, Η:6. Μυλωνάς, ΔΝΕ, Β, 227.

[7] Mylonas, Ancient Mycenae, 103 κ. ε. Τσούντας, Μυκήναι και Μυκηναίος πολιτισμός, 107 κ. ε. Mylonas 1966, 90 κ. ε., 97 κ. ε, 178-9. Μυλωνάς, 1973, 18 κ. ε.

[8] Βλ. Caskey, Hesperia 23 (1954), 14, πίν. 3 c. Μυλωνάς, ΠΑΕ (1952), 61 εικ. 3. Βλ. επίσης Σάμψων, Μάνικα, 221, όπου αναφέρει ότι και στους ΠΕ θαλαμωτούς τάφους της Μάνικας θα υπήρχε κάποιο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ελευσίνα,[10] και λίγο αργότερα στους βασιλικούς τάφους των Μυκηνών.[11] Μάλιστα η περίπτωση των στηλών των Μυκηνών, φανερώνει ότι το έθιμο σήμανσης με επιτύμβιες στήλες υπήρχε καθ' όλη τη διάρκεια της ΥΕ περιόδου, έως την ΥΕ ΙΙΙ Γ,[12] κατά μερικούς μελετητές δε, ίσως λίθινες επιτύμβιες στήλες βρίσκονταν και στους θολωτούς τάφους.[13]

Λίθινα επιτύμβια σήματα, τα περισσότερα ακατέργαστοι λίθοι, έχουν βρεθεί σε διάφορες θέσεις, όπως στην Πύλο,[14] Πρόσυμνα,[15] Δειράδα,[16] Αγορά,[17] Γλυφάδα,[18] Αλυκή Βούλας,[19] Καλλιθέα,[20] στη νεκρόπολη της Ιαλυσού,[21] Αρχάνες,[22] στους Αρμένους,[23] απ' όπου προέρχονται εννέα ταφικές στήλες, στη νεκρόπολη Μαυροσπήλιου,[24] στην Κνωσό,[25] στο νεκροταφείο Κυδωνίας Χανίων,[26] στην

είδος σήματος, ενδεχομένως πέτρες. Επίσης για τις Κυκλάδες βλ. Ζαφειροπούλου, ΑΑΑ 4 (1971), 214-5 στήλη πάνω σε Πρωτοκυκλαδικό τάφο στη Θήρα.

[9] Protonotariou-Deilaki, 1990, 81-2 εικ. 26-28.

[10] Μυλωνάς-Τραυλός, Ανασκαφαί εν Ελευσίνι, ΠΑΕ (1952), 61-2 εικ. 3 (τάφος Θπ9). Μυλωνάς, ΔΝΕ, Β, 216, Γ πίν. 117.

[11] Tsountas-Manatt, The Mycenaean Age 153. Τσούντας,, Μυκήναι, 1893, 99 κ. ε. Τσούντας ΑΕ 1896, 4, πίν. 13. Κεραμόπουλλος, ΑΕ 1918, 58-60. Παπαδημητρίου, ΠΑΕ (1951) 199, (1952) 434, (1953) 223-5, 229. Mylonas 1957, 109 κ. ε. 131, 168 εικ. 39, 41. Mylonas 1966, 93 κ. ε., 97, 107-9. Βασιλικού 1995, 36-39. Marinatos, ΑΑΑ (1968), 175-7. Μυλωνάς, 1973, 33, 50 κ. ε., 347-9. Για τις επιτάφιες στήλες των Μυκηνών, από τις παλιότερες που βρέθηκαν in situ, τέλος ΜΕ χρόνων, βλ. Ανδρόνικος, ΑΔ 17 (1961-2) Α, 161-168, 174-5 όπου περιγραφή, σχόλια και βιβλιογραφία. Wace, BSA 25 (1921/3) 121 κ. ε. Επίσης πρόσφατα Hausler, 1992, 253 κ. ε. (βιβλιογραφία και για άλλες περιπτώσεις). Για την ερμηνεία των στηλών ως απεικονίσεις του ταξιδιού στη μεταθάνατο ζωή ή απεικονίσεις σκηνών κυνηγιού από τη μεταθάνατον ζωή, καθώς και για το συμβολισμό τους σύμφωνα με τον προσανατολισμό τους βλ. J. van Leuven, Aegaeum 3, 1989, 197 και Akestrom, Op.Ath. 12 (1978), 19 κ. ε., 46-8. Δισκοειδής πλάκα χρησιμοποιήθηκε ως σήμα του ΜΕ τάφου ΡΓΕ' 53 XXXVIII των Μυκηνών. Η κατά χώρα ανεύρεσή της σε λοξή θέση, μαρτυρεί τον τρόπο τοποθέτησης των δισκοειδών σημάτων σε κατακόρυφη θέση, στηριζόμενα περιμετρικά και κάτω από λιθοσωρό, βλ. Alden 2000.

[12] Οι στήλες των Μυκηνών χρονολογούνται στα τέλη των ΜΕ χρόνων, στην αρχή της ΥΕ Ι και μία τελευταία ευρεθείσα από τον Τσούντα (ΑΕ 1896) 1-22) στην ΥΕ ΙΙΙ Γ (βλ. σχόλια στον Ανδρόνικο, ΑΔ 17 (1961-2) Α, 162).

[13] Ανδρόνικος, ΑΔ 17 (1961-2) Α, 167.

[14] PN III, 184 (Εγκλιανός).

[15] Prosymna 237, όπου σε αρκετές περιπτώσεις βρέθηκαν μεγάλοι ποταμίσιοι, ή από ακατέργαστο ασβεστόλιθο λίθοι πάνω από τις θύρες των τάφων.

[16] Deiras 65, 239.

[17] Βλ. Ath. Agora XIII, 102, 221, 242,246 (Τ. XXIV, XL), πίν. 59,15 (εντοιχισμένα σήματα σε ξερολιθιές).

[18] Παπαδημητρίου, ΠΑΕ (1954) 84 και (1955) 81, 88, όπου βρέθηκαν ως σήματα μακρόστενοι λίθοι.

[19] Αναφορά στον Μόσχο ΑΜ (2009) υπό έκδοση, με παραπομπή της Πολυχρονάκου Σγουρίτσα (αδημ. δ.δ.).

[20] Βλ. Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1987), 71 πίν. 60 α, όπου είχε χρησιμοποιηθεί ως σήμα ένας λίθος.

[21] Ακόμη ένα παράδειγμα λίθινων σημάτων προέρχεται από την Ιαλυσό, βλ. Maiuri, ASAtene 6-7 (1923-4), 150, εικ. 72, σ. 201, 207, 221, 223, 226-8, εικ. 131 και Benzi 1992, 229-230.

[22] Βλ. J. A.-E. Sakellarakis, Mycenaean Archanes, Roma 1996, 1115, όπου σε τρεις λακκοειδείς τάφους βρέθηκαν επιτύμβιες στήλες, και όπως αναφέρει ο ανασκαφέας πρόκειται για ιδιαίτερα σπάνιο ταφικό έθιμο, που απαντάται επίσης στους Αρμένους και στους τάφους του Μαύρου Σπηλαίου. Για τις Αρχάνες βλ. και Καλλιτσάκη, Επιτύμβιες στήλες από τις Αρχάνες, Πεπραγμένα Ζ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Ρέθυμνο 1991) υπό δημοσίευση.

[23] Βλ. Τζεδάκις ΑΔ 26 (1971), Β2, 516. Sakellarakis, Roma 1996, 1123-4. Επίσης Σακελλαράκης, ΑΑΑ 5/3 (1972) 410-2, εικ. 20-5. Για το νεκροταφείο των Αρμένων βλ. Παπαδοπούλου, Roma 1996, 1475 πίν. 1-2, IV-1, η οποία αναφέρει ότι η στήλη προερχόταν από την επίχωση του δρόμου και χρονολογικά το νεκροταφείο εντάσσεται στην ΥΜ ΙΙΙ Α 2-ΙΙΙ Β περίοδο.

[24] Forsdyke, BSA 28 (1926/7), 243, 248, 254-5 εικ. 7. Σχόλια και στον Ανδρόνικο, ΑΔ 17 (1961/2), 170.

Κεφαλλονιά,[27] αλλά και σε άλλα νεκροταφεία.[28] Σπάνια όμως βρίσκονται κατά χώρα.[29] Στα Δενδρά, στο δεύτερο θαλαμωτό τάφο που χαρακτηρίζεται κενοτάφιο, οι τέσσερις μεγάλοι λίθοι που βρέθηκαν στο θάλαμο χαρακτηρίζονται menhirs.[30]
Διαλυμένοι σωροί από πέτρες που εντοπίζονται στην επίχωση στην αρχή των δρόμων,[31] ερμηνεύονται ως θεμελιώσεις σημάτων ή ως ερείπια κατασκευών προορισμένων για μεταθανάτιες τελετές, πάνω στις οποίες στηριζόταν και το σήμα.[32] Μερικές φορές οι πέτρες αυτές έχουν τη μορφή κανονικών τοιχίων.[33] Στο Μπερμπάτι μάλιστα ένας αμφορέας που βρέθηκε πλησίον υπολειμμάτων τοιχίου στην αρχή του δρόμου, σχετίστηκε με σπονδές προς τιμήν του τελευταίου νεκρού.[34]
Τέτοιες κατασκευές έχουν εντοπιστεί στον τάφο 9 των Δενδρών,[35] στον τάφο Ζ στις Σπέντζες Καλλιθέας,[36] σε τάφο στα Σπαλιαρέικα Αχαΐας,[37] και στην Πύλο.[38] Σε

---

[25] Βλ. Kourou-Karetsou, 1998, 243-250, αναφέρεται σε ορθογώνια σχεδόν πλάκα με διακόσμηση στην πρόσθια επιφάνεια (κυκλική κοιλότητα), που βρέθηκε στην είσοδο θαλαμωτού τάφου στη θέση «Ατσαλένιο», και χαρακτηρίζεται και ως cippus φοινικικής προέλευσης, σε δεύτερη χρήση στον τάφο (και βιβλιογραφία για όμοια). Όμοια διακόσμηση και σε ροδιακά σήματα βλ. Ανδρόνικος, ΑΔ 17 (1961/2), 168-9 με βιβλιογραφία και σχόλια για τον συμβολισμό.

[26] Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, ΑΔ 52 (1997), Β 3, 1010. Σύμφωνα με την ανασκαφέα ένας γωνιόλιθος που βρέθηκε ανάμεσα στους λίθους της ξερολιθιάς του τάφου 2, πιθανόν αρχικά είχε χρησιμοποιηθεί ως σήμα. Αλλά και στον τάφο 4 εντοπίστηκαν ενδείξεις για ύπαρξη σήματος.

[27] Μαρινάτος, ΑΕ 1932, 1-47 (κυρίως σ. 11), εικ. 14.

[28] Βλ. σχετική ανάλυση από τον Ανδρόνικο, ΑΔ 17 (1961-2), 162 κ.ε. Του ιδίου Archaeologia Homerica III:W, Totenkult, 117-8. Στην Καλλιθέα Πατρών στο θολωτό τάφο, ο Παπαδόπουλος θεωρεί, ότι πιθανότατα η μεγαλύτερη από τις τελευταίες πέτρες της θολωτής οροφής, ήταν πιθανόν σήμα του τάφου, βλ. ΠΑΕ 1987, 71. Επίσης ως σήματα μεγάλοι πελεκητοί λίθοι έχουν βρεθεί στο νεκροταφείο «Οικόπεδα» Κεφαλληνίας, βλ. Μαρινάτος ΑΕ 1932, 11-13. Ο Μαρινάτος τους χαρακτηρίζει ως «επιτύμβιες στήλες». Επίσης βλ. και Καλλιγάς, ΑΑΑ 10 (1977), 118-9. Δεϊλάκη, ΑΔ 29 (1973-4) Β 2, 203 (Ναυπλία, Νεκροταφείο Ευαγγελιστρίας, πώρινες στήλες βρέθηκαν σε δρόμους τάφων). Για την Κρήτη βλ. Σακελλαράκης, ΠΑΕ (1972), 316-7 πίν. 267 α-β (σε λακκοειδείς τάφους εντός μυκηναϊκού ταφικού περιβόλου στις Αρχάνες βρέθηκαν απλές στήλες από κατεργασμένους λίθους). Όμοια περίπτωση στο νεκροταφείο Μαυροσπήλιου Κνωσού βλ. Forsdyke, BSA 28 (1926-7), 248, 255 εικ. 7. Επίσης για την Κρήτη βλ. Evans, 1929, 61 κ. ε. εικ. 45, όπου και κατάλογος των μυκηναϊκών επιτυμβίων στηλών). Γενικώς για τα ταφικά σήματα με βιβλιογραφία βλ. Δεϊλάκη 1980, 160-179 με σχολιασμό και για τις στήλες των Μυκηνών και κατάλογο θέσεων όπου έχουν ανευρεθεί επιτύμβιες στήλες στη σελ. 177. Gallou 2005, 123-4.

[29] Ανεύρεση λίθινων σημάτων in situ έχομε σε ελάχιστες περιπτώσεις, και ενδεικτικά αναφέρομε τον Τ. Ο του Β Ταφικού Κύκλου Β των Μυκηνών, βλ. Μυλωνάς, 1973, 50, 247 εικ. 29. Στην περίπτωση επίσης του αποτεφρωτηρίου στην περιοχή των Φερών, μεγαλιθικό είδος «μενχίρ» βρέθηκε ως σήμα σε λάκκο που περιείχε καμένα οστά, κομμάτια καμένου ξύλου κ. ά. βλ. Αραχωβίτη, Βόλος 2000, 363 εικ. 14. Η χρονολόγησή του με τη μέθοδο του C 14, τοποθετεί τη χρήση του μεταξύ του 1127 και 1002 π. Χ. (Υπομυκηναϊκή περίοδο). Επίσης βλ. και Θεοχάρης, Θεσσαλικά Α (1958) 78-79 εικ. 19, όπου και αναφορά σε άλλο menhir που προέρχεται από τη θέση Σουφλί Μαγούλα. Για το τελευταίο βλ. Biesantz, ΑΑ 1957, 53 κ. ε., σημ. 10-12, εικ. 7 και ΑΑ 1959, 58, 68. Για το ίδιο βλ. αναφορά στον Ανδρόνικο ΑΔ 17 (1961/2) Α , 170-1 με παραδείγματα και από άλλες θέσεις.

[30] Persson, RTD, 1931, 108-117.

[31] Μυλωνάς, ΕΕΦΣΠΑ, 294.

[32] Μία υπαίθρια τράπεζα κατά κάποιο τρόπο που, πρωτίστως, θα αποτελούσε το σήμα του νεκρού, για όσο χρονικό διάστημα διατηρούνταν το σώμα, και θα όριζε τον τόπο συγκέντρωσης των συγγενών κατά τη διάρκεια των περιοδικών τελετών, πρβλ. σχόλια Ανδρόνικος, ΑΔ 17 (1961/2), 171. Πρόσφατα, Μόσχος, ΑΜ (2009) υπό έκδοση, με αναφορά και για μεταγενέστερα παράλληλα στη Θήρα.

[33] Kontorli-Papadopoulou, Aegaeum I, 154 με βιβλιογραφία. Στον θαλαμωτό τάφο 6 στα Ελληνικά Ανθείας, στην αρχή του δρόμου, αναφέρεται ότι υπήρχε υψηλός τοίχος (1,52 μ.), πρβλ. Χατζή-Σπηλιοπούλου 2001, 287. Για άλλα παράλληλα με βιβλιογραφία πρβλ. Μόσχος, ΑΜ (2009) υπό έκδοση.

[34] Holmberg, Berbati, 9, 27, 50 σχ. 1, εικ. 15.

[35] Persson 1943, NTD, 50 εικ. 54, 56.

[36] Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1977), 184.

[37] Πετρόπουλος 2000, 66 εικ. 2.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πρόσφατη ανασκαφή της συγγραφέως, στη θέση «Καραβά» Καυκανιάς (περιοχή Ολυμπίας), στην αρχή του δρόμου εντοπίστηκαν δύο μεγάλοι λίθοι, ακανονίστου σχήματος, τοποθετημένοι ο ένας πάνω στον άλλο, στο κέντρο της αρχής του δρόμου.[39] Η σήμανση με λίθους συνεχίζεται στα Υπομυκηναϊκά και Γεωμετρικά χρόνια.[40]

Αρκετές ενδείξεις μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η σήμανση τάφων με αγγεία εμφανίζεται ήδη από τη ΜΕ εποχή, όπως φανερώνουν τα αγγεία που βρέθηκαν εκτός των τάφων στο Ηραίο Άργους,[41] αλλά και στη Λέρνα.[42]

Σε ένα τόσο οργανωμένο νεκροταφείο, όπως αυτό της Αγίας Τριάδας, θα υπήρχε κάποιος τρόπος σήμανσης των τάφων,[43] εφόσον αυτοί ήταν καταχωμένοι. Ίσως κάποια σήματα θα όριζαν τη θέση, ενδεχομένως και τον κάτοχο του τάφου. Η τοποθέτηση επιφανών σημάτων προφανώς είχε σκοπό να εξάρει τιμητικά τους νεκρούς.

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο, που πιθανότατα συνηγορεί σε αυτή την υπόθεση είναι εκείνο που εντοπίστηκε στον τάφο 7 του νεκροταφείου μας. Επιφανειακά, και πάνω ακριβώς στο μέτωπο του δρόμου, βρέθηκε τοποθετημένος σε ειδικά λαξευμένη εσοχή στο έδαφος, κρατήρας σπασμένος, και ελλιπής, από τον οποίο διατηρήθηκαν πολλά τμήματα του σώματος και η μεγάλη δισκοειδής βάση του (Π 6839).[44] Η συγκόλληση και η συμπλήρωση του μεγάλου κρατήρα ολοκληρώθηκε πρόσφατα και θα εκτεθεί στο Μουσείο του Πύργου.

Η θέση του μεγάλου αυτού αγγείου στο σημείο του μετώπου του τάφου, δεν θα μπορούσε να έχει άλλη χρήση από αυτή του σήματος του τάφου. Και μάλιστα ενός τάφου αρκετά σημαντικού, όπως φάνηκε στη συνέχεια, διότι είναι ο ένας εκ των δύο τάφων του νεκροταφείου, που διαθέτουν δύο ταφικούς θαλάμους, εντός των οποίων βρέθηκαν και πάρα πολλά κτερίσματα, ενώ επιπλέον κατέχει κεντρική θέση στο νεκροταφείο.

Μέχρι τώρα είναι γνωστό ότι η σήμανση των τάφων με μεγάλα αγγεία επικρατεί στη Γεωμετρική εποχή.[45] Φαίνεται όμως ότι πρόκειται για ταφικό έθιμο, το οποίο ήταν γνωστό, έστω και με περιορισμένη διάδοση, ήδη από τη μυκηναϊκή εποχή.

Από τα μέχρι τώρα δεδομένα των μυκηναϊκών νεκροταφείων δεν έχομε αρκετές ενδείξεις για σήμανση τάφων με μεγάλα αγγεία. Ωστόσο αν τα σήματα αυτά τοποθετούνταν κατά γης, στην επιφάνεια του εδάφους, είναι απόλυτα φυσιολογικό να μην έχουν διατηρηθεί.

Ενδεχομένως στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας να υπήρχαν και άλλα τέτοια σήματα, τα οποία όμως, λόγω της χρήσης του νεκροταφείου και στα χριστιανικά

---

[38] Υπεράνω του λάκκου Ε-3 βρέθηκαν ίχνη διαλυμένης λίθινης κατασκευής, όπου αναφέρεται ότι πιθανόν υπήρχε σήμα, πρβλ. PN III, 176.

[39] Βικάτου, ΑΔ (2007) Χρονικά υπό έκδοση.

[40] Ενδεικτικώς βλ. Παπαδημητρίου 2003, τάφος με σήμα στην Τίρυνθα (τέλος της Μέσης Γεωμετρικής).

[41] Prosymna, 31, 34, 37-8. Μάλιστα στον τάφο ΙΥ της ομάδας ΙΥ βρέθηκαν 4 αγγεία πάνω στο σωρό λίθων του τάφου.

[42] Caskey, Hesperia 24 (1955) 33, αν και ο ανασκαφέας θεωρεί ότι τα όστρακα αγγείων που βρέθηκαν πάνω από τάφο ρίχτηκαν εκεί από τυμβορύχους. Αντίθετη άποψη ο Ανδρόνικος (ΑΔ 17 (1961-2) Α, 158, που πιστεύει ότι αυτά είχαν τοποθετηθεί πάνω από τον τάφο.

[43] Γενικώς για σήμανση τάφων στη μυκηναϊκή εποχή βλ. Περατή, Β, 27. Επίσης βλ. και Ανδρόνικος, ΑΔ, 17 (1961/62), 152-176. Prosymna 237. Ath. Agora 102 (T. XL). Deiras, 65, 239.

[44] Ο τάφος ερευνήθηκε από τον έκτακτο αρχαιολόγο της Εφορείας τον κ. Χ. Σχοινά και παρά την προφορική του ενημέρωση για φωτογραφική τεκμηρίωση του ευρήματος, δεν εντοπίστηκε φωτογραφικό υλικό στο αρχείο της Εφορείας.

[45] Ενδεικτικώς αναφέρουμε Kurtz-Boardman, Έθιμα ταφής στον Αρχαίο Ελληνικό Κόσμο (ελλ. μετάφρ.) Αθήνα 1994, 47.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

χρόνια, αλλά και της καλλιέργειας του χώρου στη σύγχρονη εποχή, δεν διατηρήθηκαν.

Η σήμανση θαλαμωτών τάφων έχει επιβεβαιωθεί στα νεκροταφεία Πορτών Αχαΐας,[46] Σπαλιαρέικων Λουσικών[47] και Βούντενης,[48] ενώ κρατήρας ως σήμα είχε τοποθετηθεί στον τάφο Ρ Καλλιθέας (Ραμπαντάνια).[49]

Ιδιαίτερη μνεία ωστόσο αξίζει η περίπτωση στο νεκροταφείο Καμινίου Νάξου, όπου ο ανασκαφέας Ζαφειρόπουλος αναφέρει ότι περαπλεύρως των πλακών που κάλυπταν το νεκρό, στον τάφο Β, βρισκόταν αγγείο (μεγάλος ασκός) εν είδει σήματος.[50] Επίσης η περίπτωση της ταφικής υδρίας της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου, που βρέθηκε ως σήμα σε πρωτογεωμετρικό τάφο (βλ. σημ. παραπάνω), χωρίς αμφιβολία αποτελεί συνδετικό κρίκο μεταξύ της Μυκηναϊκής και της Γεωμετρικής εποχής, και προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση το γεγονός, ότι για τη σήμανση του τάφου επέλεξαν ένα παλαιότερο αγγείο[51].

Η τοποθέτηση μεγάλου ταφικού αγγείου, ως σήμα του τάφου, αποτελεί ένα από τα πλέον ενδιαφέροντα και σημαντικότερα στοιχεία που μας προσφέρει η νεκρόπολη της Αγίας Τριάδας.

Η ανεύρεση ενός μόνο σήματος στο νεκροταφείο, ενδεχομένως υποδεικνύει ότι το έθιμο δεν ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένο. Ίσως υπήρχαν και ξύλινα σήματα που χάθηκαν (όπως υποστηρίζει ο Ιακωβίδης). Το γεγονός όμως ότι στα γειτονικά νεκροταφεία της Αχαΐας, έχομε επίσης σήμανση τάφων, με διαφορετικό έστω τρόπο (δισκοειδείς λίθοι ή λιθοσωροί), μας επιτρέπει να υποθέσομε ότι το έθιμο σήμανσης θαλαμωτών τάφων ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένο στην Αχαΐα και στην Ηλεία. Μάλιστα φαίνεται ότι στην Ήλιδα διατηρήθηκε το έθιμο και κατά την ΥΜ περίοδο, αφού υπάρχουν ενδείξεις ότι πάνω σε ομάδα λακκοειδών τάφων ήταν στημένα σήματα.[52]

Σήμα τάφου φαίνεται ότι ήταν και ο κρατήρας της πρόθεσης και ο αμφορέας της εκφοράς στον Κλαδέο, εφόσον και τα δύο βρέθηκαν σε βάθος μόλις 0,30-0,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, και πλησίον του μετώπου.

---

[46] Στο γειτονικό νεκροταφείο των Πορτών Αχαΐας διαπιστώθηκε η χρήση δισκοειδών σημάτων στην αρχή των δρόμων, πριν την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο, βλ. σχετικά Κολώνας 2001, 261. Μόσχος, ΑΔ 53 (1998) Β 1, 269. Η χρήση δισκοειδών σημάτων στις Πόρτες συνεχίστηκε απρόσκοπτα έως το τέλος των μυκηναϊκών χρόνων, και δεν διακόπηκε κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο με τη χρήση απλών λίθων ή μεγάλων αγγείων στην κορυφή του μετώπου, βλ. αναφορά στο Μόσχος ΑΜ (2009), υπό έκδοση, όπου αναθεωρεί παλαιότερη γνώμη του, σχετικά με τη χρήση απλών λίθων ή μεγάλων αγγείων, και υποστηρίζει ότι θα πρέπει να υπήρχαν και ξύλινα δισκοειδή σήματα, πιθανώς συχνότερα των λιθίνων, τα οποία όμως λόγω του υλικού δεν άφησαν ίχνη. Αναφέρει επίσης ότι στις Πόρτες βρέθηκαν 7 σήματα εντοιχισμένα σε ξερολιθιά (δεύτερη χρήση). Για τα ξύλινα σήματα υπάρχει και αναφορά στην Οδύσσεια (μ 13-15), όπου στον τύμβο του Ελπήνορα, τοποθετήθηκε ξύλινο κουπί, πρβλ. Ανδρόνικος 1960-3, 260.

[47] Πετρόπουλος, 2000, 66, 68 (λιθοσωρός επί του δρόμου).

[48] Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 461. Σήμανση των θέσεων των τάφων με δισκόμορφους και πεταλόσχημους λίθους.

[49] Παπαδόπουλος ΠΑΕ (1997), 125.

[50] Ζαφειρόπουλος, (ΠΑΕ 1960, 333. Επίσης και ο Β. Λαμπρινουδάκης θεώρησε σήμα τάφου μεγάλη ταφική υδρία που βρέθηκε πάνω σε Πρωτογεωμετρικό τάφο στη πλατεία Μητροπόλεως Νάξου, βλ. Lambrinoudakis 1988, 235 εικ. 9. Vermeule 1983, 326. Για το ίδιο βλ. αναφορά και στον Βλαχόπουλο, 2006, Α, 86.

[51] Αναφορά βλ. και στον Lambrinoudakis, 1988, 235 κ. ε. όπου το συσχετίζει με την προγονική λατρεία.

[52] Γιαλούρης, Έργον (1963) 117-120. Του ιδίου ΠΑΕ (1963), 137-140. Μαζαράκης Αινιάν 2000, 162.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δρόμοι.

Μετά την ταφή στο θάλαμο ο δρόμος του τάφου καταχωνόταν με χώμα που προερχόταν από τη λάξευση του θαλάμου και ο τάφος δεν ήταν ορατός.[53]

Κατά την ανασκαφή διαπιστώθηκε ότι η σύσταση του χώματος της επίχωσης των δρόμων δεν ήταν ομοιογενής. Το χώμα ήταν πιο σκληρό στην αρχή και κοντά στα πλευρικά τοιχώματα του τάφου, ενώ γινόταν πιο μαλακό πλησίον της εισόδου. Μάλιστα κοντά στην ξερολιθιά δεν ήταν καθαρό χώμα, αλλά στις περισσότερες περιπτώσεις δρόμων περιείχε και πολλά χαλικάκια, γεγονός που φανερώνει ότι το τμήμα αυτό είχε αναμοχλευθεί επανειλημμένως. Τα δεδομένα αυτά επιβεβαιώνουν επίσης και την άποψη ότι, κατά την επαναχρησιμοποίηση του τάφου δεν αφαιρείτο εξ' ολοκλήρου η επίχωση του δρόμου, αλλά τμήμα της. Στις περισσότερες περιπτώσεις των δρόμων ήταν σαφές ότι αφαιρείτο η επίχωση κατά το ήμισυ του μήκους, του τμήματος δηλαδή μπροστά στην είσοδο.[54]

Επίσης οι ανώτερες σειρές λίθων της ξερολιθιάς, πάντοτε αφαιρούνταν με περισσότερη ευκολία, απ' ότι οι κατώτερες. Επομένως, όπως παρατηρείται στα περισσότερα μυκηναϊκά νεκροταφεία, όταν πραγματοποιούσαν νέες ταφές στο θάλαμο, αρκούνταν αφενός στην αφαίρεση τμήματος της επίχωσης του δρόμου, και αφετέρου απομάκρυναν τις πάνω σειρές της ξερολιθιάς στην είσοδο, δημιουργώντας τον απαραίτητο χώρο για να χωρέσει ο νεκρός.[55]

Σε κανέναν τάφο του νεκροταφείου μας δεν ανευρέθησαν ίχνη πυράς για καθαρισμό ή απολύμανση του τάφου.

Οι κόγχες στα πλευρικά τοιχώματα των δρόμων είχαν δεχθεί δευτερογενείς ταφές, εκτός από την ανατολική κόγχη του Τ. Ι στη θέση «Σπηλιές», όπου είχε χρησιμοποιηθεί πιθανόν για ταφή νηπίου.

Επίσης σε δύο δρόμους (Τ. 8 και VIII) είχαν λαξεύσει επί του δαπέδου του δρόμου στενόμακρο λάκκο, όπου στον Τ. 8 βρέθηκε κενός, ενώ στη δεύτερη περίπτωση, τα οστά του λάκκου βρέθηκαν διάσπαρτα γύρω του, λόγω της ολοκληρωτικής σύλησης του τάφου.

Μελετώντας τα νέα στοιχεία που έχουν προκύψει από τα νεκροταφεία Πορτών, Βούντενης και Σπαλιαρέικων Αχαΐας, ο συνάδελφος Γ. Μόσχος, αναφέρει ότι η είσοδος των Τ. 3 και 4, του νεκροταφείου της Αγίας Τριάδας, φραζόταν με ξύλινη θύρα.[56]

Σε όλους τους δρόμους των τάφων[57] βρέθηκε πλήθος γραπτών οστράκων, γεγονός που μαρτυρεί προσφορές προς τους νεκρούς. Τα όστρακα ήταν περισσότερα καθώς πλησιάζαμε προς την είσοδο του τάφου, όπου μπροστά στην ξερολιθιά βρίσκονταν πάρα πολλά όστρακα από κρατήρες και κύλικες, αλλά και όστρακα χειροποίητων οικιακών σκευών.[58]

---

[53] Ιακωβίδης 1966, 100. Περατή Β, 68. Για το τελετουργικό ταφής στο δρόμο και στην είσοδο του τάφου πρβλ. Voutsaki (δ.δ.), 79, 125.

[54] Όπως έχει διαπιστωθεί και σε άλλα νεκροταφεία. Ενδεικτικώς αναφέρουμε Prosymna 236-238. Asine 357-358. Ch. T. 127-128. Deiras 245. Μαρινάτος, ΠΑΕ, 1953, 246-247 (Βολιμίδια).

[55] Πρβλ. Περατή Β, 68.

[56] Βλ. σχόλια σχετικού κεφαλαίου αρχιτεκτονικής. Επισημαίνεται ότι δεν ανευρέθησαν ίχνη από ξύλο ή αποσαθρωμένη οργανική ύλη μπροστά στην είσοδο του τάφου.

[57] Για τον τριμερή διαχωρισμό και τον συμβολισμό των θαλαμωτών τάφων, δρόμου-στομίου-θαλάμου βλ. Voutsaki, 1998, 45. Gallou 2005, 65 κ. ε. (δρόμος: το πρώτο στάδιο, το συμβολικό πέρασμα από τη ζωή στο θάνατο. Στόμιο: κλειδί και δίοδος επικοινωνίας ανάμεσα στη ζωή και στο θάνατο. Θάλαμος: τελευταία κατοικία).

[58] Shelton 2000, 33 (Μυκήνες, όστρακα οικιακών σκευών στο δρόμο).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Στην πλειονότητά τους τα όστρακα ανήκουν σε κύλικες και σε κρατήρες, αλλά και αλάβαστρα, λεκάνες, προχοϊκά κύπελλα, σκύφους, οινοχόες και σε άλλα.[59] Το θέμα της προσφοράς σπονδών στους νεκρούς και το σπάσιμο των αγγείων πόσεως, που χρησιμοποιήθηκαν για τις σπονδές, στο δρόμο και στο στόμιο, έχει συζητηθεί αναλυτικά κατά καιρούς, από πολλούς μελετητές.[60]
Είναι σαφές επομένως ότι, μετά την ολοκλήρωση της ταφής, οι συνοδεύοντες το νεκρό έκαναν σπονδές και στη συνέχεια έσπαζαν τα αγγεία (κυρίως κύλικες και κρατήρες) που είχαν χρησιμοποιήσει.[61] Πιθανόν μετά την ταφή ακολουθούσαν και νεκρόδειπνα, χωρίς όμως αυτό να έχει επιβεβαιωθεί από τα ανασκαφικά δεδομένα. Ωστόσο το σπάσιμο των χρησιμοποιηθέντων αγγείων είναι ένα έθιμο, το οποίο θα μπορούσαμε να πούμε ότι διατηρείται έως και σήμερα στα περισσότερα χωριά της πατρίδας μας. Το ίδιο και τα νεκρόδειπνα. Στα νεκρόδειπνα παραπέμπει και το ζώο που απεικονίζεται να ακολουθεί το νεκρό και τις θρηνήτριες στην παράσταση της πρόθεσης από το ίδιο νεκροταφείο.[62]

---

[59] Βλ. παραπομπές β΄μέρους για προσφορές, σπονδές-χοές, όπου γίνεται αναφορά στα σχήματα αγγείων, κλειστά ή ανοικτά που εμφανίζονται συνήθως στους δρόμους. Για συγκεντρωμένη βιβλιογραφία επί του θέματος βλ. Gallou 2005, 94 κ. ε. Lewartowski 2000, 59 (κρατήρες). Επίσης ιδιαίτερα αγαπητά τα κύπελλα, οι κρατήρες, οι ψευδόστομοι, τα αλάβαστρα, οι πυξίδες και κυρίως οι κύλικες είναι και στα Δενδρά (Deiras 142 κ. ε.). Cavanagh, 1998, 107 κ. ε. με συγκεντρωτικούς πίνακες ως προς την ποσότητα των σχημάτων που βρίσκονται σε νεκροταφεία και σχετίζονται με την ταφική τελετουργία (Ασίνη, Τίρυνθα, Πρόσυμνα, Αγορά, Βουρβάτσι, Ελευσίνα, Θήβα, Αχαΐα, Κοπρέζα). Hamilakis 1998, 122 κ. ε. (με βιβλιογραφία και ποσοστά ως προς το είδος των αγγείων που βρίσκονται στους δρόμους, παρουσιάζοντας τα δεδομένα από την Αγία Κυριακή). Mountjoy, RMDP, 304 (αναφορά στους κρατήρες). Κουντούρη 2002, (δ. δ.). 22, 24 κ. ά. σποράδην.

[60] Βλ. Ch.T. 131 (υποστηρίζει ότι σπάζονταν από τους οικείους μετά την τελευταία σπονδή). Mylonas 1966, 112. Achaea, 57. Aigion 38. Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1990), 51. Cavanagh 1998, 106-7 Μαρινάτος, ΠΑΕ (1953), 244 (σχετικά με την ανεύρεση του ρυτού με τις κριοκεφαλές στο θαλαμωτό τάφο Αγγελόπουλου 6 των Βολιμιδίων, υποστηρίζει ότι κάποιοι ήρωες-κυνηγοί είχαν ενταφιαστεί στον τάφο και ακόμη και στα ρωμαϊκά χρόνια οι άνθρωποι τους τιμούσαν και επεδείκνυαν σεβασμό, ρίχνοντας μέσα στον τάφο οστά θηραμάτων). Συμφωνούμε ωστόσο με την άποψη του Γ. Κορρέ (1980, 438), ότι η μακρά χρήση του τάφου δεν επέτρεπε να γνωρίζουν οι μεταγενέστεροι τη φύση των μυκηναϊκών ταφών. Επίσης βλ. Cavanagh,1977, 168 κ. ε. Cavanagh, Aegaeum I, 1987, 167. Cavanagh-Mee, 1998, 114-5. Laffineur 1986, 82 κ. ε. Kontorli-Papadopoulou 1995, 118. Voutsaki (δ.δ.), 79. Karantzali 2001, 23. Βλαχόπουλος, 2006, Α, 99-101. Για την Κρήτη βλ. Borgna, Hesperia 73 (2004), 264 κ. ε. Gallou 2005, 88-98 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για το σπάσιμο αγγείων τα σχήματα αγγείων που συνήθως βρίσκονται στους δρόμους και για τη θρησκευτική σημασία των σπονδών-προσφορών και τελετών. Στην Περατή ωστόσο δεν βρέθηκαν καθόλου όστρακα στους δρόμους, βλ. Περατή Β, 68.

[61] Όστρακα κυλίκων μπροστά στην είσοδο του τάφου, που συνηγορούν στις προσφορές και σπονδές για τους νεκρούς, έχουν διαπιστωθεί σε πολλά νεκροταφεία. Ενδεικτικά αναφέρομε τις Μυκήνες (Ch. T. 131, 144), Πρόσυμνα (Prosymna 237-238), Ασίνη (Asine 358), Άργος (Deiras 244), Μπερμπάτι (Berbati 39), Βολιμίδια (Μαρινάτος ΠΑΕ, 1953, 247, εικ. 8), Ιαλυσό (Jacopi 1930-1, 254). Δεν βρέθηκαν όμως στην Περατή (Β, 68). Για την προσφορά σπονδών βλ. Μυλωνάς , AJA 52 (1948), 72 και του ιδίου, Επ. Επετ. Φιλ. Σχ. Παν. Αθηνών 1953-4, 276 και 1961-62, 294. Τα Μυκηναϊκά έθιμα ταφής, ΑΑΑ (1969) 1, 124. Την προσφορά σπονδών στους νεκρούς μεταξύ άλλων επιβεβαιώνει και η παράσταση γυναικείας μορφής που κρατά κύλικα σε λάρνακα από τον τάφο 36 Τανάγρας, βλ. Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1973) 21 πίν. 10 β.

[62] Το γεύμα των νεκρόδειπνων παρασκευαζόταν επί τόπου, όπως προκύπτει από τα οστά ζώων που βρέθηκαν μαζί με κάρβουνο και όστρακα οικιακών σκευών, στους δρόμους των τάφων στα Σπαλιαρέικα Λουσικών, βλ. Πετρόπουλος, 2000, 66.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Ταφές.

Οι νεκροί που είχαν ενταφιαστεί στο νεκροταφείο υπολογίζονται στους 400 περίπου[63]. Τα οστά διατηρήθηκαν σε αρκετά καλή κατάσταση, τουλάχιστον τα προερχόμενα από τις δευτερογενείς ταφές και τους λάκκους ταφών. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι πρωτογενείς ταφές (της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου), στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν αποσυντεθειμένες, σε αντίθεση με τα οστά των ανακομιδών, εντός του ιδίου τάφου, που ήταν πάντα διατηρημένα σε καλή κατάσταση (ενδεικτικώς βλ. 46-7 για Τ. 6, πίν. 118 δ, 119 α, για Τ. 20 και 145 για Τ. 29). Εύλογα επομένως δημιουργείται το ερώτημα, πώς μέσα στον ίδιο τάφο, διατηρήθηκαν σε καλή κατάσταση τα οστά των δευτερογενών ταφών και αποσυντέθηκαν οι πρωτογενείς ταφές, εφόσον βρίσκονταν στο ίδιο περιβάλλον και αντιμετώπισαν τις ίδιες συνθήκες (π.χ. υγρασίας). Το φαινόμενο παρατηρήθηκε σε όλους σχεδόν τους τάφους που διατήρησαν κατά χώρα την τελευταία ταφή της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου. Μία ανάλυση δείγματος αποσαρθρωμένης ταφής, θα έδινε ίσως κάποια στοιχεία.[64]

Στο μυκηναϊκό νεκροταφείο της Βούντενης (τάφοι 22, 25, 26, 27 κ. ά.),[65] των Πορτών,[66] αλλά και των Σπαλιαρέικων,[67] ο νεκρός τοποθετείται πάνω σε λεπτό στρώμα αργίλου ή άοπτου πηλού, το οποίο λόγω της συστάσεώς του αποσάρθρωσε τα σκελετικά λείψανα. Το έθιμο απαντάται κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ 1 α περίοδο. Η εναπόθεση νεκρού πάνω σε λεπτό στρώμα πηλού απαντάται και σε άλλα νεκροταφεία, όπως στη Δειράδα,[68] όπου μάλιστα διαπιστώθηκε ότι παιδικός σκελετός είχε εναποτεθεί πάνω σε λεπτό στρώμα υπόλευκης αργίλου, στο περιθώριο του οποίου διακρινόταν και αποτύπωμα υφάσματος. Επίσης στην Αγορά (Τ. XXXIII) πάνω σε στρώμα καστανού πηλού είχε τοποθετηθεί παιδικός σκελετός,[69] αλλά και στο λάκκο ΙΙΙ της Μιδέας.[70] Πιθανόν παρόμοιο έθιμο διαπιστώνεται (μόνο μία περίπτωση) στην Περατή,[71] και στη Βραυρώνα.[72]

Στην Αγία Τριάδα όμως, εκτός από την περίπτωση του Τ. 6, δεν εντοπίστηκαν ίχνη πηλού σε άλλες περιπτώσεις.

Πρωτογενείς ταφές.
Στάση νεκρού-προσανατολισμός.

---

[63] Το ανθρωπολογικό υλικό έχει παραχωρηθεί για μελέτη στον καθηγητή κ. Σ. Μανώλη, όπου μεταξύ των άλλων οι αναλύσεις ισοτόπων αναμένεται να δώσουν ενδιαφέροντα αποτελέσματα. Ο αριθμός των νεκρών είναι κατά προσέγγιση και μπορεί να αλλάξει με την ολοκλήρωση της μελέτης.

[64] Δυστυχώς, η αποστολή για ανάλυση των τριών δειγμάτων που είχαν κρατηθεί από την συγγραφέα δεν ενεκρίθη από την τότε Προϊσταμένη της Εφορείας κ. Αραπογιάννη. Μετά τις μεταφορές των αποθηκών του Αρχαιολογικού Μουσείου Ολυμπίας, τα έτη 2003 και 2004, η υπογραφομένη αναζήτησε τα δείγματα, τα οποία όμως δεν ανευρέθησαν (ίσως θεωρήθηκαν απλές σακούλες με χώμα και πετάχτηκαν στις μεταφορές). Επομένως δεν υπάρχει πλέον η δυνατότητα εξέτασης και από τον δρ. Σ. Μανώλη, που έχει αναλάβει τη μελέτη του οστεολογικού υλικού.

[65] Κολώνας, ΑΔ 47 (1992) Β1 141. ΑΔ 49 (1994) Β1 229. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 472.

[66] Κολώνας - Μόσχος ΑΔ 50 (1995) Β1 218. Μόσχος ΑΔ 52 (1997) Β1 292, όπου χαρακτηρίζεται ως διαδεδομένο έθιμο ταφής η εναπόθεση του νεκρού πάνω σε λεπτό στρώμα άψητου πηλού.

[67] Πετρόπουλος, 2000, 68, 71, όπου ο ανασκαφέας αναφέρει ότι το χώμα στο χώρο της αποσαρθρωμένης ταφής ήταν καστανέρυθρο, είτε από την αποσάθρωση των ενδυμάτων του νεκρού, είτε γιατί ο τελευταίος είχε τοποθετηθεί πάνω σε λεπτή στρώση λασπερού χώματος.

[68] Βλ. Deiras 59, 243, 245.

[69] Ath. Agora XIII, 234.

[70] Πρβλ. Ch. Tombs 100, 140 τοποθέτηση σκελετού σε νεκρική κλίνη από πηλό, και Βερδελής ΠΑΕ 1962, 77. Kontorli-Papadopoulou, Aegaeum I, 155 με βιβλιογραφία.

[71] Περατή Β, 29.

[72] Στο Λαπούτσι Βραυρώνας πηλός κάλυπτε την ταφή, πρβλ. ΑΔ 21 (1966), Β 1, 98-9.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο νεκρός τοποθετείτο απευθείας στο δάπεδο.[73] Στις περισσότερες περιπτώσεις οι νεκροί ήταν τοποθετημένοι κατά τον κεντρικό άξονα του τάφου, ο ένας δίπλα στον άλλο, ή κατά μήκος των δύο πλευρικών τοιχωμάτων, δεξιά και αριστερά της εισόδου. Όπου διατηρήθηκε ο σκελετός κατά χώρα των πρωτογενών ταφών, ο νεκρός ήταν στραμμένος προς την είσοδο του τάφου,[74] εκτός της περιπτώσεως του Τ. 29, όπου δύο νεκροί είχαν ενταφιαστεί ο ένας δίπλα στον άλλο, με διαφορετικό προσανατολισμό ο καθένας (ο ένας στραμμένος προς την είσοδο και ο άλλος προς το εσωτερικό του θαλάμου, πίν. 145 γ).

Σε λίγες περιπτώσεις οι νεκροί είχαν τοποθετηθεί εντός λάκκων ταφής.

Οι νεκροί έχουν τοποθετηθεί είτε σε ύπτια στάση, ή με τα γόνατα λυγισμένα, η ελαφρώς σε συνεσταλμένη στάση άλλοτε στραμμένοι προς τα αριστερά και άλλοτε προς τα δεξιά (βλ. σχ. 94).[75] Η θέση των χεριών παρουσιάζει επίσης ενδιαφέρον. Συνήθως είναι κατά μήκος του σώματος, ή διασταυρωμένα στο στήθος ή το ένα χέρι κατά μήκος του σώματος και το άλλο λυγισμένο στο στήθος, ή στην κοιλιακή χώρα.[76] Η στάση αυτή των νεκρών αφορά στις ταφές της ΥΕ ΙΙΙ Α και Β περιόδου, ενώ δεν υπάρχουν αρκετά στοιχεία για τις πρωτογενείς ταφές της ΥΕ ΙΙΙ Γ, δεδομένου ότι οι σκελετοί, σχεδόν στο σύνολό τους βρέθηκαν αποσαθρωμένοι. Επομένως δεν προκύπτουν χρονολογικά κριτήρια σχετικά με τη στάση του νεκρού. Οι καλύτερα διατηρημένοι σκελετοί πρωτογενών ταφών στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας, είναι αυτοί του Τ. 11. Εδώ διατηρήθηκαν τρεις νεκροί, ενταφιασμένοι ο ένας δίπλα στον άλλο, και κτερισμένοι (πίν. 96 γ-δ, 97 β). Οι νεκροί των ταφών Ι και ΙΙ είναι σε συνεσταλμένη στάση, με το κεφάλι στραμμένο προς τα αριστερά τους και τα χέρια σταυρωμένα στην κοιλιακή χώρα. Ο νεκρός της ταφής ΙΙΙ, που καταλάμβανε το δυτικό τμήμα του θαλάμου, είχε τα χέρια κατά μήκος του σώματος, το κεφάλι

---

[73] Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 186 (Παλαιόκαστρο Αρκαδίας). Χωρίς να υπάρχει οποιαδήποτε επίστρωση του δαπέδου, όπως παρατηρήθηκε σε τάφους της Περατής (Β, 29), ή στην Ιαλυσό (Maiuri, Annuario 6-7 (1923-4) 236. Jacopi (1930-1) 254). Άλλωστε κατά κανόνα στα μυκηναϊκά νεκροταφεία οι νεκροί τοποθετούνταν απευθείας στο δάπεδο των τάφων. Βλ. ενδεικτικώς Maiuri Annuario 6-7 (1923-4) 237. Jacopi 1930-1, 254. Prosymna 243. Ch. T. 139-140. Κορρές, ΠΑΕ (1976), 504, 506 (Περιστεριά. Στο δάπεδο των τάφων παχύ στρώμα ποτάμιων χαλικιών), με σχόλια και βιβλιογραφία για ανάλογες περιπτώσεις. Η επίστρωση του δαπέδου με χαλίκι είναι κατεξοχήν ΜΕ έθιμο (Λέρνα, Ασέα, Ζυγουριές, Ελευσίνα, Κόρινθο κ. ά.), αλλά εμφανίζεται από τη Νεολιθική και την ΠΕ εποχή, βλ. Αδ. Σάμψων, Μάνικα, 219 για τους θαλαμωτούς ΠΕ τάφους της Μάνικας, όπου ο νεκρός τοποθετείτο πάνω σε στρώμα χαλικιών. Για την ίδια περίπτωση βλ. Σάμψων, Μάνικα ΙΙ, 1988, 44. Βλ. και Κορρές, 1979-1984, 42 με βιβλιογραφία.

[74] Γενικώς για την κατεύθυνση των νεκρών βλ. Τσούντας, Μυκήναι, 1893, 140 κ. ε. Για την Ηλεία βλ. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β1, 231 (Τρύπες Κλαδέου). Της ιδίας, 2001, 116 (Πεύκες), με βιβλιογραφία και για τα άλλα μυκηναϊκά νεκροταφεία της Ηλείας. Για την Αχαΐα βλ. Achaea 56. Aigion, 36 πίν. 7, 41, 43, 83. Κολώνας 1998 (υπό έκδοση), 473. Δεν συμβαίνει το ίδιο και στην Περατή (Περατή Β, 29-30), στην Πρόσυμνα (Prosymna 249). Επίσης βλ. Benzi 1992, 230 (προσανατολισμός και θέση νεκρών μέσα στον ταφικό θάλαμο στα μυκηναϊκά νεκροταφεία της Ρόδου). Γενικώς πρβλ. Berbati, εικ. 4, 12, 30, 49. Σχολιασμός και βιβλιογραφία στη Papazoglou-Manioudaki, BSA 89 (1994), 176 (Κρήνη Πατρών). Mylonas 1966, 112. Γενικώς για θέση νεκρών, προσανατολισμό, ανακομιδές, δευτερογενείς ταφές και καθαρισμούς τάφων βλ. Branigan, Aegaeum I 1987, 43-50 (με αναφορά στους θολωτούς Μεσαράς). Lewartowski, Aegaeum 12, 1, Politeia, 105-6, όπου και σχετικοί πίνακες, για τις θέσεις του νεκρού. Για τους ΠΕ τάφους της Μάνικας βλ. Σάμψων, Μάνικα ΙΙ, 1988, 47-8 με σχόλια για την κατεύθυνση του νεκρού.

[75] Γενικώς για τη στάση του νεκρού βλ. Cavanagh 1977, 154-5, 202. Περατή Β, 30-1, με προηγούμενη βιβλιογραφία. Μυλωνάς 1973, 256-8. Κουντούρη 2002, δ. δ. 13 (Βολιμίδια).

[76] Σύμφωνα με τον Persson, Asine 353, στους ΜΕ σκελετούς της Ασίνης η τοποθέτηση των χεριών στην περιοχή του αιδοίου αποδίδεται στη δεισιδαιμονία των πρωτόγονων ανθρώπων. Ωστόσο το έθιμο παρατηρείται σε πολλά μυκηναϊκά νεκροταφεία, όπως Ελευσίνα, Ασίνη, Μυκήνες, βλ. βιβλιογραφία στον Μυλωνά 1973, 256-7.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στραμμένο στα δεξιά του, ενώ τα πόδια του ήταν τόσο έντονα λυγισμένα, που τα δάκτυλά τους ακουμπούσαν εκείνα του αριστερού του χεριού (πίν. 97 α).

Χρήση νεκρικής κλίνης - φορείου.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το στοιχείο που απαντάται στον Τ. 6. Εδώ, στην πρωτογενή ταφή που υπήρχε στο ανατολικό τμήμα του θαλάμου, κατά μήκος του νεκρού και στις δύο πλευρές βρέθηκαν υπολείμματα άψητου γκρίζου πηλού,[77] τα οποία ή ανήκαν σε νεκρική κλίνη ή φορείο, ή κατά κάποιο τρόπο είχε οριοθετηθεί η ταφή κατά μήκος με πηλό (πίν. 46 β-δ). Τα υπολείμματα του πηλού βρέθηκαν παράλληλα σε μήκος 1,70 μ. και μεταξύ τους απόσταση 0,28 μ. Ανάμεσά τους υπήρχε ένας εντελώς αποσυντεθειμένος σκελετός. Λίγα υπολείμματα από οστά κρανίου, επέτρεψαν να διαπιστώσουμε τον προσανατολισμό του νεκρού (Β-Ν, στραμμένος προς Β. δηλαδή προς την είσοδο). Ο πηλός δεν ήταν καλά ψημένος με αποτέλεσμα να μην διατηρηθούν καλά. Επίσης δεν διατηρήθηκαν ίχνη χρώματος.[78]

Οδηγούμεθα στο συμπέρασμα ότι επρόκειτο για κάποιο φορείο, ή είδος νεκρικής κλίνης με πήλινους βραχίονες και φθαρτό υλικό το υπόλοιπο τμήμα του, εφόσον τα υπολείμματα του πηλού διατηρήθηκαν μόνον κατά μήκος δεξιά και αριστερά του σκελετού.

Η χρήση φορείου για τη μεταφορά των νεκρών δεν είναι άγνωστη για την περίοδο που εξετάζουμε, τόσο στην ηπειρωτική Ελλάδα, αλλά κυρίως στην Κρήτη,[79] και στην Κύπρο.[80] Από τα μέχρι τώρα δεδομένα, οι ταφές σε ξυλοκατασκευές, είτε σε φορεία ή σε φέρετρα εμφανίζονται ήδη από την ΥΕ Ι στην ηπειρωτική Ελλάδα, και στην Κρήτη κυρίως ΥΜ ΙΙ-ΙΙΙ Α, και δεν επεβίωσαν πέραν της ΥΜ/ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου.[81]

Μέχρι τώρα έχουν βρεθεί υπολείμματα ξύλου που θα μπορούσαν να συσχετισθούν με φορεία, σε διάφορες περιοχές, όπως στους Λακκοειδείς τάφους Ι, ΙΙΙ, IV και V των Μυκηνών,[82] στην Πρόσυμνα,[83] στην Αθήνα,[84] στην Καζάρμα,[85] στα Δενδρά,[86] στη

---

[77] Δεν είναι όπως στην περίπτωση του Άργους, όπου οι νεκροί τοποθετούνταν πάνω σε στρώμα πηλού, καμιά φορά δε να περιβάλλονται από πηλό και να διαχωρίζονται από τους υπόλοιπους. Βλ. Deiras 243. Για τη χρήση φορείου, ή φέρετρου ή λάρνακας, βλ. σχετική συζήτηση από Ιακωβίδη, Περατή, Β, 29, σημ. 3, για τα ευρεθέντα στοιχεία τόσο στην Κρήτη, όσο και στην ηπειρωτική Ελλάδα.

[78] Όπως συμβαίνει στα ξύλινα φορεία, όπου εντοπίστηκαν ίχνη γαλάζιου χρώματος, όπως π.χ. στους τάφους Β και Ζ Κατσαμπά (Αλεξίου 1967, 9, 22), και στο φορείο του τάφου 4 Σελλόπουλου (Popham, Catling, Catling, BSA 69 (1974), 199).

[79] Υπολείμματα φορείου και σε τάφο στην Κρήτη βλ. Δημοπούλου ΑΔ 49 (1994) Β2 710, όπου εντοπίστηκαν τμήματα ξύλου από νεκρικά φορεία. Επίσης υπολείμματα ξύλου ή δέρματος φορείου και σε τάφο στο Λιμένα Κνωσσού, βλ. Αλεξίου 1970, 4. Γενικώς για την προέλευση ξύλινων φερέτρων βλ. Hagg-Sieurin, BSA 77 (1982), 177-86, όπου και βιβλιογραφια.

[80] Βλ. Karageorghis 1976, 75-6, όπου δημοσιεύεται ένα κυπριακό εύρημα ως πήλινο ειδώλιο σε φορείο, το οποίο είναι πολύ απλό, χωρίς πόδια. Για το ίδιο βλ. σχόλιο και στις Πλόες 2003, 35.

[81] Βλ. σχετικώς Muhly 1992, 167, όπου κάνει και αναφορά στις ταφές στους Αθανάτους Τεμένους, που είναι μεταγενέστερες, αλλά παραμένουν αδημοσίευτες. Επίσης Ρεθεμιωτάκης, Ειλαπίνη 1987, 237.

[82] Akestrom, Mycenaean Problems, Op. Ath. 12 (1978), 45-54 ή 38-68 με βιβλιογραφία. Σύμφωνα με τον Akestrom, ό. π. 54-7, 65 εικ. 19 φέρετρα είχαν χρησιμοποιηθεί και σε άλλους τάφους των Μυκηνών, που είχε ερευνήσει ο Τσούντας. Για τις Μυκήνες βλ. και Mylonas 1966, 112. Επίσης Παπαδημητρίου, ΠΑΕ 1952, 443 όπου αναφέρεται στην ταφή του Γ του Β ταφικού κύκλου, που ενδεχομένως ο νεκρός είχε τοποθετηθεί σε ξύλινη νεκρική κλίνη ή στρώμα, επειδή εντοπίστηκε κάτω από το σκελετό παχύ στρώμα αποσυνθεμένης οργανικής ύλης. Ο Μυλωνάς δεν εντόπισε κάτι τέτοιο βλ. Μυλωνάς 1973, 257.

[83] Prosymna 75-80 (Τ. XXIX), 147-52 (Τ. XLII), 197-200 (Τ. Χ), 249.

[84] Vermeule-Travlos, Hesperia 35 (1966), 57, 62-72. Ath. Agora, XIII, 101, 171, 243.

[85] Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη, ΑΑΑ (1969) 1, 4, όπου αναφέρεται ότι οι νεκροί των λάκκων ΙΙ και ΙΙΙ έκειντο εντός ασκεπούς φορείου ή ασπίδας, εφόσον βρέθηκαν υπολείμματα οργανικών υλών (πρβλ. Ιλιάδα Ω 795-6).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ρόδο,[87] στον Κατσαμπά,[88] και σε άλλους τάφους της Κρήτης.[89] Ίχνη φορείου εντοπίστηκαν και στο θολωτό τάφο Δ Αρχανών,[90] στον τάφο της Γαλιάς (Καινουρίου) όπου βρέθηκαν δύο φορεία, σε τάφο στο Κυπαρίσσι Ηρακλείου,[91] σε θαλαμωτό τάφο στα Χανιά,[92] καθώς και στον τάφο 1 Σανατορίου.[93]

Στην Κρήτη, νεκροκρέβατα ή φέρετρα εμφανίζονται περισσότερο, κυρίως σε τάφους στην περιοχή της Κνωσού, Κατσαμπά-Πόρου.[94] Ενδεχομένως με φορεία σχετίζονται οι αγκιστροειδείς σύνδεσμοι, παρόμοιοι με αυτούς του Πόρου, που βρέθηκαν σε τάφο του Αι-Γιάννη Κνωσού, μαζί με ίχνη οργανικής ουσίας.[95]

Τα υπολείμματα φορείου του Τ. 6 της Αγίας Τριάδας, θυμίζουν την περίπτωση του τάφου της Αγοράς των Αθηνών, όπου ίχνη του διατηρήθηκαν κατά μήκος των δύο νεκρών. Στην περίπτωση των Δενδρών, και της Αθήνας μπορούμε να μιλήσουμε για φέρετρα, ενώ στην Πρόσυμνα για νεκροκρέβατο. Με την περίπτωση του Κατσαμπά-Πόρου, που τα ξύλινα φορεία είχαν ορθογώνιο πλαίσιο με δικτυωτό στρώμα, από στριφτή ψάθα ή δερμάτινους ιμάντες, και αποτελούν το πιο πρώιμο γνωστό παράδειγμα ξύλινων φορείων, ίσως πλησιάζει το φορείο της Αγ. Τριάδας.[96]

Από το φορείο που εντοπίστηκε στον Τ. XXIX, της Πρόσυμνας αντλούμε ίσως περισσότερες πληροφορίες, εφόσον διατηρήθηκε το αποτύπωμα του πλαισίου του (με

---

[86] Στον τάφο 8, βλ. Persson, NTD 1942, 37-51, 111-119. Ίσως και στους τάφους 2 («κενοτάφιο») και 12 (ο τάφος της πανοπλίας), βλ. Hagg-Sieurin, BSA 77 (1982), 180. Επίσης βλ. Δημακοπούλου, Ελαπίνη 1987, 74, με αναφορά στις θέσεις που έχουν εντοπιστεί ξύλινα φορεία στην ηπειρωτική Ελλάδα. Για τα δείγματα φορείου βλ. Papadopoulos Sp. 1975, 286.

[87] Karantzali 2001, 22 (Πυλώνα).

[88] Αλεξίου, ΠΑΕ (1953), 300 όπου ίχνη αποσυντεθειμένου ξύλου κάτω από τους νεκρούς, στον τάφο Δ του νεκροταφείου Κατσαμπά, φανερώνουν ότι πιθανότατα αυτοί έκειντο σε φορείο. Επίσης βλ. για το ίδιο Αλεξίου, Κατσαμπά 1967, 16, 18 (για τον τάφο Ε). Από τον τάφο Α Κατσαμπά προέρχονται συνδετήρες ιδίου τύπου με εκείνους που βρέθηκαν στα φορεία του Πόρου (βλ. παρακάτω), οι οποίοι ενδεχομένως συσχετίζονται με ύπαρξη φορείου. Επίσης πάνω στο θρανίο εντοπίστηκε λεπτό στρώμα καστανού χώματος, που σύμφωνα με τον ανασκαφέα, ίσως αποτελεί λείψανο μικρής ξύλινης λάρνακος, ή κάποιου άλλου σκεύους, βλ. Αλεξίου 1967, 6, πίν. 12 γ και του ιδίου, ΑΑΑ 1 (1968) 252. Ως προς την χρονολόγηση η κεραμική του τάφου εντάσσεται στην ΥΜ ΙΙ περίοδο.

[89] Βλ. Sakellarakis, Roma 1996, 1124, 1126 όπου στον τάφο 159 των Αρμένων βρέθηκε ένα ξύλινο φορείο.

[90] Βλ. Σακελλαράκης, ΠΑΕ (1975) Β, 260. Για τα ξύλινα φορεία βλ. Pini, 1968, 54. Andronikos, Totenkult, Arch. Hom. W 103. Travlos-Vermeule, Hesperia 35 (1966), 62, πίν. 20, D, 21, a, b, c. Επίσης για τον θολωτό Δ, βλ. J. A.-E. Sakellarakis, Mycenaean Archanes, Roma 1996, 1114 (ξύλινο φορείο πάνω στο οποίο βρέθηκε πλούσια κτερισμένη γυναικεία ταφή). Για το τάφο Δ βλ. και J. A.-E. Sakellarakis, Mycenaean Archanes, Roma 1996, 1114.

[91] Καρέτσου, ΠΑΕ (1975). Ρεθεμιωτάκης, Ελαπίνη 1987, 237 (Κυπαρίσσι), 242 σημ. 12 με αναφορά για ύπαρξη φορείων και σε θαλαμωτούς τάφους Αγίου Σίλα Τεμένους και Βαθιάς Πεδιάδας.

[92] Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, ΑΔ 52 (1997), Β 3, 1009 (νεκροταφείο Κυδωνίας), όπου βρέθηκαν δύο μακρόστενα τεμάχια με ασβεστοκονίαμα και γραπτή διακόσμηση, που σύμφωνα με την ανασκαφέα κοσμούσαν ξύλινο νεκρικό φορείο.

[93] Βλ. Hood – P. de Jong, BSA (1952), 248, όπου ίχνη ξύλου βρέθηκαν κάτω από το σκελετό.

[94] Για τα ξύλινα φορεία του Πόρου, βλ. Muhly 1992, 29-35, 149-170. Επίσης βλ. αναφορά και στην Dimopoulou-Rethemiotaki, 2004, 367 (για τις πρόσφατες έρευνες από 1993 έως σήμερα).

[95] Βλ. Hood, BSA 51 (1956), 96, 98 αρ. 24-5 εικ. 3. Επίσης για άλλες θέσεις όπου έχουν εντοπιστεί σύνδεσμοι που πιθανόν σχετίζονται με φορεία βλ. Muhly 1992, 154-5, με παραπομπές, όπου αναφέρονται παρόμοια ευρήματα από Μάλια, Γουρνιά και Ψείρα.

[96] Σε 24 τάφους, βλ. Muhly, BSA 91 (1996), 208, με βιβλιογραφία. Muhly 1992, 29-35, 149-164. Για την ίδια περίπτωση βλ. Λεμπέση ΠΑΕ (1967), 204, πίν. 184 β, 185 α, όπου στον σπηλαιώδη τάφο Πόρου Ηρακλείου βρέθηκαν σεσαθρωμένα μακρά ξύλα, πλάτους 4 εκ. τα οποία ανήκουν σε νεκρικά φορεία, που διασώζουν και τεμάχια «ψάθας». Το συνολικό μήκος είναι 1,95 και το πλάτος 1,30 μ., ενώ είχαν και εγκάρσια, προς τα δύο κατακόρυφα, ξύλα, που ενώνονταν με χάλκινους συνδετήρες. Ως υπόστρωμα του φορείου είχε χρησιμοποιηθεί στρώμα από χαλίκι (Muhly Π. 1992, 35). Τα φορεία του Πόρου είχαν κατασκευαστεί από ξύλο κέδρου, δηλαδή από πολύτιμο ξύλο, λόγω της ανθεκτικότητάς του και της ωραίας μυρωδιάς. Για το ίδιο βλ. Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη, 2005, 169.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

διαστάσεις 1,20χ0,70 μ.).[97] Ιδιαίτερη σημασία αποκτά από το γεγονός ότι βρέθηκε μαζί και πήλινο ομοίωμα νεκρικής κλίνη, το οποίο μάλιστα αποτελούσε πιστό μικρογραφικό αντίγραφο του φορείου.

Στον τάφο ΛΕ της Ευαγγελιστρίας (Ναύπλιο) τα ίχνη φορείου ήταν σαφέστερα, εφόσον βρέθηκαν οι λαβές του.[98] Επίσης ο Κεραμόπουλλος αναφέρει ότι σε θαλαμωτό τάφο στο Άργος Ορεστικό βρέθηκε «εις σκελετός επί της κλίνης».[99]

Από την Τίρυνθα προέρχεται πήλινο ομοίωμα φορείου, σε σχήμα μικρού φορητού θαλάμου, με επίπεδη βάση, κατακόρυφα πλευρικά τοιχώματα και σαμαρωτή στέγη. Η μπροστινή και πίσω πλευρά είναι ανοικτές. Μικρές τριγωνικές αποφύσεις, ανά δύο σε κάθε πλευρά υποδηλώνουν τις λαβές του φορείου.[100] Το παράδειγμα αυτό θυμίζει χωρίς αμφιβολία τα δύο κλειστά φορεία που απεικονίζονται στην πρόθεση της Αγίας Τριάδας και στην εκφορά του Κλαδέου (βλ. σχετικό κεφάλαιο).

Τα ευρήματα στις περιπτώσεις των τάφων όπου εντοπίστηκαν ίχνη φορείου είναι ιδιαίτερα πλούσια, γεγονός που μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι σε φέρετρα τοποθετούνταν άτομα ανώτερης κοινωνικοικονομικής τάξης. Συνήθως απαντώνται σε πλούσιους τάφους, όπως π.χ. πολεμιστών ή ηγεμόνων.[101]

Το φορείο, όπως υποστηρίζουν μερικοί μελετητές, εχρησιμοποιείτο μόνο για τη μεταφορά του νεκρού στον τάφο.[102] Πιθανότατα όμως εχρησιμοποιείτο για τον ενταφιασμό εύπορων νεκρών, ή επιφανών πολεμιστών, όπως προαναφέρθηκε.[103] Με αυτό τον τρόπο ο νεκρός ξεχώριζε από τους υπόλοιπους που είχαν ταφεί στον ίδιο νεκρικό θάλαμο.

Στη μοναδική εικονιστική παράσταση εκφοράς νεκρού, που διατηρήθηκε πάνω σε όστρακα μεγάλου αμφορέα, προερχόμενου από τον τάφο 8 του νεκροταφείου Τρυπών Κλαδέου, και αναλύεται παρακάτω (σχ. 103),[104] απεικονίζεται η μεταφορά του νεκρού, όπου δύο άνδρες μπροστά και δύο πίσω από το φορείο το μεταφέρουν στηρίζοντάς το στους ώμους του με μακριούς βραχίονες.

Τα μέχρι τώρα γνωστά αιγαιακά δείγματα φορείων είναι ξύλινα, και από το μέχρι τώρα τουλάχιστον δημοσιευμένο υλικό, πήλινοι βραχίονες φορείου εμφανίζονται για πρώτη φορά στην ηπειρωτική Ελλάδα. Στην Κρήτη ωστόσο έχουν βρεθεί δύο νεκρικές κλίνες στη νεκρόπολη της Ολούντας Μεραμπέλλου. Έχουν ορθογώνιο πλαίσιο και χαμηλά πόδια, ενώ πλατιές πήλινες λωρίδες μιμούνται στο στρώμα του κρεβατιού.[105]

---

[97] Prosymna 76, 150, 199 εικ. 149, σχ. 11 (ίχνη ξύλου και στους τάφους X, XLII). Βλ. σχολιασμό και στους Plialon-Farrugio, 2005, 241.

[98] Βλ. Ευ. Δεϊλάκη, ΑΔ 29 (1973-4) Β 2, 203, πίν. 146 δ.

[99] Κεραμόπουλλος, ΠΑΕ (1938), σ. 57.

[100] Βλ. περιγραφή στην Δημακοπούλου-Ν. Βαλάκου, ΑΔ 37 (1982) Β1, 85, πίν. 42 α. Βλ. επίσης σχολιασμό στο κεφάλαιο που αναλύεται η παράσταση της πρόθεσης-εκφοράς της παρούσας μελέτης.

[101] Αναφορά για τα ευρήματα στους μέχρι τώρα γνωστούς τάφους βλ. Muhly, BSA 91 (1996), 207-9.

[102] Βλ. σχετικώς Popham, Catling, Catling, BSA 69 (1974), 190 πίν. 33 e, που αναφέρεται στον τάφο 4 Σελλόπουλου (να δω πάλι). Prosymna 162, όπου ο Blegen αναφέρει ότι χρησίμευαν μόνο για τη μεταφορά και απόθεση νεκρού και για κάποιο άγνωστο λόγο παρέμειναν τα φορεία στον τάφο.

[103] Όπως στην περίπτωση του Πόρου, βλ. Muhy 1992, 169-170, όπου ο νεκρός του Φορείου Ι συνοδευόταν από τα όπλα του. Επίσης βλ. παραπομπές σελ. 170-5 όπου γίνεται σύγκριση με ανάλογες ταφές πολεμιστών της Ανατολής.

[104] Βλ. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998) Β1, 231-2. Επίσης βλ. σχετικό σχολιασμό στο κεφάλαιο για τα εικονιστικά θέματα της παρούσας μελέτης.

[105] Οι νεκρικές κλίνες (η μεγαλύτερη μήκους 1,08 και πλ΄. 0,45 μ.), βρέθηκαν στους τάφους 22 και 23, βλ. Van Effenterre, Necropoles de Mirabello, Et.Cret. 8, 1948, 9-10, πίν. 36. Επίσης Κοπάκα, Ειλαπίνη 1987, 97, εικ. 21, 22.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στην Αχαΐα υπάρχουν ενδείξεις για χρήση φορείων, λαρνάκων ή νεκρικών κλινών. Στον Τ. 4 της Βούντενης που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1 ο νεκρός ήταν τοποθετημένος σε κλίνη.[106]

Προκειμένου να προβούμε σε υποθετική αποκατάσταση του φορείου της Αγ. Τριάδας, θα βασιστούμε στα ανασκαφικά δεδομένα και στα συμπεράσματα που έχουν εξαχθεί σχετικά με τα δύο ξύλινα φορεία στον τάφο του Πόρου. Επίσης κρίνεται απαραίτητο να ληφθούν υπόψη και τα μέχρι τώρα ευρεθέντα πήλινα ομοιώματα κρεβατιών. Τα πιο γνωστά είναι της Πρόσυμνας και Ζυγουριών,[107] της ΥΕ ΙΙΙ περιόδου, αλλά και τμήματα από ομοιώματα κλινών που προέρχονται από την Τίρυνθα και τις Μυκήνες.[108] Επειδή τα περισσότερα προέρχονται από τάφους, αναπόφευκτα συσχετίζονται με νεκρικές κλίνες, ή φορεία. Έχουν απλή μορφή, συνήθως με τέσσερα πόδια[109]

Θεωρούμε λοιπόν ότι στους δύο πήλινους βραχίονες, με κάποιο τρόπο πρέπει να προσαρμοζόταν φθαρτό υλικό, που αποτελούσε και το στρώμα του φορείου, πάνω στο οποίο τοποθετήθηκε ο νεκρός. Στη δική μας περίπτωση δεν βρέθηκαν κανενός είδους σύνδεσμοι, εκτός αν είχαν φθαρεί εντελώς και δεν άφησαν κανένα ίχνος. Ενδεχομένως να μην είχαν χρησιμοποιήσει συνδέσμους, αλλά να υπήρχε κάποιος άλλος απλούστερος τρόπος για να προσαρμόσουν το φθαρτό υλικό στους πήλινους βραχίονες. Επίσης δεν μπορούμε να κάνουμε οποιαδήποτε υπόθεση, σχετικά με το υλικό του στρώματος του φορείου, εφόσον δεν διατηρήθηκαν ίχνη του. Το στρώμα θα μπορούσε ενδεχομένως να είναι από ψάθα, ύφασμα, δέρμα ζώου,[110] ή ακόμα και ξύλο.

Το μήκος και το πλάτος του φορείου δεν μπορούν να αποκατασταθούν, δεδομένου ότι οι πήλινοι βραχίονες ήταν αρκετά φθαρμένοι. Επίσης δεν βρέθηκαν ίχνη από πόδια.[111] Το γεγονός αυτό μας οδηγεί να μιλήσομε για φορείο και όχι για φέρετρο, όπως αυτό απεικονίζεται στις δύο εικονιστικές παραστάσεις πρόθεσης και εκφοράς, όπου φαίνεται ότι πρόκειται για κλειστό φορείο με πόδια.[112]

Συνοψίζοντας, είναι φανερό ότι το φορείο της Αγίας Τριάδας δεν χρησιμοποιήθηκε για τη μεταφορά του νεκρού, αφού κάτι τέτοιο θα ήταν αδύνατον να γίνει με τους πήλινους βραχίονες, οι οποίοι θα έσπαζαν από το βάρος. Χρησιμοποιήθηκε μόνον για τον ενταφιασμό του νεκρού πάνω σε αυτό. Τα κτερίσματα του νεκρού απαρτίζονται από συνήθη αγγεία και ένα πήλινο σφονδύλι. Ως εκ τούτου, η χρήση του φορείου της Αγίας Τριάδας δεν μπορεί να συνδεθεί με τον ενταφιασμό κάποιου ανώτερου κοινονικο-οικονομικά ατόμου.

---

[106] Moschos 2008 (υπό έκδοση).

[107] Prosymna 76, εικ. 156 αρ. 421 (Τ. XXIX). Zygouries 206-7, εικ. 196, αρ. 334 (από τον τάφο XXXV).

[108] Βλ. Tamvaki, BSA 68 (1973), 253-4 εικ. 23και French, BSA 66 (1971), 172-4, πίν. 28 c, e.

[109] Εκτός από το ομοίωμα ανακλίντρου από τη Φαιστό, της ΜΜΙΙ περιόδου, που φέρει 6 πόδια, και δεν αποτελεί ταφικό εύρημα, αλλά προέρχεται από οικισμό, βλ. Κοπάκα, Ειλαπίνη 1987, 93-100, όπου και βιβλιογραφία.

[110] Όπως στην περίπτωση του τάφου Ν στον Β Ταφικό Κύκλο των Μυκηνών, βλ. Μυλωνάς 1973, 259.

[111] Πόδια διέθεταν τα φορεία που βρέθηκαν στον τάφο 4 Σελλόπουλου (βλ. Popham, Catling, Catling, BSA 69 (1974), 199) και στο θρανίο του τάφου 1 στο Σανατόριο (Hood – de Jong BSA (1952), 248 και μάλιστα κάτω από αυτά βρέθηκαν κτερίσματα.

[112] Ίχνη από πόδια δεν βρέθηκαν ούτε στα φορεία του Πόρου, βλ. Muhly 1992, 153, αν και, σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα (ανεύρεση τριών σχιστολιθικών πλακών, που μπορεί να αποτελούσαν στηρίγματα) ίσως τελικά τα φορεία αυτά διέθεταν και πόδια, που όμως δεν διατηρήθηκαν. Για τα πόδια φορείων ή νεκροκρέβατων βλ. και σχολιασμό παρακάτω στην παράσταση της πρόθεσης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Εκτός από την ηπειρωτική και νησιωτική Ελλάδα, το έθιμο ταφής σε φορείο, απαντάται σε διάφορες περιοχές, όπως στην Αίγυπτο και στην Ανατολή.[113]
Η προέλευση του εθίμου είναι επίσης ένα μεγάλο θέμα που έχει απασχολήσει πολλούς μελετητές και έχουν διατυπωθεί διαφορετικές θεωρίες. Άλλοι υποστηρίζουν ότι το έθιμο είναι μυκηναϊκό και εμφανίζεται αρχικά στην ηπειρωτική Ελλάδα, ενώ άλλοι το θεωρούν μινωικό.[114]
Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, η χρήση φέρετρου ή φορείου είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη στην Κρήτη, κι επομένως αποτελεί Μινωική παράδοση, που στη συνέχεια σποραδικά εμφανίστηκε και στην ηπειρωτική Ελλάδα.[115] Όμως θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι πιθανόν πολλά από τα φορεία δεν διατηρήθηκαν λόγω των φθαρτών υλικών.[116]

Κτέριση νεκρών.

Ο νεκρός θαβόταν ντυμένος, στολισμένος με κοσμήματα και κτερισμένος, όπως ήταν συνήθεια κατά τη Μυκηναϊκή εποχή.[117]
Τα κτερίσματα που συνοδεύουν τους νεκρούς, όπως και στα περισσότερα νεκροταφεία της περιόδου, είναι διάφοροι τύποι αγγείων, προσωπικά αντικείμενα των νεκρών (αγγεία, κοσμήματα, συμπληρώματα ενδυμασίας), ή προσφορές των συγγενών (διάφοροι τύποι αγγείων), τελετουργικά σκεύη, που πιθανόν είχαν χρησιμοποιηθεί κατά την ταφική τελετή (σύνθετα αγγεία, πτηνόσχημοι ασκοί, ρυτά), όπλα, εργαλεία αλλά και αντικείμενα δηλωτικά του επαγγέλματος, όπως γραφίδες, μήτρα κοσμημάτων, αγκίστρι,[118] κ. ά.
Λείψανα τροφής όπως οστά ζώων και πτηνών, ή κατάλοιπα στερεάς ή υγρής τροφής (μέλι, γάλα κ. ά.) που βρέθηκαν σε άλλα νεκροταφεία,[119] στην Αγία Τριάδα δεν εντοπίστηκαν. Επίσης άγνωστο παραμένει το περιεχόμενο των αγγείων, εφόσον δεν διατηρήθηκαν ίχνη από το περιεχόμενό τους.[120]
Τα πήλινα και άλλα σκεύη συνόδευαν το νεκρό για το περιεχόμενό τους, ενώ άλλα αντικείμενα και σκεύη διευκόλυναν την παραμονή του στον τάφο και ήταν χρήσιμα στο μεταθανάτιο ταξίδι, ως την ολοκλήρωση της μετάστασης. Μετά την αποσύνθεση της σάρκας τα κτερίσματα ήταν πλέον άχρηστα στο νεκρό, αφού σύμφωνα με τις μυκηναϊκές μεταθανάτιες αντιλήψεις, φαίνεται πως ο νεκρός διατηρούσε

---

[113] Όπως στην Ουρ, Ιεριχώ, Συρία, Μεσοποταμία, κ. ά., βλ. σχετικό σχολιασμό από Muhly 1992, 159 με παραπομπές και βιβλιογραφία για ξύλινα φορεία.
[114] Βλ. ανάλυση από Muhly 1992, 170-1 με βιβλιογραφία.
[115] Για την πιθανή αιγυπτιακή προέλευση του εθίμου βλ. Persson, NTD 1942, 161. Akestrom 1988, 203. Muhly, BSA 91 (1996), 210 με βιβλιογραφία. Ωστόσο οι ξύλινες λάρνακες από πολλούς μελετητές θεωρούνται μυκηναϊκό έθιμο το οποίο μεταφέρθηκε από την Αργολίδα στην περιοχή της Κνωσού, όπως υποστηρίζεται από τους Hagg-Sieurin, BSA 77 (1982) 185 και Δημακοπούλου, Ελλαπίνη 1987, 75. Σύντομη αναφορά και στην Βασιλικού 1995, 107.
[116] Όπως επισημαίνει η Δημακοπούλου, Ελλαπίνη 1987, 75.
[117] Πρβλ. Cavanagh 1977, 155, 210 κ. ε. Protonotariou-Deilaki, 1990, 79-80. Cavanagh 1998, 104 -5 (σχετικά με την ενδυμασία του νεκρού και τα χρυσά κοσμήματα). Γενικώς για τον πλούτο των κτερισμάτων και τη σημασία του, ως προς την κοινωνική και πολιτική διαφοροποίηση, πρβλ. Voutsaki (δ.δ.), 88 κ. ε., 108 κ. ε., 131 κ. ε. με βιβλιογραφία.
[118] Για τα κτερίσματα δηλωτικά του επαγγέλματος βλ. Περατή Β, 59, όπου εκτός από αγκίστρι βρέθηκε και δίκτυ και επιπλέον γενικώς για τα χρησιμοποιημένα ή αχρησιμοποίητα σκεύη, βλ. σελ. 64-5.
[119] Βλ. Περατή, Β, 59. Τσούντας. ΑΕ 1888, 136, 157 (Μυκήνες) και Κεραμόπουλλος, ΑΕ, 1910, 207. Mylonas, 1957, 113 (Μυκήνες, ταφικός κύκλος Α, από προσφορές) Σπυρόπουλος, ΑΑΑ ΙΙ, 1969, 22.
[120] Όπως στην περίπτωση της Περατής που εντοπίστηκαν ίχνη προερχόμενα από μέλι και γάλα (Περατή, Β, 59). Για τις ανάγκες των νεκρών και το ταξίδι τους βλ. Mylonas 1966, 113. Επίσης στη Νάξο, βρέθηκαν αγγεία που περιείχαν άμμο και βότσαλα, συνήθεια που αποδίδεται στον πιθανό συμβολισμό επαφής του νεκρού με τη θάλασσα, κυρίαρχο στοιχείο ζωής σε μία κοινωνία νησιωτών, βλ. Βλαχόπουλος 2006, Α, 94.

φυλακισμένη την ψυχή στη σάρκα του μέχρι την αποσύνθεση, και ότι είχε ανάγκη των εγκοσμίων μέχρι τη διάλυση του σώματος.[121]

Τα αγγεία, όπως διαπιστώθηκε από τις πρωτογενείς ταφές, είχαν τοποθετηθεί κοντά στο νεκρό, συνήθως κοντά στα πόδια ή στο κρανίο, ή όρθια ή στο πλάι καμιά φορά δε και ανάποδα (π. χ. ψευδόστομοι αμφορίσκοι, ενδεικτικώς βλ. πίν. 46-796-97, 118 γ-δ).[122] Όσον αφορά στην τυπολογία των αγγείων, υπερτερούν κατά πολύ τα μυροδοχεία (ψευδόστομοι αμφορίσκοι, ληκύθια, δακτυλιόσχημα, ακολουθούν τα αλαβαστροειδή και οι αμφορίσκοι, τα αγγεία υγρών (πρόχοι, προχοϊκοί κύαθοι, κρατήρες, θήλαστρα, αμφορείς κ. ά.[123]), τα ποτήρια (κύπελλα, κύαθοι και κυάθια, κύλικες)[124] και τέλος τα αγγεία στερεών τροφών. Στην κατηγορία αυτή έχομε μόνο τις λεκάνες και ένα σύνθετο κερνοειδές.

Τα ποσοστά αυτά ταιριάζουν απόλυτα με την τυπολογία των αγγείων, όπως αυτή αντιπροσωπεύεται γενικώς στους θαλαμωτούς τάφους της Ηλείας, όπου υπερτερούν τα μυροδοχεία,[125] σε σχέση με τα υπόλοιπα σχήματα.

Παρά την εξαιρετική κατάσταση διατήρησης των αγγείων, κατά πάσα πιθανότητα, ήταν αντικείμενα που χρησιμοποιούσε ο νεκρός εν ζωή και στη συνέχεια τον συνόδευαν και στη μετά θάνατον ζωή του.[126] Μερικά ίσως προορίζονταν αποκλειστικά για ταφική χρήση.

Όλες οι ταφές ήταν κτερισμένες. Οι περισσότεροι νεκροί συνοδεύονταν κυρίως από αγγεία και λιγότερο από μικροαντικείμενα, κοσμήματα και όπλα. Ο χαμηλός αριθμός των χάλκινων κυρίως αντικειμένων, προφανώς υποδηλώνει ότι αυτά αφαιρούνταν κατά τον καθαρισμό του τάφου από τις ταφές που συνόδευαν. Στην υπόθεση συνηγορεί και το γεγονός ότι στον τάφο Χ του Πολεμιστή βρέθηκε επιπλέον ένα μαρμάρινο επίμηλο ξίφους, χωρίς όμως να βρεθεί το ξίφος.[127]

Σε όλους τους τάφους η τελευταία ταφή ήταν κατά χώρα συνοδευόμενη με όλα τα κτερίσματα. Επίσης σε περιπτώσεις θαλάμων που δεν είχαν πραγματοποιηθεί ανακομιδές (Τ. 11, ΙΙΙ κ. ά.), όλες οι ταφές ήταν κατά χώρα, η μία δίπλα στην άλλη και η κάθε μία συνοδευόταν από τα δικά της κτερίσματα. Όταν λοιπόν πραγματοποιήθηκαν και οι επόμενες ταφές (και αυτό είναι σαφές λόγω της χρονολογικής διαφοράς των ευρημάτων), οι προηγούμενες δεν διαταράχτηκαν.

Ύφασμα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στοιχείο είναι αυτό του Τ. 26 όπου βρέθηκε ο Π 4293 μεγάλος τετράωτος αμφορέας με πώμα από πόδι κύλικας, ο οποίος διατήρησε πάνω στην άνω επιφάνεια του χείλους και στον ώμο, σε διάφορα σημεία, ίχνη από ύφασμα.[128] Ο αμφορέας ήταν σφραγισμένος με πώμα από πόδι μεγάλης κύλικας. Φαίνεται ότι τοποθετήθηκε στον τάφο και κάλυψαν με ύφασμα το περιεχόμενό του. Πρόκειται

---

[121] Μυλωνάς 1953-4, 270, 278 κ. ε.

[122] Πρβλ. Περατή Β, 61, αναλυτικά σχόλια για τη θέση των κτερισμάτων.

[123] Το ποσοστό στην κατηγορία αυτή δεν μπορεί να καθοριστεί με απόλυτη ακρίβεια δεδομένου ότι ο αριθμός των κρατήρων που προέρχεται από τους δρόμους των τάφων δεν μπορεί να καθοριστεί με ακρίβεια, εφόσον δεν έχουν βρεθεί ακέραια αγγεία παρά μόνο όστρακα.

[124] Ο αριθμός που αναγράφεται ως ποσοστό στα αγγεία αυτά είναι ενδεικτικώς, αφού στους δρόμους των τάφων βρέθηκαν μόνο όστρακα και τμήματα από κύλικες, χωρίς να είναι δυνατόν να υπολογιστεί με ακρίβεια ο αριθμός των αγγείων αυτών.

[125] Ενδεικτικώς βλ. Παρλαμά 1974, 35 κ.ε. Παρλαμά ΑΕ, 1971, 52 κ. ε. (Αγραπιδοχώρι). Βικάτου, ΑΔ 53 (1998) Β1, 231-233 (Κλαδέος).

[126] Παρόλα αυτά δεν βρέθηκαν αγγεία ή αντικείμενα που είχαν επισκευαστεί, γεγονός που αποδεικνύει ότι χρησιμοποιούνταν, όπως στην Περατή (Β, 62, 64-65).

[127] Αν τελικά αυτό ανήκε σε ξίφος και όχι σε σκήπτρο από φθαρτό υλικό. Το ίδιο και στον Τ. 4 της Βούντενης, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 475, όπου βρέθηκε μόνο η λαβή ξίφους.

[128] Για πρώτη αναφορά βλ. Αραπογιάννη, ΑΔ 47 (1992), 117.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μάλλον για ύφασμα από μαλλί ή λινό[129] με αραιά ύφανση, η οποία είναι απλή και σχηματίζεται με την εναλλαγή ενός στημονιού και ενός υφαδιού, όμοια με αυτήν των υφασμάτων που έχουν διατηρηθεί σε άλλες περιπτώσεις.[130] Προφανώς με τον καιρό το ύφασμα κόλλησε πάνω στα τοιχώματα του αμφορέα και έτσι διατηρήθηκε.
Τι ήταν όμως αυτό το περιεχόμενο που θέλησαν κατά κάποιο τρόπο να το διαφυλάξουν; Ίσως κάτι ιδιαίτερο που θέλησαν να προστατέψουν.[131] Μόνον στην περίπτωση που σταλούν δείγματα προς ανάλυση του περιεχομένου θα διαμορφώσουμε σαφή εικόνα για τη χρήση του μεγάλου σκεύους.[132]
Γενικώς τα δείγματα υφασμάτων της Ύστερης εποχής του Χαλκού, είτε πάνω σε αγγεία είτε σε χάλκινα αντικείμενα είναι λίγα, και αποσπασματικά διατηρημένα.[133]
Ίχνη υφάσματος έχουν διατηρηθεί στους τάφους Α και Β του Β Ταφικού Κύκλου των Μυκηνών.[134] Σε τάφο της Πυλώνας, πάνω σε μαστοειδή απόφυση του κρανίου, στον

---

[129] Για τις πρώτες ύλες για την κατασκευή υφασμάτων στη μυκηναϊκή εποχή, πρβλ. Τζαχίλη 1997, 30-6. Επίσης Μπελογιάννη 1996 (δ. δ.), 68-70. Για την παραγωγή υφασμάτων στην Ύστερη εποχή του Χαλκού και γενικότερα για την υφαντική βλ. Nixon 1999, 561-567.

[130] Βλ. Τζαχίλη 1997, 251. Επίσης στο μυκηναϊκό νεκροταφείο Πορτών βρέθηκε χάλκινη μίτρα στον τύπο της τιάρας, η οποία διατήρησε μέρος του ψαθοΰφαντου πιλήματός της, βλ. Κολώνας 2000, 96. Για όλες της τεχνικές πλέξης που αφορούν όμως στην καλαθοπλεκτική και ψαθοπλεκτική πρβλ. Μπελογιάννη 1996 (δ. δ.), 77-104.

[131] Από συζήτηση με την ανασκαφέα κ. Αραπογιάννη δεν φαίνεται να αντιμετωπίστηκε από μέρους της αυτό το ενδεχόμενο. Ωστόσο δεν μου επετράπη να δω το αγγείο, το οποίο παραμένει εγκιβωτισμένο από το 1993, με άγνωστο περιεχόμενο. Κατά τη γνώμη μας, εντός αυτού θα υπήρχε κάτι ιδιαίτερο. Ήταν κάποιο υλικό; Ή μήπως περιείχε οστά; Μήπως δηλαδή ο μεγάλος αμφορέας χρησιμοποιήθηκε ως τεφροδόχο αγγείο; Προσφάτως το έθιμο καύσης νεκρών και τοποθέτηση στάχτης σε τεφροδόχα αγγεία, διαπιστώθηκε στο μυκηναϊκό νεκροταφείο Σπαλιαρέικων Αχαΐας, βλ. Μ. Πετρόπουλος, 2000, 65. Γενικώς για το έθιμο της καύσης στη Μυκηναϊκή εποχή βλ. συγκεντρωμένη βιβλιογραφία στην Περατή Β, 31-57. Dickinson 2006, 185-6. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 341-345 (για το νεκροταφείο του Παλαιοκάστρου Αρκαδίας, όπου κάνει λόγο για κοινό γνώρισμα της «δυτικής κοινής», που διαιωνίζει το έθιμο στην Υπομυκηναϊκή εποχή). Πιο συχνά εμφανίζεται στην Αχαΐα, βλ. Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1980), 108-9 πίν. 93 α (στον πλούσιο θαλαμωτό τάφο Ο Καλλιθέας της ΥΕ ΙΙΙ Β/Γ). Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1987), 71.Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1992), 57 (Κλάους). Papazoglou-Manioudaki, BSA 89 (1994), 173 και 186, όπου συνδέεται με πλούσιες ταφές. Πετρόπουλος 2000, 68, 75 εικ. 6 (Σπαλιαρέικα Λουσικών). Moschos 2008 (υπό έκδοση). Ενδεικτικά αναφέρομε θέσεις όπως: Βραυρώνα (ΑΔ 21 (1966), 99, πίν. 96 β), Σαλαμίνα (Tzavella-Evjen, ΑΕ 1992, 70-71), Πρόσυμνα (Prosymna 143, 242, εικ. 350-351), Θήβα (Κεραμόπουλλος, ΑΔ 3 (1917), 163), Νάξο (ΑΔ 16 (1960) 250 και ΠΑΕ 1960, 335-337). Kontorli-Papadopoulou, Aegaeum I, 156-7 με βιβλιογραφία. Για την Ηλεία βλ. Παρλαμά, ΑΕ 1971, 52, 54, 58.

[132] Ο αμφορέας προέρχεται από τον Τ. 26, ανασκαφής Αραπογιάννη και δεν αντιμετωπίζεται στην παρούσα μελέτη, όπου χρησιμοποιήσαμε μόνον την παραπομπή από το ΑΔ, προκειμένου να γίνει μία σύντομη αναφορά στο σημαντικό εύρημα του νεκροταφείου.

[133] Βλ. Παπαδημητρίου ΠΑΕ (1953), 228-229 εικ. 15 (διατηρείται ύφασμα πάνω σε όπλα που τα είχαν τυλίξει με αυτό). Επίσης Αποστολάκου, ΑΔ 53 (1998), 85-6, πίν. 24 α-η (στον τάφο Ι της Γρας Λυγιάς Ιεράπετρας διατηρήθηκαν ίχνη υφάσματος σε οστά). Σακελλαράκης-Σαπουνά-Σακελλαράκη, Έργον 2001, 82-3. Για άλλες περιπτώσεις διατήρησης σε χάλκινα αντικείμενα προερχόμενα από τάφους, εφόσον η οξείδωση βοηθά τη διατήρησή τους βλ. Τζαχίλη 1997, 250-1. Popham and others, Lefkandi 227-229. Karantzali 2001, 15, 114-5 πίν. 2, 27 d, 51 (όπου και αναφορά για ανάλυση του υφάσματος). Για το ίδιο (Πυλώνα) βλ. Καράντζαλη, Περιφέρεια Α, 1994, 289 εικ. 13-4, 16 (ίχνη υφάσματος στο λαιμό και στο χείλος πιθαμφορέα, και στο χείλος και το λαιμό μιας πρόχου. Στη σελ. 297, σημ. 10, αναφέρεται και αδημοσίευτο δείγμα υφάσματος από τη Θήβα, ίσως μάλλινο τμήμα εσθήτας, που βρέθηκε κάτω από το ιερό της Δήμητρας). Karantzali 1999, 404. Για συγκεντρωμένη βιβλιογραφία και περιπτώσεις διατήρησης υφασμάτων βλ. Barber 1991, 173-4 (Κρήτη, κτίριο Σιτοβολώνος, ταφικοί κύκλοι Μυκηνών, τάφος Καζάρμας, τάφος 2 στα Δενδρά, από τάφο στο Ρούτσι Πυλίας, από Χανιά και άλλες περιοχές). Για υστερώτερα δείγματα βλ. Lefkandi I, 1979-1980, 227, πίν. 237 a-b. Lefkandi II, 1993, 81 κ. ε. πίν. 17 (ίχνη υφάσματος σε χάλκινο τεφροδόχο αμφορέα εισαγμένο από Κύπρο της ΥΚ ΙΙΙ Γ περιόδου, σε ΠΓ ταφή). Lefkandi III, 1996, πίν. 151-2

κόνδυλο του ινιακού τρήματος και στην κλείδα γυναίκας ηλικίας 29 ετών, διατηρήθηκαν τεμάχια υφάσματος, που καταδεικνύουν μεταθανάτια επίδεση της κάτω σιαγόνας, κατά την προετοιμασία της ταφής.[135]

Εντυπωσιακά είναι και τα κοσμήματα που προέρχονται από τους τάφους. Απαρτίζονται από χρυσά περιδέραια, χρυσό και λίθινο περίπατο, χάλκινο ταινιωτό διάδημα, διαδήματα ή περιδέραια από πλακίδια υαλόμαζας και ψήφους σαρδίου, σφραγιδολίθους, και χρυσούς ρόδακες ή χρυσά ορθογώνια πλακίδια, τα οποία πιθανόν ήταν ραμμένα πάνω στα ενδύματα του νεκρού. Τα τελευταία αποτελούνται από λεπτότατα ελάσματα χρυσού και προφανώς είχαν αποκλειστικά ταφική χρήση.

Διάταξη κτερισμάτων.

Τα κτερίσματα βρίσκονταν ή κοντά στο κεφάλι ή στα πόδια, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις ήταν τοποθετημένα και κατά μήκος του σώματος (πίν. 96-98, 118 γ-δ).[136]

Προφανώς όσα αγγεία βρέθηκαν κεκλιμένα ή ανάποδα, φαίνεται ότι είχαν τοποθετηθεί κατά αυτόν τον τρόπο από την αρχή, δεδομένου ότι οι ταφές βρέθηκαν αδιατάραχτες. Συνήθως οι ψευδόστομοι τοποθετούνταν στο πλάι με κλίση προς την κεφαλή.[137]

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η θέση εύρεσης κυρίως των κοσμημάτων και των όπλων.

Τα επιρράμματα και τα χρυσά διαδήματα προέρχονται από πρόσφατα συληµένους τάφους και επομένως δεν υπάρχουν στοιχεία, εφόσον βρέθηκαν διάσπαρτα στο δάπεδο του θαλάμου.

Οι σφραγιδόλιθοι των ταφών του Τ. 11 βρέθηκαν και οι τρεις στον καρπό των νεκρών,[138] ενώ οι υπόλοιποι προέρχονται από δευτερογενείς ταφές και από το κοσκίνισμα των χωμάτων.

Το χάλκινο ταινιωτό, με στικτή διακόσμηση διάδημα (Μ 1494) μαζί με έναν σφραγιδόλιθο από στεατίτη (Δ 321), και ένα χάλκινο με κυρτή λεπίδα ξυρό (Μ 1455), προέρχονται από λάκκο ανακομιδής του Τ. 31, και βρέθηκαν ανάμεσα στα οστά του κρανίου, αφού ο υπόλοιπος σκελετός διατηρήθηκε σε πολύ κακή κατάσταση και διασώθηκαν ελάχιστα οστά από αυτόν (πίν. 157 γ).

Στην ταφή 1 του Τ. 11, γύρω από το κρανίο, αλλά και μέσα σ' αυτό βρέθηκαν 47 ακέραια πλακίδια υαλόμαζας και 14 τμήματα πλακιδίων του ιδίου τύπου, (Δ 379 και 397). Τα πλακίδια αποτελούσαν διάδημα, που είχε τοποθετηθεί στο μέτωπο του νεκρού.[139]

Το χρυσό περίπατο (974 α) που διακοσμείται με αντιθετικές σπείρες, μαζί με την χάλκινη περόνη (Μ 1456), ένα χάλκινο μισό δακτυλίδι (Μ 1464) και τον ψευδόστομο

---

[134] Βλ. Μυλωνάς 1973, πίν. 20 β, 25. Τέλος για πρωιμότερο δείγμα διατήρησης υφάσματος βλ. Σάμψων, Μάνικα, 218 (βρέθηκε αποτύπωμα υφάσματος σε νεκρό του τάφου Γ ΙΙ).

[135] McGeorge, Περιφέρεια Α, 1994, 301-2. Το δείγμα της Πυλώνας, σύμφωνα με τη μελετήτρια, αποτελεί την πρωιμότερη ανθρωπολογική επιβεβαίωση αυτού του εθίμου. Για απόδειξη ύπαρξης υφασμάτων σε ταφές και σχολιασμό βλ. και Δεϊλάκη 1980, 139.

[136] Για τη θέση των κτερισμάτων σε σχέση με το νεκρό βλ. πίνακες στον Σάμψων, Μάνικα ΙΙ, 1988, 45 (στους ΠΕ τάφους της Μάνικας).

[137] Όπως αναφέρει και ο Ιακωβίδης στην Περατή Β, 61.

[138] Ομοίως σε θαλαμωτό τάφο στις Πεύκες Ηλείας ο σφραγιδόλιθος βρέθηκε πλησίον του καρπού μαζί με άλλες ψήφους, βλ. Βικάτου 2001, 88, 93, 121-2.

[139] Όμοια περίπτωση αποτελεί το διάδημα από υαλόμαζα, με πλακίδια του ιδίου τύπου, που βρέθηκε σε θαλαμωτό τάφο στη θέση Στραβοκέφαλου Κλαδέου, βλ. Γιαλούρης, ΑΔ 18 (1963), Β 1, 103, πίν. 138 α. Yalouris, 1968, 9-16, εικ. 4-6. Στη θέση Τσούκα, επίσης περιοχή Κλαδέου, το 2000 βρέθηκε σε θαλαμωτό τάφο όμοιο περιδέραιο στο λαιμό του νεκρού, σε ανασκαφή της υπογράφουσας, βλ. Βικάτου, ΑΔ (2000) Χρονικά υπό έκδοση. Τέλος το καλοκαίρι του 2007 σε θαλαμωτό τάφο στην περιοχή της Καυκανιάς (θέση Καραβά), διασώθηκε το κρανίο της νεκρής, το οποίο φέρει διάδημα αποτελούμενο από τρεις σειρές πλακιδίων. Για την τελευταία περίπτωση, επίσης ανασκαφή της υπογράφουσας βλ. Βικάτου ΑΔ (2007) Χρονικά υπό έκδοση.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

αμφορίσκο (Π 5047) βρέθηκαν όλα μαζί, σχεδόν κολλημένα μεταξύ τους, στο λάκκο ταφής 2 του θαλαμωτού τάφου 20 (πίν. 119 δ). Αν και εντός του λάκκου δεν διατηρήθηκαν τα οστά της ταφής, επειδή όλα βρέθηκαν στο δυτικό άκρο του, είναι προφανές ότι βρίσκονταν κοντά στο κεφάλι του νεκρού.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η θέση εύρεσης των όπλων, με εξαίρεση τα δόντια αγριόχοιρων, τα οποία προέρχονται από συλημένους τάφους, και βρέθηκαν διάσπαρτα στο δάπεδο των θαλάμων.

Η χάλκινη αιχμή δόρατος (Μ 1481) η οποία διατήρησε και τμήμα από το ξύλο του κονταριού, ήταν τοποθετημένη πάνω στην πατούρα που είχε διαμορφωθεί περιμετρικά των πλευρικών τοιχωμάτων του θαλάμου (πίν. 98 γ-δ), και συνόδευε το νεκρό που ήταν θαμμένος κατά μήκος του ανατολικού πλευρικού τοιχώματος. Πρόκειται για τον ίδιο νεκρό που έφερε το διάδημα υαλόμαζας (Δ 379, 397) που αναφέρεται παραπάνω.

Εντυπωσιακή ήταν η διάταξη των όπλων στον τάφο του πολεμιστή, Τ. Χ (σχ. 101, πίν. 221, 222). Κοντά στο κρανίο, προς ανατολικά ήταν ένας πιθαμφορίσκος (Π 7181), γερμένος στο πλάι και ακριβώς δίπλα του ένα αρτόσχημο αλάβαστρο (Π 7179). Κοντά στα αγγεία, προς δυτικά ήταν μία λόγχη δόρατος (Μ 1728). Βόρεια αυτής υπήρχε ένα χάλκινο σκεύος, πιθανότατα φιάλη, από το οποίο τελικά διατηρήθηκε μόνο η πτηνόμορφη λαβή του (Μ 1732). Μεταξύ του χάλκινου σκεύους και του δόρατος βρέθηκε μαρμάρινο επίμηλο ξίφους (Δ 768) και ακριβώς πίσω από αυτό υπήρχε το ξίφος του (Μ 1731), με κατεύθυνση Α-Δ λίγο λοξή. Πολύ κοντά στην άκρη του ξίφους ανευρέθη δεύτερο επίμηλο (Δ 769). Παραπλεύρως του ξίφους και πολύ κοντά στο κρανίο ήταν ο χάλκινος φυλλοειδής ξυρός (Μ 1725), και λίγο πιο δυτικά μία λόγχη δόρατος (Μ 1729), με κατεύθυνση Β-Ν, το άκρο της οποίας άγγιζε σχεδόν την ακμή του ξίφους. Τέλος κοντά στο κρανίο εντοπίστηκε η λίθινη μήτρα (Δ 767, πίν. 223-226). Η συγκεκριμένη χάλκινη σκευή, το ξίφος, οι λόγχες, οι ξυροί, χαρακτηρίζουν το νεκρό σαφώς ως πολεμιστή, αφού στο τελευταίο του ταξίδι συνοδεύτηκε με τα όπλα που χρησιμοποιούσε στον πόλεμο, στο κυνήγι και στην καθημερινή του ζωή.

Τα υπόλοιπα όπλα, κοσμήματα, είδη καλλωπισμού, συμπληρώματα ενδυμασίας, καθώς και τα εργαλεία προέρχονται από δευτερογενείς ταφές, είτε από συλημένους τάφους κι επομένως δεν υπάρχουν στοιχεία για την αρχική τους θέση σε σχέση με το νεκρό.[140]

Εν κατακλείδι, όπως προκύπτει από τα ανασκαφικά δεδομένα, τα αγγεία τοποθετούνταν, ως επί το πλείστον κοντά στα πόδια ή στο κεφάλι του νεκρού, ενώ τα κοσμήματα ήταν φορεμένα, ανάλογα με το είδος τους, στο κεφάλι, στα χέρια, στο λαιμό, και κάποια ήταν ραμμένα πάνω στα ενδύματα ή το σάβανο.

Τα κτερίσματα των παλαιότερων ταφών βρέθηκαν ανάμεσα στα οστά που ήταν συγκεντρωμένα, χωρίς ιδιαίτερη τάξη σε σωρούς, στις παρειές των θαλάμων. Τα αγγεία βρίσκονταν είτε πάνω, είτε ανάμεσα στα οστά. Τα μικροευρήματα, ως επί το πλείστον βρέθηκαν μετά την αφαίρεση των οστών, επί του δαπέδου, πολλά δε και στο κοσκίνισμα των χωμάτων.

Ένδυση νεκρών.

Από τις παραστάσεις στις λάρνακες της Τανάγρας γνωρίζομε ότι ο νεκρός θαβόταν ντυμένος, αλλά δεν γνωρίζομε τον ακριβή τρόπο ένδυσης. Τα πολλά χρυσά επιρράμματα που βρίσκονται συνήθως στους τάφους, υποδηλώνουν ότι διακοσμούσαν τα νεκρικά ενδύματα.

---

[140] Γενικώς για τη θέση των κτερισμάτων σε σχέση με το νεκρό βλ. σχόλια στον Βλαχόπουλο 2006, Α, 95-6.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Εξαιρετικά σπουδαία είναι τα στοιχεία που έχομε από την εικονιστική παράσταση πρόθεσης και εκφοράς, που αναλύομε στο σχετικό κεφάλαιο (σχ. 103-4). Εδώ ο νεκρός, που είναι άνδρας, φαίνεται ότι φορά το κροσσωτό, δερμάτινο ή υφασμάτινο ένδυμα, το οποίο καλύπτει το κάτω τμήμα του σώματος ενώ δεν είναι σαφές τι φορούσε στο πάνω τμήμα του σώματος.

Κτερίσματα – φύλο – κοινωνική και οικονομική θέση νεκρών.

Τα χάλκινα ευρήματα, τα όπλα και κυρίως τα κοσμήματα είναι καθοριστικά για τον προσδιορισμό της οικονομικής και κοινωνικής τάξης των νεκρών. Οι νεκροί που συνοδεύονταν από πλούσια κτερίσματα, όπως κοσμήματα, κυρίως χρυσά, χάλκινα αντικείμενα, όπλα, χάλκινα σκεύη, γενικώς αντικείμενα που δηλώνουν πλούτο, αναμφίβολα ανήκαν στην ανώτερη κοινωνική και οικονομική τάξη. Αξιοσημείωτο είναι ότι η πλειονότητα των αντικειμένων αυτών εντάσσεται χρονολογικά στην ΥΕ ΙΙΙ Α περίοδο, γεγονός που μαρτυρεί ότι ήταν η περίοδος ακμής του οικισμού.

Δευτερογενείς ταφές.

Όταν δεν υπήρχε χώρος πλέον διαθέσιμος για άλλη ταφή στο θάλαμο τα οστά και τα κτερίσματά τους παραμερίζονταν στις παρειές των θαλάμων, πλησίον των πλευρικών τοιχωμάτων (πίν. 47, 60-1, 145 β, 151, 185 β).[141] Κατά πάσα πιθανότητα τα οστά συγκεντρώνονταν εκεί σταδιακά, ή σε κάποιες περιπτώσεις εφάπαξ, χωρίς κάποια ιδιαίτερη τάξη και σε αρκετές περιπτώσεις έχουν δημιουργήσει εκτεταμένους σωρούς, πάχους 0,30 μ., με αποτέλεσμα να είναι αδύνατος ο προσδιορισμός των διαδοχικών φάσεων των αποθέσεων.[142]

Όπως ήδη έχομε αναφέρει, άλλος τρόπος καθαρισμού του θαλάμου είναι οι λάκκοι που λαξεύονταν στο δάπεδο, που στις περισσότερες περιπτώσεις βρέθηκαν πλήρεις οστών.[143] Οι λάκκοι ανακομιδών δεν ήταν καλυμμένοι με πλάκες, παρά μόνο με λίγο χώμα.[144]

Ανάμεσα στα οστά των ανακομιδών βρίσκονταν και τα κτερίσματα που συνόδευαν τους νεκρούς. Πρόκειται κυρίως για αγγεία, μερικά από τα οποία ήταν σπασμένα από την αρχαιότητα, και άλλα βρέθηκαν ελλιπή.[145]

Τα μικροευρήματα που προέρχονται από τις ανακομιδές είναι ως επί το πλείστον κοσμήματα, είδη καλλωπισμού (όπως ξυράφια), εργαλεία, όπλα (κυρίως δόντια κάπρου από οδοντόφρακτο κράνος) και πολλά πήλινα ή λίθινα σφονδύλια.

Αξιοσημείωτη είναι η περίπτωση του τάφου Τ. 20, όπου στο χώρο των ανακομιδών, στο δάπεδο, βρέθηκε το περίαπτο από φλορίτη (Δ 418), καθώς και η περίπτωση του Τ. 31, όπου εντός του λάκκου ανακομιδής που περιείχε οστά δύο νεκρών, βρέθηκαν: χάλκινος ξυρός (Μ 1455) με κυρτή λεπίδα, σφραγιδόλιθος από στεατίτη (Δ 321),

---

[141] Είναι τρόπος αποσυμφόρησης του τάφου που απαντάται ήδη από την ΠΕ περίοδο στου ΠΕ θαλαμωτούς τάφους της Μάνικας, βλ. Σάμψων, Μάνικα 219. Γενικώς για τα μυκηναϊκά νεκροταφεία που είναι και ο συνηθέστερος τρόπος αποσυμφόρησης του θαλάμου βλ. ενδεικτικώς Τσούντας,, Μυκήναι, 1893, 137 κ. ε. Περατή Β, 69 κ. ε. Cavanagh,1977, 177 κ. ε., 216 κ. ε. (με αναφορά και στους άλλους τρόπους αποσυμφόρησης του θαλάμου και γενικώς σχόλια για τις δευτερογενείς ταφές).

[142] Για τις ανακομιδές εντός των θαλάμων βλ. σχετική συζήτηση από Ιακωβίδη (Περατή Β, 69 κ. ε.) σχετικά με τις απόψεις μελετητών για το σεβασμό προς τους νεκρούς. Achaea, 55-7. Aigion, 36-8. Επίσης βλ. και Mylonas 1966, 112-4. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 473-4.

[143] Έθιμο που απαντάται ήδη από την ΠΕ περίοδο στους θαλαμωτούς της Μάνικας, βλ. Αδ. Σάμψων, Μάνικα, 210. Για τους μυκηναϊκούς χρόνους βλ. εκτενή αναφορά στην Περατή Β, 70.

[144] Κουντούρη 2002, δ. δ. 13 (Βολιμίδια). Στην Περατή (Β, 70) παρατηρείται ότι οι λάκκοι ανοίχτηκαν για να δεχθούν τα οστά που περίσσευαν από τις ανακομιδές του δαπέδου, αφού βρέθηκαν οστά χωρίς κρανίο, ή κρανία χωρίς οστά. Επειδή δεν έχει ολοκληρωθεί η μελέτη του οστεολογικού υλικού, προς το παρόν δεν είναι εφικτή η διεξαγωγή οποιουδήποτε συμπεράσματος σε σχέση με τα προαναφερθέντα για το νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας. Γενικώς για τις δευτερογενείς ταφές βλ. Mylonas 1966, 113. Lewartowski, Aegaeum 12, 1, Politeia, 104-5.

[145] Ομοίως στην Περατή Β, 73-4

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

λεπτό χάλκινο διάδημα (Μ 1494), δύο ψήφους σαρδίου και μία υαλόμαζας ψήφους (Δ 529 α-β) και ένα πήλινο σφονδύλι (Δ 526).
Δυστυχώς δεν έχομε ανασκαφικά δεδομένα για τη θέση της πλειονότητας των πολύτιμων χρυσών κτερισμάτων του νεκροταφείου, αφού οι τάφοι στους οποίους βρέθηκαν είχαν προσφάτως συληθεί.
Γενικά όμως η έλλειψη πολύτιμων κτερισμάτων στις δευτερογενείς ταφές προφανώς υποδηλώνει, αυτό που έχει υποστηριχτεί από πολλούς μελετητές, ότι δηλαδή κατά την ανακομιδή των οστών, οι συγγενείς αφαιρούσαν τα πολυτιμότερα κτερίσματα, και άφηναν μόνο τα αγγεία που τους συνόδευαν.[146]
Όπως προαναφέρθηκε, σύμφωνα με τις μυκηναϊκές μεταθανάτιες αντιλήψεις, ο νεκρός είχε ανάγκη τα κτερίσματά του έως την ολοκλήρωση του ταξιδιού του. Μετά την αποσύνθεση της σάρκας τα κτερίσματα ήταν πλέον άχρηστα στο νεκρό. Επομένως, τα πολύτιμα και χρήσιμα κτερίσματα ήταν διαθέσιμα στους ζωντανούς, που μπορούσαν να τα αφαιρέσουν, κι ενδεχομένως να τα ξαναχρησιμοποιήσουν. Το σκελετικό κατάλοιπο, ως άψυχο, δεν τύχαινε ιδιαίτερης μεταχείρισης και σεβασμού.[147]
Η λάξευση κογχών στα τοιχώματα των δρόμων ήταν ένας ακόμη τρόπος καθαρισμού του ταφικού θαλάμου[148] (Τ. 6, 22 και VIII, σχ. 27, 99). Στις κόγχες αυτές βρέθηκαν οστά παλαιότερων ταφών. Στην κόγχη του Τ. 6 είχαν συγκεντρωθεί τα οστά 15 νεκρών και ανάμεσά τους βρέθηκαν αρκετά αγγεία, και χάλκινα αντικείμενα (ξυράφι, λαβίδα κ. ά.).[149]
Έχει υποστηριχθεί για άλλες περιπτώσεις ότι οι κενοί λάκκοι που βρέθηκαν στους θαλάμους ή στους δρόμους, υποδεικνύουν ότι οι τάφοι ανοίγονταν και σε άλλες περιπτώσεις, πέραν εκείνων για την πραγματοποίηση της ταφής, όπως για προετοιμασία ταφής και καθαρισμό.[150] Προφανώς για τους ίδιους λόγους παρέμεινε κενός και ο λάκκος στο δρόμο του Τ. 8 στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας.
Στον τάφο 7 διαπιστώθηκε ένας άλλος τρόπος αποσυμφόρησης του θαλάμου και δημιουργίας χώρου για νέες ταφές. Πάνω στο αρχικό ταφικό στρώμα ισοπέδωσαν τα πεσμένα χώματα της οροφή, καλύπτοντας τους παλαιότερους νεκρούς, και πάνω στο νέο δάπεδο πραγματοποίησαν νέες ταφές.[151] Με αυτό τον τρόπο απέφευγαν τις εργασίες που απαιτούνταν για την απομάκρυνση των πεσμένων χωμάτων και παράλληλα είχαν και πάλι κενό το θάλαμο για νέες ταφές.
Σχετικά με τις δευτερογενείς ταφές και τη λατρεία των νεκρών, έχουν διατυπωθεί διάφορες θεωρίες, εφόσον πρόκειται για ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον θέμα, που έχει

---

[146] Βλ. σχετικά Περατή Β, 75. Γενικώς για τα κτερίσματα που συνηθίζονται περισσότερο, κεραμική, κοσμήματα και άλλα, καθώς και για τη θέση των κτερισμάτων γύρω από το νεκρό βλ. συζήτηση και σχετικούς πίνακες στο Lewartowski, Aegaeum 12, 1, Politeia, 108-110.
[147] Γενικώς για τις μεταθανάτιες αντιλήψεις πρβλ. Ch.T. 130, 138, 144 κ. ε. Prosymna 247. Mylonas AJA 52 (1948), 70. Mylonas 1951. Μυλωνάς 1953-4, 278. Μυλωνάς ΕΕΦΣΠΑ. Μυλωνάς 1965, 11-12. Mylonas 1966, 113 σημ. 12, 13. Ανδρόνικος, Ελληνικά 17 (1960). Andronikos, Totenkult. Ιακωβίδης, ΑΑΑ ΙΙ, 1 (1969), 123 κ. Ε.
[148] Τελετουργικό χαρακτήρα αποδίδει ο Nilsson 1950, 587 κ. ε., στο λάξευση κογχών στους δρόμους, στους λάκκους για θυσίες, αλλά και στα υπολείμματα φωτιάς και νεκρόδειπνων.
[149] Ελλιπείς σκελετοί και θρυμματισμένα οστά στους δρόμους των τάφων που βρέθηκαν στην Περατή (Β 71), καθώς και δυσανάλογος αριθμός οστών και κρανίων, που δηλώνει την απομάκρυνση εκ του θαλάμου οστών, δεν εντοπίστηκαν στο δικό μας νεκροταφείο. Γενικώς για λάκκους και κόγχες στους δρόμους για δευτερογενείς ταφές πρβλ. Deger-Jalkotzy 2007, 129 (Ελάτεια).
[150] Όπως στην περίπτωση της Περατής (Β, 75), που ενώ είχε καθαριστεί το κεντρικό τμήμα του τάφου, δεν έγινε ταφή. Ομοίως και στην Πρόσυμνα (Prosymna 248), στην Τανάγρα (Σπυρόπουλος, ΑΑΑ ΙΙ, 1969, 24), και Μαρινάτος, ΠΑΕ 1952, 49, 1964, 81. Αλλά και στις Μυκήνες (Mylonas, 1966, 118) που διερωτάται αν πρόκειται για τάφους που μετατράπηκαν σε κενοτάφια.
[151] Βλ. Παραπομπές κεφαλαίου αρχιτεκτονικής. Ενδεικτικώς πρβλ. Prosymna 250. Περατή Β, 76.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

απασχολήσει επί δεκαετίες πολλούς μελετητές.[152] Μέσα από την πληθώρα των μελετών, άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι υπήρχε κατά τους μυκηναϊκούς χρόνους λατρεία των νεκρών, και άλλοι αποδέχονται απλά την τίμηση, την κτέριση και το σεβασμό προς τους νεκρούς, όχι όμως τη λατρεία.[153] Επίσης, επιμνημόσυνες τελετές πραγματοποιούνταν και κατά τις δευτερογενείς ταφές.[154]

Στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας δεν προέκυψαν στοιχεία που να ενισχύουν τη θεωρία περί λατρείας των νεκρών. Επιπλέον οι δύο σημαντικές εικονιστικές παραστάσεις, η πρόθεση της Αγίας Τριάδας, και η εκφορά του Κλαδέου, μας δίνουν πολύτιμες πληροφορίες για το τελετουργικό της κηδείας. Επιβεβαιώνουν απλά τη θρηνολόγηση, τη θυσία, το νεκρόδειπνο, τις σπονδές στους τάφους (όπως και το πλήθος των οστράκων στους δρόμους των τάφων). Από τα ευρήματα και τα ταφικά έθιμα προκύπτει ο σεβασμός, η τίμησις των νεκρών, και οι επιμνημόσυνες τελετές (όπως και σήμερα άλλωστε), όχι όμως άσκηση λατρείας.

---

[152] Wells, 1990, 135-6, 139. Gallou 2005, 112 κ. ε. με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία και τις διάφορες απόψεις από τη Νεολιθική εποχή και εξής. Murphy 1998, 34 κ. ε. (σχόλια για το ταξίδι των νεκρών, τις τελετές μετά την ταφή, και τις δευτερογενείς ταφές, αναφερόμενη στους θολωτούς τάφους της Προανακτορικής Κρήτης). Βλ. σχόλια και βιβλιογραφία στον Hamilakis 1998, 122. Για τη λατρεία των ηρώων και των επιφανών ανδρών στην εποχή του Σιδήρου και την επαναχρησιμοποίηση θαλαμωτών τάφων από τα μέσα του 8ου αι, π, Χ, για την τέλεση σπονδών και θυσιών βλ. συγκεντρωμένη βιβλιογραφία και παραδείγματα στους: Κορρές 1981-2, 363-450. Antonaccio, 1994, 79-104. Antonaccio, AJA 98 (1994), 389-410 (η μεταγενέστερη χρήση των τάφων της προϊστορικής περιόδου αποτελεί ένδειξη σεβασμού των προγόνων, ενώ για τις υπόλοιπες μορφές λατρείας που διαπιστώνονται θα πρέπει να ερμηνεύεται κάθε περίπτωση ξεχωριστά. Antonaccio, 1995. Μαζαράκη Αινιάν 2000, 179-198.

[153] Από τις πολλές διατυπωθείσες θεωρίες σχετικά με τη λατρεία των νεκρών, και τις πολλές μελέτες, ενδεικτικώς αναφέρουμε: Τσούντας, Μυκήναι, 1893, 115 κ. ε. Nillson 1950, 584-615 (η μεταγενέστερη ηρωλατρεία στους μυκηναϊκούς τάφους αποτελεί ένδειξη επιβίωσης λατρείας των νεκρών που άρχισε όταν αυτοί ενταφιάστηκαν). Για μία αναλυτική θεώρηση του θέματος, που αποδέχεται τη λατρεία των νεκρών, με συγκέντρωση όλης της προηγούμενης βιβλιογραφίας, των θεωριών και των δεδομένων, βλ. Gallou, 2005, 13 κ. ε., 117 κ. ε.. Ωστόσο οι περισσότεροι μελετητές δεν αποδέχονται τη λατρεία των νεκρών κατά τη μυκηναϊκή περίοδο, ενδεικτικά βλ. Περατή Β, 74-5, 79-80 με προηγούμενη βιβλιογραφία και Mylonas, 1966, 176-187. Του ιδίου AJA 52 (1948), 69-71 και ΕΕΦΣΠΑ. (1953-4), 279, (1961-2), 294-311 και Ancient Mycenae 76-8, 113, 121. Επίσης του ιδίου, The Cult of the Dead in Helladic times, 1951, 83-105. Μυλωνάς 1973, 263-4. Mylonas 1966, 94 κ.ε., 163, 176, 178. Prosymna 263 (ο Blegen θεωρεί την ηρωλατρεία των γεωμετρικών χρόνων συνεχιζόμενη από τη μυκηναϊκή εποχή). Asine 357-8. Μαρινάτος ΠΑΕ (1952), 495. Κοντολέων ΠΑΕ (1959), 183. Deiras, 244-5. Ο Nilsson (1950, 514-38, 585-600, 619) θεωρεί ότι μόνο οι πτωχοί και ακίνδυνοι για τους ζωντανούς αντιμετωπίζονταν χωρίς σεβασμό, και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι νεκροί λατρεύονταν ήδη από τη Μυκηναϊκή εποχή). Andronikos, Totenkult, 126-9 και ΑΔ 17 (1962), 48-50 και Επ. Επετ. Φιλ. Σχ. Παν. Θεσ/κης 8 (1963), 249 κ. ε. 263-273 (θεωρεί ότι δεν μαρτυρείται αδιαφορία απέναντι στους νεκρούς και υποστηρίζει την άποψη του Nilsson, ότι η αρχή της ηρωλατρείας και της ταφικής λατρείας θα πρέπει να αναζητηθεί στους μυκηναϊκούς χρόνους). Dickinson 1977, 47, του ιδίου 1994, 229-230 (δεν αποδέχεται τη λατρεία, παρά μόνο προσφορές προς τους νεκρούς). Αντίθετα η Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη, 1980, 126, 139-146, υποστηρίζει ότι η λατρεία των νεκρών στην Προϊστορική Ελλάδα υποδηλώνεται από τις αρχαίες πηγές (Όμηρο και Ησίοδο), από τα αρχαιολογικά δεδομένα (η λατρεία των νεκρών περιστρέφεται περί τους τύμβους) και από την επιβίωση των ταφικών εθίμων από τη Γεωμετρική στη Χριστιανική εποχή (σελ. 126 σημ. 7, 146). Για την άσκηση ταφικής λατρείας βλ. Σακελλαράκης Ι. ΠΑΕ (1974) 211, όπου στις Αρχάνες (Φουρνί) διαπιστώθηκε στο κτήριο 4, κτισμένο παρά το θολωτό τάφο η εγκατάσταση ζώντων σε νεκροταφείο για τη θεραπεία των αναγκών των νεκρών (αυτοί ασκούσαν την ταφική λατρεία. Ανάλογο παράδειγμα μόνο από Αίγυπτο). Nordquist 1990, 41 (σχετικά με τη λατρεία των νεκρών κατά τη ΜΕ περίοδο). Γενικώς βλ. Βασιλικού 1995, 31 κ. ε.

[154] Για το θέμα με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία βλ. Gallou 2005, 123 κ. ε. Στη Μεσσηνία παρατηρείται μεταγενέστερη χρήση, για λατρευτικούς λόγους, των θολωτών τάφων, βλ. Wilkie 1975, 142 κ. ε. με βιβλιογραφία. Επίσης βλ. Κορρές, 1981-2, 363 κ. ε. με προηγούμενη βιβλιογραφία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Συμπερασματικά θεωρώ ότι τα ταφικά έθιμα στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας είναι αυτά που απαντώνται στα σύγχρονα με αυτό νεκροταφεία.
Σημαντικά ευρήματα που συμβάλλουν στη μελέτη των ταφικών μυκηναϊκών εθίμων είναι:
-Η χρήση μεγάλων κρατήρων ως σήματα. Μάλιστα επειδή το πλέον πιθανόν είναι και ο κρατήρας της πρόθεσης να ήταν το σήμα του Τ. 5, τα αγγεία αυτά, πέραν των συνηθισμένων διακοσμητικών θεμάτων (όπως η διακόσμηση με ομόκεντρα τόξα του κρατήρα-σήματος του Τ. 6, που βρέθηκε στη θέση του), διακοσμούνταν με εικονιστικά ταφικά θέματα.
-Η χρήση νεκρικής κλίνης ή φορείου, το οποίο χρησιμοποιείτο όχι για τη μεταφορά, αλλά μόνο για την τοποθέτηση του νεκρού πάνω σε αυτό, στο θάλαμο του τάφου.
-Το πλέον σημαντικό εύρημα το οποίο ήλθε να συμπληρώσει τις γνώσεις μας σχετικά με την ταφική τελετουργία, ως προς το πρώτο τμήμα, πριν δηλαδή φτάσει ο νεκρός στον τάφο, είναι το τμήμα κρατήρα, που προέρχεται από το δρόμο του Τ. 5, στο οποίο σώζεται η εικονιστική παράσταση πρόθεσης νεκρού. Έως τώρα οι πληροφορίες που είχαμε για την προετοιμασία του νεκρού ήταν μόνο από τα ομηρικά έπη και από τις παραστάσεις στις λάρνακες της Τανάγρας. Αναλυτική παρουσίαση της εικονιστικής παράστασης της πρόθεσης θα γίνει παρακάτω, ενώ για να συμπληρωθεί η εικόνα της ταφικής τελετουργίας θα συμπεριληφθεί στην παρούσα μελέτη μία δεύτερη εξαιρετικά σπουδαία και μοναδική εικονιστική παράσταση, η απεικόνιση της εκφοράς νεκρού, που προέρχεται από ένα άλλο σημαντικό μυκηναϊκό νεκροταφείο της Ηλείας, των Τρυπών Κλαδέου,[155] που, ως ευτυχής συγκυρία ήλθε να συμπληρώσει εικονογραφικά την πρόθεση της Αγίας Τριάδας.

Παιδικές ταφές.

Από τα 258 άτομα που αναγνωρίστηκαν στους πρώτους 25 τάφους της Αγίας Τριάδας, τα 46 ανήκουν σε ανήλικα ή παιδιά.
Σε όλα σχεδόν τα μυκηναϊκά νεκροταφεία έχουν εντοπιστεί παιδικές ταφές, συνήθως στις κόγχες των δρόμων,[156] ή μπροστά στην είσοδο του τάφου[157] και σπανιότερα στους θαλάμους,[158] αλλά και σε ανεξάρτητους, συνήθως, λακκοειδείς τάφους.[159]

---

[155] Πρόκειται για τμήμα αμφορέα, πάνω στο οποίο διατηρείται η παράσταση εκφοράς, και προέρχεται επίσης από δρόμο, το δρόμο του Τ. 8 του νεκροταφείου των Τρυπών. Βλ. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998) Β1, 231-2.

[156] Βλ. παραπομπή για τις κόγχες στους δρόμους στο κεφάλαιο της αρχιτεκτονικής. Επιπλέον βλ. Cavanagh,1977, 212 κ. ε. Shelton, 2000, 52-3 παιδική ταφή σε κόγχη (Παναγιά-Μυκήνες). Βλαχόπουλος 2006, 85 (Νάξος). Κουντούρη 2002, (δ. δ.). 25 (Βολιμίδια).

[157] Κακαβογιάννης, ΑΑΑ 32-34, (1999-2001), 60 (Γλυκά Νερά Αττικής). Shelton, 2000, 43 (παιδική ταφή σε λάκκο στο δρόμο, Καψάλα-Μυκήνες).

[158] Τσούντας, ΑΕ 1888, 129-131. Ch.T. 14, 35, 129. Κεραμόπουλλος, ΑΔ 3 (1917), 146. Μυλωνάς, ΠΑΕ (1972) 115 (θέση Καψάλα Μυκηνών, παιδικές ταφές σε κόγχες δρόμου, αλλά και σε θάλαμο). Ομοίως και Shelton, 2000, 54 (Παναγιά-Μυκήνες). Berbati, 29 (Τ. ΙΙ). Asine 172-9, 357. Σπυρόπουλος ΠΑΕ (1976), 64 (Τανάγρα, παιδική ταφή σε μικρό τάφο που αποτελεί μικρογραφία θαλαμωτού). Mylonas, 1951, 84-88. Μυλωνάς, ΠΑΕ (1956), 57-8 (παιδικός θαλαμωτός τάφος της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου στην Ελευσίνα) και για το ίδιο βλ. Μυλωνάς, ΔΝΕ, Β, 228, Γ πίν. 97, 130, 185 β. Prosymna 157, 234-5. Περατή Β, 5, 67. Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1987), 70 (Καλλιθέα, παιδική ταφή στην είσοδο του θολωτού τάφου), του ιδίου ΠΑΕ (1988) 33, ΠΑΕ (1997) 123. Του ιδίου, Aigion, 21, 32 πίν. 67. Επίσης του ιδίου ΠΑΕ (1992), 56-7 (Κλάους, τάφος Ν, όπου βρέθηκε ταφή γυναίκας με το νεογέννητο βρέφος της). Nilsson, 1950, 584 κ. ε. , 587-9. Μαρινάτος ΠΑΕ (1952) 492 (Βολιμίδια). Του ιδίου ΠΑΕ (1951), 186 (Μαζαρακάτα Κεφαλλονιάς). Μυλωνάς, ΑΕ 1953-4, 35-6 (Ελευσίνα). Ιακωβίδης, ΑΑΑ (1969) 2, 124. Βερδελής, ΠΑΕ (1962) 80 (Μυκήνες). Σπυρόπουλο, ΠΑΕ (1973) 16 και του ιδίου ΠΑΕ (1979) 28, και ΠΑΕ (1984) Α 143 (παιδικές ταφές σε θάλαμο τάφων της Τανάγρας). Βλαχόπουλος 2006, Α, 394 (Νάξος). Γενικώς για τις παιδικές ταφές, βλ. και Cavanagh,1977, 212 κ. ε. Kontorli-Papadopoulou, Aegaeum I, 155 με βιβλιογραφία. Περατή Β, 65-8. Σγουρίτσα παιδικές ταφές ΑΔ 42 (1987) Α, 13, σημ. 53 και με βιβλιογραφία). Wells 1990, 139

Ο αριθμός των παιδικών ταφών θα μπορούσε να προσδιοριστεί μόνο από τα σκελετικά κατάλοιπα, με κάποιες επιφυλάξεις, δεδομένης της κακής κατάστασης διατήρησής τους, αφού στις περισσότερες των περιπτώσεων δεν αφήνουν ίχνη.[160]
Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι τα παιδιά ενταφιάζονταν στους δρόμους των τάφων και όχι στους θαλάμους, προκειμένου να διαχωριστούν οι παιδικές ταφές από αυτές των ενηλίκων για συμβολικούς λόγους.[161] Επειδή ωστόσο πολλές παιδικές ταφές έχουν εντοπιστεί και μέσα στους θαλάμους των τάφων, πιθανόν η ταφή παιδιών στους δρόμους, είτε σε κόγχες, είτε σε λάκκους, γινόταν για πρακτικούς λόγους (π. χ. δεν απαιτείτο εξ' ολοκλήρου η εκσκαφή του τάφου).
Γενικώς, τα κτερίσματα που συνήθως συνοδεύουν τις παιδικές ταφές δεν διαφέρουν ιδιαίτερα από αυτά των ταφών των ενηλίκων.[162] Τα αγγεία που απαντώνται με μεγαλύτερη συχνότητα είναι ψευδόστομοι αμφορείς, πρόχοι, πιθαμφορείς, αμφορείς, υδρίες, αλάβαστρα, αμφορίδια, δακτυλιόσχημα σκεύη, ασκοί, θήλαστρα, κύαθοι, πινάκια, κύπελλα κ. ά., συνήθως μικρών διαστάσεων.[163] Φαίνεται ωστόσο ότι από όλα τα παραπάνω σχήματα, αποκλειστικά κτερίσματα για τις παιδικές ταφές θεωρούνται τα θήλαστρα (FS 159-162)[164] και οι πτηνόσχημοι ασκοί (FS 194), αν και δεν έχουν βρεθεί τα συγκεκριμένα σχήματα σε όλες τις ερευνημένες μέχρι τώρα

(Δενδρά). Για την Κρήτη βλ. ενδεικτικώς Αλεξίου, Κατσαμπά 1967, 12. Τέλος για πρωιμότερες παιδικές ταφές βλ. και Σάμψων, Μάνικα, 222 κ. ε. (ΠΕ θαλαμωτοί τάφοι Μάνικας). Για την Κύπρο βλ. ενδεικτικώς Καραγιώργης 2002, 38. Τέλος, στα Σπαλιαρέικα Λουσικών ένας θαλαμωτός τάφος είχε χρησιμοποιηθεί αποκλειστικά για παιδικές ταφές, βλ. Πετρόπουλος, 2000, 76. Στην Ήπειρο συνηθίζεται η χρήση μεγάλων χειροποίητων αγγείων για ταφές βρεφών, που φαίνεται να συνεχίζει τη ΜΕ παράδοση, βλ. σχετικώς Παπαδόπουλος, Δωδώνη 5, 1976, 277-8.

[159] Περατή Β, 23, 67. Prosymna 73. Berbati 71. Ath. Agora XIII, 103-4, 138-9, 181, 202-3, πίν. 45, 58. Maiuri Annuario 6-7 (1923-4), 236. Jacopi 1930-1, 254. Παπαδημητρίου ΠΑΕ (1954), 77, 83, και 1955, 81. Asine, 172. Για τις παιδικές ταφές στους λακκοειδείς των Μυκηνών βλ. Mylonas, 1957, 106, 108. Mylonas 1966, 91 κ. ε., 105 και του ιδίου 1973, 246, 254, 258. Ενδεικτικώς βλ. επιπλέον, Κακαβογιάννης, ΑΑΑ 32-34, (1999-2001), 62 (Γλυκά Νερά Αττικής). Ζαφειρόπουλος ΠΑΕ (1960) 337-8 (Νάξος, παιδικές ταφές με σπουδαία ευρήματα, βλ. παρακάτω). Για την παιδική ταφή στη Νάξο βλ. Karageorghis 1998, 121 (όπου γίνεται η παρουσίαση των χρυσών διακοσμημένων με ανθρώπινες μορφές πλακιδίων). Καραμήτρου-Μεντεσίδη, Λαμία 1999, 172, αναφορά σε παιδικές ταφές σε νεκροταφείο της Αιανής. Παπαδόπουλος, Κοντορλή-Παπαδοπούλου 2003, 21-2 (βρεφική ταφή στον τύμβο Γ της Εφύρας και γυναίκας με το παιδί στην αγκαλιά της). Στη Φιγάλεια Ηλείας, πρόσφατα ερευνήθηκε μυκηναϊκή ταφή βρέφους, παραπλεύρως του ναού του Διός Σωτήρος και της Αθηνάς, που είχε ως κτέρισμα μικροσκοπικό τρίωτο πιθαμφορίσκο, βλ. Αραπογιάννη, Έργον 1997, 49. Της ιδίας ΠΑΕ (1997), 119. Ρωμαίος, Έργον 1956, 82 (λακκοειδής με παιδική ταφή στην Ανάληψη Αρκαδίας). Του ιδίου ΠΑΕ (1956) 185. Για το ίδιο βλ. αναφορά στον Kalogeropoulos, Roma 1996, 1207. Βλαχόπουλος, Περιφέρεια Α, 1994, 304 (Νάξος). Του ιδίου 2006, 83. Για παιδικές ταφές σε οικισμό βλ. Νικολάου, Περιφέρεια Α, 1994, 153-156 (στον Κύνο της Ανατολικής Λοκρίδας), όπου και βιβλιογραφία για ταφές intra muros. Τέλος βλ. και Pullen 1990, 10-11 με αναφορά σε intra muros παιδικές ΠΕ ΙΙ ταφές στην Ασίνη (μία πρακτική στην Πρώιμη εποχή του Χαλκού, όχι συνηθισμένη, είναι, τα νέα άτομα κσι οι ενήλικες θάβονται σε νεκροταφεία, ενώ τα παιδιά εντός των τειχών). Πρόσφατα βλ. Βλαχόπουλος, 2006, Α, 88, 279 (κτέριση παιδικής ταφής με τα χρυσά ελάσματα ανθρώπινης μορφής).

[160] Το πρόβλημα αντιμετωπίζεται γενικώς σε όλα τα νεκροταφεία, πρβλ. Voutsaki (δ.δ.), 77-8, 124-5.

[161] Cavanagh-Mee 1998, 129.

[162] Γενικώς για τα ευρήματα παιδικών ταφών βλ. Περατή Β, 65-7. Gates, 1992, 163-171 (με βιβλιογραφία). Αναφορά και στον Maggidis 1998, 91 (Φουρνί-Αρχάνες). Cavanagh 1977, 159-163.

[163] Περατή Β, 66 (θήλαστρα, κοχύλια κώνων, ειδώλια ζώων, ειδώλια Ψ). Cavanagh 1977, 159-163. Βλ. την περίπτωση στα Γλυκά Νερά Αττικής, Κακαβογιάννης, ΑΑΑ 32-34, (1999-2001), 60-4, όπου στις παιδικές ταφές εκτός από ειδώλια ανευρέθησαν και μικύλλα αγγεία, όπως κύαθοι, ψευδόστομοι αμφορίσκοι, υδρία, προχοΐσκη, κυλινδρικό και αρτόσχημο αλάβαστρο, και ψήφοι περιδεραίου. Πρόσφατα βλ. Βλαχόπουλος 2006, Α, 93 (παιδικές ταφές στη Νάξο).

[164] Στις 33 βέβαιες παιδικές ταφές της Περατής, εκ των οποίων οι 24 ήταν κτερισμένες, θήλαστρα βρέθηκαν στις 11 από αυτές (Περατή Β, 66-7).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

παιδικές ταφές.[165] Τα θήλαστρα είναι γνωστά ως κτερίσματα παιδικών ταφών ήδη από το τέλος της ΜΕ περιόδου.[166] Τα πτηνόσχημα εμφανίζονται στην πρώιμη Μυκηναϊκή περίοδο.[167] Εκτός από τα αγγεία τα παιδιά συνόδευαν και άλλα κτερίσματα, όπως ειδώλια, συνήθως τύπου Ψ ή Φ, ή θρηνωδών,[168] ειδώλια ζώων,[169] κουμπιά και σπανιότερα κοσμήματα.[170]

Σε κάποιες περιπτώσεις οι παιδικές ταφές ήταν πλουσιότατα κτερισμένες με χρυσά κοσμήματα και διαδήματα, όπως στην περίπτωση των Ταφικών Κύκλων Α και Β των Μυκηνών, της Πρόσυμνας και της Νάξου.[171]

Στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας σύμφωνα με τη μελέτη του οστεολογικού υλικού, στους πρώτους 15 τάφους, παιδικές ταφές εντοπίστηκαν στους παρακάτω τάφους ως εξής:

-Δύο νεογνά και ένα παιδί 5 ετών στον Τ. 1 (συλημένος).

---

[165] Βλ. Cavanagh 1977, 159-163. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 1987, 22. Μυλωνάς, ΑΕ 1953-4, 38-44, όπου σε παιδική ταφή στην Ελευσίνα τα αγγεία που συνόδευαν παιδικό σκελετό ήταν ψευδόστομος αμφορίσκος, θήλαστρο, τρία πήλινα ειδώλια, αρτόσχημο αλαβαστρο, ψήφοι από περιδέραιο και λίθινο περίαπτο, κατασκευασμένα δια παιδική χρήση, σύμφωνα με τον ανασκαφέα.

[166] Πρβλ. Malthi 195-6, πίν. XIX. Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη, 1980, σ. 101 (αριθμ. 132, 20), πίν. Δ 9, 2. Protonotariou-Deilaki, 1990, 80, 82. Korakou, εικ. 73. Mountjoy, 1986, 44, εικ. 48. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ό. π. 22. Παπαδημητρίου, ΠΑΕ (1956), 83 (θήλαστρο και ειδώλιο τύπου Φ σε παιδική ταφή στην Βραυρώνα).

[167] Πρβλ. Korakou 102, εικ. 73. Zygouries 328, εικ. 169 (τάφος 35). Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ό. π.

[168] Βλ. ενδεικτικώς Περατή Β, 66 (τα ειδώλια τύπου Ψ των τάφων συνόδευαν παιδιά). Prosymna 252, 255-6, 360-5 (σε 19 τάφους εντοπίστηκαν παιδικές ταφές εκ των οποίων στους 11 βρέθηκαν ειδώλια, ανθρώπινων μορφών και ζώων). Παπαδημητρίου ΠΑΕ (1957) 31-2, σε δύο παιδικούς τάφους του νεκροταφείου Γλυφάδας βρέθηκαν πήλινο ειδώλιο τύπου Φ, ασκοειδή αγγεία, αρτόσχημο αλάβαστρο και τριποδικός θρόνος. Κακαβογιάννης, ΑΑΑ 32-34, (1999-2001), 60, 62 (Γλυκά Νερά Αττικής, σε κόγχη που περιείχε παιδική ταφή, βρέθηκαν δύο πήλινα ειδώλια τύπου Ψ και ένα Φ και σε άλλη λακκοειδή παιδική ταφή 2 ειδώλια τύπου Φ). Μυλωνάς, ΠΑΕ (1972) 115 (θέση Καψάλα Μυκηνών, όπου σε παιδική ταφή εντός του θαλάμου βρέθηκαν ειδώλια τύπου Φ και Τ, καθώς και γυναικείας καθισμένης σε θρόνο μορφής). Μυλωνάς, Επ. Επετ. Φιλ. Σχ. Πανεπ. Αθηνών 1954-55, 149-151. Του ιδίου, 1966, 114. French, BSA 66 (1971), 108. Cavanagh, 1998, 113. Αντίθετα στη Δειράδα ειδώλιο τύπου Ψ συνόδευε ταφή νεαρής γυναίκας (Deiras 84, 243) στον Τ. XXVII. Ο Ιακωβίδης σχολιάζει (Περατή Β, 66 σημ. 2) ότι ίσως πρόκειτο για μητέρα και παιδί. Βλαχόπουλος, Περιφέρεια Α, 1994, 308 (Νάξος, δύο ειδώλια θρηνωδών σχετίζονται με παιδική ταφή). Του ιδίου 2006, Α, 332. Γενικώς για τα ειδώλια ανθρώπινων μορφών και ζώων, στις παιδικές ταφές βλ. Gates, 1992, 166-179 (με βιβλιογραφία). Πρόσφατα βλ. Shelton, 2000, 64 (όπου σχόλια για τις παιδικές ταφές και τα κτερίσματά τους με την ευκαιρία δημοσίευσης 4 θαλαμωτών τάφων στις Μυκήνες). Για μία νέα προσέγγιση, ως προς το θρησκευτικό συμβολισμό των ειδωλίων σε ταφικά σύνολα διαφορετικών περιοχών βλ. van Leuven 1994, 42-61. Κουντούρη 2002, (δ. δ.), 25 (Βολιμίδια).

[169] Που χρησιμοποιούσαν ως παιχνίδια, βλ. Περατή Β, 66 και Prosymna 256.

[170] Όπως στην ταφή κοριτσιού του τάφου Ξ του Β ταφικού κύκλου, βλ. Παπαδημητρίου, ΠΑΕ (1953) 229-230, όπου βρέθηκαν πλουσιότατα χρυσά κοσμήματα. Επίσης βλ. Ζαφειρόπουλος ΠΑΕ (1960) 335, 338-9 (Νάξος, σε παιδικές ταφές βρέθηκαν ειδώλια, θήλαστρα, ημιπολύτιμους λίθους, άφθονα κοχύλια, καθώς και χρυσά ελάσματα με έκτυπη παράσταση παιδικής μορφής). Στις παιδικές ταφές της Περατής βρέθηκαν 11 κοχύλια κώνων με επίπεδη τη μία πλευρά τους (Περατή Β, 66). Ath. Agora XIII, 109-110 (τα κοχύλια σχετίζονται με τις παιδικές ταφές). Έχει υποστηριχθεί ότι τα όστρεα (κώνοι, πορφύρα, πεταλίδες) που συνόδευαν τα παιδιά, εκτός από κοσμήματα και παιχνίδια ίσως αποτελούσαν συμβολική τροφή, βλ. Lewartowski 2000, 43. Επίσης για το θέμα με βιβλιογραφία βλ. και Βλαχόπουλος 2006, Α, 331.

[171] Για την κάλυψη με χρυσά ελάσματα νεκρών βρεφών στο λακκοειδή τάφο ΙΙΙ του Ταφικού Κύκλου Α των Μυκηνών βλ. Karo 1930, 62 αρ. 146 πίν. LIII. Mylonas 1966, 91. Στον Ταφικό Κύκλο Β μικρό κορίτσι κτέριζαν κοσμήματα και χρυσά διαδήματα βλ. Mylonas 1957 εικ. 62-3. Σε λακκοειδή τάφο της Πρόσυμνας (Τ. ΙΙ), τα τεμάχια χρυσού ελάσματος που βρέθηκαν ο Blegen υπέθεσε ότι τύλιγαν το σώμα του βρέφους (Prosymna 177, 271 εικ. 442). Για Νάξο βλ. και Βλαχόπουλος 2006, Α, 92-3, 97-8 (αναφορά στα κτερίσματα, θήλαστρο, κοχύλια, ειδώλια θρηνωδών, σφραγιδόλιθος και στην πλούσια παιδική ταφή του λάκκου Ε), 276 κ. ε. με βιβλιογραφία για πλούσια κτερισμένες παιδικές ταφές, αναφερόμενος στα χρυσά ελάσματα με τις ανθρώπινες μορφές.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

-Ένας σκελετός ανηλίκου προέρχεται από τον Τ. 6 και 2 από τον Τ. 7.
-Επίσης σκελετοί ανηλίκων εντοπίστηκαν στους Τ. 12-13, 17-19.
Σε όλες τις περιπτώσεις πρόκειται για δευτερογενείς ταφές, κι επομένως δεν έχομε σαφείς ενδείξεις για τα κτερίσματα που συνόδευαν τα παιδιά.
Παιδικές ταφές θα περιείχαν οι τάφοι 36 και 40, ίσως και ο ΙΝ, λόγω των διαστάσεών τους, και από το γεγονός ότι δεν βρέθηκαν εντός αυτών οστά, παρότι είχαν χρησιμοποιηθεί.[172] Η ολοκλήρωση της μελέτης του οστεολογικού υλικού αναμένεται να δώσει ενδιαφέροντα στοιχεία και να συσχετισθούν τα κτερίσματα που συνόδευαν τις παιδικές ταφές.

Γυναικείες ταφές.

Σύμφωνα με την ανθρωπολογική μελέτη του υλικού που προέρχεται από τους πρώτους 25 τάφων του νεκροταφείου, γυναικείες ταφές περιείχαν όλοι σχεδόν οι τάφοι. Από το συνολικό αριθμό των 258 αναγνωρισμένων ατόμων, ο προσδιορισμός του φύλου έγινε σε 176 άτομα, από τα οποία τα 70 θηλυκά.
Η πλειοψηφία των ατόμων βρίσκεται ηλικιακά μεταξύ των 35-50 χρόνων. Επίσης στα θηλυκά άτομα διαπιστώθηκε ότι το μέσο ανάστημα είναι 158,43 εκ.
Γεγονός είναι, όπως προκύπτει και από άλλα μυκηναϊκά νεκροταφεία, ότι στατιστικά οι ανδρικές ταφές είναι πολύ περισσότερες από τις γυναικείες. Η δυσαναλογία αυτή οφείλεται, σύμφωνα με τους μελετητές, είτε στην καλύτερη διατήρηση των ανδρικών κρανίων, που ενδεχομένως ήταν ισχυρότερα από τα γυναικεία, είτε στα κριτήρια που εφαρμόζονταν για τον καθορισμό του φύλου.[173] Τελευταία ωστόσο οι μελέτες του οστεολογικού υλικού των μυκηναϊκών νεκροταφείων δίνουν σαφέστερη εικόνα για τις ταφές στους θαλαμωτούς τάφους.[174]
Πολύτιμα ευρήματα που συνήθως συνοδεύουν γυναικείες ταφές, όπως καθρέπτες, πυξίδες, λίθινα ιγδία κ. ά. δεν βρέθηκαν στους τάφους.[175] Αρκετά όμως ήταν τα λίθινα και πήλινα σφονδύλια που υπήρχαν είτε σε πρωτογενείς, είτε σε δευτερογενείς ταφές, και αποτελούν, σύμφωνα με αρκετούς μελετητές, χαρακτηριστικά κτερίσματα γυναικείων ταφών, καθώς επίσης και κοσμήματα.[176] Ευρήματα δηλαδή που υποδηλώνουν γυναικείες δραστηριότητες, ή γυναικεία φιλαρέσκεια.[177]

---

[172] Μικροί θαλαμωτοί τάφοι για παιδικές ταφές έχουν εντοπιστεί σε διάφορα μυκηναϊκά νεκροταφεία. Ενδεικτικώς βλ. Παπαδημητρίου, ΠΑΕ (1956), 85 (Βραυρώνα). Μυλωνάς, ΠΑΕ (1956), 57-8 (Ελευσίνα). Για την Κύπρο βλ. Κέντη, Κυπριακή Αρχ/γία ΙΝ, 2001, 102, 107, όπου βρέθηκε παιδί ενταφιασμένο δίπλα στη μητέρα του, και έφερε περιδέραιο από ψήφους φαγεντιανής στο λαιμό του. Για παιδικές ταφές στην εποχή του Σιδήρου βλ. ενδεικτικώς Lefkandi I, 1979-1980, 203-5.

[173] Βλ. σχετικώς Fischer, SIMA LXXV, 1986, 12. Επίσης σχόλια και από την Κέντη, Κυπριακή Αρχ/γία ΙΝ, 2001, 108. Για τα κτερίσματα γυναικείων ταφών βλ. σχολιασμό και από τον Sampson, Aegaeum I, 1987, 22-3 (Μάνικα). Επίσης βλ. Σάμψων, Μάνικα, 222 κ. ε. για γυναικείες ταφές στους ΠΕ θαλαμωτούς τάφους της Μάνικας.

[174] Angel, Human skeletons from grave circles at Mycenae, στο Μυλωνάς 1972, 379-397. Gejvall, The human remains, στον Astr¨om 1977, 136-145 (μελέτη οστεολογικού υλικού από το νεκροταφείο των Δενδρών). Πιο πρόσφατα ενδεικτικώς αναφέρομε την Πυλώνα, βλ. Karantzali 2001, 15-23, 82-104.

[175] Πρβλ. Cavanagh 1977, 166 κ. ε. Για τη θέση της γυναίκας στην ΥΕ εποχή, όπως αυτή διαφαίνεται μέσα από τα κτερίσματα βλ. Κοντορλή-Παπαδοπούλου 1997, 151 (εξετάζοντας τα γυναικεία ειδώλια για τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία της προϊστορικής Κύπρου). Κέντη, Κυπριακή Αρχ/γία 4 (2001), 99-113. Maggidis 1998, 92 (Φουρνί-Αρχάνες). Επίσης Mee 1998 165-169 (η κοινωνική θέση της γυναίκας καθοριζόταν από το ρόλο τους ως σύζυγοι και ως κόρες).

[176] Κέντη, ό. π. 105, 107, όπου παραδείγματα και βιβλιογραφία για χαρακτηριστικά ευρήματα που απαντώνται σε γυναικείες ταφές. Mylonas 1966, 100 (αναφορά στα κτερίσματα γυναικείας ταφής του Τ. Ο του Β΄ Ταφικού Κύκλου). Για τις γυναικείες ταφές του Β ταφικού κύκλου των Μυκηνών βλ. Μυλωνάς 1973, 255, 257-8, 260-1, 269. Ath. Agora XIII, 108-9. Επίσης βλ. Σάμψων, Μάνικα, 230-3 (για τις γυναικείες ταφές των θαλαμωτών ΠΕ τάφων της Μάνικας, που συνοδεύονταν με περόνες, μαχαιρίδιο για καλλωπιστική χρήση, πήλινες και μαρμάρινες πυξίδες). Τέλος, στον ταφικό κύκλο Β των Μυκηνών, οι 10 από τους 11 ασκούς συνόδευαν γυναικείες ταφές και ο Μυλωνάς υποστηρίζει ότι

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Ο Τάφος του Πολεμιστή-Ηγεμόνα.

Οι ενδείξεις και η μελέτη των ταφικών συνόλων σε μεγάλο βαθμό ανασυνθέτουν την κοινωνική, πολιτική και κοινωνική οργάνωση της κοινωνίας.[178]

Ταφές πολεμιστών χαρακτηρίζονται εκείνες που συνοδεύονται από όπλα, κατά κύριο λόγο ξίφη και αιχμές δοράτων ή ακοντίων, ανάμεσα σε άλλα κτερίσματα, που συνήθως είναι ξυροί, μαχαίρια, κεραμική κ. ά., οτιδήποτε δηλαδή φανερώνει τη σχέση του νεκρού με τον πόλεμο.[179] Στην πλειονότητα των περιπτώσεων είναι εξαιρετικά δύσκολο να διαχωριστούν οι ταφές των πολεμιστών από εκείνες των κυνηγών, αφού η διαφορά ανάμεσα στα πολεμικά και κυνηγετικά όπλα είναι σχεδόν ανύπαρκτη.[180] Η μελέτη των ταφών των πολεμιστών αναμφίβολα συμβάλλει αποφασιστικά στην πολιτική και κοινωνική ανασύνθεση της κοινωνίας.[181]

Τάφοι «πολεμιστών» εμφανίζονται ήδη στη ΜΕ περίοδο και στην ΥΜ ΙΙ-ΙΙΙ Α 1 Κρήτη,[182] και στην ΥΕ ΙΙ και ΙΙΙ Α-Β κυρίως στην Πελοπόννησο,[183] στη Ρόδο,[184] και στην Κω.[185]

Πέραν της πρακτικής αξίας, τα όπλα που κατατέθηκαν ως κτερίσματα, αποτελούσαν και σύμβολα κοινωνικού γοήτρου των κατόχων τους, τόσο εν ζωή όσο και μετά θάνατον.[186] Ήδη από την περίοδο των Λακκοειδών Τάφων των Μυκηνών, το ξίφος συνδέθηκε με το κύρος και την εξουσία.[187]

ο ασκός ήταν χαρακτηριστικό κτέρισμα γυναικών ή κορασίδων, βλ. Μυλωνάς 1973, 288. Shelton 2000, 29 (Μυκήνες). Βλαχόπουλος 2006, Α, 355 (πόρπη, περόνη, ταινιωτό διάδημα, δακτυλίδια, ψήφους, περίαπτο, χρυσό ενώτιο, σφραγιδόλιθος, Νάξος), 394.

[177] Για τις γυναικείες ταφές στην εποχή του Σιδήρου βλ. ενδεικτικώς Lefkandi I, 1979-1980, 206-7.

[178] Θέμα με το οποίο τα τελευταία χρόνια έχουν ασχοληθεί πολλοί μελετητές. Ενδεικτικώς αναφέρουμε: Renfrew 1972, 370, 374. Dickinson, BSA 78 (1983), 56. Wright, Aegaeum 1, 1987, 171 κ. ε. Mee-Cavanagh 1984, 61. MacDonald – Driessen BSA 79 (1984), 49-74. Darcque, Aegaeum 1, 1987, 185 κ. ε. Graziadio 1991, 403 κ. ε. Papadopoulos-Kontrli Papadopoulou 2001, 127 κ. ε.

[179] MacDonald BSA 79 (1984), 56. Papadopoulos 1999, 267. Επίσης ο Ιακωβίδης (Περατή Β, 75) παρατηρεί ότι μόνο στις άθικτες ταφές είναι δυνατή η εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με την ιδιότητα και τον πλούτο των νεκρών, δεδομένου ότι, συχνά τα χάλκινα κτερίσματα αφαιρούνταν από τους συγγενείς των νεκρών, όταν πραγματοποιούσαν νέες ταφές εντός του θαλάμου. Επίσης βλ. Deger-Jalkotzy 2006, 169, 172. Για την πρώιμη εμφάνιση Τάφων Πολεμιστών στη ΜΕ περίοδο (Θήβα, Λευκάδα, Αίγινα, κ. ά.), βλ. Poursat, Polemos, 427-431. Σχετικά με την αναζήτηση και τον εντοπισμό τραυμάτων σε σκελετικό υλικό, που αποδίδονται σε όπλα, ή άλλα σιδερένια εργαλεία, και παραπέμπουν σε βίαιες ή πολεμικές συγκρούσεις, βλ. Driessen, Polemos, 1999, 11-20 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία. Για την περιποίηση των τραυμάτων, βλ. Arnott, Polemos 1999, 499-505 (επεμβάσεις που διαπιστώθηκαν σε σκελετικό υλικό). Τέλος, σχόλια για τον χαρακτήρα του πολέμου στην ΥΕ περίοδο βλ. στον Dickinson, Polemos, 1999, 21-27.

[180] Cavanagh-Mee 1998, 73. Papadopoulos 1999, 267. Papadopoulos –Kontorli 2001, 128 (με βιβλιογραφία).

[181] Wright, Aegaeum 1, 1987, 171 κ. ε.

[182] Για τη ΜΕ περίοδο βλ. Cavanagh-Mee 1998, 32. Για την Κρήτη (Κνωσός και Ζαφέρ Παπούρα) βλ. Driessen-MacDonald, BSA 79 (1984), 56 κ. ε. Alberti 2004, 136. Πρόσφατα βλ. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 348 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία και σχόλια.

[183] Στην Αργολίδα, Λακωνία, Μεσσηνία, Ηλεία, Αχαΐα. Για όλες τις θέσεις βλ. Driessen-MacDonald, BSA 79 (1984), 56-69. Cavanagh-Mee 1998, 73. Papadopoulos –Kontorli 2001,129-131 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία. Papadopoulos 1999, 267. Πετρόπουλος 2000, 72, 80 σημ. 19. Πρόσφατα, για συγκεντρωμένη βιβλιογραφία βλ. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 348.

[184] Benzi 1992, 210, όπου μάλιστα η αταφή συνοδευόταν από ξίφος τύπου Ci, όπως αυτό της Αγίας Τριάδας.

[185] Cavanagh-Mee 1998, 73 (Τ. 21 Λαγκάδα).

[186] Kilian-Dirlmeier 1990, 157 κ. ε. όπου παραθέτει πολλαπλές ερμηνείες της χρήσης των ξιφών και ως τελετουργικών αντικειμένων.

[187] Για ταφές πολεμιστών στους Λακκοειδείς Τάφους των Μυκηνών πρβλ. MacDonald – Driessen BSA 79 (1984), 67. Graziadio 1991, 438 κ. ε. Τα υπερμήκη, χρυσόηλα ξίφη δεν χρησιμοποιήθηκαν για πόλεμο ή κυνήγι, αλλά θα ήσαν δηλωτικά του αξιώματος του νεκρού, όπως συμβαίνει και σήμερα σε

Κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο παρατηρείται ευρύτερη στροφή του ενδιαφέροντος προς τα όπλα και τους πολεμιστές, γεγονός που επιβεβαιώνεται και στην εικονιστική κεραμική της περιόδου, όπου πληθαίνουν οι παραστάσεις πολεμιστών.[188] Τον 12ο αι. π.Χ. ο αριθμός των ταφών των πολεμιστών αυξάνεται θεαματικά, και συνήθως συνοδεύονται από ξίφη τύπου Naue II, τα οποία συνευρίσκονται με χαυλιόδοντες κάπρου, χάλκινα ελάσματα πανοπλίας, περικνημίδες και χάλκινους ομφαλούς ή «φάλαρα».[189]

Στην κατηγορία των λεγόμενων «τάφων των Πολεμιστών» [190] εντάσσεται ο Τ. Χ στη θέση «Σπηλιές» (σχ. 101, πίν. 221-2). Ο νεκρός συνοδευόταν από τα προσωπικά του αντικείμενα και τον οπλισμό του, τα οποία είχαν τοποθετηθεί κοντά στο κεφάλι και γύρω από αυτό. Ήταν στραμμένος προς την είσοδο, ενώ από το σκελετό του διατηρήθηκαν μόνο τμήματα του κρανίου και των μηριαίων. Κοντά στο κρανίο, προς ανατολικά ήταν ένας πιθαμφορίσκος (Π 7181), γερμένος στο πλάι και σπασμένος, και ακριβώς δίπλα του ένα αρτόσχημο αλάβαστρο (Π 7179). Κοντά στα άγγεία αυτά, προς δυτικά ήταν μία λόγχη δόρατος (Μ 1728). Βόρεια αυτής υπήρχε ένα χάλκινο σκεύος, πιθανότατα φιάλη, από το οποίο τελικά διατηρήθηκε μόνο η πτηνόμορφη λαβή του (Μ 1732). Μεταξύ του χάλκινου σκεύους και του δόρατος βρέθηκε μαρμάρινο επίμηλο ξίφους (Δ 768) και ακριβώς πίσω από αυτό υπήρχε το ξίφος του (Μ 1731), με κατεύθυνση Α-Δ λίγο λοξή. Πολύ κοντά στην άκρη του ξίφους ανευρέθη δεύτερο επίμηλο (Δ 769). Παραπλεύρως του ξίφους και πολύ κοντά στο κρανίο ήταν ο χάλκινος φυλλοειδής ξυρός (Μ 1725), και λίγο πιο δυτικά μία αιχμή δόρατος (Μ 1729), με κατεύθυνση Β-Ν, το άκρο της οποίας άγγιζε σχεδόν την ακμή του ξίφους. Τέλος κοντά στο κρανίο εντοπίστηκε η λίθινη μήτρα (Δ 767). Η συγκεκριμένη χάλκινη σκευή, το ξίφος, οι λόγχες, οι ξυροί,[191] χαρακτηρίζουν το νεκρό σαφώς ως πολεμιστή, αφού στο τελευταίο του ταξίδι συνοδεύτηκε με τα όπλα που χρησιμοποιούσε στον πόλεμο, στο κυνήγι και στην καθημερινή του ζωή.

κηδείες αξιωματικών, που συνοδεύονται από τα εμβληματικά τους ξίφη και παράσημα. Για τους θαλαμωτούς τάφους των Μυκηνών πρβλ. Σακελλαρίου, ΘΤΜ, 224-231, 254-262. Ταφές πολεμιστών μπορούν να αναζητηθούν στους μεταγενέστερους θολωτούς και θαλαμωτούς τάφους των Μυκηνών και άλλων μεγάλων νεκροταφείων, όπως της Πρόσυμνας, των Δενδρών κ. ά. Βλ. σχετικώς σχόλια και βιβλιογραφία στους Papadopoulos –Kontorli 2001, 128-9.

[188] Papazoglou- Manioudaki, BSA 89 (1994), 186. Kontorli-Papadopoulou 1999, 331-339. Hiller 1999, 319-330. Deger-Jalkotzy 2006, 152, 168, 172, που επισημαίνει την απουσία ταφών πολεμιστών στην Αργολίδα, και ότι στις περισσότερες πολεμικές παραστάσεις της ΥΕ ΙΙΙ Γ απεικονίζονται δόρατα και όχι ξίφη.

[189] Το ξίφος Naue II τονίζει την πολεμική και κοινωνική υπόσταση του νεκρού, βλ. Papazoglou, BSA 89 (1994), 186, 200. Cavanagh-Mee 1998, 111. Deger-Jalkotzy 2006, 152. Για τα χάλκινα ελάσματα που ίσως αποτελούσαν επένδυση των θηκών των ξιφών βλ. αναφορά στον Papadopoulos 1999, 268. Για τα «φάλαρα» βλ. Papazoglou-Manioudaki, BSA 89 (1994), 186 (με βιβλιογραφία) και Papadopoulos 1999, 268 επίσης με βιβλιογραφία. Τέλος, προσφάτως βλ. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 346.

[190] Για τους «Τάφους των Πολεμιστών» βλ. επιπλέον Παπάζογλου-Μανιουδάκη, Περιφέρεια Α, 1994, 278 (Βρυσάρι Αχαίας και με βιβλιογραφία για τάφους πολεμιστών σε Αργολίδα, Μεσσηνία, Λακωνία, Σκόπελο, Βόλο και Φωκίδα). Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1991) 81 (τάφος Θ Καλλιθέας). Μυλωνάς, ΔΝΕ, Α, 240, 308 κ. ε. πίν. 50-1, 66-8. Kilian-Dirlmeier, JbRGZM 32 (1985) 190-8, πίν. 8 εικ. 17 (με αναπαράσταση ταφής από το θολωτό τάφο της Καζάρμας-Άργους). Alberti, Περιφέρεια 1999, 543-4, όπου σχολιασμός για τους τάφους στη νεκρόπολη Μαύρου Σπηλαίου Κνωσού, και παραπομπές. Επίσης διεξοδικότερη συζήτηση και στη Muhly 1992, 169-174 με συγκριτικά παράλληλα από τάφους της Ανατολής. Για άλλες περιπτώσεις τάφων πολεμιστών πρβλ. Karantzali 2001, 22 (Πυλώνα). Βλαχόπουλος, Περιφέρεια Α, 1994, 305 (Νάξος). Papadopoulos-Kontorli Papadopoulou 2001, 127-138. Πρόσφατα, Βλαχόπουλος 2006, Α, 98-9.

[191] Στους τάφους των πολεμιστών δεν είναι σπάνιο να ανευρίσκονται και ξυροί, ενδεικτικά πρβλ. Benzi 1992, 179.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Ο θαλαμωτός τάφος Χ που χαρακτηρίζουμε του «Πολεμιστή» είναι ο μεγαλύτερος του νεκροταφείου μας (τετράπλευρος με μήκος πλευράς 4,60 μ.), ο οποίος διέθετε και παράπλευρο ταφικό θάλαμο μεγάλων διαστάσεων.[192]
Αναμφίβολα ο τάφος προοριζόταν για επιφανή πολεμιστή ή αξιωματούχο του οικισμού, όπως υποδηλώνει η αρχιτεκτονική του, αλλά και η χάλκινη σκευή που συνόδευαν το νεκρό. Η συνεύρεση ξίφους και αιχμών δοράτων προσδιορίζει το ανώτερο κοινωνικό και στρατιωτικό κύρος του νεκρού.[193]
Πιό συχνοί είναι οι τάφοι των πολεμιστών στη γειτονική Αχαΐα,[194] όπου έχουν ερευνηθεί σε διάφορες θέσεις, όπως: Κρήνη,[195] Καγκάδι,[196] Μονοδένδρι-Άγ. Κωνσταντίνος,[197] Κλάους,[198] Αγιοβλασίτικα,[199] Μιτόπολη,[200] Καλλιθέα-Λαγανιδιά,[201] Αίγιο,[202] Βρυσάρι,[203] και Βούντενη.[204] Στο νεκροταφείο των Σπαλιαρέικων στον ίδιο τάφο διαπιστώθηκε συνδυασμός καύσης και ενταφιασμού «πολεμιστών».[205] Οι πλέον χαρακτηριστικές περιπτώσεις ταφών πολεμιστών στην Αχαΐα είναι αυτές στα νεκροταφεία Καλλιθέα-Σπέντζες,[206] των Πορτών,[207] όπου ο

---

[192] Η ανασκαφή του πλευρικού θαλάμου δεν ολοκληρώθηκε για τους λόγους που αναφέρονται στην περιγραφή του τάφου.

[193] Σύμφωνα με τους Driessen-MacDonald (BSA 79 (1984), 56) η συνεύρεση ξίφους και αιχμών, προσδιορίζει τον ανώτερο βαθμό του κοινωνικού-στρατιωτικού κύρους του νεκρού. Αντίθετα η ανεύρεση μόνο των αιχμών υποδηλώνει απλά πολεμιστή κατώτερης κοινωνικής και στρατιωτικής τάξης. Επίσης βλ. σχετικώς Papazoglou- Manioudaki, BSA 89 (1994), 185.

[194] Για όλες τις θέσεις βλ. συγκεντρωμένη βιβλιογραφία στον Papadopoulos 1999, 267-274. Papadopoulos-Kontorli Papadopoulou 2001, 134. Moschos 2008 (υπό έκδοση) με όλους τους τάφους πολεμιστών από Αχαΐα και βιβλιογραφία.

[195] Βλ. Papazoglou-Manioudaki, BSA 89 (1994), 173 κ. ε. (το ξίφος διατήρησε τμήματα του ξύλινου κολεού). Στην δυτική Αχαΐα οι τάφοι των πολεμιστών ανέρχονται στους 25. Moschos 2002, 29-30. Papadopoulos 1999, 267 με βιβλιογραφία για τις θέσεις.

[196] Papadopoulos 1999, 272 (ξίφος Naue II και αιχμή ακοντίου συνόδευαν τον πολεμιστή).

[197] Papadopoulos 1999, 271 (ταφή πολεμιστή κτερισμένη με ξίφος τύπου Naue II και άλλα χάλκινα αντικείμενα).

[198] Παπαδόπουλος ΠΑΕ (1988), 36, πίν. 30 γ. Επίσης τάφος Θ, βλ. Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1991), 81-2. Papadopoulos PBF VI, 1998, 18-9. Papadopoulos 1999, 270-1, πίν. LVII e-f, LVIII a-b, e. Εκτός από τα όπλα στο νεκρό πολεμιστή είχε προσφερθεί θυσία αλόγου ή βοδιού. Ο ανασκαφέας θεωρεί ότι στους τάφους Α, Ε, Μ1 μερικές ταφές ανήκουν σε πολεμιστές.

[199] Παπάζογλου-Μανιουδάκη ΑΔ 38 (1983), Β, 127. Moschos 2002, 20.

[200] Κολώνας-Χριστακοπούλου ΑΔ 51 (1996), Β, 236. Moschos 2008, (υπό έκδοση).

[201] Στον τάφο VIII, βλ. Papadopoulos 1999, 269-270. Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1992), 58 πίν. 19. Βρέθηκε ταφή κτερισμένη με θησαυρό χάλκινων όπλων και εργαλείων, της ΥΕ ΙΙΙ Α 2-Β. Ο Παπαδόπουλος θεωρεί ότι η ταφή ανήκει σε εξέχον πρόσωπο, ίσως πολεμιστή ή ιερέα. Πιθανόν και άλλες ταφές του νεκροταφείου να ανήκουν σε πολεμιστές.

[202] Στα Νικολέικα Καλλιθέας Αιγίου, Αιγείρα και Καταρράκτης, πρβλ. Papadopoulos 1999, 273. Papadopoulos-Kontorli Papadopoulou 2001, 134. Deger-Jalkotzy 2006, 160.

[203] Παπάζογλου-Μανιουδάκη 1998 (δ.δ.), 115.

[204] Κολώνας 1998 (δ.δ.) υπό έκδοση. Moschos 2008 (υπό έκδοση).

[205] Papadopoulos 1999, 267. Πετρόπουλος 2000, 68-73.

[206] Ανασκαφή Γιαλούρη, βλ. BCH 78 (1954), 124 εικ. 25. AM 75 (1960) 42 κ. ε. πίν. 28. Achaea, 27, 160-2, 166. Papadopoulos 1999, 268-9 (με βιβλιογραφία). Ταφή της ΥΕ ΙΙΙ Γ στον τάφο Α συνοδευόταν από ζεύγος περικνημίδων, ξίφος Naue II, χάλκινα ελάσματα που αποδίδονται στον κολεό του ξίφους και αιχμή ακοντίου. Στον τάφο Β βρέθηκαν: ξίφος Naue II, αιχμή ακοντίου, σαυρωτήρας (;) και οδοντόφρακτο κράνος. Κατά τον Παπαδόπουλο, στους τάφους Θ, Μ, Ο τρεις ταφές ίσως ανήκουν σε πολεμιστές, κατώτερης τάξης. Τα χάλκινα ελάσματα του τάφου Α, κατά τον Παπαδόπουλο (ό. π.) και την Deger-Jalkotzy 2006, 160 ανήκαν σε «τιάρα» του τύπου των Πορτών.

[207] Στον τάφο 3 βρέθηκε ταφή πολεμιστή της ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμης περιόδου, που συνοδευόταν από χάλκινη πανοπλία (ζεύγος περικνημίδων, ξίφος Naue II, χάλκινη φιάλη, αιχμή δόρατος με τμήμα του ξύλινου στειλεού, μαχαίρι, και χάλκινη μήτρα (τιάρα) που διατήρησε και τμήμα της ψαθοϋφαντης επένδυσης). Για τον τάφο βλ. Κολώνας 1996-7, 474-5. Κολώνας 2000, 96. Papadopoulos 1999, 271

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νεκρός συνοδευόταν από πλήρη οπλισμό, αποτελούμενο από μακρύ ξίφος (τύπου Naue II), λόγχη, κνημίδες, και χαλκεπένδυτο κράνος στον τύπο της τιάρας. Παρόμοιο κράνος (χάλκινα ελάσματα και καρφιά από κράνος) βρήκε ο Μαρινάτος στον τάφο Δ της Λακκίθρας στην Κεφαλλονιά.[208] Τα δημοσίευσε ως χάλκινα ελάσματα ή καρφιά που ανήκαν σε κάποιο σκεύος, αφού τα συσχέτισε με λαβή χάλκινου αγγείου, ιστορικών όμως χρόνων. Ο Μόσχος εντόπισε την ομοιότητα των ελασμάτων και των καρφιών του τάφου Δ της Λακκίθρας, με το κράνος – τιάρα των Πορτών, γεγονός που υποδηλώνει ότι κατά την περίοδο αυτή και στην Κεφαλλονιά υπάρχει η νέα τάξη elite, που είχε την στρατιωτική και πολιτική εξουσία.[209]

Η Τριταία εντάσσεται στις γνωστές περιοχές που διαθέτουν πλούσια κτερισμένες ταφές πολεμιστών, ιδιαίτερα κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ.[210] Τους τάφους αυτούς χρησιμοποίησε η νέα elite κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο, η νέα ισχυρή τάξη που προέκυψε μετά τον κατακερματισμό της κεντρικής ανακτορικής εξουσίας, επακόλουθο της καταστροφής των μυκηναϊκών ανακτόρων, και συγκέντρωσε στα χέρια της την εξουσία.

Σπανιότερα εμφανίζονται τάφοι πολεμιστών στις γειτονικές της Ηλείας περιοχές, όπως στην Αρκαδία,[211] και στη Μεσσηνία.[212]

Ταφές πολεμιστών έχουν εντοπιστεί σε διάφορες θέσεις, όπως στα νησιά (Κεφαλλονιά,[213] Ιθάκη,[214] Νάξο, Κω, Ρόδο, Κρήτη), και στην ηπειρωτική Ελλάδα (Μυκήνες, Δενδρά, Αιτωλία,[215] Λακωνία, Θεσσαλία, Ήπειρος,[216] Δελφοί, Εύβοια, Περατή, Σπάτα κ. ά.),[217] αλλά και στη Δύση.[218]

Στην Ηλεία οι τάφοι πολεμιστών εμφανίζονται σποραδικά. Από θαλαμωτούς τάφους στα Λακκοφώλια, στη Μιράκα (Χαντάκια), στην Ολυμπία και στις Τρύπες Κλαδέου

πίν. LXI a-c. Μόσχος 2007 α, 30-2. Μόσχος 2007, 287-8. Moschos 2008 (υπό έκδοση) με περιγραφή της τιάρας.

[208] Μαρινάτος, ΑΕ 1932, 39 πίν. 16 α.

[209] Μόσχος 2007, 287-8.

[210] Παπάζογλου-Μανιουδάκη 1998 (δ.δ.), 172.

[211] Ταφή πολεμιστή και στο Παλαιόκαστρο Αρκαδίας, βλ. Demakopoulou-Crouwel 1998, BSA 93 (1998) 273-4. Kalogeropoulos 1998 (Ανάληψη). Blackmann 1997, 33 (Παλαιόκαστρο). Papadopoulos-Papadopoulou Kontorli 2001, 132. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 186, 309, 345-352.

[212] Για τους τάφους πολεμιστών στο Ρούτσι Μυρσινοχωρίου, Νιχώρια, Κουκουνάρα (Τ. 4-5), Άνω Εγκλιανός, πρβλ. Pelon 1976, 199-200. PN III, 73 κ. ε. 185-6. Papadopoulos-Papadopoulou Kontorli 2001, 130-1 με βιβλιογραφία για όλες τις θέσεις. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 396 (αναφορά στην ταφή πολεμιστή στο δεύτερο θολωτό τάφο του Μυρσινοχωρίου) με βιβλιογραφία για ταφές πολεμιστών σε θολωτούς τάφους (Αργολίδα, Λακωνία, Σκόπελο, Νέα Ιωνία Βόλου).

[213] Δύο ξίφη από τα Διακάτα κι ένα από τη Λακκίθρα, βλ. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 77 πίν. 20 (A 837 a, A 1167).

[214] Kilian-Dirlmeier, PBF IV, 12, 49 (103), πίν. 19:103. Καλλιγάς 1981, 82 (προτείνει προέλευση από Κεφαλλονιά).

[215] Papadopoulos, PBF VI, 11, 28 (αρ. 131) πίν. 21:131 (Λιθοβούνι, Μακρυνεία, Sandars' τύπος F). Σταυροπούλου-Γάτση 2008, (τύπος F, Κουβαρά Αιτωλοακαρνανίας ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερη-ΥΜ).

[216] Papadopoulos, PBF VI, 11, 22-3, 25-27 αρ. 118-122, 128, πίν. 16:102, 19, 20 21. Kilian-Dirlmeier, PBF IV, 12, 82 κ.ε.

[217] Persson RTD, 1931, 70 κ. ε. Astr¨om, 1977 (τάφος πανοπλίας στα Δενδρά). Οι δύο περιπτώσεις των Δενδρών παραπέμπουν στους «χαλκοχίτωνες» και «χαλκοκνήμιδες» Αχαιούς, πρβλ. σχόλια στους Papadopoulos-Kontorli Papadopoulou 2001, 135. MacDonald-Driessen, BSA 79 (1984), 70 (Συκέα). Kilian Dirlmeier, 1987, 197 κ. ε. (για το θολωτό Βαφειού). Για το ίδιο πρβλ. αναφορά και στους Papadopoulos-Kontorli Papadopoulou 2001, 130. Benzi 1992, 179. Παπαδημητρίου-Γραμμένου 2003 (δ. δ.), 142 (Σπάτα). Για όλες τις θέσεις βλ. πρόσφατα συγκεντρωμένη βιβλιογραφία στην Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 350-1. Για την Κρήτη πρβλ. Hood-De Jong, BSA 47 (1952), 243-277. Eder Περιφέρεια Α, 1994. Eder 1999. Eder 2001 (ξίφη από κεντρική Ελλάδα, Ελάτεια και Δελφούς).

[218] Salzani 1989, 16-7, 38-9, εικ. 16-17 (Narde Frattesina). Moschos 2008 (υπό έκδοση), όπου και βιβλιογραφία για απεικονίσεις πολεμιστών.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

προέρχονται όπλα, κυρίως ξίφη διαφόρων τύπων.[219] Πρόσφατα, στον τάφο 11 του νεκροταφείου της Δάφνης βρέθηκε ταφή που συνοδευόταν από χάλκινο ξίφος με κερατοειδείς απολήξεις, χάλκινο ξυρό και δύο λίθινες ακόνες.[220] Τέλος, τυχαίο εύρημα, που αποτελεί παράδοση από την περιοχή της Αλφειούσας είναι ένα ξίφος τύπου Naue II της ΥΕ III Γ περιόδου.[221] Ένα δεύτερο ιδίου τύπου, επίσης παράδοση, προέρχεται από το Γούμερο.[222] Σε πρόσφατη ανασκαφή θαλαμωτού τάφου στο Αρβανίτη (νέα αρχαιολογική μυκηναϊκή θέση) βρέθηκαν χάλκινα εγχειρίδια.[223]
Στην Υπομυκηναϊκή περίοδο εμφανίζονται ταφές πολεμιστών στην Ήλιδα, οι οποίοι ενταφιάζονται σε κιβωτιόσχημους τάφους.[224]
Ο αριθμός των «τάφων των Πολεμιστών» παρουσιάζει ραγδαία αύξηση στην ΥΕ III Γ Μέση στην Αχαΐα[225] και συγκεκριμένα στην ευρύτερη περιοχή των Πατρών και της Δύμης.[226] Έχουν διατυπωθεί δύο θεωρίες σχετικά με την εξήγηση του φαινομένου. Στο τέλος της ΥΕ III Β, περιόδου ταραχών, ξεχώρισε μία νέα τάξη, που δεν κληρονομεί την ισχύ της από την προηγούμενη περίοδο.[227] Σύμφωνα με άλλους μελετητές η νέα αυτή τάξη προέρχεται από την έλευση νέων πληθυσμιακών ομάδων, π. χ. προσφύγων από τα μεγάλα ανακτορικά κέντρα, που ενσωματώθηκαν στον προϋπάρχοντα πληθυσμό, φέρνοντας μαζί τους νέες τεχνικές πολέμου.[228] Αναμφίβολα θα ήταν αξιωματούχοι υψηλής στρατιωτικής και κοινωνικής βαθμίδας, που είναι πιθανόν να είχαν υπό τον έλεγχό τους μία ευρύτερη περιοχή, δεδομένου ότι δεν απαντούν περισσότερες από μία ή δύο ταφές σε κάθε νεκροταφείο. Πιθανόν, καμιά φορά και να συγκρούονταν μεταξύ τους.[229] Η ραγδαία αύξηση των τάφων των Πολεμιστών στην Αχαΐα, Κεφαλλονιά και Κρήτη[230] αντικατοπτρίζει την στρατιωτική οργάνωση, την κοινωνική και διοικητική διαστρωμάτωση που διαμορφώνει η νέα τάξη πραγμάτων, μετά την πτώση των μεγάλων ανακτορικών κέντρων. Προφανώς είμαστε λίγο πριν τη μετάβαση από τους μυκηναίους qa-si-re-we στους ομηρικούς βασιλείς.[231]

---

[219] Γιαλούρης ΑΔ 19 (1964) Β, 177 και ΑΔ 25 (1970), Β, 189, 193. Για όλες τις περιπτώσεις στην Ηλεία πρβλ. Papadopoulos, PBF VI, 11, 1998, 19 (αρ. 80), πίν. 11,80C (Τρύπες Κλαδέου, ΥΕ III Β-Γ, τύπος D της Sandars), 23-4 (αρ. 109) πίν. 17 (Μιράκα, τύπος Ε), 24 (αρ. 110) πίν. 17 (Λακκοφώλια, τύπος Ε). Για την Ολυμπία πρβλ. V¨olling 1994 (τύπος F;).

[220] Αραπογιάννη, ΑΔ 53 (1998), Β 1, 226 πίν. 92. Έργον, ΥΠΠΟ, 1998, 89-90. Οι Cavanagh-Mee 1998, 73 επισημαίνουν ότι ταφές που συνοδεύονται μόνο από εγχειρίδια και αιχμές ακοντίων είναι συνήθως προγενέστερες της ΥΕ III Γ και σχετίζονται μάλλον με κυνηγούς παρά με πολεμιστές.

[221] Βικάτου ΑΔ 51 (1996), Β 1, 194 πίν. 62 ε.

[222] Αδημοσίευτο. Πρόκειται να εκτεθεί στο Μουσείο Πύργου.

[223] Μουτζουρίδης 2007, 97, 99.

[224] Eder 1999, 443-7. Eder 2001, 77-85 (τύπος F, G), εικ. 24-5, πίν. 3a:4, 4c:2, 13 a, b. Papadopoulos, PBF VI, 11, 1998, 26 (αρ. 123) πίν. 20.

[225] Moschos 2008 (υπό έκδοση), όπου οι ταφές πολεμιστών συνοδεύονται με ξίφη τύπου Naue II. Συνεχίζονται ωστόσο και στην III Γ ύστερη.

[226] Βλ. Papazoglou, Manioudaki BSA 89 (1994), 200. Papadopoulos 1999, 267-268, 272 (αναγνωρίζει περισσότερους από 23 τάφους πολεμιστών). Papadopoulos –Kontorli 2001,134. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 348, 350.

[227] Eder 2003, 40-1. Deger-Jalkotzy 2006, 169.

[228] Achaea 175. Papadopoulos 1999, 273. Papazoglou, Manioudaki BSA 89 (1994), 200. Papadopoulos –Kontorli 2001, 136. Πρόσφατα βλ. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 351 με αναφορά και βιβλιογραφία και στις δύο θεωρίες.

[229] Papadopoulos 1999, 269-272. Papadopoulos –Kontorli 2001, 134, 136. Eder 2003, 41. Eder-Jung 2005, 490-1 (θεωρούν ότι η τάξη των πολεμιστών αντιπροσωπεύει την κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας. Ή θα ήταν οι αρχηγοί κάποιας φατρίας ή γένους).

[230] Moschos 2008 (υπό έκδοση) με βιβλιογραφία και θέσεις.

[231] Deger-Jalkotzy 1999, 130. Eder-Jung 2005, 486. Deger-Jalkotzy 2006, 176. Carlier 1995, 355-364. Carlier 2006, 101-109. Eder 2006, 572. Crielaard 2006, 291-2 (βασιλείς, για την ΥΕ III Γ Μέση στην

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σε σχέση με τις προαναφερθείσες υποθέσεις, είναι σαφές ότι είναι εξαιρετικά δύσκολο να διευκρινιστεί αν πρόκειται για γηγενείς αξιωματούχους ή πρόσφυγες. Πιθανόν να πρόκειται για τοπικούς ηγεμόνες, δηλαδή μια τάξη που υπήρχε και η δύναμή της έγινε περισσότερο αισθητή μετά την κατάρρευση του ανακτορικού, συγκεντρωτικού συστήματος.[232]

Η κατάσταση όμως είναι διαφορετική στην Αργολίδα, Λακωνία και στη Μεσσηνία, όπου οι τάφοι των πολεμιστών είναι λιγότεροι και αρκετά πλούσιοι, γεγονός που αντανακλά την ύπαρξη κεντρικής εξουσίας.[233]

Τα πλούσια ευρήματα που προέρχονται από τους τάφους των πολεμιστών υποδηλώνουν ότι τα πρόσωπα που συνόδευαν, εκτός από στρατιωτική θα είχαν και πολιτική εξουσία[234].

Λαμβάνοντας υπόψη ότι στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας μόνο η ταφή στο Θ.Τ. Χ μπορεί να αποδοθεί σε πολεμιστή-ηγεμόνα, εφόσον σε καμιά άλλη δεν βρέθηκαν παρόμοια κτερίσματα, είναι βέβαιο ότι στον τάφο αυτό είχαν ενταφιαστεί τα μέλη μιας οικογένειας με υψηλό κοινωνικό status. Επίσης, έχομε ήδη αναφέρει και σε άλλο σημείο, το δεύτερο μαρμάρινο επίμηλο που βρέθηκε κοντά στο ξίφος είναι πιθανόν να μην ανήκε σε ξίφος, αλλά σε κάποιο σκήπτρο, το στέλεχος του οποίου θα ήταν από φθαρτό υλικό (ξύλο;).[235] Η υπόθεση, αν και ρηξικέλευθη, δεν μπορεί να αποκλειστεί, και να πρόκειται πραγματικά για τον ηγεμόνα του οικισμού, που είχε ταφεί στον Τ. Χ., κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α περίοδο, κι ότι θα ανήκε στην κατηγορία των «σκηπτούχων βασιλέων» του Ομήρου.[236]

Η αλήθεια είναι ότι στο Αιγαίο τα σκήπτρα είναι περισσότερο γνωστά από τις αναπαραστάσεις τους σε σφραγίδες ή σε άλλες εικονιστικές παραστάσεις κυρίως μινωικές,[237] και λιγότερο από ταυτισμένα ευρήματα. Λαβές βακτηριών ή σκήπτρων χαρακτηρίζει ο Ιακωβίδης δύο παρόμοια επίμηλα που βρέθηκαν στους τάφους της Περατής, χωρίς τα αντικείμενα στα οποία ανήκαν, όπως αυτά που βρέθηκαν στους τάφους του περιβόλου Α των Μυκηνών.[238]

Εύβοια). Για τη χρήση της λέξης όπου κατά την ανακτορική περίοδο χαρακτήριζε τον αρχηγό σε τοπικό επίπεδο και την εξέλιξή της αργότερα στους Έλληνες βασιλείς βλ. Deger-Jalkotzy 1998 α, 124.

[232] Deger-Jalkotzy 2006, 175-6 (τους συνδέει με τους βασιλείς των σκοτεινών χρόνων). Dickinson 2006, 190. Επίσης βλ. πρόσφατα Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.) με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία.

[233] Στη Μεσσηνία μάλιστα οι λίγοι, αλλά πλούσιοι τάφοι πολεμιστών φανερώνουν μία δυνατή στρατιωτική παράδοση, και μερικοί θα μπορούσαν να ανήκουν σε τοπικούς άρχοντες (Ρούτσι), πιθανόν εξαρτημένοι από την κεντρική διοίκηση της δυναστείας των Νηλεϊδών που ασκείτο σε ένα κέντρο εξουσίας (Ανάκτορο Νέστορος;), πρβλ. Papadopoulos –Kontorli 2001, 135.

[234] Γενικώς για τις ενδείξεις που έχομε από τους μυκηναϊκούς τάφους, σχετικά με την κοινωνική και πολιτική οργάνωση του οικισμού, βλ. Mee-Cavanagh 1984, 45-64. Cavanagh-Mee 1990, 56 (με βιβλιογραφία και θεωρίες για πλούσιους τάφους, στους οποίους συμπεριλαμβάνονται και οι τάφοι πολεμιστών, που δηλώνουν κοινωνική διαστρωμάτωση). Kilian-Dilmeier 1988, 161 κ. ε., με αναφορά στα κοσμήματα που βρίσκονται στους τάφους των πολεμιστών και τα οποία παραπέμπουν στην κοινωνική οργάνωση και την κοινωνική θέση του ατόμου. Τέλος για πλούσιες ανδρικές ταφές στην εποχή του Σιδήρου και τα ευρήματα που τις συνόδευαν βλ. Lefkandi I, 1979-1980, 205-6. Moschos 2008 (υπό έκδοση).

[235] Ίσως αποτελούσε διακοσμητική κεφαλή στα αντικείμενα που χαρακτηρίζονται σκήπτρα, βλ. Kourou 1994, 205. Deger-Jalkotzy 1994. Deger-Jalkotzy 1998 α, 124-5.

[236] Για τον συμβολισμό του σκήπτρου στον Όμηρο βλ. Melena 1972, 321-356. Mondi 1980, 201-216. Επιπλέον βιβλιογραφία βλ. Μαζαράκης Αινιάν 2000, 203.

[237] Για τα σκήπτρα που εικονίζονται σε μινωικές σφραγίδες (συνολικά 3) και άλλα αντικείμενα, όπως το λίθινο κωνικό κύπελλο της Αγίας Τριάδας, βλ. Boulotis 2008, 51-53. Οι μορφές κρατούν σκήπτρα που είναι απλές ράβδοι.

[238] Περατή Β 349-350. Για τις Μυκήνες βλ. Karo 1930, 84 εικ. 20, πίν. XVIII, 308-309.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δύο ευρήματα από πλούσια ταφή και ταφή πολεμιστή της εποχής του Σιδήρου στην Αταλάντη, ερμηνεύτηκαν ως σκήπτρα.[239] Παρόμοιο είναι χάλκινο αντικείμενο που εκτίθεται και στο Μουσείο της Τρίπολης και ο ανασκαφέας θεωρεί ότι πρόκειται πιθανόν για «αντικείμενο δηλωτικό κάποιου κοινωνικού ή θρησκευτικού αξιώματος (σκήπτρο ή κηρύκειο).[240] Από τη Ναυπλία προέρχεται ένα ελεφάντινο σκήπτρο.[241] Λίθινο αντικείμενο σε σχήμα κωνικού σφονδυλίου, με εγχάρακτη διακόσμηση ομόκεντρων κύκλων, της ΥΕ ΙΙΙ Γ μέσης περιόδου, προτείνεται ως λαβή σκήπτρου.[242] Πιο γνωστό είναι το σκήπτρο που προέρχεται από το Κούριο της Κύπρου, που χρονολογείται γύρω στα 1150 π. Χ. με περίτεχνη διακόσμηση,[243] ενώ κυπριακό είναι και το σκήπτρο που βρέθηκε σε τάφο των αρχών του 9ου αι. π. Χ. στο Λευκαντί.[244]
Από την άλλη μεριά, μία χάλκινη μυκηναϊκή αιχμή δόρατος από τον Τ. 6 της Δυτικής Πύλης της Ερέτριας, θεωρήθηκε από τον ανασκαφέα ότι χρησίμευε ως σκήπτρο, και θεωρεί ότι ο ενταφιασμός του πρίγκιπα με το σκήπτρο του συμβολίζει το τέλος του μοναρχικού πολιτεύματος και στην εγκαθίδρυση ενός δημοκρατικότερου συστήματος.[245]
Η Κούρου υποστήριξε ότι τα σκήπτρα των Σκοτεινών Χρόνων από την Κύπρο και το Λευκαντί ανήκαν σε άτομα που ήταν επιφορτισμένα με τον έλεγχο της παραγωγής των μετάλλινων αντικειμένων.[246] Η άποψη αυτή συνδέεται, και επιβεβαιώνεται με την ύπαρξη της λίθινης μήτρας στον τάφο του πολεμιστή της Αγίας Τριάδας, η οποία θα μπορούσε να ερμηνευτεί βάσει αυτών των στοιχείων. Ένα πρόσωπο κύρους και εξουσίας, το οποίο είχε και τον οικονομικό έλεγχο, που αντιπροσωπεύεται κυρίως από το μέταλλο.
Στις πινακίδες της Γραμμικής Β αναφέρεται ο βασιλιάς-χαλκεύς (qa-si-re-u Khal-ke-wes), ο οποίος είχε υπό την εποπτεία του τη διανομή του χαλκού, κι επομένως το πρόσωπο αυτό θα μπορούσε να έχει στην κατοχή του ένα αντικείμενο γοήτρου, όπως είναι το σκήπτρο.[247]
Η ύπαρξη σκήπτρου στην ταφή του Πολεμιστή αποτελεί μία υπόθεση περισσότερο γοητευτική παρά τεκμηριώσιμη, που συνάδει όμως απόλυτα με το ιστορικό γίγνεσθαι της περιόδου, δεδομένου ότι και η ταφή του πολεμιστή-ηγεμόνα της Αγίας Τριάδας χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α περίοδο, (ανακτορική περίοδο), που η τάξη αυτή υπήρχε, ενώ μετά την καταστροφή των μεγάλων μυκηναϊκών κέντρων και την

---

[239] Dakoronia 2006, 500 εικ. 26.13 (χάλκινο κυλινδρικό αντικείμενο, που η ανασκαφέας χαρακτηρίζει αινιγματικό, το οποίο βρέθηκε στα δεξιά του σκελετού). Επίσης σε άλλον τάφο πολεμιστή βρέθηκε δεύτερο αντικείμενο που η ανασκαφέας ερμήνευσε ως σκήπτρο (Dakoronia 2006, 498 εικ. 26.10). Επισημαίνει όμως παράλληλα ότι μπορεί να πρόκειται για εργαλείο. Το ένα άκρο του αντικειμένου αυτού έχει οξεία απόληξη και το άλλο σφαιρική ή δισκοειδή κεφαλή. Για το πρωιμότερο γνωστό σκήπτρο των Σιταγρών, που χρονολογείται στα 2200 π. Χ. βλ. Elster 2007, 199.
[240] Αναφορά στην Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 460.
[241] Δεϊλάκη, ΑΔ 29 (1973-4) Β, 203 πίν. 145 στ (ελεφάντινο με κεφάλι σε σχήμα ροδιού, το οποίο βρέθηκε τοποθετημένο πάνω στα σταυρωμένα πόδια Μυκηναίας. Η Δεϊλάκη σχολιάζει ότι το σκήπτρο είναι ιερατικό έμβλημα και είναι παρόμοιο με αυτό που κρατά γυναικεία μορφή στην τοιχογραφία που βρέθηκε στο ιερό των Μυκηνών (με βιβλιογραφία).
[242] Alram-Stern 2007, 18 εικ. 2:4 σε σχήμα κωνικού σφονδυλίου, από σαπωνοειδή λίθο.
[243] Goring 1995, 103-110. Buchhlotz-Karageorghis 1973, 167 αρ. 1788. Βασιλικού 1995, 280 εικ. 214. Μαζαράκης Αινιάν 2000, 203 εικ. 284.
[244] Lefkandi I, 1979-1980, 252 πίν. 93 (τάφος 5, Σκουμπρής).
[245] B'erard 1972, 219-227. Αναφορά και στον Μαζαράκη Αινιάν 2000, 204.
[246] Kourou, 1994, 203-215. Σχετική αναφορά και στον Μαζαράκη Αινιάν 2000, 203.
[247] Kourou 1994, 214. Carlier 1995.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κατάρρευση της κεντρικής εξουσίας, αναδεικνύεται η λεγόμενη elite,[248] που πήρε πλέον την εξουσία στα χέρια της.

Τάφοι και κοινωνική δομή.

Γενικά, για την ταφική τελετουργία, η οικογένεια του θανόντος επέλεγε τον τάφο (μικρό ή μεγάλο, μνημειακών διατάσεων κ.λ.π.), αλλά και την προετοιμασία που απαιτείτο για την κηδεία, τα κτερίσματα που θα συνόδευαν το νεκρό, ακολουθώντας τις κοινωνικές, οικονομικές, θρησκευτικές, γεωγραφικές αλλά και πολιτικές παράμετρους. Υπό αυτή την έννοια, ως επακόλουθο, παρατηρείται διαφοροποίηση στην αρχιτεκτονική των τάφων, στις τελετουργικές ταφικές πρακτικές, στην ποιότητα και ποσότητα των κτερισμάτων.

Τα πιο κοινά κτερίσματα είναι τα αγγεία διαφόρων σχημάτων και ως επί το πλείστον με διακόσμηση. Σημαντικότερα κτερίσματα είναι τα χάλκινα αντικείμενα, όπως όπλα, προσωπικά είδη καλλωπισμού, ενδυμασίας, κοσμήματα από πολύτιμους ή ημιπολύτιμους λίθους, οι σφραγιδόλιθοι κ.ά., τα οποία αντανακλούν την κοινωνική και οικονομική διαστρωμάτωση.

Ιδιαίτερη κατηγορία αποτελεί ο Τάφος του Πολεμιστή.[249]

Από την συστάδα των τάφων του Αγιάννη, που είναι συνολικά σαράντα και έχομε πληρέστερη εικόνα, θα μπορούσαμε να συμπεράνομε το εξής: Σαφέστατα οι τάφοι που βρίσκονται στο κέντρο του νεκροταφείου, σε σχέση με τους τάφους που βρίσκονται στην περιφέρειά του, παρουσιάζουν ορισμένες διαφορές. Αυτές εντοπίζονται τόσο στην αρχιτεκτονική όσο και στα ευρήματα. Οι κεντρικοί τάφοι, όπως προκύπτει και από το Α μέρος της μελέτης, είναι επιμελέστερα κατασκευασμένοι, έχουν μεγαλύτερες διαστάσεις, οι δύο μάλιστα διαθέτουν διπλό ταφικό θάλαμο, και επίσης είχαν και περισσότερα ευρήματα. Αντίθετα οι περιφερειακοί τάφοι, εκτός του ότι είναι μικροτέρων διαστάσεων, είναι αμελέστερης κατασκευής. Ασφαλώς ο λόγος δεν είναι η μορφολογία και η σύσταση του εδάφους, δεδομένου ότι όλοι είναι κατασκευασμένοι στο χώρο που υπάρχει ίδιας σύστασης πωρόλιθος.

Οι διαφορές που εντοπίζονται στην κατασκευή των τάφων, αλλά και οι διαφορές στην ποσότητα, ποιότητα και πλούτο των κτερισμάτων, αντανακλούν την κοινωνική πυραμίδα του οικισμού στον οποίο ανήκε το νεκροταφείο.[250] Οι κεντρικοί τάφοι, αναμφίβολα, είχαν χρησιμοποιηθεί από τους εύπορους του οικισμού.

---

[248] Είναι οι μετέπειτα «ισχυροί άνδρες» που διαφοροποιούνταν από τους «κληρονομικούς αρχηγούς. Για τους ισχυρούς άνδρες των πρώιμων ιστορικών χρόνων βλ. Whitley, BSA 86 (1991), 341-365. Επιπλέον βιβλιογραφία για το θέμα βλ. στον Μαζαράκη Αινιάν 2000, 216-7.

[249] Εκτός της προαναφερθείσας βιβλιογραφίας για το θέμα βλ. και Demopoulou-Rethemiotaki, 2008, 137 (για τη Νεοανακτορική και Μετανακτορική περίοδο στην Κρήτη). Kanta 2008, 153 (LM III C).

[250] Ανάλογες διαπιστώσεις σε πολλά μυκηναϊκά νεκροταφεία. Ενδεικτικώς βλ. Θ. Σπυρόπουλος, ΑΑΑ III (1970), 185 (Τανάγρα) και του ιδίου ΠΑΕ (1973) 14. ΠΑΕ (1980) 50. Γενικώς για την κοινωνική θέση του νεκρού, και τις τιμές που του αποδίδονται μετά θάνατο, για τη φροντίδα του νεκρού και για την ποσότητα των κτερισμάτων βλ. σύντομη αναφορά στον Wright, Aegaeum 1, 1987, 172-3, με βιβλιογραφία. Maggidis 1998, 86 κ. ε., 96 κ. ε. (με αφορμή τα δεδομένα που προέκυψαν, ως προς την αρχιτεκτονική, τα ταφικά έθιμα και τον πλούτο των κτερισμάτων, από το νεκροταφείο στο Φουρνί-Αρχάνες, με πρόσφατη βιβλιογραφία).Επίσης για περισσότερη συζήτηση βλ. και Binford, Mortuary practices: their study and potential, στο J. A. Brown (εκδ.), Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practices. Memoirs of the Society for American Archaeology (1971), σ. 21, 23. Γενικώς για το θέμα βλ. και Tainter, Mortuary Practices and the Study of Prehistoric Social System, στο M. B. Schiffer (εκδ.), Advances in Archaeological Method and Theory (1978), 106-141. Goldstein, One-dimensional archaeology and multi-dimensinal people: spatial organization and mortuary analysis, στο R. Charpman, I. Kinnes, K. Randsborg (εκδ.), The archaeology of death (1981), 53-69. Cavanagh-Mee 1990, 56, 58 με βιβλιογραφία σχετικά με τάφους πολεμιστών και πλουσίων. Cavanagh, Aegaeum I, 1987, 161-170. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι οι ταπεινές κοινωνικές ομάδες αποκλείονταν από τα «τυπικά» μυκηναϊκά νεκροταφεία, βλ. Wells 1990, 139. Δεν συμφωνούμε, τουλάχιστον όσον αφορά το

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Οι Mee και Cavanagh παρατηρούν ότι στο εσωτερικό των νεκροταφείων παρουσιάζονται συγκεντρώσεις τάφων σε ομάδες.[251]
Εμφανείς είναι ωστόσο και οι διαφορές που παρατηρούνται ανάμεσα στους τάφους της πρώτης μεγάλης συστάδας της θέσης «Αγιάννη», και των τάφων στις «Σπηλιές». Βέβαια για τους τάφους της δεύτερης συστάδας, δεν έχομε τόσο ολοκληρωμένη εικόνα, εφόσον έχουν ερευνηθεί μόνο δέκα, εκ των οποίων οι τρεις ήταν συληµένοι. Επίσης θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο πωρόλιθος στην περιοχή των «Σπηλιών», δεν είναι το ίδιο σταθερός και σκληρός, όσο αυτός του «Αγιάννη». Γι' αυτό το λόγο έχουν γίνει και αρκετές κατολισθήσεις σε αυτή τη δεύτερη θέση, με αποτέλεσμα να έχει αλλοιωθεί αρκετά και η όψη της περιοχής. Παρά την αποσπασματική έρευνα στις «Σπηλιές», θεωρούμε ωστόσο ότι αυτή είναι αρκετή για να καταλήξουμε σε κάποια συμπεράσματα, συγκρίνοντας τους τάφους των δύο συστάδων.
Στις «Σπηλιές», ο πλουσιότερος τάφος ήταν ο Τ. Χ, ο τάφος του πολεμιστή, εφόσον από αυτό τον τάφο προήλθαν σημαντικότατα ευρήματα. Μεταξύ αυτών και το μοναδικό χάλκινο ξίφος καθώς και οι δύο χάλκινες φιάλες με τις περίτεχνες λαβές.[252]
Η κεραμική του βεβαίως ήταν ελάχιστη (μόλις τρία αγγεία και αυτά πολύ κακής διατήρησης). Είναι ο μεγαλύτερος τάφος του νεκροταφείου (τετράπλευρος με μήκος πλευράς 4,60 μ.), ενώ διαθέτει και πλευρικό θάλαμο. Οι υπόλοιποι τάφοι της συστάδας στη θέση «Σπηλιές», είναι αρκετά μικροί (Τ. IV, VII, IX), με μικρότατους δρόμους, και επίσης αρκετά μικρούς θαλάμους. Ακόμα και τα ευρήματα των δέκα τάφων, αν εξαιρέσουμε τον Τ. Χ, είναι πολύ φτωχά σε σχέση με τα ευρήματα των τάφων του «Αγιάννη».[253]
Από τα παραπάνω τεκμαίρεται ότι το νεκροταφείο αναπτύσσεται σε συστάδες, κι ενδεχομένως η κάθε μία συστάδα εχρησιμοποιείτο από διαφορετικά γένη.[254]
Συνοψίζοντας ως προς τα ταφικά έθιμα, εκτός όλων των άλλων που εμφανίζονται στα μυκηναϊκά νεκροταφεία, τα πιο ενδιαφέροντα στοιχεία στην Αγία Τριάδα είναι:
-Σήμανση τάφων με μεγάλα αγγεία, όπως συμβαίνει στα Γεωμετρικά χρόνια.
-Χρήση νεκρικής κλίνης (ή φορείου) για ενταφιασμό.
-Επάλληλα ταφικά στρώματα.
-Η αποσάθρωση των πρωτογενών ταφών της ΥΕ ΙΙΙ Γ σχεδόν στο σύνολό τους, ενδεχομένως υποδηλώνει κάποιο ταφικό έθιμο, αδιευκρίνιστο μέχρι τώρα, το οποίο θα πρέπει να εξεταστεί.

νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας, εφόσον βρέθηκαν και τάφοι με πενιχρά ευρήματα, που είχαν χρησιμοποιηθεί από φτωχούς. Τέλος βλ. και Voutsaki 1998, 40 κ. ε. (με βιβλιογραφία). Tsipopoulou 2008, 128-142 (αναφερόμενη στην Προανακτορική και Πρωτοανακτορική περίοδο στην Κρήτη).

[251] Mee-Cavanagh, BSA 85 (1990) 231 κ. ε. Αναφέρουν μάλιστα ότι τα επί μέρους σύνολα των τάφων αυτών αντιπροσωπεύουν πολιτικές συμμαχίες και όχι οικογένειες, ενώ υπογραμμίζεται ότι κρίνεται απαραίτητη η περαιτέρω έρευνα για να εξαχθούν περισσότερο σίγουρα συμπεράσματα. Η άποψη όμως αυτή δεν τεκμηριώνεται και είναι εκτός ελληνικής πραγματικότητας.

[252] Επισημαίνεται και πάλι ότι λόγω τεχνικών δυσκολιών η ανασκαφή του πλευρικού θαλάμου του τάφου δεν ολοκληρώθηκε για τους λόγους που ήδη έχουν αναφερθεί στο Α΄ μέρος.

[253] Γενικά για τη σχέση κτερισμάτων και πλούτου κατόχου του τάφου βλ. σχολιασμό και στον Σάμψων, Μάνικα ΙΙ, 1988, 44 (για του ΠΕ τάφους της Μάνικας).

[254] Τσούντας,, Μυκήναι, 1893, 234 κ. ε. Prosymna 229-231 (τα τέσσερα νεκροταφεία της Πρόσυμνας χρησιμοποιούνταν το καθένα από διαφορετικά κοινωνικά στρώματα). Για τις Μυκήνες η Σακελλαρίου (ΘΤΜ, 321), συμπεραίνει ότι δεν υπάρχουν νεκροταφεία κοινονικών ή οικονομικών στρωμάτων, αλλά νεκροταφεία κωμών, από τις οποίες άλλες είχαν φτωχό πληθυσμό και άλλες ανάμεικτο, με διαφορετικές αναλογίες.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.
ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ.

Τα ευρήματα που προέρχονται από το νεκροταφείο είναι αρκετά και ενδεικτικά, ώστε να υποθέσομε ότι αυτό ανήκε σε έναν πλούσιο οικισμό. Πρόκειται για αγγεία που τα περισσότερα είναι αρίστης κατάστασης διατήρησης, και πάρα πολλά χάλκινα αντικείμενα, κοσμήματα, συμπληρώματα ενδυμασίας, εργαλεία, όπλα, σφραγιδόλιθους κ. ά.

Τα υλικά που έχουν χρησιμοποιηθεί, εκτός του πηλού για την κεραμική, είναι:

- Ο χαλκός για τα όπλα (αιχμές δοράτων, ξίφος), τα συμπληρώματα ενδυμασίας (πόρπες, περόνες), τα εργαλεία (μαχαίρια, κοπίδια), για κοσμήματα (ταινιωτό διάδημα), τις δύο φιάλες, τις λαβές κάποιων αντικειμένων, ενώ πολυάριθμα τεμάχια χαλκού προέρχονται από διάφορα αντικείμενα που δεν είναι δυνατόν να ταυτιστούν.
- Ο χρυσός έχει χρησιμοποιηθεί για τα κοσμήματα (περιδέραια, περίαπτα κ. ά.) και για επιρράματα ενδυμασίας.
-Η υαλόμαζα για την κατασκευή χαντρών και πλακιδίων για περιδέραια ή διαδήματα, αλλά και σφραγίδες.
-Ο σάρδιος χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή χαντρών.
- Ο στεατίτης έχει χρησιμοποιηθεί στην κατασκευή κομβίων, σφονδυλίων και σφραγίδων.
- -Ο φλουορίτης στην κατασκευή ενός περίαπτου και ενός σφραγιδόλιθου.
-Η φαγεντιανή χρησιμοποιήθηκε αποκλειστικά για ψήφους
- Από πέτρα είναι φτιαγμένες οι ακόνες (μαλακός πρασινωπός λίθος).
- Οστό έχει χρησιμοποιηθεί για τις γραφίδες.
- Δόντια κάπρου για τα οδοντόφρακτα κράνη.
- Τέλος αξιοσημείωτη είναι ή ύπαρξη μαρμάρου, που έχει χρησιμοποιηθεί στα δύο επίμηλα ξίφους από τον τάφο Χ («τάφος του πολεμιστή»), το οποίο προφανώς υποδηλώνει σχέσεις με άλλες περιοχές, ενδεχομένως με νησιά του Αιγαίου, δεδομένου ότι στην περιοχή δεν υπάρχει μάρμαρο.

Τέλος, προκαλεί εντύπωση η παντελής απουσία ειδωλίων.[255]

[255] Τα ειδώλια γενικώς δεν αποτελούν συχνό κτέρισμα των μυκηναϊκών τάφων της Ηλείας, ωστόσο έχουν βρεθεί στους τάφους της Ολυμπίας (Παρλαμά, ΑΔ 29 (1974), Α, ..όπου δύο ειδώλια βρέθηκαν στις δύο γωνίες της κόγχης, όρθια τοποθετημένα), στο νεκροταφείο του Κλαδέου (Βικάτου, ΑΔ 1998 και 2000, υπό εκτύπωση), κ. α.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.
ΚΕΡΑΜΙΚΗ.

Τα ακέραια αγγεία που προέρχονται από τους θαλάμους και τους δρόμους των τάφων ανέρχονται στα 475. Στον αριθμό αυτό προστίθενται 34 τμήματα κρατήρων και 56 κυλίκων που επελέγησαν, φτάνοντας το συνολικό αριθμό της κεραμικής στα 565 αγγεία.[1]

Τα όστρακα των δρόμων ανήκουν κυρίως σε μεγάλα και ανοικτά σχήματα αγγείων, ως επί το πλείστον σε κρατήρες, κύλικες, αλλά και αμφορείς. Αξιοσημείωτο είναι ότι κύλικες και κρατήρες δεν βρέθηκαν μέσα σε θαλάμους. Στην πλειονότητά τους φέρουν γραπτή διακόσμηση. Πρόκειται για γνωστά σχήματα της μυκηναϊκής κεραμικής, ενώ εμφανίζονται και νέα.

Τα αγγεία του νεκροταφείου μας, στο σύνολό τους είναι εξαιρετικής κατασκευής και ακολουθούν, στην πλειονότητά τους, τη γνωστή τυπολογία της μυκηναϊκής κεραμικής. Εκτός από 4 αγγεία (κύπελλο και αρύταινες) που είναι χειροποίητα και λίγα όστρακα χονδροειδών οικιακών σκευών, τα υπόλοιπα είναι όλα τροχήλατα, λεπτότεχνα.[2] Οι ατέλειες που παρατηρούνται, κυρίως μερικά βαθουλώματα στα μεγάλα αγγεία (σε λίγους μεγάλους δίωτους και τετράωτους αμφορείς), είναι ελάχιστες, και έγιναν κατά το πλάσιμο των αγγείων αυτών, λόγω των μεγάλων διαστάσεών τους.

Τα σχήματα των αγγείων αντιπροσωπεύονται ως εξής[3]:

ΚΛΕΙΣΤΑ ΣΧΗΜΑΤΑ (βλ. φυλλάδιο 26, σελ. 6-7, 8-9).

1). Ψευδόστομοι αμφορείς. Αποτελεί το προσφιλέστερο σχήμα, όπως στην πλειονότητα των μυκηναϊκών νεκροταφείων και αντιπροσωπεύεται από 161 δείγματα. Συνολικά δηλαδή το 28,25%.

2). Πιθαμφορίσκοι. Επίσης δημοφιλές σχήμα με 65 δείγματα συνολικά, ποσοστό 11,4%.

3). Συνολικά τα αλάβαστρα που βρέθηκαν είναι 89. Από αυτά τα 42 είναι αρτόσχημα, τα 21 σφαιρικά, δύο αλαβαστροειδή, 21 κυλινδρικά και 3 τριποδικά. Το ποσοστό των αλάβαστρων επί του συνόλου της κεραμικής είναι 15,615%.

4) Τα άωτα σφαιρικά πιθάρια είναι 17 (ποσοστό 3,16%).

5) Πρόχοι-προχοΐσκες. Τα αγγεία αυτού του τύπου ανέρχονται στα 26 (ποσοστό 4,56%).

6) Δίωτοι αμφορείς. 16 δίωτοι προέρχονται από τους τάφους του νεκροταφείου (ποσοστό 2,81%).

7) Τετράωτοι αμφορείς. Βρέθηκαν 9 συνολικά (ποσοστό 1,58%).

8) Ληκύθια . Μόλις 8 προέρχονται από τους 50 τάφους (ποσοστό 1,40%).

9) Λήκυθοι ή οινοχόες. Συνολικά 7 (ποσοστό 1,23 %).

10) Αμφορίσκοι. Έχομε συνολικά 6 δείγματα (ποσοστό 1,05%).

11) Αμφορίδια. Ανευρέθη μόνο ένα δείγμα του σχήματος αυτού (ποσοστό 0,18%).

12) Ασκοί. Στην κατηγορία ανήκουν μόλις δύο δείγματα (ποσοστό 0,35%).

---

[1] Για το συνολικό αριθμό της κεραμικής του νεκροταφείου θα πρέπει να υπολογιστεί και ένας υψηλός αριθμός οστράκων και ελλιπών αγγείων τα οποία προέρχονται από τους δρόμους των τάφων, μερικά δε και από τις ανακομιδές. Επομένως ο πραγματικός αριθμός των αγγείων του νεκροταφείου είναι πολύ υψηλότερος.

[2] Για την τεχνική κατασκευής των αγγείων και τον κεραμικό τροχό βλ. Περατή Β, 88-95. Scheibler 1992, 95.

[3] Βλ. Cavanagh 1998, 108 κ. ε. με συγκεντρωτικούς πίνακες ως προς την ποσότητα των σχημάτων που βρίσκονται σε νεκροταφεία και σχετίζονται με την ταφική τελετουργία (Ασίνη, Τίρυνθα, Πρόσυμνα, Αγορά, Βουρβάτσι, Ελευσίνα, Θήβα, Αχαΐα, Κοπρέζα). Iakovidis 2003, 125 κ. ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

13) Πτηνόσχημα. Επίσης δύο δείγματα (ποσοστό 0,35%).
14) Δακτυλιόσχημα. Ανευρέθησαν συνολικά πέντε (ποσοστό 0,88%).
15) Σύνθετα αγγεία 2 (ποσοστό 0,35%).
16). Ένας σταμνίσκος (ποσοστό 0,18%).

ΑΝΟΙΚΤΑ ΣΧΗΜΑΤΑ (βλ. φυλλάδιο 26, σελ. 6-7, 8-9).

17) Κρατήρες. Είναι αρκετοί, αλλά επελέγησαν όστρακα και τμήματα από 34 (ποσοστό 5,96%).

18) Δίωτοι κάλαθοι με προχοή. Βρέθηκαν τέσσερις.
Μόνωτος κάλαθος με προχοή. Μόνον ένας.

19) Λεκάνη-κάλαθος. Ένα δείγμα, και βάσεις από 7 ακόμη που εμπίπτουν στην κατηγορία, αλλά δεν είναι σαφές αν είναι προχοϊκοί, ή απλοί κάλαθοι (συνολικό ποσοστό καλάθων-λεκανών 2,28%).

20) Κύαθοι-κυάθια. Τα κυάθια ανέρχονται στα 21, οι μικροί κύαθοι με γωνίωση στους 10, κι δύο άωτα κωνικά κυάθιο. Επίσης δύο αβαθείς και τρεις ημισφαιρικοί προχοϊκοί κύαθοι (ποσοστό 6,84%).

21) Κύλικες. Δεν είναι εφικτό να υπολογιστεί με ακρίβεια ο αριθμός τους. Έχομε μόνο δύο πρακτικά ακέραιες, και 56 όστρακα αναφέρονται στον κατάλογο, από τα εκατοντάδες όμως που ανευρέθησαν στους δρόμους των τάφων (ποσοστό 10,18%).

22) Θήλαστρα. Ένα δείγμα (ποσοστό 0,18%).

23) Κύπελλα. Ένα πηνιόσχημο, και τρία ημισφαιρικά εμπίπτουν στην κατηγορία αυτή(ποσοστό 0,70%).

24) Αρύταινες. Βρέθηκαν τρία δείγματα συνολικά (ποσοστό 0,53%).

Νέα σχήματα αγγείων.

Τρία αγγεία του νεκροταφείου μας αντιπροσωπεύουν νέους τύπους και εμφανίζονται για πρώτη φορά. Πρόκειται για τα αγγεία: Π 4471, το οποίο εμπίπτει στο σχήμα του ασκού (είναι σαν μεγάλη τσαγιέρα), που προέρχεται από το θαλαμωτό τάφο 25, το Π 4574 (κολοκυνθόσχημο), και το Π 4572 (σύνθετο, αποτελούμενο από τρεις ψευδόστομους εκ των οποίων οι δύο τυφλοί). Τα δύο τελευταία προέρχονται από τον ίδιο τάφο, τον 32 και χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο. Αναλυτική παρουσίαση και σχολιασμός των αγγείων αυτών θα γίνει παρακάτω.

Όστρακα.

Δεν μπορεί να υπολογιστεί ο αριθμός των οστράκων που προέρχεται από το νεκροταφείο. Η πλειονότητά τους ανήκει σε γνωστά σχήματα γραπτής τροχήλατης κεραμικής, ενώ ελάχιστα ανήκουν σε χειροποίητα σκεύη. Πολλά από τα όστρακα ανήκουν σε μεγάλα αγγεία (αμφορείς ή κρατήρες).

Σχεδόν στο σύνολό τους τα όστρακα προέρχονται από την επίχωση των δρόμων, και από δοκιμαστικές τομές που έγιναν στην περιοχή του νεκροταφείου, ακόμα και επιφανειακά.

Πολλά από αυτά προέρχονται και από χωματοσωρούς που είχαν δημιουργήσει οι λαθρανασκαφείς που λυμαίνονταν το νεκροταφείο, ανενόχλητοι, λόγω της απομακρυσμένης θέσης του.

Σε κάποιες περιπτώσεις παρατηρήθηκε όστρακα του ιδίου αγγείου να βρίσκονται στην επίχωση διαφορετικών δρόμων, ή όστρακα ιδίου αγγείου να βρίσκονται στο δρόμο και στο θάλαμο του τάφου. Το γεγονός έχει διαπιστωθεί και σε άλλα μυκηναϊκά νεκροταφεία, εφόσον η επί μακρόν σε χρήση, για 4-5 αιώνες είχε ως αποτέλεσμα την αναμόχλευση των παλαιών κτερισμάτων, την τυχαία ή συνειδητή καταστροφή τους ή και τη σύλησή τους.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας είναι σαφές ότι ο υψηλός αριθμός των οστράκων δεν οφείλεται στην κατάρρευση των θαλάμων, όπως συμβαίνει σε άλλα νεκροταφεία,[4] δεδομένου ότι οι περισσότεροι θάλαμοι διατήρησαν την οροφή τους. Επομένως ο υψηλός αριθμός οστράκων οφείλεται αφενός στη μακράν χρήση του χώρου κατά τη μυκηναϊκή εποχή, και αφετέρου στους πολλαπλούς καθαρισμούς των θαλάμων, και στις προσφορές προς τους νεκρούς.

Ως προς το περιεχόμενο των αγγείων δεν προέκυψαν νέα στοιχεία στην Αγία Τριάδα, σε αυτά που ήδη γνωρίζουμε.[5] Με βάση τα γνωστά μέχρι τώρα στοιχεία από άλλα νεκροταφεία και οικισμούς, σχετικά με το περιεχόμενό τους τα χωρίζομε στα παρακάτω:

1) Μυροδοχεία: στην κατηγορία αυτή ανήκουν οι ψευδόστομοι, τα ληκύθια, τα δακτυλιόσχημα, οι ασκοί, αμφορίδιο και το σύνθετο με τους ψευδόστομους. Συνολικά 178 αγγεία, δηλαδή το 32,36% επί του συνόλου.
2) Υδροφόρα αγγεία: ανήκουν πρόχοι, προχοΐσκες, οι προχοϊκοί κύαθοι, πιθαμφορείς, κρατήρες, θήλαστρο, μεγάλοι δίωτοι και τετράωτοι αμφορείς, στάμνος, αρύταινα, προχοϊκοί κάλαθοι και οινοχόες. Τα αγγεία αυτά ανέρχονται στα 170 δηλαδή αντιπροσωπεύουν το 29,8 % του συνόλου των αγγείων.
3) Δοχεία στερεών: βρέθηκαν σχετικά λίγα. Πρόκειται για ένα κάλαθο, κι ένα σύνθετο κερνοειδές, το οποίο αποτελείται από τρία κυλινδρικά αλαβαστροειδή. Ποσοστό 0,35%.
4) Ποτήρια: στην κατηγορία των ποτηρίων ανήκουν τα κυάθια (συνολικά 21), τα κύπελλα (5), οι αρύταινες (3) και οι κύλικες, που ωστόσο ο ακριβής αριθμός τους παραμένει απροσδιόριστος, αν και στη μελέτη συμπεριελήφθησαν 56 όστρακα. Συνολικά τα αγγεία αυτά (85) αντιπροσωπεύουν το 14,9 % του συνόλου της κεραμικής.
5) Αμφορίσκοι και αλαβαστροειδή: βρέθηκαν συνολικά 41 αρτόσχημα αλάβαστρα, 21 σφαιρικά, 21 κυλινδρικά, 17 άωτα αλαβαστροειδή, 3 τριποδικά αλάβαστρα και 6 αμφορίσκοι (συνολικά 110 δείγματα). Τα παραπάνω αντιπροσωπεύουν το ποσοστό των 19,3% επί του συνόλου των αγγείων.
6) Σε μία άλλη κατηγορία θα μπορούσαμε να εντάξουμε αγγεία ειδικών χρήσεων, όπως πυξίδες, ληκύθους, θήλαστρα, κέρνους,[6] που ωστόσο αντιπροσωπεύουν ένα πολύ χαμηλό αριθμό.

Πηλοί.

Οι πηλοί που έχουν χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή των αγγείων είναι εξαιρετικής ποιότητας και αρκετά καθαροί, όμοιοι με αυτούς που χρησιμοποιούνται γενικότερα στην κεραμική των μυκηναϊκών νεκροταφείων της Ηλείας. Ο ροδόχρωμος υπερτερεί και ακολουθούν ο ανοικτόχρωμος καστανός, ο ερυθρωπός, ο κιτρινωπός, ο φαιός και ελάχιστα αγγεία είναι από πρασινωπό και υπόλευκο πηλό. Στα τελευταία ο πηλός είναι εύθριπτος, το αλείφωμα απολεπισμένο, ενώ σπάνια διατηρείται η βαφή. Σε μερικά αγγεία, κυρίως τα υδροφόρα που διαθέτουν παχιά τοιχώματα, ο πυρήνας του πηλού είναι γκρίζος.[7] Ιδιαίτερη κατηγορία απαρτίζουν τα αγγεία κατασκευασμένα

[4] Ενδεικτικά αναφέρομε την περίπτωση στη Μελαθριά Λακωνίας, (βλ. Δημακοπούλου, ΑΑΑ 1 (1968), 39), και Βάρκιζας (Βαβρίτσας, ΑΑΑ 1 (1968), 111).
[5] Για το περιεχόμενο των αγγείων βλ. Περατή Β, 85-7.
[6] Βλαχόπουλος 2006, Α, 106.
[7] Στην παρούσα μελέτη δεν γίνεται παραπομπή των χρωμάτων του πηλού στο Munsell. Ωστόσο τα χρώματα ανταποκρίνονται, χωρίς να ταυτίζονται πλήρως με τα παρακάτω: Munsell, Hue, 2.5YR 8/2,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

από γκρίζο πηλό, τα οποία αποτελούν επιβίωση της γκρίζας τροχήλατης κεραμικής, που εμφανίζεται και στις γειτονικές περιοχές, όπως Αχαΐα και Μεσσηνία.[8]

Το αλείφωμα είναι λεπτότατο στρώμα διαλύματος πηλού ίδιας περίπου απόχρωσης με εκείνη του πηλού, άλλοτε ελαφρώς ανοικτότερης και σπανιότερα ανοικτής ωχροκάστανης ή σε βαθύτερο από τον πηλό χρώμα.[9]

Η βαφή διακόσμησης είναι συνήθως χρώματος καστανού, καστανέρυθρου, σκούρου καστανού, ερυθρωπού, και μαύρου.[10] Σε μερικά αγγεία (όπως τους μικρούς ψευδόστομους του Τ. 20) η ερυθρή βαφή που έχει χρησιμοποιηθεί είναι αρκετά στιλπνή, ενώ σε άλλα είναι θαμπή. Λόγω οπτήσεως, παρατηρείται σε κάποιες περιπτώσεις, διαφοροποίηση στο χρώμα της βαφής πάνω στο ίδιο αγγείο (κυρίως στα αγγεία μεγάλων διαστάσεων).[11] Σε αρκετά αγγεία διατηρήθηκαν ίχνη του πινέλου που χρησιμοποιήθηκε για το άπλωμα της βαφής. Ελάχιστα αγγεία από γκρίζο πηλό, όπως προχοΐσκες και κυάθια, είναι άβαφα.

Σε δύο ψευδόστομους αμφορείς έχει χρησιμοποιηθεί επίθετο λευκό χρώμα στη διακοσμητική ζώνη της κοιλιάς. Τα αγγεία θα μπορούσαν να ενταχθούν στο λεγόμενο λευκό ρυθμό (white ware).[12]

Η όπτηση είναι πάντα εξαιρετική και ιδιαίτερα επιμελημένη.[13] Μόνο ένα αγγείο (μεγάλος αμφορέας, Π 11045) από ωχροπράσινο πηλό, που βρέθηκε στον Τ. 4, ήταν κακοψημένο και σπασμένο σε πολλά (70 κι πλέον) όστρακα, ώστε με δυσκολία απομακρύνθηκε από το έδαφος.

Σε κάποιες περιπτώσεις, συνήθως στα μεγάλα αγγεία, διαφοροποιείται το χρώμα της διακόσμησης πάνω στο ίδιο το αγγείο, ή μπορεί να υπάρχουν κηλίδες στην επιφάνειά τους, λόγω της ανομοιομερούς οπτήσεως, που οφείλετο είτε στην ανομοιομερή θέρμανση του κλιβάνου, είτε στην πυκνή τοποθέτησή τους εντός αυτού.[14] Άλλες ατέλειες που παρατηρούνται στο χρώμα της βαφής, προφανώς οφείλονται και στην πυκνότητά της.

Στα μεγαλύτερα αγγεία (δίωτοι-τετράωτοι αμφορείς και κρατήρες) οι αγγειοπλάστες άνοιξαν διαμπερείς οπές στα σημεία εκείνα του σκεύους όπου ο πηλός είναι παχύτερος (κυρίως στην ένωση λαβών και στο σημείο ένωσης βάσης-σώματος στους κρατήρες που διαθέτουν μεγάλη δισκοειδή βάση (π. χ. στον κρατήρα-σήμα του Τ. 7 (Π 6839), προκειμένου να εισχωρήσει η θερμότητα και να επιτευχθεί καλύτερη όπτηση.[15]

10YR 8/2 (υπόλευκο), 7.5YR 8/4 (ροδόχρους), 7.5YR 7/6 (ερυθροκίτρινος), 10YR 8/3-8/4 (ανοικτός καστανός), 2.5YR 7/4 (ωχροκίτρινος).

[8] Achaea εικ. 130 a, 132 a, 184 g. Κουντούρη 2002, (δ. δ.). 31 (Βολιμίδια), με βιβλιογραφία και για άλλες θέσεις (Ρόδο και Κρήτη). Για άλλα δείγματα στην Ηλεία βλ. Βικάτου 1997, 309:6. Αδημοσίευτα δείγματα προέρχονται επίσης από τα μεγάλα μυκηναϊκά νεκροταφεία που ανασκάφησαν τα τελευταία χρόνια στην Ηλεία, όπως Κλαδέου, Δάφνης κ. ά.

[9] Περατή Β, 89. Το λεπτότατο στρώμα σχηματιζόταν είτε με την υγρή παλάμη του κεραμέα, είτε με τη βοήθεια υγρού σπόγγου ή υφάσματος, κατά τη διάρκεια περιστροφής του αγγείου στον τροχό. Βλ. αναφορά και στην Κουντούρη 2002, (δ. δ.). 32 (Βολιμίδια).

[10] Βλ. σχόλια στην Κυριατζή 2000, 65-6, 94 κ. ε. Κουντούρη 2002, (δ. δ.). 32.

[11] Περατή Β, 90-1. Κουντούρη 2002, (δ. δ.). 32.

[12] Βλ. βιβλιογραφία στο σχετικό κεφάλαιο και επιπλέον Mountjoy, RMDP, 48 (αναφορά στην Περατή, Λευκαντί και Νάξο). Στην Περατή Β, 90, 94 ο Ιακωβίδης και ο Βλαχόπουλος (2006, 104) υποστηρίζουν ότι η χρήση λευκωπού επιχρίσματος, ακόμη και αν είναι σκόπιμη δεν αποτελεί κριτήριο για τον προσδιορισμό ενός συγκεκριμένου κεραμικού ρυθμού. Κουντούρη 2002, (δ. δ.). 32 (Βολιμίδια).

[13] Lolos 1985, 223. Κυριατζή 2000, 79 κ. ε.

[14] Για τη διαφορά του χρώματος πάνω στο ίδιο αγγείο, λόγω ανομοιομερούς οπτήσεως βλ. Περατή, Β, 92-3.

[15] Όπως έχει παρατηρηθεί και σε αγγεία της Περατής (Β, 93), και της Μεσσηνίας, βλ. Κουντούρη 2002, (δ. δ.). 32 (Βολιμίδια).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σε μερικά αγγεία μεγάλων διαστάσεων, όπως δίωτοι και τετράωτοι αμφορείς παρατηρούνται βαθύνσεις, οι οποίες προφανώς έγιναν κατά τη μεταφορά των αγγείων αυτών για ψήσιμο, ή μέσα στον κεραμικό κλίβανο κατά τη διάρκεια της όπτησης σε επαφή με άλλο αγγείο.[16]

Ίχνη τροχού είναι εμφανή στο κάτω τμήμα των μεγάλων αγγείων, αλλά και στο εσωτερικό των ανοικτών σχημάτων.

Γενικά η κεραμική του νεκροταφείου είναι εξαιρετικής ποιότητας και πολύ καλά διατηρημένη, ενώ παρουσιάζει πλούσια τυπολογία. Στα περισσότερα αγγεία, κυρίως τα ανοικτά σχήματα, διαφαίνονται ίχνη του τροχού.[17]

Η ανάλυση του πηλού που θα πραγματοποιηθεί από τους κ.κ. Marran και Mommsen αναμένεται να δώσει σημαντικά αποτελέσματα σχετικά με την προέλευσή του και τις ομοιότητες με πηλούς άλλων περιοχών.[18]

---

[16] Παντελίδου 1975, 90. Παρλαμά, Ν. Σταμπολίδης (επιμ.), Η Πόλη κάτω από την πόλη. Ευρήματα από τις ανασκαφές του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου των Αθηνών, Αθήνα 2000, 51:26. Κουντούρη 2002, (δ. δ.). 33.

[17] Ενδεικτικώς βλ. Lolos 1985, 222.

[18] Ήδη παλαιότερες μελέτες χημικών αναλύσεων οστράκων από διάφορες περιοχές της Πελοποννήσου, μεταξύ των οποίων η Ολυμπία και ο Πλάτανος από την Ηλεία, απέδειξαν ότι οι ομάδες της ΒΑ Πελοποννήσου είναι χημικά παρόμοιες με τις αργολικές ομάδες κεραμικής, και εντελώς διαφορετικές από ομάδες άλλων περιοχών της ηπειρωτικής Ελλάδος και Κρήτης. Βλ. σχετικώς Tomlinson, BSA 92 (1997), 139-164.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τυπολογία.

Στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας κυριαρχούν τα κλειστά σε σχέση με τα ανοικτά σχήματα. Αντιπροσωπεύονται σχεδόν όλοι οι γνωστοί τύποι της μυκηναϊκής κεραμικής, ενώ, όπως προαναφέρθηκε, εμφανίζονται και νέα σχήματα στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο, τα οποία αποτελούν και ένα από τα τοπικά χαρακτηριστικά της κεραμικής.

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί και αφορά στην περιγραφή των σχημάτων και των διακοσμητικών θεμάτων, ακολουθείται η τυπολογία και το θεματολόγιο του Furumark, ενώ ως προς τη χρονολόγηση ακολουθείται το σύστημα της Mountjoy

---

Πίνακας κατανομής σχημάτων κεραμικής του νεκροταφείου της Αγ. Τριάδας.

ΚΛΕΙΣΤΑ ΣΧΗΜΑΤΑ	Ποσοστό επί του συνόλου	
1) Ψευδόστομοι αμφορείς	161 δείγματα	28,25%
2). Πιθαμφορίσκοι.	65	11,40%
3). Αλάβαστρα (αρτόσχημα)	41	
Αλάβαστρα σφαιρικά.	21	Σύνολο 15,61%
Αλάβαστρα κυλινδρικά.	21	
Αλάβαστρα τριποδικά.	3	
4) Άωτα σφαιρικά πιθάρια.	17	3,16%
5) Πρόχοι.	2	Σύνολο 4,56%
6) Προχοΐσκες.	24	
7) Δίωτοι αμφορείς.	16	2,81%
8) Τετράωτοι αμφορείς.	9	1,58%
9) Ληκύθια.	8	1,40%
10) Λήκυθοι.	7	01,23%
11) Αμφορίσκοι.	6	1,05%
12) Αμφορίδια.	1	0,18%
13) Ασκοί.	2	0,35%
14) Πτηνόσχημα.	2	0,35%
15) Δακτυλιόσχημα.	5	0,88%
16) Σύνθετα αγγεία.	2	0,35%
17). Στάμνος.	1	0,18%
ΑΝΟΙΚΤΑ ΣΧΗΜΑΤΑ.		
18). Κρατήρες.	34	5,96%
19). Προχοϊκοί κάλαθοι-λεκάνες-κάλαθοι.	13	2,28%
20) Κύαθοι-Προχοϊκοί κύαθοι.	38	6,84%
21) Κύλικες.	56;	10,18%
22) Αρύταινες	3	0,53%
23) Θήλαστρα.	1	0,18%
24) Κύπελλα	5	0,70%
	3	
Νέος τύπος		
25) Κολοκυνθόσχημο.	1	
Σύνολο	**570**	

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

(ΜΓΚ και RMDP), με την υποδιαίρεση της ΥΕ ΙΙΙ Γ σε Πρώιμη, Μέση και Ύστερη περίοδο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Α. ΚΛΕΙΣΤΑ ΣΧΗΜΑΤΑ.

ΨΕΥΔΟΣΤΟΜΟΙ ΑΜΦΟΡΕΙΣ (βλ. φυλλάδιο 2).

Αποτελεί, χωρίς αμφιβολία, το συνηθέστερο τύπο αγγείου όχι μόνο στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας, αλλά γενικότερα στα μυκηναϊκά νεκροταφεία.[1] Οι ka-ra-re-we (κλαρήες) των πινακίδων,[2] που περιείχαν αρωματικό έλαιο, ένα από τα σημαντικότερα προϊόντα εξαγωγής του μυκηναϊκού εμπορίου, παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία τόσο στην τυπολογία όσο και στα διακοσμητικά θέματα. Βρέθηκαν συνολικά 161 ψευδόστομοι αμφορίσκοι στους παρακάτω τάφους:

(Τ. 1). Π 4275, 4278, 4283, 4284, 11005.
(Τ. 2). Π 4244, 4246, 4251, 4264, 4267, 4272.
(Τ. 3). Π 4248, 4259, 4268.
(Τ. 4). Π 4286.
(Τ. 6). Π 4293, 4299.
(Τ. 7). Π 4313, 4314, 4317, 4320, 4333.
(Τ. 8). Π 11070.
(Τ. 9). Π 4349, 4351, 4352, 4353, 4354, 4355, 11077.
(Τ. 10). Π 4363.
(Τ. 11). Π 4371.
(Τ. 16). Π 5349, 5350, 5389.
(Τ. 18). Π 4377, 4378.
(Τ. 20). Π 4386, 4388, 4390, 4393, 4394, 4397, 4399, 4400, 4401, 4402, 4403, 4404, 4405, 4408, 4411, 5047.
(Τ. 21). Π 4418, 4419, 4420, 4421, 4424.
(Τ. 22). Π 4430, 4432, 4433, 4439, 4441, 4442, 4445, 4446, 4447, 4448.
(Τ. 23). Π 4451, 4615, 5015, 5016, 5018.
(Τ. 24). Π 4457, 4458, 4460.
(Τ. 25). Π 4465, 4466, 4467, 4468, 4469, 4470, 4472, 4473, 4474, 4483, 4484, 4485, 4617.
(Τ. 26). Π 4489, 4490, 4491, 4492, 4493, 4495, 4497, 4499, 4502, 4503, 4504, 4505, 4506, 4507.
(Τ. 28). Π 4516, 4517, 4518, 4519.
(Τ. 29). Π 4524, 4525, 4526, 4529, 4530, 4531, 4533, 4534, 4538.
(Τ. 31). Π 4548, 4549, 4553, 4556, 4566.
(Τ. 32). Π 4576, 4577, 4578, 4579, 4580, 4581, 4582, 4583, 6996.
(Τ. 33). Π 4586, 4587, 4588, 4589, 4591, 4593, 5043, 5044, 5045, 6997, 11086, 11088, 11089.
(Τ. 34). Π 4595, 4597, 4599, 4600, 4601, 4602, 4603.
(Τ. 35). Π 5051, 11085.
(Τ. 39). Π 5052, 5053, 5054.
(Τ. ΙΙ). Π 5019.
(Τ. ΙΙΙ). Π 6372, 6375.
(Τ. IV). Π 6376.

---

[1] Είναι ο συνηθέστερος τύπος αγγείου στην Ηλεία, αλλά και στη γειτονική Αχαΐα. Ενδεικτικά αναφέρομε το μυκηναϊκό νεκροταφείο Τρυπών Κλαδέου, από το οποίο προέρχεται επίσης υψηλός αριθμός ψευδοστόμων, βλ. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β1, 230-232, πίν. 94-97. Της ιδίας για τον Κλαδέο, ΑΔ Χρονικά ετών 2000, 2002 υπό έκδοση. Για την Αχαΐα βλ. Achaea 80 κ. ε. Papazoglou-Manioudaki, BSA 89 (1994) 196. Το αυτό και στο νεκροταφείο της Βούντενης, πρβλ. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 479 κ. ε. Για άλλες περιπτώσεις βλ. ενδεικτικώς Περατή Β, 153 κ. ε. Βλαχόπουλος 2006, Α, 110-1, 151 κ. ε.

[2] Περατή Β, 85.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

(Τ. VI). Π 6370.
(Τ. X). Π 7180.

Το ποσοστό αναλογίας των ψευδοστόμων, στο σύνολο της κεραμικής του νεκροταφείου μας είναι 28,50% περίπου.[3]
Ο πηλός που έχει χρησιμοποιηθεί στους ψευδόστομους αμφορείς είναι εξαιρετικής ποιότητας, στις περισσότερες περιπτώσεις αρκετά καθαρός, καμιά φορά με ελάχιστες προσμίξεις και έχει τα παρακάτω χρώματα: ροδόχρωμος (Munsell Hue, 7.5 YR, 7/4-7/6, 8/6 ή 5YR, 7/6-7/8, ή 7.5YR, 7/4), κιτρινέρυθρος (7.5YR, 7/6, 6/6, 5YR, 7/6), ανοικτός ερυθρός (2.5YR, 5/8-6/8, 10YR, 6/8), ανοικτός καστανός (10YR, 7/3, 7/4-8/4, ή 7.5YR, 6/4), ωχρός και ωχροκάστανος (7.5YR, 7/3-6/3, 10YR, 6/3), κιτρινωπός (10YR, 8/6-7/6), και ωχροκίτρινος (10YR, 7/3, 7/4, 8/3, 8/4, ή 7.5YR 7/4, 7/6).
Το αλείφωμα συνήθως είναι της ίδιας ή ελαφρώς ανοικτότερης απόχρωσης του χρώματος του πηλού.
Ως προς τη βαφή διακόσμησης οι αποχρώσεις που παρατηρούνται είναι:
καστανή στιλπνή ή εξίτηλη, καστανόμαυρη, μαύρη στιλπνή ή εξίτηλη, έντονα ερυθρή ή πιο ανοικτόχρωμη, καστανέρυθρη (5YR, 3/4, 4/3, 5/3 ή 2.5YR 4/6). Καμιά φορά συμβαίνει πάνω στο ίδιο αγγείο να έχουμε διαφορετικές χρωματικές διαβαθμίσεις της βαφής (όπως για παράδειγμα μαύρη στη μία πλευρά και καστανή ή ερυθρή στην άλλη), που βεβαίως οφείλονται στην ανομοιομερή όπτηση του αγγείου.
Οι διαστάσεις τους παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία και κυμαίνονται ως ακολούθως:
Το ύψος τους από 0,06 έως 0,389 μ. και η διάμετρος από 0,064 έως 0,384 μ. Οι περισσότεροι όμως είναι μικρού μεγέθους. Κυρίως οι ωοειδείς ψευδόστομοι είναι αυτοί που έχουν τις μεγαλύτερες διαστάσεις (μεταξύ 0,20-0,30 μ. ενώ λίγοι ξεπερνούν το ύψος αυτό. Τις μικρότερες διαστάσεις έχουν οι πεπιεσμένοι και οι κωνικοί (περίπου 0,10 μ.).
Οι ψευδόστομοι αμφορείς του νεκροταφείου μπορούν να ομαδοποιηθούν στα παρακάτω σχήματα (βλ. φυλλάδιο 2, σελ. 1):
1). Σφαιρικός (FS 170-171, 173)[4]. Αντιπροσωπεύεται από 24 δείγματα. Η μέγιστη διάμετρος βρίσκεται στη μέση του αγγείου, και το ύψος τους είναι ελαφρώς μεγαλύτερο από τη μέγιστη διάμετρο. Το σώμα είναι σφαιρικό, αλλά σε κάποιες περιπτώσεις είναι ελαφρότατα πιεσμένο. Οι λαβές, ως επί το πλείστον είναι ταινιωτές, αλλά συνηθίζονται και οι κυκλικής διατομής. Στο δίσκο η απόφυση είναι πολύ χαμηλή ή εκλείπει. Π 4278 (Τ. 1), 4268 (Τ. 3), 4286 (Τ. 4), 4299 (Τ. 6), 4333 (Τ. 7), 11070 (Τ. 8), Π 4351, 4352 (Τ. 9), 4371 (Τ. 11), 4377, 4378 (Τ. 18), 4390, 4408, 4411 (Τ. 20), 4439, 4446 (Τ. 22), 4451 (Τ. 23), 4473 (Τ. 25), 4507 (Τ. 26), 4566 (Τ. 31), 4586 (Τ. 33), 4603 (Τ. 34), 6376 (Τ. IV), 7180 (Τ. X). Ο Furumark θεωρεί τον τύπο

[3] Αν λάβομε υπόψη μας ότι στην Περατή το ποσοστό ανέρχεται στο 29.5%, στην Ιαλυσό 25%, στην Κω 24.9%, στη Νάξο 22.2% στο Καμίνι και 37.9% στα Απλώματα (Βλαχόπουλος 2006, Α, 111), στην Αγία Τριάδα το ποσοστό είναι από τα υψηλότερα.
[4] Furumark, MP 611-12 και 31 εικ. 6 (FS 171) της III A 2. Είναι ο τύπος Α και Β της Περατής (Β, 153, εικ. 25 Α, Β), ο τύπος Α και C του Stubbings (Attica 15, εικ. 2), ο τύπος 1 του Παπαδόπουλου (Achaea 71, εικ. 201). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 482-3 (Βούντενη). Παρλαμά 1984, 139-140, σχ. 28, πίν. 56 (III A 2, Σκύρος). Γενικώς για την τυπολογία και τα διακοσμητικά θέματα των σφαιρικών ψευδόστομων βλ. Benzi 1992, 75-98 με βιβλιογραφία. Holmberg, Berbati, 28-9 εικ. 16:19 (III A2-B). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 62 (Κεφαλλονιά). Mountjoy, ΜΓΚ, 84 εικ. 93, 112-3 εικ. 128-9, 133 εικ. 154.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

χαρακτηριστικό της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου,[5] αλλά ως φαίνεται συνεχίζεται μέχρι την ΥΕ ΙΙΙ Γ.[6]

2) Σφαιρικός πιεσμένος-κωνικός (FS 175, 177). Ο τύπος αντιπροσωπεύεται από 87 δείγματα. Ουσιαστικά ανήκουν στον προηγούμενο τύπο, μόνο που το σώμα τους είναι πιο πιεσμένο και η μέγιστη διάμετρος είναι ίση ή ελαφρώς μεγαλύτερη από το ύψος[7]. Οι λαβές τους είναι ελλειψοειδούς ή κυκλικής τομής και βάση τους δακτυλιόσχημη. Ο τύπος εμφανίζεται γενικώς στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 – ΙΙΙ Β περίοδο, αλλά στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας κυριαρχεί στην ΥΕ ΙΙΙ Γ. Εδώ μπορεί να ενταχθεί και το σχήμα που πλησιάζει, χωρίς να ταυτίζεται απόλυτα με τα 174-175 του Furumark,[8] (που είναι σχεδόν κωνικοί), που κυριαρχεί στην ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμη και μέση. Το τελευταίο προφανώς αποτελεί χαρακτηριστικό τοπικής κεραμικής της ΒΔ Πελοποννήσου, επειδή απαντάται στις περιοχές αυτές (Αχαΐα και Β. Ηλεία). Οι ψευδόστομοι που εντάσσονται σε αυτήν την κατηγορία είναι: 4283, 4284, 11005 (Τ. 1), 4244, 4264, 4272 (Τ. 2), 4259 (Τ. 3), 4349, 4354, 4355 (Τ. 9), 5350, 5389 (Τ. 16), 4386, 4388, 4393, 4394, 4397, 4399, 4400, 4401, 4402, 4403, 4404, 4405, 5047 (Τ. 20), 4418, 4420, 4421, 4424 (Τ. 21), 4441, 4442, 4447 (Τ. 22), 5018 (Τ. 23), 4457, 4458, 4460 (Τ. 24), 4466, 4470, 4472, 4474, 4483, 4484, 4485, 4617 (Τ. 25), 4489, 4490, 4491-3, 4495, 4497, 4499, 4502, 4504-5, 4506 (Τ. 26), 4516, 4517, 4518, 4519 (Τ. 28), 4524, 4525, 4526, 4529, 4530, 4531, 4533, 4534, (Τ. 29), 4549 (Τ. 31), 4576, 4577, 4578, 4579, 4580, 4582, 4583, 6996 (Τ. 32), 5044, 5045 (Τ. 33), 4595, 4597, 4599, 4600 (Τ. 34), 5051, 11085 (Τ. 35), 5019 (Τ. ΙΙ), 6370 (Τ. VI).
Σχεδόν στο σύνολό τους φέρουν έντονη απόφυση στο κέντρο του κυκλικού, συνήθως κυρτού, δίσκου. Στους κωνικούς της ΥΕ ΙΙΙ Γ η απόφυση αυτή αποτελεί την κορυφή χαμηλού κώνου, που καταλαμβάνει σχεδόν ολόκληρη την επιφάνεια του δίσκου.[9]
Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι Π 4272 (Τ. 2), 4388 (Τ. 20), εκ των οποίων, πρώτος είναι τρίωτος και ο δεύτερος δίωτος με σφαιρικό, λίγο πιεσμένο σώμα και μεγάλη δισκοειδή βάση, που δεν διαθέτουν γενικώς οι ψευδόστομοι. Στην ίδια κατηγορία εντάσσεται και ο μεγάλος ψευδόστομος Π 4469 (Τ. 25), που αποτελεί εισαγωγή από την Κρήτη.[10] Μεγάλη δισκοειδή βάση έχει και οι Π 4418 (Τ. 21), 4579 (Τ. 32), ενώ μικρότερη από τους υπόλοιπους διαθέτουν και οι 4489, 4504 (επίσης τρίωτος, Τ. 26), και ο Π 4595 (Τ. 34).
3). Κωνικός (FS 182).[11] Η μέγιστη διάμετρος βρίσκεται στη μέση του ύψους ή λίγο πιο πάνω από αυτό, και χαρακτηρίζεται από τον έντονα κυρτό ή σχεδόν επίπεδο ώμο, που σχηματίζει αμφικωνικό σώμα. Το ύψος τους είναι ελαφρώς μικρότερο ή ίσο προς

---

[5] Furumark, MP 611-12.
[6] Όπως διαπιστώνεται από παράλληλα της Περατής (Β, 195). Benzi CMAttica, 22-3. Το ίδιο και στη Ρόδο πρβλ. Benzi 1992, 76.
[7] Για το σχήμα βλ. Mountjoy, ΜΓΚ, 151 εικ. 181, 174-5 εικ. 215-6, 196 εικ. 247. Μυλωνάς, ΔΝΕ, Γ πίν. 406:94, 875, 503, 887. Περατή Β, 153-4 εικ. 25 (τύπος Γ). Achaea 71-2. Benzi 1992, 80 κ. ε. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 67 (Κεφαλλονιά).
[8] Είναι ο μεταγενέστερος τύπος της Βούντενης, βλ. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 495.
[9] Το χαρακτηριστικό αυτό εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμη και είναι σύνηθες και στην Αχαΐα, βλ. Achaea 80. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 479-480 (Βούντενη). Ο τύπος FS 175 είναι το πιο κοινό σχήμα ψευδόστομου στην Αχαΐα κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση περίοδο, βλ. Moschos 2008 (υπό έκδοση).
[10] Το αγγείο δεν εικονίζεται διότι προέρχεται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη.
[11] Ο κωνικός τύπος εμφανίζεται ήδη από την ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο (Furumark, 615), και κυριαρχεί στην ΙΙΙ Γ. Πρόκειται για τον τύπο Δ της Περατής (Β, 153, εικ. 25 Δ), τον τύπο G του Stubbings, και τον τύπο 3 του Παπαδόπουλου (Achaea 72, σημ. 63, εικ. 203 a). Ενδεικτικώς για όμοιους βλ. Holmberg, Berbati, 28, 30 εικ. 16:23 (ΙΙΙ Β). Deiras πίν. LXXI: 2. Για την Ηλεία βλ. Βικάτου, 1997, 307, 317 σχ. 5, 321 εικ. 4 (Βροχίτσα) και Αραπογιάννη, ΑΔ 54 (1999), Β1, 231 (Καυκανιά). Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 479 (Βούντενη). Benzi 1992, 101. Mountjoy, ΜΓΚ, 114 εικ. 131.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

τη μέγιστη διάμετρο. Οι λαβές είναι πάντα κάθετες ταινιωτές, στα ύστερα δείγματα ιδιαίτερα λεπτές. Ως επί τι πλείστον οι κωνικοί ψευδόστομοι χαρακτηρίζουν την ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο.[12] Από το νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας μόνο ο Π 4445 (Τ. 22), εντάσσεται στον τύπο.

4). Ωοειδείς (FS 176).[13] Στον τύπο αυτό ανήκουν δώδεκα ψευδόστομοι, που είναι και μεγαλυτέρων διαστάσεων από τους υπόλοιπους. Το ύψος τους είναι μεγαλύτερο από τη μέγιστη διάμετρο, η οποία βρίσκεται στο ύψος του ώμου. Φέρουν χαμηλή απόφυση στο δίσκο και οι λαβές τους είναι στην πλειονότητά τους ταινιωτές, σπανίως δε (στα πρωιμότερα δείγματα) κυλινδρικής ή ελλειψοειδούς διατομής. Στον τύπο εντάσσονται οι: Π 4246, 4248, 4251, 4275 (Τ. 2), 4313, 4314, 4320 (Τ. 7), 4353 (Τ. 9), 4467 (Τ. 25), 4503 (Τ. 26), 4548 (Τ. 31), 4581 (Τ. 32), 4593, 5043, 6997, 11086, 11089 (Τ. 33), 4601 (Τ. 34).

5). Κυλινδρικοί (FS 184).[14] Αντιπροσωπεύεται μόνο από δύο δείγματα, τον Π 4317 (Τ. 7) και Π 4617 (Τ. 25). Αρκετά σπάνιος τύπος, που χαρακτηρίζεται από τον έντονα κυρτό ώμο και το κυλινδρικό σώμα. Ο Π 4617, που προέρχεται από τον τάφο 25, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, επειδή έχει τρεις κάθετες λαβές και επί του δίσκου διακόσμηση με ενθέματα υαλόμαζας.[15] Ο κυλινδρικός ψευδόστομος, σύμφωνα με τα μέχρι τώρα γνωστά δείγματα από μυκηναϊκές θέσεις, εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο και συνεχίζει έως την ΥΕ ΙΙΙ Γ, τόσο στην ηπειρωτική Ελλάδα, όσο και στα νησιά (Ρόδος, Κως, Κρήτη, Κύπρος).[16]

6). Πιεσμένοι – αμφικωνικοί (FS 178 - 180).[17] Είναι αγγεία μικρού μεγέθους. Η μέγιστη διάμετρος είναι στη μέση του ύψους, όπου σχηματίζεται αποστρογγυλεμένη γωνίωση. Η διάμετρός τους πάντα είναι μεγαλύτερη από το ύψος. Οι λαβές τους είναι ελλειψοειδούς τομής και οι βάσεις τους δακτυλιόσχημες. Δέκα τρεις ψευδόστομοι

---

[12] Benzi 1992, 101. Mountjoy, ΜΓΚ, 114.

[13] Ο τύπος Γ της Περατής (Β, 153, εικ. 25 Γ), και ο τύπος 1 του Παπαδόπουλου (Achea 71, τύπος 1 perked-up globular). Στη Βούντενη αποτελούν την πολυπληθέστερη κατηγορία, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 486. Στη Νάξο οι ωοειδείς συνδέονται με τη διακόσμηση του πολυποδικού και πυκνού ρυθμού, βλ. Βλαχόπουλος 2006, Α, 111.

[14] Furumark, MP 615. Ο τύπος Ε της Περατής (Β, 153, εικ. 25 Ε), και ο τύπος 5 του Παπαδόπουλου (Achaea 72, εικ. 203 d). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 489-90 (ένας από Βούντενη, της ΥΕ ΙΙΙ Β 2-ΙΙΙ Γ πρώιμη), όπου αναφέρει δύο ακόμα αδημοσίευτους από Πόρτες και από Κρήνη Πατρών. Moschos 2007, πίν. 17 (Κρήνη). Vermeule, AJA 64 (1960) 9, πίν. 2:11 και Aström Op. Ath. 5 (1965) 91, εικ. 1:1-3 (Αχαΐα). Για την Κρήτη πρβλ. Popham, BSA 76 (1981), 333, πίν. 59 g-h (Κνωσσός, ΥΜ ΙΙΙ Γ). Τζεδάκις, ΑΔ 31 (1976) Β 2, 371, πίν. 292 γ (Αρμένοι, ΙΙΙ Α-Β). Κυλινδρικός και από την Ιαλυσσό, πρβλ. Benzi, 1992, 7, 103 (ΙΙΙ Γ). Του ιδίου, Mycenaean expansion, Roma 1996, 955, 957 εικ. 4.

[15] Όμοιος κυλινδρικός ψευδόστομος με 3 λαβές και από Αστυπάλαια, βλ. Κωνσταντινόπουλος, ΑΑΑ 6 (1973), 124. Για τη διακόσμηση με γυαλί βλ. και Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 481.

[16] Εκτός από τα παραπάνω, βλ. Morricone, Annuario 43-4 (1965-6), L. SP/7, 287 εικ. 333 (ένα δείγμα από την Κω). Benzi 1992, 103, 286 πίν. 44 e, 153 I (ΙΙΙ Α 2). Για την Κρήτη βλ. Kanta 1980, 248-9 (όπου εμφανίζονται ήδη από την ΥΜ ΙΙΙ Α και με μεγαλύτερη συχνότητα κατά την ΥΜ ΙΙΙ Γ περίοδο) και Aström SCE IV:1c, 348 (Κύπρος). Επίσης πρβλ. Jalkotzy-Deger, Περιφέρεια Α, 1994, 196 (Ελάτεια). Στην Ηλεία κυλινδρικοί ψευδόστομοι έχουν βρεθεί στο μυκηναϊκό νεκροταφείο Τρυπών Κλαδέου, βλ. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β1, πίν. 97 β.

[17] Ο τύπος 2 (squat) του Παπαδόπουλου (Achaea 72, εικ. 202 a-d), ο τύπος D του Stubbings (Attica 15). Το σχήμα του αγγείου (FS 178, Furumark, MP 614, και 30 εικ. 5) σύμφωνα με την French (BSA 60 (1965), 186-7 εικ. 9, 15), σημαδεύει την ύστατη φάση της ΙΙΙ Α 2 και την πρωιμότατη της ΙΙΙ Β 1. Για παρόμοια δείγματα βλ. Κολώνας 1998, (δ. δ. υπό έκδοση), 493 (διαφοροποιεί τους αμφικωνικούς από τους πεπιεσμένους. Όλα τα δείγματα της Βούντενης χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2-Β 1). Αναστασίου – Αλεξοπούλου, ΑΕ 1991, 141-2, 158 (Σαλαμίνα ΙΙΙ Β1). Παρλαμά 1984, 138-9, σχ. 27, πίν. 55 (ΙΙΙ Α 2, Σκύρος). Deiras πίν. LXXI: 1. Benzi 1992, 99 κ. ε. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 63 (Κεφαλλονιά). Mountjoy, ΜΓΚ, 85 εικ. 94, 113 εικ. 130.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

του νεκροταφείου ανήκουν σε αυτό τον τύπο.[18] Εδώ εντάσσονται οι ψευδόστομοι με αρ. 4293 (Τ. 6), 4363 (Τ. 10), 4615, 5015, 5016 (Τ. 23), 4468 (Τ. 25), 4538 (Τ. 29), 4556 (Τ. 31), 4587, 4588, 4589 (Τ. 33), 6372, 6375 (Τ. ΙΙΙ).

7). **Υψιπύθμενοι – απιόσχημοι – αμφικωνικοί** (FS 166-167).[19] Επτά ψευδόστομοι χαρακτηρίζονται από την ιδιαίτερα ψηλή βάση. Μόνο οι δύο από αυτούς έχουν και απιόσχημο σχήμα. Οι λαβές τους είναι ταινιωτές ή ελλειψοειδούς διατομής.

Ο Π 4591 (Τ. 33) δεν ταυτίζεται με το σχήμα απόλυτα, εφόσον έχει έντονα αμφικωνικό σώμα, στο κάτω μέρος του οποίου σχηματίζεται χαμηλό κυλινδρικό πόδι και δισκοειδής βάση. Παρουσιάζει επίσης μικρή κοίλανση στο δίσκο.[20]

Ο Π 4602 (Τ. 34) έχει αμφικωνικό σώμα που στενεύει προς τη βάση σχηματίζοντας χαμηλό πόδι και πλατιά δισκοειδή βάση, με μεγάλη κοίλανση στο εσωτερικό. Ο τύπος δεν ταυτίζεται με τα σχήματα της Αχαΐας, ωστόσο όμοιος προέρχεται από τη Βούντενη.[21]

Οι απιόσχημοι ψευδόστομοι εμφανίζονται περισσότερο στη Ρόδο,[22] στην Κρήτη,[23] τα νησιά,[24] και στην Ανατολή,[25] ενώ στην ηπειρωτική Ελλάδα προέρχονται τόσο από οικιστικά σύνολα (όπως Πύλο, Μυκήνες, Θήβα),[26] όσο και από ταφικά.[27] Ο τύπος

---

[18] Γνωστός τύπος και από άλλες θέσεις της Ηλείας, βλ. Γιαλούρης, ΑΔ 18 (1963) Β 1, 103 πίν. 137 δ (Στραβοκέφαλος-Κλαδέος). Αραπογιάννη, ΑΔ 53 (1998) Β1, πίν. 94 (Λάττα). Holmberg, Berbati, 28, 30 εικ. 16:21 (ΙΙΙ Α2- Β). Åström 1977, 116-118 εικ. 131 (ΙΙΙ Β). Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 493-5, όπου στους ψευδόστομους της Βούντενης διακρίνει 3 διαφορετικούς τύπους: τον πρώιμο (FS 178) τον εξελιγμένο (FS 180, 173) και τον μεταγενέστερο.

[19] Είναι ο τύπος Ζ της Περατής (Β, 153 εικ. 25 Ζ), ο τύπος 4 (piriform) του Παπαδόπουλου (Achaea 72, εικ. 118 e-h, 203 b-c) και ο τύπος Η του Stubbings (Attica 20, 58, πίν. 2:2, Βουρβάτσι). Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 490-1 (Βούντενη). Μυλωνάς, ΔΝΕ, Α 332, Γ πίν. 85 β, 407 (ΙΙΙ Β). Prosymna II, εικ. 251:622. Για άλλα παράλληλα πρβλ. Benzi 1992, 70-75, με βιβλιογραφία. Χωρέμης 1973, 47, πίν. 18 δ-ε (ΙΙΙ Β, Καρποφόρα). Χαριτωνίδης, ΑΔ 18 (1963) Α, 136-7, πίν. 65 β (Ρόδος ΥΕ ΙΙΙ Α 2). Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968), Α, 165, πίν. 73 δ (Αγ. Ιωάννης ΙΙΙ Α 2). Demakopoulou, 1993, 69 πίν. 12:53 (Κόκλα ΙΙΙ Α 2). Επίσης όμοιοι από κατάσχεση στο Μουσείο Θεσ/κης, βλ. Πέτσας, ΑΔ 24 (1969), Β 2, 293, πίν. 300 γ. Benzi 1993, 278 εικ. 2, 281 (ΙΙΙ Α 2 από το Σπήλαιο Βαθύ Καλύμνου). Karantzali 2001, 39 κ. ε., εικ. 33, πίν. 29 c-f, 30 (Πυλώνα ΙΙΙ Α 2). Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκης, ΑΔ 33 (1978) Α, 88 (Μετόχι Καλού Ηρακλείου Κρήτης, χαρακτηριστικό σχήμα της ΥΜ ΙΙΙ Α 2 περιόδου). Broneer, Hesperia 8 (1939), 391 εικ. 72 (Κρήνη Ακροπόλεως). Βερδελής, ΠΑΕ (1962), 71 πίν. 77, 80 α (Μυκήνες, ΙΙΙ Α 2-Β). Mountjoy, ΜΓΚ, 112 εικ. 127.

[20] Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 490, το ίδιο και σε απιόσχημο από Βούντενη.

[21] Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 347 (Τ. 28/4, ΙΙΙ Γ όψιμοι χρόνοι-Μέση)

[22] Ο Furumark (MP 25) υποστηρίζει ότι πρόκειται για μυκηναϊκή εξέλιξη του σχήματος, ενώ αντίθετα ο Stubbings MPLevant 16, παρατηρεί ότι πιθανότατα το σχήμα έχει καταγωγή από τη Ρόδο, και έχει επηρεαστεί από μινωικά πρότυπα της ΥΕ ΙΙ περιόδου. Για τα μινωικά δείγματα βλ. Kanta LM III Crete, 244 κ. ε. Επίσης για τα προερχόμενα από Κρήτη βλ. και Benzi 1992, 71 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία.

[23] Βλ. ενδεικτικώς Schachermeyr 1979, 46 εικ. 8 (από Ζαφήρ Παπούρα, ΙΙΙ Α). Kanta 1980, 244-5, εικ. 25:5, 107:2, 123:3, 124:8.

[24] Morricone, Annuario (1965-6), LT 16/7, εικ. 108-9, LT 51/8, εικ. 248, 251 (Κως). Χαριτωνίδης, ΑΔ 17 (1961-62), Α 67, αρ. 94, πίν. 26 γ (Κάρπαθος, ΠΙ Α 2). BMC A 1009 (BM 5, πίν. 292:28, Κάλυμνος ΙΙΙ Β). Για την Κύπρο πρβλ. Johnson, Maroni, 15, πίν. 61.

[25] Πρβλ. Hirschfeld 2000, 96-7:122-125, 224 εικ. 14 (δείγματα από Ras Sharma που εκτίθενται στο Λούβρο).

[26] PN I, 410, εικ. 391-2. (Πύλος). Kadmeia I, 25-6, 32-3 εικ. 117-171 (κυρίως ΙΙΙ Α 2, Θήβα). French, BSA 60 (1965), 172 (Πετσάς, αποθ. Α, ΙΙΙ Α 2), το ίδιο και στα ΠΑΕ (1950), 208-9 εικ. 6, 8. French, BSA 62 (1967), 151, 159-164 εικ. 10:5, 6-7, 11 (Μυκήνες, Δυτική οικία και από το σπίτι του λαδέμπορα της ΙΙΙ Β 1). Της ιδίας, BSA 61 (1966) 229, (ΙΙΙ Β 1).

[27] Εκτός από την παραπάνω βιβλιογραφία, βλ. και Παπαδημητρίου ΠΑΕ (1956), πίν. 23 β (Βραυρώνα). Servais, Thorikos IV (1966-7) 56-58, εικ. 20-21. Papadopoulos J., 1980, 226, εικ. 2,3. Prosymna εικ. 126:244, 174:307, 251:669 και 622, 357:772, 471:941. PN III, εικ. 249:11. Έργον 1974, εικ. 70 (Κουκουνάρα). Åström 1977, 86, εικ. 55-6, 59, 61 (Δενδρά, ΙΙΙ Α 2). Alt-Agina IV:1, πίν. 23:229-232. Tiryns VI, 27, 47-8, πίν. 10:1-2, 11:1-2, 20:3-4. Από την Ανατολή έχομε πάνω από 10 δείγματα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

εμφανίζεται από την ΙΙΙ Α 1, ενώ κυριαρχεί στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο. Ελάχιστα δείγματα από τα δημοσιευμένα χρονολογούνται στην ΙΙΙ Β-Γ περίοδο (κυρίως το FS 167-8).[28] Το σχήμα, όπως προκύπτει από τα συγκριτικά παράλληλα είναι σύνηθες και στην ηπειρωτική Ελλάδα κι επομένως δεν μπορεί να θεωρηθεί αποκλειστικά ως μινωικό στοιχείο.

Δίσκος.
Ο δίσκος τους είναι πάντα κυκλικός και συνήθως έχει απόφυση στο κέντρο. Στα πρωϊμότερα δείγματα είναι λίγο κυρτός με μικρή απόφυση, ενώ στα υστερότερα, κυρίως στους ψευδόστομους της ΥΕ ΙΙΙ Γ, η απόφυση είναι αρκετά έντονη. Η διάμετρος των δίσκων ανάλογα με το μέγεθος του αγγείου κυμαίνεται από 0,02 (Π 4587, 4591 Τ. 33), έως 0,077 μ. (Π 5043, Τ. 33). Σε κάποιες περιπτώσεις ο δίσκος αγγίζει το στόμιο της προχοής. Η επιφάνεια είναι επίπεδη (κυρίως στους σφαιρικούς, σφαιρικούς-πιεσμένους, και κυλινδρικούς), ή κυρτή (ωοειδείς), ενώ στο σύνολο των κωνικών η απόφυση είναι ιδιαίτερα έντονη στο κέντρο του δίσκου.[29]

Στόμιο.
Το στόμιο, συνήθως εξώκυρτο ή χοανοειδές είναι στις περισσότερες περιπτώσεις κατακόρυφο, και παράλληλο με το στέλεχος του δίσκου. Στους πρωιμότερους ψευδόστομους, και κυρίως στους πεπιεσμένους, το στόμιο είναι ελαφρώς λοξό, ενώ στους υστερότερους γίνεται λεπτότερο και ψηλότερο σε σχέση με το μέγεθος του αγγείου. Το σχήμα τους είναι κατά κανόνα αμφικοίλου περιγράμματος, και σπανιότερα κυλινδρικό. Το ίδιο ισχύει και το λαιμό του δίσκου, που συνήθως είναι παράλληλος με το στόμιο, και ως επί το πλείστον αμφικοίλου περιγράμματος.

Λαβές.
Οι λαβές των ψευδόστομων, πάντοτε κατακόρυφες, είναι κυκλικής, ή ημικυκλικής διατομής, κυρίως όμως ταινιωτές, στα υστερώτερα δείγματα της ΥΕ ΙΙΙ Γ. Στην ΥΕ ΙΙΙ Α και Β προτιμώνται οι κυκλικής ή ελλειψοειδούς διατομής λαβές. Σε ελάχιστα δείγματα παρατηρείται κατακόρυφη κεντρική νεύρωση στη ράχη της λαβής.[30] Στον τρίωτο Π 4272 (Τ. 2) κάθε λαβή σχηματίζεται από τρία ενωμένα κυλινδρικά στελέχη, με αυλακώσεις μεταξύ τους.[31] Οι Π 4272 (Τ. 2), 4504 (Τ. 26) διαθέτουν 3 λαβές.[32] Αν και οι τρίωτοι ψευδόστομοι θεωρούνται μινωική επινόηση,[33] οι ψευδόστομοι της Αγίας Τριάδας, λόγω του διακοσμητικού τους θέματος, με διάγραμμα τρίγωνα και

(Bodrum Kat. πίν. 8-10, 11:1 και πίν. 7:4 (ΙΙΙ Β) και αρκετά από την Κύπρο (67 δείγματα αναφέρονται από τον Aström, SCE IV:1C, 336-8 της ΙΙΙ Α 2 και σ. 338-9 με 11 δείγματα της ΙΙΙ Β.

[28] Στην ΥΕ ΙΙΙ Β – Γ περίοδο ανήκουν δείγματα που προέρχονται από την Περατή (Β, 152, εικ. 25 (τύπος Ζ), ΙΙΙ πίν. 46 β:8), την Αττική (Stubbings, Attica, 58-59, πίν. 1:9 Βουρβάτσι, πίν. 2:4-6 και Broneer, Hesperia 8 (1939), 391 εικ. 72). Benzi CMAttica πίν. 1:8 (Μενίδι), Σαλαμίνα (ΑΔ 22 (1967) Β 1, πίν. 110 ΙΙΙ Β τέλος), Ελευσίνα, (ΔΝΕ πίν. 173 β:844), το Άργος (Deiras DV 75, Πίν. 56:5), την Πύλο (PN III εικ. 174:3) και τη Ρόδο (Benzi 1992, 75).

[29] Όπως συνήθως παρατηρείται. Ενδεικτικώς βλ. Περατή Β, 155. Γενικώς για το δίσκο των ψευδοστόμων πρβλ. Achaea, 72.

[30] Η κεντρική νεύρωση απαντάται και σε λαβές ψευδοστόμων της Αχαΐας. Ο Παπαδόπουλος αναφέρει 10 δείγματα, βλ. Achaea 72, υπος. 69 με βιβλιογραφία. Επίσης ένα δείγμα από Βούντενη, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 487.

[31] Η ένωση κυλινδρικών στελεχών στη λαβή χαρακτηρίζει τα υστερότερα δείγματα ψευδόστομων, βλ. και ψευδόστομο από Βούντενη, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 487.

[32] Ο Κολώνας τους εντάσσει σε ξεχωριστό τύπο ως τρίωτους, βλ. Κολώνας 1998, (δ.δ. υπό έκδοση), 491 (Βούντενη). Για άλλα παράλληλα τρίωτων ψευδόστομων βλ. Benzi 1992, 101. Με τρεις λαβές εμφανίζεται ο ψευδόστομος και στη γειτονική Αρκαδία, βλ. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 398-9.

[33] Stubbings, Attica, 13-4 εικ. 1. Tzedakis, BCH 93 (1969) εικ. 8-10, 12.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

διαποίκιλτες ενάλληλες γωνίες, είναι προϊόντα του τοπικού ηλειακού εργαστηρίου, το οποίο δραστηριοποιήθηκε κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ, και παρουσιάζει πολλές μινωικές επιρροές (βλ. σχετικό κεφάλαιο).[34]
Οι τρεις λαβές επιβιώνουν στην Κρήτη σε ψευδόστομους αμφορείς της ΥΕ ΙΙΙ Β περιόδου, που προέρχονται από το εργαστήριο των Χανίων,[35] αλλά και σε άλλους από άλλες περιοχές.[36]
Στην ηπειρωτική Ελλάδα τρίωτοι ψευδόστομοι εμφανίζονται, εκτός από την Αχαΐα που αναφέρθηκε παραπάνω, στην Πρόσυμνα,[37] στην Ασίνη,[38] στη Μεσσηνία,[39] και στο Παλαιόκαστρο Αρκαδίας.[40]

Βάση.
Οι βάσεις είναι χαμηλές και ως επί το πλείστον δακτυλιόσχημες, λίγες κωνικές, και 4 δισκοειδείς (Π 4272 (Τ. 2), 4388 (Τ. 20) 4469 (Τ. 25), Π 4579 (Τ. 32). Ο κυλινδρικός τύπος διαθέτει επίπεδη βάση. Ο πυθμένας των βάσεων είναι συνήθως επίπεδος, σε κάποιες περιπτώσεις όμως παρουσιάζει μία ομφαλοειδή εξόγκωση, και σπανιότερα κοίλανση. Στα πρωιμότερα δείγματα προτιμώνται οι δακτυλιόσχημες, οι οποίες ωστόσο συνεχίζονται, χωρίς την ίδια συχνότητα και στην ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμη περίοδο. Σε όλη τη διάρκεια της ΙΙΙ Γ υπερτερούν οι κωνικές.[41]

Οπές εξαερισμού.
Σε κανέναν από τους ψευδόστομους αμφορείς του νεκροταφείου δεν υπάρχει οπή εξαερισμού. Η παντελής απουσία οπών εξαερισμού, παρά το μεγάλο αριθμό των αγγείων αυτών, παρατηρείται και στις γειτονικές περιοχές.[42] Οπές εξαερισμού απαντώνται σε ψευδόστομους από άλλα μυκηναϊκά νεκροταφεία.[43]

Διακόσμηση ώμου (φυλλάδιο 2, σελ. 2-41).
Οι περισσότεροι ψευδόστομοι αμφορείς φέρουν στον ώμο θηλειά που περικλείει το στόμιο και το στέλεχος του δίσκου. Σε λίγες περιπτώσεις είναι κροσσωτή. Όταν δεν υπάρχει θηλειά, δακτύλιοι περιτρέχουν τις βάσεις των λαιμών.[44] Όλα τα δείγματα, πλην του Π 4264 (Τ. 2) και ενός ολόβαφου (Π 4286) από τον Τ. 4, φέρουν διακόσμηση στον ώμο, η οποία οριοθετείται από ταινία ή ομάδα ανισοπαχών ταινιών στην περιφέρειά του. Η κύρια διακοσμητική τους ζώνη του ώμου χωρίζεται από τις λαβές και το στόμιο του αγγείου σε δύο τεταρτοκύκλια και ένα ημικύκλιο. Μόνο στον ψευδόστομο Π 4264 (αναφορά και παραπάνω) η επιφάνεια του ώμου είναι

[34] Κατά τον Κολώνα (δ.δ. 1998, υπό έκδοση, 492) οι τρίωτοι της Αχαΐας αποτελούν προϊόντα τοπικού εργαστηρίου, επηρεασμένα από μινωικά στοιχεία, το οποίο το τοποθετεί στη ΝΔ Αχαΐα, και συμφωνούμε απόλυτα με την άποψη αυτή.
[35] Tzedakis, BCH 93 (1969), 415 εικ. 8-10.
[36] Kanta 1980, 254.
[37] Prosymna 62 εικ. 120:128 (χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Β 2 περίοδο).
[38] Fr¨odin-Persson 1938, Asine 382:14, εικ. 249:7 της ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2 περιόδου).
[39] Από τον τάφο Ε-8 του Εγκλιανού, βλ. PN III, εικ. 249:11, της ΥΕ ΙΙΙ Β περιόδου.
[40] Μνημονεύεται αναφορά του ανασκαφέως στην Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 193.
[41] Ενδεικτικώς για τις βάσεις πρβλ. Achaea, 72-3.
[42] Achaea, 73 (μόνο ένα δείγμα με οπή εξαερισμού). Mountjoy, RMDP 459 (Κεφαλλονιά). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 68 (Κεφαλλονιά).
[43] Ενδεικτικώς βλ. Περατή, Β, 155.
[44] Σχετικά με την εξέλιξη και τη χρονολόγηση της θηλειάς στον ώμο των ψευδοστόμων βλ. Περατή, Β, 159-160 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία. Επίσης Achaea,75, όπου και βιβλιογραφία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

εμφανίζεται από την ΙΙΙ Α 1, ενώ κυριαρχεί στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο. Ελάχιστα δείγματα από τα δημοσιευμένα χρονολογούνται στην ΙΙΙ Β-Γ περίοδο (κυρίως το FS 167-8).[28] Το σχήμα, όπως προκύπτει από τα συγκριτικά παράλληλα είναι σύνηθες και στην ηπειρωτική Ελλάδα κι επομένως δεν μπορεί να θεωρηθεί αποκλειστικά ως μινωικό στοιχείο.

Δίσκος.
Ο δίσκος τους είναι πάντα κυκλικός και συνήθως έχει απόφυση στο κέντρο. Στα πρωϊμότερα δείγματα είναι λίγο κυρτός με μικρή απόφυση, ενώ στα υστερότερα, κυρίως στους ψευδόστομους της ΥΕ ΙΙΙ Γ, η απόφυση είναι αρκετά έντονη. Η διάμετρος των δίσκων ανάλογα με το μέγεθος του αγγείου κυμαίνεται από 0,02 (Π 4587, 4591 Τ. 33), έως 0,077 μ. (Π 5043, Τ. 33). Σε κάποιες περιπτώσεις ο δίσκος αγγίζει το στόμιο της προχοής. Η επιφάνεια είναι επίπεδη (κυρίως στους σφαιρικούς, σφαιρικούς-πιεσμένους, και κυλινδρικούς), ή κυρτή (ωοειδείς), ενώ στο σύνολο των κωνικών η απόφυση είναι ιδιαίτερα έντονη στο κέντρο του δίσκου.[29]

Στόμιο.
Το στόμιο, συνήθως εξώκυρτο ή χοανοειδές είναι στις περισσότερες περιπτώσεις κατακόρυφο, και παράλληλο με το στέλεχος του δίσκου. Στους πρωιμότερους ψευδόστομους, και κυρίως στους πεπιεσμένους, το στόμιο είναι ελαφρώς λοξό, ενώ στους υστερότερους γίνεται λεπτότερο και ψηλότερο σε σχέση με το μέγεθος του αγγείου. Το σχήμα τους είναι κατά κανόνα αμφικοίλου περιγράμματος, και σπανιότερα κυλινδρικό. Το ίδιο ισχύει και το λαιμό του δίσκου, που συνήθως είναι παράλληλος με το στόμιο, και ως επί το πλείστον αμφικοίλου περιγράμματος.

Λαβές.
Οι λαβές των ψευδόστομων, πάντοτε κατακόρυφες, είναι κυκλικής, ή ημικυκλικής διατομής, κυρίως όμως ταινιωτές, στα υστερώτερα δείγματα της ΥΕ ΙΙΙ Γ. Στην ΥΕ ΙΙΙ Α και Β προτιμώνται οι κυκλικής ή ελλειψοειδούς διατομής λαβές. Σε ελάχιστα δείγματα παρατηρείται κατακόρυφη κεντρική νεύρωση στη ράχη της λαβής.[30] Στον τρίωτο Π 4272 (Τ. 2) κάθε λαβή σχηματίζεται από τρία ενωμένα κυλινδρικά στελέχη, με αυλακώσεις μεταξύ τους.[31] Οι Π 4272 (Τ. 2), 4504 (Τ. 26) διαθέτουν 3 λαβές.[32] Αν και οι τρίωτοι ψευδόστομοι θεωρούνται μινωική επινόηση,[33] οι ψευδόστομοι της Αγίας Τριάδας, λόγω του διακοσμητικού τους θέματος, με διάγραμμα τρίγωνα και

(Bodrum Kat. πίν. 8-10, 11:1 και πίν. 7:4 (ΙΙΙ Β) και αρκετά από την Κύπρο (67 δείγματα αναφέρονται από τον Aström, SCE IV:1C, 336-8 της ΙΙΙ Α 2 και σ. 338-9 με 11 δείγματα της ΙΙΙ Β.

[28] Στην ΥΕ ΙΙΙ Β – Γ περίοδο ανήκουν δείγματα που προέρχονται από την Περατή (Β, 152, εικ. 25 (τύπος Ζ), ΙΙΙ πίν. 46 β:8), την Αττική (Stubbings, Attica, 58-59, πίν. 1:9 Βουρβάτσι, πίν. 2:4-6 και Broneer, Hesperia 8 (1939), 391 εικ. 72). Benzi CMAttica πίν. 1:8 (Μενίδι), Σαλαμίνα (ΑΔ 22 (1967) Β 1, πίν. 110 ΙΙΙ Β τέλος), Ελευσίνα, (ΔΝΕ πίν. 173 β:844), το Άργος (Deiras DV 75, Πίν. 56:5), την Πύλο (PN ΙΙΙ εικ. 174:3) και τη Ρόδο (Benzi 1992, 75).

[29] Όπως συνήθως παρατηρείται. Ενδεικτικώς βλ. Περατή Β, 155. Γενικώς για το δίσκο των ψευδοστόμων πρβλ. Achaea, 72.

[30] Η κεντρική νεύρωση απαντάται και σε λαβές ψευδοστόμων της Αχαΐας. Ο Παπαδόπουλος αναφέρει 10 δείγματα, βλ. Achaea 72, υπος. 69 με βιβλιογραφία. Επίσης ένα δείγμα από Βούντενη, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 487.

[31] Η ένωση κυλινδρικών στελεχών στη λαβή χαρακτηρίζει τα υστερότερα δείγματα ψευδόστομων, βλ. και ψευδόστομο από Βούντενη, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 487.

[32] Ο Κολώνας τους εντάσσει σε ξεχωριστό τύπο ως τρίωτους, βλ. Κολώνας 1998, (δ.δ. υπό έκδοση), 491 (Βούντενη). Για άλλα παράλληλα τρίωτων ψευδόστομων βλ. Benzi 1992, 101. Με τρεις λαβές εμφανίζεται ο ψευδόστομος και στη γειτονική Αρκαδία, βλ. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 398-9.

[33] Stubbings, Attica, 13-4 εικ. 1. Tzedakis, BCH 93 (1969) εικ. 8-10, 12.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

διαποίκιλτες ενάλληλες γωνίες, είναι προϊόντα του τοπικού ηλειακού εργαστηρίου, το οποίο δραστηριοποιήθηκε κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ, και παρουσιάζει πολλές μινωικές επιρροές (βλ. σχετικό κεφάλαιο).[34]
Οι τρεις λαβές επιβιώνουν στην Κρήτη σε ψευδόστομους αμφορείς της ΥΕ ΙΙΙ Β περιόδου, που προέρχονται από το εργαστήριο των Χανίων,[35] αλλά και σε άλλους από άλλες περιοχές.[36]
Στην ηπειρωτική Ελλάδα τρίωτοι ψευδόστομοι εμφανίζονται, εκτός από την Αχαΐα που αναφέρθηκε παραπάνω, στην Πρόσυμνα,[37] στην Ασίνη,[38] στη Μεσσηνία,[39] και στο Παλαιόκαστρο Αρκαδίας.[40]

Βάση.
Οι βάσεις είναι χαμηλές και ως επί το πλείστον δακτυλιόσχημες, λίγες κωνικές, και 4 δισκοειδείς (Π 4272 (Τ. 2), 4388 (Τ. 20) 4469 (Τ. 25), Π 4579 (Τ. 32). Ο κυλινδρικός τύπος διαθέτει επίπεδη βάση. Ο πυθμένας των βάσεων είναι συνήθως επίπεδος, σε κάποιες περιπτώσεις όμως παρουσιάζει μία ομφαλοειδή εξόγκωση, και σπανιότερα κοίλανση. Στα πρωιμότερα δείγματα προτιμώνται οι δακτυλιόσχημες, οι οποίες ωστόσο συνεχίζονται, χωρίς την ίδια συχνότητα και στην ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμη περίοδο. Σε όλη τη διάρκεια της ΙΙΙ Γ υπερτερούν οι κωνικές.[41]

Οπές εξαερισμού.
Σε κανέναν από τους ψευδόστομους αμφορείς του νεκροταφείου δεν υπάρχει οπή εξαερισμού. Η παντελής απουσία οπών εξαερισμού, παρά το μεγάλο αριθμό των αγγείων αυτών, παρατηρείται και στις γειτονικές περιοχές.[42] Οπές εξαερισμού απαντώνται σε ψευδόστομους από άλλα μυκηναϊκά νεκροταφεία.[43]

Διακόσμηση ώμου (φυλλάδιο 2, σελ. 2-41).
Οι περισσότεροι ψευδόστομοι αμφορείς φέρουν στον ώμο θηλειά που περικλείει το στόμιο και το στέλεχος του δίσκου. Σε λίγες περιπτώσεις είναι κροσσωτή. Όταν δεν υπάρχει θηλειά, δακτύλιοι περιτρέχουν τις βάσεις των λαιμών.[44] Όλα τα δείγματα, πλην του Π 4264 (Τ. 2) και ενός ολόβαφου (Π 4286) από τον Τ. 4, φέρουν διακόσμηση στον ώμο, η οποία οριοθετείται από ταινία ή ομάδα ανισοπαχών ταινιών στην περιφέρειά του. Η κύρια διακοσμητική τους ζώνη του ώμου χωρίζεται από τις λαβές και το στόμιο του αγγείου σε δύο τεταρτοκύκλια και ένα ημικύκλιο. Μόνο στον ψευδόστομο Π 4264 (αναφορά και παραπάνω) η επιφάνεια του ώμου είναι

---

[34] Κατά τον Κολώνα (δ.δ. 1998, υπό έκδοση, 492) οι τρίωτοι της Αχαΐας αποτελούν προϊόντα τοπικού εργαστηρίου, επηρεασμένα από μινωικά στοιχεία, το οποίο το τοποθετεί στη ΝΔ Αχαΐα, και συμφωνούμε απόλυτα με την άποψη αυτή.
[35] Tzedakis, BCH 93 (1969), 415 εικ. 8-10.
[36] Kanta 1980, 254.
[37] Prosymna 62 εικ. 120:128 (χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Β 2 περίοδο).
[38] Fr¨odin-Persson 1938, Asine 382:14, εικ. 249:7 της ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2 περιόδου).
[39] Από τον τάφο Ε-8 του Εγκλιανού, βλ. PN III, εικ. 249:11, της ΥΕ ΙΙΙ Β περιόδου.
[40] Μνημονεύεται αναφορά του ανασκαφέως στην Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 193.
[41] Ενδεικτικώς για τις βάσεις πρβλ. Achaea, 72-3.
[42] Achaea, 73 (μόνο ένα δείγμα με οπή εξαερισμού). Mountjoy, RMDP 459 (Κεφαλλονιά). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 68 (Κεφαλλονιά).
[43] Ενδεικτικώς βλ. Περατή, Β, 155.
[44] Σχετικά με την εξέλιξη και τη χρονολόγηση της θηλειάς στον ώμο των ψευδοστόμων βλ. Περατή, Β, 159-160 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία. Επίσης Achaea,75, όπου και βιβλιογραφία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ακόσμητη.[45] Στους περισσότερους το διακοσμητικό θέμα είναι το ίδιο, που επαναλαμβάνεται σε όλη την επιφάνεια του ώμου, ενώ σε αρκετούς (κυρίως αυτούς που χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο), τα διακοσμητικά θέματα είναι διαφορετικά στα τεταρτοκύκλια και στο ημικύκλιο. Τα παρακάτω αναφερόμενα διακοσμητικά θέματα, αρκετές φορές τα βρίσκουμε σε συνδυασμό με άλλα, τα οποία χρησιμοποιούνται ως συμπληρωματικά στοιχεία της διακόσμησης. Το αποτέλεσμα είναι να υπάρχει μία μεγάλη ποικιλία στο συνδυασμό των θεμάτων.

Τα κυριότερα θέματα που συναντάμε στον ώμο των ψευδοστόμων είναι τα παρακάτω:

-*Μυκηναϊκό άνθος* (FM 18, φυλλάδιο 2, σελ. 2-3): Εμφανίζεται σε διάφορες παραλλαγές, με σημαντικότερες τα διχαλωτά και τα τριγωνικά. Τα σχηματοποιημένα τριγωνικά άνθη αναφέρονται παρακάτω (και ως διαποίκιλτες ενάλληλες γωνίες). Τα διχαλωτά απαντώνται στους ψευδόστομους με αρ. Π 4333,[46] 11046 (Τ. 7),[47] 11070 (Τ. 8), 4371 (Τ. 11), 4408 (Τ. 20),[48] 4445 (Τ. 22), 4469 (Τ. 25), 4524 (Τ. 29), 6375 (Τ. ΙΙΙ), όπου και αποτελούν το μοναδικό θέμα διακόσμησής τους. Το άνθος αποτελείται από διπλή ενάλληλη γωνία, που αντιπροσωπεύει τον κάλυκα (Π 4333), στο κέντρο της οποίας φύεται μία αγκιστροειδή καμπύλη (στη θέση του ύπερου και των στημόνων), ενώ η στεφάνη δηλώνεται με πυκνές κροσσωτές γραμμές, που σχηματίζουν ημικύκλιο ή γωνία.[49]

---

[45] Αρκετά σπάνιο στην ηπειρωτική και νησιωτική Ελλάδα. Στη γειτονική Αχαΐα αναφέρονται έξι ψευδόστομοι (βλ. Achaea 75). Πιο συχνό στην Κύπρο όπως αναφέρει ο Παπαδόπουλος (Achaea, 75, σημ. 99 με βιβλιογραφία).

[46] Kanta 1980, εικ. 20:10.

[47] Βλ. Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968) Α, πίν. 72 αρ. 31.Mountjoy, RMDP, 268-9 αρ. 97 (Επίδαυρος Λιμηρά, ό. π. ΙΙΙΑ 2), 448-9 αρ. 6 (Λακκίθρα, ΙΙΙ Α 2), 529-0 αρ. 149 (Αττική ΙΙΙ Α 2, για το Π 4333), 665-6, αρ. 87 (Βοιωτία, ΥΕ ΙΙΙ Α 2). Σγουρίτσα- Πολυχρονάκου, 2001, 7-8, 47 (Βουρβάτσι, ΙΙΙ Α 2). Shelton, 2000, 40-1, 44-5 (Μυκήνες ΙΙΙ Α 2). Για την Ανατολή βλ. Hirschfeld 2000, 97:125, 224 εικ. 14 (παράλληλο από Ras Sharma της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 που εκτίθεται στο Λούβρο)

[48] Ιακωβίδης 1998, 149-150, πίν. 25 β (Γλας, ΙΙΙ Β). Mountjoy, RMDP 137-8, αρ. 248 (Μυκήνες, σε απιόσχημο ΙΙΙ Β), 146-7 αρ. 285 (Μυκήνες ΙΙΙ Β 2), 559-0 αρ. 283 (Αθήνα ΙΙΙ Β 2-Γ πρώιμη), 672, 675, αρ. 130 (Σχηματάρι ΙΙΙ Β). Morricone 1979-1980, 284 εικ. 107 (αρ. 90, Κως). Deiras, πίν. LXXXIV, 7. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, 2001, 9, 47 (Βουρβάτσι, ΙΙΙ Β). Mountjoy, BSA 92 (1997), 115 εικ. 3, 16 (ΥΕ ΙΙΙ Β-Γ). Mountjoy ΜΓΚ, 127,5 (Μυκήνες). Vagnetti, 1993, 149 εικ. 4:4 (από Porto Perone ΙΙΙ Β).

[49] Θέμα συχνό στον ώμο των αγγείων αυτών, βλ. Prosymna εικ. 167:339; Περατή Β, 129, εικ. 15, 162-3 εικ. 30-33. Tiryns VI, πίν. 54:7, 55:1, 4, 56:1-2. Μυλωνάς, ΔΝΕ, Α 228-9, Β 163, 231, Γ πίν. 43, 171 β, 407 (ΙΙΙ Β). Stubbings, Attica 17, εικ. 4:3, 5:4. Deiras 169-170, πίν. LXXVII:8, 9; LXXXIV:7, 8 (συγμοειδής ο ύπερος), LXXXVI:5, 6. BSA 61 (1966) 223, εικ. 1:17b.d, f, g, h; 62 (1967) 151, εικ. 2:52-213; 52-261; 10:1, 2, 4-6, 8, 15. Alt-Ägina IV.1, εικ. 23-25. PN I, πίν. 391:411-2, 394:809. Shelmerdine 1977, εικ. 40-1. ΑΔ 20 (1965) πίν. 5:2, 3. Mountjoy, ΜΓΚ, 72, 101 (για περιγραφή ανθέων). Mountjoy, RMDP 763-4, αρ. 98-100 (Φωκίδα ΙΙΙ Β). Orchomenos V, 20-1, εικ. 6:109, 87-8 εικ. 35:74 (ΙΙΙ Β), 64-5, εικ. 24:39 (Σχηματάρι - ΙΙΙ Β, με S το εσωτερικό). Αναστασίου-Αλεξοπούλου, ΑΕ 1991, 138-140, 157, διακόσμηση μυκηναϊκών ανθέων στον ώμο ψευδόστομων από τη Σαλαμίνα (ΙΙΙ Α 2). Παντελίδου 1975, 73, 83, 85 (ΙΙΙ Β), 181, πίν. 16 α, 25 γ, 31 δ, 51 α (ΙΙΙ Β, Αθήνα οι υπόλοιποι της ΙΙΙ Α2). Δεϋλάκη, ΑΕ 1960, 130-1, πίν. 3: 18 (Ηραίο Άργους). French, BSA 61 (1966), 218-9 από Μυκήνες χρονολογούνται στην ΙΙΙ Β 1 περίοδο. Ωνάσογλου 1995, 92 εικ. 48:1 (Μυκήνες, οικία Τριπόδων, ΙΙΙ Β). Χαριτωνίδης, ΑΔ 18 (1963) Α, 136-7, πίν. 65 α-γ. Παρλαμά 1984, 138-40, σχ. 27-8, πίν. 55, 56 (ΙΙΙ Α 2, Σκύρος). Παρόμοια διακόσμηση ανθέων βλ. Kanta 1980, εικ. 55:2,4, 91:8. Για μερικά δείγματα από Μυκήνες βλ. Mylonas Shear, Panagia Houses, 1987, 101-4, πίν. 27-29, εικ. 16-17. Karantzali 2001, 41-2 εικ. 33-4, πίν. 29-32 (Πυλώνα ΙΙΙ Α 2-Β). Παπαδημητρίου-Γραμμένου 2003 (δ. δ.), 20:2210 (Σπάτα, ΙΙΙ Β). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 63 πίν. 15 (Κεφαλλονιά). Petropoulos 2007, 282 εικ. 51 α-β (Νικολέικα Αιγίου).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στο άνθος του ώμου στον Π 4371 (Τ. 11), ο κάλυκας είναι Υσχημος παχύς, ο ύπερος σταγονόσχημος και η στεφάνη κροσσωτή.[50]

Στο μεγάλο ψευδόστομο Π 4469 (Τ. 25 δεν εικονίζεται), που αποτελεί μινωική εισαγωγή, το ο κάλυκας αποδίδεται με δύο ενάλληλες γωνίες, ο ύπερος με διπλή θηλειά και η στεφάνη με κρόσσια.[51]

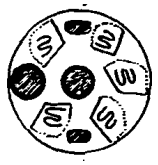

Στον Π 4524 (Τ. 29, φυλλάδιο 2, σελ. 2) το άνθος σχηματίζεται από κάλυκα με τοξοειδή καμπύλη και ακρεμώνη στη γωνία, ο ύπερος αποδίδεται με μία ή δύο επάλληλες χορδές και στεφάνη από στιγμές. Στιγμή υπάρχει και στο εσωτερικό της γωνίας του κάλυκα.[52]

Στον Π 4566 (Τ. 31, φυλλάδιο 2, σελ. 3) εμφανίζεται ελικοειδές άνθος, γνωστό κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α 2-ΙΙΙ Β 1 περίοδο (FM 18 A).[53]

Το άνθος στον Π 6375 (Τ. ΙΙΙ) ο κάλυκας είναι σε σχήμα αμείβοντος, χωρίς άγκιστρο και η στεφάνη κροσσωτή.[54]

Στον ώμο του ψευδόστομου Π 4408 (Τ. 20, φυλλάδιο 2, σελ. 2) το άνθος έχει σιγμοειδή ύπερο και στεφάνη από στιγμές.[55]

Τέλος στον ψευδόστομο Π 4353 (Τ. 9, φυλλάδιο 2, σελ. 3) εμφανίζεται φολιδωτό τρίγωνο, το οποίο συνδυάζεται με τριγωνικό σχηματοποιημένο άνθος. Για το τελευταίο δεν υπάρχουν παράλληλα. Ο κάλυκας σχηματίζεται από δύο μεγάλες ενάλληλες γωνίες και ο ύπερος αποδίδεται ως επίμηκες στέλεχος, με κυκλική απόληξη (γλωσσοειδές κόσμημα) το εσωτερικό του οποίου πληρούται με αμείβοντες. Η στεφάνη δεν αποδίδεται. Το σχηματοποιημένο τριγωνικό άνθος δεν ταυτίζεται με το θεματολόγιο του Furumark.

Γενικώς το μυκηναϊκό άνθος με διάφορες παραλλαγές, εμφανίζεται συχνά και στους ψευδόστομους της Αχαΐας.[56]

---

[50] Mountjoy κ. ά. BSA suppl. 34 (2003), 140 εικ. 4.39:685, 703 (Κνωσσός, Ν. Οικία, σε όστρακα της ΥΜ ΙΙΙ Α 1). Kanta 1980, 251 εικ. 97:4-5 και 8, 119:3 Μυλωνάς, ΔΝΕ, Β 14-5, Γ 407:617 (ΙΙΙ Β, λίγο διαφορετικό). Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1982) 113, πίν. 82 (ΙΙΙ Β). Mountjoy, RMDP, 448-9 αρ. 5 (όμοιο από Μαζαρακάτα, η Mountjoy το θεωρεί εισαγμένο), και όμοιο από Μάνικα, RMDP, 708-9, αρ. 50 (ΙΙΙ Α 2). Για την Κύπρο βλ. Buchhlotz 1987, 197, εικ. 56 d (ΙΙΙ Β, Έγκωμη). Wardle, BSA 64 (1969), 267 (Μυκήνες ΙΙΙ Β 1).

[51] Deiras 100, πίν. XCI: 5-6. Benzi 1992, 72. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 369, πίν. 148 (Βούντενη, Τ. 29/47 ΙΙΙ Α 2), σ. 317-8, πίν. 146 (Τ. 26/82), σ. 391 πίν. 148 (34/3, ΙΙΙ Α 2). Το ΑΕΒ 978 της Βούντενης θεωρείται εισαγμένο, προφανώς από Κρήτη.

[52] Πρβλ. Περατή, Β, 162, εικ. 30. Πολυχρονάκου- Σγουρίτσα, ΑΔ 43 (1988) Α, 63, πίν. 37 (ΙΙΙ Β 2). Βαβρίτσας, ΑΑΑ Ι, 1968, ΙΙΙ, εικ. 6.

[53] Όμοιο άνθος σε κωνικό ψευδόστομο από Βούντενη, βλ. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 317-8 (Τ. 26/82), πίν. 146 της ΙΙΙ Α 2. Για παρόμοια άνθη πρβλ. Papazoglou-Manioudaki, BSA 89 (1994), 198 πίν. 36 (Κρήνη Πατρών). Παπάζογλου-Μανιουδάκη 1998 (δ.δ.), 85:307 διακόσμηση σε κρατήρα.

[54] Mountjoy, RMDP, 547-8 αρ. 225 (παρόμοιο θέμα σε σφαιρικό ψευδόστομο από Αίγινα ΙΙΙ Β 1).

[55] βλ. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 235, πίν. 118 (Βούντενη). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 63 πίν. 15 (Κεφαλλονιά).

[56] Τελευταία με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία βλ. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 485, 488-9, 492, 494.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

-Δίλοβα ή δικάμπυλα τόξα (FM 18: 136 *ή FM 62) ή σχηματοποιημένο άνθος (*φυλλάδιο 2, σελ. 4). Εμφανίζεται με τη μορφή αυτή στον ώμο των ψευδοστόμων με αρ. Π 4377, 4378 (Τ. 18), 4468 (Τ. 25), 4591 (Τ. 33). Στον Π 4378 τα δίλοβα τόξα συνδυάζονται με κυματοειδή γραμμή και ρομβοειδή, ενώ στον ώμο του Π 4377 βρίσκονται μαζί με ενάλληλα τρίγωνα. Στον Π 4591 (Τ. 33) όμως αποτελεί το μοναδικό διακοσμητικό θέμα του ώμου.[57]

-Καμπύλα ή αγκιστροειδή ενάλληλα γραμμίδια ή ενάλληλοι αγκώνες (FM 19, φυλλάδιο 2, σελ. 5*).* Ενάλληλα, καμπύλα ημικυκλικά γραμμίδα[58] απαντούν στον ώμο των ψευδόστομων: Π 11043 (Τ. 3), 4293 (Τ. 6), 4468 (Τ. 25), 4553 (Τ. 31), που χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2-Β περίοδο.

Τα αγκιστροειδή ενάλληλα γραμμίδια κοσμούν τον ώμο των: Π 4538 (Τ. 29), 4556 (Τ. 31, φυλλάδιο 2, σελ. 5).[59]

Γλωσσοειδές κόσμημα πολλαπλού μίσχου απαντά στον ώμο του Π 4599 (Τ. 34),[60] το οποίο συνδυάζεται με διαποίκιλτα τρίγωνα.

Το θέμα των ενάλληλων αγκώνων απαντάται συχνά στον ώμο τωνψευδόστομων, όπως προκύπτει και από άλλα

---

[57] Γενικώς για δίλοβα τόξα βλ. Mountjoy, RMDP 139-140 αρ. 252 (Πρόσυμνα ΙΙΙ Β 1), 547-9 αρ. 227, 232 (Αθήνα, Αίγινα ΙΙΙ Β 1), 1018-9 αρ. 93 (Ρόδος ΙΙΙ Β). Δεϊλάκη, ΑΕ 1960, 130-1, πίν. 3:7 (Ηραίο Άργους). Κεραμόπουλλος, ΑΕ 1910, 188 κ. ε. αρ.: 16, πίν. 6:3, 3 α (ΙΙΙ Β 1). Το ίδιο και στην Δημακοπούλου, (επιμ.), Ο Μυκηναϊκός Κόσμος, 1988, 127. Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968), Α, 170, πίν. 74 γ αριστερά (Άγ. Ιωάννης ΙΙΙ Γ πρώιμη). Περατή Β, 168 εικ. 46-7. Από την Ηλεία με όμοιο θέμα ψευδόστομος από τα Διάσελλα, βλ. Γιαλούρης, ΠΑΕ (1955), 243 πίν. 92 β. Μυλωνάς ΠΑΕ (1972), 115, πιν. 92 α (από παιδική ταφή της ΙΙΙ Β, σε θαλαμωτό τάφο Παναγίτσας Μυκηνών). Παντελίδου 1975, 70, 181, πίν. 14 (Αθήνα ΙΙΙ Γ 1-2), όπου συνδυάζεται με φολιδωτό τρίγωνο. Σγουρίτσα Πολυχρονάκου, 2001, 5-6, 47 (σε σφαιρικό από Βουρβάτσι, ΙΙΙ Β). Petropoulos 2007, 282 εικ. 50 α-β (Νικολέικα Αιγίου).

[58]Πρβλ. Αραπογιάννη, ΑΔ 53 (1998), Β 1, 226 πίν. 94 β (Δάφνη Ηλείας). Mountjoy, RMDP 139-0 αρ. 252 (Πρόσυμνα ΙΙΙ Β 1), 268-9 αρ. 95 (Λακωνία ΙΙΙ Α 2), 340-1 αρ. 81 (Νιχώρια ΙΙΙ Β), 409, 411 αρ. 31 (Αχαία ΙΙΙ Α 2), 529-0 αρ. 152 (Αττική ΙΙΙ Α 2), 755-6 αρ. 50 (Φωκίδα ΙΙΙ Α 2), 765-6 αρ. 105 (ΙΙΙ Β Φωκίδα), 1093-4 αρ. 48 (ΙΙΙΒ Κώς. Χωρέμης 1973 (σε απιόσχημο ψευδόστομο από Καρποφόρας, ΙΙΙ Β). Δεϊλάκη, ΑΕ 1960, 130-1, πίν. 3:10 (Ηραίο Άργους). Tiryns VI, πίν. 54:4, 55:5, 56:1. Deiras πίν. LXXVII: 4-5. Äström 1977, 119, 121 εικ. 140 (ΙΙΙ Β 1). Kadmeia I, 30 εικ. 77, 150, 152, 155. Παντελίδου 1975, 73, 181, πίν. 16 α (Αθήνα ΙΙΙ Α2). Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 481 (στους κωνικούς ψευδόστομους της Βούντενης). Σπυρόπουλος, ΑΑΑ ΙΙΙ (1970), 325 (Θήβα). Του ιδίου ΠΑΕ (1971) πίν. 21 β (Τανάγρα, ΙΙΙ Β). Του ιδίου ΠΑΕ (1981) πίν. 92 στ, 93 α (Τανάγρα). Wiencke, Hesperia 67 (1998), 143 εικ. 12 (Λέρνα ΙΙΙ Β 1). Βερδελής, ΠΑΕ (1962), 71 πίν. 77, 80 α (Μυκήνες ΙΙΙ Α 2-Β). Shelton, 2000, 34-5 (Μυκήνες ΙΙΙ Β1). Holmberg, Berbati, 28- 30 εικ. 16:22, 17 (ΙΙΙ Β). Μυλωνάς, ΔΝΕ, Α 323, Β 58, Γ πίν. 77 β, 139 α, 407 (ΙΙΙ Β). Prosymna II, εικ. 251 αρ. 673. Benzi 1992, 72, 100, 102 (ΙΙΙ Α 2-ΙΙΙ Β). Karantzali 2001, 42-3 εικ. 33 (Πυλώνα ΙΙΙ Α 2). Aigion, 39, πίν. 91 a, b (ΙΙΙ Β 1). Mountjoy, ΜΓΚ, 73, 87 (ΙΙΙ Α 2). Fortin, Aegaeum 2, 1988, 104 πίν. XXXV (ψευδόστομος στο Παν/μιο Laval – Quebec, της ΙΙΙ Α 2/Β). Thomas, Hesperia 74 (2005), 472-3 (ΙΙΙ Β 1). Πολύ διαδεδομένος συνδυασμός αγγείου και διακόσμησης, εφόσον απαντάται και στις ακτές της Μ. Ανατολής, βλ. Hankey, BSA 62 (1967), 131-2, εικ. 5.

[59] Για παρόμοια πρβλ. Benzi 1992, 73, 85. Karantzali 2001, 42 εικ. 33:17962 (Πυλώνα ΙΙΙ Α 2). Θέμα κοινό και στην Κρήτη, βλ. Schachermeyer 1980, 44: 21.

[60] Στον ίδιο ψευδόστομο, κάτω από τις λαβές σχηματίζονται διπλά αντίρροπα άγκιστρα. Για το θέμα του ώμου με τα γλωσσοειδή κοσμήματα, και το διπλό άγκιστρο των λαβών βλ. όμοιο από Βούντενη, Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 289 (Τ. 25/72, ύστερη-ΥΜ). Το θέμα και σε ψευδόστομους από Κρήτη, όπως Πρινιά, βλ. Rizza, Roma 1996, III, 1106, 1108 εικ. 6. Αποστολάκου, ΑΔ 53 (1998), Α, 42, σχ. 21, πίν. 12 (ΙΙΙ Α2-Β, Γρα Λυγιά Ιεράπετρας) και σ. 48 σχ. 29 πίν. 13 (ΙΙΙ Β)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

νεκροταφεία, ήδη από την ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο,[61] αλλά και κατά την ΥΕ ΙΙΙ Β.[62] Στην Ηλεία ωστόσο με λίγες παραλλαγές επιβιώνει μέχρι και την ΥΕ ΙΙΙ Γ.[63]

-Τριγωνικά άνθη ή διαποίκιλτες ενάλληλες γωνίες (FM 25:10 χωρίς να ταυτίζεται απόλυτα, φυλλάδιο 2, σελ. 8*).*

Α΄ παραλλαγή.

Τα τριγωνικά άνθη ή διαποίκιλτες γωνίες, που συνήθως αποτελούνται από κάλυκα σχηματισμένο από δύο ενάλληλες ή μία γωνία με ομόκεντρα τόξα στο εσωτερικό της, καμιά φορά κροσσωτά,[64] ή περίστικτα,[65] απαντώνται στους ψευδόστομους με αριθμούς Π 4246 (Τ. 2), 4354 (Τ. 9), 4421 (Τ. 21), 4467 (Τ. 25), 4503, 4504 (Τ. 26), 11089 (Τ. 33). Στον Π 4246 συνδυάζεται με σπειροειδή ρακέτα (4246). Το θέμα απαντάται ιδιαίτερα στην Ηλεία και Αχαΐα.[66]

Β΄ παραλλαγή.

Διαποίκιλτες γωνίες ή τρίγωνα (FM 71, φυλλάδιο 2, σελ. 6-7*)* δεν ταυτίζεται απόλυτα. Απαντάται ως διακοσμητικό θέμα στον ώμο των ψευδόστομων με αρ. Π 5350 (Τ. 16), 4421 (Τ. 21). Το εσωτερικό του τριγώνου πληρούται με ζιγκ-ζαγκ).

*-Αχιβάδα (FM 25) ή παπυρόσχημα (*φυλλάδιο 2, σελ. 10). Με το θέμα αυτό διακοσμείται ο ώμος του σφαιρικού ψευδόστομου Π 4278 του Τ. 1, της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου,[67] και ο Π 4248 (Τ. 3). Η αχιβάδα συνεχίζει να εμφανίζεται έως και την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο σε διάφορες θέσεις.[68]

-Θαλάσσια ανεμώνη (FM 27, φυλλάδιο 2, σελ. 11*).* Κοσμεί μόνο τον ώμο δύο ψευδόστομων, του Π 4439 (Τ. 22) και 4587 (Τ. 33). Η

---

[61] Βλ. Περατή, Β, 161 εικ. 28 (1009), 163 εικ. 31. Achaea 77, εικ. 209 e-I (όπου το θέμα απαντάται στον ώμο έντεκα ψευδοστόμων). Ενδεικτικώς αναφέρουμε επί πλέον Αγαλλοπούλου, ΑΔ 28 (1973), πίν. 108 β-γ (Ζάκυνθος). French, BSA 61 (1966) 225, εικ. 1:9, 10. Hankey, Khalkis, πίν. 25:460 Γ; 460 Η, Θ, Ι, ΙΑ, 485, 518 Β. Mountjoy, RMDP, 709-711, αρ. 52, 58 (Μάνικα ΙΙΙ Α 2 και Β). Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968), Α, 164, πίν. 73:33-34 β (Αγ. Ιωάννης, ΙΙΙ Α 2 1).

[62] Κυρίως στις Μυκήνες, ΥΕ ΙΙΙ Β 1, πρβλ. French, BSA 61 (1966), 219, 225 εικ. 1:9-10. Wardle BSA 64 (1969) εικ. 2:2. Mountjoy BSA 71 (1976), εικ. 3:15 (Νότια οικία). French, BSA 62 (1967), 170 εικ. 10:16, 18 (Δυτική οικία). Για την ΥΕ ΙΙΙ Β 2 πρβλ. French BSA 64 (1969) 77 πίν. 18:a10, 12. Wardle BSA 68 (1973), 308 εικ. 6. Achaea, 77, εικ. 209 i, (ΙΙΙ Β 2).

[63] Όπως και σε ψευδόστομο του Αγραπιδοχωρίου της ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμης, βλ. Παρλαμά 1971, 57, πίν. ΛΓ ε-ζ). Το ίδιο και στην Αχαΐα βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 481, 484, 488 (Βούντενη).

[64] Παρόμοια βλ. Περατή, Β, 131-132, εικ. 16, 168-170 εικ. 48-54 με διάφορες παραλλαγές.

[65] Πρβλ. Περατή Β, 166 εικ. 39, 167 εικ. 42, 174 εικ. 59, 175 εικ. 62:229. Mountjoy, RMDP 394-5 αρ. 87 (Αγραπιδοχώρι-πυξίδα ΙΙΙ Γ ύστερη). Το θέμα και σε ψευδόστομους στην Κρήτη βλ. Kanta 1980, 127, 136, 152, 162 εικ. 60:3-4, 64:4-5, 111:3, 120:2-4 (ΙΙΙ Β).

[66] Achaea, εικ. 210 a, b, 225 a-b.

[67] Το κόσμημα αν και αναφέρεται στο μυκηναϊκό θεματολόγιο (FM 25:16), θεωρείται μινωικής προέλευσης (βλ. Mountjoy, RMDP 267. Για όμοια διακόσμηση βλ. Furumark, MP 31, εικ. 6 (180). Περατή Β, 165 εικ. 37:666, 174 εικ. 60:212. Äström 1977, 86 εικ. 56 (Δενδρά, ΙΙΙ Α 2). ΑΔ 10 (1926), 41 εικ. 1 (Πελλάνα). Mountjoy, RMDP, 268-9 αρ. 96 (Πελλάνα, ό. π. ΙΙΙ Α 2), 1018-9 αρ. 89 (Ρόδος ΙΙΙ Β). Όμοια διακόσμηση σε ψευδόστομο από Σαλαμίνα, βλ. Tzavella-Evjen, ΑΕ 1992, 78-79, εικ. 9 c, 10 c (ΙΙΙ Β). Δαβάρας, ΑΔ 20 (1965) Β1, πίν. 98:21. Σακελλαρίου ΘΤΜ 300, Β-Δ. Benzi 1992, 72, 91. Kanta 1980, εικ. 55:8. Αποστολάκου, ΑΔ 53 (1998), Α, 79-80, σχ. 57 πίν. 23 (ψευδόστομος από τη Γρα Λυγιά Ιεράπετρας, ΙΙΙ Β).

[68] Περατή Β, εικ. 16. Achaea 77. Benzi 1992, 91 με βιβλιογραφία και για άλλες θέσεις (Κως, Κάλυμνος). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 67 πίν. 17 (Κεφαλλονιά). Dakoronia, Deger-Jalkotzy, Fabrizii-Reuer, 2000-2001, 144 εικ. 6 α.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θαλάσσια ανεμώνη, ή στικτός κύκλος δεν απαντάται ιδιαίτερα συχνά, αλλά σποραδικά εμφανίζεται σε ψευδόστομους της Αχαΐας,[69] Κεφαλλονιάς,[70] Αττικής,[71] Αργολίδας,[72] Κω και Ρόδου,[73] Κρήτης,[74] κ. ά.[75]
Φαίνεται ότι το θέμα εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2, χρησιμοποιείται συχνά στην αρχή της ΥΕ ΙΙΙ Β κυρίως στο σφαιρικό πιεσμένο και κωνικό τύπο,[76] και επιβιώνει έως την αρχή της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου.[77]

-Ομόκεντροι κύκλοι (FM 41:13, 15, φυλλάδιο 2, σελ. 11*).* Το θέμα απαντάται μόνο στον ψευδόστομο Π 4351 (Τ. 9),[78] της ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέσης-Ύστερης.
-Ομόκεντρα τόξα (FM 43, φυλλάδιο 2, σελ. 12-21*).* Ο Furumark θεωρεί το θέμα μινωικής προέλευσης, όπου στην Κρήτη εμφανίζεται συχνά και είναι πιο σύνθετο.[79] Στους ψευδόστομους της Αγίας Τριάδας, τα ομόκεντρα τόξα απαντώνται κυρίως στους υστερότερους ψευδόστομους, με τις πολλές παραλλαγές:

*-Απλά ομόκεντρα τόξα (*φυλλάδιο 2, σελ. 12). Εμφανίζονται στον ώμο των Π 4314 (Τ. 7), 4363 (σε συνδυασμό με περίστικτο τροχό και κροσσωτή ταινία, Τ. 10), 5349 (Τ. 16, σε συνδυασμό με κροσσωτές ταινίες), 4401 (Τ. 20), 4466, 4469 (Τ. 25), 4489, 4497 (Τ. 26), 4548 (Τ. 31), 4577, 4579 (σε συνδυασμό με περίστικτα ενάλληλα τρίγωνα), 6996 (Τ. 32), 5043 (συνδυάζεται με τροχοειδή κύκλο), 5044 (Τ. 33), 4599, 4601, (Τ. 34), 6376 (Τ. IV), 6370 (Τ. VI). Όπως προκύπτει από τα προαναφερθέντα, συνήθως συνδυάζονται και με άλλο διακοσμητικό θέμα.[80]

---

[69] Δεκαπέντε ψευδόστομοι από την Αχαΐα κοσμούνται με θαλάσσια ανεμώνη, βλ. Achaea 77, εικ. 116 d, 210 c-g, 211 a-f. Kontorli-Papadopoulou 2003, 30-1 πίν. 10 (ΙΙΙ Α 2). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 481, 484, 488, 493-4 (σε κωνικό, βραχυστρόγγυλο, αμφικωνικό, ωοειδή και πιεσμένο από Βούντενη).
[70] Souyoudzoglou-Haywood 1999, 67.
[71] Stubbings, Attica, 20, εικ. 5:7,8. Περατή Β, 121, 161 εικ. 28, 163 εικ. 31, 165 εικ. 35, 176 εικ. 63. Παπαδημητρίου-Γραμμένου 2003 (δ. δ.), 31:12253 (Σπάτα, ΙΙΙ Β). Rutter 2005, 44 εικ. 10 (ΥΕ ΙΙΙ Γ).
[72] Deiras, 32, πίν. XLVII:2. Äström 1977, 116-118 εικ. 131 (ΙΙΙ Β). Tiryns VIII, 69, πίν. 48 (ΙΙΙ Β). Μυλωνάς, ΠΑΕ 1968, πίν. 3 β. Mylonas Shear, Panaghia Houses, πίν. 28:117, 119. Shelton 2000, 29-30 εικ. 2 b (ΙΙΙ Α 2, σε απιόσχημο ψευδόστομο από Μυκήνες).
[73] Morricone Annuario, 1965-6 (Κως), 48, εικ. 19. Benzi 1992, 78, 91, 102.
[74] Kanta 1980, εικ. 49:4-5, 91:7.
[75] Mountjoy, RMDP, 709, 711 αρ. 59, (Χαλκίδα, ΙΙΙ Β). Κακότεχνη θαλάσσια ανεμώνη, που μοιάζει περισσότερο με περίστικτο κύκλο, και σε ψευδόστομο από Σκύρο, βλ. Παρλαμά 1984, 141-2, σχ. 29-30, πίν. 58-9 (ΙΙΙ Β 2 και ΙΙΙ Γ 1). PN III, 235, εικ. 292:5 και 293:1 (προσπάθεια απόδοσης θαλάσσιας ανεμώνης, Πύλος ΙΙΙ Β;). Μικρός στικτός κύκλος και σε όστρακο ψευδόστομου από το Γλα, βλ. Ιακωβίδης 1998, 150, πίν. 38 α, εικ. 42 (ΙΙΙ Β). Hankey, Khalkis, πίν. 25:460 Β.
[76] French BSA 61 (1966), 228 (Μυκήνες, ΙΙΙ Β), της ιδίας BSA 62 (1967) 170 εικ. 10:19 και BSA 64 (1969) 77, πίν. 18:a 18. Benzi 1992, 78.
[77] Περατή Β, εικ. 28:760, 31:877, 797. Benzi 1992, 78, 91.
[78] Mountjoy, RMDP, 183-4 αρ. 414 (Τίρυνθα ΙΙΙ Γ ύστερη), 221-2 αρ. 130 (Ζυγουριές ΠΙ Β), 414-5 αρ. 47 (Αχαΐα ΙΙΙ Β), 573-4 αρ. 350 (ΙΙΙ Γ πρώιμη, στικτός) 1093-4 αρ. 50 (Κως ΙΙΙ Β). Περίστικτοι κύκλοι και σε ψευδόστομο της ΥΕ ΙΙΙ Β περιόδου από Σαλαμίνα (Αναστασίου-Αλεξοπούλου, ΑΕ 1991, 141, 158 σημ. 51 με βιβλιογραφία για το διακοσμητικό θέμα), και σε ψευδόστομο από Μυκήνες (Mylonas Shear, Panagia Houses, 1987, 101, 104, πίν. 27:114, 28:117, 119, 121 εικ. 16:114, 117, 119). Πρβλ. επίσης Benzi 1992, 91.
[79] Furumark, MP, 326, 340. Για την Κρήτη πρβλ. ενδεικτικώς, Kanta εικ. 9:1, 37:6, 9, 42:2, 5 κ. ά. Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία στον Benzi 1992, 78, 91-2.
[80] Περατή Β, 163 εικ. 34:54, 168 εικ. 45, όπου διακοσμούν τον ώμο βραχυστρόγγυλων και ωοειδών ψευδόστομων. Broneer, Hesperia 2 (1933), 365, 370 (βόρεια κλιτύ Ακρόπολης). Kanta 1980, εικ. 70:4, 73:2. Benzi 1992, 73. Μπάτζιου-Ευσταθίου, Περιφέρεια Α, 1994, 120 εικ. 9 (Ν. Ιωνία, τέλος ΙΙΙ Γ), ανάμεσα στις ομάδες ομόκεντρων και κυματοειδής γραμμή. Παρλαμά 1984, 150, σχ. 32, πίν. 64 (ΙΙΙ Γ 1β, Σκύρος, συνδυάζεται με στήλη αμειβόντων). Deiras πίν. LX IV, 4 (DV 123). Προσφιλές θέμα και

""" -*Συνεχόμενα ομόκεντρα τόξα* (φυλλάδιο 2, σελ. 13). Διακοσμείται ο ώμος του Π 4441 (Τ. 22).[81]

-*Κροσσωτά* ομόκεντρα τόξα (φυλλάδιο 2, σελ. 14-16). Εμφανίζονται στον ώμο δεκατριών ψευδόστομων: Π 4251, 4283 (Τ. 1), 4272 (Τ. 2), Π 4394, 4403, 4404 (Τ. 20), 4470 (Τ. 25), 4549 (Τ. 31), 4576 (Τ. 32), 11086 (Τ. 33), 4600 (Τ. 34), 5051, 11085 (Τ. 35):[82] Σε κάποιους από αυτούς τα κροσσωτά ομόκεντρα τόξα συνδυάζονται και με άλλα θέματα. Το θέμα επικρατεί στην ΙΙΙ Γ περίοδο, σύμφωνα με τον Furumark, αλλά και τα παραπάνω συγκρίσιμα δείγματα.[83] Ωστόσο μία πρωιμότερη εμφάνισή του, στην ΙΙΙ Β, έχομε σε ψευδόστομο από το Μπερμπάτι.[84]

-*Περίστικτα* ομόκεντρα τόξα (φυλλάδιο 2, σελ. 17).[85] Σε τέσσερις ψευδόστομους τα περίστικτα ομόκεντρα τόξα αποτελούν το μοναδικό διακοσμητικό θέμα του ώμου, ενώ σε άλλους έξι συνδυάζονται με άλλα. Απαντώνται στους: Π 4244 4272 (Τ. 2), 4401 (Τ. 20), 4489, 4491-2 (Τ. 26), 4534 (Τ. 29), 4581, 4582 (Τ. 32), 11086 (Τ. 33).

-*Οξυκόρυφα* ομόκεντρα τόξα (φυλλάδιο 2, σελ. 18).[86] Σε επτά ψευδόστομους τα ομόκεντρα τόξα σχηματίζουν οξυκόρυφη απόληξη: Π 4355 (Τ. 9), 4401 (σε συνδυασμό με περίστικτα τόξα), 4402 (Τ. 20), 4424 (Τ. 21), 4457 (Τ. 24), 4502 (Τ. 26), 4588 (Τ. 33).

στους ψευδόστομους της Βούντενης, πρβλ. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 481, 484, 488, 495 (σε κωνικούς, βραχυστρόγγυλο, ωοειδείς και πιεσμένους). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 67 πίν. 16, 17 (Κεφαλλονιά). Petropoulos 2007, 259, εικ. 20, 69 α-β, 79 α-β (ΙΙΙ Γ Πρώιμη- Μέση και Μέση).

[81] Πρβλ. Περατή, ό. π. Mountjoy, RMDP 559-0 αρ. 282 (Αθήνα ΙΙΙ Β 2-Γ πρώιμη), 573-4 αρ. 351 (Περατή ΙΙΙ Γ πρώιμη), 776-7, αρ. 183 (Φωκίδα Πρώιμη ΙΙΙ Γ). Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 183 (Παλαιόκαστρο Αρκαδίας). Petropoulos 2007, 263-4, 279 εικ. 27, 29, 86 α-β (ΙΙΙ Γ Μέση, από Νικολέικα Αιγίου).

[82] Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β1, πίν. 94 δ (Τρύπες Κλαδέου). Χαρακτηριστικό θέμα των ψευδοστόμων της Αχαΐας, βλ. Achaea 58-9, εικ. 81-83, 117 c-d, 202 c, 215 g. Αναφορά και στην Mountjoy, BSA 85 (1990), 267 (με βιβλιογραφία και για άλλες θέσεις, όπως Δελφοί και τα χρονολογεί στην ΥΕ ΙΙΙ Γ Ύστερη). Πετρόπουλος, ΑΔ 53 (1998) Β 1, 267, πίν. 104 ε (όμοιο από Άγ. Κωνσταντίνο). Περατή Β, 163 εικ. 34:135. Mountjoy, RMDP 435-6 αρ. 122 (Κλάους ΙΙΙ Γ ύστερη), 789-90, αρ. 289, 291 (Δελφοί ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερη). Papazoglou-Manioudaki, BSA 89 (1994), 188-91 εικ. 12 (Κρήνη Πατρών, ΙΙΙ Β ύστερη). Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 481, 485, 488, 495 (σε κωνικούς, βραχυστρόγγυλος, ωοειδείς και πιεσμένους ψευδόστομους της Βούντενης). Dakoronia, Deger-Jalkotzy, Fabrizii-Reuer, 2000-2001, 144 εικ. 6 β (Ελάτεια). Για την Κρήτη που επίσης εμφανίζεται συχνά βλ. Rizza, Roma 1996, ΙΙΙ, 1106, 1110 εικ. 8 (ΙΙΙ Γ Πρινιάς). Schachermeyr 1979, 155 εικ. 38 b, 158 εικ. 39 c, 205 εικ. 52 (Κεφάλα, ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερη). Kanta 1980, εικ. 43:4, 55:6, 73:2. D' Agata 2007, 106 εικ. 1:3 (ΙΙΙ Η Μέση). Petropoulos 2007, 259-260, 276, 282, 283 εικ. 12, 56 α-β, 59 α-β (Νικολέικα Αιγίου).

[83] Furumark, MP, 345 (ΙΙΙ Γ 1-2).

[84] Holmberg, Berbati, 28, 30 εικ. 16:23, 17 (ΙΙΙ Β). Ο Holmberg το χρονολογεί λόγω του σχήματος (κωνικός με δακτυλιόσχημη βάση) στην ΙΙΙ Β και θεωρεί ότι εδώ έχομε πρώιμη εμφάνιση του διακοσμητικού θέματος.

[85] Για όμοια διακόσμηση ψευδοστόμων βλ. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β1, πίν. 97 β (Τρύπες Κλαδέου). Περατή Β, 168 εικ. 45. Deiras πίν. LXIV: 5, 7. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 481, 484, 495 (στους κωνικούς, βραχυστρόγγυλους και πιεσμένους ψευδόστομους της Βούντενης). Mountjoy, RMDP 179, 181 αρ. 401 (Ασίνη ΙΙΙ Γ ύστερη), 429-0 αρ. 101 (Κλάους ΙΙΙ Γ μέση), 1053, 1055 αρ. 204 (Ιαλυσός ΙΙΙ Γ πρώιμη-μέση), 1117-8 αρ. 143, 1119-120 αρ. 155-6 (Κως ΙΙΙ Γ μέση). Για την Κρήτη βλ. Kanta 1980, εικ. 21:6. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 67 πίν. 18 (Κεφαλλονιά)

[86] Achaea,78, 213 d,214 a, 215 b-c, i. Περατή Β, 173, εικ. 31:29, 34:54, 44:45, 46:153, 56:567. Kanta, ΑΑΑ, 8 (1975), 265-6, εικ. 11 (Άργος, ΙΙΙ Γ).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

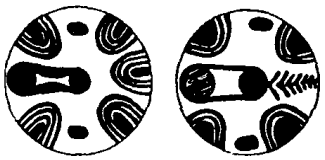

*-Στήλη με αντωπά ομόκεντρα τόξα (*φυλλάδιο 2, σελ. 13).[87] Ο ώμος του Π 4458 διακοσμείται με στήλη που αποτελείται από αντωπά ομόκεντρα τόξα.

*-Ζώνη με δύο σειρές αντίρροπων ομόκεντρων τόξων (*φυλλάδιο 2, σελ. 17). Με το θέμα διακοσμείται η περιφέρεια του ώμου του Π 4244 (Τ. 2), της ΥΕ ΙΙΙ Γ Ύστερης.

*-Με ολόβαφο πυρήνα (*φυλλάδιο 2, σελ. 19). Με ολόβαφο το εσωτερικό τους[88] τα ομόκεντρα τόξα απαντούν στους: Π 4352 (Τ. 9), 4418 (Τ. 21), 4533 (Τ. 29), 4586 (Τ. 33), 4602 (Τ. 34). Στον Π 4275 του Τ. 1 στον ώμο υπάρχει ομάδα τριών με ολόβαφο πυρήνα ομόκεντρων τόξων, ως συμπληρωματικό θέμα στις φολίδες που διακοσμούν τον υπόλοιπο ώμο.

*-Διαποίκιλτα ομόκεντρα τόξα (*φυλλάδιο 2, σελ. 20). Το θέμα αυτό, όπου σχεδιάζονται οξυκόρυφα ομόκεντρα τόξα και στο εσωτερικό τους εγγράφονται επίσης οξυκόρυφα τόξα,[89] απαντάται μόνο στους ψευδόστομους, (Π 4525 (Τ. 29), όπου είναι σε συνδυασμό και με άλλο θέμα. Στον Π 4451 (Τ. 23) το κενό ανάμεσα στα δύο τόξα πληρούται με κάθετα γραμμίδια. Το θέμα μπορεί να ενταχθεί στις διαποίκιλτες ενάλληλες γωνίες που αναφέρονται παραπάνω.

*-Ασυμπλήρωτα ομόκεντρα τόξα (*φυλλάδιο 2, σελ. 21).[90] Μόνο στον ώμο ενός ψευδόστομου Π 4529 (Τ. 29),[91] θέμα που εμφανίζεται και στους δίωτους αμφορείς της Αγίας Τριάδας και φαίνεται ότι έγιναν από το ίδιο χέρι.

Τα ομόκεντρα τόξα είναι το πιο συνηθισμένο διακοσμητικό θέμα των ψευδόστομων που χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο. Όπως διαπιστώνεται από τα προαναφερθέντα, στα δείγματα της Αγίας Τριάδας, άλλοτε αποτελούν το μοναδικό θέμα διακόσμησης του ώμου και άλλοτε συνυπάρχει με άλλα ποικίλα παραπληρώματα ή θέματα.[92]

---

[87] Παρόμοιο θέμα βλ. Περατή Β, 174 εικ. 58:1132.

[88] Για παράλληλα με ολόβαφο πυρήνα ημικύκλια πρβλ. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β1, πίν. 95 γ (Τρύπες Κλαδέου). Περατή Β, 168 εικ. 45-6, 173 εικ. 57:694, 1135, 174 εικ. 58, 60, 175 εικ. 62. Mountjoy, RMDP, 952 αρ. 42 (Νάξος ΙΙΙ Γ μέση), 1053, 1055 αρ. 202-3 (Ρόδος ΙΙΙ Γ μέση), 1119-1120 αρ. 155 (Κως ΙΙΙ Γ μέση). Ίδιο θέμα και σε ώμο ψευδοστόμου από Αγ. Ιωάννη της ΥΕ ΙΙΙ Γ 1-2, βλ. Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968), Α, 165-6, πίν. 74 α.

[89] Πρβλ. Achaea, εικ. 65b, 210 b (ΙΙΙ Γ 1 b). Aegina IV, 1, πίν. 25, 107 εικ. 129. Mountjoy, RMDP 425-6 αρ. 86 (Αχαΐα ΙΙΙ Γ μέση). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση) 298 (Τ. 26/19, ΙΙΙ Γ ύστερη), 396 (Τ. 34/16, ΙΙΙ Γ Μέση-Ύστερη). Orchomenos V, 64, εικ. 24:39.

[90] Παρλαμά, ΑΕ 1971, 56, πίν. ΛΓ β, Αγραπιδοχώρι). Περατή Β, 163 εικ. 31:29 (αναφέρονται ως ενάλληλοι αγκώνες).

[91] Πρβλ. Παρλαμά, ΑΔ 29 (1973-4) Α, πίν. 34 γ, 3 (Καυκανιά). Παρλαμά, ΑΕ 1971, 57, πίν. ΛΓ ε-ζ (Αγραπιδοχώρι). Mountjoy, ΜΓΚ, 150 εικ. 181 (ΙΙΙ Γ Πρώιμη). Mountjoy, RMDP 395-7 αρ. 93, 95 (Καυκανιά, Αγραπιδοχώρι ό. π. ΙΙΙ Γ Ύστερη), 559-60 αρ. 282 (Αθήνα ΙΙΙ Β2-Γ Πρώιμη), 573-4 αρ. 351 (Περατή, ΙΙΙ Γ Πρώιμη), 775-6 αρ. 183 (ΙΙΙ Γ Πρώιμη).

[92] Για τη διακόσμηση των ώμων με ομόκεντρα τόξα βλ. Περατή, Β, 163 εικ. 34, σελ. 167 εικ. 44, 168 εικ. 45 και 46, όπου τα ομόκεντρα τόξα συνδυάζονται με ποικίλα παραπληρώματα, και 174 εικ. 58, 175 εικ. 61.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

-Κομμένος πλοχμός (FM 48). Στην περιφέρεια του ώμου του Π 4420 (Τ. 21) περιβάλλει το κύριο διακοσμητικό θέμα, που είναι τα ενάλληλα με ολόβαφο πυρήνα τρίγωνα.[93]

- *Αντιθετικές σπειροειδείς ρακέτες (FM 50,* φυλλάδιο 2, σελ. 22 [94]*),* σε συνδυασμό με διαποίκιλτα τρίγωνα κοσμούν τον ώμο του Π 4246 (Τ. 2)

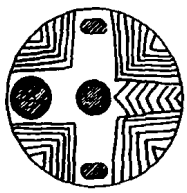
-Περίστικτες αντιθετικές σπείρες (FM 51:18, ή 62:32, φυλλάδιο 2, σελ. 22*).* Το θέμα εμφανίζεται μόνο μία φορά στον Π 5389, από τον Τ. 16, που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ Πρώιμη περίοδο.[95] Επίσης, παρεμφερές είναι το θέμα στον ώμο του μεγάλου ψευδόστομου 11086 (Τ. 33), όπου απαντούν περίστικτα, αντιθετικά σπειροειδή κοσμήματα.

-Κυματοειδής γραμμή (FM 53). Χρησιμοποιείται επίσης ως συμπληρωματικό στοιχείο στη διακόσμηση του ώμου[96] των ψευδοστόμων της ΥΕ ΙΙΙ Γ κυρίως περιόδου. Στον Π 4378 και στον Π 4418 (φυλλάδιο 2, σελ. 4), κυματοειδείς γραμμές συνδυάζονται με τα κύρια διακοσμητικά θέματα του ώμου, που είναι ομόκεντρα τόξα με ολόβαφο το εσωτερικό τους (Π 4418), και ρομβοειδή και δίλοβα τόξα στον Π 4378 (Τ. 18). Στον Π 4244 (Τ. 1) οι κυματοειδείς γραμμές στον ώμο είναι περίστικτες και συνδυάζονται με αντίρροπα ομόκεντρα τόξα.

- *Δικτυωτό (FM 57,* φυλλάδιο 2, σελ. 23*).* Με δικτυωτό κόσμημα διακοσμείται ο ώμος του κυλινδρικού ψευδόστομου Π 4317 (Τ. 7)[97] της ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέσης –Ύστερης.

-Αμείβοντες (FM 58, φυλλάδιο 2, σελ. 24*).* Σύνηθες θέμα που συνήθως συνδυάζεται και με άλλα. Μόνο στον Π 5019 (Τ. ΙΙ), απαντάται ως μοναδικό διακοσμητικό θέμα του ώμου. Επίσης στήλες αμειβόντων, πρόχειρα σχεδιασμένων, κοσμούν τον ώμο του Π 4593 (Τ. 33) σε ακτινωτή διάταξη.[98] Σε όλους τους υπόλοιπους (4446 (Τ. 22), 4526, 4432, 4448, 4586, 4352 (Τ. 9), 4388 (Τ. 20), 4583 (Τ. 32), 4442 (Τ. 22), 4430, 4490, 4519) οι αμείβοντες συνδυάζονται με διαποίκιλτες γωνίες (4354), 4457 (Τ.

---

[93] Το αγγείο δεν εικονίζεται διότι προέρχεται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη. Το θέμα απαντάται και στην περιφέρεια του ώμου σε ψευδόστομο από Αχαΐα, βλ. Achaea 79. εικ. 211. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 484 (σε βραχυστρόγγυλο από Βούντενη). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 67 πίν. 15 (Κεφαλλονιά). Κομμένος πλοχμός ως συμπληρωματικό θέμα και σε ψευδόστομο από Πυλώνα, όπου συνδυάζεται με δικτυωτά ρομβοειδή, βλ. Karantzali 2001, 60 εικ. 41:16780, πίν. 42 f (ΙΙΙ Γ πρώιμη).

[94] Παρόμοιο θέμα χωρίς να ταυτίζεται απόλυτα βλ. στην Περατή Β, 166 εικ. 38

[95] Όμοιο θέμα σε κρατήρα από Κοράκου, βλ. Rutter 1981, 240 εικ. 106. Korakou εικ. 91. Mountjoy, ΜΓΚ εικ. 182:1 και Mountjoy, RMDP 230-1 αρ. 179 (ΙΙΙ Γ Πρώιμη). Petropoulos 2007, 261, 284 εικ. 73 α-β, ΙΙΙ Γ Μέση, Νικολέικα Αιγίου (απλές αντιθετικές σπείρες).

[96] Βλ. Kanta 1980, 304, εικ. 24:1, 46:6, 119:3, 120:5-6, 134:7. Περατή Β, 161 εικ. 28, 163 εικ. 34:135, 167 εικ. 41. Benzi 1992, 93-4 (με βιβλιογραφία για παράλληλα από Κω, Κάλυμνο, κ. ά.). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 484, 495 (σε βραχυστρόγγυλο και πιεσμένο ψευδόστομο της Βούντενης).

[97] Το θέμα κοσμεί οκτώ δείγματα στην Αχαΐα (Achaea 78, εικ. 107 a-b, 221 b-d). Επιπλέον βλ. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 494. Alt-Ägina IV.1, πίν. 23:231. Kontorli-Papadopoulou 2003, 27 πίν. 7 (με αναφορά για παράλληλα από Κεφαλλονιά). Εμφανίζεται και σε απιόσχημους και σφαιρικούς ψευδόστομους στη Ρόδο, πρβλ. Benzi 1992, 73, 79.

[98] Kontorli-Papadopoulou 2003, 24-5 πίν. 6 (ΙΙΙ Α 2-Β). Stubbings, Attica, πίν. 1:4, 8.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

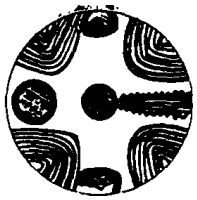
22), 11089 (Τ. 33), με ομόκεντρα τόξα (4244 (Τ. 2), 4432, 4448, 4473 (Τ. 25),[99] 4586, 5043 (Τ. 33)., με ομόκεντρα τόξα και ενάλληλα τρίγωνα (4397, 4399, 4405 (Τ. 20), 4586, 4517 (Τ. 28), 4549 (Τ.-31). με μεμονωμένα ημικύκλια (5018, Τ. 23), με κροσσωτές γραμμές (4446), τόξα και τροχό (4490), με διαποίκιλτα τρίγωνα 4393 (Τ. 20), 4519 (Τ. 28), 4526 (Τ. 29), 5051 (Τ. 35) με κροσσωτά ομόκεντρα τόξα (4549, Τ. 31).

Στον ώμο του Π 4603 (Τ. 34) αποδίδεται σχηματοποιημένος ιχθυάκανθας που ταυτίζεται με το FM 58:29 και χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση.[100]

Το γεφύρωμα των αμειβόντων ανάμεσα σε δύο ομάδες ενάλληλων τριγώνων, χρονολογικά εντάσσεται στην αρχή της ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερης περιόδου, ή καλύτερα στη μετάβαση από την μέση στην ύστερη φάση της ΙΙΙ Γ.

Οι αμείβοντες είναι ένα αρκετά κοινό θέμα και στους ψευδόστομους της Αχαΐας και άλλων περιοχών.[101] Συχνά εμφανίζεται και στην Κρήτη, όπου μάλιστα ο Π 5019 του Τ. ΙΙ βρίσκει και το ακριβές του παράλληλο.[102] Στις Μυκήνες το θέμα εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο, περισσότερο όμως στην ΙΙΙ Β και επιβιώνει έως την αρχή της ΙΙΙ Γ.[103]

-Τα ενάλληλα τρίγωνα (FM 61 A, φυλλάδιο 2, σελ. 25-31*),* όπως και τα ομόκεντρα τόξα που αναφέρονται παραπάνω, είναι ένα από τα χαρακτηριστικά διακοσμητικά θέματα των ψευδοστόμων της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου.[104] Απαντάται στους ψευδόστομους, κυρίως κωνικού τύπου, με τις παρακάτω παραλλαγές:

*Απλά ενάλληλα τρίγωνα (*φυλλάδιο 2, σελ. 25-27). Στους Π 4267, 4284, 11005 (Τ. 1), 4299 (Τ. 6 με ακρεμώνη στην κορυφή τους), Π 4320 (Τ. 7), 4397, 4399, 4405, 5047 (Τ. 20), 4472 (Τ. 25), 4516, 4517, 4518 (Τ. 28), 4526 (Τ. 29, συνδυάζονται με διαποίκιλτα τρίγωνα και αμείβοντες), 4597 (Τ. 34), 4493, 4495 (Τ. 26) απλά

---

[99] Πρβλ. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 482 (Βούντενη).

[100] Όμοιος από Βούντενη, Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 271 (Τ. 25/12, ΙΙΙ Γ Μέση).

[101] Stubbings, Attica, 16, εικ. 4:9, 5:11, πίν. 1:1. Deiras 172. PN I, πίν. 394:614, 674, 698. Περατή Β, 100-101 εικ. 7:3 α, β, 161 εικ. 28, 165 εικ. 36, 176 εικ. 63. Achaea 78, εικ. 208 g, 221 e-i, 222 a-c, 224 d. Μαστροκώστας, ΑΔ 22 (1967) Β 1 214, πίν. 153 δ (Πάτρα). Πετρόπουλος, 2000, 88 εικ. 31 (Σπαλιαρέικα Λουσικών). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 481, 484, 488 (σε κωνικούς, βραχυστρόγγυλους και ωοειδείς ψευδόστομους από Βούντενη). Tiryns VI, 38, πίν. 17:2. Γενικώς για ψευδόστομους με κύριο διακοσμητικό θέμα τους αμείβοντες βλ. Mountjoy, RMDP 123-4 αρ. 188 (Μυκήνες ΙΙΙ Α 2), 268-9 αρ. 94 (Λακωνία ΙΙΙ Α 2), 386-7 αρ. 60 (Ηλεία ΙΙΙ Β), 414-5 αρ. 48 (Αιγείρα ΙΙΙ Β), 421-2 αρ. 81 (Αχαΐα ΙΙΙ Γ πρώιμη), 428-9 αρ. 97, 100 (Αχαΐα ΙΙΙ Γ Μέση), 438-9 αρ. 131 (Αχαΐα ΙΙΙ Γ ύστερη), 529-530 αρ. 150 (Βουρβάτσι ΙΙΙ Α 2), 546-7 αρ. 223 (Ελευσίνα ΙΙΙ Β 1 σε απιόσχημο), 573-4 αρ. 353 (Αττική ΙΙΙ Γ πρώιμη), 594-5 αρ. 450 (Περατή ΙΙΙ Γ Μέση), 765-6 αρ. 103, 106 (Φωκίδα ΙΙΙ Β). Αναστασίου-Αλεξοπούλου, ΑΕ 1991, 140-1, 157 (Σαλαμίνα ΙΙΙ Β 1). Δεϊλάκη, ΑΕ 1960, 130-1, πίν. 3: 14 (Ηραίο Άργους). Μυλωνάς, ΔΝΕ Α 68, 304, Γ πίν. 62:503, 406:94, 519 (ΙΙΙ Α 2-Β και Β). Hankey, Khalkis πίν. 25:460 Η΄ (ΙΙΙ Α-Β). Δημακοπούλου ΑΔ 23 (1968), Α, 172 πίν. 75 β (Άγ. Ιωάννης ΙΙΙ Α 2). Βερδελής, ΠΑΕ (1962), 71 πίν. 77, 80 α (Μυκήνες, ΙΙΙ Α 2-Β). Shelton, 2000, 42 (Μυκήνες ΙΙΙ Α 2). Μαρινάτος, ΠΑΕ (1964), 84, πίν. 93 ζ (ΙΙΙ Β από Κεφαλόβρυσο Πύλου). Μαρινάτος, ΑΕ 1932, πίν. 6-7 και 1933, 86 πίν. 1 και 89 πίν. 2 (Μεταξάτα και Λακκιθρα). Βοκοτοπούλου, ΑΕ 1969, 199, πίν. 29 α, β, από κιβωτιόσχημο τάφο Μαζαρακίου Ζίτσης, στην Ήπειρο, όπου ο ώμος διακοσμείται με πυκνές ομάδες αμειβόντων (ΥΕ ΙΙΙ Β-Γ). Fortin, Aegaeum 2, 1988, 102 πίν. XXXIII (ψευδόστομος στο Παν/μιο Laval – Quebec, της ΙΙΙ Α 2).

[102] Kanta 1980, εικ. 59:2.

[103] French BSA 60 (1965), 189 πίν. 54:a 5 (ΙΙΙ Α 2). Της ιδίας BSA 61 (1966), 229 (ΙΙΙ Β). Benzi 1992, 79, 94, 101 με βιβλιογραφία.

[104] Πρβλ. Benzi 1992, 94. Petropoulos 2007, 261, εικ. 22, 74 α-β (ΥΜ ΙΙΙΓ Μέση-Ύστερη).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ενάλληλα τρίγωνα αποτελούν το μοναδικό διακοσμητικό θέμα τους ώμου τους.[105] Ωστόσο στους Π 4377 (Τ. 18), 4402 (Τ. 20) 4442, 4430 και 4499 (Τ. 26), 4526 (Τ. 29), το θέμα των ενάλληλων τριγώνων συνδυάζεται και με άλλα (π. χ. γωνίες, οξυκόρυφα ομόκεντρα τόξα). Στους Π 4517 (Τ. 28), 4397, 4399, 4405 (Τ. 20), 4442 (Τ. 22) και 4430, τα ενάλληλα τρίγωνα συνδυάζονται με αμείβοντες, ενώ στον Π 4516 (Τ. 28) με διαποίκιλτα τρίγωνα (με ομόκεντρα τόξα το εσωτερικό τους). Στον Π 4299 (Τ. 6) το εξωτερικό τρίγωνο έχει ακρεμώνη στην κορυφή του και το θέμα συνδυάζεται με ομάδα ενάλληλων γραμμιδίων, πρόχειρα σχεδιασμένων.

Περίστικτα ενάλληλα τρίγωνα (FM 61 A, φυλλάδιο 2, σελ. 28*).* Στους ψευδόστομους 4272 (συνδυάζονται με περίστικτα και κροσσωτά ομόκεντρα τόξα Τ. 2), 4400 (Τ. 20), 4577 (συνδυάζονται με ομόκεντρα ημικύκλια), 4579 (Τ. 32), και 4495 (Τ. 26) τα τρίγωνα είναι περίστικτα.[106]

*Κροσσωτά ενάλληλα τρίγωνα (*φυλλάδιο 2, σελ. 29*).*[107] Το θέμα απαντάται μόνο στον Π 4458 (Τ. 24), σε συνδυασμό με ομόκεντρα τόξα και στον Π 11088 (Τ. 33), όπου το εσωτερικό τρίγωνο είναι δικτυωτό.

- *Δικτυωτά τρίγωνα (*φυλλάδιο 2, σελ. 29*).*[108] Το δικτυωτό τρίγωνο εμφανίζεται μόνο στον ώμο των Π 4465 4485, 4617 (Τ. 25), 4495 (Τ. 26), όπου συνδυάζεται και με ενάλληλα περίστικτα τρίγωνα, ενώ στον Π 5350 (Τ. 16) συνδυάζεται με διαποίκιλτα τρίγωνα. Στον Π 11088 (Τ. 33), το εσωτερικό τρίγωνο είναι δικτυωτό.

Ενάλληλα τρίγωνα με ολόβαφο το εσωτερικό FM(61 A:2, φυλλάδιο 2, σελ. 30*).*[109] Το θέμα αυτό βρίσκεται στον ώμο των ψευδόστομων 4420 (Τ. 21), 4447 (Τ. 22) και 4586 (Τ. 33). Μάλιστα στους δύο τελευταίους στην κορυφή του τριγώνου φύεται ακρεμώνη. Γενικά το θέμα κοσμεί τον ώμο των ψευδοστόμων της ΥΕ ΙΙΙ Γ.

---

[105] Γενικώς για όμοια διακόσμηση σε ψευδόστομους βλ. Mountjoy, RMDP 396-7 αρ. 97-8 (Κλαδέος-Καυκανιά ΙΙΙ Γ ύστερη), 619, 621 αρ. 580 (Αθήνα ΙΙΙ Γ ύστερη), 793-4 αρ. 309 (Δελφοί ΥΜ). Μυλωνάς, ΔΝΕ, Α 304, Β 231, Γ 62 γ (ΙΙΙ Α 2-Β). Deiras πίν. LX: 8, 9. Παρόμοιο θέμα σε ψευδόστομο από Χαλκίδα βλ. Hankey, Khalkis πίν. 25 αρ. 460 Η (ΙΙΙ Α-Β). Kanta 1980, εικ. 73:3, 99:5, 117:3. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 67 πίν. 18 (Κεφαλλονιά). Για την Ανατολή βλ. Πλόες 2003, 283 όπου εικονίζεται παράδειγμα από την Ras Sharma, και το οποίο αποτελεί εισαγωγή.

[106] Βλ. Mountjoy, RMDP 429-430 αρ. 101 (Αχαΐα ΙΙΙ Γ μέση).

[107] Tiryns VI, 44, πίν. 20:1-2 και από Δειράδα βλ. Deiras T. XXII DV, 89 πίν. LX, 8.9. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 495 (ενάλληλες γωνίες με κρόσσια).

[108] Πρβλ. Περατή Β, 171 εικ. 55:232, 173 εικ. 56. Mountjoy, RMDP 166-7 αρ. 344, 347 (Ασίνη ΙΙΙ Γ μέση), 179, 181 αρ. 399, 182, 184 αρ. 411 (Ασίνη ΙΙΙ Γ ύστερη), 292-3 αρ. 241 (Λακωνία ΥΜ), 369, 461 αρ. 62 (Κεφαλλονιά ΙΙΙ Γ ύστερη), 529-530 αρ. 148 (Ελευσίνα ΙΙΙ Α 2 σε απόσχημο), 559-560 αρ. 282 (Αθήνα ΠΙ Β2/Γ πρώιμη), 573-4 αρ. 351 (Περατή ΙΙΙ Γ πρώιμη), 594-5 αρ. 451 (ΙΙΙ Γ Μέση) και 613, 616 αρ. 562 (Περατή ΙΙΙ Γ ύστερη), 618-9 αρ. 568 (Αθήνα ΙΙΙ Γ ύστερη), 631, 633 αρ. 644 και 645 (Σαλαμίνα, Αθήνα: Υπομυκηναϊκά), 960-1 αρ. 74-5 (Νάξος ΙΙΙ Γ ύστερη), 1056, 1058 αρ. 216 (Ρόδος ΙΙΙ Γ πρώιμη-μέση). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 481, 488, 495 (Βούντενη). Βερδελής, ΠΑΕ (1962), 78 πίν. 84 β, 85 β (Μυκήνες, ΙΙΙ Γ 1). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 67 πίν. 14, 17-8 (Κεφαλλονιά). Δημακοπούλου, Περιφέρεια Α 1994, 189 εικ. 4 (Ελάτεια, ΙΙΙ Γ μέση). Δημακοπούλου, (επιμ.), Ο Μυκηναϊκός Κόσμος, 1988, 144-5 αρ. 91 (ΥΕ ΙΙΙ Γ, Μεταξάτα). Benzi 1992, 95. Για την Κρήτη, πρβλ. Rizza, Roma 1996, ΙΙΙ, 1106, 1108 εικ. 6 (ΙΙΙ Γ, Πρινιάς). Knossos 1996, I, 29 και ΙΙΙ εικ. 66 (55) από το Β. νεκροταφείο Κνωσσού της Πρώιμης εποχής του Σιδήρου. Kanta 1980, 250, εικ. 25:6-7, 27:3, 6-7, 34:1, 62:10, 118:3, 121:5. Mountjoy, BSA 100 (2005), 139 (Κύπρος, ΙΙΙ Β).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Φολιδωτά τρίγωνα. Σε δύο ψευδόστομους το εσωτερικό των τριγώνων «γεμίζει» με φολίδες.[110] Πρόκειται για τους ψευδόστομους με αρ. Π 4460 (Τ. 24, κροσσωτά φολιδωτά τρίγωνα), 4485 (Τ. 25) και 4578 (Τ. 32). Επίσης ο Π 4353 (Τ. 9) διακοσμείται με περίστικτα φολιδωτά τρίγωνα που συνδυάζονται με σχηματοποιημένο άνθος.

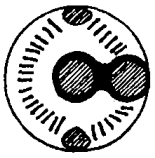
Διαποίκιλτα τρίγωνα (FM 19:64, παρεμφερές, φυλλάδιο 2, σελ. 6--7*).* Το εσωτερικό τους πληρούται επίσης με ενάλληλα τρίγωνα.[111] Στους Π 4516, 4519 (Τ. 28), 4526 (Τ. 29), τα διαποίκιλτα τρίγωνα (συνδυάζονται με αμείβοντες στον 4393 (Τ. 20) με ομόκεντρα τόξα, ενώ στους Π 4484 (Τ. 25) και 5045 (Τ. 33), τα διαποίκιλτα τρίγωνα αποτελούν το μόνο διακοσμητικό θέμα του ώμου. Σε κάποια αγγεία, στο εσωτερικό των ενάλληλων τριγώνων (που καμιά φορά έχουν αμβλεία την κορυφή τους και μοιάζουν με οξυκόρυφα ημικύκλια) εγγράφονται ομόκεντρα τόξα (Π 4349 (Τ. 9), Π 4457 (Τ. 24), 4467 (Τ. 25).

Γενικώς τα διαποίκιλτα τρίγωνα κατά τον Furumark[112] εμφανίζονται στο μυκηναϊκό θεματολόγιο μόνο κατά τη διάρκεια της ΥΕ ΙΙΙ Γ, αλλά στην Κρήτη έχουν ήδη εμφανιστεί από την ΥΜ ΙΙΙ Α 2.[113] Το θέμα συνηθίζεται στην Ηλεία, Αχαΐα, και σποραδικά σε άλλες περιοχές.[114]

Τα τρίγωνα με όλη την ποικιλομορφία που αναφέρεται παραπάνω, είναι επίσης αρκετά δημοφιλές θέμα και στις γειτονικές περιοχές, όπως η Αχαΐα,[115] η Κεφαλλονιά,[116] αλλά και σε άλλες, όπως Ασίνη, Δειράδα, Αττική, Σαλαμίνα, και νησιά.[117]

-Η φυλλοφόρος ταινία (FM 64, φυλλάδιο 2, σελ. 32*).*[118] Απαντάται μόνο σε τέσσερις ψευδόστομους (Π 4390 (Τ.

---

[109] Για ανάλογα παραδείγματα πρβλ. Περατή Β, 166 εικ. 39. Mountjoy, RMDP 183-4, αρ. 412 (Δειράς, ΙΙΙ Γ ύστερη), 591, 594 αρ. 445 (Περατή, ΙΙΙ Γ μέση, έχει και άλλα θέματα). Δημακοπούλου ΑΔ 23 (1968), Α, 172 πίν. 75 β (Άγ. Ιωάννης ΙΙΙ Γ 2). Benzi 1992, 94. Ενδεικτικά αναφέρομε και παράδειγμα από την Κύπρο, Πλόες 2003, 249 σε πυξίδα της ΥΚ ΙΙΙ Β (11ος αι. π. Χ.).

[110] Βλ. Περατή Β, 165 εικ. 36. Tiryns V, 66, πίν. 35:15 (ΙΙΙ Γ 1). Mountjoy, RMDP 164-6 αρ. 340 και 342 (Ασίνη ΙΙΙ Γ μέση), 179-180 αρ. 398 (Ασίνη ΙΙΙ Γ ύστερη), 183-4 αρ. 417 (Δειράς ΙΙΙ Γ ύστερη), 421-2 αρ. 79 (Αχαΐα ΙΙΙ Γ πρώιμη), 613, 616 αρ. 563 (Περατή ΙΙΙ Γ ύστερη), 1070, 1073 αρ. 270-1 (Ρόδος ΙΙΙ Γ μέση). Jalkotzy-Deger, Περιφέρεια Α, 1994, 196 (Ελάτεια). Παντελίδου 1975, 70, 181, πίν. 14 (Αθήνα ΙΙΙ Γ 1-2) όπου το φολιδωτό τρίγωνο συνδυάζεται με δίλοβα ομόκεντρα τόξα. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 488.

[111] Kanta 1980, εικ. 59:12. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 481, 488 (σε κωνικό και ωοειδείς ψευδόστομους από Βούντενη).

[112] Furumark MP, 407.

[113] Kanta 1980, 251.

[114] Achaea 78-79, εικ. 224 a-c. Kanta 1980, εικ. 59:12. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 298 (Τ. 26/19), ΙΙΙ Γ Ύστερη, 481, 488 (σε κωνικό και ωοειδείς ψευδόστομους από Βούντενη). Mountjoy, ΜΓΚ, 183 εικ. 235, 18. Deiras πίν. 60. Mounjtoy, RMDP 183-4 αρ. 412 (Άργος ΙΙΙ Γ Ύστερη), 193-4 αρ. 460, 463 (Τίρυνθα και Ασίνη ΥΜ).

[115] Achaea 78, εικ. 223 a-g. Προσφιλές θέμα και στους κωνικούς ψευδόστομους της Βούντενης, πρβλ. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 481, 488.

[116] Μαρινάτος ΑΕ (1932) 34, πίν. 6:42, 7:42 α, και σ. 73-75, πίν. 11:173 (Λακκίθρα). Του ιδίου (1933) εικ. 25: Α9, πίν. 2Γ5, Γ3 (Μεταξάτα). Κυπαρίσσης, ΑΔ 5 (1919) 108, εικ. 24:1, 3, 25:1, 26:1 (Διακάτα).

[117] Ενδεικτικώς αναφέρουμε: Deiras, πίν. LXXXVI:4. Stubbings, Attica 22, εικ. 7:1, 6. BSA 25 (1921-23) πίν. 10 g. Forsdyke 1925, 929 (Ιαλυσός). Benzi 1992, 94-6 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία και παράλληλα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

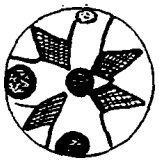
20), 4411 (Τ. 20), 5015 (Τ. 23), 6372 (Τ. ΙΙΙ) και αποτελεί ένα από τα διακοσμητικά θέματα των ψευδοστόμων της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου (Π 4390), το οποίο εμφανίζεται μόνο του, χωρίς να συνδυάζεται με κάποιο άλλο. Συνηθίζεται κυρίως στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 και συνεχίζει στην ΙΙΙ Β.[119] Στην Αχαΐα το θέμα της σχηματοποιημένης φυλλοφόρου ταινίας εμφανίζεται κυρίως στην ΙΙΙ Γ, όπως φαίνεται από τους ψευδόστομους του νεκροταφείου της Βούντενης.[120]

-*Φολίδες (FM 70,* φυλλάδιο 2, σελ. 33*).* Με φολίδες διακοσμείται ο ώμος πέντε ψευδόστομων: 4275 (Τ. 1, με στιγμή στο κέντρο η κάθε φολίδα), 4259 (Τ. 3), 4268 (Τ. 3), 4313 (Τ. 7), 4581 (Τ. 32). Στους δύο από αυτούς οι φολίδες αποτελούν το μόνο διακοσμητικό θέμα του ώμου (4313, 4259),[121] ενώ στους υπόλοιπους τρεις οι φολίδες συνδυάζονται με περίστικτα ομόκεντρα τόξα (Π 4268, 4581)[122], καθώς και ομόκεντρα τόξα τα οποία έχουν ολόβαφο το εσωτερικό τους (Π 4275).[123]

-*Δικτυωτά ρομβοειδή* (FM 73, φυλλάδιο 2, σελ. 34). Εμφανίζονται στον ώμο των ψευδόστομων: Π 4378 (Τ. 18), 4505 (Τ. 26), 4583 (Τ. 32), 4589 (Τ. 33).[124] Στον

---

[118] Βλ. Achaea 79, εικ. 114, 222, 223. Aigion πίν. 13: a-b, 14:a, 26. Παπαποστόλου, ΠΑΕ (1977) Β, 487, πίν. 246 γ (από τάφο στο Μονοδέντρι, ΙΙΙ Β). Δημακοπούλου ΑΔ 23 (1968), Α, 171-2 πίν. 75 α-γ (ΙΙΙ Α 2 Άγ. Ιωάννη Λακωνίας). Tiryns VI, 57, 98, πίν. 30:1, 54:6. Μυλωνάς, ΔΝΕ, Γ 11:22. Orchomenos V, 20-2, εικ. 6:10 (ΙΙΙ Β). Mountjoy, RMDP, 709, 710, αρ. 51 (Μάνικα, ΙΙΙ Α 2, όμοιο με το Π 4390), 905-6 αρ. 78 (Φυλακωπή ΙΙΙ Α 2), 1001-2 αρ. 40 (Ιαλυσός ΙΙΙ Α 2). Παντελίδου 1975, 78, 181, πίν. 19 α (Αθήνα ΙΙΙ Α2). Αναστασίου-Αλεξοπούλου ΑΕ 1991, 139, 157 (Σαλαμίνα ΙΙΙ Α 2). Δεϋλάκη, ΑΕ 1960, 130-1, πίν. 3 (8, Ηραίο Άργους). Γενικώς για το θέμα από Μυκήνες βλ. French, BSA 60 (1965), 173. Mountjoy 2007 α, 339 εικ. 8.20 (1.25), 340 (Φυλακωπή, ΙΙΙ Α 2). Ενδεικτικώς για Κρήτη βλ. Mountjoy κ. ά. BSA suppl. 34 (2003), 134-5 εικ. 4.37:658 (Κνωσσός, N. Οικία, ΥΜ ΙΙΙ Α 1 με τελίτσες στην άκρη). Kanta 1980, 251, εικ. 59:9-10, 101:3-4. Μαυριγιαννάκη, ΑΕ 1975, 47, πίν. 21 α-β. Banou, 2004, 197, 199 εικ. 14:11 Β 13 (Βιάννο). Astr¨om, SCE IV:1C, 399 (Κύπρος).

[119] French BSA 60 (1965) 173. Της ιδίας BSA 61 (1966), 231. Benzi 1992, 79 με βιβλιογραφία και παράλληλα από διάφορες θέσεις. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 63 (Κεφαλλονιά).

[120] Πρβλ. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 235 πίν. 118-9 (Τ. 21/9-10, ΙΙΙ Β), σ. 296 πίν. 93 (26/10 (ΙΙΙ Γ Μέση), σ. 324, 327 πίν. 94 (Τ. 27/5, ΙΙΙ Γ όψιμη-Μέση, και 27/21, ΙΙΙ Γ πρώιμη), σ. 346 πίν. 95 (28/2, ΙΙΙ Γ Πρώιμη), σ. 391, 419, 420, πίν. 97 (Τ. 34/2-Πρώιμη ΙΙΙ Γ, 39/7, 39/5-ΙΙΙ Γ πρώιμη-μέση), σ. 390-1 πίν. 137 (Τ. 34/1, πρώιμη ΙΙΙ Γ), πίν. 151 (Τ. 16/34), σ. 495, και σελ. 484, 488, 493-4 (εμφανίζεται κυρίως στους βραχυστρόγγυλους, ωοειδείς, αμφικωνικούς και πιεσμένους).

[121] Για όμοια διακόσμηση βλ. Mountjoy, RMDP 1020-21 αρ. 96 (Ρόδος ΙΙΙ Β), 1070, 1073 αρ. 272 (Ρόδος ΙΙΙ Γ μέση). Kanta 1980, εικ. 28:6 (από Επισκοπή με στιγμή στο κέντρο).

[122] Σε ψευδόστομο από την Κρήτη, οι φολίδες συνδυάζονται με ενάλληλα διαγραμμισμένα τρίγωνα, βλ. Hatling, BSA 63 (1968), 119 (εικ. 6: 30), 121-2, πίν. 29 c (ΥΜ.ΙΙΙ Β).

[123] Για φολιδωτό κόσμημα στον ώμο ψευδοστόμων βλ. Περατή Β, 162 εικ. 29. Kadmeia I, 32 εικ. 81, 170-1. Mountjoy, RMDP 613, 616 αρ. 563 Αθήνα ΙΙΙ Γ χωρίς τη στιγμή στο κέντρο).

[124] Για παράλληλα βλ. Περατή Β, 162 εικ. 29, 163 εικ. 32, 165 εικ. 36, 167 εικ. 43, 171 εικ. 55:127. Tiryns V, 15, πίν. 18:7-8 (ΙΙΙ Γ). Deiras πίν. XCVI:1-2. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 488, 495 (σε ωοειδή και πιεσμένο ψευδόστομο από Βούντενη). Mountjoy, RMDP 529-0 αρ. 148 (Ελευσίνα ΙΙΙ Α 2), 770-1, αρ. 147 (Φωκίδα ΙΙΙ Β 2), 782-3 αρ. 254 (Φωκίδα ΙΙΙ Γ μέση), 1018-9 αρ. 88 (Ρόδος ΙΙΙ Β). Mountjoy ΜΓΚ 128, εικ. 148:22. Δικτυωτό ρομβοειδές με αγκιστροειδείς απολήξεις και σε ώμο ψευδοστόμου του Αγραπιδοχωρίου της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου, βλ. Παρλαμά 1971, 56, 59, πίν. ΛΓ α-β). Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968), Α, 169, πίν. 74 γ δεξιά (Άγ. Ιωάννης ΙΙΙ Γ πρώιμη). Maggillivray, BSA 82 (1987), 146 εικ. 6:6 (Παλαίκαστρο, ΥΜ ΙΙΙ). Rizza, Roma 1996, ΙΙΙ, 1106, 1108 εικ. 6 (Πρινιά της ΙΙΙ Γ). Kanta 1980, 251, εικ. 45, 61:1 (συνδυάζεται με ζιγκ-ζαγκ, ΙΙΙ Γ), 62:8, 82:7, 86:8-9, 119:4 (ΙΙΙ Β, συνδυάζεται με άλλα θέματα), 120:3 (επίσης συνδυάζεται με άλλα θέματα). Για τη Δύση βλ. Taylour, MPI, 112, πίν. 13:11 (ΙΙΙ Γ, όστρακο ψευδόστομου από Scoglio del Tonno). Το ίδιο θέμα σε ζώνη ψευδόστομου από την Αχαΐα, βλ. Papazoglou-Manioudaki 1993, 212-3, πίν. 24 e-f της ΙΙΙ Γ μέσης από Κρήνη Πατρών, στον ώμο του έχει διαποίκιλτα ρομβοειδή. Moschos 2007, πίν. 15 (Βούντενη).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ψευδόστομο 4283 (Τ. 1) εμφανίζεται ως συμπληρωματικό θέμα, σε συνδυασμό με ομόκεντρα κροσσωτά τόξα. Στον Π 4378 (Τ. 18) συνδυάζεται με δίλοβα τόξα, ενώ στον Π 4589 αποτελεί το μοναδικό διακοσμητικό θέμα του ώμου, σε ακτινωτή διάταξη. Κατά τον Furumark (MP, 410) το θέμα εμφανίζεται στην ΙΙΙ Β περίοδο, αλλά χαρακτηρίζει την ΥΕ ΙΙΙ Β-Γ περίοδο.[125] Ωστόσο στο Μπερμπάτι έχομε πρωιμότερη εμφάνιση του θέματος σε σφαιρικό αμφορέα, χρονολογούμενο από το σχήμα και το περιεχόμενο του τάφου στην ΙΙΙ Α 2-Β περίοδο.[126]

-*Διαγραμισμένα τρίγωνα χωρίς περίγραμμα* (φυλλάδιο 2, σελ. 35-6). Στους Π 11077 (ελλιπής από τον Τ. 9), 4386 (Τ. 20), 4474 (Τ. 25), 4506 (Τ. 26), 4530, 4531, (Τ. 29), (4580, Τ. 32) 4602 (Τ. 34). Στους 4483 (Τ. 25) και 4580 συνδυάζεται και με άλλα θέματα, όπως κροσσοπετάλια (4580, Τ. 32) ή ομόκεντρα τόξα (4602 (Τ. 34) και στήλες στιγμών, ενώ στους υπόλοιπους αποτελεί το κύριο διακοσμητικό θέμα. Τα διαγραμμισμένα χωρίς περίγραμμα τρίγωνα είναι θέμα της ΥΕ ΙΙΙ Γ μέσης-ύστερης περιόδου, γνωστό αποκλειστικά από τη γειτονική Αχαΐα[127] και τη Φωκίδα.[128] Στην ΥΕ ΙΙΙ Γ μέση τα τρίγωνα έχουν περισσότερο πλάτος και ύψος, ενώ στην ύστερη γίνονται πιο μικρά. Στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας εμφανίζεται και στον ώμο τετράωτων ή δίωτων αμφορέων.

-*Διαγραμισμένα τρίγωνα με περίγραμμα.*[129] Δεν ταυτίζονται με το θεματολόγιο του Furumark. Στον ώμο του 4615 (Τ. 23) έχουν σχεδιαστεί πρόχειρα απλά τρίγωνα το εσωτερικό των οποίων πληρούται με απλά παράλληλα γραμμίδια. Το θέμα εμφανίζεται και σε ψευδόστομους της Κεφαλλονιάς[130] και της Κρήτης.[131]

- *Μετόπες (FM 75,* φυλλάδιο 2, σελ. 37*).* Οι ψευδόστομοι που διακοσμούνται στον ώμο με μετόπες είναι οι: 4433 (Τ. 22, μετόπη αποτελούμενη από τεθλασμένες γραμμές που χωρίζονται από ομόκεντρα τόξα, ή κάθετες γραμμές), Π 4548 (Τ. 31), σε συνδυασμό με ομόκεντρα τόξα.[132] Επίσης ο 4473 (Τ. 25) διακοσμείται από μετόπες ιχθυάκανθα,[133] που ως συμπληρωματικό

Petropoulos 2007, 278, 263 εικ. 25, 81 α-β (ΙΙΙ Γ Μέση, Νικολέικα Αιγίου). Για Κύπρο πρβλ. Mountjoy, BSA 100 (2005), 197-8 (Έγκωμη, Αλαας ΙΙΙ Γ) και 207 (το θέμα σε κάλαθο).

[125] Κυρίως στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο, πρβλ. Περατή Β, 116-8. Achaea 79, εικ. 113 d, 200 g, ΙΙΙ Γ Μέση. Πολύ συχνά εμφανίζονται δικτυωτοί ρόμβοι στους ψευδόστομους της Κεφαλλονιάς της ΥΕ ΙΙΙ Γ, πρβλ. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 67 πίν. 16-7. Mountjoy RMDP, εικ. 301:147 (ΙΙΙ Β 2), 308:254 (ΙΙΙ Γ μέση, Δελφοί και Μεδεών αντίστοιχα). Kontorli-Papadopoulou 2003, 29 πίν. 9. Karantzali 2001, 59, 60 εικ. 41:16790, 16780, 16778, πίν. 42 f, 43 a-b (Πυλώνα ΙΙΙ Γ πρώιμη). Benzi 1992, 79, 96, πίν. 12 i. Συχνό το θέμα και στην Κρήτη κατά την ΙΙΙ Β, βλ. Kanta 1980, 148 εικ. 59:4-5 (Επισκοπή Ιεράπετρας). Αποστολάκου, ΑΔ 53 (1998), Α, 44, σχ. 23, πίν. 12 (ΙΙΙ Β, Γρα Λυγιά Ιεράπετρας).

[126] Holmberg, Berbati, 27-9 εικ. 16:19 και σ. 51 σημ. 6.

[127] Achaea 77, εικ. 208 d-g. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 481, 484 (σε κωνικούς και βραχυστρόγγυλο από Βούντενη). Και σε άλλους τύπους αγγείων, πρβλ. ενδεικτικώς Petropoulos 2007, 259, 277 εικ. 17 (κυλινδρικό αλάβαστρο), της ΥΕ ΙΙΙ Γ μέσης.

[128] Mountjoy, RMDP 788-790 αρ. 281, 287 (Δελφοί ΙΙΙ Γ ύστερη).

[129] Το αγγείο δεν εικονίζεται διότι προέρχεται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη.

[130] Souyoudzoglou-Haywood 1999, 67 πίν. 16, 19.

[131] Kanta 1980, εικ. 14:4 (στο σώμα κυλινδρικού ψευδόστομου), 75:6 (στον ώμο πιθαμφορίσκου)

[132] Για παρόμοιο θέμα (τεθλασμένες γραμμές) στην Κρήτη βλ. Kanta 1980, 107, πίν. 119:3, 5 (Καλοχωραφίτη Ηρακλείου). Popham, BSA 65 (1970), πίν. 46 c. Αποστολάκου, ΑΔ 53 (1998), Α, 39, σχ. 17, πίν. 11, σ. 42, σχ. 21 πίν. 12 (ΙΙΙ Β, Ιεράπετρα).

[133] Πρβλ. Delphes V, 10 εικ. 28. Συμπληρωματικό θέμα και σε πιεσμένο ψευδόστομο από Βούντενη, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 495.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θέμα έχουν στιγμές, και ο Π 5045 (Τ. 33) έχει στον ώμο μετόπη με ζιγκ-ζαγκ, που συνδυάζει με διαποίκιλτες γωνίες. Με μετόπες κυματοειδών γραμμών διακοσμείται ο Π 4595 (Τ. 34) της ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέσης.[134]

-Κροσσωτές ταινίες (φυλλάδιο 2, σελ. 38). Συνήθως συνδυάζονται και με άλλα θέματα, όπως αμείβοντες, τροχό και ομόκεντρα τόξα. Με κροσσωτή ταινία διακοσμείται ο ώμος των: Π 4363 (Τ. 10 σε συνδυασμό με περίστικτο τροχό και ομόκεντρα τόξα), 5349 (Τ. 16 σε συνδυασμό με τεθλασμένες γραμμές και ομόκεντρα τόξα), 4388 (κροσσωτή θηλειά, Τ. 20), Π 4446 (Τ. 22), Π 4451 (Τ. 23), 4489, 4490 (Τ. 26). Στους Π 4603 (Τ. 34) και Π 4525 (Τ. 29), η θηλειά που συνδέει στόμιο και ψευδοστόμιο είναι κροσσωτή. Κροσσωτές ταινίες στον ώμο των ψευδοστόμων απαντώνται και σε ψευδόστομους της Αχαΐας.[135]

-Αμυγδαλόσχημο-πεταλόσχημο. Μόνο ο ψευδόστομος Π 4507 (Τ. 26) που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερη, διακοσμείται με αυτό το θέμα.[136]

-Στιγμές (φυλλάδιο 2, σελ. 39). Στους ψευδόστομους Π 4473 και 4483 οι στιγμές συμπληρώνουν τα κύρια διακοσμητικά θέματα,[137] που είναι μετόπες με ιχθυάκανθα στον πρώτο και διαγραμμισμένα χωρίς περίγραμμα τρίγωνα στο δεύτερο. Στον Π 4579 (Τ. 32) στιγμές γεμίζουν τα διάκενα ανάμεσα στα κύρια διακοσμητικά θέματα, που είναι ενάλληλα τρίγωνα, μέσα στα οποία εγγράφονται ομόκεντρα τόξα.

-Χ. (φυλλάδιο 2, σελ. 40). Με το σχήμα αυτό διακοσμείται ο ψευδόστομος Π 4593 (Τ. 33). Το θέμα είναι κοινό σε ψευδόστομους της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου, όπως μαρτυρούν τα παράλληλα από Αχαΐα, Περατή, αλλά και Ρόδο.[138]

-Τροχός (φυλλάδιο 2, σελ. 40). Με τροχό διακοσμούνται οι ψευδόστομοι: Π 4363 (Τ. 10), 4490 (Τ. 26), 5043, 6997 (Τ. 33), όπου χρησιμοποιείται ως συμπληρωματικό διακοσμητικό στοιχείο στο κύριο θέμα διακόσμησης του ώμου, που αποτελείται από ομόκεντρα τόξα, κροσσωτές γραμμές, και αμείβοντες.[139]

-Παραλλαγή τρικάμπυλου τόξου (FM 62). Χωρίς να ταυτίζεται απόλυτα με το θεματολόγιο του Furumark, το θέμα απαντά στον ώμο του Π 4468 (Τ. 25).

---

[134] Παρόμοιο θέμα σε λήκυθο από Βούντενη, πρβλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 286 (Τ. 25/64, ΙΙΙ Γ ύστερη), 336 (Τ. 27/53, παρόμοιο θέμα, ΙΙΙ Γ όψιμοι χρόνοι-Μέση).

[135] Mountjoy, RMDP 435, 437 αρ. 127 (Αχαΐα ΙΙΙ Γ ύστερη). Kontorli-Papadopoulou, BSA 74 (1979), 155-6, πίν. 17 a-b (ΙΙΙ Γ). Achaea εικ. 219 b, 221 h, 222 b. Moschos 2007, πίν. 16 και 17 (για την κροσσωτή ταινία σε κυλινδρικό ψευδόστομο από Κρήνη), 19 (Μιτόπολη), 20-21 (Πόρτες).

[136] Για παρόμοια διακόσμηση, Περατή Β, 173 εικ. 57.

[137] Περατή Β, 98, 100 εικ. 7, 10 και 165 εικ. 35, 37. Παρλαμά 1984, 145, σχ. 29, πίν. 61 (ΙΙΙ Γ 1, Σκύρος). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 484, 488 (σε βραχυστρόγγυλο και ωοειδή από Βούντενη). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 67 πίν. 18 (που εμφανίζονται ως κύριο διακοσμητικό θέμα σε ψευδόστομο με ολόβαφο σώμα της ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερης.

[138] Achaea 78 εικ. 220 g-h, 221 a. Περατή Β, 104-5, εικ. 8:10. Benzi 1992, 94 με βιβλιογραφία και για άλλες θέσεις. Petropoulos 2007, 258 εικ. 16, 64 (ΙΙΙ Γ μέση-ύστερη).

[139] Περατή Β, 162 εικ. 29, 165 εικ. 37, 170 εικ. 54:479 σε όλες τις περιπτώσεις σε συνδυασμό με άλλα θέματα. Σε ψευδόστομο της Σκύρου ο τροχός συνδυάζεται με περίστικτο κύκλο (σχηματοποιημένη θαλάσσια ανεμώνη), βλ. Παρλαμά 1984, 145-6, σχ. 29, πίν. 61 (ΙΙΙ Γ1).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

-*Κροσσοπετάλια (.FM 42)* Λεπτή διακοσμητική ζώνη με κροσσοπετάλια περιτρέχει περιμετρικά τον ώμο των Π 4248 (Τ. 3), 5018 (Τ. 23), 6997 (Τ. 33). [140]

-*Θύσανος (FM 72).* Απαντά ως συμπληρωματικό θέμα στον ώμο του Π 6997 (Τ. 33), σε συνδυασμό με κροσσοπετάλια και τροχό.

-*Ακόσμητος* είναι ο ώμος του Π 4264 (Τ. 2, φυλλάδιο 2, σελ. 41),[141] που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερη περίοδο. Οι ακόσμητοι ώμοι εμφανίζονται εκτός από την Σκύρο,[142] στην Αχαΐα,[143] στην Κρήτη,[144] αλλά και στην Κύπρο.
Τέλος, ολόβαφος είναι ο ψευδοστομος Π 4286 του Τ. 4 της ΥΕ ΙΙΙ Β περιόδου (φυλλάδιο 2, σελ. 41). Οι ολόβαφοι ψευδόστομοι δεν συνηθίζονται ιδιαίτερα. Σποραδικά έχουν βρεθεί στην Περατή (ένα δείγμα),[145] στην Κω και στην Ιαλυσό,[146] στην Αχαΐα,[147] στην Αττική.[148]

Όλα τα προαναφερθέντα θέματα διακοσμούν τη ζώνη του ώμου των ψευδοστόμων του νεκροταφείου της Αγίας Τριάδας, είτε ως μεμονωμένα θέματα είτε σε συνδυασμό με άλλα. Οι συνδυασμοί των διακοσμητικών θεμάτων έχουν ως ακολούθως:

Συνδυασμοί με ομόκεντρα τόξα.[149]
- Ομόκεντρα οξυκόρυφα τόξα με περίστικτα ομόκεντρα τόξα (4401).
-Περίστικτα ομόκεντρα τόξα με στιγμωτά τρίγωνα (Π 4579).
-Κροσσωτά ομόκεντρα τόξα με απλά ομόκεντρα τόξα (Π 4272, 4600).
-Ομόκεντρα τόξα με μετόπη ιχθυάκανθα και στιγμές (Π 4473).
-Ομόκεντρα τόξα με αμείβοντες (Π 4432, 4448).
-Κροσσωτά ομόκεντρα τόξα με αμείβοντες (Π 4549).
-Ομόκεντρα οξυκόρυφα ημικύκλια με μετόπη τεθλασμένων γραμμών (Π 4548).
-Περίστικτα ομόκεντρα τόξα και φολίδες (Π 4268, 4275, 4581).
-Ομόκεντρα τόξα με ολόβαφο το εσωτερικό τους και κυματοειδής γραμμή (Π 4418), ή αμείβοντες (Π 4532, 4586).
-Δίλοβα τόξα με κυματοειδή γραμμή και ρομβοειδή (Π 4378).
-Δίλοβα τόξα και ενάλληλα τρίγωνα (Π 4377).
-Ομόκεντρα τόξα με ενάλληλες γωνίες και καμπύλες (Π 4599).

---

[140] Παρλαμά 1984, 140-1, σχ. 28, πίν. 57 (ΙΙΙ Β 2 τέλος, Σκύρος). Περατή Β, 107-8, εικ. 8 (13) και σελ. 165 εικ. 36. Morricone Annuario, (1965-66) 143, εικ. 129-130 (Κως, τέλος ΙΙΙ Β 2). Petropoulos 2007, 259 εικ. 13, 14, 60 α-β (ΙΙΙ Γ Μέση-Ύστερη).
[141] Όμοιος με ταινίες πλατιές στο σώμα βλ. Kanta 1980, εικ. 60:1-2 (Επισκοπή Ιεράπετρας). Χωρίς διακόσμηση και ψευδόστομος από την Απουλία, βλ. Taylour, MPI, 169, πίν. 17:2-3 (ΙΙΙ Β, ίσως Κυπριακός, όπως το θεωρεί ο Stubbings, MPL, 100-1). Παρλαμά 1984, 154, 164, 346, πίν. 66 (τέλος ΙΙΙ Β, Σκύρος). Περατή Β, 160 (ψευδόστομοι χωρίςδιακόσμηση). Stubbings, Levant, 41 (Κύπρος).
[142] Παρλαμά 1984, 157-8, 166-7 πίν. 69 (αρχή ΙΙΙ Γ).
[143] Achaea, 75. Δείγματα και από Βούντενη, βλ. Κολώνας 1998 (υπό έκδοση), 485, 496.
[144] Papadimitriou, Γενέθλιον 2006, 45 εικ. 5.
[145] Πρβλ. Περατή, Β, 156 σημ. 2, εικ. 41 β (1052), με βιβλιογραφία και παράλληλα εκτός των εδώ αναφερομένων και από το Άργος.
[146] Morricone, Annuario 1965-6, 232 εικ. 249. Benzi 1992, 81.
[147] Achaea 75 εικ. 102:I (μόνο ένα δείγμα από το Καγκάδι. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 485 (ένα δείγμα από τη Βούντενη).
[148] Βραυρώνα, βλ. Stubbings, Attica, 21 πίν. 3:2. Keramikos I, 56 πίν. 9 (υπομυκηναϊκός).
[149] Όλοι σχεδόν οι συνδυασμοί είναι κοινοί και στην Αχαΐα, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 481-2, 484-5, 488-9, 495 (Βούντενη).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

-Ομόκεντρα τόξα με τροχό, κροσσωτές γραμμές και αμείβοντες (Π 4314, 4363, 4490, 5043).

Συνδυασμοί με ενάλληλα τρίγωνα.
-Κροσσωτά ενάλληλα τρίγωνα με στήλες αντωπών ημικυκλίων (Π 4458).
-Ενάλληλα τρίγωνα με ολόβαφο το εσωτερικό, με ομόκεντρα τόξα και αμείβοντες (Π 4586).
-Ενάλληλα περίστικτα τρίγωνα και φολιδωτό τρίγωνο (Π 4495).
-Διαποίκιλτα τρίγωνα με τρίγωνα και αμείβοντες (Π 4519).
-Διαποίκιλτα τρίγωνα και ομόκεντρα τόξα (Π 4393).
-Ενάλληλα τρίγωνα με κροσσωτά ομόκεντρα τόξα (Π 4401).
-Ενάλληλα τρίγων με αμείβοντες (Π 4397, 4399, 4405, 4517).
-Ενάλληλα τρίγωνα με στιγμές και ομόκεντρα τόξα (Π 4579).
-Διαποίκιλτα τρίγωνα με δικτυωτά τρίγωνα (Π 5350).
-Περίστικτα φολιδωτά τρίγωνα με σχηματοποιημένο τριγωνικό άνθος (Π 4353).

Συνδυασμοί με αμείβοντες.
Εκτός των αναφερομένων στις προηγούμενες περιπτώσεις συνδυασμών, αναφέρομε εδώ το συνδυασμό αμειβόντων και κροσσωτών γραμμών (Π 4446).
-Αμείβοντες και απλά μεμονωμένα ημικύκλια (Π 5018).
-Διαγραμμισμένα τρίγωνα χωρίς περίγραμμα και απλά συνεχόμενα ημικύκλια (Π 4580).
Συνδυασμοί με διαποίκιλτες γωνίες.
-Διαποίκιλτες γωνίες με σπειροειδή ρακέτα (Π 4246).
-Διαποίκιλτες γωνίες (σχηματοποιημένα τριγωνικά άνθη) με αμείβοντες (Π 4354, 4393, 4519).
-Διαποίκιλτες γωνίες με ομόκεντρα τόξα (Π 4526).

Διακόσμηση σώματος (βλ. φυλλάδιο 2, σελ. 43).
Συνήθως, οι ψευδόστομοι της Αγίας Τριάδας φέρουν διακόσμηση στο σώμα. Λίγα δείγματα έχουν ολόβαφο σώμα, και αρκετά διαθέτουν διακοσμητική ζώνη, στη μέση περίπου του σώματος. Τα διακοσμητικά θέματα είναι:
1. Ταινίες. Είναι το πλέον συνηθισμένο διακοσμητικό θέμα, που στα περισσότερα δείγματα καλύπτει σχεδόν όλο το σώμα, κυρίως σε εκείνα της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου. Συνήθως αποδίδονται σε πυκνή διάταξη και είναι ισοπαχείς.[150] Μπορεί επίσης να αποτελεί το διακοσμητικό θέμα στο πάνω μισό του σώματος (Π 4534) ή στο ύψος της μεγίστης διαμέτρου. Στους πρωιμότερους συνηθίζεται η διακόσμηση με ομάδες ταινιών, που η κάθε ομάδα αποτελείται από δύο πλατιές με ενδιάμεσες λεπτές ταινίες (κυρίως στα δείγματα της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 – Β περιόδου).[151]
2. Λίγα δείγματα (Π 4490, 4497, 4503, 4507, 4524) έχουν ολόβαφο το σώμα μέχρι τον ώμο. Οι ψευδόστομοι αυτοί χρονολογικά εντάσσονται σε προχωρημένη φάση της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου. Το ολόβαφο σώμα που χαρακτηρίζει κυρίως την ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερη συνηθίζεται και στην Κεφαλονιά.[152]

---

[150] Η πυκνή ταινιωτή διακόσμηση χαρακτηρίζει τους ψευδόστομους της Αχαΐας, βλ. Achaea 73, 81, 129. Mountjoy, BSA 85 (1990), 267.
[151] Αρκετά συνήθης διακόσμηση σώματος. Ενδεικτικώς αναφέρομε τους ψευδόστομους αμφορίκους του Αγραπιδοχωρίου, βλ. Παρλαμά 1971 πίν. ΛΓ, ΛΔ. Για διακόσμηση με ταινίες στο κάτω σώμα βλ. Deger-Jalkotzy – Alram-Stern 1985, 419 (Αιγείρα). Asine, Frodin-Persson 1938, 395 εικ. 260:4. Βλαχόπουλος 2006, Α, 212-3. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 482, 485-6, 489, 493-4, 496 (Βούντενη). Χαρακτηριστικά δείγματα και από την Περατή (Β, 193).
[152] Souyoudzoglou-Haywood 1999, 67 πίν. 16-18.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

3. **Διακοσμητική ζώνη κοιλιάς.**

Η ζώνη αυτή βρίσκεται ως επί το πλείστον στο ύψος της μεγίστης διαμέτρου του σώματος. Τα θέματα της ζώνης είναι:

-Τεθλασμένη γραμμή (FM 61).[153] Η γραμμή ή είναι συνεχόμενη, ή τμήματα ελευθέρας τεθλασμένης γραμμής περιτρέχουν τη μέγιστη διάμετρο των αγγείων, Π 4275 (Τ. 1), 4244 (Τ. 2), Π 4408 (Τ. 20), 4586 (Τ. 33), ή σε δύο ζώνες (όπως στον Π 5054). Στον 4586 είναι λίγο πάνω από τη μέγιστη διάμετρο του αγγείου.

-Αμείβοντες (FM 58:33). Λιγότερο συχνά από τα προαναφερθέντα διακοσμητικά θέματα συναντάμε τους αμείβοντες. Οι Π 4272 (Τ. 2) και 4504 (Τ. 26) διακοσμούνται με αμείβοντες,[154] οι οποίοι περιτρέχουν σε οριζόντια διάταξη όλη την περιφέρεια της μέγιστης διαμέτρου του αγγείου (στον πρώτο εναλλάσσονται με διάγραμμα τρίγωνα).

-Παραλλαγή γωνιώδους ελιγμού (FM 61). Το θέμα διακοσμεί τη ζώνη της κοιλιάς στους ψευδόστομους της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου.[155] Απαντάται σε μεγαλυτέρων διαστάσεων αγγεία: Π 4283 (Τ. 1), 4272 (Τ. 2), 4352 (Τ. 9), 4441 (Τ. 22), 4548 (Τ. 31), 5043 (Τ. 33). Στον Π 4283 η διακόσμηση έχει γίνει με επίθετη λευκή βαφή (βλ. σχόλιο στο τέλος του κεφαλαίου).[156] Το θέμα είναι κοινό στη ζώνη ψευδοστόμων σε όλη τη διάρκεια της ΥΕ ΙΙΙ Γ.[157]

-Κυματοειδείς γραμμές (FM 43). Το θέμα των κυματοειδών γραμμών, που ανά ομάδες και σε κάθετη διάταξη, αποτελούν διακοσμητική ζώνη, που είναι συνήθως στη μέση του σώματος, απαντά στους ψευδόστομους Π 4525 (Τ. 29). Συχνό θέμα στην Αχαΐα,[158] αλλά

---

[153] Για όμοια βλ. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β 1, πίν. 94 δ, 95 γ. Περατή Β, 177 εικ. 64:3-7. Achaea 80, εικ. 227:25. Benzi 1992, 80. French, BSA 61 (1966) 231. Της ιδίας BSA 62 (1967) 152, εικ. 2:52-261; 11:18, 19. Demakopoulou-Crouwel, BSA 93 (1998), 276, 278-9 πίν. 53 a-d, 55 (Παλαιόκαστρο Αρκαδίας). Kadmeia I, 32 εικ. 93, 142. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 63 πίν. 15 (Κεφαλλονιά).

[154] Περατή Β, 177 εικ. 64. Achaea 80, εικ. 227:20-23. Demakopoulou-Crouwel, BSA 93 (1998), 276, πίν. 53. Benzi 1992, 80, 99 (διακοσμεί ψευδόστομους της ΥΕ ΙΙΙ Γ κυρίως). Stubbings, Attica 20, εικ. 6. French, BSA 61 (1966) 230, εικ. 1:13. Της ιδίας 62 (1967) 171, εικ. 11:17. CVA.D. πίν. 61:3. Περατή Β, 101, 177, εικ. 64:9, 10. Ζαχαριάδου, ΑΔ 33 (1978) Α, 258, 277 (ΙΙΙ Α 2.1 από Κάρπαθο). Kadmeia I, 31 εικ. 85, 88, 141, 150. Για Κρήτη βλ. Αποστολάκου, ΑΔ 53 (1998), Α, 58-9, σχ. 40, πίν. 16 (ΙΙΙ Α 2, Γρα Λυγιά Ιεράπετρας)

[155] Βλ. Achaea, 80, εικ. 98 e-f, 227:27, 28. Kontorli-Papadopoulou 2003, 27-8 πίν. 8. French BSA 61 (1966) 231. French 62 (1967) 152, εικ. 2:52-261, 11:18, 19. Στην Ηλεία εμφανίζεται σε ψευδόστομους από Αγραπιδοχώρι και Κλαδέο, βλ. Παρλαμά 1971, 56, 59, πίν. ΛΓ γ-δ (Αγραπιδοχώρι) και Βικάτου, ΑΔ 53 (1998) Β 1, πίν. 97 β (σε κυλινδρικό τριποδικό ψευδόστομο από Κλαδέο). Asine εικ. 269.5. Ο ίδιος στη Mountjoy, RMDP 179-0 αρ. 397 (ΙΙΙ Γ ύστερη). Benzi 1992, 80, 101. Για την Κρήτη βλ. Kanta 1980, εικ. 8:3. OpAth 4 (1963) πίν. 3 (Σαλαμίνα). Mountjoy, RMDP 179-180 αρ. 397-8 (Ασίνη, ΙΙΙ Γ ύστερη), 435, 438 αρ. 118, 130 (Καγκάδι και Αιγείρα, ό. π. ΙΙΙ Γ ύστερη), 631, 633 αρ. 643 (Σαλαμίνα ό. π. Υπομυκηναϊκό). Για το θέμα σε ψευδόστομους της Κρήτης βλ. Αποστολάκου, ΑΔ 53 (1998), Α, 45, σχ. 25, πίν. 12 (απιόσχημος ΙΙΙ Α 2, Γρα Λυγιά Ιεράπετρας). Kanta 1980, εικ. 139:2-3 (Επισκοπή Ιεράπετρας).

[156] Το ολόβαφο κάτω τμήμα του αγγείου και το ένθετο υπόλευκο χρώμα συνηγορεί στην ύστερη χρονολόγηση.

[157] Περατή Β, 102-3 εικ. 7:6, 64:3-6. Podzuweit 1983, 384 (Τίρυνθα). Benzi 1992, 99.

[158] Για ίδιο θέμα και στη ζώνη σώματος ψευδοστόμων της Αχαΐας βλ. Achaea 79, εικ. 226:13-18, 227:19. Αποτελεί το πιο κοινό θέμα διακόσμησης της ζώνης του σώματος στην Αχαΐα. Απαντάται σε οριζόντια και σε κάθετη διάταξη.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

και σε άλλες περιοχές.[159]

-*Ομόκεντρα τόξα.* Απαντώνται στους ψευδόστομους της ΥΕ ΙΙΙ Γ (Π 4418 (Τ. 21), 4447 (Τ. 22), όπου υπάρχουν αντίρροπα συνεχόμενα, μεμονωμένα ομόκεντρα τόξα με ολόβαφο το εσωτερικό τους.[160] Ομάδες με όμοια στον Π 6997 (Τ. 33). Ζεύγη ομόκεντρων τόξων και αντωπά κροσσωτά και περίστικτα τόξα, εκατέρωθεν τριγλύφου διακοσμεί το ζώνη του Π 4275 (Τ. 1), σε συνδυασμό με φολιδωτό κόσμημα, εναλλάξ. Στον Π 4458 (Τ. 24) οξυκόρυφα ομόκεντρα, αντωπά τόξα, εκατέρωθεν τριγλύφου.

-*Κομμένος πλοχμός (FM 48).* Το θέμα συναντάμε στη ζώνη των Π 4420 (Τ. 21) και 4432 (Τ. 22).[161]

-*Διοπλόσπειρα (FM 47:3) (ς)* ή όρθιος κομμένος πλοχμός (FM 48:5-6) . Στη ζώνη του Π 4469 (μοιάζει με διπλόσπειρα).[162] Το θέμα εμφανίζεται περισσότερο στην Κρήτη στην ΥΜ ΙΙΙ Α-Β περίοδο, και στη Ρόδο,[163] ενώ στην ηπειρωτική Ελλάδα απαντάται όχι πριν της ΥΕ ΙΙΙ Β 1 περιόδου.[164]

-*Σιγμοειδή* που μοιάζουν με όρθιο κομμένο πλοχμό απαντούν και στη ζώνη του 6376 (Τ. IV).

-*Μονές κατά σειρά σπείρες.*[165] Εμφανίζεται σε ζώνη που περιτρέχει την περιφέρεια του ώμου του Π 4469 (Τ. 25), ο οποίος είναι επείσακτος από Κρήτη.

-*Γλωσσοειδείς καμπύλες.* Έχει το περίγραμμά της διπλόσπειρας (FM 47:2) και απαντά στη ζώνη του Π 4469.[166]

---

[159] Βλ. Περατή Β, 177, εικ. 64:8, 13, 14. French BSA 61 (1966) 230, εικ. 1:11, 13, 14. Της ιδίας BSA 62 (1967) 171, εικ. 11:14, 15. Wardle, BSA 68 (1973), 309 εικ. 7 (σε ψευδόστομους από Μυκήνες της ΙΙΙ Β 2 περιόδου). Kadmeia I, 31 εικ. 90, 135, 147, 151, 157. Benzi 1992, 80, 98, όπου το θέμα συνηθίζεται αρκετά και στους αμφορίσκους της ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερης.

[160] Για όμοιο θέμα βλ. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β1, πίν. 95 γ (Τρύπες Κλαδέου). Achaea 79, εικ. 226:6-10, με βιβλιογραφία. Mountjoy, RMDP 1053-4 αρ. 195-8, 200, 1055 αρ. 202, (ΙΙΙ Γ μέση), 1056-7 αρ. 210, 213 (Ρόδος ΙΙΙ Γ πρώιμη- μέση). Σε ψευδόστομο του Αγραπιδοχωρίου το θέμα των ομόκεντρων τόξων συνδυάζεται με παραλλαγή γωνιώδους ελιγμού, βλ. Παρλαμά 1971 56, πίν. ΛΓ γ-δ. Επίσης εμφανίζεται σε ψευδόστομο από Παλαιόκαστρο Αρκαδίας, βλ. Demakopoulou-Crouwel, BSA 93 (1998), 276, πίν. 53. Benzi 1992, 80, 97, με βιβλιογραφία και παράλληλα από άλλες θέσεις (Περατή, Μυκήνες, νησιά).

[161] Τα αγγεία δεν εικονίζονται διότι προέρχονται από τάφους ανασκαφής Αραπογιάννη. Πρβλ. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β1, πίν. 97 β (Τρύπες Κλαδέου). Achaea 79, εικ. 226:12, όπου απαντάται και εκεί μόνο σε έναν ψευδόστομο. Περατή Β, 177, εικ. 64:18. Alt-Ägina IV:1, πίν. 24:241. Kadmeia I, 31 εικ. 46, 135, 155, 158, 167 (κυρίως στην ΙΙΙ Β). Karantzali 2001, 43 εικ. 34:18646 (Πυλώνα ΙΙΙ Α 2). Benzi 1992, 101.

[162] Παρόμοιο θέμα (σιγμοειδή σχηματοποιημένα φύλλα) σε ψευδόστομο από Κάρπαθο, βλ. Ζαχαριάδου ΑΔ 33 (1978) Α, 257, ΙΙΙ Α 1-2). Για Κρήτη βλ. ενδεικτικώς Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκης, ΑΔ 33 (1978) Α, 62-63 (ΙΙΙ Α 2). Όμοιο και σε ψευδόστομο από το Δυτικό Νεκροταφειο Ελευσίνας, βλ. Μυλωνάς, ΔΝΕ Γ, πίν. 11, 22 (πρώιμη ΙΙΙ Β).

[163] Benzi 1992, 98 κυρίως σε ψευδόστομους της ΥΕ ΙΙΙ Β περιόδου.

[164] Πρβλ. French, BSA 61 (1966), 219. Περατή Β, εικ. 64:18. Achaea 226:12. Στην Περατή και Αχαΐα εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ.

[165] Το αγγείο δεν εικονίζεται επειδή προέρχεται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη. Παρόμοιο βλ. Περατή Β, 177 εικ. 64:43. Επίσης συνεχής σπείρα στη ζώνη ψευδόστομου από Τρύπες Κλαδέου, βλ. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β1, πίν. 95 δ, 96 γ.

[166] Περατή Β, 124 εικ. 12:32.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

-Ο συνδυασμός ταινιών με διακοσμητικές ζώνες στο σώμα των ψευδοστόμων εμφανίζεται συχνά στην Περατή,[167] στις Μυκήνες,[168] στην Αχαΐα,[169] στη Νάξο,[170] για να αναφέρομε ενδεικτικώς κάποιες περιοχές. Στα παραπάνω συμπεριλαμβάνονται και τα αγγεία που έχουν ολόβαφο σώμα με εξηρημένη διακοσμητική ζώνη.[171]

-Φολιδωτό κόσμημα (FM 70 δεν ταυτίζεται απόλυτα). Με φολίδες εκατέρωθεν τριγλύφου διακοσμείται η ζώνη του Π 4275 (Τ. 1), εναλλάξ με ομάδες ολόβαφων ημικυκλίων.

-Γραμμωτά τρίγωνα (FM 61 A:6). Σε συνδυασμό με ζιγκ-ζαγκ και οριζόντιες ενάλληλες γωνίες διακοσμεί τη ζώνη του σώματος στον Π 4272 (Τ. 2).

-Δικτυωτό (FM 57). Εμφανίζεται στη διακοσμητική ζώνη του Π 4378 (Τ. 18).

Δίσκος (βλ. φυλλάδιο 2, σελ. 42).
Η συνηθέστερη διακόσμηση των δίσκων είναι οι ομόκεντροι κύκλοι, και η σπείρα και σπανιότερα άλλα θέματα.[172] Πιο αναλυτικά η διακόσμηση των δίσκων έχει ως εξής:
1). *Ομόκεντροι κύκλοι.*
Στους πενήντα ψευδόστομους ο δίσκος διακοσμείται με ομόκεντρους κύκλους που εμφανίζουν τις παρακάτω παραλλαγές.
α). Είκοσι επτά ψευδόστομοι έχουν διακοσμημένο το δίσκο τους με απλούς ομόκεντρους κύκλους (4272, 4275, 4293, 4299, 4352, 4353, 4399, 4420, 4441, 4460, 4466, 4468, 4470, 4473, 4497, 4502, 4504, 4534, 4549, 4553, 4556, 4578, 4581, 4591, 6372, 6375, 6376).

β). Ομόκεντροι κύκλοι με ολόβαφο τον εσωτερικό. Έντεκα ψευδόστομοι διακοσμούνται επίσης με ομόκεντρους κύκλους, που έχουν ολόβαφο τον εσωτερικό τους. (4400, 4408, 4419, 4432, 4445, 4489, 4492, 4507, 4524, 4538, 4586).[173]

γ). Ομόκεντροι με στιγμή στο κέντρο. Με το ίδιο θέμα των ομόκεντρων κύκλων διακοσμείται ο δίσκος δώδεκα ακόμη ψευδόστομων, που έχουν μία στιγμή στο κέντρο (Π 4267, 4377, 4394, 4403, 4411, 4474, 4491, 4495, 4576, 4582, 4597, 5015).

2). Σπείρα.
Με σπείρα διακοσμείται ο δίσκος εξήντα δύο συνολικά ψευδόστομων.

---

[167] Περατή Β, 193 εικ. 74.
[168] Vermeule-Karageorghis, MPVP, 147, 225, αρ. IX, 116. French, BSA 62 (1967), 161, εικ. 11 (γενικώς για τη διακοσμητική ζώνη του σώματος των ψευδοστόμων).
[169] Achaea, εικ. 68 a-b, d, 74 c, 75 a-e, 79 a, 93 a-c, 95 g, 96 a-b, 98 e-f, 100 f, 108 a, 111 d, 113 d, 118 g.
[170] Βλαχόπουλος 2006, Α, 213-5.
[171] Ενδεικτικώς πρβλ. Βλαχόπουλος 2006, Α, 216 (Νάξος).
[172] Γενικώς για θέματα δίσκων βλ. Furumark, MP 336, 370, εικ. 57, mot. 41/12-16, 41/17, 18-20. εικ. 65 mot. 52/4,5. Achaea, 74, εικ. 207a. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 481, 484, 487, 494-5 (Βούντενη). Stubbings, Attica, 15. Παρλαμά 1984, 164-6 (Σκύρος). Kanta 1980, 250. Kadmeia I, εικ. 100. Περατή Β, 156-7 εικ. 26. Benzi 1992, 77, 81, 100. Karantzali 2001, 40 (Πυλώνα). Βλαχόπουλος 2006, Α, 217-8.
[173] Περατή Β, 157 εικ. 26. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 68 (Κεφαλλονιά). Thomas, Hesperia 74 (2005), 473 (III B 1).

(Π 4248, 4264, 4268, 4278, 4283, 4314, 4317, 4320, 4354, 4363, 4371, 4386, 4388, 4390, 4397, 4401, 4402, 4405, 4421, 4424, 4430, 4439, 4442, 4446, 4448, 4451, 4457, 4458, 4465, 4467, 4469, 4472, 4483, 4484, 4485, 4493, 4499, 4505, 4506, 4516, 4517, 4518, 4519, 4521, 4526, 4529, 4530, 4533, 4548, 4577, 4579, 4580, 4583, 4588, 4589, 4590, 4595, 4599, 4600, 4602, 5018, 5019).

Η παχιά και αραιή σπείρα χαρακτηρίζει τους πρωιμότερους, ενώ η λεπτή και πυκνή τους υστερότερους.[174] Από τη μέση ΙΙΙ Γ και εξής η σπείρα σπανίζει και υπερτερούν οι ομόκεντροι κύκλοι (να ελέγξω το τελευταίο).

3). Ολόβαφοι.

Έντεκα δίσκοι είναι ολόβαφοι (Π 4259, 4286, 4351, 4393, 4503, 4601, 4603, 4313, 4531, 4593, 4617).[175] Ο ολόβαφος δίσκος στον ψευδόστομο αμφορέα εμφανίζεται και στην Ελάτεια,[176] στο Αίγιο,[177] στην Κεφαλλονιά,[178] στην Ιαλυσό,[179] και στην Περατή.[180] Κατά τη Mountjoy[181] αποτελεί μινωικό χαρακτηριστικό.

Ένας δίσκος είναι ολόβαφος (Π 4333), με εξηρημένο λεπτό κύκλο στην περιφέρειά του. Επίσης δύο δίσκοι (των Π 4246 και 6370) είναι ολόβαφοι με εξηρημένο μικρό κύκλο στο κέντρο τους.[182]

4). Διαποίκιλτη διακόσμηση.

Πιο περίπλοκη διακόσμηση έχει ο δίσκος του Π 4349 και του Π 4525. Η επιφάνεια του δίσκου χωρίζεται με ένα σταυρό[183] στη μέση σε τεταρτοκύκλια και κάθε ένα από αυτά διακοσμείται με ομόκεντρα τόξα, ανοικτά προς την περιφέρεια του δίσκου.[184]

Ένας ιδιαίτερα ενδιαφέρων τρόπος διακόσμησης του δίσκου είναι αυτός που απαντάται σε δύο ψευδόστομους, στον τρίωτο Π 4617 του Τ. 25 και στον 4576 του Τ. 32, καθώς και στους ψευδόστομους που αποτελούν το σύνθετο Π4572 επίσης προερχόμενο από τον Τ. 32. Ο τεχνίτης διακόσμησε το δίσκο των δύο αυτών αγγείων με ενθέματα υαλόμαζας. Συγκεκριμένα στον Π 4572 ένα μικρό στάλαγμα υαλόμαζας, κυκλικού σχήματος, μπλε χρώματος διακοσμεί το κέντρο του δίσκου. Στο δίσκο του Π 4617 όμοια μικρότερα ενσταλάγματα μπλε υαλόμαζας, με έχουν ακανόνιστο σχήμα, διακοσμούν όλη η επιφάνειά του. Είναι όμως τοποθετημένα με τέτοιο τρόπο, ώστε να σχηματίζουν κύκλους περιμετρικά του κέντρου του δίσκου. Δεν είναι σαφές αν πρόκειται για ενθέματα σπασμένων τεμαχίων υαλόμαζας, που ο τεχνίτης βρήκε τρόπο να αξιοποιήσει, ή αν πρόκειται για ενσταλάξεις.[185]

---

[174] Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 487 για τους ψευδόστομους της Βούντενης. Επίσης Περατή Β, 157 υποσ. 2-3.

[175] Περατή Β, 157 εικ. 26:1. Petropoulos 2007, εικ. 15.

[176] Deger-Jalkotzy 2007, 139 εικ. 4:4.

[177] Petropoulos 2007, εικ. 15, 22. 74 α-β (ΥΜ ΙΙΙΓ μέση-ύστερη).

[178] Souyoudzoglou-Haywood 1999, 68 εικ. 10Β γ.

[179] Mountjoy, RMDP, εικ. 433:216.

[180] Περατή Β, 156 εικ. 26:1.

[181] Mountjoy, RMDP, 572.

[182] Souyoudzoglou-Haywood 1999, 68 (Κεφαλλονιά).

[183] Ο σταυρός είναι στοιχείο μινωικής προέλευσης. Όμοιο θέμα και σε δίσκο ψευδοστόμων της Αχαΐας, βλ. Achaea, 74, εικ. 207: 26.

[184] Τα πιο πολύπλοκα θέματα στο δίσκο χαρακτηρίζουν αγγεία του Πυκνού Ρυθμού (Furumark, MP, 336).

[185] Βλ. αναφορά στη Χατζή 2002, 64 κ.ε. Όμοιος τρόπος διακόσμησης και σε ψευδόστομο της Βούντενης, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 481.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ως προς τη χρονολογική εξέλιξη μια γενική παρατήρηση είναι ότι οι παχύγραμμοι και αραιοί κύκλοι και σπείρες, προηγούνται από τους λεπτότερους και πυκνότερους.

Στόμιο-χείλος.

Το χείλος είναι σχεδόν πάντα ολόβαφο, ενώ τη βάση του στομίου είτε την περιτρέχει δακτύλιος, είτε θηλειά που ενώνει τους λαιμούς του στομίου και του δίσκου. Καμιά φορά υπάρχει δακτύλιος στη μέση του λαιμού.[186]

Λαβές (βλ. φυλλάδιο 2, σελ. 43).

Η διακόσμηση της ράχης των λαβών των ψευδόστομων είναι η συνήθης του σχήματος. Τα θέματα έχουν ως εξής:

1). Συνολικά σε τριάντα ψευδόστομους οι λαβές διακοσμούνται με *εγκάρσιες λεπτές γραμμές*, ενώ σε άλλους είκοσι οκτώ ακόμη η ράχη διακοσμείται με παχιές γραμμές. Η διακόσμηση χαρακτηρίζει τα αγγεία της ΙΙΙ Γ, και είναι ο συνηθέστερος τρόπος διακόσμησης της ράχης των λαβών.[187]

2). *Ολόβαφες με εξηρημένο τρίγωνο εκατέρωθεν του δίσκου.*[188]

Δεκατέσσερις από τους πρωιμότερους ψευδόστομους του νεκροταφείου έχουν τη ράχη των λαβών τους ολόβαφη, ενώ μικρό άβαφο τρίγωνο σχηματίζεται εκατέρωθεν του δίσκου, στο σημείο ένωσης λαβών-δίσκου.

3). *Ολόβαφες* επίσης είναι οι λαβές σε ακόμα δέκα εννιά ψευδόστομους, σε όλη την επιφάνεια της ράχης.[189] Ολόβαφη είναι και η ράχη των λάβών στον Π 4248, με τη διαφορά ότι υπάρχει άβαφο περιθώριο στη βάση της λαβής και στο σημείο της ένωσής της με το δίσκο.

4). *Κατακόρυφες γραμμές που ορίζουν το περίγραμμα της λαβής.* Έτσι διακοσμούνται οι λαβές δώδεκα ψευδοστόμων,[190] που χρονολογικά εντάσσονται από την ΥΕ ΙΙΙ Α 2 έως την ΙΙΙ Γ.

5). *Τρεις κατακόρυφες γραμμές.* Σε τρεις ψευδόστομους στη ράχη των λαβών τους υπάρχουν δύο κατακόρυφες γραμμές στις άκρες και μία τρίτη παράλληλη στις δύο πρώτες, στη μέση της λαβής.

6). *Δύο αντωπές καμπύλες γραμμές.* Δύο κατακόρυφες γραμμές που αρχίζουν από το δίσκο, ενώνονται περίπου στη μέση της ράχης της λαβής και στη συνέχεια ανοίγουν και πάλι στη βάση της. Διακοσμούνται με αυτές τις γραμμές οι λαβές σε δύο ψευδόστομους.

7). *Διασταυρωμένες γραμμές.* Δύο γραμμές που αρχίζουν από το δίσκο και διασταυρώνονται στη μέση της ράχης της λαβής, σχηματίζοντας Χ. Απαντάται στη ράχη των λαβών τριών ψευδόστομων.[191]

8). *Κυματοειδής γραμμή.* Με κυματοειδή γραμμή, η οποία καλύπτει όλη σχεδόν την επιφάνεια της ράχης, και αρχίζει από το πάνω μέρος της ράχης, καταλήγοντας στη βάση της λαβής, διακοσμούνται οι λαβές σε τρεις ψευδόστομους. Μάλιστα στον ένα

---

[186] Περατή, Β, 156. Παρλαμά 1984, 166. Σγουρίτσα-Πολυχρονάκου 2001, 48. Kanta 1980, 250.

[187] Souyoudzoglou-Haywood 1999, 68 (Κεφαλλονιά).

[188] Οι ολόβαφες σύμφωνα με τον Furumark (M.P. 377 εικ. 66), χαρακτηρίζουν την ΥΕ ΙΙΙ Α-Β περίοδο. Περατή Β, 158 εικ. 27. Στην Αττική εμφανίζονται και στην ΙΙΙ Γ, βλ. Stubbings, Attica, 15. Σγουρίτσα-Πολυχρονάκου 2001, 48. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 481, 488, 493-4 (Βούντενη). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 63 πίν. 15 (Κεφαλλονιά).

[189] Αναλόγως και σε δείγματα από Βούντενη, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 488. Achaea, 74, εικ. 207:1. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 68 (Κεφαλλονιά).

[190] Ομοίως και σε λαβές ψευδοστόμων από Βούντενη, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 488. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 68 (Κεφαλλονιά).

[191] Περατή Β, 158 εικ. 27. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 68 (Κεφαλλονιά).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

από τους τρεις εκτός από την κυματοειδή γραμμή, υπάρχουν δύο κατακόρυφες γραμμές στις άκρες της ράχης.[192]
9). Με *στήλη ιχθυάκανθα* διακοσμείται η ράχη των λαβών του Π 4433.[193]
10). Δύο κατακόρυφες γραμμές που αρχίζοντας από το δίσκο συνεχίζουν προς τα κάτω, όπου στη μέση της ράχης της λαβής ενώνονται και συνεχίζουν ενωμένες μέχρι τη βάση της λαβής. Απαντάται σε επτά ψευδόστομους. Σε άλλους έξι οι γραμμές αυτές ενώνονται αμέσως κάτω από το δίσκο.
11). Στήλη αμειβόντων. Εμφανίζεται στη ράχη των λαβών του Π 4351 (Τ. 9).
Τέλος, στον τρίωτο Π 4617 του Τ. 25 στο δίσκο και στη ράχη των λαβών χρησιμοποιήθηκε και διακόσμηση με ενσταλλάγματα μπλε υαλόμαζας.[194]
Γενικώς για τη διακόσμηση της ράχης των λαβών. [195]
Άγκιστρα κάτω από τις λαβές διαμορφώνονται στους 4577 (Τ. 32), Π 4599 (Γ. 34).[196]

Θηλειά ώμου.
Οι περισσότεροι ψευδόστομοι της Αγίας Τριάδας φέρουν στον ώμο διακόσμηση θηλειάς, η οποία ενώνει το στέλεχος του δίσκου με εκείνο του στομίου. Η θηλειά ως διακοσμητικό θέμα εμφανίζεται στην ΙΙΙ Β περίοδο και επικρατεί στην ΙΙΙ Γ, που συνυπάρχει με τους δακτυλίους στη βάση των λαιμών.[197]
Μόνον στο Π 4469 που αποτελεί μινωική εισαγωγή, η θηλειά περικλείει τα δύο στόμια και τις λαβές.
- Σε λίγους ψευδόστομους 4388 (Τ. 20), Π 4451 (Τ. 23), 4525 (Τ. 29), 4603 (Τ. 34) η θηλειά είναι κροσσωτή, συνήθεια αρκετά σπάνια (βλ. παραπάνω βιβλιογραφία στα θέματα του ώμου).

Βάση.
Στις περισσότερες περιπτώσεις η βάση περιτρέχεται από δακτύλιο. Στον κυλινδρικό ψευδόστομο Π 4317 (Τ. 7) στην κάτω αθέατη επιφάνεια της βάσης υπάρχει διακόσμηση σπείρας και διασταυρωμένες γραμμές.[198]

Σχολιασμός, εμφάνιση-προέλευση-εξέλιξη σχήματος.
Ο ψευδόστομος αμφορέας, αγγείο που προοριζόταν για τη μεταφορά υγρών,[199] κυρίως λαδιού και οίνου[200] αποτελεί το συνηθέστερο σχήμα αγγείου στην Ύστερη

---

[192] Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 488 (Βούντενη).
[193] Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 488 (Βούντενη, πλαισιωμένοι αμείβοντες). Παρόμοιο και από Κεφαλλονιά, πρβλ. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 68.
[194] Ομοίως στις λαβές κωνικού ψευδόστομου από Βούντενη, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 481.
[195] Για τη διακόσμηση της ράχης των λαβών βλ. Περατή, Β, 157-158. Achaea, 74-5, εικ. 207:1-30. Παρλαμά 1984, 164-6 (Σκύρος). Benzi 1992, 82, 100. Kanta 1980, 250. Βλαχόπουλος 2006, Α, 152, 219-220 (22 διαφορετικοί τύπο διακόσμησης των λαβών).
[196] Για τα άγκιστρα κάτω από τις λαβές, βλ. Mountjoy, RMDP, 435, 437-9 αρ. 125, 132 (Κλάους, ΙΙΙ Γ ύστερη). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 289 (Τ. 25/72, ΥΜ).
[197] Για την χρονολογική εξέλιξη της θηλειάς βλ. Περατή Β, 159-160 με βιβλιογραφία και σχόλια. Επίσης Παρλαμά 1984, 166.
[198] Από τον Stubbings (Attica 20-21) θεωρείται ότι η διακόσμηση στο σημείο αυτό χαρακτηρίζει την νεώτερη μυκηναϊκή κεραμική. Στην Κω συνηθίζεται η διακόσμηση στη βάση ψευδόστομων αμφορίσκων, βλ. Morricone 1965-6, 48 (ΙΙΙ Α) 219-220, 257, 259, 263, 286 (ΙΙΙ Β), 227 (ΙΙΙ Β/ΙΙΙ Γ). Περατή Β, 179-180 (48 δείγματα από την Περατή φέρουν διακόσμηση στην εξωτερική κάτω επιφάνεια της βάσης, όπως απλή πινελιά, ολόβαφους κύκλους, ομόκεντρους κύκλους και σπείρες). Mountjoy, ΜΓΚ 85, εικ. 94:4 (όπου αναφέρεται ότι οι δακτύλιοι συνηθίζονται κατά την ΙΙΙ Β και σπανιότερα στην ΙΙΙ Α 2). Κολώνας 1998 (υπό έκδοση), 493, 495. Βικάτου 2001, 104 (ομόκεντροι κύκλοι στην κάτω επιφάνεια της βάσης ψευδόστομου της ΥΕ ΙΙΙ Β με βιβλιογραφία).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

εποχή του Χαλκού και ανευρίσκεται τόσο σε ταφικά, όσο και σε οικιστικά σύνολα.[201] Η ονομασία του σκεύους είναι γνωστή από πινακίδες της Γραμμικής Β, που προέρχονται από την Πύλο και την Κνωσό και αναφέρεται ως ka-ra-re-we.[202] Το ψευδοστόμιο, μη λειτουργικός λαιμός στο κέντρο του ώμου, και η κυλινδρική προχοή, τοποθετημένη έκκεντρα, αποτελούν τα κύρια μορφολογικά χαρακτηριστικά του αγγείου, τα οποία επιτρέπουν την εκροή του υγρού, αποτρέποντας παράλληλα την εξάτμισή του. Για τη μεταφορά των υγρών η προχοή σφραγιζόταν με πήλινα σφραγίσματα, σπανιότερα με κερί,[203] τα οποία συνήθως συγκρατούνταν με σκοινιά από βούρλα, όπως φανερώνουν τα ίχνη που διατηρήθηκαν σε αρκετά αγγεία.[204] Η σφραγίδα στην άνω επιφάνεια του πώματος, αφενός απέτρεπε τη νοθεία, αφετέρου δήλωνε το προϊόν, καμιά φορά και τον παραγωγό.[205] Οι δύο λαβές που από το δίσκο καταλήγουν στον ώμο, διευκόλυναν τη μεταφορά του σκεύους. Σπανιότερα υπάρχει και τρίτη λαβή,[206] ενώ στους μεγάλους ψευδόστομους προτιμάται η μεγάλη δισκοειδής βάση, προκειμένου να εξασφαλίσει μεγαλύτερη ευστάθεια στο αγγείο.

Το σκεύος παρουσιάζει πλούσια τυπολογία και ο Furumark έχει αναγνωρίσει 21 διαφορετικούς τύπους.[207] Βασικά οι ψευδόστομοι εντάσσονται σε δύο κατηγορίες: τους μεγάλους αποθηκευτικούς ή εμπορικούς που συνήθως κατασκευάζονται από χονδρόκοκκο πηλό, και στους μικρούς από λεπτόκοκκο πηλό, που φέρουν γραπτή διακόσμηση.[208]

Η εμφάνιση και προέλευση του σχήματος έχει συζητηθεί από διάφορους μελετητές, οι οποίοι βασίστηκαν σε δείγματα που προέρχονται από στρωματογραφημένα σύνολα της Κρήτης (Κομμός) και της Κέας.[209] Φαίνεται ότι τελικά το σχήμα εμφανίζεται στην ΜΜ ΙΙΙ περίοδο στην Κρήτη,[210] σποραδικά συνεχίζεται στην ΥΜ Ι Α (Κρήτη και Θήρα), ενώ στην ηπειρωτική Ελλάδα εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙ Α στον τύπο FS 169, και απαντάται κυρίως σε ταφικά σύνολα (Κύθηρα, Αίγινα, Αγία Ειρήνη Κέας),

---

[199] Leonard 1981, 91. Leonard 1994, 47-66. Αποτελεί το συνηθέστερο σχήμα στις αγορές της Ανατολής, όπως στην Κύπρο, Συρία και Παλαιστίνη.

[200] Haskell 1985, 221.

[201] Kanta 1980, 244 (ο ψευδόστομος αποτελεί το δημοφιλέστερο σχήμα αγγείου στα ταφικά σύνολα της ΥΜ ΙΙΙ περιόδου). Tournavitou BSA 87 (1992), 190 (ένα από τέσσερα συχνότερα σχήματα της ΥΕ ΙΙΙ Β 1 περιόδου).

[202] Βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 186 με βιβλιογραφία για την πινακίδα Κ 778 της Κνωσού και Fr 1184 της Πύλου.

[203] Leonard 1981, 92 (χρήση κεριού στο πώμα για να σφραγιστεί αεροστεγώς το περιεχόμενο).

[204] Δημακοπούλου, (επιμ.), Ο Μυκηναϊκός Κόσμος, 1988, 213.

[205] Tournavitou 1992, 190. Haskell, BSA 76 (1981), 230. Δημακοπούλου (επιμ.) Μυκηναϊκός Κόσμος 1988, 213:188. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 186 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία.

[206] Haskell 1985 221. Η ύπαρξή της αναφέρεται συνήθως στα πρωιμότερα δείγματα. Από την πρόσφατη ανασκαφή της υπογραφομένης στο νεκροταφείο Τρυπών Κλαδέου Ολυμπίας, ήλθε στο φως ικανός αριθμός ψευδοστόμων, μεγάλων και μικρών διαστάσεων, με τρεις λαβές, οι οποίοι χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ.

[207] Furumark MP, 610-615, FS 164-185.

[208] Δε συμφωνεί με τη διάκριση αυτή ο Haskell (1985, 221) τουλάχιστον όσον αφορά στους πρώιμους ψευδόστομους της ΜΜ ΙΙΙ-ΙΜ Ι Α περιόδου. Για την κατασκευή των μεγάλων χρηστικών ψευδόστομων στον τροχό, σε δύο τμήματα που ενώνονταν στη συνέχεια βλ. αναφορά στην Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 187 με βιβλιογραφία. Οι μικροί ψευδόστομοι πλάθονταν ενιαία μέχρι το ύψος των λαβών και στη συνέχεια πρόσθεταν την προχοή και το ψευδοστόμιο, στις οπές που είχαν αφήσει. Λεπτομέρειες και βιβλιογραφία ως προς την κατασκευή των μικρών ψευδόστομων βλ. στον Leonard, BSA 88 (1993), 117-120.

[209] Haskell 1985, 222 (προτείνει ΜΜ ΙΙΙ, όπως και ο Furumark, MP 19. Popham BSA 62 (1967), 341 (προτείνει ΥΜ Ι Β).

[210] Για συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για την εμφάνιση του σχήματος βλ. πρόσφατα Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 188.

σε αντίθεση με την Κρήτη που προέρχεται από οικιστικά,[211] γεγονός που φανερώνει ότι το αγγείο δεν ήταν πλέον μόνο χρηστικό. Τα πρώτα δείγματα στην ηπειρωτική Ελλάδα, λόγω του περιορισμένου αριθμού τους, αρχικά θεωρήθηκαν μινωικές εισαγωγές,[212] σύντομα όμως, μετά τις ανασκαφές σε διάφορες θέσεις που έφερναν στο φως συνεχώς νέα ευρήματα, διαπιστώθηκε ότι το σχήμα της ΥΕ ΙΙ ήταν τοπική παραγωγή.[213]

Στους ΥΕ ΙΙ Β χρόνους το σώμα του ψευδόστομου γίνεται κωνικό-απιόσχημο, η διακόσμηση συνήθως καλύπτει το άνω ήμισυ του σώματος, και τα λίγα δείγματα είχαν χρησιμοποιηθεί ως κτερίσματα ταφών. Περιορισμένη είναι η χρήση του και στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περίοδο, όπου το σώμα του είναι απιόσχημο (FS 165),[214] ενώ συχνότερη είναι η εμφάνισή του στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2, κυρίως ο τύπος FS 164, μεγάλων διαστάσεων, που προορίζονταν ως επί το πλείστον για εμπορική χρήση.[215] Την ίδια περίοδο απαντά το μικρότερο σχήμα, ο απιόσχημος (FS 166-7), ο σφαιρικός (FS 170-1, 173), ο σφαιρικός πιεσμένος (FS 178), ο αμφικωνικός (FS 179), αλλά και ο κωνικός (FS 180-2).[216] Στους ΥΕ ΙΙΙ Γ/ΥΜ ΙΙΙ Γ χρόνους συνηθίζεται ο τύπος FS 175 που αποτελεί το πλέον χαρακτηριστικό σχήμα του πολυποδικού ρυθμού,[217] και επιβιώνει έως και τους Υπομυκηναϊκούς χρόνους, με ψηλότερες λαβές, έντονη απόληξη στο δίσκο και εκφυλισμένη διακόσμηση.[218]

Το σχήμα μόνο σποραδικά εμφανίζεται στην Υπομυκηναϊκή εποχή, ενώ εκλείπει στην ΠΓ, οπότε προτιμώνται άλλα σχήματα αγγείων για υγρά.[219]

- Ως πρότυπο για την επινόηση του ψευδόστομου αμφορέα θεωρείται ο κυκλαδικός πτηνόσχημος ασκός, από τον οποίο δανείστηκε την έκκεντρη προχοή, η ο μινωικός, με ελλειψοειδές στόμιο αμφορέας, από τον οποίο δανείστηκε τις λαβές που διευκολύνουν στη μεταφορά του σκεύους.[220] Σε αυτή την παραλλαγή φράχθηκε με το δίσκο ο λαιμός και προστέθηκε έκκεντρα μία λειτουργική προχοή, η οποία διευκόλυνε την ελεγχόμενη εκροή του περιεχομένου.[221]

Οι μεγάλες διαστάσεις και ο χονδρόκοκκος πηλός που παρατηρείται στα πρωιμότερα δείγματα, φανερώνουν ότι η λειτουργία του ψευδόστομου ήταν χρηστική και εμπορική.[222]

Οι κερατοειδείς απολήξεις που παρατηρούνται στην προχοή κάποιων δειγμάτων[223] έχουν συνδεθεί με την στερέωση των πήλινων πωμάτων, ή κάποιου υφασμάτινου

---

[211] Haskell 1985, 224.

[212] Dickinson 1977, 29.

[213] Ενδεικτικώς βλ. Demakopoulou 1993, 63. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 192 με βιβλιογραφία και κατάλογο για τα δείγματα της Μεσσηνίας (από Εγκλιανό, Ρότση, Κεφαλόβρυσο, Νιχώρια. Στις άλλες θέσεις αναφέρονται η Κόκλα, Χαλκίδα, Θήβα, Θορικός).

[214] Furumark, MP 610. Mountjoy RMDP, εικ. 21:124 (Ασίνη), 186:112 (Βουρβάτσι). Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ΑΔ 43 (1988) Α, 13:13, πίν. 5:13 (Βάρκιζα-Βάρη).

[215] Furumark, MP 610. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 193 με βιβλιογραφία και παράλληλα.

[216] Furumark, MP 610-615 για όλους τους προαναφερθέντες τύπους. Kanta 1980, 247, όπου αναφέρεται ότι στην Κρήτη ο σφαιρικός και ο σφαιρικός πιεσμένος εμφανίζονται στο τέλος της ΥΜ ΙΙΙ Α 2 και συνεχίζουν έως και την ΥΕ ΙΙΙ Β. Αντίθετα στην ηπειρωτική Ελλάδα, ο σφαιρικός τύπος δεν επιβιώνει πέραν της ΥΕ ΙΙΙ Β 1 περιόδου (Mountjoy, RMDP 138).

[217] Περατή Β, 147. Για το θαλάσσιο ρυθμό βλ. συγκεντρωμένη βιβλιογραφία στην Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 194.

[218] Στα δείγματα Κεραμεικού και Σαλαμίνας, βλ. αναφορά στην Περατή Β, 196. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 195.

[219] Όπως οινοχόες, πρόχοι, ληκύθια, βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 195 με βιβλιογραφία.

[220] Haskell 1985, 222.

[221] Γενικά για τη διευκόλυνση που παρέχει ο ψευδόστομος στο χρήση ως προς το κράτημα και την εκροή του περιεχομένου βλ. Tournavitou 1992, 190. Haskell 1985 222-3 (με αναφορά και στην τρίτη λαβή, που καμιά φορά εμφανίζεται στον ώμο του σκεύους).

[222] Tournavitou 1992, 190. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 189.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

καλύμματος της προχοής. Με την στερέωση πωμάτων σχετίζονται και οι οπές που έχουν παρατηρηθεί στο δίσκο ορισμένων ψευδόστομων.[224]

Όπως προαναφέρθηκε, ο ψευδόστομος αμφορέας είναι σχήμα που δημιουργήθηκε προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες ασφαλούς μεταφοράς υγρών προϊόντων, όπως π. χ. λάδι και κρασί.[225] Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Οικίας του Λαδεμπόρου των Μυκηνών, όπου βρέθηκαν 30 σφραγισμένοι ψευδόστομοι αμφορείς, που κατά τον ανασκαφέα περιείχαν λάδι, πιθανόν για εξαγωγή.[226] Επιπλέον, και μέσα από τις μαρτυρίες της Γραμμικής Β, διαπιστώνεται ότι το αγγείο συνδέεται με το ανακτορικό εμπόριο λαδιού, το βασικό προϊόν εμπορίου της ανακτορικής οικονομίας.[227] Στις πινακίδες αναφέρονται πολλά είδη λαδιού, με διαφορετικές χρήσεις.[228] Κατά πάσα πιθανότητα το λάδι που εξήγαγαν τα ανακτορικά εργαστήρια ήταν αρωματικό και χρησιμοποιείτο για την καθαριότητα και τον αρωματισμό του σώματος και των ρούχων,[229] ενώ την ίδια χρήση, εκτός της διατροφής, είχε και το ελαιόλαδο.[230]

Οι μικροί ψευδόστομοι αμφορείς από τους οποίους απουσιάζει η οπή εξαερισμού, προορίζονταν για διακίνηση πιο πολύτιμου περιεχομένου από το ελαιόλαδο, πιθανόν αρωματικό λάδι, που η χρήση του ήταν πιο περιορισμένη.[231]

Εκτός του λαδιού, το κρασί ήταν το άλλο υγρό προϊόν που διακινείτο με τους ψευδόστομους αμφορείς.[232] Στην Πύλο, στην αποθήκη κρασιού του ανακτόρου, δύο σφραγίσματα που βρέθηκαν μαζί με ψευδόστομους αμφορείς και πίθους, έφεραν το ιδεόγραμμα του κρασιού.[233] Τέλος, η ανεύρεση χρηστικών ψευδόστομων αμφορέων στο λουτρό του ανακτόρου της Πύλου, οδήγησε στην υπόθεση ότι τα αγγεία αυτά θα χρησιμοποιούνταν και για νερό.[234]

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, ο ψευδόστομος αμφορέας ήταν αγγείο που χρησιμοποιείτο για τη διακίνηση διαφόρων προϊόντων, ως επί το πλείστον ελαιολάδου ή αρωματικού λαδιού, αλλά και για την αποθήκευση νερού, γάλακτος και

---

[223] Haskell 1985, 223 εικ. 1.

[224] Haskell 1985, 223, 225. Σε ψευδόστομους μεγάλων διαστάσεων που προέρχονται από ανασκαφή που διενήργησε η υπογραφομένη στο νεκροταφείο Τρυπών Κλαδέου, και μάλιστα τρίωτοι, υπάρχουν οπές στην περιφέρεια του δίσκου.

[225] Για τους ενεπίγραφους εμπορικούς ψευδόστομους βλ. Van Alten 1996-7, 251-274, με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία.

[226] Η εισαγωγή, βλ. σχετικά Haskell 1981, 230. Η Tournavitou (1992, 195) αναφέρει ότι πιθανόν περιείχαν ρευστοποιημένο λίπος. Δημακοπούλου, (επιμ.), Ο Μυκηναϊκός Κόσμος, 1988, 213.

[227] Μπουλώτης, Ελιά και λάδι, 1993. Επίσης Μπουλώτης 1993, 12.

[228] Palmer 1963, 245-6. Για το αρωματικό λάδι και τους εμπορικούς δρόμους βλ. Haskell 1984, 97-8.

[229] Shelmerdine 1985, όπου μνημονεύεται η πινακίδα FS 1225 του ανακτόρου της Πύλου, στην οποία αναφέρεται ότι οι Μυκηναίοι αρωμάτιζαν τα ρούχα τους, και τα λινά υφάσματα που αλείφονταν με λάδι, είχαν πιο λαμπερή όψη και γίνονταν πιο ανθεκτικά.

[230] Γενικώς για την αναφορά στο εμπόριο και χρήση λαδιού στις πινακίδες Γραμμικής Β, τη διακίνηση του προϊόντος με τους ψευδόστομους αμφορείς, τη βιομηχανία παραγωγής αρωματικού λαδιού, τους τεχνίτες και τα εργαστήρια παραγωγής αρωματικού λαδιού στην Κρήτη, και το εμπόριο προς Ανατολή, βλ. σχόλια και συγκεντρωμένη βιβλιογραφία στην Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 195-7.

[231] Shelmerdine 1985, 124-6, 143, όπου αναφέρεται ότι δεν απαιτούνταν μεγάλη ποσότητα αρωματικού λαδιού για θρησκευτική και καλλυντική χρήση, ενώ οι μικροί γραπτοί ψευδόστομοι προσφέρονταν στους θεούς, και τοποθετούνταν ως κτερίσματα στους νεκρούς, γεμάτοι με αρωματικό λάδι.

[232] Σε ψευδόστομους αμφορείς από τις Μυκήνες ανιχνεύθηκαν ίχνη κρασιού σαν περιεχόμενο και ίχνη λαδιού στο σφράγισμα, βλ. σχετικά στο Μινωιτών και Μυκηναίων Γεύσεις, 153:133, 196:180.

[233] Haskell 1984, 98. Του ιδίου 1985, 219. Στην Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 197-8 βλ. συγκεντρωμένη βιβλιογραφία σχετικά με τις διατυπωθείσες απόψεις ως προς τη διατήρηση και τη διακίνηση κρασιού με ψευδόστομους αμφορείς.

[234] Mountjoy 1993, 123. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 198.

μελιού, ενώ πρόσφατες αναλύσεις σε ψευδόστομους έδειξαν ότι περιείχαν υδρόμελο και μπύρα από κριθάρι.[235]

Στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας ο ψευδόστομος αμφορέας είναι το επικρατέστερο σχήμα, εφόσον αντιπροσωπεύει το 29,25%, του συνόλου των αγγείων του νεκροταφείου.[236] Υπάρχουν οι γνωστοί μέχρι τώρα τύποι, με προβάδισμα του σφαιρικού πιεσμένου-κωνικού (FS 175, 177), που αντιπροσωπεύεται από 87 δείγματα και χαρακτηρίζει κυρίως τους χρονολογούμενους στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο. Ο δίσκος τους είναι πάντα κυκλικός, ελαφρώς κυρτός και παρουσιάζει έντονη απόφυση στο κέντρο. Τα στόμια κατακόρυφα, αυτό της προχοής καμιά φορά ελαφρώς λοξό, είναι ψηλότερα από εκείνα των υπόλοιπων ψευδόστομων και ιδιαίτερα λεπτά. Οι λαβές τους, λεπτότερες από των υπολοίπων, είναι κάθετες, ταινιωτές ή ελλειψοειδούς διατομής. Η μέγιστη διάμετρος των αγγείων αυτών βρίσκεται περίπου στο μέσον του ύψους τους και ο ώμος είναι σχεδόν επίπεδος. Η βάση τους είναι δακτυλιόσχημη ή χαμηλή κωνική, το χείλος εξώκυρτο και πάντα ολόβαφο. Ο δίσκος τους διακοσμείται ή με ομόκεντρους κύκλους, όπου ο εσωτερικός είναι ολόβαφος και με τον τρόπο αυτό τονίζεται περισσότερο και η έντονη απόφυση, ή με λεπτή σπείρα, που επί το πλείστον το κέντρο της βρίσκεται στην απόφυση του δίσκου, και είναι επίσης ολόβαφη. Συνήθως θηλειά συνδέει τους δύο λαιμούς, ή δακτύλιος περιτρέχει τη βάση των λαιμών. Στον ώμο τα θέματα που συναντάμε είναι κυρίως γραμμικά: ενάλληλα τρίγωνα, καμιά φορά ολόβαφο το εσωτερικό τους, περίστικτα ή κροσσωτά, ομόκεντρα τόξα σε διάφορες παραλλαγές κ.ά. Η ράχη της λαβής διακοσμείται συνήθως με εγκάρσιες γραμμές, σε πυκνή διάταξη, και στο σώμα εμφανίζονται: α) πυκνές ισοπαχείς ταινίες σε όλη την επιφάνεια, β) πυκνές ισοπαχείς ταινίες στο πάνω μισό του σώματος και ολόβαφο το υπόλοιπο σώμα, γ) ομάδες ισοπαχών ταινιών. Η βάση τους είναι ολόβαφη.

Σφαιρικός (FS 170, 171, 173).
Οι σφαιρικοί αντιπροσωπεύονται από 24 δείγματα. Το χαρακτηριστικό του σχήματος είναι ότι η μέγιστη διάμετρος του αγγείου βρίσκεται ακριβώς στο μέσον του ύψους τους. Τα στόμιά τους είναι κατακόρυφα και οι λαβές κάθετες ημικυκλικής διατομής ή ταινιωτές, απολήγουν σε κυκλικό, επίπεδο με μικρότατη απόφυση στο κέντρο δίσκο.
Ο δίσκος τους διακοσμείται με ομόκεντρους κύκλους (καμιά φορά ολόβαφος ο εσωτερικός), ή παχιά σπείρα. Η ράχη των λαβών είναι ολόβαφη, με εξηρημένο τρίγωνο εκατέρωθεν του δίσκου, ή μπορεί να είναι βαμμένες κατά μήκος των περιθωρίων. Τα στόμια έχουν πάντα βαμμένο το χείλος, ενώ οι βάσεις τους περιτρέχονται από δακτύλιο, όταν δεν ενώνονται με θηλειά. Ο ώμος τους διακοσμείται με άνθη, αγκιστροειδή ενάλληλα γραμμίδια, ομόκεντρους κύκλους, ομόκεντρα τόξα, μεμονωμένα ημικύκλια, κ. ά. Στο σώμα υπάρχουν συνήθως δύο ομάδες ταινιών, αποτελούμενες από δύο πλατιές με ενδιάμεσες λεπτές ταινίες. Μεταξύ αυτών καμιά φορά παρεμβάλλονται και λεπτότερες ταινίες. Η ράχη των λαβών είναι κατά κανόνα ολόβαφη, εκτός από το μικρό τρίγωνο που δημιουργείται στην κορυφή τους, εκατέρωθεν του δίσκου. Οι βάσεις στους σφαιρικούς ψευδόστομους είναι πάντα δακτυλιόσχημη και περιτρέχεται από δακτύλιο, ενώ η κάτω επιφάνειά της παραμένει ακόσμητη.[237]

---

[235] Μινωιτών και Μυκηναίων Γεύσεις, 173:165, 166. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 198.
[236] Όπως συμβαίνει στη γειτονική Αχαΐα που αποτελεί το δημοφιλέστερο σχήμα αγγείου (βλ. Achaea 67, 71), αλλά και στην Αρκαδία (Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 392).
[237] Βλ. Περατή Β, 191, όπου αναφέρεται η διακόσμηση των βάσεων. Επίσης Achaea, 80.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο σφαιρικός τύπος του ψευδόστομου είναι αρκετά συνηθισμένος σε όλη την ηπειρωτική και νησιωτική Ελλάδα, ήδη από την ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο,[238] ενώ συνεχίζει να είναι πολύ δημοφιλές σχήμα σε όλη τη διάρκεια της ΥΕ ΙΙΙ Β έως αρχές ΙΙΙ Γ περιόδου.[239]

Οι κυλινδρικοί αντιπροσωπεύονται από δύο δείγματα, τους Π 4317 (Τ. 7) και Π 4617 (Τ. 25). Σπάνιος τύπος που χαρακτηρίζεται από τον έντονα κυρτό ώμο και το κυλινδρικό σώμα. Ο Π 4617, που προέρχεται από τον τάφο 25, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, επειδή έχει τρεις κάθετες λαβές και επί του δίσκου διακόσμηση με ενθέματα υαλόμαζας.[240] Ο κυλινδρικός ψευδόστομος συνδυάζει τον τύπο της κυλινδρικής πυξίδας και του ψευδόστομου.[241] Από την Αχαΐα έχουμε επίσης κυλινδρικούς ψευδόστομους.[242] Τα μέχρι τώρα γνωστά αγγεία αυτού του τύπου χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 έως και ΥΕ ΙΙΙ Γ 1 περίοδο.[243] Ως προς τα υπόλοιπα (δίσκος, στόμια) είναι όπως και οι σφαιρικοί. Τα θέματα που κοσμούν τους κυλινδρικούς ψευδόστομους της Αγίας Τριάδας είναι τα διαγραμμισμένα χωρίς περίγραμμα τρίγωνα, και χρονολογούνται ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμη περίοδο.

Ο ωοειδής ψευδόστομος (FS 176), όπως ήδη έχομε αναφέρει αντιπροσωπεύεται από 18 δείγματα. Ως προς το σχήμα μοιάζει αρκετά με το σφαιρικό, ενώ η μόνη διαφορά τους εντοπίζεται στο ότι η μέγιστη διάμετρος είναι πιο πάνω από αυτή των σφαιρικών, στα 2/3 περίπου του ύψους. Οι κυκλικοί δίσκοι τους φέρουν κωνική απόφυση στο κέντρο τους, και οι βάσεις τους είναι δακτυλιόσχημες ή δισκοειδείς, με έντονη κοίλανση στο πυθμένα τους. Ο τρόπος διακόσμησης λαβών, στομίων και βάσεων είναι ίδιος με αυτόν των σφαιρικών ψευδόστομων, ενώ παρόμοια είναι και τα διακοσμητικά θέματα του ώμου. Τέλος στο σώμα εκτός από τις ομάδες ταινιών, υπάρχουν και οι διακοσμητικές ζώνες και συνήθως φέρουν πλουσιότερη διακόσμηση στο σώμα από τους υπόλοιπους. Στην κατηγορία αυτή των ψευδοστόμων ξεχωρίζει ο Π 4467 (Τ. 25) ο οποίος είναι εισηγμένος από την Κρήτη.[244]
Ως προς τη χρονολογησή τους εμφανίζονται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2, αλλά γενικότερα στη δυτική Ελλάδα (π.χ. Αχαΐα) συνεχίζουν και στην ΙΙΙ Γ.[245]

Ο τύπος του κωνικού ψευδόστομου (FS 182) που εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙΙ Β 1 περίοδο,[246] συνεχίζεται στην ΥΕ ΙΙΙ Β 2,[247] αλλά και στην ΥΕ ΙΙΙ Γ,[248] στην Αγία

---

[238] Βλ. Mountjoy, ΜΓΚ, 72, 82-84 εικ.92, 93.
[239] Βλ. Περατή 194-5. Κολώνας 1998 (υπό έκδοση), 484 (βραχυστρόγγυλοι, Βούντενη). Benzi, CMAttica, 22-23. Benzi 1992, 76-7. Mountjoy, ΜΓΚ, 99, 111, εικ. 128, 129, σ. 132-133, εικ. 154, σ. 150-151, εικ. 180. Kanta 1980, 247 (για την Κρήτη από ΙΙΙ Β-ΙΙΙ Γ).
[240] Όμοιος κυλινδρικός ψευδόστομος με 3 λαβές και από Αστυπάλαια, βλ. Κωνσταντινόπουλος, ΑΑΑ 6 (1973), 124. Για τη διακόσμηση με γυαλί βλ. και Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 481.
[241] Βλ. σχετικώς Achaea 81, με σχετική βιβλιογραφία. (Περατή Β, 153-154, εικ. 25 Ε. Karagheorghis, Κυπριακαί Σπουδαί, 20 (1956) 11, πίν. V. Vermuele, AJA 64 (1960) 9, όπου αναφέρει συγκριτικά μία πυξίδα από Κεφαλλονιά Μαρινάτος, ΑΕ (1932) πίν. 11:172. ΑΑΑ 5:3 (1972) 391, εικ. 6 (από Κρήτη).
[242] Βλ. Achaea, 72, 80, εικ. 203 d. Aigion 10, 26, πίν. 26, 34, 76, 80. Vermeule, AJA 64 (1960) 9, πίν. 2:11 και Astrom, OpAth. 5 (1965) 91 εικ. 1:1:3. Άγνωστος ο αριθμός των νέων από Πόρτες. Για Βούντενη βλ. Κολώνας 1998 (υπό έκδοση), 489—490 (ένα δείγμα, ΙΙΙ Β 2-ΙΙΙ Γ Πρώιμη). Περατή Β, 153, 195, με βιβλιογραφία και οι δύο, όπου αναφέρονται όλες οι θέσεις στις οποίες μέχρι τώρα έχουν βρεθεί κυλινδρικοί ψευδόστομοι (Κως, Κρήτη, Αχαΐα, Κύπρος).
[243] Βλ. Kanta 1980, 248-250, εικ. 14:4, 7, 44:7-8 (με 3 λαβές, ΙΙΙ Β), 49:2-3, 55:5-6 (στην Κρήτη εμφανίζεται κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α, συνεχίζει στην ΙΙΙ Β και γίνεται συνηθέστερος στην ΙΙΙ Γ).
[244] Το αγγείο δεν εικονίζεται διότι προέρχεται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη.
[245] Κολώνας 1998 (υπό έκδοση), 486-9 (Βούντενη).
[246] Βλ. Mountjoy ΜΓΚ, 99, 114, εικ. 131.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τριάδα αντιπροσωπεύεται μόνον από ένα δείγμα, που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο.[249]

Ο τύπος του πιεσμένου ψευδόστομου (FS 178 - 180) αντιπροσωπεύεται από 13 αγγεία. Χαρακτηρίζονται από το έντονα πιεσμένο σώμα, που έχει τη μέγιστη διάμετρό του ακριβώς στο μέσον του ύψους του σώματος, ενώ ο ώμος του είναι σχεδόν επίπεδος. Η διάμετρος είναι μεγαλύτερη από το ύψος. Ο δίσκος είναι κυκλικός, ελαφρώς κυρτός, το στόμιο λίγο λοξό με εξώκυρτο χείλος και οι λαβές κάθετες ημικυκλικής, ή ελλειψοειδούς διατομής. Η βάση τους είναι χαμηλή δακτυλιόσχημη. Ο δίσκος, το χείλος, η ράχη των λαβών διακοσμούνται με τα ίδια θέματα που αναλύσαμε παραπάνω για τους υπόλοιπους τύπους. Ο ώμος διακοσμείται με ενάλληλα αγκιστροειδή γραμμίδια και ενάλληλα ασυμπλήρωτα ημικύκλια. Στο σώμα ομάδα ταινιών, αποτελούμενη από δύο πλατιές εξωτερικές και ενδιάμεσες λεπτότατες ταινίες, τονίζει τη μέγιστη διάμετρο του αγγείου στη μέση του σώματος, ενώ η βάση τους είναι πάντα ολόβαφη.
Ο πιεσμένος ψευδόστομος απαντάται αρκετά συχνά στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο,[250] στην ΥΕ ΙΙΙ Β 1, όπου το σώμα του δεν είναι πια απλά σφαιρικό έντονα πιεσμένο, αλλά αμφικωνικό.[251] Ο τύπος στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 και ΥΕ ΙΙΙ Β 1, ενώ ένα δείγμα του χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμη.

- Ένας άλλος τύπος ψευδόστομου που επίσης δεν εμφανίζεται ιδιαίτερα συχνά και υπάρχει στην Αγία Τριάδα είναι ο απιόσχημος (FS 166-167),[252] που αντιπροσωπεύεται από επτά δείγματα, τα οποία χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο. Συνδυάζουν το πάνω τμήμα του σώματος ενός ψευδόστομου αμφορέα, και το κάτω τμήμα ενός πιθαμφορίσκου, όπου πάνω από τη βάση διαμορφώνεται χαμηλό πόδι. Τον ώμο τους διακοσμούν μυκηναϊκά άνθη ή δίλοβα τόξα, και στο σώμα ομάδες ταινιών. Η βάση τους είναι ολόβαφη. Ο τύπος του απιόσχημου ψευδόστομου (FS 167) είναι ιδαίτερα δημοφιλής στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 νεώτερη περίοδο[253] και στην ΥΕ ΙΙΙ Β 1,[254] ενώ έστω και σποραδικά συνεχίζεται μέχρι τους πρώτους χρόνους της ΥΕ ΙΙΙ Γ.[255]
Οι πέντε ψευδόστομοι που εντάσσομε σε αυτή την κατηγορία, με τη μεγάλη διευρυμένη βάση και το σφαιρικό-κωνικό σώμα, αποτελούν τοπική ιδιορρυθμία και προϊόντα του τοπικού ηλειακού εργαστηρίου.
Ως προς τα υπόλοιπα τοπικά χαρακτηριστικά στοιχεία τα οποία βρίσκουμε στους ψευδόστομους της Αγίας Τριάδας είναι η παντελής απουσία των οπών εξαερισμού,

---

[247] Mountjoy, ΜΓΚ, 127, 140 (όπου αναφέρεται ότι ο κωνικός με τον πιεσμένο και τον απιόσχημο εξαφανίζεται στο τέλος της ΥΕ ΙΙΙ Β 2 περιόδου).
[248] Κολώνας 1998 (υπό έκδοση), 479-482.
[249] Και αυτό το αγγείο δεν εικονίζεται διότι προέρχεται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη.
[250] Mountjoy, ΜΓΚ, 85 εικ. 94. Kanta 1980, 245-7 (στην Κρήτη εμφανίζεται από ΥΜ ΙΙΙ Α 2 έως και την ΙΙΙ Β).
[251] Mountjoy, ΜΓΚ, 113, εικ. 130.
[252] Βλ. και σημείωση παραπάνω και επιπλέον: Wace, BSA 48 (1953) πίν. 8 b (από την οικία Λαδεμπόρου στις Μυκήνες). Μυλωνάς, ΠΑΕ 1964, πίν. 78 β (ΒΑ επέκταση της ακροπόλεως). Deiras, πίν. LVI, 2,5. Παπαδημητρίου, ΠΑΕ 1956, πίν. 23 β.
[253] Βλ. Ιδιαίτερα στην Κρήτη, βλ. Karantzali 2001, 39 κ. ε.(Πυλώνα ΙΙΙ Α 2). BSA 60 (1965), 172, 193. Mountjoy, ΜΓΚ, 84, εικ. 91. Για τα πρωιμότερα δείγματα της ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περιόδου βλ. Kanta 1980, 244-5 με βιβλιογραφία για την Κρήτη.
[254] Βλ. Mountjoy, ΜΓΚ, 111, εικ. 127.
[255] Βλ. Περατή Β, 195-196, όπου και αναλυτική βιβλιογραφία και αναφορά περιοχών από όπου προέρχονται απιόσχημοι ψευδόστομοι αμφορείς. Stubbings, Attica πίν. 2:4-6.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στοιχείο που απαντάται και στη γειτονική Αχαΐα,[256] αλλά και στους ψευδόστομους της Ηλείας γενικότερα,[257] καθώς επίσης και οι τρεις λαβές. Όπως ήδη έχει αναφερθεί παραπάνω οι τρίωτοι ψευδόστομοι απαντούν και στις γειτονικές περιοχές (Αρκαδία, Μεσσηνία, Αχαΐα)[258] κι ενδεχομένως αποτελούν ένα από τα χαρακτηριστικά της δυτικής Κοινής (βλ. σχετικό κεφάλαιο-Συμπεράσματα). Οι τρεις λαβές αποτελούν μινωικό χαρακτηριστικό,[259] και στην ηπειρωτική Ελλάδα τα πρωιμότερα δείγματα εμφανίζονται στη Μεσσηνία.[260] Ο τρίωτος ψευδόστομος εμφανίζεται επίσης στην Αργολίδα,[261] και περισσότερο στην Αχαΐα.[262] Τα δείγματα της Βούντενης και των Πορτών, οδήγησαν τον ανασκαφέα να θεωρήσει ότι αποτελούν προϊόντα εργαστηρίου της ΝΔ Αχαΐας. Κατά τις τελευταίες ανασκαφές στο νεκροταφείο Τρυπών Κλαδέου από την υπογραφομένη, ήλθαν στο φως αρκετοί ψευδόστομοι αμφορείς, μεγάλων και μικρών διαστάσεων.[263] Κάποια δείγματα τρίωτων ψευδόστομων είναι κυλινδρικού τύπου και προέρχονται τόσο από την Αχαΐα, όσο και από την Αρκαδία.[264] Ενδεχομένως οι τρίωτοι ψευδόστομοι αποτελούν προϊόντα του τοπικού ηλειακού εργαστηρίου, το οποίο ονομάζομε μινωικό, λόγω των πολλών επιδράσεων από την Κρήτη, και αναλύεται στο σχετικό κεφάλαιο.

Όσον αφορά στη διακόσμηση των ψευδοστόμων έχομε να παρατηρήσουμε τα εξής:

Οι ταινίες στο σώμα των ψευδοστόμων, είτε αυτές κοσμούν όλο το σώμα, είτε τμήμα τους, είναι συνήθης τρόπος διακόσμησης που συναντάμε στην Αχαΐα, όπου και αποτελεί, κατά τον Παπαδόπουλο, ένα από τα τοπικά χαρακτηριστικά,[265] ενώ συνηθίζεται ελάχιστα σε άλλες περιοχές, όπως την Κύπρο,[266] την Αργολίδα,[267] την Κεφαλλονιά,[268] την Αττική,[269] την Αρκαδία[270] και άλλες περιοχές.[271]

---

[256] Achaea 81, όπου επίσης αναφέρεται ως ένα τοπικό χαρακτηριστικό των ψευδοστόμων της Αχαΐας.

[257] Βλ. ψευδόστομους από το μυκηναϊκό νεκροταφείο Κλαδέου, Βικάτου ΑΔ 53 (1998) Β 1, πίν. 94-97. Της ιδίας Χρονικά ΑΔ ετών 2000 (Κλαδέος-Τρύπες), 2002 (Κλαδέος-Τσούκα), 2006 (Κλαδέος-Τρύπες) υπό έκδοση. Παρλαμά ΑΔ 29 (1974), Α, 37, 44-5, 47, 53. Βικάτου 2001, 104.

[258] Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.) 398-9. Εμφανίζεται και στη Μεσσηνία (Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 190-1. Κουντούρη 2006, 171-2), και στην Αχαΐα (Κολώνας 1998 (δ.δ.) 492.

[259] Kanta 1980, 254 που εμφανίζεται στην ΥΜ Ι περίοδο και απαντά έως και την ΥΜ Β και Γ περίοδο.

[260] Κουντούρη 2006, 171 (ο τρίωτος ωοειδής ψευδόστομος εμφανίζεται στην ηπειρωτική Ελλάδα από την ΥΕ ΙΙ Α, και συχνά ανευρίσκεται σε ταφικά σύνολα, σε αντίθεση με την Κρήτη, Κύθηρα, Αίγινα, Αγία Ειρήνη Κέας, όπου συνήθως προέρχεται από οικισμούς.

[261] Fr¨odin-Persson, Asine 1938, 382 αρ. 14 εικ. 249 αρ. 7 (ΥΕ ΙΙΙ Α 1). Επίσης στην Τίρυνθα (Δημακοπούλου (επιμ.) Ο Μυκηναϊκός Κόσμος 1988, 98-9 αρ. 28, ΙΙΙ Α 2), Πρόσυμνα (Prosymna 62, εικ. 120 αρ. 228, ΙΙΙ Β 2)

[262] Κολώνας 1998 (δ.δ.), 491-2, 596 πίν. 146. Κολώνας 2001, 260-1 (προέρχεται από τον τάφο του Πολεμιστή των Πορτών).

[263] Βικάτου, ΑΔ 53 (1998) Β 1, πίν. 97 β όπου εικονίζεται ένας τριποδικός τρίωτος κυλινδρικός ψευδόστομος. Οι προερχόμενοι από τους τάφους που ερευνήθηκαν κατά τα έτη 2000, 2002 και 2006 δεν έχουν προς το παρόν δημοσιευτεί στα Χρονικά του ΑΔ των αντίστοιχων ετών.

[264] Achaea 81, εικ. 119, 203 e, 205 c. Κολώνας 1998 (δ.δ,), 490. Τριποδικοί, κυλινδρικοί ψευδόστομοι προέρχονται και από την Αρκαδία βλ. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.) 400, με διακόσμηση παρόμοια με αυτή των ηλειακών αγγείων (ενάλληλα τρίγωνα, μετόπες με περίστικτους κύκλους, δικτυωτά τρίγωνα, ρομβοειδή κ.ά.). Ο τύπος εμφανίζεται και στην Περατή (Β, 153-4).

[265] Βλ. Achaea 81. Επίσης Desborough. LMTS, 14, 99. Mountjoy, RMDP, 395-7 (Ηλεία), 421-2, 427-430, 433-439 (Αχαΐα).

[266] Όπου αρχίζει από την ΥΕ ΙΙΙ Β, βλ. Enkomi, ΙΙΙ a, πίν. 227:22, 25.

[267] Deiras, πίν. LX:8-9, Tiryns V, πίν. 35:15.

[268] Μαρινάτος, ΑΕ 1932, πίν. 7:88.

[269] Ath. Agora XII, 299, πίν. 53, 76.

[270] BCH 80 (1956) 537, εικ. 18.

[271] Ενδεικτικώς αναφέρουμε από Κρήτη (Catling, BSA 63 (1968) 116, εικ. 6:24. Δελφούς (Temenos Tomb, εικ. 27, 29). Ιθάκη (Ithaca, Polis, BSA 38 (1938-39) 69, πίν. 4:69.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

0260003219326

Τα διακοσμητικά θέματα είναι κυρίως γραμμικά και γνωστά στο διάκοσμο των μυκηναϊκών αγγείων. Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως τοπικό θέμα, αυτό που συναντάμε στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο, όπου με λοξή διαγράμμιση σχηματίζονται τρίγωνα χωρίς περίγραμμα. Είναι θέμα που βρίσκουμε και στην Αχαΐα,[272] όπου επίσης χαρακτηρίζεται ως τοπικό θέμα.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω υπάρχουν τρεις βασικοί τρόποι διακόσμησης των ψευδόστομων. Αναλυτικά οι τρόποι αυτοί είναι:

α) Το αγγείο να είναι ολόβαφο στο σώμα και στον ώμο (ένα δείγμα).

β) Ολόβαφο σώμα και διακόσμητικό θέμα μόνο στον ώμο του αγγείου.

γ) Ομάδες ταινιών στο σώμα και διακοσμητικό θέμα στον ώμο. Είναι επικρατέστερος των δύο προηγούμενων τρόπων διακόσμησης, που εμφανίζεται στους περισσότερους σφαιρικούς, ωοειδείς, απιόσχημους και πιεσμένους ψευδόστομους.

δ) Τέλος υπάρχει ακόμη ένας τρόπος, όπου καταβάλλεται προσπάθεια να καλυφθεί με διακόσμηση όλο το σώμα του αγγείου. Είναι τα αγγεία της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου, κυρίως σφαιρικοί-κωνικοί ψευδόστομοι, που όλο το σώμα τους καλύπτεται από ισοπαχείς ταινίες, και γραμμικά θέματα κοσμούν τον ώμο τους.

Εκλείπουν εντελώς τα εικονιστικά θέματα από τη διακόσμηση των ψευδοστόμων.[273]

Σχεδόν στο σύνολό τους οι ψευδόστομοι αμφορείς της Αγ. Τριάδας είναι μικρών ή μεσαίων διαστάσεων, ενώ μόλις δέκα δείγματα είναι μεγάλοι. Όπως είναι γνωστό από τις μέχρι τώρα μελέτες οι μικροί θα περιείχαν αρωματικά έλαια, ενώ οι μεγαλύτεροι - ενδεχομένως να είχαν χρησιμοποιηθεί και για μεταφορά λαδιού.[274]

Στον μεγάλο ψευδόστομο Π 4283 του Τ. 1 παρατηρείται λευκό αλείφωμα στο διακοσμητικό θέμα του γωνιώδους ελιγμού της ζώνης της κοιλιάς. Πρόκειται για απομίμηση του «λευκού ρυθμού», τεχνική η οποία εμφανίζεται στις Μυκήνες κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση περίοδο, καθώς και σε άλλες περιοχές,[275] όπως Αχαΐα,[276] Αττική,[277] Βοιωτία,[278] Λευκαντί,[279] Νάξο,[280] Κρήτη,[281] Κύπρο.[282] Η επίθετη λευκή βαφή χρησιμοποιείται συχνά ως επιπλέον κόσμημα στην ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση περίοδο.[283]

---

[272] Achaea 77, εικ. 208 d-g. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 481, 484 (σε κωνικούς και βραχυστρόγγυλο από Βούντενη). Και σε άλλους τύπους αγγείων, πρβλ. ενδεικτικώς Petropoulos 2007, 259, 277 εικ. 17 (κυλινδρικό αλάβαστρο), της ΥΕ ΙΙΙ Γ μέσης.

[273] Γενικώς στους ψευδόστομους της Ηλείας δεν έχομε εικονιστικά θέματα, ούτε όμως και στη γειτονική Αχαΐα. Αντίθετα έχομε εικονιστικά θέματα σε ψευδόστομους της Περατής (Β, 181-188 εικ. 65-73), της Δωδεκανήσου και της Νάξου, κυρίως με χταπόδια.

[274] Πρόσφατη ανασκαφική έρευνα στο νεκροταφείο Τρυπών Κλαδέου, έφερε στο φως πολλούς ψευδόστομους αμφορείς μεγάλων διαστάσεων, βλ. σχετικώς, Βικάτου, ΑΔ (2000) Χρονικά υπό έκδοση. Για πρόσφατες χημικές αναλύσεις περιεχομένου μικρών και μεγάλων ψευδόστομων από διάφορες θέσεις της ηπειρωτικής Ελλάδας βλ. Tzedakis-Martlew (εκδ.), Minoans and Mycenaeans. Flavours of Their Time. National Archaeological Museum, 12/7-27/11/1999, Αθήνα 1999, 153, αρ. 134.135, 173, αριθ. 165, 196 αριθ. 180, όπου διαπιστώθηκε ότι τα αγγεία αυτά περιείχαν συχνά και κρασί. Επίσης για τη χρήση των αγγείων βλ. σχολιασμό και από Reinhard, Λαμία 1999, 218.

[275] Η Deger-Jalkotzy (1994, 19) υποστηρίζει ότι η τεχνική του «λευκού ρυθμού» που εμφανίζεται κοντά στο τέλος της ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέσης περιόδου, φανερώνει κυπριακές επιρροές. Στην Περατή Β, 94 ο Ιακωβίδης και ο Βλαχόπουλος (2006, 104) υποστηρίζουν ότι η χρήση λευκωπού επιχρίσματος, ακόμη και αν είναι σκόπιμη δεν αποτελεί κριτήριο για τον προσδιορισμό ενός συγκεκριμένου κεραμικού ρυθμού.

[276] Για την Αχαΐα βλ. Achaea 108 σημ. 52 με βιβλιογραφία).

[277] Παρόμοια τεχνική παρατηρείται και σε πιθαμφορίσκο από Αττική, που όμως θεωρείται εισαγμένος, βλ. Σγουρίτσα-Πολυχρονάκου 2001, 50. Stuubings, Attica, 11-12 (Η τεχνική εμφανίζεται σε διάφορες περιοχές, όπως Ρόδος, Μυκήνες, Μήλος, Αίγινα, Δελφοί, Πρόσυμνα, Τίρυνθα, Ν. Ιταλία και Κύπρο, με βιβλιογραφία). Ath. Agora 118. Περατή (Περατή Β, 90, 94).

[278] Mountjoy, RMDP, 646 (σε απιόσχημους ψευδόστομους από το Καδμείο παρατηρείται επίθετη λευκή βαφή κάτω από τον ώμο. Για το ίδιο βλ. αναφορά και στους Παπαδόπουλος-Κοντορλή 2006, 707.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Όπως προκύπτει από όλα τα παραπάνω τόσο η τυπολογία όσο και η διακόσμηση των ψευδόστομων της Αγίας Τριάδας ακολουθούν τα μέχρι τώρα γνωστά της μυκηναϊκής κεραμικής, με κάποιες ιδιαιτερότητες που ταυτίζονται με εκείνες της Αχαΐας, και της Κεφαλλονιάς,[284] γεγονός που αποδεικνύει την ύπαρξη τοπικού εργαστηρίου στην ευρύτερη περιοχή, ή έστω την ομοιογένεια της κεραμικής στη ΒΔ Πελοπόννησο, κάτι που θα επιβεβαιωθεί και παρακάτω από τις άλλες κατηγορίες αγγείων.

Επείσακτοι.

Από το σύνολο των ψευδοστόμων μόνον για τον Π 4467 (Τ. 25) της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου, μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι είναι εισηγμένος από την Κρήτη (διακοσμείται με μυκηναϊκά άνθη στον ώμο, και ζώνες στο σώμα, ενώ θηλειά συνδέει τους λαιμούς και τις βάσεις των λαβών).

Με επιφυλάξεις θα μπορούσαν να θεωρηθούν πιθανές εισαγωγές οι Π 4371 (Τ. 11) σφαιρικός πιεσμένος με μυκηναϊκά άνθη στον ώμο και κατασκευασμένος από κιτρινωπό πηλό (ενδεχομένως από Κρήτη), και ο Π 4591 του Τ. 33, με το κωνικό απιόσχημο σώμα και τη δισκοειδή βάση που διακοσμείται με δίλοβα τόξα στον ώμο, κατασκευασμένος από ωχρό πηλό, αρκετά διαφορετικό από αυτό που συνηθίζεται στην Αγία Τριάδα.

---

[279] Πολλά δείγματα από Λευκαντί (Lefkandi IV, 2006, 227 κ. ε., που εμφανίζονται κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ, φάση 2 β, ίσως και 3, με πρόσφατη βιβλιογραφία και αναφορά θέσεων, όπως, Εύβοια, Βοιωτία, Κέα, Αθήνα, Κόρινθος, Χίος και ίσως Βόλος. Mountjoy, RMDP, 48 (αναφορά στην Περατή, Λευκαντί και Νάξο).

[280] Απλώματα Νάξου, Καρδαρά, Νάξος, 44, και Βλαχόπουλος 2006, Α, 104.

[281] Τσιποπούλου 2005, 510-1, 516 (αναφερόμενη στη Γεωμετρική περίοδο, με βιβλιογραφία και για την ΥΜ στην Κρήτη).

[282] Για την Κύπρο βλ. ενδεικτικώς Enkomi II, πίν. 305:82.). Steel 1997, 37-47.

[283] Mountjoy, ΜΓΚ, 162.

[284] Μαρινάτος ΑΕ 1933, 86 πίν. 1, 89 πίν. 2. ΑΕ 1932, 33, πίν. 6-7, 11 β.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΙΘΑΜΦΟΡΙΣΚΟΙ.

Το τρίτο σε συχνότητα σχήμα αγγείου στο νεκροταφείο, είναι οι πιθαμφορίσκοι. Από τους πενήντα τάφους προέρχονται συνολικά εξήντα πέντε (65) αγγεία αυτού του τύπου. Ο κατάλογός τους κατά τάφο έχει ως εξής:

(Τ. 1). Π 4274, 4276, 4277, 4326, 11077.
(Τ. 5). Π 4289, 4290.
(Τ. 6). Π 4298, 4303, 4310.
(Τ. 7). Π 4318, 4319, 4322, 4328, 4334, 4335, 4336, 4337, 4338, 4346.
(Τ. 8). Π 11071, 11062 α-ε.
(Τ. 11). Π 4368, 4369, 4370.
(Τ. 16). Π 5332, 5333.
(Τ. 17). Π 5229 (τμήμα ώμου), 5260 α-δ (ελλιπής).
(Τ. 18). Π 4372.
(Τ. 20). Π 4387, 4406, 4412, 5430, 5431 (τμήμα), 5432 α-στ, 5433, 5436-7 (όστρακα), 5440 (ελλιπής), 5739, 5740, 5743.
(Τ. 23). Π 5055.
(Τ. 24). Π 4462.
(Τ. 25). Π 4478, 4479, 4480, 4481, 4482.
(Τ. 28). Π 4515, 4521, 4522.
(Τ. 29). Π 4536, 4537.
(Τ. 31). Π 4545, 4546, 4551, 4554, 4558.
(Τ. 33). Π 4592.
(Τ. 34). Π 4604.
(Τ. ΙΙ). Π 5021.
(Τ. ΙΙΙ). Π 6385 (βάση).
(Τ. V). Π 6383 (τμήμα ώμου).
(Τ. Χ). Π 7181.

Οι διαστάσεις τους κυμαίνονται ως εξής: ύψος από 0,9 έως 0,177 μ. Η διάμετρος από 0,087 έως 0,155 μ. Η διάμετρος του στομίου από 0,056 έως 0,111 μ. Οι περισσότεροι είναι μεσαίου μεγέθους με ύψος γύρω στα 0,12-0,15 μ.

Οι πηλοί που έχουν χρησιμοποιηθεί είναι αρκετά καθαροί και τα χρώματά τους είναι ανοικτό γκρίζο, κιτρινέρυθρο, ερυθρωπό και κυρίως ανοικτό καστανό και ροδόχρου. Το αλείφωμα συνήθως είναι της ίδιας ή ανοικτότερης απόχρωσης από το χρώμα του πηλού. Η βαφή διακόσμησης είναι μαύρη, καστανόμαυρη, ερυθρωπή, καστανέρυθρη και καστανή.

Όλοι οι πιθαμφορίσκοι έχουν απιόσχημο σώμα με πόδι και δακτυλιόσχημη βάση, ευρύ, κοντό λαιμό αμφικοίλου περιγράμματος, που καταλήγει συνήθως σε εξώκυρτο ή προεξέχον-επίπεδο χείλος.[1] Στη δεύτερη περίπτωση διακοσμείται η άνω επιφάνειά του. Σε όλα σχεδόν τα δείγματα ο λαιμός είναι ολόβαφος, και η βάση του, ως επί το πλείστον κοσμείται με ομάδα λεπτών ταινιών. Δεν παρατηρείται πλαστικός δακτύλιος στη βάση του λαιμού, που αποτελεί στοιχείο πρώιμης χρονολόγησης.[2]

[1] Η Mountjoy, ΜΓΚ, 210, ανάλογα με τη μικρή ή μεγάλη κλίση του χείλους, διέκρινε χρονολογικές διαφορές μεταξύ της ΙΙΙ Α 1 και ΙΙΙ Α 2.

[2] Ο πλαστικός δακτύλιος στη βάση του λαιμού συνηθίζεται στην ΙΙΙ Α 1 και συνεχίζεται ως την πρώιμη ΥΕ ΙΙΙ Α 2 (Mountjoy, ΜΓΚ 76 εικ. 80:1). Επίσης βλ. French, BSA 59 (1964) 247. Σπανίζει σε Αχαΐα (Achaea, 82 και Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 498), και εκλείπει εντελώς από την Ηλεία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Οι τρεις λαβές στον ώμο είναι οριζόντιες, τοξόσχημες, με ολόβαφη συνήθως τη ράχη τους, όμοιες με αυτές των αλαβάστρων. Μόνο ο πιθαμφορίσκος Π 4479 (Τ. 25) έχει κάθετες ταινιωτές λαβές.[3]

Ανάλογα με το σχήμα του σώματος, διακρίνομε τα παρακάτω σχήματα (φυλλάδιο 3, εξώφυλλο):

1. **Απιόσχημοι**[4] (FS 45). Στο σχήμα αυτό ανήκουν οι πιθαμφορίσκοι με αρ: Π 4274, 4277 (Τ. 1), 4303 (Τ. 6), 4322 (Τ. 7), 4328 (Τ. 7), 4336 (Τ. 7), (Π 4346), 4368 (Τ. 11), 5333 (Τ. 16), 4372 (Τ. 18), 4387, 4412 (Τ. 20) 4462 (Τ. 24), 4545, 4554 (Τ. 31), 4604 (Τ. 34), 5021 (Τ. ΙΙ), 7181 (Τ. Χ). Έχουν απιόσχημο σώμα, με τη μέγιστη διάμετρο να διαμορφώνεται στα 2/3 του σώματος. Ο λαιμός είναι χαμηλός, ευρύς, με χείλος πεπλατυσμένο, καμπτώμενο προς τα κάτω, ώμο στενό, καμπύλο, λαβές τοξόσχημες, οριζόντιες, τοποθετημένες στο μέσον του ώμου, και βάση δακτυλιόσχημη ή κωνική.
2. **Κωνικοί-απιόσχημοι**[5] (FS 44). Οι πιθαμφορίσκοι με αρ. 4319 (Τ. 7), 4326, 11007 (Τ. 1), 4310 (Τ. 6), 4337-8 (Τ. 7), 4406, 4412, 5430, 5739, 5740 (Τ. 20), 4478 (Τ. 25), 4480 (Τ. 25), 4482 (Τ. 25), 4537 (Τ. 29), 4546 (Τ. 31) εμπίπτουν σε αυτόν τον τύπο. Έχουν σώμα κωνικό απιόσχημο, τη μέγιστη διάμετρο στα 2/3 του ύψους, χαμηλό-ευρύ λαιμό με χείλος που κλίνει προς τα κάτω, πλατύ καμπύλο ώμο, τρεις οριζόντιες τοξόσχημες λαβές, και διευρυμένη ή κωνική βάση.
3. **Κωνικοί** (FS 44)[6]. Είναι όπως ο προηγούμενος τύπος, με σφαιρικό πάνω σώμα και πιο κωνικό προς τα κάτω, τη μέγιστη διάμετρο στα 2/3 του ύψους. Έχουν χαμηλό, ευρύ, αμφικοίλου περιγράμματος λαιμό, με χείλος που κλίνει προς τα κάτω. Στο σχήμα ανήκουν οι πιθαμφορίσκοι με αρ. Π 4289 (Τ. 5), 11071 (Τ. 8), 4369 (Τ. 11), 5260 α-δ (Τ. 17 ελλιπής).
4. **Υψίποδες:** Π 11062 α-ε (Τ. 8), 4370 (Τ. 11), Π 4481 (Τ. 25), Π 4515 (Τ. 28). Έχουν απιόσχημο, σφαιρικό πιεσμένο το πάνω σώμα, το οποίο στενεύει πολύ προς τη βάση, σχηματίζοντας ένα ψηλό πόδι.[7] Ανήκουν στο σχήμα FS 45 του απιόσχημου, αλλά διαμορφώνουν ψηλό και στενό πόδι, πάνω στο οποίο στηρίζεται το απιόσχημο σώμα του αγγείου.[8]
5. **Anvanced- απιόσχημος** (FS 47).[9] Είναι όπως οι απιόσχημοι, μόνο που καταλήγουν σε δισκοειδή βάση και το σώμα τους είναι σχεδόν αμφικωνικού σχήματος. Έχουμε τρία δείγματα, με αρ. Π 4276 (Τ. 1), 4290 (Τ. 5), 4298 (Τ. 6),

---

[3] Το αγγείο δεν εικονίζεται διότι προέρχεται από ανασκαφή τάφου της κ. Αραπογιάννη. Οι κάθετες λαβές συνηθίζονται κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α 1 στις Μυκήνες (βλ. French, BSA 59 (1964), 247 εικ. 1:6. Σποραδικά εμφανίζονται στην Ηλεία (Γιαλούρης, ΠΑΕ 1954, 295, εικ. 9-11), στην Αχαΐα, βλ. Achaea 82 εικ. 123 a, g, 228 a, f, h, 229 b. Aigion 40, πίν. 47 a, 48, 56, 60. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 497 (13 δείγματα). Πιο συχνά απαντώνται στην Αττική (Stubbings, Attica, 44. Thorikos 1966-7, 55 εικ. 17. Ath. Agora XIII, πίν. 65. Σγουρίτσα-Πολυχρονάκου 2001, 49) και στη Ρόδο, βλ. Benzi 1992, 13κ, ε.

[4] Furumark, MP, 591-2. Ο πλέον συνηθισμένος τύπος στην Ηλεία, αλλά και στην Αχαΐα, βλ. Βικάτου 2001, 105, 119-120 (Πεύκες). Γιαλούρης ΑΔ 20 (1965), 24 πίν. 15 γ (Σαμικό). Achaea, 82, εικ. 228 c, e. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 499 (Βούντενη). Επίσης στην Αττική, βλ. Σγουρίτσα-Πολυχρονάκου 2001, 49. Stubbings, Attica, 44 εικ. 19. Benzi 1975, 84-5. Κουντούρη 2002, (δ. δ.), 44-5.

[5] Achaea 82. Mountjoy, RMDP, 447 (αναφέρει ότι το πεπλατυσμένο, καμπτώμενο προς τα κάτω χείλος, υποδεικνύει χρονολόγηση στην πρώιμη ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 498 (Βούντενη). Κουντούρη 2002, (δ. δ.), 43-4 (με αναφορά και βιβλιογραφία για τα δείγματα της Μεσσηνίας). Ο FS 44 γνωρίζει ιδιαίτερη διάδοση στην Κύπρο και αντιπροσωπεύεται μόνο με δύο δείγματα στη Συρία-Παλαιστίνη, βλ. σχετικά Leonard 1994, 17.

[6] Achaea, 82, εικ. 228 b. Benzi 1992, 25.

[7] Για το σχήμα βλ. Mountjoy, RMDP 845-6 αρ. 90 (Θεσσαλία ΙΙΙ Β). Παραλλαγή του σχήματος FS 45.

[8] Brodbeck-Jucker 1986, εικ. 22:2 (Κεφαλλονιά). Benzi 1992, 25. Κουντούρη 2002, (δ. δ.), 44, 54.

[9] Achaea 83, εικ. 228 g. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 499 (Βούντενη).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

4318 (Τ. 7), 4335 (Τ. 7), 5332 (Τ. 16), 4521 (Τ. 28), 4536 (Τα 29), 4551, 4558 (Τ. 31), 4592 (Τ. 33). Πιθανόν το σχήμα είναι κυπριακής προέλευσης.[10]

6. **Απιόσχημος FS 48.** Στον τύπο αυτό ανήκει ο Π 4334 (Τ. 7). Το σχήμα έχει πολύ ευρύ το πάνω μέρος με χαμηλό λαιμό με έξω νεύον χείλος και τρεις οριζόντιες τοξόσχημες λαβές. Η μέγιστη διάμετρος βρίσκεται στη μέση του σώματος, όπου σχηματίζεται σχεδόν γωνίωση. Το ασυνήθιστα κωνικό κάτω τμήμα του σώματος θεωρείται αποτέλεσμα μινωικής επιρροής.[11] Η λεπτή διακοσμητική ζώνη που διατρέχει τον ώμο, αποτελεί και χαρακτηριστικό δείγμα της Δυτικής Πελοποννήσου, εφόσον όμοια έχομε από Ηλεία, Μεσσηνία, Αχαΐα, Κεφαλλονιά, Μυκήνες[12] Αττική, αλλά και Ρόδο,[13] ενώ δεν είναι ιδιαίτερα δημοφιλής στη ΝΑ Μεσόγειο.[14] Εμφανίζεται κυρίως στην ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο.[15]
7. **Απιόσχημος FS 28.** Στο σχήμα εντάσσεται ο Π 4522 (Τ. 28), που διακοσμείται με παραλλαγή γωνιώδους ελιγμού. Είναι μικρών διαστάσεων, με χείλος που κλίνει προς τα έξω, λαιμό μέτρια ψηλό και πλατύ, ώμο πλατύ, καμπύλο, λαβές τοξόσχημες οριζόντιες τοποθετημένες ψηλά, σώμα κωνικό-απιόσχημο με τη μέγιστη διάμετρο περίπου στα 2/3 και βάση διευρυμένη-κωνική. Παράλληλα προέρχονται από τη Μεσσηνία,[16] Ρόδο.[17] Ο τύπος αυτός του απιόσχημου πιθαμφορίσκου εμφανίζεται ήδη από την ΥΕ ΙΙ Β περίοδο.[18]

Οι βάσεις είναι συνήθως δακτυλιόσχημες – διευρυμένες ή δισκοειδείς.[19]

Δ ι α κ ό σ μ η σ η.

Η κυρίως διακοσμητική ζώνη βρίσκεται μεταξύ των λαβών και ορίζεται με ταινίες. Σε αρκετά είναι πλατιά και κατεβαίνει κάτω από το ύψος των λαβών.[20] Το στοιχείο αυτό είναι χαρακτηριστικό κυρίως της ΥΕ ΙΙΙ Α 1 και 2. Αργότερα, στην ΥΕ ΙΙΙ Β 1, η διακοσμητική ζώνη περιορίζεται μεταξύ των λαβών. Τα θέματα που απαντώνται είναι:

1). *Δικτυωτό κόσμημα (FM 57,* βλ.φυλλάδιο 3, σελ. 1-2). Αποτελεί το συνηθέστερο θέμα διακόσμησης, εφόσον ο ώμος είκοσι τεσσάρων

[10] Stubbings MPL, 35. Leonard 1994, 20. Το σχήμα δεν αντιπροσωπεύεται με πολλά παραγείγματα στη Συρία – Παλαιστίνη, αν και έχει χαρακτηριστεί ως Levanto-Mycenaean. Βλ. σχόλια και στην Κουντούρη 2002, (δ. δ.), 61 σημ. 281.

[11] Kanta 1980, εικ. 75:5, 76:1, 3-4. Mountjoy, RMDP, 333, εικ. 112:62, 63. Κουντούρη 2002, (δ. δ.), 51. Εμφανίζεται και στη Λακωνία, βλ. Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968) Α, πίν. 79δ:68.

[12] Βλ. σχετικώς Mountjoy, RMDP 385-6 αρ. 51-3 (Σαμικό, Αγραπιδοχώρι, Στρέφι, ΙΙΙ Β), 403-4, 413-4 αρ. 39 (Αχαΐα ΙΙΙ Β), 449-451 αρ. 8 (Μαζαρακάτα ΙΙΙ Β). French BSA 62 (1967), 168 εικ. 4, 5, 8, 9 (ΙΙΙ Β 1 και 2). Της ιδίας BSA 64 (1969) 73. Brodbeck-Jucker 1986, εικ. 2:1, 3:3. Παρλαμά, ΑΔ 1974, 37:7, πίν. 30 δ. BCH 81 (1957), 576 εικ. 7, 578 εικ. 15 αριστερά. Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968), Α, πίν. 79:68 (από Επίδαυρο Λιμηρά, χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Β 2/ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμη). Κουντούρη 2002, (δ. δ.), 50, 59-60 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για όλες τις θέσεις. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 62 (Κεφαλλονιά).

[13] Για την Αττική βλ. Morricone 1979-1980, εικ. 25. Benzi, CMAttica, 301:424, 346:548. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ΑΔ 43 (1988), Α, πίν. 26:1. Για τη Ρόδο βλ. Benzi 1992, 26.

[14] Leonard 1994, 20.

[15] Mountjoy, ΜΓΚ, 103-4 εικ. 116 (ΙΙΙ 1) και 130 εικ. 149 (ΙΙΙ Β 2), με βιβλιογραφία και απράλληλα. Κουντούρη 2002, (δ. δ.), 57.

[16] Κουντούρη 2002, (δ. δ.), 41-2, 432-3, 442-3, 453, 467, 494, 501-2, πίν. 56, 73, 90, 115, 162, 176 (Βολιμίδια, από θολωτό τάφο Βέβε κ. ά. με βιβλιογραφία).

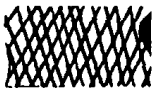
[17] Benzi 1992, 13, πίν. 32 f.

[18] Ath. Agora XIII, Τ. 17. Mountjoy ΜΓΚ 45 εικ. 41 με βιβλιογραφία και για άλλα παράλληλα.

[19] Για τη δισκοειδή που εμφανίζεται σπανιότερα βλ. PN I, 386 (σχ. 51, FS 28), εικ. 375-6. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 500. Επίσης βλ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, 1992, 563, πίν. 110:57,

[20] Χαρακτηριστικό της Δυτικής Πελοποννήσου κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α 1 πρώιμη και ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο, βλ. Παπαθανασόπουλος, ΑΔ 25 (1970) Β 1, πίν. 173. Achaea εικ. 120 b. Κουντούρη 2002, (δ. δ.), 42, 43, 53, πίν. 74, 162.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πιθαμφορίσκων διακοσμείται με αυτό. Είναι οι: 4274, 4277 (Τ. 1), 4334 (Τ. 7), 4335 (Τ. 7), 4338 (Τ. 7), 4346 (Τ. 7), Π 11062 α-ε (Τ. 8), 4368 (Τ. 11), 5333 (Τ. 16), 4372 (Τ. 18), 4387, Π 4412, 5432 α-στ, 5739, 5740 (Τ. 20), 4462 (Τ. 24) 4478 (Τ. 25), 4480 (Τ. 25), 4521 (Τ. 28), 4537 (Τ. 29), 4551, 4554 (Τ. 31), 5021 (Τ. ΙΙ), 6383 (Τ. V). Όπως προκύπτει από τα μέχρι τώρα γνωστά ανασκαφικά σύνολα, πρόκειται για τον πλέον κοινό συνδυασμό σχήματος και θέματος.[21] Οι παραπάνω χρονολογούνται ως επί το πλείστον στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο.

2). *Η φυλλοφόρος ταινία (FM 64* βλ.φυλλάδιο 3, σελ. 4-5*)*. Αποτελεί το δεύτερο πιο κοινό διακοσμητικό θέμα[22] και εμφανίζεται με τις παρακάτω παραλλαγές:

 α). Μία λεπτή ή πιο πλατιά ζώνη στον ώμο, που ορίζεται από ταινίες και αποτελείται από κάθετες λεπτές πυκνές γραμμές (FM 64:21, βλ.φυλλάδιο 3, σελ. 4). Με αυτή την παραλλαγή διακοσμείται ο ώμος των πιθαμφορίσκων με αρ. Π 11007 (Τ. 1), 4310 (Τ. 6), 4322 (Τ. 7), και 4336 (Τ. 7),[23] οι οποίοι χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο.

β). Επίσης λεπτή ζώνη, οριζόμενη από ταινίες, που αποτελείται από μικρές κάθετες,

---

[21] Στην Ηλεία έχομε πολλά δείγματα, βλ. Παπακωνσταντίνου ΑΔ 35 (1980) Β 1, 169, πίν. 75 β (ΙΙΙ Α 2, Μιράκα - Γιδόστανη). Βικάτου 2001, 105, 119-120 (Πεύκες). Γιαλούρης, ΑΔ 1965, 24 πίν. 15 γ (Σαμικό), το ίδιο και στην Mountjoy, RMDP, 378 εικ. 131:29 (ΙΙΙ Α 1). Ενδεικτικώς βλ. Achaea, 83, εικ. 121 a, c,d,e (ΙΙΙ Α 2-Β1), 122 g (ΙΙΙ Α 2 b), 229 a (ΙΙΙ Α 2 b), 230:1-2. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 62 (Κεφαλλονιά). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 500 (Βούντενη). Κουντούρη 2002, (δ. δ.), 42, 43-4, 407-9, 472, πίν. 8, 11, 125 (με βιβλιογραφία για παράλληλα από Μεσσηνία και άλλες περιοχές). Holmberg, Berbati, 25-6 εικ. 14 (όμοιος, ΙΙΙ Α 2 ύστερη). Tiryns VI, 90, πίν. 30:2 Tiryns VII, πίν. 45:4, 6 (Έγκωμη). Benzi 1992, 19, 25, 26, 239-240, 440, 459, πίν. 4 c (ΙΙΙ Α 2-Β), 31 a, 141 I (ΙΙΙ Α 2-Β), 153 c-d, e. Χαριτωνίδης, ΑΔ 18 (1963) Α 133, πίν. 63 α (Ρόδος ΙΙΙ Α). Morricone, 1965-6 Coo, LT 51/1, εικ. 248. Mountjoy, ΜΓΚ, 77 εικ. 81. Πολυχρονάκου - Σγουρίτσα ΑΔ 43 (1988), 27, πίν. 14. Deiras πίν. LXV: 3. Μυλωνάς, ΔΝΕ, Β 237-8, Γ πίν. 413:498. Stubbings, Attica, πίν. 12, 1. Alt-Ägina IV, 1, 91, πίν. 26, 247. McKesson, Hesperia 72 (2003), 264-5 εικ. 30 (ΙΙΙ Α 1, Αγορά). Orchomenos, V, 15, εικ. 3 (32). Prosymna πίν. 87 (εικ. 368 αρ. 897), 112 (εικ. 456 αρ. 154), 116 (εικ. 473, αρ. 925), 118 (εικ. 476, αρ. 954), 137 (εικ. 551 αρ. 556), 142 (εικ. 572 αρ. 763). Για την Κύπρο βλ. CVA Great Britain I, πίν. I, αρ. 8, 11, 12, 19, 26, 41 και CVA Cyprus I, πίν. 17 αρ. 6, 9, πίν. 18 αρ. 2, 19 αρ. 2. South-Russell, 1993, 308 εικ. 3 από Καλάβασσο-Άγ. Δημήτριο. Για την Κρήτη βλ. Catling BSA 63 (1968), 110-1, εικ. 4 (16, YM III). Kanta 1980, εικ. 76:2. Hallager 1988, 173-175 εικ. 1:3-5. Για τη Δύση βλ. Taylour MPI, 88 αρ. 31, 32, πίν. 11:2, 6, 90 πίν. 12:9 (Scoglio del Tonno). Για την Ανατολή βλ. Buchhlotz 1987, 197 εικ. 56 b (ΙΙΙ Β Έγκωμη). Boysal Bodrum Kat. πίν. 1:2, 3. Επίσης Πλόες 2003, 271, όπου εικονίζεται παράδειγμα από την Ras Sharma, που αποτελεί εισαγωγή στην περιοχή της Ουγκαρίτ από τη Μυκηναϊκή Ελλάδα.

[22] Όπως και στην Αχαΐα, βλ. Achaea, εικ. 230:8-12. Το ίδιο και στη Βούντενη, εμφανίζεται ως το δεύτερο συχνότερο θέμα, σε παραλλαγές, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 500. French, BSA 60 (1965), 173 (Μυκήνες, Οικία Πετσά). Berbati, 31-2 εικ. 15:1 (ΙΙΙ Α 2). Benzi 1992, 26. Κουντούρη 2002, (δ. δ.), 42. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 62 Κεφαλλονιά).

[23] Benzi 1992, 25-6, 236-237, πίν. 3 f, 104 a, 130 c, 140 e (ΙΙΙ Α 2). Mountjoy, ΜΓΚ, 77 (ΙΙΙ Α 2). Achaea, 83, σημ. 3, εικ. 230 (8). Tiryns VI, 90-2, πίν. 15:3. Tiryns VII, πίν. 45:4 (από Έγκωμη). French, BSA 60 (1965), 173. Mountjoy, RMDP, 517-8 αρ. 95 (Αγορά ΙΙΙ Α 1), 524-5 αρ. 126 (Αγορά ΙΙΙ Α 2), 974-5 αρ. 9 (Κάρπαθος ΙΙΙ Α 2). Ath. Agora XIII, 210, 236-7 πίν. 48:1, 57:1 (ΙΙΙ Α 2). Χαριτωνίδης, ΑΔ 17 (1961-2) Α, 38, πίν. 13 ε αριστερά (Κάρπαθος ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2). Ανδρειωμένου, ΑΔ 29 (1973-4), Β 3, 1007, πίν. 745 γ (Συλλογή Α. Νομίδου). Σγουρίτσα-Πολυχρονάκου 2001, 10-11 (Βουρβάτσι, ΙΙΙ Α 2). Για δείγματα από την Ανατολή βλ. ενδεικτικά Hirschfeld 2000, 80:23 εικ. 3 (από τη Ras Sharma της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 εκτίθεται στο Μουσείο του Λούβρου).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ελαφρώς παχιές, ελεύθερες γραμμές (FM 64:20). Το θέμα διακοσμεί τους πιθαμφορίσκους με αρ. Π 4515 (Τ. 28, βλ. φυλλάδιο 3, σελ. 4), 4481 (Τ. 25).[24]

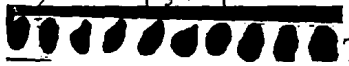
γ). Πιο πλατιά ζώνη οριζόμενη από ταινίες, η οποία αποτελείται από ομάδες κάθετων γραμμών (FM 64:22, βλ. φυλλάδιο 3, σελ. 4). Απαντάται στον ώμο του πιθαμφορίσκου Π 4545 (Τ. 31) της ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2 περιόδου.[25]

δ). Πλατιά ζώνη οριζόμενη από ταινίες, που διακοσμείται με πυκνές, ελαφρώς λοξές, παχιές γραμμές. Με αυτή την παραλλαγή της φυλλοφόρου ταινίας διακοσμείται ο ώμος του Π 4546 (Τ. 31, βλ. φυλλάδιο 3, σελ. 5),[26] που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2. Με ευθείες κάθετες γραμμές κοσμείται ο ώμος των Π 11071 (Τ. 8), 5430 (Τ. 20)[27].

ε). Λεπτή ζώνη που διακοσμείται με μηνοειδή. Στους πιθαμφορίσκους Π 4290 (Τ. 5), 4303 (Τ. 6), 4337 (Τ. 7, βλ. φυλλάδιο 3, σελ. 5).[28] Επίσης στον πιθαμφορίσκο με αρ. Π 4479 (Τ. 25), υπάρχει μία λεπτή ταινία με μηνοειδή στη βάση του λαιμού του, πάνω από την διακοσμητική ζώνη του ώμου.

στ). Λεπτή ζώνη που αποτελείται από ολόβαφα σταγονόσχημα (FM 64: 14, ΙΙΙ Α1-2).

Το θέμα διακοσμεί τον ώμο του Π 4298 (Τ. 6)[29] της ΥΕ ΙΙΙ Β 1 περιόδου (βλ. φυλλάδιο 3, σελ. 5).
Όπως προκύπτει από τα συγκριτικά παράλληλα, ο συνδυασμός του σχήματος με το θέμα της φυλλοφόρου ταινίας, επικρατεί κυρίως στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο.

3). *Το ζιγκ-ζαγκ ή παραλλαγή γωνιώδους ελιγμού (FM 61).* Διακοσμεί τρεις

πιθαμφορίσκους: τους Π 4318 (Τ. 7),[30] 4328 (Τ. 7)[31] και

---

[24] Achaea 83, εικ. 122 a (ΙΙΙΑ2b). Mountjoy, RMDP, 706-7, αρ. 41 (Χαλκίδα, ΥΕ ΙΙΙ Α 2), 844-5 αρ. 90 (Θεσσαλία ΙΙΙ Β). Tiryns VII, πίν. 45:3 (εικονιζόμενα όστρακα του Βρετανικού Μουσείου).

[25] Achaea, 83, εικ 122 e,f. Mountjoy, ΜΓΚ 76 (ΙΙΙ Α 2). Berbati, 46 εικ. 29 (ΙΙΙ Α 2). Tiryns VI, 90, πίν. 33:3. Tiryns VII, πίν. 45:2 (από Έγκωμη). Deiras, πίν. XLVI:2 (ΙΙΙ Α 2). Mountjoy, RMDP, 517-8 αρ. 90 (Ελευσίνα ΙΙΙ Α 1). Μυλωνάς, ΔΝΕ, Β 237-8, Γ πίν. 412:872. Δακορώνια, ΑΔ 35 (1980) Β 1, 245, πίν. 105 β (Λιβανάτες). McKesson, Hesperia 72 (2003), 264 εικ. 29 (ΙΙΙ Α 1, Αγορά). Εμφανίζεται και σε Μινωϊκά αγγεία, βλ. Τζεδάκις, ΑΔ 29 (1973-4), Β 3, 919, πίν. 687 δ (Αρμένοι). Εμφανίζεται και στη Δύση (Ακράγας, Marina di Girgenti), που αποτελεί όμως εισαγωγή, βλ. Πλόες 2003, 272 (ΥΕ ΙΙΙ Α).

[26] Achaea 83, εικ. 121 b. Mountjoy, ΜΓΚ, 77, εικ. 81 (2) ΙΙΙ Α 2. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ΑΔ 43 (1988) Α, 13, πίν. 4 (ΙΙΙ Α 2/Β). Benzi, Attica, πίν. XXXI, 529. Deiras, πίν. XLLVI:2. Benzi 1992, πίν. 3 f, 104 a. Stubbings, Attica, πίν. 12, 6. Ath. Agora XIII, 219, πίν. 51:3 (ΙΙΙ Α 2). Δακορώνια ΑΔ 33 (1978) Β1, 139, πίν. 47 α (Ζέλι Λοκρίδας, με κατακόρυφες γραμμές). Παπαποστόλου, ΠΑΕ (1977) Β, 487, πίν. 245 δ (από τάφο στο Μονοδέντρι, ΙΙΙ Α 2).

[27] Κουντούρη 2002, (δ. δ.), 42, 494, πίν. 162.

[28] Όμοιος από Αγραπιδοχώρι Ηλείας, βλ. Παρλαμά, ΑΕ 1971, 55, πίν. ΛΑ α (ΙΙΙ Α 1-2) και Mountjoy, RMDP 385-6 αρ. 52 (ίδιο ΙΙΙ Β). Achaea, 83, εικ. 122 a (ΙΙΙ Α 2) και RMDP 408-9 αρ. 21 (ΙΙΙ Α 2). French, BSA 60 (1965), 173. Παπαποστόλου, ΠΑΕ (1977) Β, 487, πίν. 246 δ (από τάφο στο Μονοδέντρι, ΙΙΙ Α). Tiryns VI, 90-2, πίν. 40:1.

[29] Βλ. Achaea, 83, εικ. 123 d, 229 d.

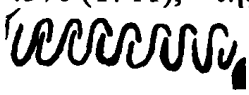
[30] Achaea, 83, εικ. 118 g-h, 230 (3). Kontorli-Papadopoulou 2003, 30-2 πίν. 10. Wardle 1972, εικ. 102:1277. Benzi 1992, 19, 24. Benzi CMAttica, πίν. 13:229 (Βουρβάτσι). Mountjoy, RMDP, 413-4 αρ. 39 Αχαΐα ΙΙΙ Β).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

4522 (Τ. 28, FM 61:19).[32] Χρονολογούνται από την ΥΕ ΙΙΙ Α 2 έως και τις αρχές της ΥΕ ΙΙΙ Β. Ο Π 5333 (Τ. 16) διακοσμείται επίσης με παραλλαγή του γωνιώδους ελιγμού, σχεδόν διάγραμμα τρίγωνα (βλ. φυλλάδιο 3, σελ. 6).

4). *Ο κομμένος πλοχμός (FM 48:5).* Εμφανίζεται στον ώμο του πιθαμφορίσκου Π 4370 (Τ. 11),[33] της ΥΕ ΙΙΙ Α 2-Β περιόδου (βλ. φυλλάδιο 3, σελ. 7).

5). Το *Νσχημο (FM 60:1).* Απαντάται στον υψίποδα Π 4536 (Τ. 29, βλ. φυλλάδιο 3, σελ. 7).[34]

6). *Κυματοειδής γραμμή (FM 53,* βλ. φυλλάδιο 3, σελ. 8*).* Στον πιθαμφορίσκο Π 4558 (Τ. 31), ανάμεσα σε ταινίες στον ώμο, υπάρχει μία οριζόντια κυματοειδής γραμμή με βαθιές κολπώσεις (FM 53: 29, ΥΕ ΙΙΙ Α- Β)[35]. Στον Π 4479 (Τ. 25), παράλληλες κυματοειδείς γραμμές, σε κάθετη διάταξη (FM 53:37) γεμίζουν το διάστημα μεταξύ των κάθετων λαβών.[36] Στη βάση του λαιμού ταινία με μηνοειδή (FM 64:19). Επίσης στον Π 4326 (Τ. 1), ομάδες κυματοειδών γραμμών, σε οριζόντια διάταξη, συνδυάζονται με ενάλληλα τρίγωνα για τη διακόσμηση του ώμου.

[31] Παρόμοιο βλ. Tiryns VI, 28, πίν. 11:3. Prosymna Τ. XXIV, 313 εικ. 173. Achaea εικ. 142 e. (κυλινδρικό αλάβαστρο). Mountjoy, RMDP 990-1 αρ. 5 (Ρόδος ΙΙΙ Α 1). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 62, 63 πίν. 4 (ΙΙΙ Γ, Κεφαλλονιά).

[32] Παρόμοιο βλ. Achaea, εικ. 120 c (ΙΙΙ Α 1). Γενικώς για το θέμα βλ. Benzi 1992, 19, 26 (παραλλαγή του θέματος σε πιθαμφορίσκους από Ρόδο). Mountjoy, RMDP, 31, 33, θέμα Μινωικής επιρροής, που εμφανίζεται στην δυτική Πελοπόννησο στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2, παρά το ότι ο Furumark το εντάσσει χρονολογικά στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο.

[33] Το θέμα απαντάται συνήθως σε άλλα σχήματα, όπως ψευδόστομο (Achaea, εικ. 69 f της ΙΙΙ Γ 1[c]), ή σε σκύφο (Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968) Α, 177-178, πίν. 77 δ της ΥΕ ΙΙΙ Β), ή σε κύαθο (Benzi 1992, πίν. 154 g). Kanta 1980, εικ. 140:8.

[34] Πρβλ. Delphes V, 13 εικ. 46. Χωρέμης, ΑΔ 25 (1970), Β1, 249-250, πίν. 215 δ (από Χαλκίδα, σε δύο σειρές το Ν). Orchomenos V, 52, εικ. 19 (68), σ. 87, εικ. 35 (66, 67) της ΙΙΙ Α 2 και ΙΙΙ Β 1 αντίστοιχα. Mountjoy, ΜΓΚ, 90, εικ. 109 (ΙΙΙ Α 2 από Βουρβάτσι), 98 εικ. 116, 2 (της ΥΕ ΙΙΙ Β 1). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 501 (Βούντενη, ΙΙΙ Β 1). Το θέμα και σε άλλα σχήματα, ενδεικτικώς βλ. Benzi 1992, πίν. 135 h (σε κυλινδρικό αλάβαστρο). Γενικώς για πιθαμφορίσκους με Νσχημο βλ. Mountjoy, RMDP, 543, 545 αρ. 210 (Βουρβάτσι ΙΙΙ Β), 709-710, αρ. 55 (Μάνικα, ΙΙΙ Β), 763-4 αρ. 89 (Φωκίδα ΙΙΙ Β). Σγουρίτσα-Πολυχρονάκου 1988, πίν. 26, 1 (Βάρκιζα). Της ιδίας, 2001, 10 (Βουρβάτσι, ΙΙΙ Α 2). Tiryns VII, πίν. 45:6 (Εγκωμη).

[35] Souyoudzoglou-Haywood 1999, 62 (Κεφαλλονιά). Όμοιοι από Ριζόμυλο Μεσσηνίας, βλ. Παρλαμά, ΑΔ 26 (1971), Β 1, 129, πίν. 112 β. Κουντούρη 2002, (δ. δ.), 43. Από το θολωτό τάφο Πετρωτού Πατρών, βλ. Παπάζογλου-Μανιουδάκη, Περιφέρεια 1999, 435, 445 εικ. 7:2 (ΙΙΙ Α 1). Tiryns VI, 90-2, πίν. 40:1 (ΙΙΙ Α 1-2). Στη Βούντενη ο πιθαμφορίσκος με διακόσμηση κυματοειδών γραμμών χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2-Β, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 501. Petropoulos 2007, 281 εικ. 45 (Νικολέικα Αιγίου).

[36] Το αγγείο δεν εικονίζεται διότι προέρχεται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη, βλ. Orchomenos V, 85, εικ. 34 (54) της ΥΕ ΙΙΙ Α 2. Παρόμοιος πιθαμφορίσκος από Γρα Λυγιά Ιεράπετρας της ΥΕ ΙΙΙ Α 2, βλ. Αποστολάκου, ΑΔ 53 (1998), Α, 78, σχ. 55, πίν. 23. Το θέμα σε κύπελλο από τον Κομμό (Kommos ΙΙΙ, 36 εικ. 27, πίν. 15:620) της ΥΜ ΙΙΙ Α 1/2. Όμοια διακόσμηση σε τρίωτο αρτόσχημο αλάβαστρο από το θολωτό τάφο Πετρωτού Πατρών, βλ. Παπάζογλου-Μανιουδάκη, Περιφέρεια 1999, 435-6, 446 εικ. 8:7. Benzi 1992, πίν. 148 g (το θέμα σε κύαθο).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

7). *Νσχημο (FM 59,* ΥΕ ΙΙΙ Α 2, βλ. φυλλάδιο 3, σελ. 8). Απαντάται μόνο στον Π 4369 (Τ. 11),[37] όπου αμφίρροπα V διακοσμούν τον ώμο. Χρονολογικά ο Π 4369 εμπίπτει στην ΥΕ ΙΙΙ Α2-Β περίοδο.

8). *Φολίδες με στιγμή στο κέντρο* (*FM 70,* ΙΙΙ Α 1, βλ. φυλλάδιο 3, σελ. 8). Κοσμούν τον ώμο των Π 4482 (Τ. 25) και Π 5440 (Τ. 20)[38] οι οποίοι χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2 περίοδο. Επίσης ο αποσπασματικά διατηρημένος πιθαμφορίσκος Π 5433 του Τ. 20 διακοσμείται με απλές φολίδες στον ώμο. Το θέμα επίσης μινωικής προέλευσης, εμφανίζεται στην καμαραϊκή κεραμική και συνεχίζεται έως και την ΥΜ ΙΙΙ Β περίοδο.[39]

9). *Άνθος (FM 18:69, III A 2,* βλ. φυλλάδιο 3, σελ. 8*)*. Διακοσμεί τον ώμο του Π 4592 (Τ. 33),[40] που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο.

10). *Τριφύλλι (Trefoil rock-work, FM 29* μοιάζει με το 16. Περιβάλλεται όμως από στίγματα, βλ. φυλλάδιο 3, σελ. 8). Στον ίδιο πιθαμφορίσκο Π 4592, υπάρχει και αυτό το διακοσμητικό θέμα στον ώμο, ανάμεσα στα άνθη[41]. Χρησιμοποιείται δηλαδή ως συμπληρωματικό διακοσμητικό
στοιχείο της κύριας διακόσμησης.

---

[37] Orchomenos V, 64, εικ. 24 (55, ΙΙΙ Β). Mountjoy, ΜΓΚ, σ. 73, 96 (το θέμα σε σκύφο της ΥΕ ΙΙΙ Α 2), 100-101 και 104-105, εικ. 116 (ΙΙΙ Β 1). Επίσης Benzi 1992, όπου το θέμα απαντάται σε πιθαμφορίσκο (πίν. 7;) σε κύλικα (πίν. 132 f, 136f) και σε ψευδόστομο (πίν. 7 b). Mountjoy, RMDP, 450-1 αρ. 9 (ΙΙΙ Β Κεφαλλονιά).

[38] Πρβλ. Deiras, πίν. LXXV (το θέμα πάνω σε όστρακα). Benzi, 1992, 20-22, 25, πίν. 41 a, πίν. 140 d, όπου και βιβλιογραφία. Ath. Agora XIII, πίν. 47. Mountjoy, RMDP, 448-9 αρ. 3 (Κεφαλλονιά, ΙΙΙ Α 2), 510-11 αρ. 46 (Αγορά, ό. π. ΙΙ Β), 521-2 αρ. 112 (το θέμα σε απιόσχημο ψευδόστομο από Βουρβάτσι, της ΥΕ ΙΙΙ Α 1). Θεοχάρης, ΑΔ 19 (1964), Β2, 258, πίν. 304 α (Θεσσαλία). Kanta 1980, 56 εικ. 26:5 (ανεστραμμένες φολίδες σε πιθαμφορίσκο από Σταμνίους-περιοχή Ηρακλείου, ΙΙΙ Α 2). Παρόμοιο θέμα και σε κυπριακό πιθαμφορίσκο του Μουσείου Κυκλαδικής τέχνης, βλ. Papadimitriou, Γενέθλιον 2006, 49 εικ. 16 (ΙΙΙ Α 2). Φολίδες χωρίς στιγμή και σε πιθαμφορίσκο από την Αγορά, βλ. Ath. Agora XIII, 120-1, 141, 222-3, πίν. 45:1, 52:3, 7, 65 (ΙΙΙ Α 1 και ΙΙΙ Α 1-2). Με στιγμή στο κέντρο, Ath. Agora, 121, 141, 206, πίν. 47:3, 65 β (ΥΕ ΙΙ). Φολιδωτό κόσμημα και σε πιθαμφορίσκους της Βούντενης, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 500. Όμοιος προέρχεται από Κύπρο, βλ. Καραγιώργης 2003, 58-9 αρ. 104 (ΙΙΙ Α 2). Demakopoulou 1992, 141-2 αρ. 2. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 62 (Κεφαλλονιά, ΙΙΙ Α 2).

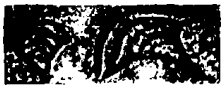
[39] Kanta 1980, εικ. 26:5, 89:11, 139:14. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 325 με αναφορά στη σχετική βιβλιογραφία.

[40] Το άνθος δεν ταυτίζεται απόλυτα. Πρβλ. Κολώνας 1998 (υπό έκδοση), 501 (Βούντενη ΙΙΙ Α). Benzi 1992, 16-17. Παπαδημητρίου-Πέτσας, ΠΑΕ (1950), 208, εικ. 5:4 (Μυκήνες). French BSA 60 (1965), 161, 172. Aigion 4, 5, 18, 29, πίν. 10:b, 13c, 48, 60, 95 a. Åstrom SCE, IV:1c, fig. 46c:36 (Κύπρος). Asine, 380, n. 8. Taylor, MPI, 86 n. 17, πίν. 11:11-12 (Scoglio del Tonno). Kassel 1, πίν. 1681:3.

[41] Sumeonoglou, 38, εικ. 158. Το θέμα εμφανίζεται συμπληρωματικά στην κύρια διακόσμηση και σε μεγάλους τρίωτους πιθαμφορείς από το Ρόδο, βλ. Benzi 1992, 18.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

11). *Σχηματοποιημένη αχιβάδα (FM 25,* βλ. φυλλάδιο 3, σελ. 9*).* Απαντάται στον ώμο του Π 4289 (Τ. 5),[42] της ΥΕ ΙΙΙ Α 2.

12). *Ενάλληλα τρίγωνα (FM 61 A,* βλ. φυλλάδιο 3, σελ. 9*).* Μαζί με τις κυματοειδείς γραμμές αποτελεί το διακοσμητικό θέμα του Π 4326 (Τ. 1). Η πάνω γωνία των τριγώνων είναι αρκετά απεστρογγυλεμένη.[43] Το αγγείο χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2 περίοδο.

13). *Όρθια, ασυμπλήρωτα τόξα.* Η ενάλληλα καμπύλα γραμμίδια. Το θέμα απαντάται στον Π 4276 (Τ. 1, βλ. φυλλάδιο 3, σελ. 9).[44]

14). *Μετόπες (*βλ. φυλλάδιο 3, σελ. 9). Στον Π 4406 (ΥΕ ΙΙΙ Β 1, Τ. 20), συναντάμε στον ώμο μετόπες, οι οποίες αποτελούνται από ομόκεντρα αντίρροπα ημικύκλια (FM 43), που χωρίζονται μεταξύ τους με στήλη δικτυωτού κοσμήματος. Το θέμα δεν ταυτίζεται απόλυτα στον Furumark.[45] Παρόμοια διακόσμηση εμφανίζεται και σε πιθαμφορίσκο από Μυκήνες, της ΥΕ ΙΙΙ Β 1 περιόδου.[46] Επίσης σε πιθαμφορίσκο από την Επίδαυρο Λιμηρά υπάρχει το θέμα της κάθετης στήλης με δικτυωτό.[47]

15). *Αμείβοντες (FM 58,* βλ. φυλλάδιο 3, σελ. 9*).* Στον πιθαμφορίσκο Π 4604 (Τ. 34) της ΥΕ ΙΙΙ Α-Β, οι αμείβοντες καταλαμβάνουν μεγάλη επιφάνεια στον ώμο του αγγείου.[48] (θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως multiple stem FM 19).

---

[42] Πρβλ. Wiencke, Hesperia 67 (1998), 147-8, εικ. 15 (P 90, Λέρνα ΙΙΙ Α 2), όμοιο θέμα σε μικρό πιθαμφορίσκο. Mountjoy, RMDP 702, 704, αρ. 24, (Εύβοια, ΙΙΙ Α 1), 707-8, αρ. 44 (σε αρτόσχημο αλάβαστρο ΙΙΙ Α 2 από Εύβοια). Benzi, 1992, 16, 23, 415, πίν. 129 f (σε ψευδόστομο). Το θέμα και σε ψευδόστομο από Γρα Λυγιά Ιεράπετρας της ΙΙΙ Β, βλ. Αποστολάκου, ΑΔ 53 (1998), Α, 79-80, σχ. 57 πίν. 23.

[43] Για τα τρίγωνα βλ. Aigion, πίν. 93, 97 (ΙΙΙ a 2-B).

[44] Το θέμα μοιάζει με κάποιο σε αλάβαστρο στο Achaea, εικ. 135 i (ΙΙΙΓ1). Παρόμοιο θέμα σε πιθαμφορίσκο από Σαλαμίνα της ΥΕ ΙΙΙ Β, βλ. Tzavella-Evjen AE 1992, 83, εικ. 13 e. Για παρόμοια δείγματα βλ. Furumark, MP 23, εικ. 4 (35). Σπυρόπουλος, ΑΑΑ 1970, 325. Χωρέμης, ΑΔ 25 (1970) Β1, πίν. 215. Τζεδάκις, ΑΔ 26 (1971), Β 2, πίν. 520. PN ΙΙΙ εικ. 274, 5 b. Stubbings 45, εικ. 19 b. Holmberg, Berbati, 26, εικ. 14.

[45] Ωστόσο μοιάζει με το FM 43.

[46] Ch. T. πίν. 32. Mountjoy, RMDP, 131-2 εικ. 30:226.

[47] Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968) Α, πίν. 79 δ αρ. 68. Για το ίδιο βλ. και Mountjoy, RMDP, 279-280 εικ. 94:157 (ΙΙΙ Β2-ΙΙΙ Γ πρώιμη).

[48] Πρβλ. Achaea, εικ. 123 f (ΙΙΙ Α 2b). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 501 (Βούντενη, ΙΙΙ Α). Ι. Παπαποστόλου, ΠΑΕ (1977) Β, 485, πίν. 245 α (από τάφο στο Μονοδέντρι, ΙΙΙ Α 2-Β). Aigion, 29, πίν. 95 a. Ch. T., πίν. 17:24. Παπαδημητρίου-Πέτσας, ΠΑΕ (1950) 208, εικ. 5:3 (οικία Πετσά). Benzi 1992, 19. Mountjoy, RMDP 450-1 αρ. 8 (Κεφαλλονιά ΙΙΙ Β). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 62 (Κεφαλλονιά).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Τέλος κάτω από τις λαβές στη ζώνη του ώμου σε ορισμένους πιθαμφορίσκους υπάρχει και άλλο διακοσμητικό θέμα[49]. Τα συμπληρωματικά αυτά θέματα του ώμου είναι:

1). *Ενάλληλα τρίγωνα με απεστρογγυλεμένη κορυφή (FM 61,* βλ. φυλλάδιο 3, σελ. 9*).* Απαντάται κάτω από τις λαβές του Π 4326 (Τ. 1, βλ. και παραπάνω).

2). *Ενάλληλα τρίγωνα ή ενάλληλες γωνίες.* Κάτω από τις λαβές των Π 4482 (Τ. 25), 4334 (Τ. 7) και Π 4478 (Τ. 25).

3). *Ολόβαφο τρίγωνο.* Κάτω από τις λαβές του Π 4328 υπάρχει από ένα ολόβαφο τρίγωνο, ενώ η υπόλοιπη επιφάνεια του ώμου διακοσμείται με το θέμα του γωνιώδους ελιγμού.

4). *Απλές κάθετες γραμμές.* Στον Π 4537 (Τ. 29) κάτω από τις λαβές υπάρχουν απλές παράλληλες κάθετες γραμμές.

Διακόσμηση σώματος.

Το σώμα τους διακοσμείται συνήθως με ομάδες ταινιών ως εξής:

α). Ομάδες ισοπαχών ταινιών.

β). Ομάδες λεπτών ταινιών που πλαισιώνονται από δύο πλατιές.

γ). Ομάδες λεπτών ταινιών που πλαισιώνουν πλατιά ταινία.

Οι ομάδες των ταινιών βρίσκονται πάνω από τη βάση, στη μέση περίπου του κατώτερου σώματος του αγγείου και κάτω από τη διακοσμητική ζώνη του ώμου.

Εκτός των παραπάνω αναφέρομε και την περίπτωση του πιθαμφορίσκου Π 4482, του Τ. 25,[50] όπου υπάρχει μία πλατιά ταινία στη μέση του σώματος και εκατέρωθεν αυτή λεπτές γραμμές διακοσμούν όλο το υπόλοιπο σώμα.

Το κατώτερο τμήμα του σώματος και η βάση είναι συνήθως ολόβαφα.

Ο λαιμός είναι πάντα ολόβαφος στην εσωτερική και εξωτερική επιφάνειά του. Στη βάση του λαιμού, ως επί το πλείστον απαντάται ομάδα λεπτών ταινιών, εκτός από τους Π 4276 (Τ. 1), 4303 (Τ. 6), 4478 (Τ. 25), ενώ στους Π 4522 (Τ. 28), 4551 (Τ. 31) στη βάση του λαιμού υπάρχει μία πλατιά ταινία και στους Π 4289 (Τ. 5) και 4482 (Τ. 25) μία λεπτή γραμμή.

Μόνο στον Π 4479 (Τ. 25) λεπτή διακοσμητική ζώνη με μηνοειδή (FM 64:3 I-II B), κοσμεί τη βάση του λαιμού. Προφανώς το διακοσμητικό θέμα επιβιώνει και μετά την ΥΕ ΙΙ Β περίοδο.

Η ράχη των λαβών είναι ολόβαφη, εκτός του Π 4406 (Τ. 20) που διακοσμείται με εγκάρσια γραμμίδια,[51] ενώ στον Π 4289 (Τ. 5) είναι άβαφη στη ράχη και βαμμένη η ρίζα τους.

Το χείλος είναι συνήθως ολόβαφο, όταν αυτό είναι προεξέχον και εξώκυρτο.[52] Όταν όμως είναι επίπεδο, η πάνω επιφάνειά του διακοσμείται με[53]:

---

[49] Γενικώς στη Δυτική Πελοπόννησο, Μεσσηνία, Ηλεία και Αχαΐα εμφανίζεται κατά την ΙΙΙ Α 1 περίοδο, ο μικρός απιόσχημος πιθαμφορίσκος (FS 44, 45), ο οποίος συνήθως διακοσμείται με δικτυωτό κόσμημα στον ώμο και άλλο θέμα κάτω από τις λαβές, κατά το πλείστον ενάλληλα τρίγωνα, βλ. σχετικώς Mountjoy, RMDP, 27, 378, 385.

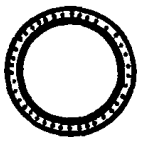
[50] Το αγγείο δεν εικονίζεται διότι προέρχεται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη.

[51] Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 500.

[52] Το καμπτώμενο προς τα κάτω χείλος είναι χαρακτηριστικό της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου, βλ. Mountjoy, RMDP, 114 εικ. 23:140-6 (Αργολίδα). Κουντούρη 2002, (δ. δ.), 50. Για υστερώτερα δείγματα με όμοιο χείλος βλ. Mountjoy, RMDP, 557, εικ. 203:572.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

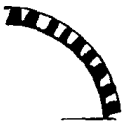
α) Στιγμές (Π 4326, Τ. 1)

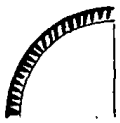

β) Ταινία. Απλή ταινία περιτρέχει το χείλος του Π 4515 (Τ. 28) και του Π 4298 (Τ. 6) και δύο ταινίες στο χείλος του Π 4336 (Τ. 7).

γ). Στιγμές εν είδει φυλλοφόρου ταινίας (FM 64:5). Στην επιφάνεια του χείλους του Π 4482 του Τ. 25, όπου δύο σειρές στιγμών χωρίζονται από μία λεπτή ταινία. Το θέμα είναι αρκετά πρώιμο (κατά το Furumark, στην ΥΕ Ι Β), και φαίνεται ότι εδώ επιβιώνει και στην αρχή της ΙΙΙ Α.
δ). Σταγονόσχημα κρόσσια διακοσμούν το χείλος των πιθαμφορίσκων με αρ. Π 4479 (Τ. 25), και 4551 (Τ. 31).[54]
ε). Κάθετες γραμμές στο χείλος των Π 4318 (Τ. 7), 4335 (Τ. 7).

Όλοι οι πιθαμφορίσκοι του νεκροταφείου φέρουν διακόσμηση, εκτός του Π 4319 (Τ. 7), της ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2, ο οποίος είναι ολόβαφος (βλ. φυλλάδιο 3, σελ. 10). Αν και δεν είναι συνήθης ο ολόβαφος πιθαμφορίσκος, απαντάται και στην Ηλεία,[55] αλλά και σε άλλες περιοχές.[56]

Σχολιασμός.
Σύμφωνα με τον Furumark[57] απαντούν τρεις διαφορετικές ομάδες πιθαμφορίσκων, οι οποίες χαρακτηρίζονται από διαφορετική προέλευση και διάδοση. Οι πιθαμφορίσκοι της Αγίας Τριάδας εμπίπτουν στην τρίτη ομάδα, που περιλαμβάνει τα απιόσχημα σχήματα. Γνωρίζουν ιδιαίτερη διάδοση στο τέλος της ΥΕ ΙΙΙ Α 1 και ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο. Ο Λώλος υποστηρίζει ότι τα FS 44, 45, 47 και 48 προέρχονται από τον

[53] Γενικώς για διακόσμηση χείλους βλ. Achaea, 83-4. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 500 (Βούντενη, όπου εμφανίζονται κυματοειδής ταινία, αμείβοντες, σχηματοποιημένη φυλλοφόρος ταινία, Υσχημα). Benzi 1992, 16.
[54] Ασυνήθιστη διακόσμηση, βλ. σχόλια στην Mountjoy, RMDP 385, όπως και η παρουσία εξαιρετικά λεπτής διακοσμητικής ζώνης στη βάση του λαιμού κατά την ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο που χρονολογούνται οι πιθαμφορίσκοι που αναφέρει η Mountjoy.
[55] Βλ. Από το νεκροταφείο της Δάφνης προέρχεται ολόβαφος πιθαμφορίσκος με πολύ λεπτή εξηρημένη ζώνη στον ώμο που διακοσμείται με στιγμές, βλ. Αραπογιάννη, ΑΔ 52 (1997), Β 1, 253 πίν. 102 γ.
[56] Βλ. PN III, πίν. 273:4. Tiryns VI, 66, 90, πίν. 37:2 (ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2). Prosymna T. XXII 369, εικ. 134, T. XLII 903, εικ. 375. Mountjoy, RMDP, 216-7 αρ. 98 (ΙΙΙ Α 2, Κόρινθος). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 500 (Βούντενη). Κουντούρη 2002, (δ. δ.), 42, 43, 453, 467, 478, 498 πίν. 90, 115, 134, 170.
[57] Furumark, MP, 24-5.

πιθαμφορέα FS 27, και το απιόσχημο σώμα που καθιερώνεται σε συνδυασμό με τις τρεις λαβές είναι μινωικής επίδρασης.[58]
Το σχήμα εμφανίζεται κυρίως σε ταφικά σύνολα, με αποτέλεσμα να συνδέεται από κάποιους μελετητές με ταφικά έθιμα,[59] ενώ άλλοι αποδίδουν την απουσία του σχήματος σε οικιστικά κατάλοιπα στην έλλειψη ανασκαφικών δεδομένων.[60]
Σύμφωνα με την Ι. Τουρναβίτου[61] ο μικρός σε μέγεθος πιθαμφορίσκος αποτελεί ευκίνητη, μικροτέρων διαστάσεων παραλλαγή του μικρού πίθου, που επινοήθηκε για την εμπορική διακίνηση του σκεύους, εφόσον χρησιμοποιήθηκαν κυρίως ως εμπορικά αγγεία, όπως και οι ψευδόστομοι αμφορείς.[62]
Ως προς τη χρήση του, τα ιδιαίτερα μορφολογικά του χαρακτηριστικά του σχήματος (ευρύς κοντός λαιμός, πλατύ στόμιο, τρεις οριζόντιες λαβές) υποδηλώνουν ότι πρόκειται για σκεύη αποθήκευσης στερεών και υγρών, μεγάλης πυκνότητας προϊόντων.[63] Οι τρεις μικρές λαβές, που πρακτικά δεν εξυπηρετούν στη μεταφορά του σκεύους, είτε αυτό είναι γεμάτο, είτε άδειο,[64] πιθανόν χρησιμοποιούνταν για τη στερέωση κάποιου υφάσματος για τη διατήρηση του περιεχομένου, όπως αναφέρει η Mountjoy.[65]
Ως ταφικό κτέρισμα χρησιμοποιήθηκε για αποθήκευση τροφής, ίσως μελιού και αρωματικών ουσιών.[66]
Ο απιόσχημος πιθαμφορίσκος εμφανίζεται στην Αγία Τριάδα, από την ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περίοδο. Χαρακτηρίζεται από το απιόσχημο σώμα, που κατά περίπτωση μπορεί να είναι περισσότερο κωνικό προς τη βάση, ή να διαμορφώνει ψηλό πόδι. Στο πάνω τμήμα το σώμα έχει έντονα καμπύλο ώμο, στενό χαμηλό, ευρύ, αμφικοίλου περιγράμματος λαιμό, που καταλήγει σε επίπεδο, ή εξώκυρτο χείλος.
Εκτός από τον Π 4479 (Τ. 25) ο οποίος έχει κάθετες ταινιωτές λαβές, όλοι οι υπόλοιποι έχουν τρεις οριζόντιες τοξόσχημες λαβές στον ώμο. Η βάση τους είναι δακτυλιόσχημη, διευρημένη, δισκοειδής, ή κωνική. Η διακοσμητική τους ζώνη είναι στενή και καταλαμβάνει το τμήμα του ώμου που βρίσκεται μεταξύ των λαβών. Όπως προκύπτει από την παραπάνω ανάλυση, υπάρχει ποικιλία ως προς τα διακοσμητικά θέματα της ζώνης του ώμου. Εκείνο που κυριαρχεί είναι το δικτυωτό, όπως άλλωστε συμβαίνει στα περισσότερα δείγματα της ΥΕ ΙΙΙ Α1-2 περιόδου.[67] Οι λαβές τους είναι σχεδόν πάντα ολόβαφες, ενώ ομάδες ταινιών, όπως αυτές περιγράφονται παραπάνω κοσμούν το σώμα των αγγείων.
Οι πιθαμφορίσκοι του νεκροταφείου της Αγίας Τριάδας χρονολογούνται ως εξής:

---

[58] Lolos 1987, 290-1. Η Kanta (1980, 271) θεωρεί ότι ο απιόσχημος πιθαμφορίσκος αποτελεί μικροτέρων διαστάσεων έκδοση του ανακτορικού αμφορέα.
[59] Benzi 1992, 15.
[60] Κουντούρη 2002, (δ. δ.), 60-1, όπου και βιβλιογραφία για τα προερχόμενα δείγματα από ταφικά και οικιστικά σύνολα.
[61] Tournavitou, BSA 87 (1992), 186.
[62] Leonard 1981, 241.
[63] Ath. Agora XIII, 1971, 120. Leonard 1981, 94. Tournavitou 1995, 73. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 61-2, με βιβλιογραφία για Εγκλιανό, Μυκήνες και Κέα, όπου πιθαμφορείς βρέθηκαν σε αποθηκευτικούς χώρους. Vianello 2005, 33.
[64] Tournavitou BSA 87 (1992), 187 (όταν το σκεύος είναι πλήρες). Leonard 1981, 94 (όταν το σκεύος είναι άδειο).
[65] Mountjoy 1993, 127.
[66] Mountjoy 1993, 127. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 62
[67] Βλ. γενικώς Mountjoy, RMDP 104-5 αρ. 102 (Άργος ΙΙΙ Α 1), 106-7 αρ. 106 (Πρόσυμνα ΙΙΙ Α 1), 114-5 αρ. 141 (Πρόσυμνα ΙΙΙ Α 2), 322, 325 αρ. 34 (Πύλος ΙΙΙ Α 1), 333-4 αρ. 62 (Πύλος ΙΙΙ Α 2), 378-9 αρ. 29 (Σαμικό ΙΙΙ Α 1), 406-7 αρ. 10 (Αχαία ΙΙΙ Α 1), 524-5 αρ. 127 (Αττική ΙΙΙ Α 2), 835-6 αρ. 50 (Θεσσαλία ΙΙΙ Α1), 839, 841 αρ. 64 (Θεσσαλία ΙΙΙ Α 2), 845-6 αρ. 87-89 (Θεσαλλία ΙΙΙ Β), 1082, 1083 αρ. 11 (Κως ΙΙΙ Α1). Ath. Agora XIII, 120, 202, πίν. 45:2 (ΙΙΙ Α 2).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Οι πρωιμότεροι ανήκουν στην **ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2** περίοδο και βρέθηκαν ανάμεσα στα οστά των δευτερογενών ταφών.
Ο Π 4482 (Τ. 25), με κωνικό-απιόσχημο σώμα (FS 44), και με διακόσμηση φολίδων στον ώμο (FM 70:2). Κάτω από τις λαβές του υπάρχουν ενάλληλες γωνίες, ενώ η άνω επιφάνεια του χείλους διακοσμείται με φυλλοφόρο ταινία (λεπτή γραμμή πλαισιωμένη με στιγμές, FM 64:5). Οι φολίδες με τη στιγμή στο κέντρο και φορά προς τα κάτω, είναι θέμα της ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περιόδου (Furumark εικ. 70), ενώ το διακοσμητικό θέμα του χείλους χρονολογείται στην ΥΕ Ι-ΙΙΒ περίοδο (Furumark, εικ. 69). Προφανώς έχουμε μία υστερώτερη επιβίωση του θέματος που διακοσμεί την άνω επιφάνεια του αγγείου.[68] Με το ίδιο θέμα διακοσμείται και ο Π 5440 (Τ. 20, ελλιπής), που εντάσσεται χρονολογικά στην ίδια περίοδο.
Στην ίδια περίοδο εντάσσονται οι Π 4274, 4277 (Τ. 1, FS 45, FM 57), Π 4545 (Τ. 31, FS 45, FM 64), Π 4546 (Τ. 31, FS 44, FM 64) και ο Π 4326 του Τ. 1, όπου απαντάται συνδυασμός δύο διακοσμητικών θεμάτων: ομόκεντρων οξυκόρυφων ημικυκλίων (σχεδόν τρίγωνα) και κυματοειδών γραμμών (FS 44, FM 61 Α και 53). Ο συνδυασμός δύο θεμάτων στον ώμο πιθαμφορίσκων απαντάται εκτός από την Ηλεία, στη Μεσσηνία και Αχαΐα.[69] Σε αυτήν την περίοδο χρονολογείται και ο ολόβαφος Π 4319 του Τ. 7 (FS 45).

ΥΕ ΙΙΙ Α 2
Ο Π 4289 του Τ. 5 (FS 44) κωνικός απιόσχημος που διακοσμείται με σχηματοποιημένες αχιβάδες (FM 25),[70] ο Π 4303 (τ. 7, FS 45, FM 64 παραλλαγή φυλλοφόρου ταινίας-μηνοειδή σε σειρά), ο Π 4310 (Τ. 7, FS 44, FM 64), ο Π 4322 (Τ. 7, FS 45, FM 64), ο Π 4334 (Τ. 7, FS 48, FM 57), Π 4336 (Τ. 7. FS 45, FM 64), 4338 (Τ. 7, FS 44, FM 57), Π 4346 (Τ. 7, FS 45, FM 57), Π 11071 (Τ. 8, FS 44, FM 64), Π 5332 (Τ. 16, FS 47), Π 5333(Τ. 16, FS 45, FM 57), Π 4372 (Τ. 18, FS 45, FM 57), Π 4387 (Τ. 20, FS 45, FM 57), Π 5430 (Τ. 20, FS 45, FM 64), οι Π 5739 και 5740 (Τ. 20, FS 44, FM 57), ο Π 4515 (Τ. 28, υψίποδας, FM 64), ο Π 4521 (Τ. 28 FS 47, FM 57), 4522 (Τ. 28, FS 28, FM 61), ο Π 4537 (Τ. 29, FS 44, FM 57), 4554 (Τ. 31, FS 45, FM 57), Π 5021 (Τ. ΙΙ, FS 45, FM 57), Π 7181 (Τ. Χ).
Ο Π 4318 (Τ. 7 FS 45, FM 61:18), όπου σύμφωνα με τον Furumark, το θέμα του γωνιώδους ελιγμού χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ 1 περίοδο. Ωστόσο στο συγκεκριμένο αγγείο του νεκροταφείου, έχουμε μία πρώιμη εμφάνισή του, εφόσον το σχήμα δεν επιτρέπουν χρονολόγηση υστερότερη της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου.
Ο κωνικός απιόσχημος Π 4592 του Τ. 33 (FS 47), που διακοσμείται με μυκηναϊκό άνθος και βραχώδες τοπίο ή κύμα (FM 29). Και τα δύο διακοσμητικά θέματα και το σχήμα εντάσσουν χρονολογικά τον πιθαμφορίσκο στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο.[71] Το

---

[68] Στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 πιθαμφορίσκος από Κεφαλλονιά και Εύβοια, με απλές φολίδες στον ώμο, βλ. Mountjoy, RMDP, 448-9 αρ. 3, 706-7, αρ. 42. Benzi 14, 15, 20-22, 25, πίν. 41 a, 140 d (χωρίς τη στιγμή στο κέντρο οι φολίδες, με βιβλιογραφία
[69] Βλ. Achaea, εικ. 121 a (ΙΙΙ Α 2) και Aigion, πίν. 93, 97 (ΙΙΙ Α-Β, για τα τρίγωνα). Η ύπαρξη ενός άλλου διακοσμητικού στοιχείου κάτω από τις λαβές εμφανίζεται στην Ηλεία, Μεσσηνία και Αχαΐα και σε άλλους τύπους αγγείων, κυρίως στα αλάβαστρα, και συνεχίζεται έως την ΥΕ ΙΙΙ Β. βλ. Mountjoy, RMDP, 378-9 αρ. 29, 32 (δικτυωτό με ενάλληλα τρίγωνα κάτω από τις λαβές, σε πιθαμφορίσκο και σε αρτόσχημο, Σαμικό ΙΙΙ Α 1, το ίδιο και στο Γιαλούρης, ΑΔ 20 (1965), Α, πίν. 15 γ και Αγραπιδοχώρι-Παρλαμά ΑΕ 1971, πίν. Λ α.).
[70] Για παρόμοιο διακοσμητικό θέμα βλ. Benzi, 1992, 16, 23, 415, πίν. 129 f (σε ψευδόστομο το θέμα) ΙΙΙ Α 2.
[71] Για παρόμοια βλ. Symeonogloy, 38, εικ. 158 για το διακοσμητικό θέμα του rock-work. Για το ίδιο βλ. και Deiras, πίν. XXIX:8 (όπου δεν υπάρχουν τα στίγματα). Επίσης βλ. Mountjoy, RMDP, 707-8, αρ. 43, σε σφαιρικό αλάβαστρο από Εύβοια της ΥΕ ΙΙΙ Α 2.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θέμα του μυκηναϊκού άνθους στον ώμο των πιθαμφορίσκων δεν συνηθίζεται ιδιαίτερα.
Οι υπόλοιποι πιθαμφορίσκοι που ανήκουν στην περίοδο αυτή είναι οι Π 4406 (Τ. 20, FS 45) που διακοσμείται με τις μετόπες και προέρχεται από τις ανακομιδές του τάφου, και ο Π 4536 (Τ. 29), FS 45, με διακόσμηση Νσχημου FM 60:1.[72]
Για την ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο, ιδιαίτερα συνηθισμένος συνδυασμός σχήματος και θέματος είναι ο απιόσχημος πιθαμφορίσκος με διακόσμηση δικτυωτού κοσμήματος στον ώμο, που απαντάται σε πολλές περιοχές.[73]

ΥΕΙΙΙ Α 2-Β1.
Εδώ τοποθετείται ο Π 4290 που διακοσμείται με σειρά μηνοειδών στον ώμο (Τ. 5, FS 47, FM 64, παραλλαγή φυλλοφόρου ταινίας). Το θέμα των αμφίρροπων V που διακοσμεί τον κωνικό-απιόσχημο (FS 44) Π 4369 του Τ. 11, απαντάται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2-Β1 περίοδο[74]. Στην ίδια περίοδο ανήκει και ο Π 4335 (Τ. 7, FS 47, FM 57), 4337 (Τ. 7, FS 44, FM 64), 4368 (Τ. 11, FS 47, FM 57), 4370 (FS 47, FM 48), Π 4536 (Τ. 29, FS 47, FM 60), Π 4551 (Τ. 31, FS 47, FM 57), Π 4558 (Τ. 31, FS 47, FM 53), 4604 (Τ. 34, FS 45, FM 19 ή 58).

ΥΕ ΙΙΙ Β.
Π 4276 (Τ. 1, FS 47), που διακοσμείται με ενάλληλα γραμμίδια και χαρακτηρίζεται από το κωνικό απιόσχημο σώμα και τη δισκοειδή βάση, χρονολογείται στη μετάβαση από την ΥΕ ΙΙΙ Α 2 στην ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο. Ο Π 4298 που διακοσμείται με σταγονόσχημα στον ώμο (Τ. 6 FS 47, FM 64), ο Π 4328 (Τ. 7, FS 45, FM 61) ο Π 4406 (Τ. 20, FS 44, FM 43 ή 75), ο Π 4412 (Τ. 20, FS 45, FM 57).
Όπως προκύπτει από τα παραπάνω ο τύπος του αγγείου εμφανίζεται στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1/ 2 περίοδο και παραμένει σε χρήση μέχρι και την ΥΕ ΙΙΙ Β 1 περίοδο, όπως συμβαίνει και στις περισσότερες περιπτώσεις εφόσον το μικρών διαστάσεων σχήμα σχεδόν εκλείπει με το τέλος της ΥΕ ΙΙΙ Β περιόδου.[75]

---

[72] Οι περισσότεροι πιθαμφορίσκοι με διακόσμηση Νσχημου χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο, βλ. Mountjoy, RMDP 706-707, αρ. 39, 40 (Εύβοια).
[73] Βλ. παραπομπή παραπάνω και επιπλέον Μπάζιου-Ευσταθίου Α, ΑΔ 40 (1985) Α, 30, 54-5 από τη Ν. Ιωνία Βόλου της ΥΕ ΙΙΙ Α 2.
[74] Εμφανίζεται και σε άλλα σχήματα, βλ. ενδεικτικώς Κακαβογιάννης, ΑΑΑ 32-34, (1999-2001), 59-60, σε κυλινδρικό αλάβαστρο (Γλυκά Νερά Αττικής).
[75] Κουντούρη 2002, (δ. δ.), 54. Στην Αχαΐα ωστόσο συνεχίζει την εμφάνισή του, έστω και πολύ μειωμένα, και στη μετάβαση ΥΕ ΙΙΙ Β2- Γ Πρώιμη, βλ. Achaea 84. Για επιβιώσεις στην ΙΙΙ Γ και σε άλλες περιοχές βλ. Mountjoy, ΜΓΚ, 165-166, εικ. 201, 210. Benzi 1992, Τ. 28/5, 61/4, 87/10.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΩΤΑ ΣΦΑΙΡΙΚΑ ΠΙΘΑΡΙΑ (FS 77).

Δέκα επτά άωτα σφαιρικά πιθάρια βρέθηκαν στους τάφους του νεκροταφείου ως εξής:

(Τ. 6). Π 4295, 4296, 4306, 4307, 4308.
(Τ. 7). Π 4325, 4339.
(Τ. 10). Π 4359.
(Τ. 19). Π 4385.
(Τ. 24). Π 4463.
(Τ. 29). Π 4539.
(Τ. 31). Π 4543, 4544.
(Τ. 33). Π 4590.
(Τ. 35). Π 5050.
(Τ. II). Π 5023.
(Τ. VI). Π 6369.

Τα άωτα σφαιρικά πιθάρια χαρακτηρίζονται από τα ιδιαίτερα λεπτά τοιχώματα. Οι διαστάσεις τους κυμαίνονται από 0,09 έως 0,142 μ. στο ύψος και 0,089 έως 0,148 μ. στη διάμετρο. Πρόκειται για κλειστό τύπο αγγείου με χαμηλό λαιμό, αμφικοίλου περιγράμματος, οριζόντιο πεπλατισμένο ή ελαφρώς νεύον προς τα έξω χείλος, σφαιρικό, ή ωοειδές σώμα και επίπεδη ελαφρώς κοίλη βάση.

Ο πηλός τους, ιδιαίτερα καθαρός, ως προς τις χρωματικές αποχρώσεις είναι ροδόχρωμος (Π 4305, 4306, 4307, 4325, 4385, 4538, 4590, ανοικτός καστανός (Π 4296, 4308, 4359, 4463, 5050; Τ. 35, 4543, 5023, 6369) και κιτρινέρυθρος (Π 4295, 4544). Το αλείφωμα είναι συνήθως στο χρώμα του πηλού, και η βαφή διακόσμησης μαύρη (Π 4359, 4463, 4539, 4543, 6369), καστανή (Π 4325, 4385, 4590, 5023), καστανέρυθρη (Π 4295, 4305, 4307, 5050), ερυθρή (Π 4544) και καστανόμαυρη (Π 4296, 4306, 4308).

Ανάλογα με το σχήμα του σώματος, διακρίνομε τις παρακάτω ομάδες (βλ. φυλλάδιο 4, σελ. 1-2):

1). **Ωοειδή**[1]. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν τα αγγεία με αρ. Π 4306, 4539, 4543, 4544, 4590. Το ύψος τους είναι ελαφρώς μεγαλύτερο από τη μέγιστη διάμετρο του σώματος.

2). **Σφαιρικά**[2]. Έχουν την διάμετρο ελαφρώς μεγαλύτερη από το ύψος. Στον τύπο αυτό είναι τα αγγεία με αρ. Π 4295, 4463, 4296, 4307, 4308, 4325, 4339, 4359, 5023, 6369.

3). **Σφαιρικά-κωνικά.** Εδώ εντάσσονται τα Π 4296 και 5050 τα οποία έχουν σφαιρικό πιεσμένο, σχεδόν κωνικό σώμα.

4). **Αλαβαστροειδή**. Ο τύπος αντιπροσωπεύεται μόνο από ένα δείγμα, το Π 4385 (Τ. 19).[3]

Σε όλους τους τύπους η βάση είναι επίπεδη, ή με ελαφρά κοίλανση στην εξωτερική επιφάνειά της, ο λαιμός είναι χαμηλός αμφικοίλου περιγράμματος, και καταλήγει σε οριζόντιο χείλος (Π 4296, 4306, 4308, 4325, 4385, 4543, 4544 και 6369), ή σε εξώκυρτο (Π 4295, 4359, 4463, 4539, 4590 και 5023).

Διακόσμηση.

Σύμφωνα με τη διακόσμηση του σώματος διακρίνουμε τις παρακάτω ομάδες:

---

[1] Όπως στην Achaea, 84, εικ. 231 a-b. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 511.

[2] Achaea, 84, εικ. 231 c. Mountjoy, ΜΓΚ, 61-62, εικ. 63. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 511.

[3] Το αγγείο δεν εικονίζεται διότι προέρχεται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη. Αναφέρεται για τη συμπλήρωση της τυπολογίας του σχήματος. Όμοιο με Achaea 84, εικ. 231 d.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1). Μονόχρωμα-ολόβαφα[4] (βλ. φυλλάδιο 4, σελ. 1). Τα έξι από τα δέκα επτά αγγεία είναι ολόβαφα με μαύρη (Π 4296, 4339, 4539), ή καστανόμαυρη (Π 4306), ή καστανή (Π 4325, 4385), ή ερυθρή βαφή (Π 4544).
2). Στικτή διακόσμηση στο σώμα και ταινιωτή στη βάση του λαιμού και πάνω από τη βάση (FM 77, βλ. φυλλάδιο 4, σελ. 2).[5] Αποτελεί τον πλέον χαρακτηριστικό τρόπο διακόσμησης, των αγγείων αυτών, όπως προκύπτει από το δημοσιευμένο υλικό, που προέρχεται από διάφορες περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας,[6] αλλά και από τα νησιά.[7] Το σχήμα με στικτή διακόσμηση εμφανίζεται και στη Ιταλία (Punta Le Terrare).[8]
Από την Αγία Τριάδα τα επτά αγγεία αυτού του τύπου φέρουν στικτή διακόσμηση και ταινίες (Π 4295, 4308, 4463, 4543, 5050). Το ένα από αυτά έχει επιπλέον και μία ομάδα ταινιών στη μέση του σώματος, στο ύψος της μεγίστης διαμέτρου (Π 4590), και ένα άλλο (Π 4359) φέρει ταινιωτή διακόσμηση στο κατώτερο τμήμα του σώματος. Η στικτή διακόσμηση δεν εμφανίζεται πέραν της ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περιόδου.[9]
3). Ταινιωτή διακόσμηση (βλ. φυλλάδιο 4, σελ. 2).[10] Το Π 6369 διακοσμείται με ταινίες σε όλο του το σώμα, και το Π 5023 που επίσης διακοσμείται με πλατιές, που περιβάλλονται από λεπτές ταινίες σε όλο το σώμα.
Τα άωτα σφαιρικά πιθάρια έχουν το χείλος, την εσωτερική και εξωτερική επιφάνεια του λαιμού, καθώς και τη βάση τους ολόβαφα.

Σχολιασμός-χρονολόγηση.
Είναι γνωστό ότι το σχήμα του άωτου αυτού αγγείου αποτελεί την εξέλιξη του ωοειδούς ρυτού σε σχήμα στρουθοκαμήλου,[11] που ήταν σε χρήση στην Κρήτη τουλάχιστον από τη ΜΜ ΙΙΙ περίοδο.[12] Σαν σχήμα εμφανίζεται από την ΥΕ ΙΙ Α,[13] και την ΥΕ ΙΙ Β,[14] ωστόσο εξαπλώνεται κυρίως στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περίοδο και αποτελεί ένα από τα χαρακτηριστικά αγγεία της περιόδου.[15]

---

[4] Βλ. Achaea 85, εικ. 231 e). Kontorli-Papadopoulou 2003, 36 πίν. 14 (III A 1). Mountjoy, ΜΓΚ, 62. Tiryns V, 69, πίν. 38:37 (III Β-Γ1). Tiryns VIII, 67, πίν. 47:38 (III Β-Γ1). Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 511 (Βούντενη).
[5] Βλ. Achaea 85, εικ. 231 f και Mountjoy, ό. π. Επίσης για όμοια βλ. Παπάζογλου-Μανιουδάκη, Περιφέρεια 1999, 436, 449 εικ. 11:17 (III A 1, Πετρωτό Πατρών). Demakopoulou, 1993, 67 πίν. 11:46 (III A 1). Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 512.
[6] McKesson, Hesperia 72 (2003), 267 εικ. 32:37 (II Β/III A 1, Αγορά). Παντελίδου 1975, 85, 198, πίν. 31 α (Αθήνα III A1). Μυλωνάς, ΔΝΕ, Β 244-5, Γ πίν. 49:348, 418:348.
[7] Πρβλ. Benzi 1992, 37-39 με βιβλιογραφία.
[8] Πλόες 2003, 121 εικ. 2 α, αρ. 8.
[9] French, 1964, 247, εικ. 1:5 (βόθρος Ατρέα).
[10] Βλ. Achaea, 85, εικ. 231 g. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 512. Όμοιο από Καλαπόδι, βλ. Δακορώνια, ΑΔ 35 (1980) Β 1, 244, πίν. 104 β. Mountjoy, RMDP, 106.
[11] Βλ. Furumark, MP, 72-3. Mountjoy, ΜΓΚ, 61-62, εικ. 63. Achaea, 85. Benzi 1992, 37. Ch. T. 82, 159. Prosymna 405-406. Ath. Agora, XIII, 137. Επίσης βλ. αναλυτική συζήτηση από Χαριτωνίδη, σχετικά με την προέλευση του σχήματος στην ΑΕ (1952), 24 κ. ε. εικ. 8. Κουντούρη 2002, (δ.δ.), 67. Η στικτή διακόσμηση αποτελεί προσπάθεια απόδοσης των «νερών» των λίθινων αγγείων, και του κελύφους του ωού στρουθοκαμήλου.
[12] Ενδεικτικώς βλ. Betancourt 1985 εικ. 80. Για τα εξαιρετικά δείγματα ρυτών από αυγά στρουθοκαμήλου που βρέθηκαν στον Α Ταφικό Κύκλο και στα Δενδρά πρβλ. ενδεικτικώς Karo 1930, πίν. CXLI-CXLII, Persson RTD, 1931, πίν. III.
[13] Βλ. Ch.T., 517.19. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 62.
[14] Furumark MP, 73, 596. Dickinson BSA 67 (1972), 106, εικ. 32 f (Κοράκου).
[15] Γενικώς για τα άωτα σφαιρικά πιθάρια με πλήρη βιβλιογραφία βλ. Mountjoy, RMDP 106-7 αρ. 109 (Πρόσυμνα), 260-1 αρ. 55 (Πελλάνα), 265-6 αρ. 76 (Πελλάνα), 378-9 αρ. 30 (Ολυμπία), 406-7 αρ. 11-13 (Αχαία), 517-8 αρ. 97-8 (Αττική), 750-1 (Φωκίδα), 801-3 (Αιτωλοακαρνανία), 837 (Θεσσαλία), 902-3 (Μήλος), 990-1 (Ιαλυσός)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΩΤΑ ΣΦΑΙΡΙΚΑ ΠΙΘΑΡΙΑ (FS 77).

Δέκα επτά άωτα σφαιρικά πιθάρια βρέθηκαν στους τάφους του νεκροταφείου ως εξής:

(Τ. 6). Π 4295, 4296, 4306, 4307, 4308.
(Τ. 7). Π 4325, 4339.
(Τ. 10). Π 4359.
(Τ. 19). Π 4385.
(Τ. 24). Π 4463.
(Τ. 29). Π 4539.
(Τ. 31). Π 4543, 4544.
(Τ. 33). Π 4590.
(Τ. 35). Π 5050.
(Τ. II). Π 5023.
(Τ. VI). Π 6369.

Τα άωτα σφαιρικά πιθάρια χαρακτηρίζονται από τα ιδιαίτερα λεπτά τοιχώματα. Οι διαστάσεις τους κυμαίνονται από 0,09 έως 0,142 μ. στο ύψος και 0,089 έως 0,148 μ. στη διάμετρο. Πρόκειται για κλειστό τύπο αγγείου με χαμηλό λαιμό, αμφικοίλου περιγράμματος, οριζόντιο πεπλατισμένο ή ελαφρώς νεύον προς τα έξω χείλος, σφαιρικό, ή ωοειδές σώμα και επίπεδη ελαφρώς κοίλη βάση.

Ο πηλός τους, ιδιαίτερα καθαρός, ως προς τις χρωματικές αποχρώσεις είναι ροδόχρωμος (Π 4305, 4306, 4307, 4325, 4385, 4538, 4590, ανοικτός καστανός (Π 4296, 4308, 4359, 4463, 5050; Τ. 35, 4543, 5023, 6369) και κιτρινέρυθρος (Π 4295, 4544). Το αλείφωμα είναι συνήθως στο χρώμα του πηλού, και η βαφή διακόσμησης μαύρη (Π 4359, 4463, 4539, 4543, 6369), καστανή (Π 4325, 4385, 4590, 5023), καστανέρυθρη (Π 4295, 4305, 4307, 5050), ερυθρή (Π 4544) και καστανόμαυρη (Π 4296, 4306, 4308).

Ανάλογα με το σχήμα του σώματος, διακρίνομε τις παρακάτω ομάδες (βλ. φυλλάδιο 4, σελ. 1-2):

1). **Ωοειδή**[1]. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν τα αγγεία με αρ. Π 4306, 4539, 4543, 4544, 4590. Το ύψος τους είναι ελαφρώς μεγαλύτερο από τη μέγιστη διάμετρο του σώματος.

2). **Σφαιρικά**[2]. Έχουν την διάμετρο ελαφρώς μεγαλύτερη από το ύψος. Στον τύπο αυτό είναι τα αγγεία με αρ. Π 4295, 4463, 4296, 4307, 4308, 4325, 4339, 4359, 5023, 6369.

3). **Σφαιρικά-κωνικά.** Εδώ εντάσσονται τα Π 4296 και 5050 τα οποία έχουν σφαιρικό πιεσμένο, σχεδόν κωνικό σώμα.

4). **Αλαβαστροειδή.** Ο τύπος αντιπροσωπεύεται μόνο από ένα δείγμα, το Π 4385 (Τ. 19).[3]

Σε όλους τους τύπους η βάση είναι επίπεδη, ή με ελαφρά κοίλανση στην εξωτερική επιφάνειά της, ο λαιμός είναι χαμηλός αμφικοίλου περιγράμματος, και καταλήγει σε οριζόντιο χείλος (Π 4296, 4306, 4308, 4325, 4385, 4543, 4544 και 6369), ή σε εξώκυρτο (Π 4295, 4359, 4463, 4539, 4590 και 5023).

Διακόσμηση.

Σύμφωνα με τη διακόσμηση του σώματος διακρίνουμε τις παρακάτω ομάδες:

---

[1] Όπως στην Achaea, 84, εικ. 231 a-b. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 511.
[2] Achaea, 84, εικ. 231 c. Mountjoy, ΜΓΚ, 61-62, εικ. 63. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 511.
[3] Το αγγείο δεν εικονίζεται διότι προέρχεται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη. Αναφέρεται για τη συμπλήρωση της τυπολογίας του σχήματος. Όμοιο με Achaea 84, εικ. 231 d.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1). Μονόχρωμα-ολόβαφα[4] (βλ. φυλλάδιο 4, σελ. 1). Τα έξι από τα δέκα επτά αγγεία είναι ολόβαφα με μαύρη (Π 4296, 4339, 4539), ή καστανόμαυρη (Π 4306), ή καστανή (Π 4325, 4385), ή ερυθρή βαφή (Π 4544).
2). Στικτή διακόσμηση στο σώμα και ταινιωτή στη βάση του λαιμού και πάνω από τη βάση (FM 77, βλ. φυλλάδιο 4, σελ. 2).[5] Αποτελεί τον πλέον χαρακτηριστικό τρόπο διακόσμησης, των αγγείων αυτών, όπως προκύπτει από το δημοσιευμένο υλικό, που προέρχεται από διάφορες περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας,[6] αλλά και από τα νησιά.[7] Το σχήμα με στικτή διακόσμηση εμφανίζεται και στη Ιταλία (Punta Le Terrare).[8]
Από την Αγία Τριάδα τα επτά αγγεία αυτού του τύπου φέρουν στικτή διακόσμηση και ταινίες (Π 4295, 4308, 4463, 4543, 5050). Το ένα από αυτά έχει επιπλέον και μία ομάδα ταινιών στη μέση του σώματος, στο ύψος της μεγίστης διαμέτρου (Π 4590), και ένα άλλο (Π 4359) φέρει ταινιωτή διακόσμηση στο κατώτερο τμήμα του σώματος. Η στικτή διακόσμηση δεν εμφανίζεται πέραν της ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περιόδου.[9]
3). Ταινιωτή διακόσμηση (βλ. φυλλάδιο 4, σελ. 2).[10] Το Π 6369 διακοσμείται με ταινίες σε όλο του το σώμα, και το Π 5023 που επίσης διακοσμείται με πλατιές, που περιβάλλονται από λεπτές ταινίες σε όλο το σώμα.
Τα άωτα σφαιρικά πιθάρια έχουν το χείλος, την εσωτερική και εξωτερική επιφάνεια του λαιμού, καθώς και τη βάση τους ολόβαφα.

Σχολιασμός-χρονολόγηση.
Είναι γνωστό ότι το σχήμα του άωτου αυτού αγγείου αποτελεί την εξέλιξη του ωοειδούς ρυτού σε σχήμα στρουθοκαμήλου,[11] που ήταν σε χρήση στην Κρήτη τουλάχιστον από τη ΜΜ ΙΙΙ περίοδο.[12] Σαν σχήμα εμφανίζεται από την ΥΕ ΙΙ Α,[13] και την ΥΕ ΙΙ Β,[14] ωστόσο εξαπλώνεται κυρίως στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περίοδο και αποτελεί ένα από τα χαρακτηριστικά αγγεία της περιόδου.[15]

---

[4] Βλ. Achaea 85, εικ. 231 e). Kontorli-Papadopoulou 2003, 36 πίν. 14 (ΙΙΙ Α 1). Mountjoy, ΜΓΚ, 62. Tiryns V, 69, πίν. 38:37 (ΙΙΙ Β-Γ1). Tiryns VIII, 67, πίν. 47:38 (ΙΙΙ Β-Γ1). Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 511 (Βούντενη).
[5] Βλ. Achaea 85, εικ. 231 f και Mountjoy, ό. π. Επίσης για όμοια βλ. Παπάζογλου-Μανιουδάκη, Περιφέρεια 1999, 436, 449 εικ. 11:17 (ΙΙΙ Α 1, Πετρωτό Πατρών). Demakopoulou, 1993, 67 πίν. 11:46 (ΙΙΙ Α 1). Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 512.
[6] McKesson, Hesperia 72 (2003), 267 εικ. 32:37 (ΙΙ Β/ΙΙΙ Α 1, Αγορά). Παντελίδου 1975, 85, 198, πίν. 31 α (Αθήνα ΙΙΙ Α1). Μυλωνάς, ΔΝΕ, Β 244-5, Γ πίν. 49:348, 418:348.
[7] Πρβλ. Benzi 1992, 37-39 με βιβλιογραφία.
[8] Πλόες 2003, 121 εικ. 2 α, αρ. 8.
[9] French, 1964, 247, εικ. 1:5 (βόθρος Ατρέα).
[10] Βλ. Achaea, 85, εικ. 231 g. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 512. Όμοιο από Καλαπόδι, βλ. Δακορώνια, ΑΔ 35 (1980) Β 1, 244, πίν. 104 β. Mountjoy, RMDP, 106.
[11] Βλ. Furumark, MP, 72-3. Mountjoy, ΜΓΚ, 61-62, εικ. 63. Achaea, 85. Benzi 1992, 37. Ch. T. 82, 159. Prosymna 405-406. Ath. Agora, XIII, 137. Επίσης βλ. αναλυτική συζήτηση από Χαριτωνίδη, σχετικά με την προέλευση του σχήματος στην ΑΕ (1952), 24 κ. ε. εικ. 8. Κουντούρη 2002, (δ.δ.), 67. Η στικτή διακόσμηση αποτελεί προσπάθεια απόδοσης των «νερών» των λίθινων αγγείων, και του κελύφους του ωού στρουθοκαμήλου.
[12] Ενδεικτικώς βλ. Betancourt 1985 εικ. 80. Για τα εξαιρετικά δείγματα ρυτών από αυγά στρουθοκαμήλου που βρέθηκαν στον Α΄Ταφικό Κύκλο και στα Δενδρά πρβλ. ενδεικτικώς Karo 1930, πίν. CXLI-CXLII, Persson RTD, 1931, πίν. III.
[13] Βλ. Ch.T., 517.19. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 62.
[14] Furumark MP, 73, 596. Dickinson BSA 67 (1972), 106, εικ. 32 f (Κοράκου).
[15] Γενικώς για τα άωτα σφαιρικά πιθάρια με πλήρη βιβλιογραφία βλ. Mountjoy, RMDP 106-7 αρ. 109 (Πρόσυμνα), 260-1 αρ. 55 (Πελλάνα), 265-6 αρ. 76 (Πελλάνα), 378-9 αρ. 30 (Ολυμπία), 406-7 αρ. 11-13 (Αχαία), 517-8 αρ. 97-8 (Αττική), 750-1 (Φωκίδα), 801-3 (Αιτωλοακαρνανία), 837 (Θεσσαλία), 902-3 (Μήλος), 990-1 (Ιαλυσός)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Το σχήμα προέρχεται αποκλειστικά από ταφικά σύνολα και εμφανίζεται κυρίως στην Αργολίδα,[16] Αττική,[17] Εύβοια,[18] Βοιωτία,[19] Αιτωλοακαρνανία,[20] Θεσσαλία,[21] Αγία Ειρήνη Κέας,[22] Φυλακωπή Μήλου,[23] Ρόδο,[24] Λακωνία,[25] Ζάκυνθο,[26] Κεφαλλονιά[27] και Ιταλία[28]. Λίγα δείγματα προέρχονται από την Κρήτη,[29] την Κύπρο,[30] και τη Συρία – Παλαιστίνη.[31]

Όμως, τη μεγαλύτερη άνθηση γνωρίζει το σχήμα στην Αχαΐα, Ηλεία και Φωκίδα.[32] Σε πρόσφατη ανασκαφή θαλαμωτών τάφων στα Λουτρά Ηραίας, μόνον από τον πρώτο τάφο προέρχονται τέσσερα άωτα σφαιρικά πιθάρια.[33] Όπως παρατηρεί ο Παπαδόπουλος[34] τα τριάντα τρία παραδείγματα που βρέθηκαν στην Αχαΐα, αποτελούσαν, τουλάχιστον μέχρι πρότινος, σχεδόν τον διπλάσιο αριθμό, από όσα βρέθηκαν στην υπόλοιπη Ελλάδα. Αντίθετα στη γειτονική Μεσσηνία είναι ασυνήθιστο και εκπροσωπείται με δύο δείγματα από το νεκροταφείο των Βολιμιδίων,[35] ένα από το Χαλκιά,[36] και όστρακο από τον οικισμό των Νιχωρίων[37].

Είναι φανερό ότι και τα δέκα επτά άωτα σφαιρικά πιθάρια του νεκροταφείου της Αγίας Τριάδας, αποτελούν επίσης έναν πολύ υψηλό αριθμό. Όπως προκύπτει, από τα

---

[16] French, BSA 59 (1964), 247, εικ. 1:5 (περιοχή Θησαυρού Ατρέως). Ch. T. πίν. 33:9. Χαριτωνίδης, ΑΕ 1952, παράρτ. 23, εικ. 8(Πρίφτιανι). Prosymna, εικ. 109:210, 110:219. Asine, εικ. 295:1. Tiryns VI, πίν. 26:2. Deiras, 163 πίν. LII:7. Demakopoulou, 1993, 67:46 πίν. 11:46 (από Κόκλα, με ταινιωτή διακόσμηση, ενώ αναφέρεται χωρίς να εικονίζεται και άλλο παράδειγμα).

[17] Μυλωνάς, ΔΝΕ, πίν. 40:348, 49 δ:348. Stubbings, Attica, 47, πίν. 12:7 (Κοπρέζα), το ίδιο και στη Mountjoy, ΜΓΚ, 61, εικ. 63. Ath. Agora, XIII, 137, πίν. 52:T 24/1, 53, 76. Mylonas, Eleysis P, εικ. 109:377. Μαρινάτος, ΠΑΕ 1970, πίν. 25 γ (Βρανά). Μυλωνάς, ΔΝΕ, Β 244-5, πίν. 418:348 (ΥΕ ΙΙΙ Α). Παντελίδου 1975, πίν. 31 α. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα ΑΔ, 43 (1988) Α, 43:2 πίν. 21 γ (Βάρκιζα-Βάρη). Αναστασίου-Αλεξοπούλου, (δ.δ.) 1989, 401:4226, πίν. 130 (διακόσμηση με παραλλαγή καρδιόσχημου κοσμήματος, της ΥΕ ΙΙΙ Α 1 από Σαλαμίνα.

[18] Βλ. Hankey, Khalkis, BSA 47 (1952), πίν. 22:471.

[19] Κεραμόπουλλος, ΑΔ 3 (1917), 153, εικ. 114:2 (Θήβα). Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1982), 117, πίν. 83 δ (Τανάγρα, με στικτή διακόσμηση).

[20] Μαστροκώστας, ΑΔ 19 (1964), Β 2, πίν. 329 β.

[21] Πρβλ. Βερδελής ΠΑΕ (1952) 179 εικ. 6:β (Πτελεών, ΙΙΙ Γ). Μπάζιου-Ευσταθίου Α, ΑΔ 40 (1985) Α, 42-3, 56-7 από τη Ν. Ιωνία Βόλου της ΥΕ ΙΙΙ Α 1.

[22] Mountjoy, RMDP, 879:52 εικ. 358:52.

[23] Mountjoy, RMDP, 902:55, εικ. 366:55 (με σπογγωτή διακόσμηση). Mountjoy 2007 α, 334 εικ. 8.18 (191), 336.

[24] Benzi, 1992, 37, με βιβλιογραφία, πίν. 80 m. Τα 51/6, 128:h. T. ¼.

[25] Mountjoy, RMDP, 261:55 εικ. 85:55 (ΙΙΙ Α 1 με στικτή διακόσμηση), 265:76 εικ. 87:76 (ταινιωτή διακόσμηση, ΙΙΙ Α 2) από Πελλάνα.

[26] Αγαλλοπούλου, ΑΔ 28 (1973), πίν. 111 δ (Καμπί).

[27] Πρόσφατα από το θολωτό Τζαννάτων Πόρου, ένα παράδειγμα προέρχεται από οστεοφυλάκειο του τάφου, αναφέρεται στον Κολώνα 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 511. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 62 (Κεφαλλονιά).

[28] Βλ. Franco, Roma 1996, 1569, 1571, πίν. 1:7 (από την περιοχή του Salento της ΙΙΙ Α 1).

[29] Papadopoulou E, Tombe a tholos "intra muros" στο La Crete Mycenienne, 325, εικ. 10.

[30] Johnson Maroni, πίν. 8:11 Επίσης βλ. Aström SCE IV:1C, σ. 319, FT 77:c (Hala Sultan Tekke).

[31] Leonard 1994, 33.

[32] Mountjoy, RMDP, 27, 403, 407 (Αχαΐα), 750-1 (Φωκίδα), όπου προτιμάται η μονόχρωμη διακόσμηση σε σχέση με την στικτή. Για την Αχαΐα, εκτός της προαναφερθείσας βιβλιογραφίας βλ. και Παπάζογλου-Μανιουδάκη 1998 (δ.δ.), 140.

[33] Καραπαναγιώτου 2007, 265 εικ. 5.

[34] Achaea, 84-85, 128, εικ. 124-126, 231. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 511-2 (με 19 δείγματα επιπλέον από Βούντενη). Kontorli-Papadopoulou 2003, 36 πίν. 14. Papazoglou-Manioudaki, BSA 89 (1994), 194 εικ. 19, 196 (Κρήνη Πατρών).

[35] Κουντούρη 2002, (δ.δ.), 66, 467-8, πίν. 117.

[36] Βικάτου, ΑΔ 50 (1995), Β1, 183.

[37] Nichoria II, 536:P3596.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μέχρι τώρα δημοσιευμένα μυκηναϊκά αγγεία της Ηλείας,[38] αλλά κυρίως από το υλικό, που προέρχεται από τα μυκηναϊκά νεκροταφεία, που έχουν ερευνηθεί τα τελευταία χρόνια, όπως της Δάφνης,[39] των Τρυπών Κλαδέου,[40] Στραβοκέφαλο Κλαδέου,[41] Πευκών,[42] Λακκοφωλίων,[43] το άωτο σφαιρικό πιθάριο γνωρίζει ιδιαίτερη άνθηση και στην Ηλεία.

Έχει υποστηριχθεί ότι επειδή πρόκειται αναμφίβολα για πολυτελή σκεύη θα πρέπει να υπήρχε ένα κέντρο παραγωγής τέτοιων αγγείων μόνο στην Αργολίδα, εφόσον από εκεί προέρχεται μεγάλος αριθμός τέτοιων αγγείων,[44] το οποίο θα προμήθευε όλες τις προαναφερθείσες περιοχές. Φαίνεται όμως, ότι κάτι τέτοιο δεν ισχύει αφού το σκεύος γνωρίζει ευρεία διάδοση, για σύντομο όμως χρονικό διάστημα. Στην περίπτωση της Ηλείας και Αχαΐας ενδεχομένως θα πρέπει να υποθέσουμε παραγωγή τοπικού εργαστηρίου, που κάλυπτε όλη την ΒΔ Πελοπόννησο.

Το σχήμα του άωτου σφαιρικού ή ωοειδούς πιθαρίου με στικτή η ταινιωτή διακόσμηση, ή με μονόχρωμη επιφάνεια, εξαφανίζεται στο τέλος της ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περιόδου.[45] Η επιβίωση του αλαβαστροειδούς σχήματος ωστόσο, φτάνει μέχρι την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο, όπως προκύπτει από το υλικό της Αχαΐας[46] της Τίρυνθας, Άργους, Περατής και άλλων περιοχών,[47] όπου κατά την περίοδο αυτή κοσμούνται μόνο με ταινίες.

Από μερικούς μελετητές έχει υποστηριχθεί, κυρίως λόγω της προέλευσης του σχήματος, η τελετουργική χρήση του αγγείου.[48] Όμως η εύρεση πολλών δειγμάτων στον αποθέτη του θολωτού τάφου του Ατρέα στις Μυκήνες,[49] δεν αποκλείει και την οικιακή χρήση.

Τα άωτα σφαιρικά πιθάρια της Αγίας Τριάδας χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περίοδο και προέρχονται στο σύνολό τους από δευτερογενείς ταφές.

---

[38] Βλ. Παρλαμά, ΑΔ 29 (1974), Α, 36:4, πίν. 29 ε, 31 στ (Ολυμπία, Άσπρα Σπίτια). Γιαλούρης, ΑΔ 18 (1963) Β, πίν. 137 ε (Κλαδέος). Mountjoy, RMDP, 106.

[39] Αραπογιάννη, ΑΔ 53 (1998), Β 1, 226, πίν. 92 α. 54 (1999) 234-5.

[40] Βικάτου, ΑΔ 53 (1998) Β , 230-3. Της ιδίας, ΑΔ 55 (2000) Β και 2002 Χρονικά υπό εκτύπωση.

[41] Γιαλούρης, ΑΔ 18 (1963) Β 1, 103 πίν. 137 ε (Στραβοκέφαλος-Κλαδέος).

[42] Βλ. Βικάτου 2001, 108, 119 (Πεύκες).

[43] Βλ. Βικάτου, ΑΔ 49 (1995) Β 1, 194.

[44] Όπως υποστηρίζει ο Benzi,(1992, 37).

[45] Mountjoy, ΜΓΚ, 73.

[46] Achaea, όπου τρία παραδείγματα που διακοσμούνται με ταινίες, χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ (βλ. εικ. 124 c, d, 125 a, 231 g).

[47] Για τα ύστερα δείγματα βλ. Περατή Β 198, Γ πίν. 56 α:493. Deiras DV 11 πίν. 52:7 (Άργος). Tiryns V, 69, πίν. 38:37. Tiryns VIII, 67, πίν. 47:38 (ΙΙΙ Β-Γ1). Βερδελής, ΠΑΕ (1952), 179, εικ. 6:β (Πτελεών).

[48] Ath. Agora XIII, 137.

[49] French BSA 59 (1964), 247 εικ. 1:5.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΛΑΒΑΣΤΡΑ.

Μετά τους ψευδόστομους αμφορείς είναι το δημοφιλέστερο σχήμα αγγείου στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας, εφόσον αριθμεί συνολικά 90 δείγματα, εκ των οποίων τα 42 είναι αρτόσχημα, τα 21 σφαιρικά, τα 21 κυλινδρικά και τα 3 τριποδικά.[50] Χαρακτηρίζονται από το εξώκυρτο χείλος, το χαμηλό, αμφικοίλου περιγράμματος λαιμό, τις τρεις οριζόντιες, τοξόσχημες λαβές και την σχεδόν επίπεδη βάση. Ανάλογα με το σχήμα του σώματος διακρίνομε τα: α) αρτόσχημα (με υποκατηγορία τα σφαιρικά), β) τα κυλινδρικά (τρίωτα και δίωτα) και τα γ) τριποδικά

Α) Τα αρτόσχημα (βλ. φυλλάδιο 5, σελ.1-5)**:**

Βρέθηκαν κατά τάφο ως εξής:

(Τ. 2). Π 4253, 4258.
(Τ.4). Π 4287.
(Τ. 5). Π 4291.
(Τ. 6). Π 4292, 4302.
(Τ. 7). Π 4327, 4344.
(Τ. 8). Π 11060, 11063.
(Τ. 9). Π 11075.
(Τ. 10). Π 4360.
(Τ. 18). Π 4373, 4374, 4375.
(Τ. 19). Π 4384.
(Τ. 20). Π 4413, 5434.
(Τ. 23). Π 4452, 4455, 5747.
(Τ. 25). Π 4475, 4486.
(Τ. 28). Π 5989 α-β.
(Τ. 30). Π 4541.
(Τ. 31). Π 4555, 4568, 6076 (όστρακα).
(Τ. 32). Π 6085 (όστρακα)
(Τ. 33). Π 4619.
(Τ. 34). Π 4605, 4607, 4609.
(Τ. 36). Π 5048.
(Τ. ΙΙΙ). Π 6367, 6380.
(Τ. IV). Π 6368.
(Τ. VI). Π 6390 (ελλιπές).
(Τ. Χ). Π 7179, 7182.

Τα αρτόσχημα αλάβαστρα που βρέθηκαν στους 20 από τους 50 τάφους του νεκροταφείου ανήκουν στο σχήμα FS 85 του Furumark,[51] εκτός του Π 4541 (Τ. 30) που ανήκει στον FS 83. Αντιπροσωπεύεται από τριάντα εννέα δείγματα-επικρατεί δηλαδή των υπολοίπων κατηγοριών αλαβάστρων- τα οποία είναι κυρίως μικρών διαστάσεων, που κυμαίνονται ως εξής: ύψος από 0,032 έως 0,135 μ., διάμετρος σώματος-βάσης από 0,049 έως 0,215 μ., διάμετρος στομίου από 0,027 έως 0,107 μ.

Ο πηλός τους είναι καθαρός, ροδόχρωμος, ανοικτός καστανός, κιτρινέρυθρος και τεφρός. Το αλείφωμα, στις περισσότερες περιπτώσεις είναι στο χρώμα του πηλού, ή ελαφρώς ανοικτότερης απόχρωσης, ή πολύ ανοικτό καστανό και η βαφή

---

[50] Για τη χρήση και το περιεχόμενο των αλαβάστρων (αρωματικές αλοιφές) βλ. σχετικώς πρόσφατα Reinhard Λαμία 1999, 219 με βιβλιογραφία.

[51] Furumark, MP, 598. Είναι ο τύπος Β του Stubbings's (Attica 42). Βλ. επίσης Achaea, 85-6, εικ. 232 b). Benzi 1992, 38. Mountjoy, ΜΓΚ, 78-9 εικ. 83. Για τα αλάβαστρα της Κρήτης βλ. Kanta 1980, 278-9.

διακόσμησης είναι σκούρα καστανή, καστανόμαυρη, μαύρη, ερυθρή ή καστανέρυθρη. Συνήθως η βαφή διακόσμησης είναι καλής διατήρησης, όπως άλλωστε και η όπτηση των αγγείων.

Το σώμα τους είναι σφαιρικό, πιεσμένο,[52] ο λαιμός χαμηλός, αμφικοίλου περιγράμματος, το χείλος νεύει προς τα έξω και η βάση επίπεδη, στα πρωιμότερα ή ελαφρώς κυρτή. Τα περισσότερα αλάβαστρα του τύπου FS 85, αποτελούν και τα πρωιμότερα δείγματα κεραμικής στο νεκροταφείο, εφόσον ως επί το πλείστον χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Α περίοδο.

Διακόσμηση.

Ανάλογα με τη διακόσμηση που καλύπτει σχεδόν όλο το σώμα του αγγείου, διακρίνομε τις παρακάτω κατηγορίες:

α). Τα μονόχρωμα-ολόβαφα (βλ. φυλλάδιο 5, σελ.2)[53] Στην κατηγορία ανήκουν τα Π 4486 (Τ. 25), 5747 (Τ. 23), Π 4568 (Τ. 31), όπου ολόκληρη η επιφάνειά τους καλύπτεται από μελανό (Π 4486), ή γκρίζο χρώμα (5747, Τ. 23, Π 4568, Τ. 31).

β).Τα φέροντα διακόσμηση στο σώμα ή στον ώμο.

Τα διακοσμητικά θέματα του σώματος είναι:

1). *Βραχώδες μοτίβο ή κύμα (FM 32,* βλ. φυλλάδιο 5, σελ.2*),* που καλύπτει όλο σχεδόν το σώμα. Με το θέμα διακοσμούνται τα: Π 4253 (Τ. 2), 4258 (Τ. 2), 4291 (Τ. 5), 4302 (Τ. 6),4344 (Τ. 7), Π 11060, 11063 (Τ. 8), 4360 (Τ. 10), 4375 (Τ. 18), 4413 (Τ. 20), 5749 α-γ (Τ. 23) (ελλιπές), 4455 (Τ. 23), 4541 και 4555 (Τ. 31), 4619 (Τ. 33), 6367 (Τ. ΙΙΙ) και 6390 (αποσπασματικά σωζόμενο από τον Τ. VI). [54]

Συνήθως το βραχώδες θέμα ή συνεχές κύμα σχηματίζει ομαλή καμπύλη.[55] Σε κάποιες περιπτώσεις όμως το βραχώδες έχει οξυκόρυφες απολήξεις (Π 4258 (Τ. 2), 4541, 6367 (Τ. ΙΙΙ)[56] ή περιβάλλεται από δύο κυματοειδείς γραμμές, που περιτρέχουν το περίγραμμά του (Π 4360, Τ. 10).[57] Στο Π 4258 του Τ. 2 και Π 4541 του Τ. 30, το

---

[52] Πρβλ. Achaea, 86, εικ. 232 b (squat).

[53] Achaea, 86, εικ. 233 a. Hankey, Khalkis, BSA 47 (1952), πίν. 17:524. Mountjoy, RMDP, 481-3 αρ. 11, 13 (ολόβαφα από το Καμπί Ζακύνθου, ΠΙ Β και ΙΙΙ Γ πρώιμη). Πετρόπουλος, 2000, 92 εικ. 51 (Σπαλιαρέικα Λουσικών).

[54] Βλ. Achaea 86-87, εικ. 129 g, 130 (ΙΙΙ Α 2-Β1), 132 (ΙΙΙ Α 2-Β1), αναφέρονται 27 δείγματα με διακόσμηση βραχώδους τοπίου. Παπαποστόλου, ΠΑΕ (1977), 485 αρ. 2, 489 αρ. 1, πίν. 245 β, 249 ε. Papazoglou-Manioudaki, BSA 89 (1994), 194-5, εικ. 21 πίν. 35 a. Κολώνας 1998, (δ.δ. υπό έκδοση), 514 (Βούντενη). Γιαλούρης, ΑΔ 19 (1964), Β 1, πίν. 186 β (Τρύπες Κλαδέου). Παρλαμά, 1974, 40, πίν. 31 δ (λίγο διαφορετικό το βραχώδες). Mountjoy, ΜΓΚ, 62 (ΙΙΙ Α 1), 78 (ΙΙΙ Α 2). Benzi, 1992, 37, 38, 247 (ΙΙΙ Α 1-ΙΙΙ Β), πίν. 11.L (Τ. 11/1). Deiras, 28, 49, πίν. XLII:9, LV:12, LXXV:3, LXXVIII:3. Σγουρίτσα, Βάρη, 54 πίν. 28 (ΙΙΙ Α/Β). Αναστασίου-Αλεξοπούλου, ΑΕ 1991, 142, 156 (ΙΙΙ Α 2 από Σαλαμίνα). Μυλωνάς ΔΝΕ Α 29, Β π18, Γ πίν. 11 αρ. 30. Ath. Agora XIII, 122-3, 196, 210 πίν. 42:3 (ΙΙΙ Α 2-Β), 48:3 (ΙΙΙ Α 2). Δεϊλάκη, ΑΕ 1960, 130, πίν. 3: 15 (Ηραίο Άργους). Orchomenos V, 16-7, εικ. 4:66 (ΙΙΙ Α 2). McKesson, Hesperia 72 (2003), 257 εικ. 18:14 (ΙΙ Α, Αγορά). Μαλακασιώτη, Αρχαία Θεσσαλία 1992, 268 πίν. 53 β (από Μαυρόλοφο Αλμυρού). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 62 (Κεφαλλονιά)

[55] PN III, 190:8, εικ. 292:6, 191:9 εικ. 244:19, 206 εικ. 260:21. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 70.

[56] Με οξυκόρυφη απόληξη βλ. Achaea, 86, εικ. 129 f (ΙΙΙ Α 2). Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968) Α, πίν. 71 α. Μυλωνάς, ΠΑΕ (1972), 116, πιν. 93 α (από λακκοειδή τάφο Παναγίτσας Μυκηνών), εικονίζεται αλάβαστρο με οξυκόρυφες απολήξεις όμοιο με του τάφου 30. Το χρονολογεί στην μετάβαση από ΥΕ ΙΙ στην ΙΙΙ Α. Για το ίδιο βλ. και Shelton, 2000, 62-3. Με οξυκόρυφες απολήξεις βλ. Ath. Agora XIII, 236, πίν. 56:2 (ΙΙΙ Α 2). Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1979) 35, πίν. 23 γ. Μυλωνάς, ΔΝΕ, πίν. 60:488. Benzi 1992, πίν. 11:I. Τα 11/1. Για την Κρήτη βλ. Hallager 1988, 173, 175 εικ. 1:2.

[57] Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968) Α πίν. 71 β αρ. 24, 23 (Επίδαυρος Λιμηρά). Achaea, 68, σημ. 37-41 (με βιβλιογραφία), εικ.129 f (ΙΙΙ Α2). Mountjoy, RMDP 260, 262 αρ. 60, 61 (Επίδαυρος Λιμηρά, ό. π. ΙΙΙ Α 1).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

οξύληκτο κύμα έχει τη μορφή ολόβαφου τριγώνου. Ομοίως έχει σχεδιαστεί σε δείγματα από τη Μεσσηνία,[58] την Αρκαδία,[59] τη Λακωνία,[60] αλλά και την Ηλεία.[61]
Μερικές φορές το βραχώδες ή κύμα συνδυάζεται και με άλλα θέματα, όπως:
-Με θαλάσσια ανεμώνη (FM 27, βλ. φυλλάδιο 5, σελ.3). Ως συμπληρωματικό διακοσμητικό στοιχείο η θαλάσσια ανεμώνη εμφανίζεται στα αλάβαστρα με αρ. Π 4344 (Τ. 7), 4541 (Τ. 30), 4555 (Τ. 31). Είναι ο πλέον συνήθης συνδυασμός του βραχώδους με άλλο θέμα στα αρτόσχημα αλάβαστρα.[62]
-Με δικάμπυλα τόξα (FM 13, 6-8, βλ. φυλλάδιο 5, σελ.2).[63] Με το συνδυασμό αυτό εμφανίζεται στο Π 4291 (Τ. 5). Ο συνδυασμός των δύο θεμάτων απαντάται σε αρτόσχημα αλάβαστρα της ΥΕ ΙΙΙ Α 1[64] και 2 περιόδου.[65]
-Με σειρές στιγμών σε οριζόντια διάταξη, πάνω από την απόληξη του βράχου (βλ. φυλλάδιο 5, σελ.3). Με τον συνδυασμό αυτό διακοσμείται μόνο το Π 4555 (Τ. 31). Ο συνδυασμός χωρίς να είναι ιδιαίτερα συνήθης, είναι γνωστός τόσο στην Ηλεία,[66] όσο και σε άλλες περιοχές.[67]
2). Με το θέμα του *ζιγκ-ζαγκ ή παραλλαγή του γωνιώδους ελιγμού (FM 61,* βλ. φυλλάδιο 5, σελ.4*)*, διακοσμούνται τα Π 4373 4374 (Τ. 18)[68] και το 4609 (Τ. 34). Στα δύο αρτόσχημα αλάβαστρα του Τ. 18 (ΥΕ ΙΙΙ Α 1 και 2) το θέμα του γωνιώδους

---

[58] PN III, 190:5 εικ. 244:18, 196, εικ. 249:14 (III A 2). Το τελευταίο και στην Mountjoy, RMDP, εικ. 113:64. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 74, 77.
[59] Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 386.
[60] Mountjoy, RMDP, 265.
[61] Mountjoy, RMDP, 381.
[62] Furumark MP εικ. 53. Achaea 86, εικ. 129 e, 130 c, e, 131 g, 235 (7) III A 2. Παπαποστόλου, ΠΑΕ (1977) Β, 489, πίν. 249 ε (Μονοδέντρι III A 2-B). Tiryns VI, 27-8, 95-6, πίν. 12:1-2, 50:2. Ch. T. πίν. 48:4, 51:13.14. Ath. Agora, XIII, 210:ΧΩΙΙΙ-3, πίν. 46:3. Prosymna T. XXI 240, εικ. 125, T. XXIV 623.652, εικ. 251, T. XXXVII 704 εικ. 297. Shelton 1996, 29:39 (Πρόσυμνα). Hankey, Chalkis 63, εικ. 2:8, 5:43, πίν. 17:402. Feuer 1983, εικ. 14 (Θεσσαλία). Benzi, 1992, 37, 38, 295, 430, πίν. 51 f (III A 2-B), 137 I (III A 2-B). Mountjoy, ΜΓΚ, 62, εικ. 64. Mountjoy, RMDP, 265-6 αρ. 79-80 (Λακωνία III A 2). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 515. Παπάζογλου-Μανιουδάκη 1998 (δ.δ.), 142. Shelton, 2000, 42 (Μυκήνες III A 2). Βικάτου 2001, 90, 117 (Πεύκες, με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία). Κουντούρη 2002, 75.
[63] Furumark , MP 274.
[64] Benzi 1992, 38. Επίσης για όμοια διακόσμηση στην III A 1 βλ. Ath. Agora, πίν. 30: T. 1/5, 64:489. ΔΝΕ πίν. 176:850. Κεραμόπουλλος, ΑΔ 3 (1917), 91, εικ. 65:4. French BSA 59 (1964), 251. εικ. 1:2, πίν. 69 β (Μυκήνες). Prosymna εικ. 260:627, 431:159, 454:112, 117. Tiryns VI, πίν. 42:3, Berbati εικ. 15:3. Persson 1942, NTD εικ. 104:1. Shelton, 2000, 61-2 (Παναγιά-Μυκήνες). Deiras DV 116, πίν. 78:2 και BCH 93 (1969), 591 εικ. 34-5 και 597 εικ. 49,50. Hankey, Khalkis πίν. 16:403. Aström 1977, 15-6, εικ. 6 πίν. 5:5-6, σ. 98 εικ. 89. Μπάζιου-Ευσταθίου Α., ΑΔ 40 (1985) Α, 46-7, 53 από τη Ν. Ιωνία Βόλου. Μυλωνάς, ΠΑΕ (1972), 116, πιν. 93 α (από λακκοειδή τάφο Παναγίτσας Μυκηνών, της ΥΕ II-III A). Mountjoy, RMDP, 480-1 αρ. 3 (Καμπί Ζακύνθου).
[65] Benzi 1992, 37, 38, 236, πίν. 3 I, 165 c (III A 1). Ήδη την συνέχεια του θέματος την περίοδο αυτή σημειώνει ο Furumark (MP 657, 659). Deiras πίν. LXXVIII:2. Shear, Hesperia 9 (1940), 282 εικ. 22 (Αγορά). McKesson, Hesperia 72 (2003), 264-6 εικ. 31:32 (Αγορά). Μαστροκώστας, ΠΑΕ (1963), 203, πίν. 165 α (από Αγ. Ηλία Μεσολογγίου). Prosymna εικ. 322:343, 477:890. Έργον (1972) 65 εικ. 59 (Παναγίτσα-Μυκήνες). Berbati, 32-3 εικ. 15:3 (III A 2).
[66] Ίδιος συνδυασμός και σε αλάβαστρο από τα Λακκοφώλια- Κοσκινά, βλ. Παπαθανασόπουλος ΑΔ 25 (1970), Β1, πίν. 173.
[67] Achaea 86, εικ. 130 c, 235:5. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 515. Tiryns VI, 83, 95-6, πίν. 50:2. Mountjoy, RMDP, 409-410 αρ. 23 (Αχαΐα III A 2). Παπάζογλου-Μανιουδάκη, Περιφέρεια 1999, 435, 446 εικ. 8:5 (II B-III A 1, με οξυκόρυφες απολήξεις). Ath. Agora XIII, 214, πίν. 50:2 (III A 1). Επίσης βλ. Μπάζιου-Ευσταθίου Α, ΑΔ 40 (1985) Α, 38, 53 από τη Ν. Ιωνία Βόλου της ΥΕ II B (με έντονα αρτόσχημο σώμα). Μαστροκώστας, ΠΑΕ (1963), 203, πίν. 165 β, 166 β (από Αγ. Ηλία Μεσολογγίου). Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1981) πίν. 93 γ (Τανάγρα). Berbati, 32, 34 εικ. 15:12 (III A 1;), 80 εικ. 63-4 (III A 2 πρώιμη).
[68] Όμοια διακόσμηση σε κυλινδρικό αλάβαστρο από τον Αγ. Ηλία Μεσολογγίου, βλ. Μαστροκώστας, ΠΑΕ (1963), 203, πίν. 165 δ. Mountjoy, RMDP 451 (μινωική προέλευση του θέματος).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ελιγμού διακοσμεί μόνο τον ώμο των αγγείων, ενώ στο τρίτο παράδειγμα προερχόμενο από τον Τ. 34 (ΥΕ ΙΙΙ Α 2), το θέμα καταλαμβάνει πλατιά ζώνη που αρχίζει από τον ώμο και καταλήγει στην περιφέρεια της βάσης.[69]

3). *Απλά επαναλαμβανόμενα ή συνεχόμενα ομόκεντρα τόξα (FM 43: 14* ή d της ΥΕ ΙΙΙ Β-Γ 1) εμφανίζονται στο Π 4605 του Τ. 34 (ΥΕ ΙΙΙ Β-Γ, βλ. φυλλάδιο 5, σελ. 4). Επίσης στο ίδιο αγγείο η βάση του λαιμού διακοσμείται με ανεστραμμένα συνεχόμενα τόξα (FM 43: 15 ΥΕ ΙΙΙ Β), και σειρά από στιγμές. Το θέμα των μεμονωμένων τόξων σε αυτή τη διάταξη, το συναντάμε και σε σύνθετο αγγείο, αποτελούμενο από κυλινδρικά αλάβαστρα, που προέρχεται από το νεκροταφείο Γρυπών Κλαδέου, καθώς και σε σταμνίσκο από το ίδιο νεκροταφείο[70]. Απαντάται επίσης στη γειτονική Αχαΐα και Εύβοια.[71] Όσον αφορά στη χρονολόγηση του δικού μας αγγείου, μπορεί να ενταχθεί λόγω σχήματος (ελαφρά ψηλός λαιμός, και λίγο σφαιρικό σώμα), αλλά και λόγω διακοσμητικού θέματος στην ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο. Στο Π 4292 (Τ. 6) ομόκεντρα τόξα κρέμονται κάτω από τις λαβές και καταλαμβάνουν την επιφάνεια όλου του σώματος.[72]

4). *Ομάδες όρθιων αντίρροπων ημικυκλικών τόξων (FM 19,* βλ. φυλλάδιο 5, σελ.4*).* Έχομε μόνο ένα παράδειγμα, το Π 4475, του Τ. 25. Παρόμοιο θέμα και στο Π 4292 (Τ. 6), που ανεστραμμένα ομόκεντρα τόξα είναι κάτω από τις λαβές.[73]

γ). Τα υπόλοιπα αλάβαστρα φέρουν διακόσμηση μόνο στον ώμο, ενώ το υπόλοιπο σώμα διακοσμείται με ομάδες ταινιών. Στη διακόσμηση του ώμου εμφανίζονται τα παρακάτω θέματα:

1). *Φυλλοφόρος ταινία (FM 64,* βλ. φυλλάδιο 5, σελ.5*).* Απαντάται στα αρτόσχημα αλάβαστρα με αρ. Π 4384 (Τ. 19), 5434 (Τ. 20), 4607 (Τ. 34), 5048 (Τ. 36). Στην περιοχή της Ηλείας το θέμα εμφανίζεται σε αρτόσχημο αλάβαστρο από τη Βροχίτσα,[74] και σε αλάβαστρο προερχόμενο από την Τρανή λάκα Ολυμπίας.[75] Επίσης παρόμοια δείγματα έχομε και από άλλες περιοχές, όπως Αχαΐα,[76] και Αττική.[77]

2). *Δικτυωτό (FM 57,* βλ. φυλλάδιο 5, σελ.5*).* Το 4327 που προέρχεται από τον Τ. 7 διακοσμείται με δικτυωτό κόσμημα στον ώμο, όπως και το Π 11075 του Τ. 9. Δικτυωτό διακρίνεται και στα όστρακα από το ελλιπές αλάβαστρο Π 6076 (Τ. 31). Πρόκειται για αρκετά συνηθισμένο θέμα που απαντάται συχνά και σε πολλές περιοχές.[78]

---

[69] Το θέμα είναι μινωικής προέλευσης, βλ. σχετικό κεφάλαιο (Συμπεράσματα-μινωικές επιδράσεις), και ενδεικτικά εδώ Mountjoy, RMDP 385 σημ. 150.

[70] Γιαλούρης, ΑΔ 19 (1964) Β 1, πίν. 187 β (σύνθετο) και 185 γ (ο σταμνίσκος).

[71] Achaea 86-87, εικ. 136 b (ΙΙΙ Γ 1a), 235 (13). Επίσης Hankey, Khalkis, BSA 47 (1952), 84, εικ. 5:41, πίν. 19:541.

[72] Πρβλ. Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968) Α, 156, πιν. 70δ (ΙΙΙ Α1, ως προς τη διακόσμηση). Γιαλούρης, ΑΔ 20 (1965), 20, πίν. 13 ε (ΙΙΙ Α-Β). Βικάτου 2001, 89-90 (Πεύκες Ηλείας, ΙΙΙ Α 2). Achaea εικ. 128 b (ΙΙΙ Α 2 α).

[73] Το αγγείο Π 4475 (Τ. 25) δεν εικονίζεται εφόσον προέρχεται από ανασκαφή τάφου Αραπογιάννη. Για τη διακόσμηση του Π 4292 βλ. Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968) Α, 156, πίν. 70 α. (ΙΙΙ Α 1). Επίσης παρόμοια διακόσμηση σε αλάβαστρο που προέρχεται από τις Πεύκες Ηλείας (Βλ. Βικάτου, 2001, 90, 118) και σε αλάβαστρο από το Σαμικό, βλ. Γιαλούρης 1965, 20, πίν. 13 ε (ΙΙΙ Α –Β). Για άλλα βλ. Achaea εικ. 128 b (ΙΙΙ Α 2a).

[74] Βικάτου 1997, 308, 319, σχ. 8, εικ. 6.

[75] Λιάγκουρας, ΑΔ 29 (1973-4), Β2, 344, πίν. 216 στ.

[76] Achaea, 87, εικ. 128 e (ΙΙΙ Β 1), 135 f, 135 g (ΙΙΙ Α 2), 235: 19-20. Κολώνας 1998, (δ.δ. υπό έκδοση), 515.

[77] Ath. Agora XIII, 200, πίν. 44:3 (ΙΙΙ Α 2).

[78] Ενδεικτικώς αναφέρομε μερικά παραδείγματα, όπως Παρλαμά 1974, πίν. 30 γ (σχεδόν σφαιρικό σώμα). Πεύκες (Βικάτου 2001, 91, 106). Επίσης Λιάγκουρας, ΑΔ 29 (1973-4), Β2, 344, πίν. 216 στ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

3). *Ζιγκ-ζαγκ ή Γωνιώδης ελιγμός* (βλ. παραπάνω για τα Π 4373 4374 (Τ. 18, βλ. φυλλάδιο 5, σελ.4).

4). *Αμείβοντες (FM 58)* που σχηματίζουν ρομβοειδές άνθος (Π 4287, Τ. 4, βλ. φυλλάδιο 5, σελ.5).[79]

5) *Κυματοειδής γραμμή (FM 53,* βλ. φυλλάδιο 5, σελ.5*).* Διπλή κυματοειδής γραμμή κοσμεί τον ώμο του Π 6380, που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο. Κυματοειδείς γραμμές και στον ώμο του Π 6368, Τ. IV της ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμης περιόδου.[80]

Το χείλος είναι ολόβαφο, εκτός του Π 4360 (Τ. 10) που διακοσμείται με μικρές κάθετες γραμμές[81] και του Π 4475 (Τ. 25), που η άνω επιφάνεια του χείλους διακοσμείται με στιγμές.

Ο λαιμός είναι πάντα ολόβαφος στην εσωτερική και εξωτερική επιφάνειά του και στη βάση του υπάρχει ταινία ή ομάδα λεπτών επάλληλων γραμμών.[82] Στο Π 11060 (Τ. 8) η βάση του λαιμού περιτρέχεται από σειρά στιγμών.

Οι λαβές σε όλα τα αρτόσχημα αλάβαστρα είναι ολόβαφες. Τέλος η βάση τους διακοσμείται με ομόκεντρους κύκλους, συνήθως σε δύο ομάδες, μία στο κέντρο και μία στην περιφέρεια της βάσης.[83]

Το Π 4568 (Τ. 31) είναι ολόβαφο με μαύρη εξίτηλη βαφή. Ο ιδιαίτερα ψηλός λαιμός του το εντάσσει χρονολογικά στην ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο.[84]

Στα αρτόσχημα του Τ. Χ, Π 7179, 7179 η διακόσμηση δεν διακρίνεται λόγω απολέπισης της επιφάνειάς τους.

Τα σφαιρικά (FS 85, βλ. φυλλάδιο 5, σελ. 6-7).

Στην ομάδα ανήκουν τα παρακάτω είκοσι δύο αλάβαστρα:

(Τ. 6). Π 4297.
(Τ. 7). Π 4329, 4331, 4332.
(Τ. 10). Π 4361.
(Τ. 11). Π 4367.
(Τ. 17). Π 5330 (ελλιπές).
(Τ. 20). Π 4409, 5737.
(Τ. 23). Π 4455.
(Τ. 25). Π 4476.
(Τ. 26). Π 4498.

Mountjoy, RMDP, 378-9 αρ. 32 (Αγραπιδοχώρι ΙΙΙ Α 1), 450-1 αρ. 10 (ΙΙΙ Β, Κεφαλλονιά). Κολώνας 1998, (δ.δ. υπό έκδοση), 515. Demakopoulou 2003, 82-3 εικ. 6:1 (Μιδέα)

[79] Αμείβοντες σε οριζόντια διάταξη εμφανίζεται σε δείγματα από Λακωνία, Μεσσηνία, Αχαΐα και Ζάκυνθο. Αγαλλοπούλου ΑΔ 28 (1973) Α, 208:16, πίν. 110 γ (ΙΙΙ Α 2). Πρβλ. επίσης Mountjoy, RMDP, 265 εικ. 87:81 (Πελλάνα, ΥΕ ΙΙΙ Α 2). Δημακοπούλου, ΑΕ 1977, 36, πίν. 12 ε. Achaea 79, εικ. 141 a, c (ΙΙΙ Α 2). Της Αχαΐας και στην Mountjoy, RMDP, 409, εικ. 143:26. Benzi 1992, πίν. 155 a. Για τη Μεσσηνία βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 75.

[80] Όμοιο από Βούντενη, Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 294 (Τ. 26/β, ΙΙΙ Γ Πρώιμη).

[81] Διακόσμηση που εμφανίζεται σε αλάβαστρα της Ηλείας, βλ. Παρλαμά, ΑΕ 1971, πίν. Λ β (Αγραπιδοχώρι). Το ίδιο και στην Mountjoy, RMDP, 385-7 αρ. 55.

[82] Ομοίως και στα αρτόσχημα της Αχαΐας, βλ. Achaea 86 και Βούντενης, βλ. Κολώνας 1998, (δ. δ. υπό έκδοση), 514.

[83] Η χρήση ομόκεντρων κύκλων εφαρμοζόταν ήδη από την ΥΕ ΙΙ Β περίοδο παράλληλα με το θέμα του τροχού, όπως προκύπτει από υλικό της Μεσσηνίας, και της Αργολίδας, βλ. PN III, εικ. 250:2 a-b. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 73. Mountjoy, RMDP, 98. Achaea 87. Stubbings, Attica 43. Hankey, Khalkis, αρ. 415, 416, 426 Β, 438 Α, κ. ά. BSA 61 (1964) 247. Γενικώς για διακόσμηση λαιμού, χείλους και λαβών πρβλ. Benzi 1992, 38.

[84] Αγαλλοπούλου, ΑΔ 28 (1973) Α πίν. 107 γ (Καμπί Ζακύνθου ΠΙ Γ πρώιμη). Το ίδιο και στην Mountjoy, RMDP 481, 483 αρ. 13.
ΥΕ ΙΙΙ Β.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

(Τ. 31). Π 4547, 4559, 4563.
(Τ. 34). Π 4608, 4610.
(Τ. ΙΙ). Π 5020.
(Τ. ΙΙΙ). Π 6373, 6379.
(Τ. IV). Π 6374.
(Τ. VI). Π 6371.

Γενικώς εντάσσονται στον τύπο FS 85. Σε μερικά το σώμα είναι σφαιρικό, ελαφρώς πιεσμένο[85] όπως τα Π 4331 (Τ. 7), 4361 (Τ. 10), 4409 (Τ. 20), 4252 (Τ. 23), 4476 (Τ. 25), 4498 (Τ. 26), 6368, 6373 και 6379 (Τ. ΙΙΙ), που χαρακτηρίζονται από το βραχυστρόγγυλο σώμα, με κοντό ή ψηλό λαιμό, αμφικοίλου περιγράμματος,[86] ο οποίος απολήγει σε εξώκυρτο χείλος, και με ελαφρώς κυρτή, ή επίπεδη βάση. Στα υπόλοιπα δέκα τρία αλάβαστρα που εμπίπτουν σε αυτή την ομάδα το σώμα είναι σφαιρικό[87] (Π 4297 (Τ. 6), 4329, 4332 (Τ. 7), 4367 (Τ. 11), 4454 (Τ. 23), 4547, 4559 (Τ. 31), 4608, 4610 (Τ. 34), 5020 (Τ. ΙΙ), 6380 (Τ. ΙΙΙ), 6374 (Τ. IV) και 6371 (Τ. VI). Διαφέρουν από τα προηγούμενα στη βάση, η οποία είναι εντελώς κυρτή και το σώμα που είναι σφαιρικό. Ο λαιμός τους συνήθως χαμηλός, αμφικοίλου περιγράμματος, με εξώκυρτο χείλος.

Δ ι α κ ό σ μ η σ η.

Η διακόσμηση των σφαιρικών αλαβάστρων δεν διαφέρει πολύ από εκείνη των αρτόσχημων. Πιο αναλυτικά:

α). Μονόχρωμα (βλ. φυλλάδιο 5, σελ. 7). Έχομε μόνο ένα δείγμα από τον Τ. 34, το Π 4608, που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Β και είναι ολόβαφο με σκούρα γκρίζα βαφή, όπως και το προαναφερθέν αρτόσχημο Π 4568 (Τ. 31).[88]

β). Ολόβαφο σώμα με διακοσμητική ζώνη ώμου. Έχουμε ένα δείγμα που προέρχεται από τον τάφο 26, το Π 4498. Όλο το σώμα, λαιμός χείλος και λαβές είναι βαμμένα με μαύρο χρώμα, και υπάρχει μόνο μία ζώνη, μεταξύ των λαβών, η οποία αποτελείται από ενάλληλα τρίγωνα (FM 61).

γ).Διακοσμητική ζώνη στον ώμο και ταινιωτή διακόσμηση στο σώμα, η οποία συνήθως αποτελείται από δύο ομάδες ταινιών, που είναι μία κάτω από τις λαβές, και μία στο κάτω τμήμα του σώματος.

Η διακόσμηση του ώμου αποτελείται από τα παρακάτω θέματα:

α). *Φυλλοφόρος ταινία (FM 64,* βλ. φυλλάδιο 5, σελ. 7*).* Στο Π 4559 (Τ. 31).[89]

β). *Κυματοειδής γραμμή (FM 53,* βλ. φυλλάδιο 5, σελ. 7*).* Με διπλή κυματοειδή γραμμή διακοσμείται ο ώμος του Π 4547 (Τ. 31).[90] Πυκνές κυματοειδείς γραμμές, αλλά σε κάθετη διάταξη, διακοσμούν την επιφάνεια του ώμου, μεταξύ των λαβών του

---

[85] Achaea, εικ. 232 c. Περατή Β, 207 τύπος Α. Παρλαμά 1984, 187-8, πίν. 84.

[86] Ο ψηλός λαιμός κατά την Mountjoy (RMDP, 413) τοποθετεί τα αλάβαστρα στην ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο.

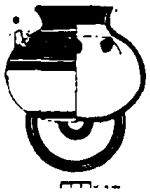
[87] Achaea 86, εικ. 232 d. Με όμοιο σχήμα από Χελιδόνι Ηλείας, βλ. Τριάντη ΑΔ 33 (1978) Β1, 78 πίν. 23.

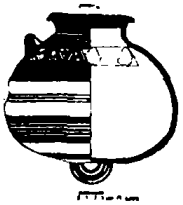
[88] Πρβλ. Achaea, 86-87, εικ. 135 (ΙΙΙ Γ 1a), 136 d, (ΙΙΙ Γ 1a). Αγαλλοπούλου, ΑΔ 28 (1973) Α πίν. 110 γ (Καμπί Ζακύνθου ΙΙΙ Β). Mountjoy, RMDP 481-2 αρ. 11 (Ζάκυνθος, ό. π.). Όμοιο από Βούντενη, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 411 (Τ. 36/9, ΙΙΙ Α 2). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 62 (Κεφαλλονιά).

[89] Mountjoy, ΜΓΚ, 136, εικ. 166 (ΙΙΙ Γ). Περατή Β, 208 εικ. 80:154.

[90] Achaea 87, εικ. 133 f (απλή τεθλασμένη), 134 (Β-Γ), 236: 21-23, 25. Mountjoy, ΜΓΚ, 71 εικ. 80 (1). Ch. T., Τ. 520.14, πίν. 16. Περατή Β, 208, εικ. 80:1145. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 62 πίν. 2(Κεφαλλονιά).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Π 4367 (Τ. 11).[91] Τέλος στο Π 4331 (Τ. 7) απαντώνται ομάδες κυματοειδών γραμμών, επίσης σε κάθετη διάταξη.[92]

γ). *Δικτυωτό κόσμημα (FM 57,* βλ. φυλλάδιο 5, σελ. 6-7*).* Το συναντάμε στα αλάβαστρα με αρ. Π 4297 (Τ. 6), 4329 (Τ. 7), 4332 (Τ. 7), 4452 (Τ. 23), 4454 (Τ. 23), 4476 (Τ. 25), 4563 (Τ. 31), 4610 (Τ. 34), 5020 (Τ. ΙΙ).[93] Το δικτυωτό κόσμημα άλλοτε περιορίζεται σε μία λεπτή ζώνη μεταξύ των λαβών (Π 5020), ενώ στις υπόλοιπες περιπτώσεις καταλαμβάνει όλη την επιφάνεια του ώμου. Στα σφαιρικά αλάβαστρα της Αγίας Τριάδας το δικτυωτό κόσμημα είναι εκείνο που κυριαρχεί ως διακοσμητικό θέμα, όπως άλλωστε συμβαίνει στα περισσότερα γνωστά παραδείγματα.[94] Αρκετά συνηθισμένο θέμα και στην Ηλεία.[95]

δ). *Ανεστραμμένο V (FM 59, ή 53 ή 45,* βλ. φυλλάδιο 5, σελ. 6*).*
Το θέμα απαντάται στο Π 6379 του Τ. ΙΙΙ και 6374 του Τ. IV (ΥΕ ΙΙΙ Α 2).[96]

ε). *Μυκηναϊκό άνθος (FM 18,* βλ. φυλλάδιο 5, σελ. 6*).* Στο Π 6373 (Τ. ΙΙΙ, ΥΕ ΙΙΙ Α 2) ο ώμος του διακοσμείται με μυκηναϊκό άνθος και τριφύλλι ως συμπληρωματικό θέμα.

στ). *Νσχημο (FM 60,* βλ. φυλλάδιο 5, σελ. 6*)* Το 6371 του Τ. VI διακοσμείται με σειρά από Νσχημα..[97]

ζ). *Ενάλληλοι αγκώνες (FM 19:29,* βλ. φυλλάδιο 5, σελ. 6*).* Μία λεπτή ζώνη στον ώμο του Π 4361 (Τ. 10). Το διακοσμητικό θέμα εμφανίζεται συνήθως σε άλλα σχήματα.[98]

η). *Γωνιώδης ελιγμός* (FM 61, βλ. φυλλάδιο 5, σελ. 7). Το θέμα κοσμεί τον ώμο του μεγάλου ελλιπούς αλαβάστρου Π 5330 από τον Τ. 17. Επίσης εμφανίζεται με παραλλαγή και στο επίσης μεγάλο αλάβαστρο Π 4409 του Τ. 20 της ΥΕ ΙΙΙ Β.[99]

θ) *Σταγονόσχημα κρόσσια* (FM 72, βλ. φυλλάδιο 5, σελ. 7). Το θέμα εμφανίζεται στον ώμο του Π 5737 (Τ. 20), σε διπλή σειρά. Θα μπορούσε να θεωρηθεί και παραλλαγή φυλλοφόρου ταινίας.[100] Το αγγείο εντάσσεται χρονολογικά στην ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο.

---

[91] Achaea 87, εικ. 236 (22). Ίδιο θέμα σε κυλινδρικό αλάβαστρο από τη Μελαθριά Λακωνίας βλ. Δημακοπούλου ΑΕ 1977, 38, 55, πίν. 14 α (ΙΙΙ Α 2).

[92] Για τη διακόσμηση μόνο βλ. αρτόσχημο αλάβαστρο από τη Μονεμβασιά, ΑΔ 23 (1968) Α, 156, πίν. 70 δ, που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο (οι κυματοειδείς γραμμές καλύπτουν όλο το σώμα). Παρόμοιο διακοσμητικό θέμα σε πρόχου από την Πίσα, βλ. Παπαθανασόπουλος, ΑΔ 25 (1970) Β 1, πίν. 173. Achaea, 87, εικ. 135 b (ΙΙΙΒ 2).

[93] Achaea, 87, εικ. 235: 12, 14. Petropoulos 2007, 282 εικ. 52-3 (Νικολέικα Αιγίου).

[94] Achaea 87, σημ. 46, εικ. 134 b (ΙΙΙ C 1). Hankey, Khalkis, εικ. 3:31 (514). Prosymna, εικ. 120: 229, 532:1017. Μαρινάτος ΑΕ 1932, πίν. 12. AJA 64 (1960), 8, εικ. 17, πίν. 3. Περατή Β, 108 εικ. 80:674. Mountjoy, RMDP, 413-4 αρ. 40 (Αχαΐα, ΙΙΙ Β), 481-2 αρ. 8, Ζάκυνθος ΙΙΙ Β). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 62 πίν. 2(Κεφαλλονιά).

[95] Βλ. Χατζή, ΑΔ 36 (1981), 149, πίν. 87 α, (Κρυάβρυση Μιράκας, ΙΙΙ Β). Παρλαμά ΑΔ 29 (1974), 39, πίν. 31 α. Taylour , MPI, πίν. 16:56 (Ολυμπία). Γιαλούρης ΑΔ 19 (1964) Β 1, πίν. 186 α, και του ιδίου ΑΔ 18 (1963), Β 1, πίν. 137 α, 138 (Κλαδέος για λεπτή ζώνη δικτυωτού). Αραπογιάννη, ΑΔ 54 (1999), Β1, 231 (Καυκανιά). Mountjoy, RMDP, 386-7 αρ. 56 (ΙΙΙ Β Σαμικό) αρ. 57 (ΙΙΙ Β, Ολυμπία), 389-390 αρ. 68 (ΙΙΙ Γ πρώιμη, Ολυμπία, με πολύ ψηλό λαιμό και πώμα). Βικάτου 2001, 106, 117, με βιβλιογραφία.

[96] Βλ. Achaea, εικ. 133 g (ως προς το θέμα μόνο διότι το σχήμα του αλαβάστρου είναι διαφορετικό), 236 (29, 30). Όμοιο από Βοιωτία (το ίδιο θέμα στη μισή επιφάνεια του ώμου) της ΥΕ ΙΙΙ Α 2, βλ. Mountjoy, RMDP, 663, 664 αρ. 74.

[97] Όμοιο βλ. Achaea, εικ. 135 d, 234 d.

[98] Βλ. Mountjoy, ΜΓΚ, 73 (ΙΙΙ Α 2) σε φλασκί. Aigion πίν. 29, 36 b (ΙΙΙ Α 2 b-B1). Benzi, 1992, 40-1 πίν. 8 d (ΙΙΙ Α 2) σε δίωτο κυλινδρικό αλάβαστρο. Achaea εικ. 141 c-d.

[99] Πρβλ. Achaea, 88-89, εικ. 133i (ΙΙΙ Β 2), 134 a,b,g, (ΙΙΙ Γ 1) (μόνο ως προς το σχήμα, ΙΙΙ Β). Μαστροκώστας, ΑΔ 19 (1964) Β, πίν. 324 α (παρόμοιο θέμα σε τρίωτο κυλινδρικό αλάβαστρο, Αγ. Ηλίας). Χωρέμης, ΑΕ (1973) πίν. 13 β (παρόμοιο θέμα σε τρίωτο κυλινδρικό αλάβαστρο, Νιχώρια). Mountjoy, RMDP 334-5 αρ. 65 (Νιχώρια, ό. π. ΙΙΙ Α 2), 803-804 αρ. 33 (Αγ. Ηλίας Αιτωλ/νίας, ό. π. ΙΙΙ Β).

[100] Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 76.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Το βραχώδες κόσμημα που είναι κοινό θέμα στα αρτόσχημα, δεν εμφανίζεται στα σφαιρικά αλάβαστρα του νεκροταφείου μας.[101]
Όπως στα αρτόσχημα, έτσι και στα σφαιρικά είναι ολόβαφα χείλος, λαιμός και λαβές, ενώ και σε αυτά η βάση διακοσμείται από ομόκεντρους κύκλους.

Σχολιασμός-Χρονολόγηση.
Το αρτόσχημο αλάβαστρο[102] αποτελεί το δημοφιλέστερο σχήμα αγγείου κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α 1 και 2 περίοδο σε όλο το Μυκηναϊκό Κόσμο. Το αυτό παρατηρείται και στην Ηλεία,[103] αλλά και στις γειτονικές περιοχές, όπως στη Μεσσηνία όπου βρίσκεται αρκετά συχνά στα μυκηναϊκά νεκροταφεία,[104] αλλά και στον οικισμό των Νιχωρίων.[105] Δημοφιλές είναι το σχήμα στην Αχαΐα[106] και στην Αρκαδία.[107]
Τα ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά του αγγείου, δηλαδή το χαμηλό αρτόσχημο σώμα, ο κοντός αμφίκοιλος λαιμός και οι μικρές, τοποθετημένες στον ώμο οριζόντιες λαβές, επιβεβαιώνουν ότι προοριζόταν για την αποθήκευση υγρών προϊόντων (π. χ. αρώματα, καλλυντικές ή αρωματικές κρέμες).
Κάποιοι μελετητές υποστηρίζουν τη μινωική προέλευση του σχήματος,[108] και θεωρούν ως πρόδρομο του αρτόσχημου και σφαιρικού αλάβαστρου, το μινωικό με ευρύ ωοειδές σώμα αγγείο, κοντό λαιμό με προεξέχον χείλος, και επίπεδη βάση, το οποίο με τη σειρά του έχει αιγυπτιακά λίθινα πρότυπα, που εισάγονταν στην Κρήτη κατά τους ΜΜ ΙΙΙ Β χρόνους.[109] Σταδιακά ο τύπος του ψηλού ωοειδούς αλαβάστρου γίνεται ιδιαίτερα δημοφιλής στην Κρήτη κατά την ΥΜ ΙΑ-ΙΙΙ Α 2 περίοδο και λίγο αργότερα, στην ΥΜ ΙΒ εμφανίζεται η παραλλαγή του αρτόσχημου σχήματος,[110] η οποία ωστόσο δεν υπήρξε ιδιαίτερα δημοφιλής στην Κρήτη[111].
Αντίθετα στην ηπειρωτική Ελλάδα το αρτόσχημο αλάβαστρο αποτελεί κοινό σχήμα για την ΥΕ ΙΙ περίοδο και ένα από τα δημοφιλέστερα σχήματα στην ΥΕ ΙΙΙ Α,[112] ενώ η παραγωγή του σχήματος συνεχίστηκε έως και τους ΥΕ ΙΙΙ Γ χρόνους.[113]

---

[101] Αδρύμη-Σισμάνη, Οικία με διάδρομο από την αρχαία Ιωλκό, στα Πρακτικά «Το έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠΠΟ, στη Θεσσαλία και την ευρύτερη περιοχή της (1990-1998), 1η Επιστημονική Συνάντηση, Βόλος 2000, 282, εικ. 3.
[102] Για τη χρήση του όρου στην Αίγυπτο και Κρήτη αρχικά προκειμένου να χαρακτηρίσει ομάδα σχημάτων που κατασκευάζονταν και από άλλα υλικά, όπως ορεία κρύσταλλο, φαγεντιανή, πηλό και ξύλο, και όχι μόνο αλάβαστρο, βλ. σχόλια στην Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 87.
[103] Ενδεικτικώς πρβλ. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β1, πίν. 96 α (Τρύπες Κλαδέου). Βικάτου 2001, 117 (Πεύκες).
[104] Για συγκεντρωμένη βιβλιογραφία και κατάλογο θέσεων βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 69 κ. ε. (Βολιμίδια, Εγκλιανός, Βλαχόπουλο, Γουβαλάρη, Κουκουνάρα, Ρούτση, Κεφαλόβρυστο κ. ά.), 87 κ. ε.
[105] Nichoria II, 491.
[106] Achaea 86 κ. ε.
[107] Καραπαναγιώτου 2007, 264, από πρόσφατη ανασκαφή μυκηναϊκών θαλαμωτών τάφων στα Λουτρά Ηραίας.
[108] Furumark, MP, 39. Το αυτό υποστηρίζει και ο Wace, Ch.T., 150.
[109] Την αναπαραγωγή από λίθινα αιγυπτιακά πρότυπα σε πηλό υποστηρίζει ο Furumark (MP 39). Όχι όμως ο Wace (Ch. T., 150), ο οποίος αναφέρει ότι στην Αίγυπτο δεν απαντά η παραλλαγή με πιεσμένο χαμηλό σώμα.
[110] Betancourt 1985, 151, 170 (για το ψηλό ωοειδές σχήμα). Furumark MP, 40 για το αρτόσχημο.
[111] Kanta 1980, 279. Για την προέλευση του σχήματος με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 87-88.
[112] Furumark, MP, 40, 42. Για τα δείγματα της ΥΕ ΙΙ Α και ΙΙ Β περιόδου από τη Μεσσηνία βλ. συγκεντρωμένη βιβλιογραφία και παραδείγματα στην Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 88-9.
[113] Lolos 1987, 296-7. Στην Αχαΐα (Achaea 87 σημ. 53) και Κεφαλλονιά (Μαρινάτος ΑΕ (1932) πίν. 11:158, 158 α, 13:277 (Λακκίθρα) και ΑΕ (1933) 84 εικ. 30, 85 εικ. 31, 86 πίν. 1 (Μεταξάτα). Σποραδικά εμφανίζεται και σε άλλες περιοχές στην ΥΕ ΙΙΙ Γ, όπως Περατή (Β, 207-209 εικ. 79), Αττική γενικότερα (Benzi CMAttica, πίν. 13:223), Χαλκίδα (Hankey, Khalkis πίν. 15:553) και Κοράκου (Rutter 1974, 254). Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία βλ. Furumark MP, 598 και Benzi 1992, 39.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Την εξάπλωση αυτή ο Furumark συνδέει με γηγενή ΜΕ και ΥΕ Ι σχήματα της ηπειρωτικής Ελλάδας.[114] Άλλοι μελετητές, όπως π. χ. ο Γ. Λώλος δεν αποδέχονται τη μινωική προέλευση του σχήματος, αλλά το θεωρούν εξέλιξη τοπικών σχημάτων, με τα οποία παρουσιάζουν ομοιότητες.[115]

Τα αρτόσχημα αλάβαστρα που ανήκουν στα πρωιμότερα σχήματα του νεκροταφείου μας, καθώς εμφανίζονται από την ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2 περίοδο, κοσμούνται με το σύνηθες βραχώδες κόσμημα ή συνεχές κύμα,[116] που συνδυάζεται με θαλάσσια ανεμώνη ή με στιγμές. Ο συνδυασμός του βραχώδους με άλλα στοιχεία, όπως η θαλάσσια ανεμώνη, εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙ-ΙΙΙ Α 1 περίοδο,[117] αλλά συνεχίζεται και στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2[118] και σε άλλους τύπους αγγείων.[119] Στην Ηλεία, όμοιο αλάβαστρο προέρχεται από θαλαμωτό τάφο των Πευκών.[120]

Το βραχώδες που συνδυάζεται με δικάμπυλο τόξο ή σιγμοειδή ταινία (FM 13:6-8) επικρατεί στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περίοδο και φαίνεται ότι το Π 4291 (Τ. 5) είναι και το πρωιμότερο του νεκροταφείου.[121]

Ο συνδυασμός βραχώδους με ενάλληλα γραμμίδια (ή με στιγμές), απαντάται επίσης στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2,[122] περίοδο που χρονολογείται και το αρτόσχημο Π 4555 της Αγίας Τριάδας.

---

[114] Furumark, MP, 42. Συνδέει το σχήμα με το μικρό δίωτο πιθαμφορίσκο FS 27 (επίπεδη βάση, δύο οριζόντιες λαβές, ευρύς ψηλός λαιμός).

[115] Lolos 1987, 293-4, με αναφορά στο δίωτο ευρύστομο αγγείο από τον κτιστό τάφο της Περιστεριάς, της ΜΕ/ΥΕ Ι περιόδου.

[116] Βλ. σημείωση παραπάνω και επιπλέον Furumark, MP, εικ. 54. Ch. T. πίν. 27:9, 43:21.24.27. Tiryns VI, 72, 96, πίν. 42:3 (ΙΙΙ Α 1). Mountjoy RMDP 116-7 αρ. 151 (Πρόσυμνα ΙΙΙ Α 2) αρ. 150, 153 (Μυκήνες ΙΙΙ Α 2), 370, 379, 381 αρ. 36 (Ολυμπία, βλ. και Παρλαμά, 1974, Α, πίν. 29 γ), εικ. 131:37 (από τον τάφο Καλόσακα- Ολυμπία), 524-5 αρ. 130 (Αγορά, ΙΙΙ Α 2), 544-5 αρ. 214 (Αγορά ΙΙΙ Β 1), 753-4, αρ. 40 (Φωκίδα), 840-1 αρ. 66 (Θεσσαλία), 995-6 αρ. 25, της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου. Μυλωνάς, ΔΝΕ, Α 28-9, 290, 299-300, Β 170, 236-7, Γ πίν. 11:24, 30, 31 (ΙΙΙ Α 2 και Β), 56:466 (ΙΙΙ Α 2), 60-1 (ΙΙΙ Α 2-Β), 176:850 (ΙΙΙ Α). Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β1, πίν. 96 α (Τρύπες Κλαδέου). Βικάτου, 2001, 117 (Πεύκες). Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 90. Papadopoulos, BSA 73 (1978), 176-7, πίν. 21 (Βρυσαρίων-Κ. Γουμενίτσα Αχαΐας). Το θέμα κοινό στα αλάβαστρα της Ηλείας, κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α 2, βλ. ενδεικτικώς Mountjoy, RMDP, 381. Αρτόσχημα αλάβαστρα με διακόσμηση βραχώδους απαντώνται και εκτός του Ελλαδικού χώρου, όπως π. χ. στις ακτές της Μ. Ανατολής, βλ. σχετικώς Hankey, BSA 62 (1967), 137-138 εικ. 9, πίν. 32 b (Αμμάν).

[117] Mountjoy, ΜΓΚ, 62, εικ. 64. Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968), 157, πίν. 71 α-β. Ath. Agora XIII, 123-142, 204-5, πίν. 46:3, 65:3 (ΙΙΙ Α1-2). Mountjoy, RMDP, 750-751, εικ. 289:22 (Δελφοί). Μυλωνάς, ΔΝΕ, Γ, πίν. 126 γ:658 (ΙΙ Β). Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968) Α, 157 πίν. 71 α (Αγ. Ιωάννης). Shelton, 2000, 61-2 (ΙΙΙ Α 1, Παναγιά-Μυκήνες).

[118] Βικάτου 2001, 90 εικ. 13, 117 (Πεύκες), με βιβλιογραφία. Achaea, 86, εικ. 130 b, e, 131 g, 235. Papazoglou-Manioudaki, BSA 89 (1994), 194, 196-7 (Κρήνη Πατρών, ΙΙΙ Α). Deiras, πίν. XIX:6, L:6. Tiryns VI, 28, 96 πίν. 12:2 (από τη νεκρόπολη του Προφήτη Ηλία) και πίν. 50:2 Gr. XIX 3. Mountjoy, RMDP, 265-266, εικ. 87:79-80 (Λακωνία ΙΙΙ Α 2), σ. 840-841, εικ. 338:68, 69 (Θεσσαλία), σ. 995-996, εικ. 403:24 (Ιαλυσσός). Ath. Agora XIII, 204, πίν. 46:3 (ΙΙΙ Α 1-2), πίν. 65: XV:3. Γάλλης ΑΔ 29 (1973-4), Β2, 574, πίν. 383 α (Σουφλί Μαγούλα). Σγουρίτσα Πολυχρονάκου, 2001, 12-3 (Βουρβάτσι, ΙΙΙ Α 2) Επίσης ο Benzi (1992, 38-9, πίν. 51 f) υποστηρίζει ότι τα δείγματα μπορεί να χρονολογηθούν από την πρώιμη ΙΙΙ Α έως και αρχές ΙΙΙ Β.

[119] Όπως σε σκύφο βλ. Benzi 1992, 264, 430, πίν. 30 c (μόνο θαλάσσια ανεμώνη). Ή στο σύνθετο αποτελούμενο από αρτόσχημα αλάβαστρα αγγείο της Αίγινας, βλ. Alt-Ägina, πίν. 31: 289.

[120] Βικάτου, 2001, 90 και 117 με βιβλιογραφία.

[121] Παράλληλα πολλά, ενδεικτικώς για όμοια αλάβαστρα της ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περιόδου βλ. Shelton 1996, 104:627, 4:159 (Πρόσυμνα). Asine 1938, 415, εικ. 270:8. Astr¨om, 1977, 15:16, εικ. 6 (Δενδρά). Αγαλλοπούλου, ΑΔ 28 (1973), 210:24 πίν. 112 γ (Καμπί Ζακύνθου). Ath. Agora XIII, 163:I-5 πίν. 30:5. Παντελίδου 1975, 97:18. Μυλωνάς, ΔΝΕ, 170:850, πίν. 176:850. Mounjoy, RMDP, 658-9 (αρ. 55-6 Τανάγρα), 703, 705, αρ. 31 (Μάνικα), 837 αρ. 54 (Ιωλκός). Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 71 πίν. 1.

[122] Για βραχώδες με στιγμές σε σειρές, βλ. Ath. Agora XIII, 214, πίν. 50 (2). Berbati 80, εικ. 63-64 και Åström 1977, 85, εικ. 53-54. Mountjoy, RMDP, 802-803, εικ. 320:27 (ΙΙΙ Α 2, από Άγιο Ηλία

Το δικτυωτό κόσμημα αποτελεί επίσης συνήθη συνδυασμό σχήματος και θέματος, στα μυκηναϊκά νεκροταφεία της Ηλείας,[123] σε όλη τη διάρκεια της ΥΕ ΙΙΙ περιόδου, αλλά και γενικότερα στα μυκηναϊκά νεκροταφεία.[124] Τα αρτόσχημα αλάβαστρα του νεκροταφείου μας που διακοσμούνται με δικτυωτό, χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο.

Παρόμοια δείγματα διακόσμησης με το θέμα του γωνιώδους ελιγμού αρτόσχημων αλαβάστρων έχομε και από τη γειτονική Αχαΐα που χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο,[125] αλλά και από το Αγραπιδοχώρι και το Χελιδόνι Ηλείας.[126] Τα προαναφερθέντα τρία αλάβαστρα της Αγίας Τριάδας ωστόσο, λόγω του σχήματος εντάσσονται χρονολογικά στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2/Β περίοδο. Επομένως έχουμε εδώ μία πρώιμη εμφάνιση ενός διακοσμητικού θέματος, που συνηθίζεται κυρίως στην ΥΕ ΙΙΙ Β 2 και Γ πρώιμη περίοδο.[127]

Άλλο διακοσμητικό θέμα που συναντάμε στα αλάβαστρα των τάφων της Αγίας Τριάδας είναι τα αντίρροπα όρθια τόξα. Όμοιο αλάβαστρο με ίδια διακόσμηση προέρχεται από μία κοντινή στην Ολυμπία περιοχή, τις Πεύκες,[128] και από τον τύμβο του Κ. Σαμικού,[129] που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α-Β περίοδο. Τα Π 4475 και 4292 χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο. Η κυματοειδής γραμμή με ρηχές αναδιπλώσεις απαντάται σπανιότερα.[130]

Το μικροσκοπικό αλάβαστρο Π 4253 του Τ. 2 εντάσσεται χρονολογικά στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο και ενδεχομένως αποτελούσε κτέρισμα παιδικής ταφής.[131] Ο Benzi αναφέρει ένα παράδειγμα, που χρονολογεί στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο, στηριζόμενος στις δύο μικρές αποφύσεις στον ώμο του αγγείου.[132] Επίσης άλλα δείγματα έχομε από την

Αιτωλοακαρνανίας). Achaea, εικ. 129 f, g, 130 c, 235:4, 5, 6. Μυλωνάς, ΔΝΕ, Α 299, Γ 411:490 (ΙΙΙ Α 2-Β). Για παρόμοια και από την Ηλεία με ενάλληλα γραμμίδια βλ. Βικάτου 2001, 98, 117 (Πεύκες).

[123] Γιαλούρης ΑΔ 18 (1963) Β, πίν. 137 α, 138 α και του ιδίου ΑΔ 19 (1964), Β2, πίν. 186 α (από τις Τρύπες και Στραβοκέφαλο Κλαδέου.), και πίν. 342 α (από Άγιο Ηλία Μεσολογγίου). Παρλαμά, 1974, Α, 37-39, πίν. 31 α (ΙΙΙ Γ1, από τάφο Καλόσακα). Γιαλούρης, 1965, πίν 13 στ (Σαμικό). Το αγγείο του Σαμικού και στην Mountjoy, RMDP, 387, εικ. 134:56, που το χρονολογεί στην ΥΕ ΙΙΙ Β. Παρλαμά, ΑΕ 1971, 54, 58, πίν. Α, α και Moyntjoy, RMDP, 380, εικ. 131:32 (ΙΙΙ Α1 από το Αγραπιδοχώρι). Βικάτου, Περιφέρεια Α 1994, 241-242, εικ. 8 α-β.

[124] Ενδεικτικώς πρβλ. Περατή, Β, 103, εικ. 7, 8. Mountjoy,RMDP, 408, εικ. 142:16 (Αχαΐα, ΙΙΙ Α 2), σ. 413, εικ. 145:40 (Αχαΐα, ΙΙΙ Β), σ.417-418, εικ. 146:60 (Αχαΐα, πρώιμη ΙΙΙ Γ), σ. 802-803, εικ. 320:28 (ΙΙΙ Α 2, από Αγ. Ηλία Αιτωλοακαρνανίας). Μαρινάτος, ΑΕ 1933, 86, πίν. 1 (Κεφαλλονιά). Το ίδιο και στη Mountjoy, RMDP, 450-451, εικ. 162:10 (ΙΙΙ Β). Achaea, 87, εικ. 128 b, 129 c, 131 f, h, 133 b, d, 134 b-c, 235:12, 14. Γενικώς βλ. Mountjoy , RMDP 802-3 αρ. 28 (Αιτωλ/νία ΙΙΙ Α 2), 845-6 αρ. 91 (Δημήνι ΙΙΙ Β).

[125] Βλ. Achaea, 86-87, εικ. 136.

[126] Βλ. Παρλαμά 1971, 54-55, 58, πίν. Α β (ΙΙΙ Β). Τριάντη ΑΔ 33 (1978) Β1, 78 πίν. 23 (Χελιδόνι, όμοιο θέμα σε σφαιρικό αλάβαστρο). Mountjoy, RMDP, 386-7 αρ. 55 (ΙΙΙ Β, Αγραπιδοχώρι), με πιο σφαιρικό σώμα.

[127] Furumark, MP, θέμα 61, 18, εικ. 67.

[128] Βικάτου 2001, 90, 118.

[129] Γιαλούρης 1965, 20, πίν. 13 ε (ΥΕ ΙΙΙ Α-Β).

[130] Furumark, MP, εικ. 65. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 71. Brodbeck-Jucker 1986, 3:11 εικ. 4:11 (Κεφαλλονιά, ΥΕ ΙΙΙ Β). Alt-Agina IV, 1, 94:286, πίν. 31:286 (ΥΕ ΙΙΙ Β 2-Γ).

[131] Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ΑΔ 43 (1988) Α, 90.

[132] Benzi 1992, 39.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αχαΐα και την Κεφαλλονιά,[133] το νεκροταφείο των Βολιμιδίων,[134] και ελάχιστα από άλλες περιοχές.[135]
Η κάτω επιφάνεια της βάσης διακοσμείται αποκλειστικά με ομόκεντρους κύκλους.[136]
Όπως προκύπτει από τα παραπάνω τα αρτόσχημα αλάβαστρα του νεκροταφείου εμφανίζονται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2 περίοδο, συνεχίζουν την ΥΕ ΙΙΙ Β με μειωμένο όμως αριθμό και εκλείπουν κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο.[137]
Στην ΥΕ ΙΙΙ Β ο λαιμός είναι ιδιαίτερα ψηλός και το σώμα πιο σφαιρικό. Το Π 6368 (Τ. IV) που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμη περίοδο αποτελεί το τελευταίο χρονολογικά δείγμα αρτόσχημου αλάβαστρου στο νεκροταφείο.
Γενικά όμως στο τέλος της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου η δημοτικότητα του σχήματος υποχωρεί, όπως συμβαίνει γενικότερα και σε άλλες θέσεις της περιόδου.
Τα σφαιρικά αλάβαστρα παρουσιάζουν τα ίδια διακοσμητικά θέματα με τα αρτόσχημα. Ο τύπος του σφαιρικού τρίωτου αλάβαστρου, συνήθως μεγαλυτέρων διαστάσεων από το αρτόσχημο, εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο[138] και συνεχίζεται αργότερα. Στην Ηλεία, Αχαΐα και Κεφαλλονιά[139] τα τελευταία δείγματα χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο. Τα περισσότερα χαρακτηρίζονται από τον ιδιαίτερα ψηλό λαιμό, που βρίσκει παράλληλα στη γειτονική Μεσσηνία.[140] Τα αλάβαστρα με ψηλό λαιμό χρονολογικά εντάσσονται στην ΥΕ ΙΙΙ Β-ΙΙΙ Γ πρώιμη περίοδο.[141]
Τα σφαιρικά αλάβαστρα είναι ιδιαίτερα δημοφιλή στην Αχαΐα, στην Περατή, αλλά εμφανίζονται και στην Σκύρο, για να αναφέρομε ενδεικτικώς κάποιες περιοχές. Ιδιαίτερη διάδοση γνωρίζει το σχήμα και στην Ηλεία, που προτιμώνται μάλιστα τα σφαιρικά αλάβαστρα μεγάλων διαστάσεων, όπως μαρτυρούν τα προερχόμενα από Σαμικό,[142] Ρένια Πλατάνου[143] και Χελιδόνι,[144] και είναι σχήμα τοπικής παραγωγής, που δημιουργήθηκε στα εργαστήρια της ΒΔ Πελοποννήσου και μεταφέρθηκε στη νότια κεντρική Ελλάδα μέσω του Κορινθιακού Κόλπου.[145] Σποραδικά μεγάλα αλάβαστρα εμφανίζονται και στη Μεσσηνία.[146]

---

[133] Achaea 87 εικ. 136 a-g. Μαρινάτος, ΑΕ 1932, πίν. 11:158, 158 α, και 13:277 (Λακκίθρα). Του ιδίου ΑΕ 1933 84, εικ. 30, σ. 85 εικ. 31, σ. 86 πίν. 1 (Μεταξάτα).
[134] Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 95.
[135] Ενδεικτικώς αναφέρομε Furumark, MP 598 (με κατάλογο από Μυκήνες, Αθήνα, Θήβα, Ναύπλιο και Μυκήνες). Επίσης βλ. και Περατή Β, 207-9, εικ. 79 και Γ πίν. 35 β:1093, 71 γ:484, 130 δ:898. Benzi, Attica πίν. 13:223 (Κοπρέτσα). Khalkis πίν. 15:553. Korakou 254.
[136] Οι ομόκεντροι κύκλοι αντικαθιστούν τον τροχό που κοσμούσε τη βάση στα πρωιμότερα αλάβαστρα της ΥΕ ΙΙ. Ελάχιστα από τα πρώιμα αλάβαστρα φέρουν διακόσμηση ομόκεντρων κύκλων, βλ. Mountjoy, RMDP, 98. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 90 με βιβλιογραφία.
[137] Στην Αχαΐα εμφανίζονται μέχρι και την ΥΕ ΙΙΙ Γ Πρώιμη, πρβλ. Petropoulos 2007, 259, 277 εικ. 21, 70).
[138] Furumark, MP, 598 σχήμα 16, τύπος 85 (ΙΙΙ Α 2-Β). Περατή Β, 209 με βιβλιογραφία για θέσεις Μ. Ανατολής, Αίγυπτο, Κω κ. ά. Μαρινάτος, ΠΑΕ 1964, 81 πίν. 88. Deiras 147, πίν. C,2. Stubbings, Attica, 43 πίν. 11, 1. Morricone, Annuario, (1965-6), 103 εικ. 85. Achaea 88.
[139] Souyoudzoglou-Haywood 1999, 64 πίν. 2 (Κεφαλλονιά).
[140] Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 74, 77. Για άλλα παράλληλα από την Ηλεία βλ. ενδεικτικώς Γιαλούρης ΑΔ 20 (1965), πίν. 13.
[141] Στην ΥΕ ΙΙΙ Β υποστηρίζει η Mountjoy RMDP, 413.
[142] Γιαλούρης, ΑΔ 20 (1965) Α, πίν. 13 δ, ζ. Mountjoy BSA 85 (1990) 258 εικ. 14. Mountjoy, RMDP, 379- 381 αρ. 34.
[143] Γιαλούρης, ΑΔ 19 (1964) Β, πίν. 182 β.
[144] Τριάντη, ΑΔ 33 (1978), Β, πίν. 23.
[145] Όπως υποστηρίζει η Mountjoy, BSA 85 (1990), 257 (με βιβλιογραφία). Επίσης Mountjoy, RMDP, 31, 370, 379 εικ. 131:35-7.
[146] Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 74.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Β. Τα κυλινδρικά αλάβαστρα –Πυξίδες. (FS 93, 94).

1). Τα τρίωτα κυλινδρικά (FS 94, βλ. φυλλάδιο 5, σελ. 8-9). [147]
Από το νεκροταφείο προέρχονται συνολικά δέκα τρία τρίωτα κυλινδρικά αλάβαστρα:
(Τ. 2). Π 4271.
(Τ. 6). Π 4300, 4301.
(Τ. 7). Π 4321, 4324.
(Τ. 8). Π 11072 (ελλιπές).
(Τ. 12). Π 4185.
(Τ. 13). Π 4184.
(Τ. 20). Π 5429.
(Τ. 26). Π 4500.
(Τ. 30). Π 4540.
(Τ. 34). Π 4613.
(Τ. VI). Π 6386 (όστρακα).

Είναι, ως επί το πλείστον, μικρών διαστάσεων, με ύψος που κυμαίνεται από 0,063 έως 0,138 μ. και διάμετρο από 0,076 έως 0,168 μ. Τα περισσότερα έχουν ύψος 0,06-0,07 μ. Ο πηλός τους είναι αρκετά καθαρός με τις παρακάτω αποχρώσεις: υπόλευκος, ωχροκίτρινος, ανοικτός καστανός κιτρινέρυθρος και ροδόχρωμος. Όλα τα αλάβαστρα φέρουν επίχρισμα ωχρό, ή ωχροκίτρινο, ή στα περισσότερα είναι σχεδόν της ιδίας ή ελαφρώς ανοικτότερης απόχρωσης από το χρώμα του πηλού. Η βαφή διακόσμησης είναι καλής διατήρησης, καστανή, καστανέρυθρη, καστανόμαυρη, μαύρη, ερυθρή.
Το σχήμα χαρακτηρίζεται από κυλινδρικό σώμα με κυρτό ώμο, που έχει τρεις οριζόντιες λαβές, άλλοτε τοποθετημένες κατακόρυφα και άλλοτε με ελαφρά κλίση προς τα έξω, είτε στο μέσον του ώμου, είτε στην ακμή του. Ο λαιμός είναι χαμηλός, αμφικοίλου περιγράμματος, που καταλήγει σε εξώκυρτο χείλος.[148] Η βάση είναι επίπεδη ή ελαφρώς κυρτή. Τα τοιχώματα του σώματος είτε είναι κατακόρυφα (στοιχείο της ΙΙΙ Α 2, Π 4271, 4300, 4324, 6386) ή στενεύουν στη μέση και διευρύνονται στη βάση και στον ώμο, με αποτέλεσμα το σώμα να έχει αμφίκοιλο σχήμα (Π 4301, 4500, 4613), ή στενεύουν προς τη βάση (Π 4540, χαρακτηριστικό των υστερότερων δειγμάτων), ή προς τον ώμο (Π 4321).[149]
Όλα εμπίπτουν στο σχήμα FS 94, εκτός των Π 4184 (Τ. 13) που ανήκει στο FS 93. Το Π 4540 του τάφου 30 με το ιδιαίτερα κοντό σώμα και τον πολύ ψηλό λαιμό πλησιάζει το FS 90, χωρίς να ταυτίζεται απόλυτα. Αποτελεί υβριδικό σχήμα του κυλινδρικού αλαβάστρου.

Διακόσμηση σώματος.

Φέρουν συνήθως ταινιωτή διακόσμηση στο σώμα και η κυρίως διακόσμηση καλύπτει την επιφάνεια του ώμου, μεταξύ των λαβών. Στα πρωιμότερα δείγματα είναι πιο πλατιά, σταδιακά όμως περιορίζεται, όπως συμβαίνει και στα αρτόσημα αλάβαστρα.
Η ταινιωτή διακόσμηση του σώματος είτε είναι απλές επάλληλες ταινίες, ή ομάδα λεπτών με ενδιάμεση πλατιά ταινία. Οι ομάδες ταινιών διακοσμούν κυρίως τα

[147] Είναι ο τύπος Β της Περατής και C του Stubbings's. Περατή, Β 207. Stubbings's, Attica 42. Achaea, 88, εικ. 237. Tiryns VI, 95-6. Mountjoy, ΜΓΚ, 517. Benzi 1992, 40 με βιβλιογραφία. Kanta 1980, 279 όπου και βιβλιογραφία για τα κυλινδρικά αλάβαστρα της Κρήτης.
[148] Για το χείλος που κλίνει προς τα κάτω βλ. Mountjoy, RMDP, εικ. 143:28 (Αχαΐα, ΙΙΙ Α 2). Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 81.
[149] Παρόμοια χαρακτηριστικά και στα κυλινδρικά της Αχαΐας, βλ. Achaea, 88 εικ. 238 a-c. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 517. Mountjoy, ΜΓΚ, 147, 170 εικ. 173, 207. Περατή Β, 207.

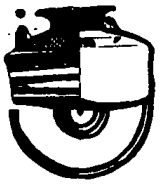
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κυλινδρικά αλάβαστρα της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου. Μόνο σε τρία δείγματα το σώμα αντί για ταινίες κοσμείται με άλλα θέματα.

Πρόκειται για τα αλάβαστρα: Π 4184 του Τ. 13 που έχει διακόσμηση σπερών με αναδιπλούμενο στέλεχος στο σώμα και κυματοειδή γραμμή στον ώμο. Το αλάβαστρο χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περίοδο,[150] και πιθανόν είναι εισηγμένο (από Αργολίδα ή Ρόδο), δεδομένου ότι διαφοροποιείται εντελώς και ο πηλός που έχει ερυθρό χρώμα. Ο συνδυασμός των δύο θεμάτων, παρατηρείται και σε άλλους τύπους αγγείων.[151]

Το αλάβαστρο με αρ. Π 4321 (Τ. 7) της ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέσης δεν φέρει τη συνήθη ταινιωτή διακόσμηση στο σώμα, αλλά διακοσμείται με το θέμα του βραχώδους, το οποίο καλύπτει το κατώτερο τμήμα του σώματος και συγκεκριμένα πάνω από τη βάση. Παρόμοιο προέρχεται από την Αχαΐα.[152]

Επίσης στο ελλιπές αλάβαστρο με αρ. Π 6386 που προέρχεται από τον Τ. VI το σώμα διακοσμείται με δικτυωτό κόσμημα. Το ίδιο θέμα συνεχίζεται και στη ζώνη του ώμου.[153]

Διακόσμηση ώμου.

Τα διακοσμητικά θέματα του ώμου είναι τα παρακάτω:

α). *Το δικτυωτό (FM 57,* βλ. φυλλάδιο 5, σελ. 8*).* Αποτελεί το συνηθέστερο διακοσμητικό θέμα στον ώμο των κυλινδρικών αλαβάστρων, που προέρχονται από το νεκροταφείο. Βρέθηκαν συνολικά πέντε Π 4300, 4301 (Τ. 6), 4324 (Τ. 7), Π 4185 (Τ. 12) και το Π 6386 (Τ. VI)[154] με τη διακόσμηση αυτή. Το τελευταίο φέρει την ίδια διακόσμηση και στο σώμα.

β). *Η φυλλοφόρος ταινία (FM 64,* βλ. φυλλάδιο 5, σελ. 8*).* Εμφανίζεται στο αλάβαστρο με αρ. Π 4271 (Τ. 2), Π 11072 (ελλιπές, Τ. 8), Π 5429 (ελλιπές Τ. 20) και

---

[150] Για παρόμοια δείγματα βλ. Prosymna εικ. 109 (ΙΙΙ Α 1, η διακόσμηση αντίστροφα, η κυματοειδής στο σώμα και η σπείρα στον ώμο). Mountjoy, ΜΓΚ, 63, εικ. 65 (1) Κόκλα. Mountjoy, RMDP 107-8 αρ. 115 (ό.π. Πρόσυμνα ΙΙΙ Α 1), 991-992 αρ. 8 (Ιαλυσσός, ίδια διακόσμηση σώματος, ΙΙΙ Α 1). French BSA 59 (1964), 252-3 (βόθρος Ατρέα-Μυκήνες). Hankey, Khalkis, BSA 47 (1952) πίν. 18:451 C. Ath. Agora, πίν. 59, Τ. 40/2. Όμοιο από Ιαλυσό, βλ. Benzi 1992, 40, 318, πίν. 67 f (ΙΙΙ Α1). Επίσης για τη σπείρα με αναδιπλούμενο στέλεχος βλ. Taylour, MPI 1958, 8, πίν. 8:1 b όστρακο ίσως από τρίωτο αμφορέα, της ΙΙΙ Α 2 από την Ίσκια, ίσως Ροδιακής εισαγωγής.

[151] Σπείρα και κυματοειδής γραμμή σε τρίωτο πιθαμφορίσκο από τον 5° τάφο του Ισμηνίου (βλ. Κεραμόπουλλος, ΑΔ 3 (1917), 97, εικ. 71).

[152] Βλ. Achaea, 88-89, εικ. 134 d (ΙΙΙ Γ 1 β), 143 e (ΙΙΙ Γ 1 α). Το ίδιο και στην Mountjoy, RMDP, 417-8 αρ. 59 (ΙΙΙ Γ πρώιμη). Παρόμοια η απόδοση του βραχώδους στον ώμο άωτου σφαιρικού αγγείου από τη Βούλα, βλ. Πατριανάκου-Ηλιάκη ΑΔ 44 (1989) Β 1, 71πίν. 52 α.

[153] Διακόσμηση με δικτυωτό κόσμημα σε όλο το σώμα και σε κυλινδρικό αλάβαστρο της ΥΕ ΙΙΙ Β 2 περιόδου από την Αχαΐα, βλ. Achaea, 90, εικ. 140 e. Για διακόσμηση στο σώμα και στον ώμο είτε με το ίδιο είτε με διαφορετικό θέμα βλ. Κυπαρίσσης, ΠΑΕ (1934), 115, εικ. 2. Κολώνας 1998 (υπό έκδοση), 518. Επίσης για όμοια περίπτωση βλ. ΑΔ 21 (1966), Β, πίν. 96, από Βραυρώνα.

[154] Παπαθανασόπουλος, ΑΔ 25 (1970) Β1, πίν. 173 (από Λακκοφώλια Ολυμπίας). Achaea 89,εικ. 138 d (ΙΙΙ Α 1), εικ. 139 d (ΙΙΙ Α 2). Παπάζογλου-Μανιουδάκη, Περιφέρεια Α, 1994, 272 εικ. 9, 279 (Βρυσάρι Αχαίας ΙΙΙ Α 1). Παπάζογλου-Μανιουδάκη 1998 (δ.δ.), 114 (ΥΕ ΙΙΙ Α 1). Shelmerdine 1977, εικ. 58. Tiryns VI, 34, 96, πίν. 15:2 (ΙΙΙ Α2). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 62 (Κεφαλλονιά). Prosymna Τ. XXV 452 εικ. 194, Τ. VIII 838, εικ. 403, Τ. 51:1188 εικ. 572. Benzi, 1992, 39, 41, 43, 306, 346, 451, 462, πίν. 60 d, 83 m (ΙΙΙ Α 2), 147 d:4 (ΙΙΙ Α2-Β), 155 d ΙΙΙ Α 2 (όπου και ίδια διακόσμηση και στο σώμα). Mountjoy, RMDP, 116-7 αρ. 155 (Πρόσυμνα ΙΙΙ Α 2), 216-7 αρ. 102 (Κορινθία ΙΙΙ Α 2), 379, 381 αρ. 39 (Ολυμπία ΙΙΙ Α 2), 386-7 αρ. 58 (Ολυμπία ΙΙΙ Β), 524, 526 αρ. 132 (Αγορά ΙΙΙ Α 2), 544-5 αρ. 215 (Βουρβάτσι, ΙΙΙ Β 1), 750-1, αρ. 24 (ΙΙΙ Α 1 Φωκίδα). Γ. Μυλωνάς, ΔΝΕ, Β 237, Γ πίν. 411:501 (ΙΙΙ Α, όμοιο με τα κυλινδρικά του 6). Σπυρόπουλος, ΑΔ 26 (1971), 215, πίν. 186 α (Τανάγρα). Γάλλης ΑΔ 29 (1973-4), Β2, 574, πίν. 383 α (Σουφλί Μαγούλα). Broneer, Hesperia 2 (1933), 367-8 (βόρεια κλιτύ Ακρόπολης).Παντελίδου 1975, 82, 183, πίν. 24 γ (Αθήνα ΙΙΙ Α2). Σγουρίτσα Πολυχρονάκου, 2001, 13 (Βουρβάτσι, ΙΙΙ Α 2/Β). Nichoria II, πίν. 9-75. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 78 κ. ε., 81, 85.

Π 4540 (Τ. 30). Στο τελευταίο η φυλλοφόρος ταινία καλύπτει όλη την επιφάνεια του ιδιαίτερα ψηλού ώμου. Κοινό θέμα στα αλάβαστρα της ΙΙΙ Α 2-Β περιόδου.[155]

γ). *Η κυματοειδής γραμμή (FM 53,* βλ. φυλλάδιο 5, σελ. 9*).* Με διπλή κυματοειδή γραμμή στον ώμο διακοσμείται το κυλινδρικό αλάβαστρο με αρ. Π 4613 (Τ. 34).[156] Συνήθως το θέμα διακοσμεί πυξίδες της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου.[157] Με μονή κυματοειδή γραμμή διακοσμείται ο ώμος του Π 4184.[158]

δ). *Αντωπά ολόβαφα ημικύκλια,* που διαχωρίζονται με κάθετη γραμμή. Το θέμα εμφανίζεται στον ώμο του Π 4500 (Τ. 26) και δεν ταυτίζεται απόλυτα με τα γνωστά μέχρι τώρα. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ως σχηματοποιημένος διπλός πέλεκυς.[159]

Τέλος ακόσμητος είναι ο ώμος του Π 4321, το οποίο φέρει διακόσμηση βραχώδους τοπίου στο σώμα (βλ. φυλλάδιο 5, σελ. 9).[160]

Το χείλος, η εσωτερική και εξωτερική επιφάνεια του λαιμού, και οι λαβές είναι ολόβαφα. Η κάτω επιφάνεια της βάσης σε όλα σχεδόν φέρει ομόκεντρους κύκλους.[161]

Τα κυλινδρικά αλάβαστρα με δύο λαβές (FS 96, βλ. φυλλάδιο 5, σελ. 10).[162]

---

[155] Πρβλ. PN III, 214:5, εικ. 273:6. BCH1957 (Διάσελλα Ηλείας). Achaea 89, εικ. 137 g (ΙΙΙ Α 1), 139 c (ΙΙΙ Β 1). Äström 1977, 90, εικ. 65 (ΙΙΙ Α 2, ανά ομάδες). Demakopoulou-Crouwel, BSA 93 (1998), 278, πίν. 54 f (ΥΕ ΙΙΙ Γ). Mountjoy, RMDP, 216-7 αρ. 103 (Κόρινθος, ΙΙΙ Α 2), 524, 526 αρ. 133 (Αττική ΙΙΙ Α 2). Demakopoulou, 1993, 68-9 πίν. 12:52 (ΙΙΙ Α 2), τρίωτο από Κόκλα που συνδυάζει φυλλοφόρο ταινία και U. Γάλλης ΑΔ 29 (1973-4), Β2, 574, πίν. 383 α (Σουφλί Μαγούλα), πίν. 393 στ. Papazoglou-Manioudaki, BSA 89 (1994), 195, 197 εικ. 22 (Κρήνη Πατρών με λεπτή ζώνη φυλλοφόρου, της ΙΙΙ Β, βλ. και Mountjoy, ΜΓΚ εικ. 119). Nichoria, II, εικ. 9-66:P 3844. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 81 (βολιμίδια και βιβλιογραφία για δείγματα Μεσσηνίας), 85 (Νιχώρια). Mountjoy, RMDP, 265-6 αρ. 86 (Πελλάνα, ΙΙΙ Α 2), 409-410 αρ. 28 (Αχαΐα, ΙΙΙ Α 2). Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1979) 35, πίν. 23 α. Benzi 1992, 40-1, 43, 45, 300 πίν. 55 d (ΙΙΙ Α 2). Παντελίδου 1975, 83, 183, πίν. 25 β (Αθήνα ΙΙΙ Α2). Ath. Agora, 123, 238, πίν. 57:414 (ΙΙΙ Α 2). Καρδαρά, Απλώματα Νάξου, πίν. 52 δ. Karantzali 2001, 45 εικ. 35:18653, πίν. 33 d (Πυλώνα ΙΙΙ Α 2). Chios II, 1982, 583. Shelton 1996, 19, εικ. 332:838 (Πρόσυμνα). CVA Copenhagen, fasc. 3A, πίν. 46:6. Το σχήμα με το θέμα της φυλλοφόρου εμφανίζεται και στη Δύση, βλ. σχετικώς Vagnetti, 1993, 148 εικ. 3:5 (από Δύση - Floridia). Vagnetti 1996, 115 και Πλόες 2003, 275 (αλάβαστρο από Θάψο Συρακουσών, ΙΙΙ Α 2, εισηγμένο), 277 (ΙΙΙ Α 2, Orroli-Sassari, εισηγμένο από Αργολίδα). Manning-S. Monks, BSA 93 (1998), 325-6, πίν. 63 β (Μαρόνι, ΙΙΙ Α 2). Για την Ανατολή βλ. ενδεικτικώς Buchhlotz 1987, 197, εικ. 56 f (ΙΙΙ Β Έγκωμη). Hirschfeld N. 2000, 92:106-7, 222 εικ. 12 (από Ras Sharma εκτίθενται στο Λούβρο).

[156] Όμοιο από Αχαΐα, βλ. Achaea, 88-89, εικ. 144 d (ΙΙΙ Β 2). Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 518 (Βούντενη). Mountjoy, RMDP 450-1 αρ. 14 (Κεφαλλονιά ΙΙΙ Β), 481-2 αρ. 12 (Ζάκυνθος ΙΙΙ Β), 803-4 αρ. 32 (Αιτωλ/νία ΙΙΙ Β), 846-7 αρ. 96 (Θεσσαλία απλή κυματοειδής ΙΙΙ Β). Δημακοπούλου, ΑΕ 1977, 36, 55, πίν. 12 ζ, διπλή κυματοειδής γραμμή στον ώμο κυλινδρικού αλαβάστρου από τη Μελαθριά Λακωνίας, της ΥΕ ΙΙΙ Α 2). Μαρινάτος ΑΕ 1933 86, εικ. 1 (Κεφαλλονιά). Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 85-6. Vermeule-Travlos, Hesperia 35 (1966), 73 πίν. 23 (Αγορά, ΙΙΙ Α 1). Μαστροκώστας, ΠΑΕ (1963), 203, πίν. 166 α (από Αγ. Ηλία Μεσολογγίου). Benzi 1992, 43. Περατή Β 208, εικ. 80:1145. Morricone, Annuario 50-1 (1972-3) LT 1 / 2, εικ. 67, LT 10/3, εικ. 85, LT 44/1 εικ. 214.

[157] Η κυματοειδής γραμμή είναι δημοφιλές διακοσμητικό θέμα σε άλλους τύπους αγγείων, κυρίως αμφορίσκους. Ωστόσο εμφανίζεται σποραδικά και σε πυξίδες από την Κω, Νάξο και Περατή (βλ. Περατή Β 208, εικ. 80:1145. Για τη Νάξο βλ. Καρδαρά, Απλώματα, πίν. 52:δ. Και για την Κω βλ. Morricone, Annuario 50-1 (1972-3), LT ½ εικ. 67, LT 10/3 εικ. 85, LT 44/1 εικ. 214).

[158] Με μονή κυματοειδή-τεθλασμένη βλ. Tiryns VI, 45, 96, πίν. 21:1. Prosymna T. L 987 εικ. 689, T. XIII 50 εικ. 713. Ch. T. πίν. 33, 13.

[159] Το αγγείο δεν εικονίζεται διότι προέρχεται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη και δεν συμπεριλαμβάνεται στην παρούσα μελέτη. Παρόμοιο θέμα και σε τριποδικό αλάβαστρο της Αχαΐας, βλ. Achaea, 89, εικ. 241:27.

[160] Achaea 88-89, εικ. 134 d (ΙΙΙ C 1b), 143 e (ΙΙΙ C 1 a), 233 b. Επίσης Mountjoy, RMDP, 417-8 αρ. 59 (σε σφαιρικό αλάβαστρο από Αχαΐα της ΙΙΙ Γ Πρώιμης, ό. π.), 701-702 αρ.14 (Χαλκίδα της ΙΙ Β), όπου όμως το σώμα είναι αρκετά ψηλότερο κι έχει 3 σειρές από βραχώδες.

[161] Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 81-2.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Εννέα κυλινδρικά αλάβαστρα διαθέτουν δύο λαβές.
(Τ. 7). Π 4316.
(Τ. 9). Π 4358.
(Τ. 20). Π 4389.
(Τ. 21). Π 4449.
(Τ. 22). Π 4436.
(Τ. 24). Π 4459.
(Τ. 26). Π 4496.
(Τ. 29). Π 4528, 4532.[163]
Είναι όλα μικρών διαστάσεων και χρονολογικά αποτελούν τα υστερώτερα δείγματα του σχήματος, που εμφανίζονται στην αρχή της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου.
Οι διαστάσεις τους κυμαίνονται στο ύψος από 0,063 (Π 4532) έως 0,138 (Π 4496), και στη διάμετρο από 0,076 έως 0,169 μ. (στα ίδια προαναφερθέντα αλάβαστρα). Ο πηλός το αλείφωμα και η βαφή διακόσμησης δεν διαφέρουν από τα τρίωτα.
Η βασική τους διαφορά ως προς το σχήμα έγκειται μόνο στην απουσία της μιας λαβής. Στα δίωτα αλάβαστρα οι λαβές είναι τοποθετημένες επίσης στην ακμή του ώμου η μία απέναντι από την άλλη. Το σώμα είναι κυλινδρικό, ο λαιμός αμφικοίλου περιγράμματος με επικλινές ή οριζόντιο χείλος και η βάση σε όλα είναι επίπεδη. Τα τοιχώματα του σώματος είτε παρουσιάζουν μία διεύρυνση προς τον ώμο (Π 4389, 4358, 4436, 4532), είτε είναι κάθετα (Π 4316, 4528), είτε συγκλίνουν προς τον ώμο (Π 4449), ενώ σε δύο αλάβαστρα (Π 4459, 4496), τα τοιχώματα πάνω από την περιφέρεια της βάσης και κάτω από την ακμή του ώμου δεν σχηματίζουν γωνία όπως στα υπόλοιπα δίωτα κυλινδρικά αλάβαστρα, αλλά μία ελαφρά καμπύλη.
Ως προς τη διακόσμηση δεν διαφέρουν πολύ από τα τρίωτα κυλινδρικά αλάβαστρα. Έχουμε ταινιωτή διακόσμηση στο σώμα και διαφορετικό διακοσμητικό θέμα στον ώμο. Στα Π 4459, 4496, το σώμα και ο λαιμός είναι ολόβαφα και υπάρχει μόνο η διακοσμητική ζώνη του ώμου. Το χαρακτηριστικό αυτό αποτελεί χρονολογικό κριτήριο και ανήκουν στην προχωρημένη και ύστερη ΥΕ ΙΙΙ Γ. Απαντάται τόσο στην Αχαΐα, όσο και στην Ηλεία και Μεσσηνία.[164]

Διακόσμηση.
Όλα τα δίωτα κυλινδρικά αλάβαστρα φέρουν διακόσμηση εκτός από ένα δείγμα, το οποίο είναι ολόβαφο. Διακρίνονται ως εξής:
Α). *Τα μονόχρωμα.* Το Π 4449 από τον τάφο 21 είναι βαμμένο σε όλη την επιφάνειά του με καστανέρυθρο χρώμα.[165]
Β). Τα φέροντα διακοσμητική ζώνη στον ώμο.
Τα διακοσμητικά θέματα είναι:
α). *Ενάλληλα τρίγωνα (FM 61 A,* βλ. φυλλάδιο 5, σελ. 10*)*στο αλάβαστρο με αρ. Π 4532 (Τ. 29).[166]

---

[162] Achaea, 88, εικ. 238 a-d. ΑΔ 29 (1974), 43, πίν. 33 α-β. PN III, εικ. 293, 8. Περατή Β, 207-208, τύπος Γ. Benzi 1992, 40.
[163] Ενδεικτικά αναφέρονται τα προερχόμενα από τους τάφους 21, 22, 24 και 26, για να υπάρχει συνολική εικόνα του αριθμού. Δεν αντιμετωπίζονται στη μελέτη.
[164] Πρβλ. Περατή Β, 207-8 τύπος Β-Γ. Benzi 1992, 42. Για την Ηλεία βλ. Γιαλούρης, ΑΔ 19 (1964), πίν. 185 ε (Τρύπες Κλαδέου, ΙΙΙ Γ ύστερη). Παρλαμά, ΑΕ 1971, 57, 59, πίν. ΛΔ ε, ΛΕ α (Αγραπιδοχώρι, ΙΙΙ Γ ύστερη). Παρλαμά ΑΔ 29 (1973-4), Α 41 εικ. 5 θ. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β 1, πίν. 95 γ (Κλαδέος). Για τα δείγματα της Ηλείας βλ. και Mountjoy RMDP, 393-5 αρ. 83-4. PN III εικ. 293:8
[165] Το αγγείο δεν εικονίζεται διότι προέρχεται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη. Για τα μονόχρωμα αλάβαστρα βλ. Aigion 27, πίν. 77, 80, (τα τοιχώματά του σε αντίθεση με το δικό μας στενεύουν προς τα κάτω). Περατή Β, 208.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

β). *Κυματοειδής γραμμή (FM 53,* βλ. φυλλάδιο 5, σελ. 10*).*[167] Στον ώμο των Π 4389 (Τ. 20), 4528 (Τ. 29), 4316 (Τ. 7), όπου το τελευταίο διακοσμείται και με σειρά στιγμών.
γ). *Ομόκεντρα τόξα (FM 43),* στον ώμο του Π 4496 (Τ. 26).[168]
δ). *Τεθλασμένη γραμμή (FM 61),* στο αλάβαστρο Π 4459 (Τ. 24).[169] Και η αναφερόμενη παραπάνω διακόσμηση με διπλή κυματοειδή γραμμή, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως επάλληλες τεθλασμένες, θέμα μινωικής προέλευσης.[170]
ε). *U με στιγμή (FM 45).* (Π 4436, Τ. 22).[171] Μόνο ένα δίωτο κυλινδρικό αλάβαστρο διακοσμείται με αυτό το θέμα στη ζώνη του ώμου. Παρόμοιο θέμα, χωρίς να ταυτίζεται απόλυτα, σε αγγείο από Ρόδο,[172] σε τρίωτο αλάβαστρο από την Ιωλκό,[173] σε τρίωτο κυλινδρικό από Κόκλα,[174] και σε δίωτο από την Αθήνα.[175]
στ) *Ταινίες* στον ώμο του Π 4358 από τον τάφο 9 (πίν. 89 β). Οι ταινίες που διακοσμούν το σώμα του αγγείου καταλαμβάνουν και την επιφάνεια του ώμου.[176]
Το χείλος είναι ολόβαφο εκτός του Π 4496 (Τ. 26) που περιμετρικά στην άνω επιφάνειά του υπάρχουν μικρές εγκάρσιες γραμμές. Ο λαιμός είναι ολόβαφος, εκτός

---

[166] Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968), Α, 180, πίν. 78 γ (τρίωτη πυξίδα με επίσης ψηλό λαιμό της ΥΕ ΙΙΙ Β). Achaea, 89, εικ. 145 c (ΙΙΙ C 1). Κρεμαστά ανάποδα ενάλληλα τρίγωνα και σε πυξίδα από Ρόδο, βλ. Benzi 1992, 43, πίν. 66 a (ΙΙΙ Γ πρώιμη). Morricone 1965-66, 89, εικ. 16.
[167] Furumark, MP, 373,εικ. 65. Περατή Β, 208 εικ. 80:1145. Benzi 1992, πίν. 39 I, T 21/47. Morricone, Annuario, 57-58, (1979-80), 242 (29), εικ. 29. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ΑΔ 43 (1988) Α, 59 (10), τρίωτο, πίν. 33 (ΙΙΙ Β-Γ), σελ. 29, πίν. 15 (ΙΙΙ Α 2). Achaea, 88-89, εικ. 144 f. Mountjoy, RMDP, 393-4 αρ. 83 (Τρύπες, ΙΙΙ Γ ύστερη), και Γιαλούρης ΑΔ 19 Β (1964), πίν. 185 ε , πίν. 187 β (σύνθετο με αλαβαστροειδή, που κοσμούνται και με ημικύκλια). Παρλαμά 1984, 195-6, σχ. 50 πίν. 89 (Σκύρος, ΙΙΙ Β 2 τέλος). Karantzali 2001, 61 εικ. 41:16789, πίν. 43 e (Πυλώνα, ΙΙΙ Γ πρώιμη). Πετρόπουλος, 2000, 86 εικ. 86, 90 εικ. 38 (Σπαλιαρέικα Λουσικών).
[168] Το αγγείο δεν εικονίζεται (τάφος ανασκαφής Αραπογιάννη). Για διακόσμηση βλ. Achaea, 88-89, σημ. 71-72, εικ. 144 c, 240:16. Τα ομόκεντρα τόξα αποτελούν συνήθη διακόσμηση σε κυλινδρικά αλάβαστρα και πολλά δείγματα, της ΥΕ ΙΙΙ Γ έχομε από διάφορες θέσεις, όπως: Περατή (Περατή Β, 208, εικ. 80:783), Κεφαλλονιά (Μαρινάτος, ΑΕ 1932, πίν. 11:160, 160 α), Θήβα (Κεραμόπουλλος, ΑΔ 3 (1917), 147, εικ. 109 γ), και από τα νησιά, Νάξο (ΠΑΕ (1960), πίν. 275 γ), Κάλυμνο (BMC A 1003 (BM 5, πίν. 293:4), Κως (Morricone, Annuario 50-1 (1972-3), L SP/3, 273, εικ. 310.
[169] Το αγγείο δεν εικονίζεται (τάφος ανασκαφής Αραπογιάννη). Όμοιο από τον τάφο Β των Τρυπών Κλαδέου, βλ. Γιαλούρης, ΑΔ 19 (1964), Β1, πίν. 185 ε. Με τόσο ψηλό λαιμό και στο ΑΔ 29 (1974), Α, 43, πίν. 33 α-β (ΙΙΙ Γ 1). Για το σχήμα βλ. Mountjoy, ΜΓΚ, 147 (FS 96, ΙΙΙ Γ 1), 170 (ΙΙΙ Γ 2, FS 98). Achaea, 88-89, εικ. 144 e (ΙΙΙ Γ 1 α), 145 (ΙΙΙ Γ 1 α-β) για διακόσμηση.
[170] Popham 1970, πίν. 14 d, 39 b, e, 44 c, 45 e. Του ιδίου 1984, πίν. 116 d, 121 c, 122 c. Ανδρίκου 1991, 161). Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 82.
[171] Το αγγείο δεν εικονίζεται (τάφος ανασκαφής Αραπογιάννη).
[172] Λείπει η στιγμή από τα ανεστραμμένα μεμονωμένα ημικύκλια, βλ. Benzi, 1992, πίν. 147 b ή f. Περατή Β, 207-209. Καράντζαλη, Περιφέρεια Β 1999, 516. 527 εικ. 7, επίσης χωρίς στιγμή σε σκύφο (Ιαλυσσός/Τριάντα, πρώιμη ΙΙΙ Β). Mountjoy, RMDP 669-670 εικ. 255:106 (Τανάγρα, ΙΙΙ Α 2). Karantzali 2001, 44 εικ. 35:16497, πίν. 33 c (σε τρίωτο αλάβαστρο, ανεστραμμένο U χωρίς στιγμή στο κέντρο, Πυλώνα ΙΙΙ Α 2). Γενικώς για το θέμα βλ. Mountjoy ΜΓΚ, 73 εικ. 77:18.
[173] Αδρύμη-Σισμάνη, Οικία με διάδρομο από την αρχαία Ιωλκό, στα Πρακτικά «Το έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠΠΟ, στη Θεσσαλία και την ευρύτερη περιοχή της (1990-1998), 1η Επιστημονική Συνάντηση, Βόλος 2000, 285, εικ. 11 Σχ. 9 (χωρίς τη στιγμή στο κέντρο, ΙΙΙ Α 2). Επίσης Mountjoy, RMDP, I, 216-7.
[174] Demakopoulou, 1993, 68-9 πίν. 12:52 (ΙΙΙ Α 2), τρίωτο αλάβαστρο από Κόκλα που συνδυάζει φυλλοφόρο ταινία και U χωρίς στιγμή.
[175] Παντελίδου 1975, 183, πίν. 51 α (ΙΙΙ Α 2) με ανεστραμμένα U.
[176] Παρόμοιο από Τρύπες Κλαδέου, βλ. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), πίν. 97 α. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 518 (Βούντενη, Πρώιμη ΙΙΙ Γ). Παρλαμά 1984, 191-2, 197-9, σχ. 46, 47, 51, πίν. 86-7, 90 (Σκύρος ΙΙΙ Β 2-αρχές ΙΙΙ Γ). Hankey, Khalkis, πίν. 18. Prosymna II, εικ. 115 (279). Όμοιο και στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης της ΙΙΙ Β, βλ. Papadimitriou, Γενέθλιον 2006, 49 εικ. 17. Παρόμοιο δείγμα και στην Κύπρο, βλ. Aström 1972, 322-5. Karageorghis 1990, 26 (C.1), πίν. XLV:C1. Aström-Bailey- Karageorghis 1976, 82, αρ. κατ. 177, πίν. LXXVI:177.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

των Π 4389 και 4532 που είναι άβαφος και έχει μία ταινία στο ένα και δύο στο άλλο στη βάση του. Συνήθως ολόβαφη είναι και η εσωτερική επιφάνεια του λαιμού. Η ράχη των λαβών στα Π 4316, 4436, 4459, 4528 διακοσμείται με εγκάριες παχιές γραμμές (στην κορυφή και στις ρίζες), ενώ στα υπόλοιπα είναι ολόβαφη. Τέλος η βάση είναι ακόσμητη ή φέρει ομόκεντρους κύκλους (Π 4358).
Οι δύο αντί για τρεις λαβές στον ώμο κυλινδρικών αλαβάστρων, αποτελεί κριτήριο για όψιμη χρονολόγηση του σχήματος, που επιβεβαιώνεται στην κεραμική της Αγίας Τριάδας, όπου όλα τα δίωτα αλάβαστρα είναι υστερώτερα από τα τρίωτα.[177] Ωστόσο σε άλλες θέσεις, όπως π. χ. στη Ρόδο, δίωτα κυλινδρικά αλάβαστρα (πυξίδες) έχουν βρεθεί σε σύνολο όχι μεταγενέστερο της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου.[178]

Σχολιασμός-χρονολόγηση.
Το σχήμα 93 που εντάσσεται το Π 4184 (Τ. 13) και χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περίοδο, δεν απαντάται στην Ηλεία, σε αντίθεση με τη γειτονική Μεσσηνία.[179]
Το κυλινδρικό αλάβαστρο FS 94 είναι σχήμα αρκετά διαδεδομένο σε όλο το μυκηναϊκό κόσμο.[180] Εισάγεται ως παραλλαγή του αρτόσχημου αλάβαστρου στην ΥΕ ΙΙ Α περίοδο,[181] και γίνεται κοινό σχήμα ιδιαίτερα κατά τους ΥΕ ΙΙΙ Α χρόνους, και λιγότερο στην ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο. Η παραγωγή του, έστω και σποραδικά συνεχίζεται έως τους ΥΕ ΙΙΙ Γ χρόνους.[182]
Πιθανόν το σχήμα αναπαραγόταν σε πολύτιμο υλικό, που αντέγραφε ελεφάντινα πρότυπα, όπως φανερώνει η αλαβάστρινη πυξίδα από την Αχαΐα.[183]
Η ποικιλία του σχήματος έγκειται κυρίως στα τοιχώματα του σώματος, κατακόρυφα, κοίλα, με μείωση ή διευρυνόμενα προς τα κάτω. Το χείλος είναι πλατύ, καμπτόμενο προς τα κάτω, η βραχύ προς το τέλος της ΥΕ ΙΙΙ Α 2. Η βάση διακοσμείται συνήθως με ομόκεντρους κύκλους. Η διακοσμητική ζώνη του ώμου, αρχικά πιο πλατιά μεταξύ των λαβών, ενώ σταδιακά στενεύει,[184] εμφανίζει τυπικά θέματα, όπως το δικτυωτό, φυλλοφόρο ταινία και τεθλασμένες ή κυματοειδείς γραμμές.
Η διακόσμηση είναι συνήθως γραμμική εκτός από ελάχιστα δείγματα που διακοσμούνται με εικονιστικά θέματα, στους ΥΕ ΙΙΙ Γ χρόνους.[185] Το μοναδικό ταινιωτό παράδειγμα Π 4358 από τον τάφο 9 βρίσκει παράλληλα στην Αχαΐα και Μεσσηνία.[186]

---

[177] Ομοίως βλ. Alt-Agina IV:1, 43.
[178] Βλ. σχετικώς Benzi 1992, 40.
[179] Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 78 κ. ε., 86 με βιβλιογραφία για όλα τα δείγματα της Μεσσηνίας (Εγκλιανό, Νιχώρια, Μάλθη).
[180] Στην Κρήτη δεν γνωρίζει ιδιαίτερη διάδοση, βλ. Popham 1970, 77, πίν. 15 f (ΥΕ ΙΙΙ Α Κνωσσός). Πιο συχνά εμφανίζεται στην ΥΜ ΙΙΙ Α 2-Β, βλ. Kanta 1980 279 (κυλινδρικό αλάβαστρο από τα Χανιά της ΥΜ ΙΙΙ Α 2, με εικονιστική παράσταση). Στην Κύπρο το σχήμα απαντά από την ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περίοδο, και το σχήμα FS 94, κυριαρχεί κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α 2-Β περίοδο στη Συρία και Παλαιστίνη, βλ. Astr¨om 1972 α, 322-4 (FS 94), 324-5 (FS 95) για την Κύπρο. Leonard 1994, 35-7 (Συρία-Παλαιστίνη).
[181] Furumark, MP, 43. Αναφέρει ότι εισάγεται στην ΥΕ Ι. Ο Λώλος υποστηρίζει (Lolos 1987, 297) ότι δεν υπάρχει δείγμα της ΥΕ Ι περιόδου.
[182] Mountjoy, MTK, 147. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 91.
[183] Για την αλαβάστρινη πυξίδα Αχαΐας βλ. Achaea 151, εικ. 301, 333. Δημακοπούλου, (επιμ.), Μυκηναϊκός Κόσμος, 1988, 115:43. Για ελεφάντινες πυξίδες βλ. Ath, Agora XIII, 166 πίν. 32 (Αθήνα). Δημακοπούλου-Κόσνολα 1981, πίν. 26 (θαλαμωτός τάφος των Οιδίποδος Παίδων στη Θήβα). Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 91 με βιβλιογραφία και για δείγματα ελεφάντινων πυξίδων από Κρήτη.
[184] Mountjoy, RMDP, 116. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 91.
[185] Όπως π. χ. η πυξίδα από το Λευκαντί που διακοσμείται με γρύπες, σφίγγα και ελάφι, βλ. Popham, BSA 66 (1971), 340, πίν. 54:2. Συγκεντρωμένα παράλληλα βλ. στην Thomatos 2006, 72-76.
[186] Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 87.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Το κυλινδρικό αλάβαστρο θα είχε την ίδια χρήση με το αρτόσχημο και σφαιρικό, δηλαδή θα ήταν σκεύη για την φύλαξη αρωματικών ελαίων ή καλλυντικών. Το κυλινδρικό-πυξίδα ενδεχομένως εχρησιμοποιείτο και για τη φύλαξη κοσμημάτων.[187] Στον Εγκλιανό, κυλινδρικά αλάβαστρα βρέθηκαν στους χώρους 32 και 60, και πιθανόν χρησιμοποιήθηκαν στην αποθήκευση αρωματικών ελαίων.[188]

Όπως και στα αρτόσχημα και στα σφαιρικά αλάβαστρα οι μικρές λαβές του σχήματος θα εξυπηρετούσαν τη στερέωση κάποιου πώματος, από πηλό, δέρμα ή ύφασμα, δεμένα με σχοινί.[189] Άλλωστε σε κάποια δείγματα από το νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας στα αγγεία αυτά έχει τοποθετηθεί πώμα από πόδι κύλικας. Ο σχετικά ψηλός λαιμός προφανώς βοηθούσε στο κράτημα για τη μεταφορά του αγγείου χωρίς να χυθεί το περιεχόμενό του.

Το σχήμα αποδεικνύεται αρκετά κοινός τύπος αγγείου, τόσο στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας, όσο και στην Ηλεία γενικότερα. Από αρκετές θέσεις της Ηλείας προέρχονται κυλινδρικά αλάβαστρα.[190] Αρκετά κοινό επίσης στην Αχαΐα[191] στη Μεσσηνία,[192] και λιγότερο στην Κεφαλλονιά.[193]

Όσον αφορά στην χρονολογική εξέλιξη του σχήματος στο νεκροταφείο έχομε να σημειώσουμε τα εξής: αρχικά εμφανίζεται το τρίωτο με κυρτό ώμο, χαμηλό, αμφίκοιλο λαιμό που καταλήγει σε εξώκυρτο χείλος, και ελαφρώς κυρτή βάση. Στο σώμα έχει ταινιωτή διακόσμηση, η οποία αποτελείται από ζώνες πλατιών με ενδιάμεσες λεπτές ταινίες και στον ώμο διακοσμείται με δικτυωτό (FM 57),[194] με φυλλοφόρο ταινία (FM 64),[195] με κυματοειδή γραμμή (FM 53, 21) και συμπληρωματικό διακοσμητικό θέμα τον πάπυρο (FM 25 ή σχηματοποιημένη αχιβάδα), ή τέλος με ολόβαφα, όρθια, αντωπά ημικύκλια.

Στο τέλος της ΥΕ ΙΙΙ Β περιόδου εμφανίζεται το δίωτο κυλινδρικό αλάβαστρο, το οποίο επικρατεί κυρίως στην ΥΕ ΙΙΙ Γ, όπως στη γειτονική Αχαΐα και Κεφαλλονιά.[196] Εκτός από τη διαφορά στον αριθμό των λαβών, που ως επί το πλείστον στα δίωτα αλάβαστρα είναι τοποθετημένες στην ακμή του ώμου, ενώ στα τρίωτα λίγο πάνω από

---

[187] Σε πυξίδα από ΥΜ ΙΙΙ τάφο στην Παχυάμμο Κρήτης βρέθηκαν τρία χρυσά δακτυλίδια και περιδέραια, βλ. Αλεξίου 1954, 403-4 πίν. Ζ.

[188] PN I, 402-3 (αλάβαστρα), 156-8 (χώρος 32), 237-241 (χώρος 60). Στην Αίγινα βρέθηκαν δύο κυλινδρικά αλάβαστρα σε τάφο, τα οποία περιείχαν ασβέστη (βλ. Κεραμόπουλος, ΑΕ 1910, 207). Το περιεχόμενο ενδεχομένως συνδέεται με την απολύμανση του τάφου, βλ. Κουντούρη 2002, (δ.δ.), 96.

[189] Σχόλια και βιβλιογραφία στην Κουντούρη 2002, (δ.δ.), 95.

[190] Βλ. παραπάνω σχετική παραπομπή και επιπλέον, Παρλαμά 1971, 57, 59, πίν. ΛΔ ε, η γνωστή πυξίδα του Αγραπιδοχωρίου). Σε πρόσφατες ανασκαφές και από τις Τρύπες και Τσούκα Κλαδέου, βλ. Ολυμπία Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), πίν. 94γ, 96 α, 97 α, και της ιδίας Χρονικά ΑΔ 2000, 2002 υπό εκτύπωση. Mountjoy, RMDP, 386-7 αρ. 58, 395-6. Παρλαμά, ΑΔ 29 (1973-4) Α, πίν. 29 α, πίν. 32 ε-στ, 33 α-β (Καυκανιά, ΙΙΙ Γ ύστερη).

[191] Βλ. Achaea 87-91, εικ. 137-146, 237-241με βιβλιογραφία. Πετρόπουλος, 2000, 86 εικ. 24, 88 εικ. 32-3, 90 εικ. 38 (Σπαλιαρέικα Λουσικών).

[192] Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 80 κ. ε. με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία.

[193] Βλ. Desborough, LMTS, 105. Wardle 1972, 141, εικ. 12, 144 εικ. 87: A19, εικ. 93:1703. Mountjoy, RMDP, 455-6

[194] Βλ. και σχετική παραπομπή παραπάνω και επιπλέον πρβλ. PN I, 402, εικ. 385:410 (Πύλος), Stubbings, Attica, 43 πίν. 11:9 (Βουρβάτσι), Παρλαμά 1984, 189, πίν. 85 (Σκύρος). Ath. Agora XIII, 123, 230-1-3, πίν. 54:1 (ΙΙΙ Α 2 ύστερη). Prosymna, εικ. 572, 1188.

[195] Mountjoy, RMDP 117-8 αρ. 156 (Πρόσυμνα ΙΙΙ Α 2), 216-7 αρ. 103 (Κορινθία ΙΙΙ Α 2), 265-6 αρ. 86 (Πελλάνα ΙΙΙ Α 2), 334-5 αρ. 66 (Μεσσηνία ΙΙΙ Α 2, με λοξές γραμμές), 409-410 (Αχαία ΙΙΙ Α 2, με ελαφρώς καμπύλες γραμμές), 524, 526, αρ. 133 (ΙΙΙ Α 2), 841, 843 αρ. 72 (Θεσσαλία ΙΙΙ Α 2).

[196] Από την Ηλεία άλλα δίωτα αλάβαστρα έχομε από το Αγραπιδοχώρι (Παρλαμά ΑΕ 1971, 57, αρ. ΙΙ.11), από Τρύπες Κλαδέου (Γιαλούρης, ΑΔ 19 (1964) Β2, 177, πίν. 185 α, και Βικάτου ΑΔ 53 (1998), πίν. 94 γ:7178, 95γ:7616, 96:7629, 97:8062, και της ιδίας ΑΔ 2000, και 2002 Χρονικά υπό εκτύπωση, για το ίδιο νεκροταφείο). Για την Αχαΐα βλ. Achaea 88, εικ. 238 d, 239 c (ομάδα 2). Για την Περατή βλ. Περατή Β, 207, εικ. 79, 209. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 64 πίν. 2 (Κεφαλλονιά).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

αυτήν,[197] το δίωτο αλάβαστρο είναι γενικώς μικροτέρων διαστάσεων, με το ύψος να είναι μεγαλύτερο από τη μέγιστη διάμετρο του αγγείου (αντίθετα με τα πρωιμότερα τρίωτα κυλινδρικά), ο λαιμός γίνεται ψηλότερος, και η βάση τους είναι συνήθως ακόσμητη, σε αντίθεση με τα τρίωτα κυλινδρικά, όπου σχεδόν σε όλα η βάση διακοσμείται με ομόκεντρους κύκλους. Το χείλος δεν είναι πλέον προεξέχον, εξώκυρτο, όπως στα τρίωτα, αλλά απλό, έξω νεύον, ή καμιά φορά αποστρογγυλεμένο.

Στον ώμο προτιμάται πλέον η διακόσμηση με απλή ή διπλή κυματοειδή, ή τεθλασμένη γραμμή, τα ομόκεντρα τόξα και τα ενάλληλα τρίγωνα, ενώ υπάρχει και ένα δείγμα ολόβαφου. Το θέμα του σχηματοποιημένου διπλού πέλεκυ που απαντάται στο Π 4500 (Τ. 26), το ολόβαφο αλάβαστρο Π 4449 (Τ. 21), τα ομόκεντρα τόξα (Π 4496, Τ. 26), το βραχώδες που διακοσμεί το Π4321 (Τ. 7) με εντελώς αποστρογγυλεμένες τις κορυφές του, μπορούν να χαρακτηριστούν ως τοπικά στοιχεία, που εμφανίζονται και στη γειτονική Αχαΐα.[198]

Τα κυλινδρικά αλάβαστρα του νεκροταφείου της Αγίας Τριάδας χρονολογούνται ως εξής: Στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περίοδο χρονολογείται το Π 4540 (Τ. 30) το οποίο έχει ιδιαίτερα χαμηλό σώμα και πολύ ψηλό κυρτό λαιμό, με αποτέλεσμα το σώμα του να είναι χαμηλότερο από το λαιμό του. Η φυλλοφόρος ταινία η οποία διακοσμεί το σώμα συνάδει με τη χρονολόγηση του σχήματος στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1. Στη συνέχεια (ΥΕ ΙΙΙ Α1-2) χρονολογούνται τα κυλινδρικά αλάβαστρα που διακοσμούνται με δικτυωτό κόσημα[199] (Π 4300, 4301, 4324, 6386), με το σχηματοποιημένο διπλό πέλεκυ (Π 4500), και τη φυλλοφόρο ταινία (Π 4271). Στην Ηλεία εμφανίζεται κυρίως το κυλινδρικό αλάβαστρο με διακόσμηση δικτυωτού και στην ΥΕ ΙΙΙ Β.[200]

Στην ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο ανήκει το Π 4613 (Τ. 34, ίσως ΙΙΙ Β 2) που σαν σχήμα παραμένει το ίδιο με τα προαναφερθέντα της προηγούμενης περιόδου και διακοσμείται με διπλή κυματοειδή γραμμή. Προς το τέλος αυτής της περιόδου εμφανίζεται και το δίωτο κυλινδρικό αλάβαστρο με τα Π 4316 (Τ. 7, ή 4325), Π 4436 (Τ. 22), και το ολόβαφο Π 4449 (Τ. 21).

Το τρίωτο αλάβαστρο συνεχίζεται και στην ΥΕ ΙΙΙ Γ, εφόσον αντιπροσωπεύεται από το Π 4321 (Τ. 7), που διακοσμείται στο κατώτερο τμήμα του σώματος με το βραχώδες θέμα, το οποίο μοιάζει περισσότερο με ολόβαφα ημικύκλια. Στην ίδια περίοδο χρονολογούνται και όλα τα υπόλοιπα δίωτα αλάβαστρα (Π 4358 (Τ. 9), 4389 (Τ. 20), 4459 (Τ. 24), 4496 (Τ. 26), 4528 και 4532 (Τ. 29).

Γενικώς τα αλάβαστρα-πυξίδες βρίσκονται, ως επί το πλείστον, σε ταφικά σύνολα, ενώ σπάνια προέρχονται από οικισμούς, όπως της Τίρυνθας, Κοράκου, Λευκαντί, Εύτρηση, Ακρόπολη, τείχος Δυμαίων κ. ά.[201]

---

[197] Πολλές φορές οι δύο αντί τρεις λαβές αποτελούν χρονολογικό κριτήριο και τα δίωτα αλάβαστρα θεωρούνται υστερότερα (βλ. Alt-Agina IV:1, 43). Ωστόσο σε ορισμένες περιπτώσεις δίωτα αλάβαστρα βρέθηκαν σε κλειστά σύνολα, όχι μεταγενέστερα της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου, όπως συμβαίνει στη Ρόδο, βλ. Benzi 1992, 40.

[198] Βλ. Achaea, 88, 89, 91, 144 c, 240:16 (για τα ομόκεντρα τόξα), εικ. 241:27 (για το διπλό πέλεκυ), εικ. 134 d (για το βραχώδες, σε σφαιρικό αλάβαστρο, ΙΙΙ Γ 1 β) και 143 c-d όπου κυματοειδής γραμμή με ολόβαφα τα διάκενα των καμπύλων, που μοιάζει με το βραχώδες ΙΙΙ Γ 1 α). Aigion, 27, πίν. 77, 80 (για το ολόβαφο).

[199] Το δικτυωτό κόσμημα στα κυλινδρικά αλάβαστρα ήδη από την ΥΕ ΙΙΙ Α 1, βλ. Mountjoy, RMDP, 658-660, αρ. 61-2 (Θήβα, Τα ίδια και στον Κεραμόπουλος ΑΔ 3 (1917) 83, εικ. 59).

[200] Βλ. Παρλαμά 1974, πίν. 29 α (Ολυμπία).

[201] Αναφορά με πλήρη βιβλιογραφία για τις θέσεις βλ. Benzi 1992, 41-2. Lefkandi IV, 2006, 164-5, πίν. 35:2 και 67 (διακοσμούνται και με εικονιστικά θέματα της ΥΕ ΙΙΙ Γ φάσης 2 α Λευκαντί). Για συγκεντρωμένη βιβλιογραφία και δείγματα αρτόσχημων, σφαιρικών και κυλινδρικών αλαβάστρων βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 92-4.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Γ) Τα τριποδικά αλάβαστρα (FS 99, βλ. φυλλάδιο 5, σελ. 11).[202]
Η τρίτη κατηγορία κυλινδρικών αλαβάστρων είναι τα τριποδικά. Βρέθηκαν μόνο τρία:
(Τ. 2). Π 4265.
(Τ. 10). Π 4362.
(Τ. 33). Π 4585.
Το μεγαλύτερο είναι αυτό του Τ. 10 (Π 4262), με ύψος 0,24 μ. και διάμετρο σώματος 0,213 μ. Το μικρότερο είναι το προερχόμενο από το τάφο 33 (Π 4585), το οποίο έχει ύψος 0,104 μ. και διάμετρο 0,09 μ.
Ο πηλός είναι καθαρός, ερυθρωπός, και κιτρινέρυθρος. Το αλείφωμα είναι στην ίδια σχεδόν απόχρωση του πηλού και η βαφή διακόσμησης είναι μαύρη, καστανή και καστανέρυθρη. Ο όπτηση των αγγείων είναι πολύ καλή.
Τα τριποδικά αλάβαστρα έχουν την ίδια τυπολογία με τα κυλινδρικά με επιπρόσθετο στοιχείο την ύπαρξη τριών, ορθογώνιας διατομής, ποδιών στη βάση. Έχουν δύο λαβές στην ακμή του ώμου, κυλινδρικό σώμα με επίπεδη βάση, λαιμό αμφικοίλου περιγράμματος, με εξώκυρτο χείλος, και τρία πόδια. Οι λαβές του Π 4362 είναι διπλές τοξόσχημες.[203] Τα πόδια φέρουν κάθετες αυλακώσεις στην εξωτερική τους επιφάνεια. Στο Π 4362 τα πόδια αποτελούνται από δύο ενωμένα σκέλη. Και τα τρία δείγματα του νεκροταφείου χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο.
Φέρουν διακόσμηση τόσο στο σώμα όσο και στον ώμο.
Διακόσμηση σώματος.
α). *Σχηματοποιημένα τριγωνικά άνθη* ή συνεχόμενες διαποίκιλτες γωνίες. Στο εσωτερικό κάθε γωνίας εγγράφονται ομόκεντρα ημικυκλικά τόξα (βλ. φυλλάδιο 5, σελ. 11). Το τελευταίο περιβάλλεται από στιγμές. Το θέμα αυτό που διακοσμεί το σώμα του μεγάλου τριποδικού αλάβαστρου Π 4362 (Τ. 10) είναι διαδεδομένο στην Ηλεία, όπου απαντάται στην κυλινδρική πυξίδα και αμφορέα του Αγραπιδοχωρίου,[204] σε αγγεία από το νεκροταφείο Τρυπών Κλαδέου,[205] αλλά και σε αγγεία της Αχαΐας.[206]
β). *Γραμμωτά λέπια (FM 44:10,* βλ. φυλλάδιο 5, σελ. 11*).* Καταλαμβάνουν όλη την επιφάνεια του σώματος του Π 4585 (Τ. 33). Το ίδιο θέμα και σε όμοιο σχήμα από την Αχαΐα.[207]
γ). *Ταινιωτή διακόσμηση.* Στο Π 4265 το σώμα διακοσμείται με έξι επάλληλες λεπτές ταινίες.

Διακόσμηση ώμου.
α). Τα *σχηματοποιημένα τριγωνικά άνθη ή διαποίκιλτες γωνίες* που αναφέρονται παραπάνω στη διακόσμηση του σώματος του Π 4262 διακοσμούν και τον ώμο του αγγείου.
β). *Ενάλληλα τρίγωνα σε συνδυασμό με κυματοειδείς γραμμές (*βλ. φυλλάδιο 5, σελ. 11). Ο συνδυασμός των δύο αυτών θεμάτων απαντάται στον ώμο του Π 4265.[208]

---

[202] Achaea, 88 κ. ε, εικ. 238 f. Benton-Waterhouse BSA 68 (1973), 8, εικ. 13: Τ 11; 5:98-100 (Ιθάκη-Τις Λαγκαδάς). PN I, εικ. 395:457 (shape 68).
[203] Όμοιες λαβές και σε τριποδικό αλάβαστρο από Αρκαδία, βλ. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.) 389.
[204] Παρλαμά ΑΕ 1971, πίν. ΚΘ β, ΛΒ α-γ, ΛΔ ε.
[205] Είναι αδημοσίευτα και δεν εικονίζονται στα Χρονικά του Αρχαιολογικού Δελτίου. Αναφέρονται εδώ, δεδομένου ότι η υπεύθυνη ανασκαφής είναι η συγγραφέας.
[206] Achaea εικ. 210 a, 225 a-b (το θέμα σε ψευδόστομους).
[207] Achaea 89-90, εικ. 146 d (ΙΙΙ Γ 1) και σημ. 86-87 για βιβλιογραφία. Mountjoy, RMDP, 447 και της ιδίας ΜΓΚ πίν. 16.7 (από Κανιά Μακρυσίων). Είναι διακόσμηση του μινωικού θεματολογίου της ΥΜ ΙΙΙ Α 2, βλ. Kanta 1980, εικ. 20.4.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γ) *Ανεστραμμένα ομόκεντρα κροσσωτά τόξα (FM 43,* βλ. φυλλάδιο 5, σελ. 11*).* Ο ώμος του Π 4585 φέρει ανεστραμμένα ομόκεντρα κροσσωτά τόξα, τα οποία «κρέμονται» από ταινία που περιτρέχει το λαιμό.

Το χείλος είναι ολόβαφο. Ο λαιμός είναι επίσης ολόβαφος (Π 4585), ή διακοσμείται με λεπτές ταινίες (Π 4262). Η εσωτερική του επιφάνεια και στις τρεις περιπτώσεις είναι ολόβαφη. Στη ράχη των λαβών πυκνές εγκάρσιες γραμμές (Π 4262, 4585), ή πινελιές στη ρίζα και στην κορυφή (Π 4265). Τα πόδια κοσμούνται με κάθετες παράλληλες γραμμές (Π 4265) ή εγκάρσιες λεπτές (Π 4585), ή απλή κατακόρυφη γραμμή στο κέντρο (Π 4265).

Σχολιασμός.
Το τριποδικό κυλινδρικό αλάβαστρο εμφανίζεται στην πρώιμη ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο.[209] Χωρίς να αποτελεί διαδεδομένο σχήμα, εμφανίζεται περισσότερο κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση περίοδο στη δυτική Ελλάδα, όπως στην Αχαΐα,[210] στην Αρκαδία,[211] και στην Κεφαλλονιά,[212] και λιγότερο στα νησιά (Νάξος, Ρόδος, Κάλυμνος, Κως),[213] στην Αττική,[214] στην Ελάτεια,[215] και κυρίως στην Κρήτη απ΄ όπου πιθανώς μεταφέρεται στην ηπειρωτική Ελλάδα.[216]
Οι μαστοειδείς αποφύσεις που υπάρχουν στον ώμο τέτοιων αγγείων, απουσιάζουν εντελώς από αυτά του νεκροταφείου μας. Το σχήμα του τριποδικού αλάβαστρου εμφανίζεται στην Αργολίδα και την Περατή στην αρχή της ΥΕ ΙΙΙ Γ και διατηρείται σε όλη περίοδο αυτή, ενώ επιβιώνει και στη Γεωμετρική εποχή.[217]
Τα τρία τριποδικά αλάβαστρα του νεκροταφείου μας βρίσκουν τα ακριβή τους παράλληλα σε αυτά της Αχαΐας, και γενικώς διαφέρουν από τα δείγματα των άλλων περιοχών τα οποία, ως φαίνεται, είναι επηρεασμένα και από τους στάμνους στο άνω τμήμα του σώματος. Ομοιότητες έχουν και με τα προερχόμενα από τον τάφο Δ της Λακκίθρας στην Κεφαλλονιά,[218] και από την Τραγάνα,[219] γεγονός που υποδηλώνει ότι πρόκειται για τοπική παραγωγή στην ΒΔ και Δ. Πελοπόννησο. Στην Ηλεία

---

[208] Achaea, 88-89, εικ. 146 a-d (III C 1 a-b), 239 d (III C 1 a). Περατή Β, 210. Tiryns VI, πίν. 14:3 (Gr. IV 2), τα τρίγωνα σε κυλινδρικό αλάβαστρο.
[209] Furumark, MP, 600, σχήμα 19, τύπος 99. Περατή Β, 209-212. Mountjoy, ΜΓΚ, 147-148, 170-1. Κουντούρη 2002, (δ.δ.), 91. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 64 πίν. 2 (Κεφαλλονιά).
[210] Θεωρείται μάλιστα ένα από τα τοπικά χαρακτηριστικά της αχαϊκής κεραμικής, βλ. εκτός των παραπάνω παραπομπών και σελ. 128 της Achaea.
[211] Σπυρόπουλος 1996, 16. Το ίδιο εικονίζεται και στον Moschos 2007, πίν. 11:1 (ΙΙΙ Γ Ύστερη). Στο στόμιο του κυλινδρικού αλαβάστρου βρέθηκε ψευδόστομος αμφορίσκος. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.) 389.
[212] Souyoudzoglou-Haywood 1999, 64 πίν. 2 (Λακκίθρα, Μεταξάτα).
[213] Ελαφρώς διαφορετικά τα προερχόμενα από Ρόδο, βλ. Benzi 1992, 41, 306, 315, 376, 395, πίν. 60 a, 65 f, 74 g, 100 g, 109 g. Mountjoy, RMDP, 1038-9 αρ. 172-3 (Ιαλυσός ΙΙΙ Γ πρώιμη-μέση), 1067-8 αρ. 262 (Ιαλυσός ΙΙΙ Γ μέση) Για τη Νάξο βλ. Βλαχόπουλος 2006, Α, 121-2.
[214] Βλ. σημ. 1-5 της σελ. 211, της Περατής Β, όπου αναφέρονται οι θέσεις και η σχετική βιβλιογραφία. Mountjoy, RMDP, 568-9 αρ. 334, 335 (Περατή, ΙΙΙ Γ πρώιμη), 583, 585 αρ. 413 (Περατή, ΙΙΙ Γ μέση). Γενικώς για τα τριποδικά αλάβαστρα βλ. και Περατή Β, 210, εικ. 81:961. Benzi, Attica, πίν. 3:43 (Σαλαμίνα). Για τις μινωϊκές πυξίδες βλ. Kanta 1980 281-283. Mountjoy, ΜΓΚ , 147 εικ. 174 (Περατή). Podzuweit 1979, 424, εικ. 40:8 (Τίρυνθα) και 1978 498, εικ. 44, όπου εμφανίζεται μόνο στην αρχή της περιόδου.
[215] Δημακοπούλου, Περιφέρεια Α 1994, 190 εικ. 7 (Ελάτεια, ΙΙΙ Γ Μέση).
[216] Ο Παπαδόπουλος (1981, 410-1) θεωρεί ότι οι τριποδικές πυξίδες αποτελούν χαρακτηριστικό μινωικό σχήμα, που εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙΙ Β-Γ Αχαΐα, και βρίκει παράλληλα στην Κρήτη, στο υλικό του υπομυκηναϊκού οικισμού στο Καρφί, στο Καβούσι, το Παλαίκαστρο (Καστρί), την Κριτσά και τις Γυψάδες).
[217] Kerameikos I, πίν. 61 (533). Επίσης Desborough, Protogeometric Pottery, 112.
[218] Μαρινάτος, ΑΕ (1932), πίν. 10:146, 11:171 και 172. Mountjoy, RMDP, 455-6 αρ. 40 (ΙΙΙ Γ Μέση).
[219] Μαρινάτος. ΑΕ (1914), πίν. 13 (ΙΙΙ Γ 1 β).

τριποδικά αλάβαστρα προέρχονται από το νεκροταφείο Τρυπών Κλαδέου,[220] τα οποία χρονολογούνται επίσης στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο.

[220] Πρόκειται για ωραίες πυξίδες με πώμα, εξαιρετικής διατήρησης και με ωραία διακόσμηση, βλ. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β1, πίν. 96 β, οι οποίες αποτελούν, κατά την άποψή μου προϊόντα του τοπικού εργαστηρίου που έχει πολλές μινωικές επιδράσεις και δραστηριοποιείται στην περιοχή της Ολυμπίας κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ μέση περίοδο (βλ. αναφορά στο σχετικό κεφάλαιο παρακάτω). Mountjoy, RMDP, 394-5 αρ. 88, (ΙΙΙ Γ ύστερη). Γιαλούρης, ΑΔ 19 (1964) Β 1, πίν. 86 δ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΤΕΤΡΑΩΤΟΙ ΑΜΦΟΡΕΙΣ.

Από τους τάφους της συστάδας του Αγιάννη προέρχονται εννέα συνολικά μεγάλοι τετράωτοι αμφορείς, που αποτελούσαν κτερίσματα πρωτογενών ταφών και διατηρούνται σε εξαιρετική κατάσταση. Ο κατάλογος ανά τάφο έχει ως εξής:
(Τ. 6). Π 4309.
(Τ. 22). Π 4438.
(Τ. 26) Π 4511.
(Τ. 26). Π 4509.
(Τ. 31). Π 4550.
(Τ. 33). Π 4584, 5046.
(Τ. 34). Π 4594, 4598.
Οι διαστάσεις του κυμαίνονται, στο ύψος από 0,35 μ. (Π 4584) έως 0,565 μ. (Π 4511) και στη μέγιστη διάμετρο από 0,328 (Π 4594), έως 0,535 μ. (Π 4511).
Ο πηλός που έχει χρησιμοποιηθεί είναι ανοικτός καστανός (Π 4438) και ροδόχρωμος (Π 4309, 4509, 4511, 4550, 4584, 4594, 4598, 5046). Το αλείφωμα είναι σε όλους στην ίδια ή ελαφρώς ανοικτότερη απόχρωση από το χρώμα του πηλού. Το χρώμα διακόσμησης είναι καστανόμαυρο (Π 4438, 4511, 4550), μαύρο (Π 4509), καστανέρυθρο (Π 4309, 4584), καστανό (Π 5046) και ερυθρωπό (Π 4594, 4598).
Το σχήμα του σώματος των μεγάλων αυτών αγγείων διαμορφώνει τους παρακάτω τύπους:
1). **Αμφικωνικός**[1] (Π 4309, 4438, 4511, 4550, 4584, 5046, βλ. φυλλάδιο 6, σελ. 2). Στον τύπο ανήκουν οι έξι από τους συνολικά εννέα αμφορείς. Η μέγιστη διάμετρος βρίσκεται στη μέση περίπου του σώματος, και το ύψος είναι σχεδόν ίσο με αυτή.
2). **Ωοειδής**[2] (Π 4594, 4598, φυλλάδιο 6, σελ. 4). Το ύψος στον τύπο αυτό είναι μεγαλύτερο από τη μέγιστη διάμετρο.
3).**Κωνικός – σφαιρικός**[3] (Π 4509, φυλλάδιο 6, σελ. 4). Δεν διαφέρει ιδιαίτερα από τον αμφικωνικό τύπο. Έχει τη μέγιστη διάμετρο στη μέση περίπου του σώματος, με τη διαφορά ότι τα τοιχώματα δεν είναι τόσο κωνικά.
Όλοι οι τετράωτοι αμφορείς έχουν πλατύ οριζόντιο χείλος, λαιμό αμφικοίλου περιγράμματος, και βάση ταινιωτή.[4] Δύο μεγάλες οριζόντιες λαβές, κυκλικής διατομής (Π 4438, 4550, 4584, 4594, 4598) ή σχοινοειδείς (Π 4309, 4509, 4511, 5046)[5] βρίσκονται στη μέση του σώματος του αγγείου. Οι μικρότερες λαβές είναι τοποθετημένες στον ώμο, είτε είναι κάθετες ταινιωτές (Π 4309, 4438, 4509, 4594, 4598), ή σχοινοειδείς[6] (Π 4511, 5046), είτε είναι και αυτές οριζόντιες, κυκλικής διατομής (Π 4550, 4584).[7]

Διακόσμηση.

---

[1] Achaea, 68, εικ. 191 a. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β1, πίν. 94 γ, 95 δ, 97 γ.
[2] Achaea 68, εικ. 191 d. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 506, όπου αναφέρεται ότι όλοι οι αμφορείς της Βούντενης, δίωτοι και τετράωτοι είναι αποκλειστικά ωοειδείς.
[3] Achaea 68, εικ. 191 c.
[4] Ομοίως και στην Αχαΐα (Achaea 68). Πρόσφατα για τη Βούντενη, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 507.
[5] Οι σχοινοειδείς λαβές θεωρούνται από τον Παπαδόπουλο, ως χαρακτηριστικό των αχαϊκών αμφορέων, βλ. Achaea 68, εικ. 52 a, 53 b, 54 c-d, 56 d, 57 a, 58 c-d, 59 a και σ. 128.
[6] Σχοινοειδείς λαβές σε δίωτο διαφορετικού τύπου αμφορέα από την Κρήνη Ακροπόλεως, βλ. Broneer, Hesperia 8 (1939), 393-4, 361 εικ. 74, 75.
[7] Achaea 68. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 381-2. Οι οριζόντιες λαβές στον ώμο εμφανίζονται τόσο στην Αχαΐα, όσο και στην Αρκαδία, στους τετράωτους αμφορείς από το Παλαιόκαστρο. Στην Ηλεία συνηθίζονται περισσότερο οι μικρές κάθετες ταινιωτές.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Όσον αφορά στη διακόσμησή τους χωρίζονται στις παρακάτω κατηγορίες:
1). Ολόβαφοι, με λεπτή διακοσμητική ζώνη στον ώμο.[8] Με τον τρόπο αυτό διακοσμούνται τρεις αμφορείς (Π 4438, 4550, 4594).
2). Ολόβαφο το κάτω μισό του σώματος, ο λαιμός και το χείλος. Το υπόλοιπο του σώματος, έως τον ώμο καλύπτεται από διακοσμητική ζώνη, που αποτελείται είτε από ταινίες (Π 4584), είτε είναι άβαφη (Π 4509), είτε διακοσμείται από διάφορα θέματα (Π 4309, 4511, 5046).[9]
3). Ολόβαφα χείλος και λαιμός, ταινιωτή διακόσμηση στο σώμα, με κυματοειδή γραμμή στη μέση του σώματος και διακοσμητική ζώνη ώμου (Π 4598).[10]
Σύμφωνα με τα παραπάνω, η κύρια διακοσμητική ζώνη των μεγάλων τετράωτων αμφορέων είναι στον ώμο, ενώ σε τρεις από αυτούς (Π 4309, 4598, 4511) υπάρχει και διακοσμητική ζώνη στο σώμα, στο ύψος της μέγιστης διαμέτρου, μεταξύ των μεγάλων οριζόντιων λαβών. Η διακοσμητική ζώνη του Π 4511, εκτός από τα συνήθη θέματα της περιόδου, φέρει και δύο εικονιστικά θέματα κάτω από τις λαβές: μία σκηνή κυνηγιού και μία ανθρώπινη μορφή.

Διακοσμητική ζώνη ώμου.
Όλοι οι τετράωτοι αμφορείς έχουν διακοσμητική ζώνη στον ώμο, η οποία ποικίλλει ως προς τη θέση και το πλάτος της από το ένα αγγείο στο άλλο. Άλλοτε βρίσκεται ακριβώς κάτω από τη βάση του λαιμού, κι άλλοτε χαμηλά στον ώμο, φτάνοντας σχεδόν στο ύψος της μεγίστης διαμέτρου. Επίσης διαφορετικό είναι και το πλάτος της, άλλοτε στενή και άλλοτε πιο πλατιά.
Στα εννέα συνολικά αγγεία απαντώνται τα παρακάτω θέματα:
1). *Ομόκεντρα τόξα* (FM 43, βλ. φυλλάδιο 6, σελ. 4).[11] Διακοσμούν τον ώμο των Π 4509, 4511 (του Τ. 26) και 4550 (Τ. 31). Στον Π 4509 υπάρχουν δύο σειρές ομόκεντρων τόξων, εκ των οποίων η μία είναι ανεστραμμένη στη βάση του λαιμού. Μερικά από αυτά έχουν ολόβαφο πυρήνα.[12]
Στο Π 4511 τα ομόκεντρα τόξα είναι όρθια και βρίσκονται εκατέρωθεν της μιας κάθετης λαβής στον ώμο, σε πλάγια διάταξη. Τέλος ο Π 4550 φέρει απλά ομόκεντρα τόξα στη μία όψη του.
2) *Δικτυωτά ρομβοειδή* (FM 73), κοσμούν τον ώμο του Π 4584 (βλ. φυλλάδιο 6, σελ. 2).[13]
3). *Τεθλασμένη γραμμή* (FM 61).[14] Στον Π 4594 στη μία όψη στον ώμο υπάρχουν μικρές τεθλασμένες γραμμές σε κάθετη διάταξη (βλ. φυλλάδιο 6, σελ. 3).
4). *Κροσσωτά ρομβοειδή* (παραλλαγή του FM 73). Η άλλη πλευρά του Π 4594 διακοσμείται με μικρά κροσσωτά ρομβοειδή (βλ. φυλλάδιο 6, σελ. 3).
5). *Ενάλληλες διαποίκιλτες γωνίες* ή σχηματοποιημένα τριγωνικά άνθη (FM 25 παραλλαγή, χωρίς να ταυτίζεται απόλυτα, βλ. φυλλάδιο 6, σελ. 4). Είναι το συνηθέστερο διακοσμητικό θέμα, εφόσον απαντάται στον ώμο των Π 4309, 4511, 4598 (Τ. 34). Δύο ενάλληλες γωνίες σχηματίζουν το τρίγωνο, που στο εσωτερικό του

[8] Όμοιος τύπος διακόσμησης και στους τετράωτους αμφορείς της Αχαΐας, βλ. Achaea, 68, εικ. 192 b.
[9] Achaea, 68, εικ. 193 a-b.
[10] Χωρίς να ταυτίζεται απόλυτα, ο τρόπος αυτός διακόσμησης μοιάζει με την κατηγορία D του Παπαδόπουλου, βλ. Achaea, 69, εικ. 194 b.
[11] Achaea, 69, εικ. 195: 1-14. Μοιάζουν κυρίως με τα εικονιζόμενα στην 195 με αρ. 3 (χωρίς να είναι κροσσωτά). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 507 (Βούντενη).
[12] Τα αγγεία από τον Τ. 26 δεν αναλύονται στην παρούσα μελέτη, εφόσον πρόκειται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη, αλλά απλά αναφέρονται στα διακοσμητικά θέματα.
[13] Όμοιο θέμα και στους αμφορείς της Βούντενης, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 508.
[14] Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 508 (Βούντενη).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

εγγράφονται περίστικτα ομόκεντρα τόξα. Θέμα σύνηθες στην Ηλεία και στην Αχαΐα και σε άλλα σχήματα αγγείων.[15]

6). *Αμείβοντες* (FM 58). Απαντάται μόνο στον Π 4511, ως συμπληρωματικό στην κύρια διακόσμηση θέμα όπου στήλη αμειβόντων σχηματίζεται ανάμεσα στα τρίγωνα.[16]

7). *Κροσσωτή τεθλασμένη γραμμή.* (FM 61 παραλλαγή). Εμφανίζεται μόνο στον Π 4438 (Τ. 22)[17].

8). *Ζιγκ-ζαγκ* (FM 61). Διακοσμεί τον Π 4550, μόνο στη μία όψη του (βλ. φυλλάδιο 6, σελ. 4).[18]

9). *Φολιδωτά περίστικτα τρίγωνα.* Δεν ταυτίζεται με το θεματολόγιο του Furumark. Στον ώμο του Π 5046 μεγάλες φολίδες με ολόβαφο πυρήνα και περίγραμμα σχηματίζουν τρίγωνο, το οποίο περιβάλλεται από στιγμές (βλ. φυλλάδιο 6, σελ. 3).

Διακοσμητική ζώνη σώματος.

Οι πέντε από τους εννέα τετράωτους αμφορείς φέρουν και διακοσμητική ζώνη στο σώμα (Π 4309, 4511, 4584, 4598, 5046). Τα θέματα είναι:

1). *Ταινίες.* Με ταινίες διακοσμείται το πάνω μισό του σώματος, έως το ύψος του ώμου του τετράωτου αμφορέα Π 4584 (Τ. 33, βλ. φυλλάδιο 6, σελ. 2).

2). *Κυματοειδής γραμμή* (FM 53). Στον Π 4598 (Τ. 34), στη μέση του σώματος, μεταξύ των δύο μεγάλων οριζοντίων λαβών, υπάρχει παχιά κυματοειδής γραμμή, ανάμεσα σε δύο ομάδες ταινιών (φυλλάδιο 6, σελ. 4).

3). *Φυλλοφόρος ταινία (FM 64).* Απαντάται στον αμφορέα του Τ. 6, Π 4309, όπου ομάδες φυλλοφόρου ταινίας, που αποτελούνται από ενάλληλες όρθιες γωνίες, διακοσμούν το τμήμα του σώματος μεταξύ των λαβών (βλ. φυλλάδιο 6, σελ. 4).

4). *Συνεχής σπείρα* (FM 46:54). Διακοσμεί το σώμα του Π 5046, από τον Τ. 33 (βλ. φυλλάδιο 6, σελ. 3).

5). *Μετόπες με τετράφυλλα ή Χ (FM* 55:3, χωρίς να ταυτίζεται απόλυτα). Το θέμα εμφανίζεται στον στον αμφορέα Π 4511 του Τ. 26.[19]

Εικονιστικά θέματα.

Όπως προαναφέρθηκε στον τετράωτο αμφορέα Π 4511 (Τ. 26),[20] εμφανίζονται δύο εικονιστικά θέματα, χωρίς να κατέχουν περίοπτη θέση στο αγγείο. Ο καλλιτέχνης επέλεξε το χώρο κάτω από τις λαβές για να αποδώσει μία σκηνή κυνηγιού, κάτω από τη μία λαβή, και μία ανθρώπινη μορφή κάτω από τη δεύτερη μεγάλη λαβή του

---

[15] Παρλαμά 1971, 56, πίν. ΛΒ β-γ (σε τετράωτο αμφορέα από το Αγραπιδοχώρι). Achaea εικ. 72 e-f, 225 a, 96 a-b, 225 b, το θέμα σε ψευδόστομο και εικ. 65 b και 200.5 σε αμφορέα. Γενικώς βλ. Furumark, θέμα 25, 9-12. AJA 64 (1960), 17, πίν. 6, Ο. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 508.

[16] Το αγγείο δεν εικονίζεται εφόσον προέρχεται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη. Ως συμπληρωματικό στοιχείο χρησιμοποιείται και στους αμφορείς της Βούντενης, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 508.

[17] Όμοιο θέμα διακοσμεί ώμο υδρίας από το Παλαιόκαστρο Αρκαδίας, βλ. Demakopoulou-Crouwel, BSA 93 (1998), 279, πίν. 56 a. (σαν τρίγωνα απλά κροσσωτά ΙΙΙ Γ). Το θέμα εμφανίζεται και σε τετράωτους αμφορείς της Αχαίας (βλ. Achaea 69, εικ. 62 b, 195 (6) και της Ηλείας (Παρλαμά ΑΕ 1971, 56, αρ. ΙΙ 2-4.

[18] Συχνά απαντάται το θέμα στους τετράωτους της Αχαΐας, βλ. Achaea, 69, εικ. 195-196:11, 17, 18.

[19] Αραπογιάννη, ΑΔ 47 (1992) Β, 118, πίν. 37. Παρόμοιο θέμα με τετράφυλλα σε κρατήρα από Σύβριτο Κρήτης βλ. Προκοπίου, Rocchetti, D' Agata ΑΔ 50 (1995) Β2 747 (ΥΜ ΙΙΙ Γ). Karetsou 2003, 59 (Γιούχτα).

[20] Ο τετράωτος αμφορέας Π 4511 προέρχεται από τον τάφο 26 (ανασκαφή Αραπογιάννη) και δεν εξετάζεται στην παρούσα μελέτη. Ωστόσο, προκειμένου να έχομε πλήρη εικόνα για τα εικονιστικά θέματα της κεραμικής του νεκροταφείου, το αγγείο αναφέρεται εδώ, χωρίς να μελετηθεί, παραπέμποντας στην εικόνα που έχει δημοσιευτεί στο ΑΔ 47 (1992) Β, 118, πίν. 37.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

σώματος.[21] Αξιοσημείωτο είναι ότι ο τετράωτος αμφορέας Π 4511, αποτελεί το μεγαλύτερο και ένα από τα καλύτερα διατηρημένα αγγεία του νεκροταφείου.

Σκηνή κυνηγιού.

Απεικονίζονται σε σκιαγραφία δύο ζώα και μία ανθρώπινη μορφή. Ο άνδρας έχει γερμένο προς τα εμπρός το σώμα του, το αριστερό του χέρι ελαφρώς προτεταμένο και λυγισμένο, ενώ το δεξί του χέρι σηκώνεται προς τα πάνω, και φαίνεται ότι κρατά ένα στενόμακρο αντικείμενο. Πίσω από αυτόν απεικονίζονται δύο ζώα, τα οποία έχουν μακρύ σώμα, ιδιαίτερα μεγάλο λαιμό, και στενόμακρο ρουθούνι, που θυμίζει περισσότερο ράμφος πτηνού, παρά ζώο (ίσως η μορφή κρατά ξίφος και προσπαθεί να αμυνθεί). Η μείξη χαρακτηριστικών πτηνών και ζώων δεν είναι άγνωστη στη δυτική Ελλάδα. Ιδιαίτερη ομοιότητα παρουσιάζουν πτηνά που εικονίζονται σε τετράωτο αμφορέα από το μυκηναϊκό νεκροταφείο Τρυπών Κλαδέου και σε ψευδόστομο αμφορέα από το Παλαιόκαστρο Αρκαδίας, γεγονός που καταδεικνύει ότι τα δύο συγκεκριμένα αγγεία προέρχονται από το ίδιο εργαστήριο.[22] Επίσης σε κάλαθο από Πόρτες εικονίζεται παρόμοια με τη δική μας σκηνή, που ο ανασκαφέας θεωρεί βουκολική, και όχι κυνηγιού, εφόσον το ένα ζώο θηλάζει.[23]

Ανθρώπινη μορφή.

Στην άλλη πλευρά του αμφορέα, κάτω από τη λαβή απεικονίζεται επίσης σε σκιαγραφία ανθρώπινη μορφή, μάλλον ανδρική, κατ' ενώπιον, με ανοικτά απλωμένα χέρια, ενώ στο κεφάλι, πιθανότατα φέρει κάλυμμα. Η μορφή θυμίζει περισσότερα τα ΠΓ ειδώλια.[24] Σε αμφορέα από τη Βούντενη, ένθεν των μικρών λαβών του αγγείου υπάρχει μία όρθια σχηματοποιημένη ανθρώπινη μορφή.[25]

Χείλος-λαιμός, λαβές βάση.

Το οριζόντιο και αρκετά πλατύ χείλος είναι ολόβαφο, εκτός από τον Π 4594, όπου η άνω επιφάνειά του διακοσμείται με εγκάρσιες γραμμές.[26] Ο λαιμός είναι πάντα ολόβαφος εξωτερικά, αλλά και εσωτερικά κατά το μεγαλύτερο τμήμα του.

Η ράχη των λαβών είτε είναι ολόβαφη (Π 4309, 4438, 4511, 4550, 4594, 5046), είτε φέρει πινελιές στη ρίζα και στη ράχη της (Π 4598).[27]

Το κάτω σώμα είναι συνήθως βαμμένο, ή φέρει διακόσμηση ταινιών,[28] ενώ η βάση είναι σε όλους ολόβαφη.

Σχολιασμός.

Το σχήμα του τετράωτου αμφορέα δεν υπάρχει στο σχηματολόγιο του Furumark, αλλά όπως και ο δίωτος πλησιάζει το FS 58 (δίωτος αμφορέας), χωρίς όμως να ταυτίζεται απόλυτα.

---

[21] Στους δίωτους και τεράωτους αμφορείς του Κλαδέου, στη ζώνη του σώματος που διακοσμείται με εικονιστικά θέματα, προτιμώνται τα πτηνά και τα υδρόβια ζώα, Βλ. Βικάτου 53 ΑΔ (1998) Β 1, πίν. 95, 97 και της ιδίας, ΑΔ (55 (2000) Β, Χρονικά υπό έκδοση.

[22] Για τον Κλαδέο βλ. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β, πίν. 95 δ. Για το Παλαιόκαστρο βλ. αναφορά στη Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 420-1.

[23] Moschos 2007, πίν. 22 (η ανθρώπινη μορφή αποδίδεται κατά τον ίδιο τρόπο απέναντι σε ζώα). Moschos 2008 (με βιβλιογραφία).

[24] Σαν τα χάλκινα ΠΓ και Γεωμετρικά ειδώλια της Ολυμπίας που απεικονίζουν «επιφάνεια» θεότητος, βλ. Βικάτου 2006 α, 51.

[25] Η πρώτη ερμηνεύεται ως γυναίκα τίκτουσα, και η άλλη ως θρηνωδός, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 508.

[26] Achaea, 69. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 507 (Βούντενη).

[27] Ομοίως στους τετράωτους της Αχαΐας, βλ. Achaea, 69. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 507 (Βούντενη).

[28] Το αυτό και στους αμφορείς της Αχαΐας, βλ. Achaea, 68-9. Για της Βούντενης, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 508.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Το σχήμα απαντάται ήδη από την ΜΕ περίοδο.[29] Στη συνέχεια εμφανίζεται σποραδικά κατά τις περιόδους ΥΕ Ι Β-ΥΕ ΙΙΙ Β,[30] γνωρίζει όμως ιδιαίτερη άνθηση στην ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμη, και ως σχήμα συνεχίζει να υφίσταται έως και την ΥΜ περίοδο.[31]

Μεγάλοι αμφορείς, προέρχονται από διάφορα μυκηναϊκά νεκροταφεία, όπως από Κεφαλλονιά,[32] Παλαιόκαστρο Αρκαδίας,[33] Μεσσηνία,[34] Σκύρο,[35] Ελάτεια,[36] Θεσσαλία,[37] Φωκίδα,[38] Κρήτη,[39] Ροδος,[40] Νάξος,[41] Μυκήνες,[42] Ασίνη,[43] Άργος,[44] Δειράδα,[45] Κοράκου[46], Σικελία[47], Μακεδονία[48], Κύπρο,[49] και κυρίως από την Αχαΐα,[50] από όπου έχομε και τα περισσότερα δημοσιευμένα δείγματα.

Οι τελευταίες ανασκαφές στην Ηλεία ωστόσο, δείχνουν ότι πρόκειται για ένα αρκετά κοινό σχήμα της περιοχής. Παρόμοιοι αμφορείς προέρχονται από τα μυκηναϊκά νεκροταφεία των Τρυπών Κλαδέου,[51] της Ολυμπίας,[52] και του Αγραπιδοχωρίου.[53]

---

[29] Korakou 23 εικ. 32. Prosymna, εικ. 185:1048, 195:499, 210:380, 381. PN III, 133-4, εικ. 196:1 (ΜΕ –ΥΕ Ι, Μεσσηνία). Ζαφειρόπουλος, ΠΑΕ (1958), 173, πίν. 134 α (Αχαΐα). Ρωμαίος, ΑΔ 1 (1915), 266, εικ. 33 (Θέρμο). Κεραμόπουλος, ΑΕ (1910), 231-2 (Θήβα).

[30] Dietz, 1991, 212-3 FC-I (Μυκήνες, Α Ταφικός Κύκλος ΥΕ ΙΒ), 217, 221 ID-I (Μυκήνες Β Κύκλος, ΥΕ ΙΒ). Μυλωνάς 1972, 277-8 (τετράωτοι στάμνοι από τον Β Ταφικό Κύκλο), πίν. 49, 95 β-δ, 96 β, 103 β, 116 α, 140, 221-2.

[31] Styrenius, 1967, 126. Lefkandi I, 1979-1980, 202, 272-3, πίν. 282 e, f (αρχή ΠΓ περιόδου).

[32] Μαρινάτος, ΑΕ (1932), πίν. 10: 150 από τον τάφο Δ της Λακκίθρας. Το ίδιο και στην Mountjoy, RMDP, 452-3 αρ. 20 (ΙΙΙ Γ Ύστερη). Επίσης Papadopoulos 1995, 205. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 65 πίν. 9, 60 e.

[33] Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 379 (οι τετράωτοι αμφορείς από το Παλαιόκαστρο διακοσμούνται με τα ίδια θέματα αυτών της Αγίας Τριάδας). Mountjoy, BSA 85 (1990), 276. Mountjoy, RMDP, 297-8, 392-3 αρ. 78.

[34] PN III, εικ. 196:1, 292:15.

[35] Βλ. Παρλαμά 1984, πίν. 100-1.

[36] Eder 2003, 42 εικ. 2 b. Θεωρείται ότι εισάγονται απευθείας από την Αχαΐα ή ότι μιμούνται αχαϊκά πρότυπα.

[37] Στο LMTS 100, 130, ο Desborough αναγνωρίζει κοινά στοιχεία στην κεραμική της Αχαΐας και ειδικότερα στην παρουσία των μεγάλων τετράωτων αμφορέων στους θολωτούς τάφους του Πτελεού. Βλ. Παπαδόπουλος-Κοντορλή, Περιφέρεια 1999, 455-461, όπου γίνεται αναφορά των σχέσεων μεταξύ Πελοποννήσου και Σκύρου, βάσει των τετράωτων αμφορέων. Mountjoy, RMDP, 849, εικ. 344 αρ. 110.

[38] Locriens 1952, πίν. 52.

[39] Kanta 1980, πίν. 129:7 (από Φαιστό). D' Agata 2007, 115 εικ. 16:6.

[40] Benzi 1992, 33-4, υποσ. 129-143.

[41] Βλαχόπουλος 1995, 320.

[42] F˙urtwaengler-Loeschcke, 1886, 65, πίν. XXXVI: 380. Μυλωνάς 1972, 277-278, πίν. 221-222 (ΜΗ ΙΙΙ – LH I). Sakellarakis 1992, 88-9, 137 αρ. 184 (ΙΙΙ Γ Μέση, με διακόσμηση εικονιστικού ρυθμού σε όλο το σώμα). Mountjoy, RMDP, 159.

[43] Fr¨odin-Persson 1938, εικ. 260 αρ. 8.

[44] Πιτερός 2001, 106-7 (χρησιμοποιήθηκε ως τεφροδόχο αγγείο).

[45] Deiras 182, πίν. XCI, 1.

[46] Korakou, 68, εικ. 98 (πιο μικρός, ελαφρώς διαφορετικός).

[47] Taylor, MPI 1958, 75, nn. 7-9.

[48] Καραμήτρου-Μεντεσίδη, Λαμία 1999, 173, εικ. 9, όπου εικονίζεται τετράωτος με κάθετες ταινιωτές λαβές αμφορέας από την Αιανή Κοζάνης, ο οποίος είναι πρωιμότερος και χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2 περίοδο.

[49] Mountjoy, BSA 100 (2005), 185.

[50] Ο Παπαδόπουλος αναφέρει ότι αποτελεί το 3.5% επί του συνόλου της κεραμικής, βλ. Achaea, 68-70, εικ. 52-62, 191-197. Mountjoy, RMDP, 43, 425-6 αρ. 85 (Χαλανδρίτσα ΙΙΙ Μέση), 430-1 αρ. 102-3 (ΙΙΙ Γ Ύστερη). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 506-9 (Βούντενη). Ο Desborough, LMTS, 99, υποστηρίζει την αχαϊκή καταγωγή του σχήματος. Πετρόπουλος, 2000, 86 εικ. 23 (Σπαλιαρέικα Λουσικών, ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση-Ύστερη).

[51] Τα περισσότερα δείγματα προέρχονται από τις Τρύπες, βλ. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β1, 231-3, πίν. 94-97 (Τρύπες Κλαδέου). Mountjoy, RMDP, 392-3 αρ. 78 (ΙΙΙ Γ ύστερη).

Δεδομένου ότι πρόκειται για αδημοσίευτο υλικό, δεν μπορούμε να έχομε το συνολικό αριθμό των τετράωτων αμφορέων στην Ηλεία, ωστόσο μόνο από το νεκροταφείο των Τρυπών Κλαδέου έχομε συνολικά 30 τετράωτους αμφορείς.[54]
Αν υπολογίσομε και τα 34 συνολικά δείγματα της Αχαΐας (που έχουν αυξηθεί, βλ. Βούντενη κ. ά. θέσεις), και το αδημοσίευτο υλικό από το Παλαιόκαστρο Αρκαδίας, τμήμα του οποίου εκτίθεται στο Μουσείο Τριπόλεως,[55] είναι φανερό ότι ο τετράωτος αμφορέας ήταν ένα από τα χαρακτηριστικά σχήματα της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου στην ΒΔ Πελοπόννησο, και καταδεικνύει τις στενές επαφές, και την ύπαρξη της «Δυτικής ηπειρωτικής Κοινής» στην περιοχή αυτή. Μάλιστα, όπως επισημαίνει ο Παπαδόπουλος,[56] η παντελής απουσία τους από την περιοχή της Αιγειάλιας, της Β. Αχαΐας, καταδεικνύει ότι τα αγγεία αυτά προφανώς κατασκευάζονταν στα δυτικά αχαϊκά-ηλειακά εργαστήρια. Η Mountjoy θεωρεί ότι ο Π 561 τετράωτος αμφορέας από το νεκροταφείο Τρυπών Κλαδέου, αποτελεί πιθανόν εισαγωγή από το Παλαιόκαστρο.[57] Οι τελευταίες ανασκαφές όμως στο νεκροταφείο του Κλαδέου, και ο υψηλός αριθμός αγγείων που προέρχονται από αυτό φανερώνουν, ότι τα ηλειακά εργαστήρια προμήθευαν τη δυτική Αρκαδία.
Οι τετράωτοι της Αγίας Τριάδας χρονολογικά εντάσσονται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ Ύστερη περίοδο, εκτός του Π 5046 του Τ. 33 που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση.

[52] Παρλαμά, ΑΔ 19 (1974) Α, 49-50.
[53] Παρλαμά ΑΕ, 1971, 56, αρ. 1, πίν. ΛΑ, δ και ΛΒ, α, β-γ.
[54] Μόνο από τις ανασκαφές των τελευταίων ετών που διενήργησε η συγγραφέας.
[55] Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 379 κ. ε.
[56] Achaea, 68, 70.
[57] Mountjoy, RMDP, 297-8, 392-3 αρ. 78.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΔΙΩΤΟΙ ΑΜΦΟΡΕΙΣ.

Συνολικά δέκα έξι δείγματα δίωτων αμφορέων, προέρχονται από τους τάφους του νεκροταφείου και είναι οι παρακάτω για κάθε τάφο:

(Τ. 2). Π 4245, 4250, 4273.
(Τ. 9). Π 4350.
(Τ. 20). Π 4391, 4392, 5438. (το τελευταίο διατηρείται κατά το ήμισυ).
(Τ. 21). Π 4422, 4423.
(Τ. 22). Π 4429, 4431.
(Τ. 26). Π 4488, 4508.
(Τ. 28). Π 4512.
(Τ. 29). Π 4523.
(Τ. 34). Π 4596.

Το ύψος τους κυμαίνεται από 0,22 μ. (Π 4250) έως 0,439 μ.(4487) και η μέγιστη διάμετρος από 0,20 (Π 4596) έως 0,47 μ. (Π 4245). Πέντε δίωτοι αμφορείς είναι πάνω από 0,20 μ., τέσσερις πάνω από 0,30 μ. και επτά πάνω από 0,40 μ.

Το σχήμα είναι όμοιο με εκείνο του τετράωτου αμφορέα. Ως προς την τυπολογία και τη διακόσμηση τα δύο σχήματα των μεγάλων αυτών αγγείων δεν διαφέρουν παρά μόνον στις λαβές. Δύο κυκλικής διατομής είναι τοποθετημένες στη μέση του σώματος του αγγείου, ενώ στον ώμο αντί για λαβές, βρίσκομε συνήθως μαστοειδείς αποφύσεις.

Ο πηλός είναι αρκετά καθαρός, ροδόχρωμος (Π 4245, 4250, 4273, 4391, 4392, 4422, 4429, 4431, 4487, 4488, 4508, 4523, 4596), ή ανοικτός καστανός (Π 4350, 4512). Το αλείφωμα συνήθως είναι στο χρώμα του πηλού ή ελαφρώς ανοικτότερης απόχρωσης. Η διακόσμηση έχει γίνει με βαφή χρώματος καστανού (Π 4245, 4273, 4350, 4391, 4422, 4423, 4512, 4596), καστανόμαυρου (Π 4429, 4488, 4508), ερυθρού (Π 4487), καστανέρυθρου (Π 4250, 4392, 4431) και μαύρου (Π 4523).

Όπως και στους τετράωτους αμφορείς διακρίνομε τις παρακάτω κατηγορίες:

1). **Αμφικωνικός** (βλ. φυλλάδιο 6, σελ. 5).[58] Στον τύπο αυτό ανήκουν 5 δίωτοι αμφορείς με αρ. Π 4273 (Τ. 2), Π4391 (Τ. 20), Π 4429 (Τ. 22), Π 4508 (Τ. 26) και Π 4488 (Τ. 26). Το ύψος είναι ελάχιστα μεγαλύτερο από τη μέγιστη διάμετρο, που βρίσκεται στη μέση του σώματος.

2). **Αμφικωνικός με δισκοειδή βάση** (βλ. φυλλάδιο 6, σελ. 6-7). Έχουν το ίδιο σχήμα με τους προηγούμενους, αλλά διαθέτουν μεγάλη δισκοειδή βάση και όχι ταινιωτή που συνηθίζεται στο σχήμα. Επίσης είναι μικροτέρων διαστάσεων. Στον τύπο αυτό ανήκουν οι αμφορείς με αρ. Π 4422 (Τ. 21), Π 4596 (Τ. 34), Π 4350 (Τ. 9), Π 4250 (Τ. 2), Π 4392 (Τ. 20). Το ύψος στις περισσότερες περιπτώσεις υπερβαίνει ελάχιστα τη μέγιστη διάμετρο του αγγείου.

3). **Σφαιρικός – κωνικός** (βλ. φυλλάδιο 6, σελ. 5).[59] Έχουν το ίδιο σχήμα με τους αμφικωνικούς μόνο που το σώμα τους είναι ελαφρώς πιο σφαιρικό. Στην κατηγορία αυτή ανήκει ο δίωτος αμφορέας του Τ. 21 με αρ. Π 4429, και ο αμφορέας του Τ. 2 με αρ. Π 4245.

4). **Ωοειδείς** (βλ. φυλλάδιο 6, σελ. 5, 7).[60] Εδώ εντάσσονται οι αμφορείς με αρ. Π 4431 (Τ. 22), Π 4487 (Τ. 25), Π 4512 (Τ. 28) και Π 4523 (Τ. 29). Σε όλους τους

---

[58] Achaea, 70, εικ. 198 a.
[59] Achaea, εικ. 198 b.
[60] Όπως στην τυπολογία του Παπαδόπουλου, Achaea, εικ. 198 c. Στη Βούντενη είναι αποκλειστικά ωοειδείς, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 506.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δίωτους της κατηγορίας αυτής το ύψος είναι μεγαλύτερο από τη μέγιστη διάμετρο του σώματος.
Όλοι οι δίωτοι αμφορείς έχουν πλατύ, οριζόντιο χείλος, λαιμό αμφικοίλου περιγράμματος, και ταινιωτή βάση, εκτός από τους πέντε που αναφέρονται παραπάνω, οι οποίοι έχουν δισκοειδή. Όλοι έχουν κυκλικής διατομής λαβές, οριζόντιες, τοποθετημένες στη μέση περίπου του σώματος, εκτός του Π 4350 που έχει δύο οριζόντιες σχοινοειδείς λαβές. Επίσης ο Π 5438 του Τ. 20 που διατηρείται κατά το άνω ήμισυ έχει δύο όρθιες, ημικυκλικής διατομής λαβές στον ώμο.[61]
Οι πέντε από αυτούς φέρουν και πώμα από πόδι κύλικας (Π 4391, 4392, 4487, 4488, 4523).
Τέλος, εκτός των αμφορέων με αρ. 4250, 4392 και 4596 όλοι οι υπόλοιποι φέρουν στον ώμο δύο μαστοειδείς αποφύσεις.[62]

Διακόσμηση.

Ανάλογα με τον τρόπο διακόσμησης διακρίνομε τις παρακάτω ομάδες:
1). Ολόβαφοι (βλ. φυλλάδιο 6, σελ.7).[63] Έχουμε συνολικά τέσσερις δίωτους αμφορείς (Π 4273, 4350 (με εξηρημένη άβαφη ζώνη λίγο κάτω από τη μέγιστη διάμετρο του αγγείου), 4429, 4488), και ο Π 5438 που διατηρείται μόνο το πάνω μισό, που είναι ολόβαφοι.
2). Ολόβαφοι, με εξηρημένη λεπτή διακοσμητική ζώνη στον ώμο.[64] Υπάρχει μόνο ένα δείγμα ο Π 4391 (βλ. φυλλάδιο 6, σελ. 5).
3). Ολόβαφο το κάτω μισό του σώματος, λαιμός, χείλος και διακοσμητική ζώνη στον ώμο και το πάνω μισό του σώματος. Στην ομάδα αυτή ανήκουν οι αμφορείς με αρ. 4250, 4392, 4487 και 4596 (βλ. φυλλάδιο 6, σελ. 6).
4). Όπως της προηγούμενης ομάδας, αλλά με ταινιωτή διακόσμηση στο λαιμό. Έχουμε μόνο δύο, με αρ. 4422, και 4423, που προέρχονται από τον τάφο 21.[65]
5). Ολόβαφο το κάτω μισό του σώματος και ταινιωτή διακόσμηση στο υπόλοιπο. Με τον τρόπο αυτό διακοσμείται ο Π 4512 από τον Τ. 28 (βλ. φυλλάδιο 6, σελ. 7).
6). Ταινιωτή διακόσμηση σε όλο το σώμα εμφανίζεται στον Π 4431 του Τ. 22.[66]
7). Με διακοσμητική ζώνη στον ώμο και ταινιωτή διακόσμηση στο υπόλοιπο σώμα.[67] Έχομε τρεις τέτοιους αμφορείς, με αρ. Π 4245, 4508 και 4523 (βλ. φυλλάδιο 6, σελ. 5).

Διακόσμηση ώμου.

Όπως και στην τυπολογία έτσι και στη διακόσμηση, υπάρχουν πολλά κοινά με τους τετράωτους αμφορείς. Τα θέματα που απαντώνται στη διακόσμηση του ώμου, των δίωτων αμφορέων είναι:
1). *Τρίγωνα χωρίς περίγραμμα*, σχηματιζόμενα με λοξές, αυξανόμενες καθ' ύψος γραμμές (βλ. φυλλάδιο 6, σελ. 5). Οι Π 4245 και 4523 διακοσμούνται με αυτό το θέμα, το οποίο δεν ταυτίζεται στον Furumark. Είναι χαρακτηριστικό στην ηλειακή

---

[61] Όμοιος είναι δίωτος αμφορέας από την Ολυμπία, βλ. Παρλαμά ΑΔ 29 (1973-4), πίν. 30 ε (ΙΙΙ Γ Πρώιμη, με ασυνήθιστες όρθιες λαβές. Ο τελευταίος εικονίζεται και στην Mountjoy, RMDP, 388-9 αρ. 64.
[62] Θεωρείται χαρακτηριστικό του αχαϊκού εργαστηρίου που εμφανίζεται στους δίωτους αμφορείς, αλλά και στα σφαιρικά αλάβαστρα στην Πρώιμη και Μέση της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου, βλ. Achaea 70, 128, 181. Moschos 2002, 22-3.
[63] Όμοιοι από την Αχαΐα, βλ. Achaea, 70, εικ. 199 a, και από το Αγραπιδοχώρι, βλ. Παρλαμά 1971, 56, πίν. ΛΒ ε. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 65 (Κεφαλλονιά).
[64] Οι ολόβαφοι αμφορείς με λεπτή διακοσμητική ζώνη στον ώμο εμφανίζονται τόσο στην Αχαΐα, όσο και στην Αρκαδία, βλ. Achaea 70, εικ. 199 b. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 384.
[65] Προέρχονται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη και δεν αντιμετωπίζονται στην παρούσα μελέτη.
[66] Προέρχεται και αυτός από τάφο που δεν εξετάζουμε.
[67] Όπως και στην Αχαΐα, βλ. Achaea, 70, εικ. 199 c.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

και αχαϊκή κεραμική της ΥΕ ΙΙΙ Γ,[68] και διακοσμεί και άλλα σχήματα αγγείων, όπως ο ψευδόστομος αμφορέας.

2). *Κομμένος πλοχμός* (FM 48). Εμφανίζεται σε λεπτή ζώνη στον ώμο του αμφορέα Π 4391 (βλ. φυλλάδιο 6, σελ. 5).[69]

3). *Ομόκεντρα, ασυμπλήρωτα τόξα (FM* 19, χωρίς να ταυτίζεται απόλυτα, βλ. φυλλάδιο 6, σελ. 6). Διακοσμεί τους αμφορείς με αρ. Π 4250, 4392, 4422 και 4596. Το θέμα των ασυμπλήρωτων ομόκεντρων τόξων εμφανίζεται και στον ψευδόστομο Π 4529 του Τ. 29 και σε λίγα άλλα αγγεία της Ηλείας και της Αχαΐας.[70]

4). *Διαποίκιλτα τρίγωνα (FM* δεν ταυτίζεται απόλυτα).[71] Θέμα που απαντάται στον αμφορέα του Τ. 26, με αρ. Π 4508.

5). *Κυματοειδής γραμμή* (FM 53). Χρησιμοποιείται ως συμπληρωματικό στοιχείο στην κύρια διακόσμηση στον αμφορέα Π 4422 (Τ. 21).[72]

6). *Ομόκεντρα τόξα (FM 43).* Μαζί με κυματοειδείς γραμμές διακοσμεί τον ώμο του Π 4422 (Τ. 21).[73]

7). *Δικτυωτό (FM 57).* Σε ζώνες διακοσμεί τον ώμο του Π 4423 (Τ. 21).[74]

Διακόσμηση σώματος.

Από τους 16 δίωτους αμφορείς του νεκροταφείου μόνον οι τρεις φέρουν διακόσμηση στο σώμα, οι Π 4392 (βλ. φυλλάδιο 6, σελ. 6), 4423, 4487.[75] Στην ουσία όμως πρόκειται για μία ενιαία διακόσμηση με τον ώμο. Στη μέση περίπου του σώματος, μεταξύ των λαβών, βρίσκομε τα παρακάτω θέματα:

1) *Ομόκεντρα τόξα (FM 43).* Περίστικτα ή απλά στον Π 4487 και 4423.

2) *Αμείβοντες (FM 58*). Η διακόσμηση στον Π 4487 συμπληρώνεται με στήλες αμειβόντων, μεταξύ των ομόκεντρων τόξων.[76]

3) *Κυματοειδής γραμμή (FM 53).* Απαντάται επίσης ως συμπληρωματικό στοιχείο στην κύρια διακόσμηση στον Π 4423.

Το χείλος των δίωτων αμφορέων είναι οριζόντιο, αρκετά πλατύ και συνήθως ολόβαφο. Στους Π 4422, 4423 και 4512 διακοσμείται με ομάδες εγκάρσιων γραμμών. Ο λαιμός είναι ολόβαφος, εκτός των Π 4422, 4423 και 4512, που φέρει ταινίες. Επίσης η εσωτερική επιφάνεια του λαιμού του Π 4596 φέρει ταινία. Οι δύο αποφύσεις που υπάρχουν στον ώμο, είναι ολόβαφες, ή τονίζεται με γραμμή το περίγραμμά τους.[77]

---

[68] Βλ. Achaea, εικ. 71 b, d, f, 208 δ-γ, (ψευδόστομοι).

[69] Παρόμοια διακόσμηση σε τετράωτο αμφορέα από Τρύπες Κλαδέου, βλ. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β1, πίν. 95 δ.

[70] Παρλαμά, ΑΕ 1971, 56, πίν. ΛΓ β, Αγραπιδοχώρι). Παρλαμά, ΑΔ 29 (1973-4) Α, πίν. 34 γ, 3 (Καυκανιά). Παρλαμά, ΑΕ 1971, 57, πίν. ΛΓ ε-ζ (Αγραπιδοχώρι). Mountjoy, ΜΓΚ, 150 εικ. 181 (ΙΙΙ Γ Πρώιμη). Mountjoy, RMDP 395-7 αρ. 93, 95 (Καυκανιά, Αγραπιδοχώρι ό. π. ΙΙΙ Γ Ύστερη), 559-60 αρ. 282 (Αθήνα ΙΙΙ Β2-Γ Πρώιμη), 573-4 αρ. 351 (Περατή, ΙΙΙ Γ Πρώιμη), 775-6 αρ. 183 (ΙΙΙ Γ Πρώιμη). Για την Αχαΐα πληροφορία από Γ. Μόσχο, ο οποίος θεωρεί ότι τα δείγματα της Ηλείας και της Αχαΐας ανήκουν τον ίδιο ζωγράφο, ο οποίος αφήνει τα ομόκεντρα τόξα ασυμπλήρωτα.

[71] Για όμοιο βλ. Achaea, εικ. 200: 5, χωρίς τους αμείβοντες. Το αγγείο προέρχεται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη που δεν συμπεριλαμβάνεται στην παρούσα μελέτη.

[72] Δεν εικονίζεται διότι προέρχεται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη.

[73] Το αγγείο προέρχεται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη και δεν εικονίζεται στην παρούσα μελέτη. Τα ομόκεντρα τόξα είναι αρκετά κοινό θέμα διακόσμησης των αγγείων αυτών στην Αχαΐα, βλ. Achaea, 71, εικ. 200: 1-2. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 508 (Βούντενη).

[74] Επίσης δεν εικονίζεται εδώ το αγγείο. Στην Αχαΐα έχομε δικτυωτά τρίγωνα, βλ. ό. π. 71, εικ. 200:3.

[75] Τα υπόλοιπα αγγεία που αναφέρονται για τα διακοσμητικά θέματα της ζώνης του σώματος προέρχονται από τάφους ανασκαφής Αραπογιάννη και δεν εικονίζονται.

[76] Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 508 (Βούντενη).

[77] Το ίδιο και στους δίωτους της Αχαΐας, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 507 (Βούντενη).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Οι λαβές είναι επίσης ολόβαφες στους δέκα αμφορείς, ενώ στους υπόλοιπους τονίζεται με χρώμα μόνο η ρίζα και η ράχη τους. Τέλος, η βάση τους είναι ολόβαφη, εκτός των Π 4508 και 4523.

Σχολιασμός.

Ο δίωτος αμφορέας, όπως άλλωστε και ο τετράωτος, αν και με λίγα δείγματα εμφανίζεται σε πολλές θέσεις της ηπειρωτικής και νησιωτικής Ελλάδας.[78]

Εντάσσεται στο σχήμα FS 58 του Furumark, χωρίς όμως να ταυτίζεται απόλυτα. Οι δύο αποφύσεις που υπάρχουν στον ώμο, στη θέση όπου οι τετράωτοι έχουν τις δύο μικρότερες λαβές, θα μπορούσαν να θεωρηθούν και ως ατροφικές λαβές,[79] χωρίς ωστόσο να αποκλείεται και ο διακοσμητικός χαρακτήρας τους.

Ο τύπος του αγγείου εμφανίζεται ήδη από την ΠΕ περίοδο, όπως φαίνεται από δείγματα σε διάφορες θέσεις, όπως: Εύτρηση,[80] Θήβα,[81] Αγία Ειρήνη,[82] Αίγινα, Ορχομενό, Τίρυνθα, Λέρνα και Άργισσα,[83] και αργότερα στις Μυκήνες κατά την ΥΕ Ι Α και ΙΒ περίοδο,[84] και στη Μεσσηνία.[85]

Τα περισσότερα δείγματα απαντώνται στην Αχαΐα,[86] και στην Ηλεία,[87] όπου οι τελευταίες έρευνες στα μυκηναϊκά νεκροταφεία έχουν φέρει στο φως αρκετούς δίωτους αμφορείς, κυρίως από την περιοχή της Ολυμπίας, του Αγραπιδοχωρίου και του Κλαδέου.[88] Στις περιοχές αυτές, αλλά και γενικότερα εμφανίζεται κυρίως στην ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση και Ύστερη περίοδο. Στην Ηλεία το σχήμα επιβιώνει έως και την ΥΜ

---

[78] Mountjoy, RMDP, 159-160 αρ. 323 (Ασίνη, ΙΙΙ' Γ μέση), 344, 346 αρ. 92 (Πύλος, ΙΙΙ Β 2-ΙΙΙ Γ πρώιμη), 353-4 αρ. 122 (Μεσσηνία, ΙΙΙ Γ μέση), 356-7 αρ. 130 (Τραγάνα, ΙΙΙ Γ ύστερη) και 362-3 αρ. 143 (Νιχώρια, ΥΜ), 388-9 αρ. 64 (Ολυμπία, ΙΙΙ Γ πρώιμη), 553-4 αρ. 255 (Αίγινα ΙΙΙ Β 2), 603-4 αρ. 503 (Περατή, ΙΙΙ Γ ύστερη), 625-8 αρ. 606-7 και 620 (Αθήνα, ΥΜ), 729-730 αρ. 5-7 (Σκύρος ΙΙΙ Γ πρώιμη), 942-4 αρ. 2-4 (Νάξος ΙΙΙ Γ μέση), 1031-2 αρ. 131-3 (Ρόδος ΙΙΙ Γ μέση), 1099-1100 αρ. 68 (Κως ΙΙΙ Γ πρώιμη), 1130-1 αρ. 13 (Κάλυμνος ΙΙΙ Γ μέση).

[79] Vermeule, AJA 64 (1960), 7. Furumark, MP, 425. Οι αποφύσεις και στους δίωτους της Αχαΐας, βλ. Achaea, 70 (ο Παπαδόπουλος δεν αποκλείει το διακοσμητικό τους ρόλο). Αποφύσεις και στους αμφορείς της Σκύρου, βλ. Παρλαμά 1984, 218-9.

[80] Eutresis 115 εικ. 153:3, 118 εικ. 157, 159, (ΠΕ ΙΙΙ) και 178-9 εικ. 247 (πίθος ΜΕ χρόνων).

[81] Κόνσολα, 1981, 126.

[82] Keos IX, 37, πίν. 9, Π:196.

[83] Για τις αναφερόμενες θέσεις βλ. Caskey, Hesperia (1956), πίν. 45 β (Λέρνα). Tiryns VI, 16 εικ. 12 (Τίρυνθα). Tiryns IV, 25, πίν. X:2, 4. Kunze 1934, πίν. III:2 (Ορχομενός). Hanschmann und Milojcic 1976, πίν. 27:6, 47:2 (Άργισσα). W¨unsche 1977, πίν. XII a-d, XIV a-b (Αίγινα).

[84] Dietz, 1991, 189-91 (A I 4, YE I A), 218, 221 ID-3 (Μυκήνες, Β Κύκλος, ΥΕ ΙΒ), 224, 226 KB-I (το πρωιμότερο δείγμα από τις Μυκήνες, Β Ταφικό Κύκλο, ΜΕ ΙΙΙ Β), 236-7 MB-2 (Β Κύκλος, ΜΕ ΙΙΙ Β). Για τα ίδια βλ. Μυλωνάς 1973, 275-7 (δίωτοι στάμνοι τύπου Α, πιθόσημοι στάμνοι), πίν. 24 γ, 48, 66 α, 77 α, 78 γ, 113, 116 β, 218, 220 α.

[85] Lolos 1985, εικ. 304 (Εγκλιανός, Τ. IV, ΥΕ Ι).

[86] Achaea, 70-71, εικ. 63-65, 198-200. Mountjoy, RMDP, 425-6 αρ. 86 (ΙΙΙ Γ μέση), 431-2 αρ. 104 (ΙΙΙ Γ ύστερη).

[87] Παρλαμά, ΑΔ 29 (1974), 49-50. Mountjoy, RMDP, 388-9 αρ. 64 (Ολυμπία, ΙΙΙ Γ πρώιμη), 392-3 αρ. 79-80 (Αγραπιδοχώρι, ΙΙΙ Γ ύστερη). Από Αγραπιδοχώρι (Παρλαμά, ΑΕ (1971) Χρον. 56, αρ. 2-4, πίν. ΛΑ-ΛΒ). Παρλαμά, ΑΔ 29 (1973-4), Α πίν. 37 ε (Χειμαδιό). Γιαλούρης, BCH 81 (1957) 576, εικ. 6 (Διάσελλα). ΑΔ 17 (1961-2) Β, πίν. 118 β (Στρέφι). Yalouris, BCH 86 (1962), 741 εικ. 3 (Στρέφι). Desborough, LMTS, 99 για Ηλεία και Αχαΐα.

[88] Από τις Τρύπες Κλαδέου, βλ. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998) Β1 πίν. 94 γ, 97 γ. Της ιδίας ΑΔ 55 (2000) Β και 57 (2002) Β υπό εκτύπωση. Οι προερχόμενοι από το νεκροταφείο Τρυπών Κλαδέου, διακοσμούνται και με εικονιστικά θέματα, όπως π. χ. πτηνά (πρβλ. για όμοιο θέμα Mountjoy 2007 α, 346 εικ. 8.23 (42, Φυλακωπή, ΙΙΙ Γ).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

εποχή, όπως φανερώνουν οι δύο αμφορείς της περιόδου αυτής από την Ήλιδα.[89] Στις Μυκήνες και στην Πύλο οι δίωτοι εμφανίζονται ήδη από την ΙΙΙ Β 1 περίοδο.[90]
Σποραδικά ο δίωτος αμφορέας εμφανίζεται και στην Πύλο,[91] Κεφαλλονιά,[92] Αιτωλοακαρνανία,[93] Δειράδα,[94] Άργος,[95] Πρόσυμνα,[96] Μυκήνες,[97] Τίρυνθα,[98] Ασίνη,[99] Κορακου,[100] Περατή,[101] Αττική,[102] Εύτρηση,[103] Θεσσαλία,[104] Ελάτεια,[105] Ρόδο,[106] Κάλυμνο,[107] και Κω,[108] Νάξο,[109] Μήλο,[110] Κρήτη[111] και στην Κύπρο.[112]
Τα δείγματα από το Παλαιόκαστρο Αρκαδίας διακοσμούνται με όμοια θέματα και φέρουν πώμα από πόδι κύλικας.[113] Κατά πάσα πιθανότητα αυτά έχουν εισαθεί από το ηλειακό εργαστήριο, στο οποίο παρατηρούνται μινωικές επιδράσεις (βλ. σχετικό κεφάλαιο).
Όμοιοι δίωτοι με αποφύσεις στον ώμο αμφορείς έχουν βρεθεί και στην Σκύρο, γεγονός που οδήγησε την Λ. Παρλαμά, να υποστηρίξει τις απευθείας σχέσεις των δύο περιοχών, και όχι μέσω κάποιας άλλης, δεδομένου ότι όμοια αγγεία δεν έχουν βρεθεί

---

[89] Βλ. Γιαλούρης, ΑΔ 17 (1961/2), πίν. 147. Styrenius1967, 140, εικ. 59, 63. Eder, 2001, 57-59, 116, πίν. 10 a. Mountjoy, RMDP, 398.
[90] French, BSA 62 (1967), 168, 172, εικ. 14 (III B 1). Mountjoy, BSA 71 (1976), 95, 97 εικ. 11 (III B 1). PN I 385, εικ. 373-4.
[91] PN I, 385, shape 49, εικ. 373-374. PN III, 237, εικ. 292:15. Lolos 1985, 185 εικ. 304. Mountoy, RMDP 353-4 αρ. 122 (Πύλος, ΙΙΙ Γ Πρώιμη). Πρβλ. επίσης και BCH 86 (1962), 741, εικ. 3 (Στρέφι).
[92] Μαρινάτος, ΑΕ 1932, πίν. 9:144, 10:150. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 65.
[93] ΑΔ 24 Α (1969), 87, αρ. 38 (4609), πίν. 51 α-β (ΠΓ, περιοχή Αγρινίου).
[94] Deiras 150, DV 158, 182, πίν. XCI:1.
[95] Άργος-Τρίπολη, βλ. Πιτερός, 2001, 110, εικ. 23. Το ίδιο και στην Thomatos 2006, 11-12, εικ. 1.14.
[96] Prosymna, εικ. 16:1213.
[97] Wace 25 (1921-3), πίν. 9 b, X: d, e, f. Μυλωνάς 1972, 277, πίν. 218-220. Tournavitou, (1995), 73-4, πίν. 9 β
[98] Tiryns IX, πίν. 17.264. Mountjoy, RMDP, 159.
[99] Asine, 398, εικ. 233:3, 260:8, 268:6. Mountjoy, RMDP 1999, 159-160 αρ. 323. Της ιδίας, ΜΓΚ, εικ. 202. Thomatos 2006, 10-11.
[100] Korakou 8 εικ. 8 και σ. 69-70 εικ. 100, όπου εικονίζονται δύο δίωτοι αμφορείς με κάθετη ταινιωτή λαβή στο λαιμό (ΥΕ ΙΙΙ).
[101] Περατή Β, 262-3, εικ. 114:590.
[102] Stubbings, Attica 47, πίν. 13:1.
[103] Eutresis 190-1, εικ. 264 (ΥΕ ΙΙΙ).
[104] Βερδελής, ΠΑΕ (1953), 123 εικ. 3 (δίωτος με αποφύσεις στον ώμο από το θολωτό τάφο Πτελεού).
[105] Θεωρούνται εισαγωγές από Αχαΐα ή απομίμηση αχαϊκών προτύπων, πρβλ. Eder 2003, 42 εικ. 2 b. Deger-Jalkotzy 2007, 134, 149 εικ. 1:8 (ΙΙΙ Γ Μέση).
[106] Forsdyke 1925, 970 από Ιαλυσσό. Benzi 1992, 33-4, πίν. 97 e-g (ΙΙΙ Γ ύστερη) με βιβλιογραφία για τα άλλα δείγματα από Δωδεκάνησα. Thomatos 2006, 11-12.
[107] Forsdyke 1925, 1023, πίν. 15. Mountjoy, RMDP, εικ. 13. Thomatos 2006, 14.
[108] Jacopi, Annuario 13-40. (1930-1), 278, εικ. 23.
[109] Καρδαρά, Απλώματα, 38, πίν. 46 γ (θεωρεί το αγγείο αττικό). Για το ίδιο βλ. και Βλαχόπουλος 2006, Α, 113 (δεν αποδέχεται την αττική προέλευση του αγγείου). Thomatos 2006, 11-12, εικ. 1.17.
[110] Mountjoy, RMDP, εικ. 187. Thomatos 2006, 11-12, εικ. 1.16. Mountjoy 2007 α, 346 εικ. 8.23 (42, ΙΙΙ Γ, διακοσμείται με πτηνά).
[111] Η εμφάνιση του σχήματος στην Κρήτη οφείλεται αποκλειστικά στη μυκηναϊκή επίδραση, βλ. σχετικώς Kanta 1980, 286 εικ. 115:10, 129:4, 7, 129:4 και 6, 144:7-10 (από την περιοχή Κνωσσού και Φαιστού). Knossos 1996, I, 287 και IV πίν. 262 (5.1) από το νεκροταφείο Φορτέτσας. Τσιποπούλου 2005, 97 (ΠΓ), 271 (Ύστερη Γεωμετρική), 365-370. Hood-Huxley-Sandars, BSA 53-54 (1958-9), 247, εικ. 27, πίν. 56:c, 57:a (Γυψάδες). D' Agata 2007, 98, 115 εικ. 16:1, 2, 5 (Γυψάδες, ΙΙΙ Γ Ύστερη).
[112] Desborough, LMTS, πίν. 17 d (ΥΚ ΙΙΙ Β-ΚΓ Ι Α). Παραλλαγή δίωτου αμφορέα με διακόσμηση κυματοειδών γραμμών στην κοιλιά, εμαφανίζεται σε ένα κυπριακό (;) αγγείο της Συλλογής Πιερίδη, βλ. Karageorghis, 1965, 15 πίν. 23.3. Πρόσφατα βλ. Mountjoy, BSA 100 (2005), 184-5 (Έγκωμη).
[113] Η Mountjoy, (RMDP, 297-8) παρατηρεί κάποιες τοπικές ιδιαιτερότητες ως προς τη διακόσμηση της απόφυσης, και της κοιλιάς, με παράλληλα από τα Δωδεκάνησα, τις οποίες αποδίδει σε μινωική επίδραση. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 380

σε κοντινές στην Σκύρο περιοχές.[114] Ακόσμητοι δίωτοι αμφορείς (αναφέρονται ως μεγάλα πιθάρια), προέρχονται και από τη μυκηναϊκή εγκατάσταση του Διμηνίου.[115]
Οι ολοβαφοι εμφανίζονται στην Ηλεία, Αχαΐα, και Κεφαλλονιά, και αποτελούν χαρακτηριστικό της δυτικής κοινής.[116]
Δείγματα αμφορέων έχομε και από τη Δύση. Από την περιοχή Punta Meliso της νότιας Ιταλίας προέρχεται μεγάλος δίωτος με μαστοειδείς αποφύσεις στον ώμο, ο οποίος διακοσμείται με κυματοειδή γραμμή στη ζώνη του σώματος και κροσσωτά ημικύκλια στον ώμο.[117]
Το σχήμα επιβιώνει και στα Υπομυκηναϊκά και Γεωμετρικά χρόνια σε διάφορες περιοχές, όπως στην Καρποφόρα,[118] στη Δειράδα,[119] στον Κύνο[120], στον Κεραμικό,[121] και στο Λευκαντί,[122] για να αναφέρομε ενδεικτικώς κάποια δείγματα, που αποτελούν κληρονομιά της μυκηναϊκής κεραμικής.
Συμπερασματικά, τόσο στην Ηλεία όσο και στην Αχαΐα, ο δίωτος αμφορέας αποτελεί ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά σχήματα.[123] Η μεγάλη παραγωγή και τα κοινά διακοσμητικά θέματα, μας επιτρέπουν να υποθέσομε την ύπαρξη τοπικού εργαστηρίου στην περιοχή της Ολυμπίας ίσως, το οποίο θα προμήθευε την ευρύτερη περιοχή και την Αρκαδία.
Τέλος τρίωτοι μεγάλοι αμφορείς με κάθετες ταινιωτές λαβές, αν και γνωστοί στην Ηλεία,[124] δεν βρέθηκαν στο νεκροταφείο της Αγ. Τριάδας.
Ο τετράωτος και ο δίωτος αμφορέας είναι εγχώρια προϊόντα της Δυτικής Πελοποννήσου, της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου. Πρόκειται για τοπικό χαρακτηριστικό σχήμα, το οποίο οφείλεται στην αναβίωση του ΜΕ αμφορέα.[125]
Δεδομένου ότι αρκετά είναι τα δείγματα και από τα Δωδεκάνησα (Ρόδος, Κως) και τις Κυκλάδες (Νάξος, Μήλος), έχει υποστηριχθεί και η αιγαιακή καταγωγή του σχήματος.[126] Αναμφίβολα όμως οι μεγάλοι δίωτοι και τετράωτοι αμφορείς της Αχαΐας, Ηλείας και Αρκαδίας αποτελούν ανεξάρτητο τοπικό φαινόμενο, χαρακτηριστικότερο σχήμα της τοπικής κεραμικής και γενικότερα της δυτικής κοινής. Ως προς τη χρονολόγηση οι δίωτοι αμφορείς της Αγίας Τριάδας εντάσσονται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ Ύστερη περίοδο, πλην των Π 4250 και 4523 που θα μπορούσαν να ανταχθούν στην ΙΙΙ Γ Μέση.

---

[114] Παρλαμά, Σκύρος 1984, 219. Η Παρλαμά αναφέρεται και σε άλλους τύπους αγγείων, όπως αμφορίσκοι, αρτόσχημα αλάβαστρα, που δηλώνουν σαφείς σχέσεις του νησιού με τη Δυτική Πελοπόννησο. Mountjoy, RMDP, 729-730 αρ. 7 (ΥΕ ΙΙΙ Γ Πρώιμη).
[115] Adrimi-Sismani, Roma 1996, 1304, εικ. 9.
[116] Όμοιοι από την Αχαΐα, βλ. Achaea, 70, εικ. 199 a, και από το Αγραπιδοχώρι, βλ. Παρλαμά 1971, 56, πίν. ΛΒ ε. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 65 (Κεφαλλονιά).
[117] Benzi-Graziadio, Roma 1996, 1525, 1529. Cultraro 2005, 23-4 (σημειώνει ότι και άλλα σχήματα, όπως βαθείς σκύφοι και κρατήρες, φαίνεται ότι έχουν στενούς δεσμούς με την ΥΕ ΙΙΙ Γ παραγωγή της Αχαΐας, Ηλείας και Αρκαδίας.
[118] Χωρέμης 1973, 72-73, πίν. 38 α της ΥΕ ΙΙΙ Γ-ΠΓ περιόδου. Γενικώς για τα ΥΕ ΙΙΙ Γ-ΠΓ αγγεία του τύπου βλ. Styrenius 1967, εικ. 59 Ε, 63 (Ηλιδα). Desborough PGP, πίν. 560 (18), 549 (4), 4904 (29).
[119] Styrenius 1967, εικ. 49.
[120] Dakoronia 2003, 43-4 εικ. 10 (ΥΜ).
[121] Ενδεικτικώς βλ. Kerameikos I, 104, 114 κ. ε. πίν. 32, 43-6, 54-6, 58. Kerameikos IV, πίν. 4:925, 9-11. Για τα ίδια βλ. Styrenius1967, εικ. 27-33 (χρονολογούνται στη μεταβική περίοδο από το τέλος των ΥΜ στα ΠΓ χρόνια). Desborough 1972, 35-6 (ΠΓ), 148-9 (Νέα Ιωνία), 227 πίν. 52 (Κρήτη). Whitley 1991, πίν. 15 (Κεραμεικός).
[122] Lefkandi I, 1979-1980, πίν. 175, 191. Lefkandi II, 1990, 34-7 πίν. 6-7, 61-2, 80 (ΥΜ και ΠΓ).
[123] Mountjoy, RMDP, 43.
[124] Γιαλούρης, ΠΑΕ (1954), 295-8, εικ. 9-13.
[125] Όπως υποστηρίζει ο Παπαδόπουλος (Achaea, 70) και η Παρλαμά (ΑΔ 29 (1974) Α, 49-50).
[126] Βλαχόπουλος 2006, 113, 320 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία. Πρόσφατα βλ σχόλια και στην Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 383.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΜΦΟΡΙΣΚΟΙ.

Το σχήμα αντιπροσωπεύεται από έξι δείγματα:

(Τ. 1). Π 4282.
(Τ. 2). Π 4256.
(Τ. 19). Π 4383.
(Τ. 22). Π 4435.
(Τ. 28). Π 4513.
(Τ. 35). Π 5049.

Είναι μικρά αγγεία με διαστάσεις που κυμαίνονται ως εξής: ύψος 0,079 έως 01105 μ. και διάμετρο 0,089 έως 0,12 μ. Ο πηλός τους είναι χωρίς προσμίξεις, ροδόχρωμος, κιτρινέρυθρος και ανοικτός καστανός. Το αλείφωμα είναι σχεδόν της ιδίας απόχρωσης, ή ελαφρώς ανοικτότερης από το χρώμα του πηλού. Η βαφή διακόσμησης είναι καστανή, καστανόμαυρη και ερυθρωπή (ρόδινη). Και τα πέντε δείγματα [Π 4256 (Τ. 2), 4282 (Τ. 1), 4383 (Τ. 19), 4435 (Τ. 22), 4513 (Τ. 28)], ανήκουν στο σχήμα FS 59, με ελάχιστες διαφοροποιήσεις μεταξύ τους.[127] Διακρίνουμε τους παρακάτω τύπους, βασιζόμενοι στις μικρές διαφορές του σώματος (φυλλάδιο 7, σελ. 2-3):

α) **Κωνικός-σφαιρικός**. Στον τύπο αυτό ανήκουν δύο αμφορίσκοι (Π 4256 και 4383). Η μέγιστη διάμετρος βρίσκεται στη μέση του σώματος και είναι ελαφρώς μεγαλύτερη από το ύψος του αγγείου.

β) **Σφαιρικός** (Π 4282). Η μέγιστη διάμετρος είναι επίσης στη μέση του σώματος και ίση σχεδόν με το ύψος.

γ). **Σφαιρικος πιεσμένος.** Στην κατηγορία αυτή έχουμε τους αμφορίσκους Π 4435, 4513. Η μέγιστη διάμετρος βρίσκεται στη μέση περίπου του σώματος και είναι μεγαλύτερη από το ύψος.

Όλοι οι αμφορίσκοι έχουν ελαφρώς εξώκυρτο χείλος, λαιμό αμφικοίλου περιγράμματος, χαμηλό, ή ελαφρώς υπερυψωμένο, ώστε να διακρίνεται αρκετά σε σχέση με το σώμα, και βάση δακτυλιόσχημη ή ταινιωτή. Οι, κυκλικής διατομής, λαβές είναι τοποθετημένες στον ώμο, οριζόντια (στους δύο), ή με κλίση προς τα έξω (στους άλλους δύο).[128]

Διακόσμηση.

Ο τρόπος διακόσμησης των αμφορίσκων διαμορφώνεται ως εξής:

1). Μονόχρωμος-ολόβαφος. Ο Π 4383 (Τ. 19) και ο Π 5049 (Τ. 35) είναι ολόβαφοι με ερυθρωπή βαφή (βλ. φυλλάδιο 7, σελ. 2). Συνήθης τρόπος διακόσμησης σε δείγματα που προέρχονται από την Αχαΐα,[129] την Τίρυνθα,[130] την Περατή,[131] την Αττική,[132] την

[127] Furumark, MP, 594. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 502. Παρλαμά 1984, 202, σχ. 53 (Σκύρος, III Γ 1). Είναι ο τύπος Γ του Ιακωβίδη (βλ. Περατή, Β, 198-9, υψίλαιμος), και ο 1 (Wide-necked) του Παπαδόπουλου (βλ. Achaea, 95, εικ. 248 a-f). Benzi 1992, 27-32. Papazoglou-Manioudaki, BSA 89 (1994), 187-8, 192 εικ. 10 (Κρήνη Πατρών).

[128] Γενικώς για την τυπολογία των αμφορίσκων και τα κριτήρια διαχωρισμού βλ. Benzi 1992, 28. Περατή Β, 198-9. Achaea 95-6 εικ. 248-9. Περατή 198 κ. ε. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 502-5.

[129] Έντεκα μονόχρωμοι, βλ. Achaea, 96, υποσ. 55 με βιβλιογραφία, εικ. 250 a-b. Επίσης 4 από τη Βούντενη, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 504.

[130] Voigtlander, AAA 6 (1973), 37 εικ. 9:δ (τέλος III Γ).

[131] Αναφέρονται πενήντα παραδείγματα, βλ. Περατή, Β, 200 χρονολογούμενα κυρίως στην αρχή της III Γ. Mountjoy, RMDP, 565-6 αρ. 314 (III Γ Πρώιμη), 604-5 αρ. 514 (III Γ ύστερη).

[132] Βλ. Stubbings, Attica, 46, πίν. 12:17. Benzi, CMAttica, 248, αρ. 238 και σ. 337 αρ. 533. Mountjoy, RMDP, 504-5 αρ. 515 (III Γ ύστερη).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κεφαλλονιά,[133] τη Θήβα,[134] το Λευκαντί,[135] αλλά και τα νησιά.[136] Ο ολόβαφος αμφορίσκος εμφανίζεται και στα ΥΜ χρόνια.[137]

2). Ολόβαφος με εξηρημένη διακοσμητική ζώνη στον ώμο. Ο Π 4435 (Τ. 22), είναι ολόβαφος με καστανόμαυρη βαφή, και μεταξύ των λαβών έχει διακοσμητική ζώνη.[138]

3). Ταινιωτή διακόσμηση στο σώμα και διακοσμητική ζώνη μεταξύ των λαβών. Οι Π 4256, 4282, 4513, διακοσμούνται με ομάδα ταινιών στη μέση του σώματος και διακοσμητική ζώνη, μεταξύ των δύο λαβών.[139]

Τα διακοσμητικά θέματα του ώμου είναι:

1) *Κομμένος πλοχμός (FM 48,* (βλ. φυλλάδιο 7, σελ. 3). Ο Π 4513 έχει δύο ταινίες πάνω από τη βάση και μεταξύ των λαβών, ανάμεσα σε ταινίες υπάρχει λεπτή ζώνη με κομμένο πλοχμό. Ίδιο θέμα και σε αμφορίσκους της Αχαΐας[140], της Περατής[141], της Αττικής[142], της Ρόδου,[143] αλλά και της Κύπρου,[144] και άλλων περιοχών.[145] Το θέμα χρησιμοποιείται σε όλη τη διάρκεια της ΙΙΙ Γ, συχνά όμως σε αμφορίσκους που χρονολογούνται στην αρχή της ΙΙΙ Γ.[146]
2) *Ζιγκ-ζαγκ ή παραλλαγή γωνιώδους ελιγμού (FM 61).* Στον Π 4435 του Τ. 22,[147] ο ώμος διακοσμείται με λεπτή ζώνη ζίγκ-ζαγκ. Και αυτό το θέμα είναι σύνηθες στη διακόσμηση του ώμου των αμφορίσκων. Εμφανίζεται σε παραλλαγές σε αμφορίσκους της Κω και της Ρόδου,[148] της Νάξου,[149] της Κρήτης,[150] και της Αττικής.[151] Από την Αχαΐα προέρχονται πέντε δείγματα, με τη διακόσμηση

---

[133] Μαρινάτος, ΑΕ (1932), πίν. 7:84, 12: 188 (Λακκίθρα). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 64 πίν. 3 (Κεφαλλονιά).

[134] Κεραμόπουλλος, ΑΔ 3 (1917) 167 αρ. 16.

[135] Lefkandi IV, 2006, 164 (ΙΙΙ Γ φάση 2 α Λευκαντί).

[136] Από την Κω, βλ. Morricone, Annuario, 1965-6, Coo, LT 10/14, εικ. 85, 220:179. Benzi 1992, 29 πίν. 39 h (όμοιο με το δικό μας τον μονόχρωμο), 62 d, 100 o, 105 b (όλοι στην ΙΙΙ Γ). Karantzali 2001, 63, εικ. 41:18662, πίν. 44 c (Πυλώνα, ΙΙΙ Γ μέση-ύστερη). Παρλαμά 1984, 206, 212, σχ. 56, πίν. 95.

[137] Styrenius 1967, εικ. 11 από Κεραμεικό.

[138] Συνήθης τρόπος διακόσμησης στους αμφορίσκους της Ηλείας, Αχαΐας και Κεφαλλονιάς, ενώ σπανίζει στην Περατή. Πρβλ. Achaea, 96, εικ. 250 d, e. Περατή Γ, πίν. 123 β:858, 134 δ:934 (μόνο δύο δείγματα). Μαρινάτος, ΑΕ 1932, πίν. 6:33, 7:86-7 και 1933, 86, 89 πίν. 1:Β1, Α5, 28:Γ5. Για τη Ρόδο βλ. Benzi 1992, 29 με 9 δείγματα. Εμφανίζεται επίσης και στις Μυκήνες (Ch.Τ πίν. 11:12), αλλά και στην Ηλεία (Γιαλούρης ΑΔ 19 (1964) Β 2, πίν. 186 ε. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β 1, πίν. 94 δ, 96 β (Κλαδέος).

[139] Achaea, 96, εικ. 251-253. Benzi 1992, 29, όπου αυτός ο τρόπος διακόσμησης είναι ιδιαίτερα διαδεδομένος και αντιπροσωπεύεται από 79 δείγματα, συνολικά το 58% και στην Περατή το 32%.

[140] Αναφέρονται συνολικά πέντε με αυτή τη διακόσμηση. Με τη μόνη διαφορά ότι στο σώμα ο αμφορίσκος της Αχαΐας, που εικονίζεται στην εικ. 251: a διακοσμείται με πυκνές ταινίες. Βλ. Achaea, 96, ιδιαίτερα εικ. 251 a (ΥΕ ΙΙΙ Γ 1) και 253:16-18, 20. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 505.

[141] Περατή, Β, 201, εικ. 78:180, 459, 995, 1236.

[142] Benzi, CMAttica, πίν. 14:235.

[143] Benzi 1992, 31, πίν. 19 d, 61 0, 71 n, 74 d, 105 d, 113 o. Karantzali 2001, 63, εικ. 41:16788, πίν. 44 e (Πυλώνα, ΙΙΙ Γ πρώιμη).

[144] AJA 41 (1937), πίν. I: 47 (Κούριον).

[145] Mountjoy, RMDP 1033-4 αρ. 139 (Ρόδος ΙΙΙ Γ πρώιμη-μέση). Σπυρόπουλος, ΑΔ 27 (1972) Β 2, 316, πίν. 267 δ (Παραλίμνη, με διακόσμηση κομμένου πλοχμού στο σώμα μεταξύ των λαβών.). Στην Κρήτη, Τζεδάκις, ΑΔ 31 (1976) Β 2, 372 , πίν. 293 δ (Αρμένοι, ΥΜ ΙΙΙ Β).

[146] Mountjoy, ΜΓΚ, 130-1, 144 εικ. 168. Benzi 1992, 31.

[147] Το αγγείο δεν εικονίζεται διότι προέρχεται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη.

[148] Benzi 1992, 32 πίν. 94 d, της ΠΙ Γ περιόδου.

[149] Mountjoy, RMDP 944-5 αρ. 8 (Νάξος ΙΙΙ Γ μέση). Βλαχόπουλος 2006, Α, 115, σχ. 11:1758, πίν. 88 (ΙΙΙ Γ ύστερη)

[150] Kanta 1980, 286 εικ. 113:5 Βρόκαστρο.

[151] Περατή Β, 201, εικ. 78:37, 491. Benzi, CMAttica, πίν. 14:239.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αυτή,[152] ενώ απαντάται και σε αμφορίσκους της Κεφαλλονιάς,[153] και της Ελάτειας.[154]

3) *Κυματοειδής γραμμή (FM 53,* (βλ. φυλλάδιο 7, σελ. 3). Ο Π 4282 (Τ. 1) διακοσμείται στον ώμο με στήλες κυματοειδών γραμμών, που στις άκρες ορίζονται από κάθετες γραμμές. Από την Ηλεία παρόμοιο αγγείο προέρχεται από το Φράγμα του Αλφειού (Φλόκα, περιοχή Ολυμπίας).[155] Το θέμα διακοσμεί αμφορίσκους της Αχαΐας,[156] Περατής,[157] Τίρυνθας,[158] Μυκηνών,[159] Ασίνης,[160] Νάξου,[161] Ρόδου[162] και Κρήτης.[163] Γενικότερα η κυματοειδής γραμμή εμφανίζεται συχνά στον ώμο των αμφορίσκων.[164]

4) *Δικτυωτά ρομβοειδή (FM 73:y)*, σε σειρά ((βλ. φυλλάδιο 7, σελ. 3).[165] Το θέμα διακοσμεί τον ώμο του Π 4256. Τα αλυσιδωτά ρομβοειδή εμφανίζονται σε αμφορίσκους της Αχαΐας,[166] της Αργολίδας,[167] Περατής,[168] της Ρόδου,[169] της Σκύρου,[170] αλλά και της Κρήτης.[171]

Το χείλος και ο λαιμός είναι ολόβαφα εκτός του Π 4256 όπου υπάρχει ταινία στο χείλος και στη βάση του λαιμού. Στις λαβές υπάρχουν παχιές πινελιές που τονίζουν

---

[152] Διαφορετικής μορφής όμως από του δικού μας, βλ. Achaea, 96, εικ. 252:6, 13, 14.
[153] Μαρινάτος, ΑΕ 1932, πίν. 8:114.
[154] Deger-Jalkotzy 2007, 156 εικ. 8:6 (ΙΙΙ Γ Μέση).
[155] Γιαλούρης ΑΔ 18 (1963), Β 1, πίν. 135 α, μόνο που οι κυματοειδείς γραμμές είναι κάθετες και όχι οριζόντιες, όπως στο δικό μας. Για την Ηλεία βλ. και Παρλαμά ΑΔ 29 (1974) Α, 48, πίν. 38 β.
[156] Achaea, 96, εικ. 251 b, 252:10, 12, και 15. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 505. Αναφέρονται συνολικά πέντε δείγματα με διακόσμηση κυματοειδούς γραμμής. Papazoglou-Manioudaki, BSA 89 (1994), 187 (Κρήνη Πατρών, με κάθετες κυματοειδείς γραμμές σε μετόπες).
[157] Περατή Β, εικ. 78:491, 30, περισσότερο μοιάζει το 744 με τις κάθετεςκυματοειδείς.
[158] Ιδιαίτερα συχνό το θέμα της κυματοειδούς γραμμής σε αμφορίσκους από την Τίρυνθα, κυρίως στις δύο τελευταίες φάσεις της ΥΕ ΙΙΙ Γ, πρβλ. Tiryns, VI, 38-9, 93-4, πίν. 17:3, 5 (ΙΙΙ Γ 1 α), και Podzuweit 1983, 386, 388.
[159] Ch. T. πίν. 11:12, 31:56.
[160] Fr¨odin-Persson Asine εικ. 238:29.
[161] Καρδαρά, Απλώματα, πίν. 46 β:950 (Νάξος).
[162] Benzi 1992, 31.
[163] Kanta 1980, 286, εικ. 113:5 (Καστρί).
[164] Η απλή κυματοειδής και όχι οι μετόπες. Για το θέμα βλ. πρόσφατη βιβλιογραφία στον Benzi 1992, 31. Για τα νησιά βλ. Morricone, Coo, LT 50/1 εικ. 245, L, SP/8, 9 σ. 274-5 εικ. 312. Για άλλες θέσεις βλ. Δακορώνια-Δημάκη, ΑΔ 54 (1999) Β 1, 369 εικ. 24 (Ελάτεια, ΙΙΙ Γ). Περατή Β, 201 εικ. 78:491. Stubbings, Attica, πίν. 12:15. Ch.T πίν. 11:12, 31:56 (Μυκήνες). Δημακοπούλου ΑΔ 23 (1968) 181, πίν. 79 α (Μονεμβασιά).
[165] Furumark, MP 411, εικ. 71.
[166] Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 505 (Βούντενη). Παρόμοιος και από Αιγείρα, βλ. Deger-Jalkotzy 2003, 60 εικ. 2:7-8, 63.
[167] Ιακωβίδης 2006, 77 πίν. 26:49 (πάνω αριστερά, ίσως πιθαμφορίσκος.
[168] Περατή Β, 201, εικ. 78: 934, 954, 742.
[169] Benzi 1992, 33, πίν. 34 c (σε ψευδόστομο η διακόσμηση) 61 l, 94 b, 100 c, 113 e σε αμφορίσκους (ΙΙΙ Γ΄Υστερη).
[170] Παρλαμά 1984, 201-2, σχ. 53, πίν. 92. Mountjoy, RMDP 730-731, αρ. 11 (Σκύρος, ΙΙΙ Γ πρώιμη), 850-1 αρ. (113 Θεσσαλία ΙΙΙ Γ μέση).
[171] Kanta 1980, 286 εικ. 113. Σχήμα και θέμα επιβιώνουν και στη Γεωμετρική περίοδο, βλ. Τσιποπούλου 2005, 293 (Υστερη Γεωμετρική). Στην Κύπρο εμφανίζεται και σε κρατήρες, πρβλ. Mountjoy, BSA 100 (2005), 143 (ΙΙΙ Β).

τη ρίζα και τη ράχη. Μόνο ο Π 4583 έχει ολόβαφες τις λαβές. Η βάση σε όλα περιτρέχεται από παχιά ταινία.[172]

Σχολιασμός.

Αν και πρόκειται για χαρακτηριστικό σχήμα της ΙΙΙ Γ,[173] ο αμφορίσκος εμφανίζεται στο τέλος της ΙΙΙ Β, κυρίως στην Αργολίδα,[174] και στην Περατή.[175] Ιδιαίτερα διαδεδομένος είναι και στη Ρόδο,[176] γεγονός που οδήγησε τον Desborough[177] να υποστηρίξει τη Ροδιακή (ή Δωδεκαννησιακή) προέλευση του σχήματος, υπόθεση που δύσκολα μπορεί να γίνει αποδεκτή, δεδομένου ότι στη Ρόδο δεν εμφανίζεται πριν την αρχή της ΙΙΙ Γ.

Πολύ συζήτηση έχει γίνει και για την τυπολογική προέλευση του αγγείου, είτε από το αλάβαστρο, είτε από τους ύστερους πιθαμφορίσκους.[178] Λαμβάνοντας υπόψη την εξέλιξη του πιθαμφορίσκου στη διάρκεια της ΥΕ ΙΙΙ Β, η προέλευση από αυτό το σχήμα φαίνεται πιο πιθανή (ειδικώτερα από το FS 48).[179]

Σε αντίθεση με την Αχαΐα, απ' όπου προέρχεται μεγάλος αριθμός αμφορίσκων, που θεωρείται μάλιστα τοπική παραγωγή,[180] την Αρκαδία,[181] και την Κεφαλλονιά,[182] γεγονός που φανερώνει ότι πρόκειται για ένα χαρακτηριστικό τύπο αγγείου της δυτικής κοινής, στην Ηλεία φαίνεται ότι το σχήμα δεν γνωρίζει ιδιαίτερη άνθηση. Εκτός από τα πέντε δείγματα της Αγίας Τριάδας, λίγα είναι και αυτά που προέρχονται από άλλες μυκηναϊκές θέσεις της Ηλείας, όπως από το Αγραπιδοχώρι,[183] και Τρύπες Κλαδέου.[184] Από γειτονικές περιοχές δείγματα έχουμε από Λακωνία,[185] το Παλαιόκαστρο Αρκαδίας,[186] την Επίδαυρο Λιμηρά,[187] και τους Δελφούς.[188] Με

---

[172] Γενικώς για τη διακόσμηση λαιμού, χείλους, ράχης λαβών και βάσης βλ. Achaea 97. Benzi 1992, 29 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία. Επίσης Κολώνας 1998 (υπό έκδοση), 504. Στην Περατή συνήθως είναι ολόβαφες οι λαβές, και άβαφες οι βάσεις, πρβλ. Περατή, Β 201.

[173] Desborough, LMTS, 8. Achaea 95-97. Wardle 1972, 141, 145 εικ. 12 (Κεφαλονιά). Benzi 1992, 27. Mountjoy 1993, 90.

[174] Όπως στις Μυκήνες (Mountjoy, ΜΓΚ 130-1 εικ. 150. French, BSA 64 (1969), 74 εικ. 1.8, και στην Τίρυνθα (Tiryns VI, 94). Prosymna εικ. 457.97. Mountjoy, RMDP, 1215-6. Thomatos 2006, 46-7.

[175] Περατή Β, 202-5, όπου το σχήμα εμφανίζεται από την ΙΙΙ Β, με παράλληλα και τη χρονολογική εξέλιξη του σχήματος.

[176] Benzi 1988, 256 (136 δείγματα, πάνω από το 25% της κεραμικής της ΙΙΙ Γ Πρώιμης και 4,5% της ΙΙΙ Γ Μέσης, στην Ιαλυσό). Benzi 1992, 27, όπου αναφέρεται ότι αποτελεί το ¼ της κεραμικής της ΙΙΙ Γ που βρέθηκε στην Ιαλυσό. Karantzali 2001, 62-3, εικ. 41, πίν. 44.

[177] Desborough, LMTS, 8.

[178] Βλ. Furumark, MP 38. Desborough, LMTS, 8. Benzi 1992, 27.

[179] French BSA 62 (1967) εικ. 4, 5, 8, 9. Wardle BSA 64 (1969), εικ. 4:17. Benzi 1992, 27.

[180] Ο Παπαδόπουλος (Achaea, 91, 97), αναφέρει ότι προέρχονται 61 δείγματα. Αριθμός βεβαίως που έχει αλλάξει υπολογίζοντας τις νέες ανασκαφές στην Αχαΐα. Προέρχεται και από οικιστικά σύνολα, όπως το Τείχος Δυμαίων, βλ. Achaea 95, σημ. 43. Για τη Βούντενη βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 502 (27 δείγματα). Επίσης βλ. και Πετρόπουλος, 2000, 86 εικ. 24, 88 εικ. 33 (Σπαλιαρέικα Λουσικών). Γενικώς για τους αμφορίσκους της Αχαΐας βλ. Mountjoy, RMDP, 417 (ΙΙΙ Γ Πρώιμη), 425 (ΙΙΙ Γ Μέση), 432 (ΙΙΙ Γ Ύστερη).

[181] Απ΄όπου προέρχονται επίσης πολυάριθμα δείγματα, βλ. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 385.

[182] Μαρινάτος ΑΕ 1932 πίν. 6, 7 κάτω. Mountjoy RMDP, 453-4 αρ. 21-32 (ΙΙΙ Γ Ύστερη, παρόμοιοι με της Αγίας Τριάδας). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 64-5 πίν. 3 (πολύ κοινό σχήμα στην Κεφαλλονιά απ' όπου προέρχονται 72 δείγματα).

[183] Παρλαμά 1971, 57-58, 59, πίν. ΛΕ β, δ (δύο αμφορίσκοι της ΥΕ ΙΙΙ Γ). Mountjoy RMDP, 392-3 αρ. 82 (ΙΙΙ Γ Ύστερη).

[184] Γιωλούρης, ΑΔ 19 (1964) Β, πίν. 185 γ, δ, 186 ε. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998) Β1, πίν. 94 δ (Τρύπες Κλαδέου). Επίσης και Mountjoy RMDP, 388-390 αρ. 65, 66 (Αγραπιδοχώρι, ό. π., Τρύπες ΙΙΙ Γ πρώιμη), 391 αρ. 74 (Τρύπες, ΙΙΙ Γ Μέση).

[185] Δημακοπούλου ΑΔ 23 (1968), Α, 181 πίν. 79 α-γ, σ. 182 πίν. 80 β (Άγ. Ιωάννης, ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμη).

[186] Demakopoulou- Crouwel, BSA 93 (1998), 277-8, πίν. 54 c (ΙΙΙ Γ).

[187] Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968) Α, 180, αρ. 66.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ιδιαίτερη συχνότητα εμφανίζεται το σχήμα, με πολλές παραλλαγές στην Ελάτεια[189] και στη Νάξο.[190]
Σποραδικά εμφανίζεται και στην Κρήτη, ήδη από την ΥΜ ΙΙΙ Α2, ενώ εμφανίζεται πιο συχνά στην ΥΜ ΙΙΙ Γ και Υπομυκηναϊκή περίοδο.[191] Το σχήμα χάνει τη δημοτικότητά του από την ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση και εξής.[192]
Γενικώς τα περισσότερα δείγματα προέρχονται από ταφικά σύνολα,[193] ενώ δεν εκλείπουν και από τους οικισμούς.[194]
Οι αμφορίσκοι της Αγίας Τριάδας, που χρονολογούνται όλοι στην ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμη περίοδο, βρίσκουν τα ακριβή τους παράλληλα σε εκείνους της Αχαΐας,[195] τόσο ως προς την τυπολογία, όσο και ως προς τη διακόσμηση, γεγονός που επιβεβαιώνει την τοπική παραγωγή στη ΒΔ Πελοπόννησο.

---

[188] Delphes V, 11 εικ. 40.
[189] Deger-Jalkotzy 2007, 135-7 (ΙΙΙ Γ Μέση).
[190] Βλαχόπουλος 2006 Α, 113 κ. ε. χρησιμοποιεί τον όρο σταμίσκος, επειδή δεν θεωρεί δόκιμο το «αμφορίσκος» (σημ. 38). Από τη Νάξο προέρχεται και το μοναδικό δείγμα του σχήματος με εικονιστική παράσταση (ό. π. σ. 116).
[191] Για την εξέλιξη του σχήματος στην Κρήτη βλ. Kanta 1980, 286 εικ. 113, 129. Για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που διαμορφώνουν κατά την Υπομυκηναϊκή περίοδο βλ. και Mountjoy, ΜΓΚ, 210. Kanta 2003, 173-4.
[192] Desborough 1972, 38 εικ. 4 (ΥΜ). Για κατάλογο δειγμάτων με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία βλ. Thomatos 2006, 46-55.
[193] Για τα προερχόμενα από οικιστικά βλ. Lefkandi IV, 2006, 203-4 (ΥΕ ΙΙΙ Γ, φάση 1-3).
[194] Ενδεικτικώς αναφέρουμε εκτός από το Τείχος Δυμαίων (βλ. παραπάνω σημ. 369), την Τίρυνθα (Podzuweit 1978, 497, εικ. 36:2 και 1979, 433 εικ. 46:5, 8), και το Λευκαντί (Popham-Milburn, BSA 66 (1971), 336 εικ. 1:6, 3:1, πίν. 50:5, 51:4 (ΥΕ ΙΙΙ Γ, φάση 1 α-1 β) και σ. 340 εικ. 6:2, πίν. 55:4, 56:5 (ΥΕ ΙΙΙ Γ, φάση 2 α).
[195] Εκτός της παραπάνω βιβλιογραφίας για την Αχαΐα βλ. και Mountjoy RMDP, 425 αρ. 88-90 (ΙΙΙ Γ Μέση), 431-2 αρ. 105-6 (ΙΙΙ Γ Ύστερη).

ΣΤΑΜΝΟΣ.

Το σχήμα αντιπροσωπεύεται μόνο από ένα δείγμα Π 4315, της ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερης περιόδου, που προέρχεται από τον Τ. 7 (βλ. φυλλάδιο 11, σελ. 2), και ταυτίζεται με το σχήμα FS 64 του Furumark.[196]

Το ύψος του είναι 0,116 μ. και η διάμετρος σώματος 0,133 μ.

Ο πηλός του είναι καστανός, το αλείφωμα ελαφρώς ανοικτότερης απόχρωσης και η βαφή διακόσμησης καστανή.

Έχει σφαιρικό-κωνικό σώμα, με κοντό κάθετο λαιμό και απλό χείλος. Στη μέση του σώματος δύο οριζόντιες, κυκλικής διατομής λαβές, ενώ στον ώμο φέρει δύο κάθετες λοβοειδείς, διάτρητες αποφύσεις (αντί για λαβές).[197] Η βάση είναι χαμηλή δακτυλιόσχημη. Το σχήμα διαφοροποιείται από τους αμφορίσκους στο λαιμό, ο οποίος είναι ιδιαίτερα χαμηλός και κυλινδρικός, που μοιάζει με στεφάνη.[198]

Διακοσμείται με ταινία στη βάση και στο χείλος και ζώνη ταινιών στον ώμο και κάτω από τις λαβές. Μεταξύ των λαβών κυματοειδής γραμμή (FM 53).[199] Τρεις πινελιές στη ράχη των λαβών και δακτύλιος στη βάση των αποφύσεων.

Σχολιασμός.

Το σχήμα εμφανίζεται στην ΙΙΙ Β, αλλά κυριαρχεί την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο, και επιβιώνει σε όλη τη διάρκειά της, είτε σε μικρό, είτε σε μεγαλύτερο μέγεθος.[200] Τα δείγματα που φέρουν αποφύσεις στον ώμο, ανάμεσα σε ζώνες διαφορετικά διακοσμημένες από εκείνη που περικλείει τις λαβές, σύμφωνα με τον Rutter[201] που βασίζεται κυρίως σε εκείνα της Περατής και Ασίνης, εντάσσονται χρονολογικά στην ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση και Ύστερη περίοδο.

Οι διάτρητες αποφύσεις θα μπορούσαν να θεωρηθούν ατροφικές λαβές, που έπαιζαν διακοσμητικό ρόλο. Σύμφωνα με άλλους μελετητές είχαν και πρακτική λειτουργία, για να προσαρμόζουν δηλαδή καλύμματα από δέρμα ή ύφασμα πάνω στο στόμιο του σκεύους.[202] Εκδοχή που φαίνεται πιο πιθανή.

Το σχήμα είτε στο μεγάλο, είτε στο μικρό μέγεθος δεν έγινε ποτέ ιδιαίτερα δημοφιλές. Τα περισσότερα δείγματα προέρχονται από την Αργολίδα,[203] ενώ σποραδικά ο σταμνίσκος εμφανίζεται σε όλη σχεδόν την περιφέρεια του μυκηναϊκού κόσμου, που χρονολογούνται κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο,[204] αλλά σπανίζει στη δυτική

---

[196] Furumark, MP 595, εικ. 9. Είναι ο τύπος Γ, ο κυλινδρόστομος του Ιακωβίδη, βλ. Περατή Β, 198. Stubbings, Attica, 46-7, εικ. 19 (τύπος F), πίν. 13:10, 11. Επίσης ο Παπαδόπουλος το αναφέρει ως Collar-necked, στο σχήμα των αμφορίσκων, βλ. Achaea, 95, εικ. 249 e. Voigtlander, AAA 6 (1973), 37 (Τίρυνθα, ΙΙΙ Γ 1).

[197] Το ίδιο στην Περατή (Β, 198-9, τύπος Γ, 202-3) και από την Αχαΐα ένα δείγμα (Achaea, 95), με βιβλιογραφία. Επίσης στην Ιαλυσό βλ. Benzi 1992, 35 πίν. 64 l (αρχές ΙΙΙ Γ).

[198] Ο Κολώνας εντάσσει τον τύπο στους κυλινδρόστομους αμφορίσκους (Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 503, Βούντενη), συμπεριλαμβάνει και το σχήμα FS 63 (σελ. 510, που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ Πρώιμη ή Μέση).

[199] Για παράλληλα πρβλ. Benzi 1992, 34.

[200] Mountjoy, ΜΓΚ, 131, 144-5, 168, 191 με βιβλιογραφία. Παράλληλα έχομε από Κοράκου (Korakou 68, εικ. 98 (ΙΙΙ Γ 1), Περατή (Β, 198-205), Γ πίν. 29.635 (ΙΙΙ Γ 3), 76.159 (ΙΙΙ Γ 2). Μυκήνες (Ch.T., T. 502.11, πίν. 11). Benzi 1992, 32 κ. ε. Tiryns V, 69, πίν. 38:36. Deiras 149, πίν. LX:7. BSA 52 (1957) 214, πίν. 41 e. Mountjoy, RMDP, 1216. Thomatos 2006, 16.

[201] Rutter 1974, 341.

[202] Dohl, Tiryns VI, 156.

[203] Fr¨odin-Persson, Asine 1938, εικ. 233:3. Mountjoy, RMDP, εικ. 329. Πιτερός 2001, 112 εικ. 35-6 (Άργος). French 2002, εικ. 66. Συγκεντρωμένη πρόσφατη βιβλιογραφία για τις θέσεις βλ. στην Thomatos 2006, 16-20.

[204] Korakou 68-9 εικ. 98 (ΥΕ ΙΙΙ). Lefkandi IV, 2006, 164, 202 εικ. 2.30 αρ. 3, σ. 206 (ΙΙΙ Γ φάση 2 α Λευκαντί), πίν. 21:3 και 37:1.

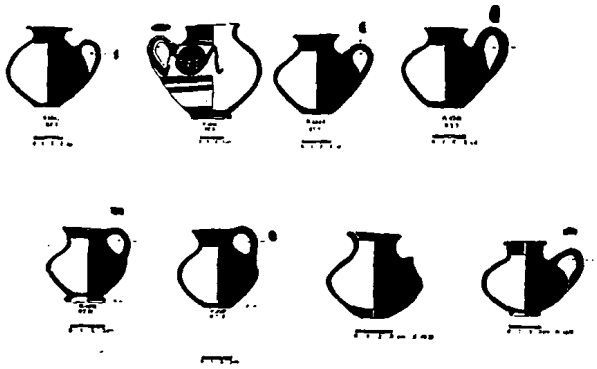
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Ελλάδα,[205] ενώ παράλληλα προέρχονται από την Ανατολή (Ταρσό και Έγκωμη[206]), τη νησιωτική,[207] και ηπειρωτική Ελλάδα,[208]
Στην Ηλεία στάμνος έχει βρεθεί στο νεκροταφείο Κλαδέου.[209]
Από τον Κεραμεικό προέρχονται δείγματα του σχήματος, που χρονολογούνται στο τέλος των ΥΜ χρόνων.[210]

[205] Εμφανίζεται σποραδικά στην Αχαΐα (Achaea, εικ. 249 e από Καλλιθέα και Κολώνας 1998 (δ.δ.), 503 από Βούντενη), στην Αρκαδία (Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 385 μόνο ένα δείγμα), και στην Κεφαλλονιά (Μαρινάτος, ΑΕ 1932, πίν. 9 αρ. 142). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 65 πίν. 3 (Κεφαλλονιά).
[206] French, 1975, 56 εικ. 2:7 (Ταρσό). Dikaios, Enkomi, πίν. 75:37, 82:26.
[207] Benzi 1992, 35 με βιβλιογραφία για όλες τις θέσεις. Βλαχόπουλος 2006, Α, 114—119 (σύνηθες σχήμα στη Νάξο με πολλές παραλλαγές).
[208] Από την Αττική, βλ. Περατή Β, 199, 205-6. Benzi, CMAttica, 95-7. Stubbings, Attica πίν. 13:10, 11 (Αλυκή, Βελανιδίτσα, Βουρβάτσι). Από την Κόρινθο πρβλ. Rutter, Hesperia 48 (1979), 357, εικ. 3:1. Από τις Μυκήνες, βλ. Ch.T. πίν. 11:11. Tiryns V, 69, πίν. 38:36. Fr¨odin-Persson Asine εικ. 233:2, 3. Deiras 149, πίν. LX:7. βλ. Κουρουνιώτης, ΑΕ 1914, 106, εικ. 9 (Τραγάνα). Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968) Α, 181 αρ. 67, πίν. 79 β (Μονεμβασιά). Orchomenos V, 67-8, εικ. 25:67 (Σχηματάρι ΙΙΙ Γ). Mountjoy 1988, 138, 162, 202 εικ. 170 (Κεραμεικός). Αδρύμη-Σισμάνη, Βόλος 2000, 286-7, εικ. 12 Σχ. 14 , της ΥΕ ΙΙΙ Β 2/Πρωιμης Γ (Ιωλκός). Γενικώς για συγκεντρωμένες θέσεις όπου εμφανίζεται το σχήμα βλ. Mountjoy, ΜΓΚ, 131, 144 και Mountjoy RMDP, 175-6 αρ. 375-6 (Μυκήνες-Άργος ΙΙΙ Γ Ύστερη), 228-9 αρ. 172 (Κοράκου ΙΙΙ Γ Πρώιμη), 289, 291 αρ. 231 (Πελλάνα ΙΙΙ Γ ύστερη), 455-6 αρ. 36 (Λακκίθρα, ΙΙΙ Γ ύστερη), 566-7 αρ. 320 (Αττική, ΙΙΙ Γ πρώιμη), 583-4 αρ. 405-7 (Περατή ΙΙΙ Γ Μέση), 605-6 αρ. 518-9 και 521-2 (Αθήνα-Περατή, ΙΙΙ Γ Ύστερη, 627-8 αρ. 619 (ΥΜ). Demakopoulou 2003, 82 εικ. 5:4, 89.
[209] Γιαλούρης, ΑΔ 19 (1964), πίν. 185 γ. Mountjoy RMDP, 390.
[210] Όμοιο σχεδόν με το δικό μας, με διακόσμηση κυματοειδούς γραμμής, βλ. Kerameikos IV, πίν. 9:920. Το ίδιο και στον Styrenius1967, εικ. 26.

ΠΡΟΧΟΙ-ΠΡΟΧΟΪΣΚΕΣ (βλ. φυλλάδιο 8, σελ. 2-3).
Συνολικά είκοσι επτά είναι οι πρόχοι και οι προχοΐσκες που βρέθηκαν σε τάφους του νεκροταφείου. Πιο αναλυτικά ο κατάλογος των αγγείων και οι τάφοι από τους οποίους προέρχονται έχουν ως εξής:

(Τ. 2). Π 4255, 4261.
(Τ. 3). Π 4247, 4252.
(Τ. 6). Π 4305, 4294.
(Τ. 7). Π 4340, 4341, 4342.
(Τ. 8). Π 4347.
(Τ. 9). Π 4357.
(Τ. 11). Π 11079.
(Τ. 20). Π 5745.
(Τ. 22). Π 4437.
(Τ. 23). Π 4456.
(Τ. 24). Π 4461.
(Τ. 26). Π 4618.
(Τ. 28). Π 4520.
(Τ. 30). Π 4542.
(Τ. 31). Π 4552, 4567, 4570.
(Τ. 32). Π 4575.
(Τ. II). Π 5022.
(Τ. VII). Π 6378 (χειροποίητο ή αργού τροχού), 6381 α-β.

Από τα παραπάνω αγγεία μόνο ένα ξεπερνά τα 0,10 μ. σε ύψος. Πρόκειται για την πρόχου με αρ. Π 4294 του Τ. 6, που έχει ύψος 0,125 μ. Οι υπόλοιπες είναι μικρών διαστάσεων και το ύψος τους κυμαίνεται από 0,054 έως 0,09 μ. Ωστόσο οι περισσότερες έχουν ύψος 0,07-0,09 μ. Ο πηλός που έχει χρησιμοποιηθεί είναι κυρίως ροδόχρωμος, φαιός, ανοικτός καστανός, κιτρινέρυθρος, και ερυθρωπός. Η βαφή διακόσμησης είναι μαύρη, σκούρα καστανή, καστανέρυθρη και ερυθρωπή.

Πρόχοι (βλ. φυλλάδιο 8, σελ. 2).
Στην κατηγορία αυτή εμπίπτει μόνο η Π 4294 του Τ. 6. Ταυτίζεται με το σχήμα FS 87 του Furumark, με μικρές διαφοροποιήσεις. Έχει σώμα σφαιρικό-κωνικό, με στενό, αρκετά χαμηλό λαιμό, αμφικοίλου περιγράμματος, μικρή διευρημένη βάση και δακτυλιόσχημη λαβή τοποθετημένη λοξά στον ώμο. Το χείλος είναι ελαφρώς εξώκυρτο. Το αγγείο έχει ολόβαφο το χείλος, την εσωτερική και εξωτερική επιφάνεια του λαιμού, ενώ στη ράχη της λαβής υπάρχουν παχιές εγκάρσιες παύλες. Πλατιά ταινία περιβάλλει και τη βάση. Ο ώμος διακοσμείται με το θέμα της ρακέτας (FM 30), το οποίο ορίζεται με μία πλατιά ταινία πάνω, στη βάση του λαιμού και δύο κάτω από τη λαβή.[1] Το αγγείο χρονολογικά εντάσσεται στην ΥΕ ΙΙ Β-ΙΙΙ Α 1 περίοδο και είναι από τα πρωιμότερα του νεκροταφείου.

[1] Παρόμοιες από την Ηλεία οι προχοΐσκες του Σαμικού της ΙΙ Α, που διακοσμούνται με ρακέτα, βλ. Γιαλούρης ΑΔ 20 (1965) πίν. 10. Επίσης πρβλ. Μαρινάτος, ΑΔ 20 (1965) Β1, πιν. 203 α (Βολιμίδια ΥΕ Ι-ΙΙ, πιο σφαιρική και πιεσμένη). Tiryns VI, πίν. 161 (Gr. IV 5), όπου είναι πιο σφαιρική και διαφέρει η ρακέτα. Prosymna εικ. 498. Η ίδια εικονίζεται και στην Mountjoy, RMDP 98-9 αρ. 81 (Πρόσυμνα, Π Β), 107-8 αρ. 113 (Αργολίδα-Σχοινοχώρι, ΙΙΙ Α 1, διακοσμείται με σπείρα με αναδιπλούμενο στέλεχος), 376-7 αρ. 19-20 (Σαμικό, ό. π.) 812 αρ. 6 (Φθιώτιδα-Ζέλι ΙΙ Α διαφέρει όμως το σχήμα ελαφρώς αλλά και η ρακέτα). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 430 (Βούντενη, Τ. 40/19 (παρόμοιο, ΙΙ Β). Όμοια ως προς το σχήμα με διακόσμηση σπειρών από τα Νικολέικα Αιγίου της ΥΕ Π Β, πρβλ. Petropoulos 2007, 261, 284 εικ. 78.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Ο τύπος της πρόχου που διακοσμείται με ρακέτα, αποτελεί χαρακτηριστικό αγγείο της ΥΕ ΙΙΑ και ΙΙ Β.[2] Η ρακέτα φαίνεται να εγκαταλείπεται σταδιακά στην ΥΕ ΙΙ Β περίοδο,[3] ενώ στην επόμενη ΥΕ ΙΙΙ Α, το σχήμα σε συνδυασμό με το θέμα της ρακέτας σπανίζει[4]
Πρόχους πιθανότατα είναι και η Π 11079 του Τ. 11, η οποία διατηρήθηκε πολύ αποσπασματικά, μόνον τμήμα του λαιμού και του ώμου. Στη βάση του λαιμού διακρίνεται διακόσμηση με φυλλοφόρο ταινία, κατά ομάδες (FM 64). Ο λεπτός λαιμός συνηγορεί στην ένταξη του αγγείου στον τύπο της ραμφόστομης πρόχου FS 145.[5]

Προχοΐσκες (βλ. φυλλάδιο 8, σελ. 2-3).
Τα υπόλοιπα αγγεία του σχήματος, όπως έχει αναφερθεί είναι μικρών διαστάσεων. Ανάλογα με το σχήμα του σώματος διακρίνομε τους παρακάτω τύπους:
1). **Σφαιρική πιεσμένη (FS 87,** (βλ. φυλλάδιο 8, σελ. 2)[6] Στον τύπο αυτό ανήκουν οι προχοΐσκες με αρ. Π 4252, 4305, 4340, 4341, 4342, 4520, 4542, 4570. Το σώμα τους είναι σφαιρικό πιεσμένο, ο λαιμός αρκετά χαμηλός αμφικοίλου περιγράμματος, το χείλος άλλοτε εξώκυρτο και άλλοτε ελαφρώς πλατύ, επίπεδο και η βάση επίπεδη. Η λαβή, αρχίζει από τον ώμο και καταλήγει στη μέση του σώματος, είναι κάθετη ταινιωτή ή δακτυλιόσχημη ημικυκλικής διατομής. Όλες οι προχοΐσκες αυτού του τύπου είναι ολόβαφες με ερυθρωπή ή μαύρη βαφή, εκτός της Π 4305 η οποία διακοσμείται με στικτή διακόσμηση, όπως τα άωτα σφαιρικά πιθάρια ((βλ. φυλλάδιο 8, σελ. 2).[7]

2). **Σφαιρική ελαφρώς πιεσμένη (βραχυστρόγγυλη,** βλ. φυλλάδιο 8, σελ. 3). Πρόκειται για το σχήμα FS 112 του Furumark.[8] Στον τύπο αυτό ανήκουν οι προχοΐσκες με αρ. Π 4255, 4261, 4247, 4347, 4357, 4567, 5022, 5745 και 6381.
Το σώμα τους είναι αμφικωνικό, με χαμηλό, αμφικοίλου περιγράμματος λαιμό, που καταλήγει σε εξώκυρτο χείλος. Η λαβή, ελλειψοειδούς διατομής, αρχίζει από το χείλος, καμιά φορά υπερυψούται ελαφρώς και καταλήγει στη μέση του σώματος, στο ύψος της μεγίστης διαμέτρου.[9] Όλες είναι μονόχρωμες.[10]

---

[2] Mountjoy, ΜΓΚ, 30 εικ. 21 (ΥΕΙΙΑ) και 47-48 εικ. 45 (ΥΕ ΙΙΒ). Παρόμοια από Βούντενη της ΙΙ Β, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 520.
[3] Mountjoy, ΜΓΚ, 42, 47. Επίσης βλ. Mountjoy, RMDP 88-9 αρ. 35 (Πρόσυμνα ΙΙ Α), 98-9 αρ. 81 (Πρόσυμνα ΙΙ Β), 255 αρ. 17-20 (Επίδαυρος ΙΙ Α), 376-7 αρ. 19-20 (Σαμικό ΙΙ Α).
[4] Ως προς το σχήμα μόνο, όμοια ολόβαφη προέρχεται από τον Τ. ΙΙ στο Μπερμπάτι και χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α , 1βλ. Berbati, 32, 34, εικ. 15:7 και Berbati, 73-4 εικ. 53:5 (ΙΙΙ Α 2 πρώιμη διακόσμηση με ρακέτα).
[5] Prosymna II, T. 38 εικ. 305.747 (ΥΕ ΙΙΙ Α 2 νεώτερη). Mountjoy, ΜΓΚ, 81.
[6] Furumark, MP, 42, 598. Achaea 94. Aigion πίν. 45, 52 b, 77a. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 520 (Βούντενη). Mountjoy, ΜΓΚ, 17, 30, 48, εικ. 5, 21, 45.
[7] Mountjoy, RMDP, 262 (δείγμα από Σπηλάκια Αμυκλών, Λακωνίας).
[8] Furumark, MP, εικ. 5, 602. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 101.
[9] Βλ. Mountjoy, ΜΓΚ, 79, εικ. 85:1 (ΙΙΙ Α 2). Achaea, 93, τύπος 2, εικ. 152-154, 245 b-g. Μοιάζει με τον τύπο Α της Περατής (Περατή, Β, 234-235, εικ. 96), και τον τύπο D του Stubbings (Attica, 48, 50, εικ. 20). Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 101 με βιβλιογραφία για τα δείγματα από Μεσσηνία, που χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

3). **Σφαιρική – κωνική** (βλ. φυλλάδιο 8, σελ. 3). Ανήκουν στο σχήμα FS 113-114 του Furumark.[11] Είναι οι προχοΐσκες με αρ. 4437, 4456, 4461, 4552, 4575.
Μοιάζουν με αυτές του προηγούμενου τύπου, με τη διαφορά ότι το σώμα τους είναι περισσότερο κωνικό, έχουν λαιμό αμφικοίλου περιγράμματος, βάση επίπεδη ή αδιαμόρφωτη, χείλος ελαφρώς εξώκυρτο, ενώ η λαβή είναι κάθετη, ελλειψοειδούς διατομής, και κατά κανόνα ελαφρότατα υπερυψωμένη του χείλους.[12]
Ο τύπος είναι κοινός σε όλο το μυκηναϊκό κόσμο, και εμφανίζεται από την ΥΕ ΙΙΙ Α 2 έως και την ΥΕ ΙΙΙ Β.[13]
Όλες οι προχοΐσκες του τύπου αυτού είναι μονόχρωμες.[14]
Χειροποίητη παραλλαγή του σχήματος εμφανίζεται στο Π 6378 που προέρχεται από τον τάφο VII, που ανήκει στο σχήμα FS 126 του Furumark.[15] Τέτοια μικύλλα αγγεία εμφανίζονται συχνά κατά την ΙΙΙ Β περίοδο.[16]
Μαζί με την υπόλοιπη γκριζόχρωμη κεραμική του νεκροταφείου αναπαράγουν τη «μινυακή κεραμική» του τέλους της ΜΕ εποχής, που επιβιώνει και κατά την Πρώιμη Μυκηναϊκή εποχή.[17]

Σχολιασμός.
Όπως προκύπτει από τα παραπάνω στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας κυριαρχεί η μικρή πρόχους, που οι διαστάσεις της κυμαίνονται μεταξύ των 0,06 και 0,09 μ.
Το σχήμα γενικότερα είναι αρκετά κοινό, και οι μονόχρωμες, που εμφανίζονται περισσότερο, μιμούνται μεταλλικά πρότυπα.
Ο τύπος της σφαιρικής πρόχου, με τη λοξή λαβή, που υπάρχει ήδη από την ΥΕ Ι, συνεχίζεται στην ΥΕ ΙΙΑ περίοδο, διακοσμημένη με διάφορα θέματα,[18] και εκλείπει

---

[10] Όπως συμβαίνει στα περισσότερα δείγματα του ιδίου τύπου που προέρχονται από την Αχαΐα, βλ. Achaea, 93, εικ. 246 a. Για άλλα παραδείγματα βλ. Ch.T. 104, 19, πίν. LI, 19. Prosymna εικ. 97, 202, εικ. 261, 696, εικ. 516, 19. Deiras 43, πίν. LIII:3. Παντελίδου 1975, 85, 178, πίν. 30 α (Αθήνα ΙΙΙ Α2). Berbati, 32, 34 εικ. 15:6, 8 (ΙΙΙ Α 1 και 2). Επίσης παρόμοια ολόβαφη (FS 112), από Καρποφόρα βλ. Χωρέμης 1973, 36, πίν. 10 β (ΙΙΙ Α 2).
[11] Furumark, MP 602.
[12] Βλ. Achaea, 93 (όπου δεν γίνεται διαχωρισμός, και ανήκουν στον τύπο 2), εικ. 152 b, 153 a, 245 a. Είναι ο τύπος Α της Περατής, βλ. Περατή, Β, 234-235, εικ. 96. Επίσης βλ. Mountjoy, ΜΓΚ, 79-80, εικ. 85: 2, 3 (ΙΙΙ Α 2), 121. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 522 (Βούντενη, Πρώιμη ΙΙΙ Γ, αλλά με ταινιωτή βάση). Benzi 1992, 50 κ. ε. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 101-2.
[13] Benzi 1992, 51 με βιβλιογραφία.
[14] Επίσης συνήθης τρόπος διακόσμησης, που εμφανίζεται συχνά. Ενδεικτικά αναφέρομε εδώ δύο δείγματα από την Κεφαλλονιά (FS 111, Mountjoy, RMDP 456-7), τη Ρόδο (Benzi 1992, 51, πίν. 109 g, 154 m, που από τα συνευρήματα χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ, Karantzali 2001, 37-9, εικ. 29:16481, 18656, πίν. 28 e-f (ΙΙΙ Α 2 και Β 1), την Κω (Morricone 1965-6, LT 50/2, εικ. 245), την Περατή (Β 235), την Θήβα (Κεραμόπουλλος, ΑΔ 3 (1917) 176, εικ. 128:1) τις Μυκήνες (Ch.T. πίν. 31:6), την Κεφαλλονιά (Μαρινάτος, ΑΕ 1932, πίν. 7-8), τη Δειράδα (Deiras πίν. LXXII:3).
[15] Furumark, MP, 35 εικ. 7.
[16] Όπως αναφέρει η Mountjoy, ΜΓΚ, 108-9 εικ. 123, όπου επισημαίνει ότι τα αγγεία χαρακτηρίζουν οικιστικά σύνολα και χρονολογούνται από τα συμφραζόμενα. Τα αγγεία σύμφωνα με τη Mountjoy δεν απαντώνται πριν ή μετά την ΙΙΙ Β περίοδο. Όμοια και από την Ταράτσα Αγ. Παρασκευής, βλ. Σταμούδη, Λαμία 1999, 264, με βιβλιογραφία. Ath. Agora XIII, 213, πίν. 49:2 (ΙΙΙ Β).
[17] Παπάζογλου-Μανιουδάκη, Περιφέρεια 1999, 437, 451 εικ. 16:25 (τροχήλατη Πετρωτό Πατρών).
[18] Για δείγματα της ΥΕ Ι και ΙΙ πρβλ. Karo 1930, πίν. CLXVI: 156. Ch. T. πίν. XLII: 7-8 (Μυκήνες). Lolos 1985, 21-2, 274 κ.ε., εικ. 6-7a, 637—642 με βιβλιογραφία. Για συγκεντρωμένες θέσεις και βιβλιογραφία, για πρώιμα δείγματα με διακόσμηση Βλ. Mountjoy, RMDP 81-2 αρ. 7-10 (Μυκήνες ΥΕ Ι), 88-9 αρ. 34-5 (Πρόσυμνα ΙΙ Α), 98-9 αρ. 79-80 (Μπερμπάτι-Πρόσυμνα ΙΙ Β), 107-8 αρ. 112-3 (Μυκήνες ΙΙΙ Α 1), 209-210 αρ. 44-6 (Κορινθία ΙΙ Β), 255 αρ. 18-20 (Λακωνία ΙΙ Β), 318-9 αρ. 14 (ΙΙ Α Πύλος), 500-1 αρ. 6-8 (Αίγινα ΥΕ Ι), 503-5 αρ. 22-24 (Ελευσίνα ΙΙ Α). Demakopoulou, 1993, 61

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2.[19] Όμως κατά την περίοδο αυτή είναι μονόχρωμη. Ο Furumark υποστηρίζει τη ΜΕ προέλευση του σχήματος.[20]
Στη Μεσσηνία το σχήμα είναι ήδη γνωστό από τους ΜΕ χρόνους,[21] ενώ κατά την ΥΕ Ι περίοδο απαντά στο νεκροταφείο των Βολιμιδίων και στα Βορούλια.[22]
Η σφαιρική πιεσμένη πρόχους (FS 87) είναι δημοφιλές σχήμα των ΥΕ ΙΙΙ Α χρόνων στην Ηλεία, όπου έχομε αρκετά αγγεία του τύπου αυτού από τα μυκηναϊκά νεκροταφεία,[23] όπως επίσης και στη γειτονική Αχαΐα, Αρκαδία, Ζάκυνθο και Κεφαλλονιά, όπου κυριαρχούν οι μονόχρωμες προχοΐσκες.[24] Πρόκειται για σχήμα με μακρά παράδοση στην Ηλεία ήδη από την ΜΕ ΙΙΙ-ΥΕ Ι περίοδο (προχοΐσκες από Σαμικό και Μακρύσια), έως και την Υπομυκηναϊκή περίοδο.[25] Ο τύπος σε εξαιρετικά σπάνιες περιπτώσεις (Κεφαλλονιά) επιβιώνει έως την αρχή της ΥΕ ΙΙΙ Γ.[26]
Όσες ανήκουν στο σχήμα 112 του Furumark, που έχουν πιο ψηλό λαιμό και κάθετη λαβή που φύεται από το χείλος και καταλήγει στη μέση περίπου του σώματος, είναι σχήμα που με μικρές διαφοροποιήσεις συναντάμε ήδη από την εποχή των

πίν. 4:8-10 (Κόκλα ΥΕ ΙΙ Α), με διακόσμηση σπείρας, ρακέτας, πλοχμού, και πίν. 8:31 (ΙΙ Β με σπειροειδή ρακέτα). Μυλωνάς, ΔΝΕ, πίν. 403:θπ 2-608 (ΥΕ Ι).

[19] Souyoudzoglou-Haywood 1999, 60.

[20] Furumark MP, 42 αναφερόμενος στα υστερώτερα δείγματα της Κεφαλλονιάς. Για ΜΕ προχοΐσκες βλ. Prosymna εικ. 650. Μυλωνάς, 1972 (Κύκλος Β), πίν. 13 δ, 15 β-γ, 225:Α-8. Korakou εικ. 48:1. Επίσης βιβλιογραφία στον Lolos 1985, 276-7 και Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 104.

[21] Ολόβαφο παράδειγμα με σφαιρικό σώμα, ψηλό στενό λαιμό από τη Βοϊδοκοιλιά, πρβλ. Κορρές, ΠΑΕ 1979, 146 εικ. 2 ε, πίν. 113 στ.

[22] Lolos 1987, 360 εικ. 86 c (Βορούλια), εικ. 376 a (Βολιμίδια). Και για τα δύο βλ. αναφορά στην Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 105.

[23] Βικάτου, Περιφέρεια Α, 1994, 242, εικ. 7γ. Δ. Mountjoy, RMDP 370, 373, 377, αρ. 4-7, 15-20 (ΥΕ Ι-ΙΙ Α). Lolos 1985, 283 κ. ε. (με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για δείγματα από διάφορες θέσεις). Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968), Α, 151-154, πίν. 69 (Άγιος Ιωάννης, ΥΕ ΙΙ Β). Alt-Agina IV, 1, 86, πίν. 21:210 (με διακόσμηση ρακέτας της ΥΕ ΙΙ Α 2 περιόδου). Στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 συνήθως είναι μονόχρωμες, και το αγγείο αποτελεί χαρακτηριστικό σχήμα στην Ηλεία, βλ. Mountjoy, RMDP 379, 381, αρ. 38 (Τρύπες Κλαδέου). Επίσης Παρλαμά 1974, πίν. 32 Δ (Άσπρα Σπίτια), ΑΔ 25 (1970),Β, πίν. 173 (Μιράκα). Αγγεία αυτού του τύπου, μονόχρωμα, βρέθηκαν στις πρόσφατες ανασκαφές στις Τρύπες Κλαδέου (τάφοι με αρ 7-13), βλ. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β1, 232 πίν. 97 α.

[24] Achaea, 94, εικ. 152-4, 155 c-e, 246 a, 247 b. Aigion πίν. 45, 57 b, 58 a (ΙΙ Β), 62 b, 76 a, 77 a, 79 c (ΙΙ Β-ΙΙΙ Α 1). Kontorli-Papadopoulou 2003, 35-6 πίν. 13. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 520-1 (Βούντενη). Mountjoy, RMDP 406-7, αρ. 3-5 (Αίγιο, με διακόσμηση της ΥΕ ΙΙ Β), 409-410, εικ. 143:24 (μονόχρωμη της ΙΙΙ Α 2). Και από Κεφαλλονιά, που χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο, βλ. ο.π. 450-451, εικ. 162:11, 12. Μαρινάτος ΑΕ 1932, εικ. 13 πίν. 13 και ΑΕ 1933, 81-85, εικ. 25, 28, 30, 31. Επίσης βλ. σχόλια και στον Lolos 1985, 274 κ. ε. Για τη Ζάκυνθο βλ. Αγαλλοπούλου, ΑΔ 28 (1973) Α, 212 πίν. 114 α (με διακόσμηση τρέχουσας σπείρας). Για την Αρκαδία βλ. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 387 (ΥΕ ΙΙ Α-Β με διακόσμηση σπείρας και ρακέτας). Κολώνας 2007, 360, πίν. 5 (Τζαννάτα Πόρου Κεφαλληνίας). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 61 (Κεφαλλονιά, Ζάκυνθος). Το σχήμα απαντάται και στην Ιταλία, βλ. ενδεικτικώς Merkouri 2005, 616.

[25] Για τις πρωιμότερες προχοΐσκες του Σαμικού και των Μακρυσίων βλ. Γιαλούρης ΑΔ 20 (1965) Α, 13-18 πίν. 10, 11, 12 (όπου χρονολογούνται στην ΥΕ Ι-ΙΙ περίοδο και διακοσμούνται με σπείρα και ρακέττα. Αναφέρονται ως λεβυτοκυάθια). Θέμελης ΑΔ 23 (1968) Α, πίν. 124 β, 126, 127 (Μακρύσια). Lolos 1985, 216 κ. ε. εικ. 505-9, 515-533, 542-549, 555-557 (Σαμικό, Μακρύσια), 637-642 (τυπολογία). Επίσης και για τις δύο θέσεις βλ. Mountjoy, RMDP, 370, 373, 376, 377, αρ. 4-7, αρ. 15-20 (ΥΕ Ι-ΙΙ Α). Dietz S. 1991, 209, 211, ED-I (Μυκήνες, Α και Β Κύκλος, ΥΕ Ι Β) Για άλλες θέσεις της Ηλείας βλ. Βικάτου, 2001, 89, 119 (Πεύκες), με βιβλιογραφία, και της ιδίας ΑΔ 1998, 2000 Χρονικά (υπό εκτύπωση) για το νεκροταφείο Τρυπών Κλαδέου, τάφοι 7-13). ΑΔ 25 (1970),Β, πίν. 173 (Μιράκα). Στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 συνήθως είναι μονόχρωμες βλ. Moyntjoy, RMDP, 381, αρ. 38 (Τρύπες Κλαδέου). Για τη διατήρηση του σχήματος μέχρι και την ΥΕ ΙΙΙ Γ στην Ηλεία βλ. Παρλαμά 1974, πίν. 32 γ (Άσπρα Σπίτια) και Παρλαμά 1971, 58, πίν. ΛΕ γ. Τέλος για τις υπομυκηναϊκές προχοΐσκες της Ήλιδας βλ. Eder, 2001, 65-68, 117, πίν. 11 c, 12 a. Για τα δείγματα της ΜΕ περιόδου από Μεσσηνία βλ. Valmin SME, 305 πίν. XIX:12, XX:42. Lolos 1985, 159 εικ. 201-2 (Καρποφόρα, ΜΕ/ΥΕ Ι).

[26] Souyoudzoglou-Haywood 1999, 62.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

λακκοειδών τάφων,[27] αλλά επικρατούν περισσότερο κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α 2. Στην ίδια περίοδο (ΥΕ ΙΙΙ Α 2) εντάσσονται όσες προχοΐσκες του νεκροταφείου ανήκουν στο σχήμα 112 του Furumark.[28]

Τέλος, οι προχοΐσκες του σχήματος FS 114 συναντώνται από το τέλος της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου.[29] Εμφανίζονται συχνά σε όλο το μυκηναϊκό κόσμο και συνήθως φέρουν ταινιωτή διακόσμηση.[30] Ο τύπος συνεχίζεται μέχρι την ΥΕ ΙΙΙ Γ με μικρές διαφοροποιήσεις, κυρίως στο άνω τμήμα του σώματος, το οποίο νεύει περισσότερο προς τα έξω.[31] Οι μικρές, κομψές προχοΐσκες FS 112, 114 στις περισσότερες περιπτώσεις χρονολογούνται στους ΥΕ ΙΙΙ Α – Β χρόνους.[32]

Είναι χαρακτηριστικό ότι όλα τα δείγματα είναι μονόχρωμα, όπως συνηθίζεται στην υπόλοιπη Ηλεία[33] και στην Αχαΐα,[34] και Κεφαλλονιά.[35] Αντίθετα, ασυνήθιστες είναι οι μονόχρωμες προχοΐσκες στη Μεσσηνία.[36]

Στην ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερη χρονολογείται και η Π 4575 του Τ. 32 και αποτελεί το υστερώτερο δείγμα του σχήματος στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας.

Από την Ηλεία έχομε και Υπομυκηναϊκά δείγματα από την Ήλιδα.[37]

Ως προς τη χρήση τους, τα ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά του σχήματος καταδεικνύουν ότι πρόκειται για αγγεία κυρίως οικιακής χρήσης,[38] προορισμένα για

---

[27] Βλ. Dietz, 1991, 179-182 (ΜΕ ΙΙΙ Β), 212-3 FB-2 (Μυκήνες, Β Ταφικός Κύκλος, ΥΕ Ι Β).

[28] Moyntjoy, ΜΓΚ, 79, εικ. 85. Όμοιες από Λακωνία βλ. Mountjoy, RMDP, 267-268, εικ. 88:89 (FS 114, ΥΕ ΙΙΙ Α 2, και στο ΑΔ 10 (1926), 41, εικ. 1, δεύτερη από δεξιά) και εικ. 88:90 (FS 112, ΙΙΙ Α2). Κορρές, ΠΑΕ (1975), 442, πίν. 307 β (από τάφο 'α' 6 της Κουκουνάρας –Γουβαλάρη). Επίσης Βλ. Βικάτου, Περιφέρεια Α, 1994, 242, και Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β1, πίν. 96 α, γ (Τρύπες Κλαδέου). Βικάτου 2001, 104, 119 (Πεύκες). Achaea, εικ. 152 h, i, 153, 154, 245-6. Ath. Agora, XIII, 136, 241, πίν. 58:2 (ΙΙΙ Α). Demakopoulou- Crouwel, BSA 93 (1998), 278, πίν. 54 e (Ολόβαφη από το Παλαιόκαστρο Αρκαδίας). Παντελίδου 1975, 117, 178, πίν. 55 β κέντρο (Αθήνα ΙΙΙ Α 2). Δημακοπούλου, Περιφέρεια Α 1994, 188 (Ελάτεια).

[29] Mountjoy, RMDP, 119.

[30] Benzi 1992, 51, που συνήθως διακοσμούνται με ταινίες, αλλά και με άλλα θέματα, όπως με U ή V, (FM 45, 59), ή ενάλληλες γωνίες (FM 19) και χρονολογούνται στην ΙΙΙ Α 1-2. Άλλες που διακοσμούνται με αμείβοντες, αλλά και ολόβαφες, εντάσσονται χρονολογικά στην ΥΕ ΙΙΙ Β. Karantzali 2001, 37-9, εικ. 29:16481, 18656, πίν. 28 e-f (ΙΙΙ Α 2 και Β 1 από Πυλώνα). Achaea 93-4 με βιβλιογραφία και Περατή Β, 235. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 103-4. Στην Κρήτη η μικρή πρόχους γνωρίζει ιδιαίτερη διάδοση, βλ. Kanta 1980, 261-2 εικ. 128, με βιβλιογραφία.

[31] Για τις προχοΐσκες της ΥΕ ΙΙΙ Γ βλ. Mountjoy, ΜΓΚ, 171 (ΙΙΙ γ μέση), 193 (ύστερη), 205 (υπομυκηναϊκή, FS 115). Περατή Β, 235 κ. ε., εικ. 95:β, με αναφορά δειγμάτων από Κω, Πρόσυμνα, Θήβα, Κεφαλλονιά, Λευκαντί και Μυκήνες. Επίσης βλ. βιβλιογραφία για τα ίδια και στο Achaea 93-4, εικ. 152-4 (απεικονίζονται και οι πρωιμότερες, της ΥΕ ΙΙΙ Α 2). Παρλαμά 1984, 167-186 (Σκύρος, προχοίσκες ολόβαφες ή με ταινιωτή διακόσμηση, χρονολογούμενες κυρίως στην ΥΕ ΙΙΙ Β-Γ 1 περίοδο). Για τα δείγματα της Ηλείας κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερη βλ. Mountjoy, RMDP, 394-5, αρ. 89 (Καυκανιά, ΙΙΙ Γ ύστερη). Για τη Νάξο βλ. Α. Βλαχόπουλος 2006, Α, 122-3. Γενικώς για τις πρόχους της ΥΕ ΙΙΙ Α-Γ στην Κρήτη βλ. Kanta 1980, 260-3.

[32] Για την εμφάνιση του FS 112 από την ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περίοδο βλ. Mountjoy, RMDP, εικ. 21:118. Για το FS 114 στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 ύστερη, ΥΕ ΙΙΙ Α/Β και ΥΕ ΙΙΙ Β βλ. Mountjoy ΜΓΚ 79-80, 107. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 105-7, με βιβλιογραφία για δείγματα των δύο σχημάτων από Λακωνία, Αργολίδα, Κορινθία, Αττική, Βοιωτία, Εύβοια, Ρόδο και Κω.

[33] Mountjoy, RMDP, 381.

[34] Achaea εικ. 152-4.

[35] Souyoudzoglou-Haywood 1999, 66.

[36] Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 104.

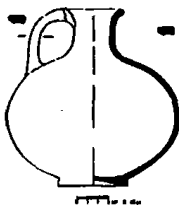
[37] Γιαλούρης 1996, 54-5. Eder 2001, 65 κ. ε. πίν. 11 c, 12 a. Mountjoy, RMDP, 398.

[38] Δείγματα διαφορετικού τύπου και μεγέθους από τον Εγκλιανό βρέθηκαν στις αποθήκες τροφίμων (PN I, 375-8). Αρκετά δείγματα από τις Μυκήνες προέρχονται από αποθηκευτικούς χώρους (Wardle, BSA 64 (1969), 266-8. Mylonas- Shear, Panagia Houses 1987, 106).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

την προσωρινή φύλαξη (τα μεγαλύτερα) με χρήση πιθανόν υφασμάτινου καλύμματος,[39] και μετάγγιση υγρών, όπως κρασί, γάλα ή νερό.[40]

ΛΗΚΥΘΟΙ-ΛΗΚΥΘΙΑ (βλ. φυλλάδιο 9, σελ. 2-3).
Λήκυθοι (βλ. φυλλάδιο 9, σελ. 2).
Από το νεκροταφείο προέρχονται πέντε μεγάλες λήκυθοι και οχτώ μικρές.

Ο κατάλογος των αγγείων κατά τάφο έχει ως εξής:
(Τ. 2). Π 11028.
(Τ. 4). Π 4285.
(Τ. 20). Π 4396.
(Τ. 28). Π 4514.
(Τ. 27) Π 5945, 5967 α-θ ελλειπείς.
(Τ. 29). Π 4535.
Οι τρεις μεγάλες λήκυθοι (Π 4396 και 4535) έχουν τις παρακάτω διαστάσεις: ύψος 0,286 και 0,195 μ. και μέγιστη διάμετρο 0,259 και 0,189 μ. Η Π 4535 φέρει πώμα από πόδι κύλικας. Ο πηλός τους είναι κιτρινέρυθρος και ροδόχρωμος, ενώ το αλείφωμα είναι ελαφρώς ανοικτότερης απόχρωσης από το χρώμα του πηλού. Η διακόσμηση έχει γίνει με μαύρη και καστανή βαφή.
Η Π 4535 (βλ. φυλλάδιο 9, σελ. 2) ανήκει στο σχήμα FS 120 του Furumark. Έχει σφαιρικό-κωνικό σώμα με ψηλό, στενό αμφικοίλου περιγράμματος λαιμό, με οριζόντιο χείλος. Η βάση είναι ταινιωτή. Η κάθετη, ελλειψοειδούς διατομής λαβή, φύεται κάτω από το χείλος στο λαιμό και καταλήγει στον ώμο.[41]
Η Π 4396 (βλ. φυλλάδιο 9, σελ. 2) είναι ελαφρώς διαφορετική και ταυτίζεται με το σχήμα FS 121 του Furumark[42]. Η μόνη διαφορά που έχει με την προηγούμενη είναι ότι ο λαιμός της δεν είναι τόσο στενός, το χείλος είναι ελαφρώς εξώκυρτο και αποστρογγυλεμένο και η βάση της είναι δακτυλιόσχημη. Κατά τα λοιπά έχουν ακριβώς το ίδιο σχήμα σώματος και λαβής.
Η Π 4514 (βλ. φυλλάδιο 9, σελ. 2, ύψ. 0,16, διάμ. στομίου 0,565, μέγ. διάμ. 0,161, διάμ. βάσης 0,066 μ.), που προέρχεται από τον Τ. 28, ως προς το σχήμα της πλησιάζει το FS 123 (λήκυθος-πρόχους). Ο πηλός είναι με πολλές προσμίξεις, καστανός, και η βαφή γκριζοκάστανη κατά τόπους φαιόχρωμη. Έχει σφαιρικό σώμα, στενό και σχετικά ψηλό, αμφικοίλου περιγράμματος λαιμό, με ελαφρώς εκώκυρτο χείλος και δακτυλιόσχημη βάση. Η ελλειψοειδούς διατομής λαβή αρχίζει από το χείλος και καταλήγει στον ώμο. Το αγγείο είναι ολόβαφο με καστανόφαιη βαφή,[43] και χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμη περίοδο. Ομοίως και η Π 11028 από τον Τ. 2, που διατηρήθηκε σε όστρακα και είναι ολόβαφη με σκούρα καστανή βαφή.

---

[39] Στο θαλαμωτό τάφο 1 Πυλώνας Ρόδου βρέθηκε ραμφόστομη πρόχους, το στόμιο της οποίας καλυπτόταν με ύφασμα, που η μία άκρη του είχε δεθεί γύρω από το λαιμό και η άλλη γύρω από τη λαβή, πρβλ. Karantzali 2001, 15, 37-8 πίν. 27. Με παρόμοιο τρόπο θα γινόταν η κάλυψη και των πρόχων.
[40] Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 107 (με βιβλιογραφία).
[41] Mountjoy, ΜΓΚ, 107-108, εικ. 122 (ΙΙΙ Β 1). Zygouries, Τ. 33.350. Benzi, CMAAttica, 308.444. Benzi 1992, 52 με βιβλιογραφία. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 110-111 με βιβλιογραφία και παράλληλα του σχήματος από Μεσσηνία (χαρακτηρίζει το σχήμα ως «στενόλαιμη πρόχους με λαβή από το χείλος στον ώμο»).
[42] Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 523-4 (Βούντενη, σχήμα 121).
[43] Ολόβαφη με ελαφρώς διαφορετικό σχήμα όμως είναι η πρόχους από το Αγραπιδοχώρι της ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμης περιόδου, βλ. Παρλαμά 1971, 58, πίν. ΛΕ γ. Επίσης, Achaea, 93, εικ. 152 a (ΙΙΙ Β1). Περατή, Α 338, Β, 245, πίν. 103 γ. ΑΔ 29 (1974), 44, πίν. 33: ε (με πιο ψηλό λαιμό ΙΙΙ Γ). Αγαλλοπούλου, ΑΔ 28 (1973) Α πίν. 107 β (Καμπί Ζακύνθου). Mountjoy, RMDP 481, 483 αρ. 14 (Καμπί Ζακύνθου, ό. π. ΙΙΙ Γ Πρώιμη).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Η Π 4285 (βλ. φυλλάδιο 11, σελ. 2, ύψ. 0,222, διαμ. σώματος 0,202 μ.), έχει ωοειδές- κωνικό σώμα, με εξώκυρτο χείλος, στενό αμφικοίλου περιγράμματος λαιμό και σχεδόν επίπεδη βάση, που παρουσιάζει κοίλανση στην κάτω επιφάνεια. Η κάθετη, ταινιωτή λαβή φέρει αβαθή κατακόρυφη αυλάκωση στη μέση, και φύεται στη μέση του λαιμού, για να καταλήξει στον ώμο (FS 121). Το αγγείο φέρει ταινιωτή διακόσμηση,[44] και χρονολογικά εντάσσεται στην ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο.

Στην κατηγορία εντάσσονται τρία ακόμη αγγεία που διατηρήθηκαν αποσπασματικά και δεν είναι δυνατόν να ταυτιστεί το σχήμα. Και οι δύο αποσπασματικές πρόχοι (Π 5945, 5967 α-θ, βλ. φυλλάδιο 11, σελ. 2), προέρχονται από το δρόμο του ημίεργου θαλαμωτού τάφου 27. Η δεύτερη πιθανόν είναι εισαγμένη, όπως υποδηλώνει ο έντονα ερυθρός και εύθρυπτος πηλός, που δεν είναι ντόπιος. Διατηρήθηκε επίσης μικρό τμήμα από τη διακόσμησή της, που φαίνεται ότι έφερε διακοσμητικές ζώνες με χελώνιο, ή παραλλαγή φυλλοφόρου ταινίας.

Η αποσπασματική διατήρηση των δύο αγγείων δεν επιτρέπει την ασφαλή ταύτιση με κάποιο από τα σχήματα του Furumark.

Διακόσμηση.

Και οι δύο λήκυθοι φέρουν ταινιωτή διακόσμηση σε όλο το σώμα. Το χείλος είναι ολόβαφο και η ράχη της λαβής έχει εγκάρσιες γραμμές. Στον ώμο η Π 4396 διακοσμείται με κροσσοπετάλια (FM 42:6)[45] και η Π 4535 έχει φολιδωτά περίστικτα τρίγωνα (FM 42:32)[46] και σύνθετες αντιθετικές σπείρες (FM 50).[47]

Χρονολογικά η Π 4396 και 4535 εντάσσονται στην ΙΙΙ Γ μέση – ύστερη και ΙΙΙ Γ ύστερη περίοδο, αντίστοιχα.

Σχολιασμός-προέλευση-χρήση.

Η λήκυθος ή στενόλαιμη πρόχους (FS 120) πιθανόν αποτελεί εξέλιξη της ραμφόστομης πρόχου με την οποία παρουσιάζει πολλές ομοιότητες, κυρίως ως προς

---

[44] Όμοια από Σαλαμίνα. Βλ. Tzavella-Evjen AE 1992, 84, εικ. 15 ΙΙΙ Β). Επίσης PN III εικ. 292.7 και MP 30, εικ. 6 (120), και Χωρέμης 1973, 60-61, πίν. 31 α (Καρποφόρα, ταινιωτή διακόσμηση στο σώμα και σπείρες στον ώμο ΥΕ ΙΙΙ Β). Γιαλούρης, ΑΔ 18 (1963) Β 1, 103 πίν. 138 (όμοια από Στραβοκέφαλο Κλαδέου). ΑΔ 21 (1966) Β, 99, πίν. 98 β (Βραυρώνα). Όμοια από Βόρεια κλιτύ Ακρόπολης, Broneer, Hesperia 2 (1933), 368. Achaea, 91-92, σημ. 6 (με βιβλιογραφία για διακόσμηση με ταινίες), εικ. 150 e-f (Γ 1 α), 243 b. Περατή Β, 246(αρ. 380, 403, 409, 1171, 449, 1036, 308). Deiras, πίν. LXXX:7. Berbati, 1:2, XII: 12. Prosymna, εικ: 126:256, 173:312, 252:862. Μαρινάτος, ΑΕ (1932), πιν. 12:229. Mountjoy, RMDP 544-5 αρ. 218 (Ελευσίνα ΙΙΙ Β 1). Benzi 1992, 52.

[45] Πρβλ. Περατή Α, 376, Β, 228, 230, Γ πίν. 112. Achaea, 92, εικ. 150 a,c (ΙΙΙ Γ 1 β). ΠΑΕ (1954), 75. ΑΔ 20 (1965), 145, σχ. 6, αρ. 1 (Βερδρελής- French). Morricone 1965-6, με κυλινδρικό χείλος: 124, 152-153, 202, 209, 234, εικ. 108, 143, 144, 214, 221, 257, (με αυλακωτό χείλος:), σ. 41, 58, 96, 134, 165, 203, 276-277, εικ. 13, 20, 74, 120, 170, 214, 221, 257, 314, 315. PN I, 376-77, πίν. 367, 368 (σχήμα 36). Prosymna, 435. Deiras 151-153. Hankey, Khalkis, 65, 66, πίν. 23. Lefkandi 17, εικ. 28. Bronner, Hesperia 2 (1933), 368, εικ. 40. Bronner, Hesperia 8 (1939), 395, εικ. 77. Stubbings, Attica, 50, εικ. 20d, πίν. 15, 5, 6, 9. Όμοια ως προς το σχήμα στη Βούντενη, Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 452 (Τ. 43/25), αναφέρεται οινοχόη της ΙΙΙ Γ μέσης-ύστερης.

[46] Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 524 (Βούντενη, ΙΙΙ Γ μέση).

[47] Όμοια από Αχαΐα, που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ 1 περίοδο, βλ. Achaea, 91-92, εικ. 147 c-d, 244 a. Εικονίζεται και στην Mountjoy RMDP, 426-7 αρ. 95 (ΙΙΙ Γ μέση). Όμοια και από τα Σπαλιαρέικα Λουσικών, βλ. Πετρόπουλος, 2000, 89 εικ. 36 (ΙΙΙ Γ μέση-ύστερη).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

το σφαιρικό σχήμα του σώματος.[48] Το σχήμα εμφανίζεται τόσο σε ταφικά σύνολα όσο και σε οικισμούς,[49] κυρίως κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α 2-Β περίοδο.[50]

Ληκύθια (βλ. φυλλάδιο 9, σελ. 3).
Τά ληκύθια που βρέθηκαν στους τάφους του νεκροταφείου είναι:
(Τ. 1). Π 4281.
(Τ. 3). Π 4263.
(Τ. 9). Π 4356.
(Τ. 19). Π 4382.
(Τ. 20). Π 4410.
(Τ. 22). Π 4434.[51]
(Τ. 29). Π 4527.
(Τ. 32). Π 4573.
Το ύψος τους κυμαίνεται από 0,052 έως 0,126 μ. Ο πηλός είναι ανοικτός καστανός, ροδόχρωμος και κιτρινέρυθρος. Το αλείφωμα πλησιάζει στο χρώμα του πηλού, ενώ η βαφή διακόσμησης είναι καστανόμαυρη, καστανή και καστανέρυθρη. Έχουν στενό, αμφικοίλου περιγράμματος λαιμό, με εξώκυρτο χείλος και δακτυλιόσχημη βάση, εκτός του Π 4410 που έχει επίπεδη. Η λαβή τους αρχίζει κάτω από το χείλος και σχηματίζοντας σχεδόν ορθή γωνία, καταλήγει στον ώμο.[52] Τα Π 4263, 4356, 4410, έχουν σφαιρικό πιεσμένο,[53] και ταυτίζονται με το σχήμα FS 122 του Furumark.[54]
Τα υπόλοιπα Π 4281, 4527, 4573 έχουν σώμα κωνικό και ταυτίζονται με το FS 123 του Furumark.[55]

Διακόσμηση.
Το κύριο διακοσμητικό θέμα των λυκηθίων βρίσκεται στη ζώνη του ώμου. Το σώμα τους διακοσμείται με ισοπαχείς πυκνές ταινίες σε όλη την επιφάνεια,[56] ή με ομάδα ταινιών, που βρίσκεται στη μέση του σώματος (μόνον το Π 4410 από τον Τ. 20 που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο).

Τα διακοσμητικά θέματα του ώμου είναι:

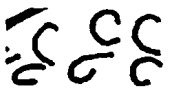
[48] Stubbings, Attica, 49. Mountjoy, ΜΓΚ, 80.
[49] Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 112.
[50] Ενδεικτικώς αναφέρομε κάποια δείγματα: Alt-Agina IV, 1, 92:265 πίν. 29:265 (ΥΕ ΙΙΙ Α 2). Σπυρόπουλος, ΠΑΕ 1970 πίν. 42 α (διακόσμηση με τρικάμπυλα τόξα, από Τανάγρα, ΙΙΙ Β). Ath. Agora XIII, 198:XII-5, πίν. 43:XII-5 (ΥΕ ΙΙΙ Β-Γ). Prosymna εικ. 131:888, 327:847, 476:991, 557:972. Deiras πίν. LIV:8, LXXXV:4, LXXXVII:2. Mylonas-Shear, Panagia Hauses, 1987, πίν. 30:128 (ΙΙΙ Β). Mountjoy RMDP, 267:91 εικ. 88:91 (Τσάσι Λακωνίας, ΙΙΙ Α 2), 387 (Κλαδέος, Ηλεία ΥΕ ΙΙΙ Β), 847 (Θεσσαλία). Benzi 1992, 52, πίν. 68 c (Ρόδος). Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 112-3 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία.
[51] Δεν συμπεριλαμβάνεται στην παρούσα μελέτη, όπως και το προερχόμενο από τον Τ. 19 (ανασκαφή Αραπογιάννη).
[52] Ένα από τα χαρακτηριστικά του σχήματος είναι ο ιδιαίτερα στενός λαιμός και η λαβή που σχηματίζει γωνία, όπως παρατηρεί ο Ιακωβίδης στην Περατή Β, 244.
[53] Mountjoy, RMDP, 395, όπου αναφέρει ότι το αμφικωνικό σώμα και η ψηλή βάση δεν συνηθίζονται ιδιαίτερα.
[54] Furumark, MP 604. Είναι ο τύπος Α του Ιακωβίδη, βλ. Περατή, Β, 245. Benzi 1992, 52-3.
[55] Πρόκειται για τον τύπο Β, της Περατής, βλ. ό. π. Για όμοια τυπολογία βλ. και Achaea, 91 (τύπος 1, depressed globular, squat globular, και τύπος 1 biconical)
[56] Η διακόσμηση θεωρείται τυπική αχαϊκή, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 525 (Βούντενη). Εκτός από ένα ληκύθιο αχαϊκής προέλευσης από την Ηλεία (Παρλαμά, ΑΔ 29 (1974), Α, 47-8, πίν. 37 α, β), οι τελευταίες ανασκαφές έχουν φέρει στο φως αρκετά, ενδεικτικώς βλ. Βικάτου ΑΔ 53 (1998) Β 1, πίν. 94 δ, 96 (Τρύπες Κλαδέου).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

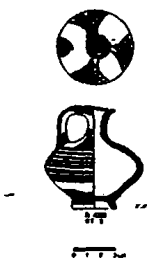

1). *Περίστικτα ομόκεντρα τόξα (FM 43, I,* βλ. φυλλάδιο 9, σελ. 3). Το θέμα διακοσμεί τον ώμο του Π 4434 και του 4573. Τα κενά που μένουν μεταξύ των τόξων, στο 4573 «γεμίζουν» με στιγμές, που σχηματίζουν ημικύκλια.[57]

2). *Απλά ομόκεντρα τόξα (FM 43).* Είναι το θέμα που απαντάται στον ώμο του Π 4382 (δεν εικονίζεται στην παρούσα μελέτη).[58]

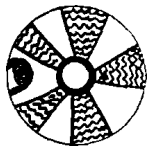
3). *Ατελείς σπείρες.* Δεν ταυτίζεται με θέμα του Furumark, (είναι παρόμοιο με το *FM 29,* βλ. φυλλάδιο 9, σελ. 3). Σπειροειδή κοσμήματα που συνδέονται αντιθετικά ανά δύο είναι το θέμα που διακοσμεί τον ώμο του Π 4410. Παρόμοιο με σπειροειδείς έλικες από την Περατή.[59] Το λυκήθιο χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο.

4). *Δικτυωτό τρίγωνο (FM 61 A,* βλ. φυλλάδιο 9, σελ. 3). Στο λυκήθιο Π 4263 ο ώμος του διακοσμείται με τρία δικτυωτά τρίγωνα τοποθετημένα σε ακτινωτή διάταξη. Παρόμοια διακόσμηση παρατηρείται σε λυκήθιο από την Περατή, και από τις Μυκήνες.[60] Το Π 4263 χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ μέση περίοδο.

5). *Περίστικτα ομόκεντρα τόξα (FM 43,* βλ. φυλλάδιο 9, σελ. 3), τα οποία εγγράφονται σε δύο μεγαλύτερα. Έτσι διακοσμείται ο ώμος του Π 4281, που προέρχεται από τον Τ. 1 και χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ μέση περίοδο. Παρόμοια διακόσμηση απαντάται σε λυκήθια από Αχαΐα και Κόρινθο της ΥΕ ΙΙΙ Γ μέσης.[61]

6).*Κυματοειδείς γραμμές (FM 53,* βλ. φυλλάδιο 9, σελ. 3). Το θέμα διακοσμεί τον ώμο του Π 4527, από τον Τ. 29 της ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμης όπου μετόπες κυματοειδών γραμμών είναι ακτινωτά τοποθετημένες γύρω από το λαιμό του αγγείου. Ληκύθια με παρόμοια διακόσμηση προέρχονται από την Αχαΐα,[62] Αττική,[63] Περατή,[64] Τίρυνθα,[65] Άργος,[66] τα νησιά,[67] και τη Δύση.[68]

---

[57] Για παρόμοια διακόσμηση σε ληκύθια βλ. Mountjoy, RMDP 782-3 αρ. 246 (Δελφοί ΙΙΙ Γ πρώιμη).

[58] Όπως τα 922 και 641 της Περατής, βλ. Περατή, Β, 246. Mountjoy RMDP, 354-5 αρ. 126 (Μεσσηνία, ΙΙΙ Γ Μέση). Σύνηθες θέμα στην Αχαΐα, βλ. Achaea 92. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 525 (Βούντενη).

[59] Περατή, Β, 246, εικ. 104. Ατελείς σπείρες σε ληκύθιο από τη Βούντενη, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 525.

[60] Θέμα που απαντάται και στο ληκύθιο 804 της Περατής.βλ. Περατή Β, 246, εικ. 104. Επίσης με δικτυωτά τρίγωνα διακοσμείται ληκύθιο από το θαλαμωτό τάφο Γ Μυκηνών, βλ. Βερδελής, ΠΑΕ (1962), 77 πίν. 83 α (ΙΙΙ Γ 1-2).

[61] Achaea εικ. 65 b (Χαλανδρίτσα). Hesperia 18 (1949) πίν. 22.35 (Κόρινθος). Mountjoy, RMDP 236-7 αρ. 207 (Κόρινθος ΙΙΙ Γ Μέση), 425-6 αρ. 86 (Χαλανδρίτσα, ΙΙΙ Γ Μέση).

[62] Achaea, 92, σημ. 13. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 526 (Βούντενη).

[63] Stubbings, Attica, 50, πίν. 15,2. Kerameikos I, 59-63, πίν. 12-15.

[64] Περατή Β, 245-248, τύπος Β, Γ πίν. 93 α. Mountjoy, RMDP 570-1 αρ. 343 (Περατή, ό. π. ΙΙΙ Γ Πρώιμη). Γενικώς βλ. Mountjoy, ΜΓΚ, 122 εικ. 148: 24, 27 και σ. 129 εικ. 159.

[65] Tiryns VIII 78, εικ. 28.162.

[66] Deiras 153-4, πίν. LII, 8, LVΠI 5, LXIV 1,2.

[67] Styrenius, Op. Ath. 4, 1963, 112, πίν. III,IV (Σαλαμίνα). Maiuri, Annuario 6-7 (1923-4) 249, εικ. 153. Jacopi, 1930-1, 274, εικ. 20. Enkomi II, πίν. 305:95.

[68] Biancofiore, 1967, 55, πίν. XV, 75 b.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

7). *Κομμένος πλοχμός (FM 48,* βλ. φυλλάδιο 9, σελ. 3). Στον ώμο του Π 4356 της ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμης περιόδου, που προέρχεται από τον Τ. 9. Παρόμοια διακόσμηση παρατηρείται και σε λυκήθια από την Αχαΐα.[69]

Το χείλος είναι πάντα ολόβαφο και η ράχη της λαβής διακοσμείται με εγκάρσιες γραμμές (4257), ή δύο κατακόρυφες ταινίες που ενώνονται σε μία κροσσωτή ταινία στη βάση του λαιμού (Π 4356), ή ολόβαφη με εξηρημένο τρίγωνο στην κορυφή (4263), ή κατακόρυφη κυματοειδής γραμμή (4573).

Σχολιασμός.

Τα μικρά αυτά αγγεία εμφανίζονται σποραδικά στα μυκηναϊκά νεκροταφεία.[70] Από την Περατή έχομε το μεγαλύτερο αριθμό (συνολικά 62).[71] Από την Αχαΐα έχουμε επίσης παρόμοια αγγεία,[72] όπως και από την Κεφαλλονιά.[73]

Στην Ηλεία το σχήμα απαντάται σποραδικά σε διάφορες θέσεις όπως στην Καυκανιά, Γούμερο και Κλαδέο,[74] ενώ τα τελευταία δείγματα ανήκουν στην Υπομυκηναϊκή περίοδο και προέρχονται από την Ήλιδα.[75]

Όλα τα δείγματα του σχήματος αυτού από το νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας, τόσο τα δύο μεγάλα, όσο και τα υπόλοιπα των μικρών διαστάσεων χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμη, μέση και ύστερη περίοδο, εκτός του Π 4410 του Τ. 20 που διακοσμείται με τις ατελείς σπείρες στον ώμο και χρονολογικά εντάσσεται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο.

Δεδομένου ότι το σχήμα εμφανίζεται προς το τέλος της ΙΙΙ Β[76] ή αρχή της ΥΕ ΙΙΙ Β,[77] και επικρατεί κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ,[78] ενώ επιβιώνει και στους Γεωμετρικούς χρόνους,[79] το ληκύθιο της Αγίας Τριάδας αποτελεί ένα από τα πρωιμότερα δείγματα.

---

[69] Achaea, 91-92, εικ. 147 -9, 150 b, 244:5 (ΙΙΙ Γ 1 β). Για άλλα παράλληλα βλ. και Mountjoy, RMDP 431-433 αρ. 108, 110, 112 (ΙΙΙ Γ ύστερη).

[70] Delphes V, 11 εικ. 34-6. Mountjoy, ΜΓΚ, 171-172 (ΙΙΙ Γ μέση), 193-4 (ΙΙΙ Γ ύστερη). Παρλαμά 1984, 224-6 (Σκύρος). Για παρόμοια, με μικρές διαφορές ως προς το σχήμα και τη διακόσμηση ληκύθια βλ. Mountjoy RMDP, 162-3 αρ. 334-5 (Ασίνη ΙΙΙ Γ μέση), 177-8 αρ. 383-8 (Αργολίδα, ΙΙΙ Γ ύστερη), 570-1 αρ. 342-3 (Περατή, ΙΙΙ Γ πρώιμη), 587-8 αρ. 423, 425-7 (Περατή, ΙΙΙ Γ μέση), 609-610 αρ. 533-43 (Περατή-Αθήνα, ΙΙΙ Γ ύστερη).

[71] Όπως παρατηρεί ο Ιακωβίδης τα 62 δείγματα της Περατής ήταν περίπου το τριπλάσιο των μέχρι τότε δημοσιευμένων (Περατή, 247), όπου και τα αναφέρει αναλυτικά, παραθέτοντας την σχετική βιβλιογραφία.

[72] Achaea, 91-92, εικ. 147 -9, 150 b, 244:5 (ΙΙΙ Γ 1 β), αναφέρονται στις οινοχόες. Mountjoy, RMDP 431-433 αρ. 108, 110, 112 (ΙΙΙ Γ ύστερη)

[73] Mountjoy, RMDP 457-8 αρ. 52-53 (ΙΙΙ Γ ύστερη) και AE (1932) πίν. 7.67 και AE (1933) 82 εικ. 26. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 66 πίν. 8.

[74] Βλ. Παρλαμά, 1974, 45, πίν. 34 β-γ, ε (ΙΙΙ Γ 1), σελ. 47, πίν. 37 α-β ΙΙΙ Γ 1, (διακόσμηση με περίστικτα ημικύκλια όμοιο με το Π 4434). Mountjoy, RMDP 395-6 αρ. 92-94 (Καυκανιά, Γούμερο, ΙΙΙ Γ ύστερη). Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β 1, πίν. 96 γ (λήκυθος, Κλαδέος). Kanta, AAA, 8 (1975), 266-7, εικ. 19-20 (Άργος, ΙΙΙ Γ). Για τις θέσεις όπως Μυκήνες, Ασίνη, Δελφοί, Ν. Ιταλία, Ρόδο, Κω, Νάξο, Σαλαμίνα, Άργος κ. ά., βλ. βιβλιογραφία στην Περατή Β, 247 σημ. 3-9.

[75] Eder 2001, 68-9, πίν. 12 b. Γιαλούρης 1996, 54-5.

[76] Ως προς τη χρονολόγηση βλ. σχετικό σχολιασμό του Ιακωβίδη στην Περατή Β, 248.

[77] Benzi 1992, 52.

[78] Furumark, MP, 303-4 (FS 119-121). Παρλαμά 1984, 224-6 (Σκύρος). Βλαχόπουλος 2006, Α, 123-4 (Νάξος, ΙΙΙ Γ ύστερη).

[79] Styrenious, Op. Ath. 4, 1963, 112, πίν. ΙΙΙ, IV (Υπομυκηναϊκό από Σαλαμίνα). Kerameikos I, 59-63 πίν. 12-15 (Υπομυκηναϊκό από Κεραμεικό) και Desborough, Protogeometric Pottery, 69-77 (Πρωτογεωμετρικό).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΔΑΚΤΥΛΙΟΣΧΗΜΑ (βλ. φυλλάδιο 10, σελ. 2-3).

Τα δακτυλιόσχημα αγγεία που προέρχονται από το νεκροταφείο είναι συνολικά πέντε.[1]

(Τ. 3). Π 4254.
(Τ. 20). Π 4398.
(Τ. 20). Π 4407.
(Τ. 22). Π 4440.
(Τ. 24). Π 4464.

Ανήκουν στον τύπο FS 196 του Furumark.[2] Το ύψος τους είναι μεταξύ των 0,059 και 0,09 μ. και η εξωτερική διάμετρός τους από 0,071 έως 0,134 μ. Ο πηλός τους είναι αρκετά καθαρός, ροδόχρωμος (Π 4254, 4398, 4407, 4440) και κιτρινέρυθρος (Π 4464). Το αλείφωμα είναι περίπου στο χρώμα του πηλού ή σε ελαφρώς ανοικτότερη απόχρωση. Η βαφή διακόσμησης είναι καστανέρυθρη (Π 4308, 4407), καστανή (Π 4254), ερυθρή (Π 4464) και καστανόμαυρη (Π 4440).

Έχουν δακτυλιόσχημο σώμα, με επίπεδη βάση, και κυλινδρική με εξώκυρτο χείλος προχοή, με ελαφριά κλίση προς τα έξω (Π 4254, 4398, 4407, 4440), ή κάθετη (Π 4440, 4464). Μία καλαθόσχημη λαβή από το ένα άκρο του δακτυλίου καταλήγει κάτω από το χείλος (Π 4398, 4407, 4440), ή από το χείλος καταλήγει στη βάση της προχοής, χωρίς να γεφυρώνει το άνοιγμα του εσωτερικού δακτυλίου του σώματος (Π 4254). Αυτή είναι και η μεταξύ τους διαφορά, που διακρίνει τα δακτυλιόσχημα σε δύο διαφορετικούς τύπους. Δηλαδή αυτά με την:

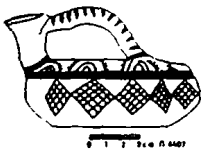
1). Καλαθόσχημη λαβή (Π 4398, 4407, 4440, (βλ. φυλλάδιο 10, σελ. 2-3).
2). Κάθετη ταινιωτή λαβή (Π 4254, (βλ. φυλλάδιο 10, σελ. 2).

Ίδια είναι και η τυπολογία στα δακτυλιόσχημα αγγεία της Αχαΐας.[3]

Διακόσμηση.

Τα πέντε δακτυλιόσχημα αγγεία φέρουν διακόσμηση,[4] ανάλογα με την οποία διακρίνομε τις παρακάτω κατηγορίες:

1). Σώμα ολόβαφο με διακοσμητική ζώνη στον ώμο. Με τον τρόπο αυτό διακοσμείται το Π 4464.
2). Ταινίες στο σώμα και διακοσμητική ζώνη στον ώμο. (Π 4254, 4398, 4440).
3). Διακοσμητική ζώνη στο σώμα και στον ώμο. Έτσι διακοσμείται το Π 4407 (Τ. 20).

Διακοσμητική ζώνη σώματος.

Μόνο το Π 4407 διακοσμείται στο σώμα από δικτυωτά ρομβοειδή (FM 73).[5]

Διακόσμηση ώμου.

---

[1] Στα δύο δακτυλιόσχημα που προέρχονται από τους Τ. 22 και 24 γίνεται απλή αναφορά, δεδομένου ότι προέρχονται από τάφους ανασκαφής Αραπογιάννη, που δεν συμπεριλαμβάνονται στην παρούσα μελέτη.

[2] MP, 68, 617-618, εικ. 20.

[3] Βλ. Achaea, 104-5, εικ. 259 a-f. Papazoglou-Manioudaki, BSA 89 (1994), 188, 190, 192 εικ. 15:8 (Κρήνη Πατρών, διακοσμείται με αμείβοντες, ΙΙΙ Β 2). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 529 (4 δείγματα από Βούντενη, της ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμης).

[4] Μόνο από την Περατή (Β, 250) έχουμε μονόχρωμα δακτυλιόσχημα (ένα δείγμα) και ένα από την Κω (Morricone 1965-6, 187-8, εικ. 194.

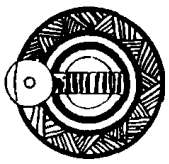
[5] Ομοίως διακοσμούνται δακτυλιόσχημα από Κεφαλλονιά, βλ. Μαρινάτος ΑΕ 1933 82, εικ. 27 (στον ώμο). Εικονίζεται και σχολιάζεται στην Mountjoy, RMDP, 395 (ίσως εισαγμένο από Ηλεία), 460-1, αρ. 66.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

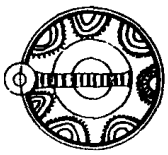
Τα θέματα στον ώμο είναι:
-τεθλασμένη γραμμή (FM 61). Ο ώμος του Π 4464 από τον Τ. 24 διακοσμείται με τεθλασμένη γραμμή.[6]

-Ομόκεντρα κροσσωτά τόξα (FM 43, βλ. φυλλάδιο 10, σελ. 3).
Κροσσωτά ομόκεντρα τόξα κοσμούν τον ώμο του Π 4407 (Τ. 20), το σώμα του οποίου διακοσμείται με δικτυωτά ρομβοειδή στο σώμα και χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ μέση-ύστερη περίοδο. Παράλληλα βρίσκουμε στην Κεφαλλονιά και στις Μυκήνες.[7]

-Ζιγκ-ζαγκ (FM 61: 18, (βλ. φυλλάδιο 10, σελ. 2).

Με το θέμα διακοσμείται ο ώμος του Π 4398 από τον Τ. 20 της ΥΕ ΙΙΙ Γ μέσης-ύστερης περιόδου. Παράλληλα προέρχονται από διάφορες περιοχές, όπως Λευκαντί,[8] Περατή,[9] Αχαΐα[10] και Κεφαλλονιά.[11]

-Απλά συνεχόμενα ημικύκλια (FM 43, (βλ. φυλλάδιο 10, σελ. 2). Διακοσμούν τον ώμο του Π 4254 του Τ. 3, το οποίο χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμης. Όμοια προέροχνται από το Λευκαντί,[12] την Περατή[13] και Αχαΐα.[14]
Επίσης τα ημικύκλια εμφανίζονται στα δύο άλλα δείγματα του νεκροταφείου σε συνδυασμό με κυματοειδή γραμμή (FM 53) και δικτυωτό κόσμημα (FM 57).[15]

Σχολιασμός.
Τα δακτυλιόσχημα αγγεία (FS 196) δεν είναι ιδιαίτερα συνηθισμένος τύπος αγγείου, αν και η διάδοσή του είναι ευρεία γεωγραφικά. Παρά το μικρό τους αριθμό όμως, υπάρχουν αντιπροσωπευτικά δείγματα από διάφορες περιοχές. Έχομε αρκετά από την Αχαΐα,[16] οκτώ από την Περατή,[17] και από άλλες περιοχές, όπως: Μεσσηνία,[18] Αρκαδία,[19] Μυκήνες,[20] Θήβα, Αττική,[21] Δελφούς,[22] Λευκαντί,[23] Θεσσαλία[24] για να

---

[6] Το αγγείο προέρχεται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη και δεν εικονίζεται.
[7] Mountjoy, RMDP 167, 169 αρ. 349 (τα δικτυωτά ρομβοειδή σε ψευδόστομο, Μυκήνες ΙΙΙ Γ μέση), 184-5 αρ. 425 (κροσσωτά ημικύκλια στον ώμο δακτυλιόσχημου, Μυκήνες ΙΙΙ Γ ύστερη-ΥΜ), 460-1 αρ. 65-66 (Κεφαλλονιά ΙΙΙ Γ ύστερη).
[8] Lefkandi IV, 2006, 165 πίν. 48:6 (όμοιο από Λευκαντί, που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ φάση 2 α).
[9] Περατή Β, 249.
[10] Achaea, 104, εικ. 169-170.
[11] Παρόμοια διακόσμηση και σε τριποδικό δαχτυλιόσχημο από Μαζαρακάτα, βλ. Mountjoy, RMDP, 460-1, αρ. 67 (σχολιασμός και για τη μινωική προέλευση του θέματος, με βιβλιογραφία, (ΙΙΙ Γ ύστερη).
[12] Όμοιο από Λευκαντί, βλ. Popham-Sackett, ΑΔ 21 (1966), Β 1, 235, πίν. 230 β (ΙΙΙ Γ).
[13] Περατή Β, 249, εικ. 108 (1057).
[14] Achaea, εικ. 170 b-d.
[15] Τα διακοσμητικά θέματα των δακτυλιόσχημων του νεκροταφείου μας, είναι τα ίδια που διακοσμούν και τα δακτυλιόσχημα της Αχαΐας, βλ. Achaea, 104.
[16] Achaea 104 και Mountjoy, RMDP 439-440, αρ. 133 (ΙΙΙ Γ ύστερη). Παπαποστόλου, ΠΑΕ (1977) Β, 489, πίν. 249 στ-ζ (από τάφο στο Μονοδέντρι, ΙΙΙ Α 2;). Επίσης, Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1977) 185 (1989) 59 (Καλλιθέα) και ΠΑΕ (1989) 61 πίν. 52 β, και Έργον (1990) 24-5, (1991) 28 (Κλάους). Κοκκοτάκη ΑΔ 46 (1991), Β 1, 147, πίν. 71 δ. Papazoglou-Manioudaki, BSA 89 (1994), 188, 192, εικ. 15 πίν. 25 b, 31. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 529 (Βούντενη).
[17] Περατή, Β, 250. Mountjoy, RMDP 574-5 αρ. 356 (ΙΙΙ Γ πρώιμη), 596-7 αρ. 455 (ΙΙΙ Μέση).
[18] Μαρινάτος, ΠΑΕ (1956), 202, πίν. 96 α. PN I, 329, πίν. 348:9, που είναι και το παλαιότερο δείγμα.
[19] Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 404.

αναφέρομε κάποιες θέσεις από την ηπειρωτική Ελλάδα. Μερικά προέρχονται από τα νησιά, όπως από την Κεφαλλονιά,[25] Σκύρο,[26] Ρόδο, Κω,[27] Κρήτη[28] και Κύπρο.[29]
Στην Ηλεία δακτυλιόσχημα προέρχονται από το μυκηναϊκό νεκροταφείο Τρυπών Κλαδέου,[30] και από θαλαμωτό τάφο στο Μαρκόπουλο Ηλείας, όπου βρέθηκαν εντός του θαλάμου 3 δακτυλιόσχημα αγγεία.[31]
Έχει διατυπωθεί και η συμβολική σημασία των αγγείων αυτών στα ταφικά σύνολα, ενδεχομένως ως σπονδικά αγγεία,[32] ή ως κτερίσματα που συνήθως συνόδευαν παιδικές ταφές, ή ακόμα και ως λυχνάρια.[33]
Τα δακτυλιόσχημα αγγεία του νεκροταφείου, που βρίσκουν τα πλησιέστερα παράλληλά τους σε αυτά της Αχαΐας, χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ, όπως το σύνολο σχεδόν αυτών των δειγμάτων.[34]

---

[20] Ch.T. 7, πίν. XI, 7, 8 (τάφος 502). French, BSA 60 (1965) 175 (περιοχή Θησαυρού Ατρέως). Mountjoy, RMDP 184-5 αρ. 425 (Μυκήνες ΙΙΙ Γ ύστερη).
[21] Κεραμόπουλλος, ΑΔ 3 (1917), 165, εικ. 121 (Θήβα). Stubbings, Attica 53, πίν. 16:13. Mountjoy, RMDP, 548-9 αρ. 234 (Βουρβάτσι, ΙΙΙ Β 1). Σπυρόπουλος ΠΑΕ 1969 πίν. 11 β (από την Τανάγρα). Σγουρίτσα-Πολυχρονάκου 2001, 56 (από τα πρωιμότερα δείγματα, από το Βουρβάτσι, με διακόσμηση Ν σχημου, της ΥΕ ΙΙΙ Β). Ένα ακόμη δείγμα της ΥΕ ΙΙΙ Α/Β περιόδου προέρχεται από την Τανάγρα, βλ. Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1977), Α, πίν. 13 β.
[22] Fouilles de Delphes V, 9, εικ. 39.
[23] Popham-Sackett, ΑΔ 21 (1966), Β 1, 235, πίν. 230 β (ΙΙΙ Γ). Lefkandi IV, 2006, 165 πίν. 48:6.
[24] Mountjoy, RMDP 848-9 αρ. 107 (ΙΙΙ Γ πρώιμη).
[25] Μαρινάτος, ΑΕ 1933, 82, εικ. 27. Wardle 1972, 147, εικ. 96:45. Mountjoy RMDP, 460-1, αρ. 65-67 (με δικτυωτά ρομβοειδή και ζιγκ-ζαγκ, ΙΙΙ Γ ύστερη). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 71 πίν. 2.
[26] Πρβλ. Παρλαμά 1984, 231-2, πίν. 110.
[27] Maiuri Annuario 6-7 (1923-4), 144, εικ. 63, 65. Iacopi, Annuario, 13-14 (1930-31), 279, εικ. 25 (Ιαλυσός). Morricone 1965-66, 187-8, εικ. 194 (Κως). Mountjoy, RMDP, 1058-9 αρ. 221 (Ρόδος ΙΙΙ Γ Μέση), 1120-1 αρ. 160 (Κως ΙΙΙ Γ μέση), 1147 αρ. 2 (Ικαρία ΙΙΙ Γ πρώιμη). Benzi 107-9.
[28] Πωλογιώργη, ΑΔ 39 (1984) Β, 299 πίν. 155 β (Χανιά). Kanta 1980, εικ. 23:12.
[29] Ενδεικτικά βλ. Πιερίδου RDAC 1971, 18-26 πίν. VIII-XII. Επίσης πρόσφατη μελέτη του Laffineur 1997, 145-155.
[30] Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β1, 231, πίν. 94 δ (ολόβαφο).
[31] Για το Μαρκόπουλο βλ. Βικάτου, ΑΔ (2000) Χρονικά (υπό έκδοση).
[32] Laffineur, Πρακτικά Γ΄ Συνεδρίου Πελ/κών, 169. Ιδίως τα Κυπριακής προέλευσης, βλ. και Πιερίδου, RDAC, 1971, 18-26. Laffineur 1997, 145.
[33] Όπως υποστηρίζει ο Blegen, PN I, 329, αρ. 1148.
[34] Για πρωιμότερα δείγματα της Πύλου, Αττικής και Τανάγρας (ΙΙΙ Α 2-Β 2), βλ. βιβλιογραφία συγκεντρωμένη στο Achaea, 104 σημ. 98.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΣΥΝΘΕΤΑ ΑΓΓΕΙΑ (βλ. φυλλάδιο 11, σελ. 3).

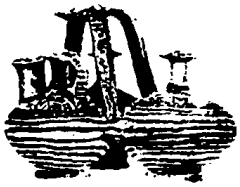
Ένα σύνθετο αγγείο, το Π 4443 προέρχεται από τον Τ. 22, και αποτελείται από τρία κυλινδρικά αλαβαστροειδή και ένα δεύτερο από τον Τ. 32 (Π 4572), που αποτελείται από τρεις μικρούς ψευδόστομους. Το ύψος τους είναι 0,119 και 0,116 μ. και το μήκος πλευράς τους 0,14 και 0,155 αντίστοιχα. Το Π 4443 ανήκει στον τύπο 329-330 του Furumark.[35]

Ο πηλός που έχει χρησιμοποιηθεί είναι αρκετά καθαρός, ανοικτός καστανός (Π 4572). Το αλείφωμα ελαφρώς ανοικτότερης από τον πηλό απόχρωσης και το χρώμα διακόσμησης καστανό (Π 4572).

Τα τρία αλαβαστροειδή του Π 4443 χαρακτηρίζονται από κυλινδρικό σώμα, χαμηλό αμφικοίλου περιγράμματος λαιμό, εξώκυρτο χείλος και επίπεδη βάση. Είναι τρία ανεξάρτητα αγγεία, τα οποία έχουν συγκολληθεί μεταξύ τους, ενώ ψηλή καλαθόσχημη λαβή αρχίζει από τον ώμο του ενός αλαβαστροειδούς και καταλήγει στο σημείο ένωσης των άλλων δύο.[36]

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το Π 4572 του τάφου 32. Αποτελείται από τρεις μικρούς ψευδόστομους, εκ των οποίων οι δύο είναι τυφλοί. Δηλαδή έχουν μόνο το ψευδοστόμιο, χωρίς λαβές και προχοή. Τα τρία αγγεία ενώνονται μεταξύ τους με τριπλή καλαθόσχημη λαβή, που τα δύο στελέχη της αρχίζουν από τον ώμο του ενός ψευδόστομου αμφορίσκου και το τρίτο από το σημείο ένωσης των δύο άλλων ψευδόστομων. Οι ψευδόστομοι έχουν σώμα κωνικό, με έντονα κυρτό ώμο, ταινιωτές λαβές και προχοή με εξώκυρτο χείλος και ελαφρώς λοξά τοποθετημένη στον ώμο (μόνο στον έναν ψευδόστομο οι λαβές και η προχοή), ενώ ο δίσκος του ψευδοστομίου είναι κυρτός.

Ως προς το σχήμα παρατηρείται ότι το σύνθετο αγγείο αποτελούμενο από ψευδόστομους εμφανίζεται για πρώτη φορά στα μέχρι τώρα γνωστά δείγματα δημοσιευμένου υλικού.

Π 4572

Στον ώμο των ψευδοστόμων, περιμετρικά υπάρχουν μικρές ακανονίστου σχήματος οπές, διαμέτρου 3 χιλιοστά οι μεγαλύτερες και 1 χιλ. οι μικρότερες (μεγαλύτερες στο ένα και μικρότερες στους δύο ψευδόστομους) που περιέχουν υαλόμαζα. Μεγαλύτερες, ως προς τη διάμετρο, αβαθείς οπές, κυκλικές ή ωοειδείς, (διαστάσεων 1 εκ. χ 0,9 εκ. η μεγαλύτερη στο σημείο ένωσης, και 3χ3 χιλ. οι μικρότερες), υπάρχουν και στην άνω επιφάνεια της ράχης της τριπλής λαβής. Μάλιστα στο σημείο ένωσης των τριών στελεχών της λαβής υπάρχει μία κοίλανση στο κέντρο και περιμετρικά γύρω της, άλλες 6. Στους δίσκους των ψευδοστομιών υπάρχει ένα στάλαγμα υαλόμαζας στο κέντρο (διαμέτρου 0,5 εκ.) και περιμετρικά, γύρω από το κεντρικό, 4 μικρότερα στους δύο και 7 στον τρίτο, που καλύπτουν όλη σχεδόν την επιφάνεια του δίσκου. Τα σταλάγματα δεν σώζονται σε ιδιαίτερα καλή κατάσταση, και σε κάποια σημεία η υαλόμαζα έχει πάρει κιτρινωπό χρώμα.

---

[35] Furumark, MP, 69, 641-642.

[36] Σύντομη αναφορά του αγγείου σε αυτό το κεφάλαιο, χωρίς να γίνεται διεξοδική μελέτη, δεδομένου ότι προέρχεται από τάφο ανασκαφής κ. Αραπογιάννη, που δεν συμπεριλαμβάνονται στη μελέτη. Συνήθης είναι ο τύπος του σύνθετου με δύο αλάβαστρα, βλ. ενδεικτικώς αναφερόμενα δείγματα στην Mountjoy, RMDP 391 αρ. 76 (Τρύπες Κλαδέου, ΙΙΙ Γ Μέση), 422-3 αρ. 83 (Αχαΐα, ΙΙΙ Γ πρώιμη), 574-5 αρ. 357 (Περατή, ΙΙΙ Γ πρώιμη), 596-7 αρ. 457 (Περατή, ΙΙΙ Γ μέση).

Λαμβάνοντας υπόψη και το κομψότατο σχήμα του αγγείου, είναι εμφανές ότι προσπάθησαν να κάνουν ένα πολύ όμορφο σκεύος, το οποίο, πέρα από την σπανιότητα στο σχήμα, εμφανίζει και έναν αρκετά σπάνιο τρόπο διακόσμησης.

Διακόσμηση.

Τα τρία κυλινδρικά αλαβαστροειδή του σύνθετου (Π 4443), φαίνεται ότι κατασκευάστηκαν ανεξάρτητα και στη συνέχεια συγκολλήθηκαν στο σώμα και ενώθηκαν με ψηλή καλαθόσχημη λαβή. Τα αλαβαστροειδή φέρουν διακόσμηση σε όλη την επιφάνεια. Η βάση τους διακοσμείται από διασταυρωμένες γραμμές, οι οποίες σχηματίζουν ένα αστέρι. Στο σώμα των τριών υπάρχουν ομόκεντρα τόξα, απλά ή κροσσωτά και στον ώμο δικτυωτά τρίγωνα. Στο ένα μάλιστα, ανάμεσα στα δικτυωτά τρίγωνα είναι και ομόκεντρα τόξα με τεθλασμένη γραμμή. Τέλος εγκάρσιες γραμμές καλύπτουν τη ράχη της καλαθόσχημης λαβής.[37]

Το δεύτερο σύνθετο αγγείο (Π 4572), που αποτελείται από τους ψευδόστομους, φέρει και αυτό διακόσμηση σε όλη την επιφάνεια. Το σώμα των ψευδοστόμων διακοσμείται με λεπτές, πυκνές ταινίες. Στον ώμο κροσσωτά ημικυκλικά τόξα[38] και διαγραμμισμένες καμπύλες ταινίες. Το θέμα συνηθίζεται ιδιαίτερα στην Κρήτη και θεωρείται μινωικής προέλευσης.[39] Η κυρίως αυτή διακοσμητική ζώνη του ώμου, ορίζεται από λεπτή ζώνη τεθλασμένης γραμμής. Στη ράχη της λαβής δύο κάθετες σειρές αμειβόντων[40] και διπλή τεθλασμένη γραμμή.

Σχολιασμός.

Ο τύπος του σύνθετου αγγείου γνωρίζει μεγάλη διάδοση σε διαφορετικές περιόδους στην Κρήτη.[41] Όμως ο τύπος του σύνθετου αγγείου που συναντάμε στον Ελλαδικό χώρο και στη νησιωτική Ελλάδα, δεν προέρχεται από την Κρήτη, αλλά θεωρείται

---

[37] Με αλαβαστροειδή είναι τα σύνθετα από Ρόδο (Benzi 45-6, 253, 328, πίν. 19 b, 73 g, ΙΙΙ Γ 1). Για όμοια διακόσμηση βλ. σελ. 46-7. Με όμοια διακόσμηση από Αχαΐα και Ηλεία, βλ. Achaea εικ. 172 d, 173 c, f. Επίσης Γιαλούρης, ΑΔ 19 (1964) Β 2, πίν. 187 β. Επίσης, Περατή ΙΙ, πίν. 28 γ:629, 76 γ:156, 126 α:867, 130α:894.

[38] Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β1, πίν. 94 δ (Τρύπες Κλαδέου). Χαρακτηριστικό θέμα των ψευδοστόμων της Αχαΐας, βλ. Achaea 58-9, εικ. 81-83, 117 c-d, 202 c, 215 g. Αναφορά και στην Mountjoy, BSA 85 (1990), 267 (με βιβλιογραφία και για άλλες θέσεις, όπως Δελφοί και τα χρονολογεί στην ΥΕ ΙΙΙ Γ Ύστερη). Πετρόπουλος, ΑΔ 53 (1998) Β 1, 267, πίν. 104 ε (όμοιο από Άγ. Κωνσταντίνο). Περατή Β, 163 εικ. 34:135. Mountjoy, RMDP 435-6 αρ. 122 (Κλάους ΙΙΙ Γ ύστερη), 789-90, αρ. 289, 291 (Δελφοί ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερη). Papazoglou-Manioudaki, BSA 89 (1994), 188-91 εικ. 12 (Κρήνη Πατρών, ΙΙΙ Β ύστερη). Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 481, 485, 488. Petropoulos 2007, 259-260, 276, 282, 283 εικ. 12, 56 α-β, 59 α-β (Νικολέικα Αιγίου). Dakoronia, Deger-Jalkotzy, Fabrizii-Reuer, 2000-2001, 144 εικ. 6 β (Ελάτεια). Για την Κρήτη που επίσης εμφανίζεται συχνά βλ. Rizza, Roma 1996, III, 1106, 1110 εικ. 8 (ΙΙΙ Γ Πρινιάς). Kanta 1980, εικ. 43:4, 55:6, 73:2. D' Agata 2007, 106 εικ. 1:3 (ΙΙΙ Η Μέση).

[39] Ο Furumark (MP 340) θεωρεί το θέμα Μινωϊκής προέλευσης. Kanta 1980, εικ. 9:1, 20:8, 37:6,9, 42:5, 55:6, 60:6, 69:7, 97:2, 117:6, 119:4-6. Για άλλα παράλληλα πρβλ. Kadmeia I, 31 εικ. 79, 161, 164 (ΙΙΙ Α 2). Hankey, Khalkis, 79 αρ. 518 Α, πίν. 25 (Χαλκίδα). French, BSA 62 (1967) πίν. 85:c (σε συνδυασμό με πουλιά, ΙΙΙ Α). Prosymna, Τ. XXIX, αρ. 348, εικ. 151 (ΙΙΙ Β). Επίσης το θέμα εμφανίζεται και στη Δύση, Taylour, MPI, 169, πίν. 17:1-2 (ΙΙΙ Β, ψευδόστομος από S. Apulia, που θεωρείται εισαγωγή από Ρόδο ή Κύπρο). Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ΑΔ 49-50 (1994-5), 5, 8 (Κίμωλος, ΙΙΙ Γ).

[40] Για όμοια διακόσμηση λαβής (ενάλληλες γωνίες) βλ. Περατή Β, 212. Achaea 105 εικ. 173 a. Papazoglou BSA 89 (1994), 188 (Αχαΐα). Brodbeck-Jucker 1986. 131 εικ. 14 πίν. XIII (Κεφαλλονιά). Benzi 1992, 45 (Ιαλυσός). Βλαχόπουλος 2006, Α, 146 (Νάξος).

[41] Furumark MP, 69-70. Achaea 106 με βιβλιογραφία. Benzi 1992, 45.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δημιούργημα της μυκηναϊκής αγγειοπλαστικής,[42] που εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο,[43] αλλά γνωρίζει ιδιαίτερη διάδοση στην ΙΙΙ Β-Γ.[44]

Η χρήση τους ως αγγεία καθημερινής ανάγκης ή τελετουργικά, έχει συζητηθεί αρκετά,[45] και φαίνεται ότι υπερισχύει η δεύτερη εκδοχή, δεδομένου ότι σπανίζουν σε οικιστικά σύνολα, ενώ βρίσκονται περισσότερο σε ταφικά και σε λατρευτικά σύνολα.[46]

Απαρτίζονται από όμοια αγγεία, συνήθως αμφορίσκους, κυλινδρικά ή αρτόσχημα αλάβαστρα και πιθαμφορίσκοι. Το σύνθετο με ψευδόστομους αμφορείς της Αγίας Τριάδας δεν βρίσκει παράλληλα.

Σύνθετα αγγεία έχουμε από διάφορες περιοχές, όπως από την Περατή,[47] την Αττική την Χαλκίδα και την Αίγινα,[48] από το Άργος,[49] την Ασίνη,[50] και από τη Θήβα.[51] Από τη νησιωτική Ελλάδα έχουμε δείγματα από Μήλο,[52] Ρόδο[53], Νάξο[54], Κάλυμνο, Κω,[55] καθώς και την Κύπρο.[56] Επίσης μερικά μεμονωμένα δείγματα έχουμε από την Αχαΐα[57] την Αρκαδία,[58] και την Κεφαλλονιά,[59] περιοχές που γειτνιάζουν με την Αγία

---

[42] Furumark, MP, 69, 641. Περατή 213. Achaea, 106. Benzi 1992, 45.

[43] Alt-Agina IV:1 πίν. 31:287-9. Deiras, DV 142, πίν. 73:6 (ΥΕ ΙΙΙ Α 2). Ωστόσο από τη Χαλκίδα προέρχεται ένα πρωιμότερο, της ΥΕ Ι περιόδου, βλ. σχετικώς Hankey, Khalkis 77, πίν. 23:495.

[44] Γενικώς για τη χρονολόγηση και τη διάδοση βλ. Περατή Β, 213. Achaea 106-7 και σχετικό κατάλογο στον Furumark MP 69-70.

[45] Nilsson 1950, 143. Ο Furumark (MP 70) τα αναφέρει ως τελετουργικά.

[46] Όπως η στο σπίτι G της Ασίνης ή στα ιερά της Φυλακωπής (Renfrew 1981, 68, 73 εικ. 23 και Fr¨odin-Persson, Asine 298 εικ. 206, Rutter 1977, 4, της ΙΙΙ Γ). Achaea, 107, με βιβλιογραφία για διάφορες θέσεις. Μόνο τα σύνθετα από Ασίνη και Ακρόπολη (Graef, Ant. Vasen I, εικ. 4:460), δεν προέρχονται από τάφους.

[47] Περατή Β, 212-213, απ' όπου προέρχονται έξι σύνθετα αγγεία. Επίσης Mountjoy, RMDP 574-5 αρ. 357 (ΙΙΙ Γ πρώιμη), 596-7 αρ. 457 (ΙΙΙ Γ Μέση και τα δύο παραδείγματα αποτελούνται από κυλινδρικά αλάβαστρα).

[48] Attica 43, πίν. 11:3. ΠΑΕ (1955), πίν. 26 β. Alt-Agina IV:1, 94, πίν. 31: 287, , 289-290. Hankey, Khalkis 55, 77, πίν. 23:495.

[49] Deiras 73, 162, πίν. LXXIII:6 (από τα παλαιότερα χρονολογούμενα στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο, με δύο αρτόσχημα αλάβαστρα).

[50] Asine 298, εικ. 206.

[51] Κεραμόπουλλος ΑΔ 3 (1917), 192, εικ. 137.

[52] Mountjoy, RMDP 915-6 αρ. 137 (Φυλακωπή ΙΙΙ Γ πρώιμη, με δύο κυλινδρικά αλάβαστρα και μονόχρωμα).

[53] Benzi 1992, 45 με βιβλιογραφία και πίν. 27 e με 4 κυλινδρικά αλάβαστρα. Τα περισσότερα χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο.

[54] Καρδαρά, Απλώματα Νάξου, πίν. 43. ΠΑΕ (1960) πίν. 274 γ, (1969) πίν. 150 β. Βλαχόπουλος 2006, Α, 146 (όμοια με κυλινδρικά αλάβαστρα).

[55] Κοντολέων ΠΑΕ 1959, 185, πίν. 157 β και Ζαφειρόπουλος ΠΑΕ 1960, πίν. 274 γ (Νάξος). BMCat. I, 1 A 1004 (Κάλυμνος). Maiuri Annuario 6-7 (1923-4) 175, 184, 197, πίν. 99, 107 και Iacopi 272, 334, εικ. 18, 19, 83 (Ρόδος). Morricone, Annuario 43-44 (1965-6), 89-90, 106, 272, εικ. 67, 87, 310. Συγκεντρωμένα βλ. Mountoy, RMDP 1058-9 αρ. 222 (Ιαλυσσός ΙΙΙ Γ Μέση).

[56] BMC 428 (Enkomi).

[57] Βλ. Achaea, 106, εικ. 172-173, 262-263. Mountoy, RMDP 415 (από 3 πιθαμφορίσκους), 422-3 αρ. 83 (Με κυλινδρικά αλάβαστρα ΙΙΙ Γ πρώιμη). Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 550 (ένα δίδυμο και ένα τρίδυμο. Το πρώτο αποτελείται από άωτα αρτόσχημα αλαβαστροειδή και το δεύτερο από άωτους αμφορίσκους (ΙΙΙ Γ Πρώιμη;).

[58] Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 404.

[59] Μαρινάτος ΑΕ (1932), 33, πίν. 7. ΑΕ (1933), 89, πίν. 2: Γ4 (από Μεταξάτα). Mountjoy, RMDP, 450-1 αρ. 16 (αποτελούμενο από πιθαμφορίσκους, Μαζαρακάτα, ΙΙΙ Β). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 63, 71 πίν. 5 (Κεφαλλονιά).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τριάδα. Στην υπόλοιπη Ηλεία έχουμε ένα σύνθετο αγγείο από τα Διάσελλα[60] και άλλα από «Τρύπες» Κλαδέου.[61]
Τα δύο σύνθετα αγγεία της Αγίας Τριάδας βρίσκουν τα παράλληλά τους κυρίως σε εκείνα που προέρχονται από την Αχαΐα. Ιδιαίτερα το Π 4443 που αποτελείται από τα κυλινδρικά αλαβαστροειδή.[62]

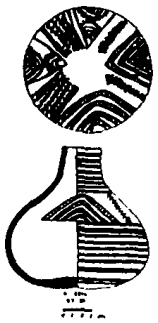
Το Π 4572 αποτελεί ένα σπάνιο τύπο σύνθετου αγγείου, δεδομένου ότι πρόκειται πλέον για αγγείο υγρών και όχι στερεών, όπως συνήθως είναι τα σύνθετα, οι κέρνοι. Κατά την άποψή μας αυτό ενισχύει τον τελετουργικό χαρακτήρα του περίτεχνου σκεύους. Αναμφίβολα αποτελεί ένα από τα ωραιότερα δείγματα της μυκηναϊκής αγγειοπλαστικής, διότι πέραν της μοναδικότητας του σχήματος, φέρει και την ασυνήθιστη διακόσμηση με ενσταλάγματα υαλόμαζας, στους ώμους των αγγείων και στη ράχη της λαβής.[63] Αναμφίβολα ο καλλιτέχνης θέλησε να δημιουργήσει ένα κομψό, ασυνήθιστο αγγείο προσφορών προς τους νεκρούς.[64]
Ελάχιστα είναι τα γυάλινα αγγεία που χρονολογούνται στους μυκηναϊκούς χρόνους, όπως π. χ. το γυάλινο αγγείο από τον Κακόβατο, ένα από τα Σπαλιαρέικα Λουσικών[65] και τα τρία γυάλινα αγγεία της Ιαλυσού της ΥΕ ΙΙΙ Α 1 και 2.[66] Από θαλαμωτό τάφο των Μυκηνών προέρχεται ρυτό από φαγεντιανή με υάλωση.[67]
Εξίσου σπάνια είναι και η διακόσμηση αγγείων με σταλάγματα υαλόμαζας. Στην Αγία Τριάδα η τεχνική εμφανίζεται συνολικά σε τρία αγγεία: στο σύνθετο Π 4572 στον κυλινδρικό ψευδόστομο Π 4617, που προέρχεται από τον τάφο 25 (παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, επειδή έχει τρεις κάθετες λαβές και επί του δίσκου διακόσμηση με ενθέματα υαλόμαζας), και στον 4576 ψευδόστομο του Τ. 32, που υπάρχει μόνο μία ενστάλαξη στο κέντρο του δίσκου του ψευδοστομίου.
Η τεχνική εμφανίζεται σε αγγείο από τη Βούντενη.[68] Ένας ψευδόστομος αμφορέας από την Ελάτεια της ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέσης, με διακόσμηση χταποδιού, ο οποίος όμως αποτελεί εισαγωγή, ίσως και από τη ΒΔ Πελοπόννησο, φέρει στο δίσκο και στη ράχη των λαβών διακόσμηση με φαγεντιανή, παρόμοια τεχνική με αυτήν του σύνθετου αγγείου της Αγίας Τριάδας.[69]
Τόσο το σχήμα, όσο και η διακόσμηση εντάσσουν και τα δύο αγγεία μας χρονολογικά στην ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερη περίοδο, κατά την οποία εμφανίζονται νέοι τύποι αγγείων, στα κατά τόπους κεραμικά εργαστήρια της Μυκηναϊκής περιφέρειας.

---

[60] BCH 81 (1957), 575, εικ. 1 (ΙΙΙ Β), αποτελείται από 4 πιθαμφορίσκους.
[61] Γιαλούρης, ΑΔ 19 (1964), πίν. 187 β (ΙΙΙ Γ μέση). Το ίδιο και στην Mountjoy RMDP, 391 αρ. 76. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β 1, πίν. 96 α, 97 α (ένα με κυλινδρικά αλάβαστρα και ένα με πιθαμφορίσκους).
[62] Achaea, εικ. 173 f, g.
[63] Χατζή – Σπηλιοπούλου 2002, 79-80, με αναφορά στο αγγείο της Αγίας Τριάδας, ως προς τη διακόσμησή του με υαλόμαζα.
[64] Γενικώς για τα γυάλινα μυκηναϊκά αγγεία που εμφανίζονται κυρίως στην Κύπρο, στην Κρήτη, Ρόδο και Ανατολή, πρβλ. ενδεικτικώς Harden 1981, 31 κ. ε., 165. Astr¨om, SCE IV:1D, 530-1, 597-8 εικ. 71:5-9. Benzi 1992, 201. Για το γυάλινο αγγείο από τον Κακόβατο πρβλ. M¨uller, AM 1909, 296, πίν. 13. Επίσης άλλο προέρχεται από τάφο στα Σπαλιαρέικα Λουσικών. Και για τα δύο βλ. αναφορά με βιβλιογραφία στον Παπαδόπουλο 2002, 34-37.
[65] M¨uller, AM 1909, 296, πίν. 13 (Κακόβατος). Και για τα δύο δείγματα βλ. αναφορά με βιβλιογραφία στον Παπαδόπουλο 2002, 34-37. Για το γυάλινο μυροδοχείο από τα Σπαλιαρέικα πρβλ. και Μόσχος 2007 α, 28 εικ. 21.
[66] πρβλ. Grose 1989, 56. Benzi 1992, 201. Τριανταφυλλίδης 2002, 41.
[67] Σακελλαρίου, ΘΤΜ, 142, πίν. 43 (προέρχεται από θαλαμωτό τάφο των Μυκηνών). Για το ίδιο πρβλ. και Παπαδόπουλος 2002, 36-7. Γενικώς για την κατασκευή γυάλινων αγγείων πρβλ. Nightingale 2002, 50 σημ. 47-8.
[68] Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 481 (Βούντενη).
[69] Deger-Jalkotzy 2007, 131-2, 149-150 εικ. 1:7, 2:5.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΩΤΟ ΥΨΙΛΑΙΜΟ ΑΓΓΕΙΟ. (κολοκυνθόσχημο, βλ. φυλλάδιο 11, σελ. 3).
Επελέγη αυτό το όνομα, το οποίο αποδίδει ακριβώς το σχήμα του αγγείου Π 4574, που προέρχεται από τον Τ. 32. Το σχήμα δεν ταυτίζεται με κάποιο από τα σχήματα του Furumark.
Στην ηπειρωτική Ελλάδα ο τύπος εμφανίζεται μόνο στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας, στην ύστερη φάση της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου. Αξιοσημείωτο είναι ότι και το Π 4574 συνόδευε την ίδια ταφή του Τ. 32, της οποίας κτέρισμα αποτελούσε και το περίτεχνο σύνθετο Π 4572, που περιγράφεται παραπάνω. Το ύψος του είναι 0,154 μ. και η μέγιστη διάμετρο σώματος 0,146 μ.
Ο πηλός του είναι με ελάχιστες προσμίξεις, ροδόχρωμος. Έχει αλείφωμα στο ίδιο σχεδόν με τον πηλό χρώμα και η βαφή της διακόσμησης είναι καστανόμαυρη, εξίτηλη.
Η βάση του είναι επίπεδη, το σώμα του σφαιρικό, με κυρτό ώμο, ο οποίος καταλήγει σε στενό, ψηλό, κυλινδρικό λαιμό, με απλό χείλος. Στο λαιμό φέρει δύο οπές, η μία απέναντι από την άλλη. Προφανώς πρόκειται για οπές ανάρτησης, που δηλώνουν ότι το αγγείο θα μπορούσε να κρεμαστεί.
Σε όλο το σώμα έχει ταινιωτή διακόσμηση, με εξηρημένη διακοσμητική ζώνη στον ώμο, η οποία αποτελείται από μετόπες κυματοειδών γραμμών (σε κάθετη διάταξη (FM 53: 37) και ιχθυάκανθα (ή αμείβοντες; FM 58: 29), που εναλλάσσονται με ενάλληλα περίστικτα τρίγωνα και τρίγωνα όπου στο εσωτερικό τους εγγράφονται αντίρροπα, κροσσωτά, ομόκεντρα τόξα (FM 43: 31).[70]

Τόσο το σχήμα, όσο και η διακόσμηση εντάσσουν το αγγείο στην παραγωγή του ηλειακού με μινωικές επιρροές εργαστηρίου (βλ. σχετικό κεφάλαιο), όπως και το σύνθετο με τους ψευδόστομους αμφορίσκους που εξετάσαμε παραπάνω. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι το σχήμα βρίσκει το μακρινό του πρότυπο στο ψηλό μινωικό αλάβαστρο,[71] το οποίο εμφανίζεται ως σχήμα και στη ηπειρωτική Ελλάδα, κατά την ΥΕ ΙΙ Α, όπως φανερώνει δείγμα από το θολωτό τάφο 2 στο Ρούτση.[72]
Δεν έχομε παράλληλα από άλλες θέσεις για το σχήμα. Το αγγείο προέρχεται από την ίδια ταφή, που είχε βρεθεί και το σύνθετο (Π4572). Κυρίως η διακόσμηση, αλλά και το σύνολο κεραμικής του τάφου, χρονολογούν το αγγείο στην ΥΕ ΙΙΙ Γ Ύστερη περίοδο.

[70] Τα διακοσμητικά θέματα είναι μινωικής προέλευσης βλ. Kanta 1980, εικ. 37:6, 69:5, 97:2 (εισαγμένο από το Αγραπιδοχώρι), 117:6, 119:3-6, 120:6.
[71] Betancourt 1985, 200-3. Hallager-McGeorge, 1992, 20, εικ. 16 πίν. 20 A. From The Land of the Labyrinth. Minoan Crete, 3000-1100 B.C. Athens 2008, 53 αρ. Καταλόγου 31. Hatzaki 2007, 187 (YM I B), 218 (YM III A 1).
[72] Μαρινάτος, ΠΑΕ (1956), 205-6, πίν. 100 γ. Lolos 1985, εικ. 395. Mountjoy, BSA 79 (1984), 166, 217, πίν. 15 e. Mountjoy 1986, 23-4. Αν και το αγγείο θεωρείται μυκηναϊκό, αναμφίβολα είναι επηρεασμένο από μινωικά πρότυπα, βλ. αναφορά και στη Δημακοπούλου, (επιμ.), Ο Μυκηναϊκός Κόσμος, 1988, 114.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΑΣΚΟΣ.[73]

Το σχήμα αντιπροσωπεύεται από ένα μόνο δείγμα, το Π 4510, του Τ. 26. Το αγγείο διατηρήθηκε ακέραιο και σε εξαιρετική κατάσταση. Το ύψος του είναι 0,122 μ. και ο πηλός του είναι γκρίζος, αρκετά καθαρός, ενώ όλη η επιφάνεια του αγγείου είναι βαμμένη με μαύρο χρώμα, που έχει απολεπιστεί σε διάφορα σημεία.

Το σχήμα ταυτίζεται με το FS 195 του Furumark.[74] Έχει σώμα σφαιρικό πιεσμένο, βάση επίπεδη, και προχοή κυλινδρική, λοξά τοποθετημένη στον ώμο του αγγείου, με εξώκυρτο χείλος. Από το χείλος φύεται ταινιωτή λαβή, που καταλήγει στη μέση περίπου του ώμου[75].

Παρόμοιοι ασκοί προέρχονται από Αχαΐα[76], Κεφαλλονιά,[77] Λακωνία,[78] Αττική,[79] Μυκήνες,[80] Άργος,[81] Κορινθία,[82] Τανάγρα,[83] Δελφούς,[84] Νιχώρια,[85] Κύθηρα[86] και από τα νησιά.[87]

Σχολιασμός-Χρονολόγηση.

Το σχήμα προέρχεται από ΠΕ και ΜΕ τύπο[88] και ανήκει στο FS 195 του Furumark που εμφανίζεται στην ΥΕ Ι-ΙΙ περίοδο[89] και σποραδικά, επιβιώνει έως τον 12ο αι. π. Χ.[90]

---

[73] Το αγγείο προέρχεται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη και δεν εικονίζεται, βλ. ΑΔ 47 (1992), Β 1, 118.

[74] Furumark, MP, 617.

[75] Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 531 (Βούντενη). Επιπλέον ένα αδημοσίευτο παράλληλο από Πόρτες της ΥΕ ΙΙ Β περιόδου.

[76] Achaea, 100, εικ. 254 f. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 531. Δύο επίσης προέρχονται από την Αιγιάλεια, βλ. Astr˙om, OpAth. 5 (1965), 94, εικ. 2:5, αρ. 34-35. Ένας ακόμη από το Αίγιο, ανασκαφής Μαστροκώστα, που πρόκειται να δημοσιευτεί από τον καθ. Θ. Παπαδόπουλο.

[77] Souyoudzoglou-Haywood 1999, 71 (Κεφαλλονιά).

[78] Δημακοπούλου ΑΔ 23 (1968), Α, 186 πίν. 82 δ (Άγ. Ιωάννης, ΥΕ ΙΙΙ Α 2).

[79] Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ΑΔ 43 (1988), 12-13, 47, 91, πίν. 4, 24 (ΥΕ ΙΙΙ Α/Β). Stubbings, Attica, 52, πίν. 16:8-10. Σγουρίτσα 1988 ΙΙ, 91-2, εικ. 286. Mountjoy, RMDP 530-1 αρ. 155 (ΙΙΙ Α 2, με ταινίες). Broneer, Hesperia 2 (1933), 363-4 (βόρεια κλιτύ Ακρόπολης). Thompson, Hesperia 17 (1948), 165, πίν. 45. 2 (Αθήνα, λόφος Νυμφών). Ath. Agora XIII, 138-9, 180, πίν. 37:5 (ΙΙΙ Α 2, ολόβαφος μαύρος). Σγουρίτσα-Πολυχρονάκου 2001, 57 (Βουρβάτσι). Της ιδίας, 1988, (Βάρκιζα). Benzi 1975, 125 (με στιγμωτή διακόσμηση). Ath. Agora, XIII πίν. 37:V-5, 39:VII-21, 47:XVI-9, 48:XVIII-8, 52:XXIV-21, 64:504. Μυλωνάς, ΔΝΕ, Β, 240, Γ΄ πίν. 415 Ηπ3-500.

[80] Ch. T. πίν. XLVIII, 4 (t. 529), της ΥΕ ΙΙ περιόδου, με περίτεχνη διακόσμηση. Mountoy, RMDP 92-3 αρ. 51 (με διακόσμηση ΙΙ Α).

[81] Deiras πίν. LXXXI: 7.

[82] Kaza-Papageorgiou, AM 100 (1985), 15, εικ. 20 (σε παιδική ταφή). Mountjoy, RMDP 211, 213 αρ. 60 (Κορινθία, με διακόσμηση ΙΙ Β).

[83] Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1979) 34-5, πίν. 19 ε, 22 δ (ο τελευταίος με ταινιωτή διακόσμηση).

[84] Mountjoy, RMDP, 756:51, εικ. 292:51 (ΙΙΙ Α2).

[85] Χωρέμης, ΑΕ 1973, πίν. 25 α. Το ίδιο και στην Mountjoy, RMDP 337-8 αρ. 74 (ολόβαφος ΙΙΙ Α 2). Για άλλα δείγματα από Μεσσηνία βλ. Lolos 1985, 327 κ. ε. Γενικότερα και για τα άλλα δείγματα της Μεσσηνίας βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 206 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία).

[86] Kythera 263, 295, πίν. 84:N 2.

[87] Morricone, 1965-6, 314, εικ. 179:123. Morricone 1986 εικ. 179, 180. Benzi 1992, 108-9, με διακόσμηση, όπου εμφανίζονται στη Ρόδο ήδη από την ΥΕ ΙΙ Α (Furumark, Ialysos, 166 εικ. 7:88). Επίσης για πρωιμότερα δείγματα με περίτεχνη διακόσμηση βλ. Mountjoy, ΜΓΚ, 35, εικ. 29, όπου εικονίζονται δύο ασκοί της ΥΕ ΙΙ περιόδου από τη Φυλακωπή και την Αγ. Ειρήνη. Βιβλιογραφία και στον Lolos 1985, 327-8 (για ηπειρωτική Ελλάδα, νησιά και Κρήτη).

[88] Για τα ΠΕ δείγματα ενδεικτικώς βλ.. Korakou 12. Mylonas, Aghios Kosmas εικ. 128:46, 130:30. Zygouries πίν. XII:2. Tiryns IV, 22-4, πίν. IX:6. Κατά τη ΜΕ περίοδο το σχήμα σπανίζει: Blegen, Hesperia Suppl. VIII (1949), 41πίν. 7:2 όμοιος των ΜΕ χρόνων από Δράμεση Βοιωτίας. Dietz 1991, 188 (Μυκήνες, Ταφικός Κύκλος Β, Τ. Ξ και Ν, ΜΕ Ι Β)

[89] Mountjoy 1986, 31 εικ. 29. Mountjoy, RMDP 83-4 αρ. 14 (με διακόσμηση, από Λέρνα). Από στρώμα της ΥΕ ΙΙ Α και ΙΙ Β προέρχονται δύο ασκοί από τη Ρόδο, βλ. Benzi 1992, 108. Furumark,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Θεωρείται απομίμηση δερμάτινου προτύπου,[91] που χρησιμοποιούσαν ως αγγείο υγρών για μικρές ποσότητες, ή απομίμηση πτηνόσχημων αγγείων.[92] Τη δεύτερη άποψη δεν αποδέχεται ο Ιακωβίδης, που θεωρεί ότι ο ασκός αποτελεί πήλινη αντιγραφή του δερμάτινου σάκκου μεταφοράς υγρών, και ενδεχομένως ο ασκός υπήρξε το πρότυπο για τα πτηνόσχημα αγγεία.[93] Αν μάλιστα λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι τα πτηνόσχημα αγγεία προορίζονταν κυρίως για λατρευτικές και ταφικές τελετουργίες, ενώ οι ασκοί ήταν χρηστικά σκεύη, συμφωνούμε με την άποψη του Ιακωβίδη.
Ο τύπος αυτός του ασκού γενικά είναι σπάνιος.[94] Μερικοί μελετητές συσχετίζουν το σχήμα με παιδικές ταφές.[95]

Στην ίδια κατηγορία των ασκοειδών αγγείων εντάσσεται και το Π 4471, του Τ. 25.[96] Πρόκειται για μεγάλο (ύψος 0,237, μέγιστη διάμετρος 0,228 μ.) αγγείο, το οποίο έχει σφαιρικό, ελαφρώς πιεσμένο, σώμα με επίπεδη βάση. Η προχοή του, η οποία δεν διατηρήθηκε, ήταν τοποθετημένη στον ώμο, λοξά. Στον ώμο έχει και δύο λαβές, μία ταινιωτή και μία κυλινδρική (που ακριβώς στον ώμο). Κάτω ακριβώς από τη λαβή υπάρχει μία μαστοειδής απόφυση. Ο πηλός του είναι κιτρινέρυθρος και το αγγείο είναι ολόβαφο με μαύρη εξίτηλη βαφή.
Το Π 4471 δεν ταυτίζεται με κάποιο από τα σχήματα του Furumark, και δεν έχει ακριβή παράλληλα από άλλες θέσεις.[97] Το σχήμα του ωστόσο, σαφώς εμπίπτει στην κατηγορία των ασκών, οι οποίοι όμως είναι μικροτέρων διαστάσεων.
Ως προς το σχήμα ομοιότητες παρατηρούνται με ασκό που προέρχεται από θαλαμωτό τάφο της Αγοράς,[98] με άλλον από τη Νεμέα,[99] από το Ρούτσι,[100] από την Κόκλα,[101] τους Δελφούς[102] και από την Θήρα.[103]
Η νέα παραλλαγή σχήματος ασκού χρονολογικά εντάσσεται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο, λαμβάνοντας υπόψη και τα συνευρήματα της ταφής από την οποία προέρχεται.

Ialyssos 166, εικ. 7:88. Dietz S. 1991, 239-241 (Μυκήνες, Κύκλος Β ΥΕ Ι Α). Για τους ασκούς του Β, Ταφικού Κύκλου των Μυκηνών και την τυπολογία τους βλ. Μυλωνάς 1973, 286-7, όπου οι 4 από τους 11 ασκούς συνόδευαν τη νεκρή νεαρής ηλικίας του τάφου Μ, αλλά και οι υπόλοιποι ως επί το πλείστον σε γυναικείες ταφές, συνολικά οι 10 από τους 11 σε γυναικείες ταφές και ένας σε παιδική. Για τα δείγματα από Κύθηρα της ΥΜ Ι Α βλ. Kythera 102 (ΜΜ ΙΙΙ Β), 256 (ΥΜ Ι Α), 282, 288 πίν. 24, 81 και 69:c 38.Γενικά βλ. Benzi 1992, 109 σημ. 47. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 206-7.

[90] Περατή Β, 251. Achaea 100-101 εικ. 162 c-d, 254 e-f. Benzi 1992, 109. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 206-7. Για τα δείγματα της Αρκαδίας βλ. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 402-3 με βιβλιογραφία.

[91] Ath. Agora XIII, 139.

[92] Prosymna, 454.

[93] Περατή Β, 251 σημ. 2.

[94] Achaea, 100-101, πίν. 162 c, d, 254 e-f. Μαρινάτος, ΑΕ 1932, 82, εικ. 27 αρ. Α 4 (Μεταξάτα).

[95] Prosymna, 130. Ath. Agora XIII, 139. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 403 με βιβλιογραφία.

[96] Αραπογιάννη, ΑΔ 47 (1992), 117.

[97] Παρόμοιο ως προς το σχήμα βλ. Äström 1977, 83 εικ. 47-8, σ. 84 (ΙΙ Β), 98. Από Κρήτη, βλ. Μαυριγιαννάκη, ΑΕ 1975, 51, πίν. 19 α.

[98] Βλ. Townsend, Hesperia 24 (1955), 213, πίν. 75 (21) (ΙΙ-ΙΙΙ σε τάφο κάτω από το ναό του Άρη στην Αγορά)

[99] Wright κ. ά. Hesperia 59 (1990), 633, π'ιν. 95 d (ΙΙ Β).

[100] Διακοσμείται με σπείρες βλ. Lolos 1985, 209 εικ. 393.

[101] Demakopoulou, 1993, 65 πίν. 9:34 (ΥΕ ΙΙ Β).

[102] Delphes V, 9, 11 εικ. 37, 38.

[103] Βλ. Ντούμας, ΠΑΕ (1976), Β, 323 εικ. 28 (δεν έχει δύο λαβές. Το σχήμα μοιάζει και ο ανασκαφέας το θεωρεί εισαγμένο).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΤΗΝΟΣΧΗΜΟΙ ΑΣΚΟΙ (βλ. φυλλάδιο 11, σελ. 3).
Βρέθηκαν μόνο δύο πτηνόσχημα αγγεία, ένα (Π 4444) στον Τ. 22 και ένα (Π 4614) στον Τ. 35. Το μήκος τους είναι 0,17 και 0,196 μ. αντίστοιχα και το ύψος τους 0,17 και 0,14 μ. Ο πηλός είναι καθαρός, ροδόχρωμος, το αλείφωμα ανοικτό καστανό, και η βαφή καστανόμαυρη.[104]
Έχουν ασκοειδές σώμα που στηρίζεται σε τρία πόδια.[105] Η προχοή καταλήγει σε κεφάλι πτηνού, ενώ πάνω στη ράχη υπάρχει και μία δεύτερη προχοή, με κάθετη λαβή. Η ταινιωτή λαβή που βρίσκεται στο μέσον της πλάτης αρχίζει λίγο κάτω από το χείλος του στομίου και καταλήγει στη πλάτη. Στο πίσω τμήμα διαμορφώνεται υποτυπώδης ουρά πτηνού. Το σχήμα ταυτίζεται με το FS 68 του Furumark, και αποδίδουν πάπια.
Τα διακοσμητικά θέματα που καλύπτουν την επιφάνεια των δύο πτηνόσχημων αγγείων είναι:
1). Ομόκεντρα τόξα FM 43 (Π 4444).
2). Ζώνες με κάθετες γραμμές και ψαροκόκαλο (FM 58, οι ζώνες με τις κάθετες γραμμές δεν ταυτίζονται) διακοσμούν αντίστοιχα κάθε πλευρά του Π 4614 (βλ. φυλλάδιο 11, σελ. 3). Με τη διακόσμηση αυτή καλύπτεται σχεδόν ολόκληρο το σώμα και πιθανότατα πρόκειται για απόδοση του πτιλώματος των πτηνών.[106] Η εσωτερική άνω επιφάνεια του στομίου περιμετρικά περιτρέχεται από στιγμές και τα πόδια διακοσμούνται με ιχθυάκανθα.
Ταινίες περιτρέχουν το χείλος των δύο στομίων και με γραμμές αποδίδονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του πτηνού, όπως μάτια (με κύκλο και στιγμή στο κέντρο), ράμφος, ράχη. Στο πίσω τμήμα του σώματος προεξοχή αποδίδει την ουρά, η οποία τονίζεται και με ταινία. Τα κάθετα πόδια διακοσμούνται με εγκάρσιες γραμμές, ενώ στο ένα αγγείο (Π 4444), πλατιά ταινία τονίζει τη μέση του σώματος.[107]
Και τα δύο πτηνόμορφα αγγεία της Αγίας Τριάδας, βρίσκουν τα ακριβή τους παράλληλα στην Αχαΐα (ΥΕ ΙΙΙ Γ 1-ΥΜ περίοδο),[108] τόσο στο σχήμα, όσο και στα διακοσμητικά θέματα.[109]

Σχολιασμός.
Τα πτηνόσχημα αγγεία, είδος ασκού που εχρησιμοποιείτο ως ρυτό για έκχυση κρασιού ή νερού,[110] δεν εμφανίζονται με ιδιαίτερη συχνότητα στον ελλαδικό χώρο.

---

[104] Στην παρούσα μελέτη αναφερόμαστε διεξοδικά μόνο στο πτηνόσχημο αγγείο που προέρχεται από τον τάφο 35, ενώ για το προερχόμενο από τον τάφο 22 γίνεται μία απλή αναφορά, προκειμένου να υπάρχει ολοκληρωμένη εικόνα του τύπου και της διακόσμησης των πτηνόσχημων ασκών. Για το δεύτερο βλ. Αραπογιάννη, ΑΔ 47 (1992), Β, πίν. 37:ε.
[105] Είναι ο πιο συνηθισμένος τύπος και στη γειτονική Αχαΐα, βλ. Achaea 101. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 532 (δύο δείγματα από Βούντενη, μέση-ύστερη ΙΙΙ Γ). Για τον τύπο βλ. Desborough, ΚΧρον., 24:ΙΙ (1972) 245-7 (τύπος ΙΙ, υποκατηγορία c. Θεωρεί ό τι ο τύπος συνδυάζει το σώμα του χειροποίητου ασκού FS 194 και την προχοή του τροχήλατου FS 195). Mountjoy, RMDP, 299. Γενικώς για τους πτηνόσχημους ασκούς βλ. Misch 1992, 139-142 εικ. 117.
[106] Όπως αναφέρει ο Παπαδόπουλος, βλ. Achaea 102. Επίσης βλ. Karageorghis, Alaas, a Protogeometric necropolis in Cyprus, 55-56, πίν. LX.
[107] Με τον ίδιο τρόπο διακοσμούνται και αποδίδονται τα χαρακτηριστικά των πτηνών και στα πτηνόμορφα αγγεία της Αχαΐας, βλ. Achaea, 102.
[108] Vermeule, AJA 64 (1960), 11-2 αρ. 43-46, πίν. 4, 6:Κ, εικ. 30-2. Achaea, 102-103, εικ. 163-168, 255-268. Kontorli-Papadopoulou, BSA 74 (1979), 156-7, πίν. 17 c-f (ΙΙΙ Γ).
[109] Achaea, το εικονιζόμενο στην εικ. 163 για το Π 4444, και τα εικονιζόμενα στις εικ. 165-166. Επίσης Papadopoulos 1980, 166-170.
[110] Desborough, ΚΧρον., 24:ΙΙ (1972) 273-276 (τα θεωρεί δοχεία νερού ή κρασιού που επινόησε κάποιος κεραμέας και έγιναν μόδα μόνο σε συγκεκριμένες περιοχές). Prosymna 454-5. Achaea 104. Koehl, 1980, εικ. 1, γενικώς για την τυπολογία και τη χρήση των ρυτών. Επίσης βλ. Petit, Aegaeum 3, 1989, 13-19.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σχετίζονται με τις σπονδές-προσφορές προς τους νεκρούς γι' αυτό και προέρχονται κυρίως από τάφους και λιγότερο από ιερά ή από οικιστικά κατάλοιπα.
Μερικοί μελετητές τα συνδέουν και με τις δοξασίες περί ψυχής ως πτηνού.[111] Έχει επίσης προταθεί η πιθανότητα οι ασκοί να αποτελούν γυναικείο κτέρισμα, ίσως για την φύλαξη αρώματος,[112] υπόθεση με την οποία δεν θα συμφωνήσουμε, λόγω του μεγέθους των αγγείων. Πιο πιθανή φαίνεται η χρήση του σκεύους σε ταφικές τελετουργίες, τουλάχιστον για όσα δείγματα προέρχονται από ταφικά σύνολα.[113]
Το σκεύος, απαντάται με ποικίλες παραλλαγές, ως προς το σχήμα του, στην ηπειρωτική Ελλάδα, στην Κρήτη, στις Κυκλάδες, στο ΒΑ Αιγαίο, στην Τροία, στη Μικρά Ασία, στην Κύπρο, αλλά και στην περιοχή των Βαλκανίων, για ένα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα από την Πρώιμη Νεολιθική εποχή έως και τα Γεωμετρικά χρόνια.[114] Ωστόσο οι πτηνόσχημοι ασκοί της ΥΕ ΙΙΙ Γ και οι Υπομυκηναϊκοί ασκοί είναι τελείως διαφορετικοί, ως προς το σχήμα, από τα πρωιμότερα δείγματα των προηγούμενων περιόδων.[115]
Ο τύπος του πτηνόσχημου εμφανίζεται στη ΜΕ περίοδο στην Εύτρηση.[116]
Στην ΥΕ ΙΙΙ περίοδο έχουμε λίγα παραδείγματα από την Αρκαδία,[117] την Πρόσυμνα, τις Μυκήνες, την Αττική,[118] αλλά και από τα νησιά, όπως τη Νάξο και Ρόδο.[119]
Στην Αχαΐα προτιμάται ο τριποδικός ασκός με πτηνόσχημη κεφαλή, όπως ακριβώς είναι τα δείγματα της Αγίας Τριάδας.[120] Τα δείγματα της Αχαΐας χρονολογούνται στο τέλος της ΥΕ ΙΙΙ Γ.[121]
Ιδιαίτερη άνθιση φαίνεται ότι γνωρίζει το σχήμα στην Κύπρο, το οποίο απαντάται σε διάφορες θέσεις.[122] Έχει διατυπωθεί και η άποψη ότι η προέλευση του σχήματος θα πρέπει να αναζητηθεί στην Κύπρο, όπου έχουν βρεθεί εξαιρετικής ποιότητας δείγματα, χωρίς όμως να αποκλείεται και η επιρροή της ηπειρωτικής Ελλάδος ή ενδεχομένως και η εισαγωγή στην Κύπρο, πιθανόν μέσω Αττικής.[123] Το σχήμα όμως εμφανίζεται ταυτόχρονα και στις δύο περιοχές, και σύμφωνα με τα νεότερα δεδομένα

---

[111] Γενικώς για την παρουσίαση των απόψεων σχετικά με τα πτηνόσχημα αγγεία βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 205-7. Πλόες 2003, 369.
[112] Mish 1992, 130 σημ. 1.
[113] Rutter 1995, 437.
[114] Δεληγιάννη 2003, 604 κ.ε. με βιβλιογραφία.
[115] Mish 1992 όπου ένθετος πίνακας εξέλιξης του σχήματος.
[116] Eutresis 160 εικ. 223 με 3 πόδια.
[117] Αδημοσίευτα, βλ. Σαλαβούρα, 2007 (δ.δ.) 400-1.
[118] Ch.T, 173, πίν. XXII:1, 14 (Μυκήνες). Prosymna, εικ. 100:391, 235:469, 307:695. Stubbings, Attica πίν. 17:10. Σγουρίτσα Πολυχρονάκου, 2001, 23-4, 56-7 (χειροποίητοι από Βουρβάτσι της ΥΕ ΙΙΙ Α 2).
[119] Ζαφειρόπουλος, ΠΑΕ (1960) 333, εικ. 275 α (Καμίνι-Νάξος, Τ. Γ). Το ίδιο και στις Πλόες 2003, 289. Benzi 1992, 108, 252-3, πίν. 17 Ι (γραπτή διακόσμηση με ένθετη λευκή βαφή. Επιπλέον το πτηνό παριστάνεται καθισμένο στα πόδια του). Για την Νάξο βλ. πρόσφατα, Βλαχόπουλος 2006, Α, 131-4 (Καμίνι και Απλώματα).
[120] Achaea 101-4, 127, εικ. 163-8, 255-8.
[121] Achaea 101-4, 127. Ο Misch (1992, 177, 179) θεωρεί ότι τα δείγματα της Αχαΐας εμφανίζονται στην αρχή των Υπομυκηναϊκών χρόνων. Αντίθετα η Sherratt (1981, 425) και η Lemos (1994, 230-1) υποστηρίζουν ότι οι αχαϊκοί πτηνόσχημοι ασκοί εμφανίζονται κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ μέση περίοδο.
[122] Gjerstad 1934, SCE IV: 2, 293. Desborough, KpXpov. 24:II (1972), 247-252, 258-260, πίν. ΚΖ-ΛΣΤ. Πιερίδου, ΠΡΚ, 68-9. Desborough 1972, 49-55. Kourou 1997, 89-105 (με προηγούμενη βιβλιογραφία), όπου αναφέρεται γενικώς στους ζωόμορφους Κυπριακούς ασκούς και τους πτηνόμορφους με κεφαλή ζώου στην Πρώιμη εποχή του Σιδήρου, που ακολουθούν γνωστούς προηγούμενους τύπους. Αναφορά και στις σχέσεις με το Μυκηναϊκό Κόσμο. Aström 1998, 258-9.
[123] Βλ. Karageorghis, RDAC (1976) 87. Του ιδίου Alaas, a Protogeometric necropolis in Cyprus, 55-6. Επίσης βλ. Achaea, 103 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για το θέμα. Demetriou 1989, 48. Για πρόσφατα βλ. Dickinson 2006, 15.

θεωρείται αιγαιακής προέλευσης.[124] Η συχνότητα του σχήματος όμως και στις δύο περιοχές, αναμφίβολα καταμαρτυρεί τις σχέσεις Αχαΐας-Κύπρου, που είχαν αναπτυχθεί, ιδιαίτερα κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο.[125]

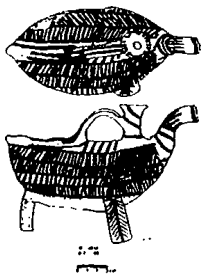
Η Lemos[126] πιστεύει ότι ο συνδυασμός της προχοής και της πτηνόσχημης κεφαλής στο ίδιο αγγείο, παρατηρείται κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ στο Αιγαίο, πιθανόν αρχής γενομένης στα Δωδεκάνησα, και από εκεί διαδίδεται στην Κύπρο. Στη συνέχεια, από τη Μεγαλόννησο επανεμφανίζεται στις περιοχές εκείνες που διατηρούσαν επαφές με την Κύπρο, συγκεκριμένα στην Αττική και στην Αχαΐα.

Η Νάξος είναι επίσης ένα κέντρο που έχει αποδώσει πτηνόσχημους ασκούς, οι οποίοι χαρακτηρίζονται από έντονη φυσιοκρατική απόδοση.[127] Ο Rutter θεωρεί το νησί ως κέντρο παραγωγής του σχήματος.[128]

Από το Λευκαντί και από τον Κεραμεικό προέρχονται επίσης πτηνόσχημα αγγεία, χρονολογούμενα στην ΥΜ και ΠΓ περίοδο.[129] Το σχήμα επιβιώνει στα Γεωμετρικά χρόνια και στην Κρήτη[130]

Στην υπόλοιπη Ηλεία πτηνόσχημα αγγεία έχουμε από το νεκροταφείο των Τρυπών Κλαδέου.[131] Τα δείγματα της Ηλείας, αλλά και αυτά της Αχαΐας είναι αρκετά για να μας επιτρέψει να μιλήσουμε με ασφάλεια για τοπική παραγωγή αυτού του τύπου αγγείου στη ΒΔ Πελοπόννησο.

Το κλειστό σύνολο των τάφων της Αγίας Τριάδας υποδεικνύει τη χρονολόγηση των δύο πτηνόσχημων ασκών στην ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερη κι επομένως αποτελούν τα πρωιμότερα δείγματα του σχήματος.

[124] Catling 1974, 95. Βλαχόπουλος 2006, Α, 133 με βιβλιογραφία (επισημαίνει ότι νεώτερες έρευνες έφεραν στο φως πτηνόσχημους ασκούς από Αργολίδα και Φωκίδα, κι επομένως, κατά την άποχή του, αποδυναμώνεται η θεωρία της Κυπριακής προέλευσης του σχήματος). Ωστόσο δεν μπορεί να αποκλειστεί το γεγονός ότι και στις περιοχές αυτές πιθανόν εισήχθη από την Κύπρο.

[125] Achaea, 101-3 (σχετικά με την προέλευση του σχήματος από Κρήτη ή Κύπρο). Desborough, LMTS 14 (αμφισβητεί τις σχέσεις μεταξύ των περιοχών), 99. Του ιδίου Κρητ.Χρ. 24:II (1972), 247-52, 254-6, 258-260 και 273, 275, όπου αναφέρεται στην τυπολογία και στις σχέσεις μεταξύ των περιοχών αυτών. Demetriou 1989, 50. Παπαδόπουλος 1981, 411. Dickinson 2006, 15. Moschos 2007, πίν. 23 (πτηνόσχημος ασκός από Καγκάδι).

[126] Lemos 1994, 230-1.

[127] Τα πτηνόσχημα της Νάξου χαρακτηρίζονται από έντονη φυσιοκρατική απόδοση (αποδίδεται έως και η διάτρηση του ράμφους), και χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ μέση και ύστερηΒλαχόπουλος 2006, Α, 131-4 (Καμίνι και Απλώματα).

[128] Ο Rutter (1985, 17) θεωρεί τη Νάξο κέντρο παραγωγής των πτηνόσχημων ασκών.

[129] Kerameikos I, πίν. 63:535 και V:A, πίν. 144:1309. Lefkandi I, 1979-1980, 114, πίν. 97-8, 206 b, 254 a (ΥΜ, το ίδιο στις Πλόες 2003, 289 αρ. 246 χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ). Lefkandi III, 1996 πίν. 126:c-d. Αλεξανδρή, ΑΔ 23 (1968) Β 1, 55-6, πίν. 31 γ (από ΥΜ τάφο στην Αθήνα). Το σχήμα διαδίδεται περισσότερο κατά την περίοδο αυτή, βλ. σχετικά Lemos 1994, 231 εικ. 1.

[130] Brock, Fortetsa, 1957, 32, πίν. 20:277 από τους θαλαμωτούς τάφους Φορτέτσας-Κνωσσού. Επίσης Coldstream-Catling, Knossos North Cemetery, 1996, I, 214 (διπλός πτηνόσχημος ασκός, IV: πίν. 200:12, της Ύστερης ΠΓ). Kanta-Karetsou 1998, 163-4, για τα ΥΕ ΙΙΙ Γ-Υπομυκηναϊκά και Γεωμετρικά πτηνόμορφα της Κρήτης τα οποία συνδέονται με την Κύπρο. Τσιποπούλου 2005, 79 (ΥΜ), 100, 319 (ΠΓ), 438-9. Στην Κρήτη εμφανίζονται συχνότερα οι ασκοί με προχοή και χωρίς πόδια, βλ. Desborough, ΚρΧρον. 24:II (1972), 253-4, πίν. ΛΔ΄2 που τους χρονολογεί στην ΠΓ ή Υπομυκηναϊκή περίοδο. Kanta 1980, πίν. 49 αρ. 6. Lemos 1994, 232.

[131] Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β1, πίν. 95 γ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΦΛΑΣΚΙ.

Το μοναδικό αγγείο αυτού του τύπου (Π 4477) βρέθηκε στον Τ. 25.[132] Είναι ακέραιο και σε καλή κατάσταση διατήρησης. Ο πηλός με λίγες προσμίξεις, είναι ανοικτός καστανός, το αλείφωμα σχεδόν της ίδιας απόχρωσης και η βαφή διακόσμησης είναι μαύρη εξίτηλη.

Το ύψος του αγγείου είναι 0,1055 μ. και η μέγιστη διάμετρος 0,10 μ. Το σώμα του είναι σφαιρικό-κωνικό, με δακτυλιόσχημη βάση. Έχει δύο κάθετες ταινιωτές λαβές, που ξεκινούν από το χείλος και καταλήγουν στον ώμο. Ο λαιμός του είναι κοντός, αμφικοίλου περιγράμματος, με χείλος απλό.

Το σχήμα ταυτίζεται με το FS 190 του Furumark.[133] Επίσης είναι ο τύπος Α του Stubbings[134] και ο τύπος 1 του Παπαδόπουλου.[135] Η διαφοροποίηση στο σχήμα έγκειται στο ότι, το αμφορίδιο της Αγίας Τριάδας έχει πολύ πιο κοντό λαιμό, από τα αγγεία του τύπου αυτού, που ο λαιμός τους είναι πιο στενός και ψηλότερος.

Το σώμα του διακοσμείται με ομάδες πλατιών και λεπτών ταινιών, ενώ στον ώμο του βρίσκεται η κυρίως διακοσμητική ζώνη, που αποτελείται από γραμμωτά λέπια (FM 44).[136] Η ράχη των λαβών είναι ολόβαφη.[137]

Στην Ηλεία το σχήμα δεν είναι γνωστό από άλλες μυκηναϊκές, δημοσιευμένες θέσεις.

Το σχήμα της σφαιρικής φλάσκης δεν γνωρίζει ιδιαίτερη διάδοση, αλλά εμφανίζεται σποραδικά σε διάφορες περιοχές, όπως στη γειτονική Αχαΐα,[138] Μεσσηνία,[139] Αρκαδία,[140] Λακωνία,[141] Ζάκυνθο,[142] Ιθάκη,[143] Πρόσυμνα,[144] Μυκήνες,[145] Κόκλα,[146] Δειράδα,[147] Κόρινθος,[148] Αττική,[149] Σαλαμίνα,[150] Θήβα,[151] Αίγινα,[152] Τανάγρα,[153]

---

[132] Αραπογιάννη, ΑΔ 47 (1992) Β, 117.

[133] Furumark, MP, 616-617.

[134] Attica, 51, εικ. 21.

[135] Achaea, 98, εικ. 161 b, 254 a-b.

[136] Γενικώς για τη διακόσμηση στον ώμο των αμφοριδίων βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 201-2 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία.

[137] Στα δείγματα της Βούντενης η ράχη των λαβών είναι είτε ολόβαφη, είτε διακοσμείται με εγκάρσιες γραμμές, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 528 (Βούντενη).

[138] Achaea, 98. Aigion, 10-11, 41-42, πίν. 29, 36, 32, 38 (III A 2-B1). Πέτσας, ΑΔ 26 (1971) Β 1, πίν. 160 α (δεξιά, Αίγιο). Τέσσερα δείγματα ιδίου τύπου και από Βούντενη, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 528 (YE III A 2-III B1).

[139] Το σχήμα εμφανίζεται σποραδικά στη Μεσσηνία, και εκπροσωπείται από 8 δείγματα. Πρβλ. PN III, 183, 208, εικ. 236:11 a, b, 265:1 (III A 2 b). Nichoria II, εικ. 5-42:3007, εικ. 5-44:3008. Wilkie1975, 161 εικ. 214-5 (III A 2-B, Νιχώρια). Χωρέμης ΑΕ 1973, 37, αρ. 692, πίν. 10 γ (Καρποφόρα III A 2-B). Το ίδιο και στο ΑΔ 25 (1970), πίν. 152 β και στην Mountjoy, RMDP, 337, αρ. 73 (III A 2). Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 200 κ. ε. (με κατάλογο θέσεων).

[140] Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 403.

[141] Mountjoy, RMDP, 268-9, αρ. 98 (III A 2, ο λαιμός είναι πιο ψηλός και η διακόσμηση διαφορετική).

[142] Αγαλλοπούλου, ΑΔ 28 (1973) Α, πίν. 108 β-γ (Καμπί, III A 2).

[143] BSA 68 (1973), 10, εικ. 5:102, 103 a-b, πίν. 4 a. (το δεύτερο με ερωτηματικό).

[144] Prosymna, 442, εικ. 256:675, 258:678, 333 (741).

[145] Συνολικά πέντε δείγματα, βλ. Ch. T. πίν. XIX:8, XXXII:2, XXV:2, LII:10. French, BSA 62 (1967), 164, 166, 169 (από τη Δυτική οικία).

[146] Demakopoulou 1993, 70:61, πίν. 14:61 (III B).

[147] Deiras, 148, πίν.. LV:10, LVI:8, LVIII:4, LXII:1-2, LXXVIII:6, LXXXIV:5.

[148] Mountjoy, RMDP, 218-9, αρ. 116-7 (III A 2, με πιο ψηλό λαιμό και διαφορετική διακόσμηση).

[149] Το σχήμα δεν γνωρίζει ιδιαίτερη διάδοση στην Αττική, βλ. Stubbings, Attica, 51-52, πίν. 16:1-7. Ath. Agora 124-5, 238, πίν. 57:416 (III A 2). Collignon-Couve, πίν. VII:108, 116. Παντελίδου 1975, 78, 182, πίν. 19 (III A 2). ΑΔ 21 (1966), Β, 99, πίν. 97 β (από Βραυρώνα). Μυλωνάς, ΔΝΕ, Α 299, Β 51, Γ πίν. 60:489, 131:666, 139:672, 180:892, 408:489, 892, 666 (III A 2 προς Β). Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ΑΔ 43 (1988), 21, 40, 68, πίν. 10 (III A-B), 20 (III A2), 42 (III A2), 43 (III A 2). Σγουρίτσα - Πολυχρονάκου, 2001, 23, 56.

[150] Αναστασίου-Αλεξοπούλου 1989, 104:2289, πίν. 33 (III A2).

Εύβοια,[154] και τα νησιά του Αιγαίου, όπως Μήλο,[155] Ρόδο,[156] Κω,[157] Κρήτη,[158] Κύπρο,[159] αλλά και τη Συρία-Παλαιστίνη.[160]

Το αμφορίδιο FS 190/192 εμφανίζεται την στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο[161] και η κατασκευή του συνεχίζεται, έστω και περιορισμένα, και κατά την ΥΕ ΙΙΙ Β 1.[162]

Διάφορες θεωρίες έχουν διατυπωθεί σχετικά με την ανατολική ή μινωική προέλευση του σχήματος,[163] δεδομένου ότι συχνότερα απαντάται στην Ανατολή, και την Αίγυπτο.[164]

---

[151] Κεραμόπουλος 1917, 191 εικ. 136:5 (ΙΙΙ Β). Thebes, K. T. 25:35. ΠΑΕ (1973), πίν. 8 δ (από Τανάγρα).

[152] Alt-Ägina IV:1, 92-93, πίν. 30:269-272. AE (1910), 203, αρ. 37, πίν. 5:3.

[153] Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1981) πίν. 93 δ (ΙΙΙ Α2).

[154] Χωρέμης 1972, πίν. XI:1765.

[155] Mountjoy 1985, 398 (ΙΙΙ Β).

[156] Furumark, MP 616. Benzi 1992, 106-107, πίν. 80:I. T51/4, 54:e.T31/13, 155d:SP.G/7 (ΙΙΙ Α 2), 133 d, 145: I (ΙΙΙ Γ). Karantzali 2001, 44 εικ. 35:17971, πίν. 33 b (ΙΙΙ Α 2).

[157] Morricone, Annuario 43-4 (1965-6), εικ. 7:300, 85:111, 185:133, 232:184. 318:459 (Κως-Λαγκαδά).

[158] Hood-Huxley-Sandars, BSA 53-54 (1958-59), 250, εικ. 29:X1. Tzedakis, BSA 66 (1971), 363-368, πίν. 62-65. Kanta 1980, 287. Tzedakis, BSA 66 (1971), 363-8.

[159] ¨Astr¨om 1972 α, 352-3.

[160] Leonard 1994, 88-9.

[161] Furumark, MP, 32. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 204.

[162] Mountjoy 1986, 108.

[163] Furumark, MP, 32, 67 (υποστηρίζει ανατολική). Τζεδάκις, BSA 66 (1971), 363 (μινωϊκή προέλευση). Evans, PM II, 178-179, 215, 222, 509-510 (επίσης μινωϊκή).

[164] Stubbings MPL , 36, 92. Achaea, 98. Σύμφωνα με σημείωση του καθηγητή κ. Παπαδόπουλου, σε Μουσεία της Ιορδανίας εκτίθενται πολλά δείγματα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΘΗΛΑΣΤΡΟ (βλ. φυλλάδιο 11, σελ. 2).

Από το νεκροταφείο προέρχεται μόνο ένα θήλαστρο (Π 4565), το οποίο βρέθηκε ανάμεσα στα οστά της δυτικής ανακομιδής του Τ. 31. Έχει ύψος 0,086 και διάμετρο σώματος 0,108 μ. Ο πηλός του είναι γκρίζος, με ελάχιστες προσμίξεις και είναι ολόβαφο με εξίτηλη μαύρη-γκρίζα βαφή. Έχει συγκολληθεί η κυλινδρική προχοή του, η οποία ήταν τοποθετημένη λοξά στη μέση του ώμου και εγκάρσια στη λαβή, σχηματίζοντας γωνία 90° σε σχέση με αυτή. Σε σχέση με το σώμα του και τις διαστάσεις του σκεύους η προχοή είναι ασυνήθιστα ογκώδης.[1]

Το σώμα του είναι σφαιρικό-πιεσμένο, σχεδόν κωνικό, με τη μέγιστη διάμετρο στο μέσον του ύψους του, έχει επίπεδη βάση και ιδιαίτερα κοντό λαιμό, που μόλις διαμορφώνεται, και καταλήγει σε απλό, ελαφρώς εξώκυρτο χείλος. Η λαβή του είναι ιδιαίτερα ψηλή, τοξωτή, καλαθόσχημη, ταινιωτή, αρκετά παχιά όμως, ώστε να μοιάζει με κυλινδρικής διατομής.[2] Ανήκει στο FS 159-160 του Furumark, χωρίς όμως να ταυτίζεται απόλυτα.[3]

Στα περισσότερα γνωστά δείγματα συνήθως η προχοή φύεται κάτω από τη ρίζα της λαβής,[4] ενώ πιο σπάνια, όπως στην περίπτωση του Π 4565, η προχοή είναι εγκάρσια τοποθετημένη σε σχέση με τη λαβή, σχηματίζοντας γωνία 90°. Παρόμοιες περιπτώσεις θηλάστρων, με αυτή τη σχέση προχοής και λαβής, έχομε από την Ηλεία,[5] Μεσσηνία,[6] Περατή,[7] Αθήνα,[8] Αχαΐα,[9] Δειράδα,[10] Χαλκίδα,[11] Θεσσαλία,[12] και από τα νησιά, όπως Σκύρο,[13] Κω,[14] Ρόδο,[15] Αμοργό,[16] Κρήτη,[17] και Κύπρο.[18]

Ενδεχομένως η τοποθέτηση αυτή της λαβής, επειδή εμφανίζεται περισσότερο στην Ηλεία και Αχαΐα, αποτελεί τοπική ιδιορρυθμία της Πελοποννήσου.[19]

Συνήθως τα θήλαστρα φέρουν διακόσμηση,[20] ενώ τα ολόβαφα απαντούν με λιγότερη συχνότητα.[21] Το θήλαστρο του Τ. 31 είναι ολόβαφο. Παρόμοια, χωρίς διακόσμηση

---

[1] Όμοια παρατήρηση και στην Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 147 για θήλαστρο από το νεκροταφείο Βολιμιδίων.

[2] Ο ιδιαίτερα κοντός λαιμός θυμίζει το σχήμα της ΠΕ περιόδου. Ενδεικτικώς βλ. Δ. Θεοχάρης, Ανασκαφή εν Αραφήνι, ΠΑΕ (1954) 110 εικ. 5. Τσούντας, Αι Προϊστορικαί Ακροπόλεις Διμηνίου και Σέσκλου, 133 εικ. 33, 147 εικ. 56, 197 εικ. 104, 273 εικ. 197. Όμοιο από τα Διακάτα Κεφαλληνίας, βλ. Κυπαρίσσης, ΑΔ 5 (1919), 111 εικ. 27 (3).

[3] Για το αμφικωνικό σχήμα του σώματος βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 147 κ. ε.

[4] Ενδεικτικώς βλ. Περατή, Β, 242 με βιβλιογραφία για ανάλογα δείγματα. Achaea, 99-100.

[5] Γιαλούρης, ΑΔ 20 (1965), πίν. 23 δ (Σαμικό). Παρλαμά, ΑΔ 29 (1974), 48, πίν. 37 δ (Χειμαδιό). Mountjoy RMDP, 389-90 αρ. 69 (Φλόκα).

[6] Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 148, 152.

[7] Περατή, Β, 242, ένα θήλαστρο (το 976).

[8] Από την Αγορά, βλ. Hesperia 21 (1952), πίν. 25 c. Παντελίδου 1975, 183. Ath. Agora XIII, 139, 202, πίν. 45:6 (III A 2).

[9] Πρβλ. Achaea 100, σημ. 36 με βιβλιογραφία για παράλληλα από άλλες θέσεις. Mountjoy, RMDP, 419-420 αρ. 76 (III Γ Πρώιμη).

[10] Deiras πίν. XCV: 7-8.

[11] Hankey), Khalkis, 69, πίν. 22, 499 A-B (για τη χρονολόγηση βλ. Mountjoy, RMDP, 70.

[12] Mountjoy, RMDP, 857:152 (θήλαστρο Υπομυκηναϊκών χρόνων).

[13] Παρλαμά 1984, 230.

[14] Morricone, 1965-6, 251:4-252, εικ. 276.

[15] Από την Ιαλυσσό, βλ. Maiuri, Annuario 6-7 (1923-4), 142, εικ. 63. Jacopi, 1930-1, 260, εικ. 4. Benzi 1992, 67.

[16] Langlotz, Griechische Vasen in Würzburg, πίν. 2, 19.

[17] Kanta 1980, 151 εικ. 106:4 (Επισκοπή Ιεράπετρας), 194 εικ. 67:8 (Πετρά Σητείας).

[18] Schaeffer, Missions en Chypre, πίν. 35, 1, εικ. 40, 37.

[19] Η Mountjoy (389-90) θεωρεί ότι η σχέση λαβής – προχοής σε αυτή την διάταξη αποτελεί μία ιδιοσυγκρασία της ΒΔ Πελοποννήσου. Κατά την Κάντα (1980, 300), αυτό αποτελεί μινωική ιδιαιτερότητα και θεωρεί το αγγείο του Φλόκα εισηγμένο. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 150, 2.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θήλαστρα, προέρχονται από την Πρόσυμνα,[22] Μυκήνες,[23] Κόρινθο,[24] Αττική,[25] Χαλκίδα,[26] από τα νησιά Κω και Ρόδο[27] και από άλλες περιοχές.[28]
Το μονόχρωμο θήλαστρο απαντάται στη γειτονική Αχαΐα,[29] Μεσσηνία,[30] Ζάκυνθο,[31] και στο Σαμικό Ηλείας.[32]
Όπως προκύπτει από τα μέχρι τώρα δεδομένα το σχήμα δεν είναι ιδιαίτερα διαδεδομένα στη Δυτική Πελοπόννησο, εφόσον εμφανίζεται σποραδικά και γενικώς τα δείγματα είναι ελάχιστα σε σχέση με τον αριθμό των νεκροταφείων.[33] Ιδιαίτερη διάδοση γνωρίζει στη Μεσσηνία, όπου σε αντίθεση με την υπόλοιπη δυτική Πελοπόννησο έχουν μελετηθεί 33 παραδείγματα θηλάστρων.[34]
Το Π 4565 αποτελεί ένα από τα πρωιμότερα δείγματα κεραμικής του νεκροταφείου, χρονολογούμενο στην ΥΕ ΙΙ Β-ΙΙΙ Α 1 περίοδο. Ο ιδιαίτερα χαμηλός λαιμός αποτελεί στοιχείο πρωιμότητας του αγγείου.[35] Με κοντό λαιμό, αλλά ελαφρώς διαφορετικό σώμα και χαρακτηριστική διακόσμηση της ΥΕ ΙΙ έχει θήλαστρο που προέρχεται από τον Αγ. Ηλία Μεσολογγίου.[36] Επίσης στη Μάλθη έχει βρεθεί θήλαστρο με κοντό, σχεδόν ανύπαρκτο λαιμό, κυλινδρική πλευρική προχοή, καλαθόσχημη λαβή στη διαγώνιο της προχοής και αμαυρόχρωμη διακόσμηση, της ΥΕ Ι περιόδου.[37] Παρόμοιο

---

[20] Ενδεικτικώς βλ. Περατή, Β, 243-244. Achaea, 99. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 527 (Βούντενη). Γενικώς για τα θήλαστρα των Μυκηνών με διακόσμηση βλ. French, BSA 59(1964) 248(βόθρος Ατρέα ΙΙΙ Α 1), 60 (1965) 175 (ΙΙΙ Α 2). Wardle, BSA 64 (1969) 270 (ΙΙΙ Β1). Για τη διακόσμηση των θηλάστρων της Κρήτης βλ. Kanta 1980, 281, εικ. 8:8, 48:3, 58:9, 67:8, 72:7-8, 106:4, 144:3-6. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 148-152.
[21] Πρβλ. ενδεικτικώς Mountjoy, RMDP, 528.
[22] Prosymna, 444-5, εικ. 189, 235, 402.
[23] Ch. T. πίν. XII, 14, XLVII, 2. French, BSA 61 (1966) 219 μονόχρωμο (ΙΙΙ Β1), 62 (1967) 174 (Δυτική οικία). Βερδελής, ΠΑΕ (1962), 71-2 πίν. 78 α (ΙΙΙ Α). Mountjoy, RMDP, 137-8 αρ. 247 (ΙΙΙ Β 1).
[24] Mountjoy, RMDP, 217, 219 αρ. 111 (ΙΙΙ Α 2).
[25] Από το Βουρβάτσι, βλ. Stubbings, Attica, 53, πίν. 17, 1, 2, 6. και από Ελευσίνα, βλ. Μυλωνάς, ΑΕ 1953-4, 39 (από παιδική ταφή). Μυλωνάς, ΔΝΕ, Β 238-9. Ath. Agora, XIII, 138-9, 242, πίν. 58:3 (ΙΙΙ Α 2). Σγουρίτσα Πολυχρονάκου, 2001, 21 (ΙΙΙ Α 2/Β, δείγματα ολόβαφα από Βουρβάτσι, με ψηλό λαιμό).
[26] Hankey, Khalkis, πίν. 22, n. 463.
[27] Stubbings, MPL, πίν. 11 αρ. 7, 8 (Ιαλυσός). Maiuri, Annuario 6-7 (1923-4)142, εικ. 63. Jacopi 1930-1, 260, εικ. 4. Morricone 1986, εικ. 46. Benzi 1992, 66-7, όπου αναφέρεται ότι από τη Ρόδο προέρχονται συνολικά 33 δείγματα και σ. 65-6, 337, πίν. 44 f, 50 e-f, 51 g, 79 I, 135 g (μονόχρωμα).
[28] Langlotz, Griechische Vasen in Wurzburg, πίν. 2:19 (Αμοργός). Ath. Agora XIII, 138-9 (σε παιδικές ταφές), 203, πίν. 45:6 και Παντελίδου 183, πίν. 55 β (Αθήνα). Broneer, Hesperia 8 (1939), 392 εικ. 73 a (από την επίχωση της βόρειας Κρήνης). Θ. Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1973) πίν. 8 ε (Τανάγρα). Deiras πίν. LXXIX: 3.
[29] Achaea, 100, εικ. 161 a. Mountjoy, RMDP, 419, 421 αρ. 76 (ΙΙΙ Γ Πρώιμη).
[30] Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 148, 150.
[31] Mountjoy, RMDP, 481-2, αρ. 5 (ΙΙΙ Α 2). Αγαλλοπούλου, ΑΔ 28 (1973) Α, πίν. 108 α.
[32] Γιαλούρης, ΑΔ 20 (1965), Α, πίν. 23 δ. Το ίδιο και στην Mountjoy, RMDP, 382-3 αρ. 41 (ΙΙΙ Α 2, ολόβαφο).
[33] Τα περισσότερα προέρχονται από την Πύλο, βλ. PN I, 379, εικ. 369, 370 (αναφέρονται συνολικά 22). Για τη δυτική Πελοπόννησο βλ. Lolos 1985, 355-6 με βιβλιογραφία.
[34] Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 153.
[35] Βλ. παραπάνω αναφορά. Επιπλέον, Θεοχάρης, ΠΑΕ (1954), 110 εικ. 5, όπου εικονίζεται ΠΕ θήλαστρο, με πολύ χαμηλό λαιμό. Valmin SME, 306-7 πίν. XIX:8 (με πολύ κοντό λαιμό της ΜΕ περιόδου), 328 πίν. XX: 9, 10 (ΥΕ ΙΙΙ). Από την Αθήνα (Φρέαρ 2), προέρχεται μικρό κακότεχνο θήλαστρο της ΙΙΙ Α, με εγκάρσια προς την προχοή λαβή και ολόβαφο, βλ. Παντελίδου 1975, 183-4, πίν. 55 β αριστερά. Σύμφωνα με την Παντελίδου (σ. 184) δε μπορούσε να έχει άλλη χρήση πέραν του βοηθητικού μαγειρικού σκεύους.
[36] Ματσροκώστας, ΑΔ 19 (1964), Β 2, 295, πίν. 325 α και του ιδίου ΠΑΕ (1963), 203, πίν. 166 δ (ΙΙΙ Α). Για πρώιμα δείγματα της ΙΙ Β βλ. Maiuri 1923-4, 142. Mountjoy 1993, 63.
[37] Valmin, SME, 313 πίν. XIX.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

προέρχεται και από την οικία των Βορουλίων στη Μεσσηνία, επίσης της ΥΕ Ι περιόδου.[38] Από το Κοράκου προέρχεται θήλαστρο της ΥΕ ΙΙ Β περιόδου με ανύπαρκτο λαιμό, προχοή κάτω από το χείλος και καλαθόσχημη λαβή.[39] Παρόμοια σκεύη προέρχονται από την Αττική[40] και την Αργολίδα[41] και χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙ Β περίοδο.[42]

Σχολιασμός – προέλευση - χρονολόγηση.

Το θήλαστρο, σκεύος για τη μετάγγιση και διατήρηση υγρών, αν και χαρακτηριστικό σχήμα της ΥΕ εποχής, εμφανίζεται ήδη στην ΠΕ περίοδο.[43] Η ονομασία που αποδίδεται στο σκεύος οφείλεται αφενός στο σχήμα του, αφετέρου στη συχνότητα που αυτά ανευρέθησαν σε παιδικές ταφές.[44]

Ο Furumark θεωρεί ότι είναι ελλαδικής προέλευσης, και ο Catling ότι προέρχεται από μεταλλικά πρότυπα.[45] Ο Μυλωνάς πιστεύει ότι πρόδρομος του σχήματος είναι ο ΜΚ ασκός, που διαθέτει πλάγια προχοή, σφαιρικό σώμα και τοξοειδή λαβή.[46] Κατά τον Stubbings,[47] είναι πιθανότερη η ύπαρξη μεταλλικού προτύπου του σχήματος, επειδή τα πρώιμα θήλαστρα είναι ολόβαφα, ενώ η διαμόρφωση της λαβής και του χείλους υποδεικνύουν τη χρήση μήτρας.[48] Ο Benzi θεωρεί ότι το σχήμα διαμορφώνεται στις αρχές της ΥΕ ΙΙΙ Α περιόδου, αν και τα δύο χαρακτηριστικά του μορφολογικά, η καλαθόσχημη λαβή και η προχοή, τοποθετημένη με τέτοιο τρόπο ώστε να διευκολύνει την εκροή του περιεχομένου ακόμη και με ελάχιστη κλίση, απαντούν στο ΜΕ σχηματολόγιο.[49] Ο A. Wace προτείνει ως πρόδρομους των θηλάστρων δύο ΜΕ αμαυρόχρωμες προχυτικές φιάλες με καλαθόσχημη λαβή από την Εύτρηση.[50]

Στη Μεσσηνία το σχήμα εμφανίζεται στην ΜΕ εποχή, στον τάφο Ι της Μάλθης.[51] Οι προχυτικές φιάλες με την καλαθόσχημη λαβή και την γεφυρόστομη προχοή, που απαντούν στο ΥΕ Ι μεσσηνιακό σχηματολόγιο,[52] κατά την Ε. Κουντούρη αποτέλεσαν

---

[38] Dickinson, BSA 69 (1974), 117-8, όπου χρονολογεί το σύνολο στην ΥΕ Ι περίοδο και υποστηρίζει ότι περιλαμβάνει και παλαιότερο υλικό. Το ίδιο σύνολο χρονολογείται σε προχωρημένη φάση της ΥΕ Ι από τον Γ. Κορρέ (Κορρές 1976, 280). Για το ίδιο υλικό βλ. και Lolos 1987, 62 που υποστηρίζει ότι πρόκειται για κλειστό σύνολο της ΥΕ Ι περιόδου.

[39] Mountjoy, RMDP, 211. Το θήλαστρο βρέθηκε σε παιδική ταφή μαζί με αλάβαστρο, προχοΐσκη, κύλικα και ασκό.

[40] Μυλωνάς, ΔΝΕ, 129 εικ. 108 (μικρογραφικό αγγείο από την Ελευσίνα με σφαιρικό σώμα, χαμηλό λαιμό από τον οποίο προεκτείνεται η προχοή και καλαθόσχημη λαβή. Διακοσμείται με κρεμάμενα ημικύκλια. Για το ίδιο ως προς τη χρονολόγηση βλ. Mountjoy, RMDP, 514:69, 70 εικ. 182).

[41] BSA 25 (1950), 212:5, πίν. 21 α:1.

[42] Mountjoy, RMDP, 514:69, 70 εικ. 182. Για όλα βλ. αναφορά και στην Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 157.

[43] Zygouries 104:8, εικ. 89, 123:277 εικ. 115 (δύο ΠΕ αγγεία με ιδιαίτερα χαμηλό λαιμό, καλαθόσχημη λαβή πάνω από το στόμιο, προχοή κάτω από το λαιμό και στην ευθεία της λαβής). Επίσης βλ. Ch.T. 162. (ΜΕ από Εύτρηση). Για τη χρονολόγηση βλ. Furumark, MP, 34.

[44] Prosymna 444. Μυλωνάς, ΔΝΕ, 238. Ath. Agora 138-9 (η ανάλυση του σκελετικού υλικού έδειξε παιδιά ηλικίας μεταξύ 5 και 7 ετών, που συνοδεύονταν από θήλαστρα).

[45] Furumark MP, 34, 609-610. Catling, BSA 63 (1968), 127.

[46] Μυλωνάς, ΔΝΕ, 239. Ως ΠΕ πρόδρομος του σχήματος αναφέρεται και από την Hankey (Khalkis, 69), ένας ασκός από τη Μάνικα (Παπαβασιλείου, 1910, 18 πίν. Ια:Δ1).

[47] Stubbings, Attica, 66-7.

[48] Από θαλαμωτό τάφο του νεκροταφείου Βάρκιζας/Βάρης προέρχεται επικασσιτερωμένο θήλαστρο, γεγονός που υποδεικνύει τη μίμηση μεταλλικού προτύπου, βλ. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ΑΔ 43 (1988), 70:45 πίν. 45.

[49] Benzi 1992, 66.

[50] Ch.T. 162. Goldman 1931, 155 εικ. 218 (ευρύστομο αγγείο, χωρίς λαιμό, με καλαθόσχημη λαβή και γεφυρόστομη, στην ευθεία της λαβής προχοή. .

[51] Valmin, SME, 306-7 πίν. XIX. Στον οικισμό της Μάλθης βρέθηκε θήλαστρο που χρονολογείται στην ΥΕ Ι περίοδο (Valmin, SME, 313 πίν. XIX).

[52] Lolos 1987, 336 (Βολιμίδια, Βορούλια και Κεφαλόβρυσο).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

το πρότυπο από το οποίο εξελίχθηκε το σχήμα του θηλάστρου,[53] η διαμόρφωση του οποίου είχε συντελεστεί στη Μεσσηνία κατά την ΥΕ Ι περίοδο.
Οι ΥΜ Ι-ΙΙ ασκοί από την Αγία Ειρήνη Κέας (οικία Α) αναφέρονται ως θήλαστρα.[54]
Η τυπολογική εξέλιξη του σχήματος είναι αργή, σχεδόν αναλλοίωτη[55] και η χρονολόγησή του βασίζεται κυρίως στη διακόσμηση.[56] Στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1 τα περισσότερα θήλαστρα είναι μονόχρωμα,[57] ενώ γραμμική και μονόχρωμη διακόσμηση επικρατεί στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2.[58] Η χρήση του συνεχίζεται και στην ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο, όπως φανερώνουν δείγματα από τη Μεσσηνία[59] και την Αργολίδα.[60] Στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο το ύψος του σκεύους ελαττώνεται, ενώ η προχοή ψηλώνει και γίνεται σχεδόν κάθετη προς το σώμα.[61]
Εκτεταμένη χρήση του αγγείου στην Κύπρο και γενικότερα στην ανατολική Μεσόγειο[62] παρατηρείται και μετά το τέλος της Μυκηναϊκής περιόδου,[63] ενώ βρίσκονται και σε εγχυτρισμούς γεωμετρικών χρόνων στο νεκροταφείο της Ελευσίνας,[64] και της Νάξου.[65]
Στη διάρκεια της ΥΕ εποχής το θήλαστρο είναι συνηθισμένο στη Μεσσηνία,[66] την Αργολίδα,[67] την Κορινθία,[68] την Αττική,[69] σπανιότερο στην υπόλοιπη Πελοπόννησο,[70] την Εύβοια,[71] τη Θεσσαλία,[72] τις Κυκλάδες,[73] τα Δωδεκάνησα,[74] την

---

[53] Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 157.
[54] Keos III, 59:212, 77:584, πίν. 58, 78:589, πίν. 58, 80:684, πίν. 60, 83:819, πίν. 61, 84:832, πίν. 63, 121:1475, πίν. 82.
[55] Για την εξέλιξη του σχήματος με μικρές διαφοροποιήσεις βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 157-8 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία.
[56] Furumark MP, 609-610. Περατή Β, 244. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 153, 157.
[57] Mountjoy, ΜΓΚ 65-6.
[58] Mountjoy, ΜΓΚ 82.
[59] Nichoria II, 546:3845 εικ. 9-66.
[60] Prosymna, εικ. 132, 133. Shelton 1996, 54:357, 55:358, 363, 66:875. Πρόκειται για χειροποίητα θήλαστρα με κοντό λαιμό και διακόσμηση από κατακόρυφες γραμμές.
[61] Mountjoy, ΜΓΚ 150.
[62] Όπου το σχήμα δεν γνωρίζει ιδιαίτερη διάδοση κατά τη Μυκηναϊκή εποχή, βλ. Leonard 1994, 45 (τρία δείγματα από Ras-Sharma και τη Milet-el-Beida).
[63] Schaeffer 1936, 80-1, πίν. 35:1 εικ. 40:37. Gjerstad 1948, εικ. IV:17 a-b, 18.
[64] Μυλωνάς, ΔΝΕ, 239.
[65] Βλαχόπουλος 2006, 130.
[66] Valmin, SME, 328 πίν. XX, 9 και 10. PN I, 379. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 144-165 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία και αναφορά σε όλες τις θέσεις.
[67] Γνωρίζει μεγάλη διάδοση στην Αργολίδα. Ενδεικτικώς βλ. Ch. T. 8 πίν. XII:14, 41:5, πίν. XXII:5, 83:43, πίν. XLIII:43, 97:2, πίν. XLVII:2, 98:17, πίν. XLVII:17 (χειροποίητο), 113:13, πίν. LIV:13. Tiryns VI, 35:7, πίν. 16:2, 57:4, πίν. 31:3, 62:4, πίν. 34:1, 71:9, πίν. 43:1, 71:10, πίν. 43:1, 83:2, πίν. 51:1. Prosymna εικ. 103, 104, 189, 192:875, 260, 294, 402, 456, 480. Για την Πρόσυμνα βλ. και Shelton 1996, 11:115, 19:827, 37:389, 39:404, 64:487, 66:875, 104:662, 112:708, 137:916. Deiras 67:101, πίν. LXVIII, LXII, LIII, LXV, LXXXIX, LXXIII, XCV, XCVI. Fr¨odin-Persson, 1938 355:2 εικ. 232, 355:3 εικ. 232, 367:34 εικ. 237, 410:13 εικ. 269, 410:5 εικ. 269 (Ασίνη).
[68] Zygouries εικ. 162. Mountjoy, RMDP, 218:121, εικ. 69, 220:127, 128, εικ. 70, 228:177, εικ. 73. Προέρχονται από τους οικισμούς Κοράκου και Ζυγουριών και χρονολογούνται από την ΥΕ ΙΙΙ Α 2 έως και την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο.
[69] Αποτελεί συχνό ταφικό αγγείο. Ενδεικτικώς πρβλ. Stubbings, Attica, πίν. 17:1-9 (Μαρκόπουλο). Benzi CMAttica, 128. Μυλωνάς, ΔΝΕ, 238-9 (Ελευσίνα). Περατή Β, 241-244. Ath. Agora XIII, 202:XIV-6, πίν. 45:6, 203:XIV-7. Alt-Agina IV, 1, πίν. 30:273, 274. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ΑΔ 43 (1988) Α, 24:33 πίν. 12, 25:37 πίν. 13, 45:4 πίν. 22β, 46:8,9 πίν. 23, 53:8 πίν. 27, 62:10 πίν. 37, 63:11 πίν. 37, 70:45 πίν. 45, 71:48 πίν. 45 (Βάρκιζα-Βάρη). Tzavella-Evjen, AE 1992, 85:35 (Σαλαμίνα).
[70] Για τα δείγματα της Λακωνίας βλ. Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968) Α, 182-3:71-2. Κουντούρη 1998, 500-1. Η Δημακοπούλου χρονολογεί τα δύο από τα τρία δείγματα στην ΥΕ ΙΙΙ Β, ενώ η Mountjoy (RMDP, 283) στην ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμη. Η επιμήκης προχοή που χαρακτηρίζει τα δείγματα αυτά αποδίδεται σε μινωική επίδραση, βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 160.
[71] Hankey, Chalkis, 69:449 Α΄και Β΄πίν. 45.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Κρήτη,[75] την Κύπρο και την ανατολική Μεσόγειο, ενώ σε άλλες περιοχές, όπως στην Κεφαλλονιά, απουσιάζει.[76]

Στην υπόλοιπη Ηλεία, μεμονωμένα παραδείγματα έχομε από το Σαμικό,[77] το Χειμαδιό,[78] και από του Φλόκα.[79] Το σχήμα, σποραδικά εμφανίζεται και στη γειτονική Αχαΐα και Ζάκυνθο.[80]

Τα θήλαστρα ανευρίσκονται συχνότερα σε τάφους και σπανιότερα σε οικισμούς.[81]

Μεγάλη συζήτηση έχει γίνει επίσης για τη χρήση του αγγείου. Από μελετητές θεωρούνται χαρακτηριστικά κτερίσματα παιδικών ταφών,[82] δεδομένου ότι συχνά συνοδεύουν τέτοιες ταφές, όπως έχει διαπιστωθεί σε τάφους της Πρόσυμνας[83] των Μυκηνών,[84] της Ελευσίνας,[85] της Αγοράς,[86] του Άργους[87] και της Νάξου,[88] για να αναφέρομε ενδεικτικώς κάποιες περιπτώσεις. Στη Ρόδο βρέθηκαν και σε ταφές εφήβων.[89]

Η Παρλαμά υποστηρίζει ότι θα μπορούσε το σχήμα να χρησιμοποιείται στην αγγειοπλαστική, για την στερέωση κάποιου πινέλου ή για την ελεγχόμενη ροή αραιού πηλού, δεδομένου ότι παρόμοια σκεύη χρησιμοποιούνται σήμερα στην Σκύρο για το «πλούμισμα» των γνωστών σκυριανών αγγείων, που διακοσμούνται με λευκά σχέδια

---

[72] Τσούντας 1908, 152 εικ. 67.

[73] Γνωστό στη Νάξο, βλ. Βλαχόπουλος 2006, 130 (FS 162 τρία θήλαστρα από το Καμίνι). Επίσης στην Αμοργό, βλ. Langlotz 1932, πίν. 2:19.

[74] Επιπλέον της παραπάνω βλ. και Benzi 1992, 65-7.

[75] Kanta 1980, 281 με βιβλιογραφία και δείγματα από την Κρήτη. Τα θήλαστρα της Κρήτης χαρακτηρίζονται από τον ευρύ λαιμό και την πλαστική προεξοχή στη ρίζα της λαβής, απέναντι από την προχοή. Η τελευταία ιδιαιτερότητα αποτελεί για τον Catling, (BSA 63 (1968), 127) ένδειξη ότι τα πρότυπα των θηλάστρων στην Κρήτη ήταν μεταλλικά αγγεία με καλαθόσχημη λαβή. Για συγκεντρωμένη βιβλιογραφία μινωικών θηλάστρων βλ. και Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 161-2.

[76] Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 158. Γενικώς για συγκεντρωμένη βιβλιογραφία και παράλληλα βλ. Thomatos 2006, 80-82.

[77] Γιαλούρης, ΑΔ 20 (1965), πίν. 23 δ. Είναι ολόβαφο με πορτοκαλόχρωμη βαφή, που ίσως αποτελεί χαρακτηριστικό τοπικής ηλειακής κεραμικής, εφόσον συνηθίζεται η διακόσμηση σε κυάθια και προχοΐσκες.

[78] Παρλαμά, ΑΔ 29 (1974), Α, 48 πίν. 37 δ. Το ίδιο και στην Mountjoy, RMDP, 390:69. Διακοσμείται με ομάδες περίστικτων ημικυκλίων.

[79] Αποτελεί τυχαίο εύρημα, βλ. Γιαλούρης, ΑΔ 18 (1963) Β 1, 103, πίν. 135 α. Θεωρείται μινωικής εισαγωγής, βλ. Kanta 1980, 300. Χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμη από την Mountjoy (RMDP, 390).

[80] Achaea 99 (παράδειγμα άγνωστης προέλευσης που ο Παπαδόπουλος χρονολογεί στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 και η Mountjoy (RMDP, 420) στην ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμη). Για το Καμπί Ζακύνθου βλ. Αγαλλοπούλου, ΑΔ 28 (1973) Α, 206:8 πίν. 108 α. Το χρονολογεί στην ΥΕ ΙΙΙ Β-Γ. Η Mountjoy (RMDP, 482), στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2.

[81] Όπως π. χ. στη Μάλθη, Νιχώρια και στο ανάκτορο του Εγκλιανού, βλ. Valmin, SME, 328 πίν. XX, 9 και 10. PN I, 379. Nichoria II, 546:3845 εικ. 9-66. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 162. Για τις Μυκήνες βλ. ΠΑΕ (1962), εικ. 38 (Δυτική οικία). Ωνάσογλου 1995, 68, 72:α εικ. 44:6 (οικία Τριπόδων).

[82] Ενδεικτικώς βλ. Μαρινάτος ΠΑΕ (1952) 492. Prosymna 258, 444. Karantzali 2001, 44, εικ. 35, πίν. 33 a (Πυλώνα, ΙΙΙ Α 2-Β). Stubbings, Attica 53-54. Ch.T. 162, 167. Ath. Agora 138-9. Μυλωνάς, ΑΕ (1953-4) 35 κ. ε. Του ιδίου ΔΝΕ 238. Benzi 65-7. Achaea 99 με κατάλογο θέσεων. Cavanagh 1977, 159 κ. ε.

[83] Prosymna 258. Σε 12 τάφους βρέθηκαν 22 θήλαστρα. Στους 6 βρέθηκαν οστά παιδιών και σε 4 ειδώλια, που πιθανόν συνόδευαν παιδιά.

[84] ΠΑΕ 1962, 70 σημ. 2 (Τάφος Α).

[85] Μυλωνάς, ΔΝΕ, 238, 4 θήλαστρα από τα 10 συνόδευαν παιδικές αδιατάρακτες ταφές.

[86] Ath, Agora XIII, 138-9, όπου η οστεολογική ανάλυση έδειξε ότι πρόκειτο για παιδιά ηλικίας 5 έως 7 ετών, και όχι για βρέφη.

[87] Deiras, 110, πίν. XCVI, 9.

[88] Βλαχόπουλος 2006, 130.

[89] Benzi 1992, 65-66.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πάνω σε κόκκινο πηλό.[90] Αντίθετα ο Π. Θέμελης παρατηρεί ότι τα περισσότερα θήλαστρα ήταν λαδωτήρια και δεν ήταν όλα για να θηλάζουν μωρά.[91] Έχει διατυπωθεί και η άποψη ότι χρησίμευαν στη διαδικασία παρασκευής αρωμάτων, χρήση πιθανή για τα σκεύη μικρού μεγέθους.[92]

Το θήλαστρο που βρέθηκε στην οικία Τριπόδων στις Μυκήνες, ερμηνεύθηκε ως μαγειρικό σκεύος,[93] όπως και ένα από την Αθήνα,[94] ενώ αυτό της Δυτικής Οικίας των Μυκηνών θεωρείται ότι προοριζόταν για τη διατήρηση και ροή υγρών ουσιών.[95]

Εκτός των παραπάνω η χρήση τους ως θήλαστρα επιβεβαιώνεται στην περίπτωση της Ασίνης, όπου σε κιβωτιόσχημο τάφο βρέθηκαν δύο θήλαστρα δίπλα στο κεφάλι του νεκρού.[96]

Αναμφίβολα τα μικρά σκεύη προορίζονταν για ταφική χρήση, χωρίς όμως να αποκλείεται και ευρύτερη χρήση τους σε άλλους τομείς. Τα μεγάλου μεγέθους θήλαστρα της Μεσσηνίας και άλλων περιοχών, θα είχαν διαφορετικό προορισμό.[97]

Σε θήλαστρο από τη Μιδέα η χημική ανάλυση οργανικών καταλοίπων έδειξε ότι περιείχαν μπύρα, και μέλι.[98]

Τέλος ένα θήλαστρο με ηθμό από το Άργος[99] ίσως χρησιμοποιήθηκε ως τελετουργικό ή ως σκεύος παρασκευής αρωματικών ουσιών.

Εν κατακλείδι, οι αρχαιολογικές ενδείξεις φανερώνουν ότι το σκεύος δεν προοριζόταν αποκλειστικά και μόνο ως θήλαστρο, αλλά είχε ευρύτερη χρήση.

-

[90] Παρλαμά 1984, 230-1 (Σκύρος).

[91] Παρατήρηση σε ανακοίνωση της Τσιποπούλου, Μία περίπτωση πρώιμων συμποσίων ή απλώς ηρωολατρείας, στα Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, Το Αιγαίο στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, σελ. 142.

[92] Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 162.

[93] Κρίνοντας και από τα άλλα αγγεία, κυρίως όμως από την πεταλόσχημη, πηλόκτιστη κατασκευή μέσα στην οποία βρέθηκε και ερμηνεύθηκε ως ιπνός ή μαγειρική εστία, ο χώρος ταυτίστηκε με μαγειρείο ή εργαστήριο, βλ. Ωνάσογλου 1995, 68

[94] Παντελίδου 1975, 184.

[95] Tournavitou 1995, 78. Η εύρεση του αγγείου στο χώρο, κατά την Τουρναβίτου (ό. π. 286), επιβεβαιώνει την ανάμειξη του κτηρίου σε δραστηριότητες που συνδέονται με το εμπόριο λαδιού ή με τη διανομή μεριδίων στο προσωπικό του ανακτόρου, όπως καταγράφεται στις πινακίδες Γραμμικής Β (βλ. αναφορά και στην Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 163.

[96] Fr¨odin-Persson 1938, 355 εικ. 232:2, 3.

[97] Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 165 με βιβλιογραφία για μεγάλα δείγματα από άλλες θέσεις, όπως Τίρυνθα, Μυκήνες, Αττική κ. ά. Η Mountjoy, (1993, 123) προτείνει τη χρήση τους για τη διατήρηση των αφεψημάτων ζεστών, εν είδει τσαγιέρας.

[98] Μινωιτών και Μυκηναίων Γεύσεις, 169:158. Πρόκειται για το ίδιο θήλαστρο, όπου εκτός από ίχνη μπύρας εντοπίστηκαν και ίχνη κηρού μελισσών. Ίσως χρησιμοποιούνταν για τη στεγανοποίηση του αγγείου και δεν σημαίνει απαραίτητα ότι περιείχε μέλι.

[99] Deiras 67:DV101, πίν. LXVIII, 5και 6.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΝΟΙΚΤΑ ΣΧΗΜΑΤΑ.

ΚΑΛΑΘΟΙ ή λεκάνες (βλ. φυλλάδιο 12, σελ. 2-3).
Στην κατηγορία αυτή ανήκουν συνολικά έντεκα αγγεία. Τα τρία από αυτά έχουν προχοή (Π 4311 (Τ. 6), 4453 (Τ. 23), 4494 (Τ. 26), ενώ το τέταρτο (Π 4395, Τ. 20) είναι απλός κάλαθος.
Επιπλέον, τμήματα καλάθων προέρχονται από τους παρακάτω τάφους:
(Τ. 3). Π 11038 (όστρακα που δεν ταυτίζονται με σχήμα FS).
(Τ. 7). Π 6840.
(Τ. 10). Π 11069 (μόνο η βάση).
(Τ. 16). Π 5371, 11082.
(Τ. 31). Π 4562 (σώζεται το κατώτερο τμήμα του), 4571.
(Τ. 33). Π 11087.
Στα ακέραια δείγματα το ύψος κυμαίνεται από 0,06 μ. έως 0,12 μ. και η μέγιστη διάμετρος (στο χείλος) από 0,11μ. έως 0,22 μ. Ο πηλός τους είναι ροδόχρωμος (Π 4395, 4453), κιτρινέρυθρος (Π 4494), ανοικτός τεφρός (Π 4311), το αλείφωμα ωχροκάστανο ή της ιδίας απόχρωσης με το χρώμα του πηλού και η βαφή διακόσμησης σκούρα καστανή (Π 4395), καστανέρυθρη (Π 4311, 4453) και μαύρη (Π 4494).
Όλα τα αγγεία του τύπου αυτού χαρακτηρίζονται από το ίδιο σχήμα σώματος, το οποίο είναι κυλινδρικό περίπου μέχρι τη μέση και προς τα πάνω διευρύνεται και αποκτά διπλάσια περίπου διάμετρο από εκείνη του κάτω τμήματος. Ανάλογα με τις μεταξύ τους μικρές διαφορές, ως προς το σχήμα, ξεχωρίζομε τις παρακάτω κατηγορίες:
1). **Δίωτος κάλαθος με προχοή** (βλ. φυλλάδιο 12, σελ. 2).
Έχει δύο οριζόντιες ταινιωτές λαβές και οριζόντια προχοή, η οποία σχηματίζει γωνία 90° με τις λαβές (Π 4311, 4453, Π 11082 και 5371 του Τ. 16, 4571 Τ. 31). Το χείλος είναι αποστρογγυλεμένο, πλατύ, το σώμα κωνικό με κυρτό το άνω τμήμα του και η βάση επίπεδη.
Πρόκειται για το σχήμα FS 300 και 301 του Furumark (το 300 έχει λαβές κυλινδρικές, ενώ το 301 ταινιόσχημες). Το ίδιο σχήμα απαντάται και στην Ηλεία,[1] την Αχαΐα,[2] τη Μεσσηνία,[3] τη Λακωνία,[4] τις Μυκήνες,[5] το Μπερμπάτι,[6] την Αττική,[7] την Τανάγρα,[8] τους Δελφούς,[9] τη Ρόδο,[10] την Κρήτη[11] κ. α.[12]

---

[1] Γιαλούρης, ΑΔ 18 (1963) Β 1, 103 πίν. 138 β (Στραβοκέφαλος-Κλαδέος).
[2] Achaea, 110, εικ. 175 a, 265 b. Είναι ο τύπος flat-handled των κωνικών κρατήρων. Βλ. και Mountjoy, RMDP, 414, 416 αρ. 52 (ΙΙΙ Β). Κυπαρίσσης, ΠΑΕ (1937), 86, εικ. 5 (Χαλανδρίτσα). Ο Παπαδόπουλος το τελευταίο της Χαλανδρίτσας, το θεωρεί εισηγμένο από Αργολίδα (ό. π. 11 (PM 258). Για τη Βούντενη βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 535 (ΙΙΙ Α 2 β-Β).
[3] Nichoria II, 514, εικ. 9-64:P 3832 (YE III B 2). Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 264.
[4] Δημακοπούλου ΑΔ 23 (1968), Α, 179-180 πίν. 78 ε (Άγ. Ιωάννης ΙΙΙ Β).
[5] Παπαδημητρίου-Πέτσας, ΠΑΕ (1950), 210 εικ. 10, 211 εικ. 13. French, BSA 62 (1967), 152 εικ. 2.
[6] Holmberg, Berbati, 37-40 εικ. 25:44 (ΙΙΙ Α 2-Γ πρώιμη)
[7] Είναι ο τύπος Ε, του Stubbings. Broneer, Hesperia 2 (1933), 370 (βόρεια κλιτύ Ακρόπολης). Μυλωνάς, ΔΝΕ, Α 29, Β 144, 243, Γ πίν. 11:29 (ΙΙΙ Β), 417: α (ΙΙΙ Α 2). Benzi, CMAttica, 298.410.
[8] Βλ. Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1970) 33, πίν. 43 γ (ΙΙΙ Β).
[9] Delphes V, 13 εικ. 51.
[10] Όμοιο και στον Benzi 1992, 153-4 πίν. 4 a-b, 13 f, 93 c, e, 131 g, 144 e, I, 146 a (ΙΙΙ Β με ταινιωτή διακόσμηση). Mountjoy, RMDP 1091-2 αρ. 41 (Κως ΙΙΙ Α 2). karantzali, 2001, 32, εικ. 29:17955, 18748, πίν. 24 a-c (ΙΙΙ Α 2-Β 1).
[11] Πολογιώργη, ΑΔ 39 (1984) Β, 299 πίν. 155 γ (Χανιά).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

2). **Μόνωτος κάλαθος με οριζόντια προχοή.** Αντιπροσωπεύεται μόνο από ένα δείγμα, το Π 4494 του Τ. 26.[13] Έχει κωνικό σώμα με κοίλες πλευρές και μία κάθετη κυκλικής διατομής λαβή. Η προχοή σχηματίζει επίσης γωνία 90° με την κάθετη ταινιωτή λαβή. Είναι ο τύπος 3 του Παπαδόπουλου.[14] Το σχήμα δεν γνώρισε ιδιαίτερη διάδοση.[15]

3). **Κάλαθος με δύο κυκλικής διατομής λαβές** (βλ. φυλλάδιο 12, σελ. 2).

Έχουμε επίσης ένα δείγμα αυτής της κατηγορίας (Π 4395), που προέρχεται από το θαλαμωτό τάφο 20. Στο εσωτερικό του βρέθηκε μικρός ψευδόστομος αμφορίσκος (Π 4394). Το αγγείο χαρακτηρίζεται από το κωνικό, βαθύ, με κοίλες πλευρές σώμα, που καταλήγει σε απλό χείλος. Η βάση του είναι επίπεδη. Οι δύο οριζόντιες, κυκλικής διατομής λαβές είναι τοποθετημένες στη μέση του σώματος (FS 291).[16] Πιθανότατα στον ίδιο τύπο ανήκει και το Π 6840 ελλιπές από τον Τ. 7, και το Π 11087 του Τ. 33 με ταινιωτή διακόσμηση, που διατηρεί μόνο το κατώτερο τμήμα του.

Στα μέχρι τώρα γνωστά ανασκαφικά σύνολα ό τύπος εμφανίζεται κυρίως κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο (π. χ. Ρόδο και Αχαΐα, βλ. σημείωση παρακάτω).

Διακόσμηση.

Οι κάλαθοι διακοσμούνται με τρεις διαφορετικούς τρόπους:

α). Μονόχρωμοι (βλ. φυλλάδιο 12, σελ. 2). Το Π 4311 είναι ολόβαφο εσωτερικά και εξωτερικά με καστανέρυθρη βαφή,[17] και ο Π 4571 (Τ. 31) είναι ολόβαφος με μαύρη εξίτηλη βαφή.[18]

β). Ολόβαφο με εξηρημένη ζώνη (βλ. φυλλάδιο 12, σελ. 2). Ο κάλαθος Π 4395 είναι ολόβαφο εσωτερικά, και εξωτερικά επίσης, με εξηρημένη ζώνη στη μέση περίπου του σώματος.[19]

γ). Ταινιωτή διακόσμηση (βλ. φυλλάδιο 12, σελ. 3). Είναι ο τρόπος που διακοσμούνται τα αγγεία με αρ. Π 4453, Π 6840, 4494, 4562 (Τ. 31), Π 5371, 11082 (Τ. 16).

---

[12] Γενικώς για δείγματα από διάφορες περιοχές βλ. Mountjoy, RMDP, 275-6 αρ. 140-1 (FS 300, Λακωνία, ΠΙ Α 2), 551, 553 αρ. 253 (Βουρβάτσι, FS 300, ΙΙΙ Β 1), 563-4 αρ. 301 (FS 301, Αθήνα, ΙΙΙ Β 2-Γ Πρώιμη).

[13] Το αγγείο δεν εικονίζεται διότι προέρχεται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη. Βλ. ΑΔ 47 (1992) Β, 118.

[14] Βλ. Achaea, 110, εικ. 176 d, 266 c (ΙΙΙ Β1). Επίσης Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968), Α, 179, πίν. 78 β (αρ. 59), που χρονολογείται στην ΙΙΙ Β, και αυτό με ταινιωτή διακόσμηση. Σπυρόπουλος ΠΑΕ (1976), 65, πίν. 32 ε με ταινιωτή διακόσμηση εσωτερικά και εξωτερικά. Benzi 1992, 153-4, πίν. 70 d. Ο Κολώνας αναφέρει το σχήμα στα κύπελλα με προχοή βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 545. Moschos 2007, πίν. 14 (Βούντενη, Το χρονολογεί στην περίοδο 6α, δηλαδή τέλος ΥΕ ΙΙΙ Γ προς ΥΜ).

[15] Βλ. για όμοια Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968) Α, πίν. 78 α. Μαρινάτος ΑΕ 1932, πίν. 6, 7, 12 και ΑΕ 1933, 86 πίν. 1:Α 9 (Κεφαλλονιά). Morricone, Annuario, 42-4 (1965-6), 117, εικ. 98:40. Benzi 1992, 127 κ. ε.

[16] Furumark, MP, 635. Achaea, 110, εικ. 176 a, 266 a. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 535-6 (ΠΙ Γ μέση-ύστερη). Το σχήμα ταυτίζεται με τον τύπο Α (βαθυπύθμενος) της Περατής, βλ. Περατή Β, 252. Tzavella-Evjen, AE 1992, 72-73 της ΥΕ ΙΙΙ Β. Townsend, Hesperia 24 (1955), 214, πίν. 75 (24) (ΠΙ Γ σε τάφο κάτω από το ναό του Άρη στην Αγορά). Zygouries 155-6 εικ. 148. Για όμοια βλ. Benzi 1992, 153-4, πίν. 14 b, 18 b, 28 a-d, 38 f, 59 f-g, 70 g-h, 74 b, 107 n, o, 144 b, 163 c, 170 n, 172 l, 173 a-b. Γενικώς βλ. και Mountjoy, RMDP, 157-8 αρ. 319 (Μυκήνες ΙΙΙ Γ πρώιμη), 190-1 αρ. 449-450 (Ασίνη ΙΙΙ Γ ύστερη). Κολώνας, ΑΔ 45 (1990), Β 1, 141 (ένας μόνο κάλαθος από Αιτωλοακαρνανία, από το θολωτό τάφο Λουτρακίου Κατούνας). Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 263 με βιβλιογραφία για τα δείγματα της Μεσσηνίας. Για την Αρκαδία βλ. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 407 (Αρκαδία).

[17] Achaea, 110, εικ. 176 c, 266 b.

[18] Nichoria II, 514, εικ. 9-64:P 3832 (ΥΕ ΙΙΙ Β 2). Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 264. Prosymna II εικ. 333.734. Mountjoy, ΜΓΚ, 125.

[19] Όμοιο από Αχαΐα, βλ. Achaea, 110, εικ. 176 b (ΙΙΙ Γ1).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αρκετά συνήθης τρόπος διακόσμησης αυτού του σχήματος.[20]
Τα αγγεία είναι όλα ολόβαφα στο εσωτερικό τους,[21] όπως και το χείλος τους, εκτός του Π 4453, το οποίο διακοσμείται με εγκάρσιες γραμμές.[22] Η προχοή και η βάση είναι ολόβαφες. Οι λαβές, είτε είναι ολόβαφες (Π 4395), είτε διακοσμούνται με εγκάρσιες παύλες (Π 4453, 4494). Τέλος η βάση είναι επίσης ολόβαφη. Μόνο στον Π 4453 η εξωτερική επιφάνεια της βάσης διακοσμείται με σπείρα στο κέντρο και ταινία στην περιφέρειά της.

Σχολιασμός-Προέλευση-χρονολόγηση.
Και αυτό το σχήμα θεωρείται ότι ανάγει την προέλευσή του σε μεταλλικά πρότυπα (ήδη από τους ΥΜ Ι χρόνους).[23] Αργότερα, κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α περίοδο το ίδιο σχήμα μεταφέρεται και σε πηλό παράλληλα με την κατασκευή του τύπου σε χαλκό[24] και η κατασκευή του συνεχίζεται έως και την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο.[25]
Ήταν καθημερινά σκεύη, πιθανόν τροφής, που όμως είχαν και σπονδική ή τελετουργική χρήση, όπως φανερώνουν μερικά δείγματα, π. χ. ο κάλαθος του Κλάους, ο οποίος ήταν τοποθετημένος πάνω από το κεφάλι του νεκρού, και περιείχε και άλλα αγγεία.[26] Επίσης, επειδή πολλά δείγματα προέρχονται από δρόμους τάφων (όπως το Π 6840 του Τ. 7), ίσως χρησιμοποιούνταν για τις τροφές που κατανάλωναν κατά τη διάρκεια των νεκρόδειπνων.
Ο **κάλαθος ή λεκάνη** είναι σχήμα που δεν εμφανίζεται ιδιαίτερα στην Ηλεία. Ο τύπος του βαθυπύθμενου (Π 4395) χωρίς προχοή καλάθου εμφανίζεται κυρίως κατά την ΙΙΙ Γ.[27] Σποραδικά όμως εμφανίζονται ήδη από την ΥΕ ΙΙΙ Α και ΙΙΙ Β στις Μυκήνες,[28]

---

[20] Βλ. Achaea, 110, εικ. 265 a-b και 175a-g (όλα της ΙΙΙ Β 1). Όμοιο της ΙΙΙ Β από Σαλαμίνα, βλ. Tzavella-Evjen, ΑΕ 1992, 73, εικ. 4 a. Benzi 1992, 153-4, 361, πίν. 70 h, 74 b, 93 c (στο τελευταίο, τρίωτη προχοϊκή λεκάνη που ίσως χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο). Τα περισσότερα αγγεία αυτού του τύπου στην Περατή, εκτός από δύο (Περατή Γ, πίν. 126 α:869, 177:65) φέρουν ταινιωτή διακόσμηση, βλ. Περατή Β 252-5. Thomas, Hesperia 74 (2005), 496 (ΙΙΙ Β 1). Prosymna II εικ. 333.734. Mountjoy, ΜΓΚ, 125.
[21] Γενικώς για ολόβαφο το εσωτερικό των αγγείων αυτών βλ. Benzi 1992, 154. Περατή Β, 254. Podzuweit 1978, 489 (Τίρυνθα). Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 536.
[22] Για τη διακόσμηση χείλους βλ. Benzi 1992, 153. Περατή Β, 253 εικ. 110. Όμοια διακόσμηση χείλους και σε κάλαθο από Γλα, βλ. Ιακωβίδης 1998, 155.
[23] Χάλκινες λεκάνες εμφανίζονται στην Κρήτη ήδη από την ΥΜ ΙΒ και διατηρούνται έως την ΥΜ/ΥΕ ΙΙΙ Γ, βλ. Matthaus, PBF II, 1 (1980) 261 κ. ε. Οι πήλινες λεκάνες αντίθετα εμφανίζονται μεταξύ της ΥΜ/ΥΕ ΙΙΙ Α 2 και ΥΜ/ΥΕ ΙΙΙ Γ, βλ. Kanta 1980, 285 και Furumark MP, 54. Επίσης βλ. Ath. Agora, 132, 200. Benzi, CMAttica, 68. Περατή Β, 254. Stubbings, Attica 41, 65. Furumark, MP 52. Achaea 111 με βιβλιογραφία. Catling, BSA 69 (1974), 235-6, εικ. 22 (26), 249 (χάλκινη λεκάνη από τον τάφο 4, Σελλόπουλου Κρήτης. Για τα υστερώτερα δείγματα της Κρήτης της ΥΜ ΙΙΙ Γ/ΥΜ βλ. Kanta 2003, 173. Άλλα από τα Δενδρά και Τραγάνα.
[24] Βλ. Furumark, MP, 52. Stubbings, Attica, 41, 65. Περατή Β, 254. Broneer, Hesperia 8 (1939), 372. Catling, CBMW, 171. Mountjoy, 1986, 91 εικ. 111 (FS 300-301), εικ. 145 (FS 300-301). Στην Αχαΐα, από τα Σπαλιαρέικα Λουσικών, προέρχεται χάλκινος κάλαθος της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου, που επιβεβαιώνει την ταυτόχρονη χρήση πήλινων και χάλκινων καλάθων, πρβλ. Πετρόπουλος-Τριανταφύλλου, ΑΔ 45 (1990) Β 1, 134, πίν. 60 γ. Για το ίδιο βλ. Πετρόπουλος 2000, 68, 75 εικ. 25-7.
[25] Furumark, MP 54. Mountjoy, 1986, 152 εικ. 195, 179 εικ. 232, 193 εικ. 255.
[26] Παλαιότερα το θεωρούσαν σκεύος για το λουτρό του νεκρού, ενώ για σπονδικό ή τελετουργικό σκεύος κάνει λόγο η Κάντα (βλ. 1980, 285). Στην Αίγινα και στην Περατή (Κεραμόπουλλος 1910, 207, Περατή Β, 59, 86) βρέθηκε από μία λεκάνη που περιείχε οστά πτηνών, γεγονός που επιβεβαιώνει τη χρήση τους ως αγγεία τροφής. Ο προαναφερθείς κάλαθος από τα Σπαλιαρέικα περιείχε τέφρα πιθανόν από καύση νεκρού (Πετρόπουλος 2000, ό. π.). Στο νεκροταφείο Κλάους Πατρών, μεγάλος κάλαθος περιείχε ψευδόστομους αμφορείς και ένα δακτυλιόσχημο αγγείο, Παπαδόπουλος, ΠΑΕ 1989, 61 πίν. 52 β). Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 265.
[27] Mountjoy, RMDP, 1230. Μερικές φορές διακοσμείται και με εικονιστικά θέματα, όπως φανερώνουν δείγματα από Κω και Αγορά, βλ. Morricone 1965-6, 118, εικ. 101 και Townsend, Hesperia 24 (1955), 214. Επίσης Ath. Agora XIII, 132, 137, 188-9, πίν. 39, 40 (με ψάρια στο εσωτερικό της, ΙΙΙ Γ 1).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

και στην Αττική.[29] Δύο δείγματα ωστόσο από το Μπερμπάτι του σχήματος FS 290, χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 και ΙΙΙ Β αντίστοιχα.[30] Στην ΙΙΙ Β χρονολογείται και άλλος κάλαθος από την οικία των ειδώλων στις Μυκήνες[31] και από την Σκύρο.[32] Στην ΥΕ ΙΙΙ Γ ο τύπος που επικρατεί είναι ο FS 291 με πιο ανοικτά τοιχώματα.[33] Μερικά δείγματα φέρουν ειδώλια στο χείλος, αποκτώντας έτσι τελετουργικό χαρακτήρα.[34]

Η **προχοϊκή** λεκανίδα (FS 300-301) εμφανίζεται σε πηλό στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο και συνεχίζει μέχρι την ΙΙΙ Γ. Στην Ηλεία απαντάται και στο νεκροταφείο του Κλαδέου.[35] Στη γειτονική Αχαΐα, αντιπροσωπεύονται όλα τα σχήματα που αναφέρθηκαν παραπάνω (η απλή λεκανίδα και η προχοϊκή με κάθετη ή οριζόντια λαβή).[36] Γενικώς η προχοϊκή λεκανίδα απαντάται περισσότερο στην Τίρυνθα,[37] με περιορισμένη διάδοση, στην Πύλο,[38] στην Αττική,[39] το Γλα,[40] στη Ρόδο,[41] στις Μυκήνες[42], Πρόσυμνα,[43] και σε άλλες θέσεις[44] .
Οι προχοϊκοί κάλαθοι της Αγ. Τριάδας χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Β 1 περίοδο, εκτός του Π 4571 του Τ. 31 που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2 περίοδο. Ο απλός

---

[28] Wardle, BSA 64 (1969), 290 αρ. 126, εικ. 12. Επίσης βλ. και Mylonas Shear, Panagia Houses, 1987, 101, πίν. 27, εικ. 15:112.
[29] Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ΑΔ 43 (1988) Α, πίν. 28:11 (ΙΙΙ Α-Β).
[30] Holmberg, Berbati, 37, εικ. 24:42-3.
[31] Wardle, BSA 64 (1969), 290 αρ. 126, εικ. 12.
[32] Παρλαμά 1984, 239-240.
[33] Για άλλα δείγματα με βιβλιογραφία βλ. Περατή Β, 255 και Achaea 109-111, με βιβλιογραφία Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 536. Lefkandi IV, 2006, 154 εικ. 2. αρ. 7, σελ. 161, 178, 198 εικ. 2.27 αρ. 6, (το σχήμα στο Λευκαντί διακοσμείται και με εικονιστικά θέματα στο εσωτερικό του, όπως πτηνά και ψάρια βλ. και σελ. 236-7 (ΙΙΙ Γ φάση 2 α- 2 β και φάση 3 Λευκαντί). Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ΑΔ 49-50 (1994-5), 2, 7 (Κίμωλος, ΙΙΙ Γ). Αρκετά (17) είναι τα δείγματα και από τη Νάξο, βλ. Βλαχόπουλος 2006, Α, 142-5.
[34] Παράλληλα από Περατή, Ρόδο, Νάξος, Λευκαντί, Κρήτη, πρβλ. Περατή Β, 253, 267-8. Benzi 1992, 155 με βιβλιογραφία. Για την Κρήτη πρβλ. Kanta 1980, 285-6 (λεκάνες-κέρνοι, με κύπελλα στο χείλος). Επίσης βλ. Gesell, Aegaeum 20, 1999, 282-287 (τελετουργικοί κάλαθοι από Καβούσι). Για συγκεντρωμένη βιβλιογραφία και παράλληλα βλ. Thomatos 2006, 125-131.
[35] Βικάτου, ΑΔ 53 (1998) Β1, πίν. 97 α (ολόβαφη από Τρύπες Κλαδέου)
[36] Achaea, 110-1. Mountjoy, RMDP, 440 αρ. 135, ΙΙΙΓ Ύστερη.
[37] Βλ. Verdelis-French, ΑΔ 20 (1965), 148 στην ΙΙΙ Β 1.
[38] PN I, σχ. 6, 357, εικ. 351, 352.
[39] Περατή, Β, 255. Stubbings, Attica, πίν. 10:13. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ΑΔ 43 (1988) Α, πίν. 26:4 (ΙΙΙ Α-Β), 41:25 (ΙΙΙ Β).
[40] Ιακωβίδης 1998, 155.
[41] Mountjoy, RMDP 1063-4 αρ. 243-4 (Ιαλυσός ΙΙΙ Γ πρώιμη-μέση), 1124-5 αρ. 190 (Κως ΙΙΙ Γ μέση), 1137-8 αρ. 30-31 (Κάλυμνος ΙΙΙ Γ μέση), 1154-5 αρ. 20 (Χίος ΙΙΙ Γ ύστερη). karantzali, 2001, 32, εικ. 29:17955, 18748, πίν. 24 a-c (ΙΙΙ Α 2-Β 1, Πυλώνα). Επίσης στη Ρόδο και στην Περατή, στα αγγεία αυτού του τύπου προσαρμόζονται ειδώλια στο χείλος, βλ. Benzi 1992, 155 με βιβλιογραφία για ανάλογα δείγματα. Επίσης Περατή Β, 253.
[42] Wace, BSA 48 (1953), 13 πίν. 1 e (οικία Λαδεμπόρου), και French, BSA 62 (1967), 151, εικ. 2:52-211, 52-212.
[43] Prosymna II εικ. 333:734, 258:680.
[44] Mountjoy, RMDP 709-710, αρ. 54 (Χαλκίδα, ΙΙΙ Α 2, FS 300), 844 αρ. 84 (Θεσσαλία ΙΙΙ Α 2), 884-5 αρ. 77 (Κέα ΙΙΙ Γ μέση), 959-960 αρ. 71-73 (Νάξος ΙΙΙ Γ μέση). Tzavella-Evjen, AE 1992, 73, εικ. 4 a-c (Σαλαμίνα ΙΙΙ Β). French, BSA 62 (1967), 151-2, εικ. 2 να δω και σ. 170. Για την Κρήτη βλ. Kanta 1980, 285-6, εικ. 67:6 με βιβλιογραφία. Holmberg, Berbati, 37-40 εικ. 25:44 (ΙΙΙ Α 2-Γ πρώιμη).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

με τις οριζόντιες λαβές και χωρίς προχοή, εντάσσεται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση-Ύστερη περίοδο.[45]

ΛΕΚΑΝΙΔΙΟ με οριζόντιες λαβές.[46]

Από τον τάφο 26 προέρχεται το Π 4501, ύψους 0,072 μ. και με διάμετρο χείλους 0,155 μ. Ο πηλός του είναι κιτρινέρυθρος και η βαφή του στο ίδιο χρώμα. Το αγγείο χαρακτηρίζεται από το αβαθές σώμα, που το κάτω τμήμα του είναι κωνικό και στη συνέχεια σχηματίζοντας γωνία στη μέση περίπου του σώματος διευρύνεται και έχει σχεδόν κάθετα τοιχώματα. Καταλήγει σε χείλος το οποίο παρουσιάζει ελάχιστη κλίση προς τα έξω. Ακριβώς κάτω από το χείλος είναι τοποθετημένες οι δύο οριζόντιες ταινιωτές λαβές εκ των οποίων σώζεται μόνο η μία (FS 295).

Το αγγείο είναι ολόβαφο εσωτερικά και εξωτερικά με κιτρινέρυθρη βαφή.

Το σχήμα εμφανίζεται ήδη στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2,[47] αλλά φαίνεται ότι γνωρίζει ιδιαίτερη διάδοση μεταξύ της ΙΙΙ Β 1-ΙΙΙ Γ Μέση περιόδου. Επιβιώνει ωστόσο έως και τους ΠΓ χρόνους.[48] Προέρχεται κυρίως από οικιστικά σύνολα, χωρίς να απουσιάζει και από τα ταφικά, όπου πιθανόν χρησιμοποιείτο για προσφορές τροφών.[49]

Πολλά από τα δείγματα ήταν επικασσιτερωμένα, γι΄ αυτό και το σχήμα θεωρείται μεταφορά μεταλλικού προτύπου σε πηλό.[50]

Από την Αχαΐα έχουμε παρόμοια αγγεία,[51] ενώ από την υπόλοιπη Ηλεία παρόμοιο προέρχεται από το Αλποχώρι.[52]

Σποραδικά εμφανίζεται σε πολλές θέσεις και δείγματα έχομε από το Παλαιόκαστρο Αρκαδίας,[53] την Πύλο,[54] την Αττική,[55] τον Ορχομενό,[56] Θήβα,[57] τη Δειράδα,[58] τα Δενδρά,[59] τις Μυκήνες,[60] την Τίρυνθα,[61] την Πρόσυμνα,[62] την Ασίνη,[63] τη Λέρνα,[64]

---

[45] Mountjoy, ΜΓΚ, 200. Mountjoy, RMDP, 355-6 αρ. 126 (λεκανίδα, ΙΙΙ Γ μέση, Μεσσηνία). Wardle, BSA 64 (1969), 292 εικ. 12 (126) Μυκήνες ΙΙΙ Β 1 περίοδο. French, BSA 62 (1967), 151-2, εικ. 2 (Μυκήνες ΙΙΙ Β 1). Benzi 1992, 153.

[46] Δεν εικονίζεται διότι προέρχεται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη, βλ. αναφορά στο ΑΔ 47 (1992), Β 1, 118.

[47] Benzi 1992, 156 (Τ 50/16, ΙΙΙ Α 2). Ath. Agora, 131 πίν. 35:T3/4, 11 (ΙΙΙ Α 1).

[48] Μαραγκού 1992, 135 εικ. 139.

[49] Immerwahr Hesperia 35 (1966), 386.

[50] Περατή Β, 254. Achaea, 111.

[51] Achaea, 116, εικ. 179 a (ΙΙΙ Β 1). Να δω και 178.9, 268 β. Aigion 11, 43, πίν. 31, 38. Κολώνας 1998 (υπό έκδοση), 537-8 (διαχωρίζει κωνικό και ημισφαιρικό τύπο).

[52] Βλ. Κοκοτάκη, ΑΔ 40 (1985), Β, 103, πίν. 34 (κάτω αριστερά).

[53] Βλ. Demakopoulou-Crouwel, BSA 93 (1998), 281 πίν. 57 d (μονόχρωμο ΥΕ ΙΙΙ Γ). Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 408 (ΥΕ ΙΙΙ Γ).

[54] PN I, BS 4, σ. 356 εικ. 349-50 με πολλά δείγματα.

[55] Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ΑΔ 43 (1988) Α, 63, πίν. 38 (15) ΙΙΙ Α/Β. Stubbings, Attica 35-37. Ωνάσογλου, ΑΔ 34 (1979) Α, 37, πίν. 12 β (Κουκάκι, ΙΙΙ Α 1). Broneer, Hesperia 8 (1939), 370, εικ. 51 α, 379 εικ. 61 (Κρήνη Ακροπόλεως). Thompson, Hesperia, 17 (1948), 115 πίν. XXXIX, 2, 1. Παντελίδου, 1975, 189.Ath. Agora XIII, 130-1, 172-4, πίν. 35:4, 11 (ΙΙΙ Α). Περατή Β, 225-6 απ' όπου χρονολογούνται και τα υστερότερα δείγματα στην ΙΙΙ Γ.

[56] Σπυρόπουλος, ΑΑΑ 7 (1974), 324 εικ. 12. Orchomenos V, 42 εικ. 14:314-319, 56-7, εικ. 21:101-3 (περιοχή Δραχμάνι-Πιπέρι).

[57] Kadmeia I, 29, εικ. 72, 217.

[58] Deiras, 107, 158, πίν. XLVII: 3-4, XCV 6 (ΙΙΙ Β).

[59] Persson, N.T. 43, αρ. 4.

[60] Ch. T. 183, πίν. XVII (29), XXXI (51). Βερδελής, ΠΑΕ (1961), πίν. 123 β. Wardle, BSA 64 (1964), 290 εικ. 11:111-114. French, AA (1969), 135 εικ. 11. Mountjoy, BSA 71 (1976) 100 εικ. 13:170-2. Mylonas Shear, Panagia Houses, 1987, 78-80, πίν. 19-20, εικ. 11. Ωνάσογλου 1995, 121 εικ. 53: α (Μυκήνες, οικία Τριπόδων, ΙΙΙ Β).

[61] Podzuweit 1978, 480, 482 εικ. 29:5, 7 και 31:8. Voigtlander, AAA 6 (1973), 35.

το Μπερμπάτι,[65] Κοράκου,[66] την Περατή,[67] τη Μακεδονία,[68] τη Ρόδο,[69] την Κρήτη[70] και την Κύπρο.[71] Συνήθως τα δείγματα είναι ολόβαφα.

[62] Prosymna I, 425, II 55, εικ. 176, 206, 239 αρ. 1062, 296, 305, 307, 353, 356, 396, 425, 530, 532, 534, 775.
[63] Asine 370, εικ. 240, 61, 62.
[64] Wiencke, Hesperia 67 (1998), 136, 138 εικ. 9, 172-3 εικ. 27 (P 367, Λέρνα).
[65] Holmberg, Berbati, 39-40 εικ. 25:4 (III A 2-Γ πρώιμη)
[66] Rutter 1974, 282 εικ. 49:5, 468-9 εικ. 173:23, 24.
[67] Περατή Β, 225-6 με συνολικά 5 δείγματα.
[68] Καραμήτρου-Μεντεσίδη, Λαμία 1999, 175, εικ. 20 (από τη θέση Φτελιά Αιανής – Κοζάνης, της ΥΕ III Β 2).
[69] Benzi 1992, 156 πίν. 5 a, 79 g, 170 b (που χρονολογούνται μεταξύ της ΥΕ III Α 1-2), με παράλληλα και βιβλιογραφία. Τα όμοια δείγματα από τη Ρόδο στην ΥΕ III Α 2 και III Β.
[70] Χατζηδάκις, ΑΔ 4 (1918), 75 εικ. 19 (Γούρνες Ηρακλείου). Αλεξίου 1970, 6, 8, 12 εικ. 7 α, πίν. 4 γ (III Α 2 από τάφο στον Λιμένα Κνωσσού). Sackett-Popham, BSA 60 (1965), 293-294 εικ. 14 (P3), πίν. 73 d (Παλαίκαστρο, FS 295 III A). Tournavitou, BSA 87 (1992), 199-200, εικ. 4 (FS 295). Kanta 1980, 258. Αποστολάκου, ΑΔ 53 (1998), Α, 37-8, σχ. 15, πίν. 10 (ΥΜ III Β), σ. 56-7 σχ. 38, πίν. 16.
[71] South- Russell, 1993, 307 εικ. 2 από τον Καλαύασο-Άγ. Δημήτριο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΚΡΑΤΗΡΕΣ (βλ. φυλλάδιο 13).
Ένα σχήμα αγγείου που προέρχεται μόνο από τους δρόμους των τάφων της Αγίας Τριάδας και απουσιάζει εντελώς από τους θαλάμους είναι οι κρατήρες.[1]
Από την πληθώρα οστράκων κρατήρων που προέρχονται από τους δρόμους και στην πλειονότητά τους φέρουν γραπτή διακόσμηση, συνήθως εικονιστικών θεμάτων, επιλέγομε συνολικά 34 και είναι τα παρακάτω ανά τάφο:

(Τ. 1). Π 9026 α-στ.
(Τ. 2). Π 11016-7, 11022 α-γ, 11021, 11023 α-β, 11027, 11030, 11034 από την επίχωση του θαλάμου.
(Τ. 3). Π 11039 α-δ, 11093 α-β, 11044 α-γ.
(Τ. 5). Π 6241, 6242 α-λ, 6255, 6268, 6270, 6271 α-ε, 6274 α-ε, 6281, 6287 α-β, 6291, 6311 (όστρακα), Π 7273 α-στ (παράσταση πρόθεσης).
(Τ. 6). Π 6322 α-γ.
(Τ. 7). Π 6368, 6839 (σήμα), 7092 α-ε, 7094, 11056.
(Τ. 16). Π 11083, 11084.
(Τ. 20). Π 5393 α-ζ.
(Τ. 27). Π 5946, 5976, 5977, 5981.
(Τ. 33). Π 6099 α-ε.

Τα όστρακα κρατήρων, όπως προαναφέρθηκε, βρέθηκαν στην επίχωση των δρόμων των θαλαμωτών τάφων του νεκροταφείου, και είναι φανερό ότι τα αγγεία αυτά είχαν χρησιμοποιηθεί σε νεκρόδειπνα ή για προσφορά σπονδών προς τους νεκρούς και στη συνέχεια τα έσπαζαν, κάτι που συμβαίνει στα περισσότερα μυκηναϊκά νεκροταφεία.[2]
Οι κρατήρες συνδέονται άμεσα με την ταφική τελετουργία, γεγονός, που στο νεκροταφείο μας επιβεβαιώνεται από τη σωζόμενη πάνω σε τμήμα κρατήρα μοναδική παράσταση πολυπρόσωπης μυκηναϊκής πρόθεσης.
Επιπλέον στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας διαπιστώθηκε και η χρήση των μεγάλων αυτών αγγείων ως σήμα στο μέτωπο του τάφου 7[3]. Ο κρατήρας-σήμα (Π 6839), είναι ελλιπής και σπασμένος, και έχει μεγάλη δισκοειδή βάση. Στο κατώτερο τμήμα του σώματος είναι ολόβαφος με μαύρη εξίτηλη βαφή εσωτερικά και εξωτερικά, ενώ στον ώμο διασώθηκε διακόσμηση με ομόκεντρα τόξα. Ως σήμα φαίνεται ότι είχε χρησιμοποιηθεί και ο κρατήρας της πρόθεσης, εφόσον βρέθηκε επιφανειακά σχεδόν, πλησίον του μετώπου του τάφου.[4]

---

[1] Σύμφωνα με τους μελετητές το αγγείο που είχε οικιακή χρήση, δεν τοποθετούνταν στο εσωτερικό των τάφων, βλ. Περατή Β, 255. Το ίδιο υποστηρίζει και Παπαδόπουλος, βλ. Achaea 107-8 (όπου πέντε δημοσιευμένοι κρατήρες της Αχαΐας προέρχονται από οικισμούς). Benzi 113. Εξαίρεση αποτελεί η περίπτωση της Λακκίθρας Κεφαλλονιάς, όπου εντός του θαλάμου βρέθηκε σημαντικός αριθμός κρατήρων, βλ. Μαρινάτος, ΑΕ 1932, 32.
[2] Ενδεικτικώς βλ. Lewartowski 2000, 59. Βλαχόπουλος, 2006, Α, 139. Ομοίως και στο νεκροταφείο της Βούντενης, βλ. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 533.
[3] Σύμφωνα με το ημερολόγιο του ανασκαφέα στον τάφο αυτό είχε τοποθετηθεί ως σήμα ένας μεγάλος κρατήρας, σε ειδικά διαμορφωμένη εσοχή επί του εδάφους, στην αρχή του δρόμου, πάνω από το μέτωπο του τάφου. Ο τάφος έχει ερευνηθεί από τον έκτακτο αρχ/γο Χρ. Σχοινά και το τμήμα του κρατήρα είχε φωτογραφηθεί από τον ίδιο in situ. Όμως παρά την λεπτομερή αναζήτηση στο φωτογραφικό αρχείο της Εφορείας μας δεν εντοπίστηκε η φωτογραφική τεκμηρίωση προκειμένου να συμπεριληφθεί στην παρούσα μελέτη. Αναφορά για χρήση αγγείων ως σήματα πρβλ. Παπαδόπουλος ΠΑΕ (1997), 125 (Καλλιθέα). Βλαχόπουλος, Φως Κυκλαδικόν, 1999, 79-80. Επίσης βλ. παραπομπές στο σχετικό κεφάλαιο των ταφικών εθίμων, για περισσότερη βιβλιογραφία.
[4] Σε ίδια θέση βρέθηκε και ο αμφορέας με την παράσταση της εκφοράς που προέρχεται από τον Τ. 8 του νεκροταφείου Τρυπών Κλαδέου και παρουσιάζεται στο σχετικό κεφάλαιο.

Εξαιτίας της αποσπασματικότητας των αγγείων αυτών, δεν είμαστε σε θέση να καθορίσομε τον ακριβή αριθμό τους, ούτε τις συνολικές διαστάσεις τους, τις οποίες μπορούμε να υπολογίσομε μόνον κατά προσέγγιση.
Ο πηλός που έχει χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή τους είναι αρκετά καθαρός, ροδόχρωμος, ή ανοικτός καστανός, συνήθως με γκρίζο πυρήνα, λόγω του πάχους των τοιχωμάτων. Το αλείφωμα είναι σχεδόν της ιδίας απόχρωσης με το χρώμα του πηλού, και η βαφή διακόσμησης που έχει χρησιμοποιηθεί είναι καστανή, ερυθρωπή, καστανέρυθρη και μαύρη εξίτηλη.

Τυπολογία.
Ως προς την τυπολογία των κρατήρων του νεκροταφείου εμφανίζεται ο τύπος με τις κάθετες ταινιωτές λαβές και ο σκυφοειδής κρατήρας.
- **Κρατήρας με κάθετες ταινιωτές λαβές** σχήμα FS 7 – 9.[5]
(Τ. 5). Π 6241 (διασώζεται και λαβή, πίν. 39 β), 6341 (Τ. 6, πίν. 48 στ).
(Τ. 27). Π 5977 (πίν. 139 α).
Δεν διατηρείται κανένας ακέραιος κρατήρας αυτού του τύπου, και η ταύτισή τους έγινε κυρίως από τις λαβές που διατηρήθηκαν. Λόγω της αποσπασματικότητας των οστράκων δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί ο ακριβής αριθμός των σκευών, αλλά ούτε και το σχήμα του σώματος, που συνήθως είναι απιόσχημο-κωνικό.
Το χείλος είναι λοξό προς τα μέσα. Οι λαβές είναι κάθετες ταινιωτές, με αρκετό πλάτος, που φύονται στο χείλος και προφανώς κατέληγαν στη μέγιστη διάμετρο του σώματος.
Οι λαβές των κρατήρων αυτών είτε είναι ολόβαφες, είτε διακοσμούνται με κάθετες ταινίες στο περιθώριο, είτε με κάθετη κυματοειδή γραμμή.[6] Από τα διατηρημένα όστρακα δεν διαπιστώθηκε αν υπήρχε διακόσμηση στο χείλος,[7] δεδομένου ότι τα όστρακα που διατηρήθηκαν από το τμήμα αυτό είναι ολόβαφα.[8] Το πόδι του αγγείου ως επί το πλείστον είναι ολόβαφο, ή διακοσμείται με πλατιές ταινίες,[9] ενώ το εσωτερικό του είναι πάντα άγραπτο.[10]
Η διακόσμηση στο σχήμα, συνήθως καταλαμβάνει πλατιά ζώνη ίση με το ύψος των λαβών και ορίζεται πάνω και κάτω από ταινίες. Στα όστρακα του (Π 5977) διατηρήθηκε τμήμα από διακόσμηση πιθανόν τρέχουσας σπείρας,[11] θέμα ιδιαίτερα συχνό στη διακόσμηση του τύπου.[12]
Το σχήμα του κρατήρα με τη δισκοειδή βάση είναι ασυνήθιστο και όμοιοι προέρχονται από Λακκίθρα, Αχαΐα,[13] Μεσσηνία,[14] Αιτωλία και Δελφούς,[15] Ελάχιστα

---

[5] Το σχήμα εμφανίζεται περισσότερο στις Κυκλάδες και σπανίζει στην ηπειρωτική Ελλάδα. Για διάφορα δείγματα βλ. ενδεικτικώς Mountjoy, RMDP, 43, 338, 348-350 (Πύλος).
[6] Για όμοια διακόσμηση των λαβών βλ. Akestrom, 1987, 50-53. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 216.
[7] Συνήθως απαντώνται αμείβοντες, κυματοειδείς γραμμές, κομμένος πλοχμός, ομάδες κάθετων εγκάρσιων γραμμών εν είδει φυλλοφόρου ταινίας, βλ. Akestrom, 1987, 49-53 εικ. 15 με όλα τα παραπάνω θέματα.
[8] Όπως στους αμφοροειδείς κρατήρες της Ρόδου, πρβλ. Benzi 1992, 113.
[9] Πρβλ. Benzi 1992, 113.
[10] Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 64.
[11] PN III, εικ. 142 (δεύτερη σειρά αριστερά). Για το ίδιο βλ. και Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 216. Stubbings MPL, 12 (με διακόσμηση σπείρας, από Ρόδο, III A 2-B). Γενικότερα για τα διακοσμητικά θέματα στη ζώνη των κρατήρων, πρβλ. Benzi 1992, 113-115 με βιβλιογραφία.
[12] Πρβλ. Podzuweit 1983, 390, εικ. 15:3 (Τίρυνθα, YE III Γ Ύστερη). Morricone, Annuario, 43-4 (1965-6), 287, εικ. 254. Astr¨om, SCE IV:1C, 393. Ath. Agora πίν. 38:412. Alt-¨Agina IV:1 πίν. 361:358. PN I, εικ. 346:1. ΑΔ 5 (1919) 114, εικ. 29 (Κεφαλλονιά).
[13] Aigion 7, 15. Achaea 107, εικ. 174 d, 264 c.
[14] PN III, 36, εικ. 139, 142, 151-2, 155:10. Χωρέμης, ΑΕ (1973), πίν. 23 α, β. ΠΑΕ (1960), πίν. 152 β (Νιχώρια). ΠΑΕ (1964), 86 (θολωτός τάφος Βλαχόπουλου). Nichoria II, 490, εικ. 9-26 b. Για τα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

δείγματα του σχήματος έχομε από την Ηλεία.[16] Γενικότερα το σχήμα εμφανίζεται και σε άλλες περιοχές, όπως Αργολίδα,[17] Αίγινα, Τίρυνθα, Λακωνία,[18] Αττική,[19] Βοιωτία,[20] νησιά,[21] Ν. Ιταλία κ. ά.[22].

Ο κρατήρας με τις κάθετες ταινιωτές λαβές εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1[23] αλλά επικρατεί στην ΙΙΙ Β και σποραδικά απαντάται στην ΙΙΙ Γ.[24] Το σχήμα είναι ιδιαίτερα διαδεδομένο σε όλο το μυκηναϊκό κόσμο, την Κύπρο, την Ανατολή και την Αίγυπτο.[25] Αρχικά εμφανίζεται στην Κρήτη, και πέρασε στην ηπειρωτική Ελλάδα στις αρχές του 14ου αι. π. Χ., μετά την καταστροφή των Μινωικών ανακτόρων.[26] Συνήθως διακοσμείται με εικονιστικά θέματα[27] και λόγω της μεγάλης διάδοσής του συμβάλλει αποφασιστικά στη μελέτη των σχέσεων μεταξύ των περιοχών της Μεσογειακής λεκάνης. Η περιορισμένη διάδοση του σχήματος στα ταφικά σύνολα

υπόλοιπα δείγματα της Μεσσηνίας βλ. συγκεντρωμένη βιβλιογραφία στην Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 215-228. Κρατήρες με κάθετες ταινιωτές λαβές εμφανίζονται στη Μεσσηνία από την ΥΕ ΙΙΙ Α 1 μέχρι τη μεταβατική ΥΕ ΙΙΙ Β 2/Γ.

[15] Βλ. Mountjoy, BSA 85 (1990), 262 (με σχόλια για το σχήμα και βιβλιογραφία).

[16] FS 7, βλ. Γιαλούρης ΑΔ 20 (1965) Α, πίν. 21 δ (Σαμικό, ΙΙΙ Α 2). Το ίδιο και στην Mountjoy, RMDP 383-4 αρ. 46, 388. Γιαλούρης, ΠΑΕ (1954), 297 εικ. 12, με εικονιστικά θέματα. Vermeule-Karageorghis, MPVP, 102 IX. 87. Από την πρόσφατη ανασκαφή στις Τρύπες Κλαδέου, με υπεύθυνη ανασκαφέα την υπογράφουσα, ήλθαν στο φως αρκετά όστρακα κρατήρων που προέρχονται από τους δρόμους των τάφων.

[17] French, BSA 59 (1964), 248-9 εικ. 2:9, 10 (βόθρος Ατρέως).

[18] Rutter, Rutter, 1976, 56 εικ. III.17:887. Tiryns VII, 118-120. Mountjoy 1988 α, 185, εικ. 3:1 (Άγιος Στέφανος). Mountjoy, RMDP, 262 (Μενελάιον).

[19] Ath. Agora XIII, 244:XL-3, πίν. 59, 246:XL-11, πίν. 59.

[20] Από την Τανάγρα, βλ. BCH 95 (1971), 926, εικ. 281 (διακόσμηση με φολιδωτό και ενάλληλους αγκώνες). Έργον 1983, 51, πίν. 64. Orcomenos V, 84:29, εικ. 33:29 (διακόσμηση με φολιδωτό).

[21] Ρόδο-Κω, Morricone, Annuario 50-51 (1972-3), 288, εικ. 254, 359, εικ. 354 a-c (διακόσμηση με υβρίδια ανθέων, τρέχουσες σπείρες και πορφύρα). Benzi 1992, 113-5 (ΥΕ ΙΙΙ Α 2), όπου αναφέρεται ότι στη Ρόδο είναι το πλέον διαδεδομένο σχήμα κρατήρα (βιβλιογραφία και για άλλα νησιά, μεταξύ των οποίων και Κύπρο). Για την Κύπρο πρβλ. Johnson Maroni, πίν. 7:13. Astr¨om SCE IV:1, 385 (για εικονιστικά θέματα με πτηνά).

[22] Για όλες τις αναφερόμενες θέσεις και άλλες βλ. Achaea, 109 σημ. 57-61 με βιβλιογραφία. Για πρόσφατη βιβλιογραφία με πλήρη κατάλογο των θέσεων βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 225-228.

[23] Κατά την περίοδο αυτή το σχήμα είναι ιδιαίτερα δημοφιλές στη Μεσσηνία, βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 221-2 (επτά ακέραια παραδείγματα προερχόμενα τόσο από τάφους, όσο και από οικισμούς, της ΥΕ ΙΙΙ Α 1 και πέντε ακόμη ακέραια και όστρακα της ΥΕ ΙΙΙ Α 2).

[24] Βλ. Περατή Β, 257, με βιβλιογραφία για δείγματα από Πελοπόννησο, Στερεά Ελλάδα, Αίγινα, Μυκήνες, Τίρυνθα, Σαλαμίνα, Β. Κρήνη, Αττική γενικότερα, Μονεμβασία, Συρία κ. ά. Ath. Agora XIII, πίν. 59. Ο ίδιος κρατήρας και στην Mountjoy, RMDP, 521-2 αρ. 113 (ΥΕ ΙΙΙ Α 1), 533-35 (και με εικονιστικά θέματα, από Σαλαμίνα, ΙΙΙ Α 2), 358-9 αρ. 358 (ΙΙΙ Γ Πρώιμη). Της ιδίας ΜΓΚ, εικ. 70. Για τα παραδείγματα της Μεσσηνίας κατά την περίοδο αυτή βλ. αναφορά στην Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 222. Η κατασκευή του κρατήρα με τις κατακόρυφες λαβές συνεχίζεται έως την ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμη περίοδο κατά την Mountjoy, 1986, 145-6, εικ. 182. Τα τελευταία παραδείγματα προέρχονται από τις Κουκουναριές Πάρου (βλ. Koehl 1984, 214, εικ. 4:1 και 4:2) και από την Περατή (βλ. Περατή Β, 258 και Mountjoy, RMDP, 574, εικ. 212:358).

[25] Mee 1978, 121-156. "Astr"om 1972 a. Περατή Β, 257. Hankey 1993, 109-115. Vagnetti 1993, 143-152. Van Wijngaarden, 2001, 75 κ. ε. με βιβλιογραφία και αναφορά θέσεων από τις οποίες προέρχονται κρατήρες.

[26] Βλ. Immerwahr, 1990, 149. Για την προέλευση του σχήματος από χάλκινα πρότυπα, ή από την Ανατολή, και κατάλογο όμοιων αγγείων πρβλ. Akestrom, 1987, 45-53, 117-120 (από το Μπερμπάτι, όπου και εργαστήριο παραγωγής, προέρχεται μεγάλος αριθμός αμφοροειδών κρατήρων). Για όμοιο σχήμα ενδεικτικώς βλ. Furumark, MP, 586. Περατή Β, 256-7. Stubbings, Attica, 38 (τύπος Α). Achaea 107, (τύπος 1) εικ. 174 d, 264 c. Ath. Agora, XIII, 118, 121, 128, 145, 248-250, πίν. 60:425, 428 (ΙΙΙ Α 1-2). Παντελίδου, 1975, 186-7, πίν. 66 γ. Σγουρίτσα Πολυχρονάκου, 2001, 28-9, 63-5 (βουρβάτσι). PN I, 400-2 εικ. 346:1, 387-8. Mountjoy, ΜΓΚ 89, εικ. 99. Karantzali 2001, 35-6, εικ. 30, πίν. 25, f, 26 a-b (Πυλώνα, ΙΙΙ Α 2). Vermeule-Karageorghis MPVP, 12-3.

[27] Benzi 1992, 113-115.

αποδίδεται από τους μελετητές αφενός στο υψηλό κόστος κατασκευής,[28] αφετέρου στην οικιακή χρήση του αγγείου.[29] Επικρατέστερη είναι η άποψη που διατυπώνεται από τον Ιακωβίδη και την Σγουρίτσα,[30] ότι επειδή οι κρατήρες ήταν οικιακά σκεύη, τοποθετούνταν στους τάφους ως κτερίσματα μετά τη χρήση τους, ήδη σε κακή κατάσταση διατήρησης, και ως εκ τούτου ανευρίσκονται σε όστρακα. Επιπλέον όμως δεν πρέπει να μας διαφεύγει και το γεγονός ότι στους δρόμους των τάφων έσπαζαν κύλικες, κρατήρες και άλλα αγγεία.

- **Σκυφοειδής** κρατήρας (FS 282, φυλλάδιο 13).

Κατά τάφο ανευρέθησαν:
(Τ. 2) Π 11016, 11017, 11021 α-γ (Τ. 2). Όστρακα.
(Τ. 3). Π 11093 α-β.
(Τ. 5). Π 7273 α-στ (παράσταση πρόθεσης).
(Τ. 7). Π 6368, 6839.
(Τ. 16). Π 11083, 11084.
(Τ. 20). (Π 5393 α-ζ).
(Τ. 33).). Π 6099 α-ε.
Περισσότερα είναι τα δείγματα αυτού του σχήματος κρατήρα. Έχει βαθύ κωδωνόσχημο σώμα, δύο οριζόντιες κυκλικής διατομής λαβές, που προσαρτώνται λοξά πάνω από τη μέγιστη διάμετρο της κοιλιάς και δακτυλιόσχημη υπερυψωμένη ή ταινιωτή βάση. Το χείλος είναι πλατύ, γωνιώδες, επικλινές.[31]
Η βάση στους περισσότερους είναι ταινιωτή, εκτός από τους Π 6839 (σήμα, Τ. 7), 11083, 11084 (Τ. 16), που διαθέτουν μεγάλη δισκοειδή βάση, με κοίλανση στην κάτω επιφάνεια και οπές στην περιφέρειά της, στο σημείο ένωσης με το σώμα. Το εσωτερικό του σκεύους είναι συχνά ολόβαφο.[32]
Σε κάποιους κρατήρες οι λαβές φέρουν κατακόρυφες διατρήσεις στα σημεία πρόσφυσης, που έχουν γίνει για καλύτερη όπτηση του αγγείου στα συμπαγή σημεία.
Επειδή τα αγγεία αυτά δεν παρουσιάζουν σημεία επαφής στο εσωτερικό τους, φαίνεται ότι πλάστηκαν μονοκόμματα, παρά τις μεγάλες διαστάσεις τους, γεγονός που επιβεβαιώνει τις μεγάλες ικανότητες των κεραμέων του εργαστηρίου και την υψηλή κεραμική τεχνολογία.
Ως προς τις διαστάσεις, μέχρι τώρα από τους μεγαλύτερους είναι ο κρατήρας της Γρόττας, με ύψος 0,53 μ. και διάμ. χείλους 0,60 μ. και ο κρατήρας των πολεμιστών από τις Μυκήνες, με ύψος 0,427 μ. και διάμ. χείλους 0,48-0,502 μ.[33]
Ο κρατήρας-σήμα της Αγίας Τριάδας Π 6839 που συγκολλήθηκε και αποκαταστάθηκε, κυμαίνεται στις ίδιες περίπου διαστάσεις, εφόσον το ύψος ανέρχεται στα 0.40 μ. και η διάμετρος :0.595 μ.
Ο τύπος αυτός υπάρχει ήδη από την ΙΙΙ Β, επικρατεί όμως περισσότερο κατά την ΙΙΙ Γ, σε διάφορες περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδος και των νησιών. [34] Το σχήμα είναι ιδιαίτερα κοινό στην Αχαΐα και στην Κεφαλλονιά.[35]

---

[28] Όπως υποστηρίζει ο Wright 1995, 303.
[29] Κατά τον Blegen, βλ.. Prosymna. 450. Επίσης Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968), Α, 189.
[30] Περατή Β, 257. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ΑΔ 43 (1988), Α, 93.
[31] Για την τυπολογία του αγγείου βλ.. Furumark, MP, 633. Stubbings, Attica, 38 (τύπος Β). Περατή, Β, 256 κ. ε. Achaea 107-8, κ. ε. (τύπος 2), εικ. 174, 264. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 533. French, BSA 60 (1965), 176. Παντελίδου 1975, 187. Ath. Agora XIII, 122. Mountjoy, MΓΚ 123, 135, 155, 180-3, 198 εικ. 142, 159, 188, 223-6 εικ. 253.
[32] Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 64.
[33] Βλαχόπουλος, Φως Κυκλαδικόν 1999, 77 (Νάξος). Επίσης Vermeule-Karageorghis MPVP, 130, 222, XI 42 και Sakellarakis 1992, 36 no 32 (Μυκήνες). Για το ίδιο βλ. και Δημακοπούλου 1990, 147 αρ. 4. Vlachopoulos 2003, 224-227.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Διακόσμηση.
Όλοι φέρουν πυκνό, ομοιογενές επίχρισμα εξωτερικά και εσωτερικά. Το χείλος άλλοτε διακοσμείται με ομάδες εγκάρσιων παράλληλων γραμμών, ή είναι ολόβαφο.
Η κύρια διακοσμητική ζώνη των κρατήρων καταλαμβάνει πλατιά ζώνη στο ανώτερο τμήμα του σώματος μεταξύ των λαβών, ενώ το υπόλοιπο σώμα φαίνεται ότι ήταν ολόβαφο. Στα αγγεία αυτά η διακόσμηση που κυριαρχεί είναι μεγάλες μετόπες, που καλύπτουν όλη σχεδόν την επιφάνεια του σώματος μεταξύ των λαβών, ή εικονιστικά θέματα.[36]
Η διακοσμητική ζώνη ορίζεται από πλατιές ή λεπτότερες ταινίες. Η ράχη των λαβών είναι βαμμένη κατά μήκος των άκρων, ή ολόβαφη.
Τα θέματα που διακοσμούν τους κρατήρες είναι:
-Τρίγλυφα (βλ. φυλλάδιο 13, σελ. 2).[37] Αποτελούνται από ομάδες κάθετων κυματοειδών γραμμών, που χωρίζονται μεταξύ τους από οριζόντια γωνία. Η διακόσμηση απαντάται στους Π 11083 (Τ. 16).
-Κρατήρες με μεγάλα ομόκεντρα τόξα.[38] Το θέμα εμφανίζεται στα όστρακα που διασώθηκαν από τον κρατήρα Π 9026 (Τ. 1, πίν. 5 α).
-Κρατήρες με μετόπες αντίρροπων ομόκεντρων τόξων (FM 43:40).[39] Εμφανίζονται κάτω από το χείλος του Π 11016 (Τ. 2, πίν. 25 α). Από τα συγκριτικά παράλληλα

---

[34] Ενδεικτικώς για όμοια δείγματα βλ.: Περατή (Β, 257-8, με βιβλιογραφία για πολλές θέσεις μεταξύ των οποίων Τίρυνθα, Λέρνα, Έγκωμη, Ανατολή κ. ά.), Κεφαλλονιά (Μαρινάτος ΑΕ 1932, 32 πίν. 4 αρ. 5, 5 α, πίν. 5 αρ. 19), Λέρνα (Caskey, Hesperia 23 (1954) 8, πίν. 6 c), Πρόσυμνα (Prosymna 450-1 εικ. 206, 236, 252, 719). Rutter, 187 εικ. 65:2, 192 εικ. 71:1, 209 εικ. 87:5, 214 εικ. 90^8, 366 εικ. 142:1, 424 εικ. 170:2, 3 (Κοράκου). Asine εικ. 207:5. Πλόες 2003, 269 (για Κύπρο, ΥΕ ΙΙΙ Β, 1200 π. Χ.). Lefkandi IV, 2006, 157. Για Μυκήνες βλ. Wace, BSA 25 (1921-23) εικ. 12 b. French, BSA 60 (1965), 176 (υποστηρίζει ότι το σχήμα δεν είναι κοινό πριν την ΥΕ ΙΙΙ Β, αλλά δεν αποκλείει την πιθανότητα να εμφανίστηκε και νωρίτερα, προς το τέλος της ΥΕ ΙΙΙ Α 2). Mountjoy, RMDP 187-9 αρ. 437-9, (Μυκήνες και Ασίνη, ό. π., ΙΙΙ Γ ύστερη), 232-5 (Κοράκου, ό. π. ΙΙΙ Γ Πρώιμη), 311, 355-6 αρ. 128 (Πύλος, ΙΙΙ Γ Μέση), 360-3 αρ. 139-142 (Ραμοβούνι, Τραγάνα), 717-8 αρ. 81 (Λευκαντί, ΙΙΙ Γ μέση). Της ιδίας, ΜΓΚ, εικ. 188:1, 226:1, 253:1. Demakopoulou 2003, 81-2, 84-5 εικ. 7:2, 88 (ΙΙΙ Β 2, Μιδέα, με βιβλιογραφία). Mountjoy 2007 α, 351 εικ. 8.26 (Φυλακωπή ΙΙΙ Γ). Βλαχόπουλος, 2006, Α, 139 (Νάξος). Hallager 1997, 411, σχήμα F. 4. Hallager 2003, 109, 111 εικ. 2 ο. Kanta 1980, 272. Kanta 2003, 171 (Στην Κρήτη εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο).

[35] βλ. Achaea 109, σημ. 66-73 με βιβλιογραφία για τις θέσεις που εμφανίζεται, όπως Πελοπόννησο, Δελφοί, Αττική, Κύπρος, Ρόδος, Θεσσαλία, Μήλος, Συρία, Παλαιστίνη, Έγκωμη, Νάξο, Πρόσυμνα, Τίρυνθα, Λέρνα, Κεφαλλονιά, Αθήνα, Κέα, Λευκαντί). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 232-3, 533 (Βούντενη). Deger-Jalkotzy 2003, 58-63 εικ. 3-4 (Αιγείρα, ΥΕ ΙΙΙ Γ, φάση Ι β),71 εικ. 7 με βιβλιογραφία.

[36] Γενικότερα για τη διακόσμηση των αμφοροειδών κρατήρων με εικονιστικά θέματα, βλ. Akestrom, 1987, 54 κ. ε. Συνηθίζεται η διακόσμηση αρμάτων, ανθρώπινων μορφών, ζώων, ψαριών, πτηνών κ. ά. Επίσης πρόσφατα βλ. Lefkandi IV, 2006, 235-6 (με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία). Mountjoy, RMDP, 718.

[37] Ch. T. 97, (527) αρ. 13, πίν. 47. Wardle, BSA 68 (1973), 316-7 εικ. 11 (Μυκήνες της ΙΙΙ Β 2 περιόδου). Sherratt, BSA 75 (1980), 179, εικ. 1 (Μυκήνες ΙΙΙ Β 2), 182 εικ. 5 (Τείχος Δυμαίων, ΙΙΙ Β 2), 187 εικ. 6 (Εύβοια (ΙΙΙ Β 2). Ωνάσογλου 1995, 116 (με βιβλιογραφία για το θέμα) εικ. 53:5, πίν. 51 β (Μυκήνες, οικία Τριπόδων, ΙΙΙ Β 2, σε βαθύ σκύφο). Orchomenos V, 104, 106 εικ. 41:17 (σε ημισφαιρικό κύαθο της ΙΙΙ Β). Mylonas Shear, Panagia Houses, 1987, 86, εικ. 13 σε σκύφους. Κυπαρίσσης, ΑΔ 5 (1919) 101 κ. ε. εικ. 17, 18 (Διακάτα, ΙΙΙ Γ), το ίδιο και στην Δημακοπούλου, (επιμ.), Ο Μυκηναϊκός Κόσμος, 1988, 142-3. Tiryns V, 69-70, πίν. 38:35 (ΙΙΙ Β). Tiryns VI, 53, πίν. 63:1, 68:1-2. Tiryns VIII, 77, πίν. 55:162 (ΙΙΙ Β). Lefkandi IV, 2006, 159-160 (ΙΙΙ Γ φάση 2^α Λευκαντί). Αποτελεί και το συνηθέστερο τρόπο διακόσμησης στη γειτονική Αχαΐα, βλ. Achaea 108 και Κεφαλλονιά, βλ. Μαρινάτος, ΑΕ (1932), πίν. 5:12 (Λακκίθρα)

[38] Wardle, BSA 68 (1973) 191, πίν. 18 b (Φυλακωπή ΙΙΙ Β). Lefkandi IV, 2006, 159.

[39] Βλ. όμοια Broneer, Hesperia 8 (1939), 359, 361 εικ. 35 (από μυκηναϊκή κρήνη στην Ακρόπολη). Τα πλησιέστερα παράλληλα είναι αυτά της Κεφαλλονιάς, βλ. Mountjoy, RMDP 463-6 (ΙΙΙ Γ ύστερη), 717-8 αρ. 81 (Λευκαντί). Βλ. επίσης Wiencke, Hesperia 67 (1998), 151-2 εικ. 16 (P 138, Λέρνα ΙΙΙ Β1

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

προκύπτει ότι οι αμφοροειδείς κρατήρες που διακοσμούνται με αυτό το θέμα, εντάσσονται χρονολογικά στην ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση – Ύστερη περίοδο.
-Με σπείρες σε διάφορους τύπους (FM 46:51-59, (βλ. φυλλάδιο 13, σελ. 1).[40] Η διακόσμηση εμφανίζεται στα Π 11021 α-γ, 11022-3 (Τ. 2, πίν. 25 στ, 26 α-β),[41] 5946, 5976, 5977 (Τ. 27, πίν. 138 δ, στ, 139 α).
-Κροσσωτά ομόκεντρα τόξα. Το θέμα διακοσμεί το μεγάλο κρατήρα (Π 6839, Τ. 7, πίν. 63 ε) που είχε τοποθετηθεί ως σήμα, (βλ. φυλλάδιο 13, σελ. 1).
-Χταπόδι.[42] Πλοκάμια από χταπόδι διατηρούνται στα όστρακα Π 11093 α-β (Τ. 3, πίν. 30 α), 5981 (Τ. 27, πίν. 139 γ).
-Αργοναύτης (FM 22, (βλ. φυλλάδιο 13, σελ. 1). Πιθανόν εκφυλισμένος αργοναύτης εικονίζεται στα όστρακα κρατήρα Π 9046 (Τ. 1, πίν. 8 γ), 11017 (Τ. 2, πίν. 25 β).[43]
-Αμείβοντες (βλ. φυλλάδιο 13, σελ. 1). Εμφανίζεται ως συμπληρωματικό θέμα (ανεστραμμένοι αμείβοντες) ανάμεσα στις σπείρες, στον Π 5976 (Τ. 27, πίν. 138 στ), FM 46: 43-4. Χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2.[44]
-Μετόπες με τετράφυλλα[45] Π 6368 (Τ. 7, βλ. φυλλάδιο 13, σελ. 1, πίν. 63 α-β).
-Κυματοειδείς γραμμές (FM 53). Χρησιμοποιείται στη διακόσμηση κυρίως ως συμπληρωματικό θέμα, μεταξύ αντίρροπων ομόκεντρων τόξων (Π 9026 α-στ, πίν. 5 α).

-

---

stemmed bowl), 203-4 εικ. 46 (III B2, Deep bowl). Μυλωνάς, ΠΑΕ (1975) Α, 155 πίν. 130 α, 131 α και Έργον (1975) 94, εικ. 88 (από το θρησκευτικό Κέντρο Μυκηνών, ΙΙΙ Β 2-ΙΙΙ Γ). Lefkandi IV, 2006, 191-2 εικ. 2.23 αρ. 1 (ΙΙΙ Γ φάση 2 α). Το θέμα και στη γνωστή πυξίδα της Τραγάνας, βλ. Κορρές, ΠΑΕ (1977) Α 238-241, που χρονολογείται στα μέσα της ΙΙΙ Γ περιόδου. Όμοιως και από Κεφαλλονιά, βλ. Κυπαρίσσης, ΑΔ 5 (1919), 101-6. Το ίδιο και στη Mountjoy, ΜΓΚ 179-181. Souyoudzoglou-Haywood, 1999, 70 (Κεφαλλονιά). Για το θέμα βλ. Furumark, MP, εικ. 58 για τη διακόσμηση. Ωνάσογλου 1995, 116 (με βιβλιογραφία για το θέμα), πίν. 51 γ (Μυκήνες, οικία Τριπόδων, ΙΙΙ Β 2, σε βαθύ σκύφο). Orchomenos V, 89-90 εικ. 36:93 (Εύτρηση ΙΙΙ Β, το θέμα σε κύπελλο). Deger-Jalkotzy 2003, 58-9 εικ. 3:4 (Αιγείρα).

[40] Βλ. Delphes V, 11 εικ. 44. Wiencke, Hesperia 67 (1998), 151-3, εικ. 16 (P 139-140, Λέρνα ΙΙΙ Β 1, stemmed bowl). Orchomenos V, 89-90 εικ. 36:89 (Εύτρηση ΙΙΙ Β). Με δύο σειρές από στελεχωτές σπείρες και διαποίκιλτο κύκλο στο κέντρο, διακοσμείται και κρατήρας από το Μόδι Τροιζηνίας, βλ. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου, Περιφέρεια 1999, 418, 426 εικ. 5 της ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέσης. Το ίδιο χρονολογείται από το Γ. Λώλο στην ΥΕ ΙΙΙ Γ 2 περίοδο, βλ. «Γραπτός μυκηναϊκός κρατήρας από τη νησίδα Μόδι του Σαρωνικού, σημείωμα στο Κύρου «Η αμφικτιονία της Καλαυρείας. Απαρχές και εξέλιξη ενός πανάρχαιου θεσμού, στο Αργοσαρωνικός Α, 2003, 356. Lefkandi IV, 2006, 159. Το θέμα συχνό και σε σκύφους, ενδεικτικώς βλ. Tiryns V, 68, πίν. 37:28-29 (ΙΙΙ Β). Tiryns VIII, 12, πίν. 7:2 (ΙΙΙ Β). Schachermeyer 1980, 83. Achaea, 108. Mountjoy, ΜΓΚ, 181, εικ. 224 (ΙΙΙ Γ Μέση). Για τρέχουσα σπείρα σε κρατήρα από Νιχώρια βλ. Nichoria II εικ. 9-44:P 3684. Για το ίδιο βλ. και Κουντούρη 2002, (δ.δ.), 220 (ΥΕ ΙΙΙ Α 2). Mountjoy 2007 α, 351 εικ. 8.26 (Φυλακωπή ΙΙΙ Γ). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 70 (Κεφαλλονιά).

[41] Mountjoy, ΜΓΚ, 142:11, 135:1 (ΙΙΙ Γ πρώιμη), 163:12, 179-180:5 (Μέση).

[42] Benzi 1992, 114, 357, πίν. 90 g (ΙΙΙ Β) σε αμφοροειδή κρατήρα. Για το ίδιο βλ. Mee, Rhodes, πίν. 21:4.

[43] Mountjoy 1986, 57, 62. Mountjoy, ΜΓΚ, 181 εικ. 224 (ΙΙΙ Γ Μέση).

[44] Σε κρατήρα σχήματος FS 7-9 από τη Μεσσηνία διατηρείται διακόσμηση σπείρας που με το ελεύθερο άκρο του μίσχου πίσω από κάθε σπείρα να καταλήγει σε τρία σταγονόσχημα πέταλα. Αν και το θέμα δεν ταυτίζεται, μοιάζει αρκετά. Βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 217-8 (θεωρεί το αγγείο ως πιθανή εισαγωγή από την Αργολίδα). Επίσης στη σελ. 219 αναφορά σε άλλο κρατήρα από Μεσσηνία με ομάδες αμειβόντων ως παραπληρωματικά στοιχεία. Παρόμοιο θέμα απαντά και σε τμήμα κρατήρα από τον αποθέτη του θολωτού τάφου του Ατρέα, της ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περιόδου (French, BSA 59 (1964), 252, πίν. 71c:1), σε ραμφόστομη πρόχου από την Αγορά (Ath. Agora, XIII, 233, πίν. 55:1), και σε κρατήρα της ΥΕ ΙΙΙ Α 1 από την Τανάγρα (ενάλληλοι αγκώνες με σταγονόσχημα άκρα σε συνδυασμό με φολιδωτό, βλ. BCH 95 (1971), 926 εικ. 281.

[45] Akestrom, 1987, 69, εικ. 34 (συνδυάζεται με αβακωτό σε όστρακο κρατήρα από το Μπερμπάτι).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

-Με άνθος (FM 18:5, χωρίς να ταυτίζεται απόλυτα) και αψιδώματα τριπλού περιγράμματος. Π 11044 α-γ (Τ. 3, υπάρχει αμφιβολία αν είναι κρατήρας, ενδεχομένως αμφορέας, πίν. 33 γ).[46]
Μεγάλοι κρατήρες είναι συχνοί τόσο στη γειτονική Αχαΐα, όσο και στην Κεφαλλονιά, όπου εμφανίζονται τα ίδια σχήματα και τα ίδια θέματα.[47] Στο σχήμα επικρατεί ο εικονιστικός ρυθμός στην ηπειρωτική Ελλάδα και τα νησιά.[48]
Τα εικονιστικά θέματα των κρατήρων είναι:
-Πρόθεση νεκρού (Π 7273 α-στ, πίν. 39 δ-στ).
-Πομπή αλόγων από τον ίδιο κρατήρα της πρόθεσης (πίν. 39 ε).
-Πτηνά και δελφίνια, FM 7, 20:9. (Π 9026 α-στ, Τ. 1, με πτηνό, πίν. 5 α), 11095 α-γ (Τ. 3, πτηνά, πίν. 30 γ). Π 6099 α-ε (πτηνά και δελφίνια σε σειρά, πίν. 176 α).[49]
Εδώ γίνεται απλή αναφορά των εικονιστικών θεμάτων, εφόσον αυτά αναλύονται στο σχετικό κεφάλαιο.
Ο σκυφοειδής κρατήρας εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙΙ Β 1 περίοδο,[50] αρκετά κοινό στην ηπειρωτική Ελλάδα, κυρίως στην ΥΕ ΙΙΙ Β 2 περίοδο, αλλά επικρατεί στην ΥΕ ΙΙΙ Γ, με παραλλαγές ως προς το σχήμα και τη διακόσμηση, αποτελώντας ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά σχήματα της περιόδου.[51] Διακοσμείται τόσο με γραμμικά, όσο και με εικονιστικά θέματα. Μάλιστα είναι το αγγείο που προτιμήθηκε ιδιαίτερα από τους Μυκηναίους αγγειογράφους για εικονιστικά θέματα, εκμεταλλευόμενοι τη μεγάλη διακοσμητική επιφάνεια του σκεύους.
Όπως και στους ιστορικούς χρόνους, ο κρατήρας χρησίμευε για την ανάμειξη κρασιού και νερού.[52] Σύμφωνα με πρόσφατες έρευνες ενδεχομένως χρησιμοποιείτο και για την ανάμειξη άλλων υγρών, όπως ρετσίνας, μπύρας κριθαριού και

---

[46] Πλησιέστερο παράλληλο θέματος από Μεσσηνία βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 220. Επίσης βλ. όμοιο άνθος σε κωνικό ψευδόστομο από Βούντενη, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 317-8 (Τ. 26/82), πίν. 146 της ΙΙΙ Α 2. Για παρόμοια άνθη πρβλ. Papazoglou-Manioudaki, BSA 89 (1994), 198 πίν. 36 (Κρήνη Πατρών). Παπάζογλου-Μανιουδάκη 1998 (δ.δ.), 85:307 διακόσμηση σε κρατήρα. Aigion πίν. 48, 60 (μεγάλος αμφορέας, ΙΙΙ Α 2), 95 a.

[47] Από τους τάφους των Διακάτων προέρχονται αρκετοί αμφοροειδείς κρατήρες, με οριζόντιες ημικυκλικής διατομής λαβές, γωνίωση στη μέση περίπου του σώματος, και διακοσμητικά θέματα, όπως μετόπες με ημικύκλια και κυματοειδείς γραμμές, δικτυωτά τρίγωνα, ρομβοειδή κ. ά., βλ. Ν. Κυπαρίσση, ΑΔ 5 (1919), 101-106. Για το σχήμα βλ. Furumark, MP, 345. Για την Αχαΐα βλ. Achaea 108. Σταυροπούλου-Γάτση 2001, 35.

[48] Akestrom, 1987. Καράντζαλη, Περιφέρεια Β 1999, 520, 528 εικ. 8, 534 εικ. 21 (όστρακα εικονιστικής κεραμικής από Κω), όπου παρατηρείται ότι οι μεγάλοι σκυφοειδείς κρατήρες εικονιστικού ρυθμού είναι χαρακτηριστικό αγγείο της ΥΕ ΙΙΙ Γ μέσης περιόδου του κωακού εργαστηρίου. Lefkandi IV, 2006, 160, 172, 178, 190-4, 235-6, 237 κ. ε. (ΙΙΙ Γ, φάση 2 α- 2 β και 3).

[49] Βλ. κεφάλαιο «Θέματα». Crouwel-Morris, BSA 82 (1987) 43. Για αναλυτική συζήτηση της εικονογραφίας του ψαριού βλ. σελ. 39-46. Αναφορά με βιβλιογραφία και στην Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 218 κ. ε. (για ψάρια και πτηνά).

[50] Mountjoy 1986, 115, 116, εικ. 142. Mountjoy, RMDP, 128, εικ. 29:209 (πρώιμο δείγμα από το Μπερμπάτι).

[51] Κωδωνόσχημο σώμα με δακτυλιόσχημη βάση, γωνίωση στη μέγιστο διάμετρο της κοιλιάς, εξώκυρτο χείλος, ή κατακόρυφα τοιχώματα με ορθογώνιας διατομής χείλος. Βλ. Mountjoy 1986, 172-175 εικ. 223-226. Στην Κρήτη το σχήμα αν και απαντά στην ΥΜ ΙΙΙ Β, επικρατεί στην ΥΜ ΙΙΙ Γ περίοδο, βλ. Kanta 1980, 272-3. Γενικώς βλ. Schachermeyer 1980, πίν. 14. Thomas, Hesperia 74 (2005), 484 (ΙΙΙ Β 1). Mountjoy, ΜΓΚ, 122-3, 135 (ΙΙΙ Β), 155, 180-2, 198 (ΙΙΙ Γ Πρώιμη-ύστερη). Benzi 1992, 117. Demakopoulou, Midea, Roma 1996, 984 (αναφορά για κρατήρες του σχήματος FS 281 από τη Μηδέα). Για τα νησιά πρβλ. Βλαχόπουλος, Φως Κυκλαδικόν 1999, 77 και ΠΑΕ (1965) πίν. 220 β, ΠΑΕ (1967) πίν. 100 β, ΠΑΕ (1985) πίν. 220 γ (Νάξος). Benzi 1992, 117 αναφέρονται 3 δείγματα, εκ των οποίων το ένα από την Ιαλυσό (ΙΙΙ Β), πίν. 82 d (ΙΙΙ Β). Dietz 1984, 97. Rutter 1974, 211, 213, εικ. 87. Karantzali 2001, 56 εικ. 39:18648, πίν. 39 e (Πυλώνα ΙΙΙ Β-Γ πρώιμη).

[52] Mountjoy, 1993, 123.

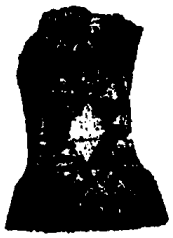
υδρόμελου,[53] ενώ έχει διατυπωθεί και η άποψη ότι αποτελούσε και σκεύος συσκευασίας.[54]
Έχει υποστηριχθεί ότι οι κρατήρες μνημειακών διαστάσεων που συνδυάζουν πλούσιο εικονογραφικό πρόγραμμα, καθορίζοντας έτσι την αισθητική και εμπορική αξία του σκεύους, θα εξυπηρετούσαν κάποιο ιδιαίτερο σκοπό.[55] Τα μεγάλα αυτά αγγεία συνδέονται με τα ταφικά δείπνα και την κατανάλωση ποτού κατά την ταφική τελετουργία.[56]
Μελετητές θεωρούν ότι οι κρατήρες με παραστάσεις πολεμιστών και αρμάτων αποτελούσαν δώρα ή βραβεία σε αγώνες, ή απεικονίζουν αγώνες προς τιμήν επιφανών νεκρών, ή σκοπό είχαν να τονίσουν την πολεμική ανδρεία και τις ιδιαίτερες αρετές των κατόχων τους.[57]
Παρόλα αυτά δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός ότι στην πλειονότητά τους τα αγγεία αυτά προέρχονται από οικιστικά σύνολα και όχι από τάφους, τουλάχιστον όσον αφορά την ηπειρωτική Ελλάδα (π. χ. Μυκήνες, Αχαΐα).[58]
Όμως η περίπτωση του τάφου 7, όπου βρέθηκε μεγάλος κρατήρας ως σήμα στον τάφο, επιβεβαιώνει τη χρήση μεγάλων ταφικών αγγείων ως σημάτων σε τάφους.[59]
Η χρονική διάρκεια που καλύπτουν οι κρατήρες της Αγίας Τριάδας είναι σχετικά μικρή, εφόσον εμφανίζονται στην ΙΙΙ Β 2 και πολύ περισσότερο στην ΙΙΙ Γ πρώιμη.[60]

[53] Μινωιτών και Μυκηναίων Γεύσεις, 208.
[54] Leonard 1981, 90.
[55] Βλ. Βλαχόπουλος, Φως Κυκλαδικόν 1999, 79.
[56] Βλ. Ath. Agora, 121. Wright 1995, 304, εικ. 18.19 (τμήμα κρατήρα από την Τίρυνθα με παραστάσεις ένθρονης μορφής που κρατά κύλικα, και αρμάτων σε αναχώρηση, θέματα δηλαδή που αποτελούν αναφορές σε τελετουργίες και ταφικά δείπνα προς τιμήν των νεκρών). Επίσης πρβλ. Steel, Hesperia 73 (2004), 293 κ. ε. Για τη χρήση των μεγάλων αυτών αγγείων σε τελετουργικά συμπόσια και τελετές βλ. Borgna, Hesperia 73 (2004), 265. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 228 με βιβλιογραφία.
[57] Βασιλικού, 1995, 320. Δημακοπούλου 1990, 147. Benson 1970, 16, 20, 87.
[58] Στην Κύπρο ωστόσο οι περισσότεροι εικονιστικοί κρατήρες προέρχονται από τάφους, βλ. Benson 1970, 22. Για την ηπειρωτική Ελλάδα πρβλ. Sakellarakis 1992, indice, όπου αναφέρονται τα προερχόμενα από τάφους. Για τα προερχόμενα από τα οικιστικά κατάλοιπα στην Αχαΐα βλ. Achaea 107 και Aigion, 7, 15, 42 πίν. 18, 20, 52, 57. Περατή Β, 255-8. PN III εικ. 289. Benzi, Attica, πίν. 24:406 (Βουρβάτσι). Benzi 1992, 117. Στην Κεφαλλονιά απαντώνται και στους τάφους βλ. Μαρινάτος, ΑΕ 1932, πίν. 4:5-5 α, 5:19 κ. ά. Κοινό σχήμα και στον οικισμό της Γρόττας στη Νάξο, πρβλ. Mountjoy, RMDP, 959. Vlachopoulos 2003, 224. Βλαχόπουλος 2006, Α, 139.
[59] Βλ. σχετικό κεφάλαιο του Α΄ μέρους, «σήμανση τάφων» με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία. Το ίδιο υποστηρίζει και ο Βλαχόπουλος, Φως Κυκλαδικόν, 1999, 79-80 για τον κρατήρα της Γρόττας.
[60] Στην ίδια περίοδο χρονολογούνται οι κρατήρες της Βούντενης, πρβλ. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 533, και γενικότερα της Αχαΐας (Achaea, 109). Γενικώς για συγκεντρωμένα παράλληλα και βιβλιογραφία για τους κρατήρες βλ. Thomatos 2006, 82-95.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πόδι Υποστάτη (βλ. φυλλάδιο 13, σελ. 2).

Από την Αγ. Τριάδα προέρχεται τμήμα υποκρατηρίου (Π 11078), το οποίο βρέθηκε στο δρόμο του θαλαμωτού τάφου 11. Διατηρείται τμήμα του ενός ποδιού.

Είναι ελλιπές στο άνω άκρο και συγκολλημένο από δύο τμήματα. Ο πηλός είναι καθαρός, ανοικτός καστανός εξωτερικά, ροδόχρωμος και γκρίζος στον πυρήνα, το αλείφωμα είναι ωχροκάστανο, και η βαφή της διακόσμησης είναι μαύρη. Το πόδι είναι στενόμακρο, αμφικοίλου περιγράμματος. Το στέλεχος στενεύει στη μέση και διευρύνεται στα δύο άκρα.

Η εξωτερική επιφάνεια καλύπτεται εξ' ολοκλήρου από διακόσμηση. Από κάτω προς τα πάνω: ζώνη με παραλλαγή γωνιώδους ελιγμού (ζιγκ-ζαγκ), σχηματοποιημένους, αμφιτριγωνικούς, ολόβαφους πελέκεις στη μέση του σώματος, και πάνω ρομβοειδή απλά, δικτυωτά και ολόβαφα.

Σωζόμενο ύψος 0,13, πλάτος 0,063 (στη μέση) και 0,975 στα άκρα.

Ο Furumark (FS 336) διακρίνει δύο τύπους υποκρατηρίων. Ο πρώτος διαθέτει κυλινδρικό σώμα και τρία ορθογώνια πόδια, που σχηματίζουν πλευρικά, τοξωτά ανοίγματα, ενώ στο δεύτερο τύπο το σώμα είναι πηνιόσχημο, με πλαστική ταινία στο μέσον και ανοίγματα στα τοιχώματα.[61] Υποστάτες συναντώνται από την ΥΕ/ΥΜ ΙΙΙ Α,[62] και συνεχίζουν κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α 2-Β περίοδο.[63]

Το ευρεθέν στο νεκροταφείο ανήκει στην πρώτη κατηγορία. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η διακόσμησή του σε ζώνες.

Δείγματα υποκρατηρίων προέρχονται από Ζυγουριές,[64] Κάρπαθο,[65] Βλαχόπουλο Πυλίας,[66] Μυκήνες,[67] Τίρυνθα,[68] Θήβα,[69] Ρόδο,[70] Κρήτη,[71] Κύπρο,[72] και πρωιμότερα από την Αιανή.[73]

Στην Ηλεία, είναι το πρώτο δείγμα που εμφανίζεται, έστω και αποσπασματικά, ενώ σε πρόσφατη ανασκαφή στο Μυκηναϊκό νεκροταφείο Τρυπών Κλαδέου, ανευρέθησαν τουλάχιστον 4 υποκρατήρια διαφορετικών τύπων.[74]

---

[61] Furumark, MP, 70-1. Για την τυπολογία βλ. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.) 272-275. Πρόσφατα Kountouri 2005 286-7, 290-2, με βιβλιογραφία και κατάλογο θέσεων.

[62] Benzi, 1992, 117, με βιβλιογραφία. Πλόες 2003, 268.

[63] Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 275 με κατάλογο θέσεων και βιβλιογραφία (Μυκήνες, Ζυγουριές, Κοπρέζα, Θήβα, Ορχομενό, Κάρπαθο, Ιαλυσό, Κνωσό, Μάλια κ. ά.).

[64] Zygouries 148-9 εικ. 138 με ταινιωτή διακόσμηση.

[65] Χαριτωνίδης, ΑΔ 17 (1961-2) Α 64-5, πίν. 25 ια, θ (Κάρπαθος ΥΕ ΙΙΙ Α 1). Zygouries, 149: 3, εικ. 138. ΑΕ 1895, 257-8 πίν. 10, 10 (ΙΙΙ Α 2 από πού;).

[66] Μαρινάτος, ΑΔ 20 (1965) Β 1, 204, πίν. 210 α και το ίδιο ΠΑΕ (1964), 91, πίν. 95 γ. Έργον (1964) 86. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.) 270-2 και Kountouri 2005, 283 κ. ε. με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία.

[67] Taylour-Papadimitriou, ΑΔ 18 (1963) Β 1, 83 πίν. 95 α κέντρο (ΙΙΙ Β). French BSA 59 (1964) 250 (ΥΕ ΙΙΙ Α 1). Wardle, BSA 64 (1969), 278 (Μυκήνες, οικία ειδώλων).

[68] Tiryns IX, 145, πίν. 68:2.

[69] Φαράκλας, ΑΔ 23 (1968) Β 1, 211, πίν. 161 α.

[70] Benzi 1992, 117, πίν. 96 n (ΙΙΙ Β), με βιβλιογραφία και κατάλογο θέσεων.

[71] Για τα παραδείγματα της Κρήτης, που αρχίζουν από την ΥΜ ΙΙΙ Α, βλ. Kanta 1980, 280-1 (Γουρνιά Ιεράπετρας, ΙΙΙ Α 1). Kanta- Karetsou 1998, 162 εικ. 4 (όμοια πόδια-στηρίγματα). Αποστολάκου, ΑΔ 53 (1998), Α, 49-51, σχ. 31, πίν. 14 (με πλούσια διακόσμηση και απολήγει σε πλαστικά κέρατα, ΙΙΙ Α 2, Γρα Λυγιά Ιεράπετρας, με βιβλιογραφία). Το ίδιο εικονίζεται και στις Πλόες 2003, 268 (ΥΜ ΙΙΙ Α 2), καθώς και άλλο προερχόμενο από Κριτσά Λασιθίου (ΥΜ ΙΙΙ Γ). Για τα ίδια βλ. και Σταμπολίδης-Καρέτσου 1998, 71-3 αρ. 34-5 με βιβλιογραφία.

[72] Ενδεικτικώς αναφέρομε το παράδειγμα από την Παλαίπαφο, βλ. Καραγιώργης 2002, 129 εικ. 269 (Κυπρο-Γεωμετρική περίοδο). Επίσης Catling, CBMW, 214 (Νικωσία, Κουκλιά κ. ά.

[73] Αμαυρόχρωμο, πρβλ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη 2005, 4, 12, 12.

Το σχήμα επιβιώνει και στα ΠΓ χρόνια.[75]

[74] Προέρχονται από τους δρόμους των τάφων 10 και 16 που ανέσκαψε η συγγραφέας και είναι προς δημοσίευση. Η περίπτωση των υποκρατηρίων του Κλαδέου είναι άκρως ενδιαφέρουσα, αφενός διότι είναι τα πρώτα, μετά από αυτό της Αγίας Τριάδας, που προέρχονται από ηλειακό νεκροταφείο, αφετέρου διότι δεν βρίσκουν ακριβή παράλληλα, αλλά διακρίνονται σαφείς μινωικές και κυπριακές επιρροές. Ενδεχομένως είναι επείσακτα, ή αποτελούν απομιμήσεις μινωικών – κυπριακών πρωτοτύπων.

[75] Kerameikos IV, πίν. 25. Kerameikos V, πίν. 68-9.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΚΥΠΕΛΛΑ (βλ. φυλλάδιο 14, σελ. 2-3).
Πηνιόσχημα κύπελλα (βλ. φυλλάδιο 14, σελ. 2).
Από το νεκροταφείο προέρχονται δύο κύπελλα. Το Π (Π 4557), πρακτικά ακέραιο, το οποίο βρέθηκε στον Τ. 31, ανάμεσα στα οστά των ανακομιδών. Το κύπελλο έχει συγκολληθεί από τρία τεμάχια και είναι ελλιπές σε μικρό τμήμα του σώματος, το οποίο έχει συμπληρωθεί. Το ύψος του είναι 0,1115 και η μέγιστη διάμετρος (βάσης) 0,915 μ. Ο πηλός του είναι καθαρός, κιτρινέρυθρος, το αλείφωμα κιτρινωπό και η βαφή διακόσμησης καστανή.
Ένα δεύτερο, μεγαλύτερο αλλά ελλιπές προέρχεται από το δρόμο του Τ. 20 (Π 5407).
Το κύπελλο Π 4557 χαρακτηρίζεται από το ευρύ, κυλινδρικό, σε σχήμα πηνίου σώμα. Τα τοιχώματά του στενεύουν στη μέση και διευρύνονται στη βάση και στο στόμιο, το οποίο καταλήγει σε απλό χείλος. Μία κάθετη, ταινιωτή λαβή αρχίζει λίγο κάτω από το χείλος και καταλήγει στη μέση περίπου του σώματος. Η βάση του είναι επίπεδη, ελαφρώς κυρτή στην περιφέρεια (FS 226).[1] Αν και συνήθως τα κύπελλα αυτού του τύπου φέρουν αυλακώσεις ή εγχαράξεις σε ομάδες, κάτω από το λαιμό, άλλα στο κέντρο,[2] στο δείγμα της Αγίας Τριάδας δεν παρατηρείται κάτι ανάλογο.[3]

Η οπή που έχει ανοιχτεί στη βάση πλησίον της περιφέρειας, σε θέση αντίθετη με τη λαβή, υποδηλώνει προφανώς κάποια τελετουργική χρήση του αγγείου.[4] Ομοίως, με οπή είναι δύο παραδείγματα από την Ιαλυσό,[5] ένα πηνιόσχημο κύπελλο από το θολωτό τάφο Διοδίων στη Μεσσηνία,[6] και ένα ακόμη δείγμα από το δυτικό νεκροταφείο Ελευσίνας.[7] Η πρακτική της χρήσης των κυπέλλων αυτών ως ρυτών είναι ασυνήθιστη στην ηπειρωτική Ελλάδα, σε αντίθεση με την Κρήτη που χρησιμοποιούσαν κύπελλα-ρυτά.[8]
Το δεύτερο κύπελλο (Π 5407 και 5416) σώζεται αποσπασματικά. Διατηρείται μόνο τμήμα από το κάτω τμήμα του σώματος και ένα δεύτερο από το πάνω, με τη λαβή. Τα δύο σωζόμενα τμήματα έχουν ύψος 0,125 μ. και φαίνεται ότι το κύπελλο αυτό ήταν μεγάλων διαστάσεων. Στο μέσον περίπου του σώματος διακοσμείται με κάθετες κυματοειδείς γραμμές.

[1] Το σχήμα ταυτίζεται με το FS 226 του Furumark (MP 56, 623, 625). Επίσης βλ. Περατή, Β, 226. Achaea, 124 εικ. 186, 268. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ΑΔ 43 (1988), 67, 69, πίν. 41, 43. Mountjoy, ΜΓΚ,68-69 (ΙΙΙ Α 1), 90-91 (ΙΙΙ Α 2), 118-9 (ΙΙΙ Β 1), 134 (ΙΙΙ Β 2). Benzi 1992, 124 κ. ε.
[2] Benzi 1992, 124, με βιβλιογραφία. Για την αυλάκωση στη μέση σε δείγματα στην Κρήτη, που γίνεται σπανιώτερη μετά την ΥΜ ΙΙΙ Α, αλλά συνεχίζει την εμφάνισή της και στην ΙΙΙ Β και γενικώς την εμφάνιση και την εξέλιξη του σχήματος εκεί, από ΙΙΙ Α-ΙΙΙ Γ βλ. Kanta 1980, 284-5, εικ. 36:2 και Popham 1970, 77 κ. ε. Επίσης εικονιζόμενα δείγματα από Χανιά και στον Tzedhakis 1969, 398 εικ. 6 και 406 εικ. 24. Δακτύλιο στο μέσον του σώματος και σε δείγματα της Μεσσηνίας, βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 233.
[3] Οι αυλακώσεις εμφανίζονται στο υλικό των Μυκηνών ήδη από την ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο και συνεχίζονται για όλη την ΙΙΙ Β βλ. French, BSA 60 (1965), 176, 186 (ΙΙΙ Α 2). Της ιδίας BSA 61 (1966), 219 (ΙΙΙ Β1). Mountjoy, BSA 71 (1976), 86 (Ν. οικία, ΙΙΙ Β 1).
[4] Ο τύπος του κυπέλλου-ρυτού, δεν απεικονίζεται στην τυπολογική εξέλιξη του ρυτού στον Κρητομυκηναϊκό κόσμο, που έχει κάνει ο Koehl, 1981, εικ. 1 και αναπαράγεται και στον Petit, Aegaeum 3, 1989, 14 και στον H¨agg, 1990, 182.
[5] Benzi 1992, 125. Επίσης ο Furumark (FS 228:1, 4) σημειώνει 2 ακόμη δείγματα από τη Γάζα και το Sultan Tekke, τα οποία αναφέρει Κυπρομυκηναϊκά.
[6] Χατζή, ΑΔ 50 (1995), 183 σχ. 3 ε (Διόδια, ΥΕ ΙΙΙ Α 1). Η Κουντούρη θεωρεί το παράδειγμα των Διοδίων πιθανή εισαγωγή από την Κρήτη, βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 235.
[7] Μυλωνάς, ΔΝΕ, πίν. 415 β. Mountjoy, RMDP, 536 εικ. 193:177 (το χρονολογεί στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο).
[8] Για συγκεντρωμένη βιβλιογραφία επί του θέματος και αναφορά σε κύπελλο-ρυτό από την Κέα βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 235.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τα πηνιόσχημα κύπελλα διακοσμούνται συνήθως σε ζώνες. Ομοίως και το κύπελλο Π 4557 του νεκροταφείου μας. Τρεις ταινίες περιτρέχουν το τμήμα κάτω από το χείλος και πάνω από τη βάση. Το υπόλοιπο σώμα, χωρίζεται από μία πλατιά σχετικά ταινία στη μέση περίπου, σε δύο ζώνες. Η πάνω ζώνη διακοσμείται από δίλοβα όστρακα στη σειρά και σε οριζόντια διάταξη (FM 25: 18).[9] Το διακοσμητικό θέμα της κάτω ζώνης δεν ταυτίζεται απόλυτα με τα θέματα του Furumark. Αποτελείται από ολόβαφα, αντωπά ημικύκλια, που χωρίζονται με στήλη εγκαρσίων γραμμών (σχηματοποιημένος πέλεκυς; FM 46:25 ή 65:10). Παρόμοιο με το θέμα που διακοσμεί την κάτω ζώνη του κυπέλλου Π 4557 είναι το θέμα σε αμφορίσκο από Ρόδο,[10] Κρήτη,[11] και από Μυκήνες.[12] Στη ράχη της λαβής εγκάρσιες παύλες[13] και στην εξωτερική επιφάνεια της βάσης παχιά σπείρα στο κέντρο και κύκλος στην περιφέρεια.[14] Συνήθως η εξωτερική επιφάνεια της βάσης στα σκεύη αυτά διακοσμείται με ομόκεντρους κύκλους.[15]

Στο εσωτερικό η διακόσμηση περιορίζεται μόνο σε λεπτή ταινία κάτω από το χείλος.[16]

Πηνιόσχημα κύπελλα που ως επί το πλείστον έχουν την επιφάνειά τους διηρημένη σε δύο ζώνες, οι οποίες διακοσμούνται με διαφορετικά θέματα έχομε από τις Μυκήνες,[17] Μεσσηνία,[18] Άγ. Στέφανο,[19] Αχαΐα,[20] Τίρυνθα,[21] Πρόσυμνα,[22] Αττική,[23] Σχηματάρι,[24] Περατή,[25] Ρόδο,[26] Κω,[27] και Κρήτη.[28]

---

[9] Παρόμοιο θέμα (σχηματοποιημένη αχιβάδα) εμφανίζεται ως παραπληρωματικό σε όστρακο από τα Νιχώρια, βλ. Nichoria II, εικ. 9-46:P3699.

[10] Benzi 1992, 27, 32-3, 402, πίν. 114: 1 (ΙΙΙ Β-Γ1).

[11] Popham, BSA 65 (1970), 200 εικ. 3:40 (ΙΙΙ Β, Κνωσσός). Schachermeyr 1979, 218 εικ. 59 (κροσσωτά όσρθια ολόβαφα ημικύκλια, σε αγγείο από Κνωσσό της ΙΙΙ Γ ύστερης)

[12] Όμοιο θέμα σε πιθαμφορίσκο από Μυκήνες, βλ. Παπαδημητρίου-Πέτσας, ΠΑΕ (1950), 210 εικ. 9. Παρόμοιο, με στήλη κάθετων γραμμών σε όμοιο κύπελλο από τις Μυκήνες, πρβλ. Mylonas Shear, Panagia Houses, 1987, 82, πίν. 21, εικ. 12.

[13] Στα πρωιμότερα δείγματα η ράχη της λαβής είναι συνήθως ολόβαφη, με εξηρημένο μικρό τρίγωνο στην κορυφή, πρβλ. Benzi 1992, 125.

[14] Για την ταινία-δακτύλιο στην περίμετρο της βάσης πρβλ. Podzuweit 1978, 489 εικ. 35:14 (Τίρυνθα, ΙΙΙ Γ). Benzi 1992, 125, σημ. 96, 99.

[15] Για τη διακόσμηση της βάσης με ομόκεντρους κύκλους, και της λαβής βλ. Περατή Β, 226-7. Benzi 1992, 125. Οι ομόκεντροι κύκλοι εμφανίζονται στα ύστερα δείγματα, όπως μαρτυρούν τα παράλληλα από την Περατή.

[16] Benzi 1992, 125.

[17] Wace, BSA 51 (1956), 121 της ΥΕ ΙΙΙ Α περιόδου. Του ιδίου BSA 49 (1954), 239, πίν. 31 c. BSA 50 (1955), 227, 228, πίν. 44 d, 45 f. BSA 51 (1956), 121, πίν. 29 a, 30. BSA 52 (1957), 213, πίν. 41 d. Wardle, BSA 64 (1969), 269 εικ. 4 (18-19), σ. 272, πίν. 60 c, d (Citadel House, ΙΙΙ Β 1). Mountjoy, BSA 71 (1976) 86, εικ. 5 (Νότια οικία ΙΙΙ Β). Βερδελής, ΠΑΕ (1961), 166, πίν. 123 α. Του ιδίου ΠΑΕ (1962), 80, πίν. 87 β. French, BSA 59 (1964) 249 εικ. 2:17, πίν. 68 b (βόθρος Ατρέα ΙΙΙ Α 1). Της ιδίας 60 (1965) 176, 186 εικ. 8, αρ. 1-4, εικ. 9 αρ. 1-3 (ΙΙΙ Α 2), πίν. 52 c. 61 (1966) 219, εικ. 3 αρ. 27-8 (ΙΙΙ Β 1). Της ιδίας 62 (1967), 155-4, 156, εικ. 7 (Οικία Σφιγγών ΙΙΙ Β 1). Της ιδίας, BSA 64 (1969) 76 (ΙΙΙ Β 2). Μυλωνάς, ΠΑΕ (1973), 102, πίν. 114 (ΙΙΙ Β2). Mylonas Shear, Panagia Houses, 1987, 82, πίν. 21, εικ. 12.

[18] PN, I, 374-375, πίν. 365, 366, σχ. 33 από τον Εγκλιανό. PN III, εικ. 155:17. Nichoria II, εικ. 9-46:P 3698-9 (τέσσερα όστρακα από τον οικισμό Νιχωρίων). Χατζή, ΑΔ 50 (1995), 183 σχ. 3 ε (Διόδια, ΥΕ ΙΙΙ Α 1). Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 233 κ. ε.

[19] Taylour, BSA 67 (1972), 258-9, πίν. 50 a (ΙΙΙ Α/Β). Mountjoy, RMDP, 263, εικ. 86:69 (ΥΕ ΙΙΙ Α 1).

[20] Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 544-5 (ΙΙΙ Α 2-ΙΙΙ Γ πρώιμη).

[21] Βερδελής-French, ΑΔ 20 (1965), 148. Mountjoy, RMDP, 141-2 αρ. 259 (ΙΙΙ Β 1, με διακόσμηση σπειρών).

[22] Prosymna, 431, εικ. 100, 109, 141, 254.

[23] Stubbings, Attica, 35, πίν. 8, 10, 12, 13. Παπαδημητρίου, ΠΑΕ (1955), 83, πίν. 28 γ. Broneer, Hesperia 8 (1939), 372-375, εικ. 55 (από κρήνη Ακροπόλεως). Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ΑΔ 43

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Καμιά φορά έχουν ένα διακοσμητικό θέμα σε όλη την επιφάνεια, ή το ίδιο θέμα σε δύο ζώνες,[29] ή είναι ολόβαφα.[30]
Τα διακοσμητικά θέματα των αγγείων αυτών είναι συνήθως η πορφύρα, οι φολίδες, το δικτυωτό, η σπείρα, τα άνθη, το Νσχημο, τρικάμπυλα τόξα κ. ά. Εσωτερικά τα πηνιόσχημα κύπελλα είναι ολόβαφα.[31]
Παραδείγματα έχομε από ταφικά σύνολα, αλλά περισσότερα από οικιστικά. Για να συμπληρωθεί ο κατάλογος των θέσεων, ενδεικτικώς αναφέρομε δείγματα γνωστά από την Αχαΐα,[32] Μεσσηνία,[33] Λακωνία,[34] Αττική,[35] Βοιωτία,[36] Φωκίδα,[37] Εύβοια,[38] και νησιά, όπως Μήλος, Ρόδος, Κως, Νάξος κ. ά.[39] Ιδιαίτερη άνθηση γνωρίζει στην Κρήτη από την ΥΜ ΙΙΙ Α έως την ΥΜ ΙΙΙ Γ περίοδο.[40]
Το πηνιόσχημο κύπελλο, όπως προκύπτει από τα παραπάνω, γνωρίζει ιδιαίτερη διάδοση τόσο στην ηπειρωτική, όσο και στη νησιωτική χώρα, κυρίως κατά τους ΥΕ ΙΙΙ Α-Β χρόνους.[41]

Σχολιασμός. Προέλευση-χρονολόγηση.
Το σχήμα του αγγείου που προέρχεται από μεταλλικά πρότυπα,[42] και αποτελεί εξέλιξη του κυπέλλου Βαφειού,[43] απαντάται συχνά κατά τη διάρκεια της ΥΕ ΙΙΙ

(1988) Α, 67, 69, πίν. 41, 43. Μυλωνάς, ΔΝΕ Α, 197, αρ. 296, Β 241 και Γ πίν. 35 β, 415 β (ΙΙΙ Α). Ath.Agora XIII, 250-1 αρ. 429, πίν. 60 (ΙΙΙ Α 2-Β). Mountjoy, 1986, 63, εικ. 73:2 (Βουρβάτσι, ΥΕ ΙΙΙ Α 1). Mountjoy, RMDP, 523-4 αρ. 118 (ΙΙΙ Α 1), 536-7 αρ. 174-177 (ΙΙΙ Α 2). Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, 2001, 31-2, 66 (ΙΙΙ Α 1-2, Βουρβάτσι, διακόσμηση σε ζώνες και αν΄γλυφο δακτύλιο στο κέντρο περίπου του σκεύους).

[24] Orchomenos V, 74-5, εικ. 29:111 (ΙΙΙ Β).

[25] Περατή, Β, 226-227.

[26] Benzi, 1992, 124-7, πίν. 49 f, 80 o, 92 a, 93 d, 104 I, 145 l, m. Karantzali 2001, 33, εικ. 29:16480, 16508, πίν. 25 a-b (Πυλώνα, ΙΙΙ Α 2-Β 1).

[27] Morricone 1965-6, 38, 284, εικ. 10.

[28] Mountjoy κ. ά. BSA suppl. 34 (2003), 144-5 εικ. 4.41:767 (Κύπελλο με προχοή, Κνωσσός, Ν. Οικία, ΥΜ ΙΙΙ Α 2), όπου και βιβλιογραφία.

[29] Ενδεικτικώς βλ. Wiencke, Hesperia 67 (1998), 133-4, εικ. 6 (Λέρνα ΙΙΙ Α 2), όπου η διακόσμηση χωρίζεται σε δύο ζώνες με το ίδιο όμως θέμα. Popham, BSA 73 (1978), 180 εικ. 1, πίν. 25 d (Κνωσσός, ΥΜ ΙΙΙ Β). Mountjoy 2007 α, 342 εικ. 8.21 (424, Φυλακωπή, ΙΙΙ Β).

[30] Ενδεικτικά αναφέρομε ένα δείγμα από Τρύπες Κλαδέου, βλ. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998) Β 1), πίν. 96 γ. Επίσης Achaea, 124, εικ. 186, 268.

[31] Σχόλια για τη διακόσμηση των κυπέλλων με βιβλιογραφία βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 234-8.

[32] Achaea, 122-3 εικ. 268 c (αναφέρεται μόνο ένα δείγμα, ολόβαφο).

[33] Shelmerdine 1977, 51-2, 107 εικ. 35. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 233-237 με κατάλογο θέσεων και βιβλιογραφία.

[34] Mountjoy, RMDP, 264:69, εικ. 86:69 (διακοσμείται με σπογγωτό, ΥΕ ΙΙΙ Α 1), 272:105, εικ. 90:105 (ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο).

[35] Ath. Agora, 226:XXV-2, πίν. 53: XXV-2. Benzi, CMAttica, 290:382 (ΥΕ ΙΙΙ Α-Β). Μυλωνάς, ΔΝΕ, πίν. 10 α:18, 35 β:296, 60 γ:505. Αναστασίου-Αλεξοπούλου 1989, 375:3928 (Σαλαμίνα, ΥΕ ΙΙΙ Β). Alt-Agina IV, 1, 96:310-314, πίν. 33:310-4.

[36] Orchomenos V, εικ. 3:47, 7:141, 41:4.

[37] Mountjoy, RMDP, 752 (Μεδεών). M¨uller, BCH 116 (1992), 459 εικ. 7 a:4 (Δελφοί, ΥΕ ΙΙΙ Α 2).

[38] Hankey, Khalkis, πίν. 19:466, 534 (ΥΕ ΙΙΙ Β).

[39] Mountjoy, RMDP, 904:67, 68, εικ. 367:37, 38 (ΥΕ ΙΙΙ Α 1), 906:86, 87 εικ. 368:86, 87 (ΥΕ ΙΙΙ Α 2), 909:108, 109, εικ. 369:108, 109 (ΥΕ ΙΙΙ Β), δείγματα από Φυλακωπή. Mountjoy 2007 α, 342 εικ. 8.21 (424, Φυλακωπή, ΙΙΙ Β). Morricone, 1965-6, 37 εικ. 10, 200, εικ. 209 (Κως). Benzi 1992, 124-127, πίν. 14 d, 38 o, 49 f, 92 a, 104 I, 142 p, 143 a.

[40] Kanta 1980, 284-5. Popham 1970, 77, πίν. 29 d, 15 d, 45 e.

[41] Περατή Β, 227. Benzi 1992, 125-7. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 237-8.

[42] Broneer, Fountain, 374-375. Περατή Β, 227. Ath. Agora, XIII, 130. Stubbings, Attica 64. Achaea 124. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 237.

[43] Για το κύπελλο τύπου Κεφτού βλ. Lolos 1985, 240 κ. ε. Mountjoy 1986, 63 εικ. 73:3 (εξέλιξη από το κύπελλο τύπου Βαφειού). Της ιδίας RMDP, 1226. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 237.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

περιόδου και κυρίως στην ΥΕ ΙΙΙ Α και Β. Εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1,[44] συνεχίζεται η παραγωγή του στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2, αλλά και στην ΙΙΙ Β,[45] και επιβιώνει έως το τέλος της ΥΕ ΙΙΙ Γ με κάποιες αλλαγές στο σχήμα του (στενεύουν αρκετά τα τοιχώματα στη μέση του σώματος, προσδίδοντας έντονα αμφίκοιλο περίγραμμα στο σώμα) και στη διακόσμηση (κυρίως ολόβαφα).[46]

Τα περισσότερα δείγματα των ΥΕ ΙΙΙ Α-Β χρόνων έχουν την επιφάνειά τους διηρημένη σε δύο διακοσμητικές ζώνες.[47] Σπάνια είναι τα δείγματα που διακοσμούνται με εικονιστικές παραστάσεις.[48]

Τα τελευταία δείγματα χρονολογικά είναι από Μεσσηνία,[49] Περατή,[50] Αθήνα,[51] Λευκαντί[52] και Νάξο.[53] Το Π 4557 της Αγίας Τριάδας χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο και πιθανόν αποτελεί εισαγωγή, ενώ υστερώτερο φαίνεται να είναι το κύπελλο Π 5407 από το δρόμο του Τ. 20.

Το πηνιόσχημο κύπελλο εχρησιμοποιείτο κατά κανόνα ως αγγείο πόσεως. Σε κύπελλο από τις Μυκήνες η ανάλυση του περιεχομένου του έδειξε πιθανή ύπαρξη υδρόμελου.[54] Έχει προταθεί και η χρήση του σκεύους και ως μονάδα μέτρησης υγρών.[55] Σε τάφο της Πυλώνας Ρόδου, εντός κυπέλλου βρέθηκε μικρή αρύταινα.[56]

Στο δείγμα της Αγίας Τριάδας, η οπή στη βάση του επιβεβαιώνει την τελετουργική του χρήση σε ταφικές πρακτικές.[57]

---

[44] Mountjoy 1986, 63, εικ. 73.

[45] Tzavella-Evjen, AE 1992, 77 (Σαλαμίνα ΙΙΙ Β, διακοσμείται με πορφύρες). Nichoria II, 505. Mountjoy, RMDP, 141.

[46] Γενικώς βλ. Mountjoy, RMDP 126-7 αρ. 199 (Πρόσυμνα ΙΙΙ Α 2), 141-2 αρ. 259 (Μυκήνες ΙΙΙ Β 1), 271-2 αρ. 105-6 (Λακωνία ΙΙΙ Α 2), 412 αρ. 34 (ΙΙΙ Α 2), 536-7 αρ. 174-5 (Αττική ΙΙΙ Α 2), 843-4 αρ. 79 (Θεσσαλία ΙΙΙ Α 2), 916, εικ. 372:140, 1005-6 αρ. 49 (Ρόδος ΙΙΙ Α 2), 1023-4 αρ. 103-4 (Ρόδος ΙΙΙ Β), 1059-60 αρ. 228 (Ρόδος ΙΙΙ Γ πρώιμη-μέση), 1089-90 αρ. 30 (Κως ΙΙΙ Α 2), 1095-6 αρ. 53-4 (Κως ΙΙΙ Β), 1135-6 αρ. 28 (Κάλυμνος ΙΙΙ Γ μέση). Βλαχόπουλος 2006, Α, 136. Kanta 1980, 284. Benzi 1992, 130. Hallager 1997, 415.

[47] Βλ. παραπάνω βιβλιογραφία, και Mountjoy 1986, 63, εικ. 73, 85-6, εικ. 101, 112, εικ. 137.

[48] Mountjoy, RMDP, 141:260, εικ. 35:260 (παράσταση βοοειδούς).

[49] PN I, εικ. 365:234, 336. Έργον 1960, 149-152, εικ. 163 (Μουριατάδα). Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 237.

[50] Περατή Β, 226-7 (8 δείγματα).

[51] Broneer, Fountain, 372 εικ. 55.

[52] Lefkandi IV, 2006, 188, 215 εικ. 2.40 αρ. 5 (ΙΙΙ Γ φάση 3 Λευκαντί).

[53] Για την Περατή βλ. βιβλιογραφία παραπάνω. Για τη Νάξο βλ. Βλαχόπουλος, Περιφέρεια Β, 1999, 497, εικ. 12 α-β, όπου σε αυτό το σχήμα απαντάται και εικονιστικός ρυθμός. Γενικώς για συγκεντρωμένα παράλληλα του σχήματος και βιβλιογραφία βλ. Thomatos 2006, 121-125.

[54] Μινωιτών και Μυκηναίων Γεύσεις, 168:157.

[55] Mountjoy 1993, 123.

[56] Καράντζαλη, Περιφέρεια Α, 1994, 292 εικ. 25, 293.

[57] Mountjoy 1993, 125. Βλ. και παραπάνω σχετική παραπομπή με κύπελλα-ρυτά από την Ελευσίνα, Διόδια, Ρόδο και Κρήτη. Τα δείγματα προέρχονται αποκλειστικά από τάφους, βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 239. Για την περιορισμένη παρουσία του σκεύους σε οικιστικά κατάλοιπα αναρωτιέται η Mylonas-Shear (Panagia Houses, 82) μήπως οφείλεται στη χρήση τους ως στοιχεία σε κάποιες τελετουργίες, ή στη χρήση τους μόνον από συγκεκριμένα πρόσωπα (π. χ. τον επικεφαλής κάθε οικογένειας).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Κύπελλο-ημισφαιρικός κύαθος (βλ. φυλλάδιο 14, σελ. 2).
Από τον Τ. 2 προέρχεται το μόνωτο κύπελλο (Π 4266), το οποίο δεν ταυτίζεται απόλυτα με το σχηματολόγιο του Furumark, αλλά είναι παρόμοιο με το FS 212. Έχει ημισφαιρικό σώμα με αμφίκοιλο το κάτω τμήμα, κάθετη ταινιωτή λαβή, εξώκυρτο χείλος και δισκοειδή βάση με χαμηλό διαμορφωμένο πόδι.[58] Το άνω τμήμα του σώματος, από το χείλος έως τη ρίζα της λαβής, περίπου στη μέση της κοιλιάς διακοσμείται με φυλλοφόρο ταινία (FM 64).[59] Ομάδα ταινιών υπάρχει κάτω από τη λαβή και πάνω από τη βάση. Χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙ Β-ΙΙΙ Α 1 περίοδο.
Το θέμα είναι χαρακτηριστικό της ΥΜ Ι Α περιόδου.[60] Ένα πρώιμο δείγμα με ελαφρώς υπερυψωμένη βάση, έχομε από τον τάφο Γ του Β Ταφικού Κύκλου των Μυκηνών.[61] Το θέμα αυτό δεν εμφανίζεται ιδιαίτερα στην Ηλεία. Αντίθετα είναι συνηθισμένη διακόσμηση σε αγγεία άλλων περιοχών, κυρίως της Κρήτης,[62] αλλά και της ηπειρωτικής Ελλάδας σε κύπελλα τύπου Kefti της ΥΕ Ι-ΙΙ περιόδου,[63] και σε κύλικες.[64] Προφανώς αποτελεί επιβίωση του πρώιμου αυτού θέματος.

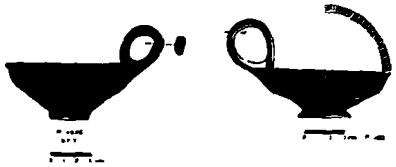
Π4266

[58] Mountjoy, RMDP 214-5 αρ. 92-95 (ελαφρώς διαφορετικό το σχήμα και η διακόσμηση από Κορινθία ΙΙ Β), 507-8 αρ. 32 (Ελευσίνα ΙΙ Α, το ίδιο εικονίζεται και στα Ελευσινιακά εικ. 92. 348).
[59] Χωρέμης, ΑΔ 26 (1971) Β1, 260, πίν. 231 α (Εύβοια). Warren, ΑΔ 27 (1972), Β 2, 628, πίν. 588 α (της ΥΜ Ι Α περιόδου, από Κνωσσό). Bernini, BSA 90 (1995), 78-9 εικ. 16:105 (χωρίς βάση όμως, από Παλαίκαστρο, όπου η φυλλοφόρος διακοσμεί το άνω τμήμα του σώματος).
[60] Το λεγόμενο «χελώνιον», βλ. Lolos 1985, 426-430 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία.
[61] Πρβλ. Μυλωνάς 1973, 290, πίν. 52 ε.
[62] Θέμα συχνά σε Μινωϊκά αγγεία, κυρίως κύπελλα και τύπου Βαφειού, βλ. ενδεικτικώς Mountjoy κ. ά. BSA suppl. 34 (2003), 54-60, 71-7 (Κνωσσός, Ν. Οικία, ΥΜ Ι Α).
[63] Ενδεικτικώς αναφέρομε τα προερχόμενα από το θολωτό τάφο Ψαρίου Μεσσηνίας, βλ. Χατζή, ΑΔ 38 (1983) Β1, 112, πίν. 57 α. Επίσης βλ. και Wardle-Wardle, Λαμία 1999, 150-153, εικ. 2 (από τον Θέρμο της ΥΕ ΙΙ Α, κύπελλα τύπου Kefti). Macdonald 2004, 243, 245 (σε κύπελλα Κεφτί και σε κύπελλα σαν το δικό μας ΜΜ ΙΙΙ Β/ΥΜ Ι Α). Για το σχήμα στην Κρήτη βλ. Dimopoulou-Rethemiotaki, 2004, 367, 370 εικ. 31 της ΥΜ Ι (με διαφορετική διακόσμηση, όχι φυλλοφόρο).
[64] Παντελίδου 1975, 83, 185, πίν. 24 ζ (Αθήνα) σε εφυραϊκού τύπου κύλικα, εισαγμένη (ΥΕ ΙΙ Α).

ΚΥΑΘΙΑ (βλ. φυλλάδιο 15, σελ. 4-6).
Συνολικά 19 κυάθια βρέθηκαν στο νεκροταφείο, και προέρχονται από τους παρακάτω τάφους ως εξής:

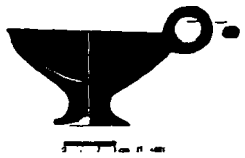
(Τ. 1). Π 11006.
(Τ. 2). Π 4257, 4262 (τριποδικό).
(Τ. 3). Π 4270.
(Τ. 7). Π 4323, 4345, 11051 (λαβή κυαθίου).
(Τ. 8). Π 11061, 11064.
(Τ. 10). Π 4364, 4366.
(Τ. 18). Π 4376.
(Τ. 31). Π 4561, 4569.
(Τ. 32). Π 6996 α (λαβή).
(Τ. 34). Π 4606, 4611, 4612.
(Τ. Ι). Π 5056.

Όλα τα κυάθια είναι μικρών διαστάσεων, με ύψος που κυμαίνεται από 0,06 έως 0,075 μ. και μέγιστη διάμετρο (χείλους) από 0,079 έως 0,105 μ. Ο πηλός που έχει χρησιμοποιηθεί είναι κιτρινέρυθρος, ανοικτός καστανός, ροδόχρωμος, ανοικτός καστανός, τεφρός και η βαφή μαύρη, καστανόμαυρη, καστανέρυθρη και ερυθρή.
Έχουν ρηχό, ημισφαιρικό σώμα, με ελαφρώς καμπύλα τοιχώματα, δακτυλιόσχημη βάση και ταινιωτή, υπερυψωμένη ή δακτυλιόσχημη λαβή. Από το σχήμα της λαβής ξεχωρίζομε και δύο διαφορετικούς τύπους κυαθίων[1]:
1). **Με υπερυψωμένη λαβή σε σχήμα θηλειάς** (βλ. φυλλάδιο 15, σελ. 4-6).
Πρόκειται για το σχήμα 237-238 του Furumark.

Στο FS 237 εντάσσονται: Π 11006 (Τ. 1), Π 4270 (Τ. 3), Π 11061 (Τ. 8), 4366 (Τ. 10), Π 4376 (Τ. 18), 4569 (Τ. 31), 4612 (Τ. 34).
Στο FS 238 ανήκουν τα: Π 4257 (Τ. 2), 4323, 4345 (Τ. 7), 11064 (Τ. 8), 4364 (Τ. 10), Π 4561 (Τ. 31), Π 4606 (Τ. 34), Π 5056 (Τ. Ι)[2].

2). Με ελαφρά υπερυψωμένη **λαβή, σε σχήμα κρίκου** (βλ. φυλλάδιο 15, σελ. 6), που

είναι προσαρμοσμένη ακριβώς στο χείλος. Εδώ εντάσσονται το Π 4257 (Τ.2), 4366 (Τ. 10) και 4611 (Τ. 34).
Και στους δύο τύπους το σώμα είναι αβαθές, με καμπύλα τοιχώματα και η βάση τους δακτυλιόσχημη. Το σώμα δεν διαφοροποιείται από τα προηγούμενα. Επίσης η βάση τους είναι δακτυλιόσχημη, εκτός του Π 4376, του οποίου είναι υπερυψωμένη, και ελαφρώς δισκοειδής.

Το Π 4262 στη βάση έχει τρία μικρά πόδια στη βάση και χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο.[3]
Το Π 4611 του Τ. 34 έχει υπερυψωμένη βάση, διαμορφωμένη σε μορφή χαμηλού στελέχους. Αποτελεί εξέλιξη του τύπου και παρόμοια προέρχονται

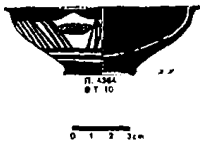
---

[1] Achaea, 119-120, εικ. 180-182, 270-272.
[2] Για παρόμοια βλ. Χωρέμης 1973, 36 πίν. 9δ (Καρποφόρα ΥΕ ΙΙ-ΙΙΙ Α 1). Stubbings, Attica, εικ. 13 Α. Shelton, 2000, 39-40 (Μυκήνες Π Β-ΙΙΙ Α 1). Benzi 1992, 124. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 547 (ο τύπος 237 εξαφανίζεται στην ΙΙΙ Α 1. Ο τύπος 238 υπάρχει και στην ΙΙΙ Α 2).
[3] Το ίδιο στην Αχαΐα, βλ. Achaea, 120-121, σημ. 17, 29, σ. 128 σημ. 29 (τα τρία πόδια αναφέρονται ως τοπικό χαρακτηριστικό που βρίσκει παράλληλα μόνο στην Κύπρο, Πιερίδου, ΠΡΚ 19, 69 αρ. 4 και 91 αρ. 2 (ΠΓ από Λάπιθο και Κούριον). Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1980) 109, πίν. 94 β.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

από το Ιερό κορυφής Γιούχτα, της ΥΜ ΙΙΙ Β περιόδου,[4] από Ηλεία,[5] Μεσσηνία[6] και Αχαΐα.[7]

Διακόσμηση (φυλλάδιο 15, σελ. 4-5).
Όλα τα κυάθια είναι μονόχρωμα, με ερυθρή (Π 11006, Τ. 1, 4345 (Τ. 7), Π 11061 (Τ. 8, Π 4606 (Τ. 34), καστανέρυθρη (Π 5056, Τ. Ι), μαύρη (Π 4270 (Τ. 3), 4323 (Τ. 7), Π 4376 (Τ. 18), Π 4561, 4569 (Τ. 31), Π 4611-12 (Τ. 34). ή καστανόμαυρη βαφή (Π 4257, 4262, Τ. 2, 4366 (Τ. 10), εκτός του Π 4364 (Τ. 10), το οποίο σε όλο το σώμα διακοσμείται με παραλλαγή φυλλοφόρου ταινίας (ή κυματιστές γραμμές με πτυχώσεις ή χελώνιο) FM 67 (YEI-III), ή 78 (I-II A).[8]

Μερικά φέρουν διακόσμηση στο χείλος και στη ράχη της λαβής. Το χείλος διακοσμείται με αμείβοντες (Π 4257) και με απλές εγκάρσιες γραμμές[9] (Π 4606 Τ. 34, 4612, Τ. 34). Επίσης η ράχη της λαβής διακοσμείται με αμείβοντες (Π 4257, Τ. 2, 4612) ή με εγκάρσιες παύλες (Π 4606, Τ. 34).

Σχολιασμός. Προέλευση-χρονολόγηση.
Το κυάθιο, σχήμα αγγείου που ανάγει την προέλευσή του σε μεταλλικά πρότυπα,[10] είναι τύπος που απαντάται συχνά, από την ΥΕ Ι έως και την ΥΕ ΙΙΙ Α περίοδο,[11] αν και κάνει την εμφάνισή του ήδη από τη ΜΕ περίοδο.[12]
Ανήκουν όλα στο ίδιο σχήμα FS 237-8,[13] με δακτυλιόσχημη λαβή ή σε σχήμα θηλειάς. Έχουν ρηχό, ημισφαιρικό σώμα, επίπεδο χείλος, υπερυψωμένη, σε σχήμα θηλειάς λαβή, που φύεται στο χείλος και καταλήγει σε αυτό, ή λίγο πιο κάτω στο σώμα του αγγείου, και δακτυλιόσχημη βάση.
Το Π 4262 που διαθέτει τρία πόδια στη βάση δεν βρίσκει εύκολα παράλληλα. Όμοιο προέρχεται από τη Χαλανδρίτσα, και την Κύπρο.[14] Από τη Ρόδο προέρχεται αβαθής ημισφαιρικός, προχοϊκός κύαθος (FS 253) με τρία πόδια.[15]

---

[4] Βλ. Ιωαννίδου-Καρέτσου, ΠΑΕ (1976), 416-7, εικ. 3 γ, πίν. 232 γ. Όμοιο και από το Μονοδέντρι Αχαΐας, βλ. Παπαποστόλου, ΠΑΕ (1977) Β, 487, πίν. 246 ε (ΙΙΙ Β).
[5] Από Αγραπιδοχώρι, βλ. Παρλαμά, ΑΕ 1971, πίν. Λ αβ.
[6] Lolos 1985, 343 (Βορούλια) εικ. 96-7 (ΥΕ Ι) με αναφορά για όμοια δείγματα από Περιστεριά, και Κακόβατο (ΥΕ ΙΙ Α). Όμοιο δείγμα από Βολιμίδια χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο, βλ. Κουντούρη 2002, (δ.δ.), 241-2.
[7] Achaea, εικ. 180 f.
[8] Το θέμα εμφανίζεται ιδιαίτερα σε ημισφαιρικά κύπελλα, σε αγγεία της Κρήτης, αλλά και της Μεσσηνίας, βλ. ενδεικτικώς, Κορρές, ΠΑΕ (1976), 282, πίν. 183 γ-δ (από το θολωτό τάφο στο Ρούτση, διακόσμηση χελωνίου). Πρώιμη διακόσμηση σε παρόμοιους τύπους αγγείων, βλ. Mountjoy, RMDP, 112-3 αρ. 131 (σε γωνιακό κύαθο, Πρόσυμνα ΙΙΙ Α 1), 203-4 αρ. 9 (σε κύπελλο FS 211, Κοράκου ΙΙ Α), 212-3 αρ. 71-2 (Κοράκου ΙΙ Β σε κύπελλα Βαφειού). Hatzaki 2007, 164 (ημισφαιρικοί κύαθοι και κύπελλα τύπου Βαφειού της ΜΜ ΙΙΙ Β).
[9] Όπως σε κυάθια της Αχαΐας, (βλ. Achaea, 120, εικ. 180 a, 271 c), της Πρόσυμνας (Prosymna εικ. 127:264, 455:155), της Μονεμβασιάς (ΑΔ 23 (1968), Α, πίν. 72 α-γ), της Αττικής (Attica, 63), από το Μπερμπάτι (Berbati, εικ. 33:3).
[10] Πρβλ. Karo 1930 πίν. CXXVII: 509 (αργυρό). Furumark, MP, 46, 52, 56. Stubbings, Attica, 63. Evans PM II:2, 637. Persson NTD, 135. Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968) Α, 160-1, πίν. 72 α-γ (ΥΕ ΙΙ Β-ΙΙΙ Α 1, με διακόσμηση ρόδακα και πλοχμού από τον Αγ. Ιωάννη)
[11] Ch.T. πίν. ΙΙ (ΥΕ Ι-ΙΙ) από τάφους 529, 533, XXXI:14 (ΥΕ ΙΙΙ). Prosymna II, εικ. 110:221 (ΥΕ ΙΙ), 692, 693, 373 (ΙΙΙ Α). Deiras, DV 139, 141, πίν. 73:1-5. Achaea, 121, εικ. 180-1.
[12] Valmin SME, 306 πίν. XIX: 52 (ΜΕ), 331 πίν. XX: 53-55 (ΥΕ ΙΙΙ).
[13] MP, σχ. 68, τύπος 238, εικ. 15, που τα χρονολογεί από την ΥΕ ΙΙ Β-ΙΙΙΑ1 περίοδο.
[14] Πρβλ. Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1980) 109, πίν. 94 β. Achaea, 120-121, σημ. 17, 29, σ. 128 σημ. 29 (τα τρία πόδια αναφέρονται ως τοπικό χαρακτηριστικό που βρίσκει παράλληλα μόνο στην Κύπρο,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στην συντριπτική τους πλειονότητα είναι μονόχρωμα.[16] Η διακόσμηση του χείλους και της λαβής με εγκάρσιες γραμμές, μιμείται επίσης τη σκαλιστή διακόσμηση των μεταλλικών πρωτοτύπων.[17]

Τα πλησιέστερα συγκριτικά παράλληλα, εκτός από αυτά της Ηλείας[18] είναι εκείνα της Αχαΐας, με τα οποία είναι εντελώς όμοια.[19]

Το κυάθιο είναι σχήμα που απαντάται συχνά σε ταφικά σύνολα,[20] και οικιστικά,[21] ήδη από την προηγούμενη περίοδο (ΥΕ ΙΙ Β). Ιδιαίτερα σπάνιο είναι το σχήμα στη γειτονική Μεσσηνία,[22] σποραδικά εμφανίζεται στην Αττική,[23] Σαλαμίνα,[24] ενώ απουσιάζει στα Δωδεκάνησα. Αντίθετα στην Κρήτη το κυάθιο απαντά σε ταφικά και οικιστικά σύνολα με ιδιαίτερη διάδοση στην ΥΜ ΙΙΙ Α και λιγότερο στην ΥΜ ΙΙΙ Β-Γ περίοδο.[25]

Τα πρωιμότερα κυάθια της Ηλείας εμφανίζονται στην ΥΕ ΙΙ,[26] ενώ τα περισσότερα χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2 περίοδο, όπως και αυτά της Αγίας Τριάδας. Το Π 4364, που σε όλο το σώμα φέρει καμπυλόγραμμες παράλληλες ταινίες (FM 67) θα μπορούσε να ενταχθεί λόγω της διακόσμησης στην ΥΕ ΙΙ-ΙΙΙ Α 1 περίοδο.[27]

Πιερίδου, ΠΡΚ 19, 69 αρ. 4 και 91 αρ. 2 (ΠΓ από Λάπιθο και Κούριον). Karageorghis, Kition I πίν. 28:141.

[15] Πρβλ. Benzi 1992, 124 (με βιβλιογραφία για Αχαΐα, Κύπρο και Μίλητο).

[16] Furumark, MP, 427.

[17] Prosymna εικ. 127:264, 455:155. Berbati, εικ. 33:3. Stubbings, Attica, 63. Δημακοπούλου ΑΔ 23 (1968) Α, πίν. 72:α-γ (Μονεμβασιά). Παρλαμά, ΑΔ 29 (1974) Α, πίν. 32 α-β (Ηλεία). Benzi, CMAttica, 1975, 33-4. Achaea 121, εικ. 180-1. Benzi 1992, 124. Κουντούρη 2002, (δ.δ.), 242.

[18] Βλ. όμοια από Τρύπες Κλαδέου (Βικάτου, ΑΔ 53 (1998) Β1, πίν. 96 γ), Αγραπιδοχώρι, (βλ. Παρλαμά, ΑΕ 1971, 55, 58, πίν. ΛΑ β, το χρονολογεί στην ΥΕ ΙΙ Β-ΙΙΙ Α 1, το αναφέρει και η Mountjoy, RMDP, σ. 383-384, εικ. 133:48 και το εντάσσει στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2), και από Διάσελλα (τάφος ΙΙ, βλ. BCH 81 (1957), 577, εικ. 13). Επίσης από Κλαδέο (Π 634), Ν. Μουσείο Ολυμπίας (Π 755). Παρλαμά, 1974, 40-41, πίν. 31 ε, (FS 238 ΙΙΙ Α1, από τον τάφο Καλόσακα) και πίν. 32 α,β (από Άσπρα Σπίτια). Το κυάθιο από τον τάφο Καλόσακα και στην Mountjoy, ό. π. 385, εικ. 133: 49. Της ίδιας περιόδου και από το Σαμικό, βλ. Γιαλούρης, 1965, πίν. 23 στ. Γενικώς για τα κυάθια στην Ηλεία βλ. Mountjoy, RMDP, 370, 383-5 αρ. 48-9 (ΙΙΙ Α 2 Αγραπιδοχώρι, Καλόσακα-Ολυμπία). Βικάτου 2001, 89, 97, 103, 113, 118-9 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία (Πεύκες).

[19] Βλ. Achaea 119-121, εικ. 181, 270 και Mountjoy, RMDP, 412, εικ. 144: 36-37 (FS 238, ΥΕ ΙΙΙ Α2). Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 547. Πετρόπουλος, 2000, 92 εικ. 51 (Σπαλιαρέικα Λουσικών).

[20] Deiras, 156, DV 141, DV 139, D 144 (πίν. LXXIII:1-5, της ΙΙΙ Α 1). PN III, 166, εικ. 234:22 (ανήκει στο FS 237, της ΥΕ Ι-ΙΙ περιόδου), σελ. 183, εικ. 236:10 (FS 238, ΙΙΙ Α 1), σελ. 201, εικ. 250:5. Tiryns VI, 112-114, πίν. 27:1, (FS 237), VIII 10, πίν. 31:3 (FS 238), XVIII 4, πίν. 49:2 (FS 237), XVI 3. 4. 6, πίν. 42:1 (FS 237), VII 5. 13 εικ. 29 (FS 237). Και από Αγ. Ιωάννη Μονεμβασιάς, βλ. Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968), Α, 160-162, πίν. 72 α-γ μόνο ως προς το σχήμα που η Δημακοπούλου χρονολογεί στην ΥΕ ΙΙ Β- ΙΙΙ Α 1 περίοδο. Μυλωνάς, ΔΝΕ, Α 29, 309, Β 242-3, Γ πίν. 11:28 (ΙΙΙ Α-Β), 416:507 (ΙΙ Α). Prosymna, εικ. 404 (FS 238, ΙΙΙ Α 2), το ίδιο και στη Mountjoy, RMDP, 126-127, εικ. 28:202. Hankey, Khalkis BSA 47 (1952) πίν. 19:473 Α (ΙΙΙ Α). Επίσης βλ. Alt-Ägina IV:1, 78, πίν. 9:138 (όμοιο ως προς το σχήμα μόνο). Δεϊλάκη, ΑΕ 1960, 132, πίν. 5: 37 (Ηραίο Άργους ΥΕ ΙΙ-ΙΙΙΑ). Σπυρόπουλος, ΑΔ 27 (1972) Β 2, 316, πίν. 268 β (Παραλίμνη). Ωνάσογλου, ΑΔ 34 (1979) Α, 38, πίν. 12 δ (Κουκάκι ΙΙΙ Α). Berbati, 32 εικ. 15:2 (ΙΙΙ Α 1), 52 εικ. 33:3, 6.

[21] Kadmeia I, 26 εικ. 49, 176-7 (μοιάζουν με το FS 236).

[22] Κουντούρη 2002, (δ.δ.), 241-2 (δύο δείγματα χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1 και ένα στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2).

[23] Ωνάσογλου, ΑΔ 34 (1979), Α, πίν. 12 δ (Κουκάκι).

[24] Αναστασίου-Αλεξοπούλου, 1989, 501-2.

[25] Kanta 1980, 266.

[26] Τα προερχόμενα από τον Προφήτη Ηλία Μακρυσίων βλ. Lolos 1985, 219 εικ. 578-580 (ΥΕ ΙΙ).

[27] Όμοιο διακοσμητικό θέμα σε κυλινδρικό αλάβαστρο από Θήβα της ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περιόδου, βλ. Κεραμόπουλλος, ΑΔ 3 (1917) 152, εικ. 113.3, και Mountoy, RMDP 658 αρ. 60 και 660.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στην αρχή της ΙΙΙ Β χρονολογούνται όσα διαθέτουν πιο σφαιρικό και βαθύ σώμα από τα υπόλοιπα.[28] Μία άλλη διαφοροποίηση ως προς το σχήμα με τα πρωιμότερα, είναι η βάση που είναι καλύτερα διαμορφωμένη και πιο ψηλή.
Το σχήμα του αγγείου αυτού είναι από τα πιο κοινά που απαντώνται στην Ηλεία και επιβιώνει έως την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο (όπως το τριποδικό της Αγίας Τριάδας).[29]
Το κυάθιο, σύμφωνα με τα μέχρι τώρα ανασκαφικά δεδομένα, αποτελεί χαρακτηριστικό σχήμα της Ηλείας και της Αχαΐας, κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α περίοδο.

ΚΥΑΘΟΙ (βλ. φυλλάδιο 15, σελ. 2-3).
Στην κατηγορία των αγγείων αυτών, αναφέρονται τα υπόλοιπα σχήματα κυάθων, που είναι.

1). Κύαθοι με γωνίωση (ή κωνικός κύαθος, βλ. φυλλάδιο 15, σελ. 2).

Εννέα συνολικά κύαθοι αυτής της κατηγορίας βρέθηκαν στους τάφους που αντιμετωπίζονται στην παρούσα μελέτη. Πιο αναλυτικά, πρόκειται για τους παρακάτω:

(Τ. 1). Π 4279.
(Τ. 2). Π 4260, 4269.
(Τ. 6). Π 4304, Π 6356.
(Τ. 17). Π 5231 (ελλιπές).
(Τ. 23, το μισό). Π 5748.
(Τ. 31). Π 4564.
(Τ. VII). Π 6377.

Είναι αγγεία μικρών διαστάσεων. Το ύψος τους κυμαίνεται από 0,041 μ. έως 0,063 μ. και η μέγιστη διάμετρος (χείλους) από 0,061 έως 0,094 μ. Ο πηλός τους είναι με λίγες προσμίξεις, ερυθρωπός, ροδόχρωμος, ανοικτός καστανός και τεφρός. Το αλείφωμα, όπου υπάρχει, είναι ελαφρώς ανοικτότερης απόχρωσης από το χρώμα του πηλού, ή ανοικτόχρωμο καστανό. Η βαφή διακόσμησης είναι μαύρη, γκρίζα, καστανή και ερυθρωπή.
Το σχήμα είναι το FS 230 του Furumark. Το σώμα είναι χωνοειδές, κωνικό, με ελαφρώς καμπύλα τοιχώματα, που ανοίγουν προς τα έξω, ενώ μία γωνίωση δημιουργείται πάνω από τη βάση, η οποία δακτυλιόσχημη. Το χείλος είναι απλό, και η λαβή κάθετη ταινιωτή (ή ελλειψοειδούς διατομής), που αρχίζει από το χείλος και καταλήγει στη μέση του σώματος.[30] Στο FS 231 του Furumark, εντάσσονται τα Π 4269 (Τ. 2), Η διαφορά των δύο τύπων εντοπίζεται στα τοιχώματα, όπου στον 231 (υστερώτερος τύπος) είναι αισθητά πιο καμπύλα και το αποτέλεσμα είναι το αγγείο να είναι πιο ευρύστομο.

---

[28] Όμοιο από Αχαΐα της ΥΕ ΙΙΙ Β 1 περιόδου, βλ. Achaea, εικ. 270 e.
[29] Βλ. Βικάτου, Περιφέρεια Α, 1994, 243.
[30] Για το σχήμα βλ. Furumark MP, 55, 624 (230). Achaea, 121, εικ. 273 a. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 547 (το ολόβαφο χρονολογείται στην ΙΙΙ Α 2). Είναι ο τύπος Α του Stubbings, Attica 35, πίν. 8:6-7 (230). Επίσης Mountjoy, MTK, 68-69 εικ. 74, και 91-92, εικ. 102. Γενικώς για κύαθους με γωνίωση βλ. Mountjoy, RMDP, 414, 416 αρ. 50-1 (ΙΙΙ Β Αχαΐα), 667-8, αρ. 94-5 (Θήβα ΥΕ ΙΙΙ Α 2). Όμοιο και από νεκρόπολη Ιαλυσσού, βλ. Benzi, Mycenaean expansion, Roma 1996, 955, 957 εικ. 3, 960 εικ. 12. Benzi 1992, 127 κ. ε. Morricone, 1965-6, 80 εικ. 53.

Διακόσμηση (βλ. φυλλάδιο 15, σελ. 2).
Ο τρόπος διακόσμησης των κυάθων αυτών είναι αρκετά απλός. Τα περισσότερα είναι ολόβαφα εσωτερικά και εξωτερικά (Π 4269, 4279, 4304) με μαύρο (Π 4269, Τ. 2), γκρίζο (Π 4279, Τ. 1), σκούρο καστανό (Π 4304, Τ. 6), ή ερυθρωπό χρώμα (Π 4564, Τ. 31)[31]. Οι βαμμένοι με μαύρο ή γκρίζο χρώμα θυμίζουν τα γκρίζα μινυακά αγγεία.[32] Ο ολόβαφος γκρίζος ή μελανός κύαθος εμφανίζεται και σε άλλα νεκροταφεία της Ηλείας[33], της Αχαΐας (βλ. παραπάνω σχετική σημείωση), της Κεφαλλονιάς,[34] της Χαλκίδας[35], αλλά και της νησιωτικής Ελλάδας[36]. Αρκετές φορές το αγγείο φέρει και διακόσμηση.[37] Στο νεκροταφείο μας από τα κυάθια με γωνίωση μόνον το Π 5231 του Τ. 17, που είναι ελλιπές, διατήρησε αποσπασματικά διακόσμηση σπείρας με αναδιπλούμενο στέλεχος (FM 49:14).[38]
Οι Π 4260 (Τ. 2), 6356 (Τ. 6) και 6377 (Τ. VII) έχουν ταινιωτή διακόσμηση.[39] Ο πρώτος έχει μία ταινία κάτω από το χείλος και μία πάνω από τη βάση. Η βάση του και η ράχη της λαβής είναι ολόβαφα. Ο δεύτερος έχει λεπτή ταινία στο χείλος και τρεις λεπτές πάνω από τη γωνίωση της βάσης. Και σε αυτόν βάση και ράχη λαβής είναι ολόβαφα. Γενικώς όμως οι κωνικοί κύαθοι σπανίως φέρουν διακόσμηση.[40]

Σχολιασμός. Προέλευση-χρονολόγηση.
Ο τύπος αυτός του μικρού κυάθου, με κατακόρυφες ή ελαφρώς αμφίκοιλες πλευρές, κωνικό πυθμένα και δακτυλιόσχημη βάση, με γωνίωση πάνω από αυτή, χωρίς να απαντάται συχνά, προέρχεται τόσο από ταφικά, όσο και από οικιστικά σύνολα, από όλο το Μυκηναϊκό Κόσμο,[41] και μιμείται μεταλλικά πρότυπα.[42]

---

[31] Ομοίως και οι της Αχαΐας, βλ. Achaea, 122, εικ. 184 c, e-h, 185 a. Επίσης για τους μονόχρωμους κωνικούς κύαθους.
[32] Benzi 1992, 127, πίν. 72 e, 79 l, όπου τους κατατάσσει στην κατηγορία της τεχνικής "a bucchero", και τα χρονολογεί στην ΙΙΙ Γ. Ο Blegen τα αναφέρει ως "gray minyan" βλ. Prosymna εικ. 235:470, 530:1032.
[33] Το σχήμα εμφανίζεται στην Ηλεία στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2, αλλά συνεχίζει να είναι δημοφιλές και στην ΙΙΙ Β, συνήθως ολόβαφο, Βλ. Γιαλούρης, ΑΔ 19 (1964) Β 2, 177, πίν. 187 α (Κλαδέος). Παρλαμά, ΑΔ 29 (1974) Α, 36, πίν. 29 β (Ολυμπία). Τα ίδια εικονίζονται και στην Mountjoy, RMDP, 383-4 αρ. 47 (το FS 230, ΙΙΙ Α 2 Ολυμπία), 386, 388, αρ. 62 (Κλαδέος, FS 231, ΙΙΙ Β).
[34] Souyoudzoglou-Haywood 1999, 63 πίν. 4 (και με διακόσμηση).
[35] Hankey, Khalkis, BSA 47 (1952) 74 πίν. 19:473 β. Το ίδιο και στην Mountjoy, RMDP, 703, 706 αρ. 36 (ΙΙΙ Α 1).
[36] Morricone, Coo, ET 15/2, εικ. 30, LT 56/2 εικ. 271. Για τη Ρόδο βλ. σημείωση παραπάνω και Maiuri 1923-4, 105, αρ. 5 με ταινιωτή διακόσμηση της ΙΙΙ Β από Ιαλυσσό. Μ. Benzi 1993, 282-3 εικ. 5 c, (ΙΙΙ Α2-Β, από το Σπήλαιο Βαθύ Καλύμνου). Για την Ανατολή, όπου επίσης εμφανίζεται βλ. Boysal, Bodrum Kat. Πίν. 22:6, 23:7, 24:1.
[37] Βλ. Kadmeia I, 26, 32-3, 81 σημ. 117-122, εικ. 47, 173-4 (ΙΙΙ Α 2) με βιβλιογραφία και για άλλα. Παντελίδου 1975, 84, 181, πίν. 27 γ (αμείβοντες, Αθήνα). Tiryns VI, πίν. 14:2 (σπείρα).
[38] Mountjoy, ΜΓΚ, 69 εικ. 74, 92 εικ. 102.
[39] Για ταινιωτή διακόσμηση βλ. Achaea, 122, εικ. 274 b. Benzi 1992, 127, πίν. 5 b χρονολογείται στην ΙΙΙ Β.
[40] Βλ. Benzi 1992, 127-8 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για τα διακοσμητικά θέματα.
[41] Εκτός από τα μέχρι τώρα αναφερόμενα πρβλ. Kadmeia I, 26 εικ. 47, 173-4. PN I, 362, εικ. 355-6 και PN III 47, εικ. 148:12 και σ. 55 εικ. 155:18, 260:5. Ath. Agora XIII, πίν. 54:T24/2. Alt-Agina IV:1, πίν. 32:291. Prosymna εικ. 206:1172, 227:435, 235:470. Stubbings, Attica, πίν. 8:6,7. Benzi, CMAttica, 37, 40. Benzi 1992, 127 και Achaea 121 για συγκεντρωμένη βιβλιογραφία.
[42] Βλ. Ch. T. 165 σημ. 4 (καταγωγή του σχήματος από μεταλλικά πρότυπα, αλλά και από αμαυρόχρωμα αγγεία. Επίσης πρβλ. Stubbings, Attica, 35. Benzi CMAttica, 1975, 34. Achaea, 122-3, σημ. 48-56. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 240.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σύμφωνα με τον Furumark (FS 230)[43] το σχήμα εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2. Ωστόσο, αντιπροσωπευτικά δείγματα που προέρχονται από τα Φρέατα της νότιας κλιτύος των Αθηνών, από τις Μυκήνες, την Τίρυνθα, την Πρόσυμνα και από άλλες περιοχές χρονολογούνται ήδη στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1 και θεωρείται πλέον ότι προέρχεται από το κύπελλο τύπου Κεφτί.[44] Θα μπορούσε να αποτελεί όμως και εξέλιξη του κωνικού-κυλινδρικού κυάθου που εμφανίζεται στην Κρήτη στην ΜΜ Ι-ΜΜ ΙΙΙ Α περίοδο.[45] Το σχήμα περισσότερο απαντάται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο[46]. Συνεχίζεται έως την ΥΕ ΙΙΙ Β 1 περίοδο,[47] όπου τα τοιχώματά του γίνονται περισσότερο καμπύλα (FS 231), όπως και στην ΙΙΙ Γ,[48] ενώ φαίνεται να επιβιώνει με μικρές διαφοροποιήσεις στο σχήμα του και κατά την Γεωμετρική περίοδο.[49]

Στην Ηλεία το σχήμα εμφανίζεται σποραδικά. Δείγματα έχομε από την Ολυμπία,[50] από τον Κλαδέο και το Αγραπιδοχώρι, ενώ μερικά ακόμη προέρχονται από τις τελευταίες ανασκαφές του Κλαδέου, του Αγραπιδοχωρίου, Χελιδονίου και Δάφνης.[51] Σχεδόν όλα φέρουν διακόσμηση, σε αντίθεση με αυτά της Αγίας Τριάδας, που είναι ολόβαφα.[52] Μονόχρωμα παράλληλα είναι σχετικά συχνά στην Κω,[53] στην Ανατολή,[54] και στην ηπειρωτική Ελλάδα απαντώνται στην Εύβοια,[55] Πρόσυμνα,[56] και στην Ηλεία, και Αχαΐα τα προαναφερθέντα δείγματα.

Γενικότερα δείγματα κωνικού κυάθου προέρχονται από διάφορες περιοχές, όπως τη Λακωνία,[57] Μεσσηνία,[58] Αττική,[59] Βοιωτία,[60] Εύβοια,[61] και νησιά.[62]

---

[43] Furumark, MP, 55, 64, 264, όπου θεωρεί το σχήμα ως παραλλαγή του κυλινδρικού κυπέλλου (FS 225).

[44] Prosymna, εικ. 260:625, 415:1214. Alt-Agina IV:1, πίν. 4:61. French, BSA 59 (1964) 249 (Μυκήνες ΙΙΙ Α 1). Tiryns VI, 31 αρ. 5, πίν. 14:2. Tiryns VIII, 17 αρ. 28, εικ. 4:1-2, πίν. 19:3. Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1970) πίν. 41 α (Τανάγρα). Mountjoy, 1986, 86, εικ. 102. Mountjoy, ΜΓΚ, 68. Mountjoy, RMDP 112-3 αρ. 130 (Πρόσυμνα), 330-1 αρ. 51-2 (Πύλος), 523-4 αρ. 119-122 (Αθήνα), 703, 706 αρ. 36 (ΙΙΙ Α 1, Εύβοια), 1082, 1085 αρ. 14 (Κως ΙΙΙ Α 1). Στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περίοδο χρονολογούνται και τα δείγματα που προέρχονται από τη Μεσσηνία, βλ. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 240. Καταγωγή του σχήματος από το κύπελλο Βαφειού υποστηρίζει και η Immerwahr (Ath. Agora, XIII, 130). Benzi 1992, 127.

[45] MacGillivray 2007, 116-7. Για την ΜΜ ΙΙΙ Β-ΥΜ ΙΒ βλ. Hatzaki 2007, 163.

[46] Βλ. Mountjoy, RMDP 126-7 αρ. 200-1 (Μυκήνες), 218-9 αρ. 119 (Κορινθία), 271-2 αρ. 107 (Λακωνία), 383-4 αρ. 47 (Ζούνη-Ολυμπία), 386-7 αρ. 62 (ΙΙΙ Β, από Κλαδέο με πιο καμπύλα τοιχώματα), 412 αρ. 35 (Αχαΐα), 414-6 αρ. 50-1 (ΙΙΙ Β Αχαΐα), 1005-6 αρ. 51, 52 (Ρόδος ΙΙΙ Α 2). Prosymna εικ. 167:338, 1134 και 404:818.

[47] Mountjoy, ΜΓΚ, 91-92. Mountjoy, RMDP 386-7 αρ. 61-2, (Αγραπιδοχώρι), 404, 414-6 αρ. 50-51 (Αχαΐα). Επίσης βλ. Μαρινάτος 1932, 13, εικ. 14

[48] Δείγματα από την Κω, από την ΥΕ ΙΙΙ Α 2 έως την ΙΙΙ Γ, βλ. Morricone, 1965-6, 62 εικ. 30, 80 εικ. 78, 124 εικ. 108, 152 εικ. 140, 155 εικ. 149, 157 εικ. 153, 182 εικ. 191 (όλα στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2), και 208 εικ. 221 της ΙΙΙ Γ. Επίσης για τα ίδια βλ. Benzi, Mycenaean expansion, Roma 1996, 955, 962-3 εικ. 19-21, 965 εικ. 25.

[49] Βλ. Χαριτωνίδης, ΑΔ 28 (1973), 9-10, πίν. 5 α-δ.

[50] Παρλαμά, ΑΔ 29 (1973-4) Α, 36:2, πίν. 29 β (Ζούνη). Το ίδιο εικονίζεται και στην Mountjoy, RMDP, 383-4 αρ. 47 (μονόχρωμο, ΙΙΙ Α 2).

[51] Πρβλ. Παρλαμά, ΑΕ 1971, πίν. ΛΑ γ (Αγραπιδοχώρι). Γιαλούρης, ΑΔ 19 (1964) Β, πίν. 187 α (Τρύπες Κλαδέου). Και τα δύο εικονίζονται στην Mountjoy, RMDP, 386, 388 αρ. 61-2 (μονόχρωμα, ΙΙΙ Β). Τα υπόλοιπα που αναφέρομε δεν είναι δημοσιευμένα.

[52] Τεχνική "bucchero" κατά τον Benzi 1992, 7, 127.

[53] Morricone, 1965-6, εικ. 30, 271.

[54] Boysal Bodrum Kat. Πίν. 22:6, 23:7, 24:1.

[55] Hankey, Khalkis, 74 πίν. 19:473.

[56] Prosymna εικ. 235:470, 530:1032 (gray minyan).

[57] Mountjoy, RMDP, 272:107, εικ. 90:107.

[58] Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία στην Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 240-1.

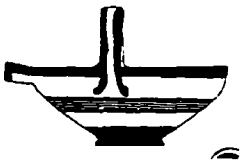
[59] Παντελίδου 1975, 87-8, πίν. 27 γ.

[60] Κεραμόπουλλος, ΑΔ 3 (1917), 85 εικ. 61 α (Θήβα). Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1970), πίν. 41 α.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Τα διακοσμητικά θέματα που συνήθως εμφανίζονται στο σχήμα είναι: σπογγωτό, σπείρα με καμπύλο μίσχο, κισσό με μίσχο κ. ά.[63]
Τα περισσότερα δείγματα της Αγίας Τριάδας εντάσσονται χρονολογικά στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο, εκτός των Π 4269 (Τ. 2) που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Β. Επίσης ο Π 4260 ανήκει στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2-Β περίοδο.

2). Προχοϊκοί κύαθοι (βλ. φυλλάδιο 15, σελ. 3).
Στην κατηγορία αυτή διακρίνομε τους αβαθείς, τους ημισφαιρικούς και τους κωνικούς.
α). Αβαθείς προχοϊκοί κύαθοι (βλ. φυλλάδιο 15, σελ. 3 πάνω). Ανήκουν στο σχήμα 253 του Furumark. Βρέθηκαν συνολικά τρεις τέτοιοι κύαθοι:[64]
(Τ. 31). Π 4560

Το ύψος του είναι 0,118 και η διάμετρος χείλους 0,17 μ.
Ο πηλός είναι ωχροκίτρινος ή κιτρινέρυθρος. Το αλείφωμα στο ίδιο σχεδόν χρώμα και η βαφή διακόσμησης μαύρη και ερυθρή.
Έχουν αβαθές ημισφαιρικό σώμα, με οριζόντιο (Π 5017) ή απλό χείλος (Π 4560) στο οποίο υπάρχει προχοή, που σχηματίζει γωνία 90° με τη λαβή. Η βάση τους είναι δακτυλιόσχημη. Η λαβή είναι ταινιωτή, υπερυψωμένη, που ξεκινά από το χείλος, και αναδιπλούμενη καταλήγει λίγο κάτω από το χείλος.[65]
Η διακόσμηση των κυάθων αυτών είναι αρκετά απλή. Η ράχη της λαβής είναι ολόβαφη, ή τονίζονται με ταινίες τα περιθώρια. Ταινία περιτρέχει το χείλος και το άκρο της προχοής. Τρεις λεπτές ταινίες υπάρχουν στη μέση του σώματος ή ομάδα πλατιών με ενδιάμεσες λεπτές ταινίες, ενώ η βάση είναι ολόβαφη. Επίσης στο εσωτερικό του αγγείου υπάρχουν δύο ομάδες ταινιών. Η εσωτερική επιφάνεια της βάσης κοσμείται από ομόκεντρους κύκλους, ενώ ελαφρά κωνοειδής απόφυση δηλώνει το κέντρο.
Το σχήμα, άλλοτε διακοσμημένο με ταινίες και άλλοτε με άλλα θέματα απαντάται σε πολλές περιοχές.[66] Εμφανίζεται στην ΙΙ Α ως το τέλος της ΙΙ Β,[67] και συνεχίζεται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2,[68] και στην ΙΙΙ Β.[69]

---

[61] Hankey, Chalkis, πίν. 19:447 Β.
[62] Souyoudzoglou-Haywood 1999, 68 πίν. 4 (Κεφαλλονιά). Benzi 1992, πίν. 8 c, 49 g, 79 I.
[63] Για τα διακοσμητικά θέματα με βιβλιογραφία βλ. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 240.
[64] Οι άλλοι δύο προέρχονται από τους τάφους 24 και 25 ανασκαφής Αραπογιάννη και δεν συμπεριλαμβάνονται στην παρούσα μελέτη.
[65] Furumark, MP, 627. Ο τύπος Β του Stubbings, Attica, 34, 63, εικ. 13. Achaea, 120, εικ. 270 f-i. Benzi 1992, 124 κ. ε. Holmberg, Berbati (II A-III B). Benzi, CMAttica,1975, 207, πίν. Χ. Περατή Β, 218, όπου και βιβλιογραφία. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ΑΔ 43 (1988) Α, 23, πίν. 11 (26), ΙΙΙ Β, πίν. 38 (118), ως προς το σχήμα. Persson, NTD 135 (προέλευση από μεταλλικά πρότυπα). Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 365 (Τ. 29/34, ΙΙΙ Β).
[66] Παπαδημητρίου, ΠΑΕ (1955) πίν. 27 δ (Γλυφάδα). Tiryns VI, 53, πίν. 28:2, 51:2. Prosymna T. XXXIII 476 εικ. 235, Τ. ΙΙΙ 135, εικ. 457 (βλ. εικ. 150, 235, 255, 454, 474, 521, 557). Fr¨odin-Persson, Asine 368, 416 εικ. 239, 271. Πωλογιώργη, ΑΔ 39 (1984) Β, 299 πίν. 155 γ (Χανιά). Benzi 1992, 124.
[67] Πρβλ. Stubbings, Attica, πίν. 8:11. Prosymna 428-9. Asine 1, 38, 368, εικ. 239, 7:47-49, 271:11, 12, 14. PN I, 357, τύπος 6. Hankey, Khalkis, 73, πίν. 19:467.
[68] ChT. 530:12, πίν. LII. French 60 (1965), 172. (Μυκήνες). Mountjoy, RMDP 126-7 αρ. 206 (Πρόσυμνα ΙΙΙ Α 2), 141-2 αρ. 265 (Πρόσυμνα ΙΙΙ Β), 537-8 αρ. 183 (Αττική ΙΙΙ Α 2), 668-9, αρ. 100 (Θήβα) ΥΕ ΙΙΙ Α 2. Δεϋλάκη, ΑΕ 1960, 132, πίν. 5:21 (Ηραίο Άργους). Kadmeia I, 27, εικ. 52-3, 182-6. Holmberg, Berbati, 31 εικ. 19 και σ. 32-3 (II A-III B, Τα δύο από τα 3 εικονιζόμενα (FS 253), ο Holmberg τα χρονολογεί στην ΥΕ ΙΙ Α-ΙΙΙ Β, και το άλλο (FS 241) στην ΙΙΙ Α 2 περίοδο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

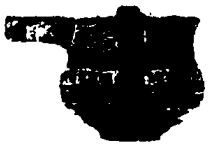
Στην Ηλεία το σχήμα εμφανίζεται στο νεκροταφείο της Δάφνης και του Κλαδέου.[70] Δύο από τα τελευταία δείγματα του τύπου εμφανίζονται στην Περατή.[71] Σποραδικά μόνο εμφανίζεται και στην Κρήτη.[72]
Όσον αφορά στη χρήση τους έχουν διατυπωθεί διάφορες θεωρίες. Ο Stubbings[73] τους αποδίδει λατρευτική χρήση, και ότι θα μπορούσε να χρησιμοποιείται το σκεύος όπως η κλασική φιάλη για λατρευτικές χοές. Ο Blegen[74] υποστηρίζει ότι πρόκειται για αγγεία χοών, ή πιθανώς λύχνους. Περισσότερο πιθανή φαίνεται η δεύτερη υπόθεση.[75]

β). Προχοϊκοί ημισφαιρικοί κύαθοι (βλ. φυλλάδιο 15, σελ. 3 κάτω).
Πρόκειται για το σχήμα 249 του Furumark. Βρέθηκαν συνολικά τρία τέτοια αγγεία:
(Τ. 7). Π 4330, 4343
(Τ. 20). Π 4414.

Το ύψος τους είναι μεταξύ των 0,056-0,066 μ. και η μέγιστη διάμετρος 0,064-0,079 μ. Ο πηλός είναι ροδόχρωμος, ανοικτός καστανός. Το αλείφωμα που έχει χρησιμοποιηθεί είναι ελαφρώς ανοικτότερης απόχρωσης και η βαφή διακόσμησης καστανή, καστανέρυθρη και ερυθρωπή.
Το σώμα τους είναι βαθύ ημισφαιρικό με απλό, ελαφρώς εξώκυρτο χείλος. Και τα τρία έχουν μικρή γεφυρόστομη προχοή, που σχηματίζει ορθή γωνία με τη λαβή. Η βάση τους είναι δακτυλιόσχημη και η λαβή κάθετη ταινιωτή, ή ελλειψοειδούς διατομής (Π 4343), αρχίζει από το χείλος και καταλήγει στη μέση του σώματος.[76]

Διακόσμηση.
Οι δύο κύαθοι (Π 4330, 4343) φέρουν διακόσμηση στον ώμο, ενώ ο τρίτος (Π 4414) είναι ολόβαφος με ερυθρωπή βαφή.[77] Στο εσωτερικό τους ταινία κάτω από το χείλος.[78]

Ο Π 4330 της ΥΕ ΙΙΙ Α 2-Β 1 περιόδου, έχει ολόβαφη τη ράχη της λαβής και τη βάση. Στη βάση του λαιμού έχει πλατιά ταινία και στη

---

[69] Πρβλ. Furumark, MP 627, εικ. 13. French, BSA 62 (1967), 167, εικ. 12 (97), Μυκήνες ΙΙΙ Β 1. Παρλαμά 1984, 235-7 σχ. 69, πίν. 113-4 (Σκύρος). Popham, BSA 65 (1970), 195, 197, πίν. 51 f (ΙΙΙ Β Κνωσσός).
[70] Αραπογιάννη, ΑΔ 53 (1998), Β 1, 224, πίν. 91 α (ολόβαφος από το Θ. Τ. 7 Δάφνης). Από τον Κλαδέο τα δείγματα προέρχονται από ανασκαφή της συγγραφέως και προς το παρόν δεν έχουν δημοσιευτεί.
[71] Περατή Β, 218-9.
[72] Kanta 1980, 269. Β. Αποστολάκου, ΑΔ 53 (1998), Α, 60, σχ. 42, πίν. 17 (ΙΙΙ Β, Γρα Λυγιά Ιεράπετρας), σημ. 180 με βιβλιογραφία για δείγματα από Κρήτη.
[73] Stubbings, Attica, 34.
[74] Πρβλ. Prosymna 468.
[75] Βλ. σχολιασμό και από Παρλαμά 1984, 237, 355, σημ. 80.
[76] Πρόκειται για τον τύπο F του Stubbings (Attica 32 κ. ε.). Achaea, 122, εικ. 273 e-f. Benzi 1992, 129 κ. ε. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 548 (ΙΙΙ Α 2-ΙΙΙ Γ). Για το σχήμα βλ. Hesperia 41 (1972), πίν. 97 (Αγία Ειρήνη, ΙΙΙ Α 2). Benzi 1975, 295.402 (Βουρβάτσι, ΙΙΙ Α 2). Alt-Agina IV.1, πίν. 32.303 (ΙΙΙ Β 1). Τα ίδια αναφέρονται και στη Mountjoy, ΜΓΚ, 93 (ΙΙΙ Α 2), 120 (ΙΙΙ Β 1). Mountjoy, RMDP 126-7 αρ. 205 (Άργος ΙΙΙ Α 2), 412 αρ. 38 (Αχαΐα ΙΙΙ Α 2), 537-8 αρ. 179-82 (Αττική ΙΙΙ Α 2), 550-1 αρ. 240-1 (Αττική ΙΙΙ Β 1), 882-3 αρ. 66 (Κέα ΙΙΙ Α 2), 1005-6 αρ. 55 (Ρόδος ΙΙΙ Α 2), 1089-90 αρ. 32 (Κως ΙΙΙ Α 2).
[77] Όμοιος, ολόβαφος από την Αχαΐα, βλ. Achaea, 122, εικ. 185 d, c (ΙΙΙ Α 2 b) και Mountjoy, RMDP, 412 αρ. 38 (ΙΙΙ Α 2). Για όμοιο χωρίς διακόσμηση και από τη Ρόδο βλ. Benzi 1992, 130 πίν. 133 f (ΙΙΙ Β).
[78] Benzi 1992, 129.

μέση περίπου του σώματος επαναλαμβανόμενα Ν (FM 60).[79] Μία ομάδα ταινιών είναι κάτω από το Νσχημο και μία πάνω από τη βάση.

Ο Π 4343 της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου, επίσης διακοσμείται με ταινίες στο σώμα και στη μέση περίπου υπάρχει μία ζώνη με αμείβοντες (FM 58).[80]
Το σχήμα, που θυμίζει μεταλλικά αγγεία, προέρχεται από μινωικά πρότυπα, ενώ ανάλογα παραδείγματα, χρονολογούμενα στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2-Β 1 περίοδο έχουμε από την Ηλεία,[81] Αχαΐα,[82] Κεφαλονιά,[83] Αττική,[84] Αργολίδα,[85] νησιά[86] και άλλες περιοχές.[87] Ο τύπος γίνεται πιο σπάνιος κατά την ΙΙΙ Β και Γ.[88]

Στην Ηλεία το σχήμα εμφανίζεται σποραδικά.[89]

[79] Achaea, 122-123, εικ. 185 c-d, 273 f (και τα δύο στην ΙΙΙ Α 2 β). Mountjoy, ΜΓΚ 96, (ΙΙΙ Α 2) το διακοσμητικό θέμα σε μόνωτο σκύφο και στη σελ. 120 το ίδιο αγγείο με μακριά προχοή χρονολογείται στη Β1). Το Νσχημο σε κύλικα από τη Σαλαμίνα ΑΔ 20 (1965) Β1, πίν. 98β. Σε λεκανίδα από τη Μονεμβασιά, πρβλ. Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968), Α, 179, πίν. 78β, που χρονολογείται στην ΙΙΙ Β.

[80] Mountjoy ΜΓΚ, 93 (ΙΙΙ Α2), 120 (ΙΙΙ Β1). ΑΔ 20 (1965) Β1, πιν. 98 β (σκύφος, Σαλαμίνα). Benzi 1992, 49, 129-130, 292, 446, πίν. 49 h (ΙΙΙ Α 2), 146 b,c (σχήμα). Achaea, εικ. 123 f (πιθαμφορίσκος της ΙΙΙ Α 2β) και εικ. 141 b (το θέμα σε κυλινδρικό αλάβαστρο της ΙΙΙ Α 2 α)

[81] Yalouris BCH 81 (1957), 577 εικ. 14 (Διάσελλα).

[82] Achaea 122-3, εικ. 185, 273. Mountjoy, RMDP, 412 (αναφέρεται ότι σπανίζει η μονόχρωμη διακόσμηση). Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 548.

[83] Souyoudzoglou-Haywood 1999, 68 πίν. 4.

[84] Περατή, Β, 218. Stubbings, Attica, 37, πίν. 9:4, 6 (από Βουρβάτσι και Άγιο Κοσμά). Benzi, CMAttica, 37, 45-7. Eleusis, εικ. 112, 393. Mountjoy, RMDP 537-8 αρ. 179-182 (ΙΙΙ Α 2, Ελευσίνα, Υμηττός, Βουρβάτσι).

[85] Furumark, MP 29. Prosymna 92, εικ. 192:874, 572:805. Deiras 34-5, πίν. XLVIII:6. French, BSA 60 (1965) 164, 176, εικ. 1:18, 7:24 (Μυκήνες ΙΙΙ Α 2) και 62 (1967), 169 (Μυκήνες ΙΙΙ Β 1).

[86] Morricone, 1965-6, 35, 37, 60, 76, 125, 145, 216, 257, εικ. 9, 10, 30, 47, 108, 131, 232, 284. Benzi 1992, 129-130, πίν. 49 h (ΙΙΙ Α 2), διακοσμείται με αγκώνες και πίν. 133 f-h (ΙΙΙ Β) 146 b-c (ΙΙΙ Β). karantzali, 2001, 32-3, εικ. 29:18639, πίν. 24 d (ΙΙΙ Β 1, Πυλώνα). Caskey, Hesperia 41(1972), 400 πίν. 97:L 32, 33 (Αγ. Ειρήνη). Επίσης εμφανίζεται στις Κυκλάδες (Νάξο, Μήλο) και στην Εύβοια, βλ. Παρλαμά 1984, 232-3, 235-7 σχ. 66-8, πίν. 111-112 (Σκύρος). Ζαφειρόπουλος, ΠΑΕ (1960), πίν. 274 δ (Νάξος).

[87] Mountjoy, RMDP, 550-1 αρ. 241 (Κολώνα-Αίγινα, ΙΙΙ Β 1), 667-8, αρ. 97-99 (Τανάγρα, ΥΕ ΙΙΙ Α 2). Δεϊλάκη, ΑΕ 1960, 133, πίν. 6: 35 (Ηραίο Άργους). Σπυρόπουλος ΠΑΕ (1976), 66, πίν. 32 δ με διακόσμηση παπυρόσχημων (Τανάγρα). Για την Κρήτη βλ. Kanta 1980, 270, εικ. 71:3 (FS 249, χωρίς διακόσμηση, ΙΙΙ Β) Για την Κύπρο βλ. Cyprus I, πίν. 33:5 p.i.

[88] Περατή Β, 218-9 και Γ, πίν. 13 α:1206, 129γ:891. Ένα δείγμα και από Βούντενη βλ. Κολώνας 1998 (υπό έκδοση), 548 (δ. δ. με ταινιωτή διακόσμηση, ΙΙΙ Γ Πρώιμη). Mountjoy, ΜΓΚ, 154 εικ. 186 (Λευκαντί, ΙΙΙ Γ Πρώιμη).

[89] Στα Μακρύσια (Κανιά, εικονίζεται στον Taylour, MPI 1958, πίν. 16.10), στο Χελιδόνι (Τριάντη, ΑΔ 33 (1978) Β πίν. 23. Για τα ίδια βλ. αναφορά στην Mountjoy, RMDP, 385 σημ. 143 και της ιδίας ΜΓΚ εικ. 105. Yalouris BCH 81 (1957), 577 εικ. 14 (Διάσελλα).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

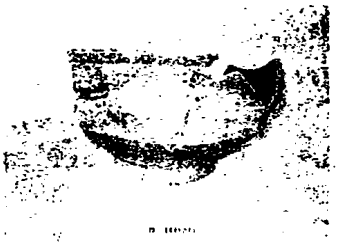
Μόνωτοι ημισφαιρικοί κύαθοι (FS 215, βλ. φυλλάδιο 14, σελ. 2).
Από την επίχωση του θαλάμου του Τ. 2 και από το δρόμο του Τ. 16 προέρχονται δύο μόνωτοι ημισφαιρικοί κύαθοι, (Π 11020 και Π 5376) αποσπασματικά διατηρημένοι, οι οποίοι εντάσσονται στο σχήμα FS 215. Έχουν βαθύ ημισφαιρικό σώμα, με καμπύλα τοιχώματα, δακτυλιόσχημη βάση και απλό, έξω νεύον χείλος. Ως προς τη διακόσμηση, είναι η πλέον συνήθης σε αγγεία αυτού του τύπου. Το εσωτερικό είναι ολόβαφο, όπως και το χείλος. Πλατιά ταινία υπάρχει κάτω από το χείλος και πάνω από τη βάση.[90] Η ταινιωτή διακόσμηση είναι χαρακτηριστική της φάσης 2 α στο Λευκαντί,[91] και σε δείγματα των Μυκηνών, χρονολογούμενα στην ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερη.[92]
Μόνωτοι ημισφαιρικοί κύαθοι εμφανίζονται στην Τίρυνθα στο τέλος της ΥΕ ΙΙΙ Β περιόδου,[93] αλλά το σχήμα γνωρίζει μεγάλη διάδοση σε όλη τη διάρκεια της ΥΕ ΙΙΙ Γ, και ανευρίσκεται σε πολλές θέσεις τόσο σε ταφικά, όσο και σε οικιστικά σύνολα. Παράλληλα προέρχονται από Αχαΐα,[94] Λακωνία,[95] Μεσσηνία,[96] Κόρινθο,[97] Τίρυνθα,[98] Κοράκου,[99] Αττική,[100] Περατή,[101] Θήβα,[102] Εύτρηση,[103] Εύβοια,[104] Λευκαντί,[105] Κύνο,[106] Θεσσαλία,[107] Αγ. Ειρήνη,[108] Ρόδο,[109] Κω,[110] Κάρπαθο,[111] Κρήτη,[112] κ. ά.[113]
Τα δύο δείγματα του νεκροταφείου μας χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση-Ύστερη περίοδο.

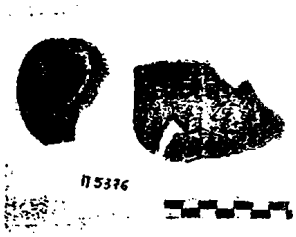
---

[90] Mountjoy, ΜΓΚ, 152-3 (ΥΕ ΙΙΙ Γ Πρώιμη). Benzi 1992, 120. Schofield 2007, 306, εικ. 1:1, 2 (δύο δείγματα από Λευκαντί (ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση, φάση 1b), το ένα μόνο με ταινία κάτω από το χείλος και το άλλο με ταινία και στη μέση του σώματος), 309, εικ. 4:3.
[91] Popham-Milburn BSA 66 (1971), 342 εικ. 4:8.
[92] Wace, BSA 25 (1921-3), 33 εικ. 9:d, 53 πίν. 11:f, i.
[93] Podzuweit 1979, 413 εικ. 36:3, 5. Του ιδίου 1981, 199, εικ. 53:8.
[94] Achaea 122-3, εικ. 185:f (Τείχος Δυμαίων).
[95] Δημακοπούλου 1982, 116, πίν. 58:131, 132 (Πελλάνα).
[96] PN III, εικ. 293:3.
[97] Rutter, Hesperia 48 (1979), 365 εικ. 2:22.
[98] Podzuweit 1978, 486 εικ. 30:4, 32:5, 42 a. Tiryns VI, 158-9, εικ. 8, πίν. 64:2, 3.
[99] Rutter 1974, 260-1 εικ. 44:8, 53:4, 90:1-2, 91-2 (ΙΙΙ Γ πρώιμη). Του ιδίου 1977, 2- 3, 11, εικ. 6.
[100] Benzi CMAttica, 45, 47-8.
[101] Περατή Β, 213-7.
[102] Κεραμόπουλλος, ΑΔ 3 (1917), 176, εικ. 128:3 (Θήβα).
[103] Orchomenos V, πίν. 10 b (ΙΙΙ Γ πρώιμη).
[104] Sackett, BSA 61 (1966), 104, εικ. 26:32, 37.
[105] Popham-Milburn BSA 66 (1971), 336 εικ. 1:5 (άχρωμο), 342, εικ. 4:7 (φάση 2β), 351 εικ. 11 (φάση 1β). Lefkandi IV, 2006, 139 εικ. 2:8-10 (ΙΙΙ Γ 1 α φάση Λευκαντί), 142-3 εικ. 2.3 αρ. 1 (ΙΙΙ Γ 1 β φάση), πίν. 17:1-4, σ. 152 εικ. 2.6:1-4 (ΙΙΙ Γ 2 α φάση Λευκαντί), σ. 168 εικ. 2:11 αρ. 1 (ΙΙΙ Γ 2 α-β), 182 εικ. 2,15 αρ. 1-8.
[106] Dakoronia 2007, 126 εικ. 2:15 (ΙΙΙ Γ μέση).
[107] Αδρύμη-Σισμάνη, ΑΑΑ, 32-34 (1999-2001), 88-9.
[108] Caskey Hesperia 41 (1972), 400, πίν. 98:M3-M4.
[109] Benzi 1992, 120-1, πίν. 30:g, 37 g-m, με βιβλιογραφία. Karantzali 2001, 54, εικ. 39:18649, πίν. 39 c (Πυλώνα ΙΙΙ Γ πρώιμη).
[110] Morricone, Annuario, 43-4 (1965-6), εικ. 4, 13, 14, 20, 30, 60, 72.
[111] Χαριτωνίδης ΑΔ 17 (1961-2), 47, πίν. 22-3, αρ. 50,51 (πρώιμα δείγματα της ΥΕ ΙΙΙ Α 2), με μικρή διαφοροποίηση στο σχήμα.
[112] Kanta 1980, 267.
[113] Mountjoy, ΜΓΚ 152-3, εικ. 183 (ΙΙΙ Γ πρώιμη από Εύτρηση, Λευκαντί και Μυκήνες), 177 εικ. 219 (FS 216 από Λευκαντί, ΙΙΙ Γ μέση), 197 (FS 216 από Μυκήνες με ταινιωτή διακόσμηση της ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερης). Mountjoy, BSA 92 (1997), 116 εικ. 6:22, 24 (ΙΙΙ Γ πρώιμη). Πρόσφατη συγκεντρωμένη βιβλιογραφία στην Thomatos 2006,113-116.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

(Π 11020) (Π 5376)

Κωνικός προχοϊκός κύαθος (Π 4450, Τ. 23)[114] είναι το τρίτο σχήμα κυάθου με προχοή, που απαντάται στο νεκροταφείο. Ανήκει στην κατηγορία του κωνικού μικρού κύαθου, που αναφέρθηκε παραπάνω, αλλά χαρακτηρίζεται από γεφυρόστομη προχοή στο χείλος, τοποθετημένη σε ορθή γωνία με τη λαβή. Έχει κωνικό σώμα με ελαφρώς καμπύλα τοιχώματα, γωνίωση πάνω από τη δακτυλιόσχημη βάση, χείλος εξώκυρτο με γεφυρόστομη προχοή (ή κυλινδρικής διατομής). Η λαβή του είναι κάθετη, ελλειψοειδούς διατομής, αρχίζει από το χείλος και καταλήγει λίγο πάνω από τη βάση. Το σχήμα ταυτίζεται με το FS 252 του Furumark.

Διακόσμηση.

Μία ταινία περιτρέχει το χείλος και την περιφέρεια της προχοής. Η ράχη της λαβής είναι ολόβαφη. Στο σώμα υπάρχουν ενάλληλες γωνίες (FM 19;) και θαλάσσιες ανεμώνες (FM 27;). Τρεις ταινίες πάνω από τη βάση. Στο εσωτερικό του αγγείου υπάρχει ταινία κάτω από το χείλος και δύο ταινίες στη μέση περίπου του σώματος. Παρόμοια αγγεία έχομε από Άγ. Ιωάννη Λακωνίας,[115] Κεφαλλονιά,[116] Μπερμπάτι,[117] Τήνο[118], Κω[119], Ρόδο[120], αλλά και από Κρήτη.[121] Φαίνεται ότι το σχήμα εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2[122] και τα μέχρι τώρα γνωστά δείγματα προέρχονται από ταφικά σύνολα.

Τόσο το σχήμα, όσο και η διακόσμηση εντάσσουν χρονολογικά στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο το Π 4450.

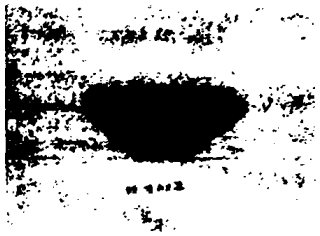
[114] Δεν εικονίζεται, προέρχεται από ανασκαφή Αραπογιάννη.
[115] Δημακοπούλου ΑΔ 23 (1968), Α, 178-9 πίν. 78 β (ΙΙΙ Β).
[116] Mountjoy, RMDP 463-4 αρ. 75-80 (ΙΙΙ Γ ύστερη).
[117] Berbati, 51-2 εικ. 33:11 (ΙΙΙ Α 2).
[118] Δεσπίνης, ΠΑΕ (1979) 235, πίν. 142 δ.
[119] Morricone 1965-6, LT 13/4 εικ. 98.
[120] Benzi, 1992, 127 πίν. 30 l, 38 l (Τ. 21/c), 70 e, 170 (Τ. 38/18), όλα χρονολογούμενα μεταξύ της ΙΙΙ Β-Γ. Mountjoy, RMDP 1060-1 αρ. 232 (ΙΙΙ Γ πρώιμη-μέση).
[121] Popham, BSA 76 (1981), 332, πίν. 59 f (Κνωσσός, ΥΜ ΙΙΙ Γ). Kanta 1980, 284 εικ. 67:4, 105:1.
[122] Όπως χρονολογεί ο Furumark δείγμα από την Ιαλυσό (MP 627, FS 251:1).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

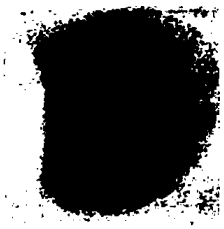
Άωτο κωνικό κυάθιο (FS 204).

Από το δρόμο του Τ. 6 προέρχεται το άωτο κωνικό κυάθιο (Π 4312) και από το κοσκίνισμα των χωμάτων του θαλάμου του Τ. 32 το Π 6173, τα οποία ανήκουν στο σχήμα FS 204.[123] Ο πηλός είναι καθαρός, ερυθροκίτρινος, η βαφή ερυθρή, εξίτηλη. Έχει βαθύ ημισφαιρικό-κωνικό με καμπύλα τοιχώματα σώμα, βάση επίπεδη με ελαφρά κοίλανση και χείλος προεξέχον, οριζόντιο. Είναι ολόβαφα εσωτερικά και εξωτερικά.

Το σχήμα είναι σύνηθες και στη γειτονική Μεσσηνία, όπου μεγάλος αριθμός προέρχεται από την κάτω πόλη του Εγκλιανού,[124] από τον οικισμό των Νιχωρίων,[125] αλλά και από το νεκροταφείο των Βολιμιδίων.[126] Όλα τα δείγματα της Μεσσηνίας είναι επίσης ακόσμητα.

Γενικώς το σχήμα, που θεωρείται μινωικής προέλευσης,[127] προέρχεται από τον κωνικό μινωικό κύαθο,[128] δεν υφίσταται μεγάλες διαφοροποιήσεις ως προς την τυπολογία του, κατά την Ύστερη εποχή του Χαλκού, γι' αυτό και η χρονολόγησή του παρουσιάζει ιδιαίτερες δυσκολίες.[129] Στο μυκηναϊκό σχηματολόγιο εμφανίζεται στην ΥΕ Ι περίοδο, κατά τον Furumark,[130] και γνωρίζει ιδιαίτερη διάδοση κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α 1. Συνεχίζει όμως η παραγωγή του και στην ΥΕ ΙΙΙ Α2 και σε όλη την ΥΕ ΙΙΙ Β.[131] Με μικρή διαφοροποίηση εμφανίζεται ως σπάνια επιβίωση του σχήματος στην Αχαΐα,[132] και Ρόδο, σε σύνολο της ΥΕ ΙΙΙ Γ.[133]

Πολλά από τα δείγματα που προέρχονται από διάφορες θέσεις, εμφανίζουν ίχνη επικασσιτέρωσης, γεγονός που αποδεικνύει ότι με τον τρόπο αυτό επεδίωκαν να τους δώσουν όψη πολυτελών αγγείων.[134]

Το σχήμα αναμφίβολα εξυπηρετεί καθημερινές πρακτικές σίτισης, τόσο για υγρές, όσο και για στερεές τροφές.[135] Επιπλέον ο μεγάλος αριθμός των άωτων κωνικών κυάθων σε ιερά και τάφους,

---

[123] Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ΑΔ 43, (1988), Α, 61, 62, 64, 66-67, πίν. 35 (2,7), 38 (15), 41 (28) (ΥΕ ΙΙΙ Α). Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 228-230, πίν. 4 (ΥΕ Ι Β-ΙΙΙ Α 1), 181 (ΥΕ ΙΙΙ Α).

[124] PN ΙΙΙ, εικ. 148:1-11, εικ. 155:4, 5, 14.

[125] Nichoria II, 494, 502, 507 (το σχήμα απαντάται από την ΥΕ ΙΙΙ Α 1 έως και ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο).

[126] Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 228-9, με βιβλιογραφία.

[127] Kanta 1980, 268. Το σχήμα γνωρίζει ιδιαίτερη διάδοση στην Κρήτη ήδη από την ΠΜ περίοδο, βλ. Wiener 1984, 19-22 (στη σελ. 20 ο μελετητής συσχετίζει το σκεύος, εκτός από την οικιακή του χρήση και με λατρευτικές, αλλά και ταφικές πρακτικές). Κατά την ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ ΙΙ περίοδο ανευρίσκονται κατά εκατοντάδες στην Κρήτη και στα νησιά που είναι υπό μινωική επίδραση, πρβλ. Kanta 1980, 268. Στην Κρήτη φθίνει στους ΥΜ ΙΙΙ Β χρόνους (Wiener 1984, 20). Για τα μινωικά πρότυπα του σχήματος βλ. και Prosymna, 424. Επίσης, Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 229, με βιβλιογραφία. Για τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου βλ. Benzi 1992, 119 σημ. 2-7. Για την Αχαΐα ενδεικτικώς βλ. Παπάζογλου-Μανιουδάκη 1998 (δ.δ.), 52-3, 66, για τα προερχόμενα από τον οικισμό του Αιγίου, και αναφορά στη μινωική προέλευση του σχήματος.

[128] Furumark, MP, 52. Wiener 1984, 19-22.

[129] Nichoria II, 494. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 229.

[130] Furumark, MP, 52. Γενικώς για αναλυτικό κατάλογο θέσεων στην ηπειρωτική Ελλάδα, με βιβλιογραφία, βλ. Wiener 1984, 21 σημ. 40. Επίσης Gillis, 1990.

[131] Στις Μυκήνες έχομε αρκετά δείγματα της ΥΕ ΙΙΙ Α 2, Β1 και Β2, πρβλ. French BSA 60 (1965), 183, 190 εικ. 8:13 (ΙΙΙ Α 2). Wardle BSA 64 (1969), 282 (ΙΙΙ Β 1 με λίγα δείγματα). Για την ΥΕ ΙΙΙ Β 2 στις Μυκήνες, πρβλ. French BSA 64 (1969), 83 εικ. 12:1. Wardle BSA 68 (1973), 322 εικ. 14.

[132] Τείχος Δυμαίων, πρβλ. Achaea 122-3, εικ. 185:g, 274:c.

[133] Benzi 1992, 120.

[134] Ath. Agora, XIII, 131. Παντελίδου 1975, 104, 187-8, πίν. 35 γ, 36 α, β, γ. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ΑΔ 43 (1988), 95. Benzi 1992, 119.

[135] Benzi 1992, 119. Μπουλώτης 1993, 14. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 230.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

υποδηλώνει ότι εξυπηρετούσε και ανάγκες που σχετίζονταν με τη λατρεία και τις ταφικές πρακτικές.[136]

[136] Για τις πολλαπλές χρήσεις του σχήματος πρβλ. Wiener 1984, 20. Μπουλώτης 1993, 14. Επίσης βλ. Μινωιτών και Μυκηναίων Γεύσεις, 167:153-156, όπου σε κύπελλα από το Καστέλλι Χανίων, η ανάλυση έδειξε ίχνη από κρασί, μπύρα από κριθάρι και υδρόμελο, ένα ανάμικτο δηλαδή ποτό που χρησιμοποιείτο ενδεχομένως για σπονδές. Αναφορά και στην Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 230.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΚΥΛΙΚΕΣ (βλ. φυλλάδιο 16, σελ. 1-2).
Αφήσαμε τελευταίο ένα συνηθισμένο σχήμα αγγείου, δεδομένου ότι ο ακριβής αριθμός των κυλίκων του νεκροταφείου της Αγίας Τριάδας δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί. Εκατοντάδες είναι τα όστρακα κυλίκων που προέρχονται από την επίχωση των δρόμων, ενώ απουσιάζουν εντελώς από τους θαλάμους.
Το γεγονός ότι οι κύλικες προέρχονται μόνο από τους δρόμους των τάφων επιβεβαιώνει τις προσφορές προς τους νεκρούς.[1]
Πολλές βάσεις τους έχουν χρησιμοποιηθεί ως πώματα, σε μεγάλα αγγεία, όπως δίωτους αμφορείς, ληκύθους, και αλάβαστρα.
Η αποσπασματική διατήρηση των οστράκων και των τμημάτων από κύλικες, δεν μας επιτρέπει να αναπτύξομε ασφαλή τυπολογία των αγγείων αυτών. Είναι ενδιαφέρον για τα ταφικά έθιμα ότι τα όστρακα των κυλίκων βρίσκονταν σε όλη σχεδόν την έκταση του δρόμου, κυρίως όμως στο τμήμα πλησίον της εισόδου. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Τ. 23 όπου μπροστά στην ξερολιθιά της εισόδου και συγκεκριμένα στις γωνίες του μετώπου, λίγο πάνω από το δάπεδο του δρόμου (0,15 μ.), βρέθηκε μία ελλιπής σε κάθε γωνία.

Κατά τάφο επελέγησαν τα παρακάτω όστρακα (βλ. φυλλάδιο 16, σελ. 1-2):

(Τ. 1). Π 9027, 9031-34, 9039 (όστρακα), 9052 (δίωτη).
(Τ. 2). Π 11011, 11015 α-β (όστρακα). Αδιάγνωστο σχήμα. 11018, 11024.
(Τ. 4). Π 6319 βάση (ίσως είχε χρησιμοποιηθεί ως πώμα).
(Τ. 5). Π 6243 α-β, 6251, 6258 α-β, 6290, 6310, 6312, 6314.
(Τ. 6). Π 6326 α-γ, 6343, 6347 α-β, 6363 α-γ, όστρακα. 6345, 6355.
(Τ. 7). Π 7087, 7090 α-β, ε, 7101 α-ζ, 7102 α-γ, 7105 α-β, 11049, 11058.
(Τ. 8). Π 11073, 11074.
(Τ. 9). Π 11076.
(Τ. 10). Π 11067, 11068.
(Τ. 11). Π 11080.
(Τ. 16). Π 5335, 5356.
(Τ. 17). Π 5258, 5264, 5090.
(Τ. 20). Π 5435 α-στ.
(Τ. 27). Π 5927.
(Τ. 29). Π 6019, 6020, 6021, 6036.
(Τ. 32). Π 6095, 6102.
(Τ. 34). Π 6166 α-β, 6172.
(Τ. 35). Π 6134, 6151 α-β.
(Τ. VI). Π 6393, 6394, 6382.

Ο πηλός που έχει χρησιμοποιηθεί για τα αγγεία αυτά είναι ο ίδιος που αναφέρεται παραπάνω για την υπόλοιπη κεραμική του νεκροταφείου, κυρίως ροδόχρους, ανοικτός καστανός, κιτρινέρυθρος, και η βαφή είναι καστανή, καστανέρυθρη, μαύρη και καστανόμαυρη.
Τυπολογία.
-Κυαθόμορφη (FS 254)

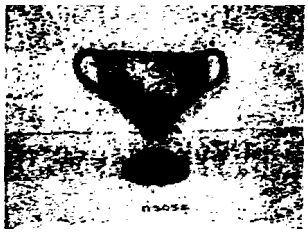
[1] Βλ. Μαρινάτος ΠΑΕ (1953), 247, εικ. 8 (Βολιμίδια). Ch. T. 131, 144. Berbati 39. Deiras 244. Prosymna 237-8. Fr¨odin-Persson, Asine 358. Μυλωνάς, Επ. Επετ. Φιλ. Σχ. Παν. Αθηνών 1953-4, 276, A Companion to Homer, 484. Στην Περατή δεν βρέθηκαν θρυμματισμένες κύλικες στους δρόμους των τάφων. Βλ. Περατή Β, 68.

Από το θάλαμο του Τ. VI της συστάδας των Σπηλιών προέρχεται η κυαθόμορφη κύλικα (Π 6382), η οποία βρέθηκε στην ανακομιδή του τάφου. Αποτελείται από βαθύ ημισφαιρικό σώμα που απολήγει σε απλό εξώκυρτο χείλος και έχει ταινιωτή κάθετη, υπερυψωμένη λαβή. Η βάση της είναι ταινιωτή και φέρει απόφυση στο κέντρο του πυθμένα. Είναι ολόβαφη και χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙ-ΙΙΙ Α1 περίοδο.

Η κύλικα αυτή ταυτίζεται με το σχήμα FS 254, με τη διαφορά ότι η βάση είναι λίγο διαφορετική.
Στο σχήμα ενδεχομένως ανήκουν και τα παρακάτω τμήματα:
Π 11024 (Τ. 2), 11080 (Τ. 11), 5927 (Τ. 27).[2]

-**Δίωτη κύλικα** FS 255. Εδώ εντάσσεται η (Π 9052), που διακοσμείται σε όλο το σώμα με παραλλαγή αμειβόντων της ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περιόδου,[3] καθώς και οι Π 6243 α (Τ. 5), Π 11076 (Τ. 9). Το σχήμα έχει ημισφαιρική γάστρα, χείλος που σχηματίζει αναβαθμό εσωτερικά, στην ακμή με το τοίχωμα του σώματος, δύο κατακόρυφες τανιωτές λαβές, που υψώνονται ελαφρά πάνω από το χείλος, και χαμηλό κυλινδρικό στέλεχος. Το χείλος είναι βαμμένο εσωτερικά και εξωτερικά, όπως επίσης το στέλεχος και η ράχη των λαβών.

Το σχήμα απαντά σπάνια στα ταφικά σύνολα της Ηλείας, και γενικότερα της δυτικής Πελοποννήσου,[4] ενώ γνωρίζει ευρεία διάδοση σε όλο το μυκηναϊκό κόσμο.[5]
Το σχήμα που χρονολογείται από τον Furumark στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περίοδο αντιπροσωπεύεται με πολλά παράλληλα στις Μυκήνες.[6] Η παρουσία του συνεχίζεται και στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2.[7] Συνήθως είναι ολόβαφες ή διακοσμούνται με ταινίες, συνεχείς σπείρες, ή με αναδιπλούμενο στέλεχος, κ. ά.[8]

-Τα περισσότερα στελέχη και οι βάσεις κυλίκων πιθανόν ανήκουν στο σχήμα **FS 256-7.** (Π 6243 β, Τ. 5), Π 11067 (Τ. 10). Λόγω της αποσπασματικότητας και της κακής διατήρησης του υλικού, δεν είναι δυνατή η περιγραφή του σχήματος.[9] Ο τύπος χρονολογείται από τον Furumark στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 και εμφανίζεται με ιδιαίτερη συχνότητα στην Αττική,[10] αλλά και σε άλλες περιοχές, όπως Μυκήνες, Εύβοια, νησιά, και Ανατολή.[11] Τα διακοσμητικά θέματα από άλλα δείγματα είναι άνθη, μίσχοι (ενάλληλα αγκιστροειδή γραμμίδια), πορφύρα, τρίλοβα τόξα, συνεχείς σπείρες,

---

[2] Mountjoy, ΜΓΚ, 52 και 54 (ολόβαφη, Κόκλα, ΥΕ ΙΙ Β), 70 (ΙΙΙ Α 1).
[3] Mountjoy, ΜΓΚ, 52 εικ. 53 (ΥΕ ΙΙ Β), 70 εικ. 75 (ΥΕ ΙΙΙ Α 1), 94 εικ. 106 (ΥΕ ΙΙΙ Α 2, με στήλες αμειβόντων). Benzi 1992, 133 κ. ε.
[4] Ενδεικτικώς αναφέρομε τη Μεσσηνία, βλ. σχόλια στην Κουντούρη, 2002, (δ.δ.), 245 κ. ε. Περισσότερο δημοφιλές είναι στον οικισμό των Νιχωρίων, βλ. Nichoria II, 490. Επίσης, PN III, εικ. 250:9.
[5] Ενδεικτικώς πρβλ. συγκεντρωμένη βιβλιογραφία στον Benzi 1992, 135 κ. ε.
[6] French BSA 59 (1964), 249 εικ. 2:1-5 πίν. 69 a (ΙΙΙ Α 1).
[7] Benzi 1992, 135.
[8] Για παράλληλα και συγκεντρωμένη βιβλιογραφία πρβλ. Benzi 1992, 14-5.
[9] Shelmerdine 1977, 23 κ. ε. Περιγραφή σχήματος και βιβλιογραφία βλ. στην Κουντούρη, 2002, (δ.δ.), 246-7, με παραδείγματα από Μεσσηνία.
[10] Ath. Agora XIII, πίν. 60:426. Kassel 1, πίν. 1681:6. Benzi, MPAttica, 7, 12-3 πίν. 20-21.
[11] Για όλες τις θέσεις πρβλ. βιβλιογραφία στον Benzi 1992, 135 κ. ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κυματοειδής γραμμή, αμείβοντες ενάλληλα τρίγωνα, ζιγκ-ζαγκ, φυλλοφόρος ταινία, και σπανιότερα εικονιστικά θέματα.[12]

-**Υψίποδες κύλικες.** FS 258-9. Στο σχήμα ανήκουν: Π 6345 (Τ. 6), 5090 (Τ. 17), 6020, 6021 (Τ. 29).[13] Ο Furumark θεωρεί το σχήμα χαρακτηριστικό ροδιακό, αλλά απαντάται και στην ηπειρωτική Ελλάδα.[14] Η υψίποδη κύλικα εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 και συνεχίζει μέχρι την ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμη.[15] Τα θέματα που τη διακοσμούν είναι τα συνήθη, όπως άνθη, ενάλληλοι αγκώνες, πορφύρες, τρέχουσες και αντιθετικές σπείρες, τρικάμπυλα τόξα, φυλλοφόρος ταινία, χταπόδια κ. ά.[16]

-**Μόνωτη κύλικα με γωνίωση κάτω από το χείλος.** FS 267.[17] Εδώ ανήκει η Π 5435 α-στ (Τ. 20). Έχει βραχύ γωνιώδες, απλό χείλος, γωνιώδη γάστρα, χαμηλό στέλεχος ποδιού, βάση δισκοειδή και κάθετη ταινιωτή λαβή, που ξεκινά από το χείλος και καταλήγει λίγο κάτω από τη γωνίωση της γάστρας. Φέρει λεπτότατο επίχρισμα, ελαφρώς ανοικτότερης απόχρωσης από το χρώμα του πηλού.
Το σχήμα είναι αρκετά κοινό ήδη από την ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περίοδο,[18] όπου συνήθως είναι άβαφες, σπανιότερα ολόβαφες, ενώ μερικές φορές διατηρούν και ίχνη επικασσιτέρωσης.[19]
Το σχήμα προέρχεται από μεταλλικά πρότυπα,[20] και εμφανίζεται από την ΥΕ ΙΙΙ Α έως και την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο, χωρίς ιδιαίτερη εξέλιξη, με αποτέλεσμα το μοναδικό κριτήριο για τη χρονολόγησή τους να είναι τα συνευρήματα.[21] Παράλληλα είναι γνωστά από Μεσσηνία,[22] Αχαΐα,[23] Κεφαλλονιά,[24] Λακωνία,[25] Κύθηρα,[26] Δειράδα,[27]

---

[12] Για τα θέματα των κυλίκων αυτού του τύπου πρβλ. Benzi 1992, 136 κ. ε. με παράλληλα και βιβλιογραφία. Για τα εικονιστικά (πτηνά ή χταπόδια) πρβλ. Aketsr¨om, A Mycenaean Potter's Factory at Berbati near Mycenae στο Atti e Memorie del 1o Congresso Internazionale di Micenologia I, 48-53.
[13] Για το σχήμα και γενικότερα τα διακοσμητικά του θέματα βλ. Κουντούρη, 2002, (δ.δ.), 247.
[14] French BSA 61 (1966), 222. Alt-Agina IV:1 πίν. 35:339, το μοναδικό ακέραιο παράλληλο. Benzi 1992, 139-140.
[15] Furumark, MP, 63. Benzi 1992 140-142.
[16] Ενδεικτικώς για την τυπολογία και θεματολόγιο των κυλίκων αυτών πρβλ. Benzi 1992 140-142 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία και παράλληλα.
[17] Furumark, MP, 63.
[18] Για την εξέλιξη του σχήματος βλ. Furumark, MP, εικ. 16-7. Nichoria II, 493, 501, 507 (εμφάνιση του σχήματος στον οικισμό των Νιχωρίων ήδη από την ΥΕ ΙΙΙ Α 1). French, BSA 60 (1965), εικ. 8:16 (ΥΕ ΙΙΙ Α 2 από Μυκήνες). Benzi, CMAttica, 14-5. Shelmerdine 1977, 23 κ. ε. Κουντούρη, 2002, (δ.δ.), 252.
[19] Κολώνας, 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 541 κ. ε. Κουντούρη, 2002, (δ.δ.), 255.
[20] Stubbings, Attica, 62-3. Furumark, MP, 63.
[21] Ath. Agora, XIII, 197. Benzi 1992 145. Κουντούρη, 2002, (δ.δ.), 258. Για παράλληλα της ΥΕ ΙΙΙ Γ πρβλ. Tiryns VI πίν. 71:1. Ath. Agora XIII, 128 πίν. 61:436-8. Benzi 1992 145 με βιβλιογραφία.
[22] Ολόβαφα και άγραφα δείγματα των ΥΕ ΙΙΙ Α-Β χρόνων, βλ. PN I, 366:27, 367 εικ. 331, 334, 336, 340, 343, 359, 360 (ΥΕ ΙΙΙ Β 2_ΙΙΙ Γ πρώιμη). Shelmerdine 1977, 86, 142 (ΙΙΙ Α 2-Β2, Νιχώρια). Κουντούρη, 2002, (δ.δ.), 252.
[23] Μαστροκώστας, ΠΑΕ (1965), 130 πίν. 162 γ (Τείχος Δυμαίων). Κολώνας, 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 541 κ. ε. Achaea, 117, εικ. 179 d (ολόβαφο δείγμα).
[24] Μόνο ένα δείγμα, βλ. Wardle, Pindus, 160. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 69.
[25] Mountjoy, RMDP, εικ. 91:130 (Άγ. Στέφανος, ΥΕ ΙΙΙ Α 2, μονόχρωμα).
[26] Kythera, εικ. 46.
[27] Deiras, πίν. XLVIII:1, 3, 4, LXI:3, LXII:4, LXVI:6, LXXXIII:2, XCVI:5. Τα παραδείγματα χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 και κυρίως ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Μυκήνες,[28] Ζυγουριές,[29] Ασίνη,[30] Αττική,[31] Πάρο,[32] Φυλακωπή,[33] Ρόδο,[34] Κρήτη και Κύπρο.[35]

Διακόσμηση.

Τα περισσότερα όστρακα κυλίκων φέρουν τη συνήθη μονόχρωμη διακόσμηση. Μόνο σε λίγα από αυτά διατηρήθηκαν τα παρακάτω θέματα.

-Παραλλαγή αμειβόντων. Π 9052 (Τ. 1, 9 γ). 58:3 ή 4.[36] Η Π 9052, είναι η πρώτη κύλικα με γραπτή διακόσμηση που ανευρίσκεται στην Ηλεία. Συνήθως είναι ακόσμητες.[37]

-Τα όστρακα Π 6239 α-ζ από το δρόμο του Τ. 5 πιθανόν ανήκουν σε μεγάλη κύλικα, που όμως δεν μπορεί να ταυτιστεί το σχήμα. Πάνω σε αυτά διατηρήθηκαν τμήματα από διακόσμηση πορφύρας, η οποία αποτελείται από στενόμακρο περίστικτο κέλυφος που απολήγει σε επίσης περίστικτη κοχλιωτή καμπύλη.[38]

Σχολιασμός. Προέλευση-χρονολόγηση.

Γενικώς η κύλικα είναι ένα σχήμα που δεν εμφανίζεται συχνά στα μυκηναϊκά νεκροταφεία της Ηλείας. Από τα Μακρύσια προέρχεται ολόβαφο παράδειγμα,[39] ένα άλλο με γραμμική παραλλαγή από το Σαμικό,[40] ενώ συνολικά τέσσερις κύλικες βρέθηκαν στο θαλαμωτό τάφο του Αλποχωρίου, εκ των οποίων η μία δίωτη είναι ρυτό.[41]

Σε όλα τα υπόλοιπα μυκηναϊκά νεκροταφεία οι κύλικες βρίσκονται, αποσπασματικά διατηρημένες, στην επίχωση του δρόμου, γεγονός που επιβεβαιώνει τις τελετουργικές ταφικές πρακτικές. Στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας, εκτός της κυαθόμορφης κύλικας (Π 6382), η οποία βρέθηκε στην ανακομιδή του τάφου VI της συστάδας των Σπηλιών, και την δίωτη με διακόσμηση παραλλαγής αμειβόντων (Π 9052), που συγκολλήθηκε από τα όστρακα του θαλάμου Β, του Τ. 1, όλες οι υπόλοιπες

---

[28] Ch. Τ. πίν. XII:15, XVI:27, XXXI:52, LII:6, 15. Mountjoy, BSA 71 (1976), 98 εικ. 12. French, BSA 62 (1967), εικ. 17. (Οικία Σφιγγών και Ν. οικία, δείγματα της ΥΕ III Β 1 περιόδου). Mylonas-Shear, Panagia Houses, 1987, 67, 72 εικ. 10, πίν. 8 (ΥΕ III Β).

[29] Zygouries, 153, εικ. 143:185, 91, 214 (ακόσμητες κύλικες της ΥΕ III Β).

[30] Fr¨odin-Persson, Asine, 369, 416, εικ. 235:271.

[31] Stubbings, Attica, 31-2, εικ. 10. Ath. Agora, 128 (ΥΕ III Β-Γ).

[32] Koehl 1984, 211, εικ. 3:6-9 (Κουκουναριές Πάρου, ΥΕ III Γ περίοδος).

[33] Mountjoy 1985, 192 εικ. 5:20. Mountjoy 2007 α, 358-9 εικ. 8.31 (Φυλακωπή III Β).

[34] Mee 1982, 18, 25, πίν. 16:6, 22:5 (Ιαλυσός, ΥΕ III Α 2-III Γ πρώιμη). Benzi 1992 145.

[35] Για όλες τις προαναφερθείσες θέσεις και άλλες επιπλέον με βιβλιογραφία, Κρήτη και Κύπρο βλ. Κουντούρη, 2002, (δ.δ.), 259-260.

[36] Mountjoy, ΜΓΚ, 52 εικ. 53 (ΥΕ II Β), 70 εικ. 75 (ΥΕ III Α 1), 94 εικ. 106 (ΥΕ III Α 2, με στήλες αμειβόντων). Benzi 1992, 133 κ. ε. Mountjoy, BSA 85 (1990), 255-6, 258 (από Βουρβάτσι και Φωκίδα, ΥΕ III Α 1-2).

[37] Σποραδικά εμφανίζονται κύλικες με γραπτή διακόσμηση στη Μεσσηνία (Κουντούρη, 2002, (δ.δ.), 254), στη Λακωνία και στην Αττική (βλ. Mountjoy 1988 α, 186 (Άγιος Στέφανος), και της ιδίας RMDP, 524 εικ. 187:124-5.

[38] Χατζή-Σπηλιοπούλου 2001, 290. Thomas, Hesperia 74 (2005), 482 (III Β 1). Mountjoy, ΜΓΚ, 94-5 (III Α 2, κύλικες), 120-1 (κύλικες, III Β 1). Mountjoy, RMDP, 223 εικ. 71:136 (κύλικα από Ζυγουριές, III Β), 340 εικ. 115:84 (κύλικα από Μεσσηνία, III Β), 758 εικ. 294:71-2 (κύλικες από Φωκίδα, III Α 2), 769 εικ. 300:120, 129 (όστρακα από Φωκίδα, III Β), 844 εικ. 340:80, 82 (πηνιόσχημο κύπελλο και κύλικα, Θεσσαλία, III Β), 1096 εικ. 447 (κύλικες και κύπελλα από Κω, III Γ πρώιμη).

[39] Mountjoy, RMDP, 385 (FS 264-5, ΥΕ III Α 2).

[40] Γιαλούρης, ΑΔ 20 (1965), Α, 28:75, πίν. 18 δ (ΥΕ III Α).

[41] Κοκκοτάκη, 1991, 39-44.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

προέρχονται από τους δρόμους των τάφων. Το σχήμα σποραδικά εμφανίζεται και στη γειτονική Αχαΐα.[42]

Η κύλικα, σχήμα με πλούσια τυπολογία, αποτελεί ένα από τα δημοφιλέστερα αγγεία του μυκηναϊκού σχηματολογίου, είτε ως σκεύος καθημερινής χρήσης, είτε ως ταφικό κτέρισμα. Τα παλαιότερα δείγματα (FS 254, 261, 262) με βαθύ σφαιρικό σώμα, μία ή δύο κάθετες λαβές, υποτυπώδες στέλεχος και κωνική-δισκοειδή βάση, αποτελούν εξέλιξη των μινυακών υψίποδων κυπέλλων και κυλίκων με χαμηλή δακτυλιόσχημη βάση.[43] Κοινά χαρακτηριστικά παρουσιάζουν και με τα μόνωτα κύπελλα της YE I περιόδου.[44]

Ως ένα από τα πιο δημοφιλή αγγεία πόσης, που ενδεχομένως εχρησιμοποιείτο και για άλλες καθημερινές χρήσεις,[45] γνώρισε μεγάλη διάδοση σε όλο το Μυκηναϊκό Κόσμο. Σε παράδειγμα από τις Μυκήνες ανιχνεύθηκαν ίχνη κρασιού.[46] Οι κύλικες, κατά κόρον εχρησιμοποιούντο στις ταφικές τελετές, στις προπόσεις προς τιμήν των νεκρών, και στη συνέχεια θραύονταν πάνω στην ξερολιθιά της εισόδου του τάφου.[47] Η ανεύρεση πολλών κυλίκων σε τάφους, συχνά επικασσιτερωμένων (μίμηση πολυτελών προτύπων),[48] οδήγησε κάποιους μελετητές να τα χαρακτηρίσουν ως αγγεία κύρους, εφόσον μάλιστα συνδέονται με τελετουργίες, στις οποίες λάμβαναν μέρος οι μυκηναίοι ευγενείς.[49]

---

[42] Achaea 117-119 (14 δημοσιευμένα δείγματα). Επίσης 14 προέρχονται από το μυκηναϊκό νεκροταφείο της Βούντενης, βλ. Κολώνας, 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 541 κ. ε.

[43] Μυλωνάς, ΔΝΕ, 243. Lolos 1987, 340. Κουντούρη, 2002, (δ.δ.), 255.

[44] Furumark, MP, 59.

[45] Όπως λύχνος (Broneer, Hesperia 8 (1939), 377) ή αρύταινα (PN I, 188, εικ. 139).

[46] Μινωιτών και Μυκηναίων Γεύσεις, 155:136.

[47] Ενδεικτικώς βλ. Prosymna, 237. Demakopoulou 1990, 122. Κουντούρη, 2002, (δ.δ.), 261 με βιβλιογραφία.

[48] Immerwahr, Hesperia 35 (1966), 381-396. Παντελίδου 1975, 171-5. Ath. Agora XIII, 118.

[49] Για το χαρακτηρισμό αγγείων κύρους βλ. Wright 1995, 300. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 262 με βιβλιογραφία και παράλληλα εικονογραφίας, μορφών που κρατούν κύλικες, και αναφορά στο ιδεόγραμμα του αγγείου στις πινακίδες.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΠΩΜΑΤΑ

Σε αρκετά αγγεία του νεκροταφείου, κυρίως σε αμφορείς, αλάβαστρα και πιθαμφορίσκους[50] βρέθηκαν πώματα, όχι ανεξάρτητα,[51] αλλά για το κλείσιμο των αγγείων, είχαν χρησιμοποιηθεί πόδια από κύλικες. Η χρήση βάσεων κυλίκων ως πώματα σε άλλα αγγεία απαντάται στην Αχαΐα,[52] Αρκαδία,[53] Μεσσηνία,[54] Ζάκυνθο,[55] Περατή,[56] και σπανιότερα σε άλλες περιοχές, όπως Αργολίδα,[57] Θεσσαλία[58] και Νάξο.[59]

Αποτελεί όμως παράδοση στην Ηλεία, που εμφανίζεται από την ΥΕ ΙΙΙ Α 2-Β περίοδο, ενώ συνεχίζεται και κατά την ΙΙΙ Γ.[60]

Στην ΥΕ ΙΙΙ Γ το πώμα χρησιμοποιείται κυρίως στους δίωτους ή τετράωτους αμφορείς σε πιθαμφορίσκους και σε αλάβαστρα.[61] Η χρήση ανεξάρτητων πωμάτων συνηθιζόταν κυρίως στην Κρήτη και λιγότερο στην ηπειρωτική Ελλάδα.[62]

Το σχήμα του ανεξάρτητου πώματος, που απαντά ήδη από την ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περίοδο, μπορεί να είναι κυλινδρικό με επίπεδη ή ελαφρώς κυρτή, διάτρητη στο κέντρο, κορυφή (FS 334), ή ημισφαιρικό ή κωνικό, με κρικοειδή λαβή στην κορυφή του (FS 335).[63] Η κυκλική οπή στην κορυφή του εξυπηρετούσε την πρακτική χρήση του σκεύους, εφόσον χρησίμευε για το πέρασμα του σχοινιού, που στερεωνόταν με κόμπο.

Η χρήση ως πώμα άλλου αγγείου ή τμήμα του, κυρίως βάσεων από κύλικες σε άλλα, ευρύστομα αγγεία αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της δυτικής κοινής.[64]

---

[50] Για όμοια βλ. Σγουρίτσα-Πολυχρονάκου 2001, 50 με βιβλιογραφία. Benzi 1975, 97.

[51] Όπως π. χ. στη Ρόδο (Benzi 1992, 164) ή στη Νάξο, βλ. Βλαχόπουλος 2006, Α, 147.

[52] Achaea, 125.Papadopoulos 1995, 205. Παπάζογλου-Μανιουδάκη 1998, 57, 107. Πετρόπουλος 2000, 75. Moschos 2002, 23. Mountjoy, BSA 85 (1990), 264 (με βιβλιογραφία).

[53] Σε τετράωτους αμφορείς από το Παλαιόκαστρο, βλ. αναφορά στην Mountjoy, BSA 85 (1990), 264. Της ιδίας, RMDP, 296. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 424.

[54] Mountjoy, RMDP, 345. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 269 κ. ε. (και ανεξάρτητα δισκοειδή ή κυλινδρικά πώματα, με ή χωρίς διακόσμηση από τη Μεσσηνία, που εντάσσονται στο σχήμα 334 του Furumark).

[55] Αγαλλοπούλου, ΑΔ 28 (1973) Α, πίν. 109 γ, 110 α (πώμα από πόδι κύλικας σε πιθαμφορέα).

[56] Περατή Β, 261-2 με βιβλιογραφία για άλλες θέσεις, όπως Ακρόπολη, Μυκήνες, Βουρβάτσι, Κως, Νάξος, Κρήτη, Άργος, Αίγινα, Κοπρέζα, Ιαλυσό, Ασίνη. Πρόκειται ωστόσο για κανονικά πώματα και όχι πόδια κυλίκων. Το παλαιότερο προέρχεται από Μυκήνες και είναι της ΥΕ ΙΙΙ Α 1 και από τον Κεραμικό προέρχεται ένα Υπομυκηναϊκό (Keramikos, I, 70, πίν. 21).

[57] Fr¨odin-Persson 1938, 320, 322 εικ. 220.

[58] Μπάτζιου- Ευσταθίου, Περιφέρεια Α, 1994, 126, εικ. 29 β (Νέα Ιωνάι Βόλου).

[59] Βλαχόπουλος, 2006, Α, 138, 147, πόδι κύλικας χρησιμοποιήθηκε ως πώμα ηθμωτής υδρίας.

[60] Ενδεικτικά βλ. Παπαθανασόπουλος, ΑΔ 17 (1961-2), πίν. 112 γ (αμφορέας από το Στρέφι με πώμα από βάση κύλικας). Γιαλούρης, ΠΑΕ (1954), 295 (τρεις τρίωτοι αμφορείς από Μπάμπες Μακρυσίων). Γιαλούρης, ΑΔ 18 (1963), Β 1, πίν. 137 δ (πιθαμφορέας από θαλαμωτό τάφο του νεκροταφείου Κλαδέου με πώμα από πόδι κύλικας). Του ιδίου, ΑΔ 19 (1964), Β 2, πίν. 187 γ (Κλαδέος, αμφορέας με πώμα από πόδι κύλικας). Παρλαμά, ΑΕ 1971, πίν. ΛΒ δ, ε (βάση κύλικας ως πώμα σε αμφορέα και αμφορίσκο από το θαλαμωτό τάφο του Αγραπιδοχωρίου). Παρλαμά, 1974, πίν. 31 γ (αλάβαστρο με πώμα από τάφο του Καλόσακα). Τριάντη, ΑΔ 33 (1978), Β, πίν. 23 β (βάση κύλικας σε αλάβαστρο από Χελιδόνι). Βικάτου, 1997, 318, σχ. 7 α (αλάβαστρο από Βροχίτσα). Βικάτου, ΑΔ 54 (1999), Β, 231-2 εικ. 6 (αλάβαστρο από Καυκανιά). Αραπογιάννη, ΑΔ 52 (1997), Β, 254, πίν. 103 β, 104 γ (Δάφνη-Λακαθέλλα, αλάβαστρα με πώματα). Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β, 230-2, πίν. 94 β, 95 γ (Τρύπες Κλαδέου, βάσεις κυλίκων ως πώματα σε αμφορείς και αλάβαστρα). Mountjoy, RMDP, 370, 385, 388, 393. Βικάτου 2001, 105-7 (πιθαμφορίσκος από θαλαμωτό τάφο Πευκών).

[61] Παρλαμά, ΑΕ 1971, πίν. ΛΒ β, ε, ΛΕ δ (Αγραπιδοχώρι). Βικάτου 2001, 105-7 (Πεύκες). Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 272.

[62] Βλ. βιβλιογραφία συγκεντρωμένη στην Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 270-1.

[63] Mountjoy, 1986, 120 εικ. 147, 154 εικ. 199, 180, 193 εικ. 257. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 270.

[64] Mountjoy, BSA 85 (1990), 267, σημ. 99, αναφέρεται παράδειγμα από την Κορινθία της ΥΕ ΙΙ περιόδου (πληροφορία στη συγγραφέα από τον Dr. J. Rutter). Mountjoy, RMDP 1999, 44, 297. Για την Αρκαδία βλ. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 424.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η συνήθεια επιβιώνει και στα γεωμετρικά χρόνια.[65]

[65] Fr˙odin, Persson 1938, 320, 322 εικ. 220 (Ασίνη). Μπάτζιου-Ευσταθίου, 1994, 126:2, εικ. 29 α, β (πόδι κύλικας ως πώμα σε αμφορίσκό της ΠΠΓ περιόδου).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Χειροποίητα (βλ. φυλλάδιο 17, σελ. 2-3).

Αρκετά όστρακα χειροποίητης έντριπτης κεραμικής προέρχονται τόσο από την επίχωση των δρόμων, όσο και από τους θαλάμους των τάφων. Στην παρούσα μελέτη δεν αναφέρονται όλα, παρά μόνο αυτά που αναγνωρίστηκε το σχήμα τους.

Η ανεύρεση χειροποίητης κεραμικής σε τάφους δεν είναι συνήθης. Επειδή η ταπεινή οικιακή κεραμική είναι ιδιαίτερα δύσκολη ως προς τη χρονολόγησή της, αυτή μπορεί να εξαχθεί μόνο με βάση τα συνευρήματα.[1]

Η χειροποίητη κεραμική του νεκροταφείου χαρακτηρίζεται από τον χονδρόκοκκο, με πολλές προσμίξεις πηλό, σκούρο καστανό ή γκρίζο, και το ψήσιμό τους είναι ατελές.

Τα όστρακα χειροποίητων αγγείων ανά τάφο είναι:

Τ. 1 Π 9047, 9050.
Τ. 2 Π 11029, 11035 α-γ.
Τ.3 Π 11042 α-γ.
Τ. 7. Π 11059.
Τ. 10. Π 11060, Π 11066.
Τ. 20 Π 5439.
Τ. 32. Π 6097 α-β.

Τα χειροποίητα αγγεία που αναγνωρίστηκε ο σχήμα τους είναι:

Τ. 5 Π 4288.
Τ. 6. Π 6354.
Τ. 31. Π 6073.

Ακέραιο διατηρείται το Π 4288 κύπελλο, που προέρχεται από τον τάφο 5 (βλ. φυλλάδιο 17, σελ. 2).

Ελλιπές κατά το ήμισυ του σώματος είναι το αγγείο που προέρχεται από τον τάφο 31.

Τα υπόλοιπα όστρακα που προέρχονται κυρίως από τους δρόμους των τάφων είναι μικρά και δεν είναι δυνατόν να διευκρινιστεί το σχήμα των αγγείων που ανήκαν.

Το κύπελλο Π 4288 (ύψος 0,102, διάμ. στομίου 0,875, διάμ. σώματος 0,09) θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι συνεχίζει τον τύπο των ΜΕ μόνωτων κυπέλλων.[2] Είναι ελλιπές σε τμήμα του σώματος και της βάσης. Ο πηλός έχει πολλές προσμίξεις, κυρίως μικρά χαλικάκια, και το χρώμα του είναι σκούρο γκρίζο. Το αγγείο έχει περαστεί με αλείφωμα καστανό, εξίτηλο. Έχει βαθύ ημισφαιρικό σώμα, με τοιχώματα που στενεύουν προς τη βάση, όπου δημιουργείται υποτυπώδης δισκοειδής βάση. Το χείλος απλό, εξώκυρτο, και η λαβή κάθετη ταινιωτή, ελαφρώς υπερυψωμένη από το στόμιο.

Τα συνευρήματα του τάφου 5 χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2 περίοδο, και επομένως σε αυτή την περίοδο εντάσσεται χρονολογικά και το κύπελλο. Αξιοσημείωτο είναι ότι το χειροποίητο αγγείο προέρχεται από τάφο πλούσιο, στον οποίο μάλιστα ανευρέθη και το χρυσό περιδέραιο με τις χάντρες σε σχήμα φύλλου κισσού. Επομένως η ανεύρεση χειροποίητων αγγείων σε τάφους δεν υποδηλώνει κοινωνικο-οικονομική διαφοροποίηση της κοινωνίας.[3]

---

[1] Γενικώς για την χειροποίητη έντριπτη κεραμική βλ. Pilidis 1994, 11 κ. ε. (εξετάζει την χειροποίητη κεραμική της Κύπρου).

[2] Ενδεικτικώς αναφέρουμε τα προερχόμενα από την Εύτρηση, βλ. Eutresis 177 εικ. 245: 1-4.

[3] Souyoudzoglou-Haywood 1999, 76 σημ. 338 (αναφέρει άποψη του Math¨aus).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Παρόμοια αγγεία προέρχονται από διάφορες περιοχές όπως Μεσσηνία,[4] Κεφαλλονιά,[5] Αχαΐα,[6] Κοράκου,[7] Ασίνη,[8] Εύτρηση,[9] Θεσσαλία,[10] Χίος,[11] και Κρήτη.[12]

Δύο ακόμη σκεύη, ελλιπή, οικιακής χρήσης προέρχονται από τον Τ. 6 και 31. Είναι οι αρύταινες με αρ. Π 6354 και 6073 αντίστοιχα. Είναι αμελούς κατασκευής, εφόσον ήταν σκεύη καθημερινής οικιακής χρήσης και ο πηλός είναι χονδρόκοκκος, με εγκλείσματα (βλ. φυλλάδιο 17, σελ. 3).

Η αρύταινα Π 6354 (Τ. 6) είναι αμαυρόχρωμη, συγκολλημένη και ελλιπής σε μεγάλο τμήμα του σώματος. Έχει σώμα ωοειδές-σφαιρικό, με αδιαμόρφωτη βάση και χείλος ψηλό, εξώκυρτο. Στην εξωτερική επιφάνεια της βάσης φέρει μικρό έξαρμα και παραπλεύρως οπή. Διατηρείται τμήμα της λαβής που εκφύεται από το χείλος και είναι κάθετη, ελλειψοειδούς διατομής. Βρέθηκε στον πλευρικό θάλαμο του Τ. 6, ο οποίος προοριζόταν μόνον για δευτερογενείς ταφές, και η κεραμική που προέρχεται από αυτόν χρονολογείται μεταξύ της ΥΕ ΙΙ Β/ΙΙΙ Α 1 και ΙΙΙ Α 2 περιόδου. Επομένως από τα συνευρήματα θα μπορούσε να ενταχθεί χρονολογικά στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο.[13]

Η δεύτερη αρύταινα Π 6073 του τάφου 31 προέρχεται επίσης από το χώρο των ανακομιδών. Είναι παρόμοια με την προηγούμενη, αλλά έχει πιο βαθύ ημισφαιρικό, κωνικό προς τη βάση σώμα, με καμπύλα τοιχώματα και απλό προεξέχον χείλος. Διακρίνονται ίχνη πυράς στο σώμα. Χρονολογείται στην ίδια περίοδο με την πρώτη.[14]

Το σχήμα, λόγω της χρήσης του (άντληση υγρών από μεγάλα σκεύη), παραμένει αμετάβλητο από την ΜΕ περίοδο,[15] γεγονός που δυσχεραίνει τη χρονολόγηση των χρηστικών αυτών αγγείων, αν δεν υπάρχουν συνευρήματα. Έχει υποστηριχθεί μάλιστα ότι η ύπαρξη του σκεύους στους τάφους σχετίζεται με τους κρατήρες.[16]

Δείγματα έχουμε από Κεφαλλονιά,[17] Εγκλιανό,[18] Μάλθη,[19] Περιστεριά,[20] Τίρυνθα,[21] Μυκήνες,[22] Αττική,[23] Γλά,[24] τα νησιά.[25] Ιδιαίτερα σπάνιο είναι στην Αχαΐα,[26] όπως και στην Ηλεία.[27]

---

[4] Βλ. Παρόμοιο από Καρποφόρα των ΜΕ χρόνων, βλ.Χωρέμης 1973, 42, πίν. 13 α. Για άλλα όμοια βλ. Κορρές, ΠΑΕ (1976), 277 και ΠΑΕ (1977) 235 (Βορούλια). Lolos 1985, 67 κ. ε. (Βορούλια), εικ. 90-1, 94, 187 (Καρποφόρα), σελ. 158 εικ. 199 (Καρποφόρα ΜΕ/ΥΕ Ι) με σχόλια για τη ΜΕ καταγωγή του σχήματος).

[5] Μαρινάτος ΑΕ 1932, 33-34, 46, πίν. 8 (96). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 75 πίν. 19, με βιβλιογραφία.

[6] Ο Κολώνας αναφέρει χειροποίητο κύπελλο στη Βούντενη, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 552. Παπάζογλου-Μανιουδάκη 1998 (δ.δ.), 155.

[7] Με υπερυψωμένη λαβή και παρόμοιο ως προς το σχήμα χειροποίητο από Κοράκου, βλ. Korakou 31 εικ. 45 α.

[8] Fr¨odin-Persson, Asine εικ. 158 (11), 240 (65).

[9] Eutresis εικ. 245 (3), 246 (1).

[10] Θεοχάρη, ΠΑΕ (1961), 51-52 εικ. 3 (Ιωλκός).

[11] Chios II, 1982, 617-8, πίν. 127:2948 (παρόμοιο από Χίο, με βιβλιογραφία από άλλες θέσεις, όπως Πύλος, Ιωλκός, Λευκαντί, Περατή, Κόρινθο, τα περισσότερα στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο).

[12] Παρόμοιο σχήμα από την περιοχή της Κνωσσού (Makritikhos), βλ. S. Hood, P. de Jong, BSA 53-54 (1958-9), 188, εικ. 6, πίν. 45 c, 46 d.

[13] Μαρινάτος ΑΕ 1933, 83 εικ. 28, 87 εικ. 34. ΑΕ 1932, πίν. 13 (254-5, 257-260, 281-284), χειροποίητες αρύταινες. Παρόμοια αρύταινα και από την Περιστεριά (Τομέας Β 2) βλ. Γ. Κορρές, ΠΑΕ (1977) Β 347, πίν. 179 γ, όπου γενικώς η κεραμική του τομέως χρονολογείται στην ΥΕ Ι-ΙΙ Α περίοδο.

[14] Πρβλ. Κολώνας 1998 (υπό έκδοση), 336 (Βούντενη, Τάφος 27/51, ΙΙΙ Α-Β).

[15] Βλ. Περατή Β, 258 με βιβλιογραφία. Ωστόσο το σκεύος είναι γνωστό ήδη από τη Νεολιθική εποχή, βλ. Θεοχάρης, 1973, εικ. 182.

[16] Souyoudzoglou-Haywood 1999, 68 με βιβλιογραφία.

[17] Κυπαρίσσης, ΑΔ 5 (1919), 113 (Διακάτα Κεφαλλονιάς), το ένα μοιάζει με του τάφου 5 το κύπελλο. Μαρινάτος, ΑΕ 1932, 32-3, πίν. 13 και 1933, 84 εικ. 28, 34. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 68 πίν. 5.

[18] PN I, 363-6 εικ. 357-8, όπου βρέθηκαν κατά εκατοντάδες.

Πιθανόν χειροποίητη ή αργού τροχού είναι η μικύλλη προχοΐσκη (Π 6378), που προέρχεται από τον Τ. VII (βλ. σχετικό κεφάλαιο για προχοϊσκες με βιβλιογραφία).[28] Γενικά χειροποίητη κεραμική προέρχεται από του Κοράκου,[29] τον Άγ. Στέφανο,[30] Κεφαλλονιά,[31] Αχαΐα,[32] Κύθηρα,[33] Μιδέα,[34] Τσουγνίτζα (Αρχαία Νεμέα)[35], Αγία Ειρήνη,[36] Ταφικοί Κύκλοι 1 και 2 Λέρνας,[37] Αττική,[38] Καλαπόδι,[39] Ήπειρο,[40] αλλά και από τη Δύση.[41]

Θ Τ. 6

---

[19] Valmin SME, 331 πίν. XX: 18-19 (ΥΕ Ι).
[20] Lolos 1985, 58 εικ. 81 (ΥΕ Ι-ΙΙ Α) και σ. 351-3 γενικώς για δείγματα από Μεσσηνία και Σαμικό.
[21] Tiryns VI, πίν. 37:2, 64:6.
[22] French 2007, 186 εικ. 8:2 (ΙΙΙ Γ Μέση).
[23] Παντελίδου 1975, 190-1 με βιβλιογραφία . Πολυχρονάκου- Σγουρίτσα 2001, 62.
[24] Ιακωβίδης, Γλας Ι, πίν. 30 β.
[25] Benzi 1992, 128 πίν. 84:d (Ιαλυσό), 146:1 (Πυλώνα).
[26] Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 549. Σταυροπούλου-Γάτση 2001, 36, πίν. 2, 2 γ-ε (δύο άβαφες από Παγώνα Πάτρας). Παρόμοιο από Πετρωτό Αχαΐας, βλ. Παπάζογλου-Μανιουδάκη, Περιφέρεια 1999, 437, 451 εικ. 16:29 (είναι του μαστοειδούς τύπου).
[27] Μερικές πρωιμότερες προέρχονται από το Σαμικό και από τα Μακρύσια, βλ. Γιαλούρης, ΑΔ 20 (1965) Α πίν. 18 στ (ΥΕ Ι), 19 α-γ (ΥΕ Ι) δ (ΜΕ-ΥΕ Ι) ε-ζ (ΥΕ Ι). Θέμελης, ΑΔ 23 (1968) Α πίν. 122 γ).
[28] Μικύλλα αγγεία εμφανίζονται κυρίως στην ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο, όπως αναφέρει η Mountjoy, ΜΓΚ, 101 εικ. 123, 275 (να δω σελ ελληνικής), όπου επισημαίνει ότι τα αγγεία χαρακτηρίζουν οικιστικά σύνολα και χρονολογούνται από τα συμφραζόμενα. Τα αγγεία σύμφωνα με τη Mountjoy δεν απαντώνται πριν ή μετά την ΙΙΙ Β περίοδο. Όμοια και από την Ταράτσα Αγ. Παρασκευής, βλ. Αικ. Σταμούδη, Λαμία 1999, 264, με βιβλιογραφία. Ath. Agora XIII, 213, πίν. 49:2 (ΙΙΙ Β).
[29] Korakou 1921. Davis, Late Helladic I Pottery fron Korakou, Hesperia 48 (1979), 234-263. Dickinson, LH Π A-Π B. Some Evidence from Korakou, BSA 67 (1972) 103-112.
[30] Για τη χειροποίητη κεραμική Αγ. Στεφάνου βλ. Taylour, BSA 67 (1972) 205-263. Επίσης, Rutter-Rutter, 1976.
[31] Souyoudzoglou-Haywood 1999, 60. Μόσχος 2007, 251, 258.
[32] Σταυροπούλου-Γάτση 2001, 36 κ. ε. (Παγώνα Πάτρας).
[33] Kythera 1972.
[34] Δημακοπούλου 2001, 26.
[35] Wright 1982, 375-397. Rutter, 1990, 376-458.
[36] Keos III, πίν. 56-58.
[37] Caskey, Royal Shaft Graves at Lerna, Archaeology 13 (1960) 130-3. Zerner, Middle Helladic and Late Middle Bronze Age, Studies 2, (1986) 58-74. Zerner, Middle Helladic and Late Helladic I Pottery from Lerna, II, Shapes, ydra, Working Papers in Middle Bronze Age Studies 4, (1988) 1-10.
[38] Παπαδημητρίου-Γραμμένου 2003 (δ. δ.), 42 (Σπάτα).
[39] Rutter 2007, 292 (ΥΕ ΙΙΙ Γ).
[40] Ενδεικτικώς βλ. Δάκαρης ΠΑΕ 1952, 385. Παπαδόπουλος, Δωδώνη 5, 1976, 280.
[41] Για τη χρηστική κεραμική της νήσου Vivara στη Νάπολη βλ. L. Re, Roma 1996, 1587-1593. Η χειροποίητη μυκηναϊκή κεραμική της νήσου χρονολογείται στην ΥΕ Ι-ΙΙΙ περίοδο. Vagnetti 2000, 312 (Broglio).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ.

Σε σύνολο 570 αγγείων από το νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας, τα 65 είναι μονόχρωμα και τα υπόλοιπα φέρουν γραπτή διακόσμηση.

Τα θέματα που έχουν χρησιμοποιηθεί είναι πάρα πολλά, από απλές ταινίες και στιγμές έως τα πλέον πολύπλοκα και περίτεχνα, με σημαντικότερα τα εικονιστικά και κυρίως την παράσταση της πρόθεσης, που διατηρήθηκε στα όστρακα του μεγάλου κρατήρα, προερχόμενου από την ανασκαφή του δρόμου του Θ. Τ. 5.

Τα εικονιστικά θέματα του νεκροταφείου είναι ιδιαίτερα σημαντικά, ενώ όλα διακοσμούσαν τους κρατήρες (πτηνό, χταπόδι, σκηνή πρόθεσης) και μόνο η σκηνή κυνηγιού διακοσμούσε μεγάλο τετράωτο αμφορέα. Επομένως, στα μεγάλα αγγεία, που εμφανίζονται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμη προτιμούνται τα εικονιστικά θέματα.

Η κύρια διακοσμητική ζώνη του αγγείου, συνήθως, ορίζεται στο πάνω τμήμα του σώματος, μεταξύ των λαβών. Στις ληκύθους και στους ψευδόστομους αμφορείς η ζώνη γράφεται στον ώμο, ενώ σε μερικούς ψευδόστομους υπάρχει και διακοσμητική ζώνη στην κοιλιά, στο ύψος της μεγίστης διαμέτρου. Ως επί το πλείστον η διακοσμητική ζώνη στα αγγεία ορίζεται από ταινίες και τονίζει τα μέρη του αγγείου. Είναι η λεγόμενη «τεκτονική» ή «δομική» διακόσμηση του Furumark, χαρακτηριστική της μυκηναϊκής κεραμικής.

Τα διακοσμητικά θέματα της κεραμικής που προήλθε από το νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας κατηγοροποιούνται σε τέσσερις ομάδες:

1). Τα γραμμικά (αφηρημένα ευθύγραμμα ή καμπυλόγραμμα).
2). Τα φυτικά.
3). Τα θαλάσσια και
4). Τα εικονιστικά.

Ακολουθούμε τη σειρά του Furumark για την περιγραφή των θεμάτων.

*Η ανδρική και γυναικεία μορφή (FM 1).

Η ανθρώπινη ανδρική μορφή απαντάται σε τρεις περιπτώσεις. Η μία είναι η παράσταση της πρόθεσης, η δεύτερη στη σκηνή κυνηγιού στον τετράωτο αμφορέα Π 4511 και η τρίτη στο ίδιο αγγείο η μεμονωμένη ανδρική μορφή.

α). Στην σημαντικότατη εικονιστική παράσταση της πρόθεσης υπάρχουν δύο ανδρικές μορφές. Πρόκειται για την πρώτη μορφή της παράστασης που είναι ο ιερέας και το νεκρό, που είναι ξαπλωμένος πάνω στη νεκρική κλίνη. Ο ιερέας φοράει κοντό κροσσωτό ένδυμα και κρατά ένα αντικείμενο στο χέρι του (ίσως σφυροπέλεκυ). Η μορφή είναι ολόβαφη. Κατά τον ίδιο τρόπο και όμοια ντυμένος αποδίδεται και ο νεκρός, που αποτελεί την κεντρική μορφή της παράστασης.

β). Στην σκηνή κυνηγιού του μεγάλου τετράωτου αμφορέα Π 4511, η ανδρική μορφή απεικονίζεται να κυνηγά δύο ζώα.

γ). Τέλος μία ακόμη ανδρική μορφή, αποδιδόμενη κατ' ενώπιον καταλαμβάνει το χώρο κάτω από τη μεγάλη λαβή του ίδιου τετράωτου αμφορέα.

Η ολόβαφη ανδρική μορφή, με εξηρημένο το τμήμα του ματιού, επικρατεί στην ΥΕ ΙΙΙ Γ μέση και ύστερη περίοδο, όπως φαίνεται από παραδείγματα στο Λευκαντί, την Ιωλκό, το Καλαπόδι και τη Νάξο.[1]

Γυναικείες μορφές αποδίδονται στη σκηνή της πρόθεσης.

Όλες οι ανθρώπινες μορφές που συναντάμε στις παραπάνω περιπτώσεις αποδίδονται με σκιαγραφία (βλ. παρακάτω σχετικό κεφάλαιο).

---

[1] Για τη Νάξο βλ. Βλαχόπουλος, Περιφέρεια Β, 1999, 498, 511 εικ. 20-21. Βλαχόπουλος, Φως Κυκλαδικόν, 1999, 74-95 με βιβλιογραφία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

***Άλογα (FM 2).** Διακοσμούν την πίσω όψη του ιδίου κρατήρα με την παράσταση της πρόθεσης (βλ. κεφάλαιο πρόθεσης – εκφοράς).

***Πτηνό (FM 7).**
Πτηνά εικονίζονται σε όστρακα (Π 11094, Π 11095 α-γ) μεγάλων αγγείων που προέρχονται από το δρόμο του Θ.Τ. 3 και σε όστρακα (Π 6008, Π 6074) από τον Τ. 29 και 31 αντίστοιχα, ενώ στο τμήμα κρατήρα (Π 6099 α-ε) από τον Τ. 33 εικονίζονται στη σειρά με δελφίνια.

***Μορφές ζώων (FM 8).**
α). Στην παράσταση της πρόθεσης απεικονίζεται ένας σκύλος κάτω από τη νεκρική κλίνη, ο οποίος είναι μισοξαπλωμένος και στηρίζει το σώμα του στα πόδια του, κι ένα αιγοειδές που ακολουθεί πίσω από τις θρηνωδούς.
β) Μορφές υβριδικών ζώων υπάρχουν και στη σκηνή κυνηγιού του Π 4511 τετράωτου αμφορέα.

***Πάπυρος (FM 11).**
Τον ώμο του ψευδόστομου Π 4278 του Τ. 1 κοσμούν σχηματοποιημένα παπυρόσχημα (αναφέρονται και παρακάτω ως σχηματοποιημένες αχιβάδες).[2]

***Κισσός (FM 12)[3]**
Στο όστρακο (Π 5931 α-δ) που προέρχεται από το δρόμο του Τ. 27 διατηρείται αλυσίδα με φύλλα κισσού. Το φύλλο αποτελείται από δύο αντικρυστές σπείρες, ενωμένες στο κέντρο με ολόβαφο καρδιόσχημο μοτίβο.
Ο «ιερός κισσός» θέμα μινωικής προέλευσης,[4] εμφανίζεται στη δυτική Πελοπόννησο στην ΥΕ Ι, σε κεραμική (κυρίως σε μεγάλα αγγεία «ανακτορικού ρυθμού») από τη Μεσσηνία,[5] Λακωνία,[6] Αχαΐα,[7] ενώ στην Ηλεία τα πρωιμότερα δείγματα προέρχονται από τον Κακόβατο,[8] και από το Σαμικό.[9] Συνήθως τα φύλλα κισσού φύονται από μίσχους και καταλαμβάνουν όλο το σώμα των μεγάλων αμφορέων. Εμφανίζονται σε οριζόντια διάταξη και σε σειρές στο σώμα ανακτορικού αμφορέα από την Τραγάνα της ΥΕ ΙΙ Α,[10] και σε αμφορείς από τους θολωτούς τάφους Α και Β του Κακοβάτου.[11]

---

[2] Shelmerdine 1977, 72, 179 (ΙΙΙ Α 2 και ΙΙΙ Β 2, Νιχώρια). Περατή Β, 163 εικ. 33 (1040), 165 εικ. 37 (666), 168 εικ. 48 (1062-1197). Mountjoy, RMDP 267-269 αρ. 96 (Πελλάνα ΙΙΙ Α 2, με κρόσσια αντί για στιγμές, μινωικής προέλευσης το θέμα), 1018-9, αρ. 89 (Ιαλυσός ΙΙΙ Β, όμοιο θέμα).
[3] Furumark εικ. 36.
[4] Niemeier 1985, εικ. 66-73. Lolos 1985, 444. Warren 2007, 340 εικ. 5:1780 (Κνωσός). Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 329.
[5] Lolos 1985, 444-447 με βιβλιογραφία για τα δείγματα της Μεσσηνίας. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 329.
[6] Mountjoy, RMDP, 270 εικ. 89:100 (κρατήρας από Μενελάιον, ΙΙΙ Α 2).
[7] Παρόμοιο θέμα σε σώμα ψευδοστόμου από τον οικισμό του Αιγίου, βλ. Παπάζογλου-Μανιουδάκη 1998 (δ.δ.), 67-8 (δείγματα της λεγόμενης ανακτορικής κεραμικής).
[8] Βλ. σχετικώς με βιβλιογραφία Lolos 1985, 445, 520 εικ. 468 (ΥΕ ΙΙ Α από Τάφο Α), εικ. 475 (ΥΕ ΙΙ Α). ΠΑΕ (1955), πίν. 97 α (πιθαμφορέας από Τραγάνα της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου, με παρόμοιο αλυσιδωτό θέμα). Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 328-9 με βιβλιογραφία
[9] Γιαλούρης ΑΔ 20 (1965) Α, πίν. 21 δ (κρατήρας της ΥΕ ΙΙΙ Α 2). Για το ίδιο βλ. και Mountjoy, RMDP, 383-4 εικ. 133:46. Το θέμα δεν ταυτίζεται απόλυτα εφόσον στον κρατήρα του Σαμικού τα κισσόφυλλα αποδίδονται σε σειρά, αλλά μόνο με περίγραμμα.
[10] Lolos 1985, εικ. 292.
[11] Lolos 1985, εικ. 478, 483, 484 (ΥΕ ΙΙ Α).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Παρόμοιο θέμα με του (Π 5931) διακοσμεί και κρατήρα από τη Λέρνα,[12] και σκύφο από τις Μυκήνες.[13]

***Ρόδακες (FM 17).**

Φαίνεται ότι μία αρκετά σχηματοποιημένη μορφή του απαντάται στη βάση των κυλινδρικών αλαβάστρων που αποτελούν το σύνθετο αγγείο Π 4443. Τέσσερις γραμμές διασταυρώνονται, χωρίς να υπάρχει ο περιμετρικός κύκλος του θέματος, σχηματίζοντας αστέρι.[14] Μοιάζει με το FS 17:35, που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ μέση περίοδο.

Γενικώς το θέμα διακοσμεί κυρίως τον δίσκο ψευδόστομων.[15]

***Μυκηναϊκό άνθος (FM 18).**[16]

Το μυκηναϊκό άνθος αποτελεί ένα από τα προσφιλέστερα θέματα της ΥΕ ΙΙΙ περιόδου, που απαντάται σε διάφορους τύπους αγγείων, και σε πολλές παραλλαγές. Θεωρείται ότι προέρχεται από το άνθος του κρίνου και το άνθος του παπύρου.[17]

-Το ελικοειδές άνθος, γνωστό κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α 2-ΙΙΙ Β 1 περίοδο (FM 18 Α), εμφανίζεται σε όστρακο μεγάλου αμφορέα (Π 11044 α-γ), που προέρχεται από τον Τ. 3, καθώς και στον ώμο ψευδόστομου αμφορέα Π 4566 (Τ. 31).[18]

Το διχαλωτό, χωρίς έλικες άνθος απαντά σε πολλές παραλλαγές:

α). Ο κάλυκας έχει σχήμα αμείβοντος με διπλό περίγραμμα και ο ύπερος αποδίδεται σε μορφή αγκίστρου, ανοικτού ή κλειστού. Η στεφάνη δηλώνεται με πυκνές κροσσωτές γραμμές. Η παραλλαγή αυτή διακοσμεί τον ώμο των ψευδοστόμων: Π 11070 (Τ. 8), Π 4445 (Τ. 22).[19]

β). Ο κάλυκας με μορφή διπλού αμείβοντος; ο ύπερος είναι Υσχημος και συνδυάζεται με εγκάρσια γραμμή, ενώ η στεφάνη είναι κυκλική, κροσσωτή. Με το άνθος αυτό διακοσμείται ο ώμος του ψευδόστομου Π 4333 (Τ. 7). Παρόμοια είναι η απόδοση του άνθους στον εισαγμένο από την Κρήτη ψευδόστομο Π 4469 (Τ. 25), όπου ο ύπερος αποδίδεται με διπλή θηλιά.[20]

γ). Ο κάλυκας είναι Υσχημος παχύς, ο ύπερος σταγονόσχημος και η στεφάνη κροσσωτή. Με το άνθος αυτό διακοσμείται ο ώμος του ψευδόστομου Π 4371 (Τ. 11).[21] Πιθανόν το αγγείο είναι εισηγμένο.

---

[12] Wiencke, Hesperia 67 (1998), 178, 181, εικ. 31 (P 416, Λέρνα ΙΙΙ Β1).

[13] Mountjoy, BSA 71 (1976) 88, εικ. 6.45 και Mountjoy, RMDP, 142-3, εικ. 35:267 (το θέμα σε σκύφο από τις Μυκήνες της ΥΕ ΙΙΙ Β 1 με άβαφο το εσωτερικό του κισσόφυλλου).

[14] Για παρόμοιο θέμα βλ. Βλαχόπουλος 2006, Α, 224 εικ. 55: 1760. Δημακοπούλου ΑΔ 23 (1968) Α, 165 πίν. 74 α-β (Επίδαυρος Λιμηρά). Schachermeyer 1980, πίν. 11 e.

[15] Για συγκεντρωμένη βιβλιογραφία βλ. Βλαχόπουλος 2006, Α, 223-4. Περατή Β, 126 εικ. 13 α. Benzi 1992, πίν. 56-7. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 329-330.

[16] Furumark MP, εικ. 42, 43, 45.

[17] Για την προέλευση των ανθέων από τη σχηματοποίηση του άνθους του κρίνου για το διχαλωτό, και του άνθους του παπύρου για το τριγωνικό βλ. σχετική συζήτηση στους Μαρινάτου-Hirmer, Κρήτη και μυκηναϊκή Ελλάς πίν. 22, 25, 82, 92, 93. Επίσης Furumark, MP, mot. 9, 11, εικ. 32, 33, 11/23-28, σ. 285-6 και Περατή Β, 129. Βλ. σχολιασμό για το θέμα στην Παντελίδου 1975, 194. Shelmerdine 1977, 72, 128 (ΙΙΙ Α 2-Β1, Νιχώρια). Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 334.

[18] Όμοιο άνθος σε κωνικό ψευδόστομο από Βούντενη, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 317-8 (Τ. 26/82), πίν. 146 της ΙΙΙ Α 2. Για παρόμοια άνθη πρβλ. Papazoglou-Manioudaki, BSA 89 (1994), 198 πίν. 36 (Κρήνη Πατρών). Παπάζογλου-Μανιουδάκη 1998 (δ.δ.), 85:307 διακόσμηση σε κρατήρα.

[19] Περατή Β, 129.

[20] Deiras 100, πίν. XCI: 5-6. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 369, πίν. 148 (Βούντενη, Τ. 29/47 ΙΙΙ Α 2), σ. 317-8, πίν. 146 (Τ. 26/82), σ. 391 πίν. 148 (34/3, ΙΙΙ Α 2). Το ΑΕΒ 978 της Βούντενης θεωρείται εισηγμένο, προφανώς από Κρήτη.

[21] Mountjoy κ. ά. BSA suppl. 34 (2003), 140 εικ. 4.39:685, 703 (Κνωσσός, Ν. Οικία, σε όστρακα της ΥΜ ΙΙΙ Α 1). Kanta 1980, 251 εικ. 97:4-5 και 8, 119:3 Μυλωνάς, ΔΝΕ, Β 14-5, Γ 407:617 (ΙΙΙ Β, λίγο

δ). Ο κάλυκας έχει τη μορφή σχεδόν ορθής γωνίας, ο ύπερος είναι πλοχμοειδής και η στεφάνη αποδίδεται με στιγμές. Το άνθος αυτού του τύπου διακοσμεί τον ώμο του ψευδόστομου (Π 4408, Τ. 20).[22]

ε). Ο κάλυκας σχηματίζεται από τοξοειδή καμπύλη με ακρεμώνη στη γωνία, ο ύπερος αποδίδεται με μία ή δύο επάλληλες χορδές και στεφάνη από στιγμές. Στιγμή υπάρχει και στο εσωτερικό της γωνίας του κάλυκα. Αυτή η παραλλαγή του άνθους κοσμεί τον ώμο του ψευδόστομου Π 4524 (Τ. 29).[23]

στ). Μεγάλο άνθος που αποτελείται από πολυάριθμους μίσχους, οι οποίοι εξωτερικά πλαισιώνονται από στιγμές κατά μήκος, απολήγουν σε κάλυκα σχήματος Υ, ο ύπερος είναι Υσχημος και συνδυάζεται με εγκάρσια γραμμή, ενώ πλαισιώνεται από κροσσωτή στεφάνη. Το άνθος αυτό διακοσμεί τον ώμο του πιθαμφορίσκου Π 4592 (Τ. 33), τον ώμο του αλάβαστρου Π 6373 (Τ. ΙΙΙ).[24] Η παραλλαγή απαντάται κυρίως στην ΥΕ ΙΙΙ Α περίοδο. Στον ώμο του πιθαμφορίσκου ως συμπληρωματικό διακοσμητικό θέμα υπάρχει και τριφύλλι (FM 29, trefoil rock work), το οποίο είναι περίστικτο.[25]

ζ). Κάλυκας σε σχήμα αμείβοντος και κροσσωτή στεφάνη χωρίς άγκιστρο (Π 6375 τοτ Τ. ΙΙΙ).[26]

η). Στον ώμο του ψευδόστομου Π 4353 (Τ. 9) εμφανίζεται φολιδωτό τρίγωνο, το οποίο συνδυάζεται με τριγωνικό σχηματοποιημένο άνθος. Για το τελευταίο δεν υπάρχουν παράλληλα. Ο κάλυκας σχηματίζεται από δύο μεγάλες ενάλληλες γωνίες και ο ύπερος αποδίδεται ως επίμηκες στέλεχος, με κυκλική απόληξη (γλωσσοειδές) το εσωτερικό του οποίου πληρούται με αμείβοντες. Η στεφάνη δεν αποδίδεται. Το σχηματοποιημένο τριγωνικό άνθος δεν ταυτίζεται με το θεματολόγιο του Furumark.

θ). Στον Π 4591 (Τ. 33) εμφανίζεται με τη μορφή του δίλοβου τόξου (FM 18:136).[27]

διαφορετικό). Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1982) 113, πίν. 82 (ΙΙΙ Β). Mountjoy, RMDP, 448-9 αρ. 5 (όμοιο από Μαζαρακάτα, η Mountjoy το θεωρεί εισαγμένο). Για την Κύπρο βλ. Buchhlotz 1987, 197, εικ. 56 d (ΙΙΙ Β, Έγκωμη).

[22] Ιακωβίδης 1998, 149-150, πίν. 25 β (Γλας, ΙΙΙ Β). Mountjoy, RMDP 137-8, αρ. 248 (Μυκήνες, σε απιόσχημο ΙΙΙ Β), 146-7 αρ. 285 (Μυκήνες ΙΙΙ Β 2), 559-0 αρ. 283 (Αθήνα ΙΙΙ Β 2-Γ πρώιμη), 672, 675, αρ. 130 (Σχηματάρι ΙΙΙ Β). Mountjoy, RMDP 448-9, αρ. 5 (Κεφαλλονιά) και όμοιο από Μάνικα, RMDP, 708-9, αρ. 50 (ΙΙΙ Α 2). Επίσης Wardle, BSA 64 (1969), 267 (Μυκήνες ΙΙΙ Β 1). Morricone 1979-1980, 284 εικ. 107 (αρ. 90, Κως). Deiras, πίν. LXXXIV, 7. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, 2001, 9, 47 (Βουρβάτσι, ΙΙΙ Β). Mountjoy, BSA 92 (1997), 115 εικ. 3, 16 (ΥΕ ΙΙΙ Β-Γ). Mountjoy ΜΓΚ, 127,5 (Μυκήνες). Vagnetti, 1993, 149 εικ. 4:4 (από Porto Perone ΙΙΙ Β).

[23] Πρβλ. Περατή, Β, 162, εικ. 30. Σγουρίτσα, 63, πίν. 37 (ΙΙΙ Β 2). Βαβρίτσας, ΑΑΑ Ι, 1968, ΙΙΙ, εικ. 6.

[24] Το άνθος δεν ταυτίζεται απόλυτα. Πρβλ. Κολώνας 1998 (υπό έκδοση), 501 (Βούντενη ΙΙΙ Α). Benzi 1992, 16-17. Παπαδημητρίου-Πέτσας, ΠΑΕ (1950), 208, εικ. 5:4. French BSA 60 (1965), 161, 172. Aigion 4, 5, 18, 29, πίν. 10:b, 13c, 48, 60, 95 a. Äström SCE, IV:1c, εικ. 46c:36 (Κύπρος). Asine, 380, n. 8. Taylor, MPItaly, 86 n. 17, πίν. 11:11-12 (Scoglio del Tonno). Kassel 1, πίν. 1681:3.

[25] Για τη χρήση του θέματος στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 βλ. French, BSA 60 (1965), 177 και στην ΥΕ ΙΙΙ Β 1 περίοδο βλ. French, BSA 61 (1966), 223-225 (Μυκήνες). Απαντάται σε ψευδόστομους, κύλικες, και σε σκύφους. Για τη συνέχιση του μυκηναϊκού άνθους και στην ΙΙΙ Β 1 περίοδο βλ. Mountjoy, BSA 71 (1976), 83 εικ. 3 (Μυκήνες).

[26] Mountjoy, RMDP, 547-8 αρ. 225 (παρόμοιο θέμα σε σφαιρικό ψευδόστομο από Αίγινα ΙΙΙ Β 1).

[27] Γενικώς για δίλοβα τόξα βλ. Περατή Β, 120-1. Mountjoy, RMDP 139-140 αρ. 252 (Πρόσυμνα ΙΙΙ Β 1), 547-9 αρ. 227, 232 (Αθήνα, Αίγινα ΙΙΙ Β 1), 1018-9 αρ. 93 (Ρόδος ΙΙΙ Β). Ευ. Δεϊλάκη, ΑΕ 1960, 130-1, πίν. 3:7 (Ηραίο Άργους). Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968), Α, 170, πίν. 74 γ αριστερά (Άγ. Ιωάννης ΙΙΙ Γ πρώιμη). Περατή Β, 168 εικ. 46-7. Μυλωνάς ΠΑΕ (1972), 115, πιν. 92 α (από παιδική ταφή της ΙΙΙ Β, σε θαλαμωτό τάφο Παναγίτσας Μυκηνών). Παντελίδου 1975, 70, 181, πίν. 14 (Αθήνα ΙΙΙ Γ 1-2), όπου συνδυάζεται με φολιδωτό τρίγωνο. Πολυχρονάκου - Σγουρίτσα, 2001, 5-6, 47 (σε σφαιρικό από Βουρβάτσι, ΙΙΙ Β). Από την Ηλεία με όμοιο θέμα ψευδόστομος από τα Διάσελλα, βλ. Γιαλούρης, ΠΑΕ (1955), 243 πίν. 92 β.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στα τριγωνικά άνθη ή παραλλαγή αχιβάδας. (αναφέρεται και παρακάτω ως διαποίκιλτες γωνίες).
Ο κάλυκας εδώ αποδίδεται με δύο ενάλληλες γωνίες, στο εσωτερικό των οποίων εγγράφονται ομόκεντρα τόξα, περίστικτο ή κροσσωτό το εξωτερικό. Με το θέμα διακοσμείται ο ψευδόστομος Π 4248 (Τ. 3), ο μεγάλος τερτάωτος αμφορέας Π 4309 (Τ. 6), ο ψευδόστομος αμφορέας Π 4354 (Τ. 9), το μεγάλο τριποδικό αλάβαστρο Π 4362 (Τ. 10), οι μεγάλοι ψευδόστομοι αμφορείς Π 4354 (Τ. 9), 4467 (Τ. 25), 4504, 4503 (Τ. 26), 11089 (Τ. 33), και οι μικρότεροι Π 4393 (Τ. 20), 5045 (Τ. 33) ο μεγάλος τετράωτος αμφορέας Π 4598 (Τ. 34).[28] Το θέμα είναι χαρακτηριστικό της Ηλείας και της Αχαΐας.

***Ενάλληλα γωνιώδη και καμπύλα γραμμίδια (FM 19). Έλικες-βλαστοί ή πολλαπλοί μίσχοι.[29]**

Τα ενάλληλα γωνιώδη ή καμπύλα γραμμίδια, αναφερόμενα και ως πολλαπλοί μίσχοι, τα οποία αποτελούν παράγωγο του θέματος του ιερού κισσού, απαντούν στο μυκηναϊκό θεματολόγιο από την ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο, μέχρι και στην ΙΙΙ Γ πρώιμη, όπως προκύπτει και από άλλες θέσεις.[30] Συνήθως διακοσμούν ψευδόστομους, κύλικες, κυάθους, πιθαμφορείς, σκύφους και πρόχους.[31]
Αποτελούν ένα από τα πλέον δημοφιλή διακοσμητικά θέματα, τόσο στην κεραμική της Αγίας Τριάδας, όσο και στην κεραμική που προέρχεται από γειτονικές περιοχές.[32]
Το θέμα διαμορφώνεται από ομάδα καμπύλων, ομόρροπων γραμμών, που αυξάνονται σε μήκος και καμπυλότητα προς τα έξω και σχηματίζουν ανοικτό, ασυμπλήρωτο τόξο[33] (στην παρούσα μελέτη χρησιμοποιείται ο όρος «καμπύλα ενάλληλα γραμμίδια», FS 19:29, 31).
Στη δεύτερη παραλλαγή του θέματος η ομάδα των γραμμιδίων κάμπτεται στη μέση και στα άκρα τους (FS19:35, 37, 52) και σε μία τρίτη εμφανίζεται με τη μορφή ομάδων ενάλληλων γωνιών (FS 19:8, 22).
Καμπύλα ενάλληλα γραμμίδια εμφανίζονται στον ώμο των στους ψευδόστομων Π 11043 (Τ. 3) 4293 (Τ. 6), Π 4468 (Τ. 25), 4553 (Τ. 31).
Το θέμα διακοσμεί επίσης πλατιά ζώνη μεταξύ των δύο οριζόντιων λαβών στους δίωτους αμφορείς Π 4250, 4596. Το ίδιο θέμα στον δίωτο αμφορέα Π 4392, όπου αναπτύσσονται αντωπά, με ενδιάμεση ομάδα τριών ταινιών.
Στο σφαιρικό αλάβαστρο Π 4361 ενάλληλα καμπύλα γραμμίδια διακοσμούν λεπτή ζώνη στον ώμο του αγγείου.
Στον απιόσχημο πιθαμφορίσκο Π 4276, υπάρχει από μία ομάδα ενάλληλων καμπύλων γραμμιδίων στη ζώνη του ώμου, μεταξύ των λαβών.
Στον ώμο του αρτόσχημου αλάβαστρου Π 4287, σχηματίζεται ένα γωνιώδες μοτίβο, αποτελούμενο από ενάλληλες ισοπλατείς γωνίες.
Αγκιστροειδή ενάλληλα γραμμίδια απαντούν στον ώμο των ψευδόστομων (Π 4538 (Τ. 29), 4556 (Τ. 31), 4599 (Τ. 34).
Από τα συγκριτικά παράλληλα προκύπτει ότι το θέμα επικρατεί στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο, αλλά συνεχίζει και στην ΥΕ ΙΙΙ Β 1.[34]

---

[28] Περατή Β, 131-3.
[29] Furumark, MP, εικ. 47.
[30] Π. χ. στις Μυκήνες, βλ. French, BSA 60 (1965), 177 (ΙΙΙ Α 2), και BSA 61 (1966), 225 (ΙΙΙ Β 1), όπου απαντάται σε ώμο ψευδοστόμων, σε πιθαμφορίσκους, και σε σκύφους. Βλαχόπουλος 2006, Α, 227-9 με βιβλιογραφία). Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 308.
[31] Shelmerdine 1977, 74-5, 129-130 (ΙΙΙ Α 2-Β1, Νιχώρια). Mountjoy 1986, 69, 96, 123.
[32] Όπως π. χ. στη Μεσσηνία, βλ. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 308-310, με δείγματα και βιβλιογραφία.
[33] Περατή Β, 109 (αναφέρονται ως ενάλληλοι αγκώνες).
[34] Όπως σε ψευδόστομους της ΙΙΙ Β 1 από τις Μυκήνες, βλ. French, BSA 61 (1966), 218, εικ. Ι, 228.

Παρεμφερές είναι και το θέμα FM 19: 64. Απαρτίζεται από ενάλληλες γωνίες, που μπορεί να έχουν και τη μορφή οξυκόρυφων τόξων, στο εσωτερικό των οποίων εγγράφονται ομόκεντρα ημικύκλια. Το θέμα διακοσμεί τον ώμο του ψευδόστομου Π 4349 (Τ. 9)

***Ψάρια (FM 20).**
Τα ψάρια δεν είναι συχνό θέμα διακόσμησης στα αγγεία του νεκροταφείου μας. Απαντάται ως συμπληρωματικό στοιχείο στον κρατήρα της πρόθεσης, στην πίσω όψη του (Π 7273 β), όπου απεικονίζεται πομπή αλόγων και μεταξύ αυτών απεικονίζονται και ψάρια. Πιθανόν δελφίνια αποδίδονται στο τμήμα κρατήρα (Π 6099 α-ε), από τον Τ. 33, όπου συνδυάζονται με πτηνά.

***Χταπόδια (FM 21).**
Απεικονίζεται σε τμήμα κρατήρα από το δρόμο του Τ. 23[35] και στα όστρακα (Π 11093 α-β) από το δρόμο του Τ. 3 (βλ. σχετικό κεφάλαιο εικονιστικού ρυθμού).

***Αργοναύτης (FM 22).**
Εκφυλισμένος αργοναύτης αποδίδεται στα όστρακα κρατήρα Π 9046 (Τ. 1) και Π 11017 (Τ. 2), όπου διασώθηκαν τρεις σπείρες, οι οποίες πιθανόν αποδίδουν σπειροειδείς πλοκάμους, καθώς και το όστρακο Π6284 ευρύστομου αγγείου από τον Τ. 5.
Ο αργοναύτης, αν και ποτέ δεν έγινε ιδιαίτερα αγαπητός στο μυκηναϊκό θεματολόγιο, εμφανίστηκε στην ηπειρωτική κεραμική στην ΥΕ ΙΙ Α-ΙΙΙ Β.[36] Αποτέλεσε δημοφιλές θέμα στο θαλάσσιο ρυθμό, αν και ποτέ η απόδοσή του δεν υπήρξε απόλυτα φυσιοκρατική.[37]

***Πορφύρα (FM 23).**[38]
Ίχνη από διακόσμηση πορφύρας διατηρούνται στα όστρακα Π 6239 α-ζ, που προέρχονται από το δρόμο του Τ. 5, και δεν έχει ταυτιστεί το σχήμα (ανήκουν ή σε μεγάλη κύλικα ή σε κρατήρα). Αποτελείται από στενόμακρο περίστικτο κέλυφος που απολήγει σε επίσης περίστικτη κοχλιωτή καμπύλη. Το θέμα συνηθίζεται σε κύλικες, κρατήρες, σκύφους και πηνιόσχημα κύπελλα.[39]
Οι αργοναύτες και οι πορφύρες είναι θαλάσσια κοσμήματα που αποδίδονται αρκετά φυσιοκρατικά στη μινωική κεραμική, αλλά σχηματοποιημένα στη μυκηναϊκή. Σε αντίθεση με τον αργοναύτη, η πορφύρα έγινε πολύ δημοφιλής στη μυκηναϊκή κεραμική, κυρίως στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 και ΙΙΙ Β περίοδο, έχοντας όμως χάσει την αρχική

---

[35] Προέρχεται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη και δεν αντιμετωπίζεται στην παρούσα μελέτη.
[36] Mountjoy 1986, 57, 62. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 330.
[37] Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 330 με βιβλιογραφία για παράλληλα από την ηπειρωτική Ελλάδα.
[38] Furumark, MP, εικ. 51.
[39] Το θέμα συνήθως εμφανίζεται σε κύλικες, όπως προκύπτει από την κεραμική των Μυκηνών, βλ. French, BSA 60 (1965), 178 (ΙΙΙ Α 2) και BSA 61 (1966), 226 (ΥΕ ΙΙΙ Β1). Για διακόσμηση σε κύπελλο βλ. Περατή Β, 133. Εμφανίζεται και σε δίωτο αμφορέα από Πρόσυμνα της ΥΕ ΙΙΙ Β 1, πρβλ. Prosymna εικ. 290 (δίωτος αμφορέας, ΥΕ ΙΙΙ Β 1). Mountjoy, RMDP, 135 -136, εικ. 32:242 (Πρόσυμνα), 148-9 εικ. 38 (κρατήρας από Τίρυνθα και κύπελλο από Μυκήνες, ΙΙΙ Β 2), 223 εικ. 71:136 (κύλικα από Ζυγουριές, ΙΙΙ Β), 340 εικ. 115:84 (κύλικα από Μεσσηνία, ΙΙΙ Β), 348 εικ. 118: 102, 350 εικ. 119:103 (κρατήρες από Πύλο, ΙΙΙ Α 2-ΙΙΙ Γ πρώιμη), 758 εικ. 294:71-2 (κύλικες από Φωκίδα, ΙΙΙ Α 2), 769 εικ. 300:120, 129 (όστρακα από Φωκίδα, ΙΙΙ Β), 844 εικ. 340:80, 82 (πηνιόσχημο κύπελλο και κύλικα, Θεσσαλία, ΙΙΙ Β), 847 εικ. 342:103 (σκύφος, Πευκάκια Θεσσαλίας, ΙΙΙ Β), 1024 εικ. 418:104 (πηνιόσχημο κύπελλο από Ιαλυσό, ΙΙΙ Β), 1096 εικ. 447 (κύλικες και κύπελλα από Κω, ΙΙΙ Γ πρώιμη).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

σύνδεσή της με το θαλάσσιο κόσμο, αφού συχνά συνδυάζεται με φυτικά κοσμήματα.[40] Στην Ηλεία εμφανίζεται σε ανακτορικούς αμφορείς από τουν Κακόβατο.[41] Το θέμα εγκαταλείπεται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ.[42]

***Σχηματοποιημένη αχιβάδα (FM 25).[43]**

Το μινωικής προέλευσης θέμα της σχηματοποιημένης αχιβάδας σε αλυσίδα εμφανίζεται συχνά και στην Κρήτη σε ψευδόστομους, κύπελλα και σε άλλα σχήματος αγγεία.[44]

Στην ηπειρωτική Ελλάδα εμφανίζεται στην Αχαΐα,[45] στη Μεσσηνία,[46] σε κυλινδρικό αλάβαστρο από την Αίγινα,[47] σε ψευδόστομο από την Πελλάνα της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου,[48] ενώ υπάρχει και άλλο παράλληλο ψευδόστομου από την Ρόδο της ΥΕ ΙΙΙ Β περιόδου.[49]

Στην Ηλεία είναι θέμα που απαντάται σε σφαιρικό αλάβαστρο από το Σαμικό.[50]

Στην κεραμική της Αγίας Τριάδας εμφανίζεται στη ζώνη του ώμου του πιθαμφορίσκου Π 4289 (Τ. 5), όπου αποδίδονται από δύο αχιβάδες σε κάθε ημικύκλιο, μεταξύ των λαβών. Η αχιβάδα αποτελείται από μία γωνία στην οποία εγγράφονται 4-5 ομόκεντρα τόξα. Το θέμα ταυτίζεται με το FM 25:17, 18 και 11.

Με το ίδιο θέμα διακοσμείται και η πάνω ζώνη του σώματος του πηνιόσχημου κύπελλου Π 4557 (Τ. 31), και ο ψευδόστομος αμφορίσκος Π 4278 (Τ. 1).

Παρεμφερές είναι το θέμα που κοσμεί τον ώμο των ψευδόστομων 4246 (Τ. 2), Π 4248 (Τ. 3). Το θέμα αποτελείται από δύο ενάλληλες γωνίες το εσωτερικό των οποίων πληρούται με ομόκεντρα τόξα, καμιά φορά και περίστικτα (βλ. και σχηματοποιημένο τριγωνικό άνθος).

***Θαλάσσια ανεμώνη ή περίστικτοι κύκλοι (FM 27).[51]**

Το θέμα της θαλάσσιας ανεμώνης που εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περίοδο, απαντάται έως και την πρώιμη ΙΙΙ Γ, κυρίως ως παραπληρωματικό ή κύριο θέμα σε αλάβαστρα, ψευδόστομους, κρατήρες, σκύφους, αλλά και κύλικες. [52]

---

[40] Shelmerdine 1977, 76-7, 179 (ΙΙΙ Α 2 και ΙΙΙ Β2, Νιχώρια). Mountjoy 1986, εικ. 107:5, 107:7, 135:2, 135:4 κ. ά. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 331-2 με βιβλιογραφία.

[41] Lolos 1985, εικ. 465 (ΥΜ ΙΒ, ΥΕ ΙΙ Α από το δρόμο του Τ. Α).

[42] Περατή Β, 133-4. Για το ίδιο βλ. και Mountjoy, RMDP, 577 εικ. 213:367 (ΙΙΙ Γ πρώιμη).

[43] Furumark, MP, εικ. 53.

[44] Αποστολάκου, ΑΔ 53 (1998), Α, 79-80, σχ. 57 πίν. 23 (ψευδόστομος της ΥΜ ΙΙΙ Β). Σε κύπελλο από Κομμό, πρβλ. Kommos III, 72 εικ. 45:1207 (ΥΜ ΙΙΙ Α 2). Kanta 1980, 109-110 εικ. 115:2, 4 (πρόχους της ΥΜ ΙΙΙ Α 2) και σ. 149 εικ. 62:7-8, 159 εικ. 61:1,4 (ψευδόστομος από Επισκοπή Ιεράπετρας). Betancourt 1985, πίν. 30 c (ψευδόστομος αμφορέας από το νεκροταφείο Κατσαμπά). Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 332. Αναφορά για τη μινωική προέλευση τυ θέματος βλ. Mountjoy, RMDP 267-269 αρ. 96 (Πελλάνα ΙΙΙ Α 2, με κρόσσια αντί για στιγμές). Warren 2007, 338 εικ. 3:250 (Κνωσός).

[45] Achaea εικ. 239 b.

[46] Nichoria II εικ. 9-44 (P 3694, αλυσίδα στο σώμα κωνικής λεκάνης της ΥΕ ΙΙΙ Α 2). Shelmerdine 1977, 77-8, 132 (ΙΙΙ Α 2-Β 1, Νιχώρια). Χατζή, ΑΔ 50 (1995), Β 1 183 σχ. 3 δ (σε πρόχου από το θολωτό τάφο των Διοδίων). Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 81 (σε κυλινδρικό αλάβαστρο), 332-3.

[47] Alt-Aegina, IV, 1, 93:275 πίν. 30:275 (ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο).

[48] Mountjoy, RMDP, εικ. 88:96.

[49] Benzi 1992, πίν. 108:g-h.

[50] Γιαλούρης, ΑΔ 20 (1965), 19:35 πίν. 13 β.

[51] Furumark, MP, εικ. 53.

[52] Βλ. για Μυκήνες, French, BSA 60 (1965), 179 (ΙΙΙ Α 2) και BSA 61 (1966), 228 (ΙΙΙ Β 1). Κοινός τύπος για τη διακόσμηση ψευδόστομων και κυλίκων. Βλαχόπουλος 2006, Α, 208 (Νάξος). Επίσης πρβλ. Shelmerdine 1977, 132-3 (ΙΙΙ Α 2-Β1, Νιχώρια). Mountjoy 1986, 53, 69, 96, 123, 137. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 333 με βιβλιογραφία για τα δείγματα της Μεσσηνίας.

Αποδίδεται με ολόβαφο κύκλο και στιγμές περιμετρικά, και με τη μορφή αυτή εμφανίζεται ως συμπληρωματικό θέμα διακόσμησης στα αρτόσχημα αλάβαστρα Π 4344 (Τ. 7), 4541 (Τ. 30). Επίσης στον ψευδόστομο Π 4439 (Τ. 22)[53] συναντάμε μία ακόμη πιο απλουστευμένη απόδοσή της, που είναι ένας απλός στικτός κύκλος. Με ολόβαφο περίστικτο κύκλο αποδίδεται στον ώμο του ψευδόστομου Π 4587 (Τ. 33). Στον κωνικό προχοϊκό κύαθο Π 4450 (Τ. 23), η θαλάσσια ανεμώνη συνδυάζεται με αμείβοντες στη διακόσμηση του σώματος.
Στα όστρακα κρατήρα Π 9026 α-στ που προέρχονται από το δρόμο του Τ. 1, απλοί περίστικτοι κύκλοι συμπληρώνουν την κύρια δια κόσμηση του θέματος που είναι ομόκεντρα αντίρροπα τόξα, με κυματοειδείς μεταξύ τους γραμμές.

***Αντίρροπα U-σχημα Trefoil rock-work – τριφύλλι (FM 29).**[54]
Το θέμα προέρχεται από τον ΥΜ Ι Β θαλάσσιο ρυθμό και εισάγεται στο μυκηναϊκό θεματολόγιο στην ΥΕ ΙΙ περίοδο.[55]
Στην κεραμική του νεκροταφείου μας και στις δύο περιπτώσεις που εμφανίζεται, συνδυάζεται με μυκηναϊκό άνθος.
Μία πολύ απλή μορφή του θέματος έχουμε στο σφαιρικό αλάβαστρο Π 6373 (Τ. ΙΙΙ), όπου το κύριο θέμα διακόσμησής του είναι τα φυσιοκρατικά μυκηναϊκά άνθη και ανάμεσα σε αυτά εμφανίζεται ως συμπληρωματικό στοιχείο διακόσμησης και το τριφύλλι, αρκετά σχηματοποιημένο, εφόσον συνίσταται μόνο από δύο μικρά αντίρροπα ημικύκλια.[56]
Η παραλλαγή αυτή απαντάται κυρίως στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2 περίοδο.[57] Ίδιος συνδυασμός θεμάτων υπάρχει και στον ώμο του πιθαμφορίσκου Π 4592 (Τ. 33). Εδώ το τριφύλλι είναι περίστικτο, αλλά δεν ταυτίζεται απόλυτα με τα εικονιζόμενα στον Furumark.

***Βραχώδες Ι ή κύμα (FM 32).**[58]
Το βραχώδες τοπίο αποτελεί ένα από τα συνηθέστερα διακοσμητικά μοτίβα του μυκηναϊκού θεματολογίου, και είναι γνωστό ήδη από την ΥΕ ΙΙ Α περίοδο, ενώ η χρήση του συνεχίζεται έως την ΥΕ ΙΙΙ Β 1.[59]
Κατά τον ίδιο τρόπο αποτελεί ένα από τα πλέον προσφιλή θέματα του νεκροταφείου μας, εφόσον τα περισσότερα αρτόσχημα αλάβαστρα διακοσμούνται με αυτό.[60] Σε

---

[53] Δεκαπέντε ψευδόστομοι από την Αχαΐα κοσμούνται με θαλάσσια ανεμώνη, βλ. Achaea 77, εικ. 116 d, 210 c-g, 211 a-f. Kontorli-Papadopoulou 2003, 30-1 πίν. 10 (ΙΙΙ Α 2). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 481, 484, 488, 493-4 (σε κωνικό, βραχυστρόγγυλο, αμφικωνικό, ωοειδή και πιεσμένο από Βούντενη). Για άλλα παράλληλα βλ. Stubbings, Attica, 20, εικ. 5:7,8. Deiras, 32, πίν. XLVII:2. Äström 1977, 116-118 εικ. 131 (ΙΙΙ Β). Hankey, Khalkis, πίν. 25:460 B. Tiryns VIII, 69, πίν. 48 (ΙΙΙ Β). Βλ. Mountjoy, RMDP, 709, 711 αρ. 59, (Χαλκίδα, ΙΙΙ Β). Kanta 1980, εικ. 49:4-5, 91:7. Περατή Β, 161 εικ. 28, 163 εικ. 31, 165 εικ. 35, 176 εικ. 63. Κακότεχνη θαλάσσια ανεμώνη, που μοιάζει περισσότερο με περίστικτο κύκλο, και σε ψευδόστομο από Σκύρο, βλ. Παρλαμά 1984, 141-2, σχ. 29-30, πίν. 58-9 (ΙΙΙ Β 2 και ΙΙΙ Γ 1). PN III, 235, εικ. 292:5 και 293:1 (προσπάθεια απόδοσης θαλάσσιας ανεμώνης, Πύλος ΙΙΙ Β;) Morricone 1965-6 (Κως), 48, εικ. 19. Μικρός στικτός κύκλος και σε όστρακο ψευδόστομου από το Γλα, βλ. Ιακωβίδης 1998, 150, πίν. 38 α, εικ. 42 (ΙΙΙ Β). Ο στικτός κύκλος δεν εμφανίζεται συνήθως σε ψευδόστομους, βλ. Panaghia Huuses, πίν. 28:117, 119. Μυλωνάς, ΠΑΕ 1968, πίν. 3 β. Shelton 2000, 29-30 εικ. 2 b (ΙΙΙ Α 2, σε απιόσχημο ψευδόσοτμο από Μυκήνες).
[54] Furumark, MP, εικ. 53.
[55] Furumark, MP, 319. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 333.
[56] Είναι το FM 29:16, βλ. Furumark, MP,, εικ. 53. Nichoria II, εικ. 9-41:P 3666. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 333-4.
[57] Shelmerdine 1977, 78, 133 (ΙΙΙ Α 2 και Β 1, Νιχώρια).
[58] Furumark, MP, εικ. 54.
[59] Mountjoy 1986, 20, 38, 53, 69, 96.
[60] Όπως και σε κεραμική άλλων νεκροταφείων της περιόδου, βλ. ενδεικτικώς Παντελίδου 1975, 195-6. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 310-1, με αναφορά στα δείγματα της Μεσσηνιακής κεραμικής.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κάποιες περιπτώσεις απλή γραμμή περιτρέχει το περίγραμμά του, σε άλλες η διακόσμηση του αγγείου συμπληρώνεται με δικάμπυλο τόξο ή θαλάσσια ανεμώνη.
Απλό βραχώδες τοπίο με αποστρογγυλευμένες τις κορυφές (κύμα) καλύπτει στο σώμα των αρτόσχημων αλαβάστρων με αρ. Π. 4253 (Τ. 2 μικύλλο αρτόσχημο αλάβαστρο), 4413, 4455, 4619, 5749, 6390 (2 ελλιπή), στο κυλινδρικό αλάβαστρο Π 4321 (τελευταία εμφάνισή του στο νεκροταφείο).
Στην οξυκόρυφη παραλλαγή του αποδίδεται το βραχώδες στα Π 4258, 4302, 4541, 4375 (με ηπιότερη απόληξη).
Επίσης σε κάποιες περιπτώσεις οι πλευρές του βραχώδους αποδίδονται με έντονη καμπυλότητα. Είναι η περίπτωση του αρτόσχημου Π 6373.
Συνδυασμός με θαλάσσια ανεμώνη, η οποία αποτελείται από ένα περίστικτο κύκλο με στιγμή στο κέντρο. Ο συνδυασμός εμφανίζεται στα αρτόσχημα αλάβαστρα με αρ. Π 4344, 4541.
Καμιά φορά το βραχώδες συνδυάζεται με στίγματα, διατεταγμένα σε δύο σειρές, όπως στο Π 4555.
Τέλος ένας ακόμη συνδυασμός του βραχώδους τοπίου είναι με δικάμπυλο τόξο (σιγμοειδή ταινία), που εμφανίζεται στο Π 4291.
Εκτός από τους συνδυασμούς με άλλα συμπληρωματικά θέματα σε μερικά αλάβαστρα το βραχώδες, εμφανίζεται με κυματοειδές περιθώριο, περιτρέχεται δηλαδή, κατά μήκος των κορυφών του από απλή ή διπλή γραμμή, όπως στο Π 4360 (διπλή γραμμή)

***Διπλός πέλεκυς (FM 35).**
Τέτοιο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί το θέμα που διακοσμεί τη μία από τις ζώνες του πηνιόσχημου κυπέλλου Π 4557 του Τ. 31 όπου δύο ολόβαφα ημικύκλια χωρίζονται μεταξύ τους με στήλη κάθετων γραμμών.[61]

***Κύκλοι (FM 41).**[62]
Σε διάφορα αγγεία του νεκροταφείου μας ο κύκλος λειτουργεί ως συμπληρωματικό στοιχείο της κύριας διακόσμησης και εμφανίζεται με διάφορες παραλλαγές. Η πιο συνηθισμένη είναι του περίστικτου κύκλου, που στις περισσότερες περιπτώσεις έχει ολόβαφο πυρήνα (βλ. παραπάνω στη θαλάσσια ανεμώνη).
Ομόκεντροι κύκλοι εμφανίζονται επίσης στον ώμο του ψευδόστομου (Π 4351) από τον Τ. 9, (FM 41: 13, 15). Οι ομόκεντροι κύκλοι ωστόσο χρησιμοποιούνται κατά κόρον στην άνω επιφάνεια του δίσκου των ψευδόστομων αμφορέων, αλλά και στην κάτω επιφάνεια των βάσεων αγγείων, όπως αρτόσχημα και κυλινδρικά αλάβαστρα, καθώς και του πηνιόσχημου κυπέλλου (Π 4557 από τον Τ. 31).[63]

***Τροχοειδής κύκλος.**
Εμφανίζεται στον ώμο του ψευδόστομου Π 4363 (Τ. 10), και 4490 (Τ. 26), 5043, 6997 (Τ. 33) σε συνδυασμό με ομόκεντρα τόξα, κροσσοπετάλια, θύσανο και κροσσωτή γραμμή.
Ο τροχός ως διακοσμητικό θέμα δεν εμφανίζεται πριν την ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο.[64]

---

[61] Το θέμα και στην Κρήτη στην ΥΕ ΙΙΙ Γ (με γωνίες όχι καμπύλα), βλ. Schachermeyr F. 1979, 91 και 136 εικ. 136 (ΙΙΙ Γ με καμπύλο περίγραμμα), 162 εικ. 42 με συγκεντρωμένα δείγματα από Μουλιανά, Καρφί, Μυκήνες, Κεφαλλονιά, Τραγάνα και Ιαλυσό), 164 εικ. 43 h (Κοράκου), 175 εικ. 47 (g, Κνωσός). Επίσης Kanta 1980, εικ. 54:4 (σε πυξίδα).
[62] Furumark, MP, εικ. 57.
[63] Ενδεικτικώς βλ. Περατή Β, 121-2. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 312.
[64] Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 325 με βιβλιογραφία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Στιγμές.
Οι στιγμές, μικρότατοι ολόβαφοι κύκλοι σε οριζόντια διάταξη, συνήθως οριοθετούμενοι από ταινίες ή από μία ταινία. Με την παραλλαγή αυτή τα στίγματα απαντώνται αποκλειστικά ως συμπληρώματα της κύριας διακόσμησης των αγγείων, χωρίζοντας τα διακοσμητικά θέματα μεταξύ τους σε σειρές, η περιβάλλοντας αυτά (π.χ. τρίγωνα, ομόκεντρα ημικύκλια), ή διακοσμώντας τη βάση του λαιμού και την άνω επιφάνεια του χείλους.
Το θέμα των στιγμών σε σειρά γίνεται δημοφιλές κατά την ΥΕ ΙΙ Α περίοδο, κυρίως ως συμπληρωματικό θέμα, [65] ενώ σπάνια εμφανίζεται ως κύριο, αυτοτελές στους ΥΕ ΙΙΙ Α-Β χρόνους.[66]
Στο αρτόσχημο αλάβαστρο Π 4555, όπου όλη σχεδόν η επιφάνεια του σώματος διακοσμείται με το βραχώδες τοπίο, στην κορυφή των απολήξεων που βρίσκονται μεταξύ των λαβών (δηλαδή ανά δύο), υπάρχει διπλή σειρά αποτελούμενη από στίγματα. Ο συνδυασμός αυτός χωρίς να είναι συνήθης εμφανίζεται σποραδικά.[67]
Ως συμπλήρωμα διακόσμησης στη βάση του λαιμού απαντάται στο αρτόσχημο αλάβαστρο Π 4905, όπου στη βάση του λαιμού υπάρχει μία ταινία, από τη μία πλευρά της οποίας (κάτω) κρέμονται κροσσοπετάλια και πάνω υπάρχει περιμετρικά στη βάση του λαιμού του αγγείου σειρά από στίγματα.
Ως συμπληρωματικό στοιχείο της κύριας διακόσμησης στιγμές εμφανίζονται και στον ώμο του κυλινδρικού αλάβαστρου Π 4316, όπου πάνω από την ακμή του ώμου, στη διακοσμητική ζώνη του αγγείου, υπάρχει περιμετρικά σειρά από στίγματα η οποία συμπληρώνει τη διακόσμηση με τις δύο οριζόντιες κυματοειδείς γραμμές.
Στιγμές συνήθως διακοσμούν περιμετρικά την άνω επιφάνεια του χείλους αλαβάστρων (Π 4475 αρτόσχημο), και πιθαμφορίσκων της ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περιόδου.
Επίσης, στη βάση του ώμου του πιθαμφορίσκου Π 4482, πάνω από την κύρια διακοσμητική ζώνη του αγγείου, που αποτελείται από φολίδες (ΥΕ ΙΙΙ Α 1), υπάρχει σειρά από στίγματα FS 41:7.
Τέλος, στο ληκύθιο Π 4573 τα στίγματα σχηματίζουν ημικύκλια.

***Συνεχόμενα ημικύκλια (FM 42).**
Αποτελεί ένα από τα συνηθέστερα διακοσμητικά θέματα των αγγείων της Αγίας Τριάδας, κυρίως αυτών που χρονολογούνται στην τελευταία περίοδο ΥΕ ΙΙΙ Γ, και σε διάφορους τύπους αγγείων, όπως ψευδόστομους αμφορίσκους, αλάβαστρα, δακτυλιόσχημο, κ. ά. Το θέμα είναι γνωστό ήδη από την αρχή της ΥΕ ΙΙΙ Β περιόδου.[68]

Κροσσοπετάλια (FM 42).[69]
Πρόκειται για τα απλά ημικύκλια, με όχι τόσο καλοσχεδιασμένο σχήμα, τα οποία εφάπτονται μεταξύ τους και το ένα δίπλα στο άλλο σχηματίζουν σειρά, πάντα εξαρτώμενη από ταινία. Συνήθως εμφανίζεται ως συμπληρωματικό διακοσμητικό

[65] Διακοσμεί σχήματα ανακτορικού ρυθμού και χρηστικά, βλ. Lolos 1987, 468. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 311.
[66] Ενδεικτικώς βλ. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 311 με βιβλιογραφία.
[67] Βλ. παραπάνω βιβλιογραφία για το βραχώδες και το σχετικό κεφάλαιο για τα αλάβαστρα.
[68] French, BSA 61 (1966), 228, όπου εμφανίζεται σε διακοσμητική ζώνη στο σώμα ψευδοστόμων. Βλαχόπουλος 2006, Α, 246.
[69] Furumark, MP, εικ. 57.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θέμα, κυρίως στη βάση του λαιμού αλαβάστρων. Έχουν οριζόντια ή κάθετη διάταξη. Εμφανίζονται στην ΥΕ ΙΙΙ Β και συνεχίζουν στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο.[70]
Στην κεραμική του νεκροταφείου μας απαντάται στα παρακάτω αγγεία:
Στο αρτόσχημο αλάβαστρο Π 4605, όπου κροσσοπετάλια κρέμονται από ταινία στη βάση του λαιμού, συμπληρώνοντας την κύρια διακόσμηση με ομόκεντρα ημικύκλια στο σώμα του αγγείου.
Σε οριζόντια διάταξη συνεχόμενα μικρά ημικύκλια, αντωπά τοποθετημένα εκατέρωθεν λεπτής ταινίας εμφανίζονται στον ώμο της ληκύθου Π 4396 (FS 43:6 III B).
Τέλος στην περίπτωση της ληκύθου Π 4535 εμφανίζονται στον ώμο της περίστικτα τρίγωνα, που το εσωτερικό τους γεμίζει με κροσσοπετάλια (FM 42:27, ή 28 ή 32), και χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμη περίοδο. Στον ώμο της λυκήθου το θέμα αυτό συνδυάζεται με αντιθετικές σπείρες.
Ως συμπληρωματικό στοιχείο διακόσμησης τα κροσσοπετάλια εμφανίζονται και στο σύνθετο αγγείο των κυλινδρικών αλαβάστρων Π 4443, τα οποία περιβάλλουν το κύριο θέμα διακόσμησης, που είναι τα ομόκεντρα ημικύκλια.
Στον τετράωτο αμφορέα Π 4511 τα κροσσοπετάλια πλαισιώνουν τις μετόπες των Χ που διακοσμούν τη ζώνη του ώμου,[71] ενώ στον ώμο του μεγάλου ψευδόστομου Π 6997 (Τ. 33), τα κροσσοπετάλια συνδυάζονται με τροχό και θύσανο. Λεπτή διακοσμητική ζώνη με κροσσοπετάλια περιτρέχει περιμετρικά τον ώμο των ψευδόστομων Π 4248 (Τ. 3), 5018 (Τ. 23), 6997 (Τ. 33). [72]

***Ομόκεντρα τόξα (FM 43).[73]**
Επίσης ένα θέμα συχνό, όπου κυρίως με τη μορφή των ομόκεντρων και ομόρροπων τοξωτών ημικυκλίων, με το εξωτερικό μεγαλύτερο ως περίμετρο και το εσωτερικό μικρότερο ως πυρήνα, απαντάται σε πολλές περιπτώσεις, κυρίως ως κόσμημα ζώνης σε πιθαμφορείς, και ως γέμισμα σε μετόπες σε σκύφους και κρατήρες από την ΥΕ ΙΙΙ Α 2 έως την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο,[74] αλλά και την Υπομυκηναϊκή.[75]
Ο Furumark θεωρεί το θέμα μινωικής προέλευσης, όπου στην Κρήτη εμφανίζεται συχνά, όπου όμως είναι πιο σύνθετο.[76]
Στην κεραμική της Αγίας Τριάδας εμφανίζεται είτε ως κύριο είτε ως συμπληρωματικό διακοσμητικό θέμα, στα ακόλουθα αγγεία:
-Στους δίωτους μεγάλους αμφορείς Π 4422, 4423 διακοσμεί τη ζώνη του σώματος μεταξύ των μεγάλων οριζοντίων λαβών. Στον Π 4423 ομόκεντρα ημικύκλια καλύπτουν πλατιά ζώνη και ανάμεσά τους μικρότερες ομάδες ημικυκλίων και κυματοειδείς γραμμές. Στον Π 4422 τα ομόκεντρα ημικύκλια συνδυάζονται με κυματοειδείς γραμμές. Στον τετράωτο αμφορέα Π 4550 αντωπά ομόκεντρα ημικύκλια εμφανίζονται στη ζώνη του ώμου. Στον τετράωτο αμφορέα Π 4511

---

[70] Furumark, MP, 337, εικ. 57, FS 42:4-10. Περατή Β, 107.
[71] Τα Π 4443 και 4511 προέρχονται από τάφους ανασκαφής Αραπογιάννη, δεν συμπεριλαμβάνεται στην παρούσα μελέτη.
[72] Παρλαμά 1984, 140-1, σχ. 28, πίν. 57 (ΙΙΙ Β 2 τέλος, Σκύρος). Περατή Β, 107-8, εικ. 8 (13) και σελ. 165 εικ. 36. Morricone 1965-6, 143, εικ. 129-130 (Κως, τέλος ΙΙΙ Β 2).
[73] Furumark, MP, εικ. 58.
[74] Shelmerdine 1977, 78-9, 133-4, 180 (ΙΙΙ Α 2 και Β, Νιχώρια). Περατή Β, 103-4. Mountjoy, ΜΓΚ, 73 εικ. 77:16, 100 εικ. 114:19, 128 εικ. 148:10, 142 εικ. 166:8-9, 163 εικ. 200:10. Ο Ιακωβίδης αναφέρει ότι το θέμα εμφανίζεται στους ΥΕ ΙΙΙ Β χρόνους (Περατή Β, 119). Για την εμφάνιση του θέματος στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο βλ. και Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 312.
[75] Περατή Β, 119.
[76] Furumark, MP, 326, 340. Για την Κρήτη πρβλ. ενδεκτικώς, Kanta εικ. 9:1, 37:6, 9, 42:2, 5 κ. ά. Βιβλιογραφία βλ. και στον Benzi 1992, 78.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ομόκεντρα αντωπά ημικύκλια που σχηματίζουν μετόπες, τοποθετημένα εκατέρωθεν των κάθετων λαβών, διακοσμούν τον ώμο.
-Κυλινδρικά αλάβαστρα. Στο Π 4496 ομόκεντρα ημικύκλια μη εφαπτόμενα μεταξύ τους, σε σειρά διακοσμούν τον ώμο του αγγείου.
-Στο ληκύθιο Π 4382 διπλά ομόκεντρα ημικύκλια, συνεχόμενα περιμετρικά, διακοσμούν τον ώμο.
-Το σώμα του πτηνόσχημου ασκού Π 4444 διακοσμείται από ομόκεντρα ημικύκλια σε σειρά.
-Απλά ομόκεντρα τόξα και στον ώμο του δακτυλιόσχημου Π 4407.
-Το σώμα των κυλινδρικών αλαβάστρων που αποτελούν το σύνθετο αγγείο Π 4443 διακοσμείται με ομόκεντρα ημικύκλια.
-Αρκετά σύνηθες θέμα στον ώμο των ψευδοστόμων. Εμφανίζεται στους: Π 4314 (Τ. 7), 4401, 4402 (Τ. 20), 4441 (Τ. 22), 4466 (Τ. 25), 4490 (Τ. 26), 4497 (Τ. 26), 4529 (Τ. 29), 4577, 4579, 6996 (Τ. 32), 4588, 5043; 5044 (Τ. 33), 4599, 4601 (Τ. 34), 6376 (Τ. IV), 6370 (Τ. VI).

Οι παραλλαγές των ομόκεντρων τόξων είναι:
Περίστικτα ομόκεντρα τόξα. Στο μεγάλο δίωτο αμφορέα Π 4487 τα ομόκεντρα ημικύκλια που διακοσμούν πλατιά ζώνη μεταξύ των δύο μεγάλων λαβών του αγγείου είναι περίστικτα και συνδυάζονται με στήλες αμειβόντων.
Στο ληκύθιο Π 4573 η ζώνη του ώμου αποτελείται από περίστικτα ομόκεντρα ημικύκλια, και ημικύκλια που σχηματίζονται μόνο από στίγματα.[77]
Περίστικτα ομόκεντρα τόξα διακοσμούν τον ώμο των ψευδοστόμων: Π 4272 (Τ. 2), Π 4268 (Τ. 3), 4401 (Τ. 20), 4489, 4491-2 (Τ. 26), 4502 (οξυκόρυφα, Τ. 26), 4534 (Τ. 29), 4581, 4582 (Τ. 32), 11086 (Τ. 33).

Κροσσωτά ομόκεντρα τόξα.
Το θέμα συνηθίζεται αρκετά τόσο στην Ηλεία όσο και στη γειτονική Αχαΐα, εφόσον αποτελεί, ένα από τα χαρακτηριστικά θέματα της τοπικής κεραμικής.[78] Στα αγγεία του νεκροταφείου μας είναι αρκετά κοινό διακοσμητικό θέμα και εμφανίζεται στους παρακάτω τύπους αγγείων:
Στο τριποδικό αλάβαστρο Π 4585, όπου ανεστραμμένα κροσσωτά ομόκεντρα ημικύκλια διακοσμούν τον ώμο του αγγείου.
Στο λυκήθιο Π 4434, όπου ο ώμος του αγγείου διακοσμείται με το θέμα. Αντίρροπα, μικρότερα κροσσωτά τόξα κρέμονται από ταινία που περιτρέχει τη βάση του λαιμού.[79]
Στο κολοκυνθόσχημο Π 4574 (Τ. 32) υπάρχουν στη διακοσμητική ζώνη του ώμου κροσσωτά ομόκεντρα ημικύκλια τα οποία όμως είναι αντωπά ανά ζεύγη και εγγράφονται σε απλό ή σε περίστικτο τρίγωνο.
Κροσσωτά ημικύκλια διακοσμούν και τον ώμο των τριών ψευδόστομων αμφορίσκων που αποτελούν το σύνθετο αγγείο Π 4572, και των ψευδοστόμων Π 4283 (Τ. 1), 4272 (Τ. 2), 4363 (σε συνδυασμό με περίστικτο τροχό και κροσσωτή ταινία, Τ. 10),

---

[77] Το θέμα είναι αρκετά σύνηθες και στην Αχαΐα, όπως προκύπτει από τις παραπομπές της κεραμικής του σχετικού κεφαλαίου. Για άλλες περιπτώσεις βλ. ενδεικτικώς Βλαχόπουλος 2006, Α, 246. Θεωρείται επίσης χαρακτηριστικό του εργαστηρίου της Κω (Morricone, 1965-6, 96 εικ. 75, 131 εικ. 115, 206 εικ. 216-7 a, 212 εικ. 222, 291 εικ. 335. Mountjoy, RMDP εικ. 457:143, 458:148, 459:154-6.
[78] Achaea 77. Mountjoy, RMDP εικ. 152:103, 155:120-4.
[79] Για κρεμαστά ομόκεντρα ημικύκλια βλ. Nichoria II, εικ. 9-54:P 3767 σε κύπελλο τύπου Βαφειού από τον οικισμό των Νιχωρίων, της YE III A 2/B1 περιόδου. Για το ίδιο βλ. και Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 314.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

4394, 4403, 4404 (Τ. 20), 4470 (Τ. 25), 4549 (Τ. 31), 4576 (Τ. 32), 11086 (Τ. 33), 4600 (Τ. 34), 5051, 11085 (Τ. 35).

Ομόκεντρα τόξα με ολόβαφο πυρήνα.
Στο μεγάλο τετράωτο αμφορέα η διακοσμητική ζώνη του ώμου αποτελείται από αντιμέτωπα ομόκεντρα ημικύκλια σε οριζόντια σειρά. Μερικά από αυτά μόνο έχουν ολόβαφο πυρήνα. Με το θέμα διακοσμείται και η ζώνη στην κοιλιά των ψευδόστομων Π 4418 (Τ. 21), 4447 (Τ. 22)[80] Στον Π 4275 του Τ. 1 στον ώμο υπάρχει ομάδα τριών με ολόβαφο πυρήνα ομόκεντρων τόξων, ως συμπληρωματικό θέμα στις φολίδες που διακοσμούν τον υπόλοιπο ώμο. Ομόκεντρα τόξα με ολόβαφο πυρήνα κοσμούν τον ώμο των ψευδόστομων: Π 4352 (Τ. 9), 4418 (Τ. 21), 4533 (Τ. 29), 4586 (Τ. 33), 4602 (Τ. 34).

Ελεύθερα ημικύκλια.
Έτσι εμφανίζονται στο αρτόσχημο αλάβαστρο Π 4605, όπου είναι διαταγμένα σε σειρά από δύο ομόκεντρα ημικύκλια, χωρίς να εφάπτονται μεταξύ τους. Ταυτίζεται με το FS 43:14 (III Β).

Οξυκόρυφα ομόκεντρα τόξα.
Σε αυτή την παραλλαγή το θέμα εμφανίζεται στον ώμο των ψευδόστομων: 4401, 4402 (Τ. 20), 4424 (Τ. 21), 4457 (Τ. 24), 4502 (Τ. 26), 4588 (Τ. 33).

Άλλες παραλλαγές.
Στη κατηγορία αυτή θα αναφέρουμε τις παραλλαγές των ομόκεντρων ημικυκλίων, που δεν ταυτίζονται απολύτως στον Furumark.
Στο αρτόσχημο αλάβαστρο Π 4292 κάτω από κάθε λαβή υπάρχει ζεύγος ομόκεντρων ανεστραμμένων, ημικυκλίων,[81] τα οποία ενώνονται κάτω από τη λαβή. Το σχήμα του συγκεκριμένου αγγείου θα επέτρεπε μία χρονολόγηση στην ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο.
Ζώνη με αντίρροπα ομόκεντρα τόξα διακοσμεί τον ώμο του ψευδόστομου Π 4244 (Τ. 2).
Επίσης σε κάποια σχήματα, όπως το κολοκυνθόσχημο Π 4574, το διάκενο που σχηματίζεται ανάμεσα στα ομόκεντρα τόξα «γεμίζει» με εγκάρσια γραμμίδια. Το θέμα συνηθίζεται ιδιαίτερα στην Κρήτη και θεωρείται μινωικής προέλευσης.[82]

Μετόπες με ημικύκλια.
Μία ακόμη παραλλαγή που δεν ταυτίζεται απόλυτα με τις εικονιζόμενες στον Furumark, είναι οι μετόπες με αντωπά διπλά ομόκεντρα ημικύκλια, τα οποία χωρίζονται μεταξύ τους με στήλες δικτυωτού κοσμήματος, πρόχειρα σχεδιασμένες. Το θέμα διακοσμεί τον ώμο του πιθαμφορίσκου Π 4406, και πλησιάζει αρκετά στο

---

[80] Βλαχόπουλος 2006, Α, 247, όπου αναφέρεται ότι το ολόβαφο ημικύκλιο με περίγραμμα χαρακτηρίζει την κεραμική της Νάξου περισσότερο από οποιοδήποτε γραμμικό θέμα. Επίσης το θέμα χαρακτηρίζει και το ροδιακό γραμμικό ρυθμό, βλ. Mountjoy, RMDP, εικ. 46 εικ. 5, 430:196-8, 200, 432:210, 213.

[81] PN III εικ. 249:11. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 313 (το θέμα σε ζώνη κοιλιάς ψευδόστομου αμφορέα από Μεσσηνία της ΥΕ ΙΙΙ Α 2/Β περιόδου).

[82] Ο Furumark (MP 340) θεωρεί το θέμα Μινωϊκής προέλευσης. Kanta 1980, εικ. 9:1, 20:8, 37:6,9, 42:5, 55:6, 60:6, 69:7, 97:2, 117:6, 119:4-6. Για άλλα παράλληλα πρβλ. Kadmeia I, 31 εικ. 79, 161, 164 (III A 2). Hankey, Khalkis, 79 αρ. 518 A, πίν. 25 (Χαλκίδα). French, BSA 62 (1967) πίν. 85:c (σε συνδυασμό με πουλιά, III A). Prosymna, Τ. XXIX, αρ. 348, εικ. 151 (III B). Επίσης το θέμα εμφανίζεται και στη Δύση, Taylour, MPI, 169, πίν. 17:1-2 (III B, ψευδόστομος από S. Apulia, που θεωρείται εισαγωγή από Ρόδο ή Κύπρο).

FM 43:22, που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο.[83] Μετόπες με στήλες αντίρροπων, ομόκεντρων ημικυκλίων συνηθίζονται και στο σώμα των κρατήρων του νεκροταφείου, εκ των οποίων οι περισσότεροι χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο (Π 9026 α-στ).[84] Όμοια διακόσμηση εμφανίζεται στη ζώνη του ψευδόστομου Π 4458 (Τ. 24).

Διαποίκιλτα ομόκεντρα τόξα.[85]
Σε αρκετούς ψευδόστομους κυρίως τα διαποίκιλτα ομόκεντρα τόξα διακοσμούν τη ζώνη του ώμου. Αποτελούνται από ομόκεντρα τόξα, συνήθως οξυκόρυφα, όπου στο εσωτερικό τους εγγράφονται επίσης ομόκεντρα, αντίρροπα τόξα.

*** Γραμμωτά λέπια (FM 44).**[86]
Το θέμα εμφανίζεται στους πρώιμους ΥΕ ΙΙΙ Α 2[87] χρόνους και επιβιώνει έως και τους ΥΕ ΙΙΙ Γ, ως κόσμημα σε σκύφους, πιθαμφορείς, κρατήρες, λεκάνες, κυάθους, αλλά και στη διακοσμητική ζώνη της κοιλιάς ψευδοστόμων.[88]
Στην κεραμική της Αγίας Τριάδας, γραμμωτά λέπια που αποτελούνται από εφαπτόμενες, πυκνές ομάδες επάλληλων τοξωτών καμπυλών, με φορά προς τα κάτω, απαντώνται στο τριποδικό αλάβαστρο Π 4585, όπου όλη η επιφάνεια του σώματος διακοσμείται με γραμμωτά λέπια,[89] και στον ώμο του αμφοριδίου Π 4477.
Το θέμα θεωρείται μινωικής προέλευσης.[90]

***U Pattern (FM 45).**[91]
Γενικά το θέμα απαντάται κυρίως κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο, ως κόσμημα σε πιθαμφορείς, κυλινδρικά αλάβαστρα, κυάθους και ψευδόστομους αμφορείς.[92] Στις Μυκήνες εμφανίζεται σε κύπελλο και κύλικα της ΥΕ ΙΙΙ Β 1 περιόδου.[93] Αρκετές φορές το θέμα συνδυάζεται με τον πολυποδικό ρυθμό, όπως σε ψευδόστομους της Περατής,[94] σε αγγεία της Τίρυνθας,[95] της Ασίνης,[96] των νησιών,[97] της Κρήτης[98] και

---

[83] Αντωπές ομάδες ομόκεντρων ημικυκλίων αποτελούν κύριο κόσμημα σε ώμο πιθαμφορέα από θαλαμωτό τάφο του Ριζόμυλου Μεσσηνίας, των ΥΕ ΙΙΙ Β χρόνων, βλ. Χωρέμης, ΑΕ 1973, πίν. 32 δ. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 313-4. Ch. T. πίν. 32 και Mountjoy, RMDP, 131-2 εικ. 30:226 (πιθαμφορίσκος από Μυκήνες της ΥΕ ΙΙΙ Β 1 περιόδου).
[84] Για το θέμα βλ. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 312-13.
[85] Πρβλ. Achaea, εικ. 65b, 210 b (ΙΙΙ Γ 1 b). Mountjoy, 106, εικ. 128 (Aegina IV, 1, πίν. 25), 107 εικ. 129. Mountjoy, RMDP 425-6 αρ. 86 (Αχαΐα ΙΙΙ Γ μέση). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση) 298 (Τ. 26/19, ΙΙΙ Γ ύστερη), 396 (Τ. 34/16, ΙΙΙ Γ μέση-ύστερη). Orchomenos V, 64, εικ. 24:39.
[86] Furumark, MP. εικ. 58.
[87] French, BSA 60 (1965), 179 (Μυκήνες ΙΙΙ Α 2).
[88] Mountjoy 1986, 69, 96, 137, 159, 183. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 314, εικ. 84.
[89] Πρόκειται για το FM 44:10, (MP, εικ. 58), όπου με την παραλλαγή αυτή το θέμα εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο).
[90] Για τη μινωική προέλευση του θέματος βλ. σχετικές παραπομπές στο σχετικό κεφάλαιο. Στη Νάξο αποτελεί σύνηθες θέμα των αγγείων από τον οικισμό της Γρόττας, όπου συνδυάζεται και με τον πολυποδικό ρυθμό, βλ. Βλαχόπουλος 2006, Α, 250
[91] Furumark, MP, εικ. 58.
[92] Shelmerdine 1977, 134 (ΙΙΙ Α 2-Β1, Νιχώρια). Mountjoy 1986, 69. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 315, εικ. 85.
[93] Βλ. French, BSA 61 (1966), 229.
[94] Περατή Β, εικ. 70-1.
[95] Podzuweit 1979, 433 εικ. 49.
[96] Mountjoy, RMDP, 161 εικ. 42:324.
[97] Για τη Νάξο βλ. παραπάνω. Morricone, 1965-6, 182 εικ. 196 (Κως). Benzi 1992, πίν. 63, 103 i, 106 k (Ιαλυσός). Vermeule-Karageorghis, MPVP, 227 XII.23 (Κάλυμνος, ψευδόστομος στο Βρετανικό Μουσείο).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

της Κύπρου.[99] Στην Αργολίδα, τη Βοιωτία,[100] την Περατή,[101] το θέμα χρησιμοποιείται όχι μόνο στη διακόσμηση ψευδόστομων αμφορέων, αλλά και άλλων σχημάτων, καθώς επίσης και ψευδόστομων του γραμμικού ρυθμού.
Στην κεραμική του νεκροταφείου της Αγίας Τριάδας, ανεστραμμένο και επαναλαμβανόμενο ελεύθερα, διακοσμεί τον ώμο του σφαιρικού αλάβαστρου Π 6374. Επίσης στο κυλινδρικό αλάβαστρο Π 4436 το αυτό θέμα, με στιγμή όμως στο κέντρο, είναι σε σειρά, το ένα δίπλα στο άλλο στον ώμο του αγγείου.

***Τρέχουσα σπείρα (FM 46).[102]**
Γνωστό και κοινό θέμα ήδη από την ΥΕ Ι περίοδο, χρησιμοποιήθηκε ως κόσμημα σε πολλούς τύπους αγγείων έως τους ΥΕ ΙΙΙ Γ χρόνους.[103]
Συνεχής σπείρα διακοσμεί τη ζώνη του σώματος του μεγάλου τετράωτου αμφορέα Π 5046. Επίσης η τρέχουσα σπείρα διακοσμεί όστρακα ανοικτών αγγείων (κρατήρες και σκύφοι), που προέρχονται κυρίως από τους δρόμους των τάφων (Π 11021-11023, Τ. 2). Το θέμα είναι ιδιαίτερα αγαπητό σε ανοικτά σχήματα, όπως σκύφους, κύλικες, κρατήρες, και σπανιότερα εμφανίζεται σε κλειστά (ψευδόστομους, πιθαμφορίσκους), σε διάφορες περιοχές της ηπειρωτικής και νησιωτικής Ελλάδας.[104] Στην Ηλεία η τρέχουσα σπείρα εμφανίζεται συχνά.[105]

***Διπλή και τριπλή σπείρα (FM 47).[106]**
Η διπλόσπειρα *(FM 47:3) (ς),* ή όρθιος κομμένος πλοχμός (FM 64:6), εμφανίζεται στον μινωικής προέλευσης μεγάλο ψευδόστομο αμφορέα, Π 4469 (Τ. 25), της ΥΕ ΙΙΙ Α 2, ως διακοσμητική ζώνη στην κοιλιά, σε δύο επάλληλες διακοσμητικές σειρές..[107]
Η πρώτη, στη μέση του αγγείου αποτελείται από γλωσσοειδή κοσμήματα που πλησιάζουν το FM 47:2 (χωρίς την σπείρα στο εσωτερικό τους, παρά μόνο το περίγραμμα), και η δεύτερη, επάλληλη στην πρώτη διακοσμητική ζώνη αποτελείται

---

[98] Ξανθουδίδης, ΑΕ 1904 πίν. 1 (Μουλιανά).
[99] Seiradaki 1960, 118 εικ. 28 ι.
[100] Mountjoy, RMDP, εικ. 161 εικ. 42:326-7 (Αργολίδα), 264:210, 265:211 (Βοιωτία).
[101] Περατή Β, 109 εικ. 15 α-β.
[102] Furumark, MP, εικ. 60.
[103] Shelmerdine 1977, 79, 134 (ΙΙΙ Α2-ΙΙΙ Β, Νιχώρια). Mountjoy, 1986, 11, 20, 38, 53, 96, 123, 137, 159, 183. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 315-6.
[104] French, BSA 60 (1965), 179 (ΙΙΙ Α 2) και BSA 61 (1966) 229 (ΙΙΙ Β 1) η τρέχουσα σπείρα διακοσμεί ζώνη ψευδοστόμων, κύλικες, κύπελλα, πηνιόσχημα κύπελλα κ. ά. Korakou εικ. 84. Orchomenos V, εικ. 38:133 (ΙΙΙ Γ πρώιμη). Mountjoy, ΜΓΚ, 142:11, 155:1 (ΙΙΙ Γ πρώιμη), 163:12, 179-180:5 (Μέση). Mountjoy, RMDP, 173, 364-5 εικ. 49:364 (σκύφος από Μυκήνες ΙΙΙ Γ Μέση), 223 εικ. 148 (σκύφος, από Κοράκου, ΙΙΙ Β), 227 εικ. 72: 155 (Κοράκου, σκύφος ΙΙΙ Β 2/Γ πρώιμη), 239 εικ. 212 (σκύφος από Κοράκου, ΙΙΙ Γ μέση), 448 εικ. 161:7 (κρατήρας από Κεφαλλονιά, ΙΙΙ Β), 462 εικ. 167 (κάνθαροι της ΙΙΙ Γ ύστερης από Κεφαλλονιά), 561 εικ. 205:288-9 (σκύφοι από Θορικό, ΙΙΙ Β 2-ΙΙΙ Γ πρώιμη), 685 εικ. 262:189-190 (σκύφοι από Εύτρηση), 687-8 εικ. 264:205 (σε πιθαμφορίσκο από Θήβα, ΙΙΙ Γ πρώιμη), 749 εικ. 288:16 (κρατήρας από Δελφούς της ΥΕ ΙΙ Β), 767 εικ. 299:111 (κρατήρας από Δελφούς, ΙΙΙ Β), 769 εικ. 300:130, 772, 778 εικ. 305 (σκύφοι-Δελφοί, ΙΙΙ Β και ΙΙΙ Γ πρώιμη), 791 εικ. 313:297 (κρατήρας-Δελφοί, ΙΙΙ Γ ύστερη), 907 εικ. 368:83, 924 εικ. 377 (κρατήρες, Φυλακωπή, ΙΙΙ Α 2 και ΙΙΙ Γ μέση), 1037 εικ. 425:162 (στάμνος από Ρόδο, ΙΙΙ Γ πρώιμη-μέση), 1141 (κρατήρας από Αστυπάλαια, ΙΙΙ Β). Thomas, Hesperia 74 (2005), 497-8 (σκύφοι από Τσουγνίτσα ΙΙΙ Β 1). Vitale, Hesperia 75 (2006), 182 (σε σκύφο από Τίρυνθα).
[105] Όπως σε σκύφο από Ρένια Πλατάνου, βλ. Γιαλούρης, ΑΔ 19 (1964), Β, πίν. 182 γ (ΙΙΙ Γ πρώιμη). Για το ίδιο βλ. και Mountjoy, RMDP, 389 εικ. 135.
[106] Furumark, MP, εικ. 60.
[107] Παρόμοιο θέμα (σιγμοειδή σχηματοποιημένα φύλλα) σε ψευδόστομο από Κάρπαθο, βλ. Ζαχαριάδου ΑΔ 33 (1978) Α, 257, ΙΙΙ Α 1-2). Περατή Β, 113. Για Κρήτη βλ. ενδεικτικώς Δημοπούλου- Ρεθεμιωτάκης, ΑΔ 33 (1978) Α, 62-63 (ΙΙΙ Α 2). Όμοιο και σε ψευδόστομο από το Δυτικό Νεκροταφειο Ελευσίνας, βλ. Μυλωνάς, ΔΝΕ Γ, πίν. 11, 22 (πρώιμη ΙΙΙ Β).

από διπλόσπειρα που ταυτίζεται με το FM 47:3. Η τρίτη ζώνη του αγγείου, περιμετρικά της διακοσμητικής ζώνης του ώμου διακοσμείται με συνεχές, ολόβαφο σπειροειδές κόσμημα.

Γενικά η διπλόσπειρα εμφανίζεται περισσότερο στην Κρήτη στην ΥΜ ΙΙΙ Α-Β περίοδο, ενώ στην ηπειρωτική Ελλάδα απαντάται στην ΥΕ ΙΙ Β- ΥΕ ΙΙΙ Β 1 περίοδο.[108]

-Μονές κατά σειρά σπείρα.[109]

Στην περιφέρεια του ώμου του Π 4469 (Τ. 25) υπάρχει διακοσμητική ζώνη με το θέμα αυτό.

-Γλωσσοειδείς καμπύλες.

Έχει το περίγραμμα της διπλόσπειρας (FM 47:2). Απαντά στη ζώνη του ίδιου ψευδόστομου Π 4469.

***Πλοχμός (FM 48).**[110]

Ένα από τα πλέον συνήθη μυκηναϊκά διακοσμητικά θέματα, που εμφανίζεται σε πολλά σχήματα αγγείων, ο πλοχμός είναι γνωστός από την ΥΕ Ι έως και την ύστερη ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο, αν και κατά την τελευταία περίοδο σπανίζει.[111] Ο Furumark υποστηρίζει ότι το θέμα ανάγει την καταγωγή του στην τρέχουσα σπείρα.

Το θέμα εμφανίζεται περισσότερο στην Κρήτη στην ΥΜ ΙΙΙ Α-Β περίοδο, ενώ στην ηπειρωτική Ελλάδα απαντάται όχι πριν της ΥΕ ΙΙΙ Β 1 περιόδου.[112]

Ο κομμένος πλοχμός δεν εμφανίζεται ιδιαίτερα στα αγγεία του νεκροταφείου μας, αν και απαντάται τόσο σε μεγάλα όσο και σε μικρότερα αγγεία. Αποτελείται από σιγμοειδή, με παχύ περίγραμμα, αλυσιδωτά και με κλίση προς τα δεξιά.

Διακοσμεί τον ώμο του μεγάλου δίωτου αμφορέα Π 4391 και τον ώμο του ληκυθίου 4356, που χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο. Εμφανίζεται ωστόσο ως κύριο διακοσμητικό θέμα και σε πρωιμότερα αγγεία, όπως στον ώμο του πιθαμφορίσκου Π 4370, ο οποίος χρονολογικά εντάσσεται στην ΥΕ ΙΙΙ Α-Β περίοδο.

Στον ώμο του αμφορίσκου της ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμης περιόδου Π 4513, ο κομμένος πλοχμός αποτελεί την κύρια διακοσμητική ζώνη του ώμου.[113]

Καμιά φορά απαντά και ως διακοσμητικό θέμα στη ζώνη σώματος των ψευδόστομων, στην παραλλαγή του όρθιου κομμένου πλοχμού (FM 64:6). Έτσι απαντά στη ζώνη του Π 4469 (μοιάζει με διπλόσπειρα),[114] ενώ σιγμοειδή που μοιάζουν με όρθιο κομμένο πλοχμό απαντούν και στη ζώνη του 6376 (Τ. IV).

---

[108] Βλ. French, BSA 61 (1966), 219. Για την Κρήτη βλ. Kanta 1980, εικ. 14:10. Κυρίως στις ραμφόστομες πρόχους εφυραϊκού τύπου, βλ. σχετικώς Mountjoy 1986, 39. Για όμοια διακόσμηση σε δείγματα της Μεσσηνίας βλ. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 316.

[109] Παρόμοιο βλ. Περατή Β, 177 εικ. 64:43. Επίσης συνεχής σπείρα στη ζώνη ψευδόστομου από Τρύπες Κλαδέου, βλ. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β1, πίν. 95 δ, 96 γ.

[110] Furumark, MP, εικ. 61.

[111] Για το θέμα γενικώς βλ. αναλυτικά σχόλια και βιβλιογραφία στον Lolos 1985, 459-460, 521-2. Shelmerdine 1977, 80 (ΙΙΙ Α 2 Νιχώρια). Περατή Β, 105-6. Mountjoy 1986, 11, 20, 38, 70, 96, 123, 137, 159, 183. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 316-7.

[112] French, BSA 61 (1966), 219.

[113] Για τη διακόσμηση αγγείων με πλοχμό (όπως ψευδόστομοι, κύλικες, κύπελλα βλ. French, BSA 60 (1965), 181, 221, πίν. 51 (ΙΙΙ Α 2). Της ιδίας, BSA 61 (1966), 229 (ΙΙΙ Β 1). Επίσης για τη Δύση βλ. Taylour MPI, 139, πίν. 14:21 (ΙΙΙ Γ, όστρακο Leporano). Βλαχόπουλος 2006, Α 239.

[114] Παρόμοιο θέμα (σιγμοειδή σχηματοποιημένα φύλλα) βλ. παραπομπή λίγο παραπάνω για δειπλόσπειρα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

***Σπείρα με αναδιπλούμενο στέλεχος (FM 49).**[115]
Η καμπυλόγραμμη σπείρα, απαντά σε διάφορα σχήματα της ΥΕ ΙΙΙ Α 1 και 2 περιόδου.[116] Έχει διατυπωθεί και η άποψη ότι πρόκειται για σχηματοποιημένο παράγωγο άνθους του κρίνου.[117]
Στο μεγάλο κυλινδρικό αλάβαστρο (Π 4184), του Τ. 13, περιμετρικά σε όλο το σώμα γράφονται μονές σπείρες κατά σειρά, και ο μίσχος αποδίδεται με αναδιπλούμενο στέλεχος.[118]

***Αντιθετικές σπείρες (FM 50).**
Οι αντιθετικές σπείρες, σχεδιασμένες πάντοτε κατά ζεύγη με συμμετρικούς μίσχους και αντίρροπες έλικες,[119] αποτελούν το διακοσμητικό θέμα του ώμου της μεγάλης ληκύθου Π 4535, όπου συνδυάζονται με διαποίκιλτα τρίγωνα. Παρόμοιος συνδυασμός θεμάτων και στον ώμο του μεγάλου ψευδόστομου 4246 (Τ. 2), όπου οι αντιθετικές σπείρες συνδυάζονται με διαποίκιλτες γωνίες.
Οι αντιθετικές σπείρες ήδη από την ΙΙΙ Β 1 περίοδο διακοσμούν και διάφορους τύπους αγγείων.[120]
Στον ώμο του μεγάλου ψευδόστομου Π 5389 (Τ. 16)[121] απαντούν περίστικτες αντιθετικές σπείρες *(FM 51:18, ή 62:32)*. Επίσης, παρεμφερές είναι το θέμα στον ώμο του μεγάλου ψευδόστομου 11086 (Τ. 33), όπου απαντούν περίστικτα, αντιθετικά σπειροειδή κοσμήματα.[122]

***Στελεχωτή σπείρα (Stemmed Spiral FM 51).**
Εμφανίζεται στον ώμο του μεγάλου δίωτου αμφορέα Π 4423.[123] Πρόκειται για τον αρ. 21 του FM 51 του Furumark,

***Μεμονωμένη σπείρα (FM 52).**[124]
Μεμονωμένες σπείρες, αποτελούμενες μόνον από την έλικα, χωρίς μίσχο, διακοσμούν το δίσκο ψευδόστομων αμφορέων, καθώς και τη βάση λίγων αρτόσχημων αλαβάστρων.[125]

*** Συνεχής σπείρα (FM 46).**[126]

---

[115] Furumark, MP, εικ. 62. Το θέμα και στη Δύση, βλ. Taylour, MPI 1958, 8, πίν. 8:1 b όστρακο ίσως από τρίωτο αμφορέα, της ΙΙΙ Α 2 από την Ίσκια, ίσως Ροδιακής εισαγωγής. Σχολιασμό για το θέμα και στην Παντελίδου 1975, 196-7.
[116] Shelmerdine 1977, 80, 135 (ΙΙΙ Α 2 και Β1, Νιχώρια). Mountjoy 1986, 51.
[117] Κουντούρη 2002, (δ.δ.), 318 με βιβλιογραφία.
[118] Ομοίως και σε κυλινδρικό αλάβαστρο από τα Νιχώρια, βλ. Nichoria II, εικ. 9-29:P 3594 (ΥΕ ΙΙΙ Α 1), αλλά και σε άλλα σχήματα, δεδομένου ότι το θέμα είναι πολύ κοινό στην κεραμική των Νιχωρίων, βλ. σελ. 492. Για άλλα σχήματα με όμοια διακόσμηση από Μεσσηνία βλ. Κουντούρη 2002, (δ.δ.), 318-9 με βιβλιογραφία.
[119] Περατή Β, 111.
[120] Mountjoy, BSA 71 (1976), 91 εικ. 8 (68, Μυκήνες). Shelmerdine 1977, 135, 180-1 (ΙΙΙ Α 2, και ΙΙΙ Β 2, Νιχώρια).
[121] Για όμοιο θέμα σε κρατήρα από Κοράκου, βλ. Rutter 1981, 240 εικ. 106. Korakou εικ. 91. Mountjoy, ΜΓΚ εικ. 182:1 και Mountjoy, RMDP 230-1 αρ. 179 (ΙΙΙ Γ Πρώιμη).
[122] Γενικώς για σπείρα βλ. Shelmerdine 1977, 80-1, 136, 181 (ΙΙΙ Α 2 και ΙΙΙ Β2, Νιχώρια). Βλαχόπουλος 2006, Α, 236.
[123] Το αγγείο δεν συμπεριλαμβάνεται στην παρούσα μελέτη διότι προέρχεται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη.
[124] Furumark, MP, εικ. 65. Shelmerdine 1977, 81 (ΙΙΙ Α 2, Νιχώρια).
[125] Περατή Β, 111.
[126] Furumark, MP, εικ. 60.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ιδιαίτερα αγαπητό θέμα στη μυκηναϊκή κεραμική με το οποίο διακοσμούνται αρκετοί τύποι αγγείων, στην Αγία Τριάδα εμφανίζεται στο σώμα σκυφοειδών κρατήρων.[127]

***Κυματοειδής γραμμή (FM 53).**[128]
Είναι από τα πλέον προσφιλή θέματα της μυκηναϊκής θεματολογίας, και χρησιμοποιείται επί μακρά περίοδο, από την ΥΕ Ι έως και την ΥΕ ΙΙΙ Γ.[129]
Σε διάφορες μορφές της, είτε με βαθιές πτυχώσεις, είτε με ρηχές κολπώσεις σε ελαφρό κυματισμό, απαντάται σε αρκετά αγγεία του νεκροταφείου μας ως κύριο, αλλά και ως συμπληρωματικό διακοσμητικό θέμα.[130]
Η πρώιμη παραλλαγή του με βαθιές κολπώσεις, στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1 στη Μεσσηνία, θεωρείται μινωικής προέλευσης.[131]
Οι κυματοειδείς γραμμές εμφανίζονται τόσο σε οριζόντια, όσο και σε κάθετη διάταξη.[132]
Ως κύριο διακοσμητικό θέμα εμφανίζεται στους παρακάτω τύπους αγγείων:

-Σε οριζόντια διάταξη.
Στα αρτόσχημα αλάβαστρα Π 6368 και 6380, δύο ελεύθερες οριζόντιες κυματοειδείς γραμμές διακοσμούν τον ώμο. Στο σφαιρικό αλάβαστρο Π 4547, κυματοειδείς οριζόντιες γραμμές σε διπλή σειρά κοσμούν επίσης τον ώμο.
Στον ώμο του ληκυθίου Π 4527 πέντε στήλες, που γεμίζουν με οριζόντιες παράλληλες κυματοειδείς γραμμές, είναι διαταγμένες με ακτινωτή διάταξη γύρω από το λαιμό του ληκυθίου. Οι στήλες στενεύουν κατά πλάτος προς τα πάνω, δηλαδή προς το λαιμό του αγγείου.
Ο ώμος του πιθαμφορίσκου Π 4558 διακοσμείται με παχιά και πυκνή κυματοειδή γραμμή, η οποία καλύπτει όλο το διάστημα μεταξύ των λαβών.[133] Ο ώμος του αμφορίσκου Π 4282, διακοσμείται με στήλες οριζόντιων κυματοειδών γραμμών.

-Σε κάθετη διάταξη.[134]
Στο σφαιρικό αλάβαστρο Π 4367 λεπτή ζώνη στον ώμο του διακοσμείται με πυκνές, κάθετες και παράλληλες μεταξύ τους λεπτές κυματοειδείς γραμμές.
Στον ώμο του αρτόσχημου αλάβαστρου Π 4331, ομάδες τριών κάθετων κυματοειδών γραμμών διακοσμούν τον ώμο του αγγείου. Επίσης αποτελεί το κύριο διακοσμητικό θέμα στον ώμο του πιθαμφορίσκου Π 4479, όπου κυματοειδείς γραμμές, παράλληλες και σε κάθετη διάταξη καταλαμβάνουν όλη την επιφάνεια της ζώνης του ώμου. Συνδυάζεται με λεπτή ζώνη φυλλοειδούς ταινίας στη βάση του λαιμού.
Στα κυλινδρικά αλάβαστρα με αρ. Π 4316 (δύο οριζόντιες κυματοειδείς γραμμές συνδυάζονται με στίγματα), 4389 (διπλή κυματοειδή γραμμή), 4528, 4613 (διπλή).
Στον σταμνίσκο Π 4315, παχιά κυματοειδής γραμμή διακοσμεί τον ώμο του (ΙΙΙ Γ ύστερη περίοδο).

---

[127] Περατή Β, 111.
[128] Furumark, MP, εικ. 65.
[129] Περατή Β, 104-5. Mountjoy 1986, 11, 20, 38, 53, 70, 96, 123, 137, 159, 183.
[130] Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 320 κ. ε. με βιβλιογραφία για την εμφάνιση του θέματος σε διάφορα σχήματα, όπως πιθαμφορείς, κρατήρες, ραμφόστομους πρόχους, κυλινδρικά αλάβαστρα, πρόχους και κύπελλα.
[131] Popham 1970, πίν. 14: c. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 320.
[132] Ενδεικτικά για το θέμα βλ. Περατή Β,104-5. Βλαχόπουλος 2006, Α, 234.
[133] Με κυματοειδή γραμμή στον ώμο διακοσμούνται και απιόσχημοι πιθαμφορείς από τις Μυκήνες, που χρονολογούνται μεταξύ της ΥΕ ΙΙΙ Α 1 και ΥΕ ΙΙΙ Β περιόδου, βλ. French, BSA 59 (1964), 253. French, BSA 60 (1965), 178. French, BSA 62 (1967), 171.
[134] Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 320-1 με βιβλιογραφία για δείγματα από Μεσσηνία κ. ά.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ως συμπληρωματικό διακοσμητικό θέμα η κυματοειδής γραμμή εμφανίζεται σε πολλά αγγεία του νεκροταφείου. Λεπτές κυματοειδείς γραμμές σε κάθετη διάταξη ανάμεσα στα ημικύκλια που αποτελούν το κύριο διακοσμητικό θέμα είναι στους μεγάλους δίωτους αμφορείς Π 4422, 4423.
Επίσης συμπληρωματικό θέμα αποτελεί και στο τριποδικό αλάβαστρο Π 4265, όπου η κύρια διακόσμηση του ώμου είναι με ενάλληλα τρίγωνα, τα οποία χωρίζονται μεταξύ τους με οριζόντιες κυματοειδείς επάλληλες γραμμές, που σχηματίζουν στήλες.
Πολλές φορές διακοσμούν τη ζώνη σώματος μεγάλων αγγείων, όπως στην περίπτωση του τετράωτου αμφορέα Π 4598.
Στον πιθαμφορίσκο Π 4326 ανάμεσα στα ενάλληλα τρίγωνα, κυματοειδείς γραμμές οριζόντιες γεμίζουν όλα τα κενά της ζώνης του ώμου.
Εμφανίζεται με απλά ημικύκλια και στον ώμο του δακτυλιόσχημου Π 4254.
Μετόπες κυματοειδών γραμμών σε οριζόντια διάταξη διακοσμούν και τον ώμο του κολοκυνθόσχημου Π 4574 σε συνδυασμό με άλλα θέματα.
Στον ψευδόστομο Π 4244 (Τ. 2) οι κυματοειδείς γραμμές που διακοσμούν τον ώμο είναι περίστικτες και συνδυάζονται με αντίρροπα ομόκεντρα τόξα και στήλη αμειβόντων (ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερη).
Από τα πλέον συνήθη διακοσμητικά θέματα η κυματοειδής γραμμή απαντάται σε διάφορους τύπους αγγείων.[135] Στο νεκροταφείο της Αγ. Τριάδας, ως επί το πλείστον διακοσμεί τα αγγεία που χρονολογικά εντάσσονται στην ΥΕ ΙΙΙ Β και ΙΙΙ Γ περίοδο.

***Σταυρός (FM 54).**[136]
Η διακόσμηση παρουσιάζεται στον ώμο του σφαιρικού αλάβαστρου Π 5020 από τον Τ. ΙΙ, το οποίο χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο. Η διακόσμηση μιμείται δικτυωτό κόσμημα, θέμα αρκετά αγαπητό για τη διακόσμηση του σχήματος, και αποδίδεται με απλά επαναλαμβανόμενα Χ στη σειρά, καλύπτοντας λεπτή ζώνη στον ώμο μεταξύ των λαβών. Το θέμα, που δεν εμφανίζεται ιδιαίτερα, απαντάται συνήθως ως παραπληρωματικό.[137]

***Τετράφυλλα (FM 55).**[138]
Εμφανίζεται στη διακοσμητική ζώνη της κοιλιάς του μεγάλου τετράωτου αμφορέα Π 4511 από τον Τ. 26, ο οποίος κάτω από τις λαβές διακοσμείται με τη σκηνή κυνηγιού,[139] καθώς και στα όστρακα κρατήρα Π 6838 που προέρχεται από το δρόμο του Τ. 7.

***Δικτυωτό (FM 57).**
Ως θέμα είναι αρκετά κοινό και στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας, όπως άλλωστε και στα περισσότερα μυκηναϊκά νεκροταφεία. Εμφανίζεται από την ΥΕ ΙΙΙ Α 1 και επιβιώνει έως και την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο. Γενικά απαντάται συχνά στην κεραμική των μυκηναϊκών νεκροταφείων.[140]

---

[135] Η διπλή κυματοειδής γραμμή αποτελεί συχνό κόσμημα στην ΙΙΙ Β κεραμική της Κω, βλ. Morricone 50-51 (1972-3) 381, εικ. 379 b. Επίσης Καράντζαλη, Περιφέρεια Β 1999, 519.
[136] Furumark MP, 375-6, εικ. 65:54.
[137] Deiras 56, 178, πίν. LX 1, 2 (Υπομυκηναϊκός ψευδόστομος). Styrenius, 1967, 130-1 εικ. 48. PN I, πίν. 344. Περατή Β, 103.
[138] Furumark, MP, εικ. 65.
[139] Γίνεται απλή αναφορά στο αγγείο και τα διακοσμητικά του θέματα, διότι προέρχεται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη. Ενδεικτικώς για παρόμοιο θέμα βλ. Karetsou 2003, 59 (Γιούχτα).
[140] Ενδεικτικώς πρβλ. Περατή, Β, 103, εικ. 7, 8. Mountjoy,RMDP, 408, εικ. 142:16 (Αχαΐα, ΙΙΙ Α 2), σ. 413, εικ. 145:40 (Αχαΐα, ΙΙΙ Β), σ.417-418, εικ. 146:60 (Αχαΐα, πρώιμη ΙΙΙ Γ), σ. 802-803, εικ. 320:28 (ΙΙΙ Α 2, από Αγ. Ηλία Αιτωλοακαρνανίας). Επίσης από Κεφαλλονιά, βλ. Μαρινάτος, ΑΕ 1933,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Είναι το αγαπημένο θέμα διακόσμησης των αρτόσχημων και κυλινδρικών αλαβάστρων και απαντάται σε πολλά δείγματα.[141]
Συνήθως στον ώμο των αλαβάστρων υπάρχει λεπτή ζώνη που διακοσμείται με δικτυωτό. Στην Ηλεία τουλάχιστον είναι ένας συνδυασμός σχήματος και θέματος που συνηθίζεται αρκετά,[142] σε όλη τη διάρκεια της ΥΕ ΙΙΙ περιόδου. Στο νεκροταφείο μας εμφανίζεται στα παρακάτω αγγεία:
Στα αρτόσχημα αλάβαστρα με αρ. Π 4297, 4327, 4329, 4332, 4452, 4454, 4476, 4610. Στα κυλινδρικά αλάβαστρα με αρ. Π 4300, 4301, 4324, 6386 (το οποίο φέρει διακόσμηση με δικτυωτό κόσμημα και στο σώμα του πέραν του ώμου).
Καλύπτει επίσης λεπτή ζώνη στον ώμο του μεγάλου δίωτου αμφορέα Π 4423 που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ πτώιμη περίοδο.
Το δικτυωτό είναι ιδιαίτερα αγαπητό διακοσμητικό θέμα και στη διακόσμηση του ώμου των πιθαμφορίσκων. Εμφανίζεται στους: Π 4274 (τ. 1), 4334, 4335, 4338, 4346, 4368 (;), 4372, 4387, 4412, 4462, 4478, 4480, 4521, 4537, 4551, 4554, 5021, 6383. Από τους πλέον συνήθεις συνδυασμούς σχήματος και διακοσμητικού θέματος της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου, που απαντώνται στα μυκηναϊκά νεκροταφεία.[143]
Εμφανίζεται επίσης στον ώμο του δακτυλιόσχημου Π 4440, στον ώμο του κυλινδρικού ψευδόστομου αμφορίσκου (Π 4317, Τ. 7)[144] της ΥΕ ΙΙΙ Γ μέσης – ύστερης περιόδου.

***Αμείβοντες ή ενάλληλες γωνίες (FM 58).[145]**
Οι αμείβοντες είτε αποτελούν το κύριο διακοσμητικό θέμα αγγείων, είτε είναι συμπληρωματικά στοιχεία της κύριας διακόσμησης, και εμφανίζονται σε τρεις παραλλαγές.[146]
Η πρώτη αποτελείται από ενάλληλες, ομόρροπες, ορθές ή αμβλείες γωνίες, ισοπλατείς ή με μειωμένο προς τα κάτω πλάτος.[147] Εμφανίζεται στο δίωτο αμφορέα Π 4487 ως συμπληρωματικό στοιχείο της ζώνης του ώμου, ανάμεσα σε περίστικτα ομόκεντρα ημικύκλια.
Η δεύτερη αποτελείται επίσης από ενάλληλες γωνίες, με προοδευτικά μειούμενο προς τα κάτω πλάτος και με τις ακμές των γωνιών σχεδόν ενωμένες.

86, πίν. 1. Το ίδιο και στη Mountjoy, RMDP, 450-451, εικ. 162:10 (ΙΙΙ Β). Achaea, 87, εικ. 128 b, 129 c, 131 f, h, 133 b, d, 134 b-c, 235:12, 14. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 300-1.
[141] Furumark, MP, εικ. 67. Shelmerdine 1977, 81 (ΙΙΙ Α 2, Νιχώρια). Περατή Β, 103. Mountjoy, 1986, 52-3, 68, 70, 94 εικ. 114, 96. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 300.
[142] Γιαλούρης ΑΔ 18 (1963) Β, πίν. 137 α, και του ιδίου ΑΔ 19 (1964), Β2, πίν. 186 α (από τις Τρύπες Κλαδέου.) και πίν. 342 α (από Άγιο Ηλία Μεσολογγίου). Παρλαμά, 1974, Α, 37-39, πίν. 30 γ (ΙΙΙ Α 2) και πίν. 31 α (ΙΙΙ Γ1, από τάφο Καλόσακα). Γιαλούρης, 1965, πίν 13 στ (Σαμικό). Το αγγείο του Σαμικού και στην Mountjoy, RMDP, 387, εικ. 134:56, που το χρονολογεί στην ΥΕ ΙΙΙ Β. Παρλαμά, ΑΕ 1971, 54, πίν. Λ, α και Moyntjoy, RMDP, 380, εικ. 131:32 (ΙΙΙ Α1 από το Αγραπιδοχώρι). Βικάτου, Αγία Τριάδα, 241-242, εικ. 8 α-β.
[143] Γιαλούρης, 1965, 24, πίν. 15 γ (από Σαμικό). Το ίδιο αγγείο και στη Mountjoy, RMDP, 378, εικ. 131:29 (Το εντάσσει στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περίοδο). Ενδεικτικώς για άλλες θέσεις βλ. Prosymna, εικ. 368 (ΙΙΙ Α 2). Μυλωνάς, ΔΝΕ, Γ, πίν. 63 γ:498, 155 β: 831. Achaea, 82-84, εικ. 121 a, c-e.
[144] Το θέμα κοσμεί οκτώ δείγματα στην Αχαΐα (Achaea 78, εικ. 107 a-b, 221 b-d). Επιπλέον βλ. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 494. Επίσης βλ. Alt-Ägina IV.1, πίν. 23:231. Kontorli-Papadopoulou 2003, 27 πίν. 7 (με αναφορά για παράλληλα από Κεφαλλονιά). Εμφανίζεται και σε απιόσχημους και σφαιρικούς ψευδόστομους στη Ρόδο, πρβλ. Benzi 1992, 73, 79.
[145] Furumark, MP, εικ. 67.
[146] Περατή Β, 100-1.
[147] Ομοίως και στη Μεσσηνία, βλ. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 301.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Εμφανίζονται επίσης σε οριζόντια διάταξη, με μορφή σειράς ισοπλατών ομόρροπων ενάλληλων γωνιών (FM 58:22) και συνεχή σειρά σε ζώνες στο σώμα ψευδοστόμων ή μεγάλων αμφορέων, αλλά και στον ώμο πιθαμφορίσκων. Τέτοιες ομάδες αμειβόντων διακοσμούν τη ζώνη του σώματος του τετράωτου αμφορέα Π 4309. Σε οριζόντια διάταξη και καλύπτοντας πλατιά ζώνη μεταξύ των λαβών, αμείβοντες που σχηματίζουν αμβλεία γωνία, διακοσμούν τον ώμο του πιθαμφορίσκου Π 4604, ενώ εμφανίζεται με λεπτή οριζόντια ζώνη στη μέση του σώματος του ημισφαιρικού προχοϊκού κύαθου Π 4343. Επίσης στον κωνικό προχοϊκό κύαθο Π 4450 αμείβοντες κοσμούν το σώμα του αγγείου σε συνδυασμό με θαλάσσια ανεμώνη.
Οριζόντιες ζώνες αμειβόντων εν είδει ιχθυάκανθας καλύπτουν κατά το ήμισυ το σώμα του πτηνόσχημου αγγείου Π 4614.
Σε οριζόντια διάταξη εμφανίζονται και στη διακοσμητική ζώνη του ψευδόστομου Π 4272 (Τ. 2) και ακτινωτά κοσμούν τον ώμο του 5019 (Τ. ΙΙ), που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ μέση περίοδο και είναι μινωικής επιρροής.[148]
Κάθετη στήλη αμειβόντων διακοσμεί τον ώμο των ψευδόστομων Π 4244 (Τ. 2) Π 4352 (Τ. 9), 4388, 4393, 4397, 4399, 4405 (Τ. 20), 4442, 4446 (Τ. 22), 5018 (Τ. 23), 4457 (Τ. 24), 4473 (Τ. 25), 4517 (Τ. 28), 4526 (Τ. 29), 4549 (Τ. 31), 4583 (Τ. 32), 4586, 4593, 5043, 11089 (Τ. 33), 5051 (Τ. 35) σε συνδυασμό με αντίρροπα ομόκεντρα τόξα, αμείβοντες ή άλλα γραμμικά θέματα, και στον τετράωτο αμφορέα Π 4511 χωρίζει τα διαποίκιλτα τόξα στον ώμο του.[149]
Στον ώμο του Π 4603 (Τ. 34) αποδίδεται σχηματοποιημένης ιχθυάκανθας που ταυτίζεται με το FM 58:29 και χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση.[150]
Αμείβοντες εμφανίζονται και σε λαβές αγγείων, όπως στη ράχη της λαβής του κυαθίου Π 4612. Επίσης κάθετη στήλη αμειβόντων εμφανίζεται και στη ράχη λαβών του ψευδόστομου Π 4351 (Τ. 9).
Μία άλλη παραλλαγή εν είδει ιχθυάκανθα εμφανίζεται στην καλαθόσχημη λαβή του σύνθετου αγγείου Π 4572, καθώς και στον ώμο του κολοκυνθόσχημου Π 4574, ανάμεσα στα διαποίκιλτα τρίγωνα. (FS 58:30, ΥΕ ΙΙΙ Γ 1-2), που είναι το κύριο διακοσμητικό θέμα. Τέλος στο κυάθιο Π 4257, η άνω επιφάνεια του χείλους διακοσμείται με αμείβοντες.
Ως θέμα, είτε οριζόντιοι ή κατακόρυφοι, ελεύθεροι ή πλαισιωμένοι οι αμείβοντες[151] εμφανίζονται από την ΥΕ ΙΙ Β και διαρκούν έως και την ύστερη ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο, σε ψευδόστομους αμφορείς, κύλικες, ληκύθια, κυλινδρικά αλάβαστρα, αλλά και σκύφους.[152]

***V-Pattern (FM 59).**[153]
Το θέμα απαντάται στη ζώνη του ώμου του πιθαμφορίσκου Π 4369, που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο.
Θα μπορούσε να αναφερθεί επίσης η περίπτωση του Π 6379, όπου αναφέρεται παρακάτω στα νέα θέματα, ως ανεστραμμένο V.
Το θέμα συνηθίζεται κυρίως στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο, σε στενές ζώνες κλειστών σχημάτων, κυάθων και σκύφων. Στην ΥΕ ΙΙΙ Β 1 κοσμεί συνήθως των ώμο

[148] Kanta 1980, εικ. 59:2,3 (από Επισκοπή Ιεράπετρας).
[149] Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 302 με βιβλιογραφία και παραδείγματα από Μεσσηνία.
[150] Όμοιος από Βούντενη, Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 271 (Τ. 25/12, ΙΙΙ Γ μέση).
[151] Γενικώς για το θέμα και τη χρονολόγησή του βλ. French BSA 60 (1965) 181, (ΙΙΙ Α 2) και BSA 61 (1966), 230 (ΙΙΙ Β 1). Περατή Β, 101, εικ. 7.3 α-β. Βλαχόπουλος 2006, Α 240.
[152] Mountjoy, 1986, 38, 68, 70, 94, 96, 122-3, 136-7, 157, 160, 183. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 301.
[153] Furumark, MP, εικ. 67.

πιθαμφορίσκων,[154] ενώ στην ΥΕ ΙΙΙ Β 2-Γ πρώιμη εμφανίζεται σε σκύφους και σταμνίσκους.[155]

***Ν-σχημο (FM 60).**[156]
Αν και πρόκειται για συνήθες κόσμημα στην μυκηναϊκή Ελλάδα κυρίως κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α-Β περίοδο[157] στην Αγία Τριάδα εμφανίζεται συνολικά μόνο σε τρία αγγεία: στο σφαιρικό αλάβαστρο Π 6371, στον ώμο του πιθαμφορίσκου Π 4536 (της ΥΕ ΙΙΙ Α 2), και στον ημισφαιρικό προχοϊκό κύαθο Π 4330.
Το θέμα δεν εμφανίζεται με ιδιαίτερη συχνότητα ούτε στην κεραμική των γειτονικών της Ηλείας περιοχών.[158]

***Τεθλασμένη γραμμή (FM 61).**[159]
Η τεθλασμένη γραμμή με πολλές παραλλαγές αποτελεί ένα από τα πλέον κοινά διακοσμητικά θέματα και εμφανίζεται σε πολλούς τύπους αγγείων, σχεδιασμένη άλλοτε οριζόντια και άλλοτε σε κάθετες στήλες (μετόπες). Το θέμα απαντάται στην ΥΕ ΙΙ Α και διαρκεί έως το τέλος της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου.[160]
Στην Αγία Τριάδα εμφανίζεται σε πολλά αγγεία, κυρίως στην οριζόντια διάταξή της, όπως στη ζώνη ψευδόστομων αμφορέων: Π 4275 (Τ. 1), Π 4244 (Τ. 2), Π 4352 (Τ. 9), 4441 (Τ. 22).
Στο τετράωτο αμφορέα Π 4594, το ένα ημικύκλιο του ώμου διακοσμείται με λεπτή ζώνη αποτελούμενη από τεθλασμένες γραμμές (το άλλο ημικύκλιο κροσσωτοί ρόμβοι).
Στο κυλινδρικό αλάβαστρο με αρ. Π 4459, τεθλασμένη γραμμή κοσμεί τον ώμο του αγγείου καθώς και τον ώμο του μικρού δακτυλιόσχημου Π 4464.
Συμπληρώνει τη διακόσμηση στα κυλινδρικά αλάβαστρα του σύνθετου αγγείου Π 4443, όπου υπάρχει ανάμεσα στο κύριο θέμα διακόσμησης, που είναι τα ομόκεντρα ημικύκλια και τα δικτυωτά τρίγωνα.
Λεπτή ταινία με τεθλασμένη γραμμή που περιτρέχει την περιφέρεια του ώμου, στους τρεις ψευδόστομους του σύνθετου αγγείου Π 4572, περιβάλλει και το κύριο διακοσμητικό θέμα του ώμου, που είναι τα κροσσωτά ημικύκλια.

Θέμα γωνιώδους ελιγμού-Ζιγκ-ζαγκ. (FM 61).[161]
Το θέμα διακοσμεί όλο το σώμα των αρτόσχημων αλάβαστρων Π 4609, τον ώμο των Π 4373, 4374, και του σφαιρικού αλάβαστρου Π 4409. Με ιδιαίτερη συχνότητα εμφανίζεται στον ώμο των πιθαμφορίσκων σε διάφορες παραλλαγές.

---

[154] Mountjoy, 1986, 68, 70, 94, 96. Nichoria II, πίν. 9-65:P3768 (όστρακο πιθανόν από πρόχου της ΥΕ ΙΙΙ Α 2/Β1 από τον οικισμό των Νιχωρίων). Shelmerdine 1977, 137 (ΙΙΙ Α 2, Νιχώρια). Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 303 (ΥΕ ΙΙΙ Α 2).
[155] Περατή Β, 101.
[156] Furumark, MP, εικ. 67.
[157] Βλ. Shelmerdine 1977, 82, 137 (ΙΙΙ Α 2 και Β1, Νιχώρια). Περατή Β, 101-2 με βιβλιογραφία για τις θέσεις.
[158] Ενδεικτικώς βλ. Μεσσηνία, Nichoria II, πίν. 9-62: P3702. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 303-4 με παραδείγματα.
[159] Furumark, MP, εικ. 67.
[160] Shelmerdine 1977, 83 (ΙΙΙ Α 2, Νιχώρια). Περατή Β, 102-3. Mountjoy, 1986, 20, 96, 123, 137, 161, 183. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 304 (με βιβλιογραφία για Μεσσηνία). Για την Κρήτη, όπου επάλληλες τεθλασμένες γραμμές, σε οριζόντια ή κατακόρυφη διάταξη σε μετόπες διακοσμούν κύπελλα, κοιλιά ψευδόστομων αμφορίσκων και αλάβαστρα, από την ΥΜ ΙΙΙ Α 1 βλ. Popham 1970, πίν. 14 d, 39 b, 44 c, 45 c.
[161] Furumark, MP, εικ. 67.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Με την παραλλαγή του θέματος (FM 61:18) που ο Furumark χρονολογεί στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο, διακοσμείται ο ώμος του πιθαμφορίσκου Π 4318, ο οποίος βάσει του σχήματος χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο. Επομένως έχουμε μία πρωιμότερη εμφάνιση του θέματος, όπως και στους πιθαμφορίσκους Π 4522 και 4328, όπου παραλλαγές του γωνιώδους ελιγμού διακοσμούν επίσης τον ώμο. Εμφανίζεται και στον ώμο του αμφορίσκου Π 4435, και το δακτυλιόσχημο Π 4398, που χρονολογικά εμπίπτουν στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο.
Ως συμπληρωματικό θέμα κοσμεί τη ζώνη του ώμου του τετράωτου αμφορέα Π 4550,[162] και του ψευδόστομου Π 5045 (Τ. 33).
Τέλος, αποτελεί διακοσμητική ζώνη της κοιλιάς του ψευδόστομου 4283 (Τ. 1), Π 4272 (Τ. 2).
Το θέμα του γωνιώδους ελιγμού είναι μινωικής προέλευσης,[163] αλλά εμφανίζεται συχνά στη δυτική Πελοπόννησο, όπως στην Αχαΐα,[164] τη Μεσσηνία,[165] αλλά και στην Ηλεία.[166] Συνηθίζεται ιδιαίτερα στα αγγεία που προέρχονται από το ηλειακό, με μινωικές επιρροές εργαστήριο (βλ. σχετικό κεφάλαιο παρακάτω).

***Τρίγωνα (FM 61 Α).**[167]
Τα τρίγωνα είτε ενάλληλα, είτε δικτυωτά, ή φολιδωτά ή με λοξή διαγράμμιση είναι αρκετά κοινό διακοσμητικό θέμα, και χρησιμοποιήθηκε κυρίως για τη διακόσμηση στους ψευδόστομους αμφορίσκους που χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο. Το θέμα είναι ευρύτατα διαδεδομένο στην ΥΕ ΙΙΙ Γ.

-Φολιδωτά τρίγωνα.
Τα φολιδωτά τρίγωνα εμφανίζονται στην ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο.[168] Στην κεραμική της Αγίας Τριάδας διακοσμούν τον ώμο του ψευδόστομου Π 4353 (Τ. 9). Περίστικτα φολιδωτά τρίγωνα κοσμούν τον ώμο του ψευδόστομου Π 4460 (Τ. 24), 4578 (Τ. 32).[169]

-Απλά ενάλληλα.
Το θέμα είναι μινωικής προέλευσης. Αν και κυριαρχεί στους ΥΕ ΙΙΙ Γ χρόνους,[170] σε μερικές περιοχές (Λακωνία, Μεσσηνία, Ρόδο), απαντά ήδη από την ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο.[171] Κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο είναι σύνηθες θέμα διακόσμησης στον ώμο των ψευδόστομων της Ηλείας και της Αχαΐας. Αποτελείται από όμοια ενάλληλα τρίγωνα, που μικραίνουν προοδευτικά και το εσωτερικό γίνεται πολύ μικρό.
Στην Αγία Τριάδα εμφανίζεται σε διάφορους τύπους αγγείων ως κύριο διακοσμητικό αλλά και συμπληρωματικό θέμα.

---

[162] Γενικώς για το θέμα του γωνιώδους ελιγμού βλ. Δημακοπούλου ΑΔ 23 (1968) Α, πίν. 76 α-β. Achaea εικ. 252:8. Βλαχόπουλος 2006, Α, 236. Το θέμα διακοσμεί και πολλά αγγεία από το νεκροταφείο Παλαιόκαστρου Αρκαδίας (αδημοσίευτα) τα οποία εκτίθενται στο Μουσείο Τριπόλεως. Επίσης βλ. Mountjoy RMDP, εικ. 52:398 (Αργολίδα), εικ. 122:129, 123:134, 124:137, 139 (Μεσσηνία). Για το Καλαπόδι βλ. Jacob-Felsch 1996, πίν. 18:395, 21:129, 29:129, 44:395 (απαντά στη γραπτή και εγχάρακτη κεραμική).
[163] Kanta 1980, εικ. 8:3.
[164] Achaea εικ. 118 g (σε ψευδόστομο αμφορέα της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου).
[165] Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 304 (πιθαμφορίσκος, ΥΕ ΙΙΙ Α 2).
[166] Παρλαμά, ΑΕ 1971, πίν. Λ β (κυλινδρικό αλάβαστρο από Αγραπιδοχώρι).
[167] Furumark, MP, εικ. 68.
[168] Furumark, MP, 338 εικ. 57.
[169] Περατή Β, 114, 116.
[170] Περατή Β, 114.
[171] Περατή Β, 113-4 (ψευδόστομοι αμφορίσκοι). Mountjoy 1986, 183. Αναφορά και βιβλιογραφία για Ρόδο, Λακωνία και Μεσσηνία σε δείγματα της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 βλ. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 305.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Με απλά ενάλληλα τρίγωνα διακοσμείται ο ώμος ψευδοστόμων, κυρίως της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου, όπως οι Π 4284, 11005 (Τ. 1), Π 4320 (Τ. 7), 4397, 4399, 4402, 4405, 5047 (Τ. 20), 4442 (Τ. 22), 4472 (Τ. 25), 4493, 4495, 4499 (Τ. 26), 4516, 4517-8 (Τ. 28), 4526 (Τ. 29), 4597 (Τ. 34).
Στον ψευδόστομο Π 4299 το εξωτερικό τρίγωνο φέρει ακρεμώνη στην κορυφή του.[172]
Στο σφαιρικό αλάβαστρο Π 4498 ενάλληλα τρίγωνα διακοσμούν τη ζώνη του ώμου. Έχουν όμως αποστρογγυλευμένη την κορυφή τους, τόσο ώστε να πλησιάζουν τα οξυκόρυφα ομόκεντρα ημικύκλια.
Στο τριποδικό αλάβαστρο Π 4265, ενάλληλα τρίγωνα που χωρίζονται μεταξύ τους με κυματοειδείς γραμμές, διακοσμούν τον ώμο του αγγείου.
Ενάλληλα τρίγωνα εμφανίζονται επίσης και στο κυλινδρικό αλάβαστρο Π 4532, στον πιθαμφορίσκο Π 4326 (με ελαφρώς αποστρογυλευμένη την κορυφή τους διακοσμούν τη ζώνη του ώμου και συνδυάζονται με κυματοειδείς γραμμές).
Κάτω από τις λαβές του τρίωτου πιθαμφορίσκου Π 4482, τέσσερα ενάλληλα τρίγωνα γεμίζουν το κενό που δημιουργείται από την κύρια διακόσμηση της ζώνης του ώμου με φολίδες.[173]

Τα ενάλληλα τρίγωνα απαντούν και στις παρακάτω παραλλαγές.

-Περίστικτα ενάλληλα τρίγωνα διακοσμούν τον ώμο στους ψευδόστομους Π 4272 (Τ. 2), 4400 (Τ. 20), 4458 (Τ. 24), 4577, 4579 (Τ. 32).[174]
-Κροσσωτά ενάλληλα τρίγωνα.[175]
Το θέμα απαντάται μόνο στον Π 4458 (Τ. 24), σε συνδυασμό με ομόκεντρα τόξα και στον Π 11088 (Τ. 33), όπου το εσωτερικό τρίγωνο είναι δικτυωτό.
-Ενάλληλα τρίγωνα με ολόβαφο το εσωτερικό.[176]
Το θέμα απαντά στον ώμο του ψευδόστομου Π 4420 (Τ. 21), 4447 (Τ. 22), 4586 (Τ. 33). Από την κορυφή του τριγώνου φύεται ακρεμώνη και στους[177] δύο ψευδόστομους.
-Διάγραμμα τρίγωνα χωρίς περίγραμμα.
Το θέμα δεν ταυτίζεται με το θεματολόγιο του Furumark, και απαντά συχνά κυρίως στον ώμο των ψευδόστομων: Π 4272 (Τ. 2), Π 11077 (ελλιπής από τον Τ. 9), 4386 (Τ. 20), 4474, 4483 (Τ. 25), 4506 (Τ. 26), 4530, 4531, (Τ. 29), 4580 (Τ. 32), 4602 (Τ. 34). Όπως προκύπτει από την ανάλυση της κεραμικής παραπάνω, πρόκειται για χαρακτηριστικό θέμα στην κεραμική της Ηλείας και της Αχαΐας.
-Διάγραμμα τρίγωνα με περίγραμμα. Δεν ταυτίζονται με το θεματολόγιο του Furumark. Στον ώμο του 4615 (Τ. 23) έχουν σχεδιαστεί πρόχειρα απλά τρίγωνα το εσωτερικό των οποίων πληρούται με απλά παράλληλα γραμμίδια.
-Δικτυωτά τρίγωνα.

---

[172] Περατή Β, 115. Βλ. και παρακάτω παραπομπή με περισσότερη βιβλιογραφία.
[173] Γενικώς για τα ενάλληλα τρίγωνα, ενδεικτικώς βλ. Βλαχόπουλος 2006, Α 244.
[174] Mountjoy, RMDP 429-430 αρ. 101 (Αχαία ΙΙΙ Γ μέση).
[175] Tiryns VI, 44, πίν. 20:1-2 και από Δειράδα βλ. Deiras T. XXII DV, 89 πίν. LX, 8.9. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 495 (ενάλληλες γωνίες με κρόσσια).
[176] Ανάλογα παραδείγματα βλ. Περατή Β, 166 εικ. 39. Mountjoy, RMDP 183-4, αρ. 412 (Δειράς, ΙΙΙ Γ ύστερη), 591, 594 αρ. 445 (Περατή, ΙΙΙ Γ μέση, έχει και άλλα θέματα). Βλ. επίσης Δημακοπούλου ΑΔ 23 (1968), Α, 172 πίν. 75 β (Άγ. Ιωάννης ΙΙΙ Γ 2). Benzi 1992, 94. Ενδεικτικά αναφέρομε και παράδειγμα από την Κύπρο, Πλόες 2003, 249 σε πυξίδα της ΥΚ ΙΙΙ Β (11ος αι. π. Χ.).
[177] Achaea 77, εικ. 208 d-g. Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 481, 484 (σε κωνικούς και βραχυστρόγγυλο από Βούντενη). Και σε άλλους τύπους αγγείων, πρβλ. ενδεικτικώς Petropoulos 2007, 259, 277 εικ. 17 (κυλινδρικό αλάβαστρο), της ΥΕ ΙΙΙ Γ μέσης. Mountjoy, RMDP 788-790 αρ. 281, 287 (Δελφοί ΙΙΙ Γ ύστερη). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 67 πίν. 16, 19.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Με δικτυωτά τρίγωνα διακοσμείται ο ώμος των τριών κυλινδρικών αλαβάστρων που αποτελούν το σύνθετο αγγείο Π 4443 (ΙΙΙ Γ ύστερης). Επίσης απαντά στον ώμο των ψευδόστομων 5350 (Τ. 16), 4485, 4617 (Τ. 25).[178]
Το θέμα είναι σύνηθες στην κεραμική της ΥΕ ΙΙΙ Γ και Υπομυκηναϊκής περιόδου,[179] αλλά και αργότερα.[180]

***Τρικάμπυλα ή δικάμπυλα τόξα (FM 62).**[181]
Κατά τον Furumark το τρικάμπυλο τόξο κατάγεται από τη συμβατική απόδοση του κύματος, που εμφανίζεται στην ΜΜ ΙΙ κεραμική.[182] Αποτελούνται από δύο ενάλληλα οξυκόρυφα τόξα διπλής καμπυλότητας.[183]
Στην κεραμική του νεκροταφείου μας εμφανίζεται σε όστρακα κρατήρα ή αμφορέα που προέρχονται από τον Τ. 3 (Π 11044 α-γ), στον οποίο συνδυάζεται με μυκηναϊκό άνθος. Παραλλαγή του εμφανίζεται στον ώμο του ψευδόστομου Π 4468 (Τ. 25) σε συνδυασμό με ενάλληλα, καμπύλα γραμμίδια.

-Δίλοβα τόξα (FM 62). Εμφανίζεται στον ώμο των δύο ψευδόστομων του Τ. 18, τους Π 4377 και 4378, σε συνδυασμό με ενάλληλα τρίγωνα και ρομβοειδή.

***Ρακέτα (FM 63).**
Η ρακέτα διακοσμεί μόνο ένα αγγείο, και συγκεκριμένα την πρόχου του Τ. 5 με αρ. Π 4294. Στην πραγματικότητα πρόκειται για μεμονωμένες σπείρες με αναδιπλούμενο στέλεχος, το εσωτερικό των οποίων (ο κύκλος) διακοσμείται με δικτυωτό κόσμημα. Η πρόχους ανήκει στα πρωιμότερα αγγεία του νεκροταφείου.[184]

***Φυλλοφόρος ταινία (FM 64).**[185]
Πρόκειται για κοινό θέμα διακόσμησης, που απαντάται συχνά σε διάφορους τύπους αγγείων, γνωστό ήδη από την ΥΕ Ι περίοδο. Διαρκεί έως και την ΥΕ ΙΙΙ Β 1.[186]

---

[178] Πρβλ. Περατή Β, 171 εικ. 55:232, 173 εικ. 56. Mountjoy, RMDP 166-7 αρ. 344, 347 (Ασίνη ΙΙΙ Γ μέση), 179, 181 αρ. 399, 182, 184 αρ. 411 (Ασίνη ΙΙΙ Γ ύστερη), 292-3 αρ. 241 (Λακωνία ΥΜ), 369, 461 αρ. 62 (Κεφαλλονιά ΙΙΙ Γ ύστερη), 529-530 αρ. 148 (Ελευσίνα ΙΙΙ Α 2 σε απιόσχημο), 559-560 αρ. 282 (Αθήνα ΙΙΙ Β2/Γ πρώιμη), 573-4 αρ. 351 (Περατή ΙΙΙ Γ πρώιμη), 594-5 αρ. 451 (ΙΙΙ Γ Μέση) και 613, 616 αρ. 562 (Περατή ΙΙΙ Γ ύστερη), 618-9 αρ. 568 (Αθήνα ΙΙΙ Γ ύστερη), 631, 633 αρ. 644 και 645 (Σαλαμίνα, Αθήνα Υπομυκηναϊκά), 960-1 αρ. 74-5 (Νάξος ΙΙΙ Γ ύστερη), 1056, 1058 αρ. 216 (Ρόδος ΙΙΙ Γ πρώιμη-μέση). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 481, 488, 495 (Βούντενη). Βερδελής, ΠΑΕ (1962), 78 πίν. 84 β, 85 β (Μυκήνες, ΙΙΙ Γ 1). Souyoudzoglou-Haywood 1999, 67 πίν. 14, 17-8 (Κεφαλλονιά) Δημακοπούλου, Περιφέρεια Α 1994, 189 εικ. 4 (Ελάτεια, ΙΙΙ Γ μέση). Δημακοπούλου, (επιμ.), Ο Μυκηναϊκός Κόσμος, 1988, 144-5 αρ. 91 (ΥΕ ΙΙΙ Γ, Μεταξάτα). Benzi 1992, 95. Και στην Κρήτη, πρβλ. Rizza, Roma 1996, III, 1106, 1108 εικ. 6 (ΙΙΙ Γ, Πρινιάς). Knossos 1996, I, 29 και III εικ. 66 (55) από το Β. νεκροταφείο Κνωσσού της πρώιμης εποχής του Σιδήρου. Kanta 1980, 250, εικ. 25:6-7, 27:3, 6-7, 34:1, 62:10, 118:3, 121:5.
[179] Βλ. Περατή Β, 114, εικ. 9:20 ε. Mountjoy, RMDP εικ. 45:344, 46:347, 53:399 (Αργολίδα), εικ. 121:122, 124, 126:143 (Μεσσηνία), εικ. 166:62-3, 168:81 (Κεφαλλονιά), εικ. 223:475, 234:568 (Αθήνα), εικ. 312:290, 292 (Φωκίδα), εικ. 266:222 (Βοιωτία). Για την Κρήτη βλ. Kanta 1980, εικ. 62:10, 119:3, 120:4 (Επισκοπή Ιεράπετρας), εικ. 120:4 (κεραμική Μουλιανών, Κριτσών). Schachermeyer 1980, 101 (Μυρσίνη).
[180] Περατή Β, 116 με βιβλιογραφία.
[181] Furumark, MP, εικ. 68.
[182] Furumark, MP, 143-4. Επίσης, Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 322 με βιβλιογραφία.
[183] Περατή Β, 119.
[184] Για το θέμα της ρακέτας και τα σχήματα που εμφανίζεται βλ. Κορρές 1980, 591-599.
[185] Furumark, MP, εικ. 69.
[186] Για τη μινωική προέλευση του θέματος βλ. σχόλια και βιβλιογραφία στον Lolos 1985, 432-443. Shelmerdine 1977, 83, 138-9, 183 (ΙΙΙ Α 2 και Β1, Νιχώρια).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στην κεραμική της Αγίας Τριάδας εμφανίζεται σε διάφορες παραλλαγές, όπως αυτές αναφέρονται παρακάτω:
-Μεταξύ δύο λεπτών ταινιών μικρές ελεύθερες και παράλληλες μεταξύ τους γραμμές, αρκετά λεπτές ή καμιά φορά πιο παχιές (FS 64: 20). Εμφανίζεται συχνά ως κύριο διακοσμητικό θέμα στον ώμο των αρτόσχημων αλαβάστρων:[187] Π 4384 (με παχύτερες γραμμές), 4559 και 4607, και στον ώμο των πιθαμφορίσκων Π 4481 και 4515 (της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου, όπου αποδίδεται με μικρές, κάθετες, πιο παχιές γραμμές).
-Ομάδες κάθετων ή ελαφρώς λοξών, παράλληλων, πυκνά διαταγμένων γραμμών, που οριοθετούνται από δύο ταινίες. Με την παραλλαγή αυτή διακοσμείται ο ώμος του κυλινδρικού αλάβαστρου Π 4271, και των πιθαμφορίσκων Π 4310, 4322, 4336 και 4546 (FS 64:21, ΥΕ ΙΙΙ Α 2).[188]
-Μία παραλλαγή του θέματος εμφανίζεται στον ώμο του κυλινδρικού αλάβαστρου Π 4540, όπου κάθετες, σχεδόν παράλληλες μεταξύ τους λεπτές γραμμές, αρχίζουν από τη βάση του λαιμού και καταλήγουν στην ακμή του ώμου. Καλύπτεται όλη η επιφάνεια του ιδιαίτερα μεγάλου ώμου.
-Μεταξύ δύο λεπτών ταινιών υπάρχουν μερικές ημικυκλικές, ελεύθερες, παράλληλες σε κάθετη διάταξη γραμμές. Άλλες φορές είναι λεπτές άλλες πιο παχιές μοιάζουν με μηνοειδή μοτίβα. Με αυτή την παραλλαγή το θέμα εμφανίζεται στον ώμο του πιθαμφορίσκου Π 4290, καθώς και στη βάση του λαιμού του πιθαμφορίσκου με αρ. Π 4479, ο οποίος φέρει ως κύριο διακοσμητικό θέμα στον ώμο κάθετες κυματοειδείς γραμμές. Επίσης στον ώμο των πιθαμφορίσκων Π 4303 και 4337 σχηματίζουν μεγαλύτερη ζώνη και καλύπτουν όλη την επιφάνεια του ώμου. Το θέμα μοιάζει με το FS 64:13, χωρίς τις στιγμές και χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περίοδο.
Η παραλλαγή απαντά και στον ώμο των ψευδόστομων Π 4390, 4411 (Τ. 20), 5015 (Τ. 23), 6372 (Τ. ΙΙΙ). Το θέμα είναι γνωστό στην Ηλεία[189] και στη Μεσσηνία.[190]
-Στον ώμο του πιθαμφορίσκου Π 4545 απαντάται μία ακόμη παραλλαγή. Πρόκειται για ομάδες κάθετων γραμμών που οριοθετούνται από ταινίες. Το θέμα ταυτίζεται με το FS 64: 22, το οποίο χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο. Το ίδιο θέμα και στο κύπελλο Π 4266[191] (αναφέρεται κα παρακάτω στο διακοσμητικό θέμα του χελωνίου).
-Στην άνω επιφάνεια του χείλους του πιθαμφορίσκου Π 4482 απαντάται ακόμη μία παραλλαγή του θέματος. Εκατέρωθεν λεπτής ταινίας υπάρχει μία σειρά από στίγματα. Το θέμα στον Furumark είναι αρκετά πρώιμο εφόσον χρονολογείται στην ΥΕ Ι-ΙΙ Β περίοδο (FS 64:5). Πρόκειται επομένως για επιβίωση του θέματος με μία ταινία και όχι τρεις πλέον ανάμεσα στα στίγματα, το οποίο συνεχίζει να διακοσμεί πλατιές επιφάνειες αγγείων. Η κύρια διακοσμητική ζώνη του πιθαμφορίσκου φέρει φολίδες με στιγμή στο κέντρο, θέμα που μπορεί να χρονολογηθεί στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περίοδο.
Επίσης η άνω επιφάνεια του χείλους του πιθαμφορίσκου Π 4479 διακοσμείται με σταγονόσχημα, που αποτελεί ακόμη μία παραλλαγή του θέματος της φυλλοφόρου ταινίας, που συνήθως διακοσμεί την άνω επιφάνεια του χείλους αγγείων.
Με απλές γραμμές διακοσμείται το χείλος στον πιθαμφορίσκο Π 4318, και στα κυάθια 4606 και 4612.

---

[187] Στην Ηλεία βλ. Βικάτου 1997, 308 σχ. 8 εικ. 6 (από Βροχίτσα ΗλείαςΥΕ ΙΙΙ Α 2/Β1). Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 305-6.
[188] Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 305 με αναφορά και βιβλιογραφία για παραδείγματα από Μεσσηνία της ΥΕ ΙΙΙ Α 1.
[189] Βλ. Παρλαμά, ΑΕ (1971), 55, πίν. ΛΑ α (ΙΙΙ Α 1) από Αγραπιδοχώρι.
[190] Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 305-6 εικ. 78.
[191] Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 305, εικ. 78.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τα σταγονόσχημα, όπως εμφανίζονται στον ώμο του Π 4298, αποτελούν επίσης μία ακόμη παραλλαγή του θέματος. Ταυτίζεται με το FS 64:14, το οποίο χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2 περίοδο.
Ζώνες με κάθετες, παράλληλες γραμμές εμφανίζονται στη μία πλευρά του πτηνόσχημου αγγείου Π 4614.

***Κυματοειδή περιθώρια (FM 65).**[192]
Γενικά το θέμα σε διάφορες παραλλαγές, εμφανίζεται κατά την ΥΕ ΙΙΙΑ 1 περίοδο σε ψευδόστομους, πιθαμφορίσκους, ρυτά και πηνιόσχημα κύπελλα.[193]
Στην Αγία Τριάδα, παραλλαγή του θέματος εμφανίζεται στο πηνιόσχημο κύπελλο του Τ. 31 (Π 4557) της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου, και συγκεκριμένα στην κάτω διακοσμητική του ζώνη.[194] Στο κυλινδρικό αλάβαστρο Π 4500 απαντάται ένα αρκετά ασυνήθιστο διακοσμητικό θέμα. Δύο ολόβαφα αντωπά όρθια ημικύκλια χωρίζονται στη μέση με μία κάθετη γραμμή. Το θέμα μοιάζει με το FS 65:8 και 10 (ΙΙΙ Α 2-Β περίοδο). Κάθε ζεύγος ημικυκλίων χωρίζεται από το επόμενο με στήλη απλών εγκαρσίων γραμμών.

***Φολίδες (FM 70).**[195]
Το θέμα επίσης μινωικής προέλευσης, εμφανίζεται στην καμαραϊκή κεραμική και συνεχίζεται έως και την ΥΜ ΙΙΙ Β περίοδο.[196] Με κάποια διακοπή στην Κρήτη επιβιώνει έως τα γεωμετρικά και πρώιμα ανατολίζοντα αγγεία.[197]
Στην ηπειρωτική Ελλάδα είναι γνωστό από την ΥΕ Ι έως και την ΥΕ ΙΙΙ Β 1, και διακοσμεί κυρίως κυάθους, πιθαμφορείς, κύλικες και κρατήρες.[198]
Οι φολίδες ως κύριο διακοσμητικό θέμα εμφανίζονται στον ώμο των πιθαμφορίσκων Π 4482 και 5440. Ανταποκρίνονται στο FM 70:2, με τη στιγμή στο κέντρο κάθε φολίδας, το οποίο χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περίοδο. Το θέμα συνδυάζεται με ενάλληλα τρίγωνα που βρίσκονται κάτω από τις λαβές και με σειρά από στίγματα στη βάση του ώμου. Διακοσμεί επίσης τον ώμο ψευδοστόμων της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου, όπως του Π 4275 (Τ. 1), που φέρουν στιγμή στο κέντρο. Μάλιστα στη διακοσμητική ζώνη της κοιλιάς του ίδιου ψευδόστομου υπάρχουν επίσης ομάδες φολίδων εκατέρωθεν τριγλύφου. Οι άλλοι ψευδόστομοι που διακοσμούνται με φολίδες είναι: Π 4259, 4268 (Τ. 3), 4313 (Τ. 7), 4581 (Τ. 32).
Το διακοσμητικό θέμα των φολίδων εμφανίζεται τόσο στην κεραμική της ηπειρωτικής Ελλάδος (όπως Αργολίδα, Περατή, Πύλο, Μονεμβασιά),[199] όσο και σε αυτήν των νησιών (Νάξο, Κω, Κάλυμνο).[200]

*** Διαποίκιλτα τρίγωνα (παραλλαγή του FM 71).**[201]

---

[192] Furumark, MP, εικ. 69.
[193] Mountjoy 1986, 70. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 323 σε πηνιόσχημο κύπελλο από τον τάφο Γουβαλάρη 1, της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου.
[194] Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 323 (ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2 σε δείγματα πηνιόσχημων κυπέλλων από τη Μεσσηνία.).
[195] Furumark, MP, εικ. 70.
[196] Kanta 1980, εικ. 26:5, 89:11, 139:14. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 325 με αναφορά στη σχετική βιβλιογραφία.
[197] Τσιποπούλου 2005, 492.
[198] Mountjoy 1986, 11, 20, 38, 53, 70, 96. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 325.
[199] Περατή Β, 107, 114 εικ. 8:14, 9 ε. Mountjoy, RMDP εικ. 44:340, 45:342, 52:398 (Αργολίδα), σ. 287 εικ. 97:218 (Μονεμβασιά), σ. 353 εικ. 121:119 (Πύλος). Για την Αττική βλ. και Παντελίδου 1975, 197-8.
[200] Βλαχόπουλος 2006, Α, 251 (Νάξος). Mountjoy, RMDP εικ. 457:142, 459:154 (Κως), 465:20 (Κάλυμνος).
[201] Furumark, MP, εικ. 71.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τα διαποίκιλτα τρίγωνα θεωρείται θέμα μινωικής προέλευσης,[202] το οποίο όμως συνηθίζεται αρκετά και στο μυκηναϊκό θεματολόγιο, και χρησιμοποιείται γενικώς έως και τους Υπομηκηναϊκούς χρόνους.[203]
Αναφέρονται και παραπάνω, όπως αυτά εμφανίζονται στο κολοκυνθόσημο Π 4574, όπου ομόκεντρα κροσσωτά ημικύκλια, ανά ζεύγη αντωπά, εγγράφονται σε απλά ή σε περίστικτα τρίγωνα.[204]
Διαποίκιλτα τρίγωνα κοσμούν τον ώμο του ψευδόστομου Π 4484 (Τ. 25), 4516, 4519 (Τ. 28), 4526 (Τ. 29), ενώ στον Π 5350 (Τ. 16), γεμίζουν με ζιγκ-ζαγκ στο εσωτερικό τους.[205]

*** Θύσανος (FM 72).**[206]
Κάτω από τις λαβές μεγάλων αμφορέων σπανίως εμφανίζεται ο θύσανος, όπου το μεσαίο ατρακτοειδές τμήμα παλισιώνεται από δύο συμμετρικές μηνοειδείς προεξοχές.[207] Απαντά και ως συμπληρωματικό θέμα στον ώμο του Π 6997 (Τ. 33), σε συνδυασμό με κροσσοπετάλια και τροχό.

***Ρομβοειδή (FM 73).**[208]
Ως ανεξάρτητο κόσμημα εμφανίζεται στην ΥΜ ΙΙΙ Α και κατά τον Furumark προέρχεται από κοσμήματα επιφάνειας (δικτυωτό, πλέγμα ίριδας, πλέγμα «τεμνόμενων κύκλων), που διακοσμούν μεγάλα κλειστά αγγεία της ΥΜ ΙΙ-ΙΙΙ Α περιόδου.[209]
Στην κεραμική της ηπειρωτικής Ελλάδας ο ρόμβος εισάγεται στην ΥΕ ΙΙΙ Α/Β και κυριαρχεί στην ΥΕ ΙΙΙ Γ ως συμπληρωματικό ή κύριο θέμα διακόσμησης, κυρίως σε ψευδόστομους, σκύφους, ληκύθια κ. ά.[210]
Σε διάφορες μορφές απόδοσης τα ρομβοειδή είναι ένα θέμα που απαντάται στην κεραμική του νεκροταφείου μας, που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο. Γενικότερα ο ρόμβος είναι από τα πλέον αγαπητά θέματα της ΥΕ ΙΙΙ Γ κεραμικής.[211]

-Δικτυωτοί ρόμβοι.
Εμφανίζεται ως κύριο διακοσμητικό θέμα στον ώμο του μεγάλου τετράωτου αμφορέα Π 4584, όπου δικτυωτοί ρόμβοι κατά σειρά σχηματίζουν λεπτή διακοσμητική ζώνη

---

[202] Furumark, MP,407-8.
[203] Styrenius 1967, εικ. 20, 42, 49, 51, 52, 56. Περατή Β, 116.
[204] Βλαχόπουλος 2006, Α 244 (Νάξος). Περατή Β, 114 εικ. 9.20 θ-ξ. Demakopoulou-Crouwel BSA 93 (1998), 280 πίν. 57 a-b (Παλαιόκαστρο). Mountjoy, RMDP εικ. 46:348, 52:397 (Αργολίδα).
[205] Πρβλ. Achaea, εικ. 65b, 210 b (ΙΙΙ Γ 1 b). Mountjoy, 106, εικ. 128 (Alt-Aegina IV, 1, πίν. 25), 107 εικ. 129. Mountjoy, RMDP 425-6 αρ. 86 (Αχαία ΙΙΙ Γ μέση). Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση) 298 (Τ. 26/19, ΙΙΙ Γ ύστερη), 396 (Τ. 34/16, ΙΙΙ Γ μέση-ύστερη). Orchomenos V, 64, εικ. 24:39.
[206] Furumark, MP, εικ. 71.
[207] Περατή Β, 125. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 325.
[208] Furumark, MP, εικ. 71.
[209] Furumark, MP, 202-5. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 307. Hatzaki, 2007, 236.
[210] Περατή Β, 116-7. Mountjoy 1986, 96, 123, 137, 160, 184. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 307.
[211] Ενδεικτικώς βλ. Περατή Β, 116, εικ. 9 α-ζ. Mountjoy RMDP, εικ. 44:340 (Αργολίδα), εικ. 140:100 (Ηλεία), σ. 290 εικ. 121:120, 122:130 (Μεσσηνία-Πύλος). Βλαχόπουλος 2006, Α, 237-8 με βιβλιογραφία. Για τη Ρόδο βλ. Καράντζαλη Περιφέρεια Α, 1994, 296 εικ. 34. Για την Κω που αποτελεί και χαρακτηριστικό θέμα τοπικού εργαστηρίου βλ. Morricone, Annuario 50-51 (1972-3), 375 εικ. 375 και Mountjoy, RMDP, 1081 εικ. 441 d, 452:100. Για την Κρήτη βλ. Kanta 1980 εικ. 120:3. Borgna Περιφέρεια Α 1994, εικ. 13, 17, 23. Sapouna-Sakellarakis 1990, 91 εικ. 44 e (Αρχάνες). Seiradaki BSA 55 (1960), εικ. 24 e, 26 b-c 24 d, 26 c (Καρφί).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

(ΙΙΙ Γ 1). Με την ίδια διάταξη εμφανίζεται και στη διακοσμητική ζώνη του ώμου του αμφορίσκου Π 4256 και στη ζώνη του σώματος του δακτυλιόσχημου Π 4407.[212]
Ως συμπληρωματικό διακοσμητικό θέμα εμφανίζεται και στον ώμο του ψευδόστομου 4283 (Τ. 1), 4378 (όπου υπάρχει κι ένα ρομβοειδές με απλές γραμμές στο εσωτερικό του (Τ. 18), 4583 (Τ. 32). Σε ακτινωτή διάταξη, πρόχειρα σχεδιασμένοι και με περίγραμμα απαντούν στον ώμο του ψευδόστομου Π 4505 (Τ. 26), και με καλύτερη απόδοση, ακτινωτά επίσης κοσμούν τον ώμο του Π 4589 (Τ. 33).

-Κροσσωτοί ρόμβοι.
Μία ακόμη παραλλαγή που δεν αναφέρει ο Furumark. Πρόκειται για απλούς ρόμβους, το εσωτερικό των οποίων είναι κενό, και κρόσσια περιτρέχουν όλο το περίγραμμα. Το θέμα αυτό αποτελεί τη διακόσμηση του δεύτερου ημικυκλίου στον ώμο του τετράωτου αμφορέα Π 4594.

***Κρόσσια.**
Διακρίνονται σε απλές ισοπαχείς μικρές γραμμές και στα σταγονόσχημα, πιο παχιές και με ελαφρώς αποστρογυλλεμένο το ένα άκρο. Το θέμα διακοσμεί συνήθως την άνω επιφάνεια χείλους ανοικτών αγγείων, αλλά και σε ώμο ληκυθίου, που κρέμονται από ταινία.[213]

***Τρίγλυφα-Μετόπες (FM 75).[214]**
Η διακόσμηση σε μετόπες χαρακτηρίζει την κεραμική των ΥΕ ΙΙΙ Β και ΥΕ ΙΙΙ Γ χρόνων.[215]
Στην κεραμική της Αγίας Τριάδας οι μετόπες διακοσμούν αγγεία της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου, όπως στον τετράωτο αμφορέα Π 4511 μεγάλες μετόπες που αποτελούνται από μεγάλα Χ (ή σχηματοποιημένα τετράφυλλα) διακοσμούν τη ζώνη του σώματος.
-Μετόπη με οριζόντιες ή κυματοειδείς γραμμές διακοσμούν όστρακα κρατήρων (π. χ. ο Π 11083 από το δρόμο του Τ. 16.
Το θέμα εμφανίζεται ήδη από την ΙΙΙ Β 1 περίοδο στις Μυκήνες.[216]
-Μετόπες με αντίρροπα ομόκεντρα τόξα. Επίσης εμφάνιση του θέματος στις Μυκήνες από την ΥΕ ΙΙΙ Β 1 περίοδο.[217] Ιδιαίτερα εμφανίζεται το θέμα στην κεραμική της Νάξου, όπου έχει αναγνωριστεί και ο «ζωγράφος των τριγλύφων».[218] Εκτός από την κεραμική της Κρήτης[219] και της Κω,[220] τα τρίγλυφα και οι μετόπες εμφανίζονται

---

[212] Για τη διάταξη δικτυωτών ρόμβων σε αλυσίδα βλ. Mountjoy, RMDP, εικ. 220:442 και Bronner, Hesperia 8 (1939), 390 εικ. 71 e (Αττική). Για την Αργολίδα βλ. Mountjoy RMDP εικ. 46:349. Για το Καλαπόδι βλ. Jacob-Felsch 1996, πίν. 47:465. Για την Κρήτη βλ. Kanta 1980, εικ. 24:3, 62:8, 120:3, 143:1. Rethemiotakis 1997, εικ. 15 b. Borgna, Περιφέρεια Α, 1994, εικ. 23. Το θέμα εφανίζεται και σε κυπριακά αγγεία, βλ. From The Land of the Labyrinth. Minoan Crete, 3000-1100 B.C. Athens 2008, 60 αρ. καταλόγου 38 (μόνωτη φιάλη της Υστεροκυπριακής ΙΙ (1400-1300 π.Χ.).
[213] Για το θέμα και όμοιες περιπτώσεις εμφάνισής του βλ. Περατή Β, 99-100 εικ. 7:2 β-γ.
[214] Furumark, MP, εικ. 72.
[215] Περατή Β, 135-6. Mountjoy 1986, 96, 123, 137, 160, 184.
[216] Βλ. Mountjoy, BSA 71 (1976), 85 εικ. 4 (18), 89 εικ. 7 (58). Μυλωνάς, ΠΑΕ (1973) 106-7 πίν. 126 α.
[217] Mountjoy, BSA 71 (1976), 91 εικ. 8 (70).
[218] Βλαχόπουλος 2006, Α, 251-353. Του ιδίου 1999 (για τον κρατήρα της Γρόττας).
[219] Seiraradaki 1960, εικ. 23, 24 c, 25 a, g, 26 a, f (Καρφί). Schachermeyer 1980, 174 πίν. 37 a (για άλλες θέσεις της Κρήτης).
[220] Mountjoy, RMDP, εικ. 453-4, 458:147, 152, 461:178-9.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

συχνά στην κεραμική του γραμμικού-πυκνού ρυθμού της Περατής, της Μεσσηνίας, της Ηλείας και της Κεφαλλονιάς.[221]
Οι ψευδόστομοι που διακοσμούνται στον ώμο με μετόπες είναι οι: 4433 (μετόπη αποτελούμενη από τεθλασμένες γραμμές που χωρίζονται από ομόκεντρα τόξα, ή κάθετες γραμμές (Π 4548).[222] Επίσης ο 4473 διακοσμείται από μετόπες ιχθυάκανθα,[223] που ως συμπληρωματικό θέμα έχουν στιγμές, και ο Π 5045 (Τ. 33) έχει στον ώμο μετόπη με ζιγκ-ζαγκ, που συνδυάζει με διαποίκιλτες γωνίες.
Με μετόπη κυματοειδών γραμμών διακοσμείται και ο Π 4595 (Τ. 34) της ΥΕ ΙΙΙ Γ μέσης.[224]
Η διακόσμηση με τρίγλυφα και μετόπες υποδηλώνει τη νέα τάση που επικρατεί κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο σε ορισμένα εργαστήρια, όπου οι καλλιτέχνες προτιμούν τη γεωμετρική διάταξη και τη συμμετρία στη διακόσμηση.

***Στιγμωτή ή στικτή διακόσμηση ή σπογγωτό (FM 77).[225]**
Το σπογγωτό είναι θέμα μινωικής προέλευσης από την ΥΕ Ι Β, το οποίο στη μυκηναϊκή κεραμική εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙ Α-ΙΙΙ Α 1 περίοδο, συνήθως σε άωτα αλαβαστροειδή, κυάθους και μόνωτα κύπελλα.[226]
Το θέμα στην κεραμική της Αγίας Τριάδας προτιμάται στα άωτα σφαιρικά πιθάρια, τα οποία αποτελούν και τα πρωιμότερα δείγματα κεραμικής του νεκροταφείου μας, χρονολογούμενα στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περίοδο.
Στα άωτα σφαιρικά πιθάρια η στικτή διακόσμηση καταλαμβάνει ολόκληρη την επιφάνεια του σώματος, ή το πάνω μισό.
Σε όλο το σώμα έχουμε στα άωτα σφαιρικά πιθάρια με αρ. Π 4295, 4308, 4463, 4543, και στο πάνω μισό στα Π 4359, 4590, 5050 .
Επίσης η προχοΐσκη Π 4305 (Τ. 6) φέρει στικτή διακόσμηση στο σώμα.[227]

***Κατακόρυφες κυματιστές γραμμές-Χελώνιο- (πτυχώσεις, FM 78.).[228]**
Το θέμα εμφανίζεται από την ΥΕ ΙΙ Α μέχρι και την ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο, ως επί το πλείστον σε κυλινδρικά αλάβαστρα, πιθαμφορείς, κυάθους και οπισθότμητες πρόχους.[229] Η προέλευση του θέματος είναι μινωική (ΜΜ ΙΙΙ Β-ΥΜ Ι) και είτε αντιγράφει κυματισμούς του μαρμάρου, όπως αποδίδονται στις τοιχογραφίες ή τη διακόσμηση χάλκινων αγγείων.[230]
Στην κεραμική του νεκροταφείου μας εμφανίζεται η παραλλαγή των λεπτών ισοπαχών, συνεχών, ελαφρώς κυματοειδών γραμμών.

---

[221] Mountjoy, RMDP, εικ. 123:132, 134, 124:137, 139, 125:140 και 142 (Μεσσηνία), εικ. 138:86 (Ηλεία) εικ. 168:81, 169:84, 170:86, 171:95 (Κεφαλλονιά). Για τη Μεσσηνία βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 326 με βιβλιογραφία.
[222] Για παρόμοιο θέμα (τεθλασμένες γραμμές) στην Κρήτη βλ. Kanta 1980, 107, πίν. 119:3, 5 (Καλοχωραφίτη Ηρακλείου). Popham, BSA 65 (1970), πίν. 46 c. Αποστολάκου, ΑΔ 53 (1998), Α, 39, σχ. 17, πίν. 11, σ. 42, σχ. 21 πίν. 12 (ΙΙΙ Β, Ιεράπετρα).
[223] Πρβλ. Delphes V, 10 εικ. 28. Συμπληρωματικό θέμα η ιχθυάκανθα και σε πιεσμένο ψευδόστομο από Βούντενη, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 495.
[224] Παρόμοιο θέμα σε λήκυθο από Βούντενη, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 286 (Τ. 25/64, ΙΙΙ Γ ύστερη), 336 (Τ. 27/53, παρόμοιο θέμα, ΙΙΙ Γ όψιμοι χρόνοι-Μέση).
[225] Furumark, MP, εικ. 73.
[226] Furumark, MP, 423 σημ. 2, 3. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 326.
[227] Πρβλ. Mountjoy, RMDP, 262 (σχήμα FS 112 που διακοσμείται με σπογγωτό θέμα, από Σπηλάκια Αμυκλών, Λακωνίας).
[228] Furumark, MP, εικ. 70.
[229] Mountjoy 1986, 20, 38, 53, 70. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 323-4.
[230] Furumark, MP, 159, 402-4. Niemeier 1985, 109-111. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 323-4. Hatzaki 2007, 164 (σε ημισφαιρκά κύπελλα και κύπελλα τύπου Κεφτιού).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Το σώμα των κυαθίων Π 4364 του Τ. 10 και το Π 4266 του Τ. 2, διακοσμείται σε όλη του την επιφάνεια με καμπυλόγραμμες λεπτές παράλληλες ταινίες, οι οποίες αρχίζουν από το χείλος και καταλήγουν λίγο πάνω από τη βάση. Το θέμα απαντάται κυρίως στην ΥΕ ΙΙ Α-Β περίοδο (FM 67:3),[231] αλλά το κυάθιο Π 4364 αποτελεί ίσως μία από τις τελευταίες εμφανίσεις του θέματος στην αρχή της ΥΕ ΙΙΙ Α περιόδου. Στο Π 4266 οι γραμμές είναι παράλληλες, ελαφρώς λοξές μεταξύ τους, έτσι ώστε θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν και ως φυλλοφόρος ταινία.[232]
Σε όστρακο από μεγάλο αγγείο (Π 11026), που προέρχεται από τον Τ. 2 διατηρείται επίσης το ίδιο διακοσμητικό θέμα.
Ως συμπληρωματικό θέμα απαντούν στον ώμο του ψευδόστομου 5349 (Τ. 16).

*** Κροσσωτή ταινία.**
Συνήθως αποτελεί συμπληρωματικό διακοσμητικό θέμα. Κροσσωτές ταινίες κοσμούν τον ώμο των ψευδόστομων Π 4363 (Τ. 10) και 4490 (Τ. 26), σε συνδυασμό με ομόκεντρα τόξα και τροχό. Στον Π 4446 (Τ. 22) συνδυάζεται με αμείβοντες. Στον Π 4451 (Τ. 23) η θηλειά που συνδέει τους δύο λαιμούς είναι κροσσωτή.

***Ταινίες.**
Η ταινιωτή διακόσμηση συνηθίζεται ιδιαίτερα στην κεραμική της Αγίας Τριάδας, κυρίως στο σώμα των ψευδόστομων της ΥΕ ΙΙΙ Γ που φέρουν ισοπαχείς ταινίες σε όλο το σώμα και άλλο διακοσμητικό θέμα στον ώμο, συνήθως ομόκεντρα τόξα ή ενάλληλα τρίγωνα (αχαϊκού εργαστηρίου). Μερικά αγγεία ωστόσο διακοσμούνται μόνο με ταινίες, χωρίς άλλο θέμα, όπως:
Οι δίωτοι αμφορείς Π 4431, 4512 (στο άνω ήμισυ του σώματος).
Το Π 4358 κυλινδρικό αλάβαστρο.
Το άωτο σφαιρικό πιθάρι Π 5023, όπου τρεις πλατιές ταινίες περιβάλλονται από δύο λεπτότερες και είναι ισομερώς κατανεμημένες σε όλη την επιφάνεια του σώματος.
Ως συμπληρωματικό θέμα, οι ταινίες εμφανίζονται στο σώμα αρκετών αγγείων:
Ενδεικτικά αναφέρουμε τον μεγάλο τετράωτο αμφορέα Π 4584 έχει ταινίες στο πάνω μισό του σώματος και κάτω από τη διακοσμητική ζώνη του ώμου (αποτελούμενη από δικτυωτούς ρόμβους).
Επίσης, οι προχοϊκοί κύαθοι Π 4560 και 5017 φέρουν ταινιωτή διακόσμηση στην εσωτερική και εξωτερική επιφάνειά τους. Οι κωνικοί κύαθοι με γωνίωση με αρ. Π 4260, 6377, οι προχοϊκές λεκανίδες Π 4453 και 4494 και η λήκυθος Π 4285, όπου δύο ισοπαχείς ομάδες ταινιών διακοσμούν του σώμα της.
Στην κυαθόμορφη κύλικα Π 6838, διακρίνονται ταινίες στη βάση.
Σαν συμπληρωματική διακόσμηση όμως στο σώμα των αγγείων, απαντάται στα περισσότερα, είτε ως ισοπαχείς επάλληλες ταινίες, είτε ως ομάδες λεπτών και πλατιών ταινιών. Ή με δύο πλατιές εξωτερικές και ενδιάμεσες λεπτότερες, είτε αντίστροφα. Στον κατάλογο που ακολουθεί αναφέρονται κατά κατηγορία.
-Ισοπαχείς ταινίες.
Ισοπαχείς ταινίες μπορεί να καλύπτουν όλο το σώμα των αγγείων, προκειμένου να «γεμίσει» η επιφάνεια του αγγείου (π. χ. αλαβάστρων), ή όταν πρόκειται για ομάδες η μία είναι κάτω από τις λαβές και η άλλη πάνω από την περιφέρεια της βάσης. Αυτός ο τρόπος διακόσμησης συνηθίζεται στα παρακάτω σχήματα:
-Αρτόσχημα αλάβαστρα.

---

[231] Βλ. Furumark, MP, εικ. 70.
[232] Για όμοια βλ. French, BSA 59 (1964), πίν. 70b:1 (όστρακο πιθαμφορέα από Μυκήνες). Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 324 (για δείγματα της ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2 από Μεσσηνία), με βιβλιογραφία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δύο ομάδες ταινιών στο σώμα, συνήθως κάτω από τις λαβές και πάνω από τη βάση, εμφανίζεται στα: Π 4258, 4332, 4344, 4373, 4454, 4292, 4605.
-Σφαιρικά αλάβαστρα.
Δύο ομάδες ταινιών στο σώμα των Π 4297, 4329, 4331, 4367, 4547, 4559, 6368, 6371.
-Κυλινδρικά αλάβαστρα.
Στο σώμα του Π 4265, Π 4271, 4300, 4301 (σχεδόν ισοπαχείς), 4316, 4436, 4532, 4389, 4528, 4321, 4540, 4613, και του τριποδικού Π 4362.
-Στα άωτα σφαιρικά πιθάρια Π 4359, 5050 το κάτω μισό του σώματος διακοσμείται με ταινίες και το υπόλοιπο με τη χαρακτηριστική για το σχήμα στικτή διακόσμηση.
Ομάδα ισοπαχών ταινιών υπάρχει και στη μέση του σώματος του άωτου σφαιρικού αγγείου Π 4590. Τέλος στο άωτο σφαιρικό πιθάριο Π 6369, λεπτές ισοπαχείς ταινίες διακοσμούν όλη την επιφάνεια του σώματος.
-Ληκύθια:
στο Π 4434 ομάδα ισοπαχών ταινιών τονίζει τη μέγιστη διάμετρο, στη μέση του σώματος. Το ίδιο και στα Π 4410, 4356, 4263, 4527 ενώ στα Π 4382, 4396, 4573, 4281 ισοπαχείς ταινίες καλύπτουν σχεδόν όλη την επιφάνεια του σώματος.
-Στη μεγάλη λήκυθο Π 4535 το σώμα καλύπτεται με ομάδες ισοπαχών ταινιών.
-Πιθαμφορίσκοι.
Στο σώμα των πιθαμφορίσκων συνηθίζεται με ισοπαχείς ταινίες σε δύο ή τρεις ομάδες, που συνήθως βρίσκονται κάτω από τις λαβές, στη μέση του σώματος και πάνω από τη βάση.
-Αμφορίσκοι.
Ταινίες διακοσμούν το σώμα των αμφορίσκων Π 4256, 4282, 4513.
-Δακτυλιόσχημα.
Στα δακτυλιόσχημα αγγεία Π 4254, 4398, 4440 οι ταινίες στο κάτω τμήμα του σώματος συμπληρώνουν την κύρια διακόσμηση του ώμου. Το ίδιο και στο σύνθετο με τους ψευδόστομους αμφορίσκους Π 4572.
-Εκτός από την κύρια διακοσμητική ζώνη του ώμου στο κολοκυνθόσχημο Π 4574, όλο το υπόλοιπο σώμα διακοσμείται με ισοπαχείς ταινίες.
-Ισοπαχείς ταινίες πλαισιώνουν πάνω και κάτω τις δύο διακοσμητικές ζώνες που βρίσκονται στο σώμα του κυπέλου Π 4266 και του 4557.
-Όπως προαναφέρθηκε σε πολλούς ψευδόστομους αμφορίσκους της ΥΕ ΙΙΙ Γ που χαρακτηρίζονται ως προϊόντα αχαϊκού εργαστηρίου, σε όλη την επιφάνεια του σώματος, από τη βάση έως τον ώμο, όπου βρίσκεται η κύρια διακόσμηση του σκεύους, υπάρχουν πυκνές ισοπαχείς ταινίες.
Πλατιά ταινία στο κέντρο του σώματος στο αρτόσχημο Π 4287.
Ομάδα πλατιών με ενδιάμεσες λεπτές.
Συνήθως οι ομάδες αυτών των ταινιών είναι κάτω από τις λαβές και πάνω από την περιφέρεια της βάσης. Συνηθίζεται στα:
-Σφαιρικά αλάβαστρα.
Δύο ομάδες στο σώμα του Π 4361, 4409, 4476, 4610, 5020, 6373, 6374, 6379, 6380.
-Στα αρτόσχημα αλάβαστρα με αρ. Π 4384, 4452, 6367.
-Στους πιθαμφορίσκους οι ομάδες αυτές συνήθως είναι κάτω από τις λαβές, στη μέση του σώματος και πάνω από το πόδι της βάσης. Καμιά φορά τα αγγεία αυτά έχουν δύο ομάδες ταινιών στο σώμα, ισομερώς κατανεμημένες. Με ομάδες ταινιών διακοσμείται το σώμα των Π 4406, 4482 (χωρίς ιδιαίτερη διάταξη, μία πλατιά ταινία στη μέση και εκατέρωθεν αυτής σε όλο το σώμα λεπτές ταινίες), 4303, 4322 (τ. 7), 4336, 4368, 4369, 4370, 4412, 4462, 4481, 4521, 4536, 4545, 4546, 4298, 4515.
-Σε αρκετούς ψευδόστομους αμφορίσκους της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 και Β περιόδου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ομάδα λεπτών με ενδιάμεση πλατιά ταινία.
Στο σώμα του σφαιρικού αλάβαστρου Π 4361. Συνδυάζεται με την παραπάνω παραλλαγή. Στα αρτόσχημα αλάβαστρα με αρ. 4327, 4609. Στο κυλινδρικό αλάβαστρο με αρ. Π 4500.
Οι δύο παραπάνω ομάδες πολλές φορές συνδυάζονται (Π 4361, αρτόσχημο αλάβαστρο).
Επίσης με τέτοιες ομάδες ταινιών διακοσμείται το σώμα των πιθαμφορίσκων Π 4328, 4554, 4334
Πλατιές και λεπτές ταινίες.
Χωρίς κάποια διάταξη απαντώνται στο σώμα του κυλινδρικού αλάβαστρου Π 4324.
Στον πιθαμφορίσκο Π 4372, όπου στο σώμα του αγγείου υπάρχουν ομάδες λεπτών αλλά και πιο πλατιών ταινιών. Στο Π 5021 ομάδες από λεπτή και πλατιά ταινία.
Στους ημισφαιρικούς προχοϊκούς κύαθους Π 4330, 4343 η κύρια διακοσμητική ζώνη στη μέση του σώματος φέρει Νσχημο, και αμείβοντες αντίστοιχα για κάθε αγγείο και η υπόλοιπη επιφάνεια του σώματος διακοσμείται με λεπτές η πιο πλατιές ταινίες.
Στον κωνικό προχοϊκό κύαθο Π 4450 στο κάτω τμήμα ομάδα λεπτών ταινιών.
Το αμφορίδιο Π 4477 διακοσμείται σε όλο το σώμα του με λεπτές και πλατιές ταινίες πλην της διακοσμητικής ζώνης του ώμου, η οποία καλύπτεται από γραμμωτά λέπια.

Άγκιστρα.
Συνήθως εμφανίζονται στους ψευδόστομους και στους μεγάλους αμφορείς, όπου κρέμονται, αντίρροπα από τις λαβές.[233]

***Ολόβαφα.**
Τα περισσότερα αγγεία, όπως φαίνεται παραπάνω φέρουν γραπτή διακόσμηση και υπάρχει μεγάλη ποικιλομορφία ως προς τη διακόσμησή τους. Μερικά αγγεία, είτε είναι μικρών διαστάσεων (προχοΐσκες, αλάβαστρα, κυάθια κ.ά.), είτε μεγάλων (δίωτοι ή τετράωτοι αμφορείς) είναι ολόβαφα. Τα αγγεία αυτά είναι συνολικά 65 και αντιπροσωπεύουν το 10,8% περίπου επί του συνόλου της κεραμικής (βλ. αναλυτικά παρακάτω).

Τα παραπάνω διακοσμητικά θέματα του καταλόγου είναι γνωστά και αναφέρονται στο θεματολόγιο του Furumark. Ωστόσο στο νεκροταφείο μας απαντώνται και θέματα που δεν ταυτίζονται απόλυτα με τα παραπάνω. Ενδεχομένως να αποτελούν και κάποια παραλλαγή τους. Τα θέματα αυτά είναι τα παρακάτω:

***Τρίγωνα χωρίς περίγραμμα, με λοξή διαγράμμιση.**
Το θέμα αποτελεί ένα από τα χαρακτηριστικά της τοπικής κεραμικής της ΒΔ Πελοποννήσου, και κατ' επέκταση της δυτικής κοινής, κατά την τελευταία φάση της μυκηναϊκής εποχής, την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο, εφόσον μέχρι τώρα ως διακοσμητικό θέμα εντοπίζεται μόνο στην Αχαΐα, Ηλεία, Κεφαλλονιά και Φωκίδα (βλ. σχετικά παραπομπές παραπάνω στο θέμα των τριγώνων).

***Διαποίκιλτες γωνίες.**
Θέμα που επίσης θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως τοπικό, εφόσον απαντάται κατεξοχήν στην περιοχή της Αχαΐας και της Ηλείας. Αποτελείται από δύο ενάλληλες γωνίες το εσωτερικό άνοιγμα των οποίων καταλαμβάνουν ομόκεντρα τόξα. Το τελευταίο, εξωτερικά, είναι περίστικτο.

---

[233] Περατή Β, 106.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

***Διαποίκιλτα τόξα.**
Το θέμα μοιάζει αρκετά με το προηγούμενο, μόνο που σε αυτή την περίπτωση οι ενάλληλες γωνίες είναι δύο ομόκεντρα τόξα. Το τελευταίο εγεγγραμμένο τόξο είναι περίστικτο. Υπάρχει επίσης μία στιγμή στο κέντρο του εσωτερικού τόξου.
Με το θέμα αυτό διακοσμείται το ληκύθιο Π 4281, όπου τέτοια ημικύκλια επαναλαμβάνονται περιμετρικά σε όλη την επιφάνεια του ώμου.
Στον ώμο του μεγάλου τετράωτου αμφορέα Π 4511 διαποίκιλτα τόξα, όπου στο εσωτερικό τους εγγράφονται ομόκεντρα τόξα, περίστικτο το τελευταίο, εμφανίζονται σε συνδυασμό με στήλη αμειβόντων, και αντωπά ομόκεντρα ημικύκλια.

***Φολιδωτά περίστικτα τρίγωνα.**
Το εσωτερικό των τριγώνων είναι γεμάτο από φολίδες ενώ το περίγραμμα περιτρέχεται από στίγματα.[234] Απαντώνται στον ώμο του μεγάλου τετράωτου αμφορέα Π 5046.

***Κροσσωτή τεθλασμένη γραμμή.**
Η τεθλασμένη γραμμή είναι κοινό διακοσμητικό θέμα της μυκηναϊκής κεραμικής, η οποία μάλιστα διακοσμεί αρκετούς τύπους αγγείων. Εκτός των γνωστών παραλλαγών του Furumark, στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας απαντάται μία ακόμη παραλλαγή, γνωστή ωστόσο από τη γειτονική Αχαΐα και από το Αγραπιδοχώρι Ηλείας.[235] Στα τρίγωνα που σχηματίζει η τεθλασμένη γραμμή η εσωτερική και η εξωτερική τους πλευρά εναλλάξ διακοσμείται με μικρές εγκάρσιες παράλληλες γραμμές.

***Παραλλαγή ομόκεντρων τόξων.**
Ενδιαφέρον το θέμα που απαντάται στο αρτόσχημο αλάβαστρο Π 4475. Όλη η επιφάνεια του σώματος του αγγείου καλύπτεται από ζεύγη αντίρροπων ομόκεντρων τόξων, τα οποία αρχίζουν από τη βάση του λαιμού και καταλήγουν στην περιφέρεια της βάσης του αγγείου. Τα τόξα έχουν σχεδιαστεί ελεύθερα, χωρίς να σχηματίζουν κανονικό ημικύκλιο.

***Μετόπες με αντίρροπα ομόκεντρα τόξα.**
Το θέμα εμφανίζεται σε πολλά όστρακα κρατήρων, που προέρχονται από τους δρόμους των τάφων. Πρόκειται για διακοσμητικό θέμα που απαντάται συχνά στην ηπειρωτική Ελλάδα,[236] εμφανίζεται όμως και στην Κρήτη.[237]

***Ομόκεντρα τόξα με γραμμές στα μεταξύ τους διάκενα.**
Εμφανίζεται στον ώμο των ψευδόστομων, στο σύνθετο αγγείο με τους ψευδόστομους και στο κολοκυνθόσχημο. Παρόμοιο θέμα εμφανίζεται και στην Κρήτη.[238]

---

[234] Για τα φολιδωτά τρίγωνα βλ. Περατή Β, 114-115, εικ. 9 ζ, η.
[235] Βλ. Achaea, 68-70. Παρλαμά, ΑΕ (1971), 56, πίν. ΛΒ α (ΙΙΙ Γ 1).
[236] Για την ελλαδική καταγωγή του θέματος βλ. Mackeprang, AJA XLII (1938), 549. Mountjoy, ΜΓΚ, 128 εικ. 148:10, 136 εικ. 161:3, 139 εικ. 165:1 (ΙΙΙ Β 2), 142 εικ. 166:8, 145 (ΙΙΙ Γ πρώιμη), 163 εικ. 200:10, 174 (ΙΙΙ Γ μέση).
[237] Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκης, ΑΔ 33 (1978) Α, 65, όπου διακοσμεί το σώμα τρίωτου λεκανόσχημου αγγείου της ΥΜ ΙΙΙ Β περιόδου (και βιβλιογραφία για παρόμοια δείγματα από Κρήτη).
[238] Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκης, ΑΔ 33 (1978) Α, 50-51, 60-61. Εμφανίζεται στην ΥΜ ΙΙΙ Α 2 και ΙΙΙ Β περίοδο. Kanta 1980, εικ. 9:1, 42:5, 55:6, 69:5, 97:2 (Αγραπιδοχώρι)119:3-6. Για την εμφάνιση του θέματος στην Ηλεία βλ. Mountjoy, RMDP 389-0, αρ. 70 Αγραπιδοχώρι ΙΙΙ Γ πρώιμη και Παρλαμά 1971, 57, πίν. ΛΔ α-β.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Λ σχημο.
Το σχήμα του γράμματος Λ ως διακοσμητικό θέμα εμφανίζεται στο μεγάλο σφαιρικό αλάβαστρο με αρ. Π 6379.

*** Κάλυκας.**
Σχηματοποιημένος κάλυκας αποδίδεται στο κύπελλο-ρυτό Π 4557 από τον τάφο 31. Δύο ολόβαφα ημικύκλια εκατέρωθεν τριγλύφου. Το θέμα εμφανίζεται κυρίως στη νησιωτική Ελλάδα και στην Κρήτη.[239] (αναφέρεται και παραπάνω ως σχηματοποιημένος πέλεκυς, ή κυματοειδή περιθώρια).

Αδιάγνωστη διακόμηση.
Λόγω της κακής διατήρησής τους σε μερικά αγγεία δεν κατέστη εφικτό να αναγνωριστεί το διακοσμητικό τους θέμα. Ενδεικτικώς αναφέρομε το αρτόσχημο αλάβαστρο Π 4547, και την κεραμική που προέρχεται από τον Τ. Χ (του πολεμιστή), όπου στα δύο αρτόσχημα αλάβαστρα (Π 7182 και 7179), στον ψευδόστομο αμφορίσκο 7180 και στον πιθαμφορίσκο Π 7181, η επιφάνεια είναι εντελώς απολεπισμένη και δεν διακρίνεται ίχνος διακόσμησης.

***Τετράχτινο αστέρι Π 5978 α-γ από το δρόμο του 27.**
Σε τρία όστρακα (Π 5978 α-γ) που προέρχονται από μεγάλο αγγείο, και βρέθηκαν στο δρόμο του ημιτελούς Τ. 27, διατηρήθηκε διακόσμηση, για την οποία δεν ανευρέθησαν παράλληλα. Τέσσερα αμυγδαλόσημα κοσμήματα σχηματίζουν αστέρι, το οποίο περιβάλλεται στις δύο πλευρές από ομόκεντρα τόξα, αποτελούμενα από παχιές γραμμές, το διάκενο των οποίων κοσμείται με σειρά στιγμών. Από ότι διατηρήθηκε, οι δύο άλλες πλευρές περιβάλλονται από επάλληλες, ελαφρώς λοξές γραμμές. Πιθανόν να πρόκειται για σχηματοποιημένο άνθος, διότι οι επάλληλες γραμμές θυμίζουν μίσχους άνθους.

***Πεταλόσχημο-αμυγδαλόσχημο.**
Στον ώμο του ψευδόστομου Π 4507 έχουν σχεδιαστεί πρόχειρα πεταλόσχημα γραμμικά θέματα.[240] Θέμα εξαιρετικά σπάνιο, όπου εμφανίζεται σε ένα ψευδόστομο της Περατής και ο Ιακωβίδης του αναφέρει ως τοπικό επινόημα.[241]

Γραμμικός-Πυκνός ρυθμός.
Ο γραμμικός –πυκνός ρυθμός, που επικρατεί κατά την ΥΜ/ΥΕ ΙΙΙ Γ μέση περίοδο στην Αργολίδα και στην Κρήτη, και χαρακτηρίζεται από την πυκνή διάταξη των κοσμημάτων στην επιφάνεια του αγγείου (horror vacui, ο «τρόμος του κενού»),[242] εμφανίζεται σε λίγα αγγεία του νεκροταφείου μας την περίοδο αυτή.[243] Ο ρυθμός, με κάποια τοπικά χαρακτηριστικά είναι γνωστός στην Ηλεία, όπως φανερώνει η κεραμική από διάφορα νεκροταφεία,[244] αλλά και εκείνη που πρόσφατα ήλθε στο φως

---

[239] Για όμοια με βιβλιογραφία βλ. Βλαχόπουλος 2006, Α, 232-3. Στη Νάξο το ολόβαφο καλυκόσχημο συνδυάζεται με τον πολυποδικό ρυθμό.
[240] Για παρόμοια διακόσμηση, Περατή Β, 173 εικ. 57.
[241] Περατή Β, 123.
[242] Περατή Β, 188. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 27.
[243] Κατά την άποψή μου είναι ορθότερος ο όρος που χρησιμοποιεί ο Βλαχόπουλος (2006 Α, 210 κ. ε.) για το ρυθμό αυτό, εφόσον τα όρια ανάμεσα στο γραμμικό ρυθμό και τον πυκνό είναι ασαφή και πολλές φορές «είναι δυσχερής και υποκειμενική η διάκριση ανάμεσα στους δύο ρυθμούς». Για τη διάκριση αυτή βλ. και Schachermeyer 1980, 101 κ. ε., 164 όπου διακρίνει την απλή γραμμική διακόσμηση (Alltagsware) από τον εικονογραφικό και τον καθαρά πυκνό ρυθμό (Nobelware).
[244] Παρλαμά ΑΕ 1971, 54 κ. ε. (Αγραπιδοχώρι). Παρλαμά, ΑΔ 29 (1974), Α, εικ. 6.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

από το νεκροταφείο του Κλαδέου,[245] και στις γειτονικές περιοχές της Αχαΐας[246] και Αρκαδίας.[247]
Θέματα όπως στικτά ή κροσσωτά ομόκεντρα τόξα, διαποίκιλτα τρίγωνα, διάγραμμα τρίγωνα, τεθλασμένες και κυματοειδείς γραμμές, αμείβοντες, αντιθετικές και τρέχουσες σπείρες, δικτυωτά, ρομβοειδή, ενάλληλες γωνίες κ. ά., τα οποία χαρακτηρίζουν τον πυκνό ρυθμό, εμφανίζονται στην Αχαΐα, σύμφωνα με τον Παπαδόπουλο,[248] στην ΥΕ ΙΙΙ Β και στην Ηλεία στην ΥΕ ΙΙΙ Γ.[249]

[245] Πρόκειται για αδημοσίευτο υλικό που ήλθε στο φως από το μυκηναϊκό νεκροταφείο Κλαδέου, κατά την ανασκαφή υπό τη διεύθυνση της συγγραφέως, τα έτη 2000, 2002 και 2006. Εμφανίζεται κυρίως σε μεγάλους ψευδόστομους αμφορείς, όπου εκτός από τον ώμο φέρουν πλούσια διακόσμηση και στο σώμα, το οποίο χωρίζεται σε διακοσμητικές ζώνες.
[246] Achaea, 69 εικ. 195-7, 200.
[247] Για την Αρκαδία βλ. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 418-420.
[248] Παπαδόπουλος 1981, 411-2.
[249] Παρλαμά, ΑΔ 29 (1974) Α, εικ. 5, 6.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΜΑΥΡΟΧΡΩΜΑ-ΕΡΥΘΡΟΧΡΩΜΑ.

Μία ιδιαίτερη κατηγορία αγγείων αποτελούν μερικά αλάβαστρα, προχοΐσκες και κυάθια, τα οποία είναι κατασκευασμένα από γκρίζο ή φαιό λεπτόκοκκο πηλό, κι έχουν επιμελώς λειασμένη την επιφάνειά τους, σε κάποιες περιπτώσεις δε και αρκετά στιλπνή.
Τα πλησιέστερα παράλληλα των αγγείων αυτών προέρχονται από τη γειτονική Αχαΐα,[1] ενώ όμοια έχουν βρεθεί στην Αργολίδα,[2] Αττική,[3] Αίγινα,[4] Θεσσαλία,[5] αλλά και στα νησιά, όπως Εύβοια,[6] Ρόδο[7] και Κω.[8]
Πρόκειται για απομίμηση της «φαιάς τεχνικής». Μερικοί μελετητές υποστηρίζουν ότι η τεχνική αυτή δεν είναι τίποτα άλλο από συνέχεια ή επιβίωση της ΜΕ παράδοσης, και απομίμηση των γκρίζων μινυακών αγγείων (κεραμική «μινυακού τύπου»), πολύ καλά γνωστή από την κεραμική που προέρχεται από τη νότια κλιτύ της Ακρόπολης.[9] Αξιοσημείωτο είναι ότι η τεχνική εφαρμόζεται σε αμιγώς μυκηναϊκά σχήματα.
Άλλοι μελετητές ωστόσο θεωρούν ότι τα αγγεία αυτά δεν συνδέονται με ΜΕ πρότυπα, αλλά με μεταλλικά, και αποτελούν απομίμηση μετάλλινων σκευών. Συνδέονται δηλαδή με το έθιμο της προσφοράς επικασσιτερωμένων αγγείων, που παρατηρείται κυρίως κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α 2-Β 1 περίοδο.[10]
Τα ολόβαφα αγγεία του νεκροταφείου, όπως προαναφέρθηκε, είναι συνολικά 65 και αντιπροσωπεύουν το 10,8% περίπου του συνόλου της κεραμικής. Από αυτά τα 42 είναι ολόβαφα με μαύρη, σκούρα καστανή, και φαιόχρωμη βαφή και τα 22 με ερυθρή.

Τα αγγεία που εμπίπτουν στην κατηγορία αυτή, ανά τάφο είναι τα παρακάτω:[11]
Τ. 1 (Π 4279) κωνικός κύαθος.
Τ. 2 (Π 4255) προχοΐσκη, (Π 4257) κυάθιο, 4262 τριποδικό κυάθιο, 4269 (κωνικός κύαθος), 4273 μεγάλος δίωτος ολόβαφος με σκούρα καστανή βαφή.
Τ. 3. (Π 4247) φαιόχρωμη προχοΐσκη, 4252 προχοΐσκη, 4270 κυάθιο,
Τ. 4. (Π 4286) ολόβαφος ψευδόστομος αμφορίσκος με καστανόμαυρη βαφή.
Τ. 6. (Π 4311) προχοϊκό λεκανίδιο ολόβαφο με γκριζοκάστανη βαφή, 4296 και 4306 άωτα σφαιρικά πιθάρια, 4304 κωνικός κύαθος.
Τ. 7. (Π 4319) πιθαμφορίσκος, 4325 άωτο σφαιρικό πιθάριο, 4342 προχοΐσκη.
Τ. 9. Π 4350 μεγάλος δίωτος αμφορέας.
Τ. 10 Π 4366 κυάθιο.
Τ. 11. Π 11080 τμήμα κυαθόμορφης κύλικας.
Τ. 18. Π 4376 κυάθιο.

---

[1] Achaea, 66, 93, εικ. 121 a, 125 g, 131 f, 133 a, 154 h, 181 c, 245 g. Παπάζογλου-Μανιουδάκη 1998 (δ.δ.), 153-4, με βιβλιογραφία και για άλλες θέσεις (Αττική, Σαμικό Ηλείας, Πρόσυμνα, Καπακλί).
[2] Prosymna εικ. 235:470, 530:1032. Deiras 155 (θεωρεί την τεχνική ξένη προς την ελλαδική παράδοση).
[3] Stubbings, Attica, 51 πίν. 16:3, 4, 7. Benzi CMAttica, 291. Ath. Agora πίν. 47:Τ. 16/9.
[4] Κεραμόπουλλος ΑΕ (1910), 188 αρ. 38, 191 αρ. 44, 203 αρ. 22, 204 αρ. 41-2, 205 αρ. 45.
[5] Εκτίθενται στο Μουσείο Βόλου.
[6] Hankey, Khalkis, 74, 473 B, πίν. 19.
[7] Benzi 1992, 7.
[8] Ο Morricone αναφέρει 12 δείγματα της ΥΕ ΙΙΙ Α-ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου, πρβλ. Annuario 43-4 (1965-6), 296-7, συνδέει την τεχνική των αγγείων από τα Δωδεκάνησα με εκείνη της Gray Ware της Τροίας V και VI.
[9] Mountjoy 1981, 75.
[10] Για το θέμα βλ. Kalogeropoulos 1998, 42-57. Επίσης Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.) 403.
[11] Στον κατάλογο τόσο των αμαυρόχρωμων, όσο και των ερυθρόχρωμων δεν συμπεριλαμβάνονται τρία αγγεία που προέρχονται από τάφους ανασκαφής Αραπογιάννη.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τ. 20. Π 5745 προχοΐσκη, Π 5438 άνω τμήμα μεγάλου δίωτου αμφορέα.
Τ. 28. Π 4514 λήκυθος, 4520 προχοΐσκη.
Τ. 29. Π 4539 άωτο σφαιρικό πιθάριο.
Τ. 30. Π 4542 προχοΐσκη.
Τ. 31. Π 4552 προχοΐσκη, 4561 κυάθιο, 4565 θήλαστρο, 4567 προχοΐσκη, 4568 αρτόσχημο αλάβαστρο, 4569 κυάθιο, 4579 προχοΐσκη, 4571 προχοϊκό λεκανίδιο.
Τ. 34. Π 4608 σφαιρικό αλάβαστρο, 4611 κυάθιο, 4612 κυάθιο.
Τ. ΙΙ. Π 5022 προχοΐσκη.
Τ. VII. Π 6378 και 6381 α-β, προχοΐσκες.

Μία ιδιαίτερη κατηγορία αγγείων αποτελούν τα ολόβαφα με ερυθρό χρώμα αγγεία, τα οποία ανά τάφο είναι τα παρακάτω:
Τ. 1 (Π 11006) κυάθιο.
Τ. 2 (Π 4261) προχοΐσκη
Τ. 6. Π 4312 άωτο κωνικό κυάθιο από δρόμο.
Τ. 7. Π 4340, 4341 προχοΐσκες, 4345 κυάθιο.
Τ. 8. Π 4347 προχοΐσκη, 11061 τμήμα κυαθίου, 11064 τμήμα κυαθίου.
Τ. 9. Π 11076 τμήμα κύλικας, 4357 προχοΐσκη.
Τ. 16 Π 5356 τμήμα κύλικας.
Τ. 20. Π 4414 ημισφαιρικός κύαθος με προχοή.
Τ. 29. Π 6020 τμήμα κύλικας.
Τ. 31. Π 4544 άωτο σφαιρκό πιθάριο, 4564 κωνικός κύαθος με γωνίωση.
Τ. 32. Π 4575, 6996 α τμήμα κυαθίου.
Τ. 34. Π 4606.
Τ. 35. Π 5049 αμφορίσκος
Τ. Ι. Π 5056 κυάθιο.
Τ. VI. Π 6382 κυαθόμορφη κύλικα ολόβαφη με ανοικτόχρωμη κατσανή βαφή.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.

ΕΙΚΟΝΙΣΤΙΚΟΣ ΡΥΘΜΟΣ.

Θέματα-σχήματα-εξέλιξη.

Τα πρώτα εικονιστικά θέματα εμφανίζονται ήδη στη νεολιθική κεραμική, περισσότερο όμως στη Μέση Εποχή του Χαλκού στη νησιωτική και ηπειρωτική Ελλάδα.[1]

Στο σύνολο της μυκηναϊκής κεραμικής η εικονιστική είναι πάντα λιγότερη, αλλά παρουσιάζει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον, δεδομένου ότι αντανακλά πράξεις, συνήθειες και έθιμα της μυκηναϊκής κοινωνίας.

Από τις αρχές της ΥΕ περιόδου αναπτύσσονται παράλληλα διάφοροι ρυθμοί των εικονιστικών θεμάτων, όπως ο Θαλάσσιος, ο Εναλλασσόμενος (Alternate Style), και ο Φυτικός, οι οποίοι είναι επηρεασμένοι κυρίως από τις τοιχογραφίες, αλλά και τη σφραγιδογλυφία.[2]

Τα μινωικά εικονιστικά αγγεία επέδρασαν αποφασιστικά στη διαμόρφωση του Μυκηναϊκού Εικονιστικού ρυθμού.[3] Τα δημοφιλέστερα εικονιστικά θέματα της μυκηναϊκής κεραμικής είναι οι ανθρώπινες μορφές, διάφορα ζώα, όπως ελάφια, ταύροι, αίγαγροι, σκύλοι, σπανιότερα δε, λιοντάρια, φίδια σκαντζόχοιροι και σκαθάρια, καθώς και πτηνά, αλλά και φανταστικά όντα, όπως σφίγγες και γρύπες.

Τα σχήματα των αγγείων που χρησιμοποιήθηκαν στον εικονιστικό ρυθμό είναι κρατήρες με κάθετες λαβές, αμφοροειδείς και σκυφοειδείς, ρυτά, κύλικες, φιάλες, σκύφοι, αμφορείς και ψευδόστομοι αμφορείς.

Με εξαίρεση τους ψευδόστομους αμφορείς, τα αγγεία που φέρουν εικονιστικά θέματα είναι σκεύη πόσεως και μεταγγίσεως υγρών, στα οποία η εικονιστική διακόσμηση προσέδιδε ιδιαίτερη ποιότητα, και ταίριαζε στις ανάγκες ενός επίσημου συμποσίου. Αυτά που βρίσκονται ως ταφικά κτερίσματα είναι πιθανόν να χρησιμοποιούνταν ως συμποσιακά σκεύη και στη συνέχεια συνόδευαν τον κάτοχό τους στον τάφο.[4]

Σε αντίθεση με την Κύπρο, στην ηπειρωτική Ελλάδα τα εικονιστικά αγγεία προέρχονται κυρίως από οικιστικά σύνολα, και σε αυτό οφείλεται και η αποσπασματική κατάσταση διατήρησής τους, ενώ σπανίως διαπιστώνεται η συστηματική χρήση και προτίμηση εικονιστικών αγγείων σε τελετουργίες.[5]

---

[1] Για τα πρώτα επίθετα πλαστικά εικονιστικά θέματα στη νεολιθική κεραμική, πρβλ. Παπαθανασόπουλος 1996 (επιμ.) 112-3, 270. Για τα σποραδικά εγχάρακτα εικονιστικά θέματα στην ΠΚ ΙΙ και τα λίγα γραπτά που εμφανίζονται στην ΠΚ ΙΙΙ Β, πρβλ. Barber 1987, 99, 152-3 εικ. 106. Γενικώς για τα θέματα στην κεραμική των Κυκλάδων κατά τη Μέση εποχή του Χαλκού πρβλ. Lacy 1967, 293-306. Μαστραπάς 1991. Επίσης, εγχάρακτα σχέδια ζωικών μορφών απαντώνται στην ΠΕ περίοδο, πρβλ. Cosmopoulos 1992, 88. Για την Κρήτη (ΜΜ ΙΙ Β) πρβλ. Betancourt 1985, 97. Για τα εικονιστικά θέματα της ΜΕ ΥΕ Ι εποχής από τις Μυκήνες πρβλ. Crouwel 1989, 155-165.

[2] Τα εικονιστικά θέματα που εμπίπτουν στον εικονιστικό ρυθμό της μυκηναϊκής κεραμικής, είναι η ανθρώπινη μορφή και μορφές από το ζωικό ή φυτικό βασίλειο. Γενικώς για τους ρυθμούς των διακοσμητικών θεμάτων πρβλ. ενδεικτικώς Betancourt 1985, 140-8, 164. Πλιάτσικα 2004 (δ. δ.), 7.

[3] Crouwel-Morris BSA 90 (1995), 181-2. Των ιδίων ΑΑ (1996), 217-8. Πλιάτσικα 2004, 8.

[4] Ως ταφικά κτερίσματα βρίσκονται ως επί το πλείστον στην Κύπρο, πρβλ. Stell BSA 93 (1998), 286 (αναφέρεται ότι πολλά από τα αγγεία αυτά εμφανίζουν ίχνη χρήσης). Της ιδίας 1999, 807-808.

[5] Stell 1999, 804-6. Εικονιστικός κρατήρας με παράσταση ταύρων και πτηνών, από το Μπερμπάτι βρέθηκε στο εργαστήριο κεραμικής, και διαπιστώθηκε ότι σκοπίμως είχε θραυσθεί ο πυθμένας του, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί για σπονδές, πρβλ. Akestrom 1987, 33-4 εικ. 7. Το τελετουργικό

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Όσα προέρχονται από ταφικά σύνολα χρησιμοποιήθηκαν ως σκεύη τελετουργίας ή ως κτερίσματα,[6] ενώ κάποια χρησιμοποιήθηκαν και ως σήματα, όπως ο μεγάλος σκυφοειδής κρατήρας Π 6839 που ήταν τοποθετημένος ως σήμα στον Τ. 7.[7] Τέτοια χρήση θα είχε και ο επίσης σκυφοειδής κρατήρας (Π 7273) με τη μοναδική εικονιστική παράσταση πρόθεσης από τον Τ. 5 του νεκροταφείου μας, που συνδέει τον κρατήρα με το λειτουργικό προορισμό του. Αν λάβουμε μάλιστα υπόψη μας μάλιστα την σπανιότητα των αγγείων του εικονιστικού ρυθμού στη δυτική Ελλάδα, η κατάθεση των περίτεχνων αυτών αγγείων στους τάφους, τονίζει το κύρος και την κοινωνική υπόσταση των νεκρών.[8]

Οι πρώτες προσπάθειες των Μυκηναίων αγγειογράφων με εικονιστικά θέματα εντάσσονται χρονολογικά στην ΥΕ Ι-ΙΙ Α περίοδο.[9] Αργότερα, στην ΥΕ ΙΙ Β-ΙΙΙ Α αυξάνονται τα εικονιστικά αγγεία, και προέρχονται από διάφορες θέσεις. Αυτή την περίοδο διαμορφώνεται ο μυκηναϊκός Εικονιστικός ρυθμός, επηρεασμένος από τον μινωικό, αλλά και από άλλες μορφές τέχνης, όπως η τοιχογραφία, σφραγιδογλυφία και γενικότερα η μικροτεχνία.[10]

Τα μεγαλύτερα κέντρα παραγωγής εικονιστικής κεραμικής της περιόδου στην ηπειρωτική Ελλάδα είναι οι Μυκήνες, Τίρυνθα, Μπερμπάτι, ενώ πολύ περισσότερα έχει αποδώσει η Κύπρος και άλλα νησιά, όπως η Αίγινα, Κέα, Ρόδος, Κύπρος, Εγγύς Ανατολή και Δύση.[11]

Το θέμα της προέλευσης της Κυπριακής εικονιστικής κεραμικής έχει συζητηθεί πολύ, από πολλούς μελετητές[12] και έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις, σχετικά με το αν αποτελούν προϊόντα τοπικού εργαστηρίου, ή αν τελικά είναι εισηγμένα από την ηπειρωτική Ελλάδα.[13]

αγγείο από το ναό της Αγίας Ειρήνης Κέας, διακοσμημένο με μορφές ανθρώπων και ζώων, αποτελεί μία ακόμη περίπτωση εικονιστικού αγγείου που χρησιμοποιήθηκε αποκλειστικά για τελετουργικούς σκοπούς, πρβλ. Immerwahr 1977, 34-39. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.) 15.

[6] Πρβλ. Demakopoulou BSA 66 (1971), 95-100 (πρόχους με ανθρώπινη μορφή, ΥΕ Ι από Λακωνία). Δραγώνα-Λατσούδη ΑΕ (1977) 86-8 (κρατήρας με παράσταση κιθαρωδού από Ναυπλία, ΙΙΙ Α 2). Holmberg, Berbati, 19-20 εικ. 11 (πρόχους με διακόσμηση πτηνών, ΥΕ ΙΙΙ Α 2). Karantzali 1998, 87-104 (ΙΙΙ Β 2). Πλιάτσικα 2004 (δ. δ.), 16.

[7] Αναφορά για χρήση αγγείων ως σήματα πρβλ. Βλαχόπουλος, Φως Κυκλαδικόν, 1999, 79-80. Επίσης βλ. σχετικές παραπομπές παραπάνω, στο κεφάλαιο των ταφικών εθίμων.

[8] Όπως υποστηρίζει η Eder 2006, 550-555.

[9] Crouwel-Morris 1996, 204-6 εικ. 4, 6 (δύο κέπελλα τύπου Βαφειού με ψάρια από Κόκλα και Κολώνα Αίγινας. Για τα ίδια πρβλ. Demakopoulou 1993, 60, 71, πίν. 3:2. Alt-Aegina IV:1, 15, 67 αρ. 14 πίν. 1. Από Αίγινα ακόμη ένα παρόμοιο, πρβλ. Wohlmayr 2000, 129 εικ. 3 αρ. 9. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 17 με βιβλιογραφία.

[10] Vermeule-Karageorghis MPVP, 1, 5. Crouwel-Morris 1996, 217-8. Immerwahr 1993, 220. Younger 1995, 342. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 18.

[11] Γενικώς για τα εικονιστικά αγγεία βλ. Vermeule 1964, 203-206. Επίσης αναφορά και στην Immerwahr 1993, 219. Akestrom 1987, 15 κ. ε. όπου και κατάλογος θέσεων και από την Ανατολή με σχετική βιβλιογραφία, 91, 117-122. Crouwel-Morris 1996, 218. Sakellarakis 1992, 11 (για τα κέντρα του εικονιστικού ρυθμού). Catling 1980, 440-7 αρ. 5-8 (Σπάρτη). Crouwel 1989 (Μυκήνες). Demakopoulou – Crouwel 1984 (Θήβα). Popham-Milburn 1971 (Λευκαντί). Slenczka: Tiryns VII, 1974 (Τίρυνθα). Γενικότερα για την Ανατολή βλ. Stubbings, MPL, 53 κ. ε. Για την εικονιστική κεραμική της Τίρυνθας βλ. Tiryns VII, 1974 και Tiryns XI. Για τα εικονιστικά θέματα της Ανατολής βλ. ενδεικτικώς αναφορά στην Hirschfeld N. 2000, 72 (Ras Sharma-Ugarit). Πρόσφατα πρβλ. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.) 17 με προηγούμενη βιβλιογραφία. Για τη Δύση πρβλ. Vagnetti 2001, 107, 115 (όστρακα εικονιστικών αγγείων της ΥΕ ΙΙΙ Α 2-ΙΙΙ Γ από έξι διαφορετικές θέσεις).

[12] Γενικά για την εξέλιξη της έρευνας του εικονιστικού ρυθμού βλ. πρόσφατα Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 34 κ. ε. με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία.

[13] Για μια ανάλυση του θέματος, όπου εκτίθενται και οι σχετικές θεωρίες με βιβλιογραφία βλ. Akestrom 1987, 16 κ. ε., 71 κ. ε., 91 κ. ε., 108 κ. ε. Tiryns VII, 1974, 86-102. Επίσης βλ. και σχολιασμό στον Furumark, MP, 230 κ.ε., 430 κ. ε., όπου έχει αφιερώσει σχετικό κεφάλαιο για τα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η χρήση των χημικών αναλύσεων, αλλά και η ραγδαία αύξηση των ανασκαφών των μυκηναϊκών θέσεων στην ηπειρωτική Ελλάδα, ανέτρεψαν προηγούμενα συμπεράσματα.[14] Η μεγάλη πλειονότητα των αναλύσεων κατέδειξαν ως τόπο κατασκευής της μυκηναϊκής εικονιστικής κεραμικής που βρέθηκε στην Κύπρο, την Ελλάδα, και μάλιστα την Αργολίδα.[15] Στα οικιστικά σύνολα της Κύπρου τα εικονιστικά αγγεία είναι σπάνια, γεγονός που αποδεικνύει ότι ήταν αντικείμενα πολυτελείας και γοήτρου, και ως τέτοια συνόδευαν τους κατόχους τους στους τάφους, και γενικώς δεν κυκλοφορούσαν σε αφθονία.[16] Επομένως βαθμηδόν καταρρίφθηκαν όλα τα επιχειρήματα υπέρ της κυπριακής καταγωγής των μυκηναϊκών εικονιστικών αγγείων.[17]

Από την ΥΕ ΙΙΙ Α 2 αυξάνεται θεαματικά η παραγωγή εικονιστικών αγγείων στην ηπειρωτική Ελλάδα κατά το 14°-13° αι. π. Χ. με εξαγωγές κυρίως στην Κύπρο και στη ΝΑ Μεσόγειο και στη Δύση (Ούγκαριτ, Al Mina, Tell Sukas, Tell Abu Hawan, Byblos κ. ά.).[18] Ως προς το θεματολόγιο εμφανίζονται πιο σύνθετες σκηνές, όπως παραστάσεις με άρματα, που κοσμούν μεγάλους κρατήρες.[19]

Τα εικονιστικά αγγεία της ΥΕ ΙΙΙ Α-Β περιόδου από το Μπερμπάτι και την Αργολίδα γενικότερα, εκτός του ότι εξάγονταν, μετά τη χρήση τους στην καθημερινή ζωή, στη συνέχεια τοποθετούνταν στους τάφους ως κτερίσματα των κατόχων τους.[20]

Την ίδια περίπου περίοδο στην Κύπρο διαμορφώνεται ένας τοπικός εικονιστικός ρυθμός (από τα μέσα περίπου του 13ου αι. π. Χ.).[21] Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το εργαστήριο της Ρόδου, με σημαντική παραγωγή ήδη από τον 14-13° αι. π. Χ, και

εικονιστικά αγγεία και υποστηρίζει ότι ο εικονιστικός ρυθμός εμφανίζεται στην ηπειρωτική Ελλάδα στην ύστερη φάση της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 (σ. 453). Stubbings "Some Mycenaean artists, BSA 46 (1951), 168 κ. ε. όπου διακρίνει διάφορα χέρια στο προερχόμενο από την Ανατολή υλικό. Τέλος, το θέμα έχει διεξοδικά συζητηθεί από τους Vermeule-karageorghis, MPVP, 1982, που υποστηρίζουν κυρίως την Κρητο-Κυπριακή γραμμή. Τέλος για τις σχέσεις Κρήτης με Αιγαίο γενικότερα κατά την εποχή του Χαλκού βλ. Watrous, 1993, 83 (όπου αναφέρεται στα εικονιστικά θέματα). Για συγκεντρωμένη βιβλιογραφία και σχολιασμό για τον εικονιστικό ρυθμό πρβλ. Immerwahr, 1993, 217-223. Iacovou 1997, 61-71 (με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία). Karageorghis 1997, 73-79. Βασιλικού 1995, 319 κ. ε. (η διοχέτευση των κρατήρων αυτών στην Κυπριακή αγορά γινόταν από τα πελοποννησιακά εργαστήρια, όπου και κατασκευάζονταν, ή από περιοδεύοντες μυκηναίους κεραμοπλάστες στην Κύπρο). Δημακοπούλου 2001, 26 (ακρόπολη Μιδέας). Πλόες 2003, 34. Για τον εικονιστικό ρυθμό της Ανατολής βλ. σχόλια και βιβλιογραφία στους Yon-Hirschfeld-Karageorghis 2000. Yasur-Landau, 2003, 236-241.

[14] Αν και η σύγχυση αρχικά ήταν μεγάλη και πολλοί αμφισβήτησαν ακόμη και τη χρησιμότητα των χημικών αναλύσεων, πρβλ. Srubbings 1973, 207-212.

[15] Jones 1986, 546-7, 601-605. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 37-8 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία και απόψεις μελετητών σχετικά με το θέμα. Μόνο τα εικονιστικά αγγεία του λεγόμενου «Ποιμενικού Ρυθμού» έχουν κατασκευαστεί στην Κύπρο, πρβλ. Vermeule-Karageorghis MPVP, 59-68 σχετικά με τον όρο (Pastoral Style: σκηνές με ταύρους και αιγάγρους σε βοσκή, που αποδίδονται με παχιά περιγράμματα και λεπτές γραμμές στο εσωτερικό τους). Anson 1980 α, 14-16. Anson 1980 β, 126-7. Jones 1986, 603-9.

[16] Steel 1999, 806. Cadogan 1993, 94. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 39 με βιβλιογραφία.

[17] Ο Καραγιώργης, τελευταίος υποστηρικτής της κυπριακής καταγωγής, αν και παραδέχεται ότι η πλειονότητα της μυκηναϊκής κεραμικής της Κύπρου παρήγετο στην Αργολίδα, αμφιβάλλει κατά πόσον αυτή ήταν μονοπωλιακή, και διατυπώνει την υπόθεση ότι πιθανόν κεραμείς ταξίδευαν από την Αργολίδα φέροντας πηλό στην Κύπρο, πρβλ. Karageorghis 1999, 400. Του ιδίου 2001, 91-2. Του ιδίου 2003, 90. Δημακοπούλου 2001, 27 (ακρόπολη Μιδέας).

[18] Για τις εξαγωγές βλ. γενικώς Nikolaou 1973. Hankey 1979, 153-5. Cadogan 1993, 93-4. Akestrom 1987, 116. Hankey 1993, 180. Immerwahr 1993, 217-9. Vagnetti 2001, 107, 115 (για τη Δύση).

[19] Crouwel-Morris, BSA 80 (1985), 97. Crouwel-Morris, BSA 90 (1995), 181 σημ. 88. Crouwel-Morris, 1996, 219. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 18.

[20] Αυτό είναι περισσότερο εμφανές στην Κύπρο. Η επισήμανση γίνεται από τον Akestrom, 1987, 118.

[21] Κυρίως στην Έγκωμη και σε άλλα κέντρα του νησιού, βλ. σχετικώς Immerwahr 1993, 220. Akestrom 1987, 113. Cadogan 1993, 93-5. Karageorghis 1956, 145 (Κύπρος, Συλλογή Πιερίδη).

στενές επαφές με τα κέντρα της ηπειρωτικής Ελλάδας, από τα οποία μάλιστα κάνει εισαγωγές[22]

Κατά την ΥΕ ΙΙΙ Β παρατηρείται μικρή ύφεση στην παραγωγή εικονιστικών αγγείων, και η ραγδαία αύξησή τους συντελείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση, σε πολλά τοπικά εργαστήρια.[23] Οι σκηνές απεικονίζουν κυρίως πολεμιστές σε άρματα και πλοία, γεγονός που αντικατοπτρίζει την αναταραχή που επικρατούσε εκείνη την εποχή.[24] Στο τέλος της περιόδου σταματά και η συστηματική παραγωγή εικονιστικών αγγείων, όπου κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερη εμφανίζονται σποραδικές απεικονίσεις ζώων.[25]

Ανάμεσα στα παλιά γνωστά εργαστήρια, ιδιαίτερα σημαντικό είναι το εργαστήριο εικονιστικού ρυθμού στη Νάξο, και στο Λευκαντί ΙΙΙ Γ,[26] ενώ οι πρόσφατες ανασκαφές στον Κύνο έχουν αποδώσει σπουδαία δείγματα εικονιστικής κεραμικής.[27] Περισσότερο τα εικονιστικά θέματα εμφανίζονται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση περίοδο, ενώ σπανίζουν στην Ύστερη φάση της.[28]

Τα μέχρι τώρα γνωστά στοιχεία που είχαμε από την Ηλεία σχετικά με τα εικονιστικά είναι ελάχιστα. Εκτός ελαχίστων περιπτώσεων, μόνο το μυκηναϊκό νεκροταφείο Τρυπών Κλαδέου έχει αποδώσει σημαντικά αγγεία εικονιστικού ρυθμού. Εκτός από την παράσταση της εκφοράς που αναλύεται στο σχετικό κεφάλαιο, οι δίωτοι και τετράωτοι αμφορείς εικονιστικού ρυθμού των Τρυπών, διακοσμούνται κυρίως με πτηνά και ζώα.[29]

Ωστόσο, αν αφαιρέσουμε τις δύο εικονιστικές ταφικές παραστάσεις, πρόθεσης και εκφοράς, που έχουν γίνει από τον ίδιο καλλιτέχνη, τα υπόλοιπα εικονιστικά θέματα διαφοροποιούνται ως προς την τεχνοτροπία.

Τελευταία αρκετοί μελετητές υποστηρίζουν την ύπαρξη τοπικών εργαστηρίων ή ακόμα και ζωγράφων.[30]

Στην περίπτωση της Αγίας Τριάδας θεωρούμε ότι είναι εξαιρετικά δύσκολο να διασαφηνιστούν τα όρια δραστηριότητας του εργαστηρίου, το οποίο φαίνεται ότι θα είχε μεγάλη ακτίνα δραστηριότητας, και θα προμήθευε τις γειτονικές περιοχές.

Τα εικονιστικά θέματα του νεκροταφείου της Αγίας Τριάδας είναι λίγα, μα εξαιρετικής σημασίας, γεγονός που υποδηλώνει ότι στην περιοχή ήκμασε σημαντικό μυκηναϊκό κέντρο κεραμικής.

Τα πιο εντυπωσιακά αγγεία εικονιστικού ρυθμού, είναι οι μεγάλοι δίωτοι και τετράωτοι αμφορείς. Όπως προαναφέρθηκε, οι κρατήρες, τα κατεξοχήν αντιπροσωπευτικά αγγεία του εικονιστικού ρυθμού, δεν διασώθηκαν, παρά μόνο πολλά όστρακα από αυτούς, γεγονός που μαρτυρεί ωστόσο την ποσότητα, αλλά και την ποιότητα αυτών των έργων.

---

[22] Benzi 1992, 209-212. Mee 1982, 81-2. Benzi 1988, 59-62. Εκτός από την τοπική κεραμική, μεγάλο τμήμα της μυκηναϊκής κεραμικής του νησιού προέρχεται από την Αργολίδα, βλ. Karantzali 1998, 97, με βιβλιογραφία και σχόλια.

[23] Mountjoy 2007, 223.

[24] Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 18, 20-21 αναφορά στο σχεδιαστικό τοπίο και στη σύνθεση των παραστάσεων, που διέπονται από βασικές αρχές. Mountjoy 2007 242 (κρατήρας από το Bademgedigi Tepe, στις δυτικές ακτές της Τουρκίας, ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση, πολεμιστές σε πλοίο).

[25] Mountjoy 1986 (1994), 188.

[26] Για Λευκαντί βλ. πρόσφατη δημοσίευση Lefkandi IV, 2006, 233-263 με συγκεντρωμένη τη μέχρι τώρα βιβλιογραφία για τον εικονιστικό ρυθμό. Για άλλες θέσεις πρβλ. Benzi 1993, 286 (όστρακα από το σπήλαιο Βαθύ Καλύμνου, της ΙΙΙ Γ).

[27] Πρβλ. ενδεικτικώς Dakoronia 2007, 125 εικ. 1 (και παραπομπές στο κεφάλαιο «Πρόθεση-Εκφορά).

[28] Lefkandi IV, 2006, 247.

[29] Βικάτου, ΑΔ 53 (1998) Β 1, 230-233, πίν. 95, 97 και της ιδίας ΑΔ 55 (2000) Β 1 (υπό έκδοση).

[30] Ενδεικτικά βλ. Tiryns VII, 88-96. Tiryns XII, 335-62. Vermeule-Karageorghis, MPVP 173-177. Berbati 2, 87 κ. ε., 111 κ. ε. Rystedt 1990, 167-76 και του ιδίου 1993, 19-30. Cherry 1992, 123-44. Morris 1993, 41-66. Lefkandi IV, 2006, 245 κ. ε. με πρόσφατη βιβλιογραφία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η σημαντικότερη παράσταση του νεκροταφείου μας, χωρίς αμφιβολία, είναι αυτή της πρόθεσης. Επίσης συνεξετάζομε εδώ, ως ενιαία ενότητα, και την παράσταση της εκφοράς, η οποία προέρχεται από το μυκηναϊκό νεκροταφείο Τρυπών Κλαδέου. Τόσο όμως το θέμα, όσο και το ότι οι δύο παραστάσεις προέρχονται από το χέρι του ίδιου αγγειογράφου, όπως θα αποδείξομε στη συνέχεια, επέβαλαν την από κοινού εξέταση και μελέτη των δύο αφηγηματικών σκηνών. Οι δύο σπουδαίες εικονιστικές παραστάσεις προσφέρουν νέα οπτική στη μελέτη της μυκηναϊκής εικονιστικής κεραμικής.

Είναι γεγονός ότι μέχρι τώρα η εικονιστική κεραμική της Δυτικής Πελοποννήσου ήταν περιορισμένη. Στα μέχρι τώρα γνωστά ανασκαφικά σύνολα της Ηλείας, δεν έχομε εικονιστικά θέματα, εκτός από όστρακα κρατήρα από τάφο των Μακρυσίων. [31] Πρόσφατα ήλθε στο φως ο εικονιστικός κρατήρας με την παράσταση αρμάτων από το μυκηναϊκό νεκροταφείο της Βούντενης Αχαίας,[32] ενώ λίγα δείγματα προέρχονται από οικιστικά σύνολα.[33] Οι τελευταίες ανασκαφές στην Ηλεία, κυρίως στο νεκροταφείο Τρυπών Κλαδέου έφεραν στο φως πληθώρα αγγείων εικονιστικού ρυθμού, κυρίως δίωτους και τετράωτους αμφορείς και όστρακα από μεγάλους κρατήρες.[34]

Τα εικονιστικά θέματα που απαντώνται στα αγγεία μας είναι τα παρακάτω:

Ανθρώπινες μορφές (βλ. φυλλάδιο 18 σελ. 2).

Το σημαντικότερο θέμα του μυκηναϊκού εικονιστικού ρυθμού είναι η ανθρώπινη μορφή, που συνήθως αποδίδεται σχηματοποιημένα και η δήλωση του φύλου δεν είναι πάντοτε σαφής.[35]

Οι μορφές είναι κατά κανόνα ντυμένες και στη μεγάλη πλειονότητα των εικονιστικών παραστάσεων εικονίζονται ανδρικές μορφές, που παριστάνονται ως ηνίοχοι, συνοδοί σε σκηνές με άρματα, ιερείς και πολεμιστές. Σπανιότερα απεικονίζονται κυνηγοί, ψαράδες, ταυροκαθάπτες ή και χορευτές.

Η γυναικεία μορφή δεν είναι τόσο συνηθισμένη. Συνήθως αναγνωρίζεται από την απόδοση του στήθους, την κόμη ή το στολιδωτό ποδήρες ένδυμα, το οποίο όμως φορούν και ιερατικές, ανδρικές μορφές κύρους, συνήθως διάστικτο. Τέλος παιδικές μορφές έχουν αναγνωριστεί σε ελάχιστες περιπτώσεις.[36]

Στην κεραμική της Αγίας Τριάδας ανθρώπινες μορφές αποδίδονται στον τετράωτο αμφορέα (Π 4511) του Τ. 26,[37] όπου απεικονίζεται μία ανθρώπινη μορφή και σκηνή κυνηγιού. Οι σχηματοποιημένες ολόβαφες μορφές μοιάζουν με εκείνες που αποδίδονται (σε πομπή ή σε χορό) σε ηθμωτή υδρία από τη Νάξο,[38] και με την ολόβαφη μορφή που κρατά κλαδιά (;) μπροστά σε πτηνό σε σκύφο από τον Θορικό.[39] Οι μορφές του τετράωτου αμφορέα της Αγίας Τριάδας είναι σχεδόν όμοιες με εκείνες

---

[31] Γιαλούρης, ΠΑΕ (1954), 297 εικ. 12. Σε κρατήρα από τα Μακρύσια απεικονίζονται τετράποδα-αιγοειδή με σκιαγραφία.

[32] Ο εικονιστικός κρατήρας εκτίθεται στο Μουσείο Ιστορίας των Ολυμπιακών Αγώνων της Αρχαιότητας (Παλαιό Μουσείο) στην Ολυμπία. Για τον κρατήρα βλ. Κολώνας, 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 601-2.

[33] Όστρακα κρατήρων από Αιγείρα, βλ. Deger-Jalkotzy 2003, 56 εικ. 2:7-8.

[34] Το υλικό μελετάται από τη συγγραφέα.

[35] Πλιάτσικα 2004, 10 με βιβλιογραφία.

[36] Όπως σε κρατήρα από τα Κλαυδιά (πρβλ. Vermeule-V. Karageorghis, MPVP, IV.18). Των ιδίων XI.67 (μικρή μορφή σε παράσταση υδρίας από τη Νάξο). Για το τελευταίο πρβλ. και Hadgianastasiou 1996, 1433-1441.

[37] Αραπογιάννη, ΑΔ 47 (1992), Β, πίν. 37 στ. Το αγγείο δεν εικονίζεται στην παρούσα μελέτη.

[38] Ζαφειρόπουλος ΠΑΕ (1960) πίν. 277 γ.

[39] Mountjoy RMDP, 560 εικ. 205.290. Το ίδιο και στο Mountjoy BSA 90 (1995) 207 εικ. 6.63.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

που κοσμούν κάλαθο από τις Πόρτες της ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερης, και αποδίδουν βουκολική σκηνή,[40] και παρόμοιες με εκείνες που κοσμούν κάλαθο από τα Κούκλια.[41]
Επίσης ανδρικές και γυναικείες μορφές απεικονίζονται στην σκηνή της πρόθεσης (βλ. παρακάτω σχετικό κεφάλαιο).
Οι ανθρώπινες μορφές, όπου αυτές απεικονίζονται στις αφηγηματικές σκηνές των αγγείων της πρόθεσης και της εκφοράς, κατέχουν πρωτεύοντα ρόλο και προβάλλονται σε πρώτο επίπεδο, όπως συνηθίζεται σε ανάλογες σκηνές εικονιστικού ρυθμού της περιόδου. Δευτερεύοντα ρόλο έχουν στον μεγάλο τετράωτο αμφορέα (Π 4511), όπου ο ζωγράφος χρησιμοποιεί τις ανθρώπινες φιγούρες ως συμπληρωματικό θέμα, και μάλιστα όχι σε προβεβλημένη θέση πάνω στο αγγείο, αλλά κρυμμένες σχεδόν κάτω από τις λαβές.
Παράλληλα για τις ανθρώπινες μορφές, ανδρικές ή γυναικείες θα μπορούσαν να αναζητηθούν και στις τοιχογραφίες.[42]
Γενικώς οι ανθρώπινες μορφές στην κεραμική της Αγίας Τριάδας αποδίδονται ολόβαφες (τεχνική του Silhouette Style) και αρκετά σχηματοποιημένες. Αυτός ο τρόπος απόδοσης της ανθρώπινης μορφής,[43] που μοιάζει τόσο πολύ με τις Πρωτογεωμετρικές παραστάσεις, αποτελεί τον συνδετικό κρίκο ανάμεσα στις δύο περιόδους. Είναι προφανές ότι το κενό των Σκοτεινών χρόνων, ανάμεσα στις δύο περιόδους, έχει αρχίσει να καλύπτεται, και η εικονογραφία του 8ου αι. π. Χ. δεν είναι παρά η συνέχεια της προηγούμενης των Ύστερων Μυκηναϊκών και Υπομυκηναϊκών χρόνων.[44]

Άλογα (βλ. φυλλάδιο 18 σελ. 2).
Εικονίζονται στο πίσω τμήμα του κρατήρα της πρόθεσης σε πομπή. Είναι αρκετά σχηματοποιημένα και αποδίδονται ολόβαφα. Παρουσιάζονται αναλυτικά παρακάτω στην σκηνή της πρόθεσης.

Χταπόδι FM 21.

Π 5981

Το χταπόδι υπήρξε ένα χαρακτηριστικό μινωικό θέμα, που έγινε ιδιαίτερα δημοφιλές και στο μυκηναϊκό θεματολόγιο, που κατά κανόνα χρησιμοποιήθηκε όχι ως εικονιστικό θέμα, αλλά κυρίως ως κόσμημα.[45] Αυτός είναι και ο λόγος που τα χταπόδια δεν εντάσσονται στο μυκηναϊκό Εικονιστικό ρυθμό, και κατά κανόνα δεν συμπεριλαμβάνονται στις σχετικές ειδικές μελέτες.[46]

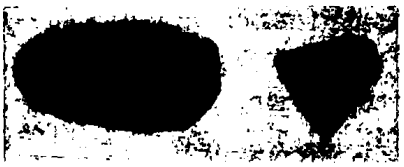
[40] Απεικονίζονται ανθρώπινη μορφή, πτηνά κι ένα μικρό ζώο θηλάζει από τη μητέρα του. Moschos 2007, πίν. 22.
[41] Iakovou 1997, 63, 67, πίν. XIV b, XV.
[42] Βλ. ενδεικτικώς Kontorli-Papadopoulou 1996.
[43] Βλ. Vlachopoulos 2003, 225 με βιβλιογραφία για τις ανθρώπινες μορφές της περιόδου (από Πύλο, Καλαπόδι, Φυλακωπή, Κως, Κύνο και Φαιστό).
[44] Για το θέμα της εικονογραφικής συνέχειας βλ. Kerameikos XIII 13 πίν. 1.1 (παράσταση κενταύρου σε ΥΜ πυξίδα). Για τη σχέση των μορφών των Σκοτεινών Χρόνων και της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου βλ. Kopcke 1977. Hurwit 1985, 55 εικ. 23. Για άλλες μορφές, όπως ιππάρια και πτηνά, βλ. Κούρου 1999, 195-6.
[45] Ήδη ο Furumark (MP 191, 302-306) διαχώρισε δύο βασικές παραλλαγές του θέματος: τα χταπόδια ως μετωπικό κόσμημα με τα πλοκάμια να ξετυλίγονται φυσιοκρατικά δεξιά και αριστερά του σάκου (ομάδα Α), και τα χταπόδια με μόνο δύο πλοκάμια σε κάθε πλευρά του σάκου, που εκτείνονται οριζόντια ως κυματοειδείς γραμμές, οπότε το θέμα λειτουργεί ως κόσμημα ζώνης. Πρβλ. επίσης και Πλιάτσικα 2004, 13.
[46] Πρβλ. σχόλια Ιακωβίδη (Περατή Β, 188). Για τα χταπόδια που δεν συμπεριλαμβάνονται στις δημοσιεύσεις της εικονιστικής κεραμικής, ενδεικτικώς πρβλ. Tiryns VII. Vermeule-Karageorghis, MPVP. Akestrom 1987. Crouwel 1991. Sakellarakis 1992.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Απεικονίζεται σε τμήμα κρατήρα που προέρχεται από το δρόμο του θαλαμωτού τάφου 23, και σε τρία όστρακα (Π 11093 α-β) από το δρόμο του θαλαμωτού τάφου 3 και Π 5981, από το δρόμο τρυ τάφου 27. Τα αγγεία ανήκουν στον Πολυποδικό ρυθμό, που επικρατεί κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο.[47]

Στο όστρακο του Τ. 23 διατηρείται μεγαλύτερο τμήμα από το χταπόδι (τμήμα της κεφαλής και των πλοκάμων).[48]

Στο δεύτερο Π 11093 α-β διατηρήθηκε σε δύο όστρακα από σώμα και ώμο μεγάλου αγγείου.

Στο μεγαλύτερο όστρακο, πάνω και πλάγια διατηρούνται δύο συμμετρικά ζεύγη πλοκαμιών, τα οποία είναι ισοπαχή, λεπτά, ολόβαφα. Στο δεύτερο μικρότερο όστρακο το πλοκάμι αποδίδεται με ταινία και οι μυζητήρες δηλώνονται με μικρούς κύκλους κατά μήκος της ταινίας.

Στο όστρακο Π 5981 του Τ. 27, το πλοκάμι αποδίδεται με δύο ταινίες, και οι μυζητήρες δηλώνονται με μικρές στιγμές κατά μήκος.[49]

Το χταπόδι εμφανίζεται στα μεγάλα Μινωικά αγγεία του θαλάσσιου ρυθμού, ήδη από την ΥΜ ΙΒ-ΥΕ ΙΙ Α –Β,[50] ενώ περιστασιακά εμφανίζεται και στην ΥΜ/ΥΕ ΙΙΙ Α περίοδο, σε αρκετά σχήματα αγγείων.[51] Κατά την ΥΜ ΙΙΙ Α 2-Β περίοδο η χρήση του θέματος επεκτείνεται ακόμα και στους χρηστικούς ψευδόστομους αμφορείς, στις κύλικες, συχνά δε και στις πήλινες μινωικές λάρνακες.[52]

Στην ηπειρωτική Ελλάδα το χταπόδι εμφανίζεται στη ΜΕ περίοδο.[53]

---

[47] Βλαχόπουλος 2006, Α, 149 κ. ε. με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 409-418 (πολυποδικός ρυθμός στην Αρκαδία και συγκεντρωμένη βιβλιογραφία.

[48] Το όστρακο προέρχεται από τάφο ανασκαφής Αραπογιάννη και δεν συμπεριλαμβάνεται στην παρούσα μελέτη. Αναφέρεται όμως, προκειμένου να υπάρχει ολοκληρωμένη εικόνα ως προς τα εικονιστικά θέματα του νεκροταφείου.

[49] Περατή Β, 187. Broneer, Hesperia 8 (1939), 359, 361 εικ. 36. Παρλαμά 1984, 146-151, σχ. 31-2, πίν. 62-3 (ΙΙΙ Γ 1 β, Σκύρος).

[50] Το χταπόδι είναι γνωστό ήδη στον καμαραϊκό ρυθμό (ΜΜ Ι) γίνεται όμως δημοφιλές στο θαλάσσιο ρυθμό (ΥΜ ΙΒ/ΥΕ ΙΙ Α-Β) και απεικονίζεται κυρίως σε ψευδόστομους αμφορείς και πιθαμφορείς. Βλ. σχετικά Περατή Β, 147. Mountjoy, BSA 79 (1984) 167 κ. ε. με corpus όλων των απεικονίσεων των πολυπόδων του θαλάσσιου ρυθμού (ΥΜ Ιβ-ΥΕ ΙΙ Α). Βλαχόπουλος 2006, Α, 149 κ. ε. Για τα δείγματα της ΥΕ Π/ΙΙΙ Α 1 έως και ΥΕ ΙΙΙ Γ βλ. Tiryns XII, 307-322, πίν. 68-82.

[51] Furumark 1941, εικ. 48, FM 21.1,2. Betancourt 1985, 144, εικ. 101, 107, πίν. 20. Vermeule-Karageorghis, MPVP, 17-20, 31, (για τα Κυπριακά αγγεία), και 209 VII.7 (Αθήνα). Βλαχόπουλος 1995, 101. Βλαχόπουλος, ΑΕ 1995, 250. Benzi 1992, 87, σημ. 169-170, με αναλυτική βιβλιογραφία. Γ. Κορρές, ΠΑΕ (1974), 150 πίν. 113 α (Κουκουνάρα-Φυτιές ΙΙ Α). Για τον τρίωτο αμφορέα της Πρόσυμνας της ΥΕ ΙΙ Α-Β βλ. Prosymna 178, 417, αρ. 177, εικ. 437, πίν. 7. Επίσης για πλήρη κατάλογο των χταποδιών της ΥΕ ΙΙ/ΙΙΙΑ 1-ΙΙΙ Γ βλ. Tiryns XII, 307-322, πίν. 68-82. French, BSA 60 (1965) 178, εικ. 7:13-15 (ΙΙΙ Α 2, Μυκήνες) και BSA 61 (1966), 226 (Μυκήνες ΙΙΙ Β 1). Berbati , 26-7 (όστρακα δρόμου της ΥΕ Ι-ΙΙ). Prosymna 178, 417, αρ. 177 εικ. 437, πίν. 7 (ΥΕ ΙΙ Α-Β), το ίδιο και στην Δημακοπούλου, (επιμ.), Ο Μυκηναϊκός Κόσμος, 1988, 93, 95. Χαριτωνίδης, ΑΔ 17 (1961-2) Α, 47-8, 59 πίν. 16, 18, 24 α, η (ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2, Κάρπαθος). Sackett-Popham, BSA 65 (1970), 216, εικ. 8, πίν. 56 (Παλαίκαστρο). Kanta 1980, 252-256, 294-296, 304-7. Mountjoy, BSA 67 (1972), 125-8, πίν. 36-7 (ΥΜ ΙΒ Ηράκλειο). Mountjoy, BSA 69 (1974), 173-175, πίν. 26 (ΥΜ ΙΒ Κνωσσός), 208-9 πίν. 20 d (ο τρίωτος της Πρόσυμνας). Επίσης σχετικά με την προέλευση του θαλάσσιου ρυθμού την περίοδο ΥΜΙΒ-ΥΕΙΙ Α πρβλ. Mountjoy, BSA 73 (1978), 143-171, και Mountjoy, BSA 79 (1984), 161-219 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία και παράλληλα. Marketou, BSA 82 (1987), 165-169 (Κως). Ο Ιακωβίδης ωστόσο υποστηρίζει ότι, ανεξαρτήτως του αρχικού τόπου επινοήσεως και διαμορφώσεως, αι Κυκλάδες ήσαν εν τέλει το επίκεντρον της παραγωγής και της διαδόσεως του είδους του θέματος τούτου (Περατή Β, 158). Για τη Νάξο βλ. και Καρδαρά, Απλώματα Νάξου, 75 κ. ε. Βλαχόπουλος 2006, Α, 151.

[52] Kanta 1980, 252 κ. ε. Benzi 1992, 87 σημ. 169-170 με βιβλιογραφία.

[53] Σε αγγείο από το Άργος εικονίζονται ψάρια γύρω από πλόκαμο χταποδιού, βλ. E. Vermeule-V. Karageorghis, MPVP, 209 αρ. VII. E.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αργότερα, κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ μέση περίοδο ο πολυποδικός ρυθμός κυριαρχεί, σε συνδυασμό με τον Πυκνό ρυθμό, σε πολλά εργαστήρια, τόσο της ηπειρωτικής (Αττικής),[54] όσο και της νησιωτικής Ελλάδος, κυρίως της Νάξου, των Δωδεκανήσων, Κρήτης,[55] αλλά και στη Δύση.[56]

Όσον αφορά στις γειτονικές στην Αγ. Τριάδα περιοχές, κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο ο Πολυποδικός ρυθμός, εμφανίζεται με ντόπια χαρακτηριστικά στο Παλαιόκαστρο Γορτυνίας,[57] στη Μεσσηνία[58], στη Βούντενη Αχαίας,[59] στην Επίδαυρο Λιμηρά, στην Πελλάνα και στον Αγ. Ιωάννη Λακωνίας[60] και σε άλλες θέσεις της Πελοποννήσου, όπως Ακροκόρινθο, Μυκήνες, Τίρυνθα, Ασίνη, Παλαιά Επίδαυρο, Αιγείρα κ. ά.[61] Αν και περιορισμένος, ο ρυθμός εμφανίζεται και στη δυτική Ελλάδα.[62] Αξιοσημείωτη είναι η εμφάνιση του ρυθμού σε περιοχές απομακρυσμένες από τη θάλασσα και σε υψόμετρο, όπως το Παλαιόκαστρο Αρκαδίας, η Αγία Τριάδα, και βορειότερα το Καλαπόδι και η Ελάτεια.[63]

Στην Αγία Τριάδα το χταπόδι συνδέεται με την εικονογραφία των κρατήρων και όχι των ψευδόστομων αμφορέων, όπως συνηθίζεται.[64]

---

[54] Πλάτων, ΑΔ 20 (1965) Β 1, 29 πίν. 26 α (ψευδόστομος από Αθήνα, περιοχή Ασκλιπειίου, ΙΙΙ Α). Περατή Β, 142-148. Κεραμόπουλλος ΑΔ 3 (1917), 142-3 (τάφος 9 Κολωνακίου Θηβών). Ch.T πίν. XVI, XVII σε ανακτορικούς αμφορείς από τον τάφο 520 των Μυκηνών της ΥΕ ΙΙΙ Α-Β περιόδου. Dakoronia, War-ships on Sherds of LH III C Kraters from Kynos, Tropis 2, 1990, 117-122, εικ. 1 και ΑΔ 42 (1987) 234, πίν. 135 δ. Περατή Β, 142-8, 181-9. Ν. Φαράκλας, ΑΕ 1996, 215, όπου αναφέρεται χωρίς να εικονίζεται ότι σε ψευδόστομο τρίωτο αμφορίσκο υπάρχει φυσιοκρατική απόδοση χταποδιού.

[55] Πρβλ. Kanta 1980, 254-256, 304-7. Benzi 1992, 86-91, 218-220, 256, 275. Desborough, LMTS, 150, 171-172. MacDonald, BSA 81 (1986), 137. Rethemiotakis, 1997 α, 407, εικ. 10-15. Αλεξίου 1970, 9, 12. Παρλαμά 1984, 146-151, σχ. 31-2, πίν. 62-4 (ΙΙΙ Γ 1β, Σκύρος). Βλαχόπουλος 1995, 260, 557, πίν. 16-17, σχ. 28 α (Καμίνι – Νάξου ΙΙΙ Γ). Καρδαρά 1977, 75-85 πίν. 8-11, 16-24.. Για Κύπρο βλ. Καραγιώργης, ΑΔ 24 (1969), Β 2, 493, πίν. 500 α. Ζαφειρόπουλος ΠΑΕ (1960) πίν. 276-277 α-β (ψευδόστομοι από Νάξο). Βλαχόπουλος, Περιφέρεια Α, 1994, 305-6 (Νάξος, ΙΙΙ Γ). Δημακοπούλου 2001, 26 (ακρόπολη Μιδέας, ΙΙΙ Β 2). Βλαχόπουλος 2006, Α, 149 κ. ε., 201.

[56] Ενδεικτικά αναφέρομε Taylour, MPI, 108, πίν. 14:12 (ΙΙΙ Γ, όστρακο ψευδόστομου από Scoglio del Tonno, ΙΙΙ Γ).

[57] Δημακοπούλου (εκδ.), Ο Μυκηναϊκός Κόσμος (1988), 118, αρ. 48. Για πρόσφατα βλ. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 409-418.

[58] Mountjoy, RMDP, 311.

[59] Προφορική ενημέρωση του ανασκαφέως κ. Λ. Κολώνα, τον οποίο ευχαριστώ θερμώς. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 596, 601.

[60] Δημακοπούλου, 1982, 118, πίν. 97. 1-6. Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968), Α, 167-8, πίν. 74 δ σε ψευδόστομο (Αγ. Ιωάννης ΙΙΙ Γ πρώιμη), και σ. 175 πίν. 77 α (σε κύλικα της ΥΕ ΙΙΙ Α 2). Σπυρόπουλος, ΑΔ 37 (1982) Β 1, πίν. 61 γ (όμοια απόδοση πολύποδα με το μικρό όστρακο της Αγίας Τριάδας, σε κωνικό ρυτό). Demakopoulou 2007, 162-3, 171, εικ. 3-4 (Επίδαυρος Λιμηρά), 7 (Παλαιά Επίδαυρος, ΙΙΙ Γ Μέση).

[61] Βλ. Hesperia (1972) 291-2 (Ακροκόρινθος). Βλαχόπουλος 1995, 412 (Μυκήνες). Podzuweit AA 1979, 388 αρ. 217, 219, 422 (εικ. 38.2), 433 (εικ. 49, 52), πίν. 33. 5-6 (Τίρυνθα). Fr¨odin-Persson, Asine (1938) 359, 401, εικ. 263.2, 264, 233.4. Αραβαντινός, ΑΔ 29 (1974) Α, 79, εικ. 1, πίν. 45 α-γ (Π. Επίδαυρος). Περατή Β, 181-9. Βλαχόπουλος ΑΕ 1995, 251 (Αιγείρα) και γενικώς για τις θέσεις της Πελοποννήσου, όπου απαντάται ο Πολυποδικός ρυθμός, βλ. Βλαχόπουλος, 1995. Κατάλογος θέσεων και στην Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.) 416.

[62] Αντίθετα με παλαιότερη παρατήρηση (Desborough, LMTS, 271-2), ότι στα εκτεταμένα νεκροταφεία Αχαΐας και Κεφαλλονιάς δεν υπάρχουν δείγματα πολυποδικού ρυθμού, ενώ σχετικά σπάνιος είναι και στην Αργολίδα.

[63] Ίδια παρατήρηση και στην Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.) 417.

[64] Για το συμβολισμό των χταποδιών-πολύποδων σε ταφικά σύνολα βλ. Laffineur, Πρακτικά Γ΄Συνεδρίου Πελ/κών 164-5 (απεικονίζεται επειδή τρέφεται από τα ίδια του τα πλοκάμια και ξαναγεννιούνται νέα).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ψάρι (FM 20, βλ. φυλλάδιο 18 σελ. 2-3).

Επίσης αγαπητό θέμα στον μυκηναϊκό εικονιστικό ρυθμό ήταν και το ψάρι, που αποδίδεται με ποικίλους τρόπους και πολλές φορές σε συνδυασμό με πτηνά στην ίδια παράσταση.

Τις πρώτες απεικονίσεις ψαριού έχομε στην Πρωτοκυκλαδική περίοδο,[65] ενώ στην Κρήτη εμφανίζεται στην ΜΜ Ι περίοδο και κυριαρχεί στην ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι, δανειζόμενο εικονογραφικά πρότυπα από τις τοιχογραφίες.[66] Γενικώς τα ψάρια στην Κρήτη εμφανίζονται σε αγγεία, τοιχογραφίες και μικροευρήματα.[67]

Στην ηπειρωτική Ελλάδα απαντάται σε ΜΕ αγγείο από το Άργος,[68] και αργότερα καθιερώνεται στην εικονογραφία της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου,[69] ενώ συνεχίζει να εμφανίζεται έως την αρχή της ΥΕ ΙΙΙ Γ, χωρίς όμως να είναι ιδιαίτερα δημοφιλές θέμα.[70] Στην ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση, εντάσσεται στο θεματολόγιο του Πυκνού Ρυθμού, και το σώμα τους αποδίδεται με περίγραμμα και κυματοειδείς γραμμές, ή δικτυωτό στο εσωτερικό.

Τα ψάρια συνήθως διακοσμούν κρατήρες, καλάθους, ψευδόστομους αμφορείς, πρόχους κ. ά.[71]

Το ψάρι είναι εικονιστικό θέμα που απαντάται συχνά σε συνδυασμό με το χταπόδι, στον πολυποδικό ρυθμό.[72] Ωστόσο σε αρκετές περιπτώσεις εμφανίζεται και ανεξάρτητο από τους πολύποδες και άλλα θέματα.[73] Ειδικά τα πτηνά και τα ψάρια θεωρούνται κληρονομιά της ΥΜ ΙΙ παράδοσης του πλούσιου ανακτορικού ρυθμού.[74]

Στην κεραμική του νεκροταφείου της Αγίας Τριάδας, τα ψάρια απαντώνται στα όστρακα που προέρχονται από την πίσω όψη του κρατήρα της πρόθεσης, σε συνδυασμό με άλογα (Π 7273 β) από το δρόμο του Τ. 5. Επίσης σε όστρακο κρατήρα (Π 6099 α-ε) από το δρόμο του τάφου 33 απεικονίζονται ψάρια, ίσως δελφίνια, στη σειρά, όρθια, το ένα δίπλα στο άλλο.

---

[65] Μαστραπάς 1991, 150.

[66] Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 337 με βιβλιογραφία.

[67] Αλεξίου, Κατσαμπά 1967, 69, με βιβλιογραφία και σχόλια. Εδώ εμφανίζεται σε συνδυασμό με πτηνά. Για τον κρατήρα του δελφινιού από το Κάστρο Καβουσίου Κρήτης, βλ. Coulson, 1997, 64, εικ. 7. Επίσης γενικώς για την εικονογραφία από το θαλάσσιο βασίλειο, βλ. Μαρινάτος, ΑΕ 1930, 108-126 (ανάλυση των θαλασσογραφικών παραστάσεων της Κρητομυκηναϊκής εποχής). Morris 1995, 185 κ.ε. (δελφίνια σε λάρνακα).

[68] BCH 80 (1956), 375 εικ. 25.

[69] Akestro¨m 1987, 65 πίν. 44. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 338 με βιβλιογραφία.

[70] Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 857.

[71] Γενικώς για το θέμα με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία πρβλ. Περατή Β, 140 κ. ε. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 598-677, 854-861. Για την Κύπρο βλ. South, Aegaeum 20, 1999, 793-802.

[72] Γενικώς για το είδος των ψαριών βλ. Thompson d' Arcy Wentworth, A Glossary of Greek Fish, Oxford 1947, 80 κ. ε. Επίσης, Περατή 140, εικ. 21, εικ. 66 β, 70, 73 α-β. Akestrom, 1987, 115. Βλαχόπουλος 1995, 136, 149. Καρδαρά 1977, 64, εικ. 25, σχ. 1-4, 6-7, 9. Βλαχόπουλος ΑΕ 1995, 253 (σε ψευδόστομο του Πολυποδικού ρυθμού, Συλλογής Περδικέα στο Μουσείο Πύλου, της ΥΕ ΙΙΙ Γ .

[73] Όπως στην κεραμική της Αγίας Τριάδας, αλλά και στον προαναφερθέντα ψευδόστομο της Πύλου, βλ. σχετική σημείωση παραπάνω. Επίσης ψάρι εικονίζεται και στην άκρη πρώρης πλοίου σε πυξίδα από την Πύλο, βλ. Κουρουνιώτης, ΑΕ 1914, 108-9, ή όπως σε αποσπασματικά σωζόμενο poignard από το Βαφειό, βλ. Marinatos, Essays in Aegean Archaeology presented to Sir Arthur Evans in Honour of his 75th Birthday, Oxford, 1927, 63-65, πίν. XI, αρ. 1 και 5. Σε θραύσμα κρατήρα από την Τίρυνθα, βλ. Βερδελής, ΑΔ 18 (1963), 73, πίν. 88 γ (ΙΙΙ Γ πρώιμη, φυσιοκρατική απόδοση με ολόβαφο σώμα). Σπυρόπουλος, ΑΔ 24 (1969), Β 1, 183, πίν. 193 α (Θήβα, φυσιοκρατική απόδοση μεγάλων ψαριών σε δίχτυ. Το σώμα αποδίδεται ολόβαφο, όπως στα ψάρια (δελφίνια) του κρατήρα της Αγ. Τριάδας. Σε πρόχου από τον τάφο 95 Αρμένων, βλ. Τζεδάκις, ΑΔ 31 (1976) Β 2, 369, πίν. 291 ε (Αρμένοι, ΙΙΙ Α). Πρόσφατη δημοσίευση βλ. Lefkandi IV, 2006, 243 (με βιβλιογραφία). Βλαχόπουλος 2006, Α, 207 (Νάξος). Για την Κύπρο και Ανατολή βλ. ενδεικτικώς Vermeule- Karageorghis, MPVP, 206, V. 130-4.

[74] Akestr¨om, 1987, 64-6, 71 κ. ε., 114-6, 121-2.

Διακρίνομε δύο διαφορετικούς τρόπους απόδοσης των ψαριών.

α΄ τύπος (με περίγραμμα και κυματοειδή γραμμή στο εσωτερικό).

Στον κρατήρα της πρόθεσης απεικονίζονται ως παραπληρωματικά διακοσμητικά θέματα δύο ψάρια, και ενδεχομένως το κεφάλι ενός τρίτου, ανάμεσα σε άλογα. Το σώμα τους αποδίδεται με παχύ περίγραμμα, καμπύλη γραμμή για τη ράχη και σχεδόν ευθεία ή ελαφρώς κυρτή για την κοιλιά. Στο εσωτερικό του κυματοειδής γραμμή κατά μήκος, προφανώς αποδίδει ανατομικές λεπτομέρειες, τα λέπια, τα πτερύγια και τα βράγχια. Το κεφάλι απολήγει σε ελαφρώς οξύ ρύγχος, χωρίς απόδοση των βραγχιακών σχισμών. Υποτυπώδης απόδοση της ουράς έχουμε στο ένα με δύο μικρές διασταυρωμένες γραμμές, και στο άλλο η ουρά αποδίδεται με διαγώνιες γραμμές στο τέλος του σώματος. Τα πτερύγια δεν αποδίδονται. Πρόκειται για σχηματοποιημένη απόδοση ψαριού, που συνηθίζεται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο (και επιπλέον βιβλιογραφία στο σχετικό κεφάλαιο πρόθεσης-εκφοράς).[75] Παρόμοια απόδοση ψαριών έχομε από διάφορες περιοχές, όπως τη Λακωνία, Αθήνα, Ηραίον Άργους,[76] Μεσσηνία,[77] Μπερμπάτι[78], Βούντενη,[79] και Καλλιθέα (Σπέντζες).[80]

β΄ τύπος (με περίγραμμα και ολόβαφο σώμα).

Στα όστρακα του κρατήρα (Π 6099 α-ε), που βρέθηκε στο δρόμο του Τ. 33, απεικονίζονται δύο ψάρια, όρθια, σε κάθετη διάταξη, το ένα δίπλα στο άλλο, ενώ μπροστά και πίσω από τα ψάρια απεικονίζονται πτηνά.

Το σώμα τους αποδίδεται ολόβαφο, με σκιαγραφία και περίγραμμα.[81] Είναι ατρακτοειδές και η κεφαλή, απολήγει σε οξύ, κλειστό ρύγχος. Τα πτερύγια είναι σκιαγραφημένα, αποδίδονται με απλές λοξές γραμμές, δύο στη ράχη κι ένα στην

---

[75] Μοιάζει χωρίς όμως να ταυτίζεται απόλυτα με τα παρακάτω δείγματα: βλ. Καρδαρά, Απλώματα Νάξου, 64, εικ. 25. Παρόμοια επίσης με τα προερχόμενα από τη Γρόττα Νάξου, βλ. Βλαχόπουλος, Περιφέρεια Β, 1999, 498, 512 εικ. 22. Περατή Β, 140-2. PN I, 288. Sakellarakis 1992, 104-107. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ΑΔ 49-50 (1994-5), 5, 8 (Κίμωλος, ΙΙΙ Γ). Πρόσφατα βλ. και Vlachopoulos 2003, 228. Βλαχόπουλος 2006, Α, 168 κ. ε., 204-8. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), πίν. 181 (ΥΕ ΙΙΙ Γ).

[76] Παρόμοια απόδοση ψαριού, με περισσότερες όμως κυματοειδείς γραμμές στο εσωτερικό του σώματος, έχομε σε beaked jug, από το Μενελάιον, βλ. Crouwel-Morris, BSA 82 (1987), 40-41, πίν. 4 α. (ΙΙΙ Α 1 ή ΙΙΙ Β). Το ίδιο εικονίζεται και στο Dawkins, BSA (1909-10), 9, εικ. 4 b και Vermeule-karageorghis, MPVP, IX. 117. Παρόμοιο το ψάρι που εικονίζεται σε όστρακο από Αθήνα (βλ. Λιάγκουρας, ΑΔ 29 (1973-4) Β1, 36, πίν. 45 α (στο σώμα 2 κυματοειδείς οριζόντιες γραμμές). Townsend, Hesperia 24 (1955), 214, πίν. 75 (24), όμοια τα ψάρια που εικονίζονται στο εσωτερικό λεκάνης της ΙΙΙ Γ από θαλαμωτό τάφο κάτω από το ναό του Άρη στην Αγορά. Παρόμοια επίσης και τα ψάρια σε όστρακα εικονιστικού κλειστού αγγείου από το Ηραίο Άργους, βλ. Demakopoulou- Crouwel, Hesperia 61 (1992), 498, πίν. 114 β (πιθανόν ΙΙΙ Β).

[77] Σε όστρακο κρατήρα από την κάτω πόλη του Εγκλιανού, βλ. PN ΙΙΙ, εικ. 139. Vermeule Karageorghis, MPVP, 206, 77:9, 209:VII.9. Κουντούρη 2002, (δ.δ.), 218.

[78] Akestr¨om, 1987, 65-6, πίν.44:6 α (τα λέπια αποδίδονται με κάθετες κυματοειδείς γραμμές).

[79] Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 596, 600.

[80] Σύμφωνα με ενημέρωση του ανασκαφέα και επόπτη καθηγητή μου κ. Παπαδόπουλου.

[81] Όμοια ακριβώς αποδίδονται τα ψάρια που εικονίζονται σε όστρακο κλειστού αγγείου από Τίρυνθα, βλ. Βερδελής, ΑΔ 18 (1963), Β, πίν. 88 γ. Tiryns VII, 60-1, αρ. 137, 138, πίν. 37.1 b-c. Vermeule.-Karagheorghis, MPVP, 219, X.105. Sakellarakis 1992, 103 αρ. 229 (όστρακο από Μυκήνες με παρόμοια απόδοση ψαριού της ΙΙΙ Β 2).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κοιλιά. Η ουρά είναι σαφώς διαμορφωμένη, δισχιδής.[82] Η έντονη κύρτωση της ράχης και το σχήμα του ρύγχους θυμίζει παραστάσεις δελφινιών.[83]

Είναι εξαιρετικά δύσκολο ωστόσο να ταυτίσομε απόλυτα το είδος του ψαριού, εφόσον, όπως αναφέρει και ο Ιακωβίδης,[84] για τη διαμόρφωση των τύπων των ψαριών αναμείχθησαν διάφορα χαρακτηριστικά περισσότερο για διακοσμητικούς λόγους, παρά για την ρεαλιστική απόδοση. Στον κρατήρα με τα δελφίνια, όπως προαναφέρθηκε, αυτά αποδίδονται ολόβαφα με εξωτερικό περίγραμμα.[85] Τα δελφίνια εμφανίζονται σπανιότερα και κυρίως σε αγγεία της Θήρας.[86] Όπως σε όπλα από την Πρόσυμνα,[87] στο δάπεδο του μεγάρου της Τίρινθας,[88] στο χρυσόδετο λαζουρίτη-σφραγίδα από την Κουκουνάρα, όπου εικονίζονται τέσσερα δελφίνια σε σχήμα πυροστροβίλου,[89] σε λίθινο ρυτό από το Παλαίκαστρο, και σε τρίωτο πιθαμφορέα από την Κάρπαθο,[90] για να αναφέρουμε ενδεικτικώς κάποια παράλληλα.[91]

Στους ΥΜ ΙΙΙ Γ χρόνους, οι τύποι ψαριού που εμφανίζονται έχουν συνήθως διακοσμημένο το σώμα με κυματοειδείς γραμμές,[92] ενώ στην ηπειρωτική Ελλάδα προτιμάται η ολόβαφη απόδοση του σώματος.[93]

Στην κεραμική του νεκροταφείου της Αγίας Τριάδας εμφανίζονται και οι δύο τύποι.

Τα ψάρια απεικονίζονται, εκτός από την κεραμική, στις λάρνακες και στις τοιχογραφίες, αλλά και σε διάφορα μικροαντικείμενα, όπως σφραγίδες, ελάσματα κ. ά.[94]

---

[82] Καρδαρά, Απλώματα Νάξου, 64-5, εικ. 26. Α. Βλαχόπουλος 2006, Α, 204-8.

[83] Mauriyiannaki, Recherches sur les larnakes Minoennes de la Crete Occidentale, Incub. Gr. LIV, Roma 1972, 55-7, πίν. XII με βιβλιογραφία. Επίσης τα ψάρια μοιάζουν, χωρίς να ταυτίζονται απόλυτα με εκείνα που απεικονίζονται σε κύαθο από τάφο στο Κυπαρίσσι, βλ. Ρεθεμιωτάκης, Ειλαπίνη 1987, 237, σχ. 3, εικ. 5,6, της ΥΜ ΙΙΙ Β περιόδου. Το θέμα των δελφινιών σύνηθες και στην Κύπρο, βλ. Καραγιώργης 2002, 36, 38 εικ. 60 (κυπριακός κρατήρας, από την Καλαβασσό, 1375 π. Χ.). Α. Βλαχόπουλος 2006, Α, 206-7 εικ. 46:1735.

[84] Περατή Β, 141 εικ. 21.

[85] Ολόβαφο αποδίδεται και το μεγάλο ψάρι που απεικονίζεται σε αμφοροειδή κρατήρα από το Μαρόνι, της ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2 περιόδου, βλ. Crouwel-Morris, BSA 82 (1987), 37-46 και Maroni 16, 50, αρ. 35, πίν. XI. Vermeule-karageorghis, Mycenaean Pictorial Vase-Painting, III:9. Επίσης για ολόβαφη απόδοση ψαριών βλ. και Demakopoulou, 1993, 60 πίν. 3:2 σε κύπελλο τύπου βαφειού της ΥΕ Ι περιόδου. Ολόβαφα ψάρια εμφανίζονται στην ΜΕ περίοδο, βλ. Buck, Hesperia 33 (1964), 278, mot. 137-8. και Alt-Agina IV:1, 1975, 15, 67 πίν. 1:14.

[86] Ενδεικτικώς βλ. Ντούμας, ΠΑΕ (1979), 265, πίν. 159 γ εικονίζεται ασάμινθος με δελφίνια στο εσωτερικό της, που χαρακτηρίζονται από φυσιοκρατική απόδοση. Επίσης, του ιδίου ΠΑΕ (1980), 294, πίν. 178-9 (δελφίνια χαριεντίζονται με πτηνά (γλάρους;). Έργον (1980), εικ. 89.

[87] Prosymna 330-1, εικ. 420-1, πίν. ΙΙ.

[88] Tiryns II, πίν. 21,3.

[89] Μαρινάτος, ΑΔ 19 (1964), Β 2, 164 πίν. 165 γ.

[90] Χαριτωνίδης, ΑΔ 17 (1961-2) Α, 43 (Κάρπαθος ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2)

[91] MacGillivray, BSA 93 (1998), 236.

[92] Kanta 1980, εικ. 17 αρ. 7, 66 αρ. 2, 73 αρ. 10.

[93] Vermeule-Karagheorghis, 218-9 αρ. Χ. 83-117. Tiryns XII, 293-307, πίν. 60-67.

[94] Ενδεικτικώς αναφέρομε την οστέινη κυλινδρική σφραγίδα από τις Αρχάνες, όπου στη μία επιφάνειά της αποδίδονται τρία ψάρια με πτερύγια στη ράχη και στην κοιλιά και διχαλωτές ουρές, βλ. Γ. Ε. Σακελλαράκη, ΠΑΕ (1976), 347, πίν. 215 α. Γενικώς για τα ψάρια και τα δελφίνια στις τοιχογραφίες βλ. Kontorli-Papadopoulou 1996, 129. Kanta 1980, εικ. 56:3, 65:4, 66:1-2, 73:10 (λάρνακες). Αποστολάκου, ΑΔ 53 (1998), Α, 66-9, σχ. 47, πίν. 20 α-δ (λάρνακα από Γρα Λυγιά Ιεράπετρας, όπου και βιβλιογραφία για άλλες λάρνακες με το μοτίβο του ψαριού, από Παλαίκαστρο, Άδελε, Αρμένους και Ανατολική Κρήτη).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Παράλληλα συνηθίζεται ο συνδυασμός ψαριών και πτηνών, όπως φαίνεται σε 7 πολυποδικούς ψευδόστομους από τη Νάξο.[95]
Στην ηπειρωτική Ελλάδα προτιμάται η οριζόντια τοποθέτηση των ψαριών, σε αντίθεση με την Κρήτη που συνήθως αποδίδονται σε κάθετη διάταξη.[96]

Πτηνό και κλάδοι (βλ. φυλλάδιο 18 σελ. 3).
Το δημοφιλέστερο θέμα του μυκηναϊκού εικονιστικού ρυθμού ήταν τα πτηνά. Το είδος τους δεν αναγνωρίζεται εύκολα, εκτός των περιπτώσεων που εικονίζονται υδρόβια πτηνά με ψηλά πόδια (πελαργοί, ερωδιοί, κύκνοι), ή νηκτικά με πλατύ ράμφος και πέλματα (πάπιες-χήνες),[97] ή αρπακτικά με νύχια και γαμψό ράμφος (αετοί, γεράκια κ. ά.).[98]
Τα πτηνά εμφανίζονται σε διάφορους τύπους αγγείων, και αποτελούν είτε το κύριο θέμα διακόσμησης είτε παραπληρωματικό. Παρουσιάζουν πολλές παραλλαγές, ιπτάμενο, καθιστό, μικρό ή μεγάλο, με συστροφή του κεφαλιού ή χωρίς, ανάλογα με την ικανότητα και έμπνευση του καλλιτέχνη, με αποτέλεσμα να καθίσταται δύσκολη η τυπολογική του κατάταξη.[99] Συχνά συνδυάζονται στην ίδια παράσταση με ζώα.
Η μεγάλη δημοτικότητα του θέματος έχει απασχολήσει τους μελετητές, που καταλήγουν στο συμπέρασμα, ότι δεν οφείλεται μόνο στις λίγες σχεδιαστικές απαιτήσεις του θέματος, και στην ευκολία της απεικόνισης, που θα μπορούσε να κάνει κι ένας αγγειογράφος χωρίς ιδιαίτερες ικανότητες, σε αντίθεση με άλλες μορφές ζώων ή ανθρώπινες που απαιτούν την απόδοση περισσότερων ατομικών χαρακτηριστικών. Η προτίμηση των μυκηναίων αγγειογράφων στο θέμα φαίνεται ότι οφείλεται και στο συμβολισμό των πτηνών: πετούν (τα περισσότερα είδη) στον ουρανό συμβολίζοντας την ελευθερία, ενώ συνδέθηκαν από νωρίς με την επιφάνεια θεότητας, και πολλές φορές θεωρούνταν οιωνοί.[100]
Το πτηνό εμφανίζεται στην Πρωτοκυκλαδική ΙΙ εποχή, κατόπιν εξαπλώθηκε στην Κρήτη και στη συνέχεια στην ηπειρωτική Ελλάδα σε όλες τι φάσεις εξέλιξης του εικονιστικού ρυθμού.[101] Στο τέλος της ΥΕ ΙΙΙ Α, αλλά κυρίως στην ΙΙΙ Β επικρατεί η σχηματοποίηση στην απόδοση των πτηνών, και στην ΥΕ ΙΙΙ Β 1 πρωτοεμφανίζεται η πυκνή κυματοειδής διαγράμμιση του σώματος, ή σε αρκετές περιπτώσεις το σώμα αποδίδεται διάστικτο. Από την ΥΕ ΙΙΙ Β 2 και εξής αρχίζει και η παρατακτική απεικόνιση των πτηνών.[102]
Ιδιαίτερα δημοφιλές όμως έγινε κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο, και μάλιστα σε συνδυασμό με τον Πυκνό Ρυθμό, βασικό χαρακτηριστικό του εργαστηρίου των Μυκηνών την περίοδο αυτή, με αποτέλεσμα όπου βρίσκονται αγγεία με αυτά τα χαρακτηριστικά να θεωρούνται εισαγωγές από τις Μυκήνες.[103]

---

[95] Βλαχόπουλος 2006, Α, 207.
[96] Crouwel-Morris, BSA 82 (1987) 43. Επίσης για αναλυτική συζήτηση της εικονογραφίας του ψαριού βλ.. σελ. 39-46. Αναφορά με βιβλιογραφία και στην Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 218, 337-8. Για ψάρια ως κεντρικό θέμα βλ. Mountjoy, RMDP, 533 εικ. 191:161 (κρατήρας από Αττική της ΥΕ ΙΙΙ Α 2).
[97] Πλιάτσικα 2004, 11.
[98] Πλιάτσικα 2004, 833-4 με βιβλιογραφία.
[99] Akestr¨om 1987, 64, 71 κ. ε. όπου διαπραγματεύεται την εξέλιξη του θέματος στη μινωική και μυκηναϊκή εικονογραφία. Επίσης βλ. Tiryns XII, 261-292, πίν. 38-59, όπου συγκεντρώνει παραστάσεις πτηνών της ΥΕ ΙΙ/ΙΙΙ Α –Γ, με βιβλιογραφία και σχόλια. Γενικώς για την απόδοση των πτηνών σε εικονιστικά αγγεία των Μυκηνών πρβλ. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 382-597, 833 κ. ε.
[100] Πλιάτσικα 2004, 833-4.
[101] Akestr¨om 1987, 64, 73-76, 115-6, 121-2. Μαστραπάς 1991, 141, πίν. Α, 149. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 338 με βιβλιογραφία.
[102] Πλιάτσικα 2004, 843-5.
[103] Mountjoy ΜΓΚ, 161-2. Πλιάτσικα 2004, 849 με βιβλιογραφία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τα πτηνά στα εικονιστικά αγγεία της Αγίας Τριάδας δεν διατηρήθηκαν σε ακέραια αγγεία, παρά μόνο σε όστρακα. Το καλύτερα διατηρημένο είναι αυτό που απεικονίζεται στο Π 11094 προερχόμενο από το δρόμο του θαλ. Τάφου 3, και διασώζεται κατά το ήμισυ η παράστασή του. Αποδίδεται με σκιαγραφία, σε κατατομή, με αρκετά μακρύ λαιμό, σφαιρικό, μικρό, ανορθωμένο κεφάλι με τριγωνικό ράμφος, κλειστό, ενώ το μάτι αποδίδεται με εξηρημένο κύκλο και στιγμή στο κέντρο.[104] Διατηρείται μόνο το πάνω μισό του σώματος και δεν είναι δυνατή η ταύτιση του είδους του.

Πρόκειται για αρκετά φυσιοκρατική απόδοση του πτηνού, που πετάει πάνω από φυτά,[105] που απεικονίζονται στο κάτω τμήμα του οστράκου.[106] Τα φυτά δεν μπορούν να ταυτιστούν με ασφάλεια.[107] Το πτηνό πιθανόν ανήκει στον τύπο εκείνων με ανορθωμένα πτερά, που αποδίδονται εν πτήσει.[108] Η παράσταση διακρίνεται για την φυσικότητα και τη ζωντάνιά της, με διάχυτη την καλλιτεχνική ευαισθησία του καλλιτέχνη. Πάνω και κάτω από το πτηνό έχουν σχεδιαστεί ενάλληλοι αγκώνες.[109]

Η απεικόνιση των πτηνών εν μέσω φυτών είναι μινωικής προέλευσης, όπως διαπιστώνεται κυρίως από τις μινωικές τοιχογραφίες[110] και λάρνακες.[111] Από τις Μυκήνες προέρχεται μινωική εικονιστική πυξίδα με πτηνά που πετούν σε τοπίο με πλούσια βλάστηση.[112]

Η απόδοση πτηνών με σκιαγραφία δεν είναι ιδιαίτερα συχνή. Εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 σε κύλικα από τη Ρόδο,[113] σε όστρακο κρατήρα από τις Μυκήνες,[114] και

---

[104] Όμοια απόδοση κεφαλής πτηνού σε όστρακο από Μυκήνες, βλ. Vermeule-Karageorghis, MPVP, 83, 210 αρ. VIII.19. Sakellarakis 1992, 72 αρ. 128 (της ΥΕ ΙΙΙ Α 2). Παρόμοια τα πτηνά σε εισηγμένο ψευδόστομο από Βολιμίδια, βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 340 εικ. 102.

[105] Μπορούμε να τα θεωρήσομε καλάμια; βλ. Βλαχόπουλος 2006, Α, 222-3 με βιβλιογραφία. Επίσης Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 341 (αναφορά σε κλάδους σχηματοποιημένους). Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.) 835. Για τους κλάδους-θάμνους στην κεραμική της Περατής, βλ. Περατή Β, 138-9.

[106] Πτηνό που πετάει πάνω από άνθη αποδίδεται και σε αμφοροειδή κρατήρα από τη Σαλαμίνα, όπου όμως διαφέρει εντελώς η απόδοση τόσο του πτηνού, όσο και των ανθέων, βλ. σχετικώς Αναστασίου-Αλεξοπούλου, ΑΑΑ 32-34 (1999-2001), 148-153. Επίσης για όμοιο συνδυασμό βλ. Σακελλαρίου, ΘΤΜ, 62, πίν. 4 (εισηγμένη ΥΜ ΙΙΙ Α 1 πυξίδα), όπου 4 πτηνά πετούν πάνω από φυτικό περιβάλλον. Παπαδημητρίου-Πέτσας, ΠΑΕ 1951, 196. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 341 (σε κρατήρα της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 από τον Τ. 2 Γουβαλάρη αποδίδονται κλάδοι ως συνθετικό στοιχείο του σώματος των πτηνών).

[107] Για την φυσιοκρατική απόδοση φυτών βλ. Mountjoy κ. ά. BSA suppl. 34 (2003), 38, 65, 69, 83-7, 96, 102 (ΥΜ Ι Α-Ι Β, Κνωσσός, N. Οικία).

[108] Για την απόδοση αυτή των πτηνών βλ. Ρεθεμιωτάκης, ΑΔ 34 (1979), Α, 246 σημ. 61-62. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 340 (απεικόνιση 4 πτηνών σε εισηγμένο ψευδόστομο από Βολιμίδια). Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 835 κ. ε.

[109] Για τον ρόλο της παραπληρωματικής διακόσμησης και την εξέλιξή του χρονολογικά πρβλ. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 27.

[110] Βλ. ενδεικτικώς Αλεξίου, ΠΑΕ (1955) 318 εικ. 2 σε τοιχογραφία από το Μέγαρο Κατσαμπά, όπου απεικονίζεται πτηνό που πετάει εν μέσω κλαδιών και βράχων. Για τις τοιχογραφίες της Θήρας ενδεικτικώς αναφέρομε αυτή του καλαμιώνα, βλ. Έργον (1998) 72-3. Επίσης βλ. και Φλαρέντζος, Κυπριακή Αρχ/γία IV, 2001, 123-5, για απεικονίσεις ιερών δένδρων ή φυτών και πτηνών εκατέρωθεν αυτών. Στην περίπτωση της Αγίας Τριάδας πρόκειται απλά για απόδοση φυσικού τοπίου και όχι δήλωση δενδρολατρείας. Γενικώς για τα πτηνά στις τοιχογραφίες βλ. Kontorli-Papadopoulou 1996, 126.

[111] Ενδεικτικώς βλ. Kanta 1980, εικ. 114. Akestrom, 1987, 64-5, εικ. 42:2 (λάρνακα από Ανώγεια). Για σχολιασμό σχετικά με την απεικόνιση πτηνών σε λάρνακες βλ. Phialon-Farrugio, 2005, 248.

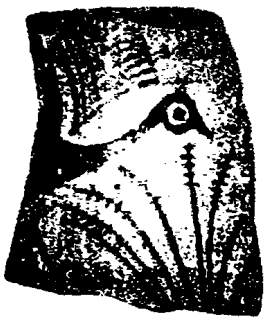
[112] Σακελλαρίου, ΘΤΜ, 61-2:2257 πίν. 4 (διαφέρει η απόδοση πτηνών και ανθέων). Vermeule-Karageorghis, MPVP, VII.I. Πλιάτσικα 2004, 8.

[113] Vermeule-Karageorghis, MPVP, 154:14.

[114] Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 399, πίν. 118 ΙΙΙ Α 2, όμοιο σχεδόν με αυτό της Αγίας Τριάδας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στην ΥΕ ΙΙΙ Β σε ψευδόστομο από Βολιμίδια (εισηγμένο),[115] σε στενόλαιμη πρόχου από την Κόκλα,[116] σε ψευδόστομο από την Επισκοπή Ιεράπετρας,[117] για να αναφέρομε ενδεικτικώς μόνο κάποια παραδείγματα, και συνεχίζεται έως την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο.[118]

Δεδομένου ότι η απόδοση των πτηνών στην ηλειακή κεραμική, που επικρατεί όμως στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο, όπως μαρτυρούν οι μεγάλοι τετράωτοι, δίωτοι και ψευδόστομοι αμφορείς που προέρχονται από το Μυκηναϊκό νεκροταφείο Τρυπών Κλαδέου, είναι εντελώς διαφορετική (περίγραμμα με διάγραμμο σε διάφορα σχήματα το εσωτερικό τους), πιθανόν το όστρακο Π 11094, ανήκε σε αγγείο εισηγμένο από την Αργολίδα.[119]

Πιθανότατα πτηνά απεικονίζονται και στα δύο όστρακα από κρατήρα (Π 11095 α-γ), που βρέθηκαν επίσης στην επίχωση του δρόμου του θαλαμωτού τάφου 3. Φαίνεται ότι αποδίδονταν σε πομπή, εφόσον διατηρήθηκε το κεντρικό τμήμα του σώματος δύο πτηνών.

Η αποσπασματική διατήρηση ωστόσο δεν μας επιτρέπει να έχομε ασφαλή περιγραφή της τυπολογίας του πτηνού.

Το σώμα είναι στενόμηκες, και αποδίδεται με παχύ περίγραμμα, ενώ γεμίζει με επάλληλες κυματοειδείς γραμμές. Τα πόδια, αρκετά χοντρά, ολόβαφα, φύονται στη μέση της κοιλιάς και καταλήγουν σε παχιά διχάλα. Τα φτερά ήταν ανοικτά, όπως φανερώνει το ένα που έχει σωθεί κάτω από την κοιλιά. Το φτερό φύεται από τον ώμο και διαγράφοντας ημικύκλιο, καταλήγει κάτω από τα πόδια. Έχει παχύ περίγραμμα και είναι διάγραμμο το εσωτερικό του. Λείπουν το κεφάλι, ο λαιμός και η ουρά.

Το σώμα τους μοιάζει με το πτηνό σε σκύφο από τη Μέση Ακρόπολη Φαιστού της ΙΙΙ Β περιόδου, με ένα άλλο που εικονίζεται σε κρατήρα από το Λευκαντί, σε αγγείο από την Κίμωλο κ.ά.[120]

Πτηνό πιθανόν απεικονίζεται και στο όστρακο Π 6008 που προέρχεται από το θάλαμο του Τ. 29. Ίσως πρόκειται για τμήμα φτερούγας. Το σχήμα είναι

---

[115] Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 340-1 εικ. 102. Επίσης αναφορά με βιβλιογραφία και για παράλληλα σε όστρακα από τη Μιδέα.

[116] Demakopoulou 1993, πίν. 13:58 a-b.

[117] Kanta 1980, 148 εικ. 62:5-6.

[118] Όπως τα πτηνά που εικονίζονται κάτω από τη λαβή του κρατήρα των πολεμιστών, πρβλ. Crouwel 2007, 73 εικ. 1, με προηγούμενη βιβλιογραφία (ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση, το κεφάλι και ο λαιμός αποδίδονται με περίγραμμα και γραμμές στο εσωτερικό τους). Andreadaki-Vlazaki και Papadopoulou 2007, 47 εικ. 4:14 (ΙΙΙ Γ Μέση, Ρέθυμνο). Borgna 2007, 71 εικ. 2:1 (Φαιστός ΙΙΙ Γ Μέση).

[119] Άποψη που διατυπώθηκε προφορικά και από την Mountjoy σε επίσκεψή της στην Ολυμπία. Το παράλληλο των Μυκηνών που προαναφέρθηκε ίσως επιβεβαιώνει την άποψη της Mountjoy, πρβλ. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 399, πίν. 118, ΙΙ Α 2,

[120] Borgna, Περιφέρεια Α, 1994, 358 εικ. 24 (ακολουθεί το θεματολόγιο της ηπειρωτικής Ελλάδας). Παρόμοια απόδοση σώματος πτηνού σε κρατήρα από Λευκαντί, βλ. Lefkandi IV, 2006, 242-3, πίν. 64 α (ΙΙΙ Γ Μέση). Akestrom 1987, 72, 75-7, πίν. 38-43 (δεν ταυτίζεται απόλυτα με τα εικονιζόμενα συγκεντρωμένα δείγματα). Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, ΑΔ 49-50 (1994-5), 5-6 (Κίμωλος, ΙΙΙ Γ). Για παρόμοια απόδοση πτηνών βλ. Sakellarakis 1992, 78-9 αρ. 154 (ΙΙΙ Β 2). Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 338-340 για παράλληλα από Μεσσηνία (ΥΕ ΙΙΙ Α 2).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αμυγδαλοειδές με άβαφο πυρήνα που περιβάλλεται από κυματοειδείς και μικρές κάθετες γραμμές.
Από το θαλαμωτό τάφο 31 προέρχονται πέντε όστρακα (Π 6074) από μεγάλο αγγείο όπου διατηρήθηκαν τμήματα από εικονιστική παράσταση πτηνού. Στο ένα διατηρήθηκε το κεφάλι που αποδίδεται ολόβαφο με εξηρημένο κύκλο το μάτι και με διπλό περίγραμμα το ράμφος, το οποίο αποδίδεται ανοικτό. Τα δύο πόδια που διατηρήθηκαν πάνω στο άλλο όστρακο του ιδίου αγγείου, αν και είναι ιδιαίτερα χοντρά, ίσως ανήκουν στο πτηνό.
Τέλος σε όστρακο κρατήρα (Π 6099 α-ε) από το δρόμο του Τ. 33 διατηρήθηκε επίσης παράσταση πτηνών και ψαριών.[121]

Έχει διατηρηθεί τμήμα πτηνού (κεφάλι και τμήμα σώματος) το οποίο αποδίδεται σε κατατομή, με σκιαγραφία, και άβαφες λεπτομέρειες στο σώμα. Το κεφάλι του είναι μικρό, κυκλικό με στιγμή ως οφθαλμό, σε εξηρημένο κύκλο και τριγωνικό, μικρό ράμφος. Δύο παράλληλες κυματοειδείς γραμμές αποδίδουν την φτερούγα. Στη συνέχεια αποδίδονται δύο όρθια δελφίνια και μετά άλλο πτηνό που επίσης

έχει διατηρηθεί κατά το ήμισυ. Αυτό έχει το κεφάλι άβαφο, λεπτό μακρύ, ολόβαφο λαιμό, ενώ διατηρούνται και δύο καμπύλες γραμμές σχεδόν παράλληλες μεταξύ τους πάνω από το σώμα, στο οποίο υπάρχουν άβαφες καμπύλες γραμμές και αποδίδουν τις φτερούγες.[122]
Ο συνδυασμός παραστάσεων με προτομές ζώων, πουλιών και ψαριών σε ατέρμονες σειρές, είναι συνήθης σε κυπρομυκηναϊκά αγγεία, κυρίως δίωτα σκυφοειδή εικονιστικού ρυθμού, που στο εσωτερικό τους διακοσμούνται σε ζώνες, και χρονολογούνται στην «Ώριμη εικονιστική ΙΙ» φάση, δηλαδή στην ΥΕ ΙΙΙ Β 2 περίοδο.[123]

Τα πτηνά είναι ιδιαίτερα δημοφιλή στον εικονιστικό ρυθμό,[124] είτε ως μεμονωμένα θέματα, είτε σε συνδυασμό με άλλα,[125] ενώ ως προς την προέλευση του θέματος φαίνεται ότι είναι μινωϊκή, ή τουλάχιστον έντονα επηρεασμένη από αυτή.[126]

---

[121] Για απεικόνιση ψαριών και πτηνών μαζί βλ. Μαρινάτος ΠΑΕ (1963), 120, πίν. 93 α (σε κρατήρα από τάφο της Κουκουνάρας). Vermeule-Karagheorghis, MPVP, 82:15. Για το ίδιο βλ. αναφορά και στην Κουντούρη 2002, (δ.δ.), 218-9, 341.
[122] Για όμοια περίπου απόδοση του δεύτερου πτηνού σε όστρακο από Αγορά βλ. Vermeule-Karageorghis, MPVP, 218, X.81. Το ίδιο και στον Broneer, Hesperia 8 (1939) 360, εικ. 37 f-j. Για παρόμοια απόδοση φτερουγας βλ. Κουντούρη 2002, (δ.δ.), 219 σε κρατήρα από το Γουβαλάρη, και ΠΑΕ 1960, πίν. 153 α.
[123] Για τα κυπρομυκηναϊκά αγγεία με αυτή τη διακόσμηση βλ. Vermeule-Karagheorghis, MPVP, 3, 52, 57-8 (παραδείγματα με ψάρια). Ρεθεμιωτάκης, Ειλαπίνη 1987, 238, σκύφος από το Κυπαρίσσι, που διακοσμείται με δελφίνια στο εσωτερικό του. Ο ανασκαφέας επισημαίνει τις σχέσεις μεταξύ Κρήτης και Κύπρου, δεδομένου ότι το αγγείο είναι χανιώτικου εργαστηρίου που μιμείται διακόσμηση κυπριακών αγγείων. Ο συνδυασμός θεμάτων, όπως ζώα-ψάρια (δελφίνια) επιβιώνει και στα Γεωμετρικά χρόνια στην Κρήτη, βλ. σχετικώς Coldstream-Catling, Knossos North Cemetery, 1996, I, 276, IV: πίν. 252.
[124] Εμφανίζονται σε αγγεία εικονιστικού ρυθμού, ήδη την περίοδο των λακκοειδών τάφων των Μυκηνών, όπως μαρτυρούν όστρακα που προέρχονται από τους τάφους των δύο ταφικών κύκλων, βλ. Crouwel, 1989, 155-165, πίν. XXXIII-XXXVIII. Vlachopoulos 2003, 228. Στην Κύπρο όμως δεν είναι

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τα περισσότερα δείγματα εικονιστικού ρυθμού με παράσταση πτηνών προέρχονται από τις Μυκήνες και διακοσμούν κυρίως αγγεία «κλειστού ρυθμού».[127]
Σε όστρακο εικονιστικού κρατήρα από το Ραμοβούνι Δωρίου εμφανίζεται πτηνό σε σκιαγραφία.[128] Επίσης απεικόνιση πτηνού έχομε σε πυξίδα και σε τμήμα ψευδόστομου από την Τραγάνα[129] και σε κρατήρα από το Γουβαλάρι Πυλίας.[130] Με σκιαγραφία αποδίδονται τα σώματα πτηνών που απεικονίζονται στο εσωτερικό προχοϊκού κύαθου από το Ηραίο Άργους,[131] ενώ οι λεπτομέρειές τους, όπως κεφάλι, ουρά αποδίδονται σε περίγραμμα. Παρόμοια είναι και τα πτηνά από Θήβα.[132] Διαφορετικά είναι τα πτηνά που αποδίδονται σε αγγεία από την Αχαΐα,[133] από άλλες θέσεις της Μεσσηνίας,[134] Άργος,[135] Περατή,[136] Λευκαντί,[137] Κρήτη,[138] Κάρπαθο,[139] Ρόδο,[140] Νάξο,[141] και Κύπρο.[142]

ιδιαίτερα δημοφιλή κατά την Πρώιμη περίοδο του εικονιστικού ρυθμού, βλ. Vermeule-Karageorghis, MPVP., 23, ενώ εμφανίζονται συχνότερα αργότερα, βλ. σ. 28, III.1, 2, 6, 27, σ. 31, IV.39, σ. 51, V.8, 59, 68, 69, 72. Για τα πτηνά στον ηπειρωτικό εικονιστικό ρυθμό βλ. σ. 73-4, 76, 82-3, 116, 145-6, 151, 153, 156, 161-2. Για τη Φυλακωπή πρβλ. Mountjoy 2007 α, 346 εικ. 8.23 (42, ΙΙΙ Γ).

[125] Σε πρόσφατη ανασκαφή στο μυκηναϊκό νεκροταφείο Τρυπών Κλαδέου, και σε ένα άλλο στη θέση Τσούκα Κλαδέου, ήλθαν στο φως αρκετοί δίωτοι και τετράωτοι αμφορείς με διακόσμηση πτηνών, βλ. Βικάτου ΑΔ 53 (1998) πίν. 95 δ, 97 γ. Της ιδίας Χρονικά ΑΔ 2000, 2002 (υπό έκδοση). Επίσης γενικώς για διακόσμηση πτηνών βλ. Περατή Β, 148-9. Vermeule-Karageorghis, MPVP, 7, 23, 28, 31, 51, 56-7, 65-6, 73-6, 82-3, 102-4, 116-7, 151, 156, 161-2. Berbati 2, 64-5. Demakopoulou-Crouwell, BSA 79 (1984), 41-3, πίν. 7, αρ. 5, 7. Tiryns VII, 23-33. Benson, JNES 20 (1961), 73 και Horse, Bird and Man, Amherst 1970. Akestrom, 1987, 64-5, πίν. 37-43 (με βιβλιογραφία. Πτηνά εμφανίζονται σε κρατήρες, ψευδόστομους, πρόχους, κύπελλα κ. ά.), ήδη από την ΙΙΙ Α 1 (σ. 64) στο Μπερμπάτι.

[126] Βλ. Vermeule-Karageorghis, MPVP 6-7. Furumark, MP, 252. Akestr¨om, 1987, 71-76, 86, 114-5, 121-2 (μινωική ή κυκλαδική).

[127] Crouwel 2007, 73-4 με βιβλιογραφία και εκτενή αναφορά στο λεγόμενο κλειστό ρυθμό. Τα πτηνά συνήθως συνδυάζονται με ψάρια.

[128] Πτηνό σε σκιαγραφία διακρίνεται σε τμήμα κρατήτα με διακόσμηση αβακωτού και εικονιστικά θέματα από το Ραμοβούνι Δωρίου στη Μεσσηνία, βλ. ΑΔ 27 (1972) Β 1, 258-262, σχ. 2, πίν. 195 α και ΑΕ 1972, Χρονικά, 18, πίν. Κα. Hope Simpson- Dickinson, GAC, 173.

[129] Κουρουνιώτης, ΑΕ 1914, 107, εικ. 13-5. Sakellarakis 1992, 115, 146, αρ. 255. Επίσης, Κορρές Νέαι παρατηρήσεις επί της παραστάσεως πλοίου της ΥΕ ΙΙΙ Γ 1-2 πυξίδος εκ Τραγάνας Πύλου, Tropis 1, 1989, 177-202. Για τον ψευδόστομο βλ. Κουρουνιώτης, ΑΕ 1914, 109-110, εικ. 16-17.

[130] Βλ. Μαρινάτος ΠΑΕ (1960) 196 πίν. 153 α, όπου η απόδοση είναι διαφορετική από αυτή των πτηνών της Αγίας Τριάδας. Μάλιστα ο Μαρινάτος σημειώνει ότι αυτά αποδίδονται με τον «πατροπαράδοτο ΜΕ ρυθμό». Για το ίδιο βλ. αναφορά στην Κουντούρη 2002, (δ.δ.), 218-9.

[131] Δεϊλάκη, ΑΕ 1960, 133, πίν. 5: 21.

[132] Κεραμόπουλλος, ΑΔ 3 (1917) 156-7, εικ. 117, απεικονίζονται βαδίζοντα πτηνά σε ραμφόστομη οινοχόη του Τ. 14 Κολωνακίου. Επίσης Φαράκλας, ΑΔ 23 (1968) Β 1, 211, πίν. 161 α (όπου σε όστρακο διατηρείται τμήμα πτηνού, αποδιδόμενο με σκιαγραφία). Για το ίδιο αναφορά στον Akestr¨om, 1987, 64-5, εικ. 32.

[133] Από το τείχος Δυμαίων, βλ. Μαστροκώστας, ΑΔ 18 (1963), 113, πίν. 155 α (σε όστρακο κρατήρα, μοιάζουν με αυτά του Κλαδέου). Achaea, 69, 108 εικ. 194 c, 264 b (από νεκροταφείο Αιγίου και Τείχος Δυμαίων). Πρόσφατα από τη Βούντενη, στο δρόμο του τάφου 29, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ.), 600 αρ. 10).

[134] Μαρινάτος, ΠΑΕ (1963), 120 πίν. 93 (πτηνά σε κρατήρες από τους τάφους της Κουκουνάρας). Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 338-342 εικ. 102.

[135] Akestr¨om, 1987, 73-5, εικ. 39:1-3.

[136] Περατή Β, 148-150.

[137] Popham, BSA 66 (1971), 340, πίν. 54 3-5.

[138] Popham, BSA 60 (1965), 329, 331-2, εικ. 8 (60), 9, πίν. 84 και 85 α (ΙΙΙ Γ). Popham, BSA 62 (1967), 346 εικ. 5 (15), 348 εικ. 6 (15) 350 εικ. 7 (11) (ΙΙΙ Β-Γ). Τζεδάκις, ΑΔ 25 (1970) Β 2, 468-9, πίν. 410 α-β (πυξίδα ΥΜ ΙΙΙ Β από Καλάμιον Χανίων). Τζεδάκις, ΑΔ 26 (1971), Β 2, 516, πίν. 527 γ (σε λάρνακα ΙΙΙ Α από τους Αρμένους). Schachermeyr F. 1979, 136 εικ. 29 (ΙΙΙ Γ από Καρφί).

[139] Βλ. Χαριτωνίδης, ΑΔ 17 (1961-2) Α, 43 σχ. 4, πίν. 17 (ΙΙΙ Α 1-2). Vermeule-Karageorghis, MPVP, XII. 25.

[140] Vermeule-Karageorghis, MPVP, XII. 1.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πτηνά αποδίδονται και σε άλλα αντικείμενα, όπως σε εγχειρίδιο από τον Καταρράκτη Φαρών,[143] την Πρόσυμνα,[144] αλλά και σε κοσμήματα.[145]
Στην Ηλεία, μεγάλη ποικιλία ως προς την απόδοση των πτηνών, παρατηρείται στην εικονιστική κεραμική από το μυκηναϊκό νεκροταφείο Τρυπών Κλαδέου.[146]
Η παρουσία πτηνών και ψαριών σε ταφικά αγγεία καταδεικνύει τη σχέση των συγκεκριμένων εικονιστικών θεμάτων με τον ταφικό εικονιστικό κύκλο.[147] Τα ίδια θέματα άλλωστε, συνδυασμός ψαριών και πτηνών εμφανίζονται σε αγγεία[148] αρκετά μάλιστα κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ στις Μυκήνες,[149] και σε ταφικές λάρνακες.[150]

Κυνήγι.
Οι σκηνές κυνηγιού που απεικονίζονται σε αγγεία είναι πολύ σπάνιες, ενώ περισσότερες είναι αυτές που διασώθηκαν σε τοιχογραφίες ή λάρνακες. Το κυνήγι, ως γνωστόν, είχε πολλαπλό ρόλο στη ζωή των Μυκηναίων, και ήταν άμεσα συνδεδεμένο με την κοινωνικο-οικονομική, πολεμική αλλά και θρησκευτική ζωή.[151]
Στα εικονιστικά θέματα του νεκροταφείου μας περιλαμβάνεται και μία σκηνή κυνηγιού, που απεικονίζεται κάτω από την οριζόντια λαβή του μεγάλου τετράωτου αμφορέα Π 4511, ο οποίος χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Υστερη περίοδο.[152]

---

[141] Καρδαρά, Απλώματα Νάξου, 65-7, εικ. 27-8. Βλ. Βλαχόπουλος, Περιφέρεια Β, 1999, 498, 512 εικ. 23 β.
[142] Βλ. Καραγιώργος, ΑΔ 24 (1969), Β 2, 493, πίν. 500 β. Πτηνά από αγγεία της Κύπρου εικονίζονται και στον Akestrom, 1987, 75, εικ. 39:4-7 (Μαρόνι, Έγκωμη), 77 εικ. 41.
[143] Achaea, 167, εικ. 321, 357.
[144] Prosymna 331-2, εικ. 458-9, πίν. ΙΙ.
[145] Ενδεικτικώς βλ. Κορρές, ΠΑΕ (1976), 526 (σύντομη αναφορά για τα χρυσά, με διακόσμηση πτηνών, ελάσματα της Περιστεριάς
[146] Βικάτου, 1998, 356. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β 1, πίν. 95 δ, 97 γ. Επίσης μεγάλος αριθμός οστράκων και αγγείων, κυρίως δίωτων και τετράωτων αμφορέων προέρχονται από ανασκαφή της συγγραφέως στο νεκροταφείο των ετών 2000, 2002 και 2006 που δεν έχει ακόμη δημοσιευτεί. Το πρωιμότερο δείγμα με απεικόνιση πτηνού στην Ηλεία είναι η πολύχρωμη πρόχους του Σαμικού (Γιαλούρης, ΑΔ 20 (1965), Α, 11), η οποία ωστόσο έχει εισαχθεί από Θήρα. Για την ίδια βλ. Ανδρέου ΑΑΑ 7 (1974), 418 και Lolos 1985, 473 εικ. 490-1.
[147] Για τη συμβολική σημασία των πτηνών, ως απεικόνιση της ψυχής ή απεικόνιση θεότητας, βλ. ενδεικτικώς σχόλια στο Webster, 1964, 42 (σχολιάζοντας τη σαρκοφάγο της Αγίας Τριάδας). Επίσης βλ. Gallou 2005, 38-40 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για την απεικόνιση πτηνών στην ταφική εικονογραφία.
[148] Το θέμα περισσότερο κοινό στις Κυκλάδες, και Κρήτη, ενδεκτικώς βλ. Αλεξίου, Κατσαμπά 1967, 50, 68 πίν.20-2, όπου σχόλια και βιβλιογραφία για την προέλευση του θέματος (πτηνών), που εμφανίζεται ήδη από την ΥΜ ΙΙ περίοδο. Arch.Rep. 1968/9 34, εικ. 46 (σε πρόχου από Κατσαμπά της ΥΜ ΙΙ). Επίσης βλ. Ντούμας, Φως Κυκλαδικόν, 1999, 55-73, όπου σε πίθο από το Ακρωτήρι απεικονίζονται πτηνά και δελφίνια (στιγμιότυπο αποθαλάσσωσης των πτηνών, μετά από ξαφνική εμφάνιση δελφινιών). Βλαχόπουλος, Περιφέρεια Α, 1994, 306 εικ. 10 (Νάξος, ΙΙΙ Γ). Vermeule-Karagheorghis, MPVP, 228, XIII.7 (αγγείο από Μίλητο). Akestrom, 1987, 71-2, εικ. 36 (όπου εικονίζεται ροδιακό κύπελλο που βρίσκεται στο Λονδίνο), 121.
[149] Crouwel 2007, 73-6 όπου και βιβλιογραφία, καθώς και εκτενής αναφορά στο λεγόμενο κλειστό ρυθμό, που συνήθως διακοσμείται με πτηνά και ψάρια.
[150] Βλ. σχετική ανάλυση στον Ρεθεμιωτάκης, ΑΔ 34 (1979), Α, 247.
[151] Morris 1990, 149-156 (αναφέρονται οι παραστάσεις κυνηγιού σε τοιχογραφίες, και σχόλια για το κυνήγι στη μυκηναϊκή κοινωνία, τον οπλισμό των κυνηγών, με αφορμή τη μελέτη τμήματος τοιχογραφίας των Μυκηνών, όπου απεικονίζεται οπλισμένη γυναικεία μορφή φέρουσα οδοντόφρακτο κράνος). Για τη συμβολική σημασία του κυνηγιού στις θρησκευτικές τελετές βλ. Marinatos 1986, 42-9. Για το συμβολισμό των σκηνών κυνηγιού, γενικότερα βλ. Laffineur, Πρακτικά Γ Συνεδρίου Πελ/κών, 170-1. Για απεικονίσεις κυνηγιού σε αμφοροειδείς κρατήρες βλ. A. Akestrom, 1987, 60, 83-4.
[152] Στην παρούσα μελέτη κάνομε απλά μία σύντομη αναφορά στην παράσταση, για να έχομε ολοκληρωμένη εικόνα για τα εικονιστικά θέματα του νεκροταφείου, δεδομένου ότι ο αμφορέας Π 4511 προέρχεται από τον τάφο 25, που δεν συμπεριλαμβάνεται στη μελέτη. Για μία πρώτη αναφορά στο εύρημα, βλ. Αραπογιάννη, ΑΔ 47 (1992), 118 πίν. 37 στ. Αραπογιάννη 2006, 156.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κάτω από την άλλη λαβή, αντιδιαμετρικά τοποθετημένη προς την προαναφερθείσα παράσταση, απεικονίζεται ανδρική μορφή με υψωμένα τα χέρια.
Στη σκηνή του κυνηγιού παριστάνεται ένας άνθρωπος, ο οποίος κρατά στο αριστερό του προτεταμένο χέρι ένα κυκλικό αντικείμενο, ενώ το δεξί το έχει υψωμένο κρατώντας ένα μακρύ αντικείμενο, πιθανόν ξίφος. Η μορφή είναι ελαφρώς γερμένη μπροστά και ακολουθείται από δύο πτηνά, που έχουν ωστόσο αποδοθεί περισσότερο σαν ζώα. Έχουν πολύ ψηλό λαιμό με μακρύ ρύγχος και επίσης ψηλά πόδια. Όλες οι μορφές αποδίδονται με σκιαγραφία.
Οι μορφές στον τετράωτο αμφορέα του Τ. 25, με τη σκηνή κυνηγιού μοιάζουν με εκείνες τις πρωτόγονες μορφές που απεικονίζονται σε μαρμάρινες πλάκες από την Κορυφή τ' Αρωνιού (Νάξος).[153] Σκηνή κυνηγιού εμφανίζεται στον κρατήρα από την Πύλο,[154] σε κρατήρα από τα Μουλιανά.[155]

Σκύλος (βλ. φυλλάδιο 18 σελ. 2).
Η απεικόνιση του πιστού συντρόφου του ανθρώπου σε μυκηναϊκά αγγεία ή σαρκοφάγους δεν είναι σπάνια, κυρίως σε παραστάσεις κυνηγιού, όπου επιτίθενται σε άλλα ζώα ή συνοδεύουν τον κυνηγό.[156] Εκτός από σκηνές κυνηγιού, εμφανίζονται και σε σκηνές ταφικού περιεχομένου (βλ. παρακάτω υποσημειώσεις κεφαλαίου για την σκηνή πρόθεσης).
Η εμφάνιση του ζώου αυτού στην τέχνη απαντάται ήδη από την ΠΕ ΙΙ περίοδο σε πίθο από τη Ραφήνα.[157] Σκύλοι εικονίζονται σε διάφορα αγγεία, όπως σε εικονιστική πρόχου από την Αργολίδα,[158] σε όστρακο κρατήρα από τις Μυκήνες της ΙΙΙ Γ,[159] σε όστρακο κρατήρα από Τίρυνθα,[160] στον κρατήρα από την Πύλο[161], σε όστρακα ανοικτού αγγείου από Βούντενη,[162] σε κρατήρα από τη θέση Aradippo,[163] αλλά και σε αρκετές τοιχογραφίες, όπου ο σκύλος απεικονίζεται με τριγωνική σχεδόν κεφαλή και λογχοειδή αυτιά.[164] Ωστόσο από τις γνωστές απεικονίσεις και από τις προαναφερθείσες ο εικονιζόμενος στην πρόθεση δε βρίσκει ακριβή παράλληλα.

Αιγοειδή (βλ. φυλλάδιο 18 σελ. 2).
Αιγοειδές απεικονίζεται στον εικονιστικό κρατήρα με την παράσταση της πρόθεσης (για τον τρόπο απόδοσης και περισσότερα παράλληλα βλ. σχετικό κεφάλαιο).
Τα αιγοειδή γίνονται δημοφιλή στη διάρκεια της λεγόμενης "Pastoral» περιόδου της Κύπρου – Ανατολής,[165] μεταξύ του 1250-1220 π. Χ.

---

[153] Ντούμας, ΑΔ 18 (1963) Β 2, 276, 278, πίν. 321 α-β. Η πρώτη απεικονίζει παράσταση χορού και η δεύτερη κυνηγιού. Οι μορφές μοιάζουν και με εκείνες της σκηνής πρόθεσης.
[154] PN III, 232-233, εικ. 289 a-e.
[155] Schachermeyr 1979, 176.
[156] Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 723-5, 812-4 όπου στις Μυκήνες εμφαν΄ζιονται κυρίως σε σκηνές με άρματα και κάτω από άλογα.
[157] Θεοχάρης, ΠΑΕ (1954), 111 εικ. 8. Η μορφή του ζώου είναι εγχάρακτη και αποδίδεται φυσιοκρατικά.
[158] Ζαούρης, 1987, 139-149.
[159] Vermuele-Karageorghis, MPVP, 223, XI:70.
[160] Vermeule-Karageorghis, MPVP, 215 (με βιβλιογραφία) X.1
[161] PN III, 229, πίν. 289 a-e. Το ίδιο και Vermeule-Karagheorghis, MPVP, 224, XI.80.
[162] Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 596, 598.
[163] Τώρα στο Λούβρο, βλ. Vermuele-Karageorghis, MPVP, V: 60.
[164] Από την Πύλο, PN II, πίν. 133:12C43, 137:41-40C64. Από την Τίρυνθα βλ. Tiryns II, πίν. XIV:6.
[165] Βλ. σχετικώς Vermeule-Karageorghis, MPVP, 3. Στο ίδιο βλ. VI:25 όπου σε όστρακο από κρατήρα από τη Hala Sultan Tekke της ΙΙΙ Β απεικονίζεται αιγοειδές ανάμεσα σε ανθρώπινη μορφή και άλογο. Στο BCH 31 (1907) 118, εικ. 1-2 εικονίζεται σε αμφοροειδή κρατήρα από την Κρήτη της ΥΜ ΙΙΙ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

περιόδου, αιγοειδή με φυσιοκρατική όμως απόδοση. Γενικώς για την απεικόνιση των αιγοειδών, βλ. πρόσφατη δημοσίευση Lefkandi IV, 2006, 241-2 με βιβλιογραφία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΠΡΟΘΕΣΗΣ-ΕΚΦΟΡΑΣ.

Η παράσταση πρόθεσης.

Η μελέτη των ταφικών εθίμων της Μυκηναϊκής εποχής, αποτελεί αναμφίβολα ένα από τα πλέον ενδιαφέροντα κεφάλαια της Μυκηναϊκής αρχαιολογίας, και έχει απασχολήσει αρκετά την έρευνα, με αποτέλεσμα να έχομε πλήθος μελετών με διαφορετικές προσεγγίσεις στο θέμα.

Στα ταφικά έθιμα, που αντανακλούν τις μεταφυσικές δοξασίες σχετικά με τη μεταθανάτιο ζωή, τον αποχωρισμό από τον κόσμο των ζωντανών, το ταξίδι τους στο βασίλειο των νεκρών, και τη διάρκεια αυτού του ταξιδιού, υπάρχει συνολική συμμετοχή της κοινωνίας. Επομένως αναπόφευκτη είναι η σύνδεσή τους με την πολιτιστική ταυτότητα ενός λαού. Κατ' επέκταση, το ταφικό τελετουργικό καθορίζεται από τις δοξασίες αυτές, επιπλέον τις θρησκευτικές, αλλά και από την κοινωνικοπολιτική και οικονομική θέση του ατόμου στη μυκηναϊκή κοινωνία.[1]

Ελλείψει γραπτών πηγών για το συγκεκριμένο θέμα θα βασιστούμε αποκλειστικά στην υλική μαρτυρία, το σχετικό κτερισματικό υλικό που έχομε για τη Μυκηναϊκή εποχή και σχετίζεται με τα ταφικά έθιμα και το ταφικό τελετουργικό. Η υλική αυτή μαρτυρία δεν χαρακτηρίζεται φτωχή, αλλά ούτε και πλούσια. Ωστόσο, η ανασκαφική έρευνα φέρνει συνεχώς στο φως νέες πηγές πληροφοριών για τα ταφικά έθιμα.

Ο μυκηναϊκός εικονογραφικός κύκλος της ταφικής τελετουργίας απαρτίζεται από τις αφηγηματικές σκηνές των λαρνάκων, κυρίως της Τανάγρας, και από μερικά εικονιστικά αγγεία.

Ευτυχής συγκυρία για τη μελέτη μας, και για το κεφάλαιο των ταφικών εθίμων της μυκηναϊκής αρχαιολογίας αποτελεί η εύρεση των δύο σπουδαίων ευρημάτων που θα παρουσιάσομε παρακάτω: ο **κρατήρας της πρόθεσης και ο αμφορέας της εκφοράς**. Πρόκειται για δύο μοναδικές εικονιστικές παραστάσεις, χωρίς προηγούμενο στην ταφική εικονογραφία της Μινωικής Κρήτης και της μυκηναϊκής Ελλάδας, η μελέτη και η ανάλυση των οποίων αναμφισβήτητα αποτελούν γοητευτική πρόκληση. Οι παραστάσεις πρόθεσης και εκφοράς έρχονται να καλύψουν ένα μεγάλο κενό της ταφικής τελετουργίας. Αυτό που μεσολαβούσε μεταξύ του θανάτου και της αποθέσεως του νεκρού στον τάφο, εφόσον οι περισσότερες πληροφορίες για την κηδεία, που προέρχονται από τα ανασκαφικά δεδομένα και τη μελέτη του υλικού από τα μυκηναϊκά νεκροταφεία, αφορούν την τελευταία φάση της διαδικασίας, δηλαδή αυτή καθεαυτή την ταφή. Τα πήλινα ειδώλια των θρηνωδών και οι αφηγηματικές σκηνές των λαρνάκων της Τανάγρας, μας έδιναν χρήσιμες πληροφορίες και αποδείκνυαν τη συνήθεια θρηνολόγησης των νεκρών, ταφικό έθιμο γνωστό κυρίως από τους ιστορικούς χρόνους.

Όταν το 1990 ήλθαν στο φως μερικά όστρακα κρατήρα, από το δρόμο του θαλαμωτού τάφου 5, κανείς δεν φαντάστηκε την παράσταση που θα αντικρίζαμε μετά τον πρώτο καθαρισμό του ευρήματος: τη μοναδική μέχρι σήμερα πολυπρόσωπη παράσταση πρόθεσης σε αγγείο Μυκηναϊκών χρόνων.

Μερικά χρόνια αργότερα το 1998, η συγγραφέας διενήργησε σωστική ανασκαφή στο γνωστό από τη δεκαετία του '60 νεκροταφείο θαλαμωτών τάφων Τρυπών Κλαδέου. Αρχίζοντας την ανασκαφή στο δρόμο του θαλαμωτού τάφου 7, που βρισκόταν παραπλεύρως αγροτικού δρόμου (και για το λόγο αυτό ο δρόμος διατηρείτο κατά το ήμισυ), μετά την αφαίρεση του πρώτου επιφανειακού στρώματος και πλησίον του μετώπου, ήλθαν στο φως μερικά όστρακα από μεγάλο αγγείο. Μετά τον καθαρισμό τους, η σκηνή που διαγραφόταν πάνω σε αυτά ήταν ακόμη πιο απίστευτη από την

[1] Βλ. σχετικά Cavanagh 1998, 103 κ. ε. με προηγούμενη βιβλιογραφία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πρώτη της Αγίας Τριάδας. Δύο ανδρικές μορφές μετέφεραν στον ώμο τους φορείο, μέσα στο οποίο βρισκόταν ο νεκρός και πίσω τους ακολουθούσαν οι θρηνήτριες. Οι άλλες δύο μορφές που βρίσκονταν μπροστά δεν σώθηκαν.
Η σημασία των δύο συγκλονιστικών παραστάσεων είναι διττή. Αφενός έγκειται στον εμπλουτισμό των γνώσεών μας για το εικονογραφικό πρόγραμμα της ταφικής τελετουργίας, και αφετέρου στην ανασύνθεση της εικόνας της μυκηναϊκής κοινωνίας, μέσα από τα κρατούντα ταφικά έθιμα, τις επικρατούσες αντιλήψεις για το θάνατο και τις τιμές προς τους νεκρούς.

Η σκηνή της Πρόθεσης (βλ. σχ. 25, 104 α-β).
Η σπάνια ζωγραφική παράσταση της πρόθεσης σώζεται πάνω σε τμήμα κρατήρα, ο οποίος βρέθηκε στο δρόμο του Τ. 5.
Δέκα πέντε όστρακα συγκολλήθηκαν και αποτέλεσαν δύο μεγάλα κομμάτια. Το πρώτο (Π 7273 α, βλ. σχ. 1, εικ. 1-5), αποτελούμενο από δέκα τρία όστρακα[2] (μήκ. 0,45 μ., ύψ. 0,16 μ.) απεικονίζει την πρόθεση και το θρήνο του νεκρού. Το δεύτερο κομμάτι (Π 7273 β, βλ. σχ. 2, εικ.6), αποτελούμενο μόνο από δύο όστρακα (μήκ. 0,145 μ. και ύψ. 0,14 μ.) προέρχεται από την άλλη όψη του αγγείου και απεικονίζει άλογα και ψάρια. Τα υπόλοιπα όστρακα (Π 7273 γ-ζ, βλ. σχ. 3, εικ. 7), που δεν συγκολλούνται μεταξύ τους, προέρχονται και αυτά από την πίσω όψη του κρατήρα. Η διάμετρος του αγγείου υπολογίζεται στα 0,35 μ.
Ο πηλός του κρατήρα είναι αρκετά καθαρός, ανοικτός κεραμόχρωμος (όπως άλλωστε ο πηλός των περισσοτέρων αγγείων της Αγ. Τριάδας), το αλείφωμα ανοικτότερης απόχρωσης και η βαφή διακόσμησης ερυθρή έως μελανή. Μάλιστα σε όστρακο της κύριας όψης του αγγείου, διακρίνεται καθαρά το σημείο όπου η βαφή από ερυθρωπή γίνεται σχεδόν μελανή, λόγω ανομοιομερούς οπτήσεως.
Εσωτερικά ο κρατήρας ήταν ολόβαφος με καστανομέλανη βαφή.
Ο κρατήρας ανήκει στο σχήμα 282 του Furumark, με βαθύ ημισφαιρικό σώμα, οριζόντιες λαβές κυκλικής διατομής και ελαφρώς αποστρογγυλεμένο έξω νεύον χείλος. Η επιφάνεια του χείλους διακοσμείται με κρόσσια και κάτω ακριβώς περιτρέχεται από πλατιά ταινία. Μεταξύ των λαβών υπάρχει η γραπτή ζώνη ύψ. 0,9 μ., η οποία εκτείνεται μέχρι τη μέγιστη διάμετρο του αγγείου, όπου σχηματίζεται ελαφρά γωνίωση. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η γωνίωση στην κύρια όψη του αγγείου σχηματίζεται σε απόσταση 0,125 μ. από το χείλος, ενώ στην πίσω πλευρά, που διακοσμείται με ζώα και ψάρια, η γωνίωση σχηματίζεται στα 0,105 μ.. Υπάρχει δηλαδή μία διαφορά δύο εκατοστών, η οποία δημιουργήθηκε κατά τη διάρκεια της κατασκευής του σκεύους. Αυτή η διαφορά, προκάλεσε έντονους προβληματισμούς, για το αν τα όστρακα ανήκουν στον ίδιο κρατήρα. Ωστόσο ο πηλός, το αλείφωμα, το πάχος των τοιχωμάτων και η κλίση του χείλους, συνηγορούν στο ότι πρόκειται για το ίδιο αγγείο.[3]
Κάτω από τη γραπτή ζώνη υπάρχουν ταινίες. Όπως φαίνεται στο σωζόμενο τμήμα, οι λαβές περιβάλλονταν από δακτύλιο. Η βάση του αγγείου δεν σώζεται. Πιθανότατα

[2] Στην πρώτη παρουσίαση του οστράκου από τον έκτακτο αρχαιολόγο και ανασκαφέα του Τ. 5 Χρ. Σχοινά, αναφέρεται ότι το πρώτο κομμάτι αποτελείται από εννέα όστρακα, βλ. Χ. Σχοινάς, Περιφέρεια Α, 1994, 257-262. Στη συνέχεια όμως βρέθηκαν και άλλα όστρακα, προερχόμενα από το δρόμο του τάφου, τα οποία συγκολλούνταν.
[3] Για το σχήμα του κρατήρα με γωνίωση στη μέγιστη διάμετρο, μοναδική παραλλαγή για το πρώτο μισό της ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέσης, βλ. Mountjoy, ΜΓΚ 162, 181, εικ. 224 (φάση Rutter 4 α). Ο τύπος συνήθως φέρει σχετικά στενή γραπτή ζώνη. Για το σχήμα πρβλ. και Tiryns VI, 132 εικ. 3, U 1, πίν. 60.1

όμως ήταν δαχτυλιόσχημη. Ο τύπος του κρατήρα είναι αρκετά συνηθισμένος στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο και διακοσμείται με εικονιστικά θέματα.[4]

Η σκηνή της πρόθεσης (Π 773 α, σχ.1 εικ.1-5)[5].

Η παράσταση στην κύρια όψη του αγγείου, εκτυλίσσεται από τα δεξιά προς τα αριστερά και ακολουθεί την παρατακτική σύνθεση, η οποία υποδηλώνει στο θεατή αφενός την κινητικότητα, αφετέρου την αφηγηματικότητα και την ανάγνωση της παράστασης από το σημείο αφετηρίας στα δεξιά, στο σημείο άφιξης στα αριστερά.[6]

Στη σκηνή συμμετέχουν συνολικά πέντε πρόσωπα, και στο κέντρο βρίσκεται ξαπλωμένος στη νεκρική κλίνη ο νεκρός. Από τους συμμετέχοντες οι δύο είναι άντρες και οι τρεις γυναίκες. Αν και το τμήμα του κρατήρα όπου διατηρήθηκε η παράσταση έχει συγκολληθεί σε αρκετά σημεία, και η βαφή έχει απολεπιστεί κατά τόπους, οι μορφές διακρίνονται αρκετά καλά.

Η πρώτη μορφή, της οποίας ευκρινέστατα διακρίνεται το φύλο (σχεδόν ιθυφαλλική), είναι αντρική και ξεπερνάει στο μέγεθος τις άλλες. Σώζεται σχεδόν ακέραιη, αφού λείπει μόνο μικρό τμήμα από τα κάτω άκρα (σωζόμενο ύψος μορφής 0,079 μ.). Το

---

[4] Πρβλ. Furumark MP, 50, εικ. 14. Επίσης Mountjoy MΓK, 162, 179 κ.ε. Ενδεικτικώς αναφέρουμε τον κρατήρα των πολεμιστών από τις Μυκήνες, καθώς και τον εικονιστικό κρατήρα από το θαλαμωτό τάφο Κ 2 του Άνω Εγκλιανού (Βαγενά). Βλ. Sakellarakis 36-37, όπου και σχετική βιβλιογραφία και PN ΙΙΙ, 1973, 229, εικ. 289 α-ε αντίστοιχα. Γενικότερα ωστόσο τα εικονιστικά θέματα εμφανίζονται σε αμφοροειδείς κρατήρες, βλ. σχετική μελέτη του Akestrom, 1987. Επίσης σε πρόσφατη ανασκαφή της Ζ Εφορείας Αρχ/των, Μυκηναϊκού νεκροταφείου στη θέση Τρύπες Κλαδέου (περιοχή Ολυμπίας) βρέθηκαν στους δρόμους των τάφων αρκετά κομμάτια από κρατήρες αυτού του τύπου. Ο κρατήρας της Αγίας Τριάδας δεν μπορεί να ανήκει στο σχήμα 9 του Furumark, όπως αναφέρει ο ανασκαφέας (βλ.. σημ. 2), δεδομένου ότι σε ένα από τα όστρακα διατηρείται η ρίζα της λαβής. Επίσης ο δακτύλιος που σώζεται δεξιά της πρώτης ανδρικής μορφής της παράστασης, πρέπει να περιέβαλε οριζόντια λαβή.

[5] Η πρώτη σύντομη παρουσίαση του ευρήματος έγινε από τον Σχοινά, Περιφέρεια Α, 1994, 257-262. και η πρώτη δημοσίευση από την συγγραφέα, πρβλ. Βικάτου 2001 α, 273-285.

[6] Για τη σύνθεση των εικονιστικών θεμάτων (αντιθετική και παρατακτική) πρβλ. σχόλια και βιβλιογραφία στην Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 21-2. Οι αφηγηματικές συνθέσεις, κατά κανόνα εξελίσσονται από αριστερά προς τα δεξιά. Στις Μυκήνες μόνο μία παράσταση, με σκηνή άρματος και πεζούς άνδρες, εξελίσσεται από δεξιά προς τ' αριστερά, πρβλ. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 716, 826.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σώμα του άνδρα αποδίδεται μετωπικά, ενώ το κεφάλι του είναι στραμμένο προς τ' αριστερά του. Τα χέρια είναι σηκωμένα προς τα πάνω, λυγισμένα στου αγκώνες, και η κάθε παλάμη έχει από τέσσερα δάχτυλα. Στο αριστερό χέρι η μορφή αυτή κρατά ένα αντικείμενο, πιθανόν σφὺροπέλεκυ ή ροπαλόμορφη σφύρα.[7] Ο άνδρας φορά κροσσωτό ένδυμα, το οποίο καλύπτει μόνο τους γοφούς. Τα πόδια του είναι αρκετά χοντρά, ελαφρώς λυγισμένα, το σώμα λεπτό και ο λαιμός του ιδιαίτερα ψηλός και λεπτός. Στο πρόσωπο δεν αποδίδονται με λεπτομέρεια τα χαρακτηριστικά του, παρά μόνον το γένι, το μάτι με εξηρημένο κύκλο ελλειψοειδούς σχήματος, με στιγμή στο κέντρο για την ίριδα, και τα μαλλιά του αποδίδονται με δέκα ακτινωτά γραμμίδια. Η μορφή είναι ολόβαφη εκτός από το μάτι. Είναι φανερό ότι ο καλλιτέχνης προσπάθησε να αποδώσει μία μορφή με έντονη κίνηση. Ο σφυροπέλεκυς που κρατά, ιερό σύμβολο, προφανώς του προσδίδει κάποια ιδιότητα: ιερέας ή προεξάρχων του θρήνου. Θα μπορούσε όμως να είναι και το πρόσωπο που θα τελέσει τη θυσία του ζώου που ακολουθεί.

Η δεύτερη μορφή βρίσκεται κάτω από το αριστερό χέρι του άνδρα και είναι μικρότερη σε μέγεθος (ύψος 0,053 μ.). Πρόκειται για θρηνωδό, η οποία είναι πολύ μικρή σε μέγεθος σε σχέση με τις άλλες μορφές, πιθανότατα επειδή δεν υπήρχε αρκετός χώρος, εφόσον βρίσκεται κάτω ακριβώς από το χέρι του ιερέα. Η μορφή αποδίδεται μετωπικά. Με το αριστερό της χέρι σηκωμένο και λυγισμένο ακουμπά το κεφάλι της, ενώ το δεξί της χέρι, που είναι επίσης ανασηκωμένο, ακουμπά την κλίνη. Φοράει μακρύ ένδυμα. Το κεφάλι της είναι κυκλικό, χωρίς μαλλιά και αποδίδεται μόνο το μάτι και το στόμα. Η διαφοροποίηση, εικονογραφικά, της μορφής από τις υπόλοιπες θρηνωδούς, που απεικονίζονται και θα δούμε στη συνέχεια, ενδεχομένως έχει γίνει εσκεμμένα από τον ζωγράφο. Δεν είναι απίθανο το χαμηλό ύψος και το χωρίς μαλλιά κεφάλι, να αποδίδει παιδική μορφή,[8] που κάνει την κίνηση των θρηνωδών.

Ακολουθεί η νεκρική κλίνη, που καταλαμβάνει το κέντρο της παράστασης, πάνω στην οποία βρίσκεται ο νεκρός (ύψος κλίνης 0,085 μ., μήκος 0,075 μ.). Η κλίνη έχει κοντά, σχεδόν ημισφαιρικά, πόδια (αποδίδονται μόνο τα δύο από τα τέσσερα), που στηρίζονται πάνω σε δύο ορθογώνια αντικείμενα, τα οποία έχουν ελαφρώς υπερυψωμένες τις πλάγιες όψεις. Η μπροστινή όψη της κλίνης διακοσμείται με τεθλασμένη γραμμή, που ενδεχομένως αποδίδει το στρώμα. Μία άλλη, παχιά, γραμμή αρχίζει από το ένα και καταλήγει στο άλλο της άκρο πάνω από το νεκρό, διαγράφοντας ημικύκλιο και ίσως αποδίδει το κάλυμμα. Κάτω από την κλίνη, μεταξύ των δύο ορθογωνίων στηριγμάτων είναι ξαπλωμένος με το κεφάλι όρθιο ένας σκύλος, που στρέφεται προς τα δεξιά της παράστασης. Τα αυτιά του είναι όρθια και μυτερά και τα πόδια του απλωμένα, μία συνήθης στάση ανάπαυσης του ζώου.

Πάνω στη νεκρική κλίνη ξαπλωμένος σε ύπτια θέση, με το κεφάλι προς τα δεξιά είναι ο νεκρός (μήκος μορφής 0,068 μ.). Δεν στηρίζεται σε προσκέφαλο και έχει τα πόδια του ελαφρώς λυγισμένα. Το αριστερό του χέρι εκτείνεται παράλληλα με το σώμα, ενώ το δεξί του, σηκωμένο και λυγισμένο, ακουμπά στο κεφάλι του.[9] Η ανδρική αυτή μορφή είναι όμοια με την πρώτη μορφή της παράστασης ως προς τον τρόπο που

---

[7] Μάντη-Πλάτωνος, ΑΕ 1981, 74-83 σχόλια για τις τελετουργικές σφύρες και ρόπαλα στο μινωικό κόσμο.

[8] Όπως αρχικά είχε υποστηριχτεί από το Χ. Σχοινά στην πρώτη παρουσίαση του ευρήματος, βλ. Σχοινάς, Περιφέρεια Α 1994, 258. Αντίθετα η συγγραφέας στη δημοσίευση του ευρήματος, Βικάτου 2001 α, 276 αναφέρει ότι πρόκειται για θρηνωδό. Θεωρώ όμως, μετά τη διεξοδική μελέτη του ευρήματος ότι δεν πρέπει να αποκλειστεί η αρχική υπόθεση, απεικόνισης παιδιού, γεγονός που θα κατεδείκνυε τη συνολική συμμετοχή της κοινωνίας στο πένθος.

[9] Για ταφή με το χέρι προς το πρόσωπο βλ. Δεϊλάκη 1980, 140 (Άργος).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αποδίδονται τα γένια, τα μαλλιά αλλά και το κροσσωτό ένδυμα, που τυλίγει τους γοφούς.
Στη συνέχεια, προς τα αριστερά απεικονίζονται δύο θρηνωδοί. Η πρώτη αποδίδεται μετωπικά και το κεφάλι της είναι στραμμένο προς την πλευρά του νεκρού (σωζόμενο ύψος 0,082 μ.). Το αριστερό της χέρι είναι σηκωμένο και προτεταμένο προς αυτόν με την παλάμη στραμμένη μπροστά και με τέσσερα δάχτυλα, ενώ το δεξί της, λυγισμένο και υπερβολικά μεγάλο, σχηματίζει ημικύκλιο και ακουμπά στα μαλλιά, τα οποία αποδίδονται με δύο, όχι ιδιαίτερα, μακριούς βοστρύχους, συγκρατημένους χαμηλά στον αυχένα. Μέτωπο και μύτη διαγράφουν σχεδόν ευθεία, ενώ η άκρη της μύτης είναι μυτερή και το στόμα δεν αποδίδεται. Η απόδοση της κεφαλής είναι σχεδόν πτηνόσχημη. Η γυναίκα φορά μακρύ φόρεμα και τα πόδια από τις κνήμες και κάτω δεν διατηρήθηκαν. Πίσω και σχεδόν στη μέση της, διακρίνονται δύο καμπύλες ταινίες, που πιθανόν να έχουν σχέση με το ένδυμά της (στο σημείο αυτό, το όστρακο έχει συγκολληθεί και λείπει μικρό τμήμα).
Ακολουθεί ακόμη μία γυναικεία μορφή παρόμοια με την προηγούμενη (ύψος 0,082 μ.). Το σώμα της αποδίδεται μετωπικά με το κεφάλι στραμμένο προς το νεκρό. Το δεξί της χέρι με τρία δάχτυλα, είναι λυγισμένο προς τα πάνω και το αριστερό προτεταμένο λοξά προς τα πάνω και προς το νεκρό. Φορά μακρύ ένδυμα, που δένει στη μέση. Οι άβαφες κατακόρυφες λουρίδες σε τρία σημεία αποδίδουν κάποιο σχέδιο ή διακόσμηση του ενδύματος. Η κόμμωση μοιάζει με εκείνη της προηγούμενης μορφής, με τη διαφορά ότι οι βόστρυχοι στερεώνονται ψηλά στο κεφάλι, δημιουργώντας κρωβύλο (κότσο). Φαίνεται ότι και η γυναίκα αυτή κάνει κάποια κίνηση προς το μέρος του νεκρού. Από τη μορφή λείπουν τα πέλματα.
Μετά τις θρηνωδούς εικονίζεται ένα αιγοειδές (τράγος ;), με ψηλό λεπτό λαιμό, μακριά, ελαφρώς καμπύλα κέρατα, γένι, μακρύ σώμα και κοντή ουρά (ύψος ζώου 0,072 μ., μήκος 0,095 μ.). Πρόκειται για το ζώο που θα θυσιαστεί και στη συνέχεια θα αποτελέσει το νεκρόδειπνο των συγγενών. Ακολουθεί αντρική μορφή, από την οποία σώζονται μόνο το ένα πόδι και τμήμα του άλλου. Η μορφή κατευθύνεται προς το κέντρο της παράστασης, και πιθανότατα οδηγούσε με σχοινί το ζώο, όπως φαίνεται από ένα τμήμα του που σώζεται στο λαιμό του. Εδώ φαίνεται ότι ολοκληρωνόταν η κεντρική παράσταση του αγγείου, εφόσον δεν υπάρχει αρκετός χώρος μέχρι τη λαβή, όπου θα μπορούσε να υπάρχει και άλλη μορφή. Όλες οι μορφές είναι ολόβαφες και αποδίδονται με την τεχνική της σκιαγραφίας (Silhouette Style).

Πομπή ζώων (Π 7273 β-ζ, σχ. 2,3, εικ. 6,7).
Από την πίσω όψη του κρατήρα διατηρήθηκαν έξι όστρακα διακοσμημένα με μορφές ζώων και συγκεκριμένα αλόγων, σε πομπή. Ανάμεσά τους διακρίνονται ψάρια. Οι μορφές αποδίδονται με μελανή βαφή.
Π 7273β.

Όστρακο συγκολλημένο από δύο τεμάχια (μέγιστο σωζόμενο ύψ. 0,143 μ., μέγ. σωζ. πλ. 0,144 μ.). Σώζονται αποσπασματικά δύο άλογα και τρία ψάρια. Από το πρώτο άλογο σώθηκε σχεδόν ολόκληρο το σώμα του. Λείπουν τα μπροστινά πόδια, ο λαιμός και το κεφάλι. Από το δεύτερο σώζεται τμήμα του σώματος, ο λαιμός και το κεφάλι, ενώ λείπει το πίσω μέρος του σώματος και τα πόδια. Ωστόσο επειδή τα τμήματα που λείπουν από το ένα άλογο σώζονται

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στο άλλο, έχουμε μία πλήρη εικόνα της μορφής τους και του τρόπου απόδοσης.
Το σώμα τους είναι λεπτό και μακρύ, αρκετά ψηλός και ιδιαίτερα λεπτός ο λαιμός τους και τα πόδια κοντά για τόσο μακρύ σώμα. Το κεφάλι είναι σχεδόν στρογγυλό με ιδιαίτερα λεπτό ρύγχος που θυμίζει περισσότερο ρύγχος πτηνού παρά αλόγου. Μία στρογγυλή κουκκίδα με περίγραμμα στη μέση του κεφαλιού αποδίδει το μάτι. Η χαίτη τους αποδίδεται με κρόσσια πιο μακριά στο πίσω μέρος του λαιμού και πιο κοντά πάνω στο κεφάλι. Παρόμοια είναι η απόδοση της ουράς. Πάνω και κάτω από το σώμα του πρώτου αλόγου απεικονίζονται δύο ψάρια, τα οποία είναι στραμμένα προς την ίδια κατεύθυνση που προχωρούν τα άλογα. Και τα δύο αποδίδονται με περίγραμμα και στο εσωτερικό υπάρχει μία κυματοειδής γραμμή. Ωστόσο διαφέρουν στο σχήμα (διαφέρει η καμπύλη της ράχης τους). Επίσης πίσω από το κεφάλι του δεύτερου αλόγου σώζεται το ρύγχος ενός τρίτου ψαριού.

Π 7273 γ.
Όστρακο συγκολλημένο από δύο κομμάτια (μέγ. σωζ. ύψ. 0,085 μ., μεγ. σωζ. πλ. 0,102 μ.). Σώζεται τμήμα από σώμα αλόγου με τα μπροστινά του πόδια. Δεξιά του, διακρίνεται μικρό τμήμα ποδιού από άλλο ζώο (άλογο;), το οποίο προπορευόταν. Κάτω από τα άλογα δύο ταινίες.

Π 7273 δ.
Όστρακο από το πάνω μέρος (χείλος) του κρατήρα (μέγ. σωζ. ύψ. 0,039 μ., μεγ. σωζ. πλ. 0,102 μ.). Διακρίνεται η διακόσμηση του χείλους και η ταινία που το περιτρέχει καθώς και τμήμα από κεφάλι, πιθανότατα ανθρώπινης μορφής (τα μαλλιά αποδίδονται κατά τον ίδιο τρόπο με τις ανδρικές μορφές της κύριας όψης).

Π 7273 ε.
Όστρακο από το σώμα του κρατήρα (πιθανότατα κάτω από τη λαβή, μέγ. σωζ. ύψ. 0,036 μ., μέγ. σωζ. πλ. 0,056 μ.). Διακρίνονται δύο ταινίες ελαφρώς λοξές, σε κάθετη διάταξη (διακόσμηση θυσάνου;).

Π 7273 ζ.
Μικρό όστρακο από το σώμα του κρατήρα (μέγ. σωζ. ύψ. 0,025 μ., μεγ. σωζ. πλ. 0,047 μ.). Σώζεται βαφή ερυθρού χρώματος στην επιφάνειά του.
Στον κρατήρα ανήκουν και τα όστρακα με αρ. Π 6274δ (έχει συγκολληθεί στο μεγάλο κομμάτι Π 7273 α) και Π 6274 ε (σωζ. ύψ. 0,047 μ., μεγ. σωζ. πλ. 0,077 μ.). Το τελευταίο προέρχεται από το κέντρο της πίσω όψης του αγγείου. Στην επιφάνειά του διατηρήθηκαν τμήματα από μια πλατιά και μία πιο στενή ταινία.

Όπως προκύπτει από την παραπάνω περιγραφή, το θέμα που διακοσμούσε την κύρια όψη του αγγείου είναι η σκηνή της πρόθεσης του νεκρού, ο επικήδειος θρήνος. Θέμα ιδιαίτερα αγαπητό στη Γεωμετρική εποχή[10], εφόσον κυριαρχεί στη διακόσμηση μεγάλων ταφικών καρατήρων και αμφορέων, αλλά στη Μυκηναϊκή περίοδο γνωστό μόνο από ελάχιστες παραστάσεις που διασώθηκαν πάνω σε λάρνακες (στη λάρνακα από την Πηγή Ρεθύμνου και στις λάρνακες από τους τάφους 3 και 22 της Τανάγρας).[11]

---

[10] Βλ. ενδεικτικώς: Greek Burial Customs 58-60, 144. Ahlberg 1971. Coldstream 1968, 37 κ.ε. πίν. 6.

[11] Για τις λάρνακες της Τανάγρας βλ. Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1969), 14, πιν. 14 α. Του ιδίου ΠΑΕ (1970), 34, πιν. 48 α. Του ιδίου ΠΑΕ (1974), 22. Του ιδίου ΑΔ 25 (1970), Β, 222, πίν. 205-7. ΑΔ 26 (1971), Β, 215, πίν. 186 ε. ΑΔ 28 (1973), Β 1, 267, πίν. 221 και Σπυρόπουλος, ΑΑΑ III (1970), 185-7,

Η σκηνή βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη από τα δεξιά προς τα αριστερά και παίρνουν μέρος άνδρες και γυναίκες, ενώ απουσιάζουν τα παιδιά, αν τελικά η δεύτερη μορφή δεν απεικονίζει παιδί.[12] Αν όμως ευσταθεί η υπόθεση ότι η δεύτερη μικρότερη σε μέγεθος μορφή απεικονίζει παιδί, τότε έχομε καθολική συμμετοχή της μυκηναϊκής κοινωνίας στα ταφικά δρώμενα. Πριν προχωρήσομε στη θεματολογική ανάλυση της σκηνής θα επιχειρήσομε να βρούμε ορισμένα παράλληλα ως προς την απόδοση των μορφών.

Ανδρικές μορφές (ιερέας ή προεξάρχων του θρήνου και νεκρός).

Οι δύο ανδρικές μορφές της σκηνής αποδίδονται κατά τον ίδιο τρόπο: ίδια μαλλιά, γένια, και κροσσωτό ένδυμα. Σημειωτέον ότι ο νεκρός δεν φοράει σάβανο,[13] αλλά όμοιο ένδυμα με εκείνο της πρώτης μορφής. Είναι ξαπλωμένος στην κλίνη, με το κεφάλι προς τα δεξιά,[14] χωρίς κάποιο υποστήριγμα, όπως συμβαίνει συχνά στα Γεωμετρικά Χρόνια.[15] Τα μάτια αποδίδονται όπως στις μορφές της πρόθεσης στη λάρνακα από την Πηγή Ρεθύμνου.[16] Τα κοντά μαλλιά είναι παρόμοια με τα μαλλιά των μορφών σε αμφοροειδή κρατήρα από την Έγκωμη,[17] με μορφή σε έναν εικονιστικό αμφοροειδή κρατήρα από το Μαρώνι,[18] ενώ στην ηπειρωτική Ελλάδα παρόμοια είναι η απόδοση σε εικονιστικό κρατήρα από το Θέρμο της ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέσης περιόδου,[19] και είναι σχεδόν όμοια με εκείνα της μορφής, που σώζεται σε όστρακο κρατήρα από την Αμάρυνθο Ευβοίας.[20]

Με τον ίδιο τρόπο αποδίδονται τα μαλλιά ανδρικής μορφής από τοιχογραφία της ναυμαχίας της Θήρας,[21] αλλά και των ψαράδων σε υδρία από τη Νάξο.[22] Η απόδοση των μαλλιών παραπέμπει στην περικεφαλαία τύπου σκαντζόχοιρου.[23]

195, εικ. 15. Marinatos 1997, 282, εικ. 1. Cavanagh,1977, 416-421. Immerwahr 1990, 155-158 εικ. 41. Επίσης βλ. Λονάρδου-Παπαντωνίου, ΑΑΑ 6 (1973), 169-76 (αναφορά σε λάρνακα Συλλογής Πολίτου, προερχόμενη από Τανάγρα). Για τη λάρνακα της Πηγής βλ. Baxevani 1995, 27-33, εικ. 11. Watrous Hesperia 60 (1991), 292.

[12] Θα πρέπει να αναφερθεί ότι στις γνωστές γεωμετρικές παραστάσεις οι άνδρες έρχονται συνήθως από τα αριστερά προς τα δεξιά, μόνο με μία εξαίρεση στα ΥΓ και μία στα αρχαϊκά χρόνια, βλ. σχετικώς Σταμπολίδης 1996, 115.

[13] Στα έπη αναφέρεται ότι ο νεκρός φορούσε ένα άσπρο χιτώνα, σαν είδος σάβανου, που κάλυπτε το σώμα του νεκρού πριν και κατά τη διάρκεια της πρόθεσής του. Βλ. σχετικώς Andronikos, Totenkult, 7-9 με σχολιασμό και αναφορά στα σχετικά χωρία. Επίσης γενικώς για την ένδυση του νεκρού βλ. Garland, GWD, 24, 139. Για τα Γεωμετρικά χρόνια βλ. Ahlberg 1971, 40, 55-63, 214, 216. Για το ύφασμα που χρησιμοποιούσαν ως σάβανο και τα πολυποίκιλτα καλύμματα της νεκρικής κλίνης βλ. Σταμπολίδης 1996, 113. Γενικώς για την ανδρική ένδυση βλ. Τσούντας, Μυκήναι, 1893, 56-7.

[14] Όπως ακριβώς αποδίδεται ο νεκρός στις παραστάσεις της Γεωμετρικής εποχής. Πιθανόν η κατεύθυνση αυτή να έχει κάποια σημασία, όπως αναφέρει η Ahlberg 1971, 43, και η Baxevani 1995, 30.

[15] Γενικώς για την απόδοση του νεκρού στη Γεωμετρική εποχή πρβλ. Ahlberg 1971, 1971, 222-224.

[16] Βλ. Baxevani 1995, 18, εικ. 11. Συμπληρωματικά για το σφράγισμα των ματιών και του στόματος, βλ.. Garland, GWD, 23, 138, όπου και αναφορά των δοξασιών για το έθιμο (το σφράγισμα των ματιών και του σώματος δεν θα επέτρεπε την επιστροφή της ψυχής στο σώμα). Επίσης σε τάφους έχουν εντοπιστεί μετάλλινα αντικείμενα, χρονολογούμενα από τα Μυκηναϊκά έως και τα Γεωμετρικά χρόνια, που συνδέονται άμεσα με αυτή τη φροντίδα του νεκρού, βλ. Andronikos, Totenkult 41-3 με βιβλιογραφία και Σταμπολίδης 1996, 112 με συμπλήρωση βιβλιογραφίας.

[17] Βλ. Vermeule- Karagheorgis 202,πίν. V.28.

[18] ο.π. 196, πίν. ΙΙΙ. 16.

[19] Στον κρατήρα από το Θέρμο απεικονίζονται πολεμιστές, βλ. σχετικώς Wardle-Wardle, Λαμία 2003, 150, εικ. 3.

[20] Πρβλ. Vermeule-Karagheorghis 223, πίν.XI.56 (θεωρούν τη μορφή ηνίοχο). Popham, BSA 61 (1966), 103-105, εικ. 28, πίν. 61 d. Για τα κοντά μαλλιά στις ανδρικές μορφές ταφικών αγγείων στα Γεωμετρικά Χρόνια βλ. Ahlberg 1971, 74 σημ. 2.

[21] Η μορφή αποδίδεται με το κεφάλι προς τα κάτω, βλ. Τελεβάντου 1988, 137 εικ. 1 α, και σ. 155.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Το κροσσωτό ένδυμα των δύο ανδρών της παράστασης, που πιθανόν είναι δερμάτινος χιτώνας πολεμιστή, όπως συνηθίζεται στην περίοδο αυτή,[24] θυμίζει εκείνο που φορούν οι πολεμιστές στον κρατήρα των πολεμιστών από τις Μυκήνες,[25] οι ανδρικές μορφές σε κρατήρα από τη νησίδα Μόδι Σαρωνικού,[26] μία μορφή σε όστρακο από το Λευκαντί[27] κ. ά.[28] Σε όλες τις περιπτώσεις τα κρόσσια στην κάτω παρυφή αποδίδονται με λεπτά εγκάρσια γραμμίδια.[29]

Το ακριβές όμως παράλληλο τόσο του ενδύματος, όσο και της κεφαλής (μαλλιών, ματιών, μύτης και γενιού) απαντά στις μορφές που απεικονίζονται σε δύο όστρακα κρατήρα από τις Μυκήνες,[30] που χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση περίοδο, σε κρατήρα από την Τίρυνθα[31] και τη Φαιστό.[32] Παρόμοια είναι η απόδοση των μορφών πάνω σε πλοίο, που εικονίζονται στο τμήμα κρατήρα από τον Κύνο Λοκρίδας,[33] καθώς και ο αρματηλάτης στον κρατήρα της Βούντενης.[34] Τέλος θυμίζει το κροσσωτό ένδυμα των πολεμιστών που απεικονίζονται σε γραπτή επιτύμβια των Μυκηνών, της ΥΕ ΙΙΙ Γ.[35]

Με δεδομένο ότι το κροσσωτό ένδυμα εμφανίζεται ως επί το πλείστον σε απεικονίσεις πολεμιστών, δεν είναι απίθανο και στη δική μας σκηνή να πρόκειται για απεικόνιση πρόθεσης πολεμιστή, και τα γραμμίδια στο κεφάλι να μην αποδίδουν μαλλιά, αλλά την περικεφαλαία τύπου σκαντζόχοιρου.

---

[22] Βλ. Hadjianastasiou, Roma 1996, 1434-1442. Ωστόσο οι μορφές των ψαράδων είναι πολύ λεπτές και σχηματοποιημένες.

[23] Για περικεφαλαία τύπου «σκαντζόχοιρου» πρβλ. Πλόες 2003, 270. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 750 κ. ε. με παράλληλα και βιβλιογραφία.

[24] Βλ. Vermeule- Karagheorgis, MPVP, 220, εικ. XI, 21, όπου αναφέρεται ότι η απόδοση τριχώματος με λεπτές γραμμές (φράντζες) είναι συνήθης τρόπος δήλωσης δέρματος ή προβιάς, στη μυκηναϊκή εικονογραφία. Το κροσσωτό ένδυμα είναι πολύ κοινό στις απεικονίσεις εικονιστικών αγγείων στην ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση περίοδο, πρβλ. Tiryns XII, πίν. 6:6, 7:1. Vermeule- Karagheorgis, MPVP, XI.59.

[25] Schliemann, Mycenae, 133 κ. ε., 139 αρ. 214 Vermeule- Karagheorgis, MPVP, 222, πίν. XI.42 , Sakellarakis 36-37, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

[26] Βλ. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου, Περιφέρεια 1999, 419, 428 εικ. 9.

[27] BSA 86 (1971), 340, πίν. 57.3 και Vermeule-Karagheorghis 222, πίν. XI.59. Επίσης Lefkadi, 1968, 20, εικ. 38-39.

[28] Βλ. Vermeule-Karagheorghis, MPVP 132-4, 222 αρ. XI.43, όπου στη γραπτή επιτύμβια στήλη από τις Μυκήνες απεικονίζονται πολεμιστές. Για το ίδιο βλ. Sakellarakis, 10, 36 (θεωρείται ο ίδιος ζωγράφος με εκείνον του αγγείου των πολεμιστών). Επίσης βλ. και Vermeule-Karagheorghis MPVP, 221, XI.28 όπου κροσσωτό ένδυμα φορούν δύο πολεμιστές που απεικονίζονται πάνω σε άρμα σε όστρακο κρατήρα από Τίρυνθα.

[29] Γενικώς το ένδυμα διαφέρει και δεν ακολουθεί την τυπολογία των γνωστών από τοιχογραφίες. Για το ένδυμα γενικότερα, ανδρικών αλλά και γυναικείων μορφών, όπως αυτό είναι γνωστό μέσα από Μινωικές, Κυκλαδικές και Μυκηναϊκές τοιχογραφίες, βλ. ενδεικτικώς Kontorli-Papadopoulou 1996, 86-93.

[30] Vermuele- Karagheorghis, 121, 220, πίν. XI.14, 15, πολεμιστές που επιβαίνουν σε ανοικτό άρμα. Sakellarakis 34, αρ. 28 (ΙΙΙ Γ Μέση). Εκτός από το ένδυμα όμοια είναι και η απόδοση των μαλλιών. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 158, 734, πίν. 34.

[31] Tiryns XII, πίν. 5:4.

[32] Borgna, Περιφέρεια Α, 1994, 359 εικ. 26 α.

[33] Βλ. Δακορώνια 1990, 122 εικ. 2 (τι ΑΔ να βρω). Επίσης, Dakoronia, 1990, 117-122 σκηνές ναυμαχίας από τον Κύνο. Το ίδιο και στην Dakoronia, Roma 1996, 1171, 1173, πίν. 4. Dakoronia 1999, 119-128. Το ίδιο και στις Πλόες 2003, 270. Επίσης βλ. Δακορώνια 2006, 23-4 εικ. 13.

[34] Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 599-2 (ΙΙΙ Β 2-πρώιμη ΙΙΙ Γ). Ομοιότητες ως προς την απόδοση των μαλλιών, ματιών, κροσσωτού ενδύματος και κάτω άκρων. Ωστόσο η παράσταση της Βούντενης φαίνεται πρωιμότερη.

[35] Τσούντας, ΑΕ 1896, 1-22, πίν. Ι. Ανδρόνικος, ΑΔ 17 (1961/2), 165, πίν. 84 γ-δ. Vermeule-Karagheorghis, MPVP, 22, XI. 43. Immerwahr, 1990, 151, πίν. 84.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μία μικρή καμπυλότητα που διακρίνεται στο ύψος του στέρνου του νεκρού, δεν αποτελεί προσπάθεια απόδοσης γυναικείου στήθους, αλλά προφανώς οφείλεται σε απροσεξία του καλλιτέχνη.

Οι ανδρικές μορφές που απεικονίζονται στην σκηνή πρόθεσης της Αγ. Τριάδας είναι διαφορετικές από τις αντίστοιχες που απεικονίζονται σε λάρνακες, και παίρνουν μέρος σε ταφικές τελετουργίες.[36] Οι τελευταίες αποδίδονται με περίγραμμα και φορούν μακρύ ιερατικό ένδυμα.[37] Διαφέρουν επίσης και από άλλες μορφές που αποδίδονται σε μεγάλα αγγεία εικονιστικού ρυθμού[38].

Η πρώτη ανδρική μορφή της σκηνής αποδίδεται μετωπικά με τα δύο χέρια σηκωμένα προς τα πάνω.[39] Η απολύτως μετωπική απεικόνιση μεμονωμένων ανθρώπινων μορφών είναι εν γένει σπάνια στον εικονιστικό ρυθμό, και συνήθως υπαγορεύει τη «διαφορετικότητα» της μορφής σε σχέση με τις υπόλοιπες.[40] Το πιο γνωστό παράδειγμα μετωπικών μορφών είναι αυτές που εικονίζονται στην υδρία της ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέσης περιόδου από τη Νάξο.[41] Μετωπικά αποδίδεται ομάδα ανθρώπινων μορφών σε τελετουργικό αγγείο από την Κέα,[42] τρεις μετωπικές μορφές στη σειρά (δύο ενήλικες κι ένα παιδί) μπροστά από ένα άρμα υπάρχουν σε κρατήρα από τα Κλαυδιά,[43] και σε όστρακα από τις Μυκήνες.[44]

---

[36] Όπως στις λάρνακες των τάφων 51 και 60 της Τανάγρας. Για τον τάφο 51 βλ. Σπυρόπουλος ΠΑΕ (1971) 11-12, πιν. 18 β, 19 α. Του ιδίου ΠΑΕ (1969),12, πιν. 6[α] (τάφος 6). Δημακοπούλου - Κόνσολα, Αρχαιολογικό Μουσείο της Θήβας, Οδηγός 1981, αρ. 14, πιν. 43 β. Για τον τάφο 60 βλ. Σπυρόπουλος ΠΑΕ (1971) πιν. 17, 18[α] Immerwahr, 1990, 156-157, σημ. 7. Marinatos 1997, 283, 284, εικ. 4,5. Επίσης διαφέρουν από την ανδρική μορφή της λάρνακας της Πηγής Ρεθύμνου: Baxevani 1995, 18, εικ. 11. Για άλλες περιπτώσεις απεικόνισης ανδρικών μορφών σε λάρνακες βλ. Vermeule 1965, 126, 130, 131, 132, εικ. 3b, πίν. XXVIII. Cavanagh- Mee 1995, 48, εικ. 5,6. Vermeule 1964, 210-214 εικ. 37.

[37] Κοντό ένδυμα φορά η ανδρική μορφή στη πρόθεση της Πηγής (βλ. Baxevani 1995, 18, εικ. 11), αλλά διαφορετικό από αυτό των μορφών της Αγ. Τριάδας. Για ανδρικές μορφές με κοντό ένδυμα στις Μινωϊκές λάρνακες βλ. Baxevani 1995, 30. Μακρύ ένδυμα φορούν και οι τέσσερις ανδρικές ιερατικές μορφές που απεικονίζονται στη μία όψη αμφοροειδούς κρατήρα από την Κοπρέζη στο Εθνικό Αρχ/κό Μουσείο, βλ. Λοράνδου-Παπαντωνίου, ΑΕ 1974, 86, πίν. 29-31, της ΥΕ ΙΙΙ Α2 περιόδου. Το ίδιο και στο Vermeule-Karageorghis, MPVP, 212, IX.12 και Benzi, Attica, πίν. XI.215, XII.215. Tiryns VII, αρ. 87 πίν. 7 (μορφές με μακρύ ένδυμα και υψωμένα χέρια σε ρυτό). Το ίδιο και Βερδελής, ΑΕ 1956, Παρ. 6, εικ. 12 για να αναφερθούν μόνο ενδεικτικά κάποια. Για το ένδυμα του νεκρού στα Γεωμετρικά Χρόνια βλ. Ahlberg 1971, 33, 40-41. Γενικώς για τη γυναικεία ένδυση βλ. Τσούντας, Μυκήναι, 1893, 62 κ. ε.

[38] Ενδεικτικώς αναφέρομε τα κυπριακά αγγεία, όπου οι περισσότερες μορφές αποδίδονται με περίγραμμα και φορούν μακρύ ένδυμα, βλ. Katling-Millett, BSA 60 (1965) 221-3, πίν. 58, 60 (από Έγκωμη, Μαρόνι), πίν. 58 (1), (3), 60 (2), όπου οι μορφές αποδίδονται με σκιαγραφία. Ή σε όστρακο ψευδόστομου, από την Αγ. Ειρήνη Κέας, που αποδίδονται πολεμιστές ίσως σε πομπή, της ΙΙΙ Γ, βλ. Caskey, ΑΔ 19 (1964), Β 3, 417, πίν. 497 α. Όπως στην πρόχου από Μελαθριά Λακωνίας, βλ. Δημακοπούλου, ΑΔ 22 (1967) Β1, 197-9, πίν. 141 γ. Το ίδιο και στο Demacopoulou, BSA 66 (1971), 95-100, πίν. 12 ΙΙΙ Α 1). Το ίδιο αγγείο χρονολογούν στην ΙΙΙ Α 2 οι Vermeule-Karageorghis, MPVP, 79, 210, VIII.6. Επίσης Θεοχάρης, ΠΑΕ (1960), 58-59 όπου σε όστρακα εικονιστικού κρατήρα από την Ιωλκό της ΥΕ ΙΙΙ Γ αποδίδονται πολεμιστές σε πομπή και σε άλλο τοξότης επί άρματος. Διαφορετική είναι και από την ανδρική μορφή που απεικονίζεται σε πρόχου από την Αργολίδα που οδηγεί άλογο, βλ. Ζαούρης, 1987, 139-149 (ΙΙΙ Α 2). Κάποια ομοιότητα ωστόσο εντοπίζεται ως προς τον τρόπο απόδοσης με μορφή από την οποία σώζονται μόνο τα πόδια, που εικονίζεται σε κρατήρα από τη Νάξο, βλ. Κοντολέων ΠΑΕ (1971) 175, πίν. 208 β

[39] Όπως φαίνεται στο Sketch 3 (g) της Ahlberg 1971,, σελ. 327.

[40] Στις λιγοστές παραστάσεις θεοτήτων αποδίδονται μετωπικά, πρβλ. σχόλια και βιβλιογραφία στην Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 755.

[41] Vermeule-Karagheorghis, MPVP, XI.67. Hadjianastasiou 1996, 1433-1441.

[42] Vermeule-Karagheorghis, MPVP, XI.16.

[43] Vermeule-Karagheorghis, MPVP, IV.18.

[44] Σε 4 περιπτώσεις εικονίζονται μετωπικές μορφές σε όστρακα από τις Μυκήνες, πρβλ. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 755-6, 769-770 πίν. 46:104 (η τελευταία είναι γυναίκα).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η κίνηση των υψωμένων χεριών ανθρώπινης μορφής, απαντάται συνήθως σε γυναικείες μορφές και σποραδικά εμφανίζεται σε ανδρικές.[45] Μεμονωμένα δείγματα ανδρικών μορφών με σηκωμένα τα χέρια εμφανίζονται στην ΠΜ ΙΙΙ-ΜΜΙ περίοδο,[46] και στην ΥΜ ΙΙΙ Β περίοδο, όπως φαίνεται σε παράσταση μινωικών αγγείων,[47] στη λάρνακα της Επισκοπής[48] και των Αρμένων,[49] αλλά και σε αγγεία από τη Νάξο[50] και την Κύπρο.[51] Ιδιαίτερα βοηθητικό είναι το μικρό τμήμα λάρνακας, Υπομυκηναϊκών χρόνων, από το Καλαπόδι, όπου απεικονίζονται ανθρώπινες μορφές, που αποδίδονται με σκιαγραφία, σε παρατακτική διάταξη με υψωμένα χέρια.[52] Οι μορφές αποδίδονται σχηματοποιημένες και ενδεχομένως αποδίδουν σκηνή ομαδικού χορού, ή ομαδικού θρήνου.

Η Καρδαρά υποστηρίζει ότι τα υψωμένα χέρια παραπέμπουν σε εικονογραφικές παραστάσεις του Επιφαινόμενου Διός,[53] αλλά προς το παρόν δεν έχει αποδειχθεί ο συσχετισμός μυθολογικών παραστάσεων με τη μυκηναϊκή εικονογραφία.

Φαίνεται ότι οι ανδρικές μορφές σε αυτή την στάση που απαντώνται αργότερα στην πλαστική αλλά και στην αγγειογραφία των Γεωμετρικών χρόνων, βρίσκουν τους προδρόμους τους σε αυτές τις μυκηναϊκές μορφές.[54]

Στο δεξί του χέρι ο πρώτος άνδρας κρατά ένα αντικείμενο, που έχει μακρύ στέλεχος, από το οποίο το κρατά η μορφή και στο πάνω άκρο του προσαρμόζεται στενόμακρου σχήματος αντικείμενο. Πιθανό το αντικείμενο να έχει τελετουργικό χαρακτήρα, να πρόκειται δηλαδή για πέλεκυ[55] τον οποίο στη συνέχεια θα χρησιμοποιήσει για τη θυσία ζώου. Προσεκτικότερη εξέταση της παράστασης ωστόσο με οδήγησε στο συμπέρασμα ότι το αντικείμενο είναι σφυροπέλεκυς που επίσης χρησιμοποιείτο ως

---

[45] Αλεξίου, Κρητικά Χρονικά (1958) 179 για το θέμα των μορφών με υψωμένα χέρια. Επίσης για τις ανδρικές μορφές με υψωμένα χέρια βλ. και Ρεθεμιώτάκης ΑΕ 1995, 174, 181. Vermeule 1991, 107, εικ. 16.

[46] Μετωπικά και με υψωμένα χέρια αποδίδονται δύο ανδρικές μορφές σε αγγείο από τις Καμάρες, βλ. Immerwahr, 1990, 32-33 εικ. 11 f, οι οποίες αν και κατά πολύ πρωιμότερες εικονογραφικά μοιάζουν αρκετά με την ανδρική μορφή της πρόθεσης.

[47] Τζεδάκις, ΑΑΑ (1969) 365, εικ. 6. Του ιδίου ΑΑΑ (1970) 11 εικ. 1-2 (κιθαρωδός σε κυλινδρική πυξίδα από τα Χανιά. Επίσης, με σηκωμένα χέρια και γενικώς παρόμοια ως προς το άνω μισό του σώματος αποδίδεται η ανδρική μορφή που πετάει δόρυ, σε παράσταση κυνηγιού σε κωδονόσχημο κρατήρα από τον τάφο Α των Μουλιανών Κρήτης, των Γεωμετρικών χρόνων, βλ. Ξανθουδίδου, ΑΕ 1904, 34, πίν. 3.

[48] Kanta 1980, εικ. 63:1.

[49] Τζεδάκις, ΑΑΑ 4 (1971), 216, εικ. 4. Δημακοπούλου (επιμ.) 1988, 80-1.

[50] Μορφή με σηκωμένα και τα δύο χέρια εμφανίζεται και σε ψευδόστομο αμφορέα από τα Απλώματα Νάξου, σχεδόν τετραγωνικών διαστάσεων, που η Καρδαρά θεωρεί ότι από αυτόν τον τύπο, ή άλλο κοινό πρωτότυπο προέρχεται πιθανόν και ο τύπος των άτεχνων ανδρικών μορφών που εικονίζονται σε αγγείο από το Καμίνι, βλ. Καρδαρά, Απλώματα Νάξου, 1977, 12, 63 σχ. 3, εικ. 24.5, 67, πίν. 11-12), και Ζαφειρόπουλος, ΠΑΕ (1960) πίν. 277 γ (Καμίνι). Για την ερμηνεία της παράστασης βλ. Μαστραπάς, 1991, 104. Για την ίδια μορφή βλ. πρόσφατα Βλαχόπουλος 2006, Α, 189 κ. ε. (όπου αναφέρει ότι η καμπύλη στην περιοχή των μηρών είναι συνηθισμένη τεχνοτροπία του εικονογραφικού ρυθμού, σε αντίθεση με την Καρδαρά που θεωρεί ότι η μορφή φορά κνημίδες, ό. π. 67).

[51] Σε Υστεροκυπριακά ΙΙΙ Β - Κυπρογεωμετρικά Ι, όπου οι μικρογραφικές μορφές αποδίδονται ολόβαφες, σε μετόπες ανάμεσα σε γραμμικά θέματα, βλ. Iacovou 1998, 71 εικ. 55, 65-7, 68.

[52] Jacob-Felsch 1996, 157 πίν. 22.336, 41.336.

[53] Καρδαρά, Απλώματα Νάξου, 1977, 68 (με αφορμή την προαναφερθείσα ανδρική με υψωμένα χέρια μορφή, την οποία ταυτίζει με θαλάσσιο δαίμονα –Νηρέα- ή ήρωα (Θησέα;).

[54] Ενδεικτικώς αναφέρομε τα πρώιμα ειδώλια του 10ου και 9ου αι. π. Χ. της Ολυμπίας, που ο Mallwitz και άλλοι θεωρούν μορφές του Επιφαινόμενου Διός, βλ. ενδεικτικώς Mallwitz 1972, 20-1. Επίσης για όμοιες παραστάσεις σε ΠΓ αγγεία από την Κύπρο, βλ. Πιερίδου, ΠΡΚ (1963), πίν. 31, αρ. 6.

[55] Όπως η μορφή της λάρνακας των Αρμένων, που έχει σηκωμένα τα χέρια και κρατά διπλό πέλεκυ στο δεξί της χέρι. Τζεδάκις, ΑΑΑ 4 (1971), 216, εικ. 4. Δημακοπούλου (επιμ.) 1988, 80-1. Μάντη-Πλάτωνος, ΑΕ 1981, 74-83.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θρησκευτικό έμβλημα, παράλληλα με το διπλό πέλεκυ και τη σφύρα.[56] Το αντικείμενο που κρατά η πρώτη μορφή βρίσκει τα παράλληλά του σε σφυροπέλεκυ που προέρχεται από ταφικό σπήλαιο του Πόρου Ηρακλείου, αλλά και σε πήλινο ρυτό σε σχήμα σφύρας της Συλλογής Μεταξά.[57] Παραστάσεις σε σφραγιδόλιθους και εμβλήματα είναι διδακτικές για τον τρόπο χρησιμοποίησης των αντικειμένων αυτών στα χέρια ιερατικών προσώπων που είτε τελετουργούν μεμονωμένα ή συμμετέχουν σε ιερές πομπές.[58] Οι ιερατικές μορφές πομπεύουν έχοντας τα σύμβολα αυτά πάνω στον ώμο με το μακρύ στέλεχος, και άλλα ιερατικά πρόσωπα κραδαίνουν τα εμβλήματα αυτά μπροστά τους ή πάνω από το κεφάλι τους, όπως η μορφή στην παράσταση της πρόθεσης.[59]
Σε αρκετά παραδείγματα παραστάσεων των Γεωμετρικών Χρόνων οι μορφές, που είναι πάνω από το κεφάλι του νεκρού, κρατάνε κλαδιά.[60]

Πρώτη θρηνωδός ή παιδική μορφή;
Για τη δεύτερη και μικρότερη σε μέγεθος μορφή, που εικονίζεται μετωπικά, δεν υπάρχουν ακριβή παράλληλα. Γενικά η μετωπική απόδοση σώματος και κεφαλιού είναι σπάνια στη Μυκηναϊκή τέχνη. Ωστόσο σε κάποιες λάρνακες απεικονίζονται θρηνωδοί μετωπικά στο σώμα, σπανιότερα δε και στο κεφάλι.[61] Η δεύτερη μορφή της παράστασής μας μοιάζει, κυρίως ως προς την απόδοση του κεφαλιού, με την πρώτη μορφή της λάρνακας 50 από την Τανάγρα,[62] ενώ θυμίζει πολύ τα μεγάλα μυκηναϊκά ειδώλια από το Θρησκευτικό Κέντρο των Μυκηνών.
Δεν πρέπει ωστόσο να αποκλειστεί και η αρχική υπόθεση ότι πρόκειται για απεικόνιση παιδιού, στην οποία μας οδηγεί το μικρό μέγεθος της μορφής σε σχέση με τις άλλες, αλλά και η διαφορετική απόδοση μαλλιών, αφού οι άλλες δύο θρηνωδοί της παράστασης έχουν μακριά μαλλιά. Ενδεχομένως ο ζωγράφος διαφοροποιώντας τη μορφή αυτή θέλησε να αποδώσει ένα παιδί.[63] Ο προβληματισμός που παραμένει όμως σε αυτή την περίπτωση είναι η κίνηση της θρηνωδού με την οποία αποδίδεται η μορφή.

Ο νεκρός.
Ο νεκρός εικονίζεται ξαπλωμένος πάνω στη νεκρική κλίνη με το κεφάλι προς τα δεξιά του θεατή, όπως στην πρόθεση της λάρνακας από την Πηγή, και στη μία σκηνή πρόθεσης από την Τανάγρα.[64] Και στα Γεωμετρικά χρόνια όμως, η κατεύθυνση αυτή του νεκρού αποτελεί κανόνα στην εικονογραφία, όπου σε όλες τις παραστάσεις το

---

[56] Μάντη-Πλάτωνος, ΑΕ 1981, 82.
[57] Και τα δύο εικονίζονται στην Μάντη-Πλάτωνος, ΑΕ 1981, 79-80.
[58] Όπως η σφραγίδα από τα Μάλια με την παράσταση ιερέα με τελετουργική σφύρα στον ώμο, βλ. απεικόνισή του στην Μάντη-Πλάτωνος, ΑΕ 1981, 81.
[59] Μάντη-Πλάτωνος, ΑΕ 1981, 82.
[60] Ahlberg 1971, 91 και Cavanagh-Mee 1995, 52. Σταμπολίδης 1996, 115.
[61] Πρβλ.. Vermeule 1965, 126-127, 138, πίν. XXV. Μετωπικά αποδίδεται και ο χορός των γυναικών στη λάρνακα από τον τάφο 22 της Τανάγρας, βλ.. Σπυρόπουλος ΠΑΕ (1969), 14, πιν. 14 β. Του ιδίου ΑΑΑ 3 (1970) 192, εικ. 17. Επίσης βλ.. και τις μορφές στις λάρνακες από τον τάφο 36: Σπυρόπουλος ΠΑΕ (1973), 21, πιν. 10β, και τον τάφο 16 (πιν. 11 β). Immerwahr 1990, 156 σημ 6.
[62] Βλ.. Σπυρόπουλος ΠΑΕ (1970) 25, πιν. 10 α και του ιδίου ΠΑΕ (1974) 12, 25, πιν. 10 α, είναι η μορφή που προεξάρχει του θρήνου. Βλ. και Cavanagh- Mee 1995, 46, εικ. 10.
[63] Για τα παιδιά στις παραστάσεις πρόθεσης των Γεωμετρικών χρόνων, που απεικονίζονται σπάνια, πρβλ.. Cavanagh,1977, 355 κ. ε. Γενικώς για τις απεικονίσεις παιδιών στη μινωική τέχνη βλ. Papageorgiou 2008, 89-95.
[64] Cavanagh-Mee 1995, 48.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κεφάλι του νεκρού είναι πάντα προς τα δεξιά του θεατή.[65] Ενδυματολογικά δεν διαφοροποιείται, αλλά φοράει το ίδιο κροσσωτό ένδυμα με την πρώτη ανδρική μορφή.[66] Εντύπωση προκαλεί η κίνηση του δεξιού χεριού του, που είναι υψωμένο ως πάνω στο κεφάλι του. Αξιοσημείωτη είναι η ομοιότητα της χειρονομίας αυτής με αυτή του άνδρα που εικονίζεται σε τμήμα μικρού κυκλικού πώματος ή ομοιώματος τραπεζιού από την οικία Πέτσα των Μυκηνών.[67] Πιθανόν και στη δεύτερη περίπτωση να πρόκειται για νεκρό άνδρα, δεδομένου ότι διακρίνεται και δόρυ που περνάει το λαιμό του.

Το φορείο ή νεκρική κλίνη.

Η νεκρική κλίνη έχει κοντά ατρακτοειδή πόδια και δεν μοιάζει με τις γνωστές της Μυκηναϊκής εποχής,[68] αλλά πλησιάζει περισσότερο εκείνες της Γεωμετρικής περιόδου.[69] Το στρώμα αποδίδεται με τεθλασμένη γραμμή, όπως σε κάποια Γεωμετρικά αγγεία.[70] Δεν αποκλείεται ωστόσο να αποτελεί μία προσπάθεια του αγγειογράφου να αποδώσει προοπτικά το βάθος της νεκρικής κλίνης.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ορθογώνια στηρίγματα, πάνω στα οποία ακουμπούν τα πόδια του κρεβατιού. Τα στηρίγματα αυτά παραπέμπουν στις χάλκινες θήκες, που έχουν βρεθεί στον Κάθετο Λακκοειδή τάφο ΙΙΙ των Μυκηνών, και στα ορθογώνια λαξεύματα του θαλαμωτού τάφου 2 των Δενδρών, τα οποία αρχικά είχαν ερμηνευτεί από τον A. Persson, ότι ανήκαν σε τράπεζα θυσιών. Αργότερα ο Akestrom επανεξετάζοντας τα δεδομένα του τάφου δίνει μία περισσότερο λογικοφανή ερμηνεία: τα τέσσερα ορθογώνια σκαλίσματα είναι υποδοχές για τα ξύλινα πόδια μιας νεκρικής κλίνης.[71]

Στον 6^{ο} θαλαμωτό τάφο στα Ελληνικά Ανθείας, στον παραθάλαμο του τάφου, βρέθηκαν οχτώ ορθογωνίου σχήματος κοιλώματα, συμμετρικά μεταξύ τους, τα οποία η ανασκαφέας συσχετίζει με στηρίγματα ξύλινης νεκρικής κλίνης.[72] Πιθανόν παρόμοια περίπτωση αποτελούν παρόμοια λαξεύματα που εντοπίστηκαν στον τάφο 4 του ιδίου νεκροταφείου.[73]

---

[65] Βλ. σχόλια από τον Σταμπολίδη 1996, 114, με βιβλιογραφία και αναφορά στις δοξασίες (ίσως η θέση του νεκρού, με τα πόδια προς την έξοδο, όπως αναφέρουν οι αρχαίες πηγές, ήταν «για να μπορεί ψυχή να ανεύρει ευκολότερα την έξοδο», καθώς και αναφορά στη μοναδική απεικόνιση με διαφορετική κατεύθυνση του νεκρού σε υδρία του Ζωγράφου του Αναλάτου.

[66] Βλ. Cavanagh 1998, 104-5 (σχόλια για την ένδυση των νεκρών, αναφερόμενος στους λακκοειδείς τάφους των Μυκηνών). Γενικώς για την ένδυση και την κόμμωση της ανδρικής μορφής ως συμβολισμός του «κοινωνικού σώματος» βλ. Μαυρίδης 2003, 581 εικ. 3.

[67] Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 748 πίν. 9:20.

[68] Για ομοιώματα κλινών βλ. Prosymna, 76. Zygouries 206, εικ. 196. Tamvaki, BSA 68 (1973), 253-254, εικ. 23. Επίσης βλ. Κόπακα, Ειλαπίνη 96-97, και Baxevani 1995, 30-31 (όπου και βιβλιογραφία). Επίσης βλ. Φαράκλας, ΑΕ 1996, 217, όπου αναφέρεται ο μεγάλος θαλαμωτός τάφος του Γηροκομείου Θηβών, που κοσμείται με τοιχογραφίες, και εικονίζεται «διώροφον αντικείμενον», δηλαδή φορείο. Ίδια αναφορά και του ανασκαφέως βλ. Σπυρόπουλος, ΑΔ 27 (1972) Β 2, 310, πίν. 255 α-β (όπου όμως δεν διακρίνεται στη φωτογραφία το φορείο).

[69] Μοιάζει με τον τύπο Α της Ahlberg, μόνο που έχει πιο κοντά πόδια. Γενικώς για την απόδοση των κλινών στα Γεωμετρικά Χρόνια βλ. Ahlberg 1971, 46-54.

[70] Ο.π. 48 κ.ε.

[71] Akestrom, 1978, 38 κ. ε. εικ. 1, 69 κ. ε. εικ. 1-2, 6-8.

[72] Χατζή 2001, 288-9.

[73] Όπου κι εδώ βρέθηκαν παρόμοια λαξεύματα πάνω σε λαξευτά θρανία, τα οποία από την ανασκαφέα ταυτίζονται εσφαλμένα με θέσεις τοποθέτησης ευρημάτων, πρβλ. Koumouzelis 1996, 1224.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Αλλά και σε υστερώτερες ταφές (καύσεις) έχουν εντοπιστεί τέτοιες αβαθείς οπές, που είχαν δημιουργηθεί από τα πόδια φερέτρων-φορείων, όπως π. χ. σε ταφικές πυρές στην Κάμειρο ή στην Ιαλυσό.[74]

Η απεικόνιση τέτοιων στηριγμάτων στην παράσταση της Αγ. Τριάδας, θεωρούμε ότι δίνει πλέον την οριστική απάντηση σχετικά με τη χρήση τους, ως στηρίγματα νεκρικών κλινών.[75]

Εικονογραφικά παράλληλα ως προς την απόδοση των ποδιών της νεκρικής κλίνης-φορείου έχομε στο θρόνο που απεικονίζεται σε μία από τις μακρές πλευρές λάρνακας από το Κλήμα Μεσαράς.[76]

Η ημικυκλική γραμμή που υπάρχει πάνω από την κλίνη υποδηλώνει κάποιο κάλυμμα.[77] Ιδιαίτερα διαφωτιστικό είναι το πήλινο ομοίωμα φορείου από την Τίρυνθα, που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Β 2 περίοδο, και μπορεί να συσχετισθεί με το εικονιζόμενο στην παράσταση της πρόθεσης, και της εκφοράς που θα παρουσιαστεί παρακάτω. Έχει σχήμα μικρού φορητού θαλάμου, με επίπεδη βάση, κατακόρυφα πλευρικά τοιχώματα που κυρτώνουν προς τα πάνω και καμαρωτή στέγη. Η μπροστινή και πίσω πλευρά είναι ανοικτές. Μικρές τριγωνικές αποφύσεις, ανά δύο σε κάθε πλευρά στις παρυφές των πλευρικών τοιχωμάτων του, στο πάνω μέρος, υποδηλώνουν τις λαβές του φορείου, που εξυπηρετούσαν στη μεταφορά του.[78]

Εξωτερικά φέρει διακόσμηση κυρίως με κυματιστές γραμμές και λοξά γραμμίδια, ενώ κυματιστές γραμμές και ομόκεντρα τόξα διακοσμούν τη στέγη. Στο εσωτερικό του υπάρχουν ενδείξεις ότι κάποτε υπήρχε κάποια μορφή, και σύμφωνα με την ανασκαφέα πιθανόν η μορφή ήταν καθιστή στην άκρη του φορείου με τα πόδια κρεμασμένα έξω από αυτό.

Από την Κνωσό έχομε το παλαιότερο παράδειγμα φορείου, το οποίο προέρχεται από το πρώτο ανάκτορο και χρονολογείται στη ΜΜ ΙΙ Β περίοδο.[79] Σε αυτό, που αποδίδει τον απλό ξύλινο σκελετό ενός τετράγωνου φορείου, ανοικτού πάνω και μπροστά, διατηρείται το κάτω τμήμα ενός επιβάτη καθισμένου. Είναι γνωστό ότι τόσο στην ηπειρωτική Ελλάδα, όσο και στην Κρήτη χρησιμοποιούσαν φορεία ή φορητά καθίσματα για τη μεταφορά επισήμων, ή ιερέων.[80]

Ένα ακόμη ομοίωμα φορείου προέρχεται από την Αττική, χρονολογούμενο στην ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο.[81] Η διαφορά του με εκείνο της Τίρυνθας είναι ότι αυτό της Αττικής είναι ψηλότερο, στηρίζεται σε τέσσερα χαμηλά πόδια, η πίσω πλευρά του είναι κλειστή, έχει πιο απλή διακόσμηση και στο εσωτερικό του διατηρούνται ίχνη καθίσματος, τύπου πάγκου.

---

[74] Βλ. αναφορά και σχόλια με βιβλιογραφία στον Σταμπολίδη, 1996, 118-9, καθώς επίσης και αναφορά για παραστάσεις φερέτρων με πόδια στην αρχαϊκή αγγειογραφία.

[75] Όπως σωστά είχε επισημανθεί και στην πρώτη παρουσίαση του ευρήματος από τον Σχοινά (Περιφέρεια Α, 1994, 257, 260-1 σημ. 9). Γενικώς για τις νεκρικές κλίνες βλ. συγκεντρωμένη βιβλιογραφία στην Muhly, BSA 91 (1996), 197-211.

[76] Ρεθιμιωτάκης, ΑΕ 1995, 175. Γενικώς όλη η απόδοση του θρόνου είναι όμοια με το φορείο με πόδια της πρόθεσης.

[77] Ahlberg 1971, 55-63.

[78] Βλ. περιγραφή στην Δημακοπούλου-Βαλάκου, ΑΔ 37 (1982) Β1, 85, πίν. 42 α. Δημακοπούλου, 1989, 25-33.

[79] Hood 1971, 128, 131, πίν. 109. Crouwel 1981, 53, 162 (Τ 51). Δημακοπούλου, 1989, 28, πίν. 4 ε.

[80] Ή ακόμα το ομοίωμα προοριζόταν για τη συμβολική μεταφορά της θεότητας, όπως αναφέρει η Δημακοπούλου (1989) 28-29, 32 με βιβλιογραφικές παραπομπές.

[81] Δεν είναι σίγουρη η πραγματική του προέλευση δεδομένου ότι το ομοίωμα προέρχεται από αρχαιοπωλείο της Αθήνας, βλ. σχετικώς Δημακοπούλου, 1989, 28-9, 32 με βιβλιογραφία. Επίσης βλ. και Cook, 1955, 152. French , BSA 66 1(971), 173.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Γενικώς απεικονίσεις φορείων έχομε και σε τοιχογραφίες στην Κρήτη, στην οικία του Λαδέμπορου στις Μυκήνες και στο Ακρωτήρι Θήρας.[82]
Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά του ανασκαφέα για την τοιχογραφία στο εσωτερικό του θαλαμωτού τάφου στο Καστέλλι της Θήβας,[83] όπου μεταξύ των γυναικών (θρηνωδών) εικονίζεται διώροφο φορείο, για το οποίο όμως δεν έχομε περιγραφή ή φωτογραφία.
Παρατηρώντας τις ομοιότητες των φορείων των δύο εικονιστικών παραστάσεων, πρόθεσης και εκφοράς και των πήλινων ομοιωμάτων, θεωρούμε ότι αυτά δεν προορίζονταν μόνο για τη μεταφορά επισήμων προσώπων.
Οι τριγωνικές αποφύσεις παραπέμπουν στους πήλινους βραχίονες που αποδίδονται στο φορείο της εκφοράς του Κλαδέου (βλ. παρακάτω σχετική περιγραφή), ενώ η σαμαρωτή στέγη ανταποκρίνεται και στα δύο. Στηριζόμενοι σε αυτό το εύρημα, θα μπορούσε το απεικονιζόμενο στις παραστάσεις να είναι τελικά κλειστό φορείο-φέρετρο, και συμβατικά να απεικονίζεται ο νεκρός μέσα σε αυτό.
Από την άλλη πλευρά και τα μέχρι τώρα ανασκαφικά δεδομένα, συγκλίνουν περισσότερο στη χρήση φορείου και όχι φέρετρου.[84] Η χρήση ξύλινων φορείων ή φέρετρων ήταν γνωστή στη γειτονική Αχαΐα, όπως προκύπτει από τις νεώτερες ανασκαφές,[85] ενώ ανασκαφικώς ίχνη φορείων έχουν εντοπιστεί σε διάφορες περιοχές της ηπειρωτικής και νησιωτικής Ελλάδος.[86]
Θα μπορούσαμε επίσης να υποθέσουμε ότι απεικονίζεται λάρνακα, όπου στο εσωτερικό της ο καλλιτέχνης απέδωσε το νεκρό ξαπλωμένο. Θεωρώ όμως ότι τα παραπάνω παράλληλα τεκμηριώνουν ότι πρόκειται για φορείο και όχι για λάρνακα.

Ο σκύλος.
Στη μυκηναϊκή εικονογραφία, ο σκύλος απεικονίζεται συνήθως σε σκηνές κυνηγιού, να συντροφεύει τους κυνηγούς, αλλά και σε σκηνές αρμάτων και μονομαχίες ή να επιτίθενται σε άλλα ζώα, παραστάσεις γνωστές κυρίως από τοιχογραφίες,[87] κεραμική[88] και λάρνακες.[89]
Στον κρατήρα της Αγίας Τριάδας και στον αμφορέα του Κλαδέου με τη σκηνή της εκφοράς, κάτω από τη νεκρική κλίνη απεικονίζεται ένας σκύλος. Η παρουσία του συγκεκριμένου ζώου, προσδίδει ιδιαίτερη συναισθηματική φόρτιση, και φανερώνει ότι ο σκύλος είχε αναπτύξει αυτή τη στενή σχέση με τον άνθρωπο ήδη από την περίοδο αυτή, και δεν ήταν απλά ο σύντροφος στο κυνήγι, αλλά ένας πιστός φίλος

---

[82] Αν και έχει αμφισβητηθεί αν πρόκειται για φορεία ή κάποιες άλλες κατασκευές, βλ. σχόλια και βιβλιογραφία για τις θέσεις στη Δημακοπούλου, 1989, 29-30.
[83] Σπυρόπουλος, ΑΔ 27 (1972) 310-312, πίν. 254-5. Kontorli-Papadopoulou 1996, αρ. 109, πίν. 130.
[84] Βλ. σχετική συζήτηση για τη χρήση φορείου στο κεφάλαιο «ταφικά έθιμα» της παρούσης μελέτης. Επίσης για τη χρήση της λέξης φέρετρον στον Όμηρο σημειώνουμε ότι εμφανίζεται μόνο μία φορά (φέρετρον) στο Σ 236, ενώ αντίθετα η λέξη «λέχος» επαναλαμβάνεται αρκετές φορές. Τέλος και στα Γεωμετρικά χρόνια επικρατεί η απεικόνιση της νεκρικής κλίνης και όχι του φερέτρου. Γενικώς σχόλια για το θέμα και τις σκηνές απεικόνισης φερέτρου, κυρίως στην αρχαϊκή αγγειογραφία βλ. Σταμπολίδης 1996, 114, 118 με βιβλιογραφία. Για τη μεταφορά του νεκρού σε φέρετρο βλ. Andronikos, Totenkult, 18. Γενικώς για τα ξύλινα φορεία ή φέρετρα πρβλ. Rutkowski BSA 63 (1968). H¨agg-Sieurin BSA 77 (1982) όπου και κατάλογος στη σελ. 186 (δεν είναι πλήρης).
[85] Μόσχος ΑΜ (2009) υπό έκδοση, με βιβλιογραφία. Κλίνες είναι γνωστές και στο μυκηναϊκό νεκροταφείο της Βούντενης, πρβλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση).
[86] Αναφέρονται αναλυτικά στο σχετικό κεφάλαιο των ταφικών εθίμων, βλ. παραπάνω σχετικές σημειώσεις και συγκεντρωμένο κατάλογο στην Papadopoulos Sp. 1975, 286.
[87] Immerwahr, 1990, 130 πίν. 70 (Τίρυνθα), 132, 137 πίν. 74 (Πύλος). PN II, 103-4.
[88] Vermeule-Karagheorghis, MPVP, V. 60, XI.79, XI.80, XIII.1. Tiryns VII, πίν. 34:2. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.) 812-4 με βιβλιογραφία και παράλληλα.
[89] Για συγκεντρωμένη βιβλιογραφία πρβλ. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 723-5.

του νεκρού, που τον αποχαιρετά. Κατά τη γνώμη μου η απεικόνιση του ζώου στη σκηνή της πρόθεσης και της εκφοράς φανερώνει την προαναφερθείσα στενή σχέση του ζώου με τον κύριό του, και δεν συνδέεται απαραίτητα με τα ταφικά δρώμενα, δηλαδή με θυσία σκύλου που έχει διαπιστωθεί σε τάφους.[90]
Στην Ηλεία, σε πρόσφατη ανασκαφή που είναι σε εξέλιξη, του πρώτου θολωτού μυκηναϊκού τάφου που έρχεται στο φως στο βορείως του Αλφειού ποταμού τμήμα, βρέθηκαν οστά σκύλου μπροστά στην είσοδο του ταφικού θαλάμου.[91]
Τη θυσία σκύλων πληροφορούμεθα και από τον Όμηρο (Ιλιάδα Ψ, 171), όταν ο Αχιλλέας θυσιάζει στην πυρά του Πατρόκλου άλογα, σκύλους και άλλα ζώα.
Ωστόσο και στη Γεωμετρική εποχή έχουμε απεικόνιση σκύλων σε ταφικά αγγεία.[92]
Εικονογραφικά το ζώο θυμίζει το σκύλο, που απεικονίζεται σε υδρία από τη Φυλακωπή[93] και χρονολογείται στη Μέση ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο, καθώς και τους σκύλους που εικονίζονται στον κρατήρα από τον τάφο Κ2 του Άνω Εγκλιανού,[94] και στη λάρνακα του τάφου 22 της Τανάγρας στη σκηνή της μονομαχίας.[95]

Οι θρηνήτριες.
Η απεικόνιση γυναικείων μορφών στην εικονιστική μυκηναϊκή κεραμική είναι σπάνια. Αξιοσημείωτο είναι ότι, εξαιρώντας τις λάρνακες της Τανάγρας, έχουν αναγνωριστεί περίπου είκοσι μορφές γυναικών σε εικονιστικά αγγεία.[96]
Οι γυναικείες μορφές που ακολουθούν το νεκρό, οι θρηνωδοί,[97] είναι αρκετά κομψές και δεν μοιάζουν, ως προς τον τρόπο απόδοσης, με τις γνωστές έως τώρα μορφές θρηνωδών της Μυκηναϊκής εποχής, που εμφανίζονται στις λάρνακες να αποδίδονται συνήθως με περίγραμμα.[98] Μπορούν ωστόσο να συγκριθούν με τις θρηνωδούς, που

---

[90] Βλ. σχετικά Περατή Β, 32 κ.ε. Επίσης Κεραμόπουλλος, ΑΔ 3 (1917), 137 (οστά σκύλου στο δρόμο του θαλ. Τάφου 6 στο Κολωνάκι Θηβών). Hamilakis, BSA 91 (1996), 153-166,όπου συσχετίζει τα οστά σκελετού σκύλων που βρέθηκαν σε θαλαμωτό τάφο στο Γαλατά (ΒΑ Πελ/νησο), με τον κοινωνικό και ιδεολογικό ρόλο του κυνηγιού στη μυκηναϊκή κοινωνία. Day, 1984. 21-32. Επίσης βλ. Δημακοπούλου, ΑΔ 37 (1982) Β1, 83 (στον τάφο ΙΙ της Κόκλας, μαζί με τα παραμερισμένα ανθρώπινα οστά στο θάλαμο, βρέθηκαν και οστά σκύλου και 4 αλόγων (κεραμική τάφου ΙΙΙ Α 2-Β1). Ομοίως και σε τάφο των Βολιμιδίων, βλ. Μαρινάτος, ΠΑΕ (1952), 484, όπου εντός λάκκου εκτός από ανθρώπινα οστά βρέθηκαν αρκετά βοοειδών και σκύλων. Ιακωβίδης, ΑΑΑ (1969) 2, 124 (με αναφορά σε τάφους των Μυκηνών, Ασίνης, Δενδρών, Θηβών, Περατής και ίσως και του Βαφειού, όπου έχει διαπιστωθεί θυσία σκύλων). Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1987), 72, όπου στο θολωτό τάφο της Καλλιθέας βρέθηκε κρανίο θυσιασθέντος αλόγου, βοοειδών, σκύλων και αιγοπροβάτων. Επίσης του Ιδίου, ΠΑΕ (1991) 81 (οστά μεγάλου ζώου, βοοειδούς ή αλόγου στον τάφο Θ Κλάους).
[91] Η ανασκαφή πραγματοποιείται από τη συγγραφέα. Στην περίπτωση αυτή φαίνεται ότι το ζώο θυσιάστηκε για να ακολουθήσει τον κύριό του.
[92] Ahlberg 1971, 156, 139, 242. Cavanagh,1977, 357 κ. ε.
[93] Mountjoy ΜΓΚ , 173,εικ. 212.
[94] PN III εικ. 289. Mountjoy, RMDP, 355-5, εικ. 122:128 (ΙΙΙ Γ μέση).
[95] Σπυρόπουλος ΠΑΕ (1969), 14. ΑΑΑ 3 (1970) 192, εικ. 17. Marinatos 1997, 286, εικ. 11. Δημακοπούλου-Κόνσολα, ο.π. Οδηγός, 82, πιν. 42.
[96] Vermeule-Karagheorghis, MPVP, III.10-14, III.18, III.29, V.2-3, V.27, IX.13, XI.19,1, XI.65, XII.18. Crouwel-Morris, BSA 80 (1985), 91 αρ. 12, εικ. 2 πίν. 17. Stell, BSA 89 (1994), εικ. 2, 4, πίν. 37-8. Βλαχόπουλος, Φως Κυκλαδικόν, 1999, πίν. 1-4. Tiryns XII, πίν. 11:2. Crouwel-Morris, BSA 90 (1995), εικ. 5 (e):59. Αναφορά και σχετική βιβλιογραφία και στην Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 766 (7 παραστάσεις με γυναικείες μορφές από όστρακα των Μυκηνών).
[97] Cavanagh 1977, 152 (αναφορά στις λάρνακες της Τανάγρας).
[98] Vermeule 1964, 210-214, εικ. 37, πιν. XXXIV- XXXV A. Vermeule 1965, 126-148. Greek Burial Customs 27-28, εικ. 1. Immerwahr 1990, 155-6, εικ. 41 a-c (διακρίνονται δύο τύποι θρηνωδών στις λάρνακες της Τανάγρας). Βασιλικού 1995, 339 κ. ε. Cavanagh-. Mee 1995, 47-48, εικ. 1, 2, 7-10. Cavanagh 1998, 105-6 (για την κίνηση των θρηνωδών). Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1969) πιν. 4-6, 13β, (1970) πιν. 48, (1971) πιν. 18-19, (1974) πιν. 10 α. ΑΑΑ 3 (1970) 189-195, εικ. 9-15. Οι θρηνωδοί είναι σχεδόν απούσες από τις Μινωϊκές λάρνακες, βλ. σχετικά Marinatos 1997, 281, και Baxevani

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

απεικονίζονται στη λάρνακα του τάφου 32 από την Τανάγρα.[99] Στη λάρνακα αυτή οι θρηνωδοί χειρονομούν ζωηρά, το σώμα και τα χέρια τους αποδίδονται με σκιαγραφία, ενώ το κεφάλι τους με περίγραμμα, όπως άλλωστε και οι θρηνωδοί της λάρνακας του τάφου 16 της Τανάγρας.[100] Οι γυναικείες μορφές δεν ταυτίζονται απόλυτα, αλλά η κίνηση που έχει το σώμα και τα χέρια των θρηνωδών της Αγίας Τριάδας πλησιάζει την κίνηση που διακρίνουμε στις θρηνωδούς από το τάφο 32 της Τανάγρας. Στην ίδια λάρνακα οι θρηνωδοί έχουν το ένα μόνο χέρι στο κεφάλι και το άλλο προς τα κάτω, όχι και τα δύο στο κεφάλι όπως οι άλλες θρηνήτριες των λαρνάκων της Τανάγρας.

Στην πρόθεση της Αγίας Τριάδας, οι θρηνωδοί έχουν το ένα χέρι στο κεφάλι και το άλλο προς τον νεκρό η πρώτη, ενώ η δεύτερη έχει λυγισμένο προς τα πάνω το δεξί της χέρι και το αριστερό το απλώνει προς το νεκρό. Ίσως τελικά η κίνηση με το ένα χέρι μόνο στο κεφάλι να σημαίνει χαιρετισμό ή χορό, όπως αναλύει διεξοδικά η Ahlberg.[101] Τουλάχιστον στα Γεωμετρικά Χρόνια αυτή τη σημασία φαίνεται να είχε.

Σε λάρνακα από την Κνωσό,[102] οι δύο γυναικείες μορφές που απεικονίζονται, έχουν και αυτές μόνο το ένα χέρι στο κεφάλι. Η κίνηση αυτή τις διαφοροποιεί και από τα ειδώλια θρηνωδών της περιόδου,[103] και θυμίζει αρκετά την κίνηση που κάνει η γυναίκα στο αγγείο των πολεμιστών από τις Μυκήνες.[104] Άλλες απεικονίσεις θρηνωδών, εκτός από τις λάρνακες και τα προαναφερθέντα, έχομε σε όστρακο από την Ακρόπολη,[105] σε τοιχογραφία του μεγάλου θαλαμωτού τάφου του Γηροκομείου Θηβών[106] και βεβαίως χαρακτηριστικά είναι τα γνωστά ειδώλια θρηνωδών.[107]

Τα χέρια αποδίδονται με τρία δάχτυλα, κάτι που δεν είναι άγνωστο στον εικονιστικό ρυθμό της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου.[108]

Είναι πραγματικά εντυπωσιακή η διαπίστωση ότι η κίνηση της πρώτης θρηνωδού με το αριστερό της χέρι στο κεφάλι και το άλλο προτεταμένο προς το νεκρό, έμεινε

1995, 28. Δημακοπούλου (επιμ.) 1988, 162-3 με βιβλιογραφία για φλασκί από τη Ρόδο της ΙΙΙ Β με παράσταση θρηνωδού.

[99] Σπυρόπουλος ΠΑΕ 1970, 35, πιν. 48β και 49. Ο τύπος ΙΙ που αναφέρουν οι Cavanagh-. Mee 1995, 46.

[100] Σπυρόπουλος ΠΑΕ (1973) 21, πιν. 11 β.

[101] Alhberg 179-84. Cavanagh - . Mee 1995 53, 55. Θρηνωδό με το ένα χέρι στο κεφάλι και το άλλο προς το νεκρό, να ακουμπά τη νεκρική κλίνη βλ. ενδεικτικώς Kerameikos V,1, πίν. 39 (5573).

[102] Βλ. Morgan, BSA 82 (1987), 177-184, 192-194, εικ. 4, 5, 7. Επίσης, Watrous, Hesperia 60 (1991) 291, πίν. 82 f. Για την ίδια λάρνακα βλ. Coldstream-Catling, Knossos North Cemetery, 1996, I, 159, III: 114-116, IV: πίν. 164.

[103] Για τα ειδώλια θρηνωδών της Μυκηναϊκής εποχής βλ. Περατή Β 267. Vermuele 1965,142. Cavanagh - Mee 1995, 51, 56. Mee 1982, 42-44, πίν. 40:4-5. Leslie Shear, Hesperia (1936) 27, εικ. 25 (γεωμετρικών χρόνων). Hayden, Hesperia (1991) 130, πίν. 54:36. Εργον (1960) 60, 190, εικ. 72, (Ιωλκός, Νάξος). Ζαφειρόπουλος, ΠΑΕ (1960) 335 πιν. 279.

[104] Vermeule-Karagheorghis, MPVP, 130. Vermeule 1964 ,212, πίν. 86. Vermeule 1965, 143. Immerwahr, 1990, 150-1 (όπου αναφέρεται η μορφή και ως θρηνωδός, με ερωτηματικό). Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.) 769, πίν. 38.

[105] Sakellarakis 1992, 40-1 (δεν είναι βέβαιο ότι απεικονίζει θρηνωδό, ΙΙΙ Γ).

[106] Φαράκλας, ΑΕ 1996, 217, όπου απεικονίζεται ζωφόρος «ευχομένων και θρηνουσών γυναικών». Επίσης βλ. Σπυρόπουλος, ΑΔ 27 (1972) Β 2, 310, πίν. 255 α-β (όπου απεικονίζεται η τοιχογραφία. Στη λεπτομέρεια διακρίνεται η φυσιοκρατική απόδοση της θρηνωδού)

[107] Για ειδώλια θρηνωδών βλ. ενδεικτικώς: Περατή Β, 267 εικ. 116. Iakovidis AJA 70 (1966), 45. Benzi 1992, 166 πίν. 18 a, c-e, 61 q. Ζαφειρόπουλος ΠΑΕ (1960) 339, πίν. 279 (Νάξος). Alram-Stern, Περιφέρεια Α, 1994, 215-222. Βλαχόπουλος 2006, Α, 332-5 (Νάξος).

[108] Ομοίως αποδίδονται τα χέρια γυναικείας μορφής σε αμφοροειδή κρατήρα από το Μπερμπάτι, η οποία φοράει και ολόβαφο ένδυμα, και έχει ερμηνευτεί ότι αποχαιρετά το σύζυγό της που φεύγει για τον πόλεμο. Διαφορετική είναι η απόδοση της κεφαλής, βλ. Akestrom, 1987, 47-8, πίν. 19. Γενικώς για την κίνηση των χεριών σε τελετουργικές σκηνές βλ. Wedde, Aegaeum 20, 1999, 911-920 με βιβλιογραφία.

αναλλοίωτη στο πέρασμα των αιώνων, αφού ακριβώς όμοια, εμφανίζεται και σε αθηναϊκή λευκή λήκυθο από τον Ωρωπό του 5ου αι. π. Χ.[109]

Το ένδυμα των θρηνωδών της Αγ. Τριάδας διαφέρει από αυτό των θρηνωδών της Τανάγρας, αλλά και της Πηγής Ρεθύμνου. Είναι ένα μαύρο μακρύ φόρεμα, που στις δύο μορφές είναι ριχτό με κοντά μανίκια, ενώ στην τρίτη γυναίκα δένει στη μέση. Οι άβαφες λοξές λουρίδες που υπάρχουν στο φόρεμα της τελευταίας, αλλά και μία στο φόρεμα της δεύτερης θρηνωδού, ίσως υποδηλώνουν κάποιο σχέδιο.

Το μαύρο φόρεμα παραπέμπει σε εκείνο των θρηνωδών των Γεωμετρικών παραστάσεων,[110] χωρίς όμως να είναι απόλυτα όμοιο. Προφανώς επειδή πρόκειται για πένθιμο μακρύ, μαύρο ρούχο απαραίτητο για την άσκηση του λειτουργήματος της θρηνωδού, απέχει αρκετά από τα γνωστά μέχρι τώρα φορέματα της Κρητομυκηναϊκής ένδυσης,[111] τα οποία είναι κομψά και πολύχρωμα. Με μακρύ ολόβαφο φόρεμα, που αρχίζει από ψηλά, αποδίδονται οι θρηνωδοί στη λάρνακα του τάφου 94 της Τανάγρας,[112] ενώ σε δύο γυναικείες μορφές που διατηρήθηκαν σε όστρακο κρατήρα από τις Μυκήνες της ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέσης περιόδου, το μαύρο φόρεμα δένει στη μέση με ζώνη.[113]

Διαφορετικά ντυμένες είναι δύο θρηνωδοί που εικονίζονται σε μικρογραφική λάρνακα (;) από τις Μυκήνες, οι οποίες φορούν στολιδωτό, ποδήρες ένδυμα.[114]

Ο καλλιτέχνης δεν επέλεξε τυχαία το μαύρο χρώμα για το ένδυμα των θρηνωδών, αφού είναι το χρώμα που δηλώνει εκτός από το σκοτάδι και το θάνατο.[115]

Επιπλέον, στο φόρεμα της πρώτης θρηνωδού, η οποία βρίσκεται πίσω από τη νεκρική κλίνη διακρίνονται δύο καμπύλες, που ίσως αποδίδουν κάποιο σχέδιο του ενδύματος. Στην πρώτη δημοσίευση του ευρήματος[116] αναφέρθηκε ότι πρόκειται για ιερό κόμβο. Δυστυχώς στο σημείο αυτό έχει φθαρεί η επιφάνεια και δεν έχομε σαφή εικόνα. Ωστόσο, ο «ιερός κόμβος» είναι θρησκευτικό σύμβολο, που σχετίζεται συνήθως με θεότητες και συνδέεται ίσως με τη γονιμότητα και την αναπαραγωγή. Καμιά φορά επίσης εμφανίζεται και σε γυναικείες μορφές που έχουν σχέση με θρησκευτικές τελετές.[117]

Τέλος η κόμμωση των γυναικών μοιάζει αρκετά με αυτήν των θρηνωδών της λάρνακας από τον τάφο 22 της Τανάγρας,[118] με τη διαφορά ότι στις δικές μας μορφές ο βόστρυχος είναι διπλός και όχι μονός, τουλάχιστον στην πρώτη μορφή.[119] Στη δεύτερη θρηνωδό τα μαλλιά είναι μαζεμένα χαμηλά στον αυχένα εν είδει κρωβύλου. Οι βότρυχοι της πρώτης γυναίκας πάνε προς τα πίσω, γεγονός που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι με αυτό τον τρόπο ο ζωγράφος θέλησε να αποδώσει την κίνηση του

---

[109] Τζάχου-Αλεξανδρή Ο. 1989, 87-8, πίν. 18-9.

[110] Alhberg 74-75. Ενδεικτικώς βλ. και Coldstream 1968, πίν. 8a, 12 d,f, 14 d, 30 a-b.

[111] Τελεβάντου, ΑΕ 1982 114-135. Για τις απεικονίσεις γυναικείων ενδυμάτων στη μυκηναϊκή σφραγιδογλυφία βλ. Σακελλαρίου 1966, 29. Γενικώς για τα μοτίβα των ενδυμάτων που μπορούν να συγκριθούν με θέματα της αγγειογραφίας βλ. Marcar, 2004, 225-238, με αναφορά κυρίως στις τοιχογραφίες του Μεγάλου Κλιμακοστασίου και της Κύριας Πομπής, όπου παρουσιάζονται ενδύματα σε μεγάλη κλίμακα και τις μικρογραφικές τοιχογραφίες του Ιερού Χορού και της Εξέδρας.

[112] Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1975) Β, 424-6, πίν. 302 α και του ιδίου Έργον 1975, 25 εικ. 21-1.

[113] Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 768 πίν. 49 (με ενδοιασμό αν πρόκειται για γυναικείες μορφές επειδή αποδίδονται με σκιαγραφία).

[114] Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 767-8 πίν. 45-6.

[115] Gallou 2005, 37-8 με βιβλιογραφία για το θέμα.

[116] Σχοινάς, Περιφέρεια Α, 1994, 261.

[117] Kontorli-Papadopoulou 1996, 80 με αναφορά σε απεικονίσεις και βιβλιογραφία.

[118] Σπυρόπουλος ΠΑΕ 1969, πιν. 13 β.

[119] Για την κόμμωση των γυναικών βλ. Τσούντας,, Μυκήναι, 1893, 69. Για την κόμμωση, όπως τη γνωρίζομε από τις τοιχογραφίες βλ. Kontorli-Papadopoulou 1996, 94-97. Immerwahr, 1990, 93 εικ. 26

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σώματος, διότι αυτό το «ανέμισμα» των μαλλιών θα μπορούσε να δικαιολογηθεί μόνο από την κίνηση της μορφής.
Το πρόσωπο των γυναικών θυμίζει εκείνο των θρηνητριών στα παράθυρα, στη λάρνακα του τάφου 22,[120] με τη διαφορά ότι οι τελευταίες αποδίδονται με περίγραμμα.
Περί της υποδέσεως δεν διακρίνομε κάποιο στοιχείο, αφού δεν έχουν διατηρηθεί τα πέλματα.[121]
Γενικώς οι γυναικείες μορφές της πρόθεσης δημιουργούν την αίσθηση μιας ανάλαφρης, πολύ γυναικείας κίνησης, που παραπέμπει περισσότερο σε χορεύτριες.[122] Παραστάσεις χορευτριών, συνήθως λατρευτριών, απεικονίζονται σε σφραγιστικά δακτυλίδια,[123] ενώ κυκλικούς ιερούς χορούς απεικονίζουν πήλινα μινωικά ειδώλια.[124]
Στην κεραμική οι απεικονίσεις χορού σπανίζουν. Ενδεικτική είναι η παράσταση σε όστρακο σκύφου από τις Μυκήνες, όπου δύο ολόβαφες γυναικείες μορφές κρατιούνται από τα χέρια σε σκηνή χορού.[125] Αντίθετα στα Γεωμετρικά χρόνια οι σκηνές χορού γίνονται συνηθέστερες και συνδέονται είτε με τελετουργίες, είτε με ταφικά δρώμενα.[126]
Αντίθετα η σωζόμενη θρηνωδός στην εκφορά, όπως θα δούμε παρακάτω, δεν δημιουργεί ανάλογη αίσθηση εσωτερικής και εξωτερικής κίνησης.

Το αιγοειδές.
Το ζώο που ακολουθεί πίσω από τις μορφές των θρηνωδών και που οδηγείται από άνδρα, ο οποίος διακρίνεται πίσω από το ζώο, είναι προφανώς το ζώο που θα θυσιασθεί. Το υπογένειό του είναι χαρακτηριστικό στοιχείο αρσενικού αιγοειδούς.[127]

---

[120] Ο.π. και Marinatos 1997, 285, εικ. 6.
[121] Τσούντας, Μυκήναι, 1893, 69.
[122] Όπως οι κατά πολύ πρωιμότερες χορεύτριες που απεικονίζονται σε κύπελλο από το Παλαιό ανάκτορο της Φαιστού, βλ. Immerwahr, 1990, 33 πίν. Π. Schiering, Aegaeum 20, 1999, 747-750. Ή όπως οι λάτρισσες που συνήθως αποδίδονται σε δακτυλίδια, ενδεικτικώς αναφέρουμε τις εικονιζόμενες στα δακτυλίδια των Αηδονιών, βλ. Κρυστάλλη-Βότση, 1989, 32-43, πίν. 5-9, όπου και βιβλιογραφία και σύγκριση με άλλες απεικονίσεις σε σφραγιστικά δακτυλίδια και σφραγιδόλιθους. Σαφώς ωστόσο διαφέρουν από τις μορφές της σκηνής χορού που σώζονται σε όστρακο από τις Μυκήνες, που αποδίδονται με σκιαγραφία, αλλά έχουν τριγωνικό το πάνω σώμα και είναι πιασμένες από το χέρι, βλ. Astr¨om, 1986, 124-5, με βιβλιογραφία για σκηνές χορού. Τέλος, για τους ταφικούς ή τελετουργικούς, κυκλικούς χορούς στην Κρήτη, βλ. Branigan, 1998, 21-23 (ΠΜ περίοδος). Κυκλικός ανδρικός χορός προς τιμήν των νεκρών είναι ίσως στην ηθμωτή υδρία από Νάξο, βλ. Βλαχόπουλος 2006, Α, 129, 190 κ. ε. (βλ. και άλλη σχετική παραπομπή).
[123] Ενδεικτικά βλ. Niemeier CMS 1989, 168 εικ. 1, όπου σε διάφορα σφραγιστικά δακτυλίδια απεικονίζονται γυναικείες μορφές σε λατρευτικές σκηνές, με το ένα χέρι στο κεφάλι.
[124] Γενικώς για την εικονογραφία του χορού στην Κρητομυκηναϊκή τέχνη βλ. Warren BSA 79 (1984), 319-321 πίν. 31-5. Wegner 1968. German, Aegaeum 20, 1999, 279-281, γενικώς για τις σκηνές χορού της εποχής του Χαλκού, και αναφορά για τον ταφικό, τελετουργικό, ή θρησκευτικό χαρακτήρα, ενώ τίθεται και το ερώτημα αν ο χορός ήταν και πολιτική δραστηριότητα. Flourentzos 1991, πίν. ΙΙΙ. 1-3 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για ειδώλια γυναικείων μορφών σε χορό, των ιστορικών χρόνων.
[125] "Astr"om 1986 εικ. 1 (ΥΕ ΠΙ Γ περίοδος). Επίσης σε σκύφο από τη συνοικία της Παναγιάς στις Μυκήνες απεικονίζονται όρθιοι ολόβαφοι δαίμονες, πιασμένοι από τα χέρια, ίσως σε σκηνή χορού (βλ. Mylonas-Shear Panagia Houses, 1987, 96 πίν. 27).
[126] Σκιλάρντι ΠΑΕ (1984), 288 πίν. 158 γ (Κουκουναριές Πάρου, ανδρικός χορός σε όστρακο του 8ου αι. π. Χ.). Για το χορό στα Γεωμετρικά χρόνια βλ. Παπαδοπούλου 2003, 736, με βιβλιογραφία. Τσιποπούλου 2005, 501-2 (3 θρηνωδοί απέναντι από ηνίοχο σε άρμα απεικονίζονται σε ώμο υδρίας του Σκουριασμένου).
[127] Vermeule-Karageorghis, MPVP, ΠΙ.26, IX.76.1, XII.24, XII.35. Akestr"om 1987, πίν. 33:1, 34:2, 3. Karageorghis 1999, πίν. LXXXV, LXXXVI. Demakopolou 2001, εικ. 13. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 803, με παράλληλα και βιβλιογραφία.

Αιγοειδή εμφανίζονται συχνά στη ταφική εικονογραφία, ως επί το πλείστον σε σκηνές κυνηγιού ή σε ταυροκαθάψια, όπως στη λάρνακα του τάφου 22 της Τανάγρας,[128] στις λάρνακες από τους τάφους 10, 11 και 24 των Αρμένων,[129] στη λάρνακα της Επισκοπής,[130] καθώς και στην κεραμική.[131]
Αιγοειδή απεικονίζονται τόσο σε τοιχογραφίες, όσο και σε σαρκοφάγους, όπου πιθανόν σχετίζονται με ταφικές τελετουργίες.[132] Συνήθης είναι η απόδοση του ζώου αυτού και σε αμφοροειδείς κρατήρες,[133] αλλά και σε ηθμωτές υδρίες.[134] Συγκριτικό παράλληλο του εικονιζόμενου ζώου θα μπορούσαμε να αναζητήσουμε σε αυτό της ηθμωτής υδρίας από τη Νάξο, όπου διαφοροποιείται μόνο το τμήμα της κεφαλής.[135]
Τα τελευταία χρόνια έχει γίνει μεγάλη συζήτηση για τα νεκρόδειπνα στο Προϊστορικό Αιγαίο και γενικότερα στην κατανάλωση τροφής σε σημαντικά γεγονότα, όπως ο θάνατος μέλους μιας κοινωνίας[136] (βλ. αναφορά και παρακάτω).
Τη θυσία ζώων προς τιμήν των νεκρών επιβεβαιώνουν και τα κεφάλια αιγοειδών, που έχουν βρεθεί μέσα σε τάφους στην Τανάγρα,[137] αλλά και οστά ζώων από άλλα νεκροταφεία.[138] Από τον Όμηρο γνωρίζουμε ότι γινόταν θυσία ζώων προς τιμήν του νεκρού (Ιλιάδα, Ψ 30-35).[139]

Ανδρική μορφή.

---

[128] Σπυρόπουλος ΠΑΕ (1969)14, πιν. 13 α, (1974) 22 και ΑΑΑ 3 (1970) 190-1, εικ. 16. Marinatos 1997, 286, εικ. 7, 8, 11.
[129] Watrous, Hesperia 60 (1991) πίν. 87 e, 92 α, 87f (αντίστοιχα). Τζεδάκις ΑΑΑ 4 (1971) 217 εικ. 4, 218 εικ. 5, 219 εικ. 6.
[130] Watrous Hesperia 60 (1991), 300, πίν. 93 a-d.
[131] Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 803 κ. ε. με παράλληλα και βιβλιογραφία για απεικόνιση αιγάγρων. D' Agata 2007, 113 εικ. 13:1 (κρατήρας Μουλιανών, ΙΙΙ Γ Μέση).
[132] Όπως στη πλευρά Β της σαρκοφάγου της Αγίας Τριάδας (παραπομπή για σαρκοφάγο) και Kontorli-Papadopoulou 1996, 120-1 (σαρκοφάγος Αγ. Τριάδας και γενικώς απόδοση αιγοειδών σε τοιχογραφίες). Επίσης στη σ. 149-151 αναφορά για θυσία ζώων. Hiller 1999, 364-5 (θυσία ταύρου και απεικόνιση μικρών αιγοειδών στη σαρκοφάγο της Αγίας Τριάδας, με αναφορά στα αιγυπτιακά στοιχεία). Αιγοειδή και στη λάρνακα της Επισκοπής βλ. Kanta 1980, εικ. 63:1, 5
[133] Βλ. Akestrom, 1987, 60-64, πίν. 33-5, όπου και παράλληλα αγγείων με όμοιες απεικονίσεις και βιβλιογραφία. Το θέμα εμφανίζεται στο Μπερμπάτι και σε πρόχου (jug). Γενικά για την απόδοση του ζώου στα εικονιστικά αγγεία των Μυκηνών, πρβλ. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 273-295.
[134] Βλαχόπουλος 2006, Α, 196-7.
[135] Καρδαρά, Απλώματα Νάξου 1977, 32, 67 εικ. 24.1, πίν. 39-40, 42 β. Βλαχόπουλος 2006, Α, 196-7 εικ. 40 α (όπου αναγνωρίζει το «ζωγράφο των αιγάγρων). Γενικώς για την απόδοση κερασφόρων που αποδίδουν αιγοειδή ή ελάφια βλ. Vermeule-Karageorghis, MPVP, 115, 141, 217, 224. Crouwel 1991, εικ. 9 πίν. 2 C 18.
[136] Βλ. αναλυτική συζήτηση από τον Hamilakis, 1998, 115-132.
[137] Σπυρόπουλος, ΑΑΑ (1969) 2, 22. Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1974), 22. Του ιδίου ΑΑΑ 3 (1970) 191 και Marinatos 1997, 286. Θυσία ζώων έχει διαπιστωθεί και σε τάφο της Νάξου, βλ. Ζαφειρόπουλος ΠΑΕ (1960) 339-340. Επίσης για θυσίες ζώων γενικώς βλ. Cavanagh and Mee 1998, 114-115 και Kurtz-Boardman, GBC 186.
[138] Θυσία ταύρου στις Αρχάνες, βλ. Τζεδάκις ΑΔ 36 (1981), Β2, 398-9. Επίσης Σακελλαράκις, 1967, 238-246. Κρανίο βοοειδούς βρέθηκε και στο θολωτό τάφο Αποδούλου κοντά στο νεκρό, βλ. Tzigounaki, Roma 1996, 1496. Επίσης οστά αλόγων και σκύλων βρέθηκαν και στους Υπομινωικούς-ΠΓ τάφους της Κνωσού, βλ. Cavanagh (εκδ.) Coldstream-Catling, Knossos North Cemetery, 1996, Π, 674. Γενικώς για θυσίες ζώων βλ. Papadopoulos Sp. 1975, 492 κ. ε., με συγκεντρωμένο κατάλογο (τα γνωστά έως το 1975). Δεϊλάκη 1980, 141-2. Protonotariou-Deilaki 1990 για παράλληλα θυσίας κατά την εποχή του Χαλκού, και Popham κ. ά. 1982. Για ανάλογες περιπτώσεις Γεωμετρικών χρόνων βλ. Σταμπολίδης, 146-8. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 395, αναφορά σε ίχνη προσφορών ζώων στο θολωτό τάφο της Μουριατάδας.
[139] Ο Αχιλλέας θυσίασε στην πυρά του Πατρόκλου πολλά βόδια, πρόβατα, κατσίκια και χοίρους, καθώς επίσης άλογα και σκυλιά. Βλ. Επίσης και Himmelmann, Egnantia 5, 132, με αναφορά για τις θυσίες των ζώων στην Ομηρική εποχή και στην ελληνική τέχνη γενικότερα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η τελευταία μορφή βρίσκεται στο αριστερό τμήμα της παράστασης. Πίσω από το αιγοειδές ακολουθεί μία ανδρική μορφή, από την οποία όμως σώζονται μόνο τα πόδια. Πιθανότατα αποδιδόταν κατά τον ίδιο τρόπο με τις δύο άλλες ανδρικές μορφές. Τα πόδια, θυμίζουν αρκετά τη μορφή που απεικονίζεται σε κάλαθο από την Κύπρο.[140]

Μορφή που οδηγεί ζώο ίσως για θυσία, βόδι όμως και όχι αιγοειδές, απεικονίζεται στη λάρνακα του τάφου 16 της Τανάγρας.[141] Η υπόθεση ότι το ζώο οδηγείται για θυσία ενισχύεται αν λάβουμε υπόψη την παράσταση σε ένα χρυσό δακτυλίδι των Μυκηνών, όπου εικονίζεται άνδρας που στέκεται ανάμεσα σε αίγαγρο και ένα υπαίθριο βωμό, προφανώς οδηγώντας το ζώο για θυσία.[142]

Γενικότερα η συνύπαρξη ανθρώπινων και ζωικών μορφών σε εικονιστικές συνθέσεις παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και εμφανίζονται ήδη στην ΥΕ ΙΙ Β περίοδο, όπως μαρτυρεί η μικρή υδρία από θαλαμωτό τάφο των Μυκηνών, της περιόδου αυτής, όπου εικονίζεται ανθρώπινη μορφή και αίγαγρος.[143] Στις περισσότερες περιπτώσεις ο συνδυασμός, ανάλογα και με το ζώο, παραπέμπει σε σκηνές κυνηγιού. Σε όστρακο κρατήρα από το Μπερμπάτι διακρίνεται άνδρας με στικτό χιτώνα και κάλυμμα κεφαλής που οδηγεί έναν αίγαγρο με μακρύ υπογένειο, τραβώντας το ζώο με κάποιο σκοινί ή δερμάτινο λουρί.[144] Δεν παρατηρούνται όμως τεχνοτροπικές ομοιότητες ανάμεσα στις παραστάσεις αυτές.

Μία ιδιότυπη παράσταση συναντάμε σε σκύφο από τις Μυκήνες, όπου πάνω στη ράχη αιγάγρου διακρίνεται η προτομή ανθρώπινης μορφής, που μοιάζει να φύεται από την πλάτη του ζώου, αφού δεν διακρίνονται τα πόδια κάτω από την κοιλιά του.[145] Η ερμηνεία που δόθηκε είναι ότι ο άνδρας δεν ιππεύει το ζώο (άλλωστε δεν είναι ίππος), αλλά στέκεται πίσω από αυτό και το οδηγεί.[146]

Πίσω όψη. Πομπή αλόγων.

Στα όστρακα που προέρχονται από τη δεύτερη όψη του αγγείου σώζονται μόνο τμήματα από δύο άλογα, και ψάρια.

Τα άλογα στην εικονιστική κεραμική εμφανίζονται στις σκηνές με άρματα, αλλά και σε κάποιες παραστάσεις εικονίζονται ελεύθερα.[147]

Στον κρατήρα της Αγίας Τριάδας φαίνεται ότι τα άλογα που εικονίζονται ήταν ελεύθερα, επειδή δεν διακρίνονται ίχνη από χαλινάρια ή ιμάντες ζεύξης των ζώων σε άρματα.

Το νόημα των σκηνών του εικονιστικού ρυθμού που συνδυάζουν ψάρια και ζώα της στεριάς δεν είναι σαφές. Ίσως στόχος είναι να δηλωθεί με συντομογραφικό τρόπο το σύνολο του φυσικού κόσμου, ή ένας υπερφυσικός «παραδείσιος» κόσμος. Πιθανόν

---

[140] Πρβλ. Iacovou 1988, 61, 72, εικ. 68, 71, 70:29 και 76:32 (μήπως είναι εικ. 64-71). Της ιδίας 1997, πίν. XIV b, XV a. Στον κάλαθο από Κούκλια εικονίζεται ανδρική μορφή με υψωμένα τα χέρια πίσω από αιγοειδές, που θυμίζει αρκετά τη δική μας σύνθεση.

[141] Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1973), 21, πιν. 11 β. Michaud BCH, 98 (1974), 654, εικ. 185.

[142] CMS I. 126.

[143] Πρόκειται για το αγγείο που είναι γνωστό στη βιβλιογραφία ως «Αγγείο του Τσίρκου» λόγω της παράστασης που εικονίζεται στην οπίσθια όψη του όπου ένας άνθρωπος φαίνεται να ισορροπεί στα χέρια του μεγάλους τροχούς, ως ταχυδακτυλουργός, πρβλ. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 758-9 με βιβλιογραφία.

[144] Akestr¨om 1987, πίν. 33:1.

[145] Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 762-3, πίν. 29.

[146] Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 762-3, όπου η μη απόδοση των ποδιών της ανθρώπινης μορφής αποδίδεται στην απειρία ή αμέλεια του αγγειογράφου, ή στην έλλειψη χώρου.

[147] Για την εμφάνιση των αλόγων στην κεραμική πρβλ. πρόσφατα Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 779-786 με παράλληλα και βιβλιογραφία.

αυτές οι αφύσικες συνυπάρξεις λειτουργούν συμβολικά και ενδεχομένως οφείλονται και σε διακοσμητικούς λόγους.[148]

Τα άλογα αποδίδονται σε σκιαγραφία με στενό σώμα και ιδιαίτερα μακρύ ρύγχος. Εικονογραφικά δεν βρίσκουν ακριβή παράλληλα, ωστόσο πλησιάζουν λίγο το άλογο που απεικονίζεται σε όστρακο κρατήρα από τις Μυκήνες,[149] το οποίο χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο. Το ρύγχος στο άλογο του οστράκου των Μυκηνών, αποδίδεται σχεδόν κατά τον ίδιο τρόπο, με τη διαφορά ότι είναι πιο αποστρογγυλεμένο. Ως προς τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά του σώματος διαφέρει. Παρόμοια είναι και τα άλογα σε τετράωτο αμφορέα, από τις Μυκήνες της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου.[150] Παρά το γεγονός ότι πρόκειται για γειτονικές περιοχές, δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερες ομοιότητες με τα άλογα από τον κρατήρα της Βούντενης.[151]

Με σκιαγραφία αποδίδονται και τα άλογα σε εικονιστικά αγγεία της Κύπρου, τα οποία όμως είναι λίγο διαφορετικά από τα εικονιζόμενα στα όστρακα της Αγίας Τριάδας.[152]

Γενικότερα όμως τα άλογα σχετίζονται με τα ταφικά δρώμενα και απεικονίζονται συχνά σε αγγεία με ταφικό χαρακτήρα (συνήθως σκηνές με άρματα) τόσο στη Μυκηναϊκή όσο και στη Γεωμετρική εποχή.[153]

Τα ψάρια.

Τα ψάρια είναι από τα συνηθέστερα θέματα της ΥΕ ΙΙΙ Γ κεραμικής,[154] κυρίως ως παραπληρωματικό διακοσμητικό θέμα σε αγγεία πυκνού ρυθμού, ως επί το πλείστον σε κρατήρες, εκατέρωθεν μετοπών και τριγλύφων.[155] Παρόλα αυτά, τα εικονιζόμενα στον κρατήρα της πρόθεσης δεν ταυτίζονται απόλυτα με τα μέχρι τώρα γνωστά παραδείγματα. Αποδίδονται με παχύ περίγραμμα και κυματοειδή γραμμή στο εσωτερικό, ενώ το ένα έχει ατρακτοειδές με καμπυλότητα σώμα, και το άλλο στενόμακρο.

---

[148] Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 26.

[149] Vermuele - Karagheorghis, MPVP, 216, πίν. X 27, και Sakellarakis 1992, 32:22, 43:48

[150] Taylour, ΑΔ 20 (1965), Β1, 164-5, πίν. 146 α (citadel House).

[151] Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 596, 598-9, 601-2.

[152] Catling-Millett, BSA 60 (1965), 221-223, πίν. 58, 59, 61.

[153] Τα άλογα και κυρίως τα άρματα σχετίζονται με ταφικές τελετές, βλ. Immerwahr, 1990, 153-4. Vermeule 1965, 138, 144. Για τα προερχόμενα από Κύπρο βλ. Vermeule - Karageorghis, MPVP, 22. Γενικώς για τη χρήση του αλόγου βλ. Hood S. BSA 48 (1953), 86. Crouwel 1992, 101. Benson 1970, 138 σημ. 39.

[154] Ενδεικτικά βλ. Περατή Β, 140, εικ. 21. Για ψάρια σε μινωϊκές λάρνακες βλ. Watrous, Hesperia 60 (1991) 294, πίν. 82b, 83f, 85c-e, 85 f, 89c-e., 90 e, 91 f. Marinatos 1997, 282, εικ. 2) και Morgan, BSA 82 (1987) 191. Marinatos 2008, 143-145. Για απεικόνιση ψαριών στη Μυκηναϊκή κεραμική βλ. Sakellarakis 1992, 104-105, 142. Το ψάρι που εικονίζεται στη σελ. 106, αρ. 236 και χρονολογείται στην πρώιμη ΥΕ ΙΙΙ Γ, διακοσμείται με τεθλασμένη γραμμή και μοιάζει αρκετά με το δικό μας. Επίσης βλ. Tiryns VII, πίν. 37, 38:1. Ομοιότητες υπάρχουν και με τα ψάρια που απεικονίζονται στο εσωτερικό καλάθου από την Αγορά, βλ. Ath. Agora XIII, 188 πίν. 40 (24), που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου. Σε πρόσφατη ανασκαφή (1998) στο μυκηναϊκό νεκροταφείο Καλλιθέας Πατρών, στο δρόμο του θαλαμωτού τάφου Υ βρέθηκαν όστρακα κρατήρα με ψάρια, που χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ μέση περίοδο. Την πληροφορία οφείλω στον καθ. Αθ. Παπαδόπουλο, τον οποίο θερμότατα ευχαριστώ. Για άλλες απεικονίσεις ψαριών βλ. South, Aegaeum 20, 1999, 793-802 (Κύπρος). Lefkandi IV, 2006, 243 (με βιβλιογραφία). Popham, BSA 62 (1967), 348 εικ. 6 (12) Κρήτη.

[155] Sakellarakis 1992, 101-9, αρ. 222-244 για παραστάσεις σε αγγεία εικονιστικού ρυθμού. Επίσης 106 αρ. 237-8 για απεικονίσεις εκατέρωθεν τριγλύφων και μετοπών. Για την απεικόνισή τους περισσότερο σε κρατήρες βλ. Buchholtz, 1993.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τεχνοτροπικά βρίσκονται πιο κοντά στο ψάρι που εικονίζεται σε όστρακο κυπέλλου από τις Μυκήνες, σε λεκάνη από την Αγορά,[156] και σε ψευδόστομο από τον Άγ. Ιωάννη Λακωνίας της ΥΕ ΙΙΙ Γ 1-2 περιόδου.[157]
Ωστόσο, ως σύνθεση, άλογα και ψάρια μαζί τα συναντάμε σε κρατήρα από την Κύπρο,[158] σε κρατήρα από την Ουγκαρίτ (Ras Sharma),[159] καθώς και σε στάμνο από τα Δωδεκάνησα.[160] Σε όλες τις προαναφερθείσες περιπτώσεις τα άλογα και τα ψάρια τεχνοτροπικά διαφέρουν από αυτά της Αγίας Τριάδας. Το συνδυασμό αλόγων και ψαριών συναντάμε και στα Γεωμετρικά Χρόνια, όπως φαίνεται σε παραστάσεις αγγείων από διάφορες περιοχές.[161]
Ο συνδυασμός θεμάτων, όπως άλογα, ανθρώπινες μορφές, σκύλος και ψάρια, εμφανίζεται ήδη από την ΥΕ ΙΙΙ Α περίοδο στην Αργολίδα.[162]

Ερμηνεία παράστασης – ρόλος προσώπων.
Επιχειρώντας να αποδώσουμε το ρόλο κάθε μορφής σε αυτή τη σκηνή, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι:
Πρόκειται για μία σκηνή πρόθεσης, όπου στο κέντρο βρίσκεται ο νεκρός, τον οποίο παραστέκουν ανδρική και γυναικείες μορφές, ενδεχομένως και παιδί, που τον θρηνολογούν. Η πρώτη ανδρική μορφή, θα μπορούσε να θεωρηθεί ο προεξάρχων (ο έξαρχος) του θρήνου,[163] πιθανώς ένα πολύ συγγενικό πρόσωπο του νεκρού. Αυτός δίνει ρυθμό, οδηγεί και κατευθύνει τον ταφικό χορό των τριών θρηνωδών που ακολουθούν με σχεδόν χορευτικές κινήσεις[164] κάνοντας την κίνηση του χαιρετισμού,

---

[156] Vermeule - Karageorghis, MPVP, 218-9, X.89 (Μυκήνες), 219 X.100 (Αγορά). Της Αγοράς και στην Ath.Agora XIII, 188, VII-24, πίν. 40 αρ. 24.
[157] Δημακοπούλου ΑΔ 23 (1968), Α, 171 πίν. 76 α. Το ψάρι εδώ, αρκετά μεγάλο, καταλαμβάνει τη μία όψη σώματος του ψευδόστομου. Το σώμα αποδίδεται με περίγραμμα οι λεπτομέρειες με σκιαγραφία (κεφάλι, ουρά, πτερύγια) και στο εσωτερικό του σώματος πέντε οριζόντιες κυματοειδείς γραμμές.
[158] Steel, BSA 89 (1994), 201-211, πίν. 37-8 και Militello, Περιφέρεια Β 1999, 537, εικ. 1.
[159] Vermuele- Karagheorgis 229, πίν. XIII.28 (ΙΙΙ Γ). Το ίδιο εικονίζεται και στις Πλόες 2003, 269 (13ος αι. π. Χ., Ras Sharma, εισηγμένο από τη Μυκηναϊκή Ελλάδα). Το ίδιο και στον Schachermeyer 1980, 160 και πίν. 36 a (εικονίζεται αμφορέας από το Μουσείο του Τορόντο με ψάρια και άλογα). Για τον κρατήρα από Ras Sharma βλ. και Buchhlotz 1987, 213, εικ. 66 a. Yon 2000, 12 κ. ε., 24. Επίσης Crowell, BSA 86 (1991), 66, εικ. 2. Langdom, 1989, 185-201 και Godeken, A Contribution to the Early History of Miletus, in "Problems in Aegean Prehistory, 307-315, πίν. 18 e-f. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 859. Mountjoy, BSA 99 (2004), 193.
[160] Το αγγείο βρίσκεται στο Μουσείο του Τορόντο. Vermuele-Karageorghis, MPVP, 228, πίν. XII:42. Benson, AJA 72 (1968) 203 κ. ε., με βιβλιογραφία για παράλληλα.
[161] Hiller, 1988, 127, εικ. 6 (g-h). Ψάρια και άλογα βλ. και σε αγγεία από Άργος: Tiryns I, 146, εικ. 11-12. Coldstream 1968 πίν. 28 e, 29 b, 30 d-f. Tiryns VIII 153, πιν. 83:1, 84:1.2. Βλ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ΑΔ 23 (1968) Β 1, 128 πίν. 70, σε Υπογεωμετρικό κρατήρα από το Άργος. Επίσης σε αγγείο από Μυκήνες βλ. BSA Suppl. Vol. 12: Excavations at Mycenae 1939-1955, 38, πίν. 17(Α 3, Α 10, Α 12), πίν. 18(Α 13). Για απεικόνιση ψαριών στα Γεωμετρικά Χρόνια βλ. Ahlberg 1971, 155, 242.
[162] Βλ. εικονιστική πρόχου από Αργολίδα, Ζαούρη, 1987, 139-149. Vermeule-Karageorghis, MPVP IX.:8 (Μυκήνες τμήμα αλόγου, ΙΙΙ Α2-Β), XI:8 (Ιπποκόμος-στρατιώτης να οδηγεί άλογο, ΙΙΙ Γ), IX:4 (Κοπρέζα, τμήμα ανδρικής μορφής που ίσως κρατά ηνία).
[163] Όπως έχει θεωρηθεί η μορφή σε λάρνακα της Τανάγρας, βλ. Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1970) 35, (1974), 12-13, 25, πιν. 10 α και ΠΑΕ (1970) 35. Aupert, BCH 99 (1975), 644, εικ. 118. Immerwahr, 1990, 155 και ΠΑΕ (1975) 426. Ο προεξάρχων του θρήνου, πράγματι φαίνεται ότι ήταν κάποιο πολύ οικείο πρόσωπο στο νεκρό. Όπως αναφέρει ο Όμηρος, προεξάρχων του θρήνου του Πατρόκλου ήταν ο Αχιλλέας, του Έκτορα η Ανδρομάχη, του Αχιλλέα η Θέτις κ. ά. Βλ. Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1974) 25. Επίσης βλ. Garland, The Greek Way of Death (London 1985), 30.
[164] Είναι γνωστή η σχέση του χορού με τα ταφικά δρώμενα και έχει συζητηθεί αρκετά. Ενδεικτικώς βλ. Cavanagh - Mee 1998, 107-108. Σταμπολίδης, 1996, 120 με σχόλια και παραπομπές για τον ταφικό χορό στα Γεωμετρικά χρόνια. Ahlberg 1971, 175κ. ε., 197 κ. ε., 263. Για τη λάρνακα του τάφου 22 της Τανάγρας, βλ. Σπυρόπουλος ΠΑΕ (1974), 24-5. Γενικά για τον τελετουργικό χορό βλ. Μαστραπάς,

δηλαδή με το ένα χέρι στο κεφάλι και το άλλο υψωμένο ή προτεταμένο προς το νεκρό.[165] Πιθανόν και οι γυναίκες αυτές ανήκαν στο στενό οικογενειακό περιβάλλον, αν αποδεχτούμε την άποψη του Nilsson, ότι η φροντίδα και η κηδεία του νεκρού ήταν καθαρά οικογενειακή υπόθεση.[166]

Η σκηνή ολοκληρώνεται με την απεικόνιση του ζώου, που οδηγείται από άλλον άνδρα σε θυσία για το νεκρόδειπνο. Στην πρώτη παρουσίαση του ευρήματος[167] η πρώτη ανδρική μορφή μορφή χαρακτηρίζεται ως ιερέας-μάγος. Συνήθως οι ιερείς είναι ντυμένοι με διαφορετικό ένδυμα.[168] Θεωρώ όμως, ότι ο σφυροπέλεκυς που κρατά ο άνδρας τον διαφοροποιεί από τις υπόλοιπες μορφές, και προσδίδει τελετουργικό χαρακτήρα στη σκηνή.

Η παράσταση της πίσω όψης θα μπορούσε ίσως να ερμηνευτεί ως πομπή ζώων,[169] ή αρμάτων,[170] ενώ μια ιδιαίτερη ερμηνεία για τα ψάρια είναι αδύνατη.[171] Η ερμηνεία του ψαριού έχει απασχολήσει αρκετά την έρευνα μέχρι τώρα.[172] Πιθανόν κι εδώ να μην έχουν άλλη βαθύτερη ερμηνεία, πέραν της διακοσμητικής,[173] χωρίς ωστόσο να

Υδρία από το ΥΚ/ΥΕ ΙΙΙ Γ νεκροταφείο Καμινίου Νάξου, Incunabula Graeca, XCVIII, στα Atti e Memorie del secondo Congresso Internazionale de Micenologia, Roma-Napoli 1991, Roma 1996, vol. II, 797-803, όπου και αναφορά παραστάσεων τελετουργικού χορού (Ο Μαστραπάς θεωρεί 4 ανδρικές μορφές ζωοκέφαλες, 2 αλογοκέφαλες, 1 πτηνοκέφαλη, 1 με κεφάλι γάτας, και τις υπόλοιπες ακέφαλες, ενώ συσχετίζει την παράσταση με τους κυκλικούς χορούς που ήταν αφιερωμένοι στην Αριάδνη (σ. 105-6). Για την ίδια υδρία βλ. και Βλαχόπουλος, Περιφέρεια Α, 1994, 307 εικ. 14, όπου αναφέρεται ότι πρόκειται για κυκλικό, προς τιμή των νεκρών, χορό ανδρών, ανάμεσα στους οποίους παρουσιάζεται ένα τουλάχιστον παιδί. Του ιδίου, 2006, 129, 190 κ. ε. (αποδέχεται τον ταφικό τελετουργικό χαρακτήρα του χορού προς τιμήν νεκρού, αλλά όχι τις ζωόμορφες κεφαλές των μορφών). Τον ανδρικό χορό στην υδρία της Νάξου οι Vermeule και Karageorghis, MPVP, 132, θεωρούν ότι μπορεί να παριστάνει στιγμή κηδείας.

[165] Ο τύπος των θρηνωδών εισάγεται στην ύστερη μινωική και μυκηναϊκή εποχή, επιβιώνει έως την Πρωτογεωμετρική και εμφανίζεται πάλι στους ύστερους γεωμετρικούς χρόνους, ακολουθώντας κατά βάση την ίδια τυπολογία. Για το θέμα βλ. σχετικά, Ahlberg 1971, 1971. Wegner 1968, 40-85. Sheedy 1990, 117-151 πίν. 14-21. Πωλογιώργη ΑΔ 40 (1985) Α, 173, πίν. 67 γ-δ.

[166] Nilsson 1950, 586.

[167] Σχοινάς, Περιφέρεια Α, 1994, 258-260.

[168] Στις τοιχογραφίες διαφορετικά αποδίδονται οι ιερατικές μορφές, βλ. ενδεικτικώς Kontorli-Papadopoulou, 1996, 104-109. Γενικώς για απεικονίσεις ιερέων βλ. και Mylonas, 1966, 168-9. Davis, 1995, 15-17. Rehak, Kadmos 1994. Marinatos, MSR, 1986.

[169] Όπως αναφέρει ο Όμηρος στην Ιλιάδα Ψ 13-14, οι Μυρμιδόνες έφεραν τρεις φορές τα άλογα γύρω από το νεκρό Πάτροκλο, θρηνώντας. Βλ. και Cavanagh-Mee 1995, 58. Τη στενή σχέση του αλόγου με τα ταφικά έθιμα επιβεβαιώνει η θυσία αλόγων στους τάφους όπως π. χ. στον τάφο 3 του τύμβου Ι Βρανά και στο δρόμο του θολωτού τάφου στο Μαραθώνα, βλ. Μαρινάτος, ΠΑΕ (1970) 13, 18, πίν. 15 β. Γενικότερα για τη χρήση του αλόγου στη μυκηναϊκή εποχή βλ. Crouwel, 1981, 50. Απεικόνιση αλόγων στη σειρά και πτηνά ανάμεσά τους έχουμε σε αμφορέα από τις Μυκήνες βλ.Arch. Reports 1964-5, 11.

[170] Όπως η απεικόνιση στον κρατήρα της Βούντενης, βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 601-2. Dakoronia 2003, 45, 48 εικ. 24 (Κύνος, ΙΙΙ Γ Μέση). Mee-Cavanagh, BSA 85 (1990), 228 (σχετικά με τα άρματα που οδηγούσαν). Επιπλέον βλ. Crouwell 1981, 138-139. Lefkandi IV, 2006, 238 (με βιβλιογραφία για παραστάσεις αλόγων και αρμάτων).

[171] Εικονογραφικά σχετίζονται με τα ταφικά αγγεία. Στον αμφοροειδή κρατήρα από τη Ras Shamra απεικονίζεται θυσία ψαριού, βλ.. Vermeule-Karageorghis, MPVP, 170-1, XIII: 29. Morris 1995, 191 (γενικώς για την απόδοση και ερμηνεία των ψαριών). Πασχαλίδης, Το Μουσείον 3, 103-4, εικ. 14.

[172] Για την ερμηνεία ως «ιερό ζώο» βλ. Buchhlotz 1993. Βλαχόπουλος 2006 Α, 388. Langdom 1989, 191.

[173] Διακοσμητική λειτουργία αποδίδει και ο Βλαχόπουλος στο ψάρι που απεικονίζεται στον κρατήρα της Γρόττας, βλ. Βλαχόπουλος, Φως Κυκλαδικόν 1999, 84.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αποκλείεται και το ενδεχόμενο η απεικόνισή τους να παραπέμπει σε τροφές που κατανάλωναν στο νεκρόδειπνο.[174]
Βεβαίως τα τμήματα που διατηρήθηκαν από τη δεύτερη παράσταση είναι πολύ λίγα και απεικονίζουν μόνο τμήματα ζώων. Αναπόφευκτα λοιπόν τίθεται το ερώτημα, αν τα άλογα αυτά δεν αποτελούν απλά και μόνο πομπή, αλλά παραπέμπουν σε εκφορά, ή σε αγώνες προς τιμήν του νεκρού, όπως συμβαίνει στη λάρνακα του τάφου 22 της Τανάγρας,[175] ή ακόμα και στο ταξίδι του νεκρού για τον Κάτω κόσμο, αφού τα άλογα ήταν τα ζώα που τους συνόδευαν έως τον τάφο[176] (βλ. θυσία αλόγων στο δρόμο του Μαραθώνα). Η εκφορά όμως, όπως θα δούμε παρακάτω, γινόταν και πεζή.
Οι σκηνές αρμάτων της μυκηναϊκής εποχής είναι ιδιαίτερα συχνές. Κάποιες θα μπορούσαν να συσχετισθούν με ταφικές τελετουργίες και συγκεκριμένα με τιμητική πομπή συνοδείας νεκρού, ή να παραπέμπουν σε ταφικούς αγώνες, συχνούς κατά τη Μυκηναϊκή εποχή, αν αποδεχθούμε τις Ομηρικές μαρτυρίες, ή ακόμα και το γεγονός ότι διακοσμούν μεγάλα αγγεία (κρατήρες-αμφορείς), που έχουν ταφικό χαρακτήρα.
Ως προς τη χρονολόγηση, τόσο το σχήμα όσο και η απόδοση των μορφών, όπως προκύπτει από τα παραπάνω, εντάσσουν το αγγείο στην ΥΕ ΙΙΙ Γ μέση-ύστερη περίοδο. Τεχνοτροπικά η απόδοση των μορφών ακολουθεί τα χαρακτηριστικά της περιόδου.[177]
Τα όστρακα του κρατήρα, που βρέθηκαν στο δρόμο του θαλαμωτού τάφου 5 του νεκροταφείου της Αγίας Τριάδας με τη σκηνή του επικήδειου θρήνου, αποτελούν ένα σημαντικότατο εύρημα. Εκτός από τη μοναδικότητά του, που δημιουργεί πολλά ερωτήματα, προστίθεται στα λίγα εικονιστικά αγγεία της περιοχής και ευρύτερα της Δυτικής Ελλάδος και συμβάλλει αποφασιστικά στη μελέτη των ταφικών εθίμων της Μυκηναϊκής εποχής.
Πρόκειται για την πιο ολοκληρωμένη σκηνή πρόθεσης Μυκηναϊκών Χρόνων, που έχει βρεθεί μέχρι τώρα. Εικονογραφικά αποτελεί τον προάγγελο των παραστάσεων πρόθεσης στα μνημειακά αγγεία της Γεωμετρικής εποχής, όπου η πρώτη σκηνή πρόθεσης σε ταφικό σήμα χρονολογείται στο τέλος της μεσογεωμετρικής ΙΙ περιόδου (κρατήρας του Μητροπολιτικού Μουσείου Νέας Υόρκης).[178]
Είναι πλέον φανερό ότι οι αγγειογράφοι των Γεωμετρικών Χρόνων, αντλούν το θέμα τους από τη Μυκηναϊκή εικονογραφία,[179] και η πρόθεση των Γεωμετρικών αγγείων αποτελεί συνέχεια της Μυκηναϊκής ταφικής θεματογραφίας και επιβίωση ενός ταφικού εθίμου, το οποίο διήρκησε μέχρι και τα κλασικά χρόνια.[180] Είναι η αναβίωση

---

[174] Για τα είδη τροφής και κρέατος που κατανάλωναν βλ. Steel, Hesperia 73 (2004), 290 κ. ε., όπου εκτός του ότι κυριαρχούν τα αιγοειδή, αναφέρονται και τα ψάρια. Βλ. και σχόλια παρακάτω στην παράγραφο του νεκρόδειπνου.
[175] Σπυρόπουλος, ΠΑΕ (1969), 14, πιν. 13 α, και ΠΑΕ (1974) 22-24.
[176] Ίσως στην αναχώρηση του νεκρού για το μεγάλο του ταξίδι παραπέμπουν οι σχετικές απεικονίσεις αρμάτων σε λάρνακες, βλ. Gallou 2005, 47 κ. ε. με βιβλιογραφία για τις διατυπωθείσες μέχρι τώρα θεωρίες.
[177] Για τον εικονιστικό ρυθμό, βλ. ενδεικτικώς τα εικονιστικά θέματα από τον Κύνο: Dakoronia, 1990, 117-122 σκηνές ναυμαχίας από τον Κύνο. Το ίδιο και στην Dakoronia, Roma 1996, 11171, 1173, πίν. 4. Dakoronia 1999, 119-128. Το ίδιο και στις Πλόες 2003, 270. Επίσης βλ. Δακορώνια 2006, 23-4 εικ. 13.
[178] Μαζαράκης Αινιάν 2000, 155.
[179] Βλ. Cavanagh - Mee 1995, 56, όπου αναφέρεται ότι δεν μπορούν να επισημανθούν λεπτομέρειες, που να δηλώνουν ότι οι γεωμετρικοί ζωγράφοι αντλούν τα θέματά τους από τη μυκηναϊκή εικονογραφία. Σε άρθρο του αργότερα όμως ο Cavanagh, 1998, 112, αναφέρει ότι η τυποποίηση της κίνησης των θρηνωδών, η παρουσίασή τους σε χορό, όπως στις σαρκοφάγους της Τανάγρας και αργότερα στα Γεωμετρικά αγγεία είναι κοινά στοιχεία που υποδηλώνουν συνέχεια. Η χειρονομία του θρήνου είναι κίνηση χορού.
[180] Βλ. ενδεικτικώς Kurtz-Boardman, GBC 77. Baxevani 1995, 33. Τζάχου-Αλεξανδρή, 1989, 83-107.

μιας βαθιά ριζωμένης παράδοσης, όχι μόνο στην ταφική τελετουργία αλλά και στην ταφική εικονογραφία. Παρά τη μεγάλη χρονική απόσταση μεταξύ της παράστασης της πρόθεσης από την Αγ. Τριάδα και των Γεωμετρικών αγγείων οι ομοιότητες είναι πολλές και σημαντικές, όπως ο νεκρός πάνω στην κλίνη, οι θρηνωδοί, το ζώο κάτω από την κλίνη, το αιγοειδές για τη θυσία, τα άλογα και τα ψάρια και γενικότερα η σύνθεση της σκηνής.[181]

Οι σκηνές πρόθεσης[182] που γνωρίζουμε από τη Μυκηναϊκή εποχή είναι συνολικά τέσσερις: τρεις σε λάρνακες της Τανάγρας (οι δύο στην ίδια λάρνακα) και μία σε λάρνακα από την Πηγή Ρεθύμνου.[183] Η σκηνή της Αγίας Τριάδας είναι η μόνη που βρέθηκε σε αγγείο,[184] γεγονός που επίσης αποτελεί μία σημαντική ομοιότητα με τη Γεωμετρική εποχή.

Στην πρόθεση της Αγίας Τριάδας, κεντρικό πρόσωπο είναι ο νεκρός, ξαπλωμένος στην κλίνη στο κέντρο της παράστασης. Δίνεται έτσι έμφαση στο άτομο, όπως συμβαίνει και στα Γεωμετρικά αγγεία.[185]

Το μοναδικό εικονιστικό θέμα της Αγίας Τριάδας προέρχεται από μία περιοχή μακριά από την Τανάγρα, όπου έχουμε τις λάρνακες με τις παραστάσεις των σκηνών πρόθεσης και θρηνωδών, αλλά και από την Αττική, όπου έχουμε τα μεγάλα αγγεία της γεωμετρικής περιόδου.

Και βεβαίως τίθεται για άλλη μια φορά πιο έντονα πλέον το ερώτημα για την ύπαρξη του κενού στους λεγόμενους Σκοτεινούς Χρόνους.

Οι λάρνακες της Τανάγρας και η σκηνή της Αγ. Τριάδας μας δίνουν τις διάφορες φάσεις της ταφικής τελετουργίας: ο θρήνος, η πρόθεση, η εκφορά, η ταφή, η θυσία ζώων, οι σπονδές και οι αγώνες προς τιμήν του νεκρού, οι οποίες είναι γνωστές και από τη σαρκοφάγο της Αγίας Τριάδας.[186]

Οι πληροφορίες που αντλούμε από την παράσταση της πρόθεσης για τον επικήδειο θρήνο, το βασικότερο δηλαδή τμήμα της ελληνικής ταφικής τελετουργίας, είναι πολύ σημαντικές.

Η παρουσία δε τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών στον επικήδειο θρήνο σαφέστατα υποδηλώνει την καθολική συμμετοχή στα ταφικά δρώμενα της μυκηναϊκής κοινωνίας.[187] Άλλωστε η πρόθεση του νεκρού είχε σκοπό να αποχαιρετήσουν το νεκρό στο τελευταίο ταξίδι, που μόλις είχε αρχίσει, όλοι οι συγγενείς, αλλά και οι φίλοι. Το ταφικό τελετουργικό καθορίζει και την κοινωνική

---

[181] Για τις ομοιότητες των εικονιστικών θεμάτων του 13ου-12ου αι. π. Χ. με εκείνα του 8ου αι. π. Χ. βλ. Lenz, 1995, 7, 9, 121, 175 και Benson 1970, 51, 109.

[182] Η πρόθεση, όπως την γνωρίζομε μέσα από τα έπη, και από τις εικονιστικές παραστάσεις των μνημειακών γεωμετρικών αγγείων, είναι, χωρίς αμφιβολία, από τα πλέον πολυσυζητημένα τμήματα της ταφικής τελετουργίας. Για συγκεντρωμένη βιβλιογραφία της παλαιότερης αλλά και της νεώτερης έρευνας βλ. Σταμπολίδης 1996, 114.

[183] Baxevani 1995. Η λάρνακα της Πηγής χρονολογείται στην ΙΙΙ Β περίοδο. Άρα ως θέμα η πρόθεση εμφανίζεται πρώτα στην Κρήτη, με συμμετοχή άνδρα και γυναίκας. Επίσης για τη λάρνακα της Πηγής βλ.. αναφορά από Kanta 1980, 296. Γενικώς για τις λάρνακες, τη χρήση τους και τις παραστάσεις βλ. πρόσφατα και Phialon-Farruggio, 2005, 217-254.

[184] Η Alhbergh αναφέρει στη σελ.304 σημ.2 μία σκηνή πρόθεσης σε αγγείο από Κρήτη αδημοσίευτο.

[185] Όπως αναφέρουν οι Cavanagh - Mee σελ. 58. Γενικώς για την πρόθεση και εκφορά των Γεωμετρικών Χρόνων πρβλ. και Cavanagh,1977, 349 κ. ε.

[186] Βλ. Baxevani 1995, 28 και Σπυρόπουλος ΠΑΕ (1974) 22. Immerwahr, 1990, 100-3.

[187] Όπως υποστηρίζει και ο Σπυρόπουλος στα ΠΑΕ (1971) 12, με αφορμή τις γυναικείες και ανδρικές μορφές στις λάρνακες της Τανάγρας. Συζήτηση για τη συμμετοχή των ανδρών στα ταφικά δρώμενα βλ. Phialon-Farrugio, 2005, 245. Nordquist 1990, 38 (αναφέρεται σε καθολική συμμετοχή της κοινωνίας στις περιπτώσεις θανάτου, και στα ταφικά δρώμενα αναλόγως με την κοινωνική θέση, παιδιών και ενηλίκων, αναφερόμενος στην ΜΕ εποχή). Για την Προανακτορική Κρήτη βλ. Murphy 1998, 37 (αναφερόμενη στους θολωτούς τάφους της περιόδου).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ταυτότητα του ατόμου,[188] με τη συμμετοχή όχι μόνον της οικογένειας, αλλά την καθολική συμμετοχή της κοινωνίας, κάτι που συμβαίνει και σήμερα στις μικρές κοινωνίες.
Επειδή στην παράσταση απεικονίζεται και το ζώο για τη θυσία, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η πρόθεση λαμβάνει χώρα σε ανοικτό χώρο, οπότε αποκτά περισσότερο κοινωνικό χαρακτήρα.[189]
Οι λάρνακες της Τανάγρας, η λαξευτή οδός στο Μεγάλο Καστέλλι Θηβών, μπροστά στο μνημειακό τάφο, που προοριζόταν για επιτάφιους αγώνες, με τα λαξευμένα στο βράχο εδώλια για θεατές αγώνων,[190] οι μοναδικές εικονιστικές παραστάσεις πρόθεσης και εκφοράς της Αγίας Τριάδας και του Κλαδέου, πιστεύομε ότι είναι μόνο η αρχή των εικονιστικών θεμάτων για τα ταφικά μυκηναϊκά δρώμενα και καλύπτουν πλέον το κενό που υπήρχε μέχρι τώρα, σχετικά με τα τελετουργικό από το θάνατο έως τον ενταφιασμό.
Ο κρατήρας της Αγίας Τριάδας, χωρίς αμφιβολία είναι ένα από τα πλέον μνημειώδη ταφικά μυκηναϊκά αγγεία. Η σκηνή της πρόθεσης, μοναδική ως προς τη σύλληψή της από το δημιουργό της είναι γεμάτη ένταση, συγκίνηση, παλμό και κίνηση.
Οι μορφές που απεικονίζονται δεν μοιάζουν με εκείνες των τοιχογραφιών των ανακτόρων. Αποδίδονται με απλοϊκό και αφαιρετικό τρόπο. Παρόλα αυτά, στο πρόσωπό τους εξωτερικεύεται η θλίψη και ο ψυχικός πόνος. Στη στάση των θρηνωδών κορυφώνεται το δραματικό μεγαλείο της παράστασης. Ο αγγειογράφος κατόρθωσε μέσα από την κίνηση, και τις χειρονομίες τους, να αποδώσει την έντονη συναισθηματική φόρτιση, τη μεγάλη συγκίνηση και τον πόνο που προκαλεί ο χαμός ενός αγαπημένου προσώπου,[191] με την εξωτερίκευση της οδύνης και έντονο το στοιχείο της δραματικότητας. Η εκφραστική δύναμη της παράστασης είναι τόσο μεγάλη, που παραβλέπεται η απλοϊκή και πρόχειρη απόδοση των μορφών. Χωρίς να υπάρχει εικονιστικό υπόβαθρο από ανάλογες παραστάσεις, εδώ έχει επιτευχθεί από τον αγγειογράφο της πρόθεσης μία καλλιτεχνική κατάκτηση.
Η παράσταση αυτή, που προηγείται σχεδόν τρεις αιώνες των μεγάλων μνημειακών παραστάσεων των γεωμετρικών ταφικών αγγείων, ανοίγει νέους δρόμους και δημιουργεί νέα πεδία μελέτης στη Μυκηναϊκή ταφική τελετουργία και εικονογραφία, ενώ καταδεικνύει την επιβίωση παλαιών πολιτιστικών στοιχείων, που επηρέασαν, και γιατί όχι, καθόρισαν την εξέλιξη όχι μόνο του τρόπου άσκησης των ταφικών εθίμων, αλλά και του τρόπου έκφρασης τέχνης.

Η παράσταση της εκφοράς (σχ. 103).
Στην παρούσα μελέτη συνεξετάζεται στο κεφάλαιο αυτό και ένα άλλο σπουδαίο εύρημα, λόγω της θεματολογίας, αν και προέρχεται από άλλο μυκηναϊκό νεκροταφείο θαλαμωτών τάφων της Ηλείας, τις Τρύπες Κλαδέου. Πρόκειται για μία άλλη μοναδική ταφική παράσταση, την πεζή εκφορά, που διασώθηκε σε όστρακα αμφορέα.

---

[188] Voutsaki, 1998, 45 κ. ε.
[189] Για την πρόθεση σε ανοικτό χώρο (αυλή) ή κλειστό (εσωτερικό χώρο σπιτιού), βλ. Σταμπολίδης 1996, 115, με βιβλιογραφία.
[190] Σπυρόπουλος ΠΑΕ (1974) 23.
[191] Η έκφραση του ψυχικού πόνου δεν είναι κάτι νέο στη μυκηναϊκή εικονογραφία, αφού είναι γνωστή κυρίως από τις παραστάσεις στις λάρνακες της Τανάγρας, αλλά και από τον περίφημο κρατήρα των πολεμιστών, όπου ο ψυχικός πόνος εκφράζεται στο πρόσωπο της γυναίκας που τους αποχαιρετά, ενώ εκείνοι προχωρούν αποφασιστικά για τη μάχη. Κίνηση θλίψης αναγνωρίζει και ο Akestrom σε γυναικείες μορφές που απεικονίζονται σε όστρακα από το Μπερμπάτι, βλ. Akestrom, 1987, 89, πίν. 19:2. Οι γυναίκες αυτές αποχαιρετούν τον άντρα τους για τη μάχη.

Το νεκροταφείο του Κλαδέου εντοπίστηκε για πρώτη φορά το 1963.[192] Ο Κλαδέος (πρώην Στραβοκέφαλο), μικρό χωριό του Δήμου Ολυμπίας, οφείλει το όνομά του στον ιστορικό ποταμό Κλαδέο,[193] που ρέει ακριβώς δίπλα. Το χωριό απέχει μόλις 5 χλμ. από την Ολυμπία, και η θέση «Τρύπες», είναι μία από τις μυκηναϊκές θέσεις που έχουν εντοπιστεί κατά μήκος του ποταμού αυτού.

Η θέση βρίσκεται σε μικρή απόσταση, περίπου ενός χιλιομέτρου βόρεια του χωριού, και εντοπίστηκε αρχικά ύστερα από επέμβαση αρχαιοκαπήλων. Κατά την πρώτη ανασκαφική περίοδο ερευνήθηκαν έξι συνολικά θαλαμωτοί τάφοι, οι οποίοι απέδωσαν σημαντικότατα ευρήματα.[194] Αργότερα, κατά τη διάρκεια των μεγάλων πυρκαγιών που ξέσπασαν στην ευρύτερη περιοχή της Ολυμπίας, το καλοκαίρι του 1998, κάηκε ολοσχερώς το δάσος, που είχε εν τω μεταξύ δημιουργηθεί στο λοφίσκο που είναι λαξευμένοι οι τάφοι. Το αποτέλεσμα ήταν ότι με τις πρώτες βροχές του Σεπτέμβρη που παρασύρθηκε το επιφανειακό στρώμα στάχτης, να έλθουν στην επιφάνεια οι δρόμοι μερικών θαλαμωτών τάφων.[195] Προκειμένου να αποφευχθεί μία νέα σύληση των τάφων, άρχισε η σωστική ανασκαφή. Σε αυτήν την περίοδο ερευνήθηκαν συνολικά πέντε θαλαμωτοί και εννέα λακκοειδείς. Οι τελευταίοι βρέθηκαν επιφανειακά, ανάμεσα στους θαλαμωτούς τάφους.[196] Λόγω καιρικών συνθηκών, η ανασκαφή διακόπηκε, παρά το ότι είχαν εντοπιστεί και άλλοι θαλαμωτοί τάφοι, για να συνεχιστεί αργότερα, δεδομένου ότι ο δρόμος που οδηγούσε στο νεκροταφείο, κατά το μεγαλύτερο τμήμα του ήταν παραποτάμιος, διαμορφωμένος κατά μήκος της κοίτης του ποταμού Κλαδέου, και μετά τις βροχοπτώσεις καταστράφηκε.

Η σωστική ανασκαφή συνεχίστηκε αργότερα (τρίτη ανασκαφική περίοδος) το καλοκαίρι του 2000, όπου ερευνήθηκαν δύο θαλαμωτοί τάφοι και τέσσερις λακκοειδείς, και το 2006 οπότε και ερευνήθηκαν 3 ακόμη θαλαμωτοί τάφοι.[197]

Τα όστρακα αμφορέα (Σχ. 103).

Το σημαντικότερο εύρημα του νεκροταφείου, προέρχεται από τον ημικατεστραμμένο δρόμο του θαλαμωτού τάφου 8. Πρόκειται για δεκαοκτώ (18) όστρακα μεγάλου αμφορέα, τα οποία συγκολλήθηκαν (μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,022 μ. και μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,28 μ.), και επάνω τους διατηρήθηκε τμήμα εικονιστικής παράστασης εκφοράς νεκρού.[198] Τα όστρακα του αμφορέα βρέθηκαν πλησίον του μετώπου του δρόμου και σε βάθος μόλις 0,50 μ. Παρά την προσεκτική έρευνα στη

---

[192] Γιαλούρης ΑΔ 19 (1964), Β1, 177.

[193] Ο Κλαδέος, όπως άλλωστε και ο Αλφειός, λατρεύονταν ως ποτάμιες θεότητες στην Ολυμπία, και όπως μας πληροφορεί ο Παυσανίας (Ηλιακά V, 10, 6-7, V, 14, 1-6 και 15,7) υπήρχαν βωμοί τους μέσα στην Άλτι και συγκεκριμένα πλησίον του Ηραίου. Η σημασία του Κλαδέου ως ποτάμιας θεότητας γίνεται αντιληπτή και από το γεγονός ότι απεικονίζεται στην αριστερή γωνία του αετώματος του ναού του Διός, όπου παριστάνεται η αρματοδρομία μεταξύ του πισάτη βασιλιά Οινομάου και του λυδού πρίγκιπα Πέλοπα.

[194] Μερικά από τα ευρήματα των τάφων που εκτίθονταν στην πρώτη αίθουσα του Μουσείου Ολυμπίας, απομακρύνθηκαν κατά τις εργασίες επανέκθεσης του 2004 και σύντομα πρόκειται να μεταφερθούν και να εκτεθούν στο Μουσείο που θα γίνει στο νεοκλασικό κτήριο της Αγοράς, στον Πύργο.

[195] Ο εντοπισμός των τάφων έγινε από το συντηρητή της Εφορείας μας και κάτοικο Κλαδέου Παν. Καλπάκο, ο οποίος και ενημέρωσε σχετικώς την Υπηρεσία.

[196] Οι τάφοι που ερευνήθηκαν το 1998 έλαβαν τους αριθμούς 7-11. Για την ανασκαφή τους βλ. Βικάτου ΑΔ 53 (1998), Β1, 230-3.

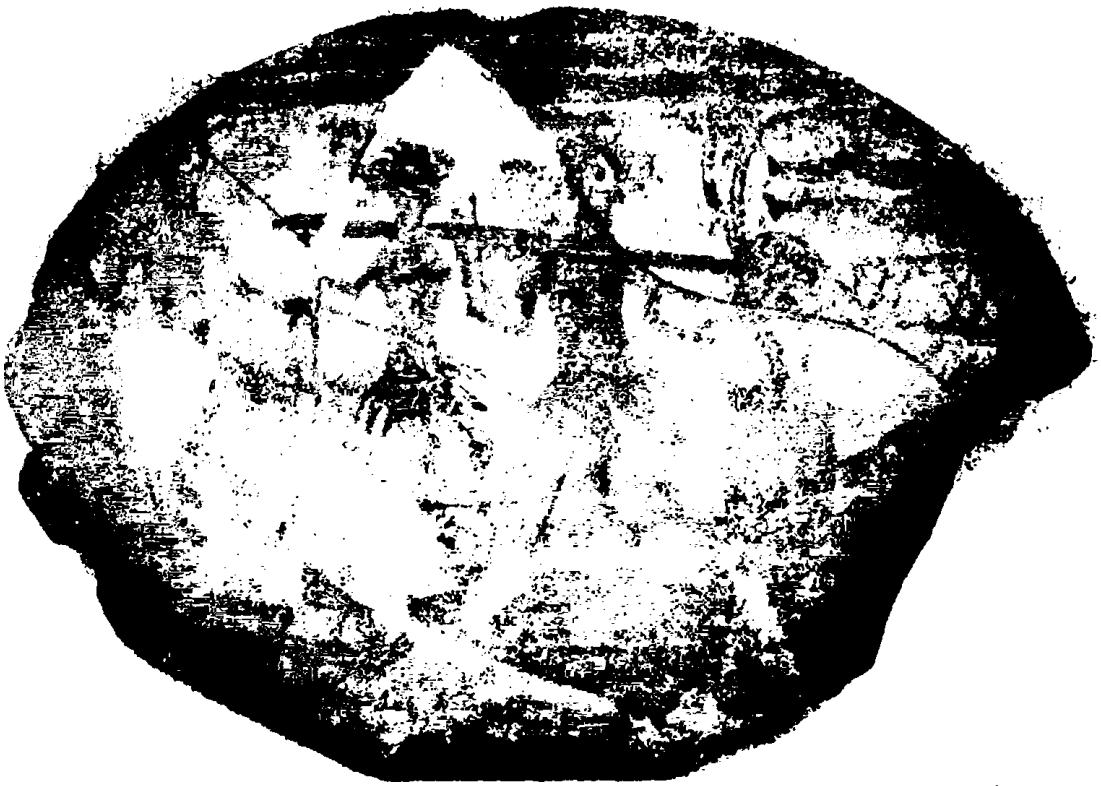
[197] Για την ανασκαφή του έτους 2000, βλ. Βικάτου ΑΔ (2000), (2006) υπό εκτύπωση.

[198] Η συγκόλληση των οστράκων έγινε από τους συντηρητές της Εφορείας Σ. Χριστόπουλο και Π. Καλπάκο. Το ανάπτυγμα της παράστασης έγινε από τη σχεδιάστρια Χ. Νικολακοπούλου-Πλατανίτη.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

χεια δεν βρέθηκαν άλλα όστρακα του ιδίου αγγείου. Τα σωζόμενα όστρακα
ρχονται από τον ώμο του αμφορέα.[199]
ηλός είναι εξαιρετικής ποιότητας, αρκετά καθαρός, ροδόχρωμος, αλείφωμα
ρώς ανοικτότερης απόχρωσης και βαφή μαύρη, εξίτηλη.
το νεκροταφείο των Τρυπών προέρχονται αρκετοί μεγάλοι δίωτοι και τετράωτοι
ορείς,[200] οι οποίοι συνήθως διακοσμούνται στον ώμο με εικονιστικά θέματα.
ά που συναντάμε περισσότερο είναι πτηνά και ζώα.
αράσταση της εκφοράς σώζεται τουλάχιστον κατά το ένα τρίτο και μάλιστα το
ι τμήμα της. Οριοθετείται από τρεις ταινίες πάνω και κάτω και το ύψος της
οσμητικής ζώνης είναι 0,10 στα σωζόμενα άκρα και 0,096 στο κέντρο.
ι δεξιά προς τ' αριστερά απεικονίζονται: τμήμα της νεκρικής κλίνης, πάνω στην
ία είναι ξαπλωμένος ο νεκρός. Από αυτόν δεν διατηρείται το κεφάλι και το άνω
μα του σώματος. Είναι ύπτιος με τα πόδια ελαφρώς λυγισμένα και τα χέρια κατά
ος του σώματος. Στο δεξί του χέρι αποδίδονται τρία δάκτυλα και δύο στο
στερό (ίσως πρόκειται για προσπάθεια απόδοσης προοπτικής από μέρος του
ειογράφου). Η μορφή αποδίδεται ολόβαφη, ενώ δεν διακρίνεται κάποιο ένδυμα,
ος ο νεκρός στην παράσταση της πρόθεσης που φέρει κροσσωτό χιτώνα.
ανάφορο έχει κάλυμμα που αποδίδεται με διπλή ημικυκλική γραμμή πάνω από το
ρό (σε αντίθεση με τη μία μόνο σε εκείνο της πρόθεσης), η οποία ξεκινάει από το

ΕΙΚΟΝΙΣΤΙΚΗ ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΠΕΖΗΣ ΕΚΦΟΡΑΣ

α άκρο του αναφόρου και θα κατέληγε στο άλλο, που δεν διατηρήθηκε. Το στρώμα
τοδίδεται με δικτυωτό κόσμημα. Τα πόδια της κλίνης είναι μακρόστενα-ωοειδή και
ουμπούν πάνω στα γνωστά από την παράσταση της πρόθεσης ορθογώνια
ηρίγματα. Κάτω από την κλίνη διακρίνεται κάποιο ζώο σε κίνηση προς τα δεξιά.

[199] Οι τετράωτοι και οι δίωτοι αμφορείς είναι το πλέον κοινό σχήμα του νεκροταφείου των «Τρυπών», ου χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο. Το ίδιο σχήμα συναντάμε στα διάφορα νεκροταφεία της λείας, και κυρίως στο σημαντικότατο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας, όπου έχει βρεθεί τμήμα ατήρα με την εικονιστική παράσταση πρόθεσης νεκρού.
[200] Βικάτου ΑΔ 53 (1998), Β1, 230-3 πίν. 94 γ, 95 δ, 97 γ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τα μυτερά αυτιά του και γενικότερα η απόδοσή του, φανερώνουν ότι πρόκειται για σκύλο. Από το ζώο αυτό λείπει το κεφάλι, τα δύο μπροστινά πόδια και τμήμα του σώματος.

Μετά το νεκρό ακολουθούν δύο ανδρικές μορφές, οι οποίες μάλιστα μεταφέρουν με δύο δοκάρια, περασμένα κάτω από το ανάφορο, το νεκρό στον ώμο τους (ύψος μορφών 0,088 μ.). Οι ανδρικές μορφές απεικονίζονται η μία δίπλα στην άλλη, σε προφίλ και σε μία προσπάθεια απόδοσης της προοπτικής εκ μέρους του καλλιτέχνη. Και οι δύο μορφές αποδίδονται εν κινήσει. Η πρώτη έχει το αριστερό πόδι μπροστά, σε διασκελισμό (βηματισμό). Τα πόδια είναι ελαφρώς λυγισμένα. Η κεφαλή είναι σχεδόν πτηνόσχημη και αποδίδεται μόνο ένα μάτι, με άβαφο κύκλο και στιγμή στο κέντρο, που καταλαμβάνει το μεγαλύτερο τμήμα του προσώπου. Φοράει κροσσωτό ένδυμα γύρω από τη μέση. Το αριστερό του χέρι είναι ελαφρώς προτεταμένο προς τα εμπρός και αποδίδονται τα τέσσερα από τα πέντε δάκτυλα (τα δύο είναι σχεδόν ενωμένα μεταξύ τους). Το δεξί του χέρι είναι έντονα και αφύσικα λυγισμένο προς τα πάνω και κρατάει με τα τρία μακριά δάχτυλα τη δοκό που έχει στον ώμο, πάνω στην οποία στηρίζεται η νεκρική κλίνη.

Η δεύτερη ανδρική μορφή αποδίδεται κατά τον ίδιο τρόπο. Διαφοροποιείται μόνο ως προς την απόδοση του ματιού, από το οποίο ξεχωρίζει μία πιο έντονη από το υπόλοιπο κεφάλι μαύρη κουκίδα. Και αυτή η μορφή στηρίζει στον ώμο της το κοντάρι του φορείου, το οποίο επίσης κρατάει με το δεξί χέρι, ενώ το αριστερό δεν διακρίνεται. Τα μαλλιά και των δύο ανδρών αποδίδονται με μικρά παράλληλα γραμμίδια, λοξά προς τα πίσω, γεγονός που δηλώνει κίνηση, εφόσον ο αέρας τους παίρνει τα μαλλιά προς τα πίσω.

Ανάμεσα στους δύο άνδρες παρατηρούμε ότι υπάρχει μικρή διαφοροποίηση ως προς την απόδοση της κεφαλής και του βλέμματος. Ο πρώτος κοιτάει προς το νεκρό, αλλά έχει το κεφάλι ελαφρώς στραμμένο προς τα κάτω. Ο δεύτερος εικονίζεται με ελαφρώς πιο μακριά μαλλιά, που ανεμίζουν έντονα προς τα πίσω, ενώ το κεφάλι του σε ευθεία γραμμή, όπως και το βλέμμα του είναι στραμμένα προς το νεκρό. Το μισάνοιχτο στόμα εκφράζει πόνο, θλίψη, αλλά και θρήνο. Η μικρή καμπυλότητα στο ύψος του στήθους, θεωρώ ότι είναι προσπάθεια απόδοσης προοπτικά του αριστερού χεριού που δεν είναι ορατό.

Πίσω από τους δύο άνδρες ακολουθούν δύο γυναίκες, από τις οποίες διατηρήθηκε μόνο η πρώτη (ύψος μορφής 0,092 μ.), σχεδόν ακέραια, ενώ από τη δεύτερη μορφή σώζεται ελάχιστο τμήμα του σώματος (η άκρη του ενδύματος) και το ένα της πόδι. Πρόκειται για τις θρηνήτριες, οι οποίες κάνουν την χαρακτηριστική κίνηση, του τραβήγματος των μαλλιών.

Όπως προαναφέρθηκε η πρώτη θρηνωδός διατηρείται ακέραια, εκτός από μικρό τμήμα στη μέση περίπου του σώματος. Η γυναίκα φοράει μακρύ, μαύρο φόρεμα, με κρόσσια στο κάτω μέρος. Η μορφή είναι πτηνόσχημη, όπως άλλωστε και οι δύο ανδρικές. Έχει ιδιαίτερα χοντρό λαιμό και το μάτι της, που αποδίδεται με παχιά στιγμή, η οποία περιβάλλεται από άβαφο δακτύλιο, καταλαμβάνει σχεδόν όλο το πρόσωπο. Το αριστερό της χέρι είναι ελαφρώς λυγισμένο και προτεταμένο προς την ανδρική μορφή που προηγείται. Διακρίνονται μόνο τρία δάκτυλα. Το δεξί χέρι λυγίζει έντονα στον αγκώνα, διαγράφοντας ημικύκλιο, και ακουμπά το κεφάλι, ή καλύτερα τραβάει τα μαλλιά της. Αποδίδονται μόνο τα δύο δάχτυλα, που είναι ιδιαίτερα μακριά. Φοράει μακρύ, μαύρο, με κρόσσια στο κάτω μέρος, ένδυμα. Πίσω από αυτή τη γυναικεία μορφή σώζονται τα πόδια της άλλης θρηνωδού που ακολουθούσε και αποδιδόταν κατά τον ίδιο τρόπο. Από τη δεύτερη θρηνωδό διατηρείτσι καλά το αριστερό πέλμα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δυστυχώς δεν βρέθηκαν άλλα όστρακα από το ίδιο αγγείο και η παράσταση είναι ελλιπής. Δεν ξέρουμε ποιες μορφές ακόμα θα μπορούσαν να συμπληρώνουν την σκηνή, αλλά και ποια παράσταση θα κοσμούσε την πίσω όψη του αγγείου.
Είναι φανερό όμως, ότι έχομε μπροστά μας τη μοναδική για τη μυκηναϊκή εικονογραφία, σκηνή πεζής εκφοράς του νεκρού, ο οποίος μεταφέρεται στους ώμους, για να ακολουθήσει η ταφή του. Μία παράσταση το ίδιο συγκλονιστική με την πρόθεση, που δεν απέχει πολύ από τις εκφορές, που γίνονται ακόμα και σήμερα, κυρίως στα χωριά μας. Πολύτιμες επομένως είναι οι πληροφορίες που αντλούμε για τον τρόπο μεταφοράς του νεκρού προς τον τάφο, προκειμένου να ενταφιαστεί.[201]

Παράλληλα-ερμηνεία.

Ο καλλιτέχνης που ζωγράφισε τη σκηνή της πρόθεσης της Αγίας Τριάδας, ζωγράφισε και την εκφορά του Κλαδέου. Με τον ίδιο τρόπο απεικονίζεται ο νεκρός, η νεκρική κλίνη, οι ανδρικές μορφές αλλά και η θρηνωδός, ακόμα και το ζώο που υπάρχει κάτω από το νεκροκρέβατο. Οι μορφές αποδίδονται με σκιαγραφία και παρά την απλοϊκή απόδοση των χαρακτηριστικών τους, υπάρχει κίνηση, και διάχυτη η ψυχολογική φόρτιση, το άλγος, η γεμάτη ένταση και λύπη ατμόσφαιρα. Εικονογραφικά παράλληλα για τη σκηνή της εκφοράς δεν υπάρχουν.
Ο νεκρός, σε ύπτια θέση πάνω στη νεκρική κλίνη, αποδίδεται με τον ίδιο τρόπο, που απεικονίζεται και στη σκηνή της πρόθεσης, με τη μόνη διαφορά ότι στην παράσταση της εκφοράς ο νεκρός έχει και τα δύο χέρια του κατά μήκος του σώματος και μάλιστα το αριστερό του ελαφρώς λυγισμένο, ενώ στη σκηνή της πρόθεσης ο νεκρός έχει το δεξί του χέρι λυγισμένο να ακουμπάει το κεφάλι του. Στην πρόθεση ο νεκρός φοράει κροσσωτό ένδυμα, ενώ στην εκφορά δεν αποδίδεται κάτι ανάλογο.
Η νεκρική κλίνη αποδίδεται επίσης κατά τον ίδιο τρόπο. Ίδια πόδια, στηρίγματα και κάλυμμα. Διαφέρει μόνο ο τρόπος απόδοσης του στρώματος, που στη σκηνή της πρόθεσης αποδίδεται με τεθλασμένη γραμμή, ενώ στη σκηνή της εκφοράς διακοσμείται με δικτυωτό κόσμημα, καθώς και το κάλυμμα που στην εκφορά αποδίδεται με διπλή γραμμή, που κατά τη γνώμη μου οφείλεται στην προσπάθεια του αγγειογράφου να αποδώσει προοπτική. Ιδιαίτερα στη σκηνή της εκφοράς το ανάφορο θυμίζει τους σημερινούς επιτάφιους.
Για τα ορθογώνια στηρίγματα, πάνω στα οποία ακουμπούν τα πόδια της κλίνης, έγινε ιδιαίτερη αναφορά παραπάνω στην ανάλυση της πρόθεσης. Αν τελικά δεχτούμε την εκδοχή αυτή, εκείνο που στην παράσταση της εκφοράς, προξενεί εντύπωση, είναι γιατί αυτά τα υποστηρίγματα απεικονίζονται, ενώ η κλίνη-φορείο μεταφέρεται. Δεν υπάρχει άλλη λογικοφανής ερμηνεία από το να υποθέσομε ότι αυτά τα στηρίγματα ήταν συμφυή.
Κάτω από την κλίνη-φορείο σώζεται κατά το ήμισυ περίπου η μορφή ενός σκύλου, όπως ακριβώς και στη σκηνή της πρόθεσης. Ο τρόπος απόδοσης του ζώου είναι ίδιος. Στην εκφορά όμως απεικονίζεται να περπατάει, ακολουθώντας την πομπή, ενώ στην πρόθεση ο σκύλος είναι σχεδόν μισοξαπλωμένος κάτω από το φορείο.
Κατά τον ίδιο τρόπο με την πρόθεση απεικονίζονται οι ανδρικές μορφές που μεταφέρουν το φορείο στην παράσταση της εκφοράς. Αποδίδονται με σκιαγραφία, με τα ίδια ανατομικά χαρακτηριστικά και φοράνε το ίδιο κροσσωτό ένδυμα γύρω από τους γοφούς. Τα κοντά μαλλιά, που είναι μικρές πινελιές προς τα πάνω και πίσω, σαν να τα παίρνει ο αέρας, είναι παρόμοια με τα μαλλιά των ανδρικών μορφών της πρόθεσης, λίγο πιο μακριά. Τα μάτια των μορφών καταλαμβάνουν όλο το πρόσωπο

[201] Πολλοί μελετητές έχουν συσχετίσει τις αυλακώσεις που βρέθηκαν σε κάποιους τάφους (συνολικά 7 ή 8) με τη μεταφορά του νεκρού είτε σε άρμα είτε σε ταφικά φορεία. Βλ. Persson, NTD 20-31, 37-59 (Δενδρά). Κεραμόπουλλος, ΑΔ 3 (1917) 159-162, 194-203 (Θήβα). Prosymna 173-180, 206-215. Μαρινάτος, ΠΑΕ (1956) 202 πίν. 95 α και (1960) 113-4 (Τραγάνα). Akestr¨om 1988, 202-5.

και αποδίδονται με τον συνήθη για τις ολόβαφες μορφές τρόπο, δηλαδή μία στιγμή που περιβάλλεται από άβαφο δακτύλιο.
Τέλος η μοναδική γυναικεία μορφή που διατηρήθηκε στην εκφορά, διαφέρει ελάχιστα από τις θρηνωδούς της πρόθεσης, στην κόμη και στο φόρεμα, που εδώ αποδίδεται ενιαίο, ριχτό χωρίς να δένει στη μέση και με κρόσσια στο κάτω μέρος. Η κόμη της θρηνωδού της εκφοράς, δεν είναι τόσο επιμελημένη, ενώ απουσιάζει η χάρη, η κομψότητα, η εκφραστικότητα και η χορευτική ανάλαφρη κίνηση, που διακρίνει τις θρηνωδούς της πρόθεσης. Στις δύο γυναικείες μορφές της εκφοράς διατηρήθηκαν τα πέλματα και φαίνεται ότι φορούν υποδήματα, και μάλιστα με τακούνι.
Ο Κλαδέος, που βρίσκεται στην ευρύτερη περιοχή της Ολυμπίας, απέχει 50 χιλμ. από την Αγία Τριάδα. Η Ηλεία, όπου αξιοσημείωτο είναι ότι μέχρι σήμερα δεν έχει εντοπιστεί ανακτορική εγκατάσταση, μία περιοχή που βρισκόταν στην περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου, μας δίνει τη δεύτερη σημαντικότατη εικονιστική παράσταση, η οποία μάλιστα, ως ευτυχής συγκυρία έρχεται να συμπληρώσει την πρώτη, της πρόθεσης.
Και για μεν την πρόθεση της Αγίας Τριάδας, υπήρχαν τρεις γνωστές σκηνές σε λάρνακες, και μία σε αγγείο, η οποία δεν έχει δημοσιευτεί.[202]
Όμως για την παράσταση της εκφοράς του Κλαδέου δεν έχομε συγκριτικά παράλληλα. Ενδεχομένως θα πρέπει να αναζητηθούν και σε τοιχογραφίες. Οι δύο άνδρες που κουβαλάνε στον ώμο τους το φορείο, θυμίζουν τους ονοκέφαλους δαίμονες, που πορεύονται σε πομπή φέροντας ανάφορο στον ώμο τους, στην τοιχογραφία που προέρχεται από το θρησκευτικό κέντρο των Μυκηνών,[203] και θεωρείται ότι από το ανάφορο θα κρέμονταν θηράματα, που θα πρόσφεραν σε μία θεότητα. Με ανάφορα μεταφέρουν προϊόντα οι ανδρικές μορφές σε τοιχογραφία από την Τυλισσό.[204]
Τόσο η σκηνή της πρόθεσης, όσο και εκείνη της εκφοράς αποδεικνύουν ότι στην τελευταία φάση της Μυκηναϊκής Εποχής έχει διαμορφωθεί ήδη ένα εικονογραφικό πρόγραμμα του ταφικού τελετουργικού. Το γεγονός ότι πρόκειται για δύο σχεδόν όμοιες παραστάσεις (ο νεκρός, η κλίνη, το ζώο κάτω από αυτή, οι θρηνωδοί) υποδηλώνει μία βαθιά παράδοση στη περιοχή, ως προς την απεικόνιση ταφικών σκηνών στην εικονογραφία. Οι δύο παραστάσεις που βρέθηκαν στην Ηλεία, συμπληρώνουν τον εικονογραφικό κύκλο των ταφικών εθίμων της Μυκηναϊκής περιόδου. Είναι σαφές πλέον ότι οι σκηνές πρόθεσης και εκφοράς δεν δημιουργούνται στην Γεωμετρική Εποχή. Όπως προαναφέρθηκε, οι τελευταίες δεν είναι παρά η συνέχεια μιας βαθιάς παράδοσης αιώνων.

Χρονολόγηση.

Η σκηνή της εκφοράς μπορεί να χρονολογηθεί στην ΥΕ ΙΙΙ Γ μέση-ύστερη περίοδο, όπως άλλωστε και η σκηνή της πρόθεσης από την Αγία Τριάδα, μία περίοδο ακμής της εικονογραφικής κεραμικής.[205] Είναι φανερό δε, ότι ο ίδιος καλλιτέχνης ζωγράφισε και τις δύο σκηνές (βλ. παρακάτω στο σχετικό κεφάλαιο για τα εργαστήρια και τους αγγειογράφους).[206]

---

[202] Βλ. σχετικές παραπομπές παραπάνω.
[203] Βλ. ενδεικτικά Τσούντας,, Μυκήναι, 1893, 102. Κατάλογος «Ο Μυκηναϊκός Κόσμος», Αθήνα 1988, 185-186. Dickinson 1994, 168.
[204] AA, 1972, 184 εικ. 13.
[205] Στις Μυκήνες τα περισσότερα εικονιστικά αγγεία της ΥΕ ΙΙΙ Γ χρονολογούνται στη Μέση φάση της, είναι ελάχιστα στην πρώιμη και εκλείπουν στην Ύστερη, πρβλ. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 888-9.
[206] Ότι οι δύο σκηνές έχουν ζωγραφιστεί από τον ίδιο αγγειογράφο μου επιβεβαίωσε και ο Β. Καραγιώργης σε επίσκεψή του στην Ολυμπία, όταν είδε τα δύο ευρήματα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η εικονιστική παράσταση της εκφοράς, σύνηθες θέμα στα Γεωμετρικά χρόνια, όπου όμως ο νεκρός μεταφέρεται πάνω σε άρμα, επιβεβαιώνει τη συνέχεια της ταφικής εικονογραφίας. Η έλλειψη συγκριτικού υλικού σκηνών εκφοράς στο Αιγαίο, καταδεικνύει ότι η παράσταση του Κλαδέου αποτελεί μία μοναδική εικονιστική παράσταση για τα μυκηναϊκά χρόνια. Ακόμη και στα Γεωμετρικά χρόνια, η εκφορά, ως εικονογραφικό θέμα εμφανίζεται λιγότερο, και πάντα εποχούμενη.[207]

Η εκφορά του Κλαδέου δεν είναι εποχούμενη, αλλά πεζή, όπως η εκφορά του Πατρόκλου που περιγράφει ο Όμηρος. Η μεταφορά του νεκρού θα μπορούσε να γίνει στους ώμους είτε πάνω σε φορείο-φέρετρο, είτε απευθείας στους ώμους,[208] όπως μεταφέρουν οι πολεμιστές τους νεκρούς συντρόφους τους. Η σκηνή της εκφοράς φέρνει αναπόφευκτα στη σκέψη μας την αναφορά του Ομήρου για το έθιμο της περιφοράς (Ιλιάδα Ψ 13, Ω 16 και Οδύσσεια ω 68-70), γύρω από το νεκρό Πάτροκλο και γύρω από την ταφική πυρά του Αχιλλέα.[209] Στην εκφορά του Έκτορα (Ιλιάδα Ψ 129, Οδύσσεια ω, 68) το σώμα είναι τοποθετημένο πάνω σε φορείο, που με τη σειρά του μεταφέρεται πάνω στην άμαξα του Πριάμου. Ακολουθούν άνδρες είτε πεζοί, είτε πάνω σε άρματα. Ως σκηνές περιφοράς έχουν ερμηνευτεί και πομπές αρμάτων σε σκηνές πρόθεσης ή εκφοράς στη Γεωμετρική εικονογραφία.

Δεν φαίνεται όμως, η πεζή εκφορά, να έχει συνέχεια στη Γεωμετρική εποχή, όπως συμβαίνει με την πρόθεση, δεδομένου ότι στις εκφορές των Γεωμετρικών χρόνων ο νεκρός μεταφέρεται σε άρμα, (εκφορά εποχούμενη), καμιά φορά με συνοδεία πολεμιστών. Αντίθετα, αργότερα στην αρχαϊκή εποχή συνυπάρχουν και οι δύο τύποι εκφοράς.[210]

Ίσως η εκφορά του Κλαδέου αποδίδει μία ενδιάμεση σκηνή, τη μεταφορά δηλαδή του νεκρού από το άρμα στον τάφο ή τη μεταφορά του από την οικία του προκειμένου να τοποθετηθεί σε άρμα. Ίσως όμως να αποδίδει γενικά τον πλέον συνήθη τρόπο μεταφοράς του νεκρού προς ενταφιασμό, στα μυκηναϊκά χρόνια. Η σκηνή ωστόσο υποδηλώνει ότι δεν πρέπει να θεωρείται δεδομένο ότι ο νεκρός την περίοδο αυτή θα μεταφερόταν στον τάφο πάντα πάνω σε άρμα, όπως γινόταν στα Γεωμετρικά χρόνια.

Η μέχρι τώρα γνωστή σκηνή μεταφοράς νεκρού στους ώμους, είναι εκείνη που ο Αίας μεταφέρει το νεκρό Αχιλλέα, η οποία απεικονίζεται σε δύο όμοια σφραγίσματα από τις Πιθηκούσσες και το Ηραίο της Σάμου. Επίσης σε δίσκο από ελεφαντόδοντο που προέρχεται από το Ηραίο της Περαχώρας, παριστάνεται το ίδιο θέμα.[211] Απεικονίζεται ο Αίας, ως πολεμιστής, που κουβαλά πάνω στους ώμους του το νεκρό Αχιλλέα. Η σκηνή αυτή απαντάται συχνά και στην εικονογραφία της ανατολίζουσας περιόδου.[212]

Η πρόθεση και η εκφορά θέτουν τις βάσεις αναζήτησης νέων προσδοκιών, ως προς την κοινωνική δυναμική των ταφικών εθίμων, και των ταφικών συμβολισμών. Η θεματολογία της πρόθεσης και της εκφοράς τόσο στον ηπειρωτικό, όσο και στο Μινωικό χώρο, καταδεικνύουν, κατά τη γνώμη μου, σαφείς επιδράσεις και επιρροές της κοινωνικής δομής, οι οποίες είναι γνωστόν ότι υπάρχουν, και εδώ

---

[207] Βλ. Ahlberg 1971, 220 κ. ε. και Σταμπολίδης, 1996, 118-120. Ακόμα και οι αναφορές της εκφοράς στο έπος είναι λιγότερες, βλ. Andronikos, Totenkult 18 (Ψ 131 κ. ε., Ω 785 κ. ε.). Γενικώς για την εκφορά βλ. Kurtz-Boardman, GBC, 58 κ. Ε., 114 κ. ε. Επίσης Garland, GWD, 31 κ. ε.

[208] Ενδεικτικά μόνο αναφέρουμε την απεικόνιση στην λακωνική κύλικα των μέσων του 6ου αι. π. Χ. βλ. σχετικώς Kurtz-Boardman, Thanatos, 214-5 εικ. 66.

[209] Βλ. Andronikos, Totenkult, 14-5. Επίσης σχόλια και στον Σταμπολίδη, 1996, 119-120.

[210] Βλ. Andronikos, Totenkult, 51 και Σταμπολίδης, 1996, 118 με βιβλιογραφία για την πεζή και εποχούμενη εκφορά.

[211] Βλ. Ahlberg - Cornell 1992, 35-38, εικ. 44-46. Coldstream 1977, 229, εικ. 75 d. Snodgrass, στο New Companion to Homer 1977, 569-570, πίν. 6. Μαζαράκης Αινιάν, 2000, 141.

[212] Βλ. Ahlberg - Cornell 1992, 32-35, εικ. 107-109.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

επιβεβαιώνονται με τον καλύτερο τρόπο. Άλλωστε οι ταφικές πρακτικές αποτελούσαν το πεδίο για την επίδειξη της κοινωνικής θέσης.[213]

Οι δύο εικονιστικές παραστάσεις είναι ιδιαίτερα σημαντικές, εκτός των άλλων, και για τη θέση της γυναίκας στη Μυκηναϊκή κοινωνία. Η γυναικεία μορφή απεικονίζεται συνήθως σε τοιχογραφίες, με εντυπωσιακή ένδυση και κόμμωση, ως επί το πλείστον σε τελετουργίες, γεγονός που καταδεικνύει τη σημαντική θέση που κατείχαν οι γυναίκες στη θρησκευτική ζωή.[214] Από τις απεικονίσεις γυναικών στις λάρνακες της Τανάγρας, στο αγγείο των πολεμιστών από τις Μυκήνες, και στις παραστάσεις πρόθεσης και εκφοράς, τεκμαίρεται ότι η γυναίκα κατείχε σημαντική θέση και διαδραμάτιζε καθοριστικό ρόλο και στην ταφική τελετουργία.

Τα δύο εικονιστικά θέματα αποτελούν νεωτερισμούς, και αναμφίβολα είναι από τις σπουδαιότερες παραστάσεις στην μέχρι τώρα μυκηναϊκή ταφική εικονογραφία. Είναι φανερό ότι προέχει πλέον η εξατομίκευση του νεκρού, ο οποίος προβάλλεται στο κέντρο και των δύο παραστάσεων, όπως συνηθίζεται στα Γεωμετρικά χρόνια.

Η πρόθεση απεικονίζεται ως θέμα από την ΥΜ/ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο, χωρίς όμως να απαντάται συχνά στην εικονογραφία των λαρνάκων.[215] Σε αγγεία για πρώτη φορά εμφανίζονται στον κρατήρα της Αγίας Τριάδας και στον αμφορέας του Κλαδέου.

Συμπεράσματα.

Εικονογραφικά, η πρόθεση και η εκφορά δεν εμφανίζονται για πρώτη φορά στην Γεωμετρική περίοδο. Ακολουθούν ένα πρόγραμμα ήδη γνωστό από τον 12 ή 11° αι. π. Χ. Και όπως αναφέρει η Vermeule «στη σφαίρα του θανάτου και του θρήνου οι ιδέες της εποχής του χαλκού που μεταφέρονται στην τέχνη, επιβιώνουν απαράλλαχτες στην αρχαϊκή εποχή... στα ταφικά έθιμα είναι αδιάσπαστη η συνέχεια στην κίνηση και τη συμπεριφορά των ανθρώπων που μετέχουν».[216]

Για άλλη μία φορά σημειώνεται ότι πρόκειται για συνέχεια των ταφικών εθίμων και της ταφικής εικονογραφίας. Ενδεχομένως κάποια στιγμή θα καλυφθεί και το κενό ανάμεσα στην ΠΓ και τον 8° αι. π. Χ., περίοδο κατά την οποία εκλείπουν οι σκηνές θρήνου από την εικονογραφία. Τα ταφικά έθιμα, ανάμεσα στις δύο περιόδους, κατά βάσιν παραμένουν τα ίδια, αν και στην τελευταία περίοδο υπερτερούν οι καύσεις και οι ατομικοί κιβωτιόσχημοι τάφοι.[217]

Γεωγραφικά η Αγία Τριάδα και ο Κλαδέος βρίσκονται μακριά από τα μυκηναϊκά κέντρα που έχουν παράδοση σε εικονογραφικούς κύκλους, όπως τα μυκηναϊκά ανάκτορα των Μυκηνών, της Πύλου, της Θήβας, της Τίρυνθας κ. ά.[218] Όπως αναφέρει και ο Βλαχόπουλος «κάποιες περιφερειακές θέσεις του μετανακτορικού

---

[213] Βλ. Prestonn BSA 94 (1999), 131-143, όπου αντιμετωπίζει το θέμα των ταφικών πρακτικών και τη διαπραγμάτευση της κοινωνικής ταυτότητας στην ΥΜ ΙΙ Κνωσσό, και εξετάζονται οι πολιτιστικές επιδράσεις στην αρχιτεκτονική και στα ευρήματα των τάφων στα Ισώπατα και στην Κεφάλα.

[214] Σύμφωνα με τον Rehak, 1991, ο ρόλος των τοιχογραφιών είναι περισσότερο διδακτικός για τη ζωή και τους τομείς που ενδιαφέρουν τις γυναίκες, και όχι θρησκευτικός. Κοντορλή-Παπαδοπούλου 1997, 149 κ. ε. (αναφέρεται στο ρόλο της γυναίκας στην κοινωνία της προϊστορικής Κύπρου, όπως αυτός διαφαίνεται από τα γυναικεία κυπριακά ειδώλια).

[215] Kanta 1980, 296-7. Για τη λάρνακα της Πηγής Ρεθύμνου, βλ. Baxevani 1995, 1995, 17-8, 21 (ΥΜ ΙΙΙ Α 2-Β). Τζεδάκις, ΑΔ 24 (1969) Β 2, 435-6 πίν. 443. Αναφορά και στους Phialon-Farrugio, 2005, 243.

[216] Vermeule 1991, 103, εικ. 7-12. Επίσης της ιδίας 1983, 329. Dickinson 1994, 229.

[217] Cavanagh-Mee 1995, 58. Για το ταφικό τελετουργικό στην εποχή του Σιδήρου βλ. σύντομη αναφορά Langdon 1997, 114.

[218] Αν και δεν έχει διασαφηνιστεί από τους μελετητές που έχουν ασχοληθεί με το θέμα, κατά πόσον και σε ποιο βαθμό επηρεάζεται από τις τοιχογραφίες η μνημειακή εικονιστική κεραμική. Ο Rutter (1992, 65-6) υποστηρίζει ότι οι τεχνίτες των τοιχογραφιών με την πτώση των μεγάλων ανακτόρων, στράφηκαν στην κεραμική. Το ίδιο αναφέρεται και από τον Ρεθεμιωτάκη (1995, 172). Για εκτενή αναφορά στο θέμα, με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία βλ. Βλαχόπουλος 2006, Α, 158-9.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μυκηναϊκού κόσμου, μεταξύ των οποίων η Κρήτη, η Εύβοια, η Λοκρίδα και η κεντροδυτική Πελοπόννησος, είναι πιθανόν ότι αποτέλεσαν θύλακες όπου διατηρήθηκαν ζωντανά πολλά στοιχεία της μυκηναϊκής παράδοσης, και τα οποία επανεμφανίστηκαν αρκετούς αιώνες αργότερα στα ακμαία – και σήμερα καλύτερα ερευνημένα- κέντρα του ελληνισμού».[219]

Σε έναν λαό τα ταφικά έθιμα είναι αυτά που έχουν τις βαθύτερες ρίζες και μένουν αναλλοίωτα μέσα στο χρόνο, αφού ο θάνατος οικείων και αγαπημένων προσώπων προκαλεί πάντα μεγάλο πόνο. Η πρόθεση, ο θρήνος, η εκφορά, τα νεκρόδειπνα και προσφορές στους νεκρούς παραμένουν και σήμερα τα ίδια. Σε όλες τις περιοχές της Ελλάδας και κυρίως στα χωριά βλέπουμε ακριβώς τα ίδια έθιμα έως σήμερα.

Χωρίς να απομακρυνθούμε πολύ, αναφερόμενοι στην περιοχή της Ολυμπίας, ακόμα και σήμερα, ο νεκρός θρηνείται στο σπίτι του από τους οικείους. Μετά την απομάκρυνσή του από το σπίτι συνηθίζεται να σπάζουν ένα πιάτο για να απομακρυνθεί το κακό του θανάτου από τον οίκο. Η εκφορά στα περισσότερα χωριά, γίνεται ακόμη με τον ίδιο τρόπο που απεικονίζεται στην παράσταση του Κλαδέου. Τα νεκρόδειπνα αποτελούν υποχρέωση και καθήκον των συγγενών προς το νεκρό και συμμετέχουν σε αυτά όλοι οι συγγενείς και οι φίλοι. Μη ξεχνάμε ότι πριν καταχωθεί ο νεκρός περιχύνεται με λάδι και κρασί. Τα κόλυβα ή σπερνά που προσφέρονται (στάρι βρασμένο, σουσάμι, ρόδια, αμύγδαλα, καρύδι, κουφέτα, ζάχαρη) στα τρίμερα, εννιάμερα, σαράντα, τρίμηνα, εξάμηνα, και χρόνια, αποτελούν τις προσφορές-σπονδές προς το νεκρό. Σε πολλά μέρη σπάζονται στον τάφο οτιδήποτε έχει χρησιμοποιηθεί για τη μεταφορά τους.

Η πρόθεση και η εκφορά των δύο μυκηναϊκών αγγείων της Ηλείας, μοναδικό σύνολο ταφικής μυκηναϊκής εικονογραφίας, προαναγγέλουν δυναμικά την επόμενη Γεωμετρική εποχή, και μάλιστα πολύ εντονότερα απ' ότι συμβαίνει σε άλλες περιοχές.[220] Πρόκειται για δύο ευρήματα που αποτελούν σημαντικό σταθμό στα Μυκηναϊκά ταφικά έθιμα και κυρίως στην ταφική τελετουργία. Τα δύο σπουδαία ευρήματα είναι σημαντικά και για ένα επί πλέον λόγο. Αποδεικνύουν περίτρανα ότι τα ταφικά έθιμα της Γεωμετρικής εποχής και η εικονογραφία τους έχουν βαθιές ρίζες στη Μυκηναϊκή εποχή, όπου έχει διαμορφωθεί ήδη ένα τυπικό τελετουργικό ταφής, καθώς και εικονογραφικό πρόγραμμα, το οποίο μάλιστα απεικονίζεται σε αγγεία μνημειακού χαρακτήρα, όπως ακριβώς στα Γεωμετρικά χρόνια.

Εντοπίζονται σε αυτά στοιχεία που εμφανίζονται και καθιερώνονται στη Γεωμετρική εικονιστική κεραμική, όπως η μνημειακότητα και η σκιαγραφία που σε ελάχιστες περιπτώσεις συνδυάζεται με το περίγραμμα, τη σχηματοποίηση των μορφών και την απόλυτη συμμετρία ως προς το στήσιμο των μορφών.

Έχουμε πλέον τη δυνατότητα να «ανασυνθέσουμε» την ταφική τελετουργία, όπως μας παρουσιάζεται κομμάτι-κομμάτι μέσα από τις ανασκαφικές μαρτυρίες και τα ευρήματα, κυρίως όμως μέσα από τις εικονιστικές παραστάσεις.

Τελετουργικό ταφής.

Το τελετουργικό της ταφής των μυκηναϊκών χρόνων παραμένει μέχρι σήμερα άγνωστο σε μεγάλο τμήμα του. Συνδυάζοντας ωστόσο τα Ομηρικά έπη (με την όποια επιφύλαξη, όπως αναλύεται σε άλλο σημείο του κεφαλαίου), τις ενδείξεις που έχομε μέχρι τώρα από τα ανασκαφικά δεδομένα, κυρίως όμως τις δύο παραστάσεις πρόθεσης και εκφοράς, που πρόσφατα έφερε στο φως η αρχαιολογική σκαπάνη, όλα τα παραπάνω ρίχνουν με τη σειρά τους άπλετο φως στην ταφική μυκηναϊκή

---

[219] Βλαχόπουλος 2006, Α, 335.

[220] Ανάλογη περίπτωση η κεραμική της Νάξου, όπου η ΠΓ κεραμική του νησιού αποτελεί το επόμενο εξελικτικό βήμα της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου, σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ότι διαπιστώνεται στην Αττική, όπως υποστηρίζει ο Βλαχόπουλος, Φως Κυκλαδικόν, 1999, 80-1 με βιβλιογραφία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τελετουργία, τουλάχιστον όσον αφορά την πρόθεση, την εκφορά και το νεκρόδειπνο. Παρόλα αυτά μερικά σημεία, όπως των προσφορών και των τελετών πριν και μετά την ταφή παραμένουν ακόμα άγνωστα, ενώ γενικότερα το τελετουργικό ταφής εξαρτάται και από την κοινωνική θέση του νεκρού.[221]

Θρήνος.

Ο θρήνος του νεκρού, έθιμο με βαθιές ρίζες, ήταν διαδεδομένο σε όλο τον Αιγαιακό κόσμο και στην Ανατολή.[222]

Οι οικείοι και ιδιαίτερα οι γυναίκες, προετοίμαζαν το νεκρό για το τελευταίο του ταξίδι, αφού τον έπλεναν, τον άλειφαν με λάδι και τον έντυναν.[223]

Κατά την πρόθεση ακολουθούσε ο θρήνος για το νεκρό,[224] αναπόσπαστο τμήμα της ταφικής τελετουργίας, «το γέρας θανόντων», όπου θα ακούγονταν τα κατορθώματα και οι αρετές του νεκρού. Στο μοιρολόι τον πρωταγωνιστικό ρόλο είχαν οι γυναίκες της οικογένειας.

Όπως προκύπτει από τη γνωστή μέχρι τώρα εικονογραφία, είτε των Μυκηναϊκών, είτε των Γεωμετρικών χρόνων, θρηνωδούν κυρίως οι γυναίκες, είτε αυτές είναι τα στενά οικογενειακά πρόσωπα, είτε επαγγελματίες θρηνωδοί,[225] και σπάνια οι άνδρες, που συνήθως απεικονίζονται ως μέλη πομπής, ή ως πολεμιστές που αποχαιρετούν.[226]

Ο επιθανάτιος θρήνος τελούνταν στο σπίτι του νεκρού ή στον αύλειο χώρο[227]. Κατά την πρόθεση, τουλάχιστον στα Ομηρικά χρόνια οι νεκροί τοποθετούνταν επί της κλίνης «ανά πρόθυρον τετραμμένοι».[228] Γενικώς στα Γεωμετρικά χρόνια η πρόθεση λάμβανε χώρα στο εσωτερικό του σπιτιού, ή στην αυλή, απέναντι από το σπίτι.[229]

Η πρόθεση της Αγίας Τριάδας, προφανώς πραγματοποιείται σε ανοικτό χώρο, αφού οι πρωταγωνιστές παρουσιάζονται σε κίνηση. Επιπλέον απεικονίζεται και το ζώο, που μάλλον υποδηλώνει ανοικτό χώρο.

Εκφορά.

Μετά το θρήνο ο νεκρός μεταφερόταν στο χώρο του νεκροταφείου προκειμένου να ενταφιαστεί. Η παράσταση της εκφοράς ενδεχομένως υποδηλώνει ότι συνηθιζόταν η πεζή εκφορά και λιγότερο η εποχούμενη. Ίσως η τελευταία προοριζόταν για τα άτομα υψηλής κοινωνικής και οικονομικής βαθμίδας.

Νεκρόδειπνο-σπονδές-προσφορές

Είναι γνωστό ότι στην ταφική τελετουργία συμπεριλαμβανόταν και το δείπνο προς τιμήν του νεκρού.[230]

---

[221] Cavanagh,1977, 168 κ. ε. Γενικώς για τις τελετουργικές πρακτικές, όπως αυτές καθορίζονται και από μία κοινωνική λογική πρβλ. και Voutsaki (δ.δ.), 26 κ. ε., 29 κ. ε., 156.

[222] Iakovidis, AJA 70 (1966), 43 κ. ε. Για τις μινωικές δοξασίες ως προς τη μεταθανάτια ζωή βλ. ενδεικτικώς Marinatos 2008, 143-145.

[223] Στον Όμηρο αναφέρονται λεπτομέρειες της προετοιμασίας, Ιλιάδα Ω 572-590, όταν ο Πρίαμος πήρε το νεκρό σώμα του Έκτορα. Επίσης βλ. σχόλια στον Cavanagh 1998, 106 κ. ε. 111 (το μεγαλύτερο ρόλο στην προετοιμασία είχαν οι γυναίκες), 112 (χρήση αρωματικών ελαίων).

[224] Για το θρήνο βλ. Vermeule, DAP, 3 κ. ε., 14 κ. ε. 119 κ. ε. Kurtz-Boardman, GBC, 114 κ. ε. Garland, GWD, 29 κ. ε., 69-72, 142 κ. ε. Σταμπολίδης 1996, 116-7. Για τα χωρία της Ιλιάδας που αναφέρονται στο «γέρας θανόντων», βλ. Andronikos, Totenkult, 9-14 με σχόλια.

[225] Για τις επαγγελματίες θρηνωδούς πρβλ. Cavanagh,1977, 353 κ. ε.

[226] Ahlberg 1971, 96. Σταμπολίδης 1996, 116.

[227] Τουλάχιστον στα Γεωμετρικά και στα Κλασικά χρόνια, βλ. Ο. Τζάχου – Αλεξανδρή, 1989, 94 με βιβλιογραφία.

[228] Τσούντας, Μυκήναι, 1893, 145.

[229] Cavanagh,1977, 351 κ. ε.

[230] Κάτι που ισχύει έως τις μέρες μας. Αυτό μαρτυρεί η πληθώρα οστράκων στους δρόμους των τάφων, βλ. σχετικές παραπομπές και Lewartowski 2000, 59. Για το νεκρόδειπνο βλ. Τσούντας,, Μυκήναι, 1893, 150. Cavanagh 1977, 157 κ. ε. Voutsaki (δ.δ.), 80-1. Για τις σπονδές και τα νεκρόδειπνα κατά την εποχή του Σιδήρου βλ. ενδεικτικώς Lefkandi I, 1979-1980, 215.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω το ζώο που ακολουθεί πίσω από τις θρηνωδούς και οδηγεί ανδρική μορφή, προφανώς παραπέμπει σε νεκρόδειπνο.
Ως προς τη χρονική στιγμή, κατά την οποία γινόταν το νεκρόδειπνο, δηλαδή πριν ή μετά την ταφή, δεν είμαστε σίγουροι. Από τα Ομηρικά έπη πληροφορούμαστε ότι το νεκρόδειπνο γίνεται πριν τη καύση του Πατρόκλου (Ψ 28 κ. ε.),[231] ενώ όσον αφορά στην περίπτωση του Έκτορα, φαίνεται ότι έχομε δύο νεκρόδειπνα: ένα κατά τη διάρκεια της ταφικής τελετής (Ω 665-6) και ένα μετά την ολοκλήρωση των ταφικών τελετών (Ω 801-3). Και στις δύο περιπτώσεις φαίνεται ότι τα νεκρόδειπνα λάμβαναν χώρα τόσο σε εξωτερικό, όσο και εσωτερικό χώρο (για τον Πάτροκλο στο χώρο της πυράς και για τον Έκτορα το πρώτο είναι εξωτερικά, ενώ το δεύτερο εσωτερικά «δώμασιν εν Πριάμοιο»).[232] Ενδεχομένως νεκρόδειπνο ετελείτο επί τόπου, πριν την κατάχωση του τάφου με ανοικτή τη θύρα του θαλάμου, ώστε να συμμετέχει σε αυτό ο νεκρός, όπως στην περίπτωση του Πατρόκλου.[233]
Στη συγκεκριμένη σκηνή της Αγίας Τριάδας, η παρουσία του αιγοειδούς θα μπορούσε αφενός να υποδηλώνει το νεκρόδειπνο που θα ακολουθήσει,[234] και αφετέρου θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως προσφορά, θυσία του ζώου προς το νεκρό.[235] Η κατανάλωση τροφής και ποτού συνδέεται με τις ταφικές τελετουργίες και με τη συμμετοχή των πενθούντων στα ταφικά δρώμενα.[236] Έχει άλλωστε υποστηριχτεί ότι οι ταφικές τελετουργίες φαίνεται να παίζουν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη γενικότερα των πρακτικών των συμποσίων.[237]
Το έθιμο ισχύει έως και σήμερα, όπου παρατίθεται δείπνο σε όσους συγγενείς και φίλους ξενυχτούν το νεκρό, καθώς επίσης και γεύμα μετά την ταφή.
Όσον αφορά στις σπονδές-προσφορές προς τους νεκρούς, που πραγματοποιούνταν πριν τη θυσία ζώου, δεν βρίσκομε κάποια αναφορά στις δικές μας εικονιστικές

---

[231] Το νεκρόδειπνο παραθέτει ο Αχιλλέας, σφάζοντας βόδια, αίγες, πρόβατα και χοίρους, βλ. Τσούντας, Μυκήναι, 1893, 150.
[232] Γενικά για το νεκρόδειπνο στα Ομηρικά έπη βλ. Andronikos, Totenkult, 15-18 με σχόλια και Σταμπολίδης 1996, 126-132 με βιβλιογραφία. Επίσης για σπονδές-προσφορές στην Ομηρική ποίηση βλ. σχόλιο και στον Webster 1964, 109.
[233] Αυτό μαρτυρούν και τα οστά ζώων που βρέθηκαν σε αρκετούς δρόμους θαλαμωτών τάφων. Βλ. Τσούντας, Μυκήναι, 1893, 150.
[234] Γενικώς για τα νεκρόδειπνα βλ. Nilsson, GGR I, 179. Σταμπολίδης 1996, 127-8 (με σχόλια και βιβλιογραφία). Garland, GWD, 39-40, 146 (αναφορά στο «περίδειπνο» της κλασικής περιόδου). Γενικά για τελετουργικά συμπόσια στην Κρήτη και στην ηπειρωτική Ελλάδα βλ. Borgna, Hesperia 73 (2004), 247 κ. ε. (και άλλη σημ. που έχω σχετική) με αναφορά και στις μαρτυρίες από τα Ομηρικά έπη. Για ανάλογα στην Κύπρο βλ. Steel, Hesperia 73 (2004), 281-300.
[235] Για θυσίες ζώων προς τιμήν του νεκρού βλ. Σταμπολίδης, 146-8, όπου και σχολιασμός για θυσία ζώων (αλόγων, σκύλων) σε γεωμετρικές ταφές. Δημακοπούλου 1998, 24-5 (θυσία αλόγου στο λακκοειδή τάφο 12 των Αηδονιών. Δημακοπούλου, ΑΔ 37 (1982) 83 (οστά σκύλου και τεσσάρων αλόγων στον τάφο ΙΙ Κόκλας).
[236] Τσούντας, Μυκήναι, 1893, 150. Hamilakis 1998. 115 κ. ε., 119-129, όπου αναλύεται η θυσία και το νεκρόδειπνο. Για τα είδη τροφής και κρέατος που κατανάλωναν βλ. Steel, Hesperia 73 (2004), 290 κ. ε., όπου εκτός του ότι κυριαρχούν τα αιγοειδή, αναφέρονται και τα ψάρια. Ενδεχομένως τα ψάρια της πίσω όψης του κρατήρα της πρόθεσης έχουν σχέση με το φαγητό που κατανάλωναν στο νεκρόδειπνο. Για συγκεντρωμένη βιβλιογραφία επί του θέματος βλ. Gallou 2005, 124-5. Cavanagh-Mee 1998, 119. Konsolaki-Yannopoulou 2001, 217-9 (αναφορά για προσφορές και νεκρόδειπνα με αφορμή τους θαλαμωτούς τάφους Απαθείας και Μαγούλα στον Γαλατά). Επίσης έχει υποστηριχτεί ότι και τα όστρεα που κατά καιρούς έχουν βρεθεί στους τάφους, αποτελούν υπολείμματα νεκρόδειπνου, βλ. Gates 1992, 166.
[237] Για μία άλλη προσέγγιση του θέματος, δηλαδή για τα τελετουργικά συμπόσια και τις θυσίες, τη συμμετοχή των προσώπων ανδρών και γυναικών, κ. ά. μέσα από τις μαρτυρίες της Γραμμικής Β, βλ. Palaima, Hesperia 73 (2004), 217-246. Τέλος για τα συμπόσια τελετουργιών βλ. και Borgna, Hesperia 73 (2004), 247-279, που αναφέρεται κυρίως στη Μινωική Κρήτη και κάνει σύγκριση με τις ενδείξεις από την ηπειρωτική Ελλάδα.

παραστάσεις. Είναι γνωστές όμως από άλλες απεικονίσεις, όπως στη σαρκοφάγο της Αγίας Τριάδας,[238] αλλά και από τη λάρνακα του τάφου 36 της Τανάγρας.[239]
Οι σπονδές-χοές αποτελούσαν βασικό τμήμα της ταφικής τελετουργίας, αλλά και μετά την ταφή επιμνημόσυνες τελετές και επιβεβαιώνονται από την πληθώρα των οστράκων, κυρίως κυλίκων, κρατήρων, κυπέλλων και γενικώς ανοικτών σχημάτων στους δρόμους των τάφων,[240] αλλά και σπονδικών.[241]
Είναι γνωστό ότι τα υγρά που χρησιμοποιούνταν για σπονδές, σε θρησκευτικές και άλλες τελετές, ήταν: νερό, κρασί, γάλα, μέλι, και λάδι.[242] Ο Οδυσσέας ευρισκόμενος στον Άδη, ύστερα από συμβουλή της Κίρκης, σπένδει πρώτα με μέλι, κρασί και νερό, ύστερα σφάζει δύο πρόβατα που το αίμα τους χύνεται σε βόθρο και κατόπιν τα καίει.[243]
Σε κύπελλα από το Καστέλλι Χανίων η ανάλυση έδειξε ίχνη από κρασί, μπύρα από κριθάρι και υδρόμελο, ένα ανάμικρο δηλαδή ποτό που χρησιμοποιείτο ενδεχομένως για σπονδές.[244]
Μελετητές συσχετίζουν την ύπαρξη αυλακώσεων σε ορισμένους θαλαμωτούς τάφους με ταφικές σπονδές.[245]

---

[238] Immerwahr, 1990, 100-1, πίν. 50. Gallou 2005, 63, 90. Laffineur 1991, 277-285. Marinatos 1986, 26-7 (θυσία ζώου, σπονδές και προσφορά φρούτων προς το νεκρό).
[239] Βλ. Immerwahr, 1990, 155. Σπυρόπουλος, ΠΑΕ 1973, πίν. 10 β. Γενικότερα για τις προσφορές και τις σπονδές βλ. Ch.T. 131. Prosymna, 237-8. Mylonas, 1966, 134-5.
[240] Για τις σπονδές και τις προσφορές γενικότερα, όπως τις γνωρίζομε μέσα από τις τοιχογραφίες, τη λάρνακα της Αγ. Τριάδας και της Τανάγρας από τον τάφο 36, βλ. Kontorli-Papadopoulou, 1996, 137-145, με αναφορά και στα αγγεία που απεικονίζονται. Παπαδόπουλος, ΠΑΕ (1990), 51 (Κλάους). Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη 1980, 145, (αναφέρει ότι τα οστά των ζώων είναι υπολείμματα θυσιών που λάμβαναν χώρα κατά τη διάρκεια, αλλά και μετά την ταφή). Phialon-Farrugio, 2005, 247. Cavanagh 1998 a, 106 κ. ε.. Hamilakis 1998, 121 κ. ε Τέλος, στην Οδύσσεια (κ 518-520, λ 27-28), αναφέρεται η τριπλή σπονδή του Οδυσσέα στο νεκρό από μέλι αναμεμειγμένο με γάλα, κρασί και νερό και στην Ιλιάδα (Ψ 218 κ. ε.) ο Αχιλλέας κάνει σπονδή με κρασί στον Πάτροκλο.
[241] Για τα σπονδικά αγγεία που ανευρέθησαν σε πολλές περιπτώσεις δρόμων βλ. συγκεντρωμένη βιβλιογραφία στην Gallou 2005, 91 κ. ε. H¨agg, 1990, 182-3 με βιβλιογραφία (το πλέον σύνηθες σπονδικό αγγείο είναι η κύλικα). Koehl, 1981, 180, 186 κ. ε. εικ. 1. Cavanagh 1998, 106-7. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του τάφου XII της Δειράδας, όπου από το δρόμο και το θάλαμο προέρχεται σημαντικός αριθμός οστράκων από ρυτά, που χρονολογούνται στην III Α 2-Β περίοδο, βλ. Deiras, 36, 162. Konsolaki-Yannopoulou 2001, 217-8, για τα αγγεία καθαρμών που συνδέονται με ταφικές τελετουργίες και προσφορές στο νεκροταφείο Απαθείας-Γαλατά. Ath.Agora XIII, 101-2 (ρυτά και τελετουργικά αγγεία από τους τάφους της Αγοράς). Protonotariou-Deilaki, 1990, 82. Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη, 1980, 142 (αναφέρονται παραδείγματα με παραπομπή σε αρχαίες πηγές). Cavanagh 1998, 107-8 (αναφορά στα σχήματα αγγείων, όπως κύλικες, κύπελλα, αλλά και αλάβαστρα, ψευδόστομοι κ. ά. που βρέθηκαν στα νεκροταφεία Πρόσυμνας, Ασίνης, Τίρυνθας). Για άλλα νεκροταφεία της Αττικής βλ. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα ΑΔ 43 (1988) Α, 96-7 (ρυτά). Stubbings, Attica, 55-8. Χαρακτηριστική περίπτωση κλειστών αγγείων, όπως πιθαμφορίσκοι, αρτόσχημα και κυλινδρικά αλάβαστρα, ψευδόστομοι αμφορείς, ασκοί, υδρίες και πρόχοι, αποτελεί η περίπτωση της Κόκλας (Demakopoulou 1993, 67-71). Βλ. και σημείωση α΄ μέρους σχετικά με το σπάσιμο αγγείων και τις προσφορές-σπονδές στο κεφάλαιο των ταφικών εθίμων. Γενικότερα για άλλα αντικείμενα που σχετίζονται με προσφορές και τελετουργίες (π. χ. τριποδικές τράπεζες προσφορών κ. ά.) βλ. Gallou 2005, 92-3 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία. Για τις νεκρικές τελετές μετά την ταφή βλ. Δεϊλάκη 1980, 142-5. Για την Προανακτορική Κρήτη βλ. Murphy 1998, 37.
[242] Τσούντας, Μυκήναι, 1893, 147 (γάλα, κρασί, μέλι με νερό). H¨agg, 1990, 177-184 (αναφέρεται γενικώς στο ρόλο των σπονδών στις Μυκηναϊκές τελετές και λατρεία). Στη σελ. 183-4 αναφορά στα υγρά που χρησιμοποιούσαν και για τις ταφικές σπονδές, κατά καιρούς μάλιστα και αίμα του θυσιασμένου ζώου. Cavanagh 1998, 106-7 (κρασί και σπονδές).
[243] Από αυτό πίνουν οι ψυχές που προσέρχονται, και ενώ πρώτα περιίπταντο ως σκιαί, όταν πίνουν το αίμα ανακτούν το σώμα τους και αναγνωρίζουν τον Οδυσσέα. Βλ. περιγραφή στον Τσούντας, Μυκήναι, 1893, 149-150.
[244] Μινωιτών και Μυκηναίων Γεύσεις, 167:153-156. Αναφορά και στην Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 230.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τέλος, τα στοιχεία που προέκυψαν από το νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας, θεωρώ ότι απλά επιβεβαιώνουν την τίμηση και τις προσφορές προς τιμήν των νεκρών, αλλά όχι λατρεία τους.[246]

Θυσία ζώων.

Ένα άλλο σημαντικό τμήμα στα ταφικά δρώμενα ήταν η θυσία ζώων.[247] Παραπάνω έγινε αρκετή συζήτηση για το θέμα. Η ανεύρεση οστών ζώων, κυρίως αλόγων, σκύλων, αλλά και βοοειδών, ως επί το πλείστον στους δρόμους των τάφων, αν και δεν εμφανίζεται συχνά,[248] εν τούτοις απαντάται σε ορισμένες περιπτώσεις, γεγονός που μας επιτρέπει να μιλήσουμε για ταφικό έθιμο, έστω περιορισμένης διάδοσης, δεδομένου ότι σχετική αναφορά για θυσία ζώων προς τιμήν των νεκρών ανευρίσκεται και στα μυκηναϊκά κείμενα.[249] Ενδεχομένως η θυσία ζώων υποδεικνύει την κοινωνική θέση του νεκρού, ενώ οι σκύλοι ίσως τους συνόδευαν ως φύλακες στο τελευταίο τους ταξίδι και στη μεταθανάτια ζωή.[250] Η απεικόνιση του σκύλου στις δυο σκηνές πρόθεσης και εκφοράς, που εξετάζουμε, διαφοροποιείται, δεν έχει σχέση με θυσία, αλλά δίνει περισσότερο συναισθηματική ένταση στο θέμα, αφού ο πιστός φίλος του ανθρώπου τον συνοδεύει και αυτός μαζί με τους οικείους του στην τελευταία του κατοικία.

---

[245] Βλ. παραπομπή και παραπάνω σχετικά με τη δημιουργία των αυλακώσεων αυτών από τη μεταφορά σε άρμα, ή σε φορείο. Για το συσχετισμό τους με ταφικές σπονδές-προσφορές, και για την επικοινωνία με τον κόσμο των νεκρών βλ. Akestr¨om 1988, 205. Kontorli-Papadopoulou 1987, 150-2 με βιβλιογραφία και αναφορά στις περιπτώσεις Δενδρών (Τ. 6, 8, 9), Πρόσυμνα (Τ. ΙΙ, XXXVII, XLIV), Θήβα (Κ.Τ. 15, 26), Μεσσηνία (Τραγάνα, Γουβαλάρι, Ρούτσι), Κεφαλλονιά. Της ιδίας 1995, 119 με βιβλιογραφία και συγκεντρωμένες τις σχετικές θεωρίες.

[246] Βλ. σχετικές παραπομπές α΄ μέρους. Επί πλέον για το θέμα βλ. Mylonas, 1966, 176-186. Gallou 2005, 83 (οι σπονδές και οι θυσίες είναι τρόπος επικοινωνίας με τους νεκρούς προγόνους), με βιβλιογραφία, και σ. 84 με βιβλιογραφία για τα σπονδικά αγγεία, και σ. 87-8 για τις σπονδές στους τάφους). Van Leuven, Aegaeum 3, 1989, 196-201, με σχόλια και βιβλιογραφία για τη μεταθάνατο ζωή και τη λατρεία των νεκρών, μέσα από τις ενδείξεις των λακκοειδών τάφων των δύο Ταφικών Κύκλων των Μυκηνών. Επίσης H¨agg 1990, 183 όπου υπογραμμίζεται ότι τελετουργίες με σπονδές γίνονταν σε διάφορες περιστάσεις, αρχίζοντας από την προσφορά της οικογένειας στο βωμό της οικίας μέχρι το κλείσιμο του τάφου, με αναφορά και στα αγγεία που χρησιμοποιούνταν, κυρίως η κύλικα. Τέλος βλ. Nordquist 1990, 39-40 για τη ΜΕ περίοδο. Για την ΥΜ περίοδο βλ. Styrenius 1967, 110-115. Γενικώς για την λατρεία των ηρώων την Ομηρική εποχή βλ. Deoudi 1999.

[247] Βλ. σχόλια στον Τσούντας, Μυκήναι, 1893, 149 κ. ε. Cavanagh 1977, 157 κ. ε. Voutsaki (δ.δ.), 80-1, 126.

[248] Για τις περιπτώσεις θυσίας ζώων στην εποχή του Χαλκού γενικώς βλ. συγκεντρωμένη βιβλιογραφία και θέσεις στην Protonotariou-Deilaki, 1990, 82. Kontorli-Papadopoulou 1995, 11-2. Της ιδίας 1975, 495-7 και Μαρινάτος, ΑΕ 1933, 97 (για οστά ζώων σε τάφους της Κεφαλλονιάς). Θυσία μόσχου έχει διαπιστωθεί στο θολωτό τάφο της Καζάρμας, βλ. Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη, ΑΑΑ (1968), 237. Για τις Μυκήνες βλ. Mylonas 1966, 116-8, 164. ChT., 14, 116. Andonikos, Totenkult, 87. Vermeule, 1979, 61. Κεραμόπουλος, ΑΔ 3 (1917), 137. Για την Ασίνη Fr¨odin-Persson, Asine 358 και Persson 1931, RTD, 18, 69. Παπαβασιλείου 1910, 25-6 (οστά διάφορων ζώων στο θολωτό Οξύλιθου Ευβοίας), 42 (οστά ζώων ανάμικτα ανθρωπίνοις στο θολωτό Βελλουσίων ή Μυκηνών). Για το Άργος BCH 80 (1956) 365 εικ. 7 και 83 (1959), 585 εικ. 7. Έργον, 1958, 23-4 (Μαραθών). Γενικώς βλ. Cavanagh,1977, 211-2 κ. ε. Cavanagh-Mee 1998, 115. Μαλακασιώτη, ΑΔ 54 (1999) Β 1, 393 (Κόμβος Αλμυρού, όπου σε τμήμα νεκροταφείου της εποχής του Σιδήρου αποκαλύφθηκε μεγάλη εσχάρα προσφορών, κυκλικού σχήματος με καύσεις οστών ζώων, όστρεων και κεραμική της ΥΕ ΙΙΙ Γ 1 περιόδου). Για τις περιπτώσεις που έχουν ανευρεθεί οστά ζώων βλ. Hamilakis 1998, 119 κ. ε. με θέσεις και βιβλιογραφία. Βλαχόπουλος, 2006, Α, 100 (έμπυρες θυσίες και προσφορές σε τάφο στο Καμίνι Νάξου).

[249] Godart 1999, 249-254. Ventris and Chadwick 1973, 213.

[250] Gallou 2005, 102 με βιβλιογραφία. Ή για να τους συνοδεύουν στο κυνήγι τους στη μεταθανάτια ζωή, για να χρησιμεύουν ως τροφή βλ. Kontorli-Papadopoulou 1975, 495. Hamilakis BSA 91 (1996), 161 κ. ε. για τον ιδεολογικό και κοινωνικό ρόλο του κυνηγιού στη μυκηναϊκή κοινωνία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Συνήθως στους τάφους ανευρίσκονται οστά σκύλων,[251] αλόγων,[252] μόσχων[253] και αιγοειδών.[254]

Στην Ηλεία, το έθιμο της θυσίας ζώου δεν είχε επιβεβαιωθεί ανασκαφικά. Πρόσφατα όμως, σε ανασκαφή στη θέση «Τριανταφυλλιά» στην Κορυφή, όπου ερευνάται ο πρώτος θολωτός τάφος που ήλθε στο φως στο βόρειο του Αλφειού τμήμα της Ηλείας, μπροστά στην είσοδο του τάφου βρέθηκε σκελετός σκύλου.[255]

Το έθιμο φαίνεται ότι συνεχίζεται και αργότερα, στην πρώιμη εποχή του Σιδήρου.[256]

---

[251] Οστά σκύλου έχουν βρεθεί και στους τάφους 1, και 36 της Περατής, βλ. Β. 59, 77. Ch. T.,14, 116, 145-6 (τάφοι 505, 533), ως κατοικίδια που συνόδευαν τους νεκρούς. Θυσία σκύλου αναφέρεται και σε άλλες περιπτώσεις, βλ. σχετικώς Κεραμόπουλος, ΑΔ 3 (1917), 137 (οστά σκύλου μπροστά στο στόμιο του τάφου 6 στο Κολωνάκι Θήβας). Stocker-Davis, Hesperia 73 (2004), 182. Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, ΑΔ 52 (1997), Β 3, 1009 (Χανιά). Fr¨odin-Persson 1938, 358 (Ασίνη, οστά σκύλου). Δημακοπούλου, ΑΔ 37 (1982) 83 (οστά σκύλου και τεσσάρων αλόγων στον τάφο ΙΙ Κόκλας). Day 1984, 21-32 (με κατάλογο και βιβλιογραφία). Παπαδόπουλος 1988, 32 (οστά σκύλου και προβάτου; στο θολωτό τάφο Καλλιθέας). Hamillakis, BSA 91 (1996), 153-166. Επίσης βλ. Dabney-Halstead-Thomas, Hesperia 73 (2004), 199 κ. ε., όπου μελετώνται τα οστά που βρέθηκαν στην Νεμέα) τα οποία όμως έχουν σχέση με τελετουργικά συμπόσια.

[252] Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη, ΑΑΑ 2 (1969), 3 (θυσία μικρού μόσχου στον τάφο της Καζάρμας). Της ιδίας 1980, 13-15 (οστά αλόγων στο κέντρο του τύμβου Α στο Άργος) και σ. 88, 141-4. Της ιδίας 1990, 82 εικ. 29, α-γ. Protonotariou-Deilaki, 1990 α, 94-102 (Δενδρά, τύμβος Β, 4 σκελετοί θυσιασμένων αλόγων). Για τα ίδια βλ. Payne, 1990, 103-106 (οστεολογική ανάλυση των αλόγων). Στάης, ΠΑΕ 1892, 53 (σκελετός αλόγου σε θαλαμωτό στο Ναύπλιο). Για τον τάφο 14 (δρόμος χωρίς θάλαμο) των Αηδονιών όπου βρέθηκε ταφή αλόγου βλ. Κρυστάλλη-Βότση 1998, 25. Για τη Λέρνα βλ. Caskey . Hesperia 23 (1954), 11-12 (ο σκελετός του αλόγου βρέθηκε μαζί με πολλά όστρακα κυλίκων και άλλων αγγείων και ενδεχομένως σχετίζεται με θυσία). Για το ίδιο βλ. Vermeule 1964, 299, 349. Για τη θυσία αλόγων στο Μαραθώνα βλ. Στίκας, ΠΑΕ (1958), 16. Θυσία αλόγων και στο θολωτό τάφο Καλλιθέας, βλ. Παπαδόπουλος 1988, 32. Το ίδιο έθιμο και στις Αρχάνες βλ. J.-E. Sakellarakis, Mycenaean Archanes, Roma 1996, 1114-6, οστά αλόγου και ταύρου και σκύλου) και στην Κύπρο (Β. Καραγιώργης, ΑΑΑ 1968, 58-59 σε τάφο στην Αλυκή Λάρνακος. Για το Φουρνί (θόλος Α), βλ. Σακελλαράκις 1967 (θυσία αλόγου και ταύρου). Deiras 69-70 (οστά αλόγου). Kosmetatou 1993, 31-1 (για περιπτώσεις θυσίας αλόγων με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για Ελλάδα και Κύπρο.

[253] Οστά ζώων και κυρίως βοών βρέθηκαν σε τάφους της Κεφαλλονιάς (Μαρινάτος, ΑΕ 1933, 364, σημ. 1, 97), στο θολωτό τάφο Δάρα Μεσσηνίας (Παρλαμά, ΑΔ 29 (1973-4), Β 2, 316) που η ανασκαφέας θεωρεί ως τέλεση θυσίας ζώων, στον τάφο 6 Γουβαλάρη-Κουκουνάρας (Κορρές, 1981-2, 366). Προσφορά θυσίας βοδιού ή αλόγου έχει διαπιστωθεί και στο νεκροταφείο Καλλιθέας Πατρών, βλ. Παπαδόπουλος ΠΑΕ (1991), 81. Για συγκεντρωμένη βιβλιογραφία σχετικά με περιπτώσεις ανεύρεσης οστών ζώων σε τάφους βλ. Gallou 2005, 98 κ. ε., 102-5. Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη, 2005, 167 (Αρχάνες). Καραγιώργης, ΑΑΑ 1 (1968), 58 (Κύπρος, Αλυκή Λάρνακος).

[254] Demakopoulou 1990, 121-2 εικ. 21 (δύο ζώα αιγοειδή ή πρόβατα θυσιάστηκαν προς τιμήν του νεκρού στο θολωτό της Κόκλας). Γενικώς για οστά ζώων σε τάφους, που έχουν σχέση με προσφορές βλ. και Mylonas 1966, 94 (ταφικός κύκλος Α). Phialon-Farrugio, 2005, 245. Hamilakis, 1998, 119-120. Του ιδίου, BSA 91 (1996), 153-166. Για πρωιμότερες περιπτώσεις βλ. Αδ. Σάμψων, Μάνικα, 222, όπου βρέθηκαν οστά ζώων, αιγοειδών και σκύλων στους ΠΕ τάφους της Μάνικας, (ο ανασκαφέας τα θεωρεί υπολείμματα τροφής). Γενικώς για τις θυσίες ζώων στην Ύστρη εποχή του Χαλκού βλ. Papadopoulos Sp. 1975, 492.

[255] Η ανασκαφή διενεργείται από τη συγγραφέα και είναι σε εξέλιξη. Στη θέση έχουν εντοπιστεί δύο ακόμη θολωτοί τάφοι.

[256] Ενδεικτικώς βλ. Cavanagh, Knossos II, 674, όπου στους τάφους 79, 152, 163 του νεκροταφείου της πρώιμης εποχής του Σιδήρου, βρέθηκαν οστά αλόγων και σκύλων, και Wall-Crowther, Knossos II, 703-710, όπου η μελέτη των οστών ζώων που βρέθηκαν στο νεκροταφείο της Κνωσσού. Επίσης βλ. Rizza 1978, 122-6 (για τον Πρινιά). Για την Κύπρο βλ. την εξαιρετική περίπτωση των δύο αλόγων που έσερναν νεκρική άμαξα και βρέθηκαν στο δάπεδο του δρόμου θαλαμωτού τάφου στη Σαλαμίνα, Karageorghis Archaeology, 1965, 282-290. Καραγιώργης 2002, 158-160, 168-171 (8ος αι. π. Χ. και Κυπροαρχαϊκή Ι). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί η «ηρωική» ταφή στο Λευκαντί, των μέσων του 10ου αι. π. Χ., που τα καμένα οστά του νεκρού τυλίχτηκαν σε νεκρικό ένδυμα και τοποθετήθηκαν σε χάλκινο αμφορέα, εισαγμένο από Κύπρο και κειμήλιο, και θυσιάσθηκαν τέσσερα άλογα. Υπερμεγέθης πήλινος κρατήρας που βρέθηκε δίπλα χρησίμευσε για την τέλεση του νεκρόδειπνου, ή ως σήμα. Οι

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η θυσία ζώου σχετίζεται βεβαίως και με τις θρησκευτικές τελετουργίες, και έχομε σχετικές απεικονίσεις τόσο σε τοιχογραφίες, όσο και σε λάρνακες,[257] ενώ χαρακτηριστική είναι και η Ομηρική μαρτυρία για τη θυσία ζώων, κατά τη διάρκεια ταφής του Πατρόκλου (Ψ 173 κ. ε.).

Χαρακτηριστικές είναι οι σκηνές στη λάρνακα του τάφου 16 της Τανάγρας, και στη λάρνακα 6 του τάφου 22, που παραπέμπουν σε θυσίες,[258] ενώ η πλέον σαφής απεικόνιση είναι στην πλευρά Β της λάρνακας της Αγίας Τριάδας.[259]

Στην παράστασή μας, αναρωτιόμαστε αν το αντικείμενο που κρατά η πρώτη ανδρική μορφή στο αριστερό της χέρι μπορεί να συσχετισθεί με την πραγματοποίηση της θυσίας που θα ακολουθήσει. Θεωρούμε ότι στο ερώτημα μπορούμε να απαντήσομε καταφατικά. Η πρώτη ανδρική μορφή χωρίς αμφιβολία παίζει καθοριστικό ρόλο στο τελετουργικό της ταφής. Γι' αυτό ο μυκηναίος αγγειογράφος την προέταξε, σχεδόν μόνη της κοντά στο κεφάλι του νεκρού. Εκτός από το ότι τον θεωρούμε προεξάρχοντα του θρήνου και της ταφικής πομπής που ακολουθεί, το αντικείμενο που κρατά είναι σφυροπέλεκυς, και θέλει να δηλώσει ότι αυτός θα κάνει και τη θυσία του ζώου που ακολουθεί. Σύμφωνα με τα μέχρι τώρα δεδομένα, συνήθως σε σκηνές θυσίας απεικονίζονται πέλεκυς και μαχαίρι, τα κατεξοχήν εργαλεία που σχετίζονται με την πραγματοποίηση θυσίας.[260]

Η θυσία ζώου προς τιμήν του νεκρού, θα αποτελούσε ένα γεγονός για την κοινωνία και πιθανότατα θα πραγματοποιούνταν σε εξαιρετικές περιπτώσεις, ενδεχομένως σε σημαντικά πρόσωπα και επιφανείς νεκρούς.

Ταφικοί αγώνες-άθλα.

Καμία μαρτυρία δεν έχομε στις παραστάσεις μας για το θέμα, εκτός αν υποθέσομε ότι σε κάτι τέτοιο θα μπορούσε να παραπέμψει η απεικόνιση των αλόγων στην πίσω όψη του κρατήρα.[261] Είναι γνωστό ότι ανάλογες παραστάσεις, κυρίως πομπή αρμάτων στα

τάφοι καλύφθησαν με τύμβο, βλ. Lefkandi II, 1990, 25-6, πίν. 17-18, 54-6. Lefkandi II, 1993, 50. Για συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για τα προαναφερθέντα και άλλα παράλληλα βλ. Μαζαράκης Αινιάν 2000, 172-6.

[257] Kontorli-Papadopoulou, 1996, 149-151 με βιβλιογραφία για το θέμα. Marinatos, MSR, όπου σχετική ανάλυση για τη θρησκευτική θυσία ζώων. Επίσης για θυσία ζώων βλ. και Stocker-Davis, Hesperia 73 (2004), 179 κ. ε., όπου αναλύονται τα οστά ζώων για θυσίες που βρέθηκαν στο ανάκτορο του Νέστορα. Gallou 2005, 85-7 με βιβλιογραφία. Για την απεικόνιση στη σαρκοφάγο της Αγίας Τριάδας βλ. Long, ATS 61 κ. ε. και Immerwahr, 1990, 101, πίν. 51. Γενικότερα για τη Μινωική-Μυκηναϊκή θυσία βλ. Bergquist, 1988, 21-34 (με αναφορά κυρίως στους βωμούς, στα υπολείμματα σχετικών με θυσίες κατασκευών, στον εξοπλισμό, στις απεικονίσεις, στις καύσεις των θυσιασθέντων ζώων κ. ά.). Για τη Μινωική και Ελληνική θυσία, τη σύνδεση και τη συνέχεια μέσα από εικονιστικές παραστάσεις, την παρουσία ή όχι θεότητας, τη συμμετοχή των προσώπων, το γεύμα που ακολουθούσε, αλλά και τη σχέση ανάμεσα στο κυνήγι και τη θυσία βλ. Marinatos, 1988, 9-20. Για τη θυσία ζώων στα μυκηναϊκά κείμενα βλ. Godart L. 1999, 249-254. Τέλος βλ. και παραπομπή παραπάνω για τη λάρνακα της Αγίας Τριάδας.

[258] Σπυρόπουλος, ΠΑΕ 1969, 14 πίν. 13 α και 1973, 21 πίν. 11 β. Επίσης 1974, 22. Η Δημακοπούλου και Κόνσολα (1981, 83) θεωρούν ότι η σκηνή αναφέρεται σε θυσία ανάλογη με την περιγραφόμενη στα Ομηρικά έπη προς τιμήν του Πατρόκλου. Η σκηνή ωστόσο της λάρνακας από τον τάφο 22, έχει ερμηνευθεί και ως σκηνή κυνηγιού, βλ. Marinatos 1997, 286.

[259] Long 1974, 61 κ. ε. Gallou 2005, 100-1. Marinatos 1986, 26. Κατά τους Cavanagh-Mee 1998, 115 το αίμα του θυσιασθέντος ζώου (αιματοκουρία) έδινε δύναμη στους νεκρούς. Ειδώλια ζώων υποκαθιστούσαν τελετές θυσίας (βλ. Gallou 2005 101, με βιβλιογραφία για την υπόθεση αυτή)

[260] Για τα εργαλεία θυσιών βλ. Dietrich, 1988, 35-40 (με αναφορές και στα έπη). Κυρίως σ. 38-9 με βιβλιογραφία για το διπλό πέλεκυ, το συμβολισμό και τη σημασία του και σ. 50 για τη χρήση του. Επίσης διπλό πέλεκυ κρατά και η ανδρική μορφή στην σκηνή κυνηγιού στη λάρνακα από τους Αρμένους βλ. Τζεδάκις, ΑΑΑ 4 (1971), 216, εικ. 4. Δημακοπούλου (επιμ.) 1988, 80-1.

[261] Για μία γενική αναφορά σχετικά με εορταστικούς αγώνες που σχετίζονται με θρησκευτικές τελετουργίες, ή αθλητικές σκηνές και για τις διάφορες απεικονίσεις τους σε τοιχογραφίες βλ. Kontorli-Papadopoulou, 1996, 146-9. Webster 1964, 109. Immerwahr 1990, 110, 157 (θέματα για εορταστικές

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

του Νέστορος (Ιλιάδα 11, 632-635),[280] στη χρήση χαλκού για τον οπλισμό (χάλκινες πανοπλίες που επιβεβαιώνονται από τα μυκηναϊκά ευρήματα, τα αργυρόηλα ξίφη, οι χάλκινες κνημίδες), στις πολεμικές σκηνές,[281] στο οδοντόφρακτο κράνος, στους σκηπτούχους βασιλείς,[282] στην ομηρική γεωγραφία,[283] στα ταφικά έθιμα, στα συμπόσια κ. ά.[284]

Δεν είναι όμως αντικείμενο της παρούσας μελέτης το λεγόμενο Ομηρικό ζήτημα, και δεν θα ασχοληθούμε με αυτό.

Παρά το γεγονός ότι το τεράστιο φιλολογικό θέμα του Ομήρου, σχετικά με την εγκυρότητά του ως ιστορική πηγή, συνεχώς αναθεωρείται, θεωρούμε ότι στην περίπτωση πρόθεσης και εκφοράς, δεν είναι ιδιαίτερα ριψοκίνδυνη η αναζήτηση κάποιων αντιστοιχιών, ως προς τα ταφικά έθιμα με τα Ομηρικά έπη, χωρίς να παραγνωρίζομε το γεγονός ότι πρόκειται για ποιητικές δημιουργίες, και όχι για ιστορική πηγή.

Όσο και αν αυτό θεωρείται επικίνδυνο (η σύγκριση με τα αναφερόμενα στα Ομηρικά έπη και στη Μυκηναϊκή εποχή[285]), θεωρούμε ότι σύμφωνα με τα νέα δεδομένα οι πληροφορίες του Ομήρου αναφέρονται κατά ένα μεγάλο τμήμα τους στα μυκηναϊκά ταφικά έθιμα,[286] τα οποία, ως φαίνεται, δεν εγκαταλείφθηκαν ολοκληρωτικά στα μεταγενέστερα χρόνια, αλλά συνυπήρχαν με τα νέα που καθιερώθηκαν.

Τα ομηρικά έθιμα ταφής περιγράφονται σε πολλά σημεία του έπους, αλλά ιδιαίτερα αντιπροσωπευτική είναι η περιγραφή της ταφής του Πατρόκλου στις Ραψωδίες της Ιλιάδας 18 (343-355) και 23 (6-14, 128 κ. ε.). Ο Όμηρος περιγράφει αποκλειστικά σχεδόν καύσεις και όχι ενταφιασμούς. Η μόνη αναφορά που αναφέρεται σε ταφή και όχι σε καύση είναι του Αίαντα.[287]

---

[279] Burns 2007, 141-149 (Ομηρικά ανάκτορα και μυκηναϊκή αρχιτεκτονική), με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία.

[280] Bloedow 2007, 87-95 (ανάλυση και συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για το «δέπας αμφικύπελλον»).

[281] Watrous 2007, 97-104 (ανάλυση της σκηνής της ναυμαχίας στην τοιχογραφία της Θήρας).

[282] Carlier 2007, 121-8 (αναφέρεται στην εξουσία και στη δύναμη των Ομηρικών βασιλέων). Γενικώς για τους βασιλείς βλ. Palaima 2007, 129-140.

[283] Dickinson 2007, 233-238 με προηγούμενη βιβλιογραφία. Chapin-Hitchcock 2007, 256-262 αναλύουν την τοπογραφία της Λακωνίας σε συνδυασμό με την Ομηρική περιγραφή.

[284] Vlachopoulos 2007, 107-117 (συσχετίζει θέματα των τοιχογραφιών της Θήρας με αναφορές στην πρώιμη ελληνική ποίηση). Palaima 2007, 129-140. (για τη μυκηναϊκή κοινωνία και τους βασιλείς). Sgouritsa 2007, 265-273 (επανεξέταση των δεδομένων στη Μυκηναϊκή Αττική, σε σχέση με τα έπη).

[285] Βλ. Webster 1964 και Lorimer H., 1950, όπου γίνονται συγκρίσεις των αρχαιολογικών δεδομένων της Μυκηναϊκής εποχής με τα αναφερόμενα στα Ομηρικά έπη. Cline, Aegaeum 12, I, Politeia 1995, 279-280, με αναφορά όμως στα ταξίδια των ηρώων.

[286] Κατά τον Γ. Μυλωνά τα ομηρικά έθιμα ταφής παρουσιάζουν πολλές ομοιότητες με τα αντίστοιχα μυκηναϊκά, βλ. Μυλωνάς, ΕΕΦΣΠΑ, 291-356 (ταφικές στήλες, τύμβοι, χοές και περίδειπνα). Το ίδιο υποστηρίζει και ο Σπυρόπουλος στα ΠΑΕ (1974) 22-23, αναφερόμενος στον πλούσιο εικονιστικό κύκλο που απεικονίζουν οι λάρνακες της Τανάγρας. Κατά τον Μ. Ανδρόνικο δεν συσχετίζονται τα μυκηναϊκά ταφικά έθιμα με τα ομηρικά, βλ. Ανδρόνικος, Ελληνικά 17 (1960), 40-64 και του ιδίου 1960-1963, 249-291, εφόσον ο ενταφιασμός χαρακτηρίζει τους μυκηναϊκούς χρόνους και όχι η καύση, και αφού οι μυκηναϊκοί τάφοι είναι κατά κανόνα «οικογενειακού» και όχι ατομικοί. Στην πρώτη δημοσίευση του κρατήρα της πρόθεσης από την γράφουσα, αναφερόταν ότι «αν όχι εξ' ολοκλήρου, σχεδόν κατά το μεγαλύτερο τμήμα τους οι πληροφορίες του Ομήρου αφορούν τα μυκηναϊκά έθιμα ταφής», βλ. Ο. Βικάτου 2001 α, 284. Τώρα πλέον, ύστερα από πιο ώριμη μελέτη των ευρημάτων και των επών, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι δεν μπορεί να είμαστε τόσο απόλυτοι, ειδικά αν λάβουμε υπόψη ότι ο Όμηρος μιλάει κυρίως για καύσεις πολεμιστών και όχι για ενταφιασμούς, και συμφωνούμε με την άποψη του Μυλωνά. Ο Μαζαράκης Αινιάν (2000, 178) καταλήγει ότι τα ομηρικά έθιμα ταφής ταιριάζουν καλύτερα με αυτά των ΠΓ και Γεωμετρικών χρόνων και λιγότερο με αυτά της μύκηναϊκής εποχής.

[287] Βλ. σχόλια από Σταμπολίδη, 1996, 94.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο θρήνος, πρόθεση, η εκφορά, όπως αυτή επιβεβαιώνεται από το όστρακο του Κλαδέου, οι ταφικοί αγώνες, οι σπονδές, η θυσία ζώων προς τιμήν του νεκρού, φέρνουν στο νου όσα περιγράφονται από τον Όμηρο.

Σύμφωνα λοιπόν με όσα αναφέρει ο μεγάλος επικός ποιητής, ως προς τα ταφικά έθιμα διαβάζουμε τα εξής:[288] πλένουν και αρωματίζουν το νεκρό, ο οποίος τοποθετείται σε φορείο,[289] και τον καλύπτουν με λευκό σάβανο, όπως απεικονίζεται και στα μεγάλα γεωμετρικά αγγεία. Θρηνείται είτε από τους πολεμιστές του, είτε από θρηνωδούς.[290] Στο θρήνο συμμετέχουν και μέλη της οικογένειας, όπως ο Αχιλλέας και η Βρησηίδα για τον Πάτροκλο, η Θέτις για τον Αχιλλέα, αλλά και η Ανδρομάχη με την Εκάβη και την Ελένη για τον Έκτορα. Στο θρήνο του Πατρόκλου οι Μυρμιδόνες οδηγούν τα άρματά τους τρεις φορές γύρω από το νεκρό.[291] Σε επιφανείς νεκρούς συμμετέχουν στο θρήνο και επαγγελματίες, όπως οι Μούσες για τον Αχιλλέα και οι καθήμενοι άνδρες για τον Έκτορα.[292]

Θυσία ζώων αναφέρει ο μεγάλος ποιητής και στη ταφή του Πατρόκλου (Ψ 173-6).[293]

Οι ταφικοί αγώνες, προς τιμήν του επιφανούς νεκρού, και κυρίως τα άθλα Πατρόκλου, οι αγώνες που οργάνωσε ο Αχιλλέας προς τιμήν του Πατρόκλου περιγράφονται αναλυτικά στην Ιλιάδα. Ταφικοί αγώνες ωστόσο αναφέρονται και στον Ησίοδο (Εργα, 654).[294]

Τέλος, αρκετές είναι οι πληροφορίες που μας δίνει ο Όμηρος σχετικά με τα νεκρόδειπνα και τα συμπόσια (βλ. σχετική αναφορά και παραπάνω).[295]

Επαληθεύονται λοιπόν μέσω των εικονιστικών παραστάσεων, όσα αναφέρει ο Όμηρος σχετικά με την πρόθεση και το θρήνο του νεκρού, που σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα διαρκούσαν και μέρες.[296] Τα στενά συγγενικά πρόσωπα, οι φίλοι, οι υπηρέτριες ή οι συμπολίτισσες, συμμετείχαν στο θρήνο, φωνάζοντας και θρηνώντας, τραβώντας τα μαλλιά τους, κόβοντάς τα ή ρίχνοντας σκόνη πάνω σε αυτά.[297] Τις ομοιότητες εστιάζουμε ακριβώς σε αυτές τις φάσεις της «κηδείας» και όχι στον ενταφιασμό, δεδομένου ότι το έθιμο που κατεξοχήν επικρατεί στα έπη είναι

---

[288] Για το τελετουργικό βλ. αναλυτική περιγραφή στον Μαζαράκη Αινιάν 2000, 147-8.

[289] Ιλιάδα 18, 233 και 24 720. Οδύσσεια 24, 43.

[290] Ο Πάτροκλος και ο Αχιλλέας θρηνούνται από τους πολεμιστές τους. Για το χορό των θρηνωδών βλ. αναφορά στην Ιλιάδα 18, 30 και 19, 280. Οδύσσεια ω, 58.

[291] Για απεικονίσεις πομπής πεζών πολεμιστών και τη σύνδεσή τους με ταφικά δρώμενα βλ. σχόλια και βιβλιογραφία στους, Vermeule-Karageorghis, MPVP, 130-2, XI.42. Sakellarakis 1992, 36-7 (αρ. 32). Για τους κρατήρες Βούντενης και Θέρμου βλ. Wardle-Wardle 2003, 150, εικ. 3. Moschos 2008 (υπό έκδοση).

[292] Ιλιάδα Ω, 720, Οδύσσεια ω 60. Για το θρήνο και τα Ομηρικά έπη βλ. σχόλιο και στο Webster 1964, 173, 206, 259, όπου γίνεται και σύγκριση με ανάλογες παραστάσεις πρόθεσης και εκφοράς σε Γεωμετρικά αγγεία, και σύγκριση ανάμεσα στις γεωμετρικές παραστάσεις και τις αναφορές του Ομήρου.

[293] Για την τέλεση θυσίας και το τελετουργικό γενικότερα βλ. Dietrich, 1988, 37, με βιβλιογραφία και αναφορά θυσιών στα Ομηρικά έπη. Whittaker 2007, 177-183 (θυσίες με αφορμή διάφορα γεγονότα και κυρίως πολεμικά), στη σελ. 179-180 αναφορά στη θυσία ζώων προς τιμήν του Πατρόκλου.

[294] Για τους αγώνες στα έπη και παραστάσεις αγγείων με αγώνες βλ. σύντομη αναφορά στον Webster 1964, 174.

[295] Γενικώς για τα συμπόσια στα Ομηρικά έπη βλ. Sherratt, Hesperia 73 (2004), 301-337, όπου αναφέρεται ότι οι πληροφορίες του Ομήρου σχετικά με αυτά αντανακλούν κυρίως τα έθιμα της Πρώιμης εποχής του Σιδήρου, ενώ βρίσκουν κάποιο υπόβαθρο και σε εκείνα της εποχής του Χαλκού.

[296] Για τη διάρκεια του θρήνου βλ. Ανδρόνικος, Ομηρικά και Μυκηναϊκά έθιμα ταφής, Ελληνικά 17 (1962), 42, 62. Garland, GWD, 26. Ο Πάτροκλος θρηνείται 3 ημέρες, ο Αχιλλέας 18, και ο Έκτορας μένει άταφος συνολικά 22 ημέρες (9 μετά τη μεταφορά του στην Τροία, βλ. Andronikos, Totenkult, 5, 9.

[297] Για το θρήνο, τον κοπετό, το πλύσιμο του νεκρού, τη χρήση με λάδι, το σφάλισμα των ματιών και του στόματος, την ένδυση, τις προσφορές κ. ά. όπως διαφαίνονται στον Όμηρο βλ. Σταμπολίδης 1996, 108-120.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

η καύση.[298] Μερικοί μελετητές άλλωστε αναγνωρίζουν σαφώς τις μεγάλες διαφορές ανάμεσα στα ταφικά έθιμα που αναφέρονται στον Όμηρο και τα γνωστά μυκηναϊκά από την ανασκαφική έρευνα, αλλά παραδέχονται ότι οι ομοιότητες είναι πολλές και σπουδαίες.[299]

Η χρήση των εικονιστικών αγγείων.

Όπως αναφέρθηκε στην αρχή του κεφαλαίου τα σχήματα των αγγείων που χρησιμοποιήθηκαν στον εικονιστικό ρυθμό είναι κυρίως αγγεία πόσης, και μεταγγίσεως υγρών, όπως κρατήρες με κάθετες λαβές, αμφοροειδείς και σκυφοειδείς, ρυτά, κύλικες, φιάλες, σκύφοι, αμφορείς και ψευδόστομοι. Από την κατηγορία εξαιρούνται οι ψευδόστομοι αμφορείς, σχήμα που επίσης επέλεγαν οι αγγειογράφοι για τα εικονιστικά θέματα.

Η προτίμηση στα συγκεκριμένα σχήματα φανερώνει ότι πολλά εικονιστικά αγγεία χρησιμοποιούνταν στην καθημερινή ζωή ή τα επίσημα συμπόσια.[300] Ακόμη και αυτά όμως που βρίσκονται στους τάφους, όπου είχαν τοποθετηθεί ως κτερίσματα, δεν αποκλείεται να χρησιμοποιούνταν ως συμποσιακά σκεύη και στη συνέχεια συνόδευαν τον κάτοχό τους στον τάφο.[301]

Τα συμπεράσματα για τη χρήση των εικονιστικών αγγείων θα ήταν πιο ασφαλή, αν προέρχονταν από «κλειστά» ανασκαφικά σύνολα, και αν υπήρχαν όλες οι πληροφορίες για τη θέση εύρεσής τους, στα οικιστικά σύνολα,[302] όπου συνήθως ανευρίσκονται θραυσματισμένα και όχι κατά χώραν.

Λαμβάνοντας υπόψη τις ανωτέρω παρατηρήσεις, κυρίως όσον αφορά στο υλικό που προέρχεται από τα κέντρα του Εικονογραφικού Ρυθμού, είναι σαφές ότι τα εικονιστικά αγγεία ήταν σκεύη πολυτελείας που χρησιμοποιούνταν, εκτός από τα συμπόσια και τα επίσημα δείπνα, και σε τελετουργίες.[303]

Ως γνωστόν πολλά από τα εικονιστικά αγγεία αποτέλεσαν ταφικά κτερίσματα. Σε πολλά η διακόσμηση συνάδει με αυτή τη χρήση. Επομένως κάποια από αυτά θα κατασκευάστηκαν από την αρχή γι' αυτό το σκοπό, για να έχουν δηλαδή ταφική χρήση. Λόγω της ιδιαίτερης διακόσμησής τους, προφανώς τα σκεύη αυτά αποκτούσαν μια ιδιαίτερη αξία.

---

[298] Για την καύση στον Όμηρο και γενικώς τα ταφικά έθιμα της Γεωμετρικής εποχής βλ. Σταμπολίδης, 1996, κυρίως 94-106. με σχόλια, παρατηρήσεις και βιβλιογραφία. Επίσης βλ. Lorimer, 1950, 103 κ. ε.

[299] Όπως π. χ. ο Μυλωνάς, AJA 52 (1948) 56-81 και Επιστ. Επετ. Φιλος. Σχ. Πανεπ. Αθηνών 4 (1953-4) 263-285. Του ιδίου, Τα μυκηναϊκά έθιμα ταφής, Επιστ. Επετ. Φιλ. Σχ. Πανεπ. Αθηνών (1961-2), 291-355. Επίσης βλ. Tsagarakis 1980, 229-240, όπου προτείνει την επιστροφή στα Ομηρικά έπη σε συνδυασμό με τη μελέτη των αρχαιολογικών δεδομένων, σχετικά με τη λατρεία και τις προσφορές προς τους νεκρούς και καταλήγει ότι οι Ομηρικές τελετές αντανακλούν θρησκευτικές πρακτικές και ότι η άρχουσα τάξη εξασκούσε κάποια λατρεία για τους νεκρούς και ότι αυτή η λατρεία εξυπηρετούσε το άτομο και την οικογένειά του ή την τάξη του. Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη, 1980, 142-5 (συνδέει τις σπονδές και τους καθαρμούς προς το νεκρό με την Ομηρική παράδοση).

[300] Από τη μελέτη των εικονιστικών αγγείων των Μυκηνών, δεν είναι σαφές αν τελικά αυτά χρησιμοποιούνταν καθημερινά, η σε πιο επίσημες περιστάσεις, πρβλ. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 871.

[301] Ως ταφικά κτερίσματα βρίσκονται ως επί το πλείστον στην Κύπρο, πρβλ. Stell BSA 93 (1998), 286 (αναφέρεται ότι πολλά από τα αγγεία αυτά εμφανίζουν ίχνη χρήσης). Της ιδίας 1999, 807-808.

[302] Στις Μυκήνες τα εικονιστικά αγγεία προέρχονται σχεδόν αποκλειστικά από οικιστικό περιβάλλον και όχι από τάφους, πρβλ. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 864-5.

[303] Αναφέρουμε και πάλι την περίπτωση του εικονιστικού κρατήρα που βρέθηκε σε μία γωνιά του κεραμικού εργαστηρίου στο Μπερμπάτι, όπου στη βάση του είχε διανοιγεί οπή και χρησιμοποιήθηκε ως τελετουργικό σκεύος για τελετές, πρβλ. Akestr¨om 1987, 33-4, εικ. 7. Stell, Aegaeum 20, 1999, 803-809 με βιβλιογραφία. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 869.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τα εργαστήρια.

Θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε αυτό τον όρο με την ευρύτερη έννοια, προκειμένου να ορίσουμε το σύνολο της τοπικής κεραμικής παραγωγής, αλλά και τον ανθρώπινο παράγοντα που δραστηριοποιήθηκε μέσα σε αυτό το χώρο, δηλαδή τον εντοπισμό συγκεκριμένων χεριών.[1]

Το μοναδικό μέχρι σήμερα γνωστό εργαστήριο στην ηπειρωτική Ελλάδα, το οποίο ειδικευόταν στην παραγωγή εικονιστικών αγγείων που προορίζονταν και για εξαγωγή, είναι στο Μπερμάτι.[2] Το εργαστήριο λειτούργησε από το τέλος της ΜΕ εποχής έως και την ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο, ενώ η πρωιμότερη εικονιστική κεραμική του ανάγεται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 1 περίοδο.[3]

Κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α και Β περίοδο τα εικονιστικά αγγεία είχαν ενταχθεί στο εμπορικό δίκτυο της εποχής του και μεταφέρονταν ακόμα και σε πολύ μακρινές περιοχές, στην Ανατολή και στη Δύση. Τις εμπορικές αυτές ανάγκες κάλυπτε κυρίως το εργαστήριο της Αργολίδας. Στην ΥΕ ΙΙΙ Γ όμως σταμάτησε η διοχέτευση εικονιστικών και μη αγγείων στην αγορά της Ανατολικής Μεσογείου, και ως εκ τούτου οι εγχώριες ανάγκες καλύπτονταν από τα υπάρχοντα εργαστήρια που παρήγαν παράλληλα και άλλα είδη κεραμικής.[4]

Ανεξάρτητες σχολές εικονιστικής τέχνης αναπτύχθηκαν στα νησιά και την ηπειρωτική Ελλάδα, κατά τον 12 αι.,[5] με αποτέλεσμα τη μεγάλη ποικιλία τοπικών ρυθμών και τη δημιουργία τοπικών εργαστηρίων κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο κυρίως στα μεγάλα μυκηναϊκά νεκροταφεία.[6] Ύπαρξη εργαστηρίου κεραμικής εντοπίστηκε και στη Νάξο, το οποίο λειτούργησε κυρίως για εγχώρια κατανάλωση.[7]

Η γεωγραφική θέση της Αγίας Τριάδας, μακριά από τα μεγάλα κέντρα παραγωγής εικονιστικής κεραμικής της Πελοποννήσου (Μυκήνες, Μπερμπάτι, Τίρυνθα, Ασίνη, Πρόσυμνα), αναμφίβολα προκαλεί ιδιαίτερους προβληματισμούς, όταν βλέπομε τα εικονιστικά θέματα του νεκροταφείου μας.

Φαίνεται λοιπόν, ότι αυτή την περίοδο αναπτύσσεται στο ΒΔ τμήμα της Πελοποννήσου οργανωμένο εργαστήριο κεραμικής που παράγει κυρίως μεγάλους δίωτους και τετράωτους αμφορείς και μικρούς ψευδόστομους με μεγάλη ακτίνα επιρροής.[8] Πρόκειται λοιπόν για τοπική παραγωγή που συνδυάζει στοιχεία του αργολικού πυκνού ρυθμού (φολιδωτό, τεθλασμένη, ημικύκλια κ. ά.) σε περιορισμένη έκταση, αλλά παράλληλα διαμορφώνει το δικό της ιδιαίτερο χαρακτήρα. Παρατηρείται μεγάλη ποικιλία θεμάτων, όπως δικτυωτά, ομόκεντρα τόξα, μερικές φορές με ολόβαφο πυρήνα, περίστικτα ή κροσσωτά τόξα, τεθλασμένες γραμμές, αμείβοντες, διαποίκιλτα τρίγωνα, μετόπες και τρίγλυφα, σχηματοποιημένα άνθη, αντιθετικές και τρέχουσες σπείρες, για να αναφέρομε μόνον τα πλέον χαρακτηριστικά. Τα ίδια θέματα χαρακτηρίζουν την κεραμική και από άλλες θέσεις

---

[1] Rystedt 1990, 167 κ. ε.

[2] Akestr¨om 1987, 117-120. Immerwahr 1993, 219. Crouwel-Morris 1996, 219. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 28. Στο εργαστήριο εντοπίστηκαν λεκανίδια και πρόχοι με γωνιώδη ώμο, σχήματα ιδιαίτερα δημοφιλή στην Κύπρο (πρβλ. Akestrom 1987, πίν. 25:3, 30:1, 4-5, 43:5, 44:3) γεγονός που μαρτυρεί ότι η παραγωγή του εργαστηρίου στρεφόταν στην ικανοποίηση προτιμήσεων πελατών στο εξωτερικό.

[3] Πρβλ. Akestr¨om, 1987, 23-5.

[4] Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 29.

[5] Βλαχόπουλος, Περιφέρεια Α, 1994, 308.

[6] Akestrom. 1987, 68 κ. ε., Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία και θέσεις στον Βλαχόπουλο 1995, 399 (Περατή), 408, 413 (Παλαιόκαστρο Αρκαδίας), 434 (Ιαλυσό). Βλαχόπουλος, Φως Κυκλαδικόν 1999, 84-5 για το εργαστήριο της Νάξου κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ με βιβλιογραφία. Βλαχόπουλος 2006, Α, 156 κ. ε.

[7] Πρβλ. Βλαχόπουλος, Φως Κυκλαδικόν 1999, 74-6, 84-7.

[8] Η ύπαρξη ηλειακών εργαστηρίων κεραμικής και μεταλλουργίας έχει επιβεβαιωθεί για υστερώτερη περίοδο, δηλαδή από την Υπομυκηναϊκή και εξής, βλ. Koumouzelis 1980, 216-230.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

της Ηλείας,[9] τα αχαϊκά αγγεία,[10] αλλά και εκείνα της Αρκαδίας.[11] Τα περισσότερα από τα παραπάνω θέματα εμφανίζονται ήδη από την ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο στην Αχαΐα.[12] Πιθανόν λοιπόν λίγο αργότερα εξαπλώνονται στην ευρύτερη περιοχή, στην Ηλεία και στην Αρκαδία.[13]

Στην περιοχή της Ολυμπίας ενεργοποιήθηκε άλλο τοπικό εργαστήριο, όπως διαπιστώνεται από τη μαζική παραγωγή μεγάλων αμφορέων, αλλά και τεράστιων ψευδόστομων που ήλθαν στο φως στο νεκροταφείο Τρυπών και Τσούκα Κλαδέου,[14] το οποίο δέχεται επιρροές από τα γειτονικά. Εκτός από τους μεγάλους δίωτους και τετράωτους αμφορείς, παράγει περισσότερο μεγάλους ψευδόστομους, που φέρουν πλούσια διακόσμηση σε όλο σχεδόν το σώμα και τον ώμο, και δείχνει ιδιαίτερη προτίμηση στις τριποδικές πυξίδες με πώμα, που απουσιάζουν από το νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποτελεί η ομοιότητα που παρουσιάζουν πτηνά που εικονίζονται σε τετράωτο αμφορέα από το μυκηναϊκό νεκροταφείο Τρυπών Κλαδέου και σε ψευδόστομο αμφορέα από το Παλαιόκαστρο Αρκαδίας, γεγονός που καταδεικνύει ότι τα δύο συγκεκριμένα αγγεία προέρχονται από το ίδιο εργαστήριο.[15] Το εργαστήριο αυτό παράγει ηλειακά σχήματα, τα οποία διακοσμεί με θέματα μινωικής προέλευσης. Ενδεχομένως να εργάστηκαν σε αυτό και Μινωίτες τεχνίτες (βλ. σχετικό κεφάλαιο ηλειακό με μινωικές επιρροές εργαστήριο).

Η απόσταση μεταξύ των δύο περιοχών Αγίας Τριάδας και Ολυμπίας, είναι 50 χλμ. Επομένως, εκτός από τις επαφές που είχαν αναπτυχθεί μεταξύ τους, οι αγγειογράφοι είναι πολύ πιθανόν να εργάστηκαν και στα δύο εργαστήρια. Η υπόθεση επιβεβαιώνεται από τα δύο σπουδαία εικονιστικά θέματα. Ο ζωγράφος της πρόθεσης και της εκφοράς, φαίνεται ότι εργάστηκε και στα δύο.

Τα χαρακτηριστικά της κεραμικής της Αγίας Τριάδας, ως προς τα σχήματα και τα θέματα, αναλύονται στο σχετικό κεφάλαιο. Εδώ, σε μία προσπάθεια εντοπισμού διαφορετικών χεριών καλλιτεχνών, θα αναφερθούμε περισσότερο στα εικονιστικά θέματα, τη σημαντικότερη παραγωγή του τοπικού εργαστηρίου.

Τα αγγεία του νεκροταφείου με τα εικονιστικά θέματα μαρτυρούν ότι εδώ δραστηριοποιήθηκε ένα ανεπτυγμένο, με υψηλή τεχνολογία εργαστήριο κεραμικής, και κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο διαμορφώθηκε ένας τοπικός, ιδιαίτερα σημαντικός εικονιστικός ρυθμός, τα θέματα του οποίου είναι:

Ως προς τα ταφικά εικονογραφικά θέματα της πρόθεσης και της εκφοράς, φαίνεται ότι εδώ δραστηριοποιείται ένας ντόπιος ζωγράφος, με ιδιαίτερη τεχνοτροπία, ανεξάρτητο χαρακτήρα και δυναμισμό, στοιχεία που χαρακτηρίζουν και το ηλειακό εργαστήριο του εικονογραφικού ρυθμού.

Ας θυμηθούμε όμως τα βασικότερα εικονιστικά θέματα, εκτός της πρόθεσης και της εκφοράς, που εμφανίζονται στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας, πριν τα αποδώσουμε στους αγγειογράφους.

-Ανθρώπινη μορφή.

Αποδίδεται παραστατικά, σε σκιαγραφία και χαρακτηρίζεται από κάποια ελευθερία και μερική σχηματοποίηση, ανάλαφρες κινήσεις για τις γυναικείες μορφές, πιο

---

[9] Παρλαμά, ΑΕ 1971, 54 κ. ε. πίν. Λ-ΛΕ (Αγραπιδοχώρι). Παρλαμά, ΑΔ 29 (1974), Α, εικ. 6.
[10] Achaea, 69, eik. 195-7, 200.
[11] Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.) 419.
[12] Παπαδόπουλος 1981, 411-2.
[13] Για την Αρκαδία βλ. Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.) 420.
[14] Για τις Τρύπες βλ. Βικάτου, ΑΔ 53(1998), Β 1, πίν. 94-7. Της ιδίας ΑΔ Χρονικά (2000), υπό έκδοση. Για τη θέση Τσούκα Κλαδέου βλ. της ιδίας ΑΔ (2002).
[15] Για τον Κλαδέο βλ. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β, πίν. 95 δ. Για το Παλαιόκαστρο βλ. αναφορά στη Σαλαβούρα 2007 (δ.δ.), 420-1, 423.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ρεαλιστική η απόδοση κίνησης (περπάτημα) των ανδρικών μορφών, ενώ εκείνο που εντυπωσιάζει περισσότερο είναι η έκφραση του ψυχισμού και των συναισθημάτων των μορφών, κυρίως μέσω των κινήσεων του σώματος. Πατούν σταθερά στο έδαφος, το οποίο αποδίδεται με ταινία.[16]
Εμφανίζονται στοιχεία που καθιερώνονται στη Γεωμετρική εικονιστική κεραμική, όπως η μνημειακότητα, η σκιαγραφία που σε ελάχιστες περιπτώσεις συνδυάζεται με περίγραμμα, η σχηματοποίηση των μορφών και η απόλυτη συμμετρία ως προς το στήσιμό τους.

-Άλογα.
Οι μορφές τους αποδίδονται με έντονη σχηματοποίηση και αφαιρετικότητα, ώστε να μην είναι πολύ σαφής η ταύτισή τους. Παρατηρούμε μία αδεξιότητα του ζωγράφου ως προς την απόδοση των μορφών αυτών.

-Πτηνά.
Απεικονίζεται στο όστρακο του Π 6074 με σκιαγραφία, και φυσιοκρατική απόδοση. Σκιαγραφία σε συνδυασμό με περίγραμμα χρησιμοποιεί ο ζωγράφος για τα πτηνά που απεικονίζονται μαζί με δελφίνια στο τμήμα κρατήρα Π 6099, ενώ περισσότερο σχηματοποιημένα είναι αυτά που απεικονίζονται σε όστρακα κρατήρα (Π 11095 α-γ), στο Π 6008 (από τον Τ. 29) και στα όστρακα (Π 6074) του Τ. 31.

-Αιγοειδή,
Ένα αιγοειδές απεικονίζεται στον κρατήρα της πρόθεσης, το οποίο αποδίδεται με σκιαγραφία.

-Ψάρια.
Γι΄ αυτά προτιμάται η απόδοση με περίγραμμα στον κρατήρα της πρόθεσης και στο τμήμα κρατήρα Π 6099, που απεικονίζονται μαζί με πτηνά στη σειρά, αποδίδονται με σκιαγραφία και περίγραμμα, ενώ χαρακτηρίζονται από έντονη φυσιοκρατική απόδοση.

-Χταπόδι.
Πάνω σε δύο όστρακα διατηρήθηκαν πλοκάμια χταποδιών. Ο πηλός των αγγείων είναι τοπικός και δεν φαίνεται να έχουν εισαχθεί.

Αγγειογράφοι ή ζωγράφοι.
Στις τελευταίες δεκαετίες, πολλοί μελετητές έχουν ασχοληθεί με τον εντοπισμό όχι μόνο εργαστηρίων, αλλά και χεριών στη μυκηναϊκή εικονογραφική κεραμική.[17]

---

[16] Αντίθετα με τις ανθρώπινες μορφές σε Ναξιακά εικονιστικά αγγεία της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου, όπου εμφανίζονται μετέωρες, βλ. Βλαχόπουλος, Φως Κυκλαδικόν, 1999, 82 (εκτός από τον κρατήρα της Νάξου γίνεται και αναφορά στις ανθρώπινες μορφές των δύο ηθμωτών υδριών της ΥΕ ΙΙΙ Γ μέσης και ύστερης περιόδου, όπου παριστάνονται πολεμιστές σε πομπή και ψαράδες).

[17] Γενικότερα για αναγνώριση διαφορετικών χεριών σε εργαστήρια παραγωγής εικονιστικών αγγείων βλ. Stubbings, "Some Mycenaean artists, BSA 46 (1951), 168 κ. ε. (για υλικό από την Κύπρο). Karageorghis, AJA 60 (1956) 143-9. Karageorghis 1967, 162-7. Karageorghis, 1971, 123. Immerwahr AJA 60 (1956), 137. Tiryns VII, 88-102. Akestr¨om, 1987, 86-8, 94 κ. ε., 111 κ. ε. με βιβλιογραφία και σχόλια για τις διατυπωθείσες θεωρίες και αναφορά για τις μετακινήσεις καλλιτεχνών, εισαγωγές και εξαγωγές. Περατή Β, 147 (ο Ιακωβίδης διακρίνει 3 τουλάχιστον χέρια αγγειογράφων). Benson, "Observations on Mycenaean vase-painters" AJA 65 (1961), 337 κ. ε. Vermeule AJA 60 (1956) 138. Γενικώς για την ταύτιση ζωγράφων στον εικονογραφικό ρυθμό της ΥΕ ΙΙΙ Α-Β περιόδου βλ. Rystedt 1990, 167. Του ιδίου 1992, 306.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αναλύοντας τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά της κεραμικής της ΥΕ ΙΙΙ Α-Γ εποχής, η Vermeule και ο Καραγιώργης, στο έργο σταθμό για τη μυκηναϊκή εικονιστική κεραμική,[18] όπου παρουσιάζονται 900 περίπου μυκηναϊκά εικονιστικά αγγεία και όστρακα, αναγνώρισαν 37 χέρια ζωγράφων.[19]

Δεν είναι γνωστό αν ο αγγειοπλάστης και ο αγγειογράφος ήταν το ίδιο πρόσωπο. Στη μυκηναϊκή κεραμική δεν έχει αντιμετωπιστεί ικανοποιητικά το θέμα της σχέσης αγγειοπλάστη-αγγειογράφου.[20] Τα μεγάλα αγγεία όμως, όπως οι αμφοροειδείς και σκυφοειδείς κρατήρες, και οι αμφορείς, απαιτούσαν πολύ μεγάλες ικανότητες από τον τεχνίτη και ιδιαίτερη δεξιότητα στο πλάσιμο. Επίσης οι σύνθετες εικονιστικές παραστάσεις φανερώνουν ότι γίνονταν από καλλιτέχνες με ιδιαίτερο ταλέντο, φαντασία, σχεδιαστική και ζωγραφική ικανότητα, καθώς και πολύχρονη ενασχόληση με το αντικείμενο. Επομένως είναι πολύ πιθανόν, κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α 2 και ΙΙΙ Β περίοδο να υπήρχαν δύο διαφορετικές ειδικότητες.[21]

Η χρησιμότητα των μελετών απόδοσης έργων σε συγκεκριμένους δημιουργούς, κατά την περίοδο αυτή έχει δεχθεί αρκετές επικρίσεις.[22] Αναμφίβολα, ο εντοπισμός αγγειογράφων στη μυκηναϊκή κεραμική, όσο δύσκολη και πολύπλοκη διαδικασία και αν είναι, συμβάλλει αποφασιστικά στη μελέτη του θεματολογίου, της τεχνοτροπίας, και γενικότερα στον εντοπισμό εργαστηριακών συνόλων, και στη διασπορά της παραγωγής ενός δημιουργού στο χώρο, που κατ' επέκταση διευκολύνουν τον εντοπισμό εμπορικών δικτύων.[23]

Επειδή τα εικονιστικά αγγεία προέρχονται στην πλειονότητά τους από ταφικά σύνολα, όπου αφενός δεν υπάρχουν συχνά σαφή στρωματογραφικά στοιχεία, αφετέρου, πρόκειται για τμήματα ή όστρακα, κυρίως κρατήρες και αμφορείς που σπάζονταν στην είσοδο των τάφων μετά τα νεκρόδειπνα, είναι σαφές, λαμβάνοντας υπόψη τους δύο παραπάνω λόγους, πόσο πιο δύσκολο γίνεται το έργο ταύτισης εργαστηρίων ή αγγειογράφων στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο.[24]

Ακολουθώντας τη γνωστή διαδικασία ως προς τον εντοπισμό ζωγράφων και εργαστηρίων, που αφορά στον πηλό (χαρακτηριστικά πηλού, όπτηση), στο αλείφωμα (πυκνότητα αλειφώματος, αντοχή του χρώματος), στη βαφή (ποιότητα βαφής, ομοιογένεια και διαφοροποίηση του χρώματος της βαφής λόγω οπτήσεως, τρόπος κατανομής με τον χρωστήρα), το ρυθμό (μορφολογική και τεχνοτροπική ταυτότητα), καταφέραμε να διακρίνομε διαφορετικά χέρια στα εικονιστικά αγγεία του νεκροταφείου μας, διατηρώντας τις απαραίτητες επιφυλάξεις, εφόσον, όπως προαναφέρθηκε, είναι εξαιρετικά δύσκολη η διάκριση χεριών στη μυκηναϊκή κεραμική, δεδομένου ότι πολλές φορές τα όρια διάκρισης δεν είναι απόλυτα σαφή. Σε κάθε αγγειογράφο αποδόθηκε συμβατικά ένα όνομα, σύμφωνα με το θεματολόγιο της παράστασης.

---

[18] Το έργο κάλυψε το μεγάλο κενό της έλλειψης ενός corpus, και αποτελεί σημείο αναφοράς για κάθε μελέτη που έχει σχέση με εικονιστικό ρυθμό, παρά τις όποιες αδυναμίες που του έχουν αναγνωριστεί (πρβλ. Younger 1983, 220-3), αναπόφευκτες κατά την άποψή μου σε ένα τόσο μεγάλο έργο.

[19] Vermeule- Karageorghis MPVP, 173. Βλαχόπουλος 2006, Α, 156 με συγκεντρωμένη και πρόσφατη βιβλιογραφία για την ιστορία της έρευνας.

[20] Το θέμα της ταύτισης αγγειοπλάστη-αγγειογράφου στην Πρωτογεωμετρική κεραμική από το Λευκαντί αντιμετωπίζει η Lemos 1996, 122-125.

[21] Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 30. Για το επάγγελμα του κεραμέως υπάρχουν αναφορές και στις πινακίδες Γραμμικής Β: ke-ra-me-u, πρβλ. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 30 με εκτενή αναφορά και σχόλια. Δεν υπάρχουν όμως αναφορές στις πινακίδες σχετικά με το επάγγελμα του αγγειογράφου.

[22] Cherry 1992, 127-134. Morris 1993, 57-8, 60-1. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 32.

[23] Vermeule-Karageorghis, MPVP, 173. Cherry 1992, 134-6. Rystedt 1990, 174-5. Rystedt 1992, 306-315. Morris 1993, 42, 50-1. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 32.

[24] Βλ. σχετικώς Crouwel 1991, 27.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Επίσης να υπογραμμιστεί ότι τα εικονιστικά θέματα του νεκροταφείου μας εμφανίζονται αποκλειστικά σε μεγάλους κρατήρες, ενώ η παράσταση της εκφοράς κοσμούσε μεγάλο αμφορέα.

Οι μεγάλοι διωτοι και τετράωτοι αμφορείς του νεκροταφείου μας, που παρουσιάζουν μεγάλες κατασκευαστικές ομοιότητες, θα μπορούσε να υποστηριχτεί, έστω και με κάποιους ενδοιασμούς ότι πλάστηκαν από τους ίδιους αγγειοπλάστες, ειδικευμένους στο πλάσιμο μεγάλων αγγείων, που έχει ιδιαίτερες απαιτήσεις. Αναμφίβολα είναι του ιδίου εργαστηρίου. Επειδή το σχήμα αποδείχθηκε ιδιαίτερα κοινό στην Ηλεία και την Αχαΐα, οπωσδήποτε υπήρχε μαζική παραγωγή στα εργαστήρια της περιοχής, όπου θα απασχολούνταν ειδικευμένοι τεχνίτες.

Απομονώνοντας τα τεχνοτροπικά και εικονογραφικά χαρακτηριστικά στις δύο ταφικές παραστάσεις που εξετάσαμε, μπορούμε πλέον με σιγουριά να αποδώσουμε τα δύο έργα στον ίδιο καλλιτέχνη, και να τον ονομάσομε **«ο αγγειογράφος της πρόθεσης και της εκφοράς».**[25]

Οι δύο παραστάσεις είναι όμοιες, όχι μόνο ως προς τη θεματολογία, όπου παρουσιάζονται δύο διαδοχικές φάσεις της ταφικής τελετουργίας, αλλά και ως προς την τεχνοτροπία. Λαμβάνοντας δε υπόψη ότι έχομε δύο διαφορετικά εργαστήρια στην Ηλεία (της περιοχής της Αγίας Τριάδας και της περιοχής της Ολυμπίας), ο ζωγράφος αυτός δραστηριοποιήθηκε και στα δύο, πράγμα διόλου παράξενο, λόγω της μικρής απόστασης των δύο περιοχών.

Ο πηλός είναι ντόπιος, καθαρός, ροδόχρωμος, χωρίς προσμίξεις.

Η λεπτομερής εξέταση των δύο παραστάσεων, οι εικονογραφικές και τεχνοτροπικές ομοιότητες, τεχνικές λεπτομέρειες απόδοσης των μορφών, το σχέδιο, η σκιαγραφία, τα τεχνικά γνωρίσματα της πινελιάς (σταθερό πάχος γραμμής), ο ρεαλισμός, η αφαιρετικότητα, η έκφραση του συναισθηματικού κόσμου, είναι τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τον ηλείο αγγειογράφο, και τονίζουν την ατομικότητά του.[26] Όλα τα παραπάνω μας οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για έργα του ιδίου καλλιτέχνη.

Συνήθως οι παρατακτικές εικονιστικές παραστάσεις έχουν κατεύθυνση από αριστερά προς τα δεξιά, γεγονός που φανερώνει ότι είχε επικρατήσει ένα σύστημα ανάγνωσης από τα αριστερά προς τα δεξιά, αλλά και ότι οι αγγειογράφοι συνήθως ήταν δεξιόχειρες.[27]

Η πρόθεση της Αγίας Τριάδας και η εκφορά του Κλαδέου αρχίζουν από τα δεξιά και καταλήγουν στα αριστερά, μία διαφοροποίηση που χαρακτηρίζει ενδεχομένως τον ίδιο καλλιτέχνη, και πιθανόν φανερώνει ότι ήταν αριστερόχειρας.[28]

Ως προς τις τεχνικές λεπτομέρειες θα πρέπει να συμπληρώσουμε και τα παρακάτω στοιχεία που παρατηρήσαμε. Ο αγγειογράφος της πρόθεσης και της εκφοράς οριοθετεί τη ζωγραφική του επιφάνεια με ταινίες, στη μεγαλύτερη επιφάνεια που του προσφέρει το σχήμα του αγγείου: κάτω από το χείλος στον κρατήρα της πρόθεσης,

---

[25] Για την πιο δόκιμη χρήση του όρου «αγγειογράφος» αντί για «ζωγράφος» στη μυκηναϊκή κεραμική, πρβλ. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 32.

[26] Morris 1993, 43-7 (σχετικά με τις προϋποθέσεις για την απόδοση έργων σε δημιουργό: απαιτείται, η ύπαρξη κατά το δυνατόν περισσότερων δειγμάτων προς εξέταση, και η δυνατότητα να διακρίνει κανείς σε αυτά ιδιοτυπίες που μπορούν να αποδοθούν στην ατομική δράση του τεχνίτη. Επίσης πρβλ. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 32.

[27] Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 31.

[28] Οι αφηγηματικές συνθέσεις, κατά κανόνα εξελίσσονται από αριστερά προς τα δεξιά. Στις Μυκήνες μόνο μία παράσταση, με σκηνή άρματος και πεζούς άνδρες, εξελίσσεται από δεξιά προς τ' αριστερά, πρβλ. Πλιάτσικα 2004 (δ.δ.), 716, 826 («σε μεταγενέστερες περιόδους, όταν πια επικρατεί ο τρόπος ανάγνωσης από αριστερά προς τα δεξιά, τότε παρατηρείται αντίστοιχα ότι επικρατούν οι δεξιόχειρες αγγειογράφου»).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στον ώμο και στο πάνω τμήμα της κοιλιάς (στην καμπύλη κοιλιάς-ώμου) στον αμφορέα της εκφοράς. Το θεματολόγιο είναι το ίδιο, αποδίδοντας διαφορετικές χρονικές στιγμές. Πρώτα το θρήνο, μετά την εκφορά του νεκρού. Εκτός από ελάχιστες λεπτομέρειες επαναλαμβάνεται στον τρόπο απόδοσης του φορείου, ενώ απεικονίζει και στις δύο περιπτώσεις τον σκύλο κάτω από αυτό. Λόγω του θέματος, στην παράσταση της πρόθεσης συμμετέχουν περισσότερα πρόσωπα και μορφές (αιγοειδές), σε σχέση με την εκφορά. Ωστόσο θα πρέπει να λάβομε υπόψη ότι από την παράσταση της εκφοράς διατηρείται μικρότερο τμήμα, και δεν γνωρίζομε τι ακολουθούσε πίσω από τις θρηνωδούς, ή μπροστά από το φορείο, αλλά και στην πίσω όψη του αγγείου, που στον κρατήρα της Αγίας Τριάδας απεικονίζεται η πομπή των αλόγων, με συμπληρωματικά στοιχεία τα ψάρια. Μία τέτοιας έκτασης σκηνή, πολυπρόσωπη και αφηγηματική, που αναπτύσσεται συμμετρικά, χωρίς να υπάρχουν αδικαιολόγητα κενά, θα έγινε με τη βοήθεια προσχεδίου, όπως υποστηρίζει για άλλες περιπτώσεις ο Akestr¨om.[29]

Μελετώντας τον κρατήρα της πρόθεσης και τον αμφορέα της εκφοράς παρατηρούμε ότι ο αγγειογράφος ασχολείται με πρωτότυπα θέματα, και αντλεί το θεματολόγιό του από την ταφική τελετουργία και τις νεκρικές τιμές, με αποτέλεσμα να δημιουργεί πολυσύνθετες εικονιστικές παραστάσεις που χαρακτηρίζονται από την αφηγηματική του ικανότητα, την πρωτοτυπία και τον συναισθηματισμό. Η ευρηματική ικανότητά του δεν περιορίζεται μόνο στο εικονογραφικό του πρόγραμμα, αλλά και στην τεχνοτροπία. Ζωγράφισε τις μορφές με απλοϊκό τρόπο, αλλά κατάφερε ταυτόχρονα να αποδώσει τη συναισθηματική φόρτιση των ατόμων, με αποκορύφωμα τη δεύτερη ανδρική μορφή στην εκφορά, που την χαρακτηρίζει το έντονο βλέμμα στραμμένο προς το νεκρό, ενώ το μισάνοιχτο στόμα εκφράζει ακόμα πιο έντονα τον πόνο και την οδύνη. Επίσης αποδίδει με χάρη τη γυναικεία κίνηση των θρηνωδών, τουλάχιστον στον κρατήρα της πρόθεσης, αλλά ταυτόχρονα καταφέρνει να αποδώσει τον ολοφυρμό και τον γόο για το νεκρό.

Δύσκολα βρίσκονται παράλληλα ως προς την τεχνοτροπία και την απόδοση των μορφών, όπως προέκυψε από την παραπάνω μελέτη των δύο παραστάσεων.

Τα δύο θέματα δεν έχουν προηγούμενο στην ταφική εικονογραφία. Όσον αφορά στην εκφορά, είναι η μοναδική έως τώρα παράσταση των μυκηναϊκών χρόνων, ενώ η πρόθεση, είναι επίσης μοναδική ως προς τη σύνθεση και τους συμμετέχοντες.

Ο αγγειογράφος του κυνηγιού.

Ένα δεύτερο χέρι διακρίναμε στο μεγάλο αμφορέα Π 4511 του τάφου 26. Το εύρημα δεν αντιμετωπίστηκε διεξοδικώς στην παρούσα μελέτη, εφόσον προέρχεται από τον τάφο 26 που δεν συμπεριλαμβάνεται εδώ.[30] Ωστόσο, για πληρέστερη εικόνα των εικονιστικών θεμάτων, επιγραμματικά αναφέρομε ότι ο αμφορέας αυτός δεν έχει διακοσμηθεί από το ζωγράφο της πρόθεσης και της εκφοράς. Ο τεράωτος αμφορέας, μνημειακών διαστάσεων (ύψος περίπου 0,50 μ.), διακρίνεται για τον εξαιρετικής ποιότητας πηλό, το όμορφο χωρίς ατέλειες πλάσιμο παρά τον όγκο του αγγείου, καθώς και την άριστη κατάσταση διατήρησης της βαφής. Ολόκληρο το αγγείο διακρίνεται για την ομορφιά και τη συμμετρία του, τόσο στο πλάσιμο, όσο και στη διακόσμησή του.

Σε αυτό ο αγγειογράφος προτίμησε να διακοσμήσει τις μεγάλες επιφάνειες του ώμου και της κοιλιάς, με γραμμικά σχέδια. Ενάλληλες αποστρογγυλεμένες γωνίες που στο

---

[29] Akestrom 1987, 86. Ο μελετητής υποστηρίζει ότι οι αγγειογράφοι της εικονιστικής κεραμικής εργάζονταν με τη βοήθεια δειγματολογίων και προσχεδίων, που είχαν ολόκληρες τις σκηνές, καθώς επίσης και συμπληρωματικά θέματα.

[30] Αραπογιάννη, ΑΔ 47 (1992), 118 πίν. 37 στ. Αραπογιάννη 2006, 156.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

εσωτερικό τους εγγράφονται στικτά τόξα και αμείβοντες στον ώμο, ενώ η διακοσμητική ζώνη της κοιλιάς χωρίζεται από κάθετες στήλες τεθλασμένων γραμμών ή αντωπών ημικυκλίων, σε μετόπες που διακοσμούνται με μεγάλα τετράφυλλα. Τα εικονιστικά του θέματα περιορίζονται κάτω από τις μεγάλες οριζόντιες σχοινοειδείς λαβές στη μέση του αγγείου.

Κάτω από τη μία λαβή απεικονίζεται ανθρώπινη μορφή με απλωμένα χέρια που, όπως αναφέρεται στο σχετικό κεφάλαιο, θυμίζει τα Πρωτογεωμετρικά χάλκινα ειδώλια ανθρώπινων μορφών από το ιερό της Ολυμπίας. Επίσης είναι σχεδόν όμοια με τις μορφές που απεικονίζονται, ίσως σε τελετουργικό χορό, στην ηθμωτή υδρία από τη Νάξο.[31] Περισσότερο αφηγηματική είναι η δεύτερη σκηνή που εικονίζεται κάτω από την άλλη λαβή, αντιδιαμετρικά της πρώτης. Εδώ ο ζωγράφος αποδίδει μία ανθρώπινη μορφή, που με το δεξί της υψωμένο χέρι κρατά μακρύ αντικείμενο, ίσως ξίφος, με το αριστερό επίσης απλωμένο μικρό κυκλικό αντικείμενο και γέρνει προς τα πίσω. Ακολουθούν δύο σχηματοποιημένα πτηνά, με ιδιαίτερα μακριά πόδια, σώμα, λαιμό και ράμφος, που θυμίζουν περισσότερο ζώα. Όλες οι μορφές αποδίδονται με σκιαγραφία. Η σκηνή κυνηγιού ταιριάζει με το χαρακτήρα του ταφικού αγγείου, και ασφαλώς υποδηλώνει την ικανότητα και την ιδιότητα που θα είχε στη ζωή του ο νεκρός.[32]

Ο αγγειογράφος του κυνηγιού, διαφοροποιείται από αυτόν της πρόθεσης, ως προς τα τεχνοτροπικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά του, αλλά και τη θεματολογία του. Οι μορφές του είναι περισσότερο σχηματοποιημένες.[33] Οι μορφές είναι σχεδόν όμοιες με εκείνες που κοσμούν κάλαθο από τις Πόρτες της ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερης, και αποδίδουν βουκολική σκηνή,[34] και παρόμοιες με εκείνες που κοσμούν κάλαθο από τα Κούκλια.[35]

Ο αγγειογράφος των δελφινιών και των πτηνών.

Και ενώ οι δύο παραπάνω ζωγράφοι διακρίνονται για την αφαιρετικότητα στην απόδοση των ανθρώπινων μορφών, ένας άλλος ζωγράφος που δραστηριοποιήθηκε στο εργαστήριο, προτίμησε την φυσιοκρατική απόδοση των πτηνών και των ψαριών, ίσως δελφινιών, που ζωγράφισε πάνω σε κρατήρα, από τον οποίο διατηρήθηκαν λίγα όστρακα. Το σχέδιό του χαρακτηρίζεται από άνεση και ελευθερία, ζωγραφίζει μικρότερες επιφάνειες, τις οποίες επίσης οριοθετεί με ταινίες, ενώ προτιμά το συνδυασμό σκιαγραφίας και περιγράμματος για την απόδοση των μορφών.

Τα δελφίνια αποδίδονται με ολόβαφο περιγραμμένο σώμα, τριγωνικό κεφάλι, όπου φροντίζει να αποδώσει με περίγραμμα και στιγμή τα μάτια και το ρύγχος και διχαλωτή ουρά. Δύο μακριά καμπύλα προς τα έξω πτερύγια εκφύονται εκατέρωθεν, στην αρχή του ρύγχους, και ένα πάνω, λίγο πριν την ουρά. Το σώμα τους είναι καμπυλόγραμμο, και το στόμα αποδίδεται κλειστό.

Τα δύο δελφίνια που διασώθηκαν στο κέντρο της παράστασης πλαισιώνονται από πτηνά. Ένα πίσω από αυτά και δύο μπροστά (το ένα από αυτά ίσως είναι ζώο και όχι πτηνό). Παρά τον αριθμό τους ωστόσο, κανένα δεν διασώθηκε ακέραιο. Από το

---

[31] Εκτός των ήδη αναφερόμενων παραπομπών για το αγγείο στο σχετικό κεφάλαιο, βλ. πρόσφατα Α. Βλαχόπουλος 2006, 190 κ. ε.

[32] Για την κοινωνική θέση του κυνηγού και τη σχέση του με την elite βλ. Eder 2006, 553-4 με παραπομπές.

[33] Γενικώς για τις σκηνές κηνυγιού βλ. Vermeule-Karageorghis, MPVP, 138 κ. ε., XI.70-81. Sakellarakis 1992, 45-7. Mountjoy RMDP, 355 εικ. 122:128 (κρατήρας με σκηνή κυνηγιού από τη Μεσσηνία).

[34] Απεικονίζονται ανθρώπινη μορφή, πτηνά κι ένα μικρό ζώο θηλάζει από τη μητέρα του. Moschos 2007, πίν. 22.

[35] Iakovou 1997, 63, 67, πίν. XIV b, XV.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Ηλειακό εργαστήριο με μινωικές επιρροές.

Οι πολλές κρητικές λατρείες στην Ολυμπία (Ιδαίοι Δάκτυλοι ή Κουρήτες, Ιδαίος Ηρακλής, Κρόνος, Σωσίπολις) υπαινίσσονται τις στενές σχέσεις της περιοχής με το νησί του Μίνωα. Η παράδοση αναφέρει ότι πρώτοι οι Κρήτες (Ιδαίοι Δάκτυλοι) ήλθαν στην Ολυμπία για να φυλάξουν τον Δία βρέφος.[1] Μάλιστα ένα από τα αδέλφια ο Ιδαίος Ηρακλής οργάνωσε για πρώτη φορά αγώνα δρόμου μεταξύ των αδελφών, και στεφάνωσε το νικητή με στεφάνι αγριελιάς. Κατά συνέπεια, θεωρείται ένας από τους μυθικούς ιδρυτές των Ολυμπιακών Αγώνων. Αργότερα ο απόγονος του Ιδαίου Ηρακλή, ο Κλύμενος από την Κρήτη, κατέλαβε για λίγο διάστημα την εξουσία στην Ολυμπία, ώσπου στη συνέχεια τον εκδίωξε ο Ενδυμίωνας.[2]

Οι σχέσεις της Ηλείας με την Κρήτη, είτε μέσω Κυθήρων και Μεσσηνίας[3] είτε απευθείας από τα δυτικά παράλια, όπου οι έμποροι που ταξίδευαν στα παράλια της Δύσης, έφταναν για ανεφοδιασμό, έχουν επισημανθεί από τους Παπαδόπουλο - Κοντορλή,[4] και παλιότερα από τον Π. Θέμελη, με την ευκαιρία δημοσίευσης τριών ειδωλίων, τα οποία πιθανόν είναι μινωικής προέλευσης.[5]

Οι σχέσεις αυτές έχουν διαπιστωθεί ήδη από την ΠΕ και ΜΕ[6] καθώς και την ΥΕ Ι και ΙΙ περίοδο,[7] αλλά όπως θα δούμε γίνονται πολύ έντονες κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο.

Ευρήματα από την Ηλεία που φανερώνουν σχέσεις με την Κρήτη είναι:

-Κεραμική από το Σαμικό και τον Κακόβατο.[8]

- Μινωικός ψευδόστομος απιόσχημος αμφορέας της ΥΕ ΙΙΙ Α περιόδου[9], που προέρχεται από τον Πλάτανο, χωριό που απέχει μόλις 2 χλμ. από την Ολυμπία.

-

---

[1] Παπαχατζής, Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις, Ηλιακά, V, 7, 6 (σ. 228), όπου αναφέρεται στους Ιδαίους Δακτύλους, που οι ίδιοι λέγονται και Κουρήτες, οι οποίοι είχαν έλθει στην Ολυμπία από την Κρητική Ίδη. Κατά τον μελετητή η παρουσία των Ιδαίων Δακτύλων στην Ολυμπία, μπορεί να συσχετισθεί με πιθανή εγκατάσταση Κρητών στην περιοχή.

[2] Παυσανίας V, 7, 6 και 8, 1 (αναφορά στους Κουρήτες). Γιαλούρης 1996, 18 με αναφορά στις αρχαίες πηγές.

[3] Lolos 1985, 4, 6a, 517 κ. ε., 524 κ. ε., 534 κ. ε. Korres 1984, 141-152 (αναφορά στις επιρροές και σχέσεις της Κρήτης με τη Μεσσηνία και Τριφυλία). Mountjoy 1988 α, 190. Drews 1988, 185-7. Korres 1993, 236, 240. Mountjoy, BSA 85 (1990), 259 κ. ε., όπου θεωρεί ότι οι επιρροές αυτές φτάνουν στην Πελοπόννησο μέσω Κυθήρων (με βιβλιογραφία). Mountjoy, RMDP, 296, 306, 365, 369-70, (μέσω Κυθήρων, Λακωνίας-Άγ. Στέφανος). Kanta 1980, 299. Για τα Κύθηρα και την Κρήτη βλ. και Coldstream 1974, 33-6. Coldstream-Huxley 1984, 107-110. Πρόσφατα βλ. Rutter 2005, 17-50 για τις σχέσεις της νότιας Πελοποννήσου (Λακωνίας, Κυθήρων-Μεσσηνίας) με την Κρήτη από τον 14-12° αι. π. Χ. Hallager 2007, 191. Για τα μινωικά χαρακτηριστικά στην κεραμική της κεντρικής και νότιας ηπειρωτικής Ελλάδας, στην ΥΕ ΙΙΙ Γ Πρώιμη περίοδο βλ. Rutter 2003, 193-216. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 384. Moschos 2008 (υπό έκδοση), η ανατολική Κρήτη είχε ιδιαίτερες σχέσεις με τη δυτική Ελλάδα και ειδικότερα με τη δυτική Αχαΐα). Για επιρροές στην Κεφαλλονιά βλ. Souyoudzoglou-Haywood 1999, 75 με βιβλιογραφία.

[4] Παπαδόπουλος 1981, 407 κ.ε. Παπαδόπουλος 1981, 414. Παπαδόπουλος-Κοντορλή 2000, 526.

[5] Με την ευκαιρία δημοσίευσης τριών ειδωλίων που θεωρούνται μινωικής προέλευσης (ΑΑΑ (1969), 248-256). Hallager, 1993, 263-9. Kanta 1980, 298-300, 313. Γενικώς για τις μινωικές επιρροές στην Ηλεία και γενικότερα στη δυτική Πελοπόννησο βλ. Mountjoy RMDP, 31, 33-4, 390.

[6] Οι μινωικές σχέσεις ανάμεσα στα Κύθηρα και στη Μεσσηνία, λόγω της γεωγραφικής τους θέσης, έχουν διαπιστωθεί ήδη από την ΠΕ και ΜΕ περίοδο, βλ. σχετικά Rutter-Zerner 1984, 75-83.

[7] Mountjoy, RMDP, 369-371 (Επισημαίνει έντονες μινωικές επιδράσεις στην κεραμική της Ηλείας ήδη από την ΥΕ Ι και ΙΙ). Παπαδόπουλος – Κοντορλή 2000, 523. Γενικώς για τις σχέσεις των περιοχών καθ' όλη τη διάρκεια της μυκηναϊκής περιόδου βλ. και Hiller 2001, 272.

[8] Κυρίως αυτή της ΥΕ Ι-ΙΙ, βλ. Mountjoy, RMDP, 306, 369, 372-378, 381, εικ. 128:2, 8 και 132:40. Για την κεραμική του Κακόβατου ο ανασκαφέας M¨uller (AM 34 (1909) 316 αρ. 21-2, εικ. 16) υποθέτει τη μινωική προέλευσή τους. Niemeier (1985, 8, σημ. 54) υποστηρίζει ότι προέρχονται από εργαστήριο της Ζάκρου.

[9] Γιαλούρης, ΑΔ (1964), πίν. 183 β. Kanta 1980, εικ. 97.4-6. Mountjoy, RMDP, 370, 383.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πρώτο διατηρείται το κεφάλι και τμήμα του σώματος, και από τα άλλα δύο τμήμα του λαιμού, του σώματος και των ποδιών. Από τα διασωθέντα τμήματα, μπορούμε να συμπεράνομε ότι το σώμα είχε σχήμα θηλειάς, με ολόβαφο το εσωτερικό, ο λαιμός είναι σχετικά ψηλός και ολόβαφος και το κεφάλι μικρό με μικρό ράμφος. Το μάτι αποδίδεται με στιγμή και κύκλο. Στο δεύτερο η φτερούγα είναι υψωμένη, δεν διασώθηκε η ουρά και τα πόδια είναι ψηλά και χοντρά, σε σχέση με το υπόλοιπο «κομψό» σώμα.

-Ο αγγειογράφος του χταποδιού.
Τα δύο όστρακα πάνω στα οποία διασώθηκαν τμήμα σώματος και πλοκάμια χταποδιού, είναι έργα τοπικής παραγωγής, όπως φανερώνει ο πηλός. Ο ζωγράφος που τα φιλοτέχνησε γνωρίζει τον πολυποδικό ρυθμό. Ο χαμηλός αριθμός αγγείων αυτού του ρυθμού, θα μπορούσε να μας οδηγήσει στην υπόθεση ότι αυτά έγιναν από ζωγράφο που προερχόταν από κέντρο παραγωγής πολυποδικού ρυθμού.

-Ο αγγειογράφος των πτηνών.
Τα πτηνά που εικονίζονται στα όστρακα (Π 11095 α-γ), και στο Π 6008 (από τον Τ. 29) θα μπορούσαν να αποδοθούν στον ίδιο αγγειογράφο, διότι παρουσιάζουν ίδια τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά, ίδια απόδοση μορφών, ενώ προτιμά την ερυθρή βαφή.

Στο μεγάλο ντόπιο εργαστήριο κεραμικής θα εργάστηκαν περισσότεροι αγγειογράφοι, που πέραν των εικονιστικών θεμάτων ζωγράφιζαν και γραμμικά σχέδια. Οι πολλές ομοιότητες και οι μικρές διαφοροποιήσεις ως προς την απόδοση όμοιων διακοσμητικών θεμάτων, στην ευρύτερη περιοχή της Ηλείας, και στις αμέσως γειτονικές θέσεις της Αχαΐας, καταδεικνύουν ότι δραστηριοποιήθηκαν αρκετοί αγγειογράφοι στο χώρο, όπου γινόταν μαζική παραγωγή κεραμικής.
Όμως και στα αγγεία με γραμμικά θέματα θα μπορούσαν να αναγνωριστούν διαφορετικά χέρια. Διακρίνεται π.χ. η προτίμηση ενός αγγειογράφου να αφήνει ασυμπλήρωτα τα ομόκεντρα τόξα στους δίωτους αμφορείς και σε λίγους ψευδόστομους αμφορίσκους.[36] Κάποιος άλλος σχεδιάζει με πρόχειρο τρόπο, σχεδόν απρόσεχτα, τα ενάλληλα τρίγωνα στους ψευδόστομους αμφορίσκους, ενώ η πλειονότητα των ψευδόστομων αμφορίσκων που διακοσμούνται με ταινίες σε όλο το σώμα και ομόκεντρα τόξα, συνήθως κροσσωτά ή απλά, και ενάλληλα τρίγωνα προέρχονται από αχαϊκό εργαστήριο.
Οι μεγάλοι κρατήρες, από τους οποίους διατηρήθηκαν μόνο τμήματα και διακοσμούνται με μετόπες αντωπών ημικυκλίων ή κυματοειδών γραμμών, ίσως διακοσμήθηκαν από το ίδιο χέρι.
Τέλος, παρατηρείται μία ομάδα αγγείων, διαφόρων σχημάτων, που παρουσιάζει έντονες μινωικές επιρροές, ως προς τη διακόσμηση. Αυτά τα αγγεία αποδίδονται στο λεγόμενο ηλειακό με μινωικές επιρροές εργαστήριο, που δραστηριοποιήθηκε στην περιοχή της Ολυμπίας και θα εξετάσουμε παρακάτω.
Στη γειτονική Αχαΐα έχουν αναγνωριστεί επίσης τοπικά εργαστήρια, ένα στη Βούντενη κι ένα στη δυτική Αχαΐα (διαφοροποιείται η ανατολική Αχαΐα), καθώς και ο ζωγράφος των πολεμιστών, που ταυτίζεται με τον κρατήρα της Βούντενης.[37]

---

[36] Το ίδιο εντοπίζεται και σε κεραμική από Αχαΐα, όπως με πληροφόρησε ο συνάδελφος Ι. Μόσχος, τον οποίο κι ευχαριστώ.
[37] Moschos 2008 (υπό έκδοση). Έργο του ιδίου ζωγράφου κι ένας κρατήρας από το Θέρμο, με πομπή πολεμιστών, βλ. Wardle-Wardle 2003, 150 εικ. 3.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΑΤΡΩΝ

-Μικρή προχοΐσκη από θαλαμωτό τάφο στο Στραβοκέφαλο Κλαδέου της ΙΙΙ Β,[10] η οποία διακοσμείται με διαποίκιλτα τρίγωνα, θέμα κοινό στη δυτική Κρήτη, καθώς επίσης και μικρή υδρία και ένας σταμνίσκος από το ίδιο νεκροταφείο.[11]
-Ένα ειδώλιο και ένα θήλαστρο της ΥΕ ΙΙΙ Β περιόδου, που προέρχονται από τη θέση Φράγμα Φλόκα, επίσης σε πολύ μικρή απόσταση από Ολυμπία.[12]
-Ψευδόστομος αμφορίσκος της ΥΕ ΙΙΙ Γ, που προέρχεται από θαλαμωτό τάφο του Αγραπιδοχωρίου, που εντάσσεται τοπογραφικά στην ευρύτερη περιοχή της Ήλιδας.[13] Ο ώμος του διακοσμείται με διαποίκιλτα τρίγωνα.
-Ψευδόστομος αμφορίσκος από τα Διάσελλα.[14]
-Ελλιπής κύλικα με παράσταση διπλού πέλεκυ από τον τύμβο των Μακρυσίων.[15]
-Κεραμική τοπικής παραγωγής αλλά με μινωικές επιρροές.[16]
-Το 1994 στην περιοχή της Καυκανιάς, που απέχει μόλις 3 χιλιόμετρα από την Ολυμπία, ανευρέθη λίθινο ενεπίγραφο βότσαλο (4.9χ4.8 εκ. ύψος 1.62 εκ. και βάρος 48 γραμμ.), πάνω στο οποίο είναι χαραγμένος διπλός πέλεκυς και 9 σύμβολα της Γραμμικής Β. Στη μία πλευρά είναι χαραγμένος ο διπλός πέλεκυς και τρία σύμβολα κάτω από αυτόν, ενώ έξι σύμβολα είναι χαραγμένα στην άλλη πλευρά. Θεωρείται η πρωιμότερη (1650 π. Χ.) μαρτυρία Γραμμικής Β στην ηπειρωτική Ελλάδα. Ο Godart χρονολογεί το εύρημα στον 17ο αι. π. Χ., και ο Owens θεωρεί ότι είναι Μινωικής προέλευσης.[17]

Οι σχέσεις του νεκροταφείου της Αγίας Τριάδας με την Κρήτη καταδεικνύονται καταρχήν από την κεραμική:
-Ο ψευδόστομος αμφορέας Π 4469 του Τ. 25 (δεν εικονίζεται στην παρούσα μελέτη) είναι εισηγμένος, όπως φαίνεται από τη διαφορετική σύσταση του πηλού και των χρωμάτων, τη θηλειά που περικλείει στόμιο-ψευδοστόμιο και λαβές, αλλά και τα διακοσμητικά του θέματα (άνθη στον ώμο, σπείρες, σιγμοειδή και γλωσσοειδή κοσμήματα σε ζώνες, στο επάνω τμήμα του σώματος).
-Εισηγμένο από Κρήτη πιθανόν είναι και το πηνιόσχημο κύπελο-ρυτό της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 (Π 4557) του Τ. 31 που διακοσμείται με το σχηματοποιημένο πέλεκυ (δύο ολόβαφα αντωπά ημικύκλια, τα οποία διαχωρίζονται από δύο ή τρεις κάθετες γραμμές).[18] Επιπλέον στην Κρήτη χρησιμοποιούσαν κύπελλα-ρυτά, σε αντίθεση με την ηπειρωτική Ελλάδα που ως ρυτά συνηθίζονταν άλλα σχήματα.[19]

---

[10] Buchholtz-Karageorghis 1971, 75, 326 (αρ. 981). Kanta 1980, 300 (αναφέρει ότι το θέμα είναι κοινό στη Δυτική Κρήτη). Mountjoy, RMDP, 371, 387 (ΥΕ ΙΙΙ Β). Hallager 2007, 191 εικ. 3b.
[11] Mountjoy, RMDP, 390. Hallager 2007, 191.
[12] Γιαλούρης, ΑΔ 18 (1963), πίν. 135 α. Mountjoy, RMDP, 366, 371, 390. Kanta 1980, 300. Hallager 2007, 191 εικ. 3 a.
[13] Παρλαμά, ΑΕ 1971, πίν. ΛΔ α, β. Mountjoy, RMDP, 390 αρ. 70 εικ. 135:70 (ΙΙΙ Γ Πρώιμη). Kanta 1980, 300 εικ. 97, 1-2. Hallager 2007, 192 εικ. 3c.
[14] Daux, BCH 81 (1957), 576 εικ. 8. Schachermeyr 1962, 282. Mountjoy, RMDP, 370, 383. Kanta 1980, εικ. 27. 3, 6.
[15] Mountjoy, RMDP, 369-371 (Επισημαίνει έντονες μινωικές επιδράσεις στην κεραμική της Ηλείας ήδη από την ΥΕ Ι και ΙΙ). Παπαδόπουλος – Κοντορλή 2000, 523.
[16] Mountjoy, RMDP, 369-370, 385 (δύο απιόσχημοι πιθαμφορίσκοι από Διάσελλα με διακόσμηση φυλλοφόρου ταινίας, βλ. και BCH 81 (1957) 576 εικ. 7), 394-5, 447 (η πυξίδα από τις Τρύπες Κλαδέου, διακοσμημένη με θέματα του μινωικού θεματολογίου).
[17] Godart 1995, 445-7. Owens 1999, 585-7 με βιβλιογραφία και σχόλια. Ο δεύτερος διαφωνεί με τα αποτελέσματα της μελέτης του πρώτου και θεωρεί ότι απαιτείται επανεξέταση των δεδομένων και της μελέτης του ευρήματος. Για το ίδιο εύρημα βλ. Boulotis 2008 α, 74.
[18] Το θέμα γνωστό και στην Κρήτη εμφανίζεται σε διάφορα αγγεία, βλ. Kanta 1980, πίν. 8:8 σε θήλαστρο και σε ένα ακόμη αγγείο, πίν. 9:3.
[19] Για συγκεντρωμένη βιβλιογραφία επί του θέματος και αναφορά σε κύπελλο-ρυτό από την Κέα βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 235.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

-Ο ψευδόστομος αμφορίσκος Π 4333 του Τ. 7 (ΥΕ ΙΙΙ Α 2-Β1), που διακοσμείται στον ώμο με μυκηναϊκά άνθη.[20]

Επιπλέον σε πολλά αγγεία του νεκροταφείου, τα οποία δεν είναι επείσακτα, διακρίνονται έντονες μινωικές επιρροές, τόσο στην τυπολογία τους, όσο και στη θεματολογία.

Ως προς την τυπολογία

- Ο κυλινδρικός[21] και ο απιόσχημος[22] τύπος ψευδόστομου μαρτυρεί επιρροές από Κρήτη. Ο κυλινδρικός αντιπροσωπεύεται από δύο δείγματα τους Π 4317 (Τ. 7) και Π 4617 (Τ. 25) και ο απιόσχημος από επτά. Ο Π 4617 κυλινδρικός ψευδόστομος είναι τρίωτος και διακοσμείται με ενσταλάγματα υαλόμαζας στο δίσκο και στη ράχη των λαβών.[23]

-Το κωνικό κάτω σχήμα που εμφανίζεται σε λίγους πιθαμφορίσκους του νεκροταφείου της Αγίας τριάδας και αποδίδεται σε μινωική επιρροή,[24] παρατηρείται και σε πιθαμφορίσκους της Μεσσηνίας.[25]

- Το θήλαστρο του Τ. 31, με τον ιδιαίτερα κοντό λαιμό.[26] Η τοποθέτηση της λαβής στα θήλαστρα, εγκάρσια σε σχέση με τη λαβή, σχηματίζοντας γωνία 90°.[27]

-Επίσης, τα ψηλά κυλινδρικά αλάβαστρα, που συνήθως αποκαλούνται πυξίδες, αν και δεν εμφανίζονται στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας, τα συναντάμε σε άλλα ηλειακά νεκροταφεία,[28] όπως για παράδειγμα στις Τρύπες Κλαδέου,[29] και στη Δάφνη.[30] Η Mountjoy χαρακτηρίζει το ψηλό σώμα των αλαβάστρων αυτών μινωικό χαρακτηριστικό.[31]

Περισσότερες επιρροές διακρίνονται στη διακόσμηση των αγγείων.

-Αγγεία που διακοσμούνται με ζιγκ-ζαγκ (παραλλαγή του γωνιώδους ελιγμού). Πρόκειται για αρτόσχημα αλάβαστρα (Π 4609, 4373, 4374, 4409), πιθαμφορίσκους (Π 4318, 4522, 4328), τον αμφορίσκο (Π 4435), και το δακτυλιόσχημο (Π 4398). Ως συμπληρωματικό θέμα εμφανίζεται στον ώμο του τετράωτου αμφορέα Π 4550,[32] και

---

[20] Kanta 1980 εικ. 20:10.

[21] Kanta 1980, 248-9 (όπου εμφανίζονται ήδη από την ΥΜ ΙΙΙ Α και με μεγαλύτερη συχνότητα κατά την ΥΜ ΙΙΙ Γ περίοδο) και Aström, SCE IV:1c, 348 (Κύπρος). Επίσης πρβλ. Jalkotzy-Deger, Περιφέρεια Α, 1994, 196 (Ελάτεια). Στην Ηλεία έχουν βρεθεί στο μυκηναϊκό νεκροταφείο Τρυπών Κλαδέου, βλ. Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β1, πίν. 97 β.

[22] Βλ. ενδεικτικώς Schachermeyr 1979, 46 εικ. 8 (από Ζαφήρ Παπούρα, ΙΙΙ Α). Kanta 1980, 244-5, εικ. 25:5, 107:2, 123:3, 124:8.

[23] Για το σχήμα βλ. Kanta 1980, πίν. 10:8, 14:4, 24:4, 44:7-8 (τρίωτος), 49:2-3, 54:1, 73:3.

[24] Kanta 1980 εικ. 58:7.

[25] Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 392. Απαντά όμως και σε άλλα σχήματα. Η Κουντούρη σχολιάζει ότι ενδεχομένως η συνήθεια αυτή να οφείλεται στο συντηρητισμό των μεσσηνιακών εργαστηρίων, τα οποία υιοθετούν με κάποια καθυστέρηση την εξέλιξη προς το απιόσχημο σχήμα.

[26] Παρόμοιο με πολύ κοντό λαιμό από Βιάννο, Kanta 1980, πίν. 48:3. Επίσης στον πίν. 67:8 ένα ακόμη θήλαστρο με χαμηλό λαιμό, που διακοσμείται με σπείρα στον ώμο, και ένα ακόμη στον πίν. 106:4 (από Επισκοπή).

[27] Η Mountjoy (389-90) θεωρεί ότι η σχέση λαβής – προχοής σε αυτή την διάταξη αποτελεί μία ιδιοσυγκρασία της ΒΔ Πελοποννήσου. Κατά την Κάντα (1980, 300), αυτό αποτελεί μινωική ιδιαιτερότητα και θεωρεί το θήλαστρο από του Φλόκα Ολυμπίας εισηγμένο. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 150, 2.

[28] Παρλαμά 1974, 41-2 (Καυκανιά, Αγραπιδοχώρι και άλλες θέσεις).

[29] Βικάτου ΑΔ 53 (1998), Β πίν. 94 δ, 96 α.

[30] Αραπογιάννη, ΑΔ 53 (1998), Β 1, πίν. 91 β.

[31] Mountjoy, RMDP, 298.

[32] Γενικώς για το θέμα του γωνιώδους ελιγμού βλ. Δημακοπούλου ΑΔ 23 (1968) Α, πίν. 76 α-β. Achaea εικ. 252:8. Βλαχόπουλος 2006, Α, 236. Το θέμα διακοσμεί και πολλά αγγεία από το νεκροταφείο Παλαιόκαστρου Αρκαδίας (αδημοσίευτα) τα οποία εκτίθενται στο Μουσείο Τριπόλεως. Επίσης βλ. Mountjoy RMDP, εικ. 52:398 (Αργολίδα), εικ. 122:129, 123:134, 124:137, 139

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

του ψευδόστομου Π 5045 (Τ. 33). Διακοσμεί επίσης τη ζώνη κοιλιάς των ψευδόστομων 4283 (Τ. 1), Π 4272 (Τ. 2), 4378 (Τ. 18).
Το θέμα εμφανίζεται ήδη από την ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο, παρά το ότι ο Furumark κατατάσσει το στην ΥΕ ΙΙΙ Γ (MP 67, FM 61.18).[33] Είναι μινωικής προέλευσης,[34] αλλά εμφανίζεται συχνά στη δυτική Πελοπόννησο, όπως στην Αχαΐα,[35] τη Μεσσηνία,[36] αλλά και στην Ηλεία.[37]
-Αγγεία που διακοσμούνται με θέματα όπως τα ατελή, καμπύλα γραμμίδια,[38] διαποίκιλτα τρίγωνα, ενάλληλα τρίγωνα-γωνίες,[39] ενάλληλα τρίγωνα ή ομόκεντρα τόξα με εγκάρσια γραμμίδια στο διάκενο,[40] το μηνοειδές κόσμημα ή φυλλοφόρος ταινία,[41] τα διαποίκιλτα ρομβοειδή,[42] ο ψευδόστομος με τον ακόσμητο ώμο,[43] κυλινδρικό αλάβαστρο ανεστραμμένα U σε όλη την επιφάνεια του ώμου,[44] η κροσσωτή ταινία στον ώμο ψευδόστομων,[45] τα ομόκεντρα τόξα-γραμμωτά λέπια,[46] και η μετόπη με κυματοειδείς γραμμές που διακοσμεί πιθαμφορίκους και αμφορίσκο.[47]
-Το σπογγωτό επίσης είναι θέμα μινωικής προέλευσης από την ΥΕ Ι Β, το οποίο στη μυκηναϊκή κεραμική εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙ Α-ΙΙΙ Α 1 περίοδο, συνήθως σε άωτα αλαβαστροειδή, κυάθους και μόνωτα κύπελλα.[48] Στην Αγία Τριάδα με σπογγωτό κόσμημα, εκτός από τα άωτα σφαιρικά πιθάρια κοσμείται σε όλο το σώμα και η προχοΐσκη Π 4305 του Τ. 6. Το θέμα όμως γνωρίζει μεγάλη διάδοση κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α 1 στα συγκεκριμένα σχήματα, και απαντάται σε πολλές περιοχές της ηπειρωτικής και νησιωτικής Ελλάδος.
- Το φολιδωτό κόσμημα που εμφανίζεται στον ώμο πιθαμφορίσκων,[49] με στιγμή στη μέση (ΥΕ ΙΙΙ Α), και οι απλές φολίδες που διακοσμούν τον ώμο ψευδόστομων της ΥΕ

(Μεσσηνία). Για το Καλαπόδι βλ. Jacob-Felsch 1996, πίν. 18:395, 21:129, 29:129, 44:395 (απαντά στη γραπτή και εγχάρακτη κεραμική).
[33] Kanta 1980, πίν. 6:6-7 (προχοΐσκη), 8:3 (σε απιόσχημο ψευδόστομο), 20:4 (σε καδόσχημο αγγείο), 33:6 (σε κυλινδρικό τρίωτο αλάβαστρο), 34:1-2 (σε ψευδόστομο αμφορίσκο από τη Φαιστό), 61:1 (ψευδόστομος από Επισκοπή), 78:4 (ψευδόστομος από Παλαίκαστρο), 119:3-6, 139. Αναφορά για την Μινωική επιρροή του θέματος και στην Mountjoy, RMDP, 31, 33, 370, 380, 411, 413, 449, 451, 754, 908 (δυνατή μινωική επιρροή με αυτό το θέμα στη Μεσσηνία, Ηλεία και Αχαΐα, αλλά και Φωκίδα).
[34] Εκτός της προηγούμενης αλληλογραφίας βλ. και Kanta 1980, εικ. 8:3.
[35] Achaea εικ. 118 g (σε ψευδόστομο αμφορέα της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου).
[36] Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 304 (πιθαμφορίσκος, ΥΕ ΙΙΙ Α 2).
[37] Παρλαμά, ΑΕ 1971, πίν. Λ β (κυλινδρικό αλάβαστρο από Αγραπιδοχώρι).
[38] Kanta 1980, πίν. 75:4, 6 (Συλλογή Μεταξά).
[39] Περατή Β, 113-4 (ψευδόσοτμοι αμφορίσκοι). Mountjoy 1986, 183. Αναφορά και βιβλιογραφία για Ρόδο, Λακωνία και Μεσσηνία σε δείγματα της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 βλ. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 305.
[40] Kanta 1980, πίν. 9:1 (ψευδόστομος από Αγία Πελαγία), 55:6 και 117:6 (ψευδόστομος που συνδυάζει και κροσσωτά ομόκεντρα τόξα), 60:6 (ψευδόστομος από Επισκοπή), 69:5 (ψευδόστομος).
[41] Εμφανίζεται γενικώς στη ΒΔ Πελοπόννησο και στη Ζάκυνθο, βλ. Mountjoy, RMDP 479-481 (ΙΙΙ Α 2). Το θέμα είναι σε χρήση κατά την ΥΜ ΙΙΙ Α 1 και ΙΙΙ Α 2 περίοδο.
[42] Kanta 1980, πίν. 16:7-8 (ψευδόστομος αμφορίσκος από τον Άγιο Θωμά), 59:10 (ψευδόστομος από Επισκοπή).
[43] Kanta 1980, πίν. 60:1-2, Όμοιος προέρχεται από Επισκοπή
[44] Το αγγείο της Αγίας Τριάδας δεν εικονίζεται διότι προέρχεται από ανασκαφή Αραπογιάννη. Για την Κρήτη βλ. Kanta 1980, πίν. 78:11-12.
[45] Είναι παρόμοια με κροσσωτή σε ελικοειδή όμως διάταξη σε ψευδόστομο του Μουσείου Ηρακλείου (άγνωστης προέλευσης), βλ. Kanta 1980, πίν. 95:2-3
[46] Mountjoy, RMDP, 447 (Κεφαλλονιά), 469 (Ιθάκη) και της ιδίας ΜΓΚ πίν. 16.7 (από Κανιά Μακρυσίων). Είναι διακόσμηση του μινωικού θεματολογίου της ΥΜ ΙΙΙ Α 2 (βλ. Kanta 1980, εικ. 20.4).
[47] Kanta 1980, πίν. 104:3 (Φαρμακοκέφαλο, Συλλογή Μεταξά).
[48] Furumark, MP, 423 σημ. 2, 3. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 326.
[49] Kanta 1980, πίν. 26:5, πίν. 28:6 το φολιδωτό με στιγμή σε ψευδόστομο, πίν. 139:14.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΙΙΙ Γ περιόδου. Το θέμα επίσης μινωικής προέλευσης, εμφανίζεται στην καμαραϊκή κεραμική και συνεχίζεται έως και την ΥΜ ΙΙΙ Β περίοδο.[50] Με κάποια διακοπή, στην Κρήτη επιβιώνει έως τα Γεωμετρικά και Πρώιμα ανατολίζοντα αγγεία.[51] Στην ηπειρωτική Ελλάδα το θέμα είναι γνωστό από την ΥΕ Ι έως και την ΥΕ ΙΙΙ Β 1, και διακοσμεί κυρίως κυάθους, πιθαμφορείς, κύλικες και κρατήρες.[52]

-Η κύλικα Π 9052 του Τ. 1 που σε όλο το σώμα διακοσμείται με παραλλαγή αμειβόντων σε κάθετη διάταξη.[53]

- Μινωικές επιρροές, που εμφανίζονται επίσης και στη Μεσσηνία, επισημαίνονται σε επιμέρους χαρακτηριστικά των ψευδοστόμων, όπως στη διακόσμηση των λαβών με εγκάρσιες γραμμές ή αμείβοντες, και του κάτω τμήματος του σώματος με ισοπαχείς επάλληλες ταινίες.[54]

-Το κύπελλο και το κυάθιο Π 4266 (Τ. 2), Π 4364 (Τ. 10) αντίστοιχα που διακοσμούνται με παραλλαγή φυλλοφόρου ταινίας ή «χελώνιο».[55] Οι κατακόρυφες κυματιστές γραμμές (FM 67 ή 78) που διακοσμούν το σώμα του ημισφαιρικού κύπελου Π 4266, έχουν ΥΜ Ι προέλευση,[56] και είτε αντιγράφουν κυματισμούς του μαρμάρου, όπως αποδίδονται στις τοιχογραφίες ή τη διακόσμηση χάλκινων αγγείων.[57] Το ίδιο θέμα εμφανίζεται και σε όστρακο μεγάλου αγγείου (Π 11026), προερχόμενο επίσης από τον Τ. 2.

- Οι επάλληλες τεθλασμένες γραμμές που διακοσμούν τον ώμο των κυλινδρικών αλαβάστρων είναι επίσης θέμα μινωικής προέλευσης.[58]
- Η κυματοειδής ταινία με βαθιές κολπώσεις που εμφανίζεται στο κυλινδρικό αλάβαστρο Π 4184 του Τ. 13, της ΥΕ ΙΙΙ Α 1.[59]
- Τα δικάμπυλα ή τρικάμπυλα τόξα που εμφανίζεται σε όστρακα μεγάλων αγγείων, είναι θέμα που μορφοποιείται στην ΜΜ ΙΙ κεραμική.[60]
- Το θέμα της σχηματοποιημένης αχιβάδας. Στη ζώνη του ώμου του πιθαμφορίσκου Π 4289 (Τ. 5) έχουν σχεδιαστεί από δύο αχιβάδες σε κάθε ημικύκλιο, μεταξύ των λαβών. Η αχιβάδα αποδίδεται με μία γωνία στην οποία εγγράφονται 4-5 ομόκεντρα τόξα. Το θέμα ταυτίζεται με το FS 25:18. Με το ίδιο θέμα διακοσμείται και η πάνω ζώνη του σώματος του πηνιόσχημου κυπέλλου Π 4557, και ο ψευδόστομος αμφορίσκος Π 4278. Το μινωικής προέλευσης θέμα της σχηματοποιημένης αχιβάδας σε αλυσίδα εμφανίζεται συχνά και στην Κρήτη σε ψευδόστομους, κύπελλα και σε άλλα σχήματος αγγεία.[61] Στην ηπειρωτική Ελλάδα εμφανίζεται στην Αχαΐα,[62] στη

---

[50] Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 325 με αναφορά στη σχετική βιβλιογραφία.
[51] Τσιποπούλου 2005, 492.
[52] Mountjoy 1986, 11, 20, 38, 53, 70, 96. Κουντούρη, 2002 (δ.δ.), 325.
[53] Mountjoy, BSA 85 (1990), 255-6, 258 (από Βουρβάτσι και Φωκίδα, ΥΕ ΙΙΙ Α 1-2).
[54] Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 392.
[55] Το θέμα είναι χαρακτηριστικό της ΥΜ Ι Α περιόδου και εμφανίζεται συχνά στην Κρήτη. Στην ηπειρωτική Ελλάδα εμφανίζεται σε κεραμική από τα Κύθηρα, Άγ. Στέφανο, Μεσσηνία (ιδιαίτερα σε κύπελλα τύπου Κεφτιού), Αργολίδα κ. ά. Για συγκεντρωμένες θέσεις και βιβλιογραφία βλ. Lolos 1985, 426-430.
[56] Furumark, MP, εικ. 70.
[57] Furumark, MP, 159, 402-4. Niemeier 1985, 109-111. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 323-4.
[58] Popham 1970, πίν. 14 d, 39 b, e, 44 c, 45 e. Του ιδίου 1984, πίν. 116 d, 121 c, 122 c,. Ανδρίκου 1991, 161). Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 82.
[59] Popham 1970, πίν. 14: c. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 320.
[60] Furumark, MP, 143-4. Επίσης, Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 322 με βιβλιογραφία.
[61] Αποστολάκου, ΑΔ 53 (1998), Α, 79-80, σχ. 57 πίν. 23 (ψευδόστομος της ΥΜ ΙΙΙ Β). Σε κύπελλο από Κομμό Kommos III, 72 εικ. 45:1207 (ΥΜ ΙΙΙ Α 2). Kanta 1980, 109-110 εικ. 115:2, 4 (πρόχους της ΥΜ ΙΙΙ Α 2) και σ. 149 εικ. 62:7-8, 159 εικ. 61:1,4 (ψευδόστομος από Επισκοπή Ιεράπετρας). Betancourt 1985, πίν. 30 c (ψευδόστομος αμφορέας από το νεκροταφείο Κατσαμπά).
[62] Achaea εικ. 239 b.

Μεσσηνία,[63] σε κυλινδρικό αλάβαστρο από την Αίγινα,[64] σε ψευδόστομο από την Πελλάνα της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου,[65] ενώ υπάρχει και άλλο παράλληλο ψευδόστομου από την Ρόδο της ΥΕ ΙΙΙ Β περιόδου.[66] Στην Ηλεία απαντάται και σε σφαιρικό αλάβαστρο από το Σαμικό.[67]

-Εκτός της κεραμικής επιρροές ανάμεσα στις δύο περιοχές υποδηλώνουν τα δύο οστέινα περίαπτα (Δ 513-4), που παρόμοια έχομε μόνο από την Κρήτη.[68] Πρόσφατα βρέθηκαν στην Αχαΐα, στο νεκροταφείο των Πορτών.[69]

Το εργαστήριο.

Σύμφωνα με τα προαναφερθέντα οι μινωικές εισαγωγές και επιρροές στην Ηλεία, φαίνεται ότι αρχίζουν ήδη από την ΥΕ Ι-ΙΙ περίοδο. Πληθαίνουν όμως, κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ. Οι επιρροές αυτές έφταναν στην Ηλεία όχι μόνον μέσω Κυθήρων-Λακωνία ή Μεσσηνίας, αλλά απευθείας από τα δυτικά παράλια, όπου οι έμποροι που ταξίδευαν στα παράλια της Δύσης, έφταναν για ανεφοδιασμό.[70]

Λαμβάνοντας υπόψη τις έντονες μινωικές επιδράσεις σε όλη την περιοχή (νότια Αχαΐα, Αγία Τριάδα, Κλαδέος, δυτική Αρκαδία), την παράδοση ότι πρώτοι Κρήτες ιερείς έφτασαν στην Ολυμπία, και το γεγονός ότι οι σχέσεις μεταξύ των δύο περιοχών είναι άμεσες, μέσω της δυτικής ακτής της Ηλείας, φαίνεται ότι κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο (ΙΙΙ Γ μέση-ύστερη) λειτούργησε ένα «ηλειακό εργαστήριο», το οποίο χαρακτηρίζεται από έντονες μινωικές επιρροές.[71] Το ντόπιο εργαστήριο ενδεχομένως δραστηριοποιήθηκε στην περιοχή της Ολυμπίας, απ' όπου προέρχονται και τα περισσότερα δείγματα. Στην υπόθεση οδηγούμεθα όχι τόσο από την κεραμική της Αγίας Τριάδας, όσο από εκείνη του Κλαδέου, που ενδεικτικώς κάποια δείγματα θα αναφέρουμε παρακάτω.

Οι αγγειοπλάστες του εργαστηρίου αυτού χρησιμοποιούν τοπικά σχήματα αγγείων, καμιά φορά μιμούνται και μινωικά, τα οποία διακοσμούν με θέματα του μινωικού θεματολογίου. Είναι πολύ πιθανόν το εργαστήριο αυτό να δημιούργησαν Κρήτες τεχνίτες, που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή. Την παρουσία μινωιτών τεχνιτών στην περιοχή αναφέρει και ο Dickinson.[72]

Τα θέματα που προτιμούν οι τεχνίτες του εργαστηρίου αυτού είναι τα ημικύκλια που ανάμεσά τους το διάκενο γεμίζει με εγκάρσια γραμμίδια, τα δικτυωτά ρομβοειδή, πτηνά και χταπόδια, πλοχμός, δικτυωτά τρίγωνα, ημικύκλια σε διάφορους συνδυασμούς, και όλα τα παραπάνω που αναφέρθηκαν αναλυτικά.

Το εργαστήριο προμήθευε και τις γειτονικές περιοχές όπου και εμφανίζονται μινωικής επιρροής αγγεία, όπως Αρκαδία και Αχαΐα.

Κλαδέος. Προϊόντα του τοπικού εργαστηρίου.

---

[63] Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 81 (σε κυλινδρικό αλάβαστρο).
[64] Alt-Aegina, IV, 1, 93:275 πίν. 30:275 (ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο).
[65] Mountjoy, RMDP, εικ. 88:96.
[66] Benzi 1992, πίν. 108:g-h.
[67] Γιαλούρης, ΑΔ 20 (1965), 19:35 πίν. 13 β.
[68] Όμοια ελεφάντινα ιδίου σχήματος περίαπτα (21 συνολικά) προέρχονται από το θολωτό τάφο Ε Αρχανών, καθώς και από τα κτήρια 16, 19. Τα δύο από αυτά φέρουν διακόσμηση δύο οριζόντιων εγχαράξεων σε κάθε άκρο, από το θολωτό τάφο Ε των Αρχανών, Βλ. Σακελλαράκης, ΠΑΕ (1975) Β, 305, πίν. 247 γ-δ, 248 β. Επίσης Σακελλαράκη, ΠΑΕ (1977) Β, 481, πίν. 240, πάνω δεξιά. ΠΑΕ (1980) 397-8, πίν. 222 β, μέση (έχει και οπή ανάρτησης κατά μήκος και δύο οπές στην επιφάνεια).
[69] Την πληροφορία οφείλω στο συνάδελφο και ανασκαφέα του νεκροταφείου, κ. Ι. Μόσχο.
[70] Παπαδόπουλος 1981, 414. Παπαδόπουλος-Κοντορλή 2000, 526.
[71] Όπως το χαρακτήρισε ο Μόσχος. Πρβλ. σχετική αναφορά στην Deger-Jalkotzy 2007, 132. Moschos 2008 (υπό έκδοση).
[72] Dickinson 2005, 58.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πριν αναφερθούμε στην κεραμική του τοπικού μινωικού εργαστηρίου της Αγίας Τριάδας, είναι απαραίτητο να αναφερθούμε στην κεραμική μινωικής επιρροής από το μυκηναϊκό νεκροταφείο Τρυπών Κλαδέου, που είναι και η πλέον χαρακτηριστική. Τα σκεύη που αναφέρονται είτε είναι δημοσιευμένα, είτε προέρχονται από ανασκαφές της συγγραφέως στο νεκροταφείο του Κλαδέου, και δεν έχουν ακόμη δημοσιευτεί.
Σε απόσταση μόλις 5 χλμ. από την Ολυμπία έχει ερευνηθεί ένα από τα σπουδαιότερα μυκηναϊκά νεκροταφεία της Ηλείας, στη θέση «Τρύπες» Κλαδέου. Το νεκροταφείο έγινε για πρώτη φορά γνωστό το 1964, οπότε και άρχισε η πρώτη ανασκαφή, κι ερευνήθηκαν 6 θαλαμωτοί τάφοι. Πολύ αργότερα, κατά τα έτη 1998, 2000, 2002 και 2007 η ανασκαφή στο χώρο έφερε στο φως άλλους 11 θαλαμωτούς τάφους, οι οποίοι απέδωσαν σημαντικότατα ευρήματα, μεταξύ αυτών και την εικονιστική παράσταση της εκφοράς, που διαπραγματευόμαστε στο κεφάλαιο «πρόθεση-εκφορά».
Ήδη κατά τη διάρκεια της ανασκαφής έγινε αντιληπτό ότι πολλά από τα αγγεία είχαν σαφείς μινωικές επιδράσεις. Τα αγγεία διακρίνονται για την εξαιρετική ποιότητα του πηλού, την καλή όπτηση, την ποικιλία θεμάτων και σχεδίων. Από το νεκροταφείο προέρχεται κι ένα κυπριακής απομίμησης κερατόσχημο αγγείο, το οποίο υποδηλώνει τις σχέσεις της περιοχής με την Κύπρο.[73] Δεν αποκλείεται όμως και αυτό το αγγείο να είναι προϊόν του εν λόγω εργαστηρίου, δεδομένου ότι το σχήμα ήταν γνωστό και στην Κρήτη.
Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα υποκρατήρια που βρέθηκαν στους δρόμους των τάφων 10 και 16 που ανέσκαψε η συγγραφέας και είναι προς δημοσίευση. Η περίπτωση των υποκρατηρίων του Κλαδέου είναι άκρως σημαντική, αφενός διότι είναι τα πρώτα, μετά από αυτό της Αγίας Τριάδας, που προέρχονται από ηλειακό νεκροταφείο, αφετέρου διότι δεν βρίσκουν ακριβή παράλληλα, αλλά διακρίνονται σε αυτά σαφείς μινωικές και κυπριακές επιρροές. Ανήκουν στον τύπο με κυλινδρικό σώμα που χωρίζονται σε δύο ή και τρεις διακοσμητικές ζώνες, που εναλλάσσονται με ορθογώνιες μετόπες και σχεδόν ισομεγέθη ανοίγματα εν είδει διπλών παραθύρων. Το πλέον χαρακτηριστικό και πιο μεγάλο είναι το Π 12032 (διάμετρος 0,27, ύψος 0,285 μ.), στο πάνω μέρος του οποίου ήταν προσαρμοσμένα ειδώλια, από τα οποία διατηρήθηκαν μόνο τα ίχνη τους. Τυπολογικά θυμίζουν τους κυλινδρικούς υποστάτες της Κρήτης,[74] ενώ παρόμοιος είναι ένας κυλινδρικός υποστάτης από την Κρήτη (Αφρατί), που χρονολογείται στους ΠΓ χρόνους.[75]
Αν και οι υποστάτες θεωρούνται αντικείμενα κυπριακής καταγωγής, οι κυκλικές πήλινες απομιμήσεις τους εμφανίζονται στην Κρήτη κατά την ΥΜ ΙΙΙ Α 1περίοδο. Τα τριγωνικά ανοίγματα που διαθέτουν μιμούνται τις τεθλασμένες ταινίες των μεταλλικών υποστατών, ενώ τα ορθογώνια τους «κιονίσκους» τους.
Ένα άλλο εξαιρετικό εύρημα που προέρχεται από το δρόμο του Τ. 13 είναι το Δ 946-954. Πρόκειται για τριποδικό κυκλικό, διάτρητο δίσκο, διαμέτρου 0,207 μ., πάνω στον οποίο είχαν τοποθετηθεί 8 ειδώλια τύπου Ψ, κουροτρόφου, και βοοειδούς (συνολικό ύψος 0,275 μ.).[76] Ο διάτρητος δίσκος εδράζεται σε τρία ελλειψοειδούς διατομής και τοξοειδώς προσφυόμενα σκέλη, τα οποία κάμπτονται σε σχήμα θηλειάς και προσαρμόζονται στο δίσκο. Η βάση του δίσκου βρίσκει το ακριβές της παράλληλο στον τριποδικό δίσκο από την Hama Συρίας, ο οποίος χρονολογείται

[73] Βικάτου-Καραγιώργης 2006, 155-168.
[74] Πλόες 2003, 268 (κυλινδρικοί υποστάτες από την Γρα Λυγιά Ιεράπετρας και Κριτσά Λασιθίου) της ΥΜ ΙΙΙ Α 2 και ΥΕ ΙΙΙ Γ αντίστοιχα. From The Land of the Labyrinth. Minoan Crete, 3000-1100 B.C. Athens 2008, 248 αρ. καταλόγου 202.
[75] Πλόες 2003, 367.
[76] Γενικώς για τη χρήση και την πολυσημία των ειδωλίων, βλ. πρόσφατα με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία, Τζώνου-Herbst 2003, 645-664.

μεταξύ του 1200 και 900 π. Χ.,[77] ενώ παρόμοιες βάσεις συνηθίζονται και στην Κύπρο.[78]

Από το δρόμο του θαλαμωτού τάφου 8 Τρυπών Κλαδέου προέρχονται ειδώλια που επίσης είναι σαφές ότι ήταν προσαρμοσμένα σε κάποιο πήλινο σκεύος.[79]

Από το νεκροταφείο του Κλαδέου αρκετά είναι και τα αγγεία που μπορούμε να αποδώσουμε στο εργαστήριο όπου εργάζονταν οι Κρήτες τεχνίτες. Δεδομένου ότι δεν έχει ολοκληρωθεί η μελέτη του υλικού, θα αναφέρομε τα εικονιζόμενα στις προκαταρκτικές εκθέσεις ανασκαφής των Χρονικών του Αρχαιολογικού Δελτίου.

Από την ανασκαφή του 1998, τα αγγεία που μπορούν να ενταχθούν στην δραστηριότητα του εργαστηρίου είναι μεγάλοι τετράωτοι αμφορείς που διακοσμούνται στη μέση με πτηνά και μετόπες στον ώμο,[80] κυλινδρικές πυξίδες με ψηλό σώμα,[81] μερικές τριποδικές,[82] αμφορίσκοι,[83] πτηνόσχημοι ασκοί,[84] και αρκετοί ψευδόστομοι αμφορείς.[85] Από την πρόσφατη ανασκαφή (έτους 2000 και εξής) τα αγγεία του εργαστηρίου αυτού είναι πολύ περισσότερα, κυρίως μεγάλοι τρίωτοι ψευδόστομοι αμφορείς οι οποίοι διακοσμούνται με μινωικά θέματα, όπως σχηματοποιημένα χταπόδια, μεγάλους ρόδακες,[86] σχηματοποιημένους πελέκεις,[87] παραλλαγή γωνιώδους ελιγμού, κροσσωτές ταινίες, ημικύκλια κ. ά.

Κυλινδρική πυξίδα με ψηλό σώμα παρόμοια με του Κλαδέου προέρχεται και από την Καυκανιά.[88]

Όλα τα παραπάνω αγγεία, που επαναλαμβάνουμε αποτελούν μόνο έναν ενδεικτικό αριθμό, προκειμένου να υποστηριχθεί η υπόθεση της λειτουργίας του εργαστηρίου αυτού, κατά την άποψή μου, αποτελούν προϊόντα του.

Προϊόντα του τοπικού εργαστηρίου από άλλες περιοχές.

Αχαΐα.

Από το νεκροταφείο των Πορτών Αχαΐας προέρχονται αγγεία μινωικής επιρροής, που χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ μέση και ύστερη, και μάλιστα τα περισσότερα διακοσμούνται με χταπόδια.[89] Ένας αδημοσίευτος ψευδόστομος Πολυποδικού Ρυθμού από τις Πόρτες, προϊόν αυτού του εργαστηρίου, βρίσκει το ακριβές του παράλληλο στο Παλαιόκαστρο, και φαίνεται ότι έχουν γίνει και από το ίδιο χέρι.[90]

---

[77] Πλόες 2003, 240:61.

[78] Όπως η βάση της χάλκινης στρογγυλής τραπέζης (φορητής εστίας;) από την Έγκωμη, βλ. Catling CBMW, 155 κ.ε. πίν. 22. Το ίδιο και στην Δημακοπούλου, (επιμ.), Ο Μυκηναϊκός Κόσμος, 1988, 173-4.

[79] Βικάτου, ΑΔ 53 (1998), Β, 231, πίν. 95 β (αρ. Π 8232, 8233). Το ένα ειδώλιο απεικονίζει θρηνωδό.

[80] Ό. π., πίν. 95 δ (Π 7617), πίν. 97 γ (Π 8070).

[81] Ό. π., πίν. 94 δ (Π 7178), πίν. 96 β (Π 8034).

[82] Ο Παπαδόπουλος (1981, 410-1) θεωρεί ότι οι τριποδικές πυξίδες αποτελούν χαρακτηριστικό μινωικό σχήμα, που εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙΙ Β-Γ Αχαΐα, και βρίκει παράλληλα στην Κρήτη, στο υλικό του υπομυκηναϊκού οικισμού στο Καρφί, στο Καβούσι, το Παλαίκαστρο (Καστρί), την Κριτσά και τις Γυψάδες).

[83] Ό. π., πίν. 94 δ (Π 7608).

[84] Ό. π., πίν. 95 γ (Π 7263).

[85] Βικάτου ΑΔ 53 (1998), Β 1, πίν. 97 β (Π 8074, 8066). Για την κεραμική του Κλαδέου από παλιότερες ανασκαφές πρβλ. Mountjoy RMDP, 391, 393, 395, εικ. 136:73, 138:88. Moschos 2008 (υπό έκδοση).

[86] Παρόμοιο με το εικονιζόμενο στην Demakopoulou 2007, 171 εικ. 6 δεξιά, από την Επίδαυρο Λιμηρά. Όμοιο ακριβώς από το υλικό των παλιών ανασκαφών του Κλαδέου.

[87] Hatzaki 2007, 224 εικ. 6.19, 250.

[88] Mountjoy RMDP, εικ. 138:85.

[89] Σύμφωνα με την προφορική ενημέρωση του ανασκαφέα κ. Ι. Μόσχου, τον οποίο θερμώς ευχαριστώ.

[90] Την επισήμανση κάνει ο Μόσχος στο Moschos 2008 (υπό έκδοση). Για τον ψευδόστομο από το Παλαιόκαστρο πρβλ. Σπυρόπουλος 1995, εικ. Στη σελ 17. Σαλαβούρα 2007, 413-4 εικ. 109.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κεραμική από τις Πόρτες,[91] τα Σπαλιαρέικα,[92] το Κλάους,[93] τη Χαλανδρίτσα[94] με μινωικές επιδράσεις θα μπορούσαν να αποτελούν προϊόντα του εργαστηρίου αυτού.[95] Σύμφωνα με προφορική ενημέρωση του ανασκαφέα των Πορτών, κ. Ι. Μόσχου, τα αποτελέσματα της ανάλυσης του πηλού που του δόθηκαν προσφάτως σε αγγεία του νεκροταφείου των Πορτών, αλλά και από άλλες θέσεις της Αχαΐας, που και ο ίδιος θεωρούσε ότι πιθανόν αποτελούν προϊόντα του εργαστηρίου που αναφέρομε εδώ, έδειξαν ότι ο πηλός είναι τοπικός κι επομένως αυτά δεν είναι επείσακτα. Το γεγονός θεωρούμε ότι επιβεβαιώνει την υπόθεσή μας για τη λειτουργία του εργαστηρίου αυτού στην περιοχή.[96]

Αρκαδία.
Η κεραμική του Παλαιοκάστρου παρουσιάζει πολλά κοινά στοιχεία με την κεραμική κυρίως από το μυκηναϊκό νεκροταφείου του Κλαδέου της Ηλείας, τα οποία μπορούν να αποδοθούν στα χαρακτηριστικά του εν λόγω εργαστηρίου και αναλύονται σχετικώς στο κεφάλαιο των συμπερασμάτων, όπου γίνεται λόγος για τις σχέσεις των δύο περιοχών.[97]

Λακωνία.
Φαίνεται ότι προϊόντα του εργαστηρίου είχαν φτάσει και στη Λακωνία. Από τις Κροκεαί προέρχεται τριπλό ασκοειδές αγγείο,[98] το οποίο διακοσμείται με ημικύκλια απλές και κροσσωτές ταινίες, που προέρχεται από το εργαστήριο. Η Mountjoy[99] αναφέρει αδημοσίευτο παράλληλο ως προς τη διακόσμηση από το Παλαιόκαστρο.[100]

Ελάτεια.
Ένας ψευδόστομος αμφορέας από την Ελάτεια που διακοσμείται με χταπόδι και χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση περίοδο, στο δίσκο και τις λαβές διακοσμείται με φαγεντιανή, τεχνική όμοια, όπως το σύνθετο αγγείο Π 4572 του Τ. 32 της Αγίας Τριάδας.[101] Κατά την Deger-Jalkotzy[102] το αγγείο της Ελάτειας αποτελεί εισαγωγή από τη ΒΔ Πελοπόννησο, ίσως προϊόν του «ηπειρωτικού μινωικού εργαστηρίου», όπως χαρακτηριστικά το αναφέρει η μελετήτρια, που λειτουργούσε εκεί κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο.

Δύση.
Ενδεχομένως προϊόντα του εργαστηρίου αυτού εξάγονταν και προς τη Δύση. Όπως σημειώνει ο Μόσχος στην πρόσφατη μελέτη του[103] κεραμική που βρέθηκε στην Rocavecchia στην Απουλία,[104] ίσως προέρχεται από αυτό το εργαστήριο, το οποίο

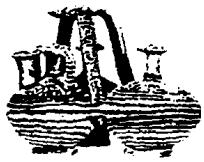
[91] Deger-Jalkotzy 2007, 132.
[92] Πετρόπουλος 2000, 75, 89 εικ. 33 (Π 9880), 34 (Π 10434). Moschos 2002, 26 πίν. 1:3.
[93] Mountjoy, RMDP, 427 εικ. 149:93.
[94] Σταυροπούλου-Γάτση ΑΔ 50 (1995) Β 1, 217, πίν. 82 γ.
[95] Για περισσότερα παράλληλα από Αχαΐα βλ. Moschos 2008 (υπό έκδοση).
[96] Για άλλη μια φορά επιθυμώ να ευχαριστήσω το συνάδελφο Γ. Μόσχο, που μοιράστηκε μαζί μου πληροφορίες και επιστημονικά συμπεράσματα από το υλικό που μελετά, τα οποία μου επέτρεψε να αναφέρω, αν και προς το παρόν δεν έχουν δημοσιευτεί από τον ίδιο.
[97] Τα εικονιζόμενα και στην Σαλαβούρα 2007, 396-398, εικ. 105 και 413-4 εικ. 109.
[98] Demakopoulou 2007, 166, 174 εικ. 19.
[99] Mountjoy RMDP 293.
[100] Πρβλ. και Moschos 2008 (υπό έκδοση).
[101] Deger-Jalkotzy 2007, 131-2, 149-150 εικ. 1:7, 2:5.
[102] Deger-Jalkotzy 2007, 132.
[103] Moschos 2008 (υπό έκδοση).
[104] Pagliara-Gulielmino 2005, 310 (II.20).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κατά τον ίδιο δραστηριοποιείται στη φάση 4 και 5 της ΥΕ ΙΙΙ Γ της Αχαΐας, δηλαδή στην ΥΕ ΙΙΙ Γ μέση και ύστερη. Στα όστρακα από την Απουλία διατηρούν διακόσμηση με πλοχμό, ημικύκλια και τρίγωνα,[105] θέματα που χαρακτηρίζουν τα αγγεία του ηλειακού, με μινωικές επιδράσεις εργαστηρίου. Το ίδιο θέμα εμφανίζεται και στο σώμα ψευδόστομου αμφορέα από τον Κλαδέο.[106] Ίδιος πλοχμός και σε ψευδόστομο από το Παλαιόκαστρο.[107]

Αγία Τριάδα. Προϊόντα του τοπικού εργαστηρίου.

Δείγματα του εργαστηρίου έχουν αναγνωριστεί στη γειτονική Αχαΐα, όπως ένας ψευδόστομος από τις Πόρτες.[108] Ο Π 4617, που προέρχεται από τον τάφο 25, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, επειδή έχει τρεις κάθετες λαβές και επί του δίσκου διακόσμηση με ενθέματα υαλόμαζας. Ίδια τεχνική εμφανίζεται και στη Βούντενη.[109]
Η Deger-Jalkotzy[110] αποδίδει στο ηπειρωτικό μινωικό εργαστήριο, όπως η ίδια το ονομάζει, και τον ψευδόστομο από την Ελάτεια που διακοσμείται με φαγεντιανή στον ώμο.
Ακολουθώντας τα παραπάνω κριτήρια στα προϊόντα του εργαστηρίου αυτού συγκαταλλέγοντα:
-Το σύνθετο Π 4572 αγγείο από τον Τ. 32 που διακοσμείται με υαλόμαζα και αποτελείται από τρεις ψευδόστομους (οι δύο χωρίς λαβές και προχοή) επίσης ως προς το σχήμα δεν βρίσκει παράλληλα. Στον ώμο διακοσμείται με κροσσωτά ομόκεντρα τόξα, ενώ διακοσμείται στη λαβή και στον ώμο των ψευδόστομων με σταλάγματα υαλόμαζας.[111]

-Ο κυλινδρικός ψευδόστομος αμφορίσκος Π 4317 (Τ. 7, ΥΕ ΙΙΙ Γ Ύστερη), που διακοσμείται με απλό δικτυωτό στον ώμο και σπείρα στη βάση.[112] Όμοιοι προέρχονται από την Αχαΐα κι ενδεχομένως αποτελούν προϊόντα του τοπικού ηλειακού εργαστηρίου.[113]

-Ο κυλινδρικός ψευδόστομος από τον Τ. 25 που είναι τρίωτος και διακοσμείται με σταλάγματα υαλόμαζας στο δίσκο και στη ράχη των λαβών.[114] Σε μινωικό σχήμα και τεχνική

---

[105] Mountjoy RMDP, 298 εικ. 149:92 (Κλάους).
[106] Βικάτου-Καραγεώργης 2006, εικ. 6 (Π 8035).
[107] Mountjoy RMDP, 298, πίν. 1 α.
[108] Μόσχος 2007 α, εικ. 27.
[109] Κολώνας 1998 (δ. δ. υπό έκδοση), 481.
[110] Deger-Jalkotzy 2007, 131-132 εικ. 1:7, 2:5.
[111] Ένας ψευδόστομος αμφορέας από την Ελάτεια που διακοσμείται με χταπόδι και χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση περίοδο, στο δίσκο και τις λαβές διακοσμείται με φαγεντιανή, τεχνική όμοια, όπως το σύνθετο αγγείο Π 4572 του Τ. 32 της Αγίας Τριάδας. Η Deger-Jalkotzy 2007, 131-132 εικ. 1:7, 2:5 το αγγείο της Ελάτειας αποτελεί εισαγωγή από τη ΒΔ Πελοπόννησο, ίσως προϊόν του «ηπειρωτικού μινωικού εργαστηρίου» που λειτουργούσε εκεί κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο. Βλ. σχετική σημείωση και παραπάνω.
[112] Popham, BSA 76 (1981), 333, πίν. 59 g-h (Κνωσσός, ΥΜ ΙΙΙ Γ). Για το σχήμα πρβλ. Kanta 1980, εικ. 14:4, 24:4.
[113] Για τα δείγματα της Αχαΐας βλ. Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 489-90 (ένας από Βούντενη, της ΥΕ ΙΙΙ Β 2-ΙΙΙ Γ πρώιμη), όπου αναφέρει δύο ακόμα αδημοσίευτους από Πόρτες και από Κρήνη Πατρών.
[114] Το αγγείο δεν εικονίζεται διότι προέρχεται από ανασκαφή Αραπογιάννη. Για το σχήμα βλ. όμοιο στην Kanta 1980, εικ. 44:8.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

διακόσμησης έχει χρησιμοποιηθεί στον ώμο ένα καθαρά τοπικό θέμα, διαγραμμισμένα τρίγωνα χωρίς περίγραμμα.
-Το τμήμα κρατήρα Π 6838 του Τ. 7 της ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερης, που διακοσμείται από μετόπες με τετράφυλλο και αντίρροπα τόξα με ολόβαφο περιθώριο ώστε σχηματίζουν πέλεκυ, και τρίγλυφα.
-Ο ψευδόστομος Π 4352 του Τ. 9 της ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερης που διακοσμείται με ημικύκλια με ολόβαφο πυρήνα στον ώμο και ζιγκ-ζαγκ στη ζώνη του σώματος, καθώς και ο ψευδόστομος Π 4353 του ιδίου τάφου που διακοσμείται με σχηματοποιημένα άνθη στον ώμο.
-Ο ψευδόστομος αμφορίσκος Π 4583 του Τ. 32 που διακοσμείται με αμείβοντες, δικτυωτά ρομβοειδή, αντίρροπες ενάλληλες γωνίες.[115] Πιθανόν οι παρόμοιοι που προέρχονται από Βούντενη αποτελούν προϊόντα του εργαστηρίου.[116] Ίσως του εργαστηρίου αυτού είναι και ο ψευδόστομος αμφορίσκος Π 4577 του ιδίου τάφου που διακοσμείται στον ώμο με ομόκεντρα ημικύκλια και ενάλληλα διάγραμμα τρίγωνα.
-Το κολοκυνθόσχημο Π 4574 που δεν βρίσκει παράλληλα ως προς το σχήμα, αλλά τα διακοσμητικά θέματα είναι μινωικής προέλευσης.[117]
-Ένας ακόμη ψευδόστομος από τον Τ. 32 ο Π 4579 με το κωνικό σώμα και την ψηλή δισκοειδή βάση, που διακοσμείται με ενάλληλα τρίγωνα στο εσωτερικό των οποίων υπάρχουν ομόκεντρα τόξα και το κενό γεμίζει με στιγμές, καθώς και αμείβοντες κατασκευάστηκε από τους τεχνίτες του μινωικού ηπειρωτικού εργαστηρίου.
-Ο ψευδόστομος αμφορέας Π 5019 του Τ. ΙΙ που διακοσμείται με αμείβοντες στον ώμο, σε ακτινωτή διάταξη, και δύο ομάδες ταινιών στο σώμα, τότε αποτελεί προϊόν του εργαστηρίου αυτού, που μιμείται όμοιο από την Επισκοπή Ιεράπετρας.[118] Πιθανόν και οι όμοιοι που προέρχονται από τη Βούντενη και τα Σπαλιαρέικα[119] κατασκευάστηκαν στο ηπειρωτικό μινωικό εργαστήριο.
-Ο κρατήρας Π 6099 α-δ του Τ. 33 από τον οποίο διατηρήθηκαν όστρακα που διασώζουν παράσταση πτηνών και δελφινιών παρατακτικά. Σε αντίθεση με την ηπειρωτική Ελλάδα που προτιμάται η οριζόντια τοποθέτηση των ψαριών, στην Κρήτη που συνήθως αποδίδονται σε κάθετη διάταξη.[120]
-Το πόδι υποκρατηρίου Π 11078 από τον τάφο 11 με διακόσμηση σχηματοποιημένων πελέκεων.[121]

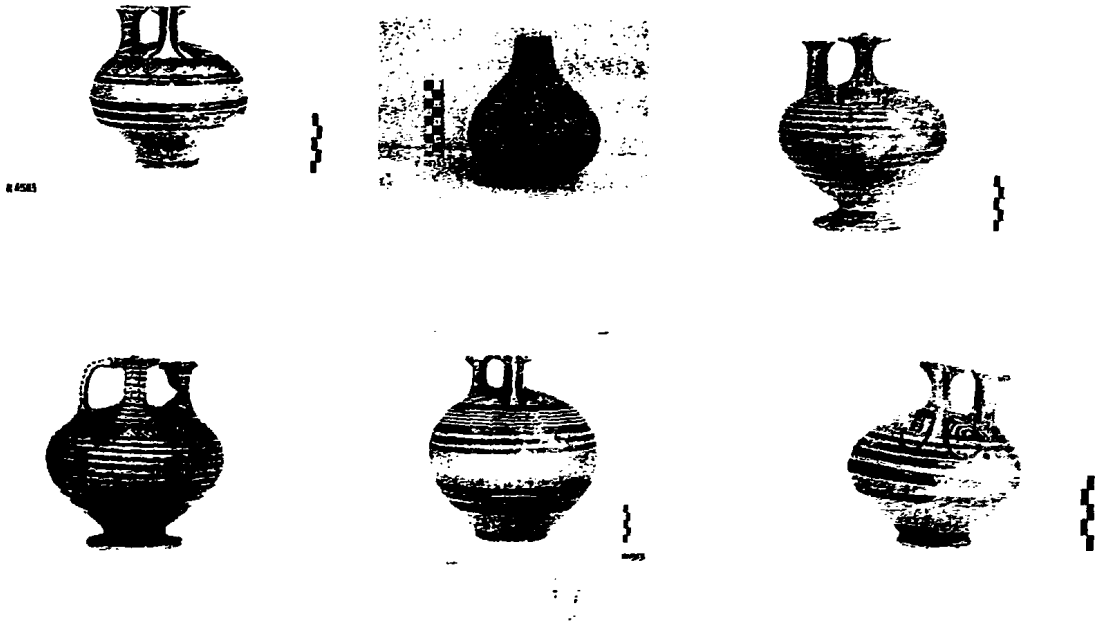

[115] Kanta 1980, εικ. 36:7-8.
[116] Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 488, 495 (σε ωοειδή και πιεσμένο ψευδόστομο από Βούντενη).
[117] Kanta 1980, εικ. 37:6, 69:5, 97:2 (εισαγμένο από το Αγραπιδοχώρι), 117:6, 119:3-6, 120:6.
[118] Kanta 1980, εικ. 59:2,3 (από Επισκοπή Ιεράπετρας).
[119] Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 331 (Τ. 27/35 ΙΙΙ Γ όψιμοι χρόνοι-Μέση). Όμοιος από Σπαλιαρέικα Λουσικών, βλ. Πετρόπουλος, 2000, 88 εικ. 31 (ΥΕ ΙΙΙ Γ Πρώιμη).
[120] Crouwel-Morris, BSA 82 (1987) 43. Επίσης για αναλυτική συζήτηση της εικονογραφίας του ψαριού βλ. σελ. 39-46. Αναφορά με βιβλιογραφία και στην Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 218, 337-8. Για ψάρια ως κεντρικό θέμα βλ. Mountjoy, RMDP, 533 εικ. 191:161 (κρατήρας από Αττική της ΥΕ ΙΙΙ Α 2).
[121] Kanta 1980, 280-1 (Γουρνιά Ιεράπετρας, ΙΙΙ Α 1). Kanta-Karetsou 1998, 162 εικ. 4 (όμοια πόδια-στηρίγματα). Αποστολάκου, ΑΔ 53 (1998), Α, 49-51, σχ. 31, πίν. 14 (με πλούσια διακόσμηση και απολήγει σε πλαστικά κέρατα, ΙΙΙ Α 2, Γρα Λυγιά Ιεράπετρας, με βιβλιογραφία). Καραγιώργης 2002, 129 εικ. 269 (Κυπρο-Γεωμετρική περίοδο). Επίσης Catling, CBMW, 214 (Νικωσία, Κουκλιά κ. ά.).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

- Προϊόν του εργαστηρίου αυτού αποτελεί και ο ψευδόστομος αμφορίσκος από το Αγραπιδοχώρι, που μέχρι προσφάτως θεωρείτο ότι ήταν επείσακτος από Κρήτη (βλ. σχόλιο και παραπάνω).[122]

Εν κατακλείδι, φαίνεται ότι το εργαστήριο αυτό δραστηριοποιήηκε στην περιοχή της Ολυμπίας, και είχε ευρεία ακτίνα δράσης, προμηθεύοντας με τα προϊόντα του τις γειτονικές περιοχές.

[122] Παρλαμά, ΑΕ 1971, πίν. ΛΔ α, β. Mountjoy, RMDP, 390 αρ. 70 εικ. 135:70 (ΙΙΙ Γ Πρώιμη). Kanta 1980, 300 εικ. 97, 1-2. Hallager 2007, 192 εικ. 3c.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Συμπεράσματα για την κεραμική του νεκροταφείου.

Τα αγγεία του νεκροταφείου μας παρουσιάζουν σημαντική ποικιλία στην τυπολογία και στη θεματολογία, ενώ παράλληλα διακρίνονται τοπικά χαρακτηριστικά, τόσο στα σχήματα, όσο και στα διακοσμητικά θέματα, που σχεδόν ταυτίζονται με αυτά της Αχαΐας.[1]

Η κεραμική της ΥΕ ΙΙΙ Α και ΙΙΙ Β περιόδου ακολουθεί τη «Μυκηναϊκή Κοινή».

Μόνο τέσσερα αγγεία, το μόνωτο κύπελλο Π 4266, του Τ. 2, η πρόχους Π 4294 του Τ. 6, το θήλαστρο Π 4565 του Τ. 31 και η κυαθόμορφη κύλικα Π 6382 του Τ. VI χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙ Β– ΙΙΙ Α 1 περίοδο, οπότε και άρχισε η χρήση του χώρου ως νεκροταφείο.

Τα σχήματα που εμφανίζονται ανά περίοδο είναι:

-Στην αρχή της **ΥΕ ΙΙΙ Α** κυριαρχεί το άωτο σφαιρικό πιθάρι που είτε είναι ολόβαφο, είτε με στικτή διακόσμηση. Τα περισσότερα αγγεία του τύπου χαρακτηρίζονται από τα ιδιαίτερα λεπτά τοιχώματα (όπως το Π 4590 του Τ. 33).

Οι προχοΐσκες με το σφαιρικό σώμα και τη λοξή λαβή, ή με κωνικό και σφαιρικό σώμα, και κάθετη ταινιωτή, ή ημικυκλικής διατομής λαβή, πάντα ολόβαφη, εκτός της Π 4304 του Τ. 6 που φέρει στικτή διακόσμηση σε όλο το σώμα, όπως τα άωτα σφαιρικά πιθάρια, τα κυάθια οι ημισφαιρικοί προχοΐκοί κύαθοι και οι κωνικοί, αποτελούν επίσης χαρακτηριστικά σχήματα της περιόδου. Τα ίδια σχήματα απαντώνται συχνά στα μυκηναϊκά ηλειακά νεκροταφεία της ΥΕ ΙΙΙ Α περιόδου.

Σύνηθες σχήμα είναι το αρτόσχημο και σφαιρικό αλάβαστρο που διακοσμείται με το βραχώδες θέμα, είτε μόνο του είτε σε συνδυασμό με θαλάσσια ανεμώνη ή δικάμπυλα τόξα, με δικτυωτό, άνθη, φυλλοφόρο ταινία, αλλά και ζιγκ-ζαγκ. Παράλληλα το κυλινδρικό αλάβαστρο διακοσμείται με δικτυωτό κόσμημα ή φυλλοφόρο ταινία στον ώμο και ταινίες στο σώμα.

Στην ΥΕ ΙΙΙ Α εντάσσεται ικανός αριθμός αγγείων του λεγόμενου «Grey Ware» ρυθμού, κυρίως προχοΐσκες, κύαθοι με γωνίωση, αλλά και αρτόσχημα αλάβαστρα.[2]

Στην ΙΙΙ Α 2 κάνει την εμφάνισή του ο σφαιρικός ψευδόστομος που διακοσμείται με άνθη ή φυλλοφόρο ταινία.

Ο απιόσχημος πιθαμφορίσκος της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου συνήθως διακοσμείται στον ώμο με δικτυωτό, αρκετές παραλλαγές της φυλλοφόρου ταινίας, άνθη, φολίδες, αμείβοντες, αχιβάδα και ζιγκ-ζαγκ. Σποραδικά το σχήμα εμφανίζεται ήδη από την αρχή της περιόδου.

Το πηνιόσχημο κύπελλο (Π 4557) αντιπροσωπεύεται μόνο από ένα δείγμα, που διακοσμείται σε ζώνες με αντωπά ολόβαφα ημικύκλια (σχηματοποιημένο πέλεκυ).

Δεν λείπουν τα επείσακτα αγγεία, όπως το κυλινδρικό αλάβαστρο Π 4184 του Τ. 13, ίσως από την Αργολίδα, ο ψευδόστομος αμφορέας Π 4469 του Τ. 25 από την Κρήτη, που διακοσμείται με άνθη στον ώμο, τριπλή θηλειά που περικλείει και τη βάση των λαβών, καθώς και διακοσμητικές ταινίες με διπλόσπειρα στο σώμα, ενώ έντονες είναι οι έμμεσες επιδράσεις της μινωικής κεραμικής (βλ. παραπάνω, σχετικό κεφάλαιο).

Στην **ΥΕ ΙΙΙ Β** συνεχίζεται η παρουσία των αλαβάστρων που αποκτούν περισσότερο σφαιρικό σώμα και είναι μεγαλυτέρων διαστάσεων, των πιθαμφορίσκων, καθώς και των ψευδόστομων αμφορίσκων, που είναι και το πιο κοινό σχήμα. Η παραγωγή των κυλινδρικών αλάβαστρων συνεχίζεται, αν και μειωμένη, ενώ εμφανίζονται οι αβαθείς προχοΐκοί κύαθοι με ημισφαιρικό σώμα, οι οινοχόες και το προχοΐκό λεκανίδιο. Ο

[1] Achaea 127 κ. ε.

[2] Ο ρυθμός αυτός εμφανίζεται συχνά στην Ηλεία ήδη από την ΥΕ ΙΙΙ Α 2. βλ. Mountjoy, RMDP, 370.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

μικρός ολόβαφος κυάθος με γωνίωση αποκτά πιο ανοικτά τοιχώματα σε σχέση με τους πρωιμότερους της ΥΕ ΙΙΙ Α 2.
Γενικώς ο αριθμός των αγγείων του νεκροταφείου μας, που χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο είναι αρκετά χαμηλός σε σχέση με εκείνα της ΥΕ ΙΙΙ Α και Γ, κάτι που έχει διαπιστωθεί στην ευρύτερη περιοχή της Ηλείας.[3] Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και στη Μεσσηνία, γεγονός που φανερώνει ότι κατά την περίοδο αυτή περιορίζεται η κτέριση των νεκρών.[4]
Η καταστροφή των μεγάλων μυκηναϊκών κέντρων στο τέλος της ΙΙΙ Β[5] δεν επηρεάζει άμεσα την Αγία Τριάδα. Παρατηρείται όμως μείωση του αριθμού των ευρημάτων που χρονολογούνται σε αυτή την περίοδο.

Η **ΥΕ ΙΙΙ Γ** έχει να επιδείξει πλούσια, εξαιρετικής ποιότητας κεραμική, νέα σχήματα αγγείων, αλλά και ραγδαία αύξηση της παραγωγής, η οποία δεν οφείλεται απαραίτητα σε αντίστοιχη αύξηση του πληθυσμού, αλλά στην πλουσιότερη κτέριση των νεκρών.[6]
Φαίνεται ότι αυτή την περίοδο αναπτύσσονται στο ΒΔ τμήμα της Πελοποννήσου οργανωμένα εργαστήρια κεραμικής, αχαϊκά και ηλειακά με κοινές τεχνικές[7] και μεγάλη ακτίνα επιρροής, που παράγουν κυρίως μεγάλους δίωτους και τετράωτους αμφορείς και μικρούς ψευδόστομους.
Οι ικανότητες των ντόπιων κεραμέων εκφράζονται είτε μέσα από τα χαρακτηριστικά σχήματα που αναφέρθηκαν, τα μεγάλα αγγεία, αλλά και τα πρωτότυπα διακοσμητικά θέματα (διάγραμμα χωρίς περίγραμμα τρίγωνα, διαποίκιλτα ρομβοειδή, συνδυασμοί ομόκεντρων τόξων κ. ά.), κυρίως όμως τα εικονιστικά θέματα. Στην κεραμική της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου διαπιστώνεται ένας πολύ ισχυρός τοπικός χαρακτήρας, διαμορφωμένος από τη δημιουργική φύση των ντόπιων τεχνιτών σε συνδυασμό με τις γενικότερες επιρροές του μυκηναϊκού θεματολογίου. Πολλές φορές, τα άφθονα ξένα στοιχεία που παρατηρούνται στα αγγεία, προσαρμόζονται στις τοπικές αντιλήψεις και είναι εμφανής η προσπάθεια καινοτομίας των ντόπιων καλλιτεχνών.
Αν και επαρχιακού τύπου η κεραμική είναι εξαιρετικής ποιότητας. Το πρώτο πρόβλημα ωστόσο που αντιμετωπίζεται για την περίοδο αυτή είναι να προσδιοριστεί η εξέλιξη της κεραμικής κατά τη διάρκεια της ΥΕ ΙΙΙ Γ. Οι ιδιαιτερότητες της ηλειακής κεραμικής έχουν ήδη επισημανθεί από μελετητές,[8] και αποτελούν έναν από τους πολλούς τοπικούς ρυθμούς που αναπτύσσονται κατά την περίοδο αυτή, καθιστούν όμως δύσκολο τον ακριβή διαχωρισμό των φάσεων στο εσωτερικό της περιόδου.[9] Το πρόβλημα γίνεται ακόμα πιο δύσκολο λόγω της παντελούς έλλειψης στρωματογραφικών δεδομένων από εγκατάσταση, ενώ ακόμα δεν έχουν δοθεί τα συμπεράσματα ανάλυσης πηλού της κεραμικής του νεκροταφείου μας.[10]

---

[3] Mountjoy, RMDP, 371.
[4] Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 393.
[5] Γενικώς για το τέλος της ΥΕ ΙΙΙ Β περιόδου και τη μετάβαση στην ΥΕ ΙΙΙ Γ σε όλο το Μυκηναϊκό Κόσμο, βλ. Alden 1981, 63 κ. ε. Επίσης αναλυτική βιβλιογραφία παρακάτω, στο κεφάλαιο των συμπερασμάτων.
[6] Οποιαδήποτε εισροή προσφύγων μέσω Αχαΐας θα έγινε σταδιακά, όπως υποστηρίζει ο Παπαδόπουλος για την περίπτωση της Αχαΐας, βλ. Achaea, 175-6.
[7] Πρβλ. Mountjoy, BSA 85 (1990), 245 κ. ε. (με βιβλιογραφία).
[8] Παρλαμά, 1974, 41 κ.ε. Mountjoy RMDP, 365-398.
[9] Για συγκεντρωμένη βιβλιογραφία σχετικά με τις φάσεις της ΥΕ ΙΙΙ Γ πρβλ. Dietz 1984, 111-113. Mountjoy 1986, 134 κ. ε., 133, πίν. 2.
[10] Τα οποία αναμένονται από τους Marran και Mommsen, που διενήργησαν την ανάλυση και, όπως διαβεβαίωσαν την συγγραφέα θα αποσταλούν άμεσα, έτσι ώστε να συμπεριληφθούν στην τελική δημισίευση του νεκροταφείου της Αγίας Τριάδας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Το άφθονο υλικό που ήλθε στο φως την τελευταία εικοσαετία σε όλη την ηλειακή επικράτεια, και που παραμένει σχεδόν στο σύνολό του αδημοσίευτο, αναμφίβολα δημιουργεί νέα δεδομένα.
Στην παρούσα μελέτη ακολουθήσαμε το διαχωρισμό των τριών φάσεων σε πρώιμη, μέση και ύστερη:
ΥΕ ΙΙΙ Γ 1185/1180-1065.
ΥΕ ΙΙΙ Γ Πρώιμη 1185/80-1150/40.
ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση 1150/40-1100/1090.
ΥΕ ΙΙΙ Γ Ύστερη 1100/1090-1065.

ΥΕ ΙΙΙ Γ Πρώιμη.
Το σχήμα που εμφανίζεται και κυριαρχεί σε όλη τη διάρκεια της περιόδου είναι ο μεγάλος δίωτος και τετράωτος αμφορέας, κοινός και στη γειτονική Αχαΐα, αλλά και ο σκυφοειδής κρατήρας.
Ο μικρός ψευδόστομος συνεχίζει να είναι το πιο δημοφιλές σχήμα,[11] αλλά κατά προτίμηση με σφαιρικό-κωνικό σώμα (FS 175). Επίσης οι μεγάλοι σκυφοειδείς κρατήρες, ή οι κρατήρες με ταινιωτές κάθετες λαβές, που φέρουν συνήθως πλούσια διακόσμηση. Σημειωτέον ότι κανένας κρατήρας δεν βρέθηκε εντός θαλάμων, παρά μόνο στους δρόμους των τάφων, όπως άλλωστε και οι κύλικες.
Από τα μικρότερα αγγεία, εμφανίζονται ο αμφορίσκος, τα ληκύθια, λίγες προχοΐσκες, αλλά και τα δακτυλιόσχημα. Για το αλάβαστρο προτιμάται ο σφαιρικός και ο δίωτος κυλινδρικός τύπος. Παράλληλα εμφανίζεται και ο τριποδικός τύπος του κυλινδρικού αλάβαστρου, που αντιπροσωπεύεται από δύο δείγματα.
Τα διακοσμητικά θέματα είναι κυρίως γραμμικά, όπως ημικύκλια, μετόπες, τρίγλυφα, τρίγωνα, διαποίκιλτα τρίγωνα και διαποίκιλτα ομόκεντρα τόξα, σπείρες, κ.ά.

Στην **ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση** περίοδο φαίνεται ότι η κεραμική γνωρίζει ιδιαίτερη άνθηση με κορυφαία έργα τα εικονιστικά αγγεία. Συνεχίζεται η παραγωγή των ιδίων σχημάτων, αλλά κυριαρχεί πλέον ο εικονιστικός ρυθμός, με ανθρώπινες μορφές, πτηνά, ζώα, ψάρια, και βεβαίως την πρόθεση νεκρού. Κοντά λοιπόν στα μέχρι τώρα γνωστά μυκηναϊκά κέντρα με μεγάλη παραγωγή εικονιστικού ρυθμού (Μυκήνες, Τίρυνθα, Νάξος, Περατή, Λευκαντί, Κύνος),[12] προστίθεται και η Ηλεία.
Ωστόσο, τόσο οι ανθρώπινες μορφές, όσο και εκείνες των ζώων και των πτηνών, παρουσιάζουν ιδιαίτερα τεχνοτροπικά στοιχεία, και δεν βρίσκουν ακριβή παράλληλα, στα μέχρι τώρα γνωστά. Ο εικονιστικός ρυθμός εμφανίζει μία αυτοτέλεια, ενώ ταυτόχρονα ακολουθεί την αφαιρετικότητα και απλοποίηση των φυσιοκρατικών στοιχείων, στοιχείο που χαρακτηρίζει γενικότερα τον εικονιστικό ηπειρωτικό ρυθμό της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου.[13]

---

[11] Ομοίως και στην Αχαΐα, βλ. Achaea, 127 (που αντιπροσωπεύει το 38,7%, όπως αναφέρει ο Παπαδόπουλος. Στον αριθμό δεν συμπεριλαμβάνονται τα μυκηναϊκά νεκροταφεία που ερευνήθηκαν αργότερα, όπως π. χ. Καλλιθέα, Κλάους, Βούντενη, Πόρτες κ. ά.). Το σχήμα FS 175 είναι το πιο κοινό στην Αχαΐα κατά την ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση περίοδο, βλ. Moschos 2008 (υπό έκδοση). Στη Νάξο είναι το συνηθέστερο σχήμα της ΥΕ ΙΙΙ Γ με ποσοστό 27%, βλ. Vlachopoulos 2003, 221 κ. ε..
[12] Γενικώς για τον εικονιστικό ρυθμό της περιόδου στα διάφορα κέντρα βλ. J. A. Sakellarakis, 1992 (Μυκήνες-Τίρυνθα). BSA 66 (1971), πίν. 54 (Λευκαντί). Περατή Β, 181-190. Δακορώνια, ΑΔ 40 (1985) 173, 41 (1986) 68, 42 (1987) Β 234, 43 (1988) Β 223 (από τον Κύνο). Για τη Νάξο βλ. Α. Βλαχόπουλος, 2006, Α, 188 κ. ε. και του ιδίου «Ο κρατήρας της Γρόττας. Συμβολή στη μελέτη της ΥΕ ΙΙΙ Γ εικονιστικής κεραμικής της Νάξου» Φως Κυκλαδικός, 1999, 74-91. Μπάτζιου-Ευσταθίου, Λαμία 1999, 255, 261 εικ. 4
[13] Βλ. σχετικώς, Desborough, GDA, 29.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η μελέτη του υλικού μας έδωσε τη δυνατότητα να διακρίνομε τοπικό εργαστήριο κεραμικής, και κυρίως το χέρι συγκεκριμένων αγγειογράφων, γεγονός που μας επιτρέπει να αναφερθούμε στις εικονογραφικές ιδιαιτερότητες και στα τεχνοτροπικά κριτήρια (βλ. σχετικό κεφάλαιο).
Στη φάση αυτή κυριαρχούν τα μεγάλα ανοικτά σχήματα, κυρίως κρατήρες, για τη διακόσμηση των οποίων, ο ντόπιος καλλιτέχνης προτιμά να τα διακοσμεί με εικονιστικά θέματα. Ο ψευδόστομος αμφορίσκος με κωνικό συνήθως σώμα συνεχίζεται, ενώ εμφανίζεται και η μεγάλη λήκυθος.
Από τα ανοικτά σχήματα, τα κυάθια εκλείπουν, εκτός από το Π 4262 που φέρει τρία πόδια στη βάση,[14] έστω και σποραδικά εμφανίζεται ο κάλαθος.
Στα τοπικά χαρακτηριστικά θα πρέπει να αναφερθούν και η παντελής απουσία οπών αερισμού από τον ώμο των ψευδόστομων, καθώς και οι σχοινοειδείς λαβές στον ώμο των δίωτων ή τετράωτων αμφορέων.[15]
Σχήματα που απαντώνται συχνά στην Αργολίδα, Κορινθία και στην Ανατολική Ελλάδα, όπως ο σκύφος ή η κύλικα, σπανίζουν στη δυτική Πελοπόννησο.[16] Ιδιαίτερα ο σκύφος απουσιάζει εντελώς, αν και το σχήμα δεν είναι άγνωστο στην Ηλεία.
Τα διακοσμητικά θέματα είναι τα ίδια με της προηγούμενης φάσης, ενώ συνηθίζονται ιδιαίτερα και τα χωρίς περίγραμμα διαγραμμισμένα τρίγωνα, τα οποία συνεχίζονται και στην επόμενη φάση, αλλά αμελέστερα σχεδιασμένα.

ΥΕ ΙΙΙ Γ ύστερη.
Είναι δύσκολο να διαχωριστεί με σαφήνεια η ΥΕ ΙΙΙ Γ Μέση από την ΙΙΙ Γ Ύστερη.[17]
Τα περισσότερα αγγεία του νεκροταφείου μας της ΥΕ ΙΙΙ Γ εντάσσονται χρονολογικά στην τελευταία φάση της, οπότε συνεχίζονται οι στενές σχέσεις με την Αχαΐα, την Κεφαλλονιά, αλλά και τη Φωκίδα.[18]
Συνεχίζεται η παραγωγή των μεγάλων αγγείων, του δίωτου και τετράωτου αμφορέα και του κρατήρα με τις κάθετες λαβές και του σκυφοειδούς. Ο κωνικός ψευδόστομος κυριαρχεί, και προτιμάται η διακόσμηση σε όλο το σώμα του με ταινίες επάλληλες και ισοπαχείς, είτε έχει ολόβαφο σώμα. Παράλληλα κατασκευάζονται και οι ψευδόστομοι με τη μεγάλη δισκοειδή βάση, και ο κυλινδρικός ψευδόστομος, που θεωρούμε προϊόντα του τοπικού ηλειακού με μινωικές επιρροές εργαστηρίου, καθώς επίσης ο σταμνίσκος και η ολόβαφη κωνική-σφαιρική προχοΐσκη.
Επίσης κάνουν την εμφάνισή τους δύο νέοι τύποι αγγείων, το σύνθετο με τους ψευδόστομους αμφορίσκους (Π 4572) που επί πλέον διακοσμείται με σταλάγματα υαλόμαζας, και το κολοκυνθόσχημο Π 4574, που προέρχονται μάλιστα από τον ίδιο τάφο (Τ. 32).
Την περίοδο αυτή εμφανίζονται και οι πτηνόσχημοι ασκοί, που διακοσμούνται με ομόκεντρα τόξα ή απλές κάθετες, παράλληλες γραμμές σε ζώνες. Γενικώς τα διακοσμητικά θέματα είναι τα ίδια με την προηγούμενη φάση, με περισσότερο εμφάνιση των κροσσωτών ταινιών, των ενάλληλων και διαποίκιλτων τριγώνων, των κυματοειδών γραμμών, των μετοπών και εν γένει των γραμμικών θεμάτων.

---

[14] Ο Παπαδόπουλος το αναφέρει ως χαρακτηριστικό της Αχαΐας που δεν εμφανίζεται αλλού, παρά μόνο στην Κύπρο, βλ. Achaea, 128 σημ. 29, 130
[15] Αποτελούν και τοπικά χαρακτηριστικά της Αχαΐας, βλ. παρακάτω και Achaea, 128-130.
[16] Βλ. PN I, 354. Achaea, 127.
[17] Το ίδιο πρόβλημα αντιμετωπίζεται και στην Αχαΐα, βλ. Mountjoy, RMDP, 402. Γενικώς για τις φάσεις της ΥΕ ΙΙΙ Γ βλ. Rutter 2003, 201. Σε πρόσφατη μελέτη ο Μόσχος, διαχωρίζει 6 φάσεις στην ΥΕ ΙΙΙ Γ, βλ. Moschos 2008 (υπό έκδοση).
[18] Όπως συμβαίνει άλλωστε στην ευρύτερη περιοχή της Ηλείας, βλ. Mountjoy, RMDP, 371.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αρκετά αγγεία της περιόδου παρουσιάζουν έντονες μινωικές επιρροές, και προφανώς προέρχονταν από το ηπειρωτικό ηλειακό εργαστήριο, που είχε δραστηριοποιηθεί, ήδη από την προηγούμενη φάση, στην ευρύτερη περιοχή της Ολυμπίας. Χαρακτηριστικό του εργαστηρίου αυτού, τα προϊόντα του οποίου διοχετεύονταν προς Αχαΐα και Αρκαδία (βλ. σχετικό υποκεφάλαιο παρακάτω), είναι ότι οι αγγειογράφοι του χρησιμοποιούσαν τοπικά σχήματα τα οποία διακοσμούσαν με μινωικής προέλευσης θέματα, και εφάρμοσαν νέες τεχνικές διακόσμησης, όπως σταλάγματα υαλόμαζας, πάνω στο αγγείο, όπως το σύνθετο αγγείο Π 4572 του Τ. 32.

Γενικά, η κεραμική που προέρχεται από το βόρειο τμήμα της Ηλείας παρουσιάζει μεγαλύτερη ομοιογένεια με αυτήν της Αχαΐας, σε σχέση με την κεραμική από την περιοχή της Ολυμπίας (Ολυμπία, Κλαδέος, Καυκανιά, κ. ά.), που ελαφρώς διαφοροποιείται, κι έχει περισσότερες μινωικές επιδράσεις.

Διακόσμηση.

Στα τοπικά χαρακτηριστικά της κεραμικής θα μπορούσαν να αναφερθούν: ο υψηλός αριθμός ολόβαφων αγγείων, κυρίως κυάθια, προχοΐσκες, αρτόσχημο αλάβαστρο, κωνικοί κύαθοι, άωτα σφαιρικά πιθάρια.

Ως προς τα διακοσμητικά θέματα κυριαρχούν η κυματοειδής γραμμή, οι αμείβοντες, το δικτυωτό, τα τρίγωνα, η φυλλοφόρος ταινία, το θέμα του γωνιώδους ελιγμού, ρόμβοι, πλοχμός, τα ομόκεντρα τόξα σε διάφορους συνδυασμούς, ενάλληλα και διαποίκιλτα τρίγωνα, διαποίκιλτες γωνίες, διάγραμμα χωρίς περίγραμμα τρίγωνα κ.ά.[19] Χαρακτηριστική διακόσμηση στο σώμα των ψευδοστόμων είναι οι ομάδες τανιών και γραμμών, ή οι ταινίες σε πυκνή διάταξη, που σπανίζει σε άλλες περιοχές και εμφανίζεται στην Αχαΐα. Ως γενική παρατήρηση ως προς το σύνολο της κεραμικής είναι ότι η χειροποίητη σπανίζει στην Αγία Τριάδα, όπως και στην Ηλεία γενικότερα.[20]

Επείσακτα αντικείμενα στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας.

Αρκετοί μελετητές τα τελευταία χρόνια έχουν ασχοληθεί με τα επείσακτα στοιχεία σε διάφορες περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδος, κατά την Ύστερη εποχή του Χαλκού, βασιζόμενοι κυρίως στην κεραμική, στους τάφους και στα έθιμα ταφής και λιγότερο στα μικροευρήματα.[21] Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τα παραπάνω όταν δεν υπάρχουν χημικές αναλύσεις, μπορεί στο μέλλον να ανατραπούν.

Τα συμπεράσματα ως προς την εισαγωγή των αντικειμένων στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας, θα είναι πιο ασφαλή, όταν ολοκληρωθεί η μελέτη των δειγμάτων πηλού, που ελήφθησαν από όστρακα του νεκροταφείου.[22]

Τα εισηγμένα αγγεία είναι εξαιρετικά σημαντικά για την ανίχνευση εξωτερικών σχέσεων.

Όπως αναφέρθηκε στο σχετικό κεφάλαιο, ο πηλός που κατά βάσιν χρησιμοποιείται στην κεραμική του νεκροταφείου της Αγίας Τριάδας είναι ο ερυθροκίτρινος, ο ροδόχρωμος, ο καστανός ανοικτός, και ο γκρίζος. Εξετάζοντας την τυπολογία, αλλά κυρίως τη χρωματική διαφοροποίηση στον πηλό, μπορούν να θεωρηθούν εισηγμένα, διατηρώντας ωστόσο τις απαραίτητες επιφυλάξεις, τα παρακάτω αγγεία:

---

[19] Γενικώς για τα σχήματα και τα διακοσμητικά θέματα της ΥΕ ΙΙΙ Γ βλ. Iakovidis 2003, 125 κ. ε.

[20] Το αυτό παρατηρείται και στην Αχαΐα, βλ. Achaea, 66, 127.

[21] Για την Ηλεία βλ. Παρλαμά, ΑΔ 29 (1974), Α, 25-58. Για την Αττική βλ. Benzi, CMAttica. Για την Αχαΐα βλ. Achaea, 172 κ. ε. Τέλος και όλη την προαναφερθείσα βιβλιογραφία από την Mountjoy, RMDP. Προσφάτως βλ. Παπαδόπουλος-Κοντορλή 2006, 705-719.

[22] Από τους J. Maran και Mommsen, οι οποίοι όμως, παρά την πάροδο μιας δεκαετίας δεν έχουν ακόμη καταθέσει τα συμπεράσματα των αναλύσεων του πηλού. Σύμφωνα με προφορική τους ενημέρωση προς τη συγγραφέα, σύντομα θα καταθέσουν τα αποτελέσματα, τα οποία θα συμπεριληφθούν στην τελική δημοσίευση.

-Το κυλινδρικό αλάβαστρο Π 4184 του Τ. 13, που είναι το μοναδικό αγγείο του νεκροταφείου κατασκευασμένο από έντονα ερυθρό πηλό. Θα μπορούσε να έχει εισαχθεί από Αργολίδα ή Ρόδο, όπου βρίσκει και ακριβή παράλληλα ως προς το σχήμα και τα θέματα.
-Ο μεγάλος ψευδόστομος αμφορέας Π 4469 του Τ. 25, με τη δισκοειδή βάση είναι εισαγμένος από την Κρήτη, όπως φανερώνει η θηλιά στον ώμο που περικλείει τις λαβές και το στόμιο, αλλά και τα διακοσμητικά του θέματα (άνθη στον ώμο, σπείρες, σιγμοειδή και γλωσσοειδή κοσμήματα σε ζώνες, στο επάνω τμήμα του σώματος). Το αγγείο έχει κατασκευαστεί από ανοικτό ερυθρωπό πηλό, που διαφοροποιείται από την υπόλοιπη κεραμική του νεκροταφείου.[23]
- Όστρακα οινοχόης (Π 5967 α-θ) βρέθηκαν στο δρόμο του ημίεργου θαλαμωτού τάφου 27. Διατηρήθηκε επίσης μικρό τμήμα από τη διακόσμησή της, που φαίνεται ότι έφερε διακοσμητικές ζώνες με χελώνιο, ή παραλλαγή φυλλοφόρου ταινίας. Η αποσπασματική διατήρηση του αγγείου δεν επιτρέπει την ταύτιση του σχήματος. Η έντονη διαφοροποίηση του πηλού όμως από την υπόλοιπη κεραμική του νεκροταφείου, πιθανόν υποδηλώνει ότι το σκεύος είχε εισαχθεί.
- Το πηνιόσχημο κύπελλο (Π 4557) του Τ. 31 που διακοσμείται με δίλοβα όστρεα ή σχηματοποιημένη αχιβάδα (FM 25: 18) στην πάνω ζώνη και ολόβαφα, αντωπά ημικύκλια, που χωρίζονται με στήλη εγκαρσίων γραμμών (σχηματοποιημένος πέλεκυς; FM 46:25 ή 65:10) στην κάτω διακοσμητική ζώνη, και χρησιμοποιήθηκε ως ρυτό, όπως καταδεικνύει η οπή στη βάση, πιθανόν είναι εισηγμένο.
Κύπελλα-ρυτά χρησιμοποιούνταν κατεξοχήν στην Κρήτη,[24] ενώ στην ηπειρωτική Ελλάδα είναι γνωστά μόλις τρία δείγματα: ένα πηνιόσχημο κύπελλο από το θολωτό τάφο Διοδίων στη Μεσσηνία,[25] και ένα ακόμη δείγμα από το δυτικό νεκροταφείο Ελευσίνας.[26] Δύο ακόμη δείγματα προέρχονται από την Ιαλυσό.[27] Ο πηλός του πηνιόσχημου κυπέλλου της Αγίας Τριάδας, παρουσιάζει μικρή διαφοροποίηση, ως προς την χρωματική του απόδοση, χωρίς ωστόσο αυτό να μας επιτρέπει με ασφάλεια να υποστηρίξομε ότι αυτός είναι ο λόγος που υποθέτουμε την εισαγωγή του αγγείου. Περισσότερο στεκόμαστε στη χρήση του ως ρυτού, και στο θέμα της κάτω διακοσμητικής ζώνης, που εμφανίζεται στην Ρόδο,[28] Κρήτη,[29] και Μυκήνες.[30]
- Πιθανόν το όστρακο Π 11094 από το δρόμο του Τ. 3, το οποίο αποδίδει ιπτάμενο πτηνό πάνω από φυτά, ανήκε σε αγγείο εισηγμένο από την Αργολίδα,[31] όπως

---

[23] Το αγγείο προέρχεται από τον Τ. 25 (ανασκαφή Αραπογιάννη) και δεν συμπεριλαμβάνεται στην παρούσα μελέτη, Ενδεικτικά αναφέρεται εδώ, προκειμένου να έχομε εικόνα για τα εισαγμένα σκεύη στο νεκροταφείο.
[24] Για συγκεντρωμένη βιβλιογραφία επί του θέματος και αναφορά σε κύπελλο-ρυτό από την Κέα βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 235.
[25] Χατζή, ΑΔ 50 (1995), 183 σχ. 3 ε (Διόδια, ΥΕ ΙΙΙ Α 1). Η Κουντούρη θεωρεί το παράδειγμα των Διοδίων πιθανή εισαγωγή από την Κρήτη, βλ. Κουντούρη 2002 (δ.δ.) 235.
[26] Μυλωνάς, ΔΝΕ, πίν. 415 β. Mountjoy, RMDP, 536 εικ. 193:177 (το χρονολογεί στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περίοδο).
[27] Ο τύπος του κυπέλλου ως ρυτού, δεν απεικονίζεται στην τυπολογική εξέλιξη του ρυτού στον Κρητομυκηναϊκό κόσμο, που έχει κάνει ο Koehl, 1981, εικ. 1 και αναπαράγεται και στον F. Petit, Aegaeum 3, 1989, 14 και στον H¨agg, 1990, 125, 182. Επίσης ο Furumark (FS 228:1, 4) σημειώνει 2 ακόμη δείγματα από τη Γάζα και το Sultan Tekke, τα οποία αναφέρει Κυπρομυκηναϊκά.
[28] Benzi 1992, 27, 32-3, 402, πίν. 114: 1 (ΙΙΙ Β-Γ1).
[29] Βλ. Popham, BSA 65 (1970), 200 εικ. 3:40 (ΙΙΙ Β, Κνωσσός). Επίσης Schachermeyr F. 1979, 218 εικ. 59 (κροσσωτά όσρθια ολόβαφα ημικύκλια, σε αγγείο από Κνωσσό της ΙΙΙ Γ ύστερης)
[30] Όμοιο θέμα σε πιθαμφορίσκο από Μυκήνες, βλ. Παπαδημητρίου-Πέτσας, ΠΑΕ (1950), 210 εικ. 9. Παρόμοιο, με στήλη κάθετων γραμμών σε όμοιο κύπελλο από τις Μυκήνες, βλ. Mylonas Shear, Panagia Houses, 1987, 82, πίν. 21, εικ. 12.
[31] Άποψη που διατυπώθηκε προφορικά και από την Mountjoy σε επίσκεψή της στην Ολυμπία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μαρτυρούν παράλληλα από την Κόκλα και τη Μιδέα,[32] δεδομένου μάλιστα ότι η απόδοση των πτηνών στην ηλειακή κεραμική, που επικρατεί ωστόσο στην ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο, όπως μαρτυρούν οι μεγάλοι τετράωτοι, δίωτοι και ψευδόστομοι αμφορείς που προέρχονται από το Μυκηναϊκό νεκροταφείο Τρυπών Κλαδέου, είναι εντελώς διαφορετική (περίγραμμα με διάγραμμο σε διάφορα σχήματα το εσωτερικό τους).
Στην Ηλεία επίσης δεν συνηθίζεται η απεικόνιση των πτηνών πάνω από άνθη, και η περίπτωση του οστράκου Π 11094 αποτελεί το μοναδικό δείγμα.[33]
-Ο ψευδόστομος αμφορίσκος Π 4591 του Τ. 33, με το κωνικό απιόσχημο σώμα και τη δισκοειδή βάση που διακοσμείται με δίλοβα τόξα στον ώμο, κατασκευασμένος από ωχρό πηλό, αρκετά διαφορετικό από αυτό που συνηθίζεται στην Αγία Τριάδα.
-Πιθανόν επείσακτος είναι και ο πιθαμφορίσκος Π 4592 από τον Τ. 33 που διακοσμείται με μυκηναϊκά άνθη και τριφύλλι.
- Το κύπελλο Π 4266 (Τ. 2) με το ημισφαιρικό, αμφίκοιλο στο κάτω τμήμα σώμα, την κάθετη ταινιωτή λαβή που φύεται από το χείλος και καταλήγει στη μέση του σώματος, και τη δισκοειδή-δακτυλιόσχημη βάση με διαμορφωμένο πόδι αμφικοίλου περιγράμματος, το οποίο διακοσμείται με φυλλοφόρο ταινία, και χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙ Β-ΙΙΙ Α 1, πιθανόν να αποτελεί εισαγωγή.
-Ο ψευδόστομος αμφορίσκος (Π 4371) του Τ. 11 με τη διακόσμηση των μυκηναϊκών ανθέων στον ώμο, της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 περιόδου.
-Ο ψευδόστομος αμφορίσκος (Π 4333) του Τ. 7, που επίσης φέρει διακόσμηση ανθέων στον ώμο και χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α 2-Β 1 περίοδο, ίσως είναι εισηγμένος. Παρόμοια δείγματα στην Αχαΐα θεωρούνται εισαγωγές.[34] .
-Ίσως ο ψευδόστομος αμφορίσκος (Π 4408) του Τ. 20 της ΥΕ ΙΙΙ Β 1 περιόδου με τα μυκηναϊκά άνθη στον ώμο, που έχουν σιγμοειδή ύπερο, είναι εισηγμένος από την Αργολίδα.
-Ο ψευδόστομος αμφορίσκος (Π 4524) του Τ. 29 που διακοσμείται στον ώμο με σχηματοποιημένα άνθη ίσως αποτελεί εισαγωγή
- Τα δύο οστέινα περίαπτα (Δ 513-4), που παρόμοια έχομε μόνο από την Κρήτη.[35] Πρόσφατα βρέθηκαν στην Αχαΐα, από το νεκροταφείο των Πορτών.[36]

[32] Demakopoulou 1993, πίν. 13:58 a-b. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 341 εικ. 102 με αναφορά για τη Μιδέα και βιβλιογραφία. Επίσης θεωρεί εισηγμένο τον ψευδόστομο από τα Βολιμίδια που διακοσμείται με υπτάμενα πτηνά στη σειρά, τα οποία αποδίδονται με σκιαγραφία.
[33] Για την πτήση των πτηνών πάνω από άνθη βλ. Βλαχόπουλος 2006, Α, 222-3 (καλάμια) με βιβλιογραφία. Επίσης βλ. και Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 341 (αναφορά σε κλάδους σχηματοποιημένους). Αναστασίου-Αλεξοπούλου, ΑΑΑ 32-34 (1999-2001), 148-153 (αμφοροειδή κρατήρα από τη Σαλαμίνα, με διαφορετική απόδοση πτηνού και ανθέων). Επίσης για όμοιο συνδυασμό βλ. Σακελλαρίου, ΘΤΜ, 62, πίν. 4 (εισηγμένη ΥΜ ΙΙΙ Α 1 πυξίδα), όπου 4 πτηνά πετούν πάνω από φυτικό περιβάλλον. Παπαδημητρίου-Πέτσας, ΠΑΕ 1951, 196. Κουντούρη 2002 (δ.δ.), 341 (σε κρατήρα της ΥΕ ΙΙΙ Α 2 από τον Τ. 2 Γουβαλάρη αποδίδονται κλάδοι ως συνθετικό στοιχείο του σώματος των πτηνών).
[34] . Κολώνας 1998 (δ.δ. υπό έκδοση), 369 (Τ. 29/47, όμοιος από Βούντενη, ΙΙΙ Α 2). Παπάζογλου-Μανιουδάκη 1993, 213
[35] Όμοια ελεφάντινα ιδίου σχήματος περίαπτα (21 συνολικά) προέρχονται από το θολωτό τάφο Ε Αρχανών, καθώς και από τα κτήρια 16, 19. Τα δύο από αυτά φέρουν διακόσμηση δύο οριζόντιων εγχαράξεων σε κάθε άκρο, από το θολωτό τάφο Ε των Αρχανών, Βλ. Σακελλαράκης, ΠΑΕ (1975) Β, 305, πίν. 247 γ-δ, 248 β. Επίσης Σακελλαράκη, ΠΑΕ (1977) Β, 481, πίν. 240, πάνω δεξιά. ΠΑΕ (1980) 397-8, πίν. 222 β, μέση (έχει και οπή ανάρτησης κατά μήκος και δύο οπές στην επιφάνεια).
[36] Την πληροφορία οφείλω στο συνάδελφο και ανασκαφέα του νεκροταφείου, κ. Ι. Μόσχο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ